

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1831.

XV^{aik} *esztendei Folyamat.*

I. VAGY JANUAR. KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet-históriai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ösmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonosságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennység tudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet' leírásit magokban foglalják.
- II. A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek ösmertései és vizsgálatai 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok' 's művészségek' előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések : megezáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásai, jutalomtétélek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók' emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félék iránt.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1831.

I. KÖTET.

Tizenötödik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE
VÖRÖSMARTY MIHÁLY.
KIADTA
TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.



Deaky Pedroné
Lehmann & Co

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,
A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

Handwritten text, possibly a signature or name, appearing as a dark, illegible scribble.



É r t e k e z é s e k:

I.

Az 1830dik Észteendő.

Ákár az idő 's természet folyását tekintjük; melly oly ritka volt tüneményire; akár ezeknek következésit, mellyek oly károsak, 's veszélylyel teljesek voltak az emberi nemzetnek nagyobb részére nézve, mindenkor jeles marad a' gyászos 1830dik észteendő. Az 1829dik évnék ősze már elég szomorú előkövete volt a' reánk következőnek. Nem essőnek, hanem inkább csak harmatnak mondhatni a' Sz. Mihály körül megjelent esőzést; 's ki ekkor gyors kézzel fogott gabonájának elvetéséhez; eleintén vigasztalhatta magát annak kizöldülésével. De ez is minden élelenség nélkül sinlődött a' csak hamar reá következett tartós szárazságban. Octoberben csak nem porba kellett már a' szemét vetni; 's a' szükséges nedvesség hiánya miatt csak itt ott kelt a' búza; melly még a' madaraknak; 's egyéb földi férgeknek martalékjává nem lett. Az óhajtott; a' kért eső csak nem jött; hogy a' száraz földet áztatná, 's a' szomjas veteményeket itatná. De már November elején a' föld erősen fagyott; 's ez még inkább száríttá 's porhanyíttá a' földet, 's a' vetések gyökereit szinte a' föld színére felszivá. Végre kivirrad November 12dike, 's a' föld már hóval bevolt borítva, 's ezt szinte 1830ki Marczius 25ig, következésképen egész négy hónapokig fedve tartá.

El volt temetve a' növények' egész Országa a' hótól; 's ez napról napra mind addig szaporodott, míg csak magossága általjában három-négy lábba nem emelkedett. Be szorított ez házainkba; 's ha csak a' szomszédságba kellett is mennünk, lapátokkal kéntelenítettünk a' havat kétfelé bástyák gyanánt kihányni. Boldog volt, kinek jó háza, 's elég fája volt; de vészedelemben forgott az, kit hivatal, vagy szükség fűtött kálhájától elparancsolt. Elmerüléstől, megfagyástól, vagy éhes vadállatok dühétől ki ki tarthatott. Az útnak semmi jelök; 's áldozatot tett, ki legelőször kibátorkodott. Szerencsés volt, ki útja célját elérte; sokaknak elindulások után mingyárt vissza térni, többeknek fele útjukban megállani, 's lovaikat, marháikat a' hóból nagy munkával kiásni, emelni, terh nélkül haza vezetni, 's szánjokat magoknak haza hurczolni kellett. De hol törés volt is, bajos volt a' kitérés; mert az első kilépésre elbukott a' vonó barom, 's előbb ezt kellett lábba állítani, azután a' szánt emelni mind addig, még csak a' törésbe nem juthatott. —

Mind ezek, 's még sokkal többek, — szemmel látó tanúk, sőt sokszor tapasztalók is lévén, frissebbek emlékezetünkben, hogy sem itt azokat hosszasan kellene előadnunk. Külömben is az idő viszontagságit, a' hó nagyságát, a' hideg keménységét, 's tartós állandóságát, valamint szinte az emberi nemzet sanyarúságát, mellyet ki kell vala állania, még a' késő kor számára is fentartják Újság Leveleink. Ezekben igen sok fel van jegyezve; — de nincs minden; 's igen természetesen; mert ők kötelességökhöz képest csak újjakkal 's jelenlévő esetekkel kedveskednek nekünk; a' multak feljegyzését pedig másokra bizzák. De sok is megtörtént, mellyek

azonnal figyelmünkbe nem ötlöttek, 's mellyeket csak a' jövendő fedett fel előttünk. Ezekről itt egy két szót tenni, nem lesz felesleg. —

A' hideg nem csak 18, 19 grádusnyi lévén a' hőmérőn, mint Újság leveleink jelenték, hanem 21, 22re is emelkedett a' szabad térségen; azért nem csuda, hogy annyi veszedelmére volt mindenféle élő állatoknak. Fagyott embereket találni nem csak a' szabadon, hanem még házakban is, épen nem volt ritkaság; de számosak voltak azok is, kik vagy egy, vagy más tagjoktól az elfagyás miatt örökre megfosszattak. Nem keveset szenvedtek a' gyengébb vadak az erősb ragadozó állatoktól; a' nyulak, 's egyéb szárnyas állatok a' rókáktól, sasoktól és kányáktól; az őzek, szarvasok 's egyebek a' farkasoktól. Számtalan megfagyott apróbb madarakat és baromfiakat lehetett találni, 's a' mi különös: a' foglyok, úgy látszik, hogy mind elvesztek; ezt bizonyítják legalább több Vadászok, kik az egész elmúlt nyár és ősz által egyet sem találtak azon vidékeken, holott ők előbb igen számosan tartózkodtak. De még a' halak sem kerülhették el a' köz csapást; mert némelly kisebb folyók fenéig befagytak, a' nagyobbakat pedig olly vastag jég borítá, hogy a' halak a' lehélléshez szükséges levegőt nem kaphatván, nagyobb részint elfuladtak, 's a' velek való élést és kereskedést, több betegségek elkerülése végett, a' Törvényszékeknek el kellett tiltani.

Csak ezek is már elég szomorú tárgyai emlékezetünknek; de még sokkal sajnosabbak azon veszélyek; mellyek a' növényenyek orszagát érték. A' múlt fájdalmakat igen készek vagyunk elfelejteni, de a' jelenlévő keresztek alatt hamar leroskadunk. Az előbb jegyzett károk, 's volt inségek rövid ideig tartottak, 's inkább

egyed-egy embereket és nemzetségeket illettek; de a hidegnek következései egész birodalmakat és tartományokat szembetűnő szegénységgel és szűkösséggel fenyegetnek. Mert ha életes kamaráinkba tekintünk, ezeket most már nagyobb részint, valamint erszényünket is, üresen találjuk.

Ezen bennünket nyomó szükségnek eredetere és okaira könnyű mesterség lesz reá akadni, ha vizsgálódó szemünkkel és elménkkel az elmult ősre és télre vissza tekintünk — Az ős igen száraz volt, 's csak azon vetések gyarapodtak meg, mellyek a Sz. Mihály napi eső után tüstént eltakarítottak. A későbbiek csak sinlódve nőttek, vagy nagy részint ki sem keltek. October végén, 's November elején minden éjjel megfagyott, nappal pedig engedt; 's így azon kis nedvességet is, mellyel még birt, elveszté a föld. Ezen környülállások között Nov. 12kén megjött a hó, melly a vetéseknek a levegővel való közösködéseket elzárta. 27, és 28dik Novemb. elkezdett az eső esni, 's a mint leesett, azonnal keményen megfagyott. Az egész föld színe a legsikosabb jég volt, 's patkók nélkül a házból sem lehetett kilépni veszedelem nélkül; a fákat egy újni vastag jég borítá, 's a levegőnek legkissebb lengésére ropogtak 's töredezték az ágak. Ez a jég még inkább elfojtá a növényeket, 's hátráltatá 's elnyomá a nekik szükséges kigőzölgést. A jég nem olvadt fel, hanem ismét hó esett rá, pedig, mint már mondva van, igen is bőven. Néha p. o. Januar. 16kán egy kevéssé olvadt, 's rokkant a hó; de ennek is legfeljebb csak az a haszna lett, hogy ismét több eset hozzá, 's a reá hamar következő kemény hideg által meg annyira megfagyott és keményedett a fél ölnyi magos hó, hogy a legterheltebb koczikat és szánokat is megbírná.

Ilyen állapotban volt minden Marcius 12ig — ez szép meleg nap volt, 's kezdett olyadni; de annak a' magos, többször megrokkant, 's ismét keményen megfagyott hónap elveszése nem történhetett meg hamar; azért még Márcz. 25én is, főkép a' laposabb helyeken elég hó feküdt. — Végre csak ugyan eltűnt a' hó ezen tartós és alkalmatlan vendégünk; de el ám vetéseink is vele! — Rémülve néztük a' pusztulást; 's a' legszebb, 's gazdagabb vetések helyein valami pókháló formát láttunk, mellyel mind egy ruhával betakartattak a' mezők. Némellyek még biztaták magokat: hogy egy szép esső mindent helyre hoz; de hiúk voltak reményeik; mert a' gabona helyét nagyobb részint buján nevelkedő konkoly, és hasztalan gaz foglalák. — Azt hamar lehetett látni: hogy a' kora, következőleg gazdagabb vetésnek jobban ártott, mint a' későinek; — meg azt is: hogy a' rozs inkább elveszett, mint a' buza; legtöbbet ért pedig az, melly a' késői vetés, 's kora hideg miatt épen ki nem kelt az ősszel. De azt is vettem észre: hogy a' dülök, vagy utak szélein, mellyek emberek, vagy a' szántás 's eltakarítás alkalmával a' dülő széleken forgolódó marhák és emberek által megtiportattak, nem veszett el annyira a' vetés, mint a' földek közepein, hol a' föld puha és porhanyó volt; — valamint azon helyeken sem, hol a' hó tavasszal hamar elolvadt.

Ezekből most már bátran lehet ezen bizonyos, 's a' tapasztaláson 's józan okoskodáson épült következéseket tenni: Iször Legtanácsosb' buzát, vagy kétszerest vetni; mert több évi tapasztalások bizonyítják, hogy a' telek a' buzának soha sem ártanak annyira, mint a' rozsnek. 2szor Az igen gazdag vetést ősszel, ha fagyos a' föld, le kell etetni, ha nem, kaszálni. 3szor

Ha az őszi száraz, 's gyakran esők által a föld jól meg nem rokkant, 's le nem nyomatik, igen szükséges azt nagy terhű, 's különösen e' célra alkalmaztatott forgó hengerek, vagy más eszközök által le nyomattatni, hogy a gabona szem, vagy ha már ki kelt, ennek gyökerei szorosan legyenek a földben; mert mennél szorosabban van a mag a jól ki munkált földben, annál hamarabb kel ki, 's annál erősb gyökereket ver magának. Ez tapasztaláson épült állítás: mert ha egy el vetett szántó földön keresztül nyomást, vagy szélesebb utat tiprunk, meg fogjuk látni: hogy ezen az uton nem csak öt hat nappal előbb ki kel a mag mint egyébbütt, hanem sűrűbb, erősebb, 's gazdagabb is lesz az. — 4szer Ha késő ősszel, vagy télen az eső földre esvén meg fagy, 's jég borítja a vetéseket; ezen jeget a vetések felett több helyeken fel kell tördelni, hogy a föld gőzölgésének a jég alól szabad ki menetele legyen. — 5szer Mihelyest a gazda látja, hogy az idő gyengül, 's ennek következtében a hó puhul és olvad; azonnal marhákkal, vagy a mi még tanácsosbb, lovakkal jó sűrűen járassa meg a vetése felett lévő havat; a hol pedig a hó igen mély, lapáttal hánnya 's bozgassa meg azt. Ez által azt nyerni, hogy hét, nyolcz nappal előbb el vesz az az ó földjén, mint azért, ki ennek meg semmisítését egyedül csak a nap erejére bizza. — Az pedig bizonyos, hogy sok vetés, melly az egész telet szerencsésen ki állotta, a hónap tavaszi igen lassú olvadásával romlik meg leginkább. —

Tetemes kárt szenvedtek általában mindenféle fák is a fellebb említett jeges esőtől; valamint szinte a fiatalabb meg nemesített gyümölcsfák a nyulaktól. Semmi vigyázat és mesteriség el nem tilthatá ezen éhes ellenségeket a leg

szebb oltoványok meg rombálásától, 's a' leg jobb nemű fáknak részint egész gyengébb ágait, részint a' vastagabbaknak héjait annyira le rág- ták, hogy azoknak vagy a' jövő nyárra maringyárt, minden mesterség 's ápolgatás mellett is, el kel- lett száradni; vagy mellyek még ezt ki állhaták, nem messze vannak a' veszélytől. Legalább ezt látsszanak mutatni azon fekete foltok, mellyek több illyes meg rágott fákon magokat az ősztől fogva jelentgetik.

A' hónap említett sokaságára nézve még egy csapástól előre féltünk; 's ez sok vidékeken csak ugyan képzeleten fellül meg is jött, de másutt sokkal kevésbé, mint váratott. Ez a' temér- dek hó el olvadásából reménylett víz áradás volt. Azon helyeken, mellyeket nagyobb, 's messzi- ről jövő folyók futnak által, le irhatatlan a' víz kiömlésekből származott kár és szerencsétlenség; máshol ellenben, hol illyes folyók hiánya van, a' hó, levélvel együtt, észrevétetlenül el tűnt. 'S ennek oka egyedül az volt, hogy a' telet meg előző ősz igen száraz volt, 's következőleg az igen szomjus föld a' hó levét nagyobb részint ma- gába vette. Csak ugyan az 1829diki tél csekély havának sokkal több vize volt a' tavaszi olva- dáskor, mint az 1830ki töméntelen sokaságának.

Szembetűnő pusztítást tett az 1830ki ke- mény tél a' szőlő tőkékben is. Azon lugosok, 's egyéb fejez szőlő tőkék, mellyeket termé- szetökhöz képest magosabbra kell eresztetni, 's következőleg mellyeket a' hó be nem takarha- tott, mind semmivé lettek. A' tavaszi mettszés- kor azonnal látsszott a' kár; mert a' vesszők bé- leik a' fagyáshoz képest részint megveresedtek, részint pedig meg feketedtek, 's ezeknek ki zöl- dülésöket csak ugyan hiában is várták; mellyek egészen el nem fagytak, legfellyebb töveikből,

vagy gyökereikből hajtottak vesszőket, 's ezek valamint a' mult nyáron, úgy a' jövendőn sem hozhatnak még gyümölcsöt. A' két három láb magos tőkék inkább el fagytak, mint az öt hat lábnyiak. Szóllómben egy ölnyi magos lugosomnak semmi bajja sem lett, holott az alacsonyabbak százanként el fagytak. De a' magosak is jobban el veszték, ha valamelly épület mellett voltak, 's vesszeji szorosán el voltak húzdozva, 's le kötözve.

Ennyi káros befolyásokkal volt az 1830ki esztendő mind az állatokra, mind pedig az ezeket leginkább tápláló növényenyekre nézve. De nem volt kedvezőbb a' reá következő nyár is. A' tavasz ugyan eleintén igen szépen mutatá magát, 's ha Aprilis 6kát ki vesszük, mellyen hideg volt, 's fagyott, külömben mindég szép csendes, 's meleg napok voltak. Az eső is annak idejében meg jött; a' jobb 's szorgalmatosb gazdák őszi vetéseiket újjonnan fel szántották, őszi vagy tavaszi rozssal, 's árpával bé vetették; 's mind ezek, mind egyéb tavaszi vetések igen szépek, jó indulatuak, és sokat ígérők voltak. Biztatánk magunkat: ha búzánk 's rozsunk szükön lesz is; majd lesz kukoriczánk, kolompérunk, zabunk 's a' t. A' dolog nem úgy ütött ki, mint gondoltuk. Az esők ki maradtak, a' meleg nőttön nőtt, 's csak nem egy Afrikai hévség égeté földünket, melly minden veteményinket ki emészté. Hónapok által sem láttunk felhőket, 's voltak vidékek, holott két három hónapok által sem eső, sem éjjeli harmat nem vigasztalá a' plántákat. A' meleg napról napra türeltlenebb lett, 's csak nem el fuladtunk benne. Juliusban a' hévmérőt a' nappal ellenben egy falra akasztottam, 's 43 gradusra fel ment a' keneső. A' föld csak nem fél öl mélységre meg

repedt, a' trágyák az udvarokban meg gyulladtak, a' kutak s folyók ki száradtak. A' nagy hidegre következett még nagyobb melegség nem csuda, hogy annyi betegséget 's halált szült közöttünk. Leginkább a' munkásokon 's földművelőkön egy rossz nemű hideglelés uralkodott, melly most sokkal gonoszabb volt, mint más esztendőben. Egy két hideglelés egészen erőtlenné, 's semmivé tette a' legerősebb embert is; még a' china sem könnyen üzhető el, 's ha elmaradt is, ismét egynéhány napok mulva vissza jött. Ritka volt ki ezen nyavalátúl ment maradt, 's voltak házak, mellyekben valamennyien feküdtek, 's nem volt ép, ki az epedő betegeknek friss italt nyújtott volna. Sokan is elragadtattak a' haláltól, 's egy helységben, mellyben eddig 80tól százig haltak egy esztendőben, most már, mint hivatalos jegyzésből tudom, 185-en temetettek el.

Ennyi nyavalák és szenvedések között megjött az aratás, 's tudjuk: hogy a' kalászokat csak nem szálanként kellett ki metélni, a' sok gaz közül. Soknak alig füzetett két annyit, mint földjébe vetett, többeknek még ezt sem. A' kora tavasszal újjonnan el vetett vetések csak ugyan még is többnyire jobban voltak az ősziéknél. — A' kukoricza, mely természetéhez képest sok meleget, 's nagy szárazságot ki áll, magossan fel nőtt; de mivel sem virágzása előtt hamar, sem utánna egész őszig meg nem ázott, vagy semmi, vagy csak igen kevés, 's apró fejeket termett. — A' kolompér az alkalmas tavaszi idővel meg szaporodott, de a' nagy szárazságban igen apró maradt. Közönséges hibánk volt, hogy ki vájásával nagyon siettünk; külömben a' hosszú 's kellemes ősz helyre hozta volna azt, a' mit a' nyár el mulasztott, 's gazdaságunknak legalább

ezen ágában szükségét nem látnánk bizonyosan. — Hogy borunk kevés lesz, előre láttuk; de még is sokkal többet reménylettünk, mint lett. Minéműségére nézve is megcsalatkoztunk; sokan előre el akartak bennünket hitetni, hogy ismét 1811ki bor lesz, jók is; — de még 1822ki, vagy 23ki sem lesz belőlök. Igen, ha Augustus közepén egy eső lett volna! —

Illyen volt az elmúlt esztendő. Rémülve kell vissza emlékeznünk reá, ha azon számtalan szükölködők és éhezők seregére tekintünk, kik annak következtében köztünk sinlődnék. De midőn egy felül bizodalomra gerjeszt bennünket azon bölcs Gondviselés, melly az ég madarait, kik sem szántnak, sem vetnek, alább valóbbak is mint mi, 's még is el táplálja, akkor más felül egy boldogabb jövővel kecsegtethetjük magunkat, ha mostani igen szép, 's ország szerte sokat ígérő vetéseinkre vetjük szemünket. Most a' sok őszi esőzés után a' föld nedves is, tömött is; azért semmi esetre sem félhetünk, bár mely kemény tél legyen, hogy annyira meg romoljanak vetéseink, mint a' múlt télen. A' föld is sokat javult a' nyári nagy hőség által, melly trágyázás helyett esett neki. De az még is kár, hogy sok gazdák mind eddig egy száraz fagyra várakozván, hogy marháikkal igen nagyra nőtt vetéseiket le etethessék, — a' most valóban nagyon szükséges le kaszáltatást el mulasztották. —

Ime itt van az elmúlt esztendőnek rövid rajzolatja. Ennek mostohasága közönséges volt az emberi nemzetnek nagyobb részére nézve, — de még sem egyenlő mértékben. Míg ez le folyt, sok tartományokban igen sok történt, mellyek az idő 's levegő sanyargatását még inkább keserítették. A' nyughatatlanság' 's pártoskodás' lel-

ke sok helyeken feltámadt a' törvényes fejedelmek ellen; országok meg rendültek; régi 's virágzó városok, roppant épületek omladékokká 's hamuvá tétettek; — és mind ezen undokságok sok ezer ártatlan, 's elcsábított hazafiak és hív lakosok vérivel pecsételtettek. Midőn ezek a' külföldön meg feszített igyekezettel és erővel véghez vitetnek, akkor minket a' békesség és egyesség angyala vezérelvén, újj frigyet kötünk a' mi törvényes, 's bennünket már negyven esztendőök által bölcsen 's atyáiképpen kormányozó fejedelmünkkel: **Ki állandó 's változhatatlan szeretetének örök jeléül első szülöttét még életében Királyunknak 's Atyáknak oda adván, újra önként le kötelezte magát a' mi boldogságunk ki eszközésére, 's elő segítésére. Ez pedig olly bizonyos jeleit adá Nemzetiségünk 's nyelvünkhöz hajlandó szeretetének, 's szegényebb alattvalóinak javát elősegíteni igyekező irgalmas szívének, hogy azok ösztönül szolgáltak, más tehetősbb és gazdagabb Hazafiaknak is felserkentésére, kik példás és dicsőséges pazarlással jellestén áldoztak Hazájok oltárán. — A' Magyar Tudós Társaságnak fel állása, — a' Ludovicoea, 's még több hasznos Intézetek, 's Javítások munkában tétele, mind arra mutatnak: hogy ha bár igen sanyarú volt is, de még is egészen szerencsétlen nem volt reánk nézve az 1830dik esztendő! —**

Jánkó János Antal.

2.

A' Tanczról.

Régi, és igaz mondás, hogy semmi meg nem marad az ő helyén: Az újjabb módi annyira kinyomja a' régit, hogy szinte nevetségessé teszi. Az evés ivás mestersége is hány fordulást szenvedett a' változékony szokás által. A' régi görög világban Királyok; nagy fővezérek magok ölték meg a' barmokat; lehúzták bőreiket, és a' föld színén sütötték meg, most ezt egy fasulusi bíró sem tenné. Ma nevetnők, ha a' hadi-vezért az eke mellől állítanák a' tábor kormányára, de akkor így volt. Most királ királ mellé nem fekünnék: akkor a' legszorosbb barátságnek jelensége ez volt:

Mennyi változáson ment által a' szakáll viselés és nem viselés. Egyszer szépnek tartatott megereszteni: a' haját pedig üstökre borotválni; másszor a' haját bozótosan meg nevelni, az állat pedig lesimítani, vagy kinek szúken termett az agya mezeje, a' szokásnak vendég hajjal tevéleget; mellyet ki fodrosan a' vállára éresztett; ki szögletes táskába szorított, az arcját pedig nagy hajjal meg meztelenítette. A' mi időnkben alig mult el, hogy a' szakáll régi jussaiba vissza nem lépett. — A' czopfot csak nem rég temették el, melly alkalmatossággal csak nem emberhalálok történtek. Most czopfosan jelennék meg valaki, minden ember meg állana néki. Az asszonyi haj elrakóságát nem is kell szóba hozni, mert ez minden héten újjul. Semmi nem állandó a' nap alatt; és leginkább igaz ez az asszonyi főről.

A' Romaiak féloldalt dülve ettek. Kató, mivel a' pharsaliai ütközet kedve ellen végződött;

a' Republica állapotját azzal gyászolta, hogy ülve evett; most ott is az a' szokás, a' mi más-hol. A' tiszteletnek jelei sem egyfélék. Kinél kéz, kinél homlok, kinél melly - csókolás; száj, vagy térd illetés. A' Persák, és Törökök a' fő urak előtt arczra borúlnak. Mi a' templomban, és egyéb tisztességes helyeken fejünket lefödgyük: a' Zsidók, még mikor esznek is, béta-karják. Egyik nemzetnél a' jobb kéz becsületesbb, másiknál a' bal. Ez előtt az asztal fölső végén volt az első ülés, most a' derekán az ajtóval ellenben. Ezután mi lessz a' szokás; ki legyen annak megmondója? Volt nemzet, mellynél a' vörös haj becsültetett, és mivel a' természet illyent csak választottainak ad, arany porral mesterségesen megsárgították. Nálunk a' gyász szín fekete: másoknál fehér. Tisztesség legyen a' füleknek: a' Spártaiak gyermekeik szült mezítelenen tartották pallyafutásokat, és egyéb testi gyakorlásokat, (mint nálunk az oláhczigányok); 's jól beolajozván testeket, a' porba hentergették magokat; midőn ellenben az Athenaiak, 's egyéb szomszédok nevelték, kárhoztatták őket.

Rómábúl nem egyszer üzték ki a' Philosophusokat, és Orvosokat, mint a' statusnak veszedelmes felekezetet, 's utóbb ez a' Republica, a' görög, 's egyiptusi múzsákat örömmel fogadta, kebelébe édesgette. Az ég, és csillagvizsgálásnak, földmérésnek, orvos-hajózás, 's t. tudománynak becsülete a' csinosbb nemzeteknél is később nyert bójuthatást, és sok kellett, míg ezek hazafiusíthatást találtak. Illy ingadozó kelettek volt a' tudományos dolgoknak a' hajdani időben. Illy változékony a' szokás.

De mit tartozik a' táncz ehhez a' beszédhez? kérdezi valaki. Tartozik igen is: mert ez is,

mint egyéb tudomány a' változó szokás ostorának csapásait szenvedte, és ez előtt inkább, mint most, megvetett tekintetben állott. Tartozik igen is; mert a' táncz a' Bölcsék által is a' tudományok közé számláltatott. Sőt még az isteni tisztelet módjához is. Ez utolsón kezdjük el.

Montaigne (I. K. 2. K. 30 R.) beszéli, hogy vannak vademberek, kik egész napot tánczozal töltenek, míg a' fiatalság vadászni jár. Van pedig nekik egy hosszú csőjük, (én gondolom, sipjok) mellybe fujván, a' tactust adják. Ez alatt pedig az öregebbik közülök a' pajta, vagy ház sorokon végig jár, és azt prédikálja nekik, hogy a' hadban vitézek legyenek, a' feleségek a' meleg gyökérintalt szorgalmasan elkészítsék, a' férfiak pedig feleségeiket megbecsüllyék. Érthető, hogy ez az ő Religiójok cónonja, és mivel ehhez a' tánczot kapcsolák, érthető az is, hogy a' tánczot religiójivá tették.

A' Görögök minden isteni tiszteletet tánczozal tartották. A' Délusi csupa énekből, és tánczból állott, úgy nem külömben a' Dionysiák, mellyek ugyan utóbb botránkoztatókká váltak, de arról az eredeti szerző nem tehet, hogy a' maradék a' szent intézetet elcsufittya, A' Rómaiaknál a' Sáliusok Papok voltak, kik Mars ünnepein ennek az istennek tiszteletére az egész várost muzsika hangra bétánczolták, és ezek a' tánczoló papok csak a' főrendből választottak. Méltó megemlíteni, hogy Dávid ugrála, (tánczola) az Úr szökrénye előtt minden erejéből (Kir. II. 6. 14.) Spartában volt ugyan Theatrum, de abban játékok nem adtak, hanem az előkelő rend táncztudományát mutogatta, mert a' tánczot tudni nálok szint olly tisztességesnek tartották, mint Athenában a' Philosophiat, Mathe-sist, képirást, muzsikát. Ez utolsó, és a' táncz

a' nevelés tudománynak főrésze volt. Plato (P. de legg) úgy említi a' tánczot, mint valamelly fontos tárgyat. Sőt még vénségeben is, mint hozzá nem illetlen foglalatosságot kedvelte, és gyakorolta. Aristoteles is jó tánczos volt. A' ránczos képű Seneca ez oldalról is dicséri a' már őszbe csavarodott Afrikai Scipiót. Luciliusnak pedig Ep. 15. tanácsollja, hogy néha elvonván magát a' tanulástúl, testét izgassa vagy futással, vagy teher emelgetéssel, vagy szökelléssel. Meg lehet, hogy a' bölcs régiség ezzel arra nézett, hogy a' testet hajlékonyá, a' mozdulást könnyüvé, gyorsá tévén a' hadi forgásokban ellensége fölött elsőbbséget nyerjen. És valóban sokra is vitték, mert bámulásra méltó úgrásokat tettek. — Midőn a' Spártaiak ütközni készültek, az ellenség előtt a' felállított rendek a' siphangra vigyáztak és a' szerint intezték lassabb, vagy szaporább lépéseiket, melyeket előre, hátra egyaránt tenni tudtak. De erkölcsi szelidülést is szült. Az Arkadiaiak igen vadak voltak, de minekutánna a' Poeszt, éneklést, tánczot megkedvelték, ünnepeket ültek, egészen megjámborodtak, és szégyen volt nálok a' muzsikát, 's a' mi evvel jár nem érteni. A' hadban lépéseiket, fordulásait a' siphangjára igazították, úgy az ünnepi czeremoniákon is. Az előljárók esztendőnként az ifjakat a' tánczgyakorlásra össze gyűjtötték, és megbirálták. (1. ifj. Anach. ut 4. köt. 52.)

Azt ellehet gondolni, hogy a' nemzetek különösége szerint különbözött a' táncz is, de annyi még is bizonyos, hogy azt mindenik becsülte. Az Arkadiaiak a' Resp. költségén 30dik esztendeig tanulták. A' Thessáliaiak az ő hadivezérjeket tiszteletből elő tánczosnak nevezték. A' Jóniaiak fő ifjaik egész nap nem unták meg a' tánczot, az öregek pedig a' nézést, és annyira büsz-

kélkedtek benne, valamint nemességekben, vagy egyéb fő jelességeikben. (L. Funke R. S. Lex.) Herodiás leányának táncza bizonyítja, hogy, noha talán nem igen szemérmes, de becsült volt a' táncz akkor a' Zsidóknál is, midőn a' Rómaiaknál legfőbb virágzását elérte: és a' leány nem vaktába rakta lépéseit, hanem bizonyos regulához alkalmaztatta, különben Heródesnek határtalan tetszését meg nem nyerte volna, melly ugyan a' vérszopónak kegyetlenségét kárhoztatja, de azt bizonyítja, hogy a' fényes udvarok is a' táncznak nagy böcsöt tulajdonítottak.

Láttuk eddig a' religiói, testgyakorlási, mulatságos tánczot, lássuk most úgy, mint az a' legmagasabb lépcsőre emeltetett, a' jelentői formában, vagy is úgy, mint tárgyast. Leginkább Lucianus utmutatása szerint, ki errül derék értekezést hagyott hátra. Tudgyuk, hogy a' Cynicusok minden csinosság, minden szép izlés ellen mocskolódtak. Nékik a' képirás, építés tudomány, muzsika, táncz, csömörlet volt. Ezek ellen intézi Lucianus beszédét, és szokott csipősségét, és gunyolásait itt ott elővévén, a' feddőzködő Kátónak tiszta előadással megmutatja, hogy a' táncz nem elpuhító mulatás, hanem tisztességes, és nagy hasznú tudomány.

Előbb szóllani hagyja Krátót, ki így kezd reá csattogni: micsoda Philosophus vagy te, ki oda hagyván a' tudományokat, mellyek között felserdültél, a' furuglások között üldögelsz, és magadat csiklándoztatod, nézvén egy elasszonyosodott embert, ki puhán öltözködve, buján éneklő, 's a' régi időből elő idézett szerelmes asszonyokat követi? Nevetséges bizonnyal, és hozzád illetlen dolog. Mikor én ezt hallottam felőled, pirultam helyetted, és haragudtam, hogy Plátóról, Chrysippusról, Aristotelesről elfeled-

kezven, úgy ülsz ott, mint kik füleiket tollal piszkálják. — Nem tudom, hogyan mentenéd magadat a' tudósok előtt, ha csak nem akarnád, hogy a' tisztességes emberek közül ki csapassál. Azt gondolom, legjobb lessz tagadással magadat oltalmaznod, ezután pedig évatkozzál illy szemtelen társaságba elegyedni. 's t.

Luc. Ej Krátó, be megeresztéd ebédet! ha én arra a' helyre mentem, azzal sem honi dolgaimat nem mulasztottam, sem magamról meg nem feledkeztem, hanem megvallom, hogy a' theatrumból az élet tisztére nézve sokkal okosabban, és belátóbban tértem vissza.

Krátó. Ugyan mi talált, hogy nem csak nem szégyelled, de még dicsekedel is véle? Az legrosszabb, hogy gyógyulásodhoz sincs reménység, ki elég szemtelen vagy illy mocskosságot dicsérni.

Luc. Mond meg Krátó, láttál-e tánczot, vagy olyas egyebeket, mik a' theatrumban mutatattatni szoktak, vagy csak látatlanul szidalmazod azokat?

Krátó. Igen bizony, az volna még hátra, hogy ezzel a' hosszú szakállal, ósz fejjel asszonykák közé üllyek, és valamelly vásott, illetlenül hajladozó embernek a' neki dühödött nézőkkel tapsoljak!

Luc. Bocsánat néked Krátó. De ha nekem szót fogadsz, 's a' theatrumot megtekinted, tudom, hogy azután olly helyet választasz, honnan mindent jól megláss.

Krátó. Engem az Istenek verjenek meg, ha ezt teszem. — Már látom, hogy dühödésnek indúltál.

Luc. Barátom! Maradgyanak az átkozódások magoknak. Engedgy engem a' tánczról szólanom, és értsed, hogy az nem csupán gyönyö-

rúségre szolgál, hanem hasznos is a' szivformálására. —

K r a t ó. Nekem ugyan semmi kedvem az olly bolondnak halgatására, ki önnön betegségével dicsekszik: de ha már megindúlt a' kereked: itt füleim; beszélhetsz, mintha senki nem halaná, én a' szélnek ereszhetem.

Luc. Igen jól! figyelmezz tehát. A' táncz nem mostani kezdetű: nem a' mi Őseink idejében támadt 's t.

Kihagyom itt azokat, mellyeket Lucianus a' csillagok rendéről, Rheáruul, Chorybantesekről, Idoi Jupiterről beszél:

A' Krétaiaiak közül, folytatja tovább, a' legerősbek ezen tudományt tanulták, és legjobb tánczosokká váltak, nem csak a' köznépből, hanem azon férfiak közül is, kik az első hivatalokra számot tartottak. Homérus Merionét nem alacsonyítva hanem magasztalva mondotta tánczosnak; — mert látták mind a' görögök, mind a' trójaiak, az ő testének könnyen forgását a' hadban, mellyet magának a' táncz tudományban szerzett. Homérus versei erről illyképen hangzanak:

Merioné a' hir téged bár tartson az első
Tánczosnak, de azért kópjám letérít ma előmbe.

És még sem terítette le, mert mint gyakorlott tánczos a' reászórt képek hagyításait könnyen elugrotta. Pyrrhus Achilles fia a' tánczot gyarapította, és nemesítette a' tőle nevezett pyrrichiaival. A' Lacedemoniaiak a' Görögök közt legerősbek a' harczban a' síphang után rendesen ejtik lépéseiket, 's azért a' testmozdulásnak a' muzsikával való egyezésével többnyire győznek.

Hormust tánczoltak az ifjak, és szűzek. Az az: mind azok mind ezek közkört formáltak.

Az ifjak ugyan a' táncvezér után olly fordulásokat tettek , mellyekkel azután a' háborúban élni fognának ; a' szűzek pedig nemekhez illendő szemérmességgel pördültek.

Ezután sokat beszél Lucianus , a' mik nem igen tartoznak a' derék tárgyhoz , és megjegyzevén , hogy a' régi időben csak serdülő állapotban volt a' táncz , folytatja továbbad :

Nem akarom minden táncznak származását kifürkészni , csak röviden a' tánczot , úgymint most vagyon dicsérni , és megmutatni , hogy az gyönyörködtet , és használ , úgymint Augustus idejében legnagyobb szépségére , tökéletességére jutott. — Nem ismételtem előttem a' phrygiai táncz , mellyet a' részeg emberek lakozásaikban gyakorolnak , 's mellyet a' parasztok most is a' síposok dallása között izzadva , fáradva tánczolnak ; de ennek a' mái tánczhoz semmi köze sincs. Plátó némelleyeket azok közül dicsér , uémelleyeket megvet.

Elbeszéllem azt is , mit kell a' jó tánczosnak tanulnia , hogy tudjad , melly nem könnyű az a' tudomány , mert értenie kell a' muzsikát , rhytmikát , geometriát , philosophiát , és az emberi indulatokat , képirást , plastikát , hogy ezeket követhesse úgy , hogy Phidiás , és Apelles se jobban . Emlékezte jó legyen tudván , hogy ez tudománya a' követésnek , megmutatásnak , és a' gondolatok előadásának . Minden készülete a' história , mellyet jól eszében kell tartania , és testmozdulásaival utánnoznia , a' világ származásától kezdve Kleopatraig ; mert ez az időköz határozza meg ennek a' tudománynak virágzását .

Itt elbeszéli a' históriai , és mythologiai requisitumokat a' tanult tánczosban , és utánna teszi , hogy valami érdemes Homérusban , He-

siodusban, és egyéb jó Poetákban, főképen tragicusokban előfordul, azt egy czikkelyig tudja. És mivel követő, teste mozdulásaival kell neki azokat érthetőleg mutatni, a' miket mutatni ígért, hogy a' néző minden magyarázó nélkül értse a' szólatlanul mozgót, és ha kívánatik, síp, és dallás nélkül is.

Névezetes két történetet beszél erre Lucianus. Egy Cynicust Neró idejében rábirtak, hogy csak egyszer nézné meg a' tánczost. Semmi muzsika nem szólt, A' táncz végével felelé a' Cynicus: hallom a' miket csinálsz, nem csak látom; úgy tetszik, hogy kezeiddel beszélsz. Ugyan Neró alatt történt emez is: egy Pontusi Fő Úr, kinek dolga volt a' Római Udvarral, midőn az előbb említett tánczost nézné, noha a' dallást nem értette, a' Császárhoz fordulván, kérte, hogy azt a' tánczost adná neki. Mit csinálsz vele? kérdé Neró. Különbféle nyelvű népeim vagynak, viszonozá az idegen, kikhez nehéz tolmácsot találnom, ha tehát valamit akarok, ez jelek által tudtokra fogja adni. Tehát e' szót nem értő ember a' tánczost értette.

Illyen az is, mellyet ifju Anacharsis utazásában (3. Köt. 35.) olvasni. Láttunk, így szól ott Anacharsis, egy tánczot, melly a' thessaliak saját tánczok, és arra igen alkalmas, hogy a' föld lakosít bátorságra, és vigyázatra ébressze. A' táncz ebből állott: egy magneziai fi fegyveresen füllép, fegyvereit földre rakja, és testmozdulásaival követ egy a' háborúban földét mivelő embert, Félékenyen mindenféle tekintget, 's végre megpillant egy ellenséges katonát, ki őtet megakarja támadni. Ekkor kapja fegyverét, rárohanik az ellenségre, meggyózi azt, ökrei mellé köti, és maga előtt hajtja, Mind

ezek a' hajladozások tactus szerint történnek, melyet a' síphang ad.

A' tánczot sokféle oldalrul ajánlván Lucianus, megmondja, mit kíván a' jó tánczostól. Hű emlékezetet, éles észet, okosságot, 's t. testre nézve, hogy se igen magas ne legyen, se törpe. Se nagyon husos, se ösztövé; mert nevetséges lenne, ha Hektort, vagy Herculest alacsony sovány ember tánczolná. — Szól azután a' hibákról, mert u. m. elegen vannak, kik valamint a' beszédben, úgy itt is tudatlanságból hibáznak, vagy a' tactust meg nem tartván, vagy magokat oktalanul feszegetvén. Szóval a' tánczosnak tökéletes tánczosnak kell lennie, úgy hogy mindent csinosan, ékesen, mértékre tegyen, minden tétele feddésen kívül essék. A' tánczosnak éles gondolatunak, nagy tudományunak, és emberség tudónak kell lennie: mert csak úgy nyeri meg a' nézők kedvét, ha benne, mint valamelly tükörben kiki a' maga javát, vagy rosszát látja, és megisméri.

A' miket itt Lucianusból adék, úgy kell tekinteni, mint részint tőle kölcsönözött leképzéseket, részint kivonatokat. Most ide ragasztom ön gondolatimat.

Innen látni, 1) hogy hajdanban a' táncz a' nemes tudományokhoz számláltatott, és a' magasabb nevelés tárgya volt. Tehát nem olly megvetett, millyenné a' közép századok elfajultsága lealacsonyította, melly miatt nem csoda, hogy a' tanítók ellene kikeltek. Már ekkor, valamint az építés, képirás, dialecticai tudományok eldurvultak, úgy a' táncz aesthetikai szépsége rendetlen, idomatlan, vad ugrándozásokra fajzott el, és nem ok nélkül az erkölcs romlásokhoz számláltatott, ámbár tudni való, hogy az erkölcs bírák is sokszor a' lineán tul léptek,

meg nem gondolván, hogy a' táncz az egészséges természetnek orvosló ösztöne, és a' léleknek fölelevenítése.

2) Látni, és ugyan kézzelfoghatólag annak okát, mért hogy a' lombán nevelt test, a' karcsubb, de fürgeséget fölvelt legénykétől most is meggyőzetik; mert még amaz tunyán gondolkodik, lép, hadarász: addig emez elvégezte szándékát. Ez pedig a' hadban legkivánatosb tulajdonság. Mivel pedig a' mostani időben a' katonaságot leginkább a' paraszttrend teszi, ez pedig foglalatosságánál fogva lusta mozdulású; mert Seneka igazán mondja, hogy a' béres tunyán mozdul, valamint az ökre, mellyel mindennap társalkodik: a' kocsis gyorsabban, valamint a' lova; ez okból a' katonaság többet nyer a' kocsisféle legényekkel, mint a' juhász, ökrész, vagy akármiféle pásztorral: tehát a' falusi ifjúságot nem tilalmazni a' táncztól, hanem arra ébreszteni kellene. És ha ez regulátlan volna is, oda neki, a' test hajladozása minden esetre nyer vele, 's utóbb, a' mi most tökéletlen, tökéletesebb lészen, kivált ha egy praesult, (mikint a' Rómaiak a' tánczvezért nevezték), a' publicum arra választ, kitanitatja, és az előmenetelt mutatókat megjutalmazza, melly jutalmazás pénz nélkül is, csak némelly a' gyermeki büszkeségnek kedvező praerogatívák ígéretével megtörténhetik.

Meg kell itt jegyeznem, hogy Napoleon a' magyar katonaságot nehezen mozdulónak billyegezi. Gyakoroltassanak ezek a' tánczban, de vitéli tánczban, nem lesznek nehezen mozdulók.

3) A' magyar táncz lassu, vagy verbunkos, vagy pörgő. Tudom, hogy az utolsót sokan kárhoztatják, de nem veszik észbe, hogy minden jóban találkozhatik kivető, és hogy ha ez a'

táncz a' fülösleges czifráktól megtisztítatik, bizonyos rendszabások alá vétetik, nem csak diszes lesz, hanem a' test izgékonyága is általa sokat nyer, a' lépéseket idomitja, a' derékot, és karokat könnyen, és bizonyos rhythmusra hajlóvá teszi. A' verbunkosról nem is szükség mondani, hogy igazán vitézi táncz, távul minden puhaságtól; komoly, férfias, mellyben a' fegyver-csattogásnak jelentése is megvayon, és lehet, hogy eleinknél szintúgy tárgyias volt, valamint a' Görögöknél, hogy ők is szintúgy tánczoltak Atilát, Budát 's t. valamint a' Görögök Hektort, Andromachét, Achillest. Az idegen stílusú tánczokról nem szóllok, csak azt mondom, nagyon jó volna a' magyar táncznak rendszabásokkal meghatározott formát adni, nem pedig idegen izlésű emberek szabad kényére bízni, kik holmi keverékekkel nemzeti sajátágát elrontják, a' mi benne jelentő, arra nem ügyelnek, a' mi pedig parasztos, szilaj, meghagyják. Félre a' puhasággal, kaczérsággal, szemtelenséggel. Főképen a' tánczban arra kell tekinteni, hogy a' magyar ifjúnak minden lépte nyoma, mozdulása, vitézi, méltóságos legyen. Ha egyszer a' táncz meghatározott rendszabások közé vétetnék, minden magyar városainkban legalább egy magyar tánczmester megtelepedhetnék, a' nemességtől, és polgárságtól gyámolítatnék, az idegen tánczokban is adhatna leczkét, és ne félne az éhelhalástól. Ha a' takácsságot tanulni kell, sokkal inkább a' tánczot, mint nehezebb tudományt.

4) A' Görögök a' tárgyias tánczhoz muzsikáltak, és néha a' tárgyat el is dallották. A' tánczosnak a' dallot, és tárgyat kellett értenie, mind a' háromnak pedig a' tactust. Ez a' szokás ösztönt adott arra, hogy a' poéták odáikat sza-

porítanak, (mi által a' nyelv csinosága is sokat nyert), mellyeket a' lyra késéretével eldallottak, a' nemzet pedig azzal buzdította őket, hogy a' legjelesbeket a' nemzeti játékon fényesen megjutalmazta. Mennyi híres vitézeink vagynak, kiket szerencsés lyrikusaink megénekelhetnének, hangművészeink muzsikára tehetnének, 's így a' magyar ódák a' némaságtól megszabadulván, nem csupán a' falak között mulatnák az olvasót, hanem nyilván való helyeken a' füleket is gyönyörködtetnék, a' fiatalságot pedig buzdítanák, lelkesítenék.

A' nemzetek története tanítja, hogy a' muzsika, és táncz a' vad népeket megszelídítette. Miket a' régi kor Linusról, Orpheusról, Musaeusról beszél, mind ezt jelentik. Mert mi is egyéb ennél az a' mese, hogy Orphaeus lyrája hatalmával a' vadállatokat megjámborította, a' köveket, és fákat megbabonázta és maga után menni kényszerítette, a' szeleket, és folyókat megállította, Plútót, és Proserpinát megbájolta, és feleségét Eurydicét muzsikájának elragadó erejével vissza nyerte? De hagyjuk el ezeket, mint igen régieket, és vessük szemeinket egy roppant szomszéd birodalomra, melly a' kultúrát nálunknál későbbben kezdé, de előbb tökéletesíté; mellynél már majd nem száz esztendeje, miolta tudományos és nyelv Akademia, nemzeti theátrum 's t. áll, és virágzik. Értem az Orosz birodalmat, mellyről Wagner Dánielből (*Gesch. des Russischen Reichs*) kiírom a' mi ide tartozik.

Örzsébet Császárné alatt mind az egyházi, mind a' theátrumi muzsika, mind a' táncz-tudomány nem csak az udvarnál, hanem uralkodásának messzebbi tartományiban is esztendőről esztendőre nagyobb tökéletességre vitetett. Egy Kadet Sumarokof Sándor a' költemények min-

den nemei által két műzsabarátnak Eleknek a' Kozák Hetmán testvérének és Schivalof Ivánnak kedvét megnyerte. Ezután theatrum darabokat készített, a' Császárnének ismértségébe jutott, és gazdag fizetést nyert. Ő és Lomonosof az Orosz poezisnak kezdői, és a' theatralis darabok első készítői. Ugyan Sumarokof írt Orosz operákat, mellyek nagy enthusiasmmussal fogadtattak. Locatelli bevitte Pétervárra az Olasz balletet, melly elejénte nagy tapsot nyert, de kénytelen volt nem sokára a' nemzeti táncznak engedni, mellyre Helfering az Orosz ifjakat, és leányokat regula szerint tanitotta, 's kik a' Császári játékszinen Tolata igazgatása alatt a' fővárust mulatták, az Orosz tánczot pedig napról napra tökéletesítették. Így van az Orosz birodalomban, de nálunk ezen dicső állópont helyét még ma csak fohászokodás bírja. Tegyük le az előítéletet, mintha a' táncz a' kaczérságnak gyámolítója volna. Igen is vannak; sok hibák vannak benne, de mind olyanok, millyeneket a' nemzetnek szerencsétlen viszontagsági hoztak bele, valamint a' parlagul hagyott földbe a' bozótot. De ha ezt az ugarból kitisztítani lehet, mért nem a' magyar tánczból az idegen fogásokat, elvadult kanyarulásokat. Adassék meg a' magyar nemzeti táncznak tudományos formája: úgy meglesz adva az a' tekintete, melly azt nem csak az ócsárlástól megmenti, hanem régi méltóságát is, mellytől a' gondatlan szokás megfosztotta, vissza szerzi. Ha csak világ fölfordulása nem következik, ha csak a' régi pusztításnak dühösségei föl nem támadnak, (melly félelemtől az Országló bölcs kormánynya alatt oltalmazva vagyunk), eljő az idő, és talán nem sokára, hogy lesz theatrum, és a' nemzeti táncz

megnyéri azt a dicsőséget, melyet olly igen megérdemel, noha kár, a' mit most tehetni, a' későbbi kor előtt el nem ragadni.

H. E.

3.

Az Ó és Új Budai Szőlők

Kész szerént a' Dunához közel Délre és Napnyugotra el nyuló magas halmokat vagy is inkább alacsonyabb hegyeket boritnak, mellyek felett magassabb kopasz hegyek emelkednek; vagy pedig bent ezeknek kebelcikben a' Dunától távolabb lévő némelly e' végre alkalmas helyek ültettek bé vélek. Ha valaki az itt való végheetlen sokaságu szőlőskerteket el nézi, mellyek a' várost körül veszik 's hosszassan el nyulnak, tehát azt gondolhatná, hogy csak az Ó és Új Budai hegyeken annyi bor terem, hogy az egész Ország bé éri vele, 's alig foghatja meg, hogy hová lesz a' sok itt termő bor. Az egész határ-béli szőlőskertek igen kiesek fekszenek: a' Duna felől valókról a' Dunára szép a' kilátás, azokat pedig, mellyek bent a' hegyek között vannak, erdőkkel bé nőtt kősziklás bércek amphitheatraliter veszik körül; akár a' Duna mellett való szőlőskertekbe, akár a' hegyek között valóba sétáljon ki valaki, mindég kies sétálása 's romános kilátása lesz. A' hegyek között leg szebb a' ki látás, ha a' szőlőskertek felett a' Budakeszi felé vivő uton a' hegy oldalban való erdő szélből a' város felé vissza tekint az itt járó: valóban ez itt paradicsomi hely. Ezen a' tájon vagynak ugyan mulató házak a' szőlőkben, de azok csak néhány esztendő okta épültek, 's nagy

kár, hogy a' szőlők többi vidékeikben, — ki vévén a' Budaörsi út mellett távolabbra némelyeket — mulató házak 's egyéb épületek nincsenek, mellyek a' reájok való kilátást még kisebbé 's elevenebbé tennék, a' helyett, hogy most a' sok, egyenes sorokban ki karózott szőlőtőkék, mellyek között csak imitt, 's amott lehet gyümölcs fákat látni — mellyeknek itt nem léte azonban a' bor jóságára igen sokat tészén — végre a' szemre kedvetlen bé nyomást csinálnak. Hogy a' Budaiak szőlőikben mulató és présházakat nem építnek, annak a' lehet az oka, hogy a' városban való házaknál vagynak a' présházak és pinczék, mellyekhez a' szőlőskertek nem igen távolra fekszenek.

Hogy Magyar országban eleitől fogva szőlő volt, abban az én vélekedésem szerint kétkedni sem lehet, mivel a' Historicusok szerint Noé a' szomszéd Illyricumban már művelte a' szőlőket a' leg régibb időkben, azonban a' sok zürzavaros idők miatt a' szőlőművelés feledékenységre mehetett Házankban, a' mint valósággal úgy is volt, a' mint Dio Cassius XLIXdik könyvének 36dik czikkelyéből meg tetszik, a' hol így ír, neque apud eos oleum aut vinum, nisi paucissimum nascitur: neque enim haec colunt, quum majorem partem anni in hieme vivunt. Bizonyos az, hogy Probus Császár volt az első a' ki Pannoniában a' feledékenységre ment szőlőművelést újra helyre állította, 's a' szőlők nemesítésekre Phalernumból hozatott szőlőtökét Krisztus Urunk születése után 276dik Esztendőben Aurelius Victor bizonyosága szerint, a' ki erről a' dologról így ír, *) per Legiones

*) De Caesaribus Cap. XXXVII.

Galliam, Pannoniasque et Moesorum colles vineis replevit: Vopiscus pedig azt írta, **) hogy Probus Császár Syrmium mellett az Almus hegyet ültettette bé katonáival legelőször válogatott tőkékkel. ***) Úgy lehet gondolkodni, hogy az Aquincum mellett való hegyek is bizonyosan pusztán nem maradtak, a' fővebb Római Coloniákhoz tartozván Aquincum Pannoniában, melyet abból is lehet gondolni, hogy a' szőlőművelés annyira meg tetszett az akkori Pannoniabelieknek, hogy még ugyan maga Probus Császár kénytelen volt törvényt hozni a' Pannoniai szőlő tenyésztés ellen; ****) azom-

**) In Probo Cap. XVIII.

***) Eutropius ezen szavaiból vineas Gallos et Pannonios habere permisit Pacanius a' reájok tett jegyzéseiben azt következteti, hogy Probus Császár előtt a' Gallusok és Pannoniabeliek a' szőlőket művelni nem tudták; Casanbonus azonban ezen vélekedést a' Lugd. Batav. Hackiusnál 1662dik. ki jött Svetoniusban a' 791dik lapon az 1ső Nrus alatt való jegyzés utólján nevetségessé teszi.

****) Svetonius szerint a' szőlőművelést a' Római Birodalomban legelőször Flavius Domitianus tiltotta meg, azt parancsolván, hogy Italiában nem szabad többé a' szőlőket ültetés vagy döntés által meg újítani, a' provinciákban pedig minden szőlőknek felét ki kellett vágni, mivel azoknak művelése nagyobb dívatban volt, mint a' szántás vetés, a' honnét gyakran szükség következett. Philostratus még azt az okát is írja ezen törvénynek, hogy nevezetesen Ázsiára nézve azért szereztetett, mert ott az emberek igen el részegesedtek, melly okból gyakran fel támadtak a' Rómaiak ellen, s ugyan ezen okból eredtek a' Domitianus után következett Római Császároknak azon törvényeik, mellyek szerint nem volt szabad minden kivétel nélkül akár kinek új szőlőskerteket bé ültetni, hanem csak azoknak, a' kik a' Császároktól különösen engedelmet nyertek arra. Ugyan Svetonius írja, hogy ezen tilalmazó parancsolatjéért Domitianusra Görögül gunyoló verseket írtak, mellyeknek a' volt a' foglalatjok, hogy „ha tövig el

ban a' szőlőmivelés természete is azt hozta magával, hogy a' Duna mellett való, 's a' szőlő tenyésztetésre alkalmatossan fekvő Aquincumi-hegyeket, a' gazdasághoz értett Romaiak használtak, 's valóban száz esztendőkkal későbbben Claudius Claudianus a' régi Romai literatura arany idejére érdeemes verseiben, ezeket már szőlőkkel bé ültetve lenni írja, *o p a c u m v i t i b u s l s t r u m*.

Hogy a' Romaiak által Magyar Országban miveltetni kezdetett szőlők a' későbbi sok zürzavarok, 's a' vad népeknek itten volt kőborlásaik alatt is meg maradtak, meg tetszik a' leg régibb oklevelekből. Szt. István első Királyunk, a' Szt. Mártonyi Fő Apáturságnak 1001dik Esztendőben kiadott fundationalis levelében így szól: *supra nominati Comitatus (Sumigiensis) decimationem de omnibus negotiis, praediis, terris, vineis, segetibus, vectigalibus, vinumque hospitum, quod in praediis eorum excrescat etc. . . . subjugarem*. Ugyan Szt. István Király a' Veszprémi völgyben fundált Apáczáknak a' többek között egy vinczellért ajándékozott; — 1015dik a' Pécsi Várad Apáturságnak száz tiz vinczelléreket adott: — I. András Király az általa 1055dik fundáltatott Tihanyi Apáturságnak hasonlóképpen szőlőskereteket 's t. e. f. ajándékozott a' vélek bánt szc-

rágsz is engemet (az az a' szőlő vesszőket) még is fogok annyi gyümölcsöt termeni, a' mennyinc leve elég lessz arra, hogy a' fejedet meg öntözhessék vélle.“ Ugyan is a' régi Pogányoknál a' volt a' szokás, hogy a' meg áldoztatott harimok fejekre bort öntöttek akkor, mikor azokat az áldozó meg ölte, melly szerént az említett gúnyoló versek Domitianust halállal fenyegették, a' szőlők ellen hozott törvényéért.

méllyekkel együtt, a' mint a' fundationalis adománylevelekből ki tetszik. IV. Béla alatt Zemplén Vármegyében a' hegy allyát 's Patak körül Olasz nemzetű Királyi szőlőmívesek lakták. *) III. András 1291dik kiadott egy némelly oklevelében így szól, *Ordinavimus et Concessimus de vineis ipsorum . . . ut nullum debitum scilicet akonis ullo unquam tempore dare et solvere teneantur.* **) Mátyás Király — a' szőlőmívelésnek nagy előmozdítója volt az Országban, Syrmiumból a' hiresebb bort termő hegyekről tőkét hozatott Hazánkba, 's úgy lehet gondolkodni, hogy Budát olly igen szeretvén Ő, minden bizonyjal az ide való hegyekre is sok jóféle Syrmiumi tőkét ültetett, sőt azt merném állítani, hogy a' mái Budai szőlőtőkék, a' Syrmiumból hajdan ide hoztatott fekete szőlőtőkék unokáik, melly vélekedést, a' Budai bornak a' Syrmiumban termő Bevesini 's több más jóféle oda való borokhoz való hasonlatossága látszik bizonyítani, 's az is, hogy Oláh Miklós Esztergomi Érsek, a' ki 1493—1568ig élt a' maga Hungaria czimű munkájában, a' 18dik részben, a' hol a' Magyar Országi hires borok-

*) Szirmay nóc. His. Corn. Zemplin.

**) Azt én jól tudom, hogy azt lehetne itt mondani, hogy ezen oklevelekben előjövő emlékezések a' szőlőkről valósággal nem bizonyosságok a' hajdani szőlőmívelésre, és csak az adomány levelekben szokásbanlévő Curiális stílus — mint a' hogy a' Rév-Komáromban fekvő nemes Curiák közzül némellyeknek az adomány levelekben is benne vagynak a' vineák, silvák, du metum-ok, Colles, Valles 's t. e. f. ámbár a' határban mind ezeknek hírek sincsen, — de itt a' fel hordott oklevelekben szőlőmívesekről és bordémáról is van emlékezet, mind a' mellyek a' szőlőmívelést valósággal bizonyítják.

ról értekeznek, a' Budairól halgat, noha azon munkájában az 3dik részben, a' hol Budát írja le, a' szőlős kerteket két helyen is emlegeti egy más után, mellyből a' láttatik kitetszeni, hogy még akkor a' Budai veres borok nem igen lehettek nevezetesek, hanem a' Syrmiumi tókékről elszaporodván a' jó faj, későbbben híresettek el. *)

A' Budai szőlős hegyeken termő borok márma Európában csak nem mindenütt esméretesek jóságokról, 's valóban ha a' hajdani időkben a' Burgundiai régi Herczegek magokat a' keresztény világban való legjobb borok Uraiknak nevezhették, **) már ma a' Magyarok is Királyokat, a' világon való legjobb borok Urának mondhatják, a' Hazánkban termő legkritkább borokra nézve, mellyet maga Felsőleges I. Ferencz Császár és Király is meg esmért, egy Udvari parancsolatot adván ki 1804dik Esztendőben ***) a' Császári Udvarba bé vitetendő asztali borok eránt, mellyben azt rendeli, hogy „von nun an „keine ausländische Weine mehr auf die kaiserliche Tafel zu setzen, da die gute Qualität der

*) A' Görögöknél híres borok voltak a' Smyrnában termelt Pramniun nevezetű, a' Chiosban, Thasusban, Lesbosban, Cretában, Syracusában, Coszban, Rhodusban, 's több más helyeken termelt jóféle résszerént, édes, résszerént erős borok. Arcadiában a' Heraiai hátrban termelt bornak az a' természete volt, hogy az, az Asszonyokat tenyészökké tette; Thasusban és Achajában Ceraunia mellett olyan tulajdonságú borok termettek, hogy ha asszonyok ittak belőlök a' terhek elment tőlök. Plinius is XIVdik könyvének 18dik cikkelyében azt irta, hogy ha csak szőlőt evett is a' terhes asszony, még is elment tőle a' terhe.

**) Chaptal a' szőlő mivélésről irt munkájában 1ső Dar. 58dik lapon.

***) Ofner und Pester Zeitung 1804. Nro 59. Art. Wien. Tud. Gyűjt. I. Köt. 1831.

„Inländischen, besonders der ungarischen Weine, alle Fremden entbehrlich mache.“ — Miolta az emberek a' földet mivelik; 's a' plántákat használni tudják; egynek sem volt annyi dicsérője mint a' szőlő tőkének; 's egyben sem találtak fel annyi jó tulajdonságokat mint ebben, a' honnét ezt valóban a' plánták Királyának lehet nevezni. Szt. David, Homerus, Anacreon, Plinius, az újabb írók között pedig számtalanon nagy dicséretekkel szóllottak róla: Horatius a' Carminum 1ső Liberének gyönyörű 18dik odájában dicséri a' bort; 's L. Várus barátjának azt tanácsolja, hogy szőlőket plántáljon

Nullam sacra vite prius severis
arborem

Circa mite solum

Siccis omnia nam dura Deus proposuit;
neque

Mordaces aliter diffugiunt sollicitudines.

Nestorról 's Catoról *) azt írják a' régi Historikusok és Verselők, hogy minelőtte valamelly dologhoz fogtak volna, előre mindég bort ittak. **) — A' Budai borok színe többnyire se-

*) Narratur et prisca Catonis

Saepe mero caluisse virtus. Horat. Carm. Libro III. Ode XXI.

**) Hogy már a' leg régibb időkben borral nem csak éltek, de még részegeskedtek is az emberek annak — el halgatván a' Szt. Írásban elő jövő példákat — Aelianus is az ő *Variae Historiae* czimű munkájában sok példáit hordja fel, hol mind vagy uralkodott, vagy pedig nevezetes embereket számlál fel Libr. II. Cap. 41. — Libro XIII. Cap. 4. Libro XIV. Cap. 41. Libro XII. Cap. 26. kik közül csak az Athenébéli Diotimust említtem, a' ki, hogy annál folyvástabban ihassék, töltésért tett a' szájába, 's a' nélkül, hogy csak lélekzetet vett volna is úgy nyelte a' bort: Egész nemzeteket

tét veres, izé kellemetes; erőssek, sok eszten-
dőkig el állanak, 's mennél idősebbek, annal
jobbak és kellemetesebb a' szamatjok, úgy, hogy
a' bor kedvellő ezekről is el mondhatná azt, a'
mit a' Phaedrus meséjében az üres korsót szago-
ló vén asszony a' falernumi borról mondott

O Svavis anima! quale in te dicam bonum

Ante hac fuisse, tales cum sint reliquiae.

mert különös disz a' Budai veres borokra nézve,
hogy a' Hazánkban termő veres borok között,
óságokban csak a' Budaiaknak van ó szamatjok.

Hogy a' Budai borok jók, annak nem csak
a' tőkék jó fajja az oka, hanem a' szőlős he-
gyek mineműsége, 's azoknak fekvése is,
melly szerént a' nap rajtok fekszik. A' felső bo-
riték föld alatt való belsejek a' hegyeknek mész-
pala, - és homok-kövekből állanak, melyek a'

számlál elő Aelianus, a' kik a' részegeskedésekről vol-
tak nevezetesek, p. o. a' Tarenturn, Cyrena, Corin-
thusbeliek; a' Tapyrusok, Argivusok, Thraxok, il-
lyriacusok, kikről azt jegyzi meg Aelianus, hogy olly
gyalázatosságok voltak, hogy vendégeiknek azt is meg-
engedték, hogy az ivásközben az asszonyokra is reájok kö-
szönthették a' poharat, 's azokat kínálhatták borral:
ugyan is a' Görögoknél és Romaiaknál gyalázatos dolog
volt idegen asszonyra el köszönteni a' poharat. A' By-
zantinosokról azt írta, hogy házaikat idegeneknek ki-
adták bérben, magok pedig a' koresmákba költözöd-
tek; 's hogy mikor a' várossokat ostromolta az ellen-
ség, a' bástyákat oda hagyták és a' koresmákba széljel
oszlottak, melyért is a' vezérjek Leonidas, a' köfal-
akra csináltatott koresmákat, 's az által tudta őket meg-
tartóztatni, Libro III. Cap. 13. 14. 15. Libro XII. Cap.
30. Részeges asszonyok is voltak a' hajdani időkben,
azok közzül csak Cliot említtem, a' ki a' férjfiakkal
gyakran verset ivott fogadásból, 's azokat mindég le-
itta. A' Massiliai, Milesumi, Locrisi és Romai asszo-
nyoknak soha sem, a' Romai nagy familiákból szüle-
tett férjfiaknak pedig harminczöt esztendő korokig nem
volt szabad bort inni.

szabad levegőn elporhanyosodnak, 's a' borok jó-
ságokra igen sokat használnak: a' szőlős kertek a'
Szt. Gellért, Szt. Jó'sef, Szt. Rochus, Szt. János,
Szt. Orbán, Mátyás, Márton, Ferencz, Tamás, Cal-
varia, Sas, Fehérvári, Spiess 's t. m. nevezetű
hegyekre, 's a' Marxer-graben, Farkas, a' Szt.
Páli Nagy és Kis-Völgyekbe ültették. *) Vala-
minthogy többféle **) fajú szőlő tőkékből álla-
nak az itt való szőlőskertek, 's valaminthogy

*) Hajdan egy részét a' Budai szőlőknek Lygeth-
welge — Ligethwölgy-nek neveztek: Nos Thomas
Meyugos - - - Judex etc. Gastri novi montis Pesthi-
ensis, memorie commendamus - - - quod Philip-
pus Sellator, Concivis noster - - - quasdam parti-
culus domus - - pro flor. auri centum et viginti
sex ac una vinea in Promontorio Civitatis Lygethwelge
dicta habita vendiderit. etc. Datum Budae — 1489. —
Schwrtneri Dipl. pag. 375.

**) A' természet vizsgálok vizsgálatjok szerént, már több
mint 600 féle fajtát különböztetik meg a' szőlőknek.
A' Budai német újság mellett ki jövő gemeinnüt-
zige Blätter folyó írás 1829-diki 58dik Nrusában a'
464dik lapon az irattatott hogy a' Genevni fűvész kert-
ben 600 féle szőlő fajokból vagynak vesszők el ültetve.
Egy nemét a' veres szőlőknek, Budai fajnak neve-
nek, a' mint Korabinszky az 1778dik Pozsonyban ki
adott Almanachja 233dik lapján írja, melyet Német
Országban ungarische Blaunak mondnak, a' Weimarban
ki jött allgemeines deutsches Garten Maga-
zin 1804dik Esztendőről való 1ső Nrusa szerént, a'
hol le is van ez a' szőlő rajzolva, csak hogy tévedés-
ből a' réz metsző az ungarische Blau helyett hi-
bássan, die venezianische Traube-nak írta.
Korabinszky a' már említett Almanachja 225dik lapján
azt írja, hogy valamely Magyar Mánás boldogult Ma-
ria Theresia Király asszonyunknak egy ebéd alkalma-
tosságával, három száz féle, Magyar Országban termelt
jó féle borokat rakatott fel a' táblára, melyen Ő Fel-
sége igen csudálkozott, — de meg más is csudálkozhat-
tik, melyből meg tetszik a' Magyar Orzági boroknak
nagy különbb különbbfélesége.

a' hegyek fekvések is, mellyekre azok ültettek egymástól különböznek, úgy szinte a' rajtok fekvő szőlőskertek is nem mind egyforma ízű és jóságú borokat teremnek, 's reájok illik az, a' mit Plinius mond tot vina quot agri, noha átaljában véve mind jóknak lehet mondani az itt termő borokat. Magok a' Budaiak legjobbaknak tartják azokat, mellyek az Újváros (Neustift) alsó város felett fekvő Mátyás, — Fehérvári, — Polgár, — és Sashegyeken teremnek; a' Szt. Gellért és a' melegferdők felett fekvő hegyeken való szőlők, a' hegyek belsejében való természetes nagy melegség miatt mindég elébb, a' Szt. Páli völgyekben való pedig mindég későbbben érnek meg a' többieknél, ellenben tovább is el állanak a' több helyeken termőknél 's diursticus erejek van. Hogy a' Budai borok jók, annak másik oka az, hogy az ide való nem csak szorgalmatossan, de okossan 's a' szőlőskertek fekvésekhez alkalmaztatva mivelik a' szőlőleiket: az egész határbéli szőlők között sem gazt nem lehet látni, sem pedig kerti veteményeket nem vetnek közzéjük, mint másutt sok helyekez; azomban gyümölcsfák is ritkán vannak benne, mellyek mindég ártalmasok a' szőlőknek.

A' Budai szőlőskertek nincsenek bé kerítve 's egymástól semmi el kerítés nem választja őket el: leg inkább csak az utak mellett, holni csekély árok vagy töltés őrzi azokat. Úgy szinte, minthogy a' szőlőshegyek nem meredek, hanem szép lejtős oldaluk escamirozá-sok nincsenek benne, 's terrassce-kat itt látni nem lehet, mint a' millyeket Szakszoniában. Meissenen feljúl az Albis jobb partján fekvő Spaar hegyen kéntelenek készíteni a' szőlős gazdák: e' nagy haszon és könnyebbség a' to-

Hajdonsokra nézve, mivel az ilyen mivek mindig sok fáradságba és költségbe kerülnek, melly miatt másutt gyakran a' legjobb szőlőskertek becse is alább száll. *)

A' Budaiak a' szőlőskertjeikben kint, valamint hogy mulató és présházakat nem igen építtetnek, úgy szinte pinczék sincsenek azoknak ottan, hanem oda haza a' házaiknál igen derekak és jók vagynak, mellyek a' bortartásra nagyon alkalmasok rész szerént hegy oldalban, részszerént hegyben lévén ásatva azok, kivált a' felső városbéliek nagyon derekak; kősziklás hérczre lévén építve a' város a' pinczék is kőbe vagynak ki vájva, néhol több, egymás alatt való osztályokra, mellyek emeleteket formálnak. Ezek a' pinczék igen régiiek, úgy, hogy a' mai időkben az ilyeneknek készítésekre sem a' pénz sem az időt nem vesztegetnék, mellyből azt a' következtést huzom ki, hogy a' hajdani időkben is sok bornak kellett Budán teremni, 's hogy Buda nagy bor kereskedő város lehetett.

*) Ezen munka írója 1829-dik Északi Németországban utazván, ama igen el hírelt, de nem jól nevezelt el Sächsische Schweizban az Albis partján igen romános vidékben fekvő Schandau mellett, az Albis partjától fel emelkedő homok-kő-sziklába vágva három terrassekat látott, mellyeket valamelly, már régen megholt Saupé nevű fa- és kővel kereskedett Schandaui Polgár 1780—1791-ig 20,000 ezüst tallérok-ból állott pazarlással készíttetett, mellyeket Cseh Országból hajókon ide hordott földdel töltetett fel, a' mellybe szőlőket plántáltatott. A' terrassek-ra, szépen készült száz husz a' kőbe vágott lépcsők visznek fel: a' munka oriási, de haszontalan volt, mert az embernek holta után — a' ki Gazdagságát erre a' szőlős kertecskére, 's a' Schandau-i piacon újonnan épült házára el vesztegette — az Özvegye, ezen Fantastikus szőlőt ezer három száz ezüst talléron adta el.

A' Budai szüret Octoberben szok' meg esni: szüretet vigság nélkül gondolni is lehetetlen, mind az által úgy vettem észre, hogy az itt való szüretnek nem olly vigak, mint p. o. a' Pozsony, Nograd, 's Bihár Vármegyei, a' Hegyaljai és Szymiumi hegyeken, a' hol ilyenkor minden vigság, 's az ott járó idegen a' Bachus Országába által bájólva lenni véli magát. Ellenben itt a' hegyeken nem hallik az Indiai Isten mámoros tisztelőinek rekedt hangon való dűnnyögések, lassan hangzó, Magyartól idegen notájú dallok között, a' Német és Rácztól leányok meg szedik a' feketéllő fürtöket, mellyeket nagy hordókban és kádakban a' szurtos szekeresek a' városban való sajtók alá visznek, a' hol ki préseltetnek. A' Budaiak minden külömbbség nélkül mindenféle szőlő nemeket öszve szednek, 's így öszve is préselnek nem igyekeztvén azon, hogy az aszszúszőlőkből édes vagy jobb fajú fürtőkből különös jobb bort készítsenek: meg lehet azon okból, hogy, ha ekképp cselekednének, akkor talán általjában nem volnának a' Budai borok olly jók mint most, 's mind híreket, mind becseket el veszthetnék a' sok alább való borok miatt.— Valamint Slavoniában 's Hazánkban másutt, úgy itt is az itt lakó Rácztól kellemetes izü, úgy neveztetett rácztól ürmösöket készitenek, mellyek mindenfelé híresek. Úgy látszik, hogy a' hajdani időkben a' Görögök voltak az elsők, a' kik ürmös borokat készitettek, mivel leginkább az ő írókban, 's azokban kik ő rólok írta, jönnek az absinthion-ok 's a' protopon nevezetü borok elő, a' kiktől, a' vélek szomszéd Tartományok lakosaik könnyen el tanúlhatták a' jó izü ürmös készítése módját, ezeknek pedig és a' Görögöknek unokáik Hazánkban későbbben el szélledvén, tőlök a' Magyarok is meg tanultak

az ürmös készítését, úgy mind az által, hogy a' valóságos protopon — már ma csepegtetett Görög ürmös, mellyet csak Slavoniában tudtak eddig készíteni — készítése titkát magoknak megtarták. *)

Noha az idő járása, 's az esztendők minéműsége sokszor nagy különbséget okoz, a' bőven vagy szűken való termésében a' bornak, mind az által, meg lehetössen lehet azt tudni, hogy mennyi bor terem az Új-Budai szőlőkben — ide nem értvén az Ó Budai határbélieket — esztendőnként, egyik esztendőt a' másikkal öszve véve. Schams a' Beschreibung der köngl. Freystadt Ofen című munkájában **) 145,000 akóra tézsi az esztendei termést az Új-Budai határban Schwartzner ***) pedig bővebben ki ereszkedvén ezen tárgyról azt írja, hogy egy fertályos Budai szőlős kert, általjában véve a' jó és rossz esztendőket, esztendőnként 30—35. akó szin bort terem. A' Budai határban — az Ó Budait ide nem értvén — 7600 fertály szőlős

*) Én több ízben Slavoniában utazván, ott egy jó esmerősömtől azt hallottam, hogy a' híres Sýrmiumi csepegtetett ürmöst ekképp' készítik. A' legjobb féle fajú, legérettebb szőlőfürtökről a' szemeket le füsölvén a' végre készített fa füsökkel, a' szőlő szemeket könnyeden ki préselik, és a' ki sajtolt mustot azonnal kalap materiájú süveg zacskóba töltik, mellyben a' must tisztátalansága hátra maradván, a' must tisztán le csepeg; a' le csepegett mustot azonnal hordóba töltik, meg telvén pedig a' hordó, abba valamelly olyan féle füszerszámot akasztanak kis ruha zacskóba téve, a' millyen féle szagot akarnak a' bornak adni. Meg kell jegyezni azt, hogy a' szőlő szemekből egyszerre csak annyi mustot sajtólnak ki, a' mennyi a' süveg zacskóba el fér, azért, hogy a' must savanyúságot ne kapjon.

**) Az 570dik lapón.

***) Statistik des Königreichs Ungarn, 1, Thl. pag. 305.

kert van, minden fertályban 800 négyszeg öl, és így a' szőlős kertek ki terjedése mind öszve 6,080,000 négyszeg ölet foglal magában; már most, ha 7600 fertályt csak a' kevesebb 30 akóval sokszorozzuk is, 228,000 akó bor termene az Új-Budai határban, melly olly nagy summa, hogy azt lehet kérdeni a' mit M. T. Varró *) Olasz Országról mond „an Phrygia magis vitibus co-
 „operta - - - quam haec - - - in qua
 „terra jugerum unum, denos et quinos culcos
 „fert vini?“ — Hogy Budán a' szőlőskerteknek mi az árrok, azt sok okokra nézve nem lehet úgy meg határozni mint más Országokban szokás, p. o. Meiners **) a' Rhenus mellett fekvő Hochheimi, Rüdesheimi, Johannisbergi szőlőshegyekről írta, hogy ott egy tókéért egy arannyal fizettek az el adónak, és így a' szőlőskert árra annyi arany a' hány tóke volt benne.

A' Budai veresborokat mindenfelé el szokják hordani. A' mi időnkben legnagyobb keletek van Országunkon kívül Cseh és Morva Országokban, Sleziában 's az Austriai Birodalom német Tartományaiiban, különösen Bécsben, a' hol némelly nagy borházakban *Ofner Rother wie Burgunder* nevezet alatt láttam *boutelliákban* árúltatni, 's valóban a' jó Budai veres bor hasonló is a' jó Burgundiaihoz. A' régi időkben Slezián és Hamburgon keresztül An-

*) *Rerum Rusticarum Libro 1. Cap. 11.* — A' Magyar Kurir mellett ki jött kedveskedő 1824. Eszt. 33dik Numerusában a' 263 lapon az irattatott, hogy 30 millió akó bortermést vetnek egy esztendőben Magyar Országgra.

**) *Meiners Nachrichten über den Weinbau am Rhein und in Franken.* Lásd a' kleinere Länder und Reisebeschreibungjai között, 1. Thl. a' 121. és 124dik lapou.

gijába is ki hordották. *) — Hogy Budáról hány akó bort visznek ki külső országokra esztendőnként, azt bizonyosan tudni nem lehet, mivel a' határokon való vámoknál a' borkereskedők a' Budai borokhoz jóságokra 's izekre csak nem hasonlító szomszéd Tétényi és Promontoriumi, 's az ezeknél jóval is csekélyebb Szt. Endrei és több más e' tájon termő veresborokat is a' Budai névre bérálva visznek ki. Azomban azt sem lehet tudni, hogy itt helyben mennyi bort adnak el esztendőnként? mellynek legfőbb okai közül való az a' környülállás is, hogy a' szegényebb szőlősgazdák pénzből szükölködván, termésüket még a' tőkéken adják el általjában.

A' más Országokban való árokhoz hasonlítva a' boroknak, Hazánkban azoknak árrok olly csekély, hogy az érettek fizetni szokott pénzt majd annak sem lehet mondani, és csudálkozni, hogy mikép lehet olly csekély árért szőlőket mivelni, 's a' szőlőkben fekvő, vagy is inkább helyesebben mondva, heverő capitalisok interesseiket ki préselni? 's a' mint pedig a' mostani környülállások vagynak, jobb árra reményleni sem lehet, hanem rosszabbat, ha csak a' különös, előre el nem látott környülállások fordulást nem tesznek a' dologban. Meiners a' már említett munkájában azt írta, hogy 1787dik egy *St u c k F a s s* **) Rhénusi bort 200 aranyon,

*) Statistik des Königreichs Ungarn. 1. Thl. pag. 304. 305.

**) A' Németek boraikat nem úgy számlálják mint mink akó számra, hanem 1) Ein *St u c k F a s s* = 40 Bécsi akóval, — 2) Ein *F u d e r* = 32 Bécsi akóval. — 3. Ein *O h m* = 3 Bécsi akóval. — Egy Lipsiai akóban 82 Magyar ittze van. Ezek a' most számlált mértékek csak a' Rhénus mellett vagynak így, mert a' Hamburgi, Frankfurti, Lipsiai, Berliui, Bécsi 's m. e. f. mértékek mind különböznek egymástól.

's ezer ezüst forinton adtak el must korában, sótt az úgy nevezett Hochheimer Blume féle bor 1400—1600 ezüst forintokig adattatott el, akkor pedig sokkal nagyobb olcsóság volt mint most. Ez előtt néhány esztendővel a' Bécsi Újság Intelligenz Blatt-jában egy Boutellia Johannisbergi — mellyet most Metternich Herczeg bir — a' mint emlékezem 5 fl. 30 krajczárokon ezüstben volt hirdetve az el adás végett. — Boldog egek! egy akó Budai legjobb veres ó bornak nállunk a' legdragább időkben sem volt hatvan forint *) bé váltó czédulánál nagyobb árra, melly szerént az ezüst pénznek a' béváltó czédulákhoz alkalmaztatott legfelsőbb cursusa szerént — az az 380 forint béváltó czédulát számlálván 100 for. ezüst pénzre — 40 akó legjobb 's aromával teljes, édeses izü Budai ó borért legfelyebb is 650 forintnál 's néhány krajczárnál ezüst pénzben nem esett több, mikor a' Rhenusi hires ugyan, de savanyú **) borért 1400

*) 1812dik Husvétkor akkori Budai Biró néhai Kalmárfy Urnál jelen voltam mikor 5 akó legjobb féle Budai veres ó bort adott el, akóját 60 forint váltó czédulában, pedig lehet gondolni, hogy a' vevő véle nem zsidósan alkudott, még sem kapott többet.

**) A' Rhenusi ó borokat, különösen német országon igen dicsérik: én mind Bécsben, mind német országon ittam belőlök, az igaz, hogy jók vagynak közöttök, de a' jó helyeken termelt Magyar borok nékem még is jobban tetszenek. A' Rhenusi, borok után a' Német borok között legjobbaknak tartják a' Würzburgi Tartományban termőket: ezekből is ittam, nevezetesen a' Würzburghoz közel fekvő Sommerach helységben, hol egy Téhn nevezetü gazdag paraszta és borkereskedővel vagyok esmerős, kinek szöllei az úgy nevezett Kätzenkopf nevü hegyen vagynak, mellyen a' legjobb féle borok teremnek ezen a' tájon. A' többek között egy hordó 1783dik esztendei bora van, mellyel kevélykedik, 's mellyből fél Lipsiai akót a' úja Dres-

's 1600 ezüst forintot adtak, mellyről maga egy német író azt vallotta, hogy *Rhenana - - - vina in Hungaria vappam potius quam merum sapiunt.* *)

Hazánk határain kívül fekvő Országokban tett útazásaimban különös figyelmettséget fordítottam annak felfedezésére, hogy Hazabéli melyféle *productumainkkal* lehetne leghasznosabban azokba kereskedni? figyelmemet pedig leginkább elfoglalta a' borkereskedés, mint olyan tárgy, melly hazámfiait legkülönösebben érdekli azon okból, hogy Hazánk *productiojának* egyik fő neme a' bor természetéből áll, mellynek elkereskedésével azomban *producenseink* legjobban megvagynak akadva, 's a' mint most a' dolgok állanak, még rosszabbra fog fordulni a' kereskedésnek ez az ága. Tőlem ugyan az olvasó a' külföldi borkereskedésről tökéletes értekezést ne várjon; mindazáltal a' mennyire hamarjában tett tapasztalásaim terjednek, azokat

dában az ott való Cath. Püspök Mauermann Ö Méltóságának jelenlétemben 40 ezüst tallérokot adott el. Én ezt is kóstoltam, de az 1822diki *Somlai*, vagy csak *Morió* borhoz sem lehet hasonlítani; kivált valamelly ténta forma szaga van, melly a' Magyar borok szamatjokhoz szokott orrnak kedvetlennek tetszik. A' Würzburgi borok a' mieinkhez hasonlítva igen lágyak, 's izekre nézve töllök nagyon különböznek, annyira mintha nem is szőlőkből, hanem valamelly gyümölcsléből volnának készítve, azomban vékonyak is. — A' Meissen körül termő borok között is vagynak meg lehetőssek, ha öt 's hat esztendőig tartatnak, de új korokban, kivált a' többi Szakszborok ollyanok, hogy nem hijjában mondotta egy utazó Francia rollok mikor ivott belőlök, hogy „most már tudom hogy hol „terem az eczet természetes mineműségében.“

*) Cober, egy német Hadi - Fő - Orvos. *Schwartners Statistik von Ungarn 1 Thl. pag. 310.*

ezennel közlöm, azt reménylven, hogy talán nem lesznek minden interesse nélkül valók azok, 's némelly részben felvilágosítást, sőt talán utasítást is adhatnak e' tárgyban.

Legközelebb lévén hozzánk Austria, következőképen leghamarébb és legkönnyebb móddal is lehetővé oda kivinni borainkat, az oda való borkereskedés is legjobban interessál bennünket. Ámbár Austriában magában annyi bor terem *), hogy még a' külföldre is, nevezetesen pedig Baviariába és Sleziába is ad el borokat, mindazáltal a' külföldre menő boraink közül a' legnagyobb mennyiség Austriában kél el, a' hol a' legfőbb örvénnye borainknak Bécs városa, melly Hazánk ehető vagy iható productumaira nézve megbecsülhetetlen emésztő hely. Nem kell azomban gondolni, hogy az a' sok bor, melly Bécsbe megy, mind ott kél el, mert az ott való kereskedők és kalmárok, Morva, Cseh, Bavarus és más Országokba is elküldözik a' Magyar borokat, és nevezetes külföldi kereskedést üznek véllek. Bécsen kívül, Austria kissebb városaiban és faluiban is, különösen a' Magyar határokhoz közel fekvő helységekben sok Magyar

*) Austriában a' legnevezetesebb borok a' Duna jobb partján a' Grinzingi, Mauerbachi, Mödlingi, Kloster-Neuburgi, Nussdorfi: a' Duna balpartján a' Bisambergi borok. Ezen elő számláltattakon kívül nevezetesebb még a' Weidlingi, Hahlenbergi, Kritzendorfi, Josephsbergi, Greifensteini, Königstädteni, Tuebingi, Baumgarteni, Enzersdorfi, Korn-Neuburgi, Zistersdorfi, Kremsi, Steini, Langenloisi, Marbachi borok. Azon borokat, mellyek a' Duna jobb partján termenek, Hegyi-boroknak; a' Duna bal partján termőket pedig Dunai vagy Land-wein-ak nevezik. Az Ausztriai bor tartós, egészséges, a' vizet elszenvedí és vizellet hajtó, de mivel savanyú, több esztendőnkig kell néki állani, hogy jó iható légyen.

bor kél el. Az ez előtt való időkben a' Bécsi bor kereskedők keresve vették a' Magyar ó borokat, most pedig egy időtől fogva ó bort nekik majd el sem lehet adni: a' honnét a' tehetősebb bor termesztő Urak, a' kik terméseiket újkorokban, nem csak hogy olcsó áron elvesztesgetni nem akarták, de még a' szegényebb szőlősgazdák boraikat is megvették, mostan ó borokkal megtöltött pinczéik mellett sóhajtozva, de hijában várják az idegen ó bor vevőt, s így mind a' magpénzeknek nevezetes részét, mind a' kamatot, mind pedig a' sok töltelékét és egyéb költségeket kéntelenek elveszteni. A' Magyar bortermesztőnek legjobb haszna a' volna, ha borait több esztendőig tartván, mint ó bort úgy adhatná el, mert újkorában a' bort sajtó alól eladni igen silány speculatio, melly a' szőlő miveltetésre tett költséget sem adja ki, úgy de épen az a' szerencsétlenség, hogy nálunk csak az újbort keresik az Austriai vevők, az ót pedig nyakunkon hadják, mellyből az a' rossz következett, hogy az új és a' legfinomabb ó borok áraik között nincsen egyarányuság, kivévén az olyan eseteket, mellyekben valamely privatus külföldi Úr maga számára néhány akó jó ó bort vesz meg. Annak pedig, hogy a' dolog így van leginkább két oka van; egyik az, hogy a' czukor materiával felesleg is megterhelt Magyar új borokat fele forrásokban vévén meg az Austriaiak, azokat a' magok sovány és savanyú terméseikkel öszve keverik, és egyben hadják kiforni *), melly szerént a' megkevert boraikat

*) P. o. a' Mauerbachi bor hatvan esztendeig sem lesz tökéletes, azomban Magyar újbórral öszve forván, egynehány esztendők múlva a' legfinomabb ó borrá válik. Az igen ó Austriai bor csupa aroma, de semmi ereje nincs.

Magyar borok gyanánt adják el az olyan vidékekre, melyekben a Magyar borok íze és tulajdonsága nem igen van esmérve. A második ok az, hogy az Austriai, különösen a Bécsi bor-kereskedők többféle módokat tudnak arra, hogy mikép kellessék az újjakból ó borokat készíteni, melly szerént az ilyenféle borok nagyon sokkal kevesebbe kerülvén, a bor-kereskedőnek nyeresége is sokkal nagyobb, mintha nálunk a valóságos ó bort drága áron vette volna meg: olyak pedig, a kik a valóságos ó bort, a mesterséggel csinált ó bortól megkülömböztetni tudnak, nagyon kevesen vágynak a német bor-ivók között, kivált mikor azok vala, melly borházban egy, vagy legfeljebb egy pár, messzely bort isznak még, azomban ha megismerik is, azt gondolják, hogy egy 's két messzelytől nem halnak meg, hozzá járulván még az is, hogy más bor-házakban sem kapnak külömbet. — Elgondolván a most előadott okokat, 's hozzá adván azt, hogy a pénz szűke miatt Austriában is nagyon megcsökkent a pénz keresés alkalmatossága, mellynek következésében minden állapotú ember megluzván magát szűkebben költ mint eddig, attól lehet félni, hogy a Magyar országi, különösen pedig az ó borokkal való kereskedés még jobban meg fog csökkenni mint eddig.

Morva Ország a másik szomszéd Tartomány, mellybe borainkat kiszokták vinni; ámbár magában is terem sok helyeken az Austriaihoz íze és jóságára hasonló bor, mindazáltal a termése magának nem elegendő, jóllehet Znaym vidékéről Cseh országba is hordanak el Morva borokat. Mind fehér mind veres borok termenek itten, 's a mennyire én láttam legdövebben ter-

mesztik a' Znaymi kerületben, különösen Znaym városától fogva az Austriai határig az Ország-ut körül szállóknél egyebet majd nem lát az útas. Ebben a' kerületben nevezetesebb borok termenek Kibenschitz vagy morvául Kvánzitz városánál, Deutch-Konicznál, Schattaunál 's több más helyeken: a' Hradischi kerületben Gross - Blattnicznál, Wehlerádnál, Ungarisch - Brodnál, Polesovicznál, Rohatecznél; Bisencz kis városkánál pedig a' legjobb bor terem egész Morva országban. A' Brünni kerületben a' Nikolsburgi uradalomban Poppicznál, Paustamernél, Polaunál; ugyan ebben a' kerületben a' Stanitói uradalomban, különösen Arklebau nevű mezővárosnál és Auspitz kis városnál termő borok hiresek. Az említettekén kívül nevezetesek még a' Domanni, Zuckermandeli-, Keilniczi, Knodlersdorfi és Voitelsbrunni borok. Ámbár a' Morva országi borokat dicsérni szokták az ott lakók, én mind az által azokat savanyuknak lenni találtam, kivált Schellelauban, 's magában Znaymban is nagyon savanyú és rosz borokat ittam, mindazáltal az ilyen vendégfogadóknak ivott borokról mindnyájokra itélni nem lehet. A' Morva országi bor kereskedők Hazánkban leginkább Nagy - Szombatban, Pozsonyban, Bazinban, és Szt Györgyön, 's az ezen a' tájon fekvő bor termesztő helységekből, Sopronban és a' Fertő vidékén veszik boraikat: azomban a' Pesti vásárookra járó Morva országi fábriások és posztó-csinálók is, minden Pesti vásárkor nevezetes mennyiségű — kivált veres-borokat visznek el onnét magokkal.

Minthogy Cseh országnak a' külföldel való kereskedése nagyobb mint Morva országé, azomban igen sokkal kevesebb bor terem benne mint

Austriában és Morva országban *) , úgy látszik, hogy ottan sokkal több bornak is kell elkelnii, 's a' véllé való kereskedésnek elevenebbnek és hasznosabbnak kell lenni mint a' most említett két Országokban : azomban a' dolog nem úgy van, kivált a' Magyar borokkal az oda való kereskedés nagyobb és elevenebb lehetne, vagy is inkább lehetett volna mint eddig. Cseh országból hozzánk a' bor vásárlók nem jöttek olyan számmal mint a' Morva országiak, mert jóval is távolabb fekszik már tőlünk mint az 's az Ausztriai és Morva országi borkereskedők küldözik vagy küldözték nekik a' Magyar borokat, leginkább pedig a' Prágai Kalmároknak a' Bécsiek, a' melly bor kereskedők pedig hozzánk jártak vagy járnak, azok szinte ott vásárlanak a' hol a' Morva országiak.

A' most említett Országokban a' borok drágák, kivált Bécsben, Brünben, Prágában, Tepliczben és Carlsbadban nagy árok van, úgy,

*) Cseh Országban nem sok bor terem: Riegyernek a Böhmsche Landeskunde czimű munkája szerint 4400 holdnál nem igen van több szőlőskertje, 's 26,000 akónál nem igen terem több bora. Nevezetesebb borai a' Rakonicznál 's Chrudimnál termők, legnevezetesebbek pedig a' Buwilai kerületben a' Melwiki veres borok, mellyeket a' Csehek a' Burgundiaiakhoz hasonlítanak, 's orvosság gyanánt is élnek vélek; ha néhány esztendőig állanak jők és erősek lesznek. A' Leitmericzi kerületben a' Czernoseki olly hires, hogy Leitmericzben és Theresienstadtban láttam, hogy a' Vendégfogadóban drágábban árulták mint az — úgy nevezetett — Magyar Ruszti bort: ugyan ebben a' kerületben, az Albis partján románosan kösziklák között fekvő Aussig kis városnál terem a' nevezetes Podskalszky bor, melly veres, édes és erős, de zavaros és esztendőnél ritkán áll el tovább, 's olly kevés, hogy esztendőnként alig terem belőle ötven akó.

hogy ezüstben huszonnégy krajczáron nem igen derék borokat lehet inni, a' jóféle borokból pedig egy ittzéért egy forintot is elkérnek ezüstben, sőt még többet is. Itt valaki azt mondhatná, hogy ha a' most nevezett helyeken a' jóféle ó borok olly drágák, azomban az Austriai, Morva és Cseh bor kereskedők töllünk nem igen veszik az ó borokat, miért nem találkoznak nálunk ollyan speculánsok, a' kik hazai ó borainkat az említett helyekre elvinnék? ez a' kérdés magában véve igen helyes, 's úgy látszik, hogy a' dolog nagyon könnyen végbevihető; azomban a' ki a' dolog mivoltát esméri, az az illyen speculatióba belé nem avatkozik: ez paradoxonnak tetszik, de az ellenkezőt bébizonyítom. Austriában különösen pedig Morva és Cseh országokban a' közép rend és a' köznép bort nem iszik, hanem csak sert és pálinkát, még az Uraságok is leginkább serrel élnek és bort csak néha isznak mivel az nagyon drága, így tehát a' bor emésztés nagyon csekély, melly szerint Cseh ország jó formán bééri azokkal a' borokkal, mellyeket a' Bécsi borkereskedők küldenek Prágába, 's azokkal mellyeket némelley Pesti 's máshová való borkereskedők és Zsidók hordanak oda. Továbbá az oda vitetendő borokra való költség olly nagy, hogy lehetetlen mellette megállani; ugyan is Pesttől Prágáig egy akó bortól kilencz 's tiz forintokat Béváltóban, és így ezüstben négy forintokat kell fizetni, a' Prágáig való határ és egyéb Vámok 's adók egy akóra majd öt forintra ezüstben reá mennek, a' Prágai városi adók két ezüst forintnál többet tésznek, az 1829dik esztendőben béhozott új Accisa egy akóra hat forint negyven krajczár ezüstben, és így csak a' fuvar és vámok 's Accisák reá mennek egy akónál tizennyolcz ezüst

vagy negyvenöt Béváltó forintokra: közönséges vagy középszerű borokat oda vinni nem lehet, mert meg se venné senki, azomban a' költség mind egy, akar rosz akar jó borokat vigyen valaki oda, ha tehát jó borokat akar valaki ide haza venni, huszonöt 's harmincz forintokat kell egy akóért fizetni, melly szerént hetvenöt 's nyolczvan Béváltó forintokba Prágáig bele jön egy akó Magyar ó bor, mellyet Pestről visznek oda; ha pedig valaki Prágánál még tovább is Carlsbadba vagy Tepliczbe akarna borokat vinni, úgy egy ezüst forinttal még több a' költség, — hát még a' speculáns maga személyére való költségek hol vagynak? mind ezek ugyan sok költségek, de ha valaki a' Bécsi, Prágai, Carlsbadi és Tepliczi Vendégfogadóknak és borházaknak való bor-árok czéduláit végig nézi azt gondolja, hogy a' sok költség mellett is jó nyereség lehet akkor, mikor egy itzés boutellia bort egy ezüst forinton eladhat. Ez eddig igaz, de lássuk hát, hogy valósággal melly áron kél el egy akó ilyen féle, 's ennyi költségekbe került ó bor? Bécsben, Prágában, 's egyéb külföldi városokban a' bortartásra nézve nem úgy van a' dolog mint nálunk, a' hol a' Mester-embernek is van egy pár akó bora, a' tehetős polgárnak pedig egész pinczével is, mert a' külső Országokban a' borkereskedőkön kívül quantumban bora senkinek sincsen, 's a' kereskedőknek sem olly' mennyiségben mint nálunk, mert egy illy nagy városi borkereskedő pinczéjében alig van, vagy többnyire nincs is annyi akó bor, mint nálunk egy közönséges csapos korcsmárosnak *), így tehát

*) Mindazáltal azzal a' különbözéssel értve, hogy a' külföldi bor-kereskedő borai jobbak mint a' csap-lároséi.

senki más a' borkereskedőkön kívül quantumban bort nem vévén *), nem is lehet másnak eladni a' borait a' Magyar speculánsnak, mint a' borkereskedőknek, a' kik jól tudván azt, hogy a' Magyar speculans idegen földre ennyi távolságra, 's ennyi költséggel eljövén, többé borait haza nem viheti ha harmadát ígérnek árroknak érettek, tehát olly keveset ígérnek érettek, hogy a' sem jőne ki az ígért árból, a' mennyit idehaza csupán a' borért adott, a' költségei pedig mind elvesznek. Azt gondolván a' Magyar speculans, hogy illyen gyalázatos árrt csak egy ígért, 's a' többieknel talán szerencsésebb lesz? e' hiu reménység! mind egy huron pendül, 's egyyik ollyan — — — ember mint a' másik, 's egyyik kevesebbet ígér mint a' másik, gorombák az árulóhoz, a' ki szerencséről mondhat, ha még ki nem gunyolják. Mit csinál hát illyen környűállások között a' szegény bor speculans? neki keseredik 's elvesztegeti drága borait olly bitang áron, hogy alig lát valamelly csekélységet sok pénzéből: vagy pedig — találkoznak még finomabb csalók a' már említetteknel, a' kik jóval is többet ígérnek boraiért mint azok a' kikkel eddig volt dolga, de a' bort hitelben kéri, azt gondolván a' boráruló, hogy ha bizonyos ideig elvár is a' pénzért, még is jobb többet kapni továbbat, mint mindjárt csak nem a' semmivel egyenlő igen keveset, azért is oda adja nékiek borait, 's időt szab a' megfizetésre és haza jön, mert ottan helyben drága költséggel a' szabott időt várni nem lehet. Itt-

***) A' külföldön a' legnagyobb Uraságok is csak akkor vitetnek a' borkereskedőktől boutellia számra magoknak mindenféle borokat, mikor épen szükség van reájok.

hon elvárván a' fizetésre szabott időt sem a' bor áráért járó pénz, sem levél nem jön a' vevőtől, tehát vagy ír néki, vagy maga útnak indul a' pénzért: mind a' két esetben megcsalódott; a' vevő bosszonkodva emlegeti, hogy a' speculans őtet mit *Verfälschter Waare* megcsalta, a' borok mind elromlottak, melly állítását hamis bizonyság levelekkel 's bizonyságokkal támogatja, a' szegény megcsalattatott speculans egy fillért sem kap, még a' bíróságnál való panaszlással fenyegeti, 's ha pedig mind ezek az eladónak nem tetszenek, tehát azt oda igazítja, a' hová annak panaszra menni tetszik. Ha panaszra megy a' megcsalattatott speculans, meghalgatja ugyan a' bíróság, és minden jót ígér; de idegen földön, esméretség nélkül, lehetetlen hogy az othonnos csaló kabaláin keresztül hathasson, 's több esztendőig tartott törvénykezés, sok költség, fáradság és bosszuság után is, vagy perét elvesztvén, vagy pedig bele unván a' chicanirozásokba, 's magától a' perlekedéssel felhagyván, nem hogy pénzéből valamit kapott volna, hanem kárát még hiában tett költségek el is szaporította. — Van még egy mód hátra, melly által az idegen bor speculans boraitól 's pénzétől végképen megvál. Látja azt, hogy az eladás jó móddal semmi esetre meg nem történhetik, azomban azt is látja, hogy ittze vagy boutellia számra, mind folyvást, mind jó áron való kelete van a' bornak, azért is arra a' gondolatra jön, hogy valamely szegényebb bor áru-lóval, annak neve alatt eladattassa borait, mert idegennek ittze számra árulni nem szabad: ilyen bor árulót könnyen talál 's örül magában a' speculans, hogy illy szerencsés gondolat ötlött eszébe, melly által a' kárból 's a' helybéli bor-kereskedők kezeikből kimenekszik. A' bor áru-

lás soká tart; vagy megvárja az elárulást, vagy haza jön: mind a' két esetben meg van csalva. A' mint a' korcsmáros a' borokat el mérte, annak hitelezői — illyeket mindjárt lehet keríteni — elő kerülnek, 's a' bévett pénzt elfoglalják, igazi vagy költött követeléseik fejében; vagy a' korcsmáros banqueroutot csinál, vagy a' felesége a' pénzt elkölti, vagy végre akarmelley módon, elég a' hozzá, hogy nincs pénz 's a' t. — Munkám olvasói között találkozhatnak olyanok, a' kik a' most előadattakat olvasván azt gondolják, hogy az értekező valamely Frappant újságot akarván előadni, vagy költői módon, vagy pedig igen nagyitva és setéten festette le a' nem valóságos, hanem csak általa képzelt veszedelmeit az idegen Országokra Magyar borokkal való kereskedésnek, és tudósításait vagy nem egészen egyenes kutfőből vette, vagy olyaktól, a' kik csekély tapasztalásuak lévén a' világot nem esmérték, 's némelley magányos esetekben könnyen megcsalathattak. Én előadásomat valóságos — és nem csak egyes esetekben való — megtörtént dolgokon építettem, a' mellyek nem valamely ujonc és a' dolog természetével esméretlen, 's élheteretlen speculánsokon történtek, hanem olyakon, a' kik ha mindent ellátó geni evel nem dicsekedhetnek is, legalább egy könnyen a' szemeiket nem törli ki más: a' ki azomban észrevételeimet el nem hiheti, 's a' külföldre való bor speculatiót hasznosnak itéli, nagyon jó lesz annak azt magának megpróbálni, 's abban az esetben jó szerencsét kívánok néki a' külföldre való úthoz.

Az előadattakat megolvastván valaki azt kérldhetné, ha így van a' dolog, hol veszik hát a' bort az idegen Országok? a' Cseheknek a'

Morva Országi apró bor speculánsok és Zsidók ; a' kiknek a' hitek sorsosaikkal szoros egyben köttetése van , 's minden csavargós útjait eszmérik a' kupeczkedésnek , hordják apró quantumokban a' bort , mellyet leginkább nem kész pénzért , hanem fabricatumokért cserélnek el , azokat pedig ismét a' Nagy-Szombati Pesti és más vásárokon hasonlóképen nagy részt cserében adnak el *) ; vagy ha olyan a' portéka , hogy aprólékosan kilehet adni rajtok , házról házra kupeczkedvén árulják azt el. A' Prágaiaknak a' Magyar borokat leginkább Pesti és Bndai bor kereskedők hordották , a' kik — ámbár Prágaiakkal voltak kereskedésbéli társaságban — banque-routtal fejezték bé a' speculatiót ; vagy pedig egyszeri , 's kétszeri veszteséggel béelégedvén abban hagyták azt mint Mayerfy Úr 's t. m. a' Bécsiek is küldöznek Prágába borokat , de azt , a' mit egy , a' többivel egybe köttetésben való Kalmár tehet , egy magános speculans nem cselekedheti , 's a' Bécsiek borkereskedések is , a' mint a' Kalmároknál szokás , leginkább portékának portékaért való elváltása. Prágán kívül Cseh Ország más részeibe való bor speculatio sem tanácsos , mert idegennek lehetetlen mindent esmerni egy más idegen Országban , 's azt tudni , hogy kinek van borra szüksége , azonban becsületes helyheztetésű ember nem cselekszi azt , hogy faluról falura , házról házra orozatlan-

*) Valamelly Libes nevű Zsidó — — lakik , gabonáért gyapjút cserélt , a' gyapjuért Nagy-Szombatban posztót , a' posztóért Pesten diót 's a' t. E' nem egyetlen egy példa , a' Zsidók többnyire így speculálnak , mellyet a' Magyar — kivált jó conditioju ember — nem tehet , nem alacsonyíthatván le characterét , a' kereskedés mindenféle kétes nuance-jaihoz.

kodjék hordós szekereivel, mint nállunk a' kulimázt áruló Csehek tésznek.

Én 1829ben Decemberben Prágában lévén, ott az úgy nevezett Pulver-thurm-hoz közel a' Neustadtban fekvő Blauer-Stern nevezetű vendégfogadó épületében lakó Trinks nevű Kalmártól kérdeztem, hogy egy akó jóféle szilva-pálinkáért mit adna *)? Wenn es doppel gebrannt und gut ist, Dreyssig Gulden Wiener Währung, 's midőn keveselletem volna ezen árt, wenn es recht gut und alt ist, so könnte ich mich gewogen finden noch ein paar Gulden zu zu legen volt a' felelet. Egy akóra való költség Prágáig a' vámokkal 's accisokkal reá ment tizenyolcz ezüst forintra, hát még ithon az ó és duplán égetett szilva pálinka ára mennyi? valóban minden békességes tűrésemet öszve kellett szednem, hogy Trinks Uramnak azt nem feleltem, hogy annyi szilva-pálinkát trinkeljen ezen fukarságáért, mint a' mennyi vizet a' Danaus ötven leányai a' feneketlen hordóba mertek **). — Ugyan az 1829dik esztendőben Tepliczben voltam, 's ott valamelly Szaksz születésű Bienert nevű vendégfogadóssal és

*) Cseh Országban sok szilva-pálinka kél el, nagyon kedves ott és drága, azért tartotta az utazó figyelemre méltónak a' dolgot megtudni, hogy mikép lehetne ott eladni, 's érdemes volna e' véle tőlünk oda kereskedni?

**) Danaus ötven leányai, Aegyptus ötven fiaihoz mentek feleségül, de a' magok férjeiket az első éjjel mind megölték kivéven az egy Hypermnestrát, a' ki a' maga férjét Linceust életben hagyta. Ezen hűségtelességekért az Istenek arra büntették őket, hogy egy feneketlen hordót merjenek tele yizzel, mellyet soha tele nem merhettek.

bor kereskedővel — a' ki ott a' városban való Szarvas vendég-fogadó tulajdonosa — jövéen öszve kérdeztem tőle, hogy egy akó jóféle ó Neszmélyiért mit adna? ez is, mintha a' Prágai Trinkssel egyet értett volna csak nem ugyan azt felelte: Wenn es aecht und gut ist, es muss aber aecht und gut seyn, so könnte ich mich entschliessen allen falls Dreyssig Gulden davor zu geben, franco bis Teplicz gestellt; minthogy tudtam Hazánkból a' Tepliczig való költségeket, nem is kételkedtem hogy a' harmincz forintokat ezüstben ne értse, azomban, hogy bizonyosabb légyek a' dologban ismét kérdeztem tőle, hogy a' harmincz forintokat melly féle pénz nemében érti? ih nu im W. W. ich kaufe nichts wo ich nicht beym Thaler zweye verdienen kann, 's a' dolog valóban ugy is van, mert a' ki a' Bienenert Uram ebédülő szobájában való czédulát — mellyre borainak árok van feljegyezve — által nézi, azonnal által látja, hogy igazat mondott abban, hogy egy tallérnál kettőt nyér, vagy talán többet is. Ezen egy pár anecdotácskát azért hoztam fel, hogy lássa az olvasó melly könnyen bán a' külföldi vevő az idegen bor speculánsal.

A' bor kereskedésről most elő adott értekezésemre, azt az észre vételt tehetné valaki, hogy mind ezekről eddig miért nem tudositották a' világot a' bor speculánsok! azért, mert azok többnyire olyan emberek a' kik könyveket nem irnak, 's ha szóllottak is másoknak az ő rosszúl történt dolgaikról, azok is csak a' speculánsok közökbe való emberek voltak 's a' dolog tudása azok között meg maradt el halgatva: azomban talán nem is interessálta a' dolog őket annyira, hogy olly figyelemmel vizsgálódjanak a' dolog

után, mint ezen értekezés írója, mely szerint nem is juthattak ezen környülállások a' köz esmeretségre.

Az Austriai Birodalom határain kívül, boraikat leg inkább Északi német országba lehetne viinni az eladás végett azért, mert ott bor nem terem, a' mely kevés pedig terem is, ki vévén a' Szaksz Ország Meisseni vidékében termőt a' többi mind rossz; de — hogy valaki oda bort vigyen töllünk, a' nem tanácsos, mert egy az, hogy a' költség sokra megy, más pedig az, hogy ha szerencsésen oda ér is, ezer az akadály, mely előtte tornyosodik öszve. Pesttől Dresdáig hat ezüst forint fuvarra kell fizetni egy Magyar akótól, a' Szaksz határon két tallér tizenhét jó vagy Szaksz garasokat *) határ Accist inclu-

*) A' Szakszoknál következő pénz nemek vagynak, u. m. réz pénz; ein Pfennig, ein Dreyer, ein vier Pfenniger, egy Dreyerben három, egy vier Pfennigerben négy van. Ezüst pénzek, ein Sechser ebben két réz Dreyer vagy hat réz Pfennig van. Egy jó garas ebben 12 réz Pfennig vagy négy réz Dreyer, vagy három réz vier Pfenniger vagy pedig két ezüst Sechser van, 's a' mi pénzünk szerint négy convencziós krajczárt ér. Két garasos; négy garasos, nyolcz Garasos. Egy kis vagy Burkus Tallér, ebben 24 jó garas van, mely a' mi pénzünk szerint 32 garast tenne, de mivel az Austriai pénz belső értéke jobb a' Burkusénál, azért is ez a' Burkus Tallér = 30 Austriai convencziós garassal. Egy Szaksz Species Tallér tészen 1 Burkus Tallért és 8 jó garast, az az 32 Szaksz jó garast vagy a' mi pénzünk szerint 40 convencziós garast = 2 for. CM. van még papiros pénzek is, mely a' mi Banconotáinkhoz majd hasonló, fehér papiroson, 's Cassen-Billietek-nek nevezik. Ha Szaksz pénzt vált el valaki Austriai Convencziós pénzre — mert az Austriai Convencziós pénznek és a' Bankonotáknak egész német országban legnagyobb a' becsek — egy Tallértól egy jó garas a' g i o t kell fizetni, mint szinte ugyan

sive a' Tranksteuerrel, ezen kívül akár-
 melly Accisbar helyre vigye a' kereskedő bo-
 rait, akár a' lerakás, akár az eladás végett min-
 den Lipsiai vagy Szaksz akótól *) mind annyi-
 szor a' hányszor máshová vitte újra két tallér
 tizenkét jó garasokat, és így öszvesen öt tallér
 négy garasokat 's többet is kell egy akótól fizet-
 ni, ezekhez adván az Ausztriai Tartományokban
 fizetett vámokat 's transitot, a' költségek sum-
 mája nagyra nevededik, mellyekhez járúlnak
 még a' speculans maga személyére tett, 's egyéb
 más el nem kerülhető költségek, mint p. o. Dres-
 dában a' Packhofon **) a' lerakásért, meg

annyit, ha Burkus pénzt Szakszra vált valaki, melly
 szerént az Austriai Convecziós pénz a' Szaksznál egy-
 szer, a' Burkusnál kétszer jobb, ki vévén a' Szaksz
 Species Tallérokot, mellyek az Austriaiakkal
 egy értékűek, 's olly jó massából vagynak mint az
 Austriaiak.

- *) Egy Szaksz akóban 72 kanne van = 82 Magyar ittzé-
 vel; és így az akó nagyobb a' műenknél.
- ***) Dresdában Packhofnak nevezik azt a' helyet,
 mellyen az Accis - Einnahme bureauja, 's a'
 harminczad tárháza van. Akármelly névvel nevezhető
 el adó, vagy nem el adó portékákat és dolgokat a' fur-
 mányosnak szekeirén oda kell vinni elősször, a' hol az
 Ablader-ek a' szekérről azokat lerakják, 's a' tár-
 házba bé vivén, ott a' mázsa mester minden da-
 rabot vagy paquetot — mellyeket colli-knak nevez-
 nek, meg mázsát, a' Güter-Einschreiber jegy-
 ző könyvébe bé ír, az Ober-Revisor 's a' Güter-
 beschauer-ek meg vizsgálják, hogy a' Fracht-
 briefben avisált portékák vagynak e' benne va-
 lóban, 's ha úgy van a' dolog, akkor a' Weinschrö-
 terek apró szekerkeken annak a' házához tolják vagy
 huzzák a' kié a' portéka: mind ezekért fizetni kell,
 még pedig mindennek a' kinek a' kezén keresztül megy
 külön külön, 's addig semmit sem szabad a' Pack-
 hof tárházától el vinni, még az Accisa nincs meg
 fizetve, 's azért is mindjárt fizetni kell, ha a' tárház-
 ban csak néhány órákig nyugodott is a' portéka.

mázsálásért, lagergeld, a' bor eregetők bére — Weinschröter — 's t. e. f. — Dresdában, 's más-
 útt is ugyan azok a' fatalis környúlállások adják
 elő magokat az eladásnál, mellyeket már felyebb
 meg irtam, 's az oda való bor kereskedők
 man e u v e r j e k hasonló a' Bécsiekéhez vagy a'
 Prágaiakéhoz, ezen kívül az Északi német csak
 az édes bort szereti, 's neki mind egy akár jó
 és tiszta a' bor, akár panesolt és veszedelmes
 ingredienciákkal van öszve zagyválva, ő azt
 meg issza csak édes legyen az, mert a' borhoz
 éppen nem ért. Asztali bornak a' lágy és vékony
 's erő nélkül való Würzburgi Tartománybéli bor-
 ral élnek, és ahoz úgy hozzászoktak, hogy más-
 féle termés nincs is inyek szerént, 's a' legjobb
 féle Neszmélyit is savanyunak lenni mondották
 és nem akarták el hinni, hogy az Magyar bor,
 hanem Austriainak állították azon okból, mert
 az a' bal vélekedés uralkodik közöttök, hogy a'
 Magyar bor mind asszúszőlőből van szürve és
 édes mint a' Tokáji. A' Würzburgi asztali boro-
 kon kívül legkedvesebbek a' Francia és Spanyol
 borok az ő édes izekért, de ezek is nagy részént
 csak csinált borok, mellyeket Hamburgban és
 Brémában fabricálnak, 's mellyeknek fő ingre-
 dienciájok a' krumpli lév, cukor syrup és
 égett bor, 's ha egy kevés meg gondolasok
 volna az Északi németeknek, első tekintet-
 tel láthatnák azt, hogy a' Spanyol Pietro
 Ximenes, Tinta de Rota, Benicarlo;
 a' Burgundereket, 's t. m. f. borokat
 tizenhat 's husz Szaksz garasokért Dresdában,
 tizenkét Sillingért *) Hamburgban: Ma-
 l a g á t, C h a m p a g n e r e k e t, M a d e

*) Hamburgi két Silling egy Szaksz jó garast tézsen,
 és így 12 Silling — egy Austriai huszassal ezüstben.

rát, Malvasier-és a' Cap. borokat egy talléért 's egy tallér néhány garasokért, úgy nem lehet adni, mint a' hogy szinte ezeken a' helyeken a' Magyar Tokajit egy talléron nem lehet pedig ezen az árron kapni ám, de hamissat. Én eleget ellenkeztem sokakkal, hogy az a' keverék mellyet ők egy talléron isznak nem lehet igazi Tokaji, *) de ő nékik bé bizonyító ok volt a' bor igazságára nézve az, hogy a' formájára a' Champagner boutelliához hasonló, de annál felével kisebb boutelliák oldalára egy kerékben ezen szó T o c k e y, és pedig éppen így volt belé nyomva és égetve, 's hiában papoltam azt, hogy a' Magyar Tokaji boutelliák nem olyan formájúak és színűek, 's hogy nállunk nem szokás a' boros üvegeket a' beléjük töltött borok neveikkel stempelezni. Mind azok a' borok melyekről emlékeztem, oda haza a' hol termenek, helyben drágábbak mint itten termések helyeik-

*) Bosszonkodva kell itt azt emlitenem, hogy igen sokan vagynak Hazánkban olyan emberek — Zsidókról nem szólok, mert azokhoz minden hozzájuk illik — a' kik cukorral, 's más illy forma édességekkel kevert egyveleget Tokaji asszú szőlő bor gyanánt árulnak el. Az illyen keverék ha Hazánkban adódik el, semmi kárt sem tesz, mert ide haza esmerjük a' Tokaji Nectár dicső voltát, de mikor a' külföldiek csallatnak meg, még pedig Magyar eladók által, a' kikhez az idegennek nagyobb a' bizodalma, az infamitás: mert ha a' megcsalódást észre veszik — pedig észre kell venni, ha csak egynéhány hétig tartja is a' vevő — nagyobb a' meg utáltatása, nem az el adónak, hanem a' Magyaroknak, mert az idegen mindig olly igazságtalan, hogy az egyes személy vétkét mindég az egész nemzetre keni. 's egy gaz emberért az egész ártatlan nemzetet gyűlöli. Fájjalva néztem Bécsben, sőt Brünben 's Prágában is, hogy a' gonosz fatum szele némelly Magyarokat oda fujott, a' kik a' Hegy aljáról, Miskolczról 's annak tájékáról az eredetében fel-

től távol, a' sok fuvar, vámok, accisák 's t. e. f. megfizetése után is, 's e' szerint láthatnák, hogy lehetetlen, hogy a' nevezett borok valóságosan azok legyenek, a' melly nevékre béráltattak.

Dresdában vagynak néhány solidus borke- reskedők, mint Hahn a' Lochgassében, Neu- werth a' Schiessgassében, az ifjabb Bolich a' Kreuzgassen, Peyer a' Scheffelgassen, 's ezeken kívül még egy párok, de a' többiektől őrizkedni kell. Az ez előtti időkben csak inkább lehetett volna oda borral speculálni, de most már annyira el van rontva a' dolog, hogy kész veszedelem az oda voló menés. A' Würtzburgi Tartományból mindég számos bor kereskedők járnak Dresdába, hol azok valóságos értelemben véve házolnak, 's boraikat úgy kínálják a' ve- vőknek: bor kereskedő, korcsmáros, kalmár, mester ember 's t. e. f. meg alkussza a' bort, 's a' kereskedő Frachtbrief mellett elküldi né-

séges hegy aljai és Miskolci közönséges és Mászlás bo- rokat czukorral vagy mással pancsolva oda hordják, 's Magyar fél gubában vagy subában kézi kosarakban ház- ról házra, utszáról utszára járva, vagy pedig a' pia- czokon 's utszák szegeletein üldögélve boutellia számra árulgatják, még pedig bitang árron, az az 15—20 ga- rasig. Ezen bitang ár az embereket a' vevésre csalja mikor meg kostolják édes, egy kevés asszú szőlő szá- matja is van, 's azt gondolják, hogy valamelly jósá- got vettek, de ha néhány hetek mulva valamelly jósá- got akarván inni a' vevő azt fel bontja, 's akkor ecze- tesnek és kellemetlen szagúnak találja, Czigener Volk-nak és Spitzbuben Nation-nak káromolja a' Magyar, melly becméllést több ízben keseredve hallgattam, mellyre nézve nagyon jó volna, ha Hazánk dicső két Vármegyéi, u. m. Borsod és Zemplén, az il- lyen gubás és subás nagy jó Uram-ékat meg aka- dályoztatnák attól, hogy ezután is ne gyaláznák nem- zetünket pancsolt egyvelegjeiknek a' külföldre való el- kupeczkedésckkel.

kik azt a' maga lakó helyéből, de úgy itt a' szokás, hogy a' fuvar- és accisákat 's vámokat a' vevő, és nem az eladó fizeti, a' bor pedig hitetlenben megy, 's így tehát akár ki is könnyen borhoz juthat. A' vevők egy része, eljövén a' fizetés ideje megadja a' bor árát, nagyobb részek pedig nem fizet, 's a' bor elvész: könnyen juthatván a' borhoz, sok ember itt úgy speculál, hogy egy bor kereskedőtől 's a' mástól is borokat vesz, 's így pénz nélkül jó summa bort öszve szed, akkor az adásával vagy ki mérésével nem vesződik, hanem az úgy nevezetett Auctióba *) adja, 's ott akármely árron el

*) Dresdában kétféle úgy nevezetett Auctio van, egyik a' Kreuzgasse és Kirchgasse szegeletét formált házban, ezt k. sächsische Gen. Kriegs-, Gerichts-, Gouvernements- und Raths Auctio-nak; a' másik az alte Markton, ezt k. S. Amts-Auctio-nak nevezik: mind a' kettő ugyan egy kötelességet visz véghez. A' ki akármit el akar adatni idebé adja, 's egy tallértől két jó garas bérért és a' stem-peltaxa megfizetéséért mindent el auctioniroznak: minden nap — a' vasárnapokat és ünnepeket kivévén — dél előtt és dél után van auctio. Ezen auctiókban mint boutellia — mert német országban leginkább boutelliákban tartják a' bort — mind pedig akó számra lehet bort venni, még pedig hitetlen olcsó árron vesztegetve, 's ez az oka, hogy a' bor kereskedés ott annyira megvesztett, 's a' miatt a' helybéli solidusabb bor kereskedők is szenvednek. Dresdában a' vendégfogadósoknak bor mérőknek 's t. e. f. igen könnyű a' dolgok, mert nem szükség magokat előre drága borokkal provideálni: mivel mindennap kaphatnak az auctiókban mindenféle külföldi borokat hitang árron, mellyeket ők azután vagy boutellia, vagy pedig pohár számra — egy pohárban egy negyedrészt boutellia fér el — drága pénzen adnak el. Auctióban egy boutellia Würtzburgit öt 's hat garason, néha olcsóbban is; Francia és Spanyol borokat 6 — 12 garasokig lehet venni, ellenben a' vendégfogadókban, bor kereskedőknél, 's borházakban a' leg

vesztegetvén azt, egyszerre pénzhez jut, a' kereskedő pedig a' ki borait néki kölcsönözte bottal ütheti a' nyomát. Az ilyen eset mindennapi történet, a' honnét meg foghatatlan dolog, hogy a' Würtzburgi bor kereskedők, még is minden nap újra meghadják magokat csalni; sőt esmérek egy bormérőt, a' ki egy Würtzburginak nyolcz akó borával esztendőök olta adós, máig sem fizetett meg, 's az adósság kérés közben hozzá járván alig találta a' bor mérő emliteni, hogy ha pénze volna, szeretne ismét két Ohm bort venni tőlle, azonnal a' korcsmáros nyakára küldötte a' Würtzburgi a' bort, jollehet gondolhatná,

olcsóbb boutellia Würtzburger tizenkét garas, egy fertályos pohárral pedig 4—6 garasig, a' Spanyol és Francia borok boutelliája ugyan ott 1—2 tallérig, egy fertályos pohárral 10—16 garasig etc. mely szerint az ilyen emberek nagyon sokat nyernek, a' jobb Würtzburgi boutelliája is 16 jó garas, vagy a' mi pénzünk szerint egy forint ezüstben. Ha valaki az auctiókat hirdető czédulákat meg olvassa, el bámul a' Spanyol és Francia 's Németh borok külömbb külömbbféle speciéseiken, nem kell azomban gondolni, hogy azon ott elő számlált idegen borok mind valósággal azok volnának, a' millyen firmát viselnek, mert sehol nincsenek több meg hamisított és pancsolt borok mint Északi német országban, különösen Dresdában, melyeket a' mint már említettem leginkább Brémában és Hamburgban fabricálnak. Valamelly Müller nevű pintérral voltam esmerős, a' ki most Dresdában a' Demolierung 's grosse Brüdergasse szegeletét formáló házban lakik, 's a' ki ez előtt ilyen borfabricans szolgálatjában volt, tudakoltam tőlle hogy miképp készítik a' Krumpli léből a' Spanyol és Francia borokat, de nem akart rólla tudositani, hanem azt megmondotta, hogy miképp csinálták a' Tokájit, melyet nálunk hamissan készíteni bolondság volna, mert annyiban kerül, hogy igazit is lehet azon a' pénzen nálunk venni, hanem a' Hamburgi fabricans meg nyeri véle a' sok fuvar, accisakat, vámokat, Tranksteuerket 's t. e. f. mely szerint minden esetre nyér vele.

hogy pénzt látni aligha fogja. E' majd hihetetlen, de a' dolog úgy van: ha valakit a' Würtzburgi bor kereskedők borral meg kínálnak—pedig a' kit elől utól érnek mindent meg kínálnak,—azomban a' meg kínált fél, ha bár csak azért is, hogy a' kínálótól meg szabadúljék valamelly olly forma szót ejt, melly a' kínálónak kedvező feleletnek tetszik, már az a' meg kínált nyakára el küldi a' bort, mellyből a' következik, hogy mikor a' bor kereskedő Dresdai spediteurje a' reménylett vevőhöz a' Frachtbrief-jét el viszi, tehát az nem valálja el a' bort, 's abban az esetben a' Spediteur-nek a' fuvar meg kell fizetni, a' vámok és accisák pedig fizetetlenek maradván, ezeknek, és a' spediteur bátorságára a' borokat a' Packhofon az úgy nevezett acciskellerbe le tészik, melly esetben a' spediteur a' bor kereskedőt tudósítja a' dolog felől, 's ha az, egy fertály esztendő alatt borai eránt rendelést nem téstsen, el telvén ezen idő a' borok auctioba adódnak és bár ha többet nem adnának is érettek, mint a' mennyit a' fuvar és az accisák 's vámok téstsenek, még is el adattatnak. Így lévén a' dolog, lehet gondolni, hogy ha idegen bor kereskedő megy Dresdába boraival, 's különös egyben köttetése és esmerősei nincsenek, azomban a' körülállásokat nem esméri, nem boldogúlhat az el adással, a' mint hogy valóban is a' hány Magyar Országi bor kereskedők voltak még ott, mind rosszul ütött ki a' dolgok. A' mennyire ki tudhattam, nem is volt ott sok esztendők olta több háromnál. 1827dik. volt ott Sopronyi két egy testvér kereskedő asszú szálló borokkal, 's fél esztendőnél több időt töltvén ott a' Dresdához fél órára az Ország út mellett fekvő grüne Wiese nevezetű vendég

fogadóban, minek utánna semmit sem adhattak el, onnét tovább Lipsiába mentek, 's rólok még alább fogok majd emlékezni. 1828dik. egy Zsidó volt Dresdában szinte asszú szálló borokkal: ennek sem volt szerencséje az el adáshoz, míg nem végre magát Catholicusnak adván ki, különös pártfogás és ajánlás mellett a' Királyi Udvari pincze számára jó árron el adhatta egy summás részét páncsolt borainak, a' többivel Berlinbe utazott el. 1829dik. is volt itt egy Magyar, ez leg jobb féle 1822kig Neszmélyi borokat vitt Dresdába, és ámbár mindent elkövetett, hogy meg ne csalattassék, még is mind az által nem kerülhette el a' kárvallást. Ugyan is egy bor M ä k l e r-nél találta venni szállását, ki a' legtanultabb csaló volt: ez maga speculált a' Magyaroknak a' boraira, 's még minek előtte az borait áruba bocsátotta volna, már a' M ä k l e r a' borokat minden bor kereskedők előtt gyalázta. A' Magyar észre vévén a' Dresdai ember practicáit, boutellia számra kezdette árúlni, 's mivel sok jó házakkal 's előkelő emberekkel vetett esméretséget, azoknak bé folyások által boutelliáját a' borainak tizenhat jó garasokon, vagy is a' mi pénzünk szerént egy forinton ezüstben adta el, mellyet meg tudván a' M ä k l e r, az esmerős bor kereskedőivel egyget értve a' policziánál bé vándolta, mellynek a' lett a' következése; hogy a' Magyaroknak a' bor eladás minden igazság ellenére el tiltatott azon fenyegetéssel, hogy, ha többet csak egy csepp bort is el ad, tehát borai el fognak vétettetni, maga pedig G e n s d' a r m e s által a' Szaksz határon ki fog késértetni. Hijjába allegalta a' Magyar, hogy már megfizetvén ő mind a' Királyi vámokat, Accisákat és Tranksteuert, mind pedig az úgy neveztetett 's két tallér és tizenkét garasokra ment városi An-

lag-okat *) just nyert az eladásra, annyival is inkább, mint hogy az idegen borok eladása nem lévén eltiltva szabados Szakszoniában, és ugyan akkor több más Würtzburgi bor kereskedők is voltak Dresdában, kik boraikat árúlták, — mind ezek nem használván borait nem volt szabad eladni.

Szakszoniában másik város, hol Magyar borokat lehetne eladni, Lipsia: itt szoknak a' Német Országi leg hiresebb vásárok lenni, 's azért a' commercziuma is igen nagy, ezen kívül Universitas is van itt, melly által sok tanuló ifjúság jön itt öszve, melly szerént úgy lehetne gondolkodni, hogy itt a' boroknak is nagyon kelenődőknek kellene lenni, de a' dolog nem úgy van. Lipsia a' vásárokon kívül nagyon holt hely, a' vásárok pedig mostanában annyira meg csökkenetek már, résszerént az által, hogy az olyan Országokba, mellyekbe eddig a' legnagyobb kereskedés ment, innét a' fabricatumok bé vitele meg van tiltva, résszerént, hogy az utolsó háborúk miatt a' Török Birodalombéliek nem mertek az innét való kereskedésbe belékapni, azomban a' pénz is szűk mindenfelé a' kereset nem léte miatt: A' tanulók sem sok kárt téznek a' bor elemésztésében, annak drága árra miatt. Valamint a' többi nagy városoknál már megirtam, hogy a' bor kereskedők az oda ment Magyar Országi bor speculánsokkal miképp bántak, úgy itt is szinte az a' dolog kerül elő: nem is

*) Städtische Anlagen, így nevezetik az a' vám, melyet Dresda városa a' városba bé vitt boroktól veszen: minden Szaksz akótól két Tallér tizenkét garast kell fizetni, 's ugyan annyit minden accisbar városban, mind annyiszor a' mint egyikből a' másikba viszik azt, p. o. a' ki Dresdában boraitól az Anlagenokat megfizette, ha Lipsiába megy, ott újra kell fizetni 's a. t.

hallottam, hogy Magyar Országiak lettek volna itt, egyébb hogy sok esztendőkkel ez előtt Pozsonyiak voltak ott, a' kik egész esztendei csűrés csavarás után is csak nem minden pénzeket el vesztve tértek haza; 's a' már felyebb is említett Sopronyi két testvérek, kik hasonlóképpen sokáig tartott itt volt tartózkodások után is olly olcsón voltak kéntelenek el adni asszú szőlőboraikat, hogy boutelliája nem esett többbe tiz garasoknál, ámbár igen jóféle asszú szőlőboraik voltak, mellyet magam is bizonyíthatok, mèt valamelly Goldschmied nevű Zsidó Mäklernél, ki a' belső városban a' Hálai kapunál lakik — ittam a' borból, a' ki nekem ezen dolgokat beszéllette, legjobban tudván azokat, mint ollyan Mäkler, a' kinek kezein fordúlt meg a' borok elbitangolása.

A' külföldön a' mennyire a' dologhoz értő emberektől végére járhattam, azt tapasztaltam, hogy a' Magyar borok legkelendőbbek lehetnének Berlinben — hol én magam nem voltam — 's valóban a' mint oda kint hallottam, volt is ott 1827dik. valamelly Miskolczi Magyar, a' ki borai-
val nem megvetendő speculacziót tett. Én ezen dolgot illető környülállások meg tudakolások végett, a' Dresdában való Prusszus követségénél voltam, a' hol igen emberséggel fogadtattam, 's a' leg nagyobb kézséggel az ezen dologhoz illető Prusszus Királyi rendeléseket is nékem megmutogatták, melly szerént egy Prusszus akó Magyar bortól a' határon belé számlálván már mindenféle vámokat, Tranksteuer és Accisákat, nyolcz Prusszus tallérokat *) kell fizetni, olly

*) Egy Prusszus tallér 24 jó garas, 's a' mi pénzünk szerént — le huzván a' l'agiot — 30 ezüst garasokat térszen.

formában, hogy az egész Prusszus Birodalomban akárhová 's akármely Accisbar városba vigye a' speculáns borait, többé semmit sem fizet se hol is, és borait akárhol minden akadályoztatás nélkül szabadon el adhatja, úgy mind az által, hogy a' bor kereskedő tartozik a' már mondott nyolcz Prusszus tallérokon kívül, még tizenyolcz Prusszus tallérokot fizetni, az úgy neveztetett Gewerbschein-ért, melly az eladásra nézve el kerülhetetlen szükséges dolog, hanem az ilyen Gewerbschein mellett akár hány akó bort el lehet adni, mert a' szám nincs meg határozva.

A' most elő adott tapasztalásaimnak az a' szomorú resultatuma, hogy Hazánknak a' külföldre ó borokkal való speculacziója a' legrosszabb lábbon áll, minthogy azomban a' bor termesztés, Hazánk gazdaságának egyik fő ága, azon kellene lenni, hogy merre, hová, és melly móddal? lehetne egy új csatornáját fel találni ezen productum el árulhatóságának, hogy a' természet ezen becses ajándéka nállunk egészen le ne alacsonyítottassék, 's annak termesztése veszendőre ne jusson.

Mindszenti Antal.

4.

*A' Duna. Világ kereskedési, és mocsár kiszá-
ritási tekintetben.*

A' Duna azon fojókkal együtt véve, és el-
ágazva, melyek aba a' Feketetengerig bé foj-
nak, egész Európára, de leginkáb az Austriai,
Moszkai, és Török birodalmakra nézve mint egy
fődközi tengernek vétethetik föl, melynek ho-
sza hatszáz, szélessége a' belefojó vizeknek vi-
déke szerint kétszász ötven Geografiai mérfődet
tehet. A' leghasznosab fődközi tenger pedig az
mely kevés földet foglal, és hoszú partot tsinal.

Ezen úgy nézés igen nyomos kiváltképen
a' kereskedésre nézve, mert mind ezen szeren-
tsés helezetnél is a' Dunai kereskedés Magyar,
és a' többi Országokban még mostan ol tsekél,
hogy a' nagy fojói kereskedésnek nevét nem ér-
demli; mert a' végig huzamos hajózást termé-
szeti, és emberi akadályok gátolják, ámbár ezek
el hárihatók. Azon károkra nézve, melyeket a'
Dunának ki öntései okoznak nem köll tovább
mennünk, tsak azon irtoztató pusztításokat,
melyeket az 1830. esztendei tavaszi árvizek,
mindenüt hol a' Duna foj, tettek, lellessen szük-
séges föl fogni.

Mind e' két fontos igazságnak bé hatása
minden gondolkodni tudó Hazafit, kinek Hazá-
ján ezen nagy Duna le foj, azon kérdésnek ér-
demítésére szolgál: mi annak az oka, hogy illy
nagy fojónak nem tsak hogy illendő hasznát nem
vesszük, sőt esztendőnként rémitő kártékon-
ságot tapasztalni kéntelenek vagyunk? Ilyen elmélkő-
dés tette azt hogy Hazánk szeretetéből Gr. Szé-

ehenyi István, és Gr. Waldstein János Ő Nagyságok társaságában 1830-ki Junius 24-én Pestről a' Dunának vizsgálatára el indultam, és mindenütt hajón utazván Augusztus 11-én Konstantinápolba érkeztem.

Ezen útban találtam ugyan mind a' kereskedésnek, mind a' motsár ki száritásnak több Hydrotechnikai akadálaira Pestől a' Fekete-tengerig, de a' melyek mind igen túrhetők, és úgy szólván elenyésznek azon akadálhoz képest, mely az ó Moldovai szigeten alól kezdve tart ó Orsován alább egy geografiai mérföldre Gladováig; ámbár ezen is lehet Nemzeti lélekkel, és tudományos ügyességgel győzedelmeskedni. Tehát Magyar Ország alsó határán van leg nagyobb akadála a' többihez képest mind a' Dunai kereskedésnek, mind a' ki öntések száritásának. Valóban Nemzetünk figyelmére ez méltó dolog.

Ezen akadálnak, mely négy részből áll, nyomossága ki tetszik annak e' következő le írásból, mely a' hel színén történt. Előre szükséges tudni, hogy a' M. Országban fekvő ó Moldova helysétől fogva Török országi Gladova helységig a' Dunai akadékos heleket általában ottan Vaskapuknak nevezik úgy mint nálunk, vagy Erdélben minden természeti szoros utakat a' hegyek között.

Babakay nevű Dunai vaskapu.

Mind az ó Moldovai sziget mind a' Dunának itten nagy szélessége már előre figyelmessé teszi a' vizsgálot ara, hogy ide közel alább a' viz ágyban akadálnak köll lenni. Ezen sziget farkánál alább három vagy négy száz Bétsi öltre a' Duna közepében áll egy kőszikla Csúcs; ennek neve Babakay. Ez a' bal partól ötven öl távozatra van, vízszint lehet az alja tizennyoltz

négyszegű öl, a' teteje két □ öl, a' magossága a' vízen fölül hat vont öl. Ezen szirtnek teste mészkő, és látható lévén, a' hajó ugyan el kerülheti azt, de mivel a' víz alatt lévő töbi része két száz □ ölnyre terjedhet ámbár gödrökkel megszagatva, mind a' víz színét majd fél ölnyre emeli (a' víz mélsége tsak három öl, vízszin eset pedig hétszáz öl távozatra három lábnyi, sebessége rohanó) mind a' víznek oly ugrást szerez kisebb állapotakor, hogy a' nagyobb hajók bajjal járnak föl és alá, azért ezen akadált szükséges kiszedni, annál inkább, mivel alól kezdve föl jövévén a' Dunai akadályok pusztítása akkor, itten a' víz színe még alább száll, és így a' Babakayi kőfenék viz rohanást okoz.

Ezen főleb, vagy is a' sziget farkánál körörsztül mérvén a' Dunát, ennek szélessége lehet hat száz öl, mélsége három öl, három láb, vízszin eset fél hüvelk száz ölre, sebesség egy szecundum idő alatt öt láb. Ezen hatszáz öl szélesség nyoltz száz öl hoszra alá felé öszve szorúl tötséresen száz húsz ölre, 's ezen szoros tart hoszában hét száz ölet. A' két parton verhegyeges színű mészkő hegyek állanak, mellyeknek meredeke negyvenöt grádusnyi lehet. Ezen hétszáz öl hoszban még tsak jártas gyalog út sintsen a' Duna parton, de lehetséges szekér utat is tsinálni mind a' két felől, mert a' kőszikla hasábos, hasábai a' Duna ellen fekszenek hatvan gr. szögeléssel, és látszik hogy az idő a' kőnek kötését igen megemésztette, azért kapáttsal, 's ékkel dolgozhatóvá tette.

A' meddig ezen szúke tart a' Dunának a' mélség meg mérve tizen-egy ölet téssen, sebessége hat láb, vízszin eset egy és fél hüvelk száz ölre. Ezen szúkón alól egy örvény van, tarthat három száz öl hoszat, ebben a' víz mélsége ti-

zenhárom, és fél öl. Két felől a' táj sűrű erdős, a' parton mész égető kementzék vannak. Az út építéshöz tehát közel van fa, kő, és mész. A' vizsgálatkor (Julius 2án) volt árvizet közepszerű nyári árviznek lehet mondani, ennél magosab volt az idei tavaszi árviz ezen meg irtt helen egy öltre, a' mint a' kő partokon jég metszete vonásból jól lehetett látni. Az idei tavaszi árvizet pedig a' ritkábbak közé számlálhatjuk. Tehát hogy az árvizek ezen szoroson le fojhasanak, azok előbb a' Száva, Tisza, és Dráva torok felé ki terjednek a' viz fogyasztásra szükséges pótló sebesség megszerzésére. Ilyen vissza nyomakodásban volt a' vizsgálatkori ár viz is duzzadásai által.

Ezen ó Moldovai akadáltól az Izlás nevű viz rohanásig van ugyan többféle rendetlensége a' Duna partának, mely a' hegyi patakoknak vizelleni bérohanásaiktól jön, de ezen bé rohanásokat viz után fordítva, és a' hegyi morzsának viz hordta szűrőjét átvágva jóformán el lehet háritani azon parti rendetlenséget.

Izlás nevű Dunai Vaskapu.

Ezen Dunai akadál alább fekszik a' Babakayinál mint négy mérfődre Porecs Szerviai, és Szvincza Magyar Országi helységen fölül. Itt a' Duna fenekén köröszttül csucos és éles tetejű kőszikla rekeszek vannak négy helen, melyek között több mél forgóju, és örvényes gödrök vannak. Ezek a' fojót rohanásra, ide oda keverésre, és külömbféle ugrásokra kényszeritik (a' felső és alsó viz ugrás leg nagyobb) úgy hogy tsak közép árvízzel lehetséges tájéki Kormányos vezérlése alatt bátran alá hajózni, föl felé terhes nagy hajó épen nem járhat akármikor. Ezen Izlás nevű viz rohanás hosza szembe tűnő

négy ugrással el nyulhatik egy ezer ölnyi távo-
zatra. A' Duna viz színének esete ezen távozat-
ra közép vízzel térszen egy ölet és két lábat. A'
Duna szélessége az Izlásnál lehet három száz öl,
sebessége az ugrások között is igen rohanó. A'
partokon kőszikla hegyek, a' Magyar részen
harmintzhat gradusnyi, a' Szerviai parton hat-
van gradusnyi meredekségűek. Ezen hegynek
teste is mészkő. A' hol ezen Izlás rohanás vég-
ződik, ott a' Szerviai részről bé nyomul a' Duná-
ba egy Greben nevű éles kőszikla csucs, ennek
magossága a' viz színén fölül két öltől négyig le-
het tiz öl függős távozatra a' partba mérve, a'
Duna hoszában tarthat harmintz ölet. Eztet el
lehet hányatni könnyen. Ezen csúcson mindjárt
alól van a' Porecsi nagy örvény, és forgó, mely-
ben a' Szerviai részen van Porecs nevű sziget,
és a' sajkáknak ki kötőhele. Ezen nagy örvény
szélessége lehet hatszáz ölnyi, hosza hét száz
ölnyi. A' viznek visszaforgása a' Szerviai részen
van, és így a' Duna fojásának külebbi szélesítése
is ott van.

Kazán nevű Dunai Vaskapu.

Az Izlásan alól van mint két és fél mérföld-
re, és Plaviszevicza M. Országi falun alól kez-
dődik. Ezen akadál tulajdonképen Duna szúke.
A' Dunát mintha valamikor egy, de most ketté
vált hegy szoritaná öszve. A' Duna szélén mind
a' két felől nyoltzvan hat gradusnyi rézsűjű me-
redék mészkő oldalak emelkednek föl, melyek-
nek magossága hatvan ölnyi lehet. Ezen hegy
oldalak oly közel vannak a' viz széléhez, hogy
még tsak gyalog ut is alig van mindenütt a' viz
széle, és a' hegy talpa között. Ezek a' Duna
ágyát úgy öszve szoritják hogy az egész Duná-
nak, melyben már itt a' Dráva, Tisza, és Száva

is együtt van, szélessége középszerű árvizzel csak negyvenhat, és ötven ölnyi, alább száz ölnyi, azután ismét hatvan ölnyre szorul öszve. Ezen Dunai szorosnak eleje tart hatszáz ölnyi hoszra, a' közepén a' hol a' Duna száz öl széles, tart a' hosza ezen szűknek három száz öltre, a' hol ismét öszve szorul, négy száz ölnyi hoszaságban tart a' szorossága. Meg lehet jegyezni a' hasonlítás végett: hogy Pestnél ott hol a' hajós hid áll a' Duna szélessége kétszáz huszonkét ölet tézen, a' Dráva, Tisza, és Száva vize nélkül. A' Pesti hidnál a' Dunának leg nagyobb mélsége közép vizkor hat öl.

A' Kazán nevű szűkben nagy szerentsénkre a' Duna vizének mélsége a' közepén mindenütt tizenöt ölnyinél nagyobb függösen mérve középszerű árvizkor. Szerentsénkre van mondám ezen nagy mélség, mert minden emberi lehetséges erőlködés mellett is a' viz ágyat csak tiz öltre lehetünk képesek szélesíteni a' meredek meggyőzhetlen kőszikla hegy falak miatt. De mivel a' Dunának ily szörnyű mélsége van ezen szorosban egyenlően mindenütt, tehát a' viznek akadála nem oly nagy mint az Irlásnál.

Alá a' hajózónak a' Kazánban kevés baja van, mert a' szoros közepén a' viz huzamata oly erős hogy abból a' hajó ki sem vergődhetik, föl felé pedig az a' legnagyobb akadála, hogy a' partokból darabos kőszikla csúcsok mint annyi sarkantyuk hajolnak bé a' viz fojásába, ezek miatt a' hajó viz ellenébe nem járhat közel a' parthoz, a' közepén pedig lehetetlen azon szorult viznek tömötségét, sebességét, és vissza nyomását meggyőzni. Itt ezen bé nyuló csúcsokat, és kő Sarkantyúkat köll el rontani, a' mi által a' viz le fojása is igen elősegítetik, mivel most azokba a' viz megütköztvén vissza forgásokat, és örvényes

bugyárokat okoznak a' fojóban, a' mik a' Dunának viz emésztését hátrálják. Ezen akadálnál a' Duna árja az idei tavaszkor magosabb volt nyoltz lábnyival, úgy az Izlásnál is, mint a' Julius hónap harmadik napján volt vizállás. Most se az Izlásnál, se a' Kazánnál nintsen gyalog út a' partokon, de szekér út is lehetséges mind a' két felén.

Török Dunai Vaskapu.

Ezen akadál, mely ó Orsován alól mint egy mérfödre esik, hasonló az Izláshoz, az az Dunai rohanás ez is (cataracta) mely szinte az által okoztatik hogy a' Duna fenekén egyik partól a' másikig csucsos és éles kőszikla ormok vonulnak köröszkül több heleben, melyek között mél visszaforgásokat nemző kopolák vannak. Ezen viz rohanásnak hosza több ugrásokkal egy ezer öl távozatra mehet. Ezen hoszra a' viz szin eset lehet tiz lábnyi. A' rohanás kezdeténél a' Duna szélessége két száz hatvan öl, a' rohanás végén két száz öl lehet. Mind az Oláh, mind a' Szerbiai partokon a' hegyek és a' viz széle között husz öl széles föld párkán van egyik felől, másik felől is, melyben a' vizelleni hajozásnak meg szerzésére szekrényes vizfogójú csatornát könnyen epithetni, de mivel a' viz fogyasztás, vagy is a' Magyar Ország ki száritása végett ezen akadált is szükséges el háritani, ez egyszersmind megfogja adni a' hajozás bátorságát és könnyűségét. Itt a' hegyek két felől hanyatlós oldaluak. A' Török Dunai vaskapun fölül a' tavaszi árviz a' vizgálatkorinál (Jul. 5.) nagyobb volt nyoltz lábbal, ezen vaskapun alól pedig, az az ott, a' honnan kezdve tudnillik a' Duna a' Fekete tengerig már ilyen akadált nem talál tizennégy lábnyival. Ez is mutatja tagadhatla-

nul mi nagyon vissza tolják ezen vaskapuk a' Duna és ebbe fojó vizek árjait Magyar Országgra. Számbetű szerént pedig ezen vaskapuknak irtóztató káros voltokat eképen lehet megmutatni, ugymint: Gladovától ó Moldováig a' Dunai vaskapuk föl nyomják a' Duna viz színét az ó Moldovai szigetnél hét öltre függös magosságban, hét öl téssen 1008 fél hüvelket. A' Dunának viz szín rézsúje vagy is a' fojhatásra megkivántató esete a' viz fölének Pesten alól általában minden egy száz ölnyi távozatra téssen fél hüvelket, tehát 1008 fél hüvelk fölemelés vissza vág horizontaliter fölfelé a' Dunában 100800 vont öltre, ezen távozatot a' fojó vizek viszanyomulásának törvénye szerént kétszerezni köletik, mert minden emelés mellett is a' viz hogy fojhason annak föle lejtőt formál, tehát a' Vaskapui reurgitazio tart 201,600 ölnyi távozatra, vagy is ötven mérfödre közvetlen, az az Bezdányig T. Bács Vármegyében, közvetve pedig, az az a' Dunai más akadályok miatt Pestig, de a' Dunának Pesten alól egyéb akadályait is, a' Dunai vaskapuk okozzák ugymint: vizágy kanyorakat, szigeteket, alaton partokat, fokokat, zátonyokat, a' víz ágy medrének és viz test huzamjának többfelé oszlását s. a. t. melyeket sok emberi munkával ugyan el lehet háritani, de tsak kevés időre, a' Dunai vaskapuk elrontása nélkül.

A' Dunai vaskapuk vissza nyomják a' Szávát Brodig, a' Tiszát Szegedig, a' Drávát Petrovizig, és pedig közvetlen, tudnillik ha ezen fojóknak tulajdon akadályaik nem volnának is. Közvetve a' Szávát Jeszenovatzig, a' Tiszát T. Fűredig, a' Drávát Bartsig szoritják vissza a' Dunai Vaskapuk.

Veleje ezen vizgálatnak, és le írásnak ez: Hogy ezen akadálynak el háritása szükséges, és

hasznos Magyar Országának, és Austriának mind az árvizek szüntetésére, mind a' hajózásra, mert lör ó Moldovánál a' Duna vizének mostani magosságát, nagy, középszerű, és kis viz álláskor három öllel függösen alább lehetszállítani ezen vaskapui akadáloknak a' Nemzeti lehetőségig való el háritásával. Tehát nem lehet félni hogy M. Hazánknak lap földén valaha oly vizi regulátziót lehessen végre hajtani, mely a' hajózásnak káros sebességet okozna valamely hajózható fojónkban. Ezt a' tökéletes Planum meg fogja mutatni. 2or Minden Dunai ki öntések a' Száva, Tisza, és Dráva torkoknál, és ezek között egyedül tsak ezen munka által szüntethetnek meg, valamint minden M. Országi gyökeres vizi regulátziónak ezen munka az alapja. 3or A' Dunai kanyargásoknak átmetszésével föl felé hozván azon viz szín alá szállításnak alsó sikerét, Pestnél tiz lábnyi körül függösen, Bétsnél szinte tiz lábnyi körül a' Dunának mostani állása fogna alá szálani. Ez által az egész Duna árvize meg fog félni a' fojásnak természetes partai közt. 4er Ezen regulátzió által Béts városa, melytől semmi más viz a' Dunán kívül nem szolgál valami tengerre, a' világnak minden, de legközelebb két nevezetes tengeri kikötő heleivel Odeszával, és Konstantinapollal Európának legnagyobb vize által értetésben jön, és pedig viz utánni hajózással ki felé az Austriai Birodalomból.

Ezen mérhetlen nagy körü jó következet meg nyerésére szükséges volna mindenek előtt, hogy azon Dunai akadál el háritásának egy Egésztes tevő tökéletes Inzsenéri Plánuma készitésék, melynek tudományos részei ezek: lör A' rendes föl mérése a' Duna szélességének, és partainak a' fölső vaskaputól az alsóig. 2or Igen

szoros kétszeri libelátziója a' viz esetének. 3or Anyi helen a' hol a' Plánum, és vizmérői tudomány kívánja köröszttül, és hosszában meg mérni a' Duna mélségét, és sebességét. 4er Két felől a' partokon a' szekér, és hajó húzó utnak helét, és építésének módját föl keresni, és kimutatni. Ezen Inzsenéri négy munkálás után ki lehet tökéletes meg győződésig dolgozni a' végre hajtásnak módját, és költségét. Már ezen elő munkákra nézve szükséges a' Török Országlat-tal értekezni, mivel a' Dunai vaskapuk jobb parta Török Országban van. A' viz mérések munkájára Magyar Országai, és Szerviai csajkásokat lehetne alkalmazni.

Ezen előmunkára is szükséges egy Királi Biztosságnak föl álitása, és ehöz egy igazgató Hydraula. E' kettő együtt véve teszi lelkét ilyenekben a' jó sikerű törekedésnek.

Mivel ezen tárgy oly közös tekintetű hogy nintsen egy vagyonos ember Hazánkban ki ezen munkának részént közvetlen, részént közvetve hasznát ne venné, de a' Hazának országos gazdasági javításában szükséges Nemzeti lelkesedésre nézve is jó volna talán hogy mind a' Plánum készítésre, mind ennek végre hajtására kívántató költséget Nemzetünk vállalná magára.

A' Plánum készítésre kívántató költségek előre hozzá vetőleg huszezer forintra pengő pénzben mehetnek. Erről a' munkálódó K. Biztosság számolna, de a' Plánum készítésének Technikai munkájáról is minden hónapban a' munka ideje alatt az ujságokban hiteles tudósítást terjesztene a' Nemzet eleibe, hogy Ez látná szándékának teljességét, vagy ennek akadályait, hogy az utolsó esetben segíthessen a' dolgon. Ez által ilyenekben a' publicitás nálunk is divatba jönne.

Ezen Dunai utazásnak bővebb le írása következni fog a Magyar Országi egész Dunának le írásával, addig is Hazabeli Inzsenér Társaimat tisztelettel kérem ezen a Hydrotechnikában egyik legnyomósabb kérdésnek vizsgálatára, és megfejtésére a Köz jó tekéntetéből úgy mint: Átalában a sikerre, költségre és állandóságra nézve mi célirányosabb: A víz hordta kavitsot a fojó üszve szorításával el dörzsöltetni? úgy hogy a Kavits homokká váljon, melyet uszva a víz tengerbe vihessen, vagy is a hempergő fojói söpredéket úszóvá átváltoztatni, vagy a víz ágyon kívül a kavitsnak helet engedni a hová azt a fojó rakhasa? Ezt különösen a Dunára alkalmazni T. Poson Vármegyében, hol tudniillik másik nagy akadála van mind a Dunai árvizek lefojásának, mind a hajózásnak, és pedig a víz hordta kavits miatt. Az Ország alsó határán a tömött kőszikla, felső részen a kőszikla morzsalék vet nagyon veszedelmes akadált a Dunának.

Költ Konstantinápolban August. 30án 1830ban

Beszédes Jó'sef,
Sárvízi Igazgató Vizmérő.

5.

Orvos Értekezés. A Vízellet - rekesztő - kőnek (arena) kivétele módjáról, ökröknél.

Számtalanszor könnyes szemekkel kellett nézni már hol egyik hol másik Mezei Gazdának, ökrének, mint egyik gazdasági segédjének, azon baj által történt elveszését, midőn annak vizelletét a vizellőcsőkibe *) szorúlt kő megrekesz-

*) Ezt Bikacsék (csőknek) nevezik közönségesen.

tette; de még inkább sajnálkozhatott, midőn mind eddig is az orvos-renden lévő Honnos-társai közül nem találkozott, ki ezen bajt gondosabban ki kereste, 's megfontolta, és csalhatatlan orvoslás módját talált volna. Mert nem esmerték még eddig orvosaink ezt a' bajt tökéletesen, annyival inkább nem tudták annak mesterséges szerek, vagy kézi eszközök által megtörténhető elhárítást, mellynél fogva az ezen bajba szenvedő ökor megtartathatott volna: részént az orvoskörnek szűk korlátá, részént pedig a' vizellőcsők' elrejtett tekervényes fekvésének esmeretlensége végett. Voltak azomban, kik ha a' bajt elesmérték is, de az okát el nem háríthatván, kénytelenek voltak a' beteget elveszni hagyni. Többek pedig helyette más betegségeket, u. m. a' sokképben megjelenő hascsikarást, görcsöktől, vagy más muló okoktól támadott nem vizelhetést, gyomor', belek' 's a' t. gyűlladását orvoslottak, és minekutánna az orvoslások sikeretlenül maradt, megnyugodtak ezek is e' közönségesen bevett jófogáson; „halál ellen nincs orvoság.“ — De találkoztak még olly Practicus B. orvosok, kik kotorászóval (sonda) keresték a' csőben a' követ (nem esmervén ennek tekervényes fekvését) hogy ki vegyék azt; de ezek sem nyertek semmit is, sótt a' nyavalyával egészen ellenkeztek.

Hogy pedig ez az utóbb említett, 's elkövetett mód csupa lehetetlen, és tudatlanságból esik meg a' vizellőcsőnek tekervényes fekvése miatt, fogom majd ennek leírásánál bizonyítani: nekem is több időbe került gondolkozás, és e' bajban elveszett ökröknél tett bonczolásbéli vizsgálódás kellett arra, míg bizonyossá lehettem, hogy lehetne a' követ következhető esetekben (külsőképp' teendő bonczolás által) ki vennem.

Minthogy ritkán lehettem jelen, hol a' halált, kő miatt megrekedt vizellet okozta; de csak ugyan eltaláltam azt végre, és szerencsésen elkövettem.

Igaz hogy, ennek a' tetemes bajnak elhárítását a' barmoknál, mind eddig is semmi féle mesterséges szerek által nem lehetett haszonnal eszközteni. Hasztalanok voltak itt, (ha a' kő a' vizellőcsőbe szorúlt) minden vizellet-hajtó, vagy kőrontó orvosalakok, mert annyi úton, míg rendelt helyekre értek volna: részint elenyésztek, részint jóltévő erejeket elvesztették. A' külösképpen teendő metszés által való ki vétele a' kőnek lessz hát az egyetlen mód, mellyet ajánlhatok, és a' melly által ezen bajban szenvedő ökröt életben megtarthatjuk. Igaz ugyan, hogy ez a' mód eleinten nehéznek látszik; de ha szerencsésen megtehetjük, ez csalhatatlan. Hogy ezt az operatiót szerencsésen megtehessék: célo-
lom lessz először a' vizellőcső' fekvéséről, későbbben a' jelekről, mellyekből a' bajt annak egész lefolyásáig megismerhetni; végre a' bonczolásnál (operatio) előforduló esetekről 's a' t-
értekezni! A' mint is hát

Először a' vizellőcső' tekervényes fekvését, és menetelét írom le, azért, hogy annak, ki a' kő kivétele' módját bonczolás által meg akarja próbálni, egyrésről csalhatatlan útmutatást adjak már itt is arról, hogy kellyen ezt az operatiót meg tenni, más részént, hogy azt a' nehézséget is megmutassam, melly ilyen bonczolással egybekapcsolthatik. A' vizellőcső (urethra) nem egyéb, mint a' vizellő vagy hugyartóhójjag nyakának nyújtvánnya, és hálós szövetel körül vett gömbölyű, 's henger nemű, másfél réfnyi hosszú csatorna; fekszik ez a' szemérem (ossa pubis) és farcsontok' (oss sacrum)

egyedületeken, és kinyúlik egyenesen a' végbél alatt, ennek nyílásáig, holott tompahajlással hajlik lefelé, menetelesen a' hátulsó lábak között, az úgy nevezett közhúson, (segvágányperineum) tökzacskón által. A' mondott tompahajlástól egész a' tökzacskóig ismét egyenes az; de itt három sorossan megkúnkorodott, mint a' postakürt. E' már az, a' miért tekervényesnek lehet mondani: a' heréllés által lessz azzá, ekkor húzódik a' cső hármaskarikába egymásra, mert a' jól herélt ökröknél csak ugyan nem nyúlik a' csék tovább a' tökhóagnál vagy zacskónál; ellenben a' Bikáknál, és rosszúl herélt, úgy nevezett Bikásökröknél *) a' nyílásáig ki ér, és ki jár az. Vannak még, kik azt több helyen is mondják görbülve lenni; de ez nem igaz, minekutánna a' görbülése' okát megmondottam. Világossan mutatja hát ez a' fekvése a' csőnek, hogy a' mint fellyebb mondám: lehetetlen a' követ a' csőből kotorászóval ki venni.

A' vizellőcsőnek kezdete a' hójag' nyakánál sokkal bővebb, mint odább, a' tompahajlástól kezd már az szűkebb lenni. Ez a' mondott része olyan, hogy egy borsószemet végig lehet benne csúsztatni.

Az olyan kő, melly a' vizellőcsőkben a' vizelletet megrekeszti, a' hójagban terem, és a' húgy viszi azt magával a' csőbe; hogy teremjen pedig az a' hójagban, én bár eleget gondolkodtam: róla azt a' szerény észre vételemet ad-

*) A' Magyar a' füstös, fekete, és hágó ökröt, közönségesen Bikás ökröknek mondja. Ennél herélléskor, a' tökzsinórok nem húzattak egész gyökeréig ki, következésképpen itt nem kúnkorodott meg a' cső, ám-bár a' tökök kimetszettek is, és ez az oka, hogy a' cső kijár, és hág még herélten is.

latom, hogy testből ki ürülendő tisztátalan dolgok, a' vesék által, a' csatornákon általa' húgyos hójagba dolgoztatván, azokból tömődik össze oly keményre; mert ez valódi kő. Ellenben találtam olyanokat, kik mint mondták, ugyan azon egy származású két ökor abban veszett el, így még örökségi baj is (morbus hereditarius) lehet.

Ha olyan kicsiny ez a' kő, hogy a' vizelettel együtt a' csőn végig mehet, ekkor nincs tőle semmi nevezetes baj, ki vévén némelly has csikarás képbe megjelenő mozgásokat, melly minden veszedelmesebb hátra maradt baj nélkül elmúlik. De ha egy borsó szemnél nagyobb,*) elindúl ugyan és elmegy a' cső' tág részén, azután hová tovább, a' szűkebb helyen megszorúl. Eleintén, mikor a' kő a' csőben megszorúl, marad még valami kis üreg, hol a' vizelet egy kissé által szivároghat, melly a' cső' nyílásánál lévő hosszabb szőrszálakról cseppenként hullik le. Ez a' cseppenként való csordogálás, vagy hullás eltart közönségesen 10—12 napig. De az után mind jobban jobban megszorúlván, s bedugulván: a' vizelet egészen felakad. Ha ezen időszakra nem ügyelnek, a' követ bonczolás által ki nem veszik, úgy a' vizelet a' hójagba aprónként meggyülvén: ezt úgy kifeszíti, hogy ezen feszesség által előbb gyúladásba, kevés idő múlva pedig megfeketedik (sfacelosus) vagy fenébe megy, mellyre osztán a' hójag kireped, és

*) Mert ha csak holmi apró, vagy borsó szem nagyságú is, nem igen kell metszés: több esetekben által megy az a' vizelettel egészen; de ha nagyobb az p. o. bab szem nagyságnyi, már az mindenik esetben megrekeszti a' vizeletet. A' Pesti Királyi Egyetemnél a' B. orvos intézet' gyűjteményei között, találtak egy, melly lat nehézségű, és nagyságú vizelet kő.

a' vizellet a' has üregbe öntetik. A' vizellet' továbbbi szaporodása által, a' marha természet felletti nagyságra felfúvódik, mikor osztán iszonyú fájdalmas kínok között megdöglik.

Ímé a' mondottakból, 's még mondandókból ki tetszik, hogy ez a' bonczoláshoz készítő beszéd, nem csak a' bonczoláshoz fogni akarónak vala szükséges, hanem a' marha tulajdonosának is oktatásúl szolgál arra: hogy marhájára nagyon vigyáztasson, és mihelyt az alább adandó jelekből észreveszi, azonnal ügyes orvosnak jelentse; ne hogy a' nyavalya odáig mennyen, hol minden mesterség sikeretlen lessz.

Az efféle bonczolgatást csalhatatlanúl írni, hogy ezután más elindúlhasson, nem lehet jobban, mint ha olyan esetet ír le: hol az író maga tette meg ezt az operatiót, és szerencsés kimenetellel. Egy ilyen esetet majd írok én itt le, hol a' kő ki vétele által, az ökröt a' bizonyos haláltól megmentettem. De míg a' bonczolás' írásához fognék: jól lessz a' nyavalya' megismertetését, vagy a' jeleket, (minthogy ez a' legfőbb tárgya az orvoslásnak) olly világossan, hogy ennek útmutatása szerént, nem csak a' bonczoló, de a' Practicus Gazda is, minden kételkedés nélkül megismerhesse a' bajt, és a' bonczoló vagy orvos, adandó alkalmatossággal annak elhárításához bátran hozzá foghasson, és szerencsésen megtehesse, le írnom. Ezután még azt az időszakot (stadia) megmutatnom, mikor a' még nem késő. Először hát a' jelek előadását, mellyekből csalhatatlanúl ítélhet, hogy a' beteg vizellőikőtől szenved, és még mennyi ideig várakozhat, míg a' bajtól megszabadithatja azt.

A' cseppenként folyó vizellet előjeleit, mellyekből megismerhetni, hogy az ökor vizellőkői bajba szenved, addig meg nem lehet tudni

bizonyossan: míg az, az istálóban áll, mert ez sötét is, és még ilyenkor, midőn a' jelek kevés számmal vannak, a' marha is vidor, eszik, iszik; a' cseléd, (kinek inkább az etetésre van gondja, sem mint ő a' baj után fürkészen) észre nem veszi, ha valami rendetlenséget tapasztal körülte, erre azt szokta mondani: majd elmúlik, ki heveri, vagy egy, vagy más. De nem azt kell tenni, hanem ha a' vizellet³ folyásának rendetlenségét tapasztalja: tiszta helyre kell azt egy akolba állítani, és szorgalmasan vigyázgatni, hogy rendessen-e — vagy rendetlenül vizellik? Ha azt látja, hogy a' vizellet igen kevés, tiszta, átláttzó, és czérnaszál vékonyan el — elindúl, azután meg áll, vagy talán cseppenként hullik a' vizellőcső³ nyílásánál lévő hosszabb szórószálakról le, egyszer'smind a' hátulsó lábakkal tipeg-topog, vagdál a' hasához. Ha a' szarvak, fülek, végtagok 's a' t. hol hidegek, majd melegednek, a' szemek szorongatást árulnak el, az egész test reszket, a' pulzus sebes. Ha az eledelekivánás, valamint a' szomj csekély, rendetlen, úgy a' kérődzés: már ezek bizonyos előjelek (stadii prodremi) hogy a' vizellőcsőben kőszorúlt. Még itt elejénte élhet holmi palástolószerekkel, millyenek a' mezeiszékfű virág (flor. chamomillae) az ürömfűnek (herba absynthium vulgare) 's a' t. vizes fejr borral leforrózott levei, messzelyenként adva; ugyan ezekből készült allövelletekkel (clistér) és a' marhának mozgásban való tartása is. Némellyik ökör pedig az elő jelekkel igen nyughatatlan, tipeg-topog, a' hátulsó lábakkal vagdal a' hasához; mások még egyhelyben szomorúan fekszenek.

A' betegség³ haladásával (stadia incrementum) az az, ha a' hójag a' belé gyüldögélő vizellettől jobban ki feszül: most nagy szoronga-

tást árúl el a' beteg; az eledelhez, italhoz való vágy nagyon csekély, a' kérődzés vagy egészen elmarad, vagy igen ritkán történik, a' szemek mind inkább gyulladtak. — Már most mind untalan tipeg - topog a' hátúlsó lábbakkal vagdala' hasához, a' vizellet cseppenként hullik, gyakran le fekszik, nyög; fektében görnyedezik, nyújtózik, az egész test különösen annak hátúlsó része felettébb reszket, mintha hideglelné. A' hátúlsó lábak között a' vizellőcsók' mozgása (lük-tetése) szembetúnó, és a' megrekedt vizellet árúlja el, a' minthogy erőlködik is a' vizellet' elbocsáthatására; de helyette inkább gané nyomatik ki a' végbélből. A' bajnak ennyire haladtában, a' vizellőcsó a' mondott tompahajlása alatt e'hez arasznyi távolra, sokszor pedig alább a' tökzacskó felé is: tojásdad képbén kezd dagadni, felemelkedni, a' kő' hol létét elárúlni,*) úgy, hogy az külsőképp² is szembetúnó lessz. Ez a' legjobb, még nem késő ideje a' kő kivételének, mert ha még 3—4 napig halad az: már a' főbbpolczra való jutását (stadia aemes) elérte**) és megfeketedett, fenésedett (sfacelus) a' vizellőhójjag a' csóvel együtt egészen a' mondott felemelkedésig, vagy kő' fekvéséig. A' hójagnak megfenésedése után, csak igen hamar a' kirepedés követi, mellyek ellen éppen nincs többé segítség, és a' vizellet a' hasüregébe öntetik. Az ide folyó vizellet sokszor nagyon fel-

*) Ez történik a' baj' kezdete után 10—12 nap mulva.

***) Ennek a' főbbpolczra való jutásnak a' jelei következők: a' be esett, és mármoros szemek könnyesek, nyálasak, halványak, valamint egyéb szörte-len részek is, mellyek a' közelgető halálnak hírmondói. Az eledelhez, italhoz való vágy egészen ki maradt, a' vizellet pedig fel akadt, most közönségesen csak fekszik, és nyög.

puffasztja a' hasát; ekkor van osztán ideje, hogy az ökröt agyon üssék, *) hogy a' bőrt a' kárnak valamennyi kipótlására használhassa. A' hús mind azon által már ennyire haladtában nem megenni való.

Az eset' leírása, mellyben a' kő' kivétele által az ökröt a' haláltól megmentettem: itt következik. Egy beteg ökrhöz hivattattam, melly mint mondták nem vizelhetett rendessen. Rám bízták hát azt, hogy vizsgáljam meg. A' többször tett szorossabb vizsgálás közben, úgy találtam, hogy az ökör' vizelő csőkébe kő szorult, mint végre az is volt. Ezt a' tetemes, még jelen lévő okot hát, a' többszöri vizsgálás után meghatároztam magamban, hogy a' bonczolás által elhárítsam, minthogy nem sok időt lehetett várni, mivel a' hójag már rendkívül ki lehetett feszülve, és a' többször említett tompahajlás alatt a' cső szembetűnő dagadt volt: következőképpen a' hójagnak megfenésedésétől is lehetett tartani. Lefektettük hát az ökröt a' baloldalarára, és a' hátulsó jobb lábát (kütelet hurkolván a' bokára) a' nyakához köttettem: mert ki nyújtva akadék lett volna a' bonczolásba. Tapogatás által ugyan a' vizelőcsőt, a' tompahajlástól fogva, hol az kidüljed, és a' kő' fekvésénél megdagad, a' tőkzacskóig mindenütt érezhetni, a' bőr alatt, még a' kunkorodott részét is a' tőkzacskónál; de a' követ, ha mindjárt az érezhető, és most felemelkedett csőben lappang is, kívülről tapintás által senki meg nem érzi, hanem a' bőr' felmetszése után, már a' csőbe magába megérzi. Itt hát a' többször érintett tompahajláshoz arasznyira lévő, tojás nagyságú daganaton

*) Már ebben 15—16 nap kerül, mint hogy a' baj ennyi idő alatt folyik le halálos kimenetelig.

újnyi hosszú hasitékot metszettem, csőhosszában, a' bőrön csak magán, egy éles sebkéssel, ez után a' csőről, ezt holmi hálós szövetek körül veszik, lefejtettem, most a' követ kevés tapogatás után megtaláltam, és a' csőnek belső oldalát ki felé fordítván, *) akkor a' csőn magán iznyi nyilást metszettem, a' követ hüvejk, és mutató újjammal fel nyomtam, 's ki vettem, a' vért le mostam, az ökröt fel oldoztattam, és tiszta helyre állítottam, hol az kevés idő múlva annak rendi szerént vizellett; így az okszerencsésen elhárítatott. A' bonczolás eltartott körül belől fél óráig. Ezután hogy a' metszés gyúladásba ne mennyen: eleinten borezzettel, szorgalmasan áztattam, későbben a' párlófűnek (apróbojtorjány herba agrimonium) fejér borbán főzetjével orvosoltattam, és három hét múltán a' seb tökéletesen bégyógyult.

Az itt leírt bonczolás csalhatatlan útmutatás annak: ki ezen bonczolásba akar elegyedni; mert még mind eddig is az erről való próbatételek csak sötétbe való tapogatás volt, és mind gyakorlott fogások nélkül tétettek. Tapasztaltam, hogy nékem a' többszöri, rendről rendre tett bonczolásbéli vi'sgálatok több tudományt, és bátorságot szerettek. Ez által juthat csak akár ki is, ennek az aranynál becsesbb kincsnek birtokába, és csak az itt leírt módot kövesse, a' metszést jól tegye; gyakran szerencsés lessz. Mert ha meg marad is benne a' kő, csak ugyan el kell annak ez által veszni.

*) A' vizellőcsőknek belső oldalát, minekutánna a' követ megtalálja benne: fordítsa ki felé, hogy a' metszést a' belső oldalra ejthesse. Ez által azt nyeri, hogy a' vizellet nem megy a' csinált nyíláson által, mivel ez bezáródik a' csőnek oda fekvése által.

Végezetre még jelentem, hogy a' kő hol létét, bajos sokszor el találni, és ha még dagadt nem volna a' mondott helyen, várni kell mind addig: míg a' kő' fekvésénél tojás nagyságnyra felemelkedik, 's el árúlja magát a' kő, és azután ott vágja ki. Mert én számtalan bonczolásoknál tapasztaltam, hogy a' kő mindig a' mondott tompahajlása alatt a' csőknék (a' hajláshoz arasznyira) midőn lellyebb menne, ott szorúl meg; hogy a' cső már itt szűkebb mint fellyebb, nagyon ritka eset, hogy a' tökzacskóig le menne, és szükséges arra minden ügyességet elővenni, míg megtalálja azt.

Igyekeztem a' mennyire orvos környűállásaink engedték: a' vizellőcső' fekvését; a' jelek' előadását, eleitől a' bajnak elháríthatása, és halálos ki menetele ideéig; a' bonczolásnál előfordúlható eseteket, és a' t. olly magyarán, és kézzel foghatóan írni: mint a' megtörtént esetenél följegyezhettem; hogy következhető esetekben ügyes orvosok, ennek útmutatása szerint az elől fordúló bajt megismerhessék, és minden kétkedés nélkül, sietve annak elhárításához bátran hozzá foghassanak, és szerencséivel használhassák, hogy a' szegény Mezei Gazda több több kárt ne kényteleníttessen jármos (vonós) ökrei' *) elveszése által, mint eddig is fájdalom — szenvedni, és ennél nékem egyéb czélom nincsen is! Írtam kis Kun Szt. Miklóson.

Augustus 1830-ban.

Kurutz Pály Mihály,
Barom orvoslás Mestere.

*) Ezt a' bajt csak egyedül a' jármos ökröknél, és a' vén korban: mint 9—10 esztendő körül tapasztaltam megjelenni.

6.

Toldalék a' M. Országi Fürdőkhöz.

A' Tud. Gyűjt. ezévi folyamatajának Vdik Kötetében előszámlált honi Fürdő-intézeteken kívül még e' következők is emlékezetesek, mellyek vagy csak ez idén építették, vagy leginkább esmeretlenek lévén a' külsőktől számokban meg nem kerestettek.

1. A' Somodi Fürdő Abaúj Vármegyének szélén Tornának szomszédságában. Ezen Fürdő fekszik a' falunak nyugott-éjszaki oldalán mintegy félóránnyira a' helységtől az ottan messze nyuló hegysortól formált egyik szép völgyben, a' falutól nem látható: az ottani körülbelől 27. vagy 28 ölnyi hosszású kőépületét, fedett tornácczal, és közepében egy fél kerekded, elég tágas ebédlő-szobával együtt, (mellyben vasárnaponként táncz-vigadalmak is szoktak tartatni), ez előtt néhány évvel az helybeli Földesuraság (M. Rozsnyói Püspökség) téteté. Ezen épületben vagy 8 fürdő-szoba, 's ezeknek mindegyikében egy nyoszolya. — Van mellette tágas állás is a' szekerek', 's lovak' számára. — Ezen víznek gyógyító ereje főképp a' köszvényesekre terjed, a' mellyet már sokan tapasztalni szerencsések valának. Ez különösen a' szomszéd Nemességnek fürdő 's mulató helye volt még eddig. — Az ezen fürdő alkalmatosság árendásánál jó ételt 's italt is kaphatni.

2. A' Jolsvai Fürdő Gömör Vármegyében, mellynek melegített kristály vize leginkább a' test' megfrisítésére használtatik. Öt fürdőszoba vagy 8 benne, az egyik télben is használható; mivel a' mellék lakószoba kályhájának az egyik oldala belé szolgál. — Azon kívül ennek a' víz-

nek az a' tulajdonsága is nagyon, hogy télben meleg, nyáron pedig hideg szokott lenni.

3. Nagy-Rőczei Fürdő szinte Gömör Vármegyében Jolsvához mintegy két órányira a' Murányi völgyben. Ezen Fürdő-intézet ez idén tétett N. Rőcze Mező-város költségével. Az eddig elkészített öt fürdő-szoba ugyan annyi, általebben lévő, öltöző-szobával igen csinos, sőt pompásnak mondhatni. A' befolyó melegített 's hideg víz minden kádban két vas csón, mellynek fordító srófjai és csapjai velencei rézből vannak, bébocsáttatik, és minden fürdőnek tetzésére a' víz belőlök mindég csapolható. A' kádk' teteje az al-padolattól csak néhány hüvelyknyire van fellyebb úgy, hogy a' belészálló ember mintha folyamba bocsátkoznék. Szóval az egész készület, a' városnak nem kis becsületére, igen helyes, még egy falon függő hangosan verő óra is nagyon a' feredők' commoditására. A' mostani öt öltöző-szoba is, ha későbbben a' vendégek' számára különös tágas épület helyre állittatik, fürdő-osztályoknak fog elkészítettetni. Van már ott ezen kívül egy hosszú kocsiszín, egy tekésző, egy mulatóház, és a' közellévő berekben sétáltató utak' csinálása is elkezdődött. — A' vízében vas és bűdöskő részek foglaltnak, azért a' ruhát verhenyeges színnel borítja. — Fekszik ezen Fürdő Rőczétől valami egy ferdálynyira a' nyugoti oldalon hosszasan nyúló hegyeknek egyik kies. völgyecskejében. A' híres Murányi Várnak melás tekintete mulattatja a' régiségeken örömet andalgó odamenőt, és nem akarva is emlékébe teremti vissza a' hajdankor' vas évszakát. Az egész táj igen képleges.

4. Tőke-Terebesi Fürdő Zemplén Vármegyében. Ezt Gróf Szapáriné e' nyáron épitteté az előtti fáczán-kertben. Van benne hat fürdő-szo-

ba, de csak deszkából. Ezen fürdőnek a' vize semmi különös gyógyerővel nem bír ugyan, egyedül a' test' megmosására használtathatik: mindazáltal még is az egész vidéknek nem csekély szükségét pótolja ezen tekintetben; mivel itten körül-belől olyan folyóvizek nincsenek, mellyekben nyáron által a' test' hevét mérsékelni, 's azt megfrissíteni lehessen. — Azon felül étellel 's itallal való kellemes megvidámulhatás, és a' fürdő körül kevélyen terjedő angoly kertben regényes sétálhatás módtalan emelik ezen új Fürdő-intézet' díszét, és a' vendégeinek számát szaporítják. Némeltyek csudálatos erőt tulajdonítanak ezen víznek; minthogy már régi időktől fogva az odavaló pór nép a' szemfájásokat, a' fő - 's taghasogatásokat e' vízzel sikeresen elmozdítani hitte, miért is távol vidékekről gyülekezni szoktak volt ezen csuda-kúthoz, 's a' vizét orvosság gyanánt széjjel hordták. Alkalmasint a' fentisztelt Grófnét is a' népnek ebbéli szokása figyelmezteté arra, hogy oda fürdőt tétessen.

Mind ezek a' számos érczesvízű híres fürdő-intézeteinkhez hasonlítva valóban csekélységeknek láttathatnak: azomban a' nevedő honi szorgalomnak, hazafi egyesülések', 's hasznos fürkéséseknek néminemű tanúi lehetnek.

Tovább megemlítést érdemel:

5. Az Üngyhári Fürdő, mellynek savanyús, és büdösköves vize sokaktól az egészség' helyreállítására sikerrel használtatik.

6. A' Kassai közönséges kútivízű Fürdőnek neve is itt álhatna annyiból, hogy a' fürdőkről lévén a' szó e' czélnak valamennyire megfelel; csak az kár, hogy benne a' kiszolgálát rendetlen; a' tisztátalanság pedig, és az, — hogy a kút, 's a' melegítő katlanok szabad ég alatt lé-

vén mindenféle undoksággal elkevert vizet nyujtnak, — a' felső Magyar országi anyavárosról nem a' legkellemesb izlést ébresztenek. Egyéb-ként a' nem régen tétetett köépület elég tágas 's rendes volna.

7. A' S. A. Újhelyi Fördő is Zemplén Vármegyéb. annyiból méltó a' megnevezésre, hogy ott vidám öszvejövetelek, táncz, 's egyéb multságok mennek véghez, 's leginkább csak a' város és az ott öszvegyűlni szokott T. Megye Rendjeinek szükségét e' részben tölti bé.

8. A' Szobránczi Fördő Ungh Vármegyében számos vendégektől kerestetik meg, kik arany-érben, dugulásokban, 's egyéb testi gyengélkedésekben szenvednek, és timsó, mész, büdöskő, 's vas-részekkel tömve lévén a' hathatós munkálatú gyógy vizek' sorába érdemmel számitathatik. Gróf Sztárayak' birtoka. Az egész fördői készület meglehető, a' lakószobák elég számosak, a' kilátás és mulatozás jeles. Külön vannak Izraeliták' számára a' fördő-kádak, és szállások. Ezen Fördő-intézet sokkal többektől látogattatik meg, mint a' Herlányi, 's nevezetesebb is. Gyakran az öszve sereglő minden rendű vendégek miatt az érkezők nehezen kaphatnak szobát, ha csak jó előre meg nem szerzik azt magoknak. — Ezen kívül Unghvár népes mezőváros közelségében lévén e' fördő vidor táncz multságok is kellemes elszóródással gazdagitják az ottlévőket.

9. A' Nelipinai, és Szolyvai Fördő Beregh Vármegyében timsós, részint büdösköves, és savanyús vize miatt sokkal nagyobb figyelmet érdemlene, mint a' millyen jelenleg reá fordítatik. Találatnak sokan, a' kik azt testi enyhítésök' tekintetéből örömet járnak, de a' rossz kiszolgalat, 's rendes étáros híjja miatt kényte-

lenek ebbéli kívánságokon túl adni. — Van ezen Vármegyében I v á n y i vasfürdő is.

10. Egri Fürdő Heves Vármegyében a' maga természetes langy-vizével a' csinos városiak' fürödésére, 's nem kevés mulatságára szolgál.

11. A' Kékedi Fürdő Abauj Vármegyében; vas részekkel teljes vize, nagy hasznossága, csinos készültek, Kassához közelsége, T. Zombory Birtokosainak igaz magyar jószívűsége 's jelenléte—miatt sokaktól látogattatik, 's orvosság képen használtatik; ugyan azért a' honi nevezetesebb fürdő-intézeteink közt méltán helyet foglalhat. Hasonló foglalatú, 's erejű vizet nyújt

12. A' Telki-Bányai Fürdő is szinte Abauj Vármegyében, majd nem szomszédja az előbbinek. A' hozzávaló épületeket Herczeg Breckenheim nagy költséggel, 's finom izléssel nem régen téteté. Főképen a' környékiektől használtatik.

13. Az Erdő-Bényei Fürdő Zemplén Várnegyében különösen a' tagok' öszve-zsugorodásában segédszert nyújt orvos vizével. Illyen forma a' szomszéd Bekecsi Fürdő is.

14. A' Rozsnyói Fürdő Gömör Vármegyében, melly a' várostól mintegy félórányira egy mély völgyben fekszik, érczes vizével leginkább a' városiaknak kedveskedik.

A' ki ezen közlést fölöslegesnek, vagy épen olly haszontalannak tartaná, mint a' politikai Újság-levelekben az időjárásnak feljegyzését: ne sajnálja az a' most Hazánkban 's a' külföldön annyira elhiresült Bártfai Fürdők' eredetét, 's lassu emelkedését megtekinteni. Ez előtt mintegy 38 esztendővel még az árendás nem fizete többet 50 forintnál e' fürdőkötől, még is belevesztett, olly pusztá olly csekély vala tekinte-

tök. Az idő, a' hasznosság, 's a' köz figyeltetés magasra emelhetik akármellyik jelenben homályos, 's középszerű fordó-intézetnek hírét.

Mindszenty Dániel.

II. L i t e r a t u r a.

A. H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-vizsgálat.

„Magyar Poézis alapúl a' verselni kívánók' kedvéért.

Szerzette Papp Ignác, a' Veszprémi Fő Nemzeti Iskola' rendes Tanítója. Veszprémben 1828. 8 rétt”.

Ha valaki megérdemli a' dics' 's hírnek hervadhatlan koszorúját; ha valaki megérdemli, hogy az utókor édes örömmel 's tisztelettel említse nevét: valóban ezen méltalomra leginkább számolhat az, a' ki a' tudatlanságnak sűrű ködét eloszlatni, és a' csinosodás méccsét gyenge elmékbe gyűjtani igyekszik; kinek legnagyobb gyönyörúsége abban telik, ha a' botlékony ifjúságnak jártas ösvényt jelelhet a' tudományok' göröngyös téréen. — Elesmérte az illetén fardozók' érdemét a' mohos régiség, és ő erántok különös bánásmóddal, 's tisztelettel viseltetett. Így Plato határtalan tiszteletet aratott honbeli-jeitől; Socrates holta után félistenként magasztaltatott. — Mostani időben is nagy böcsben tartatnak az ifjúság' szorgos tanítóji, és a' tiszteletök azon viszonyban nő, a' mint ők kisebb vagy nagyobb mértékben hasznos esméretekkel a' Hazát gazdagítani törekednek, és így a' kötelességökön felül maradú üres óráikat is a' közjó' előmozdítására feláldozzák; 's ilyen ese-

tekben nem annyira maga a' tött, mint a' jó szándék az, a' mi őket a' halhatlanság' templomába hitnek szárnyain vezeti.

Illyen a' szemünk előtti kis munka, mellynek érdemes Szerzője a' súlyos tanitási óráin kívül a' magyar nevendékek' hasznáért lételt ada; a' benne találató alap-szabásait a' honi vers - művészségnek nagy szorgalommal öszvegyűjtögeté, és így dicséretes iparjának gyümölcsét a' serdülő ifjúság' oltárára letevé; a' miért ennek hálás érzete méltán örökülhet eránta; jóllehet készítményje a' tökéletesség lépcsőjére nem hághata, a' mint ezt maga a' Szerző szerényen megvalja munkájában. Ezt ugyan a' jelen környülmények közt kivüni sem lehet, mikor még mindég új törvények alapittatnak, 's szabadságok hozatnak be e' részben.

Azomban, minthogy ugyanazon Szerző Úrnak tulajdon állítása szerént felette hasznos, hogy a' szerzeményeket nem egy fej itéli, én bátorkodtam e' munka' megvizsgálását magamra vállalni, 's azt a' hol szükségesnek véltem, némelly pótolékokkal megbővíteni 's hasznosabbítani, melly foglalatosságomban a' legtisztább 's minden melesleg tekintetektől szabad szándék vezérlé tollamat.

Mindjárt a' 3dik lapon Prosodia' elnevezését magyarul szótag mértéknek a' Visg. nem igen helyesnek találja csak azon oknál fogva is, hogy három szóból vagyon öszvetéve; azután — a' Prosodia szoros értelemben nem annyira a' szótagoknak mérésével foglalatoskodik, mint a' szók' hangját mértékeli 's határozza; innend gondolja a' Visg. hogy a' Prosodiát inkább hang-mérészségnek, vagy szó-mérészségnek lehetne mondani. Ezen nevezetben a' Prosodiával bánó vagy dolgozó személy

is foglaltatna, u. m. hang- vagy szómérész, Prosodista: amabból a' szótag-mértékes nem olyan jó szó.

Tovább: a' szótag-mérték jelesleg magát az eszközt nem pedig annak okozatját nyomja ki.

A' következő 4dik lapon a' Prosodiának meghatárlását, ámbár az szórúl szóra a' deákból vétetett, a' Visg. hijánosnak véli. Ugyan is a' Prosodia nem a' szótagok' mennyiségét találgatja, mert azt már a' szótagoló gyermek is könnyű szerrel kitudja találni p. o. mennyi szótag vagyon e' szóban: ha-za-fi? — Visg. szerént tehát a' Prosodia olly tudomány, melly a' szótagok' minőségének (vagy ha jobban tetszik minéműségének) feltalálására vezet. — Ezen két szó minőség és mennyiség két különböző értelmet fedez, jöllehet a' szótárakban mind a' kettő qualitas-sal latánoztatik; de az első mellett a' qualitas cuius modi-t nyom ki a' másik mellett pedig eredetileg quantitas-nak kell állani. Így ha magyarban azt kérdezem: mennyi könyved van? nem azt értem minők azok; ellenben ha azt tudakozom: minő ruhája volt? a' feleletnek meg kell határozni: selyem, posztó, szúk, bő, veres volt-e, nem pedig kettő, három 's a' t. Maga a' Sz. Úr is mindjárt a' következő kérdésben írja körül a' minőséget, de azt az egész lapon mennyiségnek nevezi, és így természetesen a' felcserélésre vagyon itten szükség.

Ezen észrevétele a' Visg. tán hajszalhasogató csekélységnek fog kurholtatni; de ám lássa akárki, juthat-e majd valaha tökéletességre a' magyar literatura, ha nem lesz végképen minden szónak az ő eredeti értelme határozva, és kiki úgy használhatja azt, a' mint vagy a' kör-

nyúlmeny, vagy az Irónak szabad kényje azt tanácslandja.

Az 5dik lapon a' közös szótagok közötti különböztetés adatik elő. Azomban nem péczezi ki elég világosan a' képzetet; mert az első megkülönböztetését a' közös szótagoknak az ékezet feltételében, vagy elhagyásában állítja a' Sz. Úr, 's példának hoz elő a' többi közt merész-t is, azt mondván hogy a' merész és mérész mind egy. Millyen határozatlansága a' nyelvészeknek! — Az illyes alaptalan szóváltoztatások megfosztják nyelvünket némelly jeles vagyományjától, ellenben a' pontos meghatározottság tetemes hasznokat szülhetne. Így hát merész állandólag annyit nyomna ki, mint *audax*; mert ez a' mérni időnek származatja, a' melly fel nem veheti az ékjelet, ha csak azonnal meg nem változik az értelme is. Ebből vannak: mérészen, mérészelní, vakmerész 's t. e. Mérész mindég ékeztetik, ha a' mérni (metiri) igétől ered, a' mellynek ezek a' sarjzatjai: földmérész, (geometra) térmérész (planimetra) égmérész, hangmérész 's a' t.

Az efféle önkényes ékeztetések, vagy ékelhagyások a' hangmérészségben alapszabásul nem javaltathatnak; azokat a' versművészi szabadságok közé kell elrakni.

Sz. Úr a' közös szótagok' különböztetését az ékezet' változtatásából származtatja; de ezen állítványja nincsen tökéletesen az előbbi különböztéstől elválasztva, a' mi főképen a' példák-ból kitűnik: „Egyedül ezen szóban ígész ő el van az ékezet változtatva a' rövid i-n; de mellőlem 's örüle szovakban az ékezet el nem változtatott, hanem hozzá tétetett, e' szerént lett: mellőlem, örüle. — E' hibát inkább a' Könyvnyomtatónak lehetne felróvni: mert

mindenütt a' hosszú ó és ű betűji két ponttal és egy ékkel vagynak meghúzva. Az efféle apróságokra nagyobb figyelmet kellene fordítani kivált a' tanító könyvekben, ha még azon kívül valami regula állittatik, mellynek megvilágosítása, 's legnagyobb hitelessége a' példában foglaltatik; 's azért ennek minden hijítás, vagy szaporítás és más egyéb elcserélés nélkül nyomtatva kell lenni. Ezen esetben az ékváltoztatásnak úgy lett volna helye, ha a' példában lévő örüle így íratott volna: örüle.

Ugyan azon a' lapon 's egész munkájában a' vocalis-t hangzó-nak nevezi a' Sz. Úr. Minthogy tudtomra első él ezen elnevezettel: jó volna a' közönségesen bévett hosszú magában hangzó, vagy magánhangzó helyett használni. — Mindazáltal egyik sem magyarázza ezek közül voltaképen a' latán vocalis-t, melly vox-(szó)-tól származik. Ha ezen szovunk is annyi külömbféle végezeteket 's formákat ölthetne magára, mint só, mellyek hangjokra nézve megegyeznek: úgy valóban ez nem csekélyebb szerzemény lenne a' szolnokságra nézve, mint a' só-nak helyes elforgatásai a' Chemiára. E' szerént majd csupán csak szó-ból kapnának nevet ezek vocabulum, vocalis, vocatio, voco, vocifero 's t. e. és a' hasonszók' száma is jóval nevedne.

Lássuk most a' hangmérészségnek versben szedett szabásait! —

A' nyolcz öszvetett mássalhangzókról szöllő öt vers vagy egészen elmaradhatott volna; vagy pedig más formában csak rövid említés tevédhetett volna azok eránt; minthogy az öszvetett mássalhangzóink csak külső ábrázokra nézve ketős betűk, külömben azt minden Magyar mézősméri, hogy a' hangjok valóban egyes, —



kár hogy még eddig egyes jelt az írásban nem kaphattak! — Ezen tudományos havi-írásnak egyik dolgozó-társa kinyilatkoztatá más óhajtását az eránt, hogy bár tulajdon hangjeleink volnának mennél előbb az öszvetett betűkre nézve. Ez valóban felette hasznos találmány lenne; mert így sokkal kisebb helyt foglalnak majd azon szavaink, a' mellyekben ezen kettős betűk találatnak. Az olvasni-tanulók, kivált a' nem-magyarok, érzének ennek a' találmánynak malasztját; mivel így a' syllabizálásban elkerültetne az elmefárasztó görög ipszilonnak gyakori emlegetése; minthogy sokszor az alatt, míg a' gyermek ezt kimondja, már a' szónak előbbi tagjait elfelejti, 's nem is képes azt helyesen megfogni, hogyan forhat ezen hosszú nevű betű olly csudálatosan lágy hangnak? melly azon betűkből származik, hová az ipszilon tétetik." A' nem-magyarok látván majd, hogy a' lágy gy, ly, cs, sz 's a' t. valóságos egyes betűk, valamint egyes hangok is, majd nem mondanának a ty a helyett a t a. — Némelly Tanítók már szoktatják nevendékjeiket az öszvetett mássalhangzóknak egyszerre való megösmérésére, 's kimondására: Már csak így is sokkal könnyítetik a' szótagolás, 's olvasás' tanulása; hát ha a' gyermek gy helyett olyan egyes jelt látna mint a' b, d, in 's a' t. képzeltetlen majd az ebből származó könnyűség, és haszon! — Maga a' Sz. Úr is mintegy jelt ad arra, hogy a' könnyű tanulás véget csak ugyan szükséges volna az eddig öszvetett betűket együvé forrasztani, midőn a' c-s-el való élést előli (előbbre teszi) a' t s-ének azon oknál fogva, hogy amazt az olyan is, a' ki olvas ugyan magyarul; de nem beszél, hiba nélkül kimondaná. De én azt kérdezem itt, ha vallyon a' Francia 's Olasz is tehetné azt?

Ha az utókor a' régiek' írásmódját tetemesen elváltoztathatta, és mi a' régi *ce, w, eo, gi, czi,* helyett mostan *é, ú, gy, cs,* vagy *ts* betűkkel élünk, miért nem lehetne a' bajos öszvetett betűinket is egyes jelekbe elő adni. Holott ezen változásnak elkerülhetlen szükségét csak az is nyilván javallja, és vitatja, hogy minden időszakban csupán azon 8 kettős egyes betűk különbözőféle forgatásokon mentek keresztül, és maig sem alapodhat meg állandóul a' becsök, 's értékök, míg egyes jegyeknek el nem olvastatnak.

Addig is, míg az öszvetett betűk valami szerencsés elváltoztatást nyerendnek, különösen a' *cs* és *ts* körül szükség némellyeket megjegyezni, mivel ezek néha hibáson cseréltetnek fel egymással. E' két hangjel közötti különbséget a' Sz. Úr is közli Poézise' folyamatjában, de minthogy e' tárgyat illető törvényszere nem elég világos, 's kevéssé megnyugtató: én azt a' szerént, a' mint magam értem, a' verselni kívánók' kedvéért ide iktatom:

Közönségesen *cs-el,* és *cz-vel,* különös esetekben csak *ts-el,* és *tz-vel* kell élni. — Azon különös esetek ezek:

1. *Ts* megmarad a' gyökérszavakban, mellyek *t* betűvel végződnek, és e'hez *ság, ség* adatik, p. o. barát leszen barátság, nemzet, — nemzetség; nempedig barátság, nemzecség, 's a' *t*.

2. A' melly igékben a' Mutatómód' jelenidejének harmadik u. m. gyöker-személyje *t* betűvel végződik, és ezen *t* a' Parancsoló — és Fogláló — módokban is megmarad, 's hozzá a' formáló - *s,* - *sak,* - *sek,* - *sál,* - *sél;* - *son,* - *sék* tagocskák ragasztatnak: azon igék ebben az esetben természetesen *ts - sel* irattatnak, ám-

bár a' cs-nek hangja bennök egészen megtaláltatik p. o. sohajt, sohajt-s, sohajt-son; vét, vét-s vét-sek, fordít, fordít-s, fordít-son 's a' t.

3. Ezen t-vel kimenő 3dik személy néha úgy is fordul elő az igék' idő formáltatásában, hogy a' cz betűnek hangja zeng a' ki mondasban: azon esetben még is az említett t-vegezetű 3dik személynek gyökérbetűje mindég meghagyattasson, és a' formáló tagocskák hozzá kapcsolattassanak; p. o. lát, látszik, vagy némelyek szerint láttzik, nem pedig lácczik, 's t. eff.

4. A' szó' elején, és a' szó' végén mindég cs-t, és cz-t irunk; p. o. csin, czáf, csákó, makacs, kudarcz 's a' t.

Sz. Úr az 25-dik szabása szerént hosszúknak határozza az an, en, in, on, ön állapotó ragasztékokat, mellyek a' következő német elől-utóljárók' értelmét fejezik ki; u. m. an, auf, in, über, um, durch, zu, ausser, diesseits, jenseits, ausserhalb, innerhalb; mert, úgy mond, az említett ragasztékokban az n betű duplázva hangzik, és csak gazdálkodásból írjuk egy n-nel.

Több régi és újabb költeményes darabokat, mellyek mértékes versekben irattak, figyelemmel által olvasván az említett ragasztékok' végbetűjit mindenütt kéteseknek találtam. Baróti Szabó Dávid csak ott duplázza a' mondott ragasztékok' betűjit, a' hol hosszú szótagra szüksége vagyon, és magánhangzó következik utánok; ellenben ha rövidíteni akarja azokat, csak egy betűvel írja, külömben hol eggyel, hol kettővel. Jele, hogy ő csak ugyan inkább rövid, mint hosszú hangot vett észre azon állapotó ragasztékokban. Más versszerzők csak elvéte veszik azokat a' ragasztékokat hosszúknak, mindég kéteseknek, De az ilyen forma botlásokra ele

get akadnkn, és még a' mi több kisebb terjedékű versezetekben. Erre több példákat hozhatnék elő, mellyeket a' hely megkiméllése miatt önkényt elhalgatok.

A' Sz. Úr azt vehette volna gondolóra, hogy számtalan hosszú szótagjai vannak a' magyar nyelvnek, a' mellyeket nem szaporítani ('s a' mi több még pusztá képzelés által) hanem inkább a' hol lehet, és a' nyelv semmit sem veszít az által, — fogyasztani kellene. Még az ú, úl, ú, úl végzeteket is meghatározólag hosszúknak tanítja; holott már ezeket a' régibb költőinknél is megrövidítve olvashatni, a' legújabb versmestereink pedig a' imént érintett oknál fogva többnyire, sőt majd nem közönségesen kurtitva használtatnak: — Bár a' Trocheus, és Amphibrachis lábú mellék szavaink' száma is így szaporodhatna!

Igen helyesen jegyzé meg a' Szt. Úr, hogy az ah! oh! 's több egytagú indulat jeleknek a' versben hosszúknak kell lenni; de ha ellenkezőt (pedig gyakran) találunk koszorús Poetáinkban is: mondhatjuk e' azért egész meghatározással, hogy ezen indulat jelek mindég szakadozva hatnak ki a' kebelből, nem pedig néha ugrósan is? mikor a' fájdalom és a' sűrű 's mély zokogások szinte elfojtani láttatnak bennünk a' szózatot. — Hanem hogy h betűt hangzónak olvashatni még újabb költeményekben is: az ellen méltó a' Sz. Úr' kifakadása, úgy nem külömben az ellen is, hogy a' névmutató a' és e' némelly versszerzőknél rövid. Ez utolsó csak tűrhető volna, ha közönségessé volna az egyes szokás. —

Visg. ítélete szerint a' Sz. Úr' mértékbeli szükségről szóló versei után még e' következő két szabás is potólékül álhatna:

39. Birtokos i-t gyakran j-nek fordítani hasznos;

40. Igy dalait majd versbe' dalait; falait, de falait lessz.

Ezt pedig e'képpen fejti meg: Azon birtokos i végezetből, — melly a' főnevekhez járúl, midőn azok egy birtokost, 's több birtokot, vagy mind a' kettőt többesben jelentenek, mindég két szótag támad, a' mellyet megrövidítve vagy is inkább öszvehuzva egynek lehet ejteni, ha az i-t a' ki mondásban j-nek olvassuk. Néha az efféle birtokos nevekből az a-e-t a' birtokos i elől ki szoktuk hagyni; 's akkor is három szótagból kettő lessz; de ez sokszor homályosságot okoz. —

Ezen kívül a' Sz. Úr' 42dik verse után nem helytelenül oda illene talán ezen két vers is:

43. Sokszor az Igéket másképp' használja Poéta,

44. Mint szólnok: történik-ből támad neki történ.

Illy forma szabadságot csak annyiban ajánlhatok, a' mennyiben azok a' nyelv' természetével 's a' józan izléssel nem ellenkeznek ollyanok ezek: nyilhatik, nyilhat helyett vérz, vérzik helyett; halált fél; e' helyett a' haláltól fél 's a' t.

A' költői szabadságokrúl lévén itt a' szó: meg nem tartoztathatja magát a' visg. hogy ezen szórúl leány véleményjét egy két sorral ki ne jelentse. Sz. Úr kárhoztatja azt, ha leány helyett lyány találta Iróink' munkájiban. Sz. Úr egyedül a' költői szabadságot vevé szemügyül nem pedig a' közönséges szóllás módot is, 's az élő ki mondást; ezek jóvá hagyják azt, a' mi ellen Sz. Úr kikél. De még itten azon kétség is támadhat, mellyik az eredetibb szó leány e'

vagy I y á n y? mert ezt mindenütt halljuk, amazt pedig csak a' könyvekben olvashatni. Talán az e csak azon nyelvjegyzőink által jött közibe, kik a' lágy I y-t különbféleképpen szokták felírni, idővel pedig mint egy megöröködött benne.

Itten még a' visg.-nak egy kétsége támad, melly reménylőleg a' jövődében megalapítandó tökéletes magyar verstudománynak méltó figyelmét megérdemelheti, az tudniillik: ha vallyon a' hiányjellel megjegyzett 's erant nem volna e szükséges bizonyos rendszabást meghatározni, hogy az állandólag vagy az előtte való szónak az utóljához, vagy a' következőnek az elejéhez olvastasson? mert csak ugyan csupa gondolattal nem tehetni azt semmivé, mint némellyek szoktak, mint hogy valóságos betű az, melly az értelmességhez nem kevésbé szükséges, mint akár mellyik más. Most ugyan közönségesen az utóbbi szónak első tagjához ragasztatik; hanem ez által kivált ha azon szónak az első vagy a' második betűje is mással hangzó, igen durva ütés támad, melly a' nyelvünk' egyes szavaiban éppen nem tűrhető. Sokkal jobb volna az említett meghijúlt 's-et az előtte való szónak utolsó tagjához mindég érteni, és ez erant bizonyos regulát szabni, melly a' magyar vers' folyékonyságának nem csekély diszére vállna. Ki nem veheti észre a' külömbséget ezen versek között:

Egyszersmind a' rend jó lészen benne 's világos. —

Ezt fogadá Hajmásky, 's lovát nyergelteti. —

Kelni 's kevély szemmel — — —

Ha eme! verseket példáulú így változtatnám el:

Egyszersmind - - - benne 's epesztő

Ezt fogadá Hajmásky, 's övét felkötteti — —

Kelni 's erős szemmel — — —

Ezzel a' visg. által megyen a' Poézis' második szakaszára.

Mint hogy minden versnemeink a' Rímet, és a' szonettet kivévén a' latán nyelv' példázata szerint vevődtek által a' mi beszédünkbe: ennél fogva minden kölcsönözött versnemnek nálunk is meg kell tartania mind azon tulajdonságokat 's különösségeket, mellyekkel amaz eredetiek' az első feltalálók által ruháztatott fel.

A' hatos 's ötös verseket elmellőzvé tekintsük még a' Jambus vers' alkatját. Mint hogy ezen vers is szinte a' magyar költészségben soha sem létezne, ha azt a' latánoktól nem szállítottuk volna által, ez okra nézve szükséges az egész szerkezetjét az ősi jogjaiban meghagyni annál is inkább, mivel a' szemünk előtti munka a' verselni kívánók' hasznára alkottatott, ezeknek pedig éppen nem tanácsos mind azon szabadságokat és félre bukkanásokat ki jelezni, mellyek talán a' borostyán alatt elélemedett Íróink' munkájukban találatnak. A' kezdőnek inkább szorosabb törvényszer szükséges; mert már az egygyöngesség 's próbálatlanság is, melly a' zsengekornak tulajdona, elég áthágásokat 's ki fogásokat teremt magának még ott is, hol azok nagyon is szembetűnők, 's rendbontók. A' mi pedig illeti a' koszorúzott munkákban található némelly felszabadításokat, mellyeket maga a' Sz. Úr Kisfaludy Károlynak játékszíni darabjaiból említ; azoknak nem az erőtlenség vagy a' tapasztalatlanság a' tevő okai: hanem vagy a' darab mivolta, vagy azon gondolat, hogy a' csekély számú magyar olvasó közönség nem igen ügyel Írójira, vagy nálunk a' fáradságnak szokott sóvány megjutalmaztatása jóvá hagyják az ilyen aprólékos téveket.

A' jambus versnek fő tulajdonsága az, hogy minden páros lábon u: m. 2. 4. 6dikon jambusa legyen, a' színjáték költőknék egyedül elfogadja a' Tribrachist is az említett páros helyeken, különben pedig a' páratlan verslábakon mindenféle szótagok jöhetnek elő az egy Trocheust kivévén, mellynek Jambusokban semmiképpen helye nem lehet. A' verselni - kívánók szoros kötelességül tegyék magoknak egyedül a' tiszta Jambusokkal tökéletesen megismerkedni, és azokat magoknak mintegy elsajátítani; mert a' ki hogy szokik fejledező korában, úgy folytatja teltét is életének; szokni pedig mind egy akár a' nagyhoz 's tökéleteshez: akár a' csekély' 's tökéletlenhez.

A' versbéli szabadságnak jelen képzelete nem akarva is több mellék eszmékre vezet gondolatimat. Hogy a' h betűt egyik része írónknak nem akarja valóságos hangjelnek elősmérni: azt nem tudom szabadságnak e vagy szükségnek, vagy különösségnek heves szeretetének nevezem: Mivel a' Hellenek' nyelvében ösméretlen ez a' betű: következik e, hogy honi beszédünk-ből is számüzetessen? Baróti Szabó Dávid első kezdé mértékes magyar versekbe szövíni költeményjeit, ő pedig nagyon deakos ember lévén teljesen a' latán versmérészséghez szabta a' magyar szavakat is, és így a' h betű nála semmi hang. Sokan már, valamint a' Sz. Úr is érinti ezt jelen munkájában, a' h betűt valóságos öszhangzónak nyilvánítják; ellenben mások, 's azok közt olyanok is, kiknek aláfajok annyit ér Literaturánkban, mint a' hécsibeas az ezüstben, nem csak hogy önkényjök szerint az említett h betűt majd igazi, majd lehelleti hangnak veszik, hanem még latán nyelv' példájára Elislókkal, avagy elsőprésekkel is töltik bé

vers - szerzeményjeiket. Minő érdem 's dísz harúlhat az effélékből Poézisünkre: ítéljék meg azok, kik' kezében már régolta van a' magyar Literatura' kulcsa. A' visg. csekély ítélete csak arra határozódik, hogy a' szükségeket nem kelene czéltalanul szaporítani, ha azok nélkül külömben ellehetne a' nyelv. — Azomban akár hogy fordúlna meg a' Literatura' állapotja, akár mennyi számtalan rendszerek hoztattának bé, csak már egyszer az egyetértés, állandóság, 's a' közakarat öntené ki boldogító malasztját honunk' minden íróiba! — A' mennyi szerző, majd annyi a' nyelvemester; kiki tulajdon rendszerét követi.

Hazánk mézes - ajkú Lantosa! kinek számos érdemei még a' tengertúli idegen szájú nemzetnél is örömtapssal fogadtatnak, kevélysége Zemplénnek, dicső nyelvbajnok — Kazinczy Úr meg fogja azt a' visg-nak engedni, hogy az ő Szent Hajdan' gyöngyeiből e' következendő sorokat csupán azon szándékból hozza fel, hogy ezen új szerzeménnyel (mert még illyet a' visg. nem olvasott) a' verselni kívánók' hasznára írt kézi könyvecskét megajándékozhasssa, melly ha közönségesen elfogadtatnék, csudaképpen könyülne általa a' verselés. A' most említett kézi könyvecskének szerzője kárhóztatja ugyan az Eli-siokat, valamint a' h-nak magán hangzónak való vételét. A' jövendő talán elfogja oszlatni az efféle kétségeket! T. Kazinczy Úr versei ezek:

Zengsz-e megint arany húrjaidon, szent Hárfa,
fülelme?

Oh mi varázsol elő teknődből fájdalom' hangját?
Hangzatidat dalom' hangja közé 's a' t.

Ezen versekben a' h semmi sem, csak a' papirosra írt jel.

Orczámon végig hév könnyek hullnak;
alélva 's a' t.

A' csata' vér mezején dél czeg hada, 's
újra szabaddá.

E' két versben pedig a' h már igazi más-
salhangzó: mert különben az előtte lévő szó-
nak végső szótagja rövid lenne, 's így a' vers
is hibás.

Efféle verset olvashatni a' tavalyi koszorú-
nak 186 lapján, mellyben betű is nem is a' h.

Nő-gyermek — hazagond életkecsek, a' mit
halandó 's a' t.

Lássuk most az elsöpréseket. Ezeket álta-
lán fogva elfogadhatóknak mondhatni azon eset-
ben, ha a' vers' mértéke szerént elmaradó be-
tűk nyilván iratnak ki, 's így mind az olvasó,
mind a' halgató könnyebben megérti a' költő'
gondolatját, noha azon verssel, mellyből az Eli-
sió egy betűt nyél el, úgy van az ember, mint
mikor barátjával karöltve sétálni indulván ez a'
jobb, amaz a' bal lábával kezdi a' menést 's ezt
az egyenetlenséget vagy az egyik vagy a' másik
helyre akarván hozni kettőt kénytelen lépni, míg
a' másik egyet. p. o.

Szembe ve le a' szörnyű gyötrővel — — —

Elszéd í t e az öröm 's jobb korral biztata — —

Népednek tisztelt veze t ő j e és Sámuel, — —

Kezden i az Istenben, ki erővel tölti be keb-
lünk'

De már kelleténél tovább is ereszkedék ta-
lán a' dologba, és észrevétlen majd messze té-
rék-el a' czéltól! —

A' rímes versek' teoriáját igen röviden ér-
inté a' Sz. Úr, holott ezt a' verselni kívánók'
kedvökért egész kiterjedtségében legalább az ed-
dig esmeretes formák szerént fel kellett volna
jegyezni; mindenféle szerkeztetésű rímes vers-

ből legalább egy strófát megemlíteni. Ajánlja ugyan a' Sz. Úr több jeles verselőink' olvasását, hogy a' kezdők ezekből szedjék ki tetszésökre a' különböző formákat. Mennyivel több hasznot tett volna az ifjú elméknek a' Sz. Úr, ha ezeket maga szedte volna össze munkájába; mert nem minden Tunúlónak van módjában több poétai könyveknek össze szerezhethése, és így a' rímes versek' sokféle formáinak teljes ösméretétől könnyen megfosztathatik, a' miben e' jelen rövid Poézis kármentője lehetett volna. Ezek után a' Visg. le teszi már tollát forrón ohajtván, hogy ezen vizsgálata a' vers tanulóknak némelly hasznot alkothasson.

Mindszenty Dániel.

B.) Külföldi Literatura.

Tekintet az újabb Francia poesisra.

(Times Oct. 24. 1830.)

(Folytatás.)

Illy viták közt álla be a' száz nap, 's a' nagy Kalandor felé fordula minden ked. De a' haldokló Titan' utósó vonaglásai haszontalanok valának 's míg Bignon, Constant, Guizot 's mások gyanúsán polemizálnak a' camarilla' gyanús politicájáról a' szépliteraturai felek is kétóztetett tüzzel újolag összecsaptak. A' csata csak nem olly tüzes lón mint Montesquieu korában a' régiék és újabbak' elsőségéről való túsák 's szintolly nevetséges, mert nem értett szókról folya a' vita. Beranger már előbb is néhány dalairól ismeretes nyomtatásban csak most jelent meg, 's könnyűded lengése, naiv elegan-

tíája, egy szóval mind az mit a' francziák a' dal' ver v-ének mondanak a' romantica' legveszedelmesb antagonistájává tevék. Ő ugyan sokkal inkább dalnok (chansonnier mint maga nevezé magát), hogy sem komoly polemicába ereszkednék, de egy két odavetett point daláiban, mint p. o. e' négy gonosz sor:

Redoutons l'anglomanie
 Elle a déjà gâté tout.
 N'allons point en Germanie
 Chercher les régles du goût
 N'empruntons à nos voisins
 Que leurs femmes et leurs vins.

véleményét eléggé kimondják. Azonban a' classicusok' (igy neveztetnek az ellenfél' vivóji) ez egyetlen jelesével csak nem egy időben tűntek fel a' romantica' legjelesb hősei is. Csak háromról szólunk 's mindnyájokról szólottunk. Lamartine, Méry-Barthalémy, és Hugo Victor a' triumvirek. Lamartint a' németek Schillerrel szeretik össze hasonlítani mi Youngunkkal, 's jog nélkül legalább mi. Az a' beteg mysticismus, melly Young' olvasójit elzsibbasztja, Lamartinban a' catholicismus' gyengéd képjátékává válik melly bennünket felderít. Méditation-jainak benyomása rendkívüli volt, 's valóban a' materialismusban elfásult népre, képeinek aetheri szövésének jóltevőleg kelle hatnia; a' közelebb megjelent Harmonie-k hasonlólag fogadtattak, 's az academia maga; midőn szerzőjököt tagjává kinevezte, a' romanticát sanctionálta. —

Méry és Barthalémy két vagy talán csak egy (?) a' brochúristák' köréből felegyenesedett Achilles. Tudatik, milly furoret csinált Napoleon en Egypte! A' mív nem epos, de gyönyörű episodja egy eposnak, mellynek költője,

mint Schwab mondá, csak századok múlva leszzen szülendő. A' festések titiani colorítja, csak nem elfeledteti velünk, hogy charactereket nem látunk. Nyelv és alexandrin a' művészi kéz' bélyegét viselik. Hugo Victor legtöbb oldalú, 's egyszer'smind leggenialisabb a' Francia romanticusok között. Darabosabb két társánál, mívei lehasított granit sziklák; de lyrában, eposban, dramában mindenütt magos. A' Francia románctól (a' XIV. Lajos' századának — siècle impoétique mint Barthelémytől neveztetett — románca nem román) ő teremtetten. Hernánija 25,000 franczal honorároztatott 's Páris' színein a' legfényesb diadalokat aratá. — Illy sikerrel plántáltatván át a' romantica Francia országba a' német criticusok' daczára is úgy hisszük, hogy a' megifjult nemzet a' poesisnak egy új korát még elfogja érhetni. — A' Juliusi napok' első hymnusai Barthelemytől és Delavignetől is, e' hangon zendültek meg (Jeffrey).

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

A' Felső Magyar Országai Mu'sikai Egyesületnek meg ismértetése.

A' Tudományos Gyűjtemény múlt esztendei IVdik kötetében foglalt Magyar Mu'sika története 180 Tóldalékjának következésében van szerentsém egy nem annyira új, mint a' hazának nagyobb résziben eddig ismeretlen Felső Magyar Országai Mu'sikai egyesületnek már több esztendőök óta való fenn állását, virágzó állapotját, annak leg kitetszőbb tagjait, a' hazai közönség előtt nyil-

vánossá tenni, 's azt mint minden tekintetben jeles művet — melly politikai tehetségénél fogva a' hazai csinósodásnak e' részben újjabb bizonyosága lehet — figyelmére méltatni. — Ezen Hangász Karnak előlülője Méltóságos Gróf Fái Fay István Úr, egyszersmind annak igazgatója is a' tisztelt Gróf lévén, mint a' mu'sikai tudománynak tökéletes értője, azt ritka ügyességgel igazgatja; mint a' kinek élte kedvesebb 's szebb ingerei nemes tettekben fejledezvén, serdült idejének emelkedő érzeményeit, a' lélek érzéseit nemesítő szép mesterségek becsülésében is ki mutatni kívánja. Ezen egyesület tagjait esztendőnként három ízben hívja egybe diszes levelek által a' tisztelt előlülő, azokat T. Abauj Vármegyében helyheztetett Fáj Helységében lévő ősi kastélyában, nyájas magyar szíveséggel füszerezett fényes vendégléssel szokta el fogadni. Minden Mu'sikai Akadémia négy egész napokon szokott tartatni; melly időnek kellemeit, a' Gróf házi Úr szívet 's kedvet emelő nemes mulattatásokkal szokta idő közben nevelni; mellyek közt említésre méltó a' tűzi Játék, mellynek készítéséhez egy ahoz értő Mestert tart, a' ki sok szép 's új eredeti készítményeivel, valamint ama' híres Stuvernek Bécsből hozatni szokott újjabb, 's szebbnél szebb tüneményes remek tűzi találmányaival, pompás estvéli mulatságot szokott szerezni. A' mult Novemberi mu'sikai Akadémián pedig ló versenyzés tartatott, mellynek egyszersmind, az is czélja volt, hogy a' Gróf Fáj Helységében lévő jobbágyait a' ki tett jutalmak el nyérése által a' ló tenyésztésre, 's gondossabb nevelésre fél serkentse.

Ezen Mu'sikai Társaságnak tagjai részént dilettansok részént rendes hangászok, kiket az előlülő Gróf fizet.

Ezen Mu'sikai Társaságban méltán első helyet foglal maga az igazgató Gróf, a' ki fortepianon, mint vezér mu'sikai műszeren, ifjúi esztendeit 's a' várakozást felül haladó jeles tehetségénél fogva bámúlásra méltó remek módon játszik; a' mellyhez különösen értő talentomát, mind a' kar igazgatásában, mind főkép a' mesteri sólókban öntött magas gondolatoktól ragadtatva; azokat is lelkesítő tulajdonnal 's egész érzéssel kitünteti; 's a' szívet, meg indító báj erővel ragadja; a' sebes solok ki játszásában csudálkozásra méltó az ujjainak sebessége, méltó a' virtuosus névre.

A' dilettansok közt leg nevezetesebbek:

a) Ts. Jászói Bertzik Imre Úr (több Ts. Vármegyék Tábla Birája) ki a' General Bassusnak is törvényeit,

jól értvén, jeles szerző. Az Akademiákon Guitaron, a' Fortepianó rokonos lágy hangjának segéllésére mesterségesen és jelesen játszik, kiváltképpen a' mu'sikai darabokban elő forduló solokban ebbéli jeles tehetségeit ifjú lélekkel ki mutatja.

b) Ts. Steinhübel Lajos Úr Eperjesről, egy tökéletes készületű becses Flaután elől játszik, a' ki nem csak a' mesterséges játszásnak törvényeihez jelesen ért, hanem a' hangoknak a' fűvás mestersége által ritka kellemetességet is tud adni.

c) Ts. Selyebi Tiszta Károly Úr Abaujából több Ts. Vármegyék Tabla Birája, különösen említést érdemel az operalis darabokban olykor elő forduló, olasz szabású kellemetes hangú éneklésére nézve.

d) T. Leeb Eduard Úr Po'soni születés, most Kassai lakos a' Hegedűn elől játszónak egyike, első solo principalis violinista, a' ki a' hangok tisztasága, hájoló kellemetessége, a' soloknak pontos és érzéssel teljes valódi mesteri játszása által a' halgatót az elragadtatásig andalodásba meríti, ki mívelt mu'sikai láng elméjére nézve, akármelly országos híres violinistával vetélkedésbe jöhet; minden új hang- mű- darabokat prima fronte játszik.

e) Líz János Úr Ts. Szathmár Vármegyében Chirurgicali hivatalt visel (attyaafia ama' Párisban el híresedett ifjú Lisznek) már ifjabb esztendeiben is tündökiött vele született jeles mu'sikai tehetsége a' hegedűben, melyet Bécsben és huzomosaiban Pesten ki tanulván, mind az olasz ízlésű, mind a' nemzeti nótáknak tökéletes ki játszásában nagy előmenetelt nyert; különösen pedig becses hazafi indúlattól vezéreltetve a' magyar nóták nemesítésére fordítván tálentomát eddig az ideig nagy számú lassú és friss nemzeti nóták szerzésével gazdagította a' magyar mu'sikát, mellyek közzül némelyekben az olasz ízlésű szép képzetek a' magyar magas gondolatokkal párosítva ragyognak. Vére mérsékletéhez képest vig érzések karakterizálják szerzeményeit, annyira hogy a' friss darabokban minden előtte voltakat jóval fejűl haladja, mellyeket csudára méltó sebességgel játszik. A' mu'sikálásban ki tündő ritka tehetségénél fogva, mellyel a' nemzeti nótáknak, a' hangok finomsága, tisztasága, 's kellemetessége által, díszit 's lelket tud adni, ezen vidék magyar Orfeusának lehet nevezni.

A' rendes hangások közt különösen említésre méltók :

a) Herfurt Károly Úr születésére nézve szász, több mint húsz esztendőök óta Magyar Országban Eperjesen és Bártfán lakik, több rendbéli mu'sika eszközökön igen jelesen és mesterségesen játszik, 's egyezersmind a' lánznótákban jeles szerző. Itten Oboán játszik, a' ki is azt olly különös ügyességgel tudja fuvni, hogy ezen nehéz mu'sika eszközön hasonló mester más országokban is nehezen találtatható. A' hangoknak ugyan is, a' tisztaság 's ki lúvás módja által olly lelkesítő erőt tud adni, hogy azoknak remek elméje által egész méltóságot tulajdonítani képes. Méltó ama' ritka virtuosus névre ezen mu'sika nemében.

b) Bortzága János Úr Cseht Országi születés bőgő hegedűn játszik ezen durva hangúnak látszó nagy mu'sika eszköz hangjába, az el lágyítás által bájoló, a' hang erősítés által a' szív húrjait is meg rezzenítő elevenítő erőt önteni, a' solokat pedig szinte hihetetlen sebességgel kellemetes tisztasággal, 's indító hathatósággal elő adni tudván, méltán helyt foglalhat Európának akármelley Theatrumán. Ezen genialis mu'sikust a' Gróf maga Udvarában tartja. Gyönyörű hallomány midőn a' Gróf Fortepianon, és ezen virtuosus bőgős kettőt játszanak, mellyel a' Gróf sokszor mulatni szokott.

c) Zomb Jó'sef Úr Kassai születés és lakos, majd minden mu'sikához tanítói fundamentommal ért; itt elő hegedűn játszik; különös megkülömböztetést nyér termékeny szerzőji elméje által, a' mit számos, és szerencsésen talált munkái által is, mellyek kéz iratban vagynak, és itten a' többek sorában elő adatnak. Az Előlüő Gróf ugyan is Bécsből sőt Párisból is a' szebb 's újjabb operáknak ouverturjeit meg hozatván, azokat Zomb Jó'sef Úr ezen mu'sikai kar és eszközök számára által tenni 's alkalmaztatni, 's ugyan csak a' Gróf rendelkezéséből minden Akademiára több új eredeti külömbbféle hang mű darabokat készíteni szokott.

A' múlt Novemberben tartatott mu'sikai Akademián megjelent Betlach Károly Úr is ki születésére nézve Cseht országi fi, ez előtt a' Pesti mu'sikai Karnak tagja, most pedig a' Palatinális Regiment mu'sikai Karjának fő igazgatója. Ezen Concert társaságban fagóton játszott, nagy figyelmet vont magára főképen akkor, midőn ama híres Jacobi Úrtól e' végre készült Concertben fagóton vezéreképen (principal) játszott. Fagótja tinos betses készületű, mellyen jelesen megkülömbözteti magát, minden hau-

goknak kellemetes kifívása, olykor ékes trillázása, majd sebes és mindenkor felette mesterséges játszása által, melly mu'sika nemében a' legritkább virtuosok rendébe lehet számlálni.

Ezen előszámlált, virtuosus nevekre érdemes tagokon kívül vagynak ezen Társaságnak a' Concert tökéletességéhez megkívántató minden mu'sikai eszközökön jeles megkülönböztetéssel játszó több számos Tagjai. Kik közt különösen említésre méltó Kiler Úr Eperjéről, ki a' klarinétnek lágy kellemes és tiszta fívása által a' fülnek kedves és indító érzést tud szerezni. — A' Bassushoz két közönséges és egy legnagyobb bőgő; a' fortissimókhöz pedig lelkesebbités végett segédül egy dob, 's egy triangulum alkalmaztatnak, valamint a' valdhornok és trombita játszásokra mindenkor Regimentbéli mu'sikusok választva alkalmaztatnak. —

Elő adatnak itten majd minden nevezetesebb Európai Hangművészeknek újabb szerzeményeik, úgy szintén Mozart és Haydn classicus szerzőknek munkái, felváltva a' Grófnak 's Zomb Úrnak Concertekben foglalt egészen eredeti műveikkel. Számos Concertek játszatnak itten ollaynok, mellyekben magyar nótákat lehet hallani, a' mellyekbe Lisz Úrnak újabb izlésű szerzeményei igen helyesen vagynak béiktatva. Vagynak továbbá egész Concertek egyedül magyar nótákból, a' néhai Csermák Antal, Lisz János és Zomb Jó'sef Úr válogatott munkáikból, egybe szerkeztetve. Itt lehet tehát valahára hallani az első magyar Concertet, melly tudtomra eddig Hazánkban készítvé nem volt. Emelkedik ilyenkor a' magyar szív, midőn a' nagy világ innyéhez szabott Concertben hallja nemzeti nótáját különbömböféle mu'sika eszközökön pompás és tökéletes elő adással hangzani. A' szépségben gyönyörködő lélek egy kibeszélhetetlen édes érzéstől meglepetve tsudálatos módon magán kívül ragadtatik, midőn oly sok virtuosus mu'sikusokat együtt játszani szemlél, 's midőn annyi kellemes, egyenként is elbájoló, 's a' szívet megindító hangoknak egybe olvadott harmóniáját hallja Hűszönet érette ezen lelkes magyar Mágának, a' ki a' szép mesterségeának ezen ágában is a' nemzeti tsinosodás ügyét felfogván, az által is nemzetét szerető felséges tulajdonságának, mint szíve nemesebb érzéseinek jelenséit mutatja ki. Dicséret a' feljebb tisztelt Zomb Jó'sef Úrnak is, a' ki azokat noha az Előléltő Gróf rendeléséből, de önnön érzéseitől is lelkesítette eredeti magyar Concertjébe, magyar lelket is önteni tud.

Meltyeknek is a' mu'sikát kedvellő hazafiakkal való közlését, megismertetését, legkedvesebb kötelességül vette ezen mu'sikai Egyesületnek

egyik Tagja

Újfalussy Mihály.
Szathmárból.

2. I g a z í t á s o k.

A' Magyar Országai Tudományos Gyűjtemény 1830 dik Esztendei folyamattjának V-dik kötetjében találtató Sztárai Mihály Baranyai úgy nevezett Reformátornak Gyöngyösi Benjámín által irt Apologiájára, — vagy is az Új Arianismus gyanúja alól való ki-mentésére tett Reflexio.

Hogy ez előtt 277., — 's több, — vagy kevesebb Esztendőkkel egy Sztárai Mihály nevű Ember Református, vagy Unitárius lett legyen, az valamint egyik, — úgy a' más Vallásnak is igazságosabb, vagy nem igazságosabb voltára, — dicsőségére vagy gyalázatjára vagy semmit sem, vagy keveset tartozik; mert ha tartozik a' Reformátusoknak dicsőségére az, hogy Sztárai Mihály de Sztára Református Pap volt Magyar Országban Baranyában 1553ban: Úgy az, Unitáriusoknak is nem kisebb dicsőségére tartozik az hogy Sztárai Miklós hasonlóképe de Sztára Unitárius Pap volt Erdélyben Torda Városában 1578. körül. Es ha a' Reformátusoknak dicsékedése lehetne az, hogy Baranyában Sztárai idejében sok Ecclésiák voltak: úgy az Unitáriusoknak is nem kisebb dicsékedése lehetne, hogy ugyan azon, — 's több Ecclésiák is annak utánna immediate — a' mint maga az Apologia író is nem tagadja mind Unitáriusokká lettek. — Ennélfogva az, hogy Sztárai Mihály Református lett legyen, ha szintén tisztán meg czáfolható volna is, nem érdemel vitátást. — Hanem, — hogy egy keresztény anya Szt Egyháznak kezdetétől fogva, ha nem mindenkor egyforma kiterjedéssel és szerencsével is, valamint minden más keresztény felekezetek is, de csak ugyan fenn álló, 's mais mint a' kereszténységnek egyik nagy része, virágzó, és valamint akármeltyik olly erős és boldogított Principiumokkal bíró, 's ezen okokból mindenütt is a' hol Ecclesiát formálhattak, bé is vételett 's testvér val-

lást olly keresztényi szeretet, 's türedelem, olly ki mi-
velt érzés, és írásbéli finomság nélkül való ki tétélekkel
moeskol, és abból egy embert, mint kárhuzatos és
gyalázatos Vallásból úgy akar ki menteni: Már abban
minden józanon gondolkodó kereszténynek, 's minden Jé-
sus igaz Tanítványának lehetetlen meg nem botránkoz-
ni. — És éppen ezért nem álhatom meg én is, hogy
ha csúfoló és ki pissezgető megezáfolást nem is (a' mit
igazán érdemlene) legalább egy még a' maga felekezeté-
ben is minden tisztán érezőktől helyben hagyható Refle-
xiót ne írjak 's az ő Írásaiból kitésző Ecclesiásti-
ca Historiái Tudatlanságát, Vallásbéli
esméretlenségét, Intolerans - szeretetle-
ségét, és ezekből következett Írásbéli fájúság
nélkül való izetlenségét hibául ki ne tégyem.

Tehát

Iször is Az ő Ecclesiastika Historiái Tudat-
lansága tetszik ki akkor, midőn a' 69dik lapon ezt írja:
„Az 1531dik Esztendeig esméretlen volt a' Sz. Háromság
„Tagadók Tudományja; ekkor kezdette azt legelsőbhen
„Servetus meg perdíteni. Itt kezdődik hát ez a' Tu-
„domány közönségesen esméretes lenni.“ — Mert ha az
egyébb aránt ugyan sok érdemekkel tündöklő, de a' val-
lásra nézve intolerans Bod Péter-nek a' maga vallása
interesszéje szerént ki szedett, 's ugyan azért más vallásu-
aktól nem is sokra becsüllendő Ecclesiastica Historiáján
kívül azon sok számú Sandius, Huetius, Cleri-
cus, Socrates, Ruffinus, Moshemiusok 's a' t.
közül — hogy a' Crellius, Slichtingius, Vol-
zogenius, és Socinusokat el halgassam — a' vagy
csak némelyeknek írásaikat bár figyelemmel keresztül for-
gatta volna is, nyilván megláthatta volna azt, hogy az
Antitrinitaria vallást mások is eleget pergették Ser-
vetus előtt is, és meg tanulhatta volna, hogy az, 18.
Seculumokon keresztül egész az Apostoloktól fogva jön
le szakadatlan Successióval szintén a' mái napig, és egy-
szer, sem ugyan kitsiny, de sokszor olly nagy ki terje-
déssel hogy Hieronymus szerént az egész világ An-
titrinitarius volna, és Theodoretus szerént Lib. III.
Cap. 16. Constantius Császár, ki maga is a' volt, Le-
velében meg feddené Liberius-t azért, hogy csak egye-
dül ő ellenkezék az egész világ értelmével, a' Sz. Há-
romságot leg először tanítai kezdő Athanasius-sal

tartván; És hogy így az Unitaria vallás, mely más Erdélyben ugyan kevesebb számmal, de Angliában, 's általok keleti Indiában és Amerikában is nagy ki terjedéssel virágzik, csak úgy újított meg Arius és Servetus által, mint a' szüntelen égő Vestalis tűz a' Szüzek által, nem azért mint ha ki aludt volna, hanem újjabb újjabb táplálásért, hogy az tovább is örökké égjen. És így, valamint Ariána vagy Servetiana, úgy Czerinthiana, Eusebiana, (Niomediai) Arnobianá, vagy Abelárdiana 's a' t. Vallásnak is lehetett volna 's lehetne nevezni annyiban a' mennyiben Unitrinitaria; de miért nem nevezik? Azért a' miért sok dolgok nem neveztetnek azokról, a' kik által veszik a' magok eredeteket és érdemeiket mint p. o. America is. A' honnan jól szóll maga az Apologia író is, midőn a' 79dik lapon az Unitari Vallást a' Protestanstól megkülömbözteti, mert az Unitária Vallás sem nem Protestáns, sem nem Reformatio, hanem tökéletes eredeti törökös Vallás, és csak annyiban új, a' mennyiben azt 'Socin a' Kristus és Apostalok Tudományja szerint tisztábban ki magyarázta és Arius-nak némelly érthetetlen és fundamentum nélkül való kitételeitől megtisztította.

Tudni kell vala tehát nékie ezen különbséget is az Ariana és Unitária Vallás között, és nem csak azokat, melyeket a' maga felekezetében és iskolájában pro sua domo szednek ki és tanítanak némelly Bod Péterek, mert a' csak olyan mint mikor az ember a' Mezőn csak a' maga földjeit vizsgálja, s azomban nem hogy a' szélesen ki terjedett mezőn tudná, mi vagyon és mi termett a' mások számára is, hanem még a' szomszédén sem jól, a' vagy csak annyiban a' mennyiben az az övének határával össze ütközik. De minthogy ő nem hogy elméjének halvány métsénél 1531nél fennebb láthatott volna, hanem a' mai napon sem tudja ezen különbséget is, ennél fogva el árúlja.

2szor Vallásbéli esméretlenségét is. Ugyan is az Unitária Vallást az 58dik lapon tévelygésnek, a' 92dik lapon eltátorodásnak, felforduláságnak, mocsoknak pedig valamint ezen lapon, úgy egyébűtt is mindenűtt nevezi; és azt a' 81dik és 82dik lapon így okoskodván: „Sztárai Mihály hitte a' Christust, tehát nem volt Unitárius“ Christust nem hívőnek is tartja. — Jesu bone! mekkora Vallásbéli esméretlenség!! Ha nem érteném Írásából hogy az érdemes Apologia író Pap legyen, azt gondoltam hogy azon M. Országi Parasztok közül

való, kik régebben azt gondolták, hogy az Unitárius embernek szarvai vagynak; vagy ha ma csudák történnének azt hinném, hogy egy a' hét Alúvok közül: (Hospinian. p. 79.) Ki ez előtt 300 esztendővel az intolerans, és miveletlen században elalúván, most ébredett fel, 's nem tudván melly dicső változás történt az olta a' Vallásokra nézve is, az akkori húmorral és miveletlenséggel szóllal meg. De minthogy ezt nem lihetem annál nagyobb kisebbségére szolgál most születni 's még is illy Vallásbéli esméretlenséggel birni. Hát olly sok ezer documentumokból eddig elő egyet sem láthatott-e még, mellyekből meg érthette volna a' szomszéd Unitáriusok Vallását? Nem látta-e az ök' 1787ben ki jött Summa Universae Theologiae Christianae -ját, melly Felséges II. József ezen Decretumának következéséül nyomtatódott ki:

4701. S. 196. Dem königl. Siebenbürg. Gubernio. 3469. Das von Ihren königl. Gubernio mit Bericht ddo 23ae Novemb. vorigen Jahres et pst. 26ae März dieses Jahres einbegleitete Manuscript unter dem Titel: Summa Universae Theologiae Christianae secundum Unitarios, wird Ihren königl. Gubernio mit der Erinnerung zurückgesendet, dass der Druck dessen um so mehr zuzulassen seye, als es nebst dem dass diese Religion in Siebenbürgen recipiret ist, auch wegen der darin herrschenden Bescheidenheit, anderen Religions Schriften zum Muster dienen kann. Wien den 13ten April 1785. Carl Graf Palffy m. p. ad benignum Sacrae Caesareae et Regio Apostolicae Majestatis Mandatum Ferdinandus Scultety m. p.

A' vagy ha ezekből nem legalább tudós conversatiokból is nem tudhatta-e meg ő is azt mit hisznek, 's mit cselekesznek az Unitáriusok akkor, midőn azt az egész világ tudja? Ha nem; tudja meg tehát hogy az Unitáriusok hisznek egy Marc. XII. 29. 32. Mindenható II. Cor. VI. 18. Örök I. Tim. I: 17. Istenben, ki e' Világnak Teremtője I. Mos. I: 1. és gondviselője Joh. XVII: 11. Ki Lélek Joh. IV: 24. Az Úr Jésusnak atya Joh. VIII: 54. A' Jónak Jutalmazója Sid. XI: 6. és a' gonosznak büntetője. II. Thess. I: 9. — Hisznek a' Jésus Christusban, ki jóllehet e' világ fundamentumának fel vetése előtt eleve tudatott, de az utolsó időben megjelentetett nekünk, I Pétr. I: 20. Isten erejének megárnýékozásából Asszonyi állattól születvén. Luk. I: 35. Ki Istennek, e' szeréut egy szülött fia Joán. III: 18. 36. Hiben az Isteunek minden tellyessége lakozik Kolos. II: 9. Adattatván néki tellyes hatalom mennyen és földön Math. XXVIII: 18, ki Proféta Tsel. III: 22. Közbenjáró

Isten és emberek között Sid. XII: 24. Kinek Sz. nevében miut legnagyobb Fő Papnak Sid. VI: 20. vagyon menettel az atyához. Ki Király Luk. I: 33. és Ur Tsel. II: 36. Kit valamint az Atyát Isteni tisztelet illet. Ján. V: 23. és a' ki e' világnak Itélő Birájá. Ján. V: 22.

Hiszik a' Sz. Lelket mint Isten erejét, Luk. I: 35. és ajándékát I: Cor. XV: 27. mely által a' hívők minden igasságra taníttatnak, Jan. XIV: 26. megszentelteknek II. Thess. II: 13. könyörgésekben és erőtlenségekben segítettnek Rom. VIII: 26. háborúságokban vigasztaltatnak Tsel. IX: 31. és az tellyes váltságnak napjára elpecsételtnek. II. Kor. I: 22. Az Atyától Luk. XI: 13. és a' Fiútól is Luk. XXIV: 49. adatik.

Hiszik a' közönséges keresztényi Anyaszentegkházat, I. Tim. III. 15. mellynek feje a' Christus Eph. I. 22.

Hiszik a' Királyokat, Fejedelmeket, és Tisztviselőket Istentől rendeltetteknek, Rom. XIII. 1. kikért imádkozni kell I. Tim II. 2. nékik engedelmeskedni I. Petr. II. 13. 14. és az adót megadni. Matt. XVII. 25. 26. 27. — Heresztelkednek vízzel, mely Sz. a' czélért, mellyre használtatik. — Atyának Fiúnak, Sz. Léleknek nevében Matt. XXVIII. 19. hogy ez által az Atyától adatott; a' fiu által kijelentett, és a' Sz. Léleknek ereje által megerősített keresztényi tudományba, a' megkeresztelkedők beavattatának. A' mint e' megtetszik az Apostoloknak csak a' Jésus nevében tett, 's még is ezzel megegyező kereszttség formájokban Tsel. VIII. 16. X. 48. XIX. 5. Rom. VI. 3. A' hol, a' kik a' Jésusban való hitre és Tudományra megkeresztelkednek, tudni való, hogy akkor egyszer'smind az Atyának való engedelmességre, és a' Sz. Lélek ereje által hirdetett tudományra is magokat elkötelezik. — Élnek továbbá Ur Vacsorával is, mellyben veszik a' Czélért mellyre használtatik Sz. jeleket u. m. a' kenyeret és bort a' Christus halálának emlékezetére, az Isten kiváltképen a' Christusban mi hozánk megmutatott véghetetlen szerelmének meghálálására, I. Cor. XI. 24. ad 33. és az ök Christusban való egységnek bizonyosságára I. Cor. X. 16. 17. Hittel és magok megpróbálások után I. Cor. XI. 28. — Hiszik végezetre a' türedelmes bűnöknek bocsánatját Tsel. III. 19. A' feltámadást, I. Cor. XV. 12. 22. Az Itéletet. II. Tim. IV. 1. 's valamint az ezt követő Örök életet, I. Ján. III. úgy az örök kárhozatot is. Jel. XXI. 8. — Továbbá, ezen hitőköl kifolyó, vagy is Sz. Péter szava szerint II. Levél 1. 5.

ezen hitökhöz ragasztott jóságos eszlekedeteik szerént ök is valamint akár minémü felekezeti kerestények a' legfőbb boldogságoknak esmérük, — 's legfőbb köteleességeknek tartják amaz első és második nagy parancsolatnak tellyesítését: Szeressed a' Te Uradat Istenedet tellyes szivedből, tellyes Lelkedből és minden erődből. — Szeressed a' Te felebarátodat mint önnön magadat. Mat. XXII. 37. 39. És valamint akár mellyik felekezetben, úgy ö közöttök is az Isten, Király, Haza, Házastársak, Barátok, 's szülők aránt hiveket, — a' társaságban hasznos polgárokat, a' hon mezején erősseket, az oskolákban jó tanulókat, és a' hivatalokban érdemeseket — az illő arány szerént nem kevesebbeket lehet találni. — 'S hát már azt kérdem nem csak a' józanon és tisztán gondolkozóktól; hanem magától Gyöngyösitől is mi ezekben a' motsok? — — Én úgy gondolom, 's az egész Világ is helyben hagyhatja, hogy valamint a' sárgaságban lévő ember nem azért lát minden dolgot sárgának mint-ha a' volna, hanem azért hogy látó organuma meg van romolva: úgy itt is nem ezen vallásban, hanem önnön magában van a' motsok és hiba. — Az a' motsok és hiba, melynél fogva nem csak a' más vallásában esmérettel nem bíró ezek szerént, hanem a' magáiban is.

3szor Intolerans és szeretet nélkül való bigottis. Ugyanis, úgy látszik egész írásából, hogy ö egyedül csak az hűben tartja a' vallásnak Essentiáját; az is pedig csak egyedül a' maga felekezetének hűtében, midőn a' 68, és 70dik lapokon arrogans majestással emlitti írásában, hogy Kálvin 'Socint komolyan megintette, hogy ne taníttana. 'S miért? hát mivel volt több jussa Hálvinnak 'Socint meginteni mint 'Socinnak Kálvint? azzal hogy Kálvinnak több hatalma volt? — e' még a' nagyobb igasságra semmit sem hoz. Vagy talám azért hogy Kálvin magánál hitte lenni az igasságot? e' sem térszen semmit, mert 'Socin is azt hitte. — „Az első százakban a' Trinitariusok 's majd azután megint az Antitrinitariusok tartattak tévelygőknek; ők nekünk, 's mi nekik vóltunk eretnekek, a' mint most mi; — majd ök lettek hatalmasabbak — *Salvian.* De Provident. Libr. 5. Cap. 1. — A' Catholica Rom a eretnekek tartotta a' Reformátust, 's a' Reformáta Anglia is annak a' R. Catholicust, mert Cántuáriai Érsek *William Laudnak* „quod Superstitionibus Pontificiis ad, eoque opinionibus Haeticis lucrif maxime deditus” azért vették bárdal fejét Londonban 1545ben. — *Treord. Tragic.* Londin. celebr. — Kínél van már az igasság? én úgy

gondolom hogy nem azoknál kik a' Háromságról, vagy nem Háromságról a' legnagyobb ember gyűlöléssel disputálva és czivódva és az értelmeken feljűl való dolgokért egymást motkolva, mint régen foliantokat írnak, mert tudja a' mái kimivelt és megvilágosodott század azt, hogy semmi sem szolgálhat Istennek nagyobb bosszantására, 's az igazi emberiségnek megalacsonyíttására, mint ez, hanem ebben és ezekhez hasonlóknak: a' dolgoknak summája ez: az Istent féljed, és az ő parancsolatait megtartsad, mert ez az embernek fő dolga. Préd. XII. 16. — Továbbá az 54dik lapon való jegyzésében Rádai Balást és Mélius Pétert bigott kevélységgel nevezi testestől lelkestől protestánsoknak, és az Unitáriusok nagy ellenségének. A' 91dik lapon Szegedi Istvánt fattyú elmésséggel 13. próbás Reformátusnak; és a' 93dik levélen ditsekedik — de nem az Urban a' mint parancsoltatik I. Kor. 1. 31. hanem abban hogy Détzi nevű Papjok el annyira gyűlölte legyen az Unitáriusokat, hogy még szállást sem engedje adni nékik Ecclesiájában. — Kin telik bé már ezek szerint is Sztárainak általa a' 82dik lapon citált éneke: „Sokan vagynak kik azt hiszik, hogy ők jó keresztények, pedig mindenben Christussal ellenkeznek”? — A' Christussal azok nem ellenkeznek, kik hitök mellé jóságos cselekedeteket, 's jóságos cselekedetekhez atyafiakhoz hajlandó szívet ragasztanak II. Petr. 1. 5. — Igen de ő ezekben praetendált erős hite mellé nem szeretetet, hanem a' legnagyobb gyűlölést ragasztja, és így Christussal merőben ellenkezik, mert Jakab Apostol is megmondotta, hogy a' hűt jóságos cselekedet nélkül meghólt magában köz Lev. II. 17. 's a' t Hát maga a' Jésus nem a' szeretetet tevő e' az ő követőinek legfőbb czimeréül midőn ezt mondá: Erről ismériek meg mindenek hogy én tanítványim vagytok ha egymást szeretenditek. Ján. XIII. 35. De hol a' jó Beniámin irásában nem csak a' szeretet, hanem bár a' Tolerántia is? — ezen felséges Czimer helyett a' vallás gyűlölés lelke béllyegezi őtet; — és így híjjában ő 16 próbás Református is a' Mysticus Monotritheismussal, mert megvagyon írva: Nem minden a' ki azt mondja Uram Uram mégyen bé a' Menyeknek országába, hanem a' ki cselekszi a' M. Atyának akaratját. Mat. VII. 21. — Egy pogány, ki nem hogy Jésust hinne, de még ama Mennyei jó Atyát sem esméri jól, de azomban lelkének nemis indulatjánál fogva cselekszi a' jót, sokkal kedvesebb

Isten és emberek előtt, mint ez ilyen, az ő értelme szerént való erős Református, ki csak Réformátusnak jó, de rossz kereszténynek. — Szánhatni ötöt, 's szánhatni azt az ártatlan nyájat, melyet a' Történet vezérlésére bizott, mert olly vallásbéli principiumok mellett, rajta fog bétellyesedni: a' vak vezet a' vakot, 's mind ketten a' verembe esnek. Mat. XV. 14. Oh melyly távol vagyon az ilyenektől Erdély! hol a' 4 testvér vallást nem csak a' Tolerantiának, de a' szeretetnek aranylántza a' legszorosabb correspondentiával köti össze, elannyira hogy valamint gyermekeik és ifjok egymásnak iskolájában tanulnak, úgy Apostolok is egyik a' másiknak Templomában szolgálatot tesznek. — De úgy hiszen hogy vakmerőség és bántás lenne csak Gyöngyösiből itélni meg a' M. Országi derek Reformátusokat is. — Csak ő egyedül tehát ott, ezek szerént intoleráns, és szeretet nélkül való is, valamint utóljára

Aszeríráshéli finomsággal nem bíró író is, akkor, midőn az első lapon, nem mondja fontos de Másás értekezést emlit; a' 60dik lapon ezen barbarismussal kiált fel: „vajha az igyekezet és tehetség Menyegzőjében fáradságom jutalmául magam is Náznagyai áldomást ihatnám! — a' 89dik lapon „Harádi mind össze is csak tendens, legfeljebb intendens lehetett. A' 97dik lapon Sztárai, halála után lett Unitariussá, midőn Unitariussokká resolválódott. És a' 99dik lapon így okoskodik Lógika nélkül: „A rá n T a má s t Debretzenben meggyőzők a' Reformátusok, 's Reformátussá lett. 'S Sztárai is így járt volna ha mint Unitárius Proféta oda ment volna”, mintha bizony! hát Dávid Ferentz vagy Socinus nem járt volna-e úgy? — e' csak ollyan következtetés mint ez: ma első volt, tehát hólnapután is bizonyosan első lesz. — Valamint ezzel úgy a' többivel is nem nyer hát egyéb áldomást fáradsága jutalmául mint egy minden kimivelt lelküektől való nótáztatást, 's nem hall egyéb Reflexiót akár fontos akár másásnak vélt értekezésére mint ezt: Megmérettettél, 's híjjánosnak találtattál Dán. V. 27. — Azért jobb lett volna, hogy a' míg mást a' képzelt motsokból kiakart tisztítani, addig önnön magát a' valóságossal béne motskolta volna. — Si tacuisses Sapiens mansisses.

Jánosfalvi Sándor István.
Kolosvári Unitarius Pap,

3. J e l e n t é s.

Egy Magyar nyelven közre bocsájtandó józan foglalatú könyvek terjesztésén munkálkodó Intézetről.

A' mostan folyó üdönek lelke hozza magával, hogy a' könyv-olvasás útján terjednek el mind a' hasznos, mind az ártalmas vélekedések. Ezért Európának egyéb, még pedig első hatalmasságú Nemzetinél régen fen-állanak olly Egyesületek, mellyek az elterjedt balvélekedéseket ugyan ezen az úton irtoztatják: és az embert mind nemesítő, mind boldogító igazságokat mélyebben meggyökeresztetik. Ezek példájára az alól megnevezettek e' folyó esztendő kezdetén Felsőleges Apostoli Királyunk jóvá-hagyásával egy különös Intézetet állítottak, melly a' józan értelmű Könyvek terjesztését, fogta ezélba; és noha az általa közre bocsájtott könyvek Német nyelven készültek, azoknak nagy száma még is a' nemes Magyar hazában oszlott szélyvel. E' tekintetből méltán felfakadhatott bennök az a' reménység, hogy ha Intézetök alól Magyar nyelven, és Magyar-országot közelébből illető munkák kerülnek ki, azoknak, a' dicső Magyar nemzet között, melly nyelvét, és Hazája történeteit buzgón kedvelő, tágosabbra nyilik terjedésök.

Ha tehát ezen dicső Nemzet, melly minden jó, szép, és nemes igyekezetet nagy lelkűséggel gyámolgat, azok között, kijelentett szándékokat is pártfogásban fogadja, a' reánk következendő esztendőben megindítja az Intézet munkálkodását, és ennek foganatjára felszólítja a' szív, és lélek nemesedésnek minden barátit, hogy alá-írásokkal a' kiadandó munkák terjesztését előmozdítani méltóztassanak.

Esztendőnként két kötet jelenne meg nyoltzad formában, öszvesen a' kettő 40. íveket foglalván magában: mind a' kettőnek ára ezen első esztendőben egy pengő forintra határozatlik: mellyet csak az első kötet vételével kellenék azoknál, kiknél az aláírás történék lefizetni.

A' kik két példányra irnak alá, azokat az Egyesület Résztvevő-Társai; a' kik pedig hatra, azokat Tagjai közé fogja számítani: sőt közüllök azokat, kik a' kiadandó Könyvek terjesztését többszeri alá-írással különösen előmozdítják, az Intézet, és Egyesület Jótévéinek

tekinti; és mint olyakat a' könyv-clein megnevezvén, azoknak emlékezetét a' köz tiszteletnek, és háladásnak tárgyául teszi.

Végre az Aláírások megtörténhetnek, akár az Egyházi Megyék hivatalinál, akár az Országbeli hiteles Könyvkereskedőknél: főképen pedig Bécsben belső Városban ugyan ezen Egyesület' tulajdon Könyváros boltjában ezen Czím alatt: Mechitaristen Buchhandlung, Singerstrasse Nro 896. — Bécsben Mindszenthava 30án 1830.

A' Bécsi Örmény Mechitaristák Egyesülete.

4) *Petrócai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában megjelent új könyvek:*

1) A' Magyar Tudós Társaság Alaprajza és Rendszabásai. 1831. n. 4ed rétlap 28.

2) A' Fő Méltóságú Királyi Kuriának (az az a' Fő Méltóságú Hétszemélyes és T. Királyi Itélő-Táblának) 1831dik esztendei Vizkeresztii Törvényes Napokon hozott és kihirdetett Itéletei. (Sententiae in Excelsa Curia Regia anno 1831. Termino Epiphaniae latae et publicatae —) folio író papiroson ára 1 for. 30 kr. ezüstpénzben.

3) Épekórság (Cholera morbus) írta Zágoni Nagy Ajtai Barra István, Orvos. 1831. 8 rétlap.

4) Biztos Idő próféta, vagy rövid útmutatás, a' jövőidő időjárását előre látni. Hasznos Kézi-könyv a' Gazdák, Polgárok, kézművesek, utazók, 's egyáltalán mind azok' számára, a' kik az időjárását foglalatosságaik elintézésére előre sejtteni kívánják. Spiesz J. M. után Lencsés J. Antal. 8 rétlap.

T. T. Kolmár József Esperest Úrnak, illy czímű: Prédikációji: „Kereszttyén Hatedrai Tanítások” a' Nevendék Néptanítók kedvéért, és a' pallérozottabb közönség házi buzgóságának segedelmeül Két Kötetben rendkívül való nagy sad formátumban, mintegy 44 ív. A' jövő Martius 10dik napjára okvetetlen egészen készen lesznek. Egész tisztelettel kérettetnek azért a' TT. Előfizetést-szedő Urak, hogy az említett időig az öszvegyűjtött előfizetési-pénzeket békülden, 's a' kész Munkát a' jutalom-példányokkal együtt elvitetni méltóztassanak.

I. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Jankó János Antal. Az 1830dik Esztendő. 3 lap.
- 2) H. E. A' Tánczrúl. 14 lap.
- 3) Mindszenti Antal. Az Ó és Új Budai Szóllók. 28 lap.
- 4) Beszédes Jó'sef. A' Duna. Világ kereskedési, és motsár kiszáritási tekintetben. 70 lap.
- 5) Kurutz Pály Mihály. Orvos Értekezés. A' Vízellet-rekesztőkönök (arena) kivétele módjáról ökröknél. 80 lap.
- 6) Mindszenty Dániel. Toldalék a' M. Országi Fürdőkhöz, 91 l.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

K ö n y v - v i z s g á l a t.

Mindszenty Dániel. „Magyar Poézis alapúl a' verselni kívánók' kedvéért. Szerzette Papp Ignác, a' Veszprémi Fő Nemzeti Oskola' rendes Tanítója. 96 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

Tekintet az újabb Francia poezisra. (Times Oct. 24kén 1830.)
III lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) A' Felső Magyar Országi Mu'sikai Egyesületnek megisméretése. 113 lap.
- 2) Igazítások. 118 lap.
- 3) Jelentés. 126 lap.
- 4) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.

Felséges Vdik Ferdinand Magyar Király rézre metszett Képe.

(Koszorú 1831dik eszt. Iső Kötethez két fr.)

T U D O M Á N Y O S
G Y Ü J T E M É N Y
1 8 3 1.

II. K Ö T E T.

Tizenötödik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.



A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

P E S T E N ,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.



É r t e k e z é s e k.

I.

*Gondolatok a' Büntörvény' okfejéről (principi-
piumáról), és annak gyakorlási hasznáról.*

I. E l ő s z ó.

Az utolsó Ország-gyűlések' abbéli ügyeke-
zete, hogy nemzeti nyelvünk' hivatalos használ-
tatása egész édes hazánkra kiterjedjen, régen
óhajtott foganattal ditsúítetvén: valamint ennek-
utánna egy részről minden, hivatalban lévőnek
avagy arra készülőnek a' magyar nyelv' tudása
szükséges, úgy más részről igen is kívánatos,
hogy a' tudományok, és mindennemű tiszt' vi-
selésére készítő ismeretek magyar nyelven is
nyerjenek ' miveltetést, előadást, és valóságos
lételt. Mert ha a' tisztviselésre menendő magyar
az ifuságának sok, és legszebb éveit idegen
nyelvökre fordítani — ne mondjam — a' közön-
ségesen csekély előmenetre nézve — vesztegetni
— tovább is kéntelen lészen — ha lelki tehetsé-
geit csak idegen nyelven előadott tudományok
által mivelheti, 's gyakorolhatja, — úgy tőle,
mikor hivatalt keres, a' magyar nyelv' tökéllé-
tes tudását, és ha szinte keresetében boldo-
gul is, olly tudományos ügyességet, mellynek
magyarúl viendő hivatalában is leginkább hasz-
nát vehesse — kívánni, sőt szorosán követel-
ni nem igazság és talán képtelenség volna.
Az bizonyos, hogy illy rendelés a' közjónak —

melly tisztviselők által eszközöltetik, tetemes hátramaradása, sőt valóságos vesztesége nélkül nem lehet.

Illy fonákos állapotnak minél előbb való elhárítását nem csak remélni, hanem, mint bizonyost, várni késztet mind az utolsó Ország-gyűlésben alkotott törvény világos értelme, mind pedig az, hogy ama nemzeti buzgóság, melly e' tárgyra nézve utolsó Ország-gyűléseinket lelkesíté, tovább is nem csüggedést, hanem tökélyre törekedést hozand, 's így, ha majd a' köz Tanítás rendszeréről kidolgozott Javallat jövő Ország-gyűlésben végső tanátskozásba vétetik, arra okvetetlenül vezetni fog, hogy a' tanítás, minden tárgyaira, tehát nem tsak kisebb osztályokra, hanem főbb tudományokra nézve is, voltaképen, és léptsónként magyarul eszközöltessék.

Ez ugyan — kétségkívül legfogatosb módja lesz nem csak annak, hogy a' más nyelvet beszéllő számos hazafi megmagyarosodjék, hanem arra is szolgáland, hogy nálunk a' tudományok, nemzeti szellemmel felruházva, nagyobb és gyökeresb kedvellést, előmenetelt, kiterjedést és virágzást nyerjenek. — Azonban szinte olly szükségesnek látszik az is, hogy azok, kik magyarul tudnak, e' nyelvnek köz intézettekbe, és tudományok' előadásába való behozását nem várván, azt inkább előkészíteni, könnyebbíteni, és talán egy részént eszközölni is minden kitelhető erővel iparkodjanak.

Mit akarok ezzel érinteni, tüstént világosabban előadom. — Azok, kik a' magyar nyelvnek, a' tudományok' előadásában és hivatalos dolgok' folytatásában közönséges bevételét többnyire mellékes, — ha nem személyes okok miatt — ellenzik, hátráltatják, 's megakadá-

lyozni törekednek, többi közt ama vádlást is hozzák fel: hogy e' nyelv, tsekély miveltsége különösen pedig a' műszavak' hija miatt, sem a' tudományok' világos és még is rövid előadására, sem pedig hivatalos dolgok' felvételére, megfontolására, és elintézésére nem alkalmas. Régi vád ez, — és talán hijában tagadnók, hogy midőn (1790dik körül) először adatott élő — nagy részént való lehetett; most pedig, ám-bár annyira meggyengült, hogy az illy vádolót a' magyar nyelv' mostani állapotja' nem tudásával igazán táfolhatni — mindazáltal azt tellyes igaztalannak mondani 's vitatni még sem lehet. Egészen tehát eltörteni e' vádot, a' fennlévő hijányokat kipótolni, — valamint eddig sikerrel igyekeztek sok nagy érdemű Férfiak, úgy továbbá is, most pedig új erővel, és nagyobb kiterjedésben iparkodni kell mindnyájunknak, kik hazánk 's nemzetünk fénye iránt buzgóságot, a' tudományoknak pedig, és egy úttal szép magyar nyelvünknek is előmozdítására némelly erő 's tehetséget magunkban érezünk. — Gyakoroljuk magunkat, kiki saját köréhez képest, mindennemű tárgyak' magyar előadásában, megítélésében, taglalatjában, és — a' mennyire gondoljuk, hogy illy írásbeli gyakorlásink a' felvett tárgvnak nem csak okoskodási, hanem nyelvbeli kidolgozására nézve is közhasznúak lehetnének, tegyük közönségessé, a' mit mainap — folyó-írások fenléte mellett, minthogy pénzbeli jutalomra úgy sem tartunk számot, legalább költség nélkül tehetünk.

Én a' mellett, hogy a' Magyar királyi Tudományok-Egyetemében a' Római, 's Büntörvényt, időközi Tanítóképen, majd öt folyó esztendeig nyilvánosan tanítottam, és ugyan akkor, hazánk' legnépesebb városának Tiszti Főügyésze

lévén, mindennemű gonosz tettek ellen hivatalos ügyelést szakadatlanul folytatni köteleztettem, kész alkalmat leltem a' büntörvényi mind elméleti, mind pedig tapasztalásra épült, avagy gyakorlási ismeretek' szerzésére, 's a' mindenféle — régóta felhozott, és többször változtatott rendszerek, valamint számos, néha igen nevezetes bűn-esetek vizsgálására, megítélésére, 'és a' különös körülményeik' egybevetésére. — Ime tehát ezen mezőt választám hogy mennyire azt most is kettőzött hivatali foglalatosságim engedik a' Büntörvénynek, némelly nem csak közhasznú, hanem több tekintetben is felvehető, 's elmélkedés' tárgyául leginkább szolgálható egyes részeit felfogjam, megvizsgáljam, megvilágítani, tehetségem szerint megbírálni, 's ítéletemet okokkal megerősíteni igyekezzem.

Czélom az, hogy a' tudományoknak magyar nyelven való előadását és nyelvünk' ebbéli kimíveltetését noha parányi erőmmel elősegéljem; — legnagyobb hasznót szereznék az által, ha e' példám másokat, tehetősbekeket — hasonló igyekezetre buzdítana; öröme gerjednék, ha találkoznának olly ellenvetők, kik ilyen értekezéseim' foglalatját megvizsgálván, felhozandó véleményim' vagy hiányosságait, vagy akár mi más hibáit kijelelni, 's hogy hibák — és miképen megjobbíthatók, valódi okokkal megmutatni méltatnának; — mert épen a' Büntörvény köre igen kiterjedett benne az egyenetlenségek, homályok, tévedésre csábító hamis nyomok számtalanok, — én pedig bizonyny csak azt ígérhetem, hogy véleményimet, szemléléseimet, önbelátásom, tapasztalásom, és meggyőződéseim szerint adom elő, — 's koránt sem, hogy tsupa megrendíthetlen igazságokat, és czáfolhatlan

okoskodásokat fogok felhordani. — Homo sum, humani a me nihil alienum puto.

Egy észtevételemet szabad legyen még előadnom. A' Büntörvény tudományáról még eddig, tudtomra, magyarul senki sem írt, köréből vett tárgyakról senki sem értekezett, — legalább nyomtatásban semmit nem esmérek; már pedig valamint más tudománynak, úgy a' Büntörvénynek is kellenek tulajdon műszavak. Ezeket koholni olly módra, hogy merő újak, vagy már megavult gyökerekből származtatván közönségesen meg nem érthetők legyenek, erre, megvallom, sem kedvem, sem pedig elég ügyességem nincsen. Azért inkább úgy szándékozom kifejezni gondolatimat, hogy élvén azon műszavakkal, mellyek már imitt amott, vagy könyvekben, vagy pedig Ns. Vármegyéknél szokásban vannak, — a'hol illyenek, tudtomra, nincsenek, inkább a' deák szó megtartására, mintsem egészen újnak koholására eltökéljem magamat; ebben a' részben is nagy köszönettel vévén jobbnak javallását, és útasítást, mert — szeretek tanulni.

II. Az okfőről általjában.

Minden tudományra nézve van egy olly sarkalatos ismeret, egy olly közvetlen igazságú állítás, mellyből mint közönséges kútforrásból több más rokon ismeretek származnak, az az, melly azon tudománynak úgy nevezett Okfőjét (principium) magában foglalja. Ennek kinyomozását 's megállapítását nem csak a' philosophusi rendszer, melly szerint a' tudomány' előadása legsikeresebb, kívánja, hanem az illyen Okfő' felállításának másképp' is nagy hasznai javasolják. Mert az Okfő megállapítva lévén, abból a' tudománynak eredetét, szükségét, tárgyát és látáshatárát rendszeres okoskodások által kihozni

nem nehéz, így nem csak maga a világos és rendszeres előadás könnyítetik, hanem minden egyes állítások igazsága vagy helytelensége is szembetűnőbben bebizonyíttatik; — sőt az olly tudományban foglalt igazságoknak köz életre alkalmaztatása is az Okfő léte által biztosabbá és gyakorlottabbá válik, mintha az igen tekervényes, és több ágra oszló út' eljárásában biztos kalauz, vagy vezér tsillag volna, mellyre tekintvén a' káros tévedésektől megmenekedik az útzó.

A' bölcselkedők többféle különbözőéseket tesznek az okfőre nézve. Itten arról lesz leginkább szó, melly ismértető tárgybeli okfőnek (principium cognoscendi objectivum) neveztetik. — Továbbá a' rendszeres gondolkodás szabásai szerint minden Okfőnek bizonyos tulajdonságokkal kell birni, hogy azt, mint ollyant, megismérni 's állítani lehessen; ilyenek e' következők: 1) Az okfő való (verum) legyen; hogy tudniillik az azt előadó állítás magában és következtetésében semmi ellenmondást ne foglaljon, mert ilyen magával ellenkező isméret tudomány' alkotásában alapúl nem szolgálhat. 2) Legyen első (primum, summum) olly értelemben, hogy a' felvett tudományra nézve felebb okot előadni nem lehet, mert különben ez volna az Okfő, a' másik pedig alább, következtetett ok. 3) Legyen közönséges (universale), az az, azon tudománynak egész körét magába zárja ollyképen, hogy a' benne előforduló állításokat az okfőből erősíteni, azok valóságát megmutatni, 's így az okfőt közönséges próbakő, avagy Criterium gyanánt használni lehessen. — 4) Legyen végtére saját (proprium, domesticum) hogy tulajdonképen és kirekesztőleg csak azon egy tudományra alkalmaztathassék.

Az Okfőnek megállapítása leginkább az elmélkedő tudományokban szükséges, mert ottan a' szoros rendszer megtartása okvetetlenül és méltán kívántatik meg. Olly oktatások, mellyek téteményes (positivus) szabásokra épülnek, közönségesen okfő nélkül ellehetni látszanak, noha tagadhatatlan valóság, hogy ha olly szabások — ámbár ugyan azon egy tárgyra nézve — semmi okfőre nem tekintve hozatnak fel, azokból valami halmozatot (aggregatum), de soha rendszeres tudományt alkotni nem lehet.

III. A' Büntörvény' Okfője.

A' bölcselkedés mindennemű isméretekre kiterjed, úgy hogy nincs olly tudományos tárgy, mellyről nem lehetne haszonnal okoskodni, elmélkedni, bölcselkedni; így tehát illyen elmélkedés Büntörvényre nézve is nem csak lehető, hanem felette hasznos is; ugyan azért csodálni nem kell, hogy ezen tárgy minden időbeli bölcselkedők, és tudományos elmék' figyelmét, vizsgaságát, és — főképen újabb időszakban, — fáradhatatlan munkálódását magára vonta. — Alkottak is sokan, külömbféle rendszerek szerint, elmélkedő Büntörvény' tudományát, úgy hogy részint csupa észbeli Büntörvényt szerkeztettek (Jus Criminale philosophicum) részint pedig fentálló, téteményes Büntörvényét valamelly köztársaságnak a' bölcselkedés kéreményihez méregetve vizsgálták és bíralták meg (Philosophia Juris Criminalis positivi). Illyen elmékedések' nagy hasznát és szükségét átlátván minálunk is a' köztanítók, minekelőtte a' téteményes Büntörvény' előadásához fognak, rendszerint a' fentérdeklett elmélkedésbeli általános ismeretekbe hallgatóikat beavatni, és mintegy elő készíteni igyekeznek.

Már efféle előadás csak úgy lehet foganatos, ha rendszeri öszvefűggs, rend és pontosság uralkodik benne, ehez pedig, mint felebb mondtuk, valódi okfőnek megállapítása okvetetlenül szükséges. — Ezeket előbatsátván, és mellékesen azt is érintvén, hogy tárgya mindennemű törvénynek tsak szabad cselekedetek, vagy elmulasztások lehetnek — úgy látszik, hogy a' Büntörvény (ismértető's tárgybeli) Okfőjét; a' cselekedet, vagy elmulasztás „tetemes közveszedelmessége” magában foglalja, és hogy e' szerint Büntörvény-tudománynak talpigazságát, alapját, egy szóval Okfőjét így lehetne kiejteni:

„Minden azon szabad's külső cselekedetek, mellyek tetemesen közveszedelmesek, bűnők” — (következőleg tiltandók, és az elkövetés' esetére megbüntetendők).

Lássuk már, lehet-e az illyképen felállított Okfőnek mind azon beljegyeket (bélyeg) tulajdonítani, mellyekkel valóságos Okfőnek felruházva kell lenni. — Hogy a' felhozott állítás 1) magában való — ellenvetésnek, avagy kétségnek helye nincs, mert ellenmondásra benne nem akadunk, akár minő, philosophiai gondolkodás' fő törvényeihez alkalmazzuk. — De 2) Elsőnek is lehet mondani, mert büntörvényi tárgyakra nézve ennél felebb okot nem lehet felhozni a' nélkül, hogy az más tudományokra ne illjék. Ezen kívül tagadni nem lehet, hogy ezen állítás a' polgári társaság rendszere a' vagy a' közkormányozás' tudománya Okfőjével, t. i. mindennemű igazak bátorságával, közvetlen öszvekapcsolásban vagyon, abból egyenesen származik, következésképp, — minthogy a' közbátorság eszközlése minden polgári Intézetek kü-

zönséges Okfője, — a' tetemes közveszedelmességű cselekedetek megbüntetése a' büntörvénynek, — úgymint polgári Intézetek egyik részének, okvetetlen Okfőjéül tulajdonitathatik olly bélyeggel, hogy az ő reá nézve első, és e' tárgynak kirekesztőleg, más felebb való Okfője nincsen. — 3) Még világosabb rajta a' harmadik tulajdonság, hogy t. i. közönséges, mert nem lehet valóságos életben, olly - közértelem szerint annak vett bünt feltalálni, melly ezen okfő alá nem tartoznék; sőt számos olly tetteket hozhatni elő, mellyek csak bizonyos időben, bizonyos és különös körülményekben bűnöknek tekintetnek, és ha kérjük, miért? — okosan mást nem felelhetünk mint: — hogy azon időben, 's azon körülállásokban olly tettek közveszedelmesek. Továbbá ezen okfő azt is jelenti, hogy a' büntetésekben mértéket lehet is, kell is tartani; mert a' tét' közveszedelmessége lévén a' büntetésnek alapja, valamint amaz kisebb vagy nagyobb lehet, szintűgy emennek is kisebbedni, vagy nagyobbodni kell. — 4) Sajátságát (honosságát) ezen Okfőnek a' Büntörvényre nézve nem tagadhatni, mert hogy az, ettől egészen megkülönbözött tárgyakra vagy tudományokra nem alkalmaztatható, vagy azok' köréből büntörvény' részére nem kölcsönöztetett, az vitatás nélkül is áll; tsak a' felől támadhatna tehát kérdés, valljon ezen főokot nem leheté inkább más, büntörvényvel rokon, a'vagy határos tudományoknak tulajdonítani? —

Határos vele a' polgári törvény, mert ennek is szabad külső cselekedetek szolgálnak tárgyául, ez is némellyeket rendel, némellyeket pedig így vagy amúgy tenni tilt, vagy a' tét' semmiségét, vagy valóságos kárvallást és igazak' csorbúlását hozzá kapcsolván a' tilalomhoz, — e'

részben tehát, úgy látszik, hogy a'hoz hasonló okfőn alapúl, mellyet a' büntörvényre nézve hoztunk elő. — De ha bővebben nyomozzuk ilyen tilalom' okát, meggyőződünk abban, hogy olly tétek nem közveszedelmese k, hanem csupán csak egyes személyek igazait érdeklők olly módon, hogy azon kár vagy vesztesség, melly a' polgári törvény szabásai által tiltott cselekedetből eredhet, a' köz jót messziről sem koczkatja; hogy azt közönséges vigyázattal megelőzni, és ha már történt, teljes pótlását eszközölni, sőt a' megtérítésről lemondani is lehet. Már illy természetű tilalom', vagy kárpótlásbeli kötelesség' Okfője, avagy főoka nem lehet közveszedelmesség, mert ez mindég közsérelmet is foglal magában, és ennél fogva egyes személynek bocsánatja, vagy kárpótlási lemondása — ha bár ő rajta egyedül történt a' bűnös tét, a' büntetés kiszabása mellett semmi tekintetbe nem vétethetik. De külömben is a' polgári törvényben nagyobb részint olly szabások vannak, mellyek tulajdonkép' semmi tiltást vagy kármentést nem foglalnak magokban, tehát veszedelmes cselekedeteket nem is illetnek, annál inkább valami tetemes és közveszedelem' elhárítását nem tárgyalják.

Ennél nagyobb, és úgy szólván természetes rokonság kapcsolja öszve a' Büntörvényt közrendtartás' Intézetével, avagy Politiával, és az ehez tartozó rendszabásokkal: mert sokféle tét majd csak a' közrendtartás elleni vétek, majd pedig valóságos bűn; p. o. verés, megsebesítés, csalás, becsmérlés 's t. e'f. — ezenkívül nagy része azon tetteknek, mellyeket a' közrendtartási szabások tárgyalnak, olly természetűek, hogy benne némelly közveszedelmességet nem találni lehetetlen; p. o. mértékbeli csalás vagy-

nunkat épen úgy veszteséggel fenyegeti, azt épen úgy fogyasztja, mint kisebb rendű lopások; szinte úgy, midőn a' Kalmár vagy gyógyszeres volódi szerek helyett hamisakat árul, midőn a' csapláros borát ártalmas vegyíték által kellemesíti, az egészségünkben majd olly veszedelmet okozhat, mint a' méreg keverő; — mi tehát az, a' mi itten különbséget szül? — véleményem szerint, e' két nyomos tekintet: a) hogy a' Politiának fő tárgya és célja: mindenemű köz rend elleni, közönségre nézve alkalmatlan, kártékony, vagy veszedelmet is szülhető tselekedetek' megelőzése, 's megakadályozása, — mire nézve mind azon tétéket fenytékekkel illeti, mellyek kitett értelemben köz rendet és bátorságot háborgatnak, vagy háborodását okozhatnák. b) Olly tétékre is kiterjed a' Politia' ügyelése, mellyek talán közveszedelmesek is, azomban mostani következéseik, mennyire azok most egyszer azon tselekedetből valósággal származtak, olly csekélyek, hogy rendszerint hosszas büntörvényi ügyelést — mellyet úgy is már büntetésül tekinthetni, nem érdemelnek. — Azért mondám, a' Büntörvény Okfője: cselekedetek t e t e m e s közveszedelmessége. A' megütés politiai vétek, de ha olly erős, és olly módon vitetett véghez, hogy belőle tetemes veszteség, p. o. a' megütöttek halála következik, azonnal bűnné válik, mert ki nem csak mást megütni bátorkodott, hanem azt olly erővel is vitte véghez, hogy az embert agyonütötte, már az nem csak közrend bontó, hanem közönségre nézve is valóban és tetemesen veszedelmes. — Ámbátor tehát tagadni nem lehet, hogy mind a' két Intézetnek, és arról szólló tudománynak hasonló a' természete, mind e' mellett még is világos, hogy mind tárgyra, mind

körre, mind pedig (szorosan vett) célra nézve
vagyon a' kettő között elegendő különbözés. —

Hogy a' felállított Okfő' mivolta világosabban tessék ki, vizsgáljuk meg alkotó részeit, vagy is azon bel jegyeket (notas internas) melyek abban — a' szónak értékéhez képest — találtnak. — Ide tartozik mindenek előtt: 1) A' cselekvőnek rossz lelke vagy gonosz akarata: ha t. i. a' szándékolót cselekedet' kártékony következt, 's tilalmasságát ismer-
vén, vagy legalább könnyen átláthatván, azokkal nem gondol, vagy a' mellett is, hogy rossz voltokat előre látja; még is feltett szándékának elérése végett a' cselekedetet elkövetni, sőt ugyan azon gonosz következtéseket eszközölni 's való-
sítani nem átalja. Ilyen ember valóban nem csak egyszerűen kártékony, hanem közveszedelmes is, mert az emberi természet' szemlélése', és ez úttal nyert czáfolhatatlan tapasztalások' következtésében bizonyos, hogy ki egy, illy feltételek mellett elkövetett gonoszságra vete-
medhetett, és érette illendőkép nem lakolt, más emberek igazai iránt sem fogja zabolázni rossz indulatját, 's így közveszedelmessé válik; szükséges tehát őtet a' közönség', avagy köz-
kormány' részéről hathatósan kötelességeire megemlékeztetni, őtet törvényes szabadságának hatá-
ri közé vissza szorítani, rossz indulatosságát, melly tulajdon eszén kifogott, sikeres módokkal kiirtani, a'vagy legalább veszedelmetlenné tenni, egy szóval — megbüntetni. — Továbbá 2) közveszedelmes a' tét, ha az ravasz, ál-
nok mód dal követtetett el; — mert nyilván-
ságos károsítás ellen könnyebb a' védelem, a'
megóvás, és így a' sérelem elhárítása, vagy megelőzése is. — Ezen tekintetnek kell, — úgy látszik — tulajdonítani azt, hogy törvénycink

a' hatalmaskodást , a' birtok' elfoglalását , és több efféléket nem bűnök (crimina) hanem csak polgári vétkek (delicta civilia, privata) közé számítják, noha ezekből sokszor nagyobb kár háramlik a' megsértettre , mintsem p. o. lopásból. — 3) Neveli a' tét' közveszedelmességét olly erőszak , melly ellen a' feltett körülményekben állani , vagy azon kifogni nem lehetett; ennél fogva sokszor a' megtámadás csupán csak politikai fenyték alá kerül , ha t. i. megtámadott személy a' megtámadó' erejének annyira ellen tudott állani , hogy tetemes sérelem nem következett; külömben pedig , midőn a' megtámadó ellenállhatatlan erőszakkal élvén , gonosz czélját eléri , mikor p. o. illy módon gyenge leányt szüzességétől megfoszt , — becsületes fehér személy testével vissza él , 's t. e'f. — akkor már cselekedete bűnné válik , a' cselekvő méltán közveszedelmesnek tekintetik , 's annál fogva büntetést vonz magára. — 4) Valódi jele a' közveszedelmességnek a' különös mérészség nem csak azon módra nézve , melly által a' bűnszerző tettét véghez vitte , hanem , és leginkább azon tárgyra tekintve , mellyet sérteni nem átalott. A' rossz lelkűség , gonosz indulat egyáltalában annál nagyobb , minél tekintetesb , tisztelendőbb , drágább , vagy szentebb a' tárgy , melly ellen kifakadt a' gonosztévő; de más oldalról is közveszedelmesnek kell nézni a' különösen mérész bűnszerzőt , mert nem csak hogy kisebb tekintetű igazakat letaposni mindég kész , hanem cselekedetéből rendszerént nagy , sok embert érdeklő károk is háramolnak , és egy szándékolt tettében közönségesen többféle bűnök kapcsoltnak egybe , vagy abból , mintegy kút-főből erednek.

Nem szükséges ugyan, hogy az előszámlált bélyegek' mindegyike minden bűnös tettben találkozzék és kitűnjék; azomban mindég hasznos, és a' bűn' mértékére nézve igen szükséges dolog lészen, minden bűnös esetet a' felhordott bélyegekhez képest megvizsgálni; — az pedig értődik, hogy annál tetemesebb a' bűn' közveszedelmessége, minél több 's erősb mennyiségben észrevehetőek vagy kitündöklők benne ezen jelek.

IV. A' Büntörvény' Okfője' gyakorlási hasznáról.

Minden elmélkedés, melly gyakorlási haszon nélkül szükölködik, hijába való. Ezen igazságra tekintve méltán kérhető, valljon a' Büntörvény' okfője' megállapításának vagy-e valami gyakorlási haszna, 's lehet-e azt a' közéletben előforduló dolgokra olly sikerrel alkalmazni, hogy az által, nem csak annak, ki bünbeli tárgyakkal foglalkodni hivatalos, hanem annak is, ki ilyen foglalatosságnak oka vagy tárgya, — végképen pedig a' köz jó előmozdításának némelly valóságos, és nem csak képzelt nyereség szereztessek? — Illy kérdésekre feleletül e' következő rövid észrevételek szolgáljanak.

Hogy minden polgári társaságban gyakorta bűnök követtetnek el, hogy tehát a' Büntörvénykezés általjában véve minden országban elkerülhetetlen szükséges, ez olly igazság, mellynek valóságát mindennapi tapasztalás bőven bizonyítja. A' Büntörvénykezésbe háromféle személynek leghathatós és fő befolyása vagyon, úgymint a) Büntörvényhozónak, b) Bünvizsgálónak, és d) Bünbirónak.

a) A' Büntörvényhozó, ha igazságos, célirányos és sikeres szabásokat akar megállapítani,

mindenek előtt a' Büntörvény okfőjét ismérje, annak valóságáról meggyőződjk, 's azt minden rendelkezésben zsinórmértékül venni, 's kitüntetni el ne mulassza; különben akár minő készülettel kezdett, 's akár melly ügyekezettel folytatott munkájának nincs talpköve, nincs tömötsége, következőleg valódi sikere is bizonytalan, ha nem lehetetlen. Mert csak az okfő tudása által ismérheti a' felfogott tárgynak mivoltát, természetét, láthatárát és számos különösségeit, 's csak azáltal tudhatja meg, millyen téteket kell általában, és mellyeket nevezet szerint a' bűnök' sorába iktatni, a' bűnösség meghatározására nézve minő szabásokat felállítani, a' gonosztétek osztályozásában minő lépcsőket megállapítani, — végtére minden különös bűnek, és osztálynak millyen 's mennyi büntetést kimérni. — Minekelőtte t. i. ez, vagy amaz tét-ről azt mondja ki a' törvényhozó, hogy az bűn, 's így tilalmas, pedig ilyen vagy amollyan büntetést huzand maga után, szeme előtt tartván a' Büntörvény' okfőjét, melly a' fön megállapítottak szerint: a' tét' közveszedelmessége; — szoros vizsgálatra veszi mind az egyes, kérdés alá vont cselekedet valóságos mivoltát, és lehető következéseit, mind pedig 's leginkább a' köztársaság körülállásait, mellyekre nézve ugyan azon egy tét vagy közveszedelmes, vagy pedig minden befolyás nélkül való (indifferens) lehet, sőt változván az említett körülállások, a' téték' közveszedelmessége is majd nevededik, majd fogy. Illy módon a' Büntörvény' könyvéből semmi ki nem marad, mi oda való, semmi pedig bele nem csúsz, a' mit tiltani 's büntetni nem szükséges; már pedig kiki átláthatja, hogy csak illy feltételek mellett alkothatni rendes és cél-eránys büntörvényeket. — Általában, ha más

valakinek, bizonyosan a' Büntörvényhozónak ismérni, sőt tökéletesen tudni kell az elméleti büntörvényt (jus criminale philosophicum), hogy pedig ezen tudomány az Okfő megállapítása nélkül nem lehet, azt már felebb érintettük. —

b) A' mi tovább a' Lünvizsgálót illeti, elég léssen annak kötelességeit megemlíteni, hogy átlássuk, mi nagy szolgálatot tehet neki az Okfőre gyökerezett tudománynak esmérése, serény, értelmes és szoros vizsgálat nélkül többnyire sikertelen marad a' büntörvényhozás, és ingadozó, tapogató, hijános a' bünbírálás; mert az első csak jövendő 's történhető esetekről szólhat, azért is egész tekintete, rendelkezéseinek megtartása csak attól függ, felfödöttetik-e minden gonosz tett vagy nem, — és igazságos megbüntetése múlhatatlanúl következik-e, vagy büntetlen marad. — A' bíró pedig az előadott bün' esetét csak a' szerint ítélheti meg, mit a' Bünvizsgáló kinyomozott, és világosságra hozott; — gyakorlásán kívül lévőknek majd lehetetlen csak képzelni is, melly hanyatlásba, sőt kártékony tévedésekbe hozhatja a' Bünbíróságot minden hijányos vizsgálat, ha szinte csak egyes, felüleg csekélynek látszó körülmény vagy épen nem, vagy nem helyes 's a' dolog ve'ejére ható szempontból vétetett fel, — azomban hogy tudja megítélni a' Bünvizsgáló, mi teszi a' dolog ve'ejét, mi szükséges leginkább a' bünösség' kihozására, 's mennyisége' meghatározására, ha egy általában idegen előtte azon büntörvényi fő valóság, melly minden ebbéli tudománynak talpkövéül szolgál? — mi könnyű ellenben átlátni, mire kell leginkább vizsga szemét a' Bünvizsgálónak fordítani, ha a' főn megállapított okfő vezérli munkálódását? — ha e' szerint tudván, melly részekből alkottatik minden cselekedetnek bün-

nössége, nem holmi, azon tétre nézve talán idegen körülmények' felvételével bajlódik, hanem csak arra figyelmez, csak azt nyomozza, mi a' bűn' egész voltának kitüntetésére szolgál, és illy tekintetet egyet sem hagy ki, egyet sem szalajt el. — Ezen okfőre tekintvén a' Büvizsgáló, tudni fogja, hogy minden cselekedetnek bűnössége legelsőbbben is a' cselekvő akaratjában gyökereztetik, úgy hogy a' bűn tárgybeli valóságát feltévén, — fő tárgya 's első kötelessége a' vizsgálatnak azt kihozni, hogy a' Szerző azon tétre önkényesen-e, 's előre meggondolva 's eltökélve vetemedett, vagy csupán gondatlanul, talán többé vagy kevesebbé kényszerítve, avagy épen mező történetből, és feltétele, akaratja ellen keveredett belé; mire nézve nem csak a' feltett cselekedetet közvetlen előző, kísérő és követő körülményeket, hanem a' bünszerző előbbeni életét, szokásait, helyzetetését, társalkodását, 's több efféléket is lehető világosságra húzni ügyekszik, és egy kérdést sem mulaszt el, melly által a' bünszerző belsejét, feltételeit, 's alattomos czélzását felfödözheti. — Hasonló ügyességgel fogja továbbá azt is nyomozni, a' bünszerző millyen módokat választott a' feltett cselekedet' végrehajtására? mert az álnokság (dolus) bűnökre nézve nem csak abban áll, hogy a' Szerző a' cselekedet' bűnösségét, az az rosz következéseit és köz tilalmasságát tudván, még is annak elkövetésére eltökéli magát, hanem abban is, hogy néha igen jeles ravasz-sággal él a' cselekvésben, a' mi ugyan előre való megfontolást, 's így a' rosz lelkűségnek nagyobb lépcsőjét egy részről, de más részről különös, köz figyelmet érdemlő ügyességét a' cselekvőnek, 's így tetemesebb veszedelmességét is mutatja, ezt pedig a' Vizsgálónak min-

denkor ki kell jelezni, hogy t. i. a' biró tellyesen ismérje a' bünös minemüségét, és a'hoz képest is mérje ki a' büntetést. — Nem különben figyelmezní fog az okfő vezérlése mellett munkálni szokott Vizsgáló azon szerekre 's eszközökre, mellyekkel a' bünös tét végrehajtatott; tekintettel lévén az erre fordított erő mennyiségére 's nemére; mert egyenlő következesek néha minden erőszak nélkül, néha pedig csak temédek erővel eszközöltetnek, mind a' kettőre pedig általában véve egyféle büntetést szabni nagy hiba volna, mi abból is kitetszik, hogy némelly tétékben csak az erőszak nemzi a' bünösséget, p. o. szabad személyek között történő elhálásban. — Végtére mintegy félre tévén mind a' bünt, mind a' szerzőjét, kötelessége a' Bünvizsgálónak, hogy a' sértett tárgy miségét, és azon igazok nagyságát adja elő, mellyektől a' sértett személy gonosz tét által egészen, vagy részint megfosztatott. Tsak ilyen rendszeri vizsgálat lehet kimerítő, czélerányos és tökéletes, a' rendszernek alapja pedig az okfő ismérte.

d) Bünbirákra nézve a' Büntörvény némelly újabb íróji azt kívánják, hogy egész munkálódások csupáncsak a' bün-eset törvény alá vevésére, a'vagy a' kiszabott törvénynek az elkövetett bünésre való alkalmazására szorítva 's határozva, 's minden, bár millyen igazságos önkény vagy is inkább szabad akarátja a' birónak, a' megítélésből kitiltva, 's kizárva legyen. Ezen kívánság azon esetre igen helyes volna, ha gyakorlati lehetlenséget magában nem foglalna, vagy ha feltétele nem hibáznék. Feltészen t. i. ezen követelés olly kimerítő 's tökéletes Büntörvény könyvet, mellyben nem csak a' bünök' minden nemei, hanem valamennyi egyes gonosztétnek sokféle — annak nagyobb vagy kisebb bünössé-

géhez képest kimért 's meghatározott osztálozati-
jai egy részről, más részről pedig minden egyes
bűn' neméhez 's mennyiségéhez kiszabott bünte-
tések is már készen és változhatlanul kijelelve
volnának. — Kis példa ezt világosabban meg-
érteti. Tegyük fel, hogy Gyilkosságra néz-
ve három osztály különöztetnék meg: az első,
a' harag' vagy más szenvedelem' dühében elkö-
vetett emberölést (homicidium in furore affectus)
— második, a' meggondolt, eltökélt gyilkos-
ságot (h. deliberatum, praemeditatum) harma-
dik pedig a' qualificált (jeles) gyilkosságot fog-
lalná magában; az első osztálybeli bűnnek há-
rom esztendő fogság, — másodikba valónak
életfogytig tartó rabság, az utolsóba tartozó
gonosztetnek pedig halál volna büntetésül kiszab-
va; illy módon mondják a' fentemlitett írók, a'
bűnök' megbirálásában minden önkény felesle-
ges lenne, és a' Bűnbírónak egyéb dolga nem
maradna, mint megítélni 's kimondani: 1) hogy
vizsgálati irományokban tárgyalt bűn bevagyon-
e bizonyítva mind léteire nézve, mind a' bevá-
dolt ellen, vagy sem, az az: bűnös-e a' bevá-
dolt személy vagy büntelen; ha bűnösnek állit-
tatik, 2) melly osztályba tartozik bűne, és
3) millyen büntetés talaltatik kiszabva illy gon-
nosz tétre a' Büntörvény' könyvében.

Hogy minél tökéletesb 's kimerítőbb a'
Büntörvénykönyv, annál bátorságosb. rendesebb,
és könnyebb az ebbéli igazság' kiszolgáltatása,
tagadni képtelenség volna; mire nézve mind az
emberiség, mind pedig a' közbátorság' tekinte-
te nyomosan követeli a' főkormánytól, hogy
nem csak egyes jó büntörvényeket hozzon, ha-
nem rendszeres, és lehetőleg tökéletes Büntör-
vény-könyvet is készítessen, 's közönséges szo-
rós megtartását a' benne foglalt törvény szabá-

soknak foganatosan megeszközölje. De mind e' mellett igaz marad, hogy akár millyen temérdekre nőne valamely Országnak Büntörvény-könyve, akár mi számtalan bűnesetek meghatározva foglaltassanak benne, még sem lehetne azt hirdetni felőle, hogy minden bűnököt, azon külömbfélékép változó körülállásokkal együtt foglal magában, mellyektől körülvéve lenni az ilyen bűnesetek valósággal tapasztaltatnak; sőt ha ezt elérni lehetséges volna is, még is bíró' önkényére, az az béléltására 's ítélete igazságos szabadságára szorulni, 's reá már amaz első kérdésnek: a' tét bevagyon-e elegendően bizonyítva? megítélését bizui keli, valamint sok esetben az osztálynak meghatározását is, minthogy a' külömböztető jegyeket olly számmal és meghatározottsággal felhordani nem lehet, hogy minden kételkedés elmellőztessék.

Már ezekből is kitetszik, hogy akár mi nagy készüllettel 's ügyekezettel szerkeztetve légyen valamely Országnak Büntörvény-könyve, mind a' mellett a' Bünbirónak is szükséges az okoskodás, kimívelt ész, és tudomány, következőképen annak alapja is, úgymint az Okfő' ismérete. — Valóban, ha más tárgyakra, úgy leginkább büntörvénykezésre alkalmaztató azon Szentírás mondása: „*Litera occidit, Spiritus autem vivificat*”; az az: a' betű megöl, a' lélek pedig életet ad. Nem betű szerint kell a' bűnt megítélni 's megbüntetni, hanem lelkét kell keresni 's érteni a' törvénynek. — Vajmi sokszor meg van betűszerint mind, a' mit igen tökéletesnek hirdetett Büntörvény-könyv a' bűn' tellyes mivoltához, és békibizonyításához megkíván, és mind a' mellett ollyan a' különös és minden emberi előlátáson túl való, de még is valósággal fenlévő körülmények',

vagy mellékes történetek' öszveköttetése, hogy azokat is, valamint a' közigazság követeli, megfontolván, nevezetszerint ugyan azon esetet, melly a' Büntörvény-könyvben emlittetik, vagy sokkal kisebb, vagy sokkal nagyobb büntetéssel illetni szükséges, mint a' millyen törvény által meghatároztatik.

Ennél fogva bizonyos, hogy a' Bünbiró sok ízben kéntelen, a' törvényhozó kezét legalább egy részint viselni; ezt kívánják a' Büntörvény-könyvek' hijányai, mellyeket teljesen kipótolni nem lehet; ezt követeli az emberi igazak' szentsége, mellyre nézve a' hozzánk hasonló lénytől az élete, szabadsága, vagy akármi javainak igazságtalan (ha törvényes volna is) bántását elhárítani, azt minden módon elkerülni tartozunk; (külömben ellenkezést foglalna magában a' Büntörvénykezés, mert a' köztársaságnak és minden egyes tagjainak bátorságok végett lévén fent ugyan azok veszedelmére, sőt valóságos veszökre fordíttatnék); — végtére azt javalja a' Birónak önlelki nyugalma, mert más ember szerencsétlenségét, ha bár eszközig is, okozni, vagy elősegíteni — igaz, jószívű ember irtózik, és ha illy tétre emlékezteti lelki esmérete, akkor bizonyosan nem boldog, nem nyugalmas élete.

Ha már illy módon a' Bünbirónak a' törvényen gyakorta segíteni kell, ha sokszor csak attól függ az ítélet igazsága, 's az emberi szent igazok' illendő megkímélése, hogy a' Bünbiró értelmes-e, 's tudja-e, millyen okfők szerint kell a' törvény hijányait kipótolni, — valóban önként következik, hogy minden Bünbirónak a' Büntörvény tudományát elmélkedőképen is esmérni, 's így annak talpigazságait és okfőjét tudni elkerülhetlenül szükséges.

Mind ezeket pedig leginkább, és különösen állithatjuk, Hazánk' büntörvénykezését szemügyre veszük. — Tudjuk millyen állapotban vannak mai napig büntörvényeink, hogy t. i. erre nézve majd semmi meghatározott, és a' tárgyot tökéletesen kimerítő szabásaink nincsenek; — tudjuk, és mindennapi tapasztalás által meggyőződhetünk, hogy számtalan esetekben a' megvizsgálás, megítélés, a' büntetés mértéke, 's így a' bevádoltnak sorsa, csak a' Biráknak bélatásoktól, értelmességöktől függő; — mire nézve nagyon is óhajtunk, hogy a' Büntörvény' tudománya elméleti részében is számos kedvelőket nálunk szinte, mint már külföldön, találjon, hogy úgy olly nyomos dologban, millyen a' büntörvénykezés, értelmes, tudományos, és kimivelt eszű nem csak Törvényhozóink, hanem, és leginkább Bünvizsgálóink 's Bünbíráink is legyenek. —

Havas Jó'sef.

2.

Az Űstökös Csillagról.

Azon csudálatos égitest, melly a' belőle űstök vagy fark formán felnyúló fényes sugarokról, Űstökös-csillagnak (Cometa) mondatik, mind szokatlan formájával, mind véletlen feltűnésével, mindenkor különös figyelmet vont magára. A' köznép rendkívül való történetek, döghalál, éhség vagy véres háborúk elő-póstájának szokta azt nézni; az értelmesebbek csudálva bámulják benne a' természet játékát; a' szemléelő Tudósok pedig gyakorolják rajta titok-

fejtő tehetségeiket. Már az ó világban különös figyelemmel vi'sgálták azt az Ég-vi'sgálók, törekedtek annak titkait megfejteni: de melly kevésre bóldogáltak, mutatják a' Plutarchus, Seneca, Lucianus 's többek írásaik. Miólta a' messzelátó-csőnek Telescopnak feltalálása feltartá mintegy a' csillagos eget, nagyobb reménnyel, de nem sokkal több foganattal fáradoztak számtalan csillagászok, kik Regiomontanus után Telescopon keresztül vehették astronomiai szemügybe az Üstökös-csillagot, annak mivóltát és természetét kitanulni. Mind az a' mit tőlök bizonyos tapasztalás gyanánt elfogadhatunk, e' következőkbe foglaltatik:

Az Üstökös-csillag nem valami Meteor, vagy Góztünnemény, mint Aristoteles után sokan hitték a), hanem valóságos Égitest és Planéta, noha a' több planétáktól futására és természetére nézve különböző, mellynek saját világossága nintsén, sőt egyáltaljába igen homályos, és világosságot a' Naptól költsönöz; a' mi onnan is kitetszik, hogy ha a' naphoz közelebb áll fényesebb, ha pedig attól távolabb esik homályosabb szokott lenni.

Az Üstökös-csillag tetején, a' tájon, honnan a' fényes sugárok kiindulnak, valami gomb forma csucsorodás van, mellyet halavány világosság környékez, néha pedig olly veres mintha tűzzé válna.

Fényes sugárjai rendszeren azon oldalra nyulnak, melly a' Naptól el van fordulva; ezek lófark, vagy seprű formán, a' végek felé szélelyebb terjednek; közepén benne valami fe-

a) Aristoteles de Mundo Cap. IV. Plinius Lib. II. Cap. XXV. Jac. Milich.

kete linea áll, tengely gyanánt a); a' sugárok hossza 20, 30, 50 's néha több grádusnyi.

Üstökös-csillag nem tsak egy van, hanem többek vagynak, de a' mellyeknek támadásokról, vagy ha egyszer elhaladtak, vissza kerülésokról, bizonyost meghatározni még nem tudtak.

Vagynak nagyobb és kisebb Üstökös-csillagok, a' nagyobbak felérnek akármelly más planétával, mit onnan lehet megmérni, hogy néha tul állanak a' napon, és még is láthatók. Onnan pedig, hogy szemünk előtt nagyobb vagy kisebb formába jelennek meg, nagyságokat meghatározni nem lehet, mert ugyan azon egy csillag közlelről nagynak, távolról kitsinynek tetszik; a' Hold legkisebb az Égi-testek közül, mellyeket látunk, és még is legnagyobbnak mutatja magát, mert legközelebb esik hozzánk. 1652dik esztendőben tünt fel egy Üstökös-csillag, ez valóssággal tsak rendes nagyságú volt, még is a' hóldnál semmivel se látszott kisebbnek; szinte illy nagynak látszott egy másik Üstökös-csillag is, melly nem régibe a' mi érésünkre feljárt.

Legtovább félesztendeig, rendszerént pedig tsak néhány napokig jár fel.

Futása a' sebességre nézve nem követ rendes egyformaságot, mint más planétaké, néha naponként 11 grádusnál többet, máskor két három grádust alig halad b); noha ezt a' külömbiséget némelleyek a' perspectiva csalásának tulajdonitják; ha t. i. egyenesen felénk tart, megnyit halad, nem láthatjuk. Pályáját nem rendes karikában, hanem hosszukás circulusban futja, melly igen messze kiterjed, — azért történik

a) Gvilielmini Oper. T. I. pag. 43.

b) Helvel. Cometogr.

hogy az Üstökös-csillag a' több Égi-testek kari-kájába mintegy szaguldva bévág.

Valamit ezeken kívül az Üstökös-csillagról, annak belső külső minémúségeiről, természetéről, alkotó részeiről, fényes üstökének okáról és mivoltáról a' szemlélők feltettek, mind azok merő gyanítások — hypothesisek, — és semmi bizonyos szint nem viselnek.

Némellyek az Üstökös-csillagot számlálják azon Égi-testek közé, mellyek új csillagoknak mondatnak azért, mert lételek tsak az újabb időkben ötlött szem elibe; — és olly tulajdonságúak, hogy minekutánna 6—20 hónapokig feltetszenek, akkor viszont elenyésznek. Ilyen új csillagot a' régiek is jegyeztek már meg, nevezétesen Hipparchus fedezett fel egyet a); ismét Hepidanus egy másikat 1012ben, melly három hónapi tündöklése után az Ég-bóltozatjáról ismét elveszett; — így Ticho 1572ben és az ólta többek láttattak az Égnek különböző tájékain b). Az igaz hogy az Üstökös-csillagot sem látta még senki azon helyen, honnan kiindult, feltámadása előtt, állani, és így nem lehetetlen, hogy ha ugyan támadhatnak új csillagok, ez is egy azok közül; annyival inkább, mivel a' melly Üstökös-csillag egyszer szem elől elvész, hogy többé vissza fordulna, senki nem erősítheti.

Mások Bulialdus után úgy vélekednek, hogy az Üstökös-csillag kétféle úgymint planetai és álló-csillagi vagy napféle materiából forradt öszve; így a' planetai oldal homályos lévén, a' napféle oldal világot és magából fényes sugárokat lövel c).

a) Plinius Lib. II. Cap. XXVI.

b) Kepler tract. pecul. de Stellis novis in pectore Cygni etc.

c) Wolfii diss. de Systemate Solium dimidiatorum.

Mások, mint Helvelius a) az Üstökös-csillagot planéták kifolyásából (effluviis planetariis) eredett égitestnek tartják.

Mások ismét azt hiszik, hogy az Üstökös-csillag nem egyéb egy közönséges planétánál, mellynek belsőjéből az ott lappangott tűz egy oldalon kitört, és ezen kirohanó tűz által hajtatik képtelen sebességgel hosszukás pályájában, nem különben, mint a' tűzi-játékokban a' gyuladó szerekkel megtöltött csó a' felgyuladt tűztől felhajtatik a' levegőbe. Ebből magyarázzák már ezek ki a' fényes sugárokat, ebből az Üstökös-csillag pályájának hosszukás circulusát, midőn a' planeta szokott természeti erőnél nagyobb erő által kergettetvén, rendes karikájából kitérni kéntelen; ebből huzzák le azt is, hogy a' kitsutsorodás, mellyből a' sugárok kifolynak, sokszor egészen tűzbe borulva lenni látszik.

Legtöbben ragaszkodnak Newton véleményeihez az Üstökös-csillagok tűneményeinek ki-magyarázásában. Newton ezeket valami csuda természetű planétáknak tartja, mellyek ugyan tsak a' mi napunk körül de igen nagy és hosszukás karikában forognak. Materiájoknak fellette lyukatsos és ritka vólta miatt (propter nimiam porositatem), sok napfényt és meleget elnyelnek, azt magokban soká megtartják, darab ideig világolnak is általa. A' belőle felszálló sugárok, vagy üstök, nem egyéb mint felszálló pára és gőzkörnyék, melly a' nap által megvilágosittatván fénylik; hogy pedig olly hosszán, több száz mértföldekre felnyulik, az az oka, mert az ég felső tájékain a' levegő igen vékony és ritka lévén, sugár törődés és vissza verődés (reflexio et refractio) helyt nem találhat.

a) Cometograph. pag. 648.

Ezen vélemények közül egyik sem elégséges az Üstökös-csillag minden jelenségeinek ki-magyarozására. Így tehát annak természete, alkotása, fényes sugárainak oka és mivólta előttünk továbbra is mélységes titok marad. — Valjon eleitől fogva megvölt-é a' több Égitestek között, vagy ujonnan támad feltetszése előtt? valjon a' mellyik egyszer láthatárunkon keresztül haladt, jelenik-e meg ismét valaha? vagy ha netalám valóba tűz ég benne, nem emésztődik-e meg valahol egészen? vagy ha az éghető matéria belőle kifogyott, a' tűz meglankadt, nem állapodik-e meg valamely világ részében? mind ezek még eddig fejtetlen kérdések.

Azok, kik az Üstökös-csillag támadását belső tűzből következtetik, olyan vélekedésre is vetemednek, hogy akármellyik planétából, e' mi saját lakó földünkben is válhat Üstökös-csillag, ha a' benne lévő tűz magát nagy mértékben kiüthetné. De kérdés: van e' tűz minden planétában? — a' mi földünkről, melly hasonlóan planéta, és a' csillagászok észrevételei szerint a), más planétákkal természetére nézve is igen egyező, annyit bizonyosan állithatunk, hogy ennek gyomrában vagy szünteleni tűz ég, vagy ottan időről időre felgyulad, mint ezt a' gyakori földingás, tűz-okádó hegyek, Ásiának délkeleti szélén a' földből szakadatlan folyó tűz oszlopok, kétségen kívül teszik. De ha a' mi lakó planétánk a' régiek megjegyzése szerint négy elementumokból, tűz, víz, föld és levegő vegyületekből állott öszve, és mindenik vegyület résznek egyenlő mennyiségben kell benne foglaltatni: akkor a' temérdek föld masszával, és azon temérdek víz masszával, melly a' ten-

a) Hugenius in Cosmotheo.

gerekben és a' földalatti láthatatlan öblökben van, egyenlő mennyiségű tűz, minthogy a' földszinén sehol se taláztatik, mind a' föld gyomrában fog lappangani; ha már ez onnan nagy özönnel kironthatna, meglehet hogy a' nagy erőszak a' földet tengelyéből kivetné. — De valamint az Üstökös-csillagnak egy kigyuladt planétából illy móddal történő támadása képzelhető: úgy vagnak ellenbe sok jelenségek, mellyek ellenkezőre mutatnak inkább, mint ezt igazolnák.

Nagyobb fontosságú kérdés ez: mire valók az Üstökös-csillagok? mitsoda czélokra használja azokat a' mindenható kormány? — Némellyek azt tartják hogy ezen kérdést megfejtették, és a' czélt kitalálták, midőn meghatározzák, hogy az Üstökös-csillagok nem egyebek, mint hív szolgák, mellyek a' Világ Urának bölts akaratját a' mindenség egy vagy más részén végrehajtani sietetnek, mint drabantok, mellyek kiküldetnek, hogy ama nagy változásra megérett apróbb világok lételének végét szakasszák, az az, a' megavult alkotmányt széljel bontsák és új formába öntsék.

Annyi bizonyos, hogy az Égitestek közt gyakran történnek változások, mellyek közül némellyeket hihetőleg Üstökös-csillagok okoznak; némellyek eltűnnek, — talám elmulnak, mások újonnan támadnak, mások ismét előbbi formájokat változtatják, vagy darabokra oszolnak 's a' t. A' mi földünkre is egy szent prófézia szerént, hasonló változás várakozik, és be is fog az idő tellyességében következni. A' keresztyén Hit tudomány tartja, hogy a' föld megszűnik az lenni a' mi most, meg fog tűz által emésztetni, új egünk és új földünk léssen. A' fő böltsesség, ki soha eszközök nélkül (salvis miraculis) nem munkáló

dik, egy illy nagy változás végrehajtására is valami eszközt, meglehet egy Űstökös-csillagot, fog elő venni.

A' hitetlen tsak neveti ama csalhatatlan Prófétának jövendölését, neim hiszi hogy ez a' földi világ el fog veszni, és helyette új támadni; sőt erősen meg van győződve a' felől, hogy ez a' föld, és az egész Világ, valamint kezdet nélkül öröktől fogva fenn áll: úgy vég nélkül örökké fenn is fog állani, mai formájában. — De annak megczáfolására, hogy ez a' Világ 's ebben a' mi földünk sem öröktől fogva fen nem áll, sem vég nélkül mostani formájában fen nem fog maradni, elég tsak a' jelekre mutatni, elég tsak a' változásokat emliteni, mellyeket ez a' föld már emberi észrevételek szerint eddig is kiállott, mellyek nyilván bizonyítják, hogy ez a' roppant lakó föld szinte úgy nem romolhatatlan, mint egy sár hajlék. A' mennyire mi észrevehetjük is, sokat változott már a' föld színe: hol hajdan országok voltak, most tengerek fekszenek; hol tenger feküdt, most lakható földek és szigetek állanak; hol régen sik-tér volt, ma hegyek emelkednek; és a' hol magas hegyek emelkedtek, azoknak helyét feneketlen tavak borítják most. — Régi traditiók szerint a' Görög szigetek régen, az özönvíz előtt egy darab száraz földet tettek az Athenei szárazzal. Magyar Ország térségei, hegy partjai és homokos sivatagjai oda mutatnak, hogy ezt valaha tenger borította. 'Sodoma és Gomora helyét ma a' sós tenger fedi. A' Görög Delus szigete nem a' teremtkor, hanem későbbben emelkedett. Az Atlánti tengeren az Azori szigetek közt 1638ban és 1720ban két új szigetek, 1783ban Irlandia mellett egy új sziget termett. Portugalliában a' Marvano hegy a' tenger parton, Esztrella az

Ország közepén, és Sz. Ives városa 1755ben el-süllyedtek. Olaszországban 1538ban Puttzuoli mellett egy nagy hegy kerekedett a' térségen, mellynek kerülete 3 mértföld, magassága 2400 láb. — De ki győzné elő számlálni a' sok változásokat, mellyeket a' föld, emberek értére már kisebb nagyobb mértékben kiállott! Mi azonban csak a' föld külső színéről tudhatunk valamit; mitsoda változások mennek annak belsőjében elő, titok előttünk; mindössze annyit tapasztalunk, hogy sok föld kővé, sok sóvá és ércztzé változik naponként.

Az illy résszerént való változásokat az Égi testeken fel nem vehetjük ugyan, de gyanítható hogy azokon sem történik külömben. A' Csillagvi'sgálók tapasztalják, hogy a' Vénus-csillaga nem csak fényét, hanem külső formáját is változtatja. A' Szent könyvek több változásokat jegyezték fel az Égi-testeknek, mint p. o. Josue és Esdrás idejében. A' Krisztus kinszenvedése-kör 3 óráig tartó sűrű setétség fedezte a' földet a), mellyet rendes napfogyatkozásnak csak azért sem lehet tartani, mivel épen Hóldtóltekor esett, mikor a' 'Sidók Husvét ünnepjeknek esni kellett, napfogyatkozásnak pedig csak Hóldújjulás-kor van helye.

A' Világnak, közelebb a' mi földünknek mulandóságát némelleyek következő hasonlatosságokkal adják elő: mintegy Gyümöls, melly szokott nagyságát elérte 's már nem nő többé, mig külső formája ugyan az láttatik maradni, belsőjében olly változások történnek, mellyek által tökéletességre érik; — azonban az érettséggel a' belső változások fel nem akadván sőt foly-

a) Σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Matth. Cap. XXVII, 45.

vást tartván, romlásra hajlik az egész, a' belek rothadni kezdenek, 's külső héjja is elvész utánok; vagy, — mintegy élőfa, mellynek székjából gyümölds hozó nedvek szivárognak fel az ághegyekre, eléri azt az időt, mellyben többé nem nő, a' nedvek, mellyekkel gyümöltseit sok esztendőkön táplálta, kiapadnak, béle redvesedik, 's vég romiáshoz készül: szintúgy folyton folynak a' változások és érlelő munkák a' teremtés hat napjai alatt kellő nagyságát elért föld gyomrában, szintúgy felszivárognak abból is az éltető nedvek, mellyekből minden állat és minden plánta lételet és táplálatot veszen; de szintúgy el is érhet egy idő pontot, mellyben szokott munkájának tellyesítésére alkalmatlanná lesz; mert miért ne apadhatna ki ennek is éltető kutfeje, mint egyebeké? — Mikor pedig az, ki a' földet alkotta, az érettség idejét betelve látja, leszakasztja azt, elbontja, új formát és új életet ad annak.

Az első hasonlatosság szerint olyan a' csilagos-ég és az egész mindenség, mint egy gyümölds-kert: valamint abban némelly gyümöldsök nőnek, mások érnek, mások ismét elérve lehullanak, 's rothadnak: úgy az Egek világában némelly földek támadnak, érlelődnek, mások érett tellyes korokat töltik, mások pedig rendeltetések idejét már betöltvén elbomolnak. E' szerint a' mi földünk a' hat napi teremtés bevégződése óta érett állapotjában van, 's reá nézve tsak az a' változás van hátra, hogy felsozlattassék, elérett gyümölds módjára megromoljon, és magvából, az az elavult materiájából, újj föld formálódjon, mint a' földbe vetett elrothadó magból új plánta nő. A' hat napok is, mellyeken a' teremtés munkája véghez ment, e' szerint tsak allegorice jelentenek hat nagy

idő szakaszokat; „külömben is” úgymond: „nap-palt és éjjelt csak a’ nap formálhatván, minekelőtte Nap és Csillagok teremtődtek volna, rendes napokat képzelni se lehet”. — Illyen allegorica napokat vett fel Philo József, sőt maga Augustinus is, és ő utánok számtalan Rationalisták, kik szerint a’ teremtés egy egy napja több ezer esztendőket foglalhatott magába.

A’ második hasonlatosság, melly vétetik a’ plánták éltető nedveinek kiapadásából, azoké, kik azt hiszik, hogy ez a’ Világ naponként avul, ’s különösen ez a’ föld romlik; onnan indulván ki, hogy mind ember, mind állat testére nézve hova tovább apróbb, gyengébb és rövidebb életű lesz, kortsosodik, és hogy némelly állat fajok, mellyeknek ma csak csontvázaik találhatnának még, mint a’ Mamutok és Animoniták, már a’ földről végképen kipusztultak. Az ő ítéletek szerint ez a’ föld mind inkább tökéletlenedvén, végre szükségesképen elromol ’s elpusztul. — Így gondolkoztak a’ pogányok közül egyebek közt, Homerus, Lucretius, Maro, Seneca, Plinius, a’ keresztyének közül Cyprianus, Cardanus, Melancton, Lipsius, és mások. — De ez a’ vélekedés ellenkezni láttatik a’ Sz. Írás tanításával, mert az azt mondja, hogy a’ Világ (ez a’ föld) nagy ropogással mulik el egyszerre (perituros Coelos cum fragore) a); ez valami külső erőszakra és ütközésre, talám Üstökös-csillag-ütközésére mutat.

Magok a’ Politicusok az emberi nemzet szaporodása rendiből okoskodnak úgy, hogy a’ föld örökre állandó nem lehet: mert a’ lakható föld térsége határozott, az emberi nemzet szaporo-

a) 2. Pet. III. 10.

dásának mennyisége pedig határtalan. A' most egyszerre élő, mintegy ezer millio ember meg lehetősé- belepi az egész lakható földet, de ha még tízszer vagy többször ennyire szaporodnának az emberek, táplálatot és lakhelyet a' földszinén nehezen találnának, utóljára pedig egy átaljába rajta a' sokaság miatt nem élhetnének. — Igaz, hogy az emberi kezek sokasodván, az élelem kútfejei és a' föld termékenysége is öregbülnek; de midőn a' föld termékenysége csak arithmetica progressioval megyen előre, akkor az emberi nemzet szaporodása geometrica progressióban halad; tehát rövid időn mennyivel meghaladja ez amazt, kiki látja. Ha megtörtént már egyes Tartományokban, hogy a' lakosok a' sokaság miatt nem élhettek, miért ne történhetne e' meg az egész földön. Ha a' Lukkai köztársaság a' maga saját határán termett eleségre szorulna; ha Angliába idegen gabona nem szállítatna, már ma is igen szűk lenne a' Tartomány a' bent lakosoknak. China a' száraz föld színének nem tsekély darabja nem sokára eléri azt az időt, hogy lakossainak temérdekséget tartani nem birván, vagy rajzó méhekként magán könnyíteni, vagy inségre, éhségre jutni kénytelen lesz.

Ezen politicalai következtetésnek nem lehet ugyan nagy erőt tulajdonítani; megálhat mindazáltal azért, mivel azon bizonyos tudományal, hogy ez a' föld valamikor elbomol, ellenkezésben nintsen.

De mikor fogja földünket ama nagy romlás érni, mikor fog bekövetkezni ama nagy változás, hogy új Egünk és új Földünk legyen, gyanítani sem lehet. Hogy azt Üstökös csillag fogja eszközölni, mint feljebb már többször említettett, nem lehetetlen; annyival in-

kább, mivel az Égi testek között több hasonló változás okául a' Tudósok Üstökös-csillagot vesznek fel. A' mi napunk systemájában, a' planeták folydogaló sorában régen felfedeztek a' csillagászok egy csorbát; egy planeta, mellynek Mars és Jupiter közt lett volna helye, sokáig nem találtak; a' Herschel megjobbitott nézőcsőjének segedelmével végre feltalálták azt, de négy darabokra (Ceres, Pallas, Vesta, Dianna) szakadva; — kimérés után úgy üt ki, hogy a' négy darab együtt épen annyit teszen, mint az ott következett planétának tenni kellett volna, honnan azt következtették, hogy az valaha egy tagban állott, hanem valami erőszak által széljel türetett. Ki merné már tagadni, hogy ezen planetára nézve nem amaz utolsó itéleti változást hajtotta végre a' Teremtő egy Üstökös-csillag által, melly futása közben abba ütközött, melly a' mi földünkre is ki van mérve?

A' mi földünk is forgott már a' veszedelemben, hogy egy Üstökös-csillag által széllyel zúzzattasson; e' folyó században, a' mostani élő kor éérésére történt az, hogy egy nagy Üstökös-csillag földünknek pályájába úgy bevágott, hogy az összeütközés csak ennek valamivel előbb lett áthaladása által mellőztetett el. A' ránk jövő 1832dik esztendőre feljövendő Üstökös-csillag, melly hasonlóan földünk pályájába fog be vágni, kikerül-é olly szerentsésen bennünket, vagy tellyesedést szerez ama' homályos értelmű prófétiának, hogy a' Világ Birája ezeret elvár de két ezeret nem, — nem tudhatjuk. Ha mint máskor, úgy most is elmellőz, mindég lesz más oda hátra, mindég támad új, mig vagy egyik, vagy másik végre földünket találhatja.

Sok okunk van gyanítani, hogy már valaha érintette is valamelyik Üstökös-csillag föl-

düinket. Nem tsak a' népes tartományokban, hanem a' sivatag fagyos Sibiériában is, hol se most, se ez előtt emberek tudtára, városok, faluk nem épültek, következőleg televényekről szó se lehet, ha a' földbe áskálnak, a' föld masszát sok területekben egymáson feküdve találják, majd fekete, majd fehér, majd nyirok, majd agyag vagy fővenyes föld rétegek vagynak egy más felett. Ha a' föld golyóbissa valami híg masszából egyszerre formálódott volna ki egy gombolyaggá, hol vennék magokat az említett rétegek? az északi tenger felé, Hollandiában 's másutt is, a' torf 'sombékokban több ölnyi mélységre a' föld alatt egész kidült erdők találhatnának, hova azokat ember le nem ásta, sem a' teméntelen föld masszát azok felibe nem terítette. Még az a' nevezetesség van ezen föld alatti fákban, hogy azok rendszeren észak kelet felé vagynak dülve tetejekkel. Mind ez arra láttatik mutatni, hogy valami özönvíz árja formálta a' föld rétegeket, e' mosta ki a' száraz földet több helyeken, hordta és hagyogatta azt széljel a' többi szárazra terítve, és egy illy nagy özönvíz, mellynek az említetteken kívül még sok más nyomai fen vagynak, tsupán Üstökös - csillag közbe jöveteléből kimagyarázható.

Nem tsak Mózes emlékezik egy nagy víz-özönről, melly a' Noé idejében az egész földet ellepte: a' Pogányok hagyományaiban is találhatik annak nyoma, a' Görögöktől emlegetett víz-özön, mellyből tsak Deucalion és Pirrha maradt meg az Olympus tetején, egy fog lenni a' Noé idejebeli víz-özönnel, és tévelyegnek, kik tsak egy résszerént való árvizet hisznek, melly Ásiának valami részét, az Ararát hegye' és Irnáus bértzek' völgyeit elöntötte volna. — Az özön-víz közönséges volt Afrikában szintúgy

mint Ásiában és Európában: különben nem találhatnánk Sibiériában Afrikai vad-állatok csontvázai; másként kimagyarázhatatlan volna, hol veszik magokat Frantzia országban, a' Pireneumi Havasokon, nevezetesen Tourainban, a' több mértföldnyi kiterjedésben, 18—20 lábnyi vastagon elterült tengeri csiga héjjak 's halgerintzek.

Az özön-viznek Üstökös-csillag miatt lett kiöntését következő módon lehet kifejtteni: valamelly Üstökös-csillag a' föld mellett olly közel menvén el, hogy azt egy oldalon érintette is, nevezetesen, történetből a' dél nyugoti oldalon, a' csendes tenger táján, onnan a' temérdek víz masszát kinyomta, az a' föld színén nagy zajjal széljel ömlött, a' szárazt hol azt anya-sziklák (Urgebirge) és gránit hegyek nem védték, kimosá, és magával elseprengette. Dél-nyugotról indulván ki az áradás, Észak-kelet felé kellett annak nyomúlni, hova legtöbb földet is kotrott magával; — legtöbb föld hanyódott Ásiának északi oldalába, hol a' föld színe most is legdombosabb; legtöbb föld kimosódott dél-nyugoton, hol a' kizudult áradás csak azt a' földet nem moshatta el, melly valami anyaszikla óltalmába, valami granit hegy megett feküdt. Innen van hogy mindenik föld része délnyugot felől hegyesen, hegyfokokba és kősziklákba végződik; innen van Afrikának hosszas háromszögű fekvése, melynek végső csútsát a' Jóreménység foka magas kőszálakkal rekeszti; innen, hogy Ásia, ugyan azon oldalon, hegyesen benyulik két helyen az Oceanba, 's kősziklákba végződik; Amerikának délnyugoti csútsát a' Tűzföldnél gránit hegyek határozzák; új Hollandia, 's majd minden szigetek sőt Európa is dél nyugot felől sziklás partoktól vétetik körül.

Sok helyeken maradoztak dirib darab csomó föld részetskék, mellyekből a' szigetek lettek. A' kisebb tengereknek is olyan fekvések van, hogy arra mutathatnak, hogy öbleiket 's árkaikat egy délnyugotról eredett áradás mosta ki a' porhanyós földben. Innen kimagyarázható az is, hogy a' magas hegyek tsak nem átaljába délnyugot felől meredekek, észak kelet felől pedig lejtősen botsátkoznak alá.

Mozes az özön-vizet Világ teremtése után 1656dik esztendőre teszi, mikor már az emberi nemzet igen elszaporodott, és a' száraz földön mindenféle elszéledett. Innen, nints okunk a' Praeadamitákkal egy Ádám előtt már fen állott emberi nemzetség hívésére vetemedni, annak kimagyarázása végett: hol vették magokat azok a' vad emberek a' legtávolabb, a' Világ tenger közepén fekvő szigetekbe, hol az újabb időkben az Európai Hajósok őket feltalálták, kik oda a' hajókázás feltalálása előtt nem hajózhattak, sem úszhattak, sem repülhettek? ismét: honnan van az az igen nagy különbség a' különböző föld részein lakó emberek között a' test formájára, színére és hajakra nézve? — Mert ha az emberek már az özön-viz előtt mindenféle elváltak széledve (a' minthogy a' pásztori, vadász, és kész gyümölsökkal való élés mód mellett, inkább is hamarabb is elszéledhettek mint a' mai polgári élés mód mellett (mikor a' száraz föld széljel mosódott, itt ott sziget részetskékben elhagyogatódott, maradoztak azokon emberek is, kik ott fenmaradtak és szaporodtak. — A' test színének különbözősét az éghajlat és élés-mód különbözőséből kell lehuzni. A' falusi munkás nép színe ugyan azon Tartományban is sokat különbözik az árnyékon nőtt városi nép színétől; annyival természetesebb tehát, hogy

midőn a' hideg és mérséklett éghajlat alatt lakók természeti fejr bőröket megtartották: a' forró éghajlat alatt lakók bőre barnára perseltetett, és hajok bongyorrá süttetett. — Nálunk az ember feje kerekded, gömbölyű, némelly Amerikai népeknél pedig hegyes és hosszukás; de miért? mert ott eleitől fogva az a' csudálatos szokás uralkodott, hogy a' született kisdedek fejét hegyesre öszve nyomkodták. A' Khinai fejr nép lábai igen aprók, de azért, mert az ott való szokás és ízlés szerént, a' szülők leány gyermekeiknek lábokat öszve szoritva tartják, hogy ne nőhessen; egynehány generation mesterséggel tsinált elformálás azután, a' természetbe is által szokott menni.

A' többi Világ részeivel való közösülés megszünte okozhatta a' szigeteken elmaradt embereknek tellyes elvadulásokat, hogy azok szinte baromi miveletlenségre allyasodtak. Mikor az újabb időkben az Európaiak új szigeteket fedeztek fel, mindeniken azok közül találtak embereket, de minő embereket! csak azzal különböztek ezek a' majmoktól, hogy szőrösök nem vóltak, és egymással beszélni tudtak; külömben minden öltözet, hajlék, kézi vagy házi eszközök nélkül, barmok módjára tanyáztak a' szabad ég alatt, gyümöltsökkel éltek, mellyeket a' sziget mivélés nélkül önként termett. Kevés szigetek találtattak olyanok, mellyeknek vad lakossai, valaminémű földmivélést gyakoroltak vólna, mint a' Kanáriai szigetek régi lakosi, kik a' földet ökörszarvakkal turkálták fel 's úgy szórtak bele gabona szemeket. Még az újonnan feltalált nagyobb föld részek lakói is, mint a' Pérubéliek Amerikában még 1528ban, mikor a' Spanyolok ott legelsőben kiszállottak, iga vonó barmok és eke nélkül, fa ásókkal mi-

vették a' földet, hegyes karókkal tsinált gödrökbe temették a' magot. A' Szenegáli Négerék, Afrikának nyugoti partján a' földet kard vasakkal metélték fel vetés alá. Sőt találtattak olyan vad- emberek is, kiknek a' tűzről se vólt semminémű megfogások. Mikor a' Portugallus Magellán a' Mariana szigetek' egyikére kiszállott 1521dik esztendőben, 's a' hajósok tüzet raktak: mint valami csudára tsoportoztak öszve a' lakosok a' tűz körül. Ők valami állatnak hitték a' lángokat, melly a' fára azért ragadt, hogy azt megegye; némellyek közelebb menvén a' tüzet megfogták, de kezek megégvén sikoltozva futottak el, mert a' mint magok mondták, a' veres állat megmarta; egy se mert azután a' tűzhöz közelíteni, félvén hogy az irtózatoss állat megharapja, vagy lehelletével megsérti. — Mennyire elfajulhat az ember, mennyire sülyyedhet az érzéketlen állatiságba, mutatják a' Kannibálok a' Karaibi szigeteken, Amerika szomszéd-ságában az Atlanti tengeren: ezek ragadozó állatok módjára, egymást üldözik, 's ha elfoghatják megeszik.

Midőn tehát az özönvizet a' hátra hagyott nyomok és világos jelek igazolják, igazolatik egyszer'smind az Üstökös-csillagnak kimondott rendeltetése; mert ha ez földünket érhetne, ez előtt, érheti ezután is, sőt darabokra törheti azt, mint a' Mars és Jupiter planeták közt állott földet széljel törte; és ha tüzzel jár felgyujthatja azt, hogy a' Profétzia szerént tűz által emésztdjön meg.

Nem erős hitet nyerni 's magát tsalhatatlan igazság gyanánt árulni, hanem tsak gondolkodást ébreszteni czélja ezen Értekezésnek. Mennyibe lehet helyes az ilyen formán való fejtegetése a' Világ végváltozásának egy Üstökös-

csillag rendeltetéséből? vagy nem volna-e helyesebb azt magának a föld belső tüzének ki-rohanásából, 's így a földnek Üstökös-csillaggá való változásából következtetni, — ember meg nem ítélni. Mélyebben vagynak az Úrnak útjai elrejtve mint sem azokat gyarló emberi ész ki-tanulhatná. — Azomba a phantasia örömmel ábrándoz a homályos jövődön, a nyughatatlan tudni vágyás törekszik félre vonni a kárpitot; ezt nem tehetvén, kukutsál képzelt réseken a jövődő játékszinére, hol ha egy szint, egy tárgyat felületesen megpillantott, abból okoskodik a láthatatlan egészre. Végre a kifáradt képze-lődés a Sphaerák világából e valódi világba alá szálván, itt leli fel ama nagy igazságot, egy Római Lantosnál:

Prudens, futuri temporis exitum,
Caliginosa nocte premit Deus;
Ridetque si mortalis ultra
Fas trepidat. — — —

vagy:

A bölts Teremtő a követő időt
Sűrű homályban rejti szemünk előtt;
'S a láthatatlant látni vágyót
Csak neveti. — — —

3.

Gondolatok a Magyar tudós társaság legelső munkájáról.

Egy nemes Úri háznál szép társaságban lévén azt hozta elő a házi Úr: ő szeretné tudni, min fogja az újonnan Pesten felállított tudós társaság legelső munkáját elkezdeni? az ő vélemé-

nye szerint legszükségesebb az volna, ha egy tökéletes magyar|szótárt készítene; mert más-kép sok új írók serege, kiki kénye szerint új szavakat gyártván olly nagy zürzavarban hoz-hatja nyelvünket, hogy idővel Babel tornya építők módjára egyikünk a' másikat nem fogja érteni.

Ez tárgyat adott beszélgetésre; a' jelenlévő Asszonyi, 's Úri személyek közül elmondván kiki véleményét, többnyire a' háziuré mellett maradtak; én pedig illy formán tevém észrevételeimet, mellyek utóbb az egész társaságnak tet-szének, haza jövén pedig jobban rendbe szed-vén gondolatimat leírtam, és most a' nemes magyar olvasó közönséggel is közleni bátorko-dom olly reménnyel tele, hogy legalább elme futtatásnak szolgálni, és az előtt is tán kedve-zést jfognak nyerni.

Ne féltsük mondám, az új szavak által nyelvünk romlását, se ideig való kis zavarodás-tól, ha volna is, ne igen sokat tartssunk, még is csak jobban megéri a' magyar, akár nemes, akár polgár asszony, és a' köznép mit tesz az ütér, mint ha azt mondod neki Arteria; inkább örüljünk ennek a' szerencsés változás-nak! más mívelt nyelvek is szinte illyen tusán mentek által, ezt már előttem mások is mondták ugyan, de nem lehet a' közönség' megnyug-tatására elégszer ismételni.

Nem de a' must, mikor forr, legzavaro-sabb? de utóbb jójizú tiszta bor válik belőle, a' szoba, mikor seprik, legporosabb, 's csak azután lesz tiszta csinos? így van ez természetesen nyelvünkkel is, most egynehány évek oltá forr, most sepergetnek rajta, de majd szép tisz-ta lesz, mihelyt az idegen sepredéktől megme-nekszik, és lám! mennyire tisztult, simább

lett, hogy Rákótziaik századját ne említsem, csak mióta Auróránk jár?

Új szavakra szükségünk vagyon, azt kiki által látja, mert tudományokban, mesterségekben, szép művekben előmenetelt tévén, tovább is haladni akarván, ezek pedig valóban nem deákul, mint eddig kimondhatatlan kárunkra történt, hanem hazai nyelven legjobban terjeszthetődvén, az idegen szavakat, mellyek természetével többnyire ellenkeznek, ki kell küszöbölünk.

De tehetjük is a' szükséges javításokat és pedig inkább, mint más nemzetek, mert hála Isten! nyelvünk olly boldog alkotásu, hogy nem szorultunk a' kölcsönvevésre, mivel ön magában meg van az a' mag és a' csira, mellyből minden szükségest természetünk; olly bő gyökerű plánta, melly könnyen szaporodik, és vég nélkül elágozhatik, olly drága kő, mellyet igen finommá simithatni! szóval olly eddig elismért, nem használt kincs, mellynek Európai nyelvek között mostan párja nincsen, a' mellett pedig olly természetes egyszerű, 's könnyű szerkezetű, hogy belőle, mint viaszból tetszésünk szerint mindent, a' mit csak akarunk csinálhatunk.

Nám! hogy többet ne említsek, jóval többetünk van, mint más nyelvekben, mink tehát már azért is ezernyi ezerszer több, és a' mellett világosabb szavakat csinálhatunk, mint ők. Mikor a' Német csak azt mondhatja al el il ol ül, mink hozzá tehetjük még ál, él, íl, ól, úl, ül, ól, ül; de még ezt is: áll 's a' t. de még így is: aly 's a' t. de még tovább emigy is: ölj, élj 's a' t. de ennél is tovább így: olly illy 's a' t. sőt még messzebb imigy: állj, és emigy is ollyja mellyek nálunk többnyire jelentéssel bíró szóttagok.

Tehetjük azért is, mert előttünk álnak más nemzetek tulajdon nyelvök körül tett tapasztalásai, nagy hasznunkra szolgál ebben az a' szerentsés környüállás is, hogy mai időben a' magyar sok nyelvet, legalább többet, mint akár-melly más nemzet tud; hol van olly magyar tudós, a' ki magáén hivül legalább 3 4 idegent, mint latány német, tóth, horváth, rác, lengyel, cseh, oláh, vagy pedig franczia, angol, olasz, spanyol, görög, zsidó, arab, sőt más ásiái nyelvet tökéletesen nem tudna? és így mink mindenikből azt, mi a' miénkre illik, simábbá, világosabbá teheti, szemesen kiválasztván, a' hónira alkalmaztathatjuk.

Tudósaink eddig csak kész gyökerekből csináltak új szavakat, vagy pedig fordítás által más nyelvekből, ide nem értvén kurtítás által szebbeknek tett, és feledékből új életre felhozott sok régi szavakat, azonban senki se bátor-kodott egészen új gyököt, vagy gyök nélkül új nevet adni; de a' tudós társaság, mint nemzet megbizottja, több tekéntettel bírván, ezt is teheti; sőt nagyon sajnálhatnánk, ha mindenütt, hol a' szükség kívánja, nem tenné! mert ha ugyan azon egy gyökből igen sokat származtatunk, úgy zavar, és kétértelem elkerülhetetlen úgy, mint mikor valami nagyon elterjedt rokonságban igen sok a' Jantsi-Bátsi, némellykor azt se tudjuk jól megkülömböztetni közöttök, ki a' vőlegény? ki a' sógor? a' mint már úgy is sok ilyen van p. o. század majd nem ellenkező dolgokat jelent, egyszer annyit, mint száz évet, másszor annyit, mint százfőből álló hadi testet, meg annyit is, mint százból csak egy rész t. i. úgymint egy negyed egy ötöd egy század rész. — De ez nem a' mi hibánk! már őscink tették.

Más nyelvekből fordítás által csinált új szavak is többnyire nem igen kedvesek, és azért nem is maradandók p. o. r a j o s k o d á s Schwärmerei, ellátni providere, köteles obligatus 's a' t.

Azért sokkal jobb egészen új gyökű mással semmiben öszve nem ütköző akármiilyen szó, csak magyaros legyen, melly sokkal határozottabb, és épen azért maradandóbb is; mivel a' közönség mindég készebb illyent elfogadni, mint olyant, mellynek tudja származását, és okoskodhatik mellette, jó e' vagy rosz e'?

Nám! meghatározott szavaink, mint bor, víz, vár mindég állandóul megmaradtak, talán még Árpád előtti időkből, vagy Ádámtól magától, midőn ellenben sok származtatott szavunk, mint p. o. mellyre való lajbli pruszli vesztli idegen nevezetek alatt tántorog a' nép közt.

E' mellett pedig kis fortéllyal is élhetni. Csak azt kell erősen állítani, ha valaki vallatna érte, hogy Bese Úr kaukazusi útazásában egy régi magyar' kéziratra akadt, vagy Jankovics könyvtárában feltaláltatott, vagy a' nemzeti Muzeumban van egy olyan, hol a' Privilegiumot c z e m, a' figurát c z a m a, középpontot bönynek nevezik, hogy felső magyar országban, vagy Erdélyben, vagy Bukovinában ottani magyarok közt némelly helyeken Apostolt I m a, appetitust n y i z nek hívják.

Az igazi tudós elmosolyogván rajta, örömmel látja, és halgat, a' nép pedig szinte úgy hirtelen felkapja, mint századok előtt sok tót szavakat felvett, és mai napig is német, deák, franczia szavakon inkább kapkod, mint a' származtatott vagy fordított új magyarokon, mellyek nem olly határozottaknak látszanak előtte.

Igy van ez nálunk, így van ez más nemzeteknél, sőt némelyek mint Francia és Longobárda az egész nyelvöket romlott latánnal felcserélték úgy, hogy alig találhatni valami eredeti szót benne, és már most kéntelenek abban hagyni, mert nálok ez már olly megrögzött gonosz, mellytől meg nem menekedhetnek.

De van a' magyarnak módja, mint feljebb mondtam, és épen most a' legkedvezőbb ideje is hozzá, midőn a' tudós társaság is felállott, és midőn épen forrni kezdett. Csináljon hát a' tudós társaság, csináljon mindenik, ki ért hozzá új szavakat, de leginkább új gyökűket.

Jó mesterből jól eltalált új szavak megmaradnak, a' rosszak pedig magokban elenyésznek; sepergessünk most rajta, forrjon a' nyelv most sokáig, hogy annál szebb 's tisztább legyen azután.

A' mi pedig a' tudós társaság első munkáját illeti, én, úgymondám azt nem a' szótárra határozom, hanem legyen ez nemzeti oskolák számára.

A z A. b. c. könyvecske.

Mikor házat akarunk építeni, nemde leg is legelőbb a' szükséges szereket meg kell szereznünk, máskép félbe szakad a' munka, azután tesszük le a' talpát, 's úgy tovább építünk, a' tudós társaság is tehát, ha tudományt akar terjeszteni, és jól akar építeni, leg is legelőbb a' szükséges szereket szerezze meg tudniillik a' magyar hangok, és ezeknek képviselőjök, a' betűk körül, azután a' helyes írás, és olvasás körül foglalatoskodjon; azután tegye le a' tudományok talpát, ez a' nyelv maga, ezt tegye egy jó nyelv könyv, 's egy jó szótár által olly tökéletessé a' mint csak lehet, minekelőtte tudo-

mányokról szép mivekről csak egy szóval is értekezne.

Vagy talán azt gondolja valaki, hogy nem volna mostani betűnk körül! jobbitani valónk? mire való az a' hiába heverő c. x. y. q. w. betű nálunk? és miért van annyi sok a' hangot igazán ki nem ejtő összetett kettős, sőt hármas négyes betűnk bb. cz. cs. zs. ll. gy. ggy. llj. nyny? holott egy hangnak, csak egy betű kell?

Tehát van sok a' mi szükségtelen, és viszont nincs, a' mi szükséges! micsoda zavar ez? egy betűnek sokkal világosabb a' hangja, helyesebben 's hamarább is írhatni, 's nyomtathatni vele.

Míg ez nem lesz, nyelvünk nem igen haladhat, egészen világos, szép, tiszta nem lehet, közönséges tudós, és uralkodó nyelvvé még országunkban sem válhat! — míg ez nem lesz, addig hiába fáradozna a' tudós társaság egy maradandó helyes-írást behozni, mert némelly írónak még 100 év múlva is jobban fog tetszeni Csáktornyát csevel, másnak tsevel, harmadiknak meg ch evel, negyediknek meg cievel írni.

Ezen kívül bizonyos az is, hogy vagyon nyelvünkben még olly hang, mellyre mind eddig nincsen betűnk! egyet hozok elő: mond ki eztet: „eszem a' kenyeret”, és mond utánna: eszem nem ment el.

Itten az első „eszem” szó máskép hangzik, mint a' második, a' többi e betű se egyformán, úgy e' bár? ha egy hanggal olvasnád, mi furcsán ütne ki! az idegen tanuló pedig bizony csak úgy olvassa ám! erre a' két valósággal különböző hangra tehát, két külön betűre van szükségünk.

Némellyik talán erre is megkülömbözés végett, mint franczia nyelvben van is, 's mint nálunk is van ezekben: ó ö ő, valami akcentust akarna rakni! én pedig azt mondom, hogy minden bizonnal sokkal jobb volna, minden illy különböző hangra, legalább nagyobb részint, egy valóban különböző más forma betűt adnunk; mert az a' szörnyű sok akcentus a' magyarban mind az írónak, mind az olvasónak, mind pedig a' nyomtatónak igen nagyon alkalmatlan; és piczinyiségök miatt azon kívül még igen könnyen elhibázhatók, azért is a' tökély az illyenekben szinte lehetetlen.

Vélemem szerint elfogadhatnánk betűknek, mennyire hibáznak, és mostani öszvetettek helyett szükségesek, akármiféle olly jegyeket, mellyekkel sajtóink már birnak, ha szinte kalendáriomból is a' csillagok jegyeit, mind egy, csak legyen! — Jelentsen a' hiába heverő c betű cz, x zs, y is valamit, q is valamit, w is valamit. Némelly betűket meg is lehetne fordítani, a' fölét alá, jobb oldalát balra tenni. Némellyekre alól farkot kötni, vagy fölibe egy, akár két fület is adni megkülömböztetésül; ha pedig egészen eredeti újakat akarunk, sajtó műhelyeink ezeket is megcsináltathatják:

Hát tovább miben van nálunk

A' helyesírás, és olvasás!

Ha betűink már egészen jó rendben volnának is, még is a' helyesírás, és olvasás dolgában hátra leszünk, de nem csak mink magyarok, hanem más nemzetek is, mig nem igazítunk rajta.

Nám a' mu'sikai írásban inkább haladtunk! ott a' készítõ úgy írja le a' hangok jegyeit, hogy az, ki hegedű-vonóval utánna olvassa, nem csak

taktusban különfélekép felosztva látja, meddig kell egy egy hangot huzni; hogy következnek többen egymásután! mély, vagy magos-e a' szózat! milyen az egész dana tónusa! de fel van az is jegyezve, hol kell trillázni, hol tűzzel, szerelmesen, hol erősen lassan, halkal, hol emelve, hol szálva, hol késve, vagy szaporábban, hol nyujtva, vagy ütögetve kiejteni, hol és meddig kell szünni, hol ismételni, 's a' t.

De az írásban, mint beszédünk jegyeiben mind ezek hibáznak, csak a' pusztá betűk, 's némelly csekély pontozások állnak ottan, és innént vagyon, hogy sokszor legjobb olvasó az író gondolatjait csak találgatja, máskép érti, hogy tanultabb ember is a' szórendeket többnyire csak egy hangon olvassa, úgymint városi és falusi mestereink már ifjuságunktól fogva hozzá szoktattak, hogy kivált a' játékszinben ugyan azt a' szerepet minden más játszó személy máskép hol kisebb hol nagyobb tetszéssel, hol pedig nézők unatkozásával szokta előadni.

Mivel pedig a' beszédnek sokkal több tulajdon fordulatai vagynak, mint az éneklésnek, és a' musikának, bizony szükséges volna a' helyesírás és olvasásra is, olyan valami jegyeket megállapítani, mellyekkel a' szavak, és az egész szórendek mintegy megbélyegeztetvén, az olvasó azokból hamar észrevehetné, hol kell emelni, hol lejjebb szállítani a' beszéd hangját, mit kell tűzzel, mérgesen, keményen, ráijesztve, kevélyen, fellengősen, kérkedve, mit nevetve, vagy elkeseredve, érzékenyen, szomorúan, szeliden, nyájasan, szánakodva, hizelkedve, alázatosan, mit erősen, mit halkal, mit nyujtva, mit hamar, mit lassan, és úgy tovább olvasni, hol és meddig elhalgatni, hol a' szavakat és verseket ismételni, — de még a' selypes, a'

hebegő, nyifogó, pityergő beszédre, a' gunyoló, akadozó, gagyogó, dadogó szóllásra, az öreges mély, a' gyermekes vékony, sivitó tónusokra, mellyek kivált a' drámai költésben, és elbeszélésekben előfordulnak, valami jegyeket kigondolnunk.

Az is való, hogy minden ilyen beszéd formáknak jó válogatott példákban már olvasó könyveinkben elő kellene kerülniök, hogy már a' nemzeti iskolákban az olvasással együtt mindigárt a' helyes előadást is ifjaink neveléséül bé kellene hoznunk.

Ez által pedig nem csak az érthetőségre és világosságra nézve beszédünk sokat nyerne, nem csak nevendéink nyelve a' természetes beszédre idején feloldódna, hanem a' csinosabb beszélgetésre, az ékesszóllásra, a' költésre jó korán elkészülnének; 's így belőlök ügyesebb Bírák, Tisztviselők, ügyesebb szószóllók; ügyeszek, tanítók, prédikátorok válnának, tudván alattvalóit szóval is vezetni, és jóra határozni, nem csak ügyesebb színjátszóknak, vidámabb társalkodóknak jó korán kiformaltatnának, de jobb kedvel, 's mintegy játszva, ennél fogva nagyobb előmenetellel is tanulnának; sőt ez a' természetes jó kedv, kivált ha a' többi tudományok is nem a' holt latány nyelven, mellyet Éva vétkével Isten haragjából ránk maradt gonosznak méltán nevezhetnénk, hanem magyarul, és nem olly erőltetett fejtörő szórul szóra betéve tanulóssal, hanem tetszetősb módon, és jobban a' nevendékek megfoghatásához alkalmaztatva, előadatnának, úgy ez a' természetes jó kedv, mondom, már ifjú korukban így beléjük plántáltatván, egész életökben megmaradna, 's így az egész nemzet idővel, talán már a' jövő nemzedékben, vidámabb, elevenebb természetet

vonna magára, a' helyett, hogy most hibás, pedáns, scholasztikai nevelésünk, monoton előadások, egyhangú prédikátziók, előimádkozások, értetlen latán — — által, 's más ilyen Széchenyi Hitelében helyesen előadott okoknál fogva, csak egy szomorú, mintegy elkeseredett, 's minden szép szabadságink mellett, még is a' sok régi minden szebb csirát elfojtó szokások nyüge alatt nyöszörgő, komoly nép vagyunk, ez lévén fő bélyege nemzeti karakterünknek.

De már megint az a' kérdés, minő jegyek volnának ezek? — A' tudóstársaságnak ezeket nagy gonddal kellene kidolgoznia, szóval oda írni p. o. „mond p i t y e r g ő s e n” nem tanácsos; mert az írás, és nyomtatásban megkívánható, hamar és rövideg kárával történne. Hát mit?

Sokat lehetne a' muzsikai jegyekből ide alkalmaztatni; sokra csak az első, akár nagy, akár kis betűket felvenni p. o. ha z betű azt jelentené: m o n d z o k o g v a. Sokra ujjakat olly formán csinálni, mint a' mostani kérdés, és felsőhajtás jegyünk?! — A' pontokat és vonásokat pedig erre annál inkább nem kellene használni, mivel a' mint mondám, nem csak kistsinységök miatt könnyen elhibázhatók, de szaporításuk által csak nagyobb zavar támadhatna.

Kérdés az is, hová kellene ezeket a' jegyeket rakni? elől e', vagy hátul? vagy ide is oda is? szavak és szórendek fölött, vagy alattok? vagy ide is oda is egyszer'smind? — Hogy mostani szokásunk a' kérdés jegyét hátul tenni hibás, és hogy sokkal jobb volna azt elől, és talán hátul is tenni, azt kiki tapasztalásból tudhatja, mert hamar olvasván sokszor csak akkor vesszük észre, hogy az elolvasott szórend kér-

dés volt, mikor már végén járunk, kivált a' hosszabb kérdéseknél.

Tovább most az sincs jó móddal meghatározva, hol és mit kell nagy betűvel írni! majd nem minden író kénye szerint, vagy a' hogy épen a' tolla elcsuszott, oda írja. A' német minden magában érthetőt nagy betűvel ír, mások pedig többnyire csak a' tulajdon neveket, mind ez világos jele annak, hogy ez csupa czifrázás, haszontalan fáradság tanulni is.

De méltán még azt is kérdezhetjük, miért van külön írási, és megint más forma nyomtatási betűnk? tehát négyféle? ez csupa régi szokásból nagyobb akadályra ránk maradt időszellemi kórság, melly által azt nyerjük, hogy sok polgárfi 2. 3. évig oskolában járván a' nyomtatást, és deák minisztrátziót eltudja, de nem a' kézírást olvasni, és így többnyire hiába tanult.

Ha pedig már van négyféle betűnk, miért nem határozzuk meg a' velök élést? de nem a' hiábavalóságokra, hanem nagyobb világosság okáért? p. o. a' hibázó és öszvetett betűk kipótolására, a' beszéd tónusa megjelelésére, mint feljebb mondtam, egy nemét a' folyó beszédre, más nemét a' közben idézett más személy szavaira, 's a' t.

Kellene elvégre a' hamar írás rendszabásai-
val is, mint ez francezia és angoly parlamentben gyakoroltatik, megismerkednünk, tanítását azok számára, kik megakarnák tanulni az oskolákban behoznunk.

Sajnos eléggé, hogy gondolatinkat se késedelmes kezünk, se pedig, máskép szapora nyelvünk, mig távolról se küvetheti, 's így sokszor mig ezek valami csekélység feljegyzése, és kimondása mellett elkésnek, addig azok sebes szárnyal repülővén, a' legfelségesebbek közülük

mondatlan, feljegyezetlen elcsusszannak. — Adná az Isten! annyira mehetnénk, hogy ma holnap az emberi ész erre is módot feltalálhatna; de a' mi már egyszer más nemzeteknél meg van, tudván ők legalább olly hamar írni, mint az ember beszél, miért nincs ez nálunk is? holott nem csak az Ország-gyűlésén használhatók, hanem jó volna ezt másoknak is tudni, kivált Szolgabíró, Jegyző, Eskütt, Ügyész Uraknak midőn az elmondott beszédet a' Vármegye vagy Városházákban fel kell jegyezni, midőn tanukat kell vallasni, 's a' t.

Nagy munka volna mind ez! de jutalmas, és azért megérdemlené a' tudós társaság fáradtságát! ne nézzünk ebben más nemzetekre, kiknél még szinte hibásabb betű sort, zavartabb írásmódját látjuk! sokat tanultunk mink már másoktól, tanuljanak most mások tőlünk is valamit! előttünk vagynak sok másban, ebben legyenek utánnunk.

Csak ezek után jöhet a' nyelvre magára a' sor! lesz itt dolog grammatikája, szintakszisa, szavai körül, ha mindenestől mindenben széppé világossá, határozottá, beszédre, éneklésre, költsésre alkalmasabbá akarjuk tenni! — Itten csak azt akarom észre vétetni, hogy

A' magyar nyelv az éneklésre igen alkalmas lehetne.

Tudva van, hogy éneklésre a' magánhangzók, mellyeket nyujtani lehet, és kinyitott ajakkal eltrillázhatni, és a' lágy mássalhangzók legalkalmasabbak, tehát a' hol sok ai, ei, au, á, é, ó, ő, ű, cs, cz, ly, gy, 's a' t. előfordúl; már pedig nyelvünk ezek hijával nincsen; sőt mint mondám, és tudva van, jóval több van benne, mint szinte az Olaszban, melly

mind eddig erre nézve a' legelső; de egy nagy hibája az, hogy nálunk ritka szó, az olaszban pedig mindenik magánhangzón végződik; második hibája az, hogy sok mássalhangzót mint rt, lm, zt, lt, nk, 's a' t. ámbár nem annyira mint a' német, vagy a' cseh, hasztalan, és pedig épen nyelvünk eredeti természete ellen, öszve halmozunk; hajdan a' magyar nem is mondhatta ki a' Grundbirn, Fürstenfeld, Groschn, Sztreha Brat neveket, hanem sokkal jobb ízlése szerint kolompér, füstafér, garas, eszterha, barát, névvé változtatta.

Józan ésszel megfontolván a' dolgot, vajmi sokat lehetne ezen a' nélkül, hogy a' nyelv legkisebbit is vesztene hathatóságára vagy világosságára nézve segíteni, ha p. o. minden 3-dik esetben, és minden nk után, az utolsó hasztalan k betűt egészen elhagynók, babámnak helyet babáma mondanám, ha alma helyett óma, volt helyett vót, miért helyett miér, 's a' t. irnám, ha titoknok helyet titász, vagy tita lenne, és már ezzel is mennyire melodiásabbá nem válna nyelvünk.

Ezen senki meg ne ütközzön, mert igaz dolog, és csak a' szokatlan fülnek visszán tetszik, de bizonyosok lehetünk benne, tetszene csak az új társaságnak illy reformátziót magára vállalni, hogy minden eleinteni gunyolódások, 's mérgelődések mellett is, rövid idő alatt az egész nemzet az igazságnak hódolván a' jót szepet önként elfogadná.

Ezek volnának tehát vélemem szerint magyar tudós társaságnak, első és legsürgetősb munkái, de talán sokaknak nem innye szerint, kik már előre tudja Isten! micsoda találmányokról álmodoznak, és a' mint mondtam, már palotá-

ban akarnának lakni, midőn még téglá, és mész
hijával vagyunk.

De bizzuk ezt ő reá magára a' tudós társaságra, lelkes felállítóira, a' kormányra, és az országos-gyűlésekben ülfő férfiakra, azon nagy tudományu és tapasztalású magyar első rangu bölcsek, kik a' társaság rendszabásait kidolgozták, foglalatossága körét is gondosan kimérték, tudom mély ésszel mindent megfontolván, a' magyar nyelv és tudományosság minden oldalú gyarapítását fő, és legelső céljául tették; tudom nem akartak belőle se önkényes makacs Inkvizitort, se mindenre jól vant mondó, alvó Morfeust csinálni, hanem egy *eleven, férfiúi erővel, 's tekéntettel biró oktatót, csak egy szelid vezetőt, kinek minden más író, és tudós magát örömet alája veti, benne a' nemzetnek adni, 's így Minerva templomát nálunk kinyitni, Olympus hegyét Budára Pestre átszállítani, Apollót múzsáival együtt hónunkban hazafusítani. —

Ezek, mondom legjobban azt is fogják tudni, min, és hol kell kezdeni, hogy folytatni, elég lesz e' a' foltozás? vagy pedig tán szükséges lesz nyelvünk betűivel, írása, olvasása módjával, mint sok foltozásra szorult jószággal úgy bánni, mint pere vesztett ügyész, midőn via novi elkezdi.

Igy menvén pedig nyelvünk virágzó korának elérését rövid idő alatt várhatjuk; de többet mondok! reménylhetjük, hogy nem csak az országban, és hozzá tartozandó tartományokban a' nép egészen megmagyarosodik, de ha folyvást mindég olly lángeszű tudós íróink lesznek, mint, hogy sokat ne említsek, világ alkotmánya rendszerét felfedező Dohovics, kit Newton, és Kartez, ha élne, uralna, mint hazát felele-

venítő lelkes Széchenyi, Dezsöfi, hipotekás bankkal, 's adó nélkül ellehetéssel biztató névtelen hazafi — mint Apolló felkentjei Kisfaludy Sándor, és Károly, kinek kora elvesztén méltán az egész haza busul, Kazynczy, Vörösmarti, Horváth Endre, Czuczor, Bajza, Kölcsey, Szemere, Döbrentei, Kis János, Kovács; mint magyar, Kun, Jász nevek és nemzetek elágazását kifürkésző Horváth Istvánunk, mint Beszédes, Bugát, Terhes, és számtalan más mindenféle tudományos tárgyakban magokat megkülönböztető talpra esett férfaink, úgy azt is jövendölhetni bátran, hogy külföldön is elterjed; sőt uralkodó tudós nyelvvé is válhat; mert sok többféle elsőségei mellett, még egy különös mághoz vonzó mágnesi erővel bir, melly minden idegent, ki legelőször, kivált egy szép fehér személy ajkaiból hallja, megbájol, és azt a' kívánságot felébreszti benne, bár csak ő is tudná.

A' nyelv teszi, gondolnám, leginkább azt is, hogy a' magyart minden nemzet hamar megszereti, és viszont, hogy a' horváth, tóth, rácz, örmény, oláh magát örömet mások előtt magyarnak adja ki, és ha csak egynehány szót tud is, azt örömmel, és mintegy kérkedve előttök elgagyogja, ki pedig jól megtanulta, jobban szokta pártját fogni, mint a' született magyar.

Csak beszéljen, és írjon ezentúl a' magyar magyarul! csak tegye meg rajta a' szükséges javításokat! csak adjon az idegen ajkú népségnek alkalmat megtanulására, azután mennyenek ifjaink széljel a' külföldre nyelvtanítóknak! majd meglátjuk, hogy fog kifogni a' franczián, és elterjedni egész Európában.

• Szakcsón Tolna Várm. Januar. 1831.

Zvornik János
Kapitány, János Fő Herczeg Dragonyos Ezredében.

4.

A' Marokkoi Császárság, és az Afrikai Algier, Tunis, Tripolis, és Barca Statusok leírása. (Folytatás.)

T r i p o l i s.

Fekszik Afrika északi részében az úgy nevezetett Barbariában: határai északon a' földközi tenger, napnyugotra a' Tunisi Birodalom, délre az Atlás hegysorainak egy része, napkeletre Bárka. Nagyságát $4687\frac{1}{2}$, a' tenger partok mellett való hosszát 200, a' befelé való szélességét pedig csak 60 mértföldre teszik a' földleírók, ellenben a' legújabb tudósítások 13,000 négyszeg mértföldre teszik a' nagyságát *).

Nagyságához képest népessége nagyon csekély, mert azt egy milliónál többre nem számolják a' földleírók; a' legújabb tudósítások pedig csak 660,000 tézik **). Ezen Birodalom lakosai is olyan nemzetekből állanak mint a' fellejebb leírottaké, mindazonáltal azoknak legnagyobb részek Maurokból áll, kiknek magok viseletek, lakásaiknak építése módja az eredeti pallérozatlan természeti állapothoz hasonlít. Ha nagyobb házakat építenek, akkor a' tengeren máshonnét visznek oda köveket, a' közönségebb házak falait pedig sárból és a' hajdani épületek omladékaikból tömőfákkal verik össze. Ételek száraz árpa lisztből, mellyet bassinának neveznek, s néha ürü husból áll: a' kenyér náluk ritkaság, a' honnét az igen nagy becsben van. Az Arabs nemzetségek a' Birodalom Igazgató-székétől függetlenek, a' honnét azzal gyakran háboruskodnak. Az itt találtató szerezese-

*) Bibliothek d. neuesten Weltkunde 4. Thl. pag. 204.

**) Lásd ugyan ott.

nyeket nagyobb részént Fezzánba vészik, 's mint a' marhákat úgy hajtják a' Tripolisi vásárra, ha pedig szabad szerecsenyek mennek oda, úgy azoknak szabad közöttök lakni, ha a' Muhammed vallására állanak.

A' Tripolisi levegő mértékletes, mellynek a' tengerről fuvó szelek az okai, azomban az Afrika belsejéből jövő szelek a' levegőt mindenkor meghevittik 's minthogy homok részecskéket hordanak magokkal gyakori szemfájásokat okoznak. Essők Májustól fogva Octoberig nem járnak, 's azokat a' gyakori éjjeli harmatok pótolják ki, mellyek az éjjeleket meghívesítik ugyan, de az egészségnek ártalmasok. Az Ország földje a' tenger partok mellett nem igen termékeny, beljebb pedig valóságos kopár pusztaság, úgy hogy semmiféle vegetatiót nem lehet látni, kivéven itt 's amott pálma-szilvákat termő fák-nál. Az Ország belsejében a' Garnan nevezetű hegyek nyulnak el, mellyek az Atlas hegylánczainak folytatásai: ezek között a' tél szinte olly kemény mint északi Európában. Tripolis városa körül 's még odébb is egy darabon czitrom, narancs, mondola, füge, pálma-szilva, sáfrán, szenna-level, galles, mogyoró és celtis vagy kerep — lotus Plin. celtis Linn. — terem; ezen utolsónak gyümölcséből a' lakosok igen jó italt készítenek. Állatok közül oroszlányokkal, tigrisekkel, cameleonokkal, vad-kécskéekkel, igen nagy és kövér juhokkal, 's struczmadarakkal bővölködik, nevezetesebb folyóvizei a' Salines, Capes és Mescata.

A' hajdani időkben a' mai Tripolis is egy részét tette az Africa Minor vagy Proprianak 's Regio Syrticanak neveztetett, mivel a' napnyugotról való határánál a' tengerben a' Syrtis Minor, a' napkeleti határánál

pedig a' Syrtis Major feküdt. Ezek a' Syrtisek igen nagy fövény zátonyok a' parthoz közel, 's nevezeteket vették a' sűro-vonom vagy huzom görög szótól, mivel 'a' fövenyet öszve hordották. Másképen Tripolisnak nevezték — három városnak — három nagy városok vidékéről, mellyben feküdtek Oca, Sabrata, és Leptis magna nevezetes városok. A' régi, 's későbbben a' Rómaiak idejében több féle apróbb nemzetek laktak Tripolisban, mellyekről neveztetek el azok az apróbb vidékek vagy Tartományok a' mellyekben laktak azok, mint szinte a' most említett három nagy városokon kívül még több más városok is voltak, mellyek közül itt egynehányat megemlítek.

Tacape a' kis Syrtissel átaellenben a' tenger parton, a' Rómaiak alatt nevezetes város volt, melly megtetszik abból, hogy többféle menő országútak staczióit innét számlálták *), ma Gabesnek vagy Capisnak nevezik. — Bizonyos meleg ferdőket, mellyek a' Peutinger Tabulája szerint Tacapehez tizenhat mértföldre feküdtek be felé a' tengertől Aquae Tacapinae nak nevezték a' Rómaiak.

Sabrata a' kis Syrtis határánál Ocatól napnyugotra a' tenger mellett, most Sabart.

Oca a' Phoeniciabeliek építették, azután a' Rómaiak kezekre került ma Tripolis. Abrotonum, a' tenger mellett: most Bnata.

Leptis Magna, a' tenger mellett, más-kép Neapolisnak is nevezték, de meg kell különböztetni, a' hajdani Zeugitanában, — melly a' mái Tunis egy részét tette — feküdt Neapolistól, omladékai még ma is megvagnak. Most Lebida vagy Lepede.

*) Itinerarium Antonini, pag. 74. 78.

Macomades Syrtis.

Aspis a' Nagy Syrtis ellenében fekvő partokon a' legjobb kikötő hely volt.

Tunis Euphrantus a' tenger mellett feküdt: Strabo szerint a' Carthagobéliek Birodalmát e' határozta el a' Cyrénebeliek birtokaiktól. — Megjegyzést érdemel még a' Kis Syrtis öblében fekvő

Menina sziget, mellyen némely kis városok feküdtek, 's azok között Meninx volt a' legderekkabb. Arról legnevezetesebb ez a' sziget, hogy igen sok lotusfa termett benne, 's Homerus lotophagussai itt laktak, a' honét Ptolomaeus őket lotophagiteseknek nevezi. Ezt a' szigetet ma Gerbanak nevezik 's Tunishoz tartozik 's a' t.

Tripolis hajdan a' Rómaiak birtoka volt, 's ugyan azokon a' viszontagságokon ment keresztül, mellyeket a' többi rabló Státusok leírásában már megírtam. 1159—1206ig a' Marokkoi Császárságtól függött, 's akkor Tunis hatalma alá esett, és ott meg is maradt egész a' tizenötödik század utóljáig, a' mikor különös Statusá lett. V. Károly Császár ezt is elfoglalta valaminth Tunist, de tőlle a' híres Dragut-Rais tengeri rabló 1551dik elvette, 's a' Török Császár birtoka alá hajtotta: Dragut holta után Török Sandcsákok igazgatták az Országot, kik a' Tunisi Basától függöttek, de 1660dik az akkori Sandcsák a' Tunisi Basától magát függetlenné tette, azomban a' Török fő Uraságot elismerte 's annak védelme alatt maradt, még pedig nagyobb mértékben való függésben, mint az Algieri és Tunisi uralkodók, a' minthogy a' Konstantinápolyból oda küldetni szokott Basa, mind ekkoráig is meg van nálok, de a' ki nem igen avatkozik belé az igazgatásba csak a' Török

Császárnak járó adót rendesen megfizessék. Az igazgatás a' Török Nagy Úrtól függ, 's annak esztendőnként adót fizet; olyan módra van elrendelve mint az Algieri és Tunisi, az igazgatás feje a' Basa, a' kit másképp Deynek is neveznek, a' ki mellett még a' Diván van: a' népet a' Dey a' sok adóval annyira terheli, hogy az a' legnagyobb szegénységben nyomorog, jövedelmeinek egyik leghasznosabb ága a' vámokból bemenő fizetés.

Több mint száz esztendőök oltá a' Karamanli familiából való Dinastia uralkodik örökség szerént Tripolisban. A' mostani Dey Sidi Jussut a' többi Afrikai uralkodóktól jelesen megkülönbözteti magát, maga mérséklése a' ministereinek szerencsésen való elválasztások, és az igazság kiszolgáltatásában való erős maga viselete által. Az Országnak a' pallérozódásban való elő menetele azolta gyarapodik, miolta Lord Exmouth annyira vitte a' dolgot, hogy a' fogoly keresztények rabszolgaságok eltörülődött, 's ezen részben sokat lehet tulajdonítani az Anglus General Consul Wanington iparkodásainak is, kinek az ide jötte előtt egy keresztény sem mert még csak ki is lépni a' városból, most pedig az egész Birodalomban keresztül 's kasul utazhat. A' békesség gyümölcseit már jól használják a' Tripolisiak, a' nép lépésőnként hadja el hajdani vad szokásait és erkölcsait a' miolta nem függ a' regula nélkül való katonaságtól, mindazáltal igen sokat nem lehet még a' lakosoktól várni. Azon kutfők mellyekből az Ország meggazdagodhatna nagyon sokfélék, de azokat mind eddig hitel felett való módon nem használták. A' kereskedés módjában, 's a' Status gazdálkodásában való tökéletes tudatlanságok, a' Zsidóknak és egyéb ügyes sze-

rencse vadászoknak az igazgató-szék által adott privilegiumok, a' Deynek önkényes cselekedetei, 's most a' népség industriáját igen megakadályoztatják. Az Ország javulását nagyon hátráltatják még az Ország belsejében lakó Beduinok szüntelen való rablásaik, a' capitálisok nem léttek egy olly Országban, a' hol minden ember fél gazdagnak tartatni, 's inkább elássa pénzét mint sem kereskedjék véle. A' városokon kívül lakók örömetest csalnak; úgy hogy az eladó olajba vizet kevernek, a' gyapjuba köveket pakolnak, 's úgy látszik, hogy egészen elfeledkeztek a' Muhamedánusok az ő igazságos voltokról, melly szinte példabeszéddé vált; volt. Tripolisban a' kereskedést nagyobbára a' Zsidók folytatják, a' kik hogy annál nagyobb szabadsággal kereskedhessenek, leginkább a' Törökökkel szoknak társaságba állani. Európából posztót, selyem matériákat, üveg klárisokat, corallgyöngyöket, sárga rézmiveket, vas dróthot, tüzelő fegyvereket, puskaport, borsot, szegfüveket, deszkákat, épületre és tűzre való fát és szegeket visznek oda. Az Ország belsejében készülő fabricatumok padlókra való nagy szőnyegekéből, mellyeket Meszrarában csinálnak, kikészített bőrökből vagy is veres, kék és sárga marokinból állanak, 's esztendőnként mint egy 5000 kecskebőrt készitnek ki ilyen módon. A' Dey magának tartja fent a' hamuzsir készitést, a' sóval külföldre való kereskedést, melly olly bőven találhatik az Országban, hogy egész Európát ellehetne véle tartani. Ez előtt a' Venecziai köztársaság bírt azzal a' jussal, hogy sőt hordott ki innét, mellyért esztendőnként, egy millió Zechinót fizetett. Innét más Országokba gyapjut, viaszkot, olajat, vaját, árpát, pálma szilvákat, szenna leveleket, viola töve-

ket, hamuzsirt, kikészített festett bőröket, készítenek veres rezet, arany-homokot, strucz-tollakat, festeni való fákat, lovakat és egyéb állatokat visznek ki. Mind ezen előszámlált dolgokkal való kereskedést, még sokkal jobb lábra lehetne állítani mint a' mellyen most van. A' gyapjajok tisztátalan, az olaj a' legjobbféle, de nem elegendő ámbár igen jól tenyésznek itt az olajfa plántálások. A' sáfránt megkeverik, melly által az a' becséből elveszt. Könnyű dolog volna itt selymet tenyésztetni, de senki sem gondolkodik róla. Egy olyan uralkodás alatt, mellynek az Ország boldogulása szívéen fekéudne, a' legszebb és leggazdagabb Ország lehetne ez, s még keleti Indiánál és az Antillás szigeteknél annál becsesebb lenne, hogy Európa déli partjaihoz közel, azoknak ellenében fekszik, a' honét megfoghatatlan, hogy az Európai Uralkodók közül egynek sem jutott eszében eddig az, hogy itt Coloniákat állítson fel, mellyek a' legnagyobb hasznot hajtották volna akkor, mikor az Americai Coloniák temérdek költségeikbe kerültek. A' Tripolisi, Bégási és Dernai három országból esztendőnként kivitetni szokott kereskedésbeli articulusok értéke mint egy 1,120,000, az azokba bévitetni szokottaké pedig 1,310,000 forintokra megy. A' külföldi kereskedés leginkább Franczia és Olasz hajók által történik, mert az itt való lakosoknak csak olly apró hajóik vagynak, hogy azok csak egynéhány száz mázsákat bírnak el, a' mellyekkel Tunisba és Aegyptomba csak a' partok mellett hajókéznak; azomban a' Görög insurrectio olta ez a' csekély hajózás is egészen megakadályoztatott. A' Dey tengeri ereje ez előtt nevezetes volt, de az a' sok belső zűrzavarok miatt annyira alá szállott, hogy most egy hadi hajójoknál s né-

hány galliotjoknál nincs több, de a' mellyekkel a' tengerre rabolni járván, azon tengeri hatalmasságoknak, mellyekkel nem a' legjobb egyeségben vagynak sok kárt tésznek; a' szárazon való erejek soha sem igen tett sokat, 's most még kevesebbet tészten. Az Európai Statusoknak nagyon álmélkoúásra méltó az a' politicájok, hogy a' Barbariai Statusoknak adót fizetnek, vagy is a' mint a' diplomatiában kifejeztetik, ajándékokat adnak nékik, hogy őket a' rabló hajók a' tengereken ki ne rabolják, a' szárazról pedig alattvalóikat el ne hurczolják, a' minthogy gyakran megtörtént és történik, hogy egész helységek lakosait fogva ellhurczolják magokkal. Spanyol Ország, Portugallia, Hollandia, Dania, a' Pápa 's a' többi Olasz országi Fejedelmek mind ezen járom alá vetik magokat Szardiniát kivévén. A' Turini udvar által 1825dik esztendő Septemберében Tripolis ellen kiküldetett expeditio, melly a' Dey flottáját semmivé tette 's ötöt békességet kérni kényszerítette, örökre felmentette a' Szardiniai udvart ezen gyalázatos kötelességtől, holott a' Neapolisi udvar még most is esztendőnként 24 ezer piasztert Algiernek, Tunisnak 5000 és Tripolisnak 4000 piasztert fizet. Toskana és a' Pápa is küldenek esztendőnként való ajándékokat a' Barbariai Statusoknak, 's a' Tripolisi Dey csak maga többet kap 20.000 piasztereknél ilyen módon, mind e' mellett még is gyakran olly nagy pénzbeli szükségben van, hogy ezen kevés számú jövedelmet is több esztendőkre előre el zálogosítja.

A' belső Afrikával való cserebeli kereskedése Tripolisnak igen nevezetes; számos Karavánok mennek Tripolisból Murzukba a' Fezzáni királyság fő városába, mellynek uralkodója magát Szultánnak nevezeti mint a'

Török Császár, ámbár a Tripolisi Basának esztendőnként adót kell néki fizetni. Decemberben és Januariusban igen nagy vásár van Fezzánban esztendőnként, a mellyben Európai portékákat cserélnek el azokért, mellyeket a Bornui, Sakkatui, Hussai, Kasenai és Tombuktui Karavánok visznek oda. Minden Karavánok Gadamison mennek keresztül: ez egy olly Tartomány, melly Tripolisnak adót fizet, s három Sheikh uralkodik benne egymástól nem függve. A Gadamisi lakosokat, Afrikai eredeti népeknek lenni tartják, különös nyelvek van mellyet Ademsnek neveznek, különben igen hadakozó emberek s a körülöttök lakó Arabsokkal mindég háboruságban élnek. A Fezzáni és Gadamisi kereskedők leginkább Februariusban és Martziusban érkeznek Tripolisba, a hol a belső Afrikában kelenő portékákat hitelben szedik fel, esztendő múlva ismét megjelennek s adósságokat akkor aranyporral és másféle portékákkal fizetik meg, azonban fekete rabszolgákkal soha sem, mert ezekkel csak csupán a Törököknek szabad kereskedni. Az elő adattak szerint a Tripolisban lakó Európai kalmárok véghetetlen sokat nyernek. Afrika belsejében legkelendőbb portékák a pistolyok, puskák, kardok, üveg klarisok, ezeket majd a hitelt felyül múltó mennyiségben árulják el, — Francia és Olasz országokban készült gyapjúból való szövetek, selyem matériák, edények, réz, nyomtatott cattunok, csikos musselinok, írópapiros, corallok, heretvák és egyébféle kések, fűszerszámok és illatozó szerek. Mind ezekért a belső Afrikai vevők esztendőnként 1500 unczia arany pornál többet adnak, a 450 unciára menő Fezzáni adón kívül; ide járulnak még a szép Strucz-tollak, elefánt-csont,

veres - timsó, pamuk, pálma - szilvák és fekete rabszolgák, ezen szerencsétlenek száma mint egy két ezerre megy esztendőnként, a' kiket a' Muhamedánusok úgy vadásznak össze mint a' vadakat, Tripolisból pedig Aegyptomba és Török Országba adják el őket nagyobb részt, mert Tripolisban kevés marad közüllök, a' hol azonban jól bánnak velek. Ezen városban egy ilyen már emberkort ért rabnak 220—245 való forint az ára, tiztől tizennyolcz esztendősig való gyermeké 70—80 piaster, tiz esztendón alól való férjfi gyermeké 40—50 piaster: emberkort ért asszonyé, a' szépségéhez képest 120—150 piaster, fiatal leánykéé 90—100 piaster, egy férjfi herélté 650—700 piaster. Európában nem igen tudják azt, hogy az Atlanticumi tengeren olly szorossan megtiltatott rabszolgákkal való kereskedés, a' közép tengeren szabadon gyakoroltatik, még pedig a' mi majd hihetetlen a' keresztény uralkodók zászlóiknak védelmek alatt. Az Albaniai partokról is jönnek ide Török zászlóval több hajók, a' kik épületre való fákból álló terheiket itt fekete fehér népekért cserélik el, a' kiket azután Konstantinápolyban és Török ország egyéb nagy városaiban nagy nyereséggel árulnak el. Legújabban a' mi Felsőleges Császáruk megtiltotta az illyes kereskedést az ó Olasz országai alattvalóinak, holott a' többi Olasz Tartományok uralkodóik nem sokat törődnek ezen eltiltással. A' Tripolisi uralkodástól függő Augilái Oasis lakosai néhány esztendőök oltá a' Bornu és Bagerna béliekkel egyenes kereskedésbéli egyben köttetésben vagynak a' nélkül hogy Tripolis vagy Fezzán felé kerülnének; a' belső Afrikából jövő portékák is Augilán 's a' pusztaságokon keresztül vitetnek Aegyptomba. Az a' nagy bucsujáró 's egyszer'smind kereskedő

caravána a' melly másszor minden esztendőben Marokkóból Tripolison keresztül Mekkába utazott, úgy látszik, hogy néhány esztendők óta másfelé való útat választott magának, mert 1824 óta nem utazott erre: ez az utolsó Caraván mintegy három ezer férfiból, egynéhány száz asszonyból és gyermekből, 's két ezer tevékből állott, a' vezetője egy Emir volt, Algieron és Tunison által Tripolishoz jött, a' hol egy hónapig mulatott, onnét pedig a' Barca i pusztákon, Alexandrián és Kairon keresztül folytatta az útját. Sok bucsusok innét keresztény hajókon Alexandriába mentek: a' Tripolisi Dey ezen bucsújárást megtiltotta az alattvalóinak.

Sok Olasz, Spanyol, és Francia csavargóknak, a' kik az ő vétkeikért reájok mért büntetések elől megszöktek a' hazájokból, a' Tripolisi Birodalom menedék helyek; minekutánna kockázással és kártyázással az együgyű törököktől pénzt csaltak össze, korcsmákat 's bordélyházakat nyitnak, mellyekben a' nép allya a' tiltott italokból leissza magát. Mások ocsmány parázna festésekkel és illyes mechanikai mivekkel kereskednek, a' mellyeken gyakran még a' vad Barbaresquok is megbotránkoznak: egy Tunisi Maur a' kinek egy illyes órát árultak, undorodva monda, hogy ha a' keresztényekben legkisebb vallásos érzés volna, az illy ocsmány dolgok készítőiknek a' kezeiket kellene elvagdalni. Nem lehet tagadni, hogy sok Europaiaknak fellelt életek igen nevelik azon előítéleteket, mellyeket a' Musulmanok gyermekségektől fogva bészívtak a' keresztény vallás ellen. Az itt lakó Maurok nagyobb részt a' hajdanában Spanyol országból kiűzetett Mauroktól származnak, szorgalmatos, takarékos és izmos emberek, aszszonyaik általjában véve szépek, és csak a' ma-

gok nemzetségekbéliekhez mennek férjhez, másokhoz pedig soha sem, legalább igen ritkán, Spanyol országra még igen nagyon emlékeznek vissza, azt gyakran emlegetik és sok familiának még megvagnak az ő eleiknek Spanyolországban volt lakásaiknak kultsaik.

A' mostani Tripolisban nevezetesebb helyek a' következők.

Tripolis, mellyet Tripols di Barbariának neveznek azért, hogy a' Phoeniciában való Tripolistól meglehessen különböztetni, a' Tripolisi közönséges társaság fő városa, a' Deynek és Basának, 's a' Divánnak lakóhelye, fekszik a' tengerparton alacsony és terméketlen helyen. A' város nem a' legnagyobb, mindazáltal a' kerülete még is egy mértföldet tézen: magas és erős falai, azokon pedig helyel helyel négyszegletes védelmező tornyok vagynak, de a' falak körül árok és védelmező bástyái nincsenek, hanem csak némelly sánczai. A' városnak csak két kapui vagynak, mellyek közül az egyik észak felől a' kikötő helybe visz, a' másik délfelé fekvő pedig az Ország belsejébe; a' kapuk szűkek és erős boltozatuak, hogy azokat az ellenségeskedések ellen könnyen ellehessen zárni. A' város napkelet felől való szegelete egy kősziklából áll, mellyen régi sánczok és erősségek vagynak ugyan, de a' mellyek most már mind elpusztultak. A' kikötő hely szép, félhóld formájú 's egyik felől egy kőszikla fedi, másfelől pedig egy erősség. -- A' mint valaki a' városba bémegy, egy triumphalis boltozat tűnik az ott járó szemeibe, melly különbféle öszveállított oszlop rendekből áll, 's a' rajta való felírás szerint Marcus Aurelius Császárnak, 's annak társának tiszteletére építettett az Örményeken nyert győzödelmekor. A' kifaragott virágok, a'

szólló levelek, 's a' győződelmi jelek mellyek az emlék' épületen vagynak még mind jó állapotban láttatnak, de a' vakablakokban — nische — állott képszobrok mind eltűntek; mint szinte a' vakablakok felett való négy melyképek, 's a' kiálló — haut re lief — munkával készült egyéb ábrázolások a' babonás pusztítások által mind megcsonkítottak, az emlék boltzatnak csak azon a' részén, mellyen a' felírás van, lehet még egy fent álló figurát, együlő 's apró gyermekektől körül vétetett asszony mellett látni, melly álló képeknek a' ruhájok kifaragása is tökéletesen megmaradt. Ezen emlék oszlop temérdek nagyságu márványkövekből épült. Az útszák szűkek és tisztátalanok; a' házak résszerént téglákból, résszerént terméskövekből épültek, alacsonyok, úgy hogy 16—20 lábnyinál nem magassabbak, 's az ott való szokás szerént felyül szélesebbek mint alól, fedeleik nincsenek, mert a' világosság felyülről szolgál beléjük, nem lévén a' házakon ablakok: kívülről a' házak mind fehérre vagynak kimeszelve, mellyért, és még azért is, hogy az útszák tele vagynak a' sok falomladékok miatt malterből lett porral, a' lakosok többnyire szem fájók. A' házak útsza ajtaik bolthajtásosok és olly alacsonyok, hogy meggörbedve kell rajtok bémenni azért, hogy mikor a' köznép felzendül annak rablását annál könnyebben meglehessen akadályoztatni. A' Basa egy rossz és elavult várkastélyban lakik, melly a' régibb időkben meglehetősen megvolt erősítve. A' városban öt mecset van csak, mellyek közül egynek igen szép izléssel készült ékes portálja van márványból, belől három sorossan márvány oszlopok, vasból készült falon függő hét vagy nyolcz gyertyatartók, mellyeken Strucz-tojásokból álló égőmécsek lógnak,

és két cathedrák ékesitik azt. A' Római Catholicus keresztények részéről egy Franciscanus monostor, 's abban ispotály van a' beteg keresztény rabszolgák számokra. A' városban való ásványos természetes ferdőket legjobboknak tartják egész Afrikában, a' vizek igen forró, csuzos nyavalyákban és egyéb betegségek orvoslásában igen foganatossak: a' ferdésre készült szobák, 's az azokban való padok és egyéb lészületek alkalmatossak. Nagyon alkalmatlan az, hogy a' kutak nem léteek miatt ivó víz nincs a' városban, azon kutaknak pedig mellyek itt 's ott találtnak, a' vizek sós ízek miatt ihatatlan, a' honnét csak a' vízfogókban felfogott essővizet isznak, mellyért is majd minden háznál van vízfogó készítve: Az ez előtti időkben sokkal népesebb volt a' város mint most: Galetti negyven ezerre teszi a' lakosok számát, a' kik nagyobb részint szegények, mindazáltal szorgalmatossak, sok selyem és teveszór szövöeteket, igen jó kordoványokat 's t. e'f. készítenek, nagyon kereskednek, 's a' tengereken is serénykedve rabolnak. Nemzetekre nézve Maurok, Törökök, Keresztények, Zsidók, Renegatok. Ámbár az itt való nagy számú keresztény rabokkal sokkal rosszabbul bánnak mint Algierban és Tunisban, mindazáltal a' szabad állapotban való Frankoknak nagy szabadságaik vagynak, melly dolgot igen nagyra lehet venni egy olyan Országban, mellyben a' köznép 's annak allya semmit sem tud a' jó rendről és fenyítékről: p. o. ha valamelly Tripolisi ember valamelly Frankot megbánt, az amazt az ő nemzete Consuljának Jancsárjával azonnal elfogathatja, 's minden további kereset nélkül a' városi bíróság eleibe vitetheti. A' tengereken kereskedő minden Európai nemzeteknek Consuljaik vagynak a' vá-

rosban: a' mi udvarunké most Rossoni János, Ágens czimmel. A' városban két Bazar — eladóhely — van, mindenik jól épült 's mindenféle eleséggel és portékákkal rakva van. A' város kapui előtt egy nagy piacon minden kedden hétvásár van; egy pár nappal későbbben a' várostól két óra távolságra egy más hétvásárt tartanak. Tavasszal mindég a' legnagyobb bővséggel lehet ezen hétvásárokon húst, szárnyasállatokat, vadhusokat és mindenféle zöldséget találni, Junius elején a' legszebb gyümölcsöket kimondhatatlan bőven hordanak oda. A' halászok többnyire Málthaiak. A' Gasioni és Tayonai hegyekről igen sok nyúlakat, Gazellákat, fogoly madarakat, galambokat, fűrjeket 's t. e'f. hordanak ide 's nagyon olcsón adják el. A' baromfiak igen szépek, 's nagy számmal Malthába hordják ki őket. — A' város igen régi, még a' Phoeniciabéliek építették, 's Deanak nevezték: a' keresztény vallás elterjedvén Afrikában, itt Püspökiszék volt az első századokban. A' kereszties háborukban, a' nyolczadik kereszties háború alkalmatosságával melly 1270—1291ig tartott, a' keresztiesek megvették ugyan, de nem soká birhatták: V. Károly Császár hasonlókép megvette, de attól Soliman Dragut Rais z 1551. ismét elvette 1665ben, 1685. a' Francziák a' várost bombardirozták; 1728. ismét egy Franczia hajós sereg jelent meg a' város alatt, mellybe öt nap alatt 1872 bombákat hányt bé, mellyek a' város házait nagyobb részént elpusztították, a' lakosok pedig résszerént az erdőkbe, résszerént a' hegyek közé futottak. Legutolszor 1825. a' Tunisi királyi udvar bombardiroztatta a' várost, a' melly alkalmatossággal az egész flottáját a' Deynek felégették a' Szardinaiak. Az utóbbi időkben különössen magára vonta Tripo-

lis az Európaiak figyelmét; ugyan is a' helyzetése alkalmasabbá teszi az Afrikai partokon fekvő egyéb nagy városoknál arra, hogy Afrika belsejével egyben köttetésben lehessm jönni, 's ott vizsgálatokat tenni; ezenkívül a' társasági neme az életnek valamivel jobb itt a' lakosok között, mint másutt, és az igazgatóság is sokkal értelmesebb mint Barbaria többi részeiben, 's úgy látszik, hogy az ide való Dey a' rablással egészen felhagyatott, holott Algier, Tunis és Marokko ezt a' gyalázatos élet nemét a' legnagyobb vakmerőséggel úzi. Minden keresztény fejedelmekkel békeségben él, még az Olasz országi erőtlen uralkodókkal is, a' kik pedig minden rabló hajótól reszketnek. Minden nemzetből való Kalmárok tartózkodnak Tripolisban, 's a' kereskedések és tulajdonaik az igazgató széktől védelmeztetik.

A' városhoz félórányira fekszik Új-Tripolis vagy Miszie, a' hol az előkelőbb Tripolisi lakosok kertjeik és mulatóházaik vagynak.

Tripolistól napkelet felé, ahhoz három órányira fekszik Tagioura nevezetű helység, melly földdel vagy szalmával fedett nyomorúlt putrikból áll. Vidéke olajat és pálma-szilvákat bőven terem.

Tripolishoz három napi távolságra esik Lebida város, melly most pusztán áll; kikötő helye is van. A' régi épületeinek omladékai még meglehetősen állapotban vagynak; a' többek között egy elpusztult templomot 's egy víz csatorna maradványait lehet látni. Bruce Anglus utazó itt járván azt írta, hogy a' város épületeit a' sívó homok már majd mind bétemette: ezek a' házak rosz izléssel 's többnyire rosz egyarányeságu Doriai rendszerént voltak építve. 1669ban a' Franczia Király márványból készült

szép ötvenöt oszlopot vitetett el innét. A' város vidékét most Arabsok lakják.

Capes, hajdan Tacape, a' tenger parton fekvő nevezetes város, a' Siciliában való Trepáno várossal által ellenben: kikötő helye van, de a' melly nem sokat ér, mivel a' szeleknek nagyon kivan téve. A' város mellett szakad a' tengerbe a' Capes folyóvíz, melly Biledulgeriedben ered, 's a' Tripolisi Birodalmat Tunistól választja. A' városnak egy kis vára is van. —

Mesurata Tripolishoz hét napi járó földre fekvő erősség, mellyet egy Bey igazgat, a' kit a' Tripolisi Basa nevez ki. A' Fezzánba vivő út ezen a' városon megy keresztül.

Tripolishoz husz órányira emelkedik fel a' Garean nevű hegy sor, mellynek legmagosabb tetői közül eggyen egy város épült, mellyet tiszta idővel egész a' tengerre kilehet látni. A' téli holdnapokban itt sokszor mély hó esik, 's úgy béhordja a' völgyeket és annyira megfagy, hogy némelly helyeken az út egész holdnapokig járhatatlan. A' vár őrizete az Agából 's 18—20 katonából áll, kiket minden esztendőben felváltanak Tripolisból. Oda fent a' hegyeken igen nagy és termékeny térségek vagynak, mellyeket szántóföldeknek és plántálásoknak használnak, 's rajtok sok olaj és sáfrán terem. A' hegyek oldalain való keskenyebb, hol szélesebb hajladékokat — articulus montis, — falakkal támogatják, 's kerteket és ültetményeket plántáltak reájok.

Nassufin, a' most nevezett várhoz három órányira fekvő hegyi vidék, melly a' legszebb mivelt földekkel bővölködik: a' házak zöldellő halmokra épültek. A' régi időkből való felirásos köveket is találtak az erre utazott Eu-

rópai tudós utazók ezen a tájon, de azok mind öszve voltak tördelve.

A' Gareani Beytől száznál több faluk függenek, de azok közül igen sokak nem fizetnek adót. Minden falu tizenkét, 's néha több házból is áll, és egy Sheiktől függ: minden faluban van egy torony, melly alól négyszegletes, felyül pedig kerek, melly a' végre épült, hogy a' falubeliek abban védelmezhesék magokat, mivel gyakran háboruskodnak azok egymással.

B a r e a.

Afrika északi részeiben fekszik, 's az úgy nevezetett Barbariának utolsó Tartományja, a' tenger mellett. Napkeletről Aegyptom, délről a' Libyai pusztaság, napnyugotról a' Tripolisi Birodalom, északról a' földközi tenger határozzák: a' tenger mellett való egész hosszát 198, a' tengertől befelé való szélességét 40, az egész nagyságát pedig némellyek 4000, mások 4150 négyszegű mértföldekre tészik.

A' tenger mellyéki részeken fekvő földje termékeny és meglehetősen népes, de a' belseje 's déli része nagyobb részént homokos, kősziklás, terméketlen, 's olly pusztaság, hogy lakosai sincsenek. A' levegője mérsékelt. Nevezetesebb folyóvizei a' Medela, Nache 's más egyebek. Legfőbb termése a' Kali nevezetű plánta, melyet megégetnek, 's mikor a' hamuját kilugzotják abból lesz a' lugsó — sa! alcalicus. — Az Arabsokból álló lakosok soványok és rut formájuk, 's a' szegénységek arra kényszeriti őket, hogy utonálló haramiák legyenek, a' honnét a' Caravánok a' mennyire lehet kerülők ezt az Országot, mindazáltal a' tengerpartok mellett való részekben lakók valamivel nyájasabbak mint az

Ország belsejében valók, a' kiknek még csak vallások sincsen, sem papjok, sem templomjok, külömben pedig a' kik a' vallásról valamit tudnak, azok Muhamedánusok.

Az Ország Egyptommal együtt esett a' Törökök hatalmok alá, a' kik azt egy Szandcsák által igazgattatják: az északi vagy tengermelleyéki részét a' Bárcai királyságnak a' belsejét a' délit pedig a' Bárcai pusztaságnak nevezik, a' mellyen keresztül szok a' Fezzánból Kairóba járó Caraván utazni. Hornemann, a' ki 1798. Kairóból Murzukba a' Fezzáni Birodalom fővárosába ezen a' pusztaságon utazott keresztül, úgy írja azt le mint egy csupa sívó homokból álló, lakosok nélkül való pusztaságot, mellyen itt 's amott kopár kőszikla hegy sorok nyulnak el. Imitt 's amott találkozik egy kevés termékeny darab föld, mellyen emberek laknak, mint p. o. a' Szivaht vagy a' Jupiter Ammon Oasisse *), 's az Egyptomi határtól fogva Murzukig, melly harmincz négy napi járó föld a' Caravánok utazása szerint Hornemann **), nem talált több helységet mellyben laktak volna, mint e' következőket: az Egyptomi határon a' Barcai pusztaságban Umme so ge irt, ahoz két napi járó föld vagy husz óra Szivaht, ide tiznapi járó föld Mojebra, ezen túl négy óra Augila, oda tizenhat napi járóföld Temissa, ettől egy kis napi utazás Zuila, Zuilához két óra Hemaera falu, Hemaerához egy nap Tragen helység, Tragenhez nyolcz óra Szidibieser falu, onnét pedig Murzu-

*) Oasis olyan termékeny föld darab, melly a' homok pusztaságokban úgy találkozik imitt 's amott mint a' sziget a' vizekben.

***) Hornemannu mindennap 8—10 órát utazott.

kig három vagy négy óra és így harmincznégy napig tartott útazás alatt csak nyolez helységet talált.

Nevezetesebb helyek az Ország tenger mellyéki részében, — mert a' belső rész pusztá lévén nincsenek benne helységek — e' következendők:

Barca az egész Ország fő városa, fekszik a' tenger parthoz közel: a' városon semmi nevezni való nincsen, egyébb, hogy a' Török Szandcsák benne lakik. Némellyek szerint Battus az Arzesilaus Király apja, mások után Barce Libyai Királyné építtette, a' mellyről a' város körül lakott népet az Afrikaiak Barciabélieknek nevezték: az Pentapolis körül egyik város e' volt. Amasis Egyiptomi Király, a' ki K. U. sz. előtt 3426tól 3480ig és így ötvenöt esztendőig uralkodott, 's a' kiról Herodotus azt írta, hogy olly szerencsés volt, hogy soha semmi baja sem volt, 's olly gazdagsággal bírt, hogy husz ezer város uralta, Barcát megvette és elpusztította, de azt későbbben ismét megépítették. A' mostani Barca nevezetét az egész Ország ettől a' várostól vette.

Tolomata, hajdan **Ptolemais**, egy a' hajdani Pentapolis városai közül mindjárt Barca szomszédságában a' tenger mellett, mellynek kikötőhelye Barcanak is kikötőül szolgál. Nevezetét Ptolemaeus Egyiptomi Királytól vette, de bizonytalan, hogy mellyiktől, mert az első és második Ptolemaeus sok városokat az ötödik Ptolemaeus pedig utakat és hidakat építtetett Cyrenaicában és Cölesyriában, a' hatodik Ptolemaeus történeteiben pedig már emlékezet van erről a' Ptolemais városáról. Ma is sok épületek omladékait lehet látni Tolometában, a' többek között pedig még egy ép tem-

plomot a' Joniai építés rendje szerént: a' régi városnak a' kapuit 's t. e'f.

Albertori a' földközi tenger mellett fekvő kis város, mellynek híres kikötő helye van: ámbár a' kikötőbe való bemenetel szűk, mindazáltal belől öblös és jól meg van erősítve. Ez előtt Selimnek vagy Silimnek nevezték. A' város lakosai nagy kereskedést folytatnak.

Roxa, a' földközi tenger mellett alkalmas kikötő helye van.

Terne termékeny vidékben fekszik, forrásokkal bővölködő szép kertjei vagynak.

Cairvan vagy Corene, hajdan Cyrenae egy a' Pentapolis városai közül, a' földköztenger partjához tizenkét mértföldre. Laconiából az Afrikai partokhoz közel fekvő Thera szigetébe, onnét pedig Libyába szakadt Görögök építették a' várost, a' kik az Apolló kútjához közel Zoa városát építették, 's Battust választották Királyoknak, a' kinek fia Arcesilaus K. U. sz. előtt 616 esztendővel Cyrenae városát építette, 's lakosokkal béültette. Arcesilaus maradékai a' városban kétszáz esztendőig uralkodtak, azok kihalván a' város hol szabadságban, hol Királyok uralkodások alatt volt, míg Nagy Sándor azt meg nem hódoltatta, a' kiról Ptolemaeusra szállott, arról pedig az ő utánna uralkodott Egyiptomi Királyokra, kik egész Appionig birták, a' ki halálakor Cyrenae vidékével együtt a' Római Tanácsnak hagyta végső rendelése szerént K. U. sz. előtt 96 esztendővel. A' Római Tanács a' Pentapolis városait szabadsággal megajándékozta, de mivel Cyrenae a' Rómaiak ellen támada, azok által elpusztított, de későbbben ugyan azok által megépített. Idővel az Arabsok, azok után pedig a'

'Törökök foglalták el. A' hajdani Cyrenae városa igen nagy volt, 's termékeny vidékben egy halmon feküdt. Hajdan sok nevezetes emberek hazája volt, a' kik közül itt csak a' következőket említem: Aristippus Socraticus philosophus, a' Cyrenaiica secta szerzője, 's ennek leánya Areta, a' ki atya halála után az iskolát igazgatta, és Aristippus fia, kit Hegesiásznak neveztek az ő hitel felett való ékessen szóllásáért. Callimachus, Eratosthenes, Carneades 's t. m. Synesias is, a' ki először pogány philosophus, azután keresztény és Püspök lett hazájában, itt született. Cyrenae körül hajdan sok bűdös-fű — lasepitiium — termett, a' honnét a' várost lasepitiiferának nevezték. A' hajdani Cyrenaebeliek arról voltak emlékezetesek, hogy ha vendégségbe hívták őket nem csak magok mentek el a' hivatalossak, de még másokat is vittek magokkal oda. A' város a' mi időnkben mind inkább alá száll.

Bomandrea hajdan Apollonia, egy a' Pentapolis városai közül, öblös kikötő helye van: most mind Arabsok a' lakosai. A' városhoz közel van a' Bomandreasí tengerfok, mellyet latánul Caput boni Andreae-nek neveznek, hajdan pedig Zephyrium Promontoriumnak neveztetett. A' régi időkben Cyrenaeának a' kikötő helye volt, mellytől 80 Stadiumra — egy mértföldben nyolcz Stadium volt — feküdt.

Trochara a' földközi tenger parton, hajdan Arsinoe-nek és Tauchirának is nevezték; a' Pentapolis városai közül való volt. Régenten Püspöki székkal díszeskedett, melly a' Cyrenaeitól függött.

Bengazi vagy Bemith, a' hajdani Berenice, most a' legalább való állapotban sílődő város, mellyben Arabsok laknak. Halakkal bővölködő kikötő helye van, mellybe a' bójárás helye zátonyos, azért is csak apró hajók mehetnek bele. A' város lakosai gyapjuval kereskednek. Berenicze Királynétól, Ptolemaeus Lagi Egyiptomi Király feleségétől nyerte hajdani Berenice nevezetét, másképen Hesperisnek vagy Hesperidesnek is nevezték, a' Pseudopenias tenger fokon fektűdt a' Triton nevű nagy tó mellett, nem messze egy más tótól, mellyet Hesperidák *) tavának nevezték, 's a' mellybe a' Lathon folyó viz foly belé. — A' Tudományos Gyűjtemény 1828dik esztendő 7dik Kötetének 115dik 's azt követő lapjain Becchey Anglus Hadnagy Afrikai útazásából közöltetik egy kivonás, melly a' Hesperidák kertjeikről szól, 's melly kivonást

*) Hesperus Japet fia 's Atlas testvére, a' ki testvérétől Országából kiűzettetvén, Italiába vette magát, mellynek azon részét mellyben lakott, a' tulajdon nevérol Hesperianak nevezett. Ezen Hesperusnak Aeglé, Arethusá és Hesperethusa nevű három leányait Hesperidáknak nevezték, kikről a' hajdani poeták azt mesélették, hogy olyan kertjeik voltak, mellyekben a' fák arany gyümölcsöket termettek, mellyeket egy sárkány őrzött, a' mellyet Hercules megölvén. az arany almákat Eurystheus nevű ipának elvitte. Plinius és Solinus úgy magyarázzák ezen dolgot, hogy egy a' tengerbe bényuló föld fokot a' tenger kigyódzó görbeséggel folyott körül, 's ezen föld fokán lettek volna a' Hesperidák kertjeik, a' mellyben nem az arany-gyümölcsöket termett bokrok, hanem csak oleastrum fák tenyésztek. Varro úgy vélekedik, hogy az arany-gyümölcsök alatt azon juhokat kell érteni, mellyeket Hercules magával Afrikából Görög országba vitt: ugyan is *μηλον* Görögül juhót is jelent, almát is.

én is ide iktatok nevezetes voltára nézve. „Ben-
 „gázi város egy gazdag zöld sikon fekve, melly
 „délre domboktól környékeztetik, holott hajdan
 „Cyrenae fénylett, — 's egy sós tótól majd egész-
 „len körülvéve, a' régiség buváraitól a' Ptole-
 „maeusok régi Berenicejének, az első kori Hes-
 „perisnek, Pentapolis Tartomány legnyugatibb
 „városának tartatik Cyrenaicaban. Régi fényét
 „mutatják még némelly kevés emlékei a' mű-
 „vészségnek. Majd minden romok eldulattak az
 „Araboktól, vagy darabonként kunyhóikba épít-
 „tettek. Elmellőzzük a' mit a' Szerző a' műnek
 „ezen maradványairól mond *), csak azt emel-
 „vén ki, a' mi ezen kertekhez közvetlen tar-
 „tozik. Már tekintete is ezen zöld eleven táj-
 „nak Bengazi körül egy viritó kert ereje gya-
 „nánt jótévéleg hat a' homok pusztáktól elfá-
 „rad szemre, sőt tevéire 's lovaira is az úta-
 „zóknak, de leginkább némelly csodálatos 's
 „igen szembetűnő alaku földnyilások, 's hasa-
 „dékok azok, mellyek a' tájnak, a' Hesperidák
 „kerete nevezetét fogják adhatni. Ezen nyilások
 „hirtelen mély, 's csak akkor észrevehető sül-
 „lyedésekből állanak, midőn a' vizsgáló már szé-
 „leiken áll. De ezen föld nyilások, vagy hor-
 „padások teljesek egy déli viritásnak legszebb
 „diszeivel, 's többnyire a' legműveltebbek, úgy,
 „hogy az utazó, ki a' téren hozzájok közelget,
 „gyakran egyszerre, egy gyümölcsös kert szélén
 „állapodik, melly fölülről megjárhatatlanul ma-
 „gas szirt falakkal elzártan, lábai előtt hosszan
 „elhúzódik. E' nézet épen olly kecsgetető mint
 „meglepő. Ezen kis völgyek úgy látszik mintha

*) Bár ne mellőzte volna el a' tudós értekező, mert azo-
 kat is szinte olly gyönyörűséggel olvastuk volna,
 mint ezeket mellyeket közölt.

„tündér kert volnának, valamelly varázs kéz ál-
 „tal egy intésre oda téve, 's az emberektől min-
 „den oldalról szorosán elzárva. Csak lassanként
 „vehetni észre, hogy a' szirtfalak a' sikkal egy-
 „gyütt a' tengerfelé ellapulnak, 's ott nyílik a'
 „szabad lemenetel. Terjedésök jókora, 's némel-
 „lyeknek hossza száz láb; széle 40—50. Lehetet-
 „len a' kis tündér kertek nézése, hogy rólok
 „Skylax leírására a' tündér-kertekről ne emlé-
 „keznénk. Szerénte 1200 lábnyi széles, és hős-
 „szú, elzárt, mindenféle legdrágább 's jelesebb
 „gyümölcsfákkal teljes, 's megjárhatatlan tért
 „tevének azok, mint egy 620 pálya — Stadium
 „— (50 Geogr. mértföld) távolságra Barce rév-
 „től. — Olly állítás, melly tökéletesen egyez
 „Ptolometa (melly ama Szerzőnél Barce) távol-
 „ságával, míg Plinius a' kerteket Berenice szom-
 „szédságába teszi egyenesen. A' nevek is üsz-
 „ve hangoznak. Hesperis a' Hesperidák fő váro-
 „sa régi neve volt Berenicenek, a' máí Benga-
 „zinak. Ebből czáfoltatik meg Gosselin vélemé-
 „nye, ki a' Hesperis kerteket ama zöld helyek-
 „nek (Oasen) tartja Barka pusztában. De ezen
 „sajdítás az Arab írók tudósításain alapul, kik
 „a' Barkai pusztát végtelen homok tengernek
 „festik, a' mi nem; 's ama zöld szigeteket ben-
 „ne paradicsom kertté magasztalják, a' mik
 „azok sem. Nem tagadhatni, hogy a' leírt föld
 „nyílások Bengazi vidékén fekvésre 's minemű-
 „ségre nézve, megegyeznek ugyan Skylax' Pto-
 „lemaeus', Plinius rajzaikkal a' Hesperis kertek-
 „ről; de ellen mondásban látszanak lenni ter-
 „jedésökre nézve, mivel egyiknek sincs 1200
 „lábnyi szélessége, de bár melly fő környülmény
 „is ez, még sem rontja el a' tudositó gyanítá-
 „sát. Ezen kis félig földalatti völgyek közelé-
 „ben több kis tó találtatik, épen olly romános

„nemű, 's épen azen sziklaktól elzárva, mint
 „a' völgyek. Talán ezen kellemes tavak vala-
 „mellyike a' tér, mellyet Skylax följegyzett, 's
 „melly későbbben vízzel betelt, vagy mivel a'
 „völgyek a' Cyrenaei halomsorig nyulnak, egy
 „más völgy kikerülte Becchy figyelmét. — Min-
 „den esetre bizonyos annyi, hogy haszontalan
 „minden ügyekezett e' kerteket jobban keletre
 „vagy nyugotra tenni, egyedül ezen völgysek
 „déli 's éjszaki részei közt támadhat még kér-
 „dés, hogy e' kertek valóságos helye meghatá-
 „roztassék. Hihetőleg ezt is kifürkészte volna a'
 „szemes Becchey, ha súlyos környűlmény ne
 „kényszerítse, előbb mint vizsgálódásait végez-
 „né, Afrika tengerpartjait elhagynia. Annyit
 „azomban volt ideje, hihetőséggel kieszközteni,
 „hogy a' régiiek Letheje (Lathon) is földalatti
 „elfolyása a' fölebb mondott tavak egyikének,
 „Bengazi közelében van. Nem hajózható meg
 „ugyan a' folyamat, melly itt földalá vész, (Pli-
 „nius, Strabo, Ptolemaeus, Lucanus) annyit
 „mindazáltal kitanult Arab barátitól, a' mennyi
 „szükséges volt e' gyanu támasztására. Berenice
 „is nevét Magas' leányától, Ptolomacus Phila-
 „delphus nejétől veszi, a' tartomány lakói pedig
 „még Hesperides nevet viseltek, és Pomponius
 „Mela a' várost (Krisztus u. I. században) ismét
 „Hesperisnek nevezi. De az Arab mai lakója
 „Bengazinak, nem sejtí, hogy szép gyümölcsét
 „a' Hesperidák kerteiből szedi, mellyeket a'
 „feledésnek (Lethe) közel folyama sok századok
 „hosszu sora óta, — mint egy csodálatosan va-
 „lósult allegoriában elfödni látszott". — Ezen
 vélekedéseknek, hogy a' Hesperidák kert-
 jeik a' Pentapolisban feküdtek volna,
 mind a' régi, mind az újabb időkből való sok
 írók ellene mondtak: én itt csak némelly ré-

gebbekről emlékezem. Hesiodus, Hyginus 's többek úgy vélekedtek hogy a' Hesperidák kertjeik a' mái Marokkoi Császárságban fekvő Atlás hegysorai között voltak; Plinius a' hajdani Lixa — már ma Larrasche — városához tette. Virgilius ki a' mesés régiségnek legnagyobb buvára volt, 's olyan időkben élt, mellyekben még a' Hesperidákrol és azoknak kertjeikrol való mondák legnagyobb folyamatban voltak, következésképen szinte legjobban tudhatta, hogy mely helyre kellett azokat helyheztenni, az Atlás hegy sorai alá tészí:

Oceani finem juxta, solemque cadentem,
 Ultimus aethiopum locus est, ubi maximus Atlas
 Axem humero torquet, stellis ardentibus aptum:
 Hinc mihi Massylae gentis monstrata Sacerdos
 Hesperidum templi custos; epulasque draconi
 Quae dabat, et sacros servabat in arbore ramos etc.

Virgiliusnak Leidában 1645dik negyedrében kijött kiadásában az 516dik lapon a' jegyzésekben Servius kételkedve az Atlás alá tészí a' Hesperidák kertjeit, de Salmasius ugyan ott, Servius-t megigazítván, bizonyosan vagy az Atlás alá vagy Lixához helyhezteni, ámbár Heyne a' Virgilius ezen soraira írt jegyzésében láttatik azokhoz hajolni, a' kik a' Pentapolisba tették ezen kerteket. Máí időkben lehetetlen ezen kertek fekvését elhatározó módon ide vagy amoda helyheztenni, én mindazáltal úgy vélekedem, hogy helyesebben lehet azokat az Atlás hegy sorai alá Mauretaniába helyheztenni Virgilius-t követve, annyival is inkább, hogy Diodorus Siculus szerint *), Hesperus is a' Hesperidák apjok' ezen hegy sor körül tartózkodott,

*) Historiae L. II.

a' ki az Atlás hegyeire hágott fel, hogy a' csillagokat könnyebben vizsgálhassa onnét, de többet vissza nem tért, melly okból a' hajdani köznép azt meséllette, hogy az esthajnal csillaggá változott el, 's azért ezen csillagot *Hesperus*-nak nevezték el.

Rassem; azt meséltették az Európai útsoknak az Arabsok, hogy egy ilyen nevezetű hajdani város fekszik a' Barcai Ország *Darna* nevezetű Tartományában, melly az ő lakosaival, házaival, mobiliáival, boltjaival 's az azokban volt portékákkal, utjaival, váraival és a' városfalaival a' természet játéka által kővé változott által. Némelly Európai tudósok, a' kik a' Barcai pusztaságot öszve vissza útazták hogy ezen várost feltalálhassák, azt irták felőle hitelesen, hogy azon a' tájon a' hol ezen városnak kellene feküdni, holmi kopár kősziklák vagynak, mellyeknek némi nemű módon a' házakhoz 's templomokhoz valamely kis hasonlatosságok van, ha valaki előre már elképzelte magának, hogy olyan formákhoz hasonlitsanak.

A' Barcai Tartományok egyik és szebbik része *Tripolishoz*, a' másik napkelet felől való része pedig most *Egyptomhoz* tartozik.

A' mái Barcai ország magában foglalja a' hajdani *Cyrenaicát* vagy máskép *Libya Pentapolist*, melly a' *Cyrenaei Tartomány* öt nevezetesebb városairól neveztetett így: azon öt városok pedig következők voltak: *Cyrenae*, *Apollonia*, *Ptolemais*, *Arsinoe*, és *Berenice*, mellyekről már emlékeztem, — és *Marmaricát*, mellyet hajdan a' *Cyrenaei* Tartomány és a' *Libycus Nomus* között feködt: sokan *Marmaricát* is a' *Libycus Nomus*-hoz számlálják. *Marmarica Creta* szigetét.

vel általellenben fekszik: a' tenger mellett nevezetesebb városai voltak hajdan e' következendők, mellyek mind kikötő helyekkel diszeskedtek: Petras, Scythranus, Antipyrus, Menelaus, Batrachus, Paliurus, Phthia, Axylis és Heracleum, a' hol Herculesnek hires temploma volt.

Libya belsejében, az Egyptomi Thebe városához 10, Memphishez 12 napi járó földre, Cyrenaehez Plinius szerint 400 mértföldre volt az úgy neveztetett Ammonica, melly egy olyan kis darab föld volt a' Libyai sivo homok puszták között mint valamelly sziget a' víz között, földje termékeny és erdős volt 's kútakkal és folyókkal bővölködött. Nevezetét vette az Ammon szótól, melly Jupiter vezeték nevei közül egy volt, 's mellyet az által nyert, hogy mikor Bacchus Asia nagyobb részét meggyőzván Afrikába ment volna, a' Libyai pusztákban szomjan veszett volna el, ha egy kos a' lábaival a' homokból egy viz forrást nem kapált volna fel: ezen helynél Bacchus, Jupiter Ammonnak, az az a' homokos Jupiternek egy templomot épített, mert Ammon görögül homokot téssen. Mások azt állítják, hogy Jupitert az Egyptomiak nyelvén Ammonnak neveztek: ismét mások úgy vélekednek, hogy Jupiternek templomot itt egy Ammon nevezetű pásztor épített, 's attól vette volna nevezetét. Némelylek azomban azt állítják, hogy az Ammon nevezet Chamtól Noe fiától eredt, a' ki az igaz vallást megrontván Africában a' babonás vallás elterjesztője volt. Nagy Sándor Ammonnak ezen templomát meglátogatta. A' régi Ammoniacaról a' hajdani írók között legjobban ittak Eratosthenes, Diodorus, Siculus, Strabo, Pausanias és Curtius. A' mai

időnkben ezt az Ammoniacát Siwáh-nak nevezik, melly egy kis független Status olly formában, hogy a' Török Császár fő uradalmát elesméri ugyan, de annak semmi adót sem fizet; a' főhely benne Siwah, a' melly körül egy és két mértföldnyi távolságra következő kisebb helységek feküsznek Sarkie, Msellem, Meusie, Sbocha és Burischa. Maga Siwah résszerént egy kősziklán, résszerént pedig a' körül épült, a' mostani lakosok azt beszéllik, hogy a' hajdani lakosok ezen kőszikla barlangjaiban laktak, s valóban a' házak még most is olly barlang módra vagynak öszve építve, hogy sok útszákban nappal sem lehet látni; azon házak, a' mellyek a' térség felől a' kőszikla oldalára vagynak építve igen magassak, és nagyon vastagok a' falaik, mert ezen házak a' helységnek egyúttal megerősítő kerítésül is szolgálnak. Minthogy lehetetlen a' kősziklán sent marhákat tartani, tehát a' lakosok a' kőszikla alatt építettek istállókat lovaik, szamaraik és tevéik számokra. Azon Oasis, mellyen Siwah fekszik nem igen nagy, Browne Anglus azt írta, hogy a' hossza hat, a' szélessége ötödfél, az egész kerülete pedig tizenhatsz mértföld, ámbar Hornemann a' kerületét igen megnagyobbítva ötven mértföldre teszi. A' termékeny része ezen Oasisnak egy vizenyős völgyből áll, mellyet sivó homok puszták vésznek körül, távolabbra pedig a' láthatározott meredek, és kopár kősziklák kerittik: az Oasis földje homokos, itt sós posványos, s a' nélkül hogy szorgalmatossan mivelnék, gabonát, olajat, mindenféle kerti-veteményeket, granát-almákat s t. ef. terem; a' legkülömb termései pedig a' pálma szilvák, mellyek olly bővséggel termenek és olly jók, hogy a' körül belől lakó Araboknál

példabeszéddé váltak. Minden lakosnak egy, vagy több kertje is van tehetségéhez képest, 's fő dolga abból áll hogy azokat mívelje; a' kertek négy, 's hat láb magosságu falakkal vagy legalább eleven bokrokkal vagynak kerítve, és azon sok édes és sós patakokból öntözik, a' mellyek a' szomszéd hegyeken vagy pedig magában a' völgyben erednek, 's a' melly vizek közül egy sem foly tovább a' köztársaság határánál, mert azokat véghetetlen sok apró csatornácskákra elosztva a' kertekre és rétekre elszívárogtatják. A' pálma - szilvákat a' közönséges tárházakba hordják be, mellyeknek kulcsai egy Sheiknél állanak: kosarakba lenyomtatva rakják bé azokat, melly kosarakat egymásmellett való hosszú sorokban raknak le, 's laistromba vagnak béírva, hogy kinek mennyi kosara van ott; egy ilyen kosárnak a' magossága három, a' kerülete négy láb. Északi nyugotra Si w á h tól mintegy egy mértföldnyi darabra a' föld sóval van béborítva, azomban Si w a h mellett is elég kő és darabokban való sót lehet kapni a' földszíne felett. — Igen sok patakok vagynak itt, mellyek vagy édesek vagy sóssak, néha a' sós patakok épen az édes mellett ered.

A' régi szokás szerént a' Statust tizenkét Sheiknek kellene igazgatni, a' kik közül kettő a' valóságos előljáró, de bizonyos idő óta még más husz tehetős gazda erőszakkal Sheiké tette magát: gyűléseiket a' város fala alatt lekuksolvá tartják, az igazságot a' szerént szolgáltatják ki, a' mint a' régi szokások dictálják, 's a' bírák természetes józan okossága hozza magával; a' büntetés mindég bizonyos számú kosár pálma-szilvából áll. Úgy vette észre Hornemann, hogy az ilyen gyűlésekben többnyire az a' nyertes, a' kinek legtöbb jóakarója, 's leg-

erősebb öklei vagynak, és legerősebben tud kiabálni. A' Siwahi lakosok karaktere igen rossz hibern van. A' Siwahiak nyelve, nem Arabs hanem egy különös dialectusa annak, melyet az Afrikai elterjedt népségek átaljában beszéllenek.

Siwáhtol napnyugotra néhány mértföldre valamelly hajdani nagy épület maradványai vagynak, mellyeket a' lakosok Ummebedának neveznek, Sarkie faluhoz nem messze, az, és egy magányossan álló hegy között a' mellyen egy nevezetes édes forrás ered. Az épület romjai olly tökéletlen állapotban vagynak, hogy lehetetlen meghatározni, hogy tökéletes állapotjában millyenek voltak a' részei 's mi célra építettettek: meglehet hogy ollyan időből való ez az épület, a' mellyben az emberek még Troglodyták módjokra éltek, 's minek utánna kőszikla odvaikat elhagyták, épületeiket is azoknak formáikra készítették, kőszikla darabokat egymásfelébe halmozva. Az épület szegeletei a' világ négy sarkalatai felé állanak, 's az igen vastag alapok maradványaikból azt lehet kilátni, hogy egynéhány száz lépés volt a' kerülete. A' falak sok helyen épen levagynak romtva, a' kibontott kövek pedig elhordva: az épület belső tére egészen öszve turkáltatott azok által a' kik ott kincseket kurkáztak. — Ezen falakkal körülkerített tér közepében egy kis épület maradványai vagynak még, a' mellyek talán az épület fő részét tették, felére egy természetesen itt nőtt kősziklára vagynak épülve, a' melly a' hajdani nagyobb épület alapföldje felett mintegy nyolcz láb magasságra emelkednek fel, az épület hossza 32 láb, szélessége 15, magassága 18 Browne mérései szerint, Hornemann után pedig a' hossza 36, szélessége 24,

magassága 27 láb: hogy a' két útzó mértéke egymástól különböz annak az az oka, hogy Browne ezen kis épületet belőlről Hornein ann pedig kívülről és pedig csak szemmértékkel mérte. A' hat láb vastagságu falak faragott nagy négyszeg kövekből készültek, melyeknek a' közök apró kövekkel és mésszel van töltve, a' menyezet nem boltozva van, hanem az négy láb szélességü, három láb vastagságu faragott kőszikla darabokból áll, melyek épen olly hosszuk mint a' melly széles az épület; 's lapossan az oldal falakra vannak keresztül az épület felett elnyújtóztatva: egy közülök már leesett 's eltörött. A' kerítésfal déli része is levan már dülve, a' köveket nagyobb részént mind elhurczolták, de a' menyezet rettenetes nagy masszái, melyeket ezen nép ősei a' kőbányákból az épület tetejére tudtak emelni, a' mostani ivadék pusztításainak ellenek állanak. A' délfelől ledült fal alapjai, a' külső kerítés fal alapjaival egyenlő fekvő mértékben, és így alacsonyabban fekszenek mint a' még fentálló falaké; három bégjárás volt ezen épületbe, a' legnagyobbik észak felől volt, a' más kettő pedig napnyugotra és keletre; belőlről a' falak a' közepektől fogva felfelé bas-re-liéf módra készült Hieroglyphumokkal ékesítették, de a' melyek nem olly magassan vésettettek ki, hogy itt 's amott el ne koptak volna, legtöbbet szenvedtek az időváltozásaitól a' menyezeten való faragások. Némelly helyeken lehet még látni, hogy a' falak bévoltak festve; úgy látszik hogy a' szín zöld volt, hogy pedig az épület falai valamely finomabb kő nemével bé lettek volna borítva, azt semhol sem lehet észrevenni: az épület mészkövekből épült, melyeket az ezen a' tájon való kősziklákból fejtettek. Az épület mel-

lett délre éppen a' falak aljában a' föld nagyon mocsáros, azomban sós források is vagynak ezen a' tájon. Más fél mértföldre ezen romokhoz egy pálma-szilva erdő van, mellyben egy igen nevezetes édes forrás találtatik: a' fekvése valóban romános. Browne az ő Afrikai, Egyptomi és Syriai útazásában azt írja, hogy ez a' forrás néha hideg, néha meleg. Browne és Hornemann útazók úgy vélekedtek, hogy ez a' Siwahi Oasis, az, mellyen a' Jupiter Ammon hajdan igen híres temploma feküdt, 's ezen vélekedést Anglus Major Rennel a' Herodotus Geographiájáról kiadott igen derék munkájában egészler. békizonyította, mint szinte ugyan ezt cselekedte Young is, az Afrikában vizsgálatokat tétető Anglus tudós társaság Titoknokja, 's egy úttal azt is elhatározták, hogy a' most emlegetett épületek romjaik az Ammon templomának maradékaik, mivel mind azon leírások, mellyeket, Diodorus Siculus ed. Wessel. Tomo II. pag. 199. és Curtius Libro IV. Cap. VII. tesznek rólla, tökéletesen a' Siwahi Oasisra, és a' rajta talált omladékokra, 's édes forrásra illenek.

A' Siwahi Oasisban külömbféle helyeken hajdani catacombák vagynak. Az első Belled-el-Kufár-nál, a' második Belled-el-Ruminál, — mind a' két nevezet ugyan egyet tészen t. i. a' hitetlenek városát vagy helységét. A' harmadikat El-Motának — temető helynek — nevezik, 's Siwáhtól északi keletre mint egy, egy mértföldre fekvő hegyen van, résszerént a' hegy oldalban, résszerént a' tetején; minden catacombának különös békjárása van, a' mellyen menetelesen aláfelé' menvén egy ajtóhoz ér az ott járó, melly egy nagyobb üregbe viszen, mellynek oldalaiba vagynak békágva

azon apróbb üregek, mellyekbe a' mumiákat rakták. A' Catacombákba való külső bójárásokat formáló lyukak körül való kövek olyan formán vagynak megvésvé, mintha azokon ajtók lettek volna hajdan. A' Catacombák külömbféle nagyságúak, szorgalmatos munkával vagynak készíttve, kivált azok, a' mellyek legmagossabban feküsznek, de ezekben semmi nyomok a' mumiáknak, ámbár a' többiekben, több vagy kevesebb nyomaikat lehet látni. Minden catacombáknak, különösen a' kisebbeknek, mellyekben a' Mumiák feküdtek a' fenekeik felváltak turkálva, azon okból, mert ott a' kincs vadászok aranyat kerestek, 's találtak is, és többnyire azokon a' helyeken, a' mellyeken a' mumiák fejek feküdtek: ha ezen catacombákat szorgalmatosan megvizsgálják, még lehetne benne mumiákat találni. Ezen catacombákon kívül a' hegyekben még többeket is lehetne találni a' földalatt, a' mellyekbe való bójárások nem igen mélyen feküsznek a' földalatt, és hogy egy földalatti hosszú út mellett, a' melly két catacombás hegyet közösít, B i n t - e l - N a z a r i - k — hitetlenek az az keresztények házaik' — vagynak két oldalról. — A' negyedik catacombás hely B e l e d - e - s - c h a m i s vagy H a m i s. A' G i b e l - e l - b e l l e d, hegyen — melly mellé a' Siwahi fő helység van építve — való catacombák kicsinyek: egy szoros elő kamarából, 's néha egy, vagy két mumiáknak való üregekből állanak. Ezeknél sokkal nevezetesebbek ezen hegy északi oldalán két nagy és magas barlangok, mellyek közül az egyik husz, a' másik tizenhat négyszeg láb nagyságú: egymásmellett feküsznek, 's az északi oldalaiik nyitva állanak. — A' most megírtakon kívül S i w á h t o l napnyugotra az A u g i l a felé vivő Karavánok útja mellett

még más két barlangok vagynak, mellyek a' most leirtakhoz hasonlítanak nagyságokra nézve, de a' magosságok csak hat láb és egynéhány hüvelyknyi, a' beléjük vivő út rendes de alacsony és keskeny, 's egymáshoz közel fekszenek. Az a' közfal, melly egymástól elválasztja őket csak kilencz vagy tiz hüvelyknyi vastagságu, a' mint azt egy kis nyílás mutatja, a' mellyet egyikből a' másikba által lyukasztottak.

A' Siwáhtól napnyugotra fekvő térségen egy kő épület romjai látszanak, de a' mellyek építések formájokra nézve nem tetszenek olly régieknek lenni, mint a' millyek a' Jupiter templomának romjai.

M—y A.

5.

J János Herczegről, II. Lajos Királynak állított Fiáról, 's Magyar felirással kéredő Pecsetjéről.*

Midőn a' Rejtett-szavak (Logogriphok) megfejtése, különös gyönyörűségek az Olvasóknak, 's annyira kedveltetnek, hogy az Újságok és Zsebkönyvek azokkal vetekedve kedveskedni meg nem szűnnek; hasonló érzéssel remélhetem a' Rejtett Történeteknek, vagy inkább származásokban szükölködő sehonnai Személyeknek, mint valamely Tündér Jelenéseknek megismertetése fogadását is. Többnyire minden virágzó Nemzetnek vannak olly Történeti Hősei, kik a' Mythos az az a' képzelés, vagy költés ködéből kiderülvén úgy jelentek meg, és a' szerencse által csudálkozásra méltókép fel is magasztaltattak, hogy valóságos Eredetek soha ki

nem nyilatkozhatott. Többiek között nálunk Dicső-Hunyadi Jánosnak, Hazánk fő Bajnokának származása setét homályal mindeddig földve vagyon, de Likai Szkalich Pál, és János Herczeg is, kiket I. Ferdinand a' Magyar Királyok véréből eredetteknek, kiadott Kegyelem Levelében nevez, még a' tudós Világ előtt nem épen esméretesek, bizonyos származatok pedig senkitől világosságra nem hozatott. Szóllok az utóbbiról.

János Herczeget, II. Lajos Királyunknak vélt Fiját, a' tudós Világgal legelső esmértette meg Posony Városának tisztelt Polgár Mestere J. G. Windisch a' Magyar Országi első tudós, — de Német Nyelven irtt — Folyó Írásban: Ungrisches Magazin Presburg 1781. Sdrétb. I. Kötetének 478 lapján, hol I. Ferdinandtól kiadott, és 1550dik esztendőnek 20. Martiusi napján költ Királyi Adománylevelet ugyan Posony Városának Leveléstárából eképpen közlött e.

„Nos Ferdinandus Divina favente Clementia
 „Romanorum Hungarie Bohemie etc. Rex semper
 „Augustus. Infans Hispaniarum Archi Dux Au-
 „strie etc. Memorie commendamus tenore presen-
 „cium significantes quibus expedit Universis.
 „Quod nos cum ad nonnullorum fidelium nostro-
 „rum humillimam supplicationem pro parte Jo-
 „annis, Filii ut ipse putat, et dicit Ludovici
 „Regis Majestati nostrae factam, tum vero ex
 „liberalitate et Clemencia nostra Regia, qua
 „egenis opitulari solemus, domum, sive Ses-
 „sionem civilem ejusdem Joannis in suburbio
 „Civitatis nostre Posonien, in radice montis in-
 „ter arcem, et Civitatem juxta viam, qua itur
 „ad eandem arcem nostram in acie sitam, in
 „qua idem ad presens una cum uxore et liberis

„residenciam facere dicitur una cum una ipsius
 „vinea in promonthorio Poseniensi existente ali-
 „isque suis pertinenciis ab omnibus taxis, et
 „contribucionibus nostris tam ordinariis, quam
 „extraordinariis, subsidiisque et lucro Camere
 „nostre, nec non aliis quibuscunque oneribus, et
 „solucionibus civilibus de eadem domo Majestati
 „nostre vel in medium Civium provenire debent:
 „nec non solucione nonarum quam de vinea sua
 „prefata facere tenetur, in perpetuum duximus
 „eximendum et supportan. Imo eximimus et
 „supportamus presencium per vigorem. Quocirca
 „vobis fidelibus nostris Rudó, Venerabili ac Eg-
 „regiis Francisco Thurzó Episcopo Nitrien. Prae-
 „fecto, ceterisque Consiliariis Camere nostre
 „Hungarice, Item Comiti, Vice comiti, provi-
 „sorique predictae arcis, et Judicibus Nobilium
 „Comitatus, nec non Judici, et quibuslibet Offi-
 „cialibus predictae Civitatis nostre Posenien mo-
 „dernis et futuris presencium noticiam habituris
 „harum serie mandamus firmissime quatenus a
 „modo deinceps prefatum Joannem ejusque he-
 „redes et posteritates ad solucionem aliquorum
 „censuum taxarumque et contribucionum no-
 „strorum sive ordinariarum sive extraordinariar:
 „subsidiarumque et lucri Camere nostre atque
 „eciam exhibicionem onerum et serviciorum ra-
 „tione predictae domus in prescripto loco site
 „subeundorum, nec non solucione none racione
 „vinae suae prefatae contra formam premissae gra-
 „tiosae exempcionis nostrae, nullo unquam tem-
 „pore in persona, aut rebus et bonis suis qui-
 „busvis impedire, turbare et molestare nusquam
 „et nullo modo presumatis, nec sitis ausi modo
 „aliquali, presentibus perlectis exhibenti resti-
 „tutis. Datum in predicta arce nostra Posenien-
 „si vigesima die mensis Martii Anno Domini

„millesimo quingentesimo quinquagesimo secundo Regnorum nostrorum Romani vigesimo secundo, aliorum vero vigesimo sexto. Ferdinandus m. p. (L. S.) — Nicolaus Olahus Episcopus „Agrien. m. p.”

Mellynek értelméből: mind azért mivel a' folyamodó más Hív Tanácsosok által a' Fejedelemnek ajánltatott, de kiváltképpen azért mivel Házának és szőlő birtokainak a' közadótól lött felmentését minden érdem nélkül megnyerhette, Windisch Úr éppen nem kételkedett hogy ezen közönségesen nevezett János Herczeg Királyfi — kit Ferdinand Privilegiuma csak: Joannes filius, ut ipse putat, et dicit Ludovici Regis nevezettel említ, valóságos II. Lajos Királynak fia volt, bizonyosnak egyszersmind állítván, hogy azon előadott Privilegium által minden adótól felmentetett Házhely — fekvésének leírása szerint, — tagadhatatlanul a' mostani Szelezky Curia légyen.

De Hazánk Történeteiben éltelfogytáig szerencsésen fáradozott Cornides Dániel ugyan azon folyó Irás III. kötetének 389. lapján beiktatott feleletében említett Jánost nem valóságos, hanem csak magától állított, másoktól pedig tartatott Lajos Király Fijának vallotta több okokra nézve; mellyeket általlyában én mind sikereseknek ugyan nem tartok a) de azért még is több tőle előadott okok-

-
- a) Ilyenek: 1) a' szegénységén épült okoskodás — azt állítván Cornides hogy a' Királyi vérből bár tiltott módon származott ágazatok mindenkor gazdagon hagyattak. — 2) hogy még gyermekked korában kellett volna Lajosnak Hősünket nemzeni, és annak Attyává lennie. — Az első Állítás egy két példával tökéletesen bé nem bizonyíthatatik; — a' másikat szükség hinnünk, 's megengednünk azért, mivel

nál fogva, mind pedig általam most először kibocsátott okleveleknek tanúsága szerint Cornides Véleményjét tagadhatatlannak, és így Tündér Hősünket csak vélt, és állított Királyfinak nyilván jelentem.

I. Ferdinand Adománylevelének szavai: Joannes filius uti ipse putat, et dicit Ludovici Regis, nyilván jelentik, hogy nem Ferdinand, hanem csak a' folyamodó maga, mondá magát Királyfijának.

II. Ezen szavai az Adománylevelnek, nem csak a' Köz véleményen, és köz híren — hanem János Herczeg tettein is épülnek, mellyek nyilván bizonyítják, mi okokra nézve közönségesen Bohónak, vagyis elméjében fogyatkozottnak tartatott, és íteltetett.

Már Cornides előadja, hogy ő vele egykorú Bornemisza Péter Semptei Prédikátor az ördögi kisirtetekről írt könyvének 871. levélén róla imígy emlékezik: „egy bolyókás „Posonba, Lajos Király fia AMINT „MONDIÁK TRÉFÁBA, midőn álmában a soc pénzt talált volna egy hegybe, sokáig ásata hiába.” Ezen tanúság bizonyítja immár ő iránta volt közönséges vélekedést, a' melly annál tagadhatatlanabb, mivel az előadás egészen megegyez magának János Herczegnek Maximilián Császárhoz benyújtott, 's Német nyelven feltett Kérelemlevelével,

Lajos 15. esztendő korában házasodott, és az előtt is Brandeburgi György Marchionak példája szerint buján élt — kívül különben is mindenek időnek előtte megtörténtek a' Historicusoknak vallása szerint, eő t. i. korábban született, korábban Királyá tétetett, korábban házasodott, korábban megöszült, korábban is meghalt, mintsem rendszerént történnie kellett volna.

mellyet eredeti Leveleim Gyüjtményjéből imígy közlök :

„Aller durchleuchtigster, groszmechtigster
 „unüberyindtlichster Herr, Röm: Khais. Maje-
 „stät, auch zur Hungern und Beheim König etc.
 „Allergenedigster Herr. Ich armer Man bitte
 „S. Röm. Kay. Majestät auf das underthenigist,
 „wie das Allergnedigistes wissen ist, das ich
 „mit dem Báthory Nicklossen zuethuen
 „hab vor wegen der Saaross-Patak. S.
 „Röm. Kay. Majestät wöllet mir auss gnaden
 „mit dem Báthory Nicklossen reden, das er mir
 „sein schloss geb zu Deben (Déwén) den ich
 „kan sunst mein schatz nit erheben den
 „ich erfunden hab. Bitte S. Röm. Kay. Majestät
 „meinem Allergnedigisten Herrn demithigist
 „und auf das allerhechst. Dieweil lange jahr
 „her in grossen armueth und Krank ge-
 „wesen bin, so ich auf mich nicht wohl darbey
 „enthalten kan. Seiner Röm. Kay. Mayestät,
 „welle mir aus angebohrner Kays. Guete und
 „muldigkeit, und derneben auch ein Gnaden-
 „gelt allergnädigist bewilligen und verschaffen,
 „dass will mit jederzeit, gewertiger, meiner
 „gehorsamb ungespart leibs vermügen höchsten
 „fleiss zuebeschulden in ewig zeit, unvergessen
 „sey: mich armen man Eu. Röm. Kay. Maye-
 „stät umb aller gnädigisten Bescheid: unterthe-
 „nigist bewelhend. Sr. Röm. Kays. Mäth. gehor-
 „sambster Diener Johannes Herzeckh des Kunig
 „Ludwig sohn.“

Ebben a' Folyamodó magát Johannes Herzeckh des Königs Ludvigs sohn nevezi, és Bornemiszától említett Kincsekről való álmodozásait nyilván a' Felsőg eleiben terjeszti.

Meg is nyerte János Herczeg 1573. esztendőben Házának, és Birtokának szabadságán felül Maximilián Császártól a' kért segedelmet is azon Parancsolat szerént, mellyet Cornides nevezett helyen a' 391. lapon már e'képpen kinyomatott :

„Maximilianus etc. Reverende, Magnifici,
 „ac Egregii, fideles nobis dilecti. Significamus
 „vobis benigne NOS JOANNI QVI FILIVS RE-
 „GIS LVDOVICI NVNCVPARI SOLET, ad
 „aedificationem Domus suae 20 florenos Rhenen-
 „ses donasse. Quapropter mandamus vobis be-
 „nigne, ut dicto (Joanni) 20. istos florenos Rhe-
 „nenses nostro nomine numeretis ex proventi-
 „bus camerae istius nostrae. Quo modo satisfiet
 „voluntati nostrae. Datum Viennae die 13. Men-
 „sis Martii 1573.

Én pedig János Herczegnek ugyan azon segedelem felvételéről szóló quietantiáját az elébbi folyamodásával megszerezvén, néhai Veres Bálint Posonyi Túdós Ügyésznek Gyűjteményéből tulajdon, és magyar körülírással kérkedő pecsétjének lerajzolásával ide iktatom :

„EGO Joannes Herchegh, EMENTITVS fi-
 „lius quondam Ludovici Regis Hungariae; fa-
 „teor et aecognosco praesentibus Litteris meis,
 „quod ego juxta Decretum Camerae Anlicae, et
 „Comissionem Camerae Hungaricae, illos flore-
 „nos Rhenenses Viginti, quos mihi Sacra Ma-
 „jastas Caesarea ex singulari gratia in subsidium
 „clementer deputavit, integre ab Egregio Do-
 „mino Francisco Naghváti Perceptore proven-
 „tuum Camerae Hungaricae Sacrae Caes. Re-
 „giaeque Majestatis accepi, ac levavi. Superqui-
 „bus Dictum Dominum Perceptorem reddo qui-
 „etum et expeditum harum vigore, et Testimo-
 „nio Litterarum, quas sigillo meo usuali

„obsignavi. Actum Posonii Sexta Novembris.
 „Anno Domini Milesimo, quingentesimo septu-
 „gesimo secundo.



Mind a' Királyi Parancsolatnak azon szavai:
 Joannes qui filius Regis Ladislai
 nuncupari solet — mind a' mondott Nyug-
 tatványnak eleje: EGO Joannes Hercegh
 EMENTITVS filius quondam Ludo-
 vici Regis Hungariae tökéletesen meg-
 győzhetnek immár bennünket, miképpen Poso-
 nyi János Herczeg Bohóságában ugyan magát bol-
 dognak vélt — de különben mint elmében fogyat-
 kozott szánakodásra méltó — Házának tartására
 pedig és gyermekeinek táplálására elégtelen —
 ember, a' Kegyes Fejedelem' Irgalmába része-
 sülhetett.

De illy nyilván kitetsző és immár tökéle-
 tessen bebizonyított Bohóságánál sokkal kétsé-
 gessebb előttem első tekintettel, mellyik Nem-
 zetnek: Magyarnek e? vagy Németnek? inkább
 tulajdoníthatjuk eötet eredete tekintetében, mi-
 dőn Eö Herczegi Kegyelmet sem egyik,



sem másik N^{em}zet bizonyyára magáénak nem kívánja — azomban még is Czímerének Magyar Körúlrása Magyarokhoz — Németúl irtt Esedezése pedig Németekhez kapcsolandónak jelentenek.

A' Posonyi Lakás, Posonyi Német Városból lévő eredetet : következésképpen Német N^{em}zetet nekie szinte úgy tulajdonít, valamint az abban való gyönyörködés, hogy magát II. Lajos Király Fijának lenni kívánta — tudva lévén közönségesen akkoron a' Haza előtt, hogy Ildik Lajos Király Udvar Népe 's Szolgálatja csak Német volt. Szinte Mátyás idejétől kezdvén a' Magyar Királyi Udvar untalan változott, előbb Olaszra, utóbb Francia, és Cseh nyelveire, végtére pedig Ildik Lajos idejében Brandeburgi Herczeg Fő Udvari Mester alatt egészen Németre. Már pedig kiki általlátván melly távól legyen az a' Magyartól, hogy magát valaha idegen N^{em}zetből eredettnek kívánná a)

-
- a) Különössége ditső N^{em}zetünknek az, hogy N^{em}zetiségei (Familiák) sem idegen N^{em}zetből eredni, sem honnyi, és ősi vezeték neveket elváltoztatni, mint különben egyéb Tóth, Német 's t. nemzetek kedvellik, soha sem kívánták, 's reá most sem tsiklandoztattnak. Ámbátor ugyan a' XVI. századbeli szellem néhány Tudóssainkat annyira magával elragada, hogy akkoron Erdőssi Sylvesternek; Juhász Meliusnak, Sámboky Sambucusnek sőt többen is Görög vagy Római által változással neveznek magokat: de azért idegen élő N^{em}zetek, Tóth vagy Német, annál inkább rajtok dühösködő Törökök nyelveikre Soha által nem változtatták hajdani Vezeték Neveiket.

Horváthoknak is valóban N^{em}zeti Ditsőségeket méltókép emeli, hogy Hazánkban telepedvén magokat inkább N^{em}zetek nevével, magyarul Horváthnak hivatni, mint sem ősi vezeték neveiket megváltoztatni, vagy elhagyni kívánták, feltartváu mel-

méltóképpen következtethetjük, hogy a' Német Udvari Népekből származni, és ilyen Herczegségre emelkedni Magyarok közül senki sem vágyódott. De melly környülállás ruházhatta fel tehát János Herczeget Magyar körülirással jegyzett Pecsétnek használására? ha ő különben Német volt, mivel ő előtte Magyar körülirással sem a' Magyar Királyok — sem azoknak Herczegei — soha sem éltek, de még a' Magyar Uraknak, Városoknak, és Köz emberek pecsétjei is Magyar körülirással — az én tudtomra mondom — mind ekkoráig t. i. 1572. esztendeig nem jegyeztettek. — Nem más, valóban nem más környülállás, hanem a' Bohó János Herczegnek testi, és lelki szegénysége, vagy is elmefogyatkozása. Érezte ő is Juvenalis mondásának azon igazságát, hogy semmi se legyen a' nevetséges csúfság üzésnél nehezebb, 's keservesebb a' szegénységben, mert hogy a' gyámoltalan ügyefogyottból csúfot üzének, annak maga az eredeti nyugtatója, mellyre az álpecsét is üttetett már elegendő, és tagadhatatlan tanúság — Kénytelenitetett t. i. abban önnön magáról azt nyilván megvallani, sótt irással bébizonyítani: Ego Joannes Herczeg EMEN-TITUS filius Ludovicí Regis, melly

lesleg folyvást hajdani Nemzetségek neveit, u. m. Horváth Stansith — Horváth Kissevich — Horváth Mladossewich — Horváth Voxith 's a' i. De mesze elpártolt őseitől Vitezowich Pál néha napján a' mi Fő Historicusunk Tudós Timon Samunak vetekedő Társa, és a' Költött Diplomák koholása által (Tropheum Domus Eszterházyanae könyvben) a' Történeti igaznak rút megvesztegetője, midőn már Horváthországban meghorvátosodott W i t e z o w i c h Magyar nevét — szinte németre Ritterre — tsak cő tudhattya miokból — által fordította, 's váltóztatta.

szavakat csak úgy, mint az írásban, — olvasásban, — annál inkább a' Deák nyelvben tudatlan beiktathatta; de különben bizonyosan saját gyalázatjára, és józan észrel ezt nem tellyesíthette volna; méltán is így gondolkodhatunk felőle a' ki sem Maximilian Császárhoz ajánlott folyamodását, sem Nyugtató levelét saját kezével alá nem irván, bizonynyára sem olvasni, sem írni, sem deákul nem tudott a).

Valamint tehát ezen Nyugtató Levelek Bohóságának csúf üzése 's nevetséges tette végett mástól készíttetek, és irattak; úgy csekély belátásom szerint hihetőleg, sőt méltán irányozhatom hogy ezen ál-pecsétje is csupán nevetségre, és mivel ő Német volt Bohóságának annál nagyobb elámítására, ki magát Magyar Herczegnek még inkább vélhesse és állíthassa más valaki által számára készíttetett. — A' Pecsétnek ilyen körülírása: JANNOS HERCZG BVDAI LAJOS KIRÁL FIA, maga is tudatlan-Szerzőjét elárullya mind azért, mivel JANNOS szó német, vagy tót kimondással iratott, mind pedig mivel azon kifejezés BVDAI az egész Dippomaticai szokással ellenkezik, minthogy a' Féljedelmek nem városoktól, hanem országoktól mindenkor hivattatnak — Budai Herczegek Hazánkban soha sem voltak — de különben is a' BVDAI Lajos Király nevezet, sem Hazánk Törvényjeiben, sem a' Történetiróktól Második Lajosnak soha sem tulajdonítatik.

-
- a) Ezen criticalai állításom valóságát tökéletesen bébizonyította második nyugtatója Herczegünknek, melly a' Pecsét mellett, *Kereszt vonással* — nevének aláírása helett megjegyztetett: Ez imigy kezd, és végződik: „Ego Johannes Serenissimi Condam Domini „Ludovici Regis FILIVS NATURALIS fateor per „praesentes” — Actum Posonii 7. die Octobris Anno Domini 1580.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvesmértetés.

- 1) A' Szent Hajdan' Gyöngyei. Felső - Eöri Pyrker János László Pátriárcha Egri Érsek után, Kazinczy Ferentz. Budán, a' Pesti Magyar Királyi Egyetem' műhelyében 1830. nagy sad réthben LVIII. és 262 lap.

Az eredeti munkát' megítélni 's annak be-
tsét kiszabni nem czélunk. Valamint a' Tunisiás-
ról és a' Habsburgi Rudolfról úgy a' Szent Haj-
dan' Gyöngyeiről is a' Tudósok' ítélete minde-
nek előtt esmeretes, kik a' német Literaturában
tsak valamennyire is jártosok; 's azok, kik előtt
ez esmeretlen volna ezen fordítás' előbeszédéből
is megérthetik, melly magas helyen álljon eme'
költemények Írója, a' mostani kornak német
nyelven éneklői között, 's melly méltán dicse-
kedhetik Nemzetünk vele, mint Magyar szüle-
tésével. Három rendbéli Német Tudós Újságok'
birálásai adatnak ott elő, mellyeket a' For-
ditó' példákkal világosít; 's azonkívül vélekedé-
sét különösen a' Szent Hajdan' Gyöngyeiről bő-
vebben leírja. Ezen leírásban kétséges ha az Író-
nak dologhoz értését kelljen-e inkább csudálni
vagy 70 éven túlléttében a' legvirítóbb ifjuság-
hoz illő előadást. Vélekedésének rövid summá-
zatja mindjárt az előszó' kezdetén ebből áll:
,A' Tunisiás és Habsburgi Rudolf' Éneklője a'
,Szent Hajdan' Gyöngyeiben úgy jelen meg
,mint magas gondolkodásu, szent érzésű Ember,
,isteneitől ihletett Költő, nagy céljainak telje-
,sen neki készült Tudós és Művészetek' Avatot-
,ja. Hexameterei gyönyörködtető hullámmások-

„ban csapkodják a' fület, 's tanúlt, igen gazdag, virágos beszédét, mellyen báj és méltóság vetélkedve áradoznak, a' magyar születésűben, magyar ajakúban azok is, kiknek nyelveken munkájit dolgozá, irigyelve csudálják. 'S ennyi tulajdon itt a' legteljesb egyhangzásban olvad össze, 's egyike másikat nem elhomályosítja, hanem kölcsönösen emeli, ragyogtatja.”

Mi itt csak a' fordításról kívánunk egy két szóval emlékezni. Az olyan, millyent csak Literaturánk tisztelt veteranusától lehetne várni, 's mindent ad a' mit prózai fordítás adhat. Még azoknak sincs sok okok benne akadozni, kik Kazinczyt neologismussal szokták vadolni. Az Énekek előtt a' Hárfához intézett megszólítás Hexameterekben van fordítva, 's forró óhajtást gerjeszt az olvasóban, hogy bár az egész munka úgy volna. De ez a' prózai fordítás is buzgó hálát érdemel mindenektől, kik magyar könyvek' olvasásában hasznos gyönyörködést keresnek.

-
- 2) Külföldi Játékszin. Több Tudósokkal kiadta Bajza
Első Kötet. Galotti Emilia. Szomorú Játék. A' Gyűrű. Vigjáték. 1830.

„Az Előbeszéd a' többek között ezt mondja: „A' jelen gyűjtemény' kiadója azt tevé magának czélul, hogy minekutánna eredeti drámáink még mindég olly szűken jelennék meg, 's a' megjelentek közül is olly kevésben láthatni csillámlásokat, mellyek figyelmet érdemlenének, a' külföld jobb műveit gondos fordították, sokban terjessze el nemzeténél, 's a' magyar színjátékokat, kik most többnyire éretlen hazai gyümölcsökkel, félszeg 's eredeti sajátságaiból

„kifosztott, vagy épen avatlan kezekkel készült
 „fordításokkal kinozzák az igen is béketűrő hall-
 „gatót — azon helyzetbe tegye hogy magokat
 „írói gyakorlattal, gonddal készült darabok' nem
 „létevel többé ne menthessék. Minden nemze-
 „teknél, mellyeket ma a' Drámai tőkély' na-
 „gyobb pontján ragyogni látunk, így ment az
 „eleinten. Fordításokkal fedezgették az erede-
 „tiség' hiányait 's ez által egyéb hasznok mel-
 „lett, mellyek illy nemű dolgozásokból fakad-
 „nak nyelvökre hatalmas befolyással munkáltak,
 „beszédök hajlékonyságot nyert, saját drámai
 „szólás, nemzeti dialogus szövődött, mellyek
 „által egy igen nehéz ösvény töretett meg a' ké-
 „sőbb született drámai genius előtt 's felette so-
 „kat könnyültek küzdései. Mert a' nyelv' tökéll-
 „letlensége egyik legfőbb akadály a' szellem
 „röptének. —

„Tudva van az is, hogy nálunk a' szegé-
 „nyebb sorsu nevendékeknek, kevés alkalmok
 „van nyelveket tanulni — az iskoláinkban gya-
 „korlott nyelv tanítás alig érdemel említést —
 „következőleg szűken juthatunk a' külföld mé-
 „lyebb jelentésű műveinek ismeretére, mellyek
 „által a' szikra leghamarébb fellobban, 's mel-
 „lyeknek olvasása egyébkint is legjobb és leg-
 „könnyebb studium, mert a' theoriák' lelkét
 „nem minden képes felfogni, kivált kezdők kö-
 „zül nem minden képes. 'S nem érdemelnek e
 „vallyon fiatal elméink figyelmet? sőt igen! és
 „a' kiadó azt hiszi, hogy épen ezekre kellene
 „legfőbb gondjainkat fordítani. Mert egymásnak
 „csak megvallhatjuk őszintén, hogy bár mai Li-
 „teraturánk néhány igen jeles művet mutathat
 „fel a' költés' tartományában, de valódi fé-
 „nyünk 's e' nemzet' maradandó dicsósége még
 „mindég csak távol reményekből mosolyg fe-

„lénk, 's később jövendőök fogják azt — ha bal
 „szerencse nem üldöz! — reánk felvirraszthat-
 „ni. Kötelességünk tehát mind azon szereket
 „mozgásba tenni, mellyek a' fiatal elme' fejlő-
 „dését könnyítik, mert ez bizonynal és csalha-
 „tatlanul fogja eszközteni Literatúránk' ragyo-
 „góbb korának közeledését.”

„A' művek választásában fő figyelem a'
 „theátrumra lesz függesztve 's olly darabok,
 „mellyeknek kevés játékszini hatások van, ha
 „egyébiránt classikus művek is, vagy épen
 „nem, vagy csak felette ritkán fognak a' jelen
 „gyűjteménybe felvétetni: olyanoknak ellenben
 „mellyeknél játékszini hatásra számolni lehet,
 „ha egyébiránt a' dramaturgiai sanyarúbb tör-
 „vényeknek ittott meg nem felelnek is hely fog
 „engedtetni. Szóval a' kiadó arra fog ügyelni,
 „hogy a' magányos olvasónak lélektáplálékot,
 „a' játékszini nézőnek pedig kedves élményt
 „nyujtson: de a' kritika' intéseire se hunyja be
 „egészen szeméit.”

Ezen sorokat két okból iktatám ide, első-
 ben minthogy a' benne foglalt állításokat igaz-
 zoknak és elterjesztésre méltóknak tartom 's
 tsupán azt óhajtom, hogy több Xenephoni sze-
 rénységgel volnának írva; másodsor mivel a'
 kiadó' tzeljait előladják. Az utolsók minden ké-
 tségen kívül jók; 's ki nem kívánna azoknak
 elérésekhez jó szerentsét!

Az ezen első kötetben találtató két darabok
 közül Galotti Emilia Lesszing gyönyörű munká-
 ja Kazinczy által van nagy gonddal 's ügyesség-
 gel fordítva, a' másik, a' Gyűrű, vígjáték Schrö-
 der után a' kiadónak nem tsak általtevése, ha-
 nem egyszer'smind megmagyarosítása is. Mind
 a' két fordítás általjában véve jó; legalább én
 az elsőt ugyan nagyobb gyönyörködéssel, de a'

másikat is meglelégedéssel olvastam, 's nyelvünk' természetét sértő hibákat egyikben sem találtam. Az előforduló új szók 's szóllások közül némellyeket p. o. vágy-társ, lepkeny, nyomor, sovár, gyöngédség, étvágy, egykedvüleg venni 's a' t. megszerettem, másokat p. o. igények, talány 's a' t. a' nyelvtudósok további vizgálására bizok; egynehányat pedig p. o. szeleket tsinálni, rényteli asszonyság, tolakodások, tzi fra hajlongások (a' két utolsót olyan értelemben, mint itt vétetnek) 's a' t. helyben nem hagyhatok. Mindazáltal az utolsókat is, mint próbákat, az ilyen fordítóktól jó néven veszem. Nyelvünk' bővítése, 's bizonyos tekintetben újítása egy általán fogva szükséges. Ez tsak több rendbéli próbák által mehet véghez. Az igen is illendő, hogy minekelötte valaki új próbákat tenne, az ügyes irók által már tetteket esmerje, 's nyomosan megvizsgálja; de ha azok mellett újakat tenni okai vagynak; szükség, hogy az okoknak engedjen. Attól nints mit tartani, hogy a' sokszor újított próbák a' nyelvbe zavart hozzanak. A' kimivelés nélkül még szükölködő nyelvet úgy kell képzelnünk, mint a' járnai tanuló gyermekeket: sok lépéseket hibáson tesz, sokszor elesik, még többször botorkál, de végre elhagyja hibás lépéseit és botlásait, 's egyenesen jár. A' nyelv' új szavaival 's új szóllásaival úgy van a' dolog, mint az izlés' minden munkáival. Eleinten némellyek ditsérik, mások oltsárolják; de minden kimivelt nemzetnél van egy értelmes és megvilágosodott közönség, melly nem minden itélőkből vagy kiabálókából, 's nem is minden irókból 's olvasókból, hanem a' jelesebb 's ügyesebb gondolkodókból áll, itéletével nem hebehurgyálkodik, sőt né-

mellykor soká is késik, de előbb vagy utóbb az elhatározó szententziát kimondja, mellyet a sokaság vagy akarja vagy nem, követni kényszeren. Az értelmes közönség' ilyen elhatározása utóbb, legalább az íróknál, olyan szokást tsinál, quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi. Azt óhajtani lehetne, hogy az Irók, kik újszókat tsinálnak, ezeknek jelentését a' könyv' végén megmagyaráznák, sőt próbájokat okokkal is támogatnák, vagy legalább a' nehezebb eltalálhatású új szóknál azon nyelvű szókat, mellyek azoknak tsinálására alkalmat adtak, zárjelek közé tennék. A' jelenmunkának nem kevés ajánlására szolgál az is, hogy benne mind Lessing' mind Schröder' írói érdemeik a' legjobb kutfók szerint levagynak rajzolva.

Kis János Sup.

- 3) Az 1830dik évi Tudományos Gyűjtemény' álnézése's tartalma a' tárgyak' rende szerint.

I. É r t e k e z é s e k.

A.) *Nyelvtudomány (Philologia).*

1. Némelly mostanában támadt új magyar szók-ról való vélekedés (Dr. Zsoldos) XIIId. Köt. 32d l.

B.) *Bölcséségtudomány (Philosophia).*

1. Az elementaris oktatásnak nevelésbeli principiumjai (Csató Pál) I. K. 23d l.
2. Az Ideák terjedéséről a' népek között (1809) (Edvi Illés Pál) VIIIId. K. 67d. l.
3. Az ember boldogságának Feltételei (Jeremiás Sámuel) Xd. K. 3 l.

4. Könyv nélkül való tanulás (Török József) XI d. K. 101 d. l.

C.) Történettudomány (Historia).

1. Nehány vonás Lord Chatam' Characteréből (Bajza) Isó K. 3 l.
2. Figyelem gerjesztésül Nemes belső Szolnok Vármegye leírásából (Csicsó Kereszturi Torma József) Isó K. 39 l.
3. Révai Miklós Pályája saját leveleiből Töredékül (Guzmics Iszidor) II d. K. 3 d. l.
4. Ó Gyallai Bese János 4dik Jelentése II d. K. 85 d. l. 5dik Jelentése VIII d. K. 98 d. l.
5. Értekezés az Ulémákról az az Török Egyházi Szerzetekről és Rendekről (Szokolay Dániel) III d. K. 3 l.
6. Brandeburgi Katalin, Bethlen Gábor Hitvesének fejedelmi Emlék könyvéről (J*) III d. K. 40 d l.
7. A' Rosnyói Székes Egyháznak viszontagságairól (Hollók Imre) III d. K. 81 d. l.
8. Heraldikai Értekezés a' Magyar Gyerő-Monostori Kemények' czimerében lévő szarvasról (Gróf Kemény József) IV d. K. 3 l.
9. Tudósítások a' Külföldről (folytatik) IV d. K. 59 d. l. VI d. K. 50 d. l.
10. Első Mátyás Királyunk kereste-e a' Cseh Ország' Koronáját, és azért hadakozott-e? hogy azt fejére tehesse (Podhraczký József) IV d. K. 78 d. l.
11. Magyar alvitézék hőstettei az ujjabb időszakban (Kiss Károly) (folytatik) IV d. K. 83 d. l. X d. K. 91 d. l.
12. Samuel Aba Királynak Sáron (Tettes Ns. Heves Vármegyében) lévő Temető Helye (Gorove László) V d. K. 3 l.

13. Vajda Hunyadi Vár Épületnek belső elrendeltetése (Kenderesi Ferencz) Vd. K. 25d l.
14. Sztárai Mihály Baranyai Reformátornak Apológiája — vagy is az új Arianismus gyanúja alól való kimentése. (Gyöngyössi Benjamin) Vd. K. 55d l.
15. A' Magyarországi nevezetesebb Fördők (Fárnek Dávid) Vd. K. 101 l.
16. Nyomozások a' Czigányokról (Holéczy) Vid. K. 77d. l.
17. A' Jászokról mint Toxotákról, Jónokról, Pannonokról, Pelasgusokról, Paeonokról, és Hellenekről (Horvát István) (folytatik) VIIId. K. 3 l. VIIIId. K. 3 l. IXd. K. 3 l.
18. Szabad Királyi Kis-Márton Városról értekezés (Podhraczky József) VIIId. K. 68d. l.
19. Hammeln Városa elveszett Gyermekeiről, és az Erdélyi Szászok' abbeli eredetéről való Mesének rövid Litteraturája (Gróf Kemény József) VIIId. K. 85d. l.
20. Tamási Mező Város esmértetése (Szalay Antal) IXd. K. 65d. l.
21. Emlékeztetés Ribinyi Jánosra, 's különösen annak érdemére a' magyar nyelv eránt (S. K. J.) IXd. K. 103d. l.
22. Azon M. Király-fiukról, a' kik még Attyok életekben megkoronáztattak (Hollók Imre) Xd. K. 43d. l.
23. Quintus Horatius Flaccus (Holéczy) Xd. K. 65d l.
24. A' Marokkoi Császárság, és az Afrikai Algier, Tunis, Tripolis, és Barca Statusok leirása (M—y.) (folytatik) XIId. K. 3 l. XIIId. K. 50d. l.
25. Eredeti Levelek a' Magyar nyelvnek Isó Ferdinánd alatt mostaninál gyakorlottabb vol-

táról, és annak mind a' kormányzések :
mind a' Polgári, Egyházi, és Vitéz Rendek
által közönséges használásáról (J*) XIII.
K. 3 l.

D.) Természeti, 's Gazdasági tudományok.

1. Erdőmivelést tárgyazó Értekezés (Szentpéteri Imre) IIId. K. 45d. l.
2. Dr. Hufeland kinyilatkoztatása a' homeopathia ügyében (Dr. S.) IIIId. K. 60d. l.
3. A' Selyem-tenyésztés története 's jelenvaló állapota Tolna Vármegyében (Holéczy) VIIId. K. 55d. l.

E.) Mennyiségtudomány (Mathesis).

1. Gyakorlós Inzsenéri értekezés (Beszédes József) IVd. K. 49d. l.
2. A' Duna világ kereskedési tekintetben (Beszédes József) Vd. K. 15d. l.
3. A' túl a' Tiszai nagyobb Árvizek eltéríthetőségéről egy két szó (Vedres István) VIId. K. 3 l.
4. A' mezei gazdaságra, mesterségekre, és kereskedelemre alkalmaztatott Inzsenérség' Bèvezetése (Beszédes József) VIId. K. 68d. l.

F.) Szépműtudomány.

Első Toldalék a' Magyar Muzsika történetéhez
(Róthkrepf Gábor) IVd. K. 28d. l.

II. L i t e r a t u r a.

A.) Honi Literatura.

a) Könyvvizsgálatok.

1. Gyűjtemény a' Juh-Tenyésztésről, kiadta Balásházy János (Gáttáji Gorove Károly) Isó K. 94d. l.

2. **De Valachorum Origine Dissertatio**, quam pro loco inter Professores Gymnasii Cibini: A. C. addictorum obtinendo publice defendendam scripsit P. Fridericus Phleps. Cibinii Typis Samuelis Filtsch 1829. in 8vo pag. 30. (Gróf Kemény József) III. d. K. 97d. 1.
3. **Két értekezés terh-szekerekről, útakról és azon kérdéssről; valljon a' hajókázó csatornák vas és töltött utak közül, mellyiknek és mitsoda esetben kelljen az elsőséget adni? annak megvizsgálása után: a' Moldva vizét lehessen-e a' Dunávi hajókázó csatornával egyesíteni? kidolgozta Vitéz Gestner Ferencz a' Cs. Kir. Aust. Leopold — Rend — Vitéze, Cs. Kir. Professor, a' vizi építés Igazgatója, és több tudós társaságok tagja 's a' t. magyarázta, hasznos jegyzésekkel és egy toldalékkal a' vas-útakról megnövelte Vargha János Diplomás Földmérő és a' Kir. Magy. Orsz. Építő Fő Igazgatásnál rendes Praktikans. Pesten | 1828. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató Intézetében. (Vásárhelyi Pál) IX. d. K. 110d. 1.**
4. **Felelet Gattáji Gorové Károly Úrnak e' folyó 1830dik esztendei Tudományos Gyűjtemény folyó Írásunknak Iső Kötetében ezen cím alatt Gyűjtemény a' Juh tenyésztésről esmeretes Munkámnak bíráló Értekezésére (Balásházy János) X. d. K. 115d. 1.**
5. **Tíz Csapás. Irta Ponorí Tewrewk (Török) József. Pesten 1830. Fűskúti Landerer Lajos betűjivel. (Horváth János) XI. d. K. 110d. 1.**

b) Könyvismertetések.

1. Az 1829dik évi Tudományos Gyűjtemény' áltnézése 's tartalma a' tárgyak' rende szerint. Iső K. 110d. l.
2. Értekezés a' Gyapjunak hasznos és káros tulajdonságairól. Lencses Antal (Fenyéry Gyula) IId. K. 101d. l.
3. Értekezés a' mérges gombákról általánosan, mellyet az Orvos Doctori koszorú megnyerésekor a' Pesti kir. Magyar Mindenségben a' T. orvosi Tehetség engedelmével közre bocsátott Szilágyi József. Budán nyomtat. Landerer Anna betűivel 1830 - 32 l. (Antal Mihály) IVd. K. 94d. l.
4. Prof. Szabó József: A' dicső magyar szó 's nyelv öskoru régisége. Soprony 1829. 8. 23 l. (Toldy Ferencz) Vd. K. 112d. l.
5. Az 1830diki Auróráról (Toldy Ferencz) VIId. K. 96d. l.
6. Magyar Nemzeti Szakács Könyv a' Magyar Gazda Asszonyok számára. Szerzette Czifray István, Szakács Mester. Pesten 4dik Kiadás. Készült Ó Cs. K. Fő Herczégsege a' Nádor Ispán Udvari fő Szakács Mesterének utmutatása szerint. 850 Szakácsi utmutatással, ára 1 for. 12 xr. ezüst pénzben. Pesten 1830 Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál (Holéczy) VIIId. K. 92d. l.
7. Magyar Szótár, Gyökér-renddel és Deákzattal készítette Kresznerics Ferencz, Szombathelyi Megyebeli Pap, Bölcselkedés Doctora, Sági Plebános, felső Kemenes-ali Esperest, Szent Széki Biró, és a' Tudalomnak (Mathesis) egykori Tanítója (Bajza 's a' t.) VIIIId. K. 108d. l.

8. Auróra, Hazai Almanach. Kiadá Kisfaludy Károly 1831. Tizedik év. Pesten Trattner és Károlyi betűivel és költségével. 4 rézzel és muzsikával 366 lap. (Toldy Ferencz).
XII d. K. 103 d. l.

B.) Külföldi Literatura.

1. Kivonat: „Casopis spolecnosti vlastenského Muzeum w Cechách. Tretj rocnj beh. Swazek ctwr ty W. Praze 1829. 8. 132 l.” tzimü folyóírásból (F. A.) I. K. 118 d. l.
2. Magazin für die philosophische, medizinische gerichtliche Seelenkunde von Dr. Friedreich (Dr. Schedel Ferencz) II d. K. 102 d. l.
3. A³ Katonai Folyóírás ez évi 2dik Füzetében a³ 210—212 lapon őrt lévő tudósittás (Kiss Károly) III d. K. 114 d. l.
4. A³ Magyar Nagy Ielkűség nagy Példája (Pakróczy Nepom. János) IV d. K. 97 d. l.
5. Zeitschrift für Gestütte, Reitbahnen, und Pferdewettrennen, so wie aller gemeinnützigigen Anstalten die Pferde betreffend. Bern 1829. Herausgegeben von E. v. Hochstätter Stallmeister (Kiss Károly) IV d. K. 109 d. l.
6. Franciaországban meggyökeresedett Jeszeniczei Jankovich Bárá Nemzetségéről a³ Bibliographie Historique et Genealogique des hommes marquans de l'ancienne province de Lorraine, et plus particulièrement de ceux de la Meurthe par Michel. — Juge de paix du Canton de Verelise Nancy 1829 czímü Francia munkából kivonat (J. J. V.) V d. K. 119 d. l.
7. Ó Cseh - Litteratura (Toldy Ferencz) VI d. K. 117 d. l.
8. Poetry of the Magyars, preceded by a sketch of the language and literature of Hungary

and Transylvania, by John Bowring, LL. Dr. honorary Correspondent of the royal institute of the Netherlands, and member of the literary Societies of Friesland, Groningen, Paris, Leyden, Lunwarden, Athens, Turin, Scheffield etc. az az A' magyarok Poézisa. Előre bocsáttatott a' magyar nyelv és literatúra rövid ismertetése, Dr. Bowring János által 's tb. London, a' Szerző költségein. 1830. nagy 12ed rét öszve 412 lap. (Pesten, Wigand Ottónál) (Toldy Ferencz) VIIId. K. 96d. l.

9. Cseh Litteratura. Toldalékul az 1830diki Tudományos Gyűjtemény VIId. K. 117—124d. lapjaihoz (W. L.) VIIIId. K. 111d. l.
10. Az Orvosok Charlatánságáról. Töredéke egy levélnek, mellyet egy híres Doctor írt barátjához (S. K. J.) IXd. K. 118d. l.
11. Lipcsei Muzsikai Újság, kivonata (Vörösmarty Mihál) Xd. K. 133d. l.
12. Physiologia Pulsus Auctore Francisco Josepho Schedel Med. Doctore, artis Ophtalm. Magistro. Pestini apud G. Kilian et Berolini commissa L. Ochtnyke 1829. p. 148. (ára 1 for. ezüstpénzb.) Dr. B. XIId. K. 117d. l.
13. Summarium Historiae Recentioris Europae a Detectione Americae ad Revolutionem Gallicam per Temporum Intervalla digestum a Josepho Péczely etc. Tomus II. Periodus tertia a fine Sec. XVII. ad finem Seculi XIII. Debrecini excudit Franciscus Tóth Typogr. MDCCCXXX. 454 l. XIIId. K. 105d. l.
14. Tekintet az újabb Francia Poézisra (Times Octob. 24én 1830) XIIId. K. 119d. l.

III. K ü l ö n f é l é k .

Ezen szakaszban: Megczáfolások és Igazítások, Jutalmaztatások, Találmányok, Utazások, Intézetek, Előlépések és Megtiszteltetések, Kihalt Tudósok' és Írók emlékezete, Régiségek, Jelességek, Tudományi Kérdések, Felszólítások, Feleletek, Nyilatkozttatások, Jelentések, Hiradások, Figyelmeztetések, Könyvhirdetések, Jelentések, 's Ajánlások, Új Könyvek 's a' t. közöltettek; jelesen Petrézai Trattner J. M. és Károlyi István könyvnyomtató Intézetökben készült 51 's más Könyvnyomtatóknál kijött 13 könyvek hirdettettek ki, mellyek közül 34 magyar 2 görög 19 latán és 2 német 1 tót nyelven iratott.

A' Koszoróban a' drámai, eposi 's lyrai poézis' ágaiából több eredeti darabok 's néhány jelesb művek fordításai foglaltatnak.

Azon T. T. Írók nevei, kik a' Tudományos Gyűjtemény' ez évi folyamatát segélék, betűrendben így következnek:

Ábrai, Ábrándi, Angyalosy Endre, Antal Mihály, Balásházy János, Balogh (Almási) Pál, Bajza József, Besse (ó Gyallai) János, Beszédes József, Bujanovics (Aggteleki) Sándor, Dr. Bugát Pál, Csaba, Császár Ferencz, Csató Pál, Czuczor Gergely, Deáky Zsigmond, Édes Gergely, Engler András, Fárnek Dávid, Fazekas Mihály, Fenyéry Gyula, Fekete (Galanthai) Gáspár, Gorové (Gáttáji) Károly, Gorove László, Guzmics Iszidor, Gyöngyössy Benjamin, Holéczy Mihály, Hollók Imre, Homonnay (Irmesi) Imre, Honváry, Horváth István, Horváth János, Hőgyész István, Hőgyész Pál, Illés (Edvi) Ádám, Illés (Edvi) Pál, Jankovics (Idősb Wadasi) Miklós, Jankovics (Jeszeniczai)

Vincze, Jeremiás Sámuel, Kacskovics Lajos, Károlyi István, Kazinczy Ferencz, Gróf Kemény József, Kenderesi (F. Szállás - Pataki) Ferencz, Kisfaludy (Kisfaludi) Károl, Superint. Kis János, Kiss Károly, Kovács Pál, Kovácsóczy Mihály, Kresznerics Ferencz, Lukács Mórícz Bálint, Mindszenty Antal, Olgyai János, Paczek József, Pata, Pakróczy Nepom. János, Perger (Nagy Bányai) János, Petrovits Fridrik, Podhraczký József, Róthkrepf Gábor, Dr. Schedel Ferencz, Sebestyén Gábor, Stettner György, Szabó István, Szalay Ágoston, Szalay Antal, Szalay László, Szent-Miklóssy (Primóczi) Alajos, Szentpétery Imre, Szittyafy, Szokolay Dániel, Gróf Teleki Ferencz, Toldy Ferencz, Torma (Csicsó - Kereszturi) József, Vásárhelyi Pál, Vedres István, Vittek János, Vörösmarty Mihál, Waltherr László, Zala, Dr. Zsoldos János.

B.) Külföldi Literatura.

G e r v a n t e s.

Udlik Fülöp ült a' spanyol thronuson, 's a' fanatismus' minden szörnyei körülötte. Csak egy pillantatot a' németalföldi tartományokra 's borzadva szökünk vissza. Auto-da-fék 's a' santa hermandad' — így nevezi az inquisitiót a' Spanyol — egyéb ceremoniáji irtózáttal töltenek el minden kedet. 'S a' spanyol költő még is busongva tekint vissza ez évekre. Fülöpnek holt vala az egész természet, de ő érzette a' művészség' varázsait, 's a' tudományok tőle valóban királyi bőkezűséggel gyámolítottak. Salamanca legalább háládatos leszen Fülöp' máneseinek, 's

bizonytal csak innen fogjuk magunknak megmagyarázhatni, hogy míg az Albák' és Lermák' politicája Limától Brüsselig az önkény' és sötétség' magvait szórta, olly fejek támadhattak mint a' poesisban több jelesek között Guillen de Castro, Montalban, a' két testvér Argensola, Lopez de Vega 's kiról itt szóllunk — Cervantes — Miguel Cervantes de Saavedra — Saavedrai Cervantes Mihály — született mint ma már a' madridi academia' nyomozásai után bizonyosan tudjuk 1547. October' 9kén Alcalá de Henaresben nemes de szegény szülőtől. Ifjusága' első éveiben már Madridban látjuk őt, hol szülőjinek ellenére is csak nem kizárólag a' szép művészségekkel foglalatostkodott. Itt ismerkedék meg Lope de Rueda' — el grande Rueda mint Cervantestól rendkívüli tehetségeiért neveztetett — színjátékaival, mellyeket ez nyomorult deszkájin Madrid' fogékony publicuma előtt játszék 's eljátszata. Ez és tanítója Juan Lopez' példája hajlandóságát mind inkább nevelék. Egy temetői pompa' leírásában az utolsótól, mellyet ez 1569. kibocsátott Cervantestól is vétettek fel versek 's ezek valának az elsők, mellyek tőle nyomtatásban megjelentek. Naeniáját egy sereg románcz, sonett, 's egy pásztorromán Filena cím alatt követték, ismeretlen művek előttem, de mellyekről Viage al Parnasso-jában Cervantes maga így itél:

Yo he compuesto romances infinitos
 Y el de los zelos es aquel que estimo
 Entre otros, que los tengo por mal ditos.

— — — — —
 Mi Filena — resonó par las selvas.

(Én számtalan románczokat készítettem és a' féltésről való az mellyet becsülök mások közül,

mellyeket rosszaknak tartok. — — Filenám zengett az erdőkben).

Mik határozták lett legyen hazáját elhagyni, nem tudatik; elég hogy már 1569. Rómába ment, hol Cardinal Aquavivánál komornyiki szolgálatba lépett. Geniusától mindazonáltal más pályára vonzatott 's 1570. katonává lón, és Vdik Pius' marinájának soraiban az africai corsarok ellen harczolt, 's jelenleg úgy látszik csak hivatalának élt. 1571 a' Lepantoi csatában megsebesített; bal-keze' és karja' elbénulása azonban meg nem akadályozá zászlóját még négy évig szolgálni. Most büszke csonkulásában, mellyről későbbi munkájiban is 's nevezetesen a' Don Quixote' második részében önérzessel 's felmelegedve emlékezik, hazájába vissza készült, midőn útjában az algiri pyratáktól elfogattatik. Öt évig sinlődött itt martaléka a' berberföld' minden szenvedelmeinek. De mind ezek szellemét el nem csüggesztheték. Több léркеzései szabadságát vissza nyerhetni egyedül társainak árulása által megsemmisítették. Végre 1580. öt száz piasteren kiváltatott 1581. érkezék meg a' spanyol földre, hol, úgy látszik, csak literaturai dolgozásokból élt. 1585 jelent meg Galathea a pásztor román Montemayor' Dianája' modorában, 's ez, csak fonalul szolgált több rendbeli költeményeit összeszőni. Schlegel Fridrik az Athenaeum' III dik kötetében bőven és belátással értekezett érdemeiről, bár a' szempont, mellyről tekintetik, helytelenül választatott. Galathea mint töredék szállott a' maradékra, 's mellyet még harmincz évvel azután is ígért, a' második kötet meg nem jelent. Dramai dolgozások foglalák el őt jelenben 's húsz vagy harmincz színjátékai — csak illy határozatlanul emlékezik Cervantes számokról — ekkor készülének.

De hidegen fogadá őket a' publicum 's nyomtatásban meg nem jelentek. E' részvétlenség ada okot azon nevezetes declamatiókra, mellyeket a' megsértett költő Don Quixotében a' kanonok 's a' plebanus' szájába ad 's mellyekben írók, játszó, 's nézők egyiránt kíméletlenül ostromoztatnak. Cervantes mindazonáltal e' philippica' daczára is 1615. nyolcz színjátékot kibocsátott az itt kigúnyoltak' modorában, erőltetett productumok mint várni lehet, 's ha a' csinos dialogust kivesszük, Cervantes nevére érdemtelnek. Annál örvedetesb, hogy elveszetteknek vélt korábbi dolgozásainak ketteje, mellyekről mint Cervantes maga, mint Vega és Calderon magasztalva emlékeznek nem rég felfedeztettek: El trato de Argel — az algíri élet — egyike, Numantia másika. Schlegel August Vilhelm Dramaturgiai leczkéjiben az utósóról így szól: „Numantia keresetlen közeledésével az antik nagyság és tisztaság felé nevezetes tünemény az újjabb poesis' történeteiben. A' fatum' ideája keresztül lengi az egészt; a' felvonások közt fellépő allegorikai alakok úgy tekintethetnek, mint a' görög tragoediákban a' kar: vezérlik szemlélésünket 's megbékítik érzelmünket. Nagy cselekedete a' hősiségnek vitétik véghez, állandóan türetnek a' legnagyobb szenvedések, de a' mív tette 's szenvedései egy egész népnek, mellynek egyes tagjai csak mintegy például lépnek fel, míg a' romai hősök mint eszközei a' végzetnek tűnnek fel. A' mív spartai pathosban dolgoztatott: a' hazáért való érzelemben vész el minden egyes, 's a' költő irányzattal nemzetének újjabb hősi hírére a' régi historiát a' legközelebbi jelennel összekapcsolta.” Térjünk már most Don Quixotéra — Húsz évi hallgatás után jelent meg: *Vida y hechos del*

ingenioso cavallero Don Quixote de la Mancha — La Manchai Don Quixote az elmés lovag' élete és tettei — 1606 első kötet. Az egyetemes spanyol literaturában Don Quixote az egyetlen műv mely bár nagy száma közül a' jeleseknek mingyárt első jelenésével a' Pyrenaeusokon általkelt 's Európa' minden művelt nemzetéhez kiterjeszkedett. Jele hogy a' hasonlíthatatlan román nem egyedül spanyol földhöz és individualitáshoz van kötve, hanem egyáltalában az emberiséget igényben veszi 's ezt — characterekkel. Kik a' spanyol literaturát közelebbről 's nem egyedül a' német romanticus iskola' declamatiójából ismerik, tudni fogják, hogy magának Calderonnak characteri is jobbra csak halavány opticus alakok hol minden színek össze folynak 's következőleg a' characterek' úgy nevezett nüanszírozásáról szó sem lehet. Ismétlem mit imént mondek, bár literátori eretnekséggel vádoltassam is érette, megismervén mindazonáltal hogy e' hiányért a' phantasia' varázsai 's a' colorit' örök ifjúsága által eléggé kártalanítottunk. Cervantes charactereket ada 's olly erővel és biztossággal, mikép azok a' déli literaturában egyedül a' legrégebb spanyol románczban árnyaltattak. Don Quixote koránt sem kizárólag csak a' lovagiság' maníja ellen intéztetett, hanem mind azok ellen, kik talentumok, szív és lélek mellett végre még is fixa ideajiknak bolondjaivá lesznek. 'S mellette ez exaltált bolondnak a' földhöz ragadt Sancho Pança, milly contrast! a' bódultság' helytartója az, az ostobaságnak emez. 'S kivüle e' két gubónak még milly gazdag galleriája a' legkülönfélébb charactereknek! a' gógös Marcella, az ábrándos Chrysostom, a' kevély Fernando körül özönölve a' spanyol grandezza' ha-

tártalan dölyfétől, a' baccalaureus Carrasco, 's számtalan mások kikről már annyi mondatott 's még több fog mondatni. Don Quixotéről örök-ké valók lesznek e' sorok, mellyekkel Cervantes maga hőset apostrophálja:

Bive seguro. de que eternamente,
 En tanto al menos que en la quartra esfera
 Sus cavallos aguije el rubio Apollo,
 Tendras claro renombre de Valiente
 Tu patria sera en todas la primera,
 Tu sabio Autor al mundo unico y solo.

Cervantes' egyéb munkáji közül különös megemlítést érdemelnek még: Elbeszélétei *Novelas exemplares* czím alatt 's *Viage al Parnasso*-ja (Parnassusi útja). Az utósó csak két évvel jelent meg halála előtt. 1616 húnyt el a' hasonlíthatatlan férfi, egy évben Shakspearrel, 's míg Albion ennek örök emléket állította, amannak hamvait kő sem mutatja.

N.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

Kihalt Tudósok és Írók.

Februarius 14dikén Ns. Dömölkön (Vas Vármegyében Hrabowai Hrabowszky István, Superintendentalis Levéltárnok Kemenes Allyai Senior és Ns. Dömölkői Evang. Prédikátor, a' honi Literatúra' buzgó pártfogója.

P.

2. Tudományos Jelentés.

ilyen Czimú Munkáról

A' Magyar és Hazája Régenten

Írta Nagy Bányai Perger János, a' Ts. királyi Táblánál
Ügyvéd, és több Ts. Vármegyék' Táblabírája.

Kivántam a' Ns. Hazának hirül adni, hogy a' fel-
lebb említett Munkát, jóllehet arra még eddig alig 50
előfizetők találkoztak volna, már Nyomtató-sajtó alá
adtam, kérvén alázatosan a' Ts. Vármegyéknek, 's a'
szabad királyi, 's más szabadságos Városoknak nagy ér-
demű Előljáróit, 's minden Nagy lelkű Hazafiakat, hogy
ezen Munkára az előfizetéseket, melly általam nyomtató
papiroson 1 for. 20 xra, Velin papiroson pedig 2 for.
pengő pénzben határozottat, még a' jövő József napi
Pesti vásárig elfogadni, 's azon Munkának könnyebb ki-
adását hazafiúi igyekezetek által előmozdítani méltóztas-
sanak. Különbön azon Munkában a' Magyar Koronának
minden oldalról lemetszett Képével egyetemben ezen
Tárgyak foglaltattnak úgymint: 1. A' Szittya felekezet-
beli Népekről, 's azok között a' Magyarokról is rövide-
den. 2. Szittya, 's Magyar országról. 3. A' Szittya fele-
kezetbeli Népeknek régi Vallásairól. 4. Ugyan azoknál
keletbe lévő Litteratura állapotjáról. 5. Ugyan azoknak
erkölcsseikről, 's szokásaikról. 6. Ugyan azoknak hadi-
tudományokról. 7. Ugyan azoknak uralkodások formá-
járól. 8. A' Hirály választásról Magyar országban. 9. A'
Magyar Szent Koronáról. 10. A' Magyar Nemesség' ere-
detéről. 11. Az úgy nevezett Serviensekről. 12. A' Job-
bágyokról, 's azon nevezetnek eredetéről. 13. A' Bárók-
ról vagyis szabad zászlós Urakról. 14. A' Nádor-Ispányi
hivatalról. 15. Az Ország-Birói hivatalról. 16. A' Tárnok
's Lovász Mesterekről, 's egyéb Királyi Udvari hivata-
lokról. 17. A' Vármegyékről. 18. A' Vármegyék' Fő, és
Al-Ispányairól. 19. A' Szolgabírákról, 's Esküttekről. 20.
Az úgy nevezett Bilochusokról. 21. A' Pristaldusokról.
22. A' Praecokról. 23. A' Vármegyében lakó Népekről,
mint a' Vár-Jobbágyokról; Vár katonákról; a' Szent
István Király szabadjairól, a' Szabad, 's Királyi váro-
sokról; az Udvarnikokról, Szabadosokról, 's szabadok-
ról; a' rabszolgaságról. 24. Az Országos tanácskozásokról,
vagyis Ország-gyűléséről. 25. A' Magyar Polgári
Alkotmány régi állapotja' változásának, 's hanyatlásának
okairól.

a' Szerző.

3. *I g a z í t á s.*

A' Szent Hajdan' Gyöngyei. — — — Budán 1830.

A' nagy Költő' munkája mesteri alkotásában, tudós, gazdag, szép nyelvében, kedves zengésű hexameteireiben, felette van minden dicséretnek, minden gáncsnak; itt egyedül az én nyelvem, az én dolgozásom felől lészzen szó. De nyelvről is hallgatni fogok, 's csak azt mondani, hogy poetai mívet, épószot, prózai nyelvben fordítani nem kell. Az a' kérdés, ha a' Szent Hajdan' Gyöngyeit lehetett e, kellett e prózában, bár poetaiban.

A' theoriák' emberei nem türik azt, mert prózában elvész a' báj, mellyet a' vers' hullámrésze az Olvasónak az eredetiben adott, és mivel a' másolatnak az eredetét vissza kell tükröztenni, legalább az Olvasót emlékeztetni arra, a' mit az eredetiben gyönyörködve nézett. 'S ki akarhatná, ki merné tagadni, hogy igazok van? Verseket, 's szép verseket prózában adni, bár csillogóban, szerencsétlen gondolat; szerencsétlen, mondom; — mint midőn a'-színekben ragyogó festést a' Rézmetsző fekete nyomtatványokban adja. Olajfestést olajfestésben kell másolni, úgy marad meg a' másolaton az eredeti mív' bája. Azonban látjuk hogy a' Mesterség' barátjai a' rézmetszéseket is kedvelik, sőt még a' nem rosz kézzel és nem gond nélkül dolgozott skizzeket sem tekintik figyelemre méltatlannak.

Gessner prózában írta Ábelét. A' ki tehát ezt prózában fordítja, nem tarthat az oskolások' feddéseitől. De ha Gessner ezt az ő Ábelét Angoly vagy Franciaia versekből fordította volna prózában, feddenék e érte? Talán, és nem ok nélkül. — Végre is oda megyen ki tehát a' dolog, hogy a' melly munka prózában is engedi magát olvasatni, nem volt méltatlan a' megjelenésre. — Fedjük hogy a' Szent Hajdan' Gyöngyei versekben vannak dolgozva, 's vége lesz a' panasznak, mellyet azonfelül nagy részben elcsendesíthet Göthe az által, a' mit Divánja' Előbeszédében mondott.

Negyven eszt. előtt így dolgoztam a' Messziáson is, fordításomat később, megcsalva Bürgernek példája által, ki az Iliászt jámbusokban is dolgozta, jámbusokba szedém; nem mintha nem érzettem volna hogy épószhoz hexameter illik, hanem azért, mert hexametert nehezebben dolgoztam mint jámbus sorokat, kivált olly szá-

badtságban, melly a' Phaedrúshoz közel jár. Nem pirúlnék megvallani tévedésemet, 's menthetne az, hogy Klopstocknak ezen munkáját, és nem kisded csomó Odá-jit, fél század előtt, literatúránknak akkori időszakában dolgoztam; de azt sem pirúlok vallani, hogy én örömezték olvasok jó munkát nem rossz prózában mint nem jó hexameterekben. 'S ki nem érti, hogy én a' Messziást nem annyira az épósz' kedvéért fordítottam, 's nem hogy a' magyar Olvasónak gyönyörködtető munkát adjak, hanem stúdiumként — hogy inkább érezzem 's inkább éreztessenem, mit teve a' német nyelvet újra teremtő Klopstock. A' czél érdemlette hogy e' munkát tegyem.

Előbeszédem a' Gyöngyök előtt a' német nyelven írt munkának sok helyeit közlé, hogy a' kinek kezénél az nem volna, ismerhesse a' költés', a' nyelv', a' verselés' csudálást érdemlő szépségét. A' kiirt darabok még inkább sajnáltathatják velünk, hogy a' másatlan elme nem a' mi nyelvünknek dicsőítette meg. De a' ki fájdalomt neheztellessé engedné elváltozni; annak érzeni kellene, midőn a' fájdalom végre visszaadná lelkének a' nyugodalmat, hogy neheztelése felette igazságtalan. A' Prusszusok' nagy Királya francziául írta munkáját, 's azt a' német Írók felette balúl vették. De a' kik nem annyira gyuladékonyok, látták, 's most még inkább látják, mi indítá Friedrichet, hogy ő, bár német nép' Királya, idegen nyelven írta munkáját: az először, hogy a' készülletlen nyelven bajosabban írta volna mint a' már elkészülten; hogy ezen több Olvasókhoz szólhatott, 'stbb.

Midőn én itt a' P— épószait, más helyt a' Gróf Mailáth János' regéjít adtam a' magyar Olvasóknak, úgy hittem, hogy még hálát is érdemlek hazám' fíjaitól. Hosszabbra nyúlt életem mint hogy azon álmélkodhatnám, hogy egyenlőleg mindnyájan nem gondolkozhatunk: igen azon hogy tűzünk által igazságtalanságig 's tiszteletlenségig engedjük magunkat ctragadtatni. A' dolgoknak több oldalai vagynak egynél, 's az igazságos Bírálónak tiszte a' megítélés alá vett dolgot mindenikéről tekinteni, 's a' szerény nem fogja felejtetni, kinek mivel tartozik. — Pesten Martzius' 8d. 1831.

Kazinczy Ferencz.

5) *Petrózái Trattner J. M. és Károlyi István
Typographiájában megjelent új könyvek:*

5) Keresztyén Katedrai Tanítások a Nevendék Néptanítók kedvéért 's a' pallérozottabb közönség házi buzgóságának segedelméül szerzette Kolmár József Esperest és Rév-Komáromi Ref. Prédikátor. I. kötet XXVI. Prédikációt; a' II. kötet XXXVI. Prédikációt foglal magában, rendkívül való nagy 8ad formátumban. Ára mind a' két kötetnek kötve 3 for. 12 xr. ezüst pénzben.

6) *Systematica Operata Exc. Regnicolaris Deputationis ex dispositione Comitiorum anno 1830 typis procudenda; et quidem Relationes: 1. In Commercialibus. 2. Re Urbani. 3. Contributionali-Commissariaticis. 4. Juridicis. 5. Re Literaria. 6. Re Metallico-Montanistica. 7. In Ecclesiasticis et Fundationalibus. 8. In Publico-Politicis. 9. Lustra et Exercitatio Nobilium ac Banderia.* 9 kötetben, felette alkalmas nagy 4ed rétet formátumban. Előfizetési ára 10 forint ezüst pénz, egyszerre fizetve.

7) *Orvosi Tár.* Havanként kiadják Bugát Pál, Orvos Doctor, szemorvoslás' mestere, Pesten a' Magyar kir. tudományok' egyetemében a' *Physiologia'*, *közöns. Pathologia'* 's *Therapia'* és *gyógyszertudomány'* rendes Professora, a' Magyar nemzeti Akademiának rendes Tagja, és Schedel Ferencz, Orvos Doctor, szemorvoslás' mestere, Pesten a' Magyar kir. tudományok' egyeteménél az orvosi Karnak 's a' Magyar nemzeti Akademiának rendes Tagja, a' Berlini kritikai egyesület' társa, a' Würzburgi Philosophiai és orvosi Társaság' 's tb. levelező Tagja.

8) *Doctrina de Morbis Oculorum.* In usum auditorum edidit Joannes Theophilus Fabini, Medicinae Doctor, Artis Ocularis Magister, in Reg. Universitate Hungarica Pesthinseni Professor Publ. Ordin.

9) *Institutiones Juris Naturalis conscriptae per Michaellem Szibenliszt, J. U. Doc. in Regia Scientiarum Universitate Pestiensi Juris Civilis Romani, Criminalis, et feudalis Professorem publ. ord. Causarum fori utriusque Juratum Advocatum. Tomus I. II. Jus Naturae sociale complectens.*

II. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Havas Jó'sef. Gondolatok a' Büntörvény' okfejről (princípiumáról), és annak gyakorlási hasznáról. 3 lap.
- 2) Az Üstökös Csillagról. 24 lap.
- 3) Zvornik János. Gondolatok a' Magyar tudós társaság legelső munkájáról. 42 lap.
- 4) M—y' A. A' Marokkoi Császárság, és az Afrikai Algier, Tunis, Tripolis, és Barca Statusok leírása. (Folytatás) 581.
- 5) J* János Herczegről, II. Lajos Királynak állított Fijáról, 's Magyar felirással kérkedő Pecsétjéről. 93 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

K ö n y v - e s m e r t e t é s.

- 1) Kis János Sup. A' Szent Hajdan' Gyöngyei Felső-Eőri Pyrker János László Pátriárcha Egri Érsek után, Kazinczy Ferentz. 104 lap.
- 2) Külföldi Játékszin. Több Tudósokkal kiadta Bajza. 105 lap.
- 3) Az 1830dik évi Tudományos Gyűjtemény' áltnézése 's tartalma a' tárgyak' rende szerint. 109 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

N. Cervantes. 118 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Kihalt Tudósok és Írók. 123 lap.
 - 2) Tudományos Jelentés. 124 lap.
 - 3) Igazítás. 125 lap.]
 - 4) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1831.

III. KÖTET.

Tizenötödik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.



Lehmann sc.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.



É r t e k e z é s e k.

I.

Erdőmivelési Értekezés.

Eleitől fogva egy volt az a' legfontosabb kérdések közül: ki a' jó Gazda? mert, a' ki marháit soha se terheli meg illendően, akár kedvezésből, akár erejének nem esméréséből, ez sok hasznot elveszt; ez nem Gazda, tsak Dialectans; a' ki pedig azokat felettébb terheli, az minden esetre tudatlan, és értetlen ember; ki hasonlóan sok kárt téveszen magának, 's sokszor másnak is. Ki hát a' jó Gazda? az, a' ki a' hatalma alatt lévő dolgokat a' mennyire csak lehet, minden oldalról és tekintetből esméri; azoknak a' lehető legnagyobb huzamos hasznát tudja venni. De mint hogy a' természeti dolgoknak csak közepszerű esmérete is, tudományt, szorgalmatos meggondolást, ítélést, és egybe hasonlítást kíván; látni való, hogy a' huzamos legnagyobb haszonnak előállítására is, nem minden gazdától telik ki. Sokat tehet ugyan a' tapasztalás, gyakorlás, és az okosabbaknak, vagy a' béhozott jó szokásnak követése, a' huzamos legnagyobb haszon megközelítésére ott; hol a' gyakorlás lehető, és a' hol jó példák találhatók; de melly szerentsétlenek az olly gazdálkodás nemei, mellyekben se tapasztalásokra, se példára építeni nem lehet! szomoruan tapasztal-

taljuk, az Erdőmivelés, és használás dolgában. Semmi sints a' föld-birtokosnak hazánkban, kezei között, mellyet kevésbé esmérne mint az erdőket; 's így semmi sints, a' mit kevesebb huzamos haszonnal mivelne, mint ezt. Egyik birtokos azt felettébb megkéméli, nem tudván kár nélkül mi hasznot vehetne belőle; másik igen sok jövedelmet kapatván bé, belőle vagy életében kifogyasztja erdeit; vagy a' maradékra keveset ereszt által; harmadik csak használni szereti, és mivelni sem tudja, sem akarja: mindent a' jó természettől várván ezen gazdaság nemében; de a' mint a' mezei gazdaságban ha nem trágyázunk, rétet nem tisztogatunk, maga a' természet henyeségünket, vagy tudatlanságunkat, csak kevés termésbéli ajándéokra érdemesíti; úgy az erdei gazdaság dolgában is, ha erdőt nem plántálunk, nem kémélünk, csak sovány haszonvételre tarthatunk számot; sőt utoljára egészen is kifogyhatunk belőle: annyival is inkább mivel az erdők mellett munkálkodó, ültető, plántáló, kémelő, mivelő Gazda, fáradsága jutalmát életében vagy soha se fogja látni, vagy igen ritkán. És így ha tsak tiszta adósság fejében (mivel néki is ős elei erdőket hagytak hátra) erdeit nem miveli; vagy mivelni nem köteles; végre az erdők nyomorult sorsra fognak jutni, kivált ott, hol az eladás igen nagy lehet, vagy hol az erdőség kevés.

Hazánk legrégibb törvényei szinte úgy, mint más országok törvényei is, az erdőket igen kevés, vagy semmi figyelemre se méltatták. Az erdő pusztitást nem esmérték, és ha Partis 3ae Titulo 33. és 1715. art. 94 a' fa lopók, és héjja-zók ellen, némelly törvények hozattak, a' Törvény őket csak mint tolvajokat; a' más jószágát rablókat tekintette; a' nélkül, hogy az er-

dőket a' végső pusztitástól féltette, vagy az erdők megtartását, a' jövődőség boldogságára szükségesnek esmérte volna: azért ha valakinek csak legkissebb jussa volt is valamely erdőhöz, ha annak felét levágatta, kiirtotta, vagy elpusztította is, törvénytelen dolgot nem cselekedett. A' minthogy a' belső háboruságok, Rákóczi Ferencz estével megszűnván, a' szegény nemzet egy két generatio alatt, magát nyomoruságából kipihenvén, a' népesedés szemlatomást emelkedvén, a' pénz és jól lét gyarapodván, a' kereskedés ha mind lassan is, de csak ugyan élledezvén; a' nemzeti iparkodás, a' törvények fogyatkozása miatt, sok száz ezer legjobb erdőket elpusztított, feldolgozott, elégetett, és prédált, szántóföldnek, és rétnak kiirtott; mellyel az unokáknak, kivált a' mezőföldön, kipótolhatatlan fa szükségét, sok helyen repülő homok forrásokat, a' hegyesebb vidéken pedig föld mosásokat, föld szagatásokat, hirtelen áradásokat, víz pusztításokat, szőlőhegyek szaporodását; 's ezzel a' torkosság, 's részegeskedés nevedekését, 's ezzel temérdek erköltstelenségeket, és bóldogtalanságokat, 's nyomoruságokat hagyott hátra, melly eset a' Nemzetnek characterét is nem kevéssé allyasította.

Ezen most irt szerentsétlen következései az erdők pusztitásának, csak ugyan nem kerültek el, a' hölts Fejedelemnek, és hazánk oszlopának figyelmét; ezért 1790^odik eszt. 57^odik articulusokból az Erdő pusztítás ellen legelső törvények hozattak, mellyek még a' birtokosnak is, csak képes véleélést engednek.

A' szükség esetében birói-zár (sequestrum) és zártartók a' szükséges hatalommal rendeltetnek, az erdei proportionális perek utja meg rövidítettik. De ezen sequestrum, a' hozzá tett

törvényekkel együtt nem egyéb mint a' végső pusztulásának, melly e' mellett egyszer bizonyosan eljövendő, késleltetése, és arra való várakozás, hogy majd egyszer ezen érdemben is, valamikor jó törvények fognak hoztatni. A' mint hogy azt, hogy az erdei zártartás (sequestrum) nem erdő-mivelés; sőt hogy az, még csak gondviselésnek sem elegendő, észre is vették hazánk Naggyai, midőn látnák (1807. art. XXI. §. 2.) hogy némelly erdők, épen a' sequestrum alatt elpusztulnának, azért az 1807ik Ország-gyűlése idején, erre is kiterjeszteniék gondos figyelmeket; és az Erdők megtartása forensis törvényei mellett, annak műveléséről is, bölts törvényeket hoznának. 1807. art. XXI, az 1. §ban meghatároztatik, mi légyen az erdő pusztítás? miképen kellessen ennek sequestrum, és értelmes művelés plánum által eleit venni? majd a' zártartó kötelességeit §. 2. 3. 4. 5. számolja elő, és kötelességének fontosságát magyarázza. A' 6dik és 19dik §ban a' legeltetést regulázza. Sajnálni lehet hogy ezen materia (feletöbb nehéz lévén) határozatlansága miatt, sok vissza élésekre adhat alkalmatosságot; a' birtokok ezen törvény következésében levágott erdeiket 15—25 sőt 30 esztendeig is tilosban tartathják úgy intézvén művelések módját, hogy még ekkor is légyenek olly fiatal tölgy, vagy bükkfák, vágásaikban, mellyeket, kivált a' szarvas-marha elharaphatna; ők pedig az alatt azon Erdő részeit szorgalmasan használtathják: nagy bérbe a' lovak számára legelőnek felszabadíthatják. Sőt épen ezen törvény-cikkely az, melly elegendő titulust ad arra, hogy lassan lassan több ezer hold erdőt privatizálni lehessen. Hányan vagynak, kik olly nagy elő és utol tilost tesznek erdeikben, hogy legelőnek

alig maradjon fele; pedig tudjuk hogy hazánkban sok helyeken más legelő nincsen az erdők-nél; e' mellett tudjuk azt is, hogy illy néptelen, illy kereskedés nélkül való országban, a' mezei gazdaság elegendő legeltetők nélkül, meg nem állhat. Sőt tudjuk, hogy mennél kevesebb valamelly határnak a' legelője, annál nyomorultabb benne a' nép.

Az illyetén vissza éléseknek akadályoztatására ugyan ezen §ban, a' vármegyei Jurisdictionok tétetnek Biráknak, de minekutánna itt ítéletet csupa törvény-tudó nem hozhat; az erdei tudomány pedig a' Magistratuális személyek előtt csak nem egészen esméretlen tudomány: itt az országos Törvények felséges czélját, a' megbízott bíróság forensis részében igen is, de technika elintezésében soha végre nem fogja hajtani, mind addig; míg az erdei tudomány, vagy közönségesen nem tanittatik; vagy az Inzsénér, vagy Doctor, ezen tudományok kitanulására nem szorittatnak: vagy ahoz értő más Individuum, nem salarizáltatik: pedig úgy vélem, hogy ha az egészség dolga egy Physicust; malmok, vizek, utak, hidak 's mappátiok dolga egy Matematikust megérdemlenek; bizony az erdők dolga is megérdemelne egy Foresticust; ki a' Magistratusnak a' szükség esetében, a' szükséges utasításokat megadhatná. Ezek adhatnának jó plánumokat a' birtokos Uraknak is erdeik legnagyobb huzomos használására; erdöket betsülhetnének, regulázhatnának, gyarapíthatnának, a' haszontalan vagy kevés hasznú fákat kevesíthetnék, a' hasznos tölgyfákat szaporíthatnák, homokot fojthatnának egy szóval tudományokkal mind az egész Országnak mind különösen a' birtokos Uraknak, nagy hasznokat tehetnének.

Most mit tesz a' Magyar birtokos, ki erdeinek huzamos hasznát kívánja venni? vagy külföldön taníttat magának erdő- mestert: de azt kevesen hajlandók megtenni; vagy hozzánk bévándorlott külföldön tanúlt, vadászokat fogadnak szolgálatjokba. De hogy ez utolsó úton, többnyire a' külföldi subjectumoknak csak salakját kapja meg hazánk; a' mindennapi tapasztalás mutatja; és így, ezek is keveset tudván a' dologhoz, mit várhat a' szegény Haza. Hány erdőt lehet láthat a' szemes vizsgáló hazánkban, mellyekben az illy idegen erdei- mesterek, sok költséggel, és erőlködéssel a' természet ellenére, a' legszebb földet még ott is fenyőfával szemelnek bé, hol a' legdrágább gubats tölgyfa is, a' legnagyobb foganattal megteremne. De a' külföldről beszakadt erdő- mesterek, vagy vadászok, hazájokban mást nem látván, itt is csak azt kívánják szaporítani; sok gyáva magyar azután örül néki, a' helyett hogy kiveszett drága tölgyfáit siratná; és csak igen későn öregségére veszi észre, hogy se gubatsa, se makkja, se pintér, se malom 's vízi- épületekre való fája nintsen, 's mind ezeket drága pénzen kéntelen megvenni; fenyőfája ugyan van, olyan, mellynek esztendei karikái (Jahres Ringe) $\frac{1}{2}$ hüvely vastagságúak, porhanyók, de mivel ezeket a' szútól megmenteni soha se lehet, olly csekély betsűek; hogy az irt kárnak felét se pótolják. Hány erdőt tapasztal a' gondos vizsgáló, mellyek a' külföldről beszakadt vadászok gondviselése és mivélése alatt, rosszabb lábon állanak, mint az előtt? hány legszebb bükk erdőt változtattak már gyertyán, rekettye, nyár és nyír erdőkke? hány ezer legszebb tölgyfát termő hold erdőt cser erdőre, helytelen vágás által hány ezer legszebb hold erdőt pusztasággá

szóljanak a' Bakony, és a' Vértes. Igaz hogy helyvel közel az értelmesebbek tsináltak nyír erdőből, szép tölyösöket. Ritkásból szép sűrű erdőséget; de ezeknek száma amazéhoz képest igen kitsiny. A' jó erdei subjectumoknak még a' külföld se nagy bőviben van; nem hogy onnan hazánkba sok juthatna.

De igen is csudálatossak volnánk, ha ezen dolgon megütköznénk; hazánk Naggyai, még csak 179^o₁ben vevék észre, hogy az erdőket el is lehetne pusztítani; azért az erdő pusztítás ellen, némelly törvényeket hoztak is. Azt pedig, hogy a' pusztításnak némi nemű akadályoztatása, még nem elegendő az erdők fentartására, hogy ez még nem mivélés, csak 1807ben esmérték meg a' SS. és RR. és ekkor, az erdőmivélésnek előmozdítására némelly bölts törvényeket is hoztak; illy fiatal törvényektől, kivált az erdők dolgában, hogy is kívánhatnánk nagy következeseket? hiszen ezen tudomány, még a' külföldön is igen fiatal (ha nem hibázom) leginkább a' Burkusoknak találmánya vagy is kidolgozása; melly egész sythemába szedve, Burgsdorftól 1788ban látott első világosságot; csak most jöven elsőben szóba, az erdők jövendő boldogsága; hogy kívánhatunk mindjárt kimerítő törvényeket? nem elég szapora lépések é ezek, a' Legislatio dolgában 1790dik esztendő-től fogva? Nem elég é az, hogy 17 esztendők elforgása alatt, önként megesmérte azt az Ország, hogy a' privátusok ezen gazdálkodása nemében, szükséges a' Statusnak, a' közboldogság előmozdítására, törvényeket szabni; az elő segéllő környülállásokat kiterjeszteni, az akadályoztatókat elhárítani. De hogy eddig, a' Forestiának leginkább csak Forensis részében szabott törvények, még nem elegendők, e' részben,

a' köz boldogságot, kivált a' később unokákra is kiterjeszteni, megtetszik a' feljebb mondatokból, az eddig való tapasztalásból, a' tudománynak még igen esméretlen vóltából, leginkább pedig, az erdőmivelés aeconomiájából. Lásuk tehát rövideden miben áll az erdőmivelés, és mennyire szükséges az a' hazában?

1. Valamelly erdő mivelésében, legelső kérdés az: Mennyi fát lehet abból esztendőnként, mostani állapotjához képest úgy kivenni, akár tűzre akár épület, vagy szerszámfának; hogy az kevesebb azért ne légyen; hanem a' mennyi kivéteget belőle, annyi esztendőnként hozzá nőjjon? Ez meglévén határozva, ki fog világosodni

2. Sok é az erdő azon vidék consumtiójára vagy kevés? Ha sok, az erdőség, igen is hogy kárára áll a' birtokosnak; mellyet ő észrevévén, talán erdeit kivágná, szántóföldé, rétté, vagy szőlővé tenné annak földjét; ha az erdőző tudomány őtet arra meg nem tanítaná, miképen kellessen ezen kárt, ugyan az erdőből vissza pótolni, a' nélkül, hogy a' fenálló erdők, vagy egészen, vagy részben elpusztittassanak: mellyet talán egy Országban sem lehet Európában olly sikeressen végrehajtani, mint a' Magyar földön; a' gubats termő tölgyfa erdők ritkításával, új gubats tölgy erdő ültetésével, és plántálásával 's a' t. mellyet itt most csak megemlítek, a' róla bővebb értekezést, más alkalmatosságra hagyván.

**Mennyi fát adhasson valamelly erdő?
és a' czélarányos mivelés miben áll?**

Első Résztét az erdőző tudománynak (Forestia) tészik azon esméretek, mellyeknek segí-

tségével kilehet tanulni, valamelly erdőben hány öl fa vagyon jelen: mellynek kitanulására szükséges

a) Hogy az egész erdő Mappára felméréstessék, szorgalmatosan megkülönböztvén benne, mind a' különkülön nemű fákat, p. o. tölgyfa, cserfa, bükfa 's a' t. mind ezeknek mineműseit az az, a' sűrű erdőt a' ritkától, a' fiatal az öregtől, a' rövid termetűeket a' szálasaktól, külön választva úgy szintén a' tisztásokat, ritkásokat, külön felmérve, mappára tenni; majd azután minden osztályokat egyenként höld számra kiszámolni.

b) Ezen így elkészült Mappa segítségével az erdőt meg kell taxálni (nem betsülni mert a' betsünek semmi vagy igen kevés bázisa lévén többnyire csak ön kénytől függ) az az mind egyik darab, vagy osztály erdőben most hány öl fa vagyon, mérés és számolás által kikeresni. Ezen mesterséget ugyan sokan lehetetlennek, mások épen nevetségesnek tartják; igaz hogy én sem tapasztaltam, hogy az, tiszta Mathézis, és így egészen csalhatatlan volna, de azért az igazságot úgy megközelítheti, hogy abból, az erdőmivelésre elmulhatatlanul szükséges esméreteket meríteni lehessen: 's ezekre építve, az emberiség mind jelenvaló, mind jövőndő boldogsága az erdőkre nézve eszközölthetessék. Szükségtelen ugyan itt az olvasót arra emlékeztetni; hogy ő csak egy nagy hordót, vagy egy garmada buzát se tud úgy megmérni; hogy az mathematikai igazság volna; de azért, a' mérést szükségtelennek állítani, balgatagság volna.

Majd a' külön külön erdő daraboknak élet idejekhez képest, az esztendei nevededést, vagy apadást kiszámolván, az egész erdő tartalma kivilágosodik. Ezekután a' célhoz, vidék szükség-

ségéhez, az uralkodó fa nemek természetéhez, és a' legelők szükségéhez szabva, több vagy kevesebb esztendőkre elosztván; mennyi fát adlasson az erdő esztendőnként, öltre reducálva, világosságra jön. És csak ekkor lehet osztán tudni, a' vidék szükségei fedezésére, vagy is a' közép eladáshoz szabva, sok é az erdőség, vagy kevés. Csak ezen esztendei tehetségét az erdőknek illy úton kiszámolva, lehet azt meghatározni, a' birtokos, erdő pusztító é, vagy erdő nevelő? használja e okossan erdeit vagy azt hijában heverteti? vagy prédálja? mert a' ki kevesebb fát vágat, vagy ad el, mint a' mennyit erdeje adhat; az nem használja erdeit ilendően; a' ki annyit vág mint a' mi az esztendei tehetsége az erdőknek, a' mellett nevel is, új és elegendő erdőt, ez mivel; a' ki többet vág, mint a' mit erdeje adhat, még ha mivel is az erdő pusztító. Ebből látni való, hogy törvényeink rendelkezései szerint a' végrehajtásra rendeltett Magistratus, még ezuttal, azt, ki légyen az erdő pusztító, (devastator) vagy igen ritkán, vagy soha se tudja meghatározni, Fiscalis actióval se terhelheti a' birtokost; bár az azt megérdemlené; 's így a' felséges czélt, legnagyobb zélusa mellett sem eszközölheti.

c. Meglévén az esztendei favágás az erdőnek tehetsége szerint határozva, a' művelésre, a' fa nemek természete szerint plánum tétetik; melly kétféle szokott lenni.

1. Természeti művelés, melly szerint az ültetés vagy megmagozás magára a' természetre bizatik, illy formán; a' mag vagy makk termés diametruma a' locale szerint meglévén állapítva; azon erdő darabok mellyek vágás alá jövendők, 5 vagy 7 esztendővel előbb tilosban tétetnek a' legeltetés ellen; ezen esztendők alatt

egyszer bizonyosan leszen olly makk vagy mag termő esztendő, mellyben a' termett gyümölcs lehullván, a' földet megmagozhatja. Hogy pedig a' mag, eleven földbe essék, ősszel azon erdő darabok, disznókkal mentül jobban lehet felturatrának; de minden makk a' disznók által meg nem emésztetik. E' meglévén, másik télen, az erdő, vagy egészen, vagy az árnyék kedvéért csak egy részben levágatik, és az esztendei fa mennyiség kivéttetik: 's így tovább: a' levágott erdő darabok, minden legeltetéstől megtiltatnak, mind addig; míg a' plánták főbb hajtásai, 8—9 láb magasságra nőnek hogy a' legelő marha a' hajtások tetejét el nem haraphatja. Ezen tilalmazás mindazáltal leginkább csak a' leveles erdőknél szükséges (laub Holz).

Ezen mivelés módja a' leveles erdőknek a' mái időben olly közönségessé lett; hogy csak nem minden erdőkben ez gyakoroltatnék. Hibái ezen mivelésnek im ezek:

A' jobb nemű. fáknak ritkábban teremnek gyümölcsei, mint a' rosszabbaknak. És így ezen mód által a' tölgy erdőből, igen könnyen cser lehet, a' bükkből gyertyán, és másféle kevert erdő: a' mint már ezt nagy mértékben is lehet hazánkban eszre venni. Ez ugyan nem erdő pusztításra, hanem erdő rontásra vezet.

Ha pedig a' diametrális esztendők alatt, nints makk, vagy mag-termés; akkor az egész darab erdő csak hijában való bokrokat fog előhozni. Erre is van elég példánk. Ez már erdő pusztítás.

E' mellett az erdőkben lévő tisztások, ritkások meg nem magoztathatván, mind örökké tisztások, és ritkások maradnak a' tölgy és bükk erdők.

A' haszontalanabb fák kiküszöbölése, és jobb, 's betesebb fáknak, 's erdőknek előállítása, ezen módszerént lehetetlen. A' hol cserfa termett, ez előtt, ott soha se fog gubats tölgy teremni; a'hol gyertyánfa volt az uralkodó, ott bükkfa soha se fog diszleni.

De végre legoltsóbbnak látszik ezen mivélés mód; azomban még is legdrágább ez: mert előtilosnak a' megmagozás kedvéért, csak hat esztendei vágást vévén előre tilosba, ez a' legeltestet felettébb megszorítja. Vegyünk p. o. egy 3000 holdból álló erdőt, elosztva 60 esztendőkre, vagy vágásokra; egy egy vágásnak nagysága lészen 50 hold, 6 esztendei vágást vévén előtilosba (Vorschonung) e' téssen 300 holdakat; 10 esztendei vágástutól tilosnak (Nachschonung) e' téssen 500 holdakat öszvessen 800 hold; mi marad legelőnek 2200 hold ott, hol az előtt talán 3000 hold is szükön adta, a' marháknak szükséges legelőt. Ezen szomorú esetre is vagon már hazánkban példa. Hátha még az erdő nem 60 hanem 50 részre osztatnék az utótilos, mint sokszor elmulthatatlanul szükséges is, 15 esztendőre vétetnék, ekkor egy egy vágás 60 hold, az előtilos 360, az utótilos 900, öszvessen 1260 hold tilos lenne, és tsak 1740 hold legelő maradna. Illy erdőmivélés mellett, tűzre és épületre fát nevelvén, a' fűtött szobába, majd nem lenne mit enni: 's így az erdőmivélés áldás helyett, átkot árasztana reánk. Azomban az utótilos ugyan elmulthatatlanul szükséges ha erdőt kívánunk nevelni: de az előtilos egészen sükségtelen, mivel

2. A' mesterséges mivélés által ezt egészen ellehet kerülni; melly abból áll: hogy a' levágandó erdő-darabok előre elültetessenek kapa után, vagy levágtván eke, vagy kapa

után az egész darab bévettessék, olly maggal, a' millyen fát kívánunk, hogy jövendőben teremjen azon erdő. Ez ugyan felettébb terhesnek, és költségesnek látszik a' próbálatlan erdőmivelő előtt; pedig ez magában igen csekélység: mert valjon, a' feljebbi példa szerént, a' jobbágy, alku szerént is, nem százszor örömessebb szed, 's válogat makkot, 's magot ültet és mivel esztendőnként 60 hóld földet; mint 500 hóld legelő nélkül ellégyen? de ha ezen új tehertől megkéméljük is a' jobbágy népet: az urbáriális vadászat helyett nem örömost ültetnének é ők erdőt, csak hogy legelőjükben annyi fogyatkozást ne szenvedjenek? igaz ugyan, hogy Urbar. Cap. III. §. 17. ezen vadászat, csak a' ragadozó állatok kiirtására rendeltetett; olly megjegyzéssel: hogy azt másra fordítani, vagy pénzen megváltani, szabad ne légyen. Igaz az: mert 1767ben, midőn az urbárium feljött, még az erdőmivelésről, semmit sem tudtak: sem az erdőt elpusztulástól nem féltették, külömben, legalább ott, hol ragadozó állatok vagy nintsenek, vagy már kiirtattak ez illy szolgálatot az erdők javítására fordittatni rendelték volna. Az emberek, szelid marhák, és puska szaporodásával, a' ragadozó vadállatok igen megfogytak; úgy hogy ama urbáriumban jelelt három napi vadászat, ritka helyen fordittatik a' ragadozó állatok kiirtására: mire hát? nyúlak, őzek, 's szarvasok hajsolására (mivel csak ugyan ezek is kárt tesznek a' gyümölcs-fákban, és néha a' vetésekben is), a' birtokosság, nemesség és gazdasági tisztség mulattságára: mivel ezt más hasznosra fordittani tilalmas. Pedig a' Magyar nemesség, maga jó kedvéből is, eleget iparkodik, a' vadak pusztításán; ha csak az igen szokásba

jött vadászat tilosok, őket ebben jövendőre akadályoztatni nem fogják.

Mind ezekből látjuk hogy az elő-tilosok (Vorschonung) mivelés, melly annyira lábra kapott, hazánkban, tellyességgel nem czél-erányos; más országokban lehet az, de itt a' legeltető elmulthatatlanúl szükséges lévén, csak a' fa ültetés, vetés és plántálás czélerányos; melly által az erdőket nem csak megtartani, de valóssággal szaporítani, és nemesíteni is, 's így a' hasznot és jövedelmet nevezetesen gyarapítani lehet: és azon szomorú eset se fogja magát elő adni; hogy a' magnak meghagyott élőláfákról részszerént a' gyökér hajtásokról (mellyek hazánkban már 12 esztendőskorokban teremnek) szüntelen hullárokozó magok, szüntelen kelvén, és csirázván; a' vágásokat 30 esztendeig is olly állapotban tarcsák; hogy azokat legelőnek felszabadítani ne lehessen, a' mezei gazdaságnak tetemes kárára, 's ennél fogva, bültés törvényeink 1807. art. XXI. §. 6. rendszabásait, a' Vármegegyék Magistratussai se tudják folyamatba venni. Egyébaránt ezen eset, és a' jobbágyoknak innen elkerülhetetlenül következő nyomoruságai, fogják azon időnek eljövetelét siettetni, mellyben valahára a' jobbágyok legelője földes uroknak legelőitől elkülönöztetik, 's a' földes Ur, 's jobbágyai között uralkodó egyenetlenségeknek, panaszkodnak egy legbővebb forrása eltömetnék.

Meglévén az erdőmivelés plánuma állapítva, hogy a' jó rend zavarba ne jöjjön, mindennek irásban tétetnek; lineák, allék huzatnak, a' Mappán, és a' földnek színén: a' vágások kezdése, és folyamatja meghatároztatik; és a' Mappa vágásokra elosztatik.

Mind eddig való előadásában az értekező, semmi újat sem mondott, csak azt echózta el, a'

mit már annyi számtalan írók tanítanak, és a' mint e' szerint minden tud, a' kit az erdők mivelése interessál: igaz hogy az esméretes igazságokat is szükséges terjeszteni; de minekutánna a' Tudományos Gyűjtemény érdeemes olvasóit, különösen az olly igazságok interessálják, melyek hasznossak, és jók, de még a' Lipsiai vásárt meg nem futották: elő adja az értekező ezen cikkelyben, hogy kellessen a' vágások elosztásit, mind a' hely színén, mind pedig a' Mappán czélerányossan vezetni?

a.) Az egész erdőt dülő lineákkal vagy allékkal (Gestell Linien), több vagy kevesebb szakaszokra úgy el kell osztani; hogy a' vágások azok között vezettetvén, a' felszabadult vágások a' marhák által, minden akadály nélkül, legeltethessenek. A' levágott fát a' dülő lineákon lehessen hordani, és innen haza takarítani.

Egyenes, vagy kisebb rendű hegyekkel kevert földön, ezen elintézésére az alléknak, nem nagy böltesség kívántatik: ellenben hegyes vidékekben, a' föld színének nem csekély esméretét, és hélátást kíván; ott mindent egyenes lineák közé lehet venni, de itt ez lehetetlen; és ha az erdész olly vigyázatlan, vagy tudatlan, hogy hegyes helyen is mindent egyenes lineákra akar venni, és vészen, későbbben veszi észre, hogy az illy linea, hegyen völgyön kősziklán riadásokon vízen keresztül menvén, vágásait a' szerint nem vezetheti; mert sok fát hegynek kellene felfelé hurczolni hogy kilehessen takarítani; sok helyen pedig a' fa kivitele, épen lehetlenné válik; úgy a' marha is, a' kapaszkodók 's kőszirtok miatt a' felszabadult vágásokat nem legelheti; azért dülő lineáit elhagyván kénytelen vágásait tüled, hozzád a' hajlások, völ-

gyek, bérczek, kapaszkodók ormai szerént vinni. De ha a' vágást másképen kell vezetni, mint a' két dülő linea között; mire valók akkor a' dülő lineák? talán parádénak. És pedig, ha plánumát az erdőző, a' Mappán egyenes dülő lineákra vette, és későbbben a' vágások folytában, ettől eltávozni kénytelen volt, a' Mappa a' föld színével tellyességgel nem fog egyezni; mit tanul ekkor a' mappából az ember? hanem ha azt; hogyan kellessen a' Budai várat Soroksáron keresni? pedig illy egyebugya erdőmivélésre is, nem kevés példát talál már az ember hazánkban.

Mind ezekből látni való, hogy hegyes vidékeken, a' vágások, és dülő allék vezetését, nem lehet tudatlan, és tunya emberre bízni. Illyen helyen, a' vágások és dülő allék, vagy völgyek és árkok, vagy hegy ormai, és járható utak szerént vezetessenek; és azon fen nem kell akadni, hogy e' szerént, a' dülő lineák, több szegleteket formálnak; mert az erdőmivélés nem Hollandus kertészség, hogy mindent 'sinórra kellessen venni benne. Minden esetre pedig, illyen helyeken, a' vágások okos vezetésére, a' hely színének tökéletes esméréten kívül, jó tökéletes situációs Mappa kívántatik; mellyben minden legkissebb hegyek, minden legkissebb árkok, és völgyek, szekerezhető, vagy nem szekerezhető, megmászható, vagy mászhatatlan oldalak, kősziklák, bérczek, riadások fellégyenek mérve, és rajzolva. Vagy ha az illy felmérés igen költséges volna, elébb a' dülő lineák, csak czövekekkel jeleltessenek ki, ezeknek folyamatját megjárván az erdő-mester, megláthatja, hogy e' szerént lehet é a' vágásokat vezetni; hanem lehet, változtassa, és addig jobbitssa, mig olly lineát talál, melly szerént vágásait zavar nélkül vezetheti: ekkor vá-

gassa azután ki állít 2, 3, 4 vagy 5 öl szélességre.

b) Meglévén a' dülő lineák, mind a' Mappa mind a' föld színén húzva, a' Mappa vágásokra elosztatik. Ez illetően elosztásokban tudtomra még mindenütt az a' praxis, hogy az elosztások hold számra, és így térség szerént tétetnek; bár a' vágások, a' természetben, nem hold, hanem öl számra mint azt a' taxatióból kihozott resultátumok kívánják tétetnék. Burgsdorf II. Th. §. 228—243 holott az elosztásnak szükséges volta is, bőven leiratik. Ezen elosztásnak hibái im ezek:

1.) Az erdő darabok, egy helyett sűrűbbek, más helyen ritkábbak, törpébbek, szálasabbak, idősebbek, fiatalabbak lévén, az egyforma térségek egyenlő fa mennyiséget nem adhatnak; és így, ha a' kiszabott öt mennyiséget, minden esztendőben levágtjuk; a' természeti vágás, a' mappában felrajzolt vágást, vagy elhadja. vagy attól hátra marad, annyira hogy p. o. 1829dik esztendőben a' magyaros völgyben kellene a' mappa szerént a' vágasnak lenni, pedig már a' természetben, a' Göde kútat is melly amattól 400 öltre esik meghaladja. Ez nevetséges dolog, és csak az erdőmivelésnek bétét rongálja, 's bizodalmatlanságot, és zavarodást szerez.

2.) A' Mappán tett vágások egyik legfőbb haszna a' volna, hogy a' controlorizálná az Taxatiót; ha a' Taxatió alatt van, vagy ha igen magas, azt időről időre megigazitaná; de egy illy zavar osztásból bár ha esztendőnként a' természeti vágások felméréstvé, a' mappában betétetnek is, mi hasznot várhatunk egyebet annál, hogy a' Mappa öszve van írka firkálva, régibb, újabb, lineákkal numerusokkal, annyira hogy az egész zűrzavar.

3.) Ha 3—4 vagy 5—6 esztendőket kell előre kijelelni, vagy ritkító tilosnak (Plänter Schonung) vagy előtilosnak (Vorschonung) kijelelni; illy osztállyal, a' kijelelt darab, mindég vagy sok lesz, vagy kevés.

De hát hogyan kellessen az osztályt a' Mappán úgy megtenni, hogy az a' természetben tett vágással mindég egy nyomon járjon? ez az a' mit én még azon temérdek Foresticus írók könyveiben nem találok, mellyek kezeink között forognak. Mivel pedig az illy osztást elmulthatlanúl szükségesnek látom, megpróbálom, nem tudnám é megtenni? és hogy?

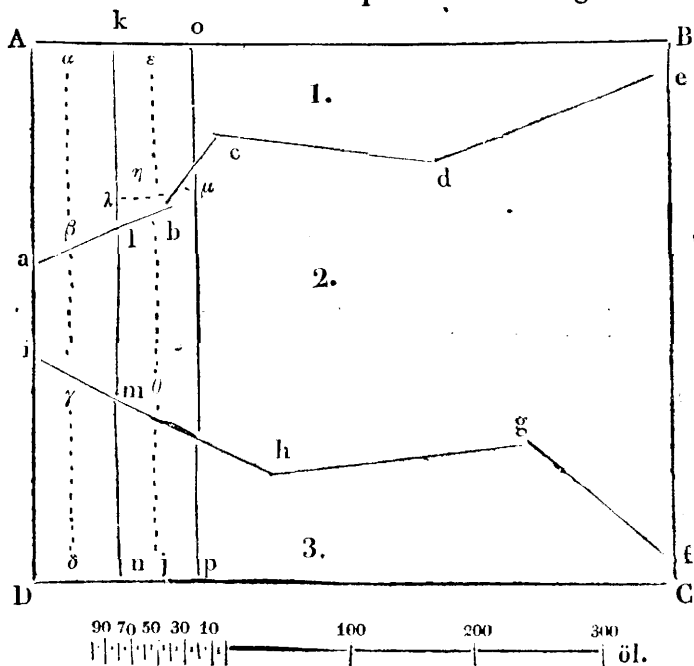
Az eddig mondattakból látjuk, hogy a' térség szerént való vágás osztályok czél ellen való; azért próbáljuk meg, nem lehetne é az erdőket elsőben mappán, taxatio szerént vagy is ölfá számra elosztani? azután ez illy osztást a' földszinen is kijelelvén, a' szerént vágatni? holott egyik vágás gyakran igen is sokkal nagyobb lenne kiterjedésére nézve a' másiknál; de még is, ez a' nagyobb föld is, tsak annyi ölfát adna, mint ama kissebb.

Ha a' Taxatio egy kéz munkája, egyforma; légyen az bár magas, vagy alacsony mindegy, a' kívánt feltételt végrehajtani olly könnyű, hogy véle mint találmánnyal, gyenge Mathematicus előtt sem mernék dicsekedni; ellenben a' Sylvánálisták (tudtomra Späth és Dätzel Professor Urakat kivévén) Mathematicusok nem lévén, úgy vélem nem téznek haszontalan szolgálatot, ha a' feltett kérdés megfejtésének útját rövideden előadom p. o. légyen egy cser erdő ABCD. holott a' Nro 1. vagy is AabcdeB darab igen ritka, és rossz erdő lévén, nem ad többet egy erdei hóldról, vagy is 1000 □ ölekről 3 ölfánál; ezen darabnak térsége térszen : 40 Holdat, ad 120 ölfát

A' Nro 2 vagy is a b c d e f g h i igen jó erdő
lévén, ad 1 hóld
ról 16 ölfát. Térsége 108 Hold. ad 1728 ölfát

A' Nro 3. vagy is e D
c f g h közép jóságú
erdő, ad 1 hóldról, 6 ölfát. Térsége — 52 Hold ad 312 ölfát
összveszen — 200 Hóld ad 2160 ölfát

Tíz esztendőök alatt le kell ezen darab erdőt vá-
gatnom, 's így lészen 10 vágás; és minden vá-
gásnak kell adni 216 ölfát. Előre is ellátom,
hogy ha tíz egyforma térségű darabokra osztom
ezen erdőt, az első vágás alig ad 140 ölfát, el-
lenben az utolsó 270-nál is többet adna: és így,
hogy minden vágásból kijöjjen a' 216 ölfá, nem
a' térség; hanem az erdő jósága, vagy a' Taxá-
tio szerént kell elosztanom ezen erdőt, mely
Bonitirozó elosztást ekképen visszük véghez.



Légyen AkD azon térség, melly a' kivánt 216 ölfát megadja. Ezen darab nagy trapéziumnak szélességét :

$Ak=Dn$ nevezzük — — 1
 Az első kis trapézium $Akla$ hosszát $\alpha\beta$ nevezzük h
 A' 2ik kis trapéz almi hosszát $\beta\gamma$ nevezzük h'
 A' 3ik kis trapéz $imnD$ hosszát $\gamma\delta$ nevezzük h''
 $Akla$ darabban 1 erdei hóld a 1000 □ öl,
 hány ölfát adjon ezt nevezvén — α
 almi darab erdőben, 1 hóld hány ölfát ad α'
 $imnD$ dtto dtto dtto α''
 A' vágandó ölfának mennyisége — M
 $a.h.l. + \alpha'.h'.l. + \alpha''.h''.l. = M$

$$\frac{1000 \quad 1000 \quad 1000}{1 (\frac{\alpha.h + \alpha'.h' + \alpha''.h''}{1000})} = M$$

ezen egyenletből, a' vágás szélességét Ak vagy l -t keresvén, léssen :

$$l = \frac{1000. M}{\alpha.h + \alpha'.h' + \alpha''.h''}$$

és közönségesen, akárhány darabból álló vágásnak szélességét, megtalálhatod

$$1000. M.$$

$$l = \frac{1000. M}{\alpha.h + \alpha'.h' + \alpha''.h'' + \alpha'''.h''' + \alpha''''.h'''' + \dots}$$

mellyet így alkalmaztatunk :

Minden egy egy vágásnak kell adni $M=216$ ölfát

A' Nro 1 vagy $Akla$ darabban 1 hóld ad $\alpha=3$ ölfát

A' Nro 2 vagy almi dtto dtto $\alpha'=16$ ölet

A' Nro 3 vagy $imnD$ dtto dtto $\alpha''=6$ ölet

Vévén a' Circinust, megmérém az

első traperium közép hosszát $\alpha\beta$,

és ez téssen — $h=149$ öleket

A' 2. trapéz közép hosszát $\beta\gamma$ találom $h'=100$ ölnök

A' 3. dtto dtto $\gamma\delta$ dtto $h''=151$ ölnök

substituálván a' NI. formulában, az érdekemet;

$$\begin{array}{r}
 1000. 216 \\
 \hline
 3. 149+16. 100+6. 151 \\
 216000 \\
 \hline
 447+1600+906 \\
 216000 \\
 \hline
 2953 = 73,1 \text{ öl}
 \end{array}$$

az az, kell a' vágás szélességének ezen helyen, hogy 216 ölfát adjon $73\frac{1}{10}$ ölnök lenni. Ezen távolságot A-ból K-ba, és D-ből n-be, letévén, meg van az első vágás.

Ezen munka módban a' csupa theoréticus, circulus hibát talál: mivel ezen kiszámolás, a' trapéziumok közép hosszán h, h' es h'' épül; úgy de ezeket addig circinussal levenni nem tudja az ember, míg a' trapéziumnak egész szélessége Ak és Dn esmértenek.

Igen helyes ellenvetés, de erre a' Practicus, a' kí sajnálja ugyan, de még is kéntelen tapasztalni, hogy a' földnép és applicáta Mathesis, és nem pura azt mondja; Iször hogy praetor pauca non curat, 2szor a' scálai való levételben, egyszer felesleg, máskor hijánossan vévén a' dolgot, vigyázás mellett, egyik hiba, a' másikat kitörüli, 3szor felrajzolván a' vágást, és tapasztalván, hogy a' hosszak egy kevéssé hibásan vagynak véve, senki se tiltja; sőt igen is javasolja kivált az értekező, hogy újra leszedvén scáláról a' trapéziumok közép hosszát, új calculust tégyen. Így valóban 1000 holdakat is eloszthat vágásokra, hogy nem leszen 1 hold differentiája. És illy hiba mellett, a' Practicus még nyugottan találja magát, a' szörszál hasogatást, és a' toll fosztást, csupa theoreticusokra bizván.

A' 2dik vágásban, szintúgy $\alpha=3$; $\alpha'=16$; $\alpha''=6$
 Az első trapézium hossza $\varepsilon\eta=$ — $h=116$ öl
 A' 2dik dtto dtto $\eta\theta=$ — $k'=153$ öl
 A' 3dik dtto dtto $\theta j=$ — $h''=131$ öl
 és így, a' 2dik vágás szélessége ko lészen $=l$

$$l = \frac{216 \cdot 1000}{116 \cdot 3 + 16 \cdot 153 + 6 \cdot 131}$$

$$= \frac{216000}{348 + 2448 + 786}$$

$$= \frac{216000}{3582} = 60,3 \text{ öl}$$

Azaz k-ig o-ból és n-ig p-ből 60,3 öleket Scálárol kell feltenni; és meglészen a' 2dik vágás; melly bár keskenyebb, még is szintúgy 216 öleket fog kiadni, mint az első.

Itt szükségtelen practicusnak azt emliteni, hogy az erdő darabok választó lineája a' b-nél meglévén törve, az $\varepsilon\theta$ hosszát vigyázva kellésen venni, hogy az igazán közép hossz légyen; mellyért ezen törött lineát lbc, a' térségnek megmaradásával, egyenesre kell igazítani $\lambda\mu$. És különösen illy helyeken szükséges az, a' mit feljebb mondánk; hogy ha a' közép hosz hibásnak találatik, a' calculust repetálni szükséges. 'S így a' több vágások szélességet is igen könnyű szerrel ki lehet találni.

Mind ezekből láthatja a' kegyes Olvasó, hogy a' taxált erdőknek ölfa számra való elosztása olly csekélység, és olly könnyű; azt csak a' nem tudja végre hajtani, a' ki nem akarja. Hasznai ezen elosztásnak:

Ez a' taxátiónak legbizonyosabb Contrallorja: Mellyből azt időről időre megigazítani lehet.

Az előtilosok legjobb mértéke, mert az e' szerént kimért előtilos, se sok nem lészen, se kevés.

A' vágások a' Mappán, a' föld színén tett vágásokkal mindég egy ü t járnak.

A' taxációval való erdő mivélésnek jóságát, minden más mivélések felett, e' hozza legszembetünöképen világosságra.

d) Van még egy erdőmivélés' módja: melyet csak mint Forestika Karrikaturát úgy kívánunk említeni; melly is abból áll:

1.) Felméretik az erdő, a' bennékeknek kissebb, nagyobb megkülömböztetésével.

2.) Minden igazi ok nélkül, csak gondolom formán felvétetik 60—70, 80 vagy 90 esztendei Turnus.

3.) Elosztatik az erdő annyi egyforma részekre, a' hány esztendőt a' Turnus magában foglal.

4.) Előtilosok szintúgy, mint utótilosok, néhol tétetnek, néhol nem.

5.) Az ültetéssel, plántálással is, segittik néhol a' mivélést.

6.) Minden esztendőben levágnak egy osztályt. Ez ha kevés fát ad, kevés a' haszon; ha sokat, ad több.

Ez látszik valaminek lenni, de valóban semmi sem: mert ha sok az vágásból az ölfa, a' még jó, mert azt könnyű elkotyálni; de ha kevés, vagy semmi, és a' birtokosoknak és vidéknek szükségeit nem fedezi, úgy egykor mint máskor; mi annak a' következése? az hogy a' szálas erdőt támadjuk meg, és vágáson kívül pusztítják, hogy magát a' szegény levágott fa ki se pótolhassa. Reá fogják, hogy száradt, vagy száradó félben van, lehéjjázzák, bévagdalják, ritkitják hogy jobban nőjön, csonkítják

hogy erősebben jhajtson, tüzet gerjesztenek a-
latta, a' disznók számára gyöngyöt vagdálnak
's véle a' fa sudara is bejön, taplót találnak a'
legszebb fában ha nints is benne, 's több e'féle;
mert a' szükség ezer mester; kivált a' hol köz
birtokosság van. E' mellett ha olly vágás esik,
hogy igen sok fa jó ki belőlle; az ára igen ala-
tsony marad; tartani pedig nem lehet, kivált
a' bükfát, mert hamar pudvává válik. Ha kevés
ölfa esik, akkor a' birtokos a' jagerség fizetését
is sokalja, nem hogy annak művelésére költséget
fordítottson. Ismét repetálom hát, hogy az egy
forma nagyságu vágásokra elosztott és a' szerint
vágott erdőművelés csak Forestica Carrikatura
és sokszor rosszabb mint semmi.

Mind ezekből ugy vélem elég világossan ki
jó; hogy mig a' taxátióval járó erdőművelés bé
nem jön; addig ki légyen az erdő pusztító? ki
a' művelő? sok é az erdő kevés é? lehet é még
több hasznot venni az erdőkből nem lehet e?
hasznos é annak szaporítása haszontalan é? meg-
tudni nem lehet. Ezt pedig addig nem is re-
ménylhetjük; mig közönséges tanítás által ezen
tudomány, és részént mesterség esméretesebbé
nem lészen a' hazában; mert eszköz nélkül igen
nehéz a' czélt elérni.

Gáty István.

2.

*Egy két lap *) a' Kritikáról.*

I. „Reczenzeálni tsak annak lehet, a' ki vagy már Auktor a' felvett nemben, vagy legalább az lehetne” — mond Cselkövy az *Élet és Literatura* tzimű folyóírásban. Melly sanda tanítás ez! 's hányat foszt meg azon ditsóségtől, melly a' más hibái — ha tsak költöttek is azok — kikürtölőjére háramlik az által, hogy a' kritikus pápaszemet feltenni orrokra, nekiek tiltja? Az illy veszedelmes dogma kiirtásán, minden igaz hazafi erejéhez képest fog munkálkodni; ezen szent tűz lángol bennem is, mint hazánk jó polgárjában. Azért járuljatok közelebb hozzám, kikben lángra kapott a' szent vágy, más hibáit dobra ütni, a' nélkül, hogy Auktorok vagy lennétek vagy lehetnétek; közelebb hozzám választott népe a' világosságnak, 's halgasatok szavaimra. Azt kérdem először is, ki adta Cselkövynek a' diktátori hatalmat, mellyel utunkat a' hir felé elállja? De hogy állítása egyszerre gyökerestől kiirtassék, felfedezem egy szép titkát, 's hogy szavam annál hitelesebb legyen előttetek, ezennel zászlótokhoz esküszöm. Hídjétek el Barátim, Cselkövy nem meggyőződésből állítá ezt, tsupa restségből szóllott így. Tudni illik reá bizatván egy előbeszéd megrostállása, mikor történetből épen jó humorban volt 's által-

*) Lapot irtam szó helyett, azon íróink ellenére kik ezen ígéretök által, hogy munkájok tsak egy két szó lesz, szoktak magoknak olvasókat szerezni, 's azután még is egész értekezéseket olvastatnak az unatkozó olvasóval, — lapot irtam, hogy a' kik tsak néhány sort szeretnek olvasni, ne is kezdjenek soraim olvasásához,

ta a' gántoskodást; (mert tagádatatlan, hogy ki a' kritikus száraz koszorúját elakarja nyerni, ha nem épen bőszült legalább roszkedvű legyen dolgozásai közt; legalkalmatosabbak vagyunk arra, mikor kedves párunk felett való elsősé-
günket ökleinkkel, vagy az, az övét felettünk körmeivel demonstrálta) 's im tsíkmódra kitsuszik a' megbizók és olvasók kezéből, állítván: hogy mivel előbeszédet nem írt, azt nem is cenzurálhatja, 's hirtelen a' feljebb emlitem törvényt szabja. Ki nem látja hogy e' tanítás már eredeténél fogva alaptalan? „Taníts példával” kiált néhány közzületek, a' ki inkább ér-
zékei, mint esze által kíván meggyőződni. Volna ugyan kedvem Édes Uraim arra kérni kegyeteket, hogy keressenek azt magok; de így magam tenném semmivé eddigi fáradságom, az Urak ugyan is nem keresnek a' példát, mert az unalmas, hanem hitetlenségökben maradnának, 's ezt megengedni lélekben járó dolog, azért, no-
ha nem örömet, im egy példa. Esmerik az Urak Boutervecket? ezt a' tudós német világ első esztetikusai közé számlálja; 's lelkemre mondhatom az Uraknak, hogy az ő Esztetikája, 's ez nem egyéb mint minden szépnek kritiká-
ja, egy a' legjelesebbek közül való, ámbár ő nem költő, nem szobrász, kertész 's a' t. „Mondj nekünk honi példát ha akarod hogy hidjünk, ki az Ö—g Isten botsáj! fog a' külföld literatúrá-
jával vesződni? engedelmet Édes Uraim! hogy ezen, valóban győzhetetlen fontosságú 's mint látszik egyedül hazafiúi elragadtatásból származott okotok előre eszembe nem ötlék. Azomban tsakugyan Herkulesi munkát kívántok tőlem, mert köztünk maradjon a' szó — Magyarjaink nem igen kritizálnak, ('s annál megvetendőbb Cselkövy törvénye) 's iróink sem azért írják

munkáikat, hogy az azokban találtató hibákat, nekik valaki kéretlen megmutogassa; hanem hogy kiki mint a' Haza oltárára tett áldozatokat (ez kedves szavokjárása) betsülje. Mindazáltal, hála neki érte! ada nekünk is az ég egyet kétót, a' mit bizonyosan csak megtéríthetéstek kedvéért tett. Tsak Költseyt nevezem, győzzön meg az ő példája arról, miről eddig kétségeskedtettk. Ő tudtommal eddig drámában nem dolgozott *), melly szépen lehet ebből következtetni, hogy hát nem is dolgozhatna; még is melly remekül cenzurálja Körner Zrínyijét! tsak olvassátok meg az Élet és Literaturában, az egész kritika tsak 77 lap. „A' manó olvas neked azért 77 sort is; inkább hiszük tsak nemulj el”. — Örömet Édes Urak, de nagyon lelkemen fekszik ditsőségtek, azért lehetetlen ajánlást nem tennem előmozdítására, melly is rövideden ez: hiszitek hogy lehet cenzurálni annak is a' ki maga nem teremthet, — kritizáljatok 's örökké fogtok élni. Mert, ha kritikátok nem ad is örök életet (hogy valamelly folyóírásba felvétessék azt kivánni sem fogjátok) a' könyvet még is, mellyet rostátokra akartok botsátani, meg kell venni, 's így tétetik nevetek az előfizetők közt foglalván helyet halhatatlanná.

II. Ennyit tartottam szükségesnek átalján szólni arról, hogy akárki kritizálhat; a' ki még most sem hisz, az, az öngondolkozás vétkébe esett, 's az illy veszedelmes ember ellen nints fegyverem. Hozzátok szóllok most, kik

*) Illyen forma következtetést valósággal volt szerentsém egy a' mint gondolhatni nem igen építő vetelkedésben hallani, a' hol az egyik fél Költseynek példájával akarta megbizonyítani, hogy akárki kritizálhat.

megesmervén állításom igazságát, azt követni 's példáitokkal bizonyítani szándékoztok, arról értekeztvén mint lehessen nálunk legkönnyebben 's még is velősen kritizálni. A' mit hogy annál könnyebben megtehessek, szükség egy kevésbé kritikusaikra fordítani szemünket. Kiki, folyó irásaink olvasói közzül úgy fogja találni, hogy ezek több rendbeliekre oszolnak. Elsők az úgy nevezett költseysták. Nem szóllok ezekről, kik úgy is alig vagynak ketten hárman, mert nem szándékom az ő módjokat ajánlani, melly csak arra való hogy ellenségeket szerezzen. Ki nem emlékezik, Költsey ellen — hogy többet ne említsünk, csak Csokonay és Berzsenyi munkáira tett kritikái, hány sziszegő, mérget lehellő kigyót, 's világosságot el nem tűrhető, és a' sötétből huhogó baglyot lázítottak? Azért hagyjuk ezeket egyedül járni a' tövises pályán. Mások azt szokták feszegetni, nints-é a' kidolgozásban, a' gondolatok rendje megzavarva, nints-é benne plagium, ki van-é a' tárgy merítve 's a' t. 's ha versezet akad kezekbe, széttagolva rakják annak szépségeit vagy motskait az unatkozó olvasó elébe. Ki nem látja ezek is mennyire estek a' tzel-től? de hála az égnek! ditsekedve mondhatom hogy az illy különözök is kevesen vagynak, 's nagyobb részünk még ment ezen nyavalyától. Azomban nem lehet tőlök is azon ditséretet megtagadni, hogy a' bontzolásban mesterek. Annyira széttagolják a' munkát, hogy írója két-kedik azt magáénak elesmerni, úgy megmagyarázzák, hogy végre a' Szerző maga sem érti. A' harmadik fajhoz tartoznak a' grammatikusok több nemei. Ezek jtisták vagy ytisták, neologisták vagy az óhoz híven ragaszkodó orthodoxok. De ezekről alább bővebben. — Szükségesnek tartom még itt megjegyezni, hogy nem

minden ember munkáját kell és lehet egy üvegen nézni. Némelyiknek személye megkívánja, hogy szépségeit nagyító, hibáit pedig kissebbitő üvegen nézzük, a' másiké az ellenkezőt. N. A. Kiss Sámuel is azt mondja *) hogy „a' személyre is tekintet legyen, midőn a' kritikus valaki munkáját ítélet alá veszi”. Lelkemből vette a' tisztelt Úr ezen állítását, mert ki nem látja hogy az öreg A. munkája már azért, mert ez vén, jobb mint a' fiatal Bé? vagy Gróf Czé a' Bójénél a' ki nem nemes? ki nem látja hogy barátunk munkáját nem úgy kell nézni, mint közömbös emberét vagy ellenségünkét, 's viszont? Az is bizonyos hogy sehol barátinknak jobban nem kedvezhetünk (nem akarok az alacsony hizelkedni igével élni) 's ellenségünket betsületes szín alatt jobban meg nem tsipkedhetjük, szurhatjuk, 's rajta fájdalmasabb sebet nem ejthetünk, mint kritikáinkban. Szerentsés, ki itt élni tud az alkalommal!

III. Én már, ditsekedés nélkül legyen mondva, sok kritikát olvastam, azért reményelem hogy köszönetet fogok aratni, ha széles tapasztalásimon szerzett észrevételeimet, mellyeket legtöbb Kritikusaink munkáiról abstraháltam, miként lehessen könnyen 's még is velősen kritizálni, veletek közlöm. Szabásaim kevesek, könnyűk, 's a' ki követi bizonyos lehet hogy kritikája remek, 's ha a' publikum nem esmeri el, hogy a' kritikus műfilozofus, nem az ő hibája, hanem azoké, kik a' remeket meg nem betsülik.

Iször Első törvényed legyen tehát, ha a' kritikus szemüveg ékeskedik orrodon, minckelőtte a' rostáláshoz fognál, egy hosszú érteke-

*) Lásd F. M. O. Minerva 1828. 1ső Negyed 1612dik lap.

zést írni bevezetésül, akár legyen valami öszve függésben a' munkával, akár nem; úgy is a' Szerző kötelessége marad mindég, azt munkájára alkalmaztatni.

2szor Ha értekezni semmiről sem tudnál vagy akarnál, — mert ez egyre megy ki, 's a' Szerzőnek néhány tette, mellyet az nem történetnek óhajtana, tudva van előtted, azt botsásd cenzurád elébe. Ezt egyéberánt ha tetszik az értekezéssel öszve is olvashatod. — Legyetek büszkék a' kik érzitek, hogy ezen második pontomat munkáitokról abstraháltam, legyetek büszkék kik a' munka helyett, az élő vagy a' meg is holt írókat mardostátok, én 's minden jobbak velem nektek jutalmat óhajtunk!

3szor Keresz egy generalis hibát, ilyen p. o. hogy a' tárgyról itélvén, te (bár minden okosság ellenére) mást vártál volna 's t. e'félék.

4szer Te mint Cenzor sem jtista sem ytista nem tartozol lenni, 's azért ha a' Szerző egyik a' kettő közül exprobráld neki, 's intsd az ellenkező részre. Ha vegyest majd a' jt majd yt használja, anná! jobban lekároghatod, miért olly inconsequens.

5ször A' Szerző vagy újító vagy az óhoz ragaszkodik. Ha az utolsó esetben van, lobbantsd szemére gyávaságát, hogy tsak egy új szót vagy szokatlanabb szószerkeztetést sem mert felvenni; a' mi egyszer'smind annak is jele, hogy az Esztetikához nem sokat ért, nem érezvén felségét p. o. az ilyen kifejezésnek: hány a' harang? Ha újító a' Szerző, még könnyebb a' kritika, ekkor öt, hat levél elolvasásából már kritizálhatod, előszámlálván az azokon találtató újításokat egyenként, 's hozzá vetvén, hogy számtalan illyes érthetlenségei miatt, tovább nem is olvashattad. Így tett ha jól

emlékezem Kazinezy Szép Literaturájának cenzora is, két kötetet imígy amúgy, itt 's ott megolvasván, a' szokatlan kifejezéseket felrótta, 's a' feljebb említettem mondást veté cenzurájához; 's még is megnyerte a' tövis koszorút. Végre

6szor Óvd magadat valamit okokkal bizonyítani be. Ez neminemű magadban való bizatlanságot árulna el, 's az érintett Szerző azon feiyűl az okok ellen — ha évekig kénytelenítik is keresni — végre még is fog találni kifogásokat. A' kritikusi méltóság magával hozza, hogy állításunk ellentmondás nélkül elfogadtassék. Ha tehát azt mondod, „e' helyett — így volna jobb” (ebbe azomban ne igen gyakran ereszkedj), a' Szerzőnek nem szabad kérdezni, miért? ó azt hallgatva köteles elfogadni.

Ezen szabásaimat akkor fogod követni, nagy méltóságú Kritikus, ha a' Szerző nem barátod, ellenkező esetben, a' széllel te is megfordítod köpönyegedet. Jer szívemhez, a' ki így készéted kritikáidat, méltó vagy barátságomra! egyébiránt ha kimondott ítéleted ellen valaki kikél, akkor azt védelmezni legyen legfőbb gondod. De meggyőződöl ellenfeled állításának igazságáról? jól van, tartsd magadnak, most azomban az ellenkezőt vitasd, vagy hallgass el, jövődében majd azt is mint magadét állíthatod. Esmerék nehányat az irói pályán botorkálók közül, kik valamelly állítást a' legnagyobb tüzzel oltalmaznak, 's két három hónap után, képesek az ellenkezőt szint olly makatsúl védeni. Ezek az igazi Zseník, ezektől várhatja a' haza, hogy a' régi hajnalodást végre nappali fényre derítik.

IV. Azt is mondja N. A. Kiss Sámuel, a' feljebb érintett helyen, hogy legjobb példákkal tanítani. Ennél fogva ezen szám alatt én is egy

példáját a' tökéletes kritikának akartam veletek közleni, 's már k̄i is választék egy remeket, mikor eszembe juta, hogy erre, még máskor is lesz elég alkalmatosságom. E' helyett tehát kárpoétlékul, vegyétek még ezen észrevételemet: a' ki nem barátjának bírálja munkáját, legfőbb törvénye legyen demonstrálni, hogy a' Szerző kontár, ha ez egyszer meg van, Schedel tanátsát „sujtsd le a' kontárt” mellyet legközelebb Horváth János is olly követésre méltóképen tellyesített Tewrewk tiz tsapásaira irt kritikájában, nem lesz nehéz követni. — Halljad még Te is egy két szómat munkám nemes bírálója (ha ki erre merni fogod fejedet vetni) t. i. úgy cenzuráld munkámat, mint baráthoz illik, azután pedig vegyed fontolóra tsekély személyemet is, ugyan is nem vagyok nemtelen.

H. L.

3.

Vitéz János, Sambucus János, és Isthvánffy Miklós Biografiájokhoz járuló Töredékek.

Ein Quintel historischer Wahrheit ist mehr werth, als ein Centner von Floskeln, Vermuthungen, und schön-gewebter, aber unrichtiger Darstellung.

Chr. Engel Geschichte I. Th. p. 3.

Engel Keresztely szavait nem alaton kérdés vágyából, hanem azért választám, mivel magam is a' kis igazságot többre betsülöm, mint a' pusztá szószaporítást. — Az említett derék Hazafiak' történeteit közlé vélünk a' Nemzeti Plutarkus I. Kötet. 49. 150. és 179. lapjain. — Valóban nem tsak ditséretes, de felette hasznos

is a' híres Emberek történeteit hiteles kútfőkből részrehajlás tántorodása nélkül világosságra hozni; mert jeles példáik hathatósan ébresztik bennünk a' Nemzeti tüzet, azért Eldődeink is szokták volt őseik vitéz tetteiket versekben dalolgatni. — De azon életleírást, mellyet mi századok után készítünk, biográfiának nem mondhatjuk, hanem csak Életleírás töredékének; mert a' biografia nem csak egy két jeles tettet ad elő; hanem az embert minden tekintetben szorosán vizsgálja, 's a' minőnek találja, olyanak itéli. Azonban még is jobb keveset is nevezetes Hazánkfiak felől tudni, mint épen azokról halgatni. — De ha mindegyik a' mit hitelesen tud, közlené a' Túdós világgal, Hazánk történet' hézagjait betölthetnénk, 's rövid idő mulva ditsekedhetnénk hiteles Nemzeti Históriánkkal. Ezen senki meg nem ütközik, ha tudja, mi híja van még történeteink leírásának; ennek elkészítését pedig csak a' folyó irások eszközölhetik, ha a' tudós társaság Tagjain kívül mások is, mindegyik, ki mit tud, közre botsátja. — Illy tzélből tehát nem átalom azt a' keveset is közleni, a' mit fen tisztelt Hazánkfiak felől bizonyosan mondhatok.

§. I. Mennyire kedvelte Vitéz a' szép tudományokat, senkisem hinné, ha egykorú levelekből nem tudná, hogy ő még mint N. Váradi Püspök azok kedvéért külföldre utazott. E' valóban szégyenére nem válhat, mert a' bölts holtig tanúl; jóllehet akkoriban talán nagyobb hasznot hajthatott volna Hazánkknak jelenléte által, mint sem tudós útazásával, mellyre V. Miklós Pápa engedelméből indula:

Nicolaus etc. Venerabili Fratri Joanni Episcopo Varadiensi Salutem et Apostolicam benedictionem. Exigit Tuae devotionis affectus, quo

Nos, et Romanam Ecclesiam reuereris, vt petitiones Tuas, quantum cum Deo possumus, ad exauditionis gratiam admittamus. Cum itaque, sicut exhibita nobis nuper pro parte Tua petitio continebat, Tu ex toto cordis affectu complere cupias studia literarum, in quibus a iuuentute dare operam inceperas; et propterea ad partes desideras Te transferre, vbi in aliquo generali studio aliquamdiu residere, et in Latinis, aut etiam Graecis literis, vbi gratiores Doctores inueneris, instrui possis, pro parte Tua nobis fuit humiliter supplicatum: vt Tibi licentiam, Te a Tua Ecclesia absentandi, et ad partes illas tam orientales, quam occidentales transferendi; Nec non interim Pontificalia, et alia, quae sunt ordinis, per quemcunque malueris catholicum Antistitem in eius Ecclesia, Ciuitate et Dioecesi exerceri faciendi, idoneosque Vicarios, et Officiales, ac alios Officiarios spirituales et temporales, ad regimen et administrationes eiusdem Ecclesiae ponendi et restituendi potestatem, fructus quoque illius integraliter, quamdiu literarum studio institeris, huiusmodi percipiendi facultatem concedere, et indulgere de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur Tuis in hac parte supplicationibus inclinati, Tibi, vt easdem partes Orientales, aut Occidentales Te transferre, et inibi in aliquo, in quo malueris, loco literarum studiis stare, quodque interim omnes et singulos fructus, redditus et prouentus Tibi alias ratione Ecclesiae Tuae debitos integre percipere, et quibusuis personis etiam Laicis arrendare possis, et debeas, ac si in eadem Ecclesia personaliter resideres, nec ad residendum interim in eadem a quocunque, quauis auctoritate valeas coarctari. Praeterea, vt liceat Tibi eadem durante absentia per quem-

cunque malueris catholicum Antistitem gratiam et communicationem Apostolicae sedis habentem. Pontificalia, et alia, quae sunt ordinis, in tuis Ecclesia, Ciuitate et Dioecesi facere exerceri, ipsique Antistiti, vt illa exercere possit, concedimus per praesentes. Volumus autem, quod bonos et sufficientes Vicarios et Officiales, ac alios necessarios Officiarios quibus de ipsius Ecclesiae fructibus vitae necessaria ministrentur, spiritualis et temporalis dictae Ecclesiae iurisdictio interim exerceatur, ac Ecclesia ipsa in eisdem spiritualibus et temporalibus debite regatur, pariter et gubernetur. Praesentibus post quinquennium a die incepti itineris Tui ad studium huiusmodi inchoandum minime valituris. Nulli ergo — siquis — Datum Romae apud S. Petrum Anno Incarnationis Dominicae 1451. tertio Idus May Pontificatus nostri anno quinto.

A. L. Tocardus.

A. de Paccajulis.

Vitéz az Esztergomi Érsekségre lépven felállította a' Posonyi Academiát. Esztergomban pedig egy válogatott könyvekből álló Könyvtárt szerzett. De ezek és más érdemei már úgy is esmeretesek; tsak még egy jeles tettét haljuk őn maga szájából:

Joannes Dei et Apostolicae sedis gratia Archiepiscopus Strigoniensis, locique eiusdem Comes perpetuus, Primas Hungariae, et eiusdem Sedis Apostolicae Legatus natus Notum facimus omnibus subditis nostris, sub iurisdictione nostra Dioecesana constitutis, cuiuscunque conditionis et dignitatis existant, quod nos multis respectibus, ac rationabilibus et canonicis ex causis moti, praecipue autem cupientes prouidere vtilitati, indemnitati, ac saluti nonnullorum

subditorum nostrorum, qui a sede nostra longo spatio terrae distare videntur, parcereque volentes illorum laboribus et expensis, quos iniuriam pati, vel iura sua vindicare velle contingeret; praeterea pro commodo, et meliori ac salubri statu Venerabilium Doctorum, nec non Magistorum et Studentium in hac Vniuersitate Studij generalis Hystropolitani de nouo instituti, pro tempore commorantium, ne iidem relictis Studiis eorum in casibus, vel causis emergentibus ad nos, seu sedem nostram semper recurrere cogantur, confisi de prudentia, legalitate et integritate Ven. Fratris nostri Georgii Praepositi huius Ecclesiae Posoniensis, siue Hystropolitanae Vice-Cancellarij eiusdem Studij generalis, eundem matura deliberatione praehabita, in Officialem, seu Vicarium in spiritualibus tam in foro conscientiae, quam in contencioso, quoad ipsam Ecclesiam Posoniensem, sub metis et terminis infra denotatis, elegimus, fecimus, et constituimus per praesentes, dantes et concedentes eidem plenam auctoritatem, quae similibus Officialibus de iure dari et concedi consuevit, in omnibus casibus, et causis spiritualibus tam ciuilibus, quam criminalibus cognoscendi, indicandi processus iuridicos faciendi, sententias fulminandi, de criminibus inquirendi, diuini cultus defectus et negligentias, et vitas vitiosorum reformandi, et si opus fuerit, castigandi, sententias interlocutorum definitiuas, poenales, et priuationis ferendi, latasque executioni demandandi, si modo non fuerit ab huiusmodi sententiis, vel aliqua earum iuridice ad sedem nostram appellatum, cui quidem appellationi cum de iure facta fuerit, in omni casu, et causa deferre teneatur, aliaque omnia et singula faciendi et agendi, et consequendi,

quae ad huiusmodi Officium quomodolibet de consuetudine bona, vel de iure spectare debent et possunt. Termini autem, seu metae iurisdictionis suae sint in superiori Dioecesi nostra, quam fluuius Vagh, ab alia parte inferiori determinat, ita, quod incipiat iurisdictionis ipsa a flumine Vagh secundum fluxum eius, vsque ad Danubium, et tendat vsque ad metas Moraviae, ac deinde secundum cursum fluuij Morua sub Castro Teben in Danubium cadit. In Insula autem Challoköz ipsa iurisdictionis in tantum se extendat, quantum protenditur Jurisdictionis Archidiaconatus Posoniensis. Quo circa Vobis Honorabilibus Fratibus nostris Capitulo dictae Ecclesiae Posoniensis, seu Hystropolitanae, omnibus Vice Archidiaconis nostris, Plebanis, ac Ecclesiarum parochialium quarumcunque Rectoribus, item cunctis Nobilibus, ac toti populo et vniuersae plebi Dioecesis nostrae, sub praefatis terminis, ac metis inclusis, harum serie firmiter praecipimus et mandamus, quatenus a modo in posterum praefato Georgio Praeposito Vicario et Officiali Vestro in omnibus negotiis et causis secundum formam supra dictae institutionis, et dispositionis nostrae, tanquam Iudici Vestro ordinario obedire, et obtemperare, iudicioque eiusdem astare, ac in singulis casibus et causis tam in foro conscientiae, quam in contentioso ad eum accedere et recurrere debeatis, nos enim quos rationabiliter ligauerit, vel soluerit, vel quos, iuris ordine seruato, iudicauerit, omnes sententias, quas rite et iuste tulerit, ratas habebimus et faciemus, Auctore Domino, inuolabiliter observari, quam quidem iurisdictionem et dispositionem nostram pro futuris temporibus etiam ad Successores dicti Domini Georgii Praepositi, videlicet ipsius Eccle-

siae Posoniensis, pleno iure extendi volumus, dummodo Jurisdictione sibi in hac parte collata, non abutatur. Datum in dicta Ciuitate Posoniensi siue Hystropotitana, die 26. Mensis Aprilis Anno Domini 1469.

§. II. A' mi Sambucus Jánost illeti, annak vezeték neve nem Samboczki, valamint a' Nemzeti Plutarkus írja, hanem eredeti levelek után Samboky volt: „Petrus Samboky Aulicus Suae Majestatis Caesareae et Regiae”, így olvasom az atya nevét egy 1561. évi levelében, mellyben János fijáról nyilván emlékezik: „Egregii Joannis Samboky filii Charissimi”. Ebből a' kevésből azt is tudjuk, hogy az atya közönséges sorsú ember nem lehetett.

Magát pedig a' Tudós több rendbéli leveleiben, valamint kinyomtatott munkáiban is mindenkor Sambucus-nak nevezi. Más nem vihette őtet hogy nevét megváltoztatná, hanem ama tudósok között uralkodó ditséretlen szokás, hogy akkoriban kiki vezeték nevét latánra fordítaná. Ez a' gyarlóság egész undorodásig lepte volt el a' régi tudósokat. Még a' fő méltóságú Hazafiak is ilyen nevezettel tisztelék: „Excellentens Dominus Doctor Joannes Sambucus”. Az ember tehát minden állapotban ember marad, tsak a' ki ilyen indulatokon túl van, 's nem a' hiú dütsöt, hanem az igazságot keresi és előmozdítja, az emelkedik a' köznép felett. Legtsunyább pedig, ha a' Tudós mindegyiktől tömjént vár, 's boldogságot nyújtó meglegedését magán kívül hajházza, 's ha másokat megvet; mintha tudományja illy alacsony-ságra való privilegium volna.

Sambucus Rudolf királyunknak olly kedvelésében vala, hogy fizetését, melly mint udvari

Historicusnak kétszáz tallérból állott, három száz tallérra emelné 's ötöt emigy tisztelné: „Honorabilis doctus, fidelis nobis dilectus Joannes Sambucus Doctor, ac Historiographus noster”. Három száz tallér akkor többet ért, mint mostanában három ezer forint: sorsa tehát nem lehetett olly súlyos és sanyarú, a' millyennek rajzolja azt a' Nemzeti Plutarkus; 's ha szűkölködött, azt a' mostoha környülállásoknak, nem pedig az udvar fősvénységének kell tulajdonítani. Nem költhetett azon időszakaszban az udvar a' szépre; mert terhei meg nem engedték, hogy a' hasznost és szükségest a' szépnek feláldozza; Haza védelmére sem volt elegendő jövedelme: ezek a' valódi okok, hogy olly rendetlenül kapná fizetését. A' ki tehát az akkori század terheivel és hazánk siralmas állapotjával ösmeretesebb, ebben a' Nemzeti Plutarkus bal ítéletével meg nem egyezhet.

Holta után özvegye ugyan tsak Rudolf Király' kegyességéből jutott Pensióra. — Elég bizonyosságok ezek, hogy Rudolf valamint maga is szerette, úgy másokban is betsülte a' tudományokat.

Sambucus János' Czimerén két álló Daru látszik; ezek egy gyűrűt tartanak szájokban: a' pajs felett lévő sisakon is gyűrű fénylik. Petsétjén nevezete betűjét is: S. I. viselte.

§. III. Istváffy Miklós' atyjáról, mint érdemes Nemes Hazafi felől betsülettel szóll az 1550. 43. cikkely, 's még régibb kútfőből, tudniillik 1544. évi levélből bizonyos, hogy tisztviselő és előkellő ember volt. Derék fjáról pedig több rendbéli Törvényneink cikkelyei emlékeznek, de azokat felesleg volna itt elő számlálni. 1570ben így írta magát: N i c o l a u s

Isthvanffy Secretarius Sacratissimae Caesareae, Regiaeque Majestatis” 1579ben pedig: Nicolaus Isthvanffy de Kisazzonfalwa Sacrae Caesareae, Regiaeque Majestatis Consiliarius, ac per Hungariam Secretarius.”

Felesége Bajnai Bot Erzsébet egyetlenegy fiát szüle, kit Isthvánffy jó atya nevére Pálnak keresztelteté; de ez még élete zsenyéjében kimúlt, 's Al-Báran Posony Vármegyében, a' hol Miklósunk Históriaját írdögálta, nyugszik eltemetve; atya sír-kövére ezt a' fölírást vésette:

PALCONI.VNICO.FILIO.EIDEMQVE.LONGE.AMANTISSIMO.
IN. TENELLA. AETATE. PROH. DOLOR. VITA. FVNCTO.

NIC. ISTHVÁNFFI. PAVLI. F. ET ELISAB. BÓTH,

PARENTES. MOESTISSIMI. POSVER.

VIXIT. ANN. III. MENSIB. VII. DIEB. XVII.

O. MENSE. MARTIO. ANNO XPI.

M. D. LXXXI.

Tecum Amor, et Charitas, spes et solatia nostra,
Palco, jacent! sed sic tulit imperiosa potestas
Tatorum; vt, quae te nobis pia soluere justa
Fas erat; haec moesti tibi reddimus ecce Parentes

I. H. S & X. P. S

FIAT. VOLVNTAS. TVA. SICVT. IN. COELO.

ET. IN. TERRA.

Ezen sír írás után korábban házasodott Isthvánffy Miklós, és nem 1580ban, a' mint a' Nemzeti Plutarkus írja: „Felesége, úgymond, Bajnai Bot Erzsébet vala, mellyet 1580ban veve el.” Ha Erzsébet házassága első holnapjaiban esett teherbe, menyegzőjét mintegy 1576ban tarthatta.

Ama rövid élete leírása szerint, mellyet Históriaja elején illy czím alatt olvashatni:

„*Vita Nicolai Isthuanffi Excellen-
tissimi Auctoris Historiae de rebus
Hungaricis.*” Edit. Vien. Prag. et Tergest.
1758. — Miklósunk 1587. év tájában nevezte-
tett ki Al-Nádorispányságra: a’ Nemzeti Plutar-
kus ellenben ezt a’ történetet 1582. esztendőre
teszi: Törvényneink könyvében is Edit. Buden.
1779. pag. 565. A. betű jegyzet alatt ezeket
találom: „*Nicolaum Istvánffi, Vi-
rum ab Historia sua celebrem, qui
hoc anno (1582) electus est in Locum
tenentem Officii Palatinalis.*” — De
mindnyáján hibáztak; mert maga Istvánffy
Históriájában 1581. évre többi között így szól
vála ztása felől: „*Caesar — Ungaris — co-
mitia ad diem memoriae Diui Mar-
tini sacrum indixit. — In iis comitiis
magistratum Propalatinalem, quem
antea Emericus Czoborius gesserat,
et paulo ante e viuis excesserat, Ni-
colao Isthvánffio, assentientibus
omnibus regni proceribus, ac nobi-
litis nuntiis contulit.*” — Azonban
ezekből csak azt hozhatom ki, hogy ő az Ország-
gyűlés alkalmával ebben a’ hivatalában egy szív-
vel és lélekkel csak megerősített; de arra
mindjárt Czobor Imre holtá után lépett; mivel
eredeti levelében már 1581ben September 24kén
következőleg még az Országgyűlés előtt, magát
nyilván Al-Nádorispánynak írja: „*Nicolaus
Isthvanffy propalatinus regni Hun-
gariae Sacrae Caesareae, Regiaeque
Majestatis Consiliarius.*”

Gyanítják Tűdósaink, hogy történet leírás-
át a’ Je’suiták imitt ’s amott megváltoztatták;
Históriája, a’ mint hallám, eredeti kéziiratban
megvagyon a’ M. Gróf Aponyi Familia’ könyv-

tárában: remélhetően tehát, hogy ez-is világságra léphet. — Ezt holta után tizennégy év múlva 1622. esztendőben kinyomtatta Hieratus Antal Kölnben, Coloniae Agrippinae; ha ez az előadás bizonyos; élet leírásában ezeket olvasom: *Quatuordecim demum post decessum eius annis hoc historicum Isthvanffi opus Antonii Hierati typis Coloniae Agrippinae An. M.D.C.XXII. in fol. primum prodiit.*” és ha Isthvánffy a' Nemzeti Plutarkus szerint 1538ban született; akkor halála sem történhetett 1615ben, hanem 1608. eszt. tájban; és így 70 esztendősnél vénebb nem volt. — Görögül és Latánul azon fellül német nyelven is beszélt és egy formán írt. Latánságáról Históriája az élő bizonyosság: hogy pedig német nyelv is hatalmában vala, például szolgáljon e' rövid levele:

Lieber Leopolt Beeßh wellet Zaigern dieses auf mein Ainig wechelbriefel bezalen Vierhundert Reichs Teller in Specie (akkori Magyar pénzben 451 for. 13½ denár.) den Werdt Din Ich alhie von Jausse Rebenißh hofhandelsman vergnieget worden. Thuet als palt guete Zahlung, und seit Gott bevolhen. Dat. Prag. den 15. Juli Anno 1603.

N. Isthvánffy m. p. L. S.

Czimerén innen egy fejű 's kiterjesztett szárnyú Sas: amonnan pedig Andegavi Liliom, Tsillag, és Török Hold fénylik. Régibb gyűrője nyomán tsak Sas látszik; kétségkívül későbbben ékesítetett föl czimere. Szokásában is volt Neve betűjét N. I. gyűrűjére vésetni.

Egyéberánt, megvagyok győződve, hogy ez a' kevés a' Nemzeti Plutarkus betsének nem árt-hat; nem is azért íram: mert a' Túdós Szerző-jének, mint hasznosan mulató írónak minden-

kor fenmarad az érdeme; ezt csak a' rossz szív, nem pedig az igazságra törekedő szeplősítheti. De meg is kívánhatjuk, hogy a' tudománybéli értekezések tsípós száfolásokká ne váljanak; hiszen az igazat indulat nélkül is meglehet mondani. Nints is nagyobb szörny a' mérges tollu Tudósnál, a' ki ön kényyének mások letiprodásával áldoz; ilyennek fülébe súgnám; hogy jobb lenne, nagyobb betsületére is válna, ha elhalgatna, vagy ha nem halgathat, elébb hüljön meg, 's azután fogjon pennájához; mert mennél jobban fellobban és tetszeni akar, annál alacsonyabb a' világ előtt: a' jámbor szívet semmi inger sem, még a' megbántás sem gyullaszthatja viszon ártalomra — még a' késő ivadék is megbotránkozik benne! —

4.

Fogházi dolgozó Intézet, Aradvármegyében.

A' Nemzetek' akár kezdő, akár kifejtőzött, akár hanyatló állapotja, minden időszakaszban kiterjesztette a' Kormányozók' figyelmét arra is: hogy a' gonosztévők' zabolázására, — vagy jobbitására nézve büntető törvényeket, 's fenytő rendelkezéseket hozzanak, majd szelidebbeket, majd keményebbeket, mint azt az uralkodó idő' szelleme megkívánni látszatott. — De ezen kívül — hazánkra általmenvén, — még magok a' törvényhatóságok is igyekeztek, Megyék', vagy Tartományok' lakossainak indulataihoz képest módokról gondoskodni, mellyek, a' kebelőkbeli megromlott erkölcsűeket jobb útra vezetni képesek lennének.

Illyen módról gondoskodott nemes Aradvármegye, néhai Almásy Pál Főispánjának bölcs kormányozása alatt, ki előbb — több nemes tettein kívül — a' Rabok' lelki jóvulására nézve adván buzgó hitének dicséretes példáját *), folytatólag mindjárt arról is elmélkedett: mikép lehetne az illyen szerencsétleneknek valamelly munkával, melly a' testi hajlandóságok' rosztára vetemedését elmellőzhetné, állandó elfoglaltatását sikeresen eszközölni; néhai Kovács János első Alispánhoz intézett buzdító levelében; ajánlván e' végre vagy a' kenderfonást, vagy pokrócz készitést.

Ehez képest, tisztelve nevezett hajdani Alispán, addig is, mig a' rendes gyűlés' érkezésével ezen tárgy a' Karok és Rendek' elébe terjeszthetett, némellyekkel értekezve, előleges rendeléseket tett, ezen képzett fogházi dolgozó Intézet' alkotására nézve.

Czélja, kezdete, 's folyamata:

Hogy egy részről a' munkátlanság', és do-logkerülés' mély megrögzéséből leginkább, bűn-ro, 's vétkes tettekre vetemedett gonosztévők,

*) Ö, az Aradvármegyei újjabban készült tömlöczök' épületjéhez, egy katolicus lelki atyának behozatására, és állandó tartására kétezer váltó forintról örök hagyományt tett 1820dik esztendei böjtmáshava 20án olly idvességes czélből: hogy az oda jutó szerencsétlen rabok, letartóztatások' ideje alatt, religiói, és keresztyéni kötelességekr' taníttassanak, az erkölcsiség' útján vezéreltessenek, 's így, raboskodások' alatt megigazulva, mint igazi religiójú, és jó polgárok térhessenek vissza közlakossaik' körébe. — Azonkívül, a' görög nem egyesült hitű rabok' oktatására is rendelt 50 forintot esztendőnként buzdításul, de ezt minden kötelezés nélkül maradékira nézve.

törvényes fenytékük' ideje alatt hasznos foglalatossághoz szoktathassanak, 's azzal, valamint jövedőre bennök a' gonosz tettek' legfőbb indító oka, úgymint a' jóra való restség kiirtassék, úgy rabságok' idejét is, mellyet kivált a' közmunkákra nem igen bocsátható súlyosabb büntetésű rabok többnyire alvás, és újabb gonosz tettek, tapasztalás szerint nem ritkán terjedtebb utat mutató, 's ingerlő tárgyakat nyújtó beszélgetések, és mesék közt töltik, sikeres munkára fordítsák; más részről azzal a' honi pénztárnak, melly őket, többi költségeken kívül, felsőbb rendelések szerint gyakran fejrénműkkel, bizonyos időkbén pedig meleg eledellekkel tartani köteles, néminemű pótolékot nyujtsanak; — azonnal mindjárt, Méltóságos Gróf Brunszvik Juliánna', Bátor Forray Andrá's özvegye, megyei egyik jeles birtokú asszony'ság', csillagkeresztes Dáma', 's a' Pesti jótévő asszonyi egyesület' tagjának, 's több másnak hozzá járulásaival, az előre megállapított mód szerint néhány rab, az ügyészi hivatal' kijelöléséhez képest, 1821dik esztendei, Boldogasszony' hava 2kán munkára kiadattatott olly képen: hogy addig is, mig annak bővebb elrendelését a' kicsinben kezdett munkából merithető tapasztalás bizonyosabban kimutatná, a' hozzá hevenyében szerzett eszközök' segítségeivel kenderd fonjanak, — 's így már a' folyamathoz tett próba-munkáról a' következett közgyűléshez környúlással jelentés tétetvén, a' Nemes Vármegye részéről mind a' cél, mind az ahoz vezető eszközök' jóváhagyásának megnyerése után, a' dolgozók' száma azonnal szaporittatott, 's meljök egy fonó-mester, 30 váltó xr. napibérrel felfogadtatott, — az Intézet' szakadatlan folyamathoz kívántatott felvigyázó, és pénztárnok

rendeltetett, egy kiküldött választottság' serénykedésével szabad ajánlásokra felszóllítások tétetvén, nevezetes adakozások által, mellyek résszerint készpénzben, résszerint a' munkához kívántatott több eszközökben, és szerekben, résszerént pedig a' dolgozó rabok' számára kiszolgáltattott eledelekre nyújtattak, — az Intézet mind pénzértékében gyarapodott, mind célja' elérésére sebesebb lépésekkel haladott. — hozzá járulván még az is: hogy némelly kevesebb szerű mesterséget értő raboknak, kik e' célból, dolgozó közszobákba alkalmaztattak, nem megvető munkájiból, n. m. orsó - csinálásból, páltzák' czifra faragásából, 's más e'félékből beszédett pénz is az Intézet' javára fordított; sőt még 1823dik esztendőben, a' nemzeti Színjátzó Társaság részéről, Kilényi vezérlése alatt előadott egy darab' bizonyos haszonrészével is annak néminemű szüksége pótoltatott.

A' dolgozó Rabok' számának továbbá 24re lett nevekedeése, a' kívántató rendszabásoknak is megállapítása, úgy az Intézet tehetségének öregbedése figyelmetessé tette a' munkálódó küldöttséget a' már rendhez szoktatott raboknak, más hasznosabb munkával próbálandó elfoglalásáról gondoskodni, mind azért: mivel a' kenderfonás kevesebb hasznot hajtana, mind pedig: mert az, a' gonoszabb indulatúaknál könnyen kárt okozó tüzet is gerjeszthetne; ugyan e' végből Tatáról, az Intézet' költségén egy Posztómester hozatott, 's annak munkálódásával a' rabok először kevesebb, később több számmal, a' gypaju tisztításra, és fonásra tanítottak, melly szándékát e' küldöttségnek különösen előmozdítá az: hogy Méltóságos Báro Dietrich Jósef Ur, az Intézetnek, posztó-készítéshez, és szövéshez, úgy Pokrócz - csináláshoz

szükséges költségesebb műv-szereket ajándékozott, az apróbb szerek, és eszközök szükségére pedig résszerint már a jelesebb sommáju Intézet pénztárából pótoltatott, résszerint szabad ajánlások által nevezetesen előmozdított. — Mivel azonban a posztó-csinálásnak különös indító oka az volt: hogy legalább a tömlöczi órálló, s más szolgáló megyei legények ruházatja onnét jutalmasabb áron kikerüljön, azért eleintén az oda kívántató sötét kék, és fejér posztó egyedül a kiterjedett szükség pótolására készítettett azon napról napra nevedő Intézetben, melly első zsenyéjében is figyelmét magára vonta Felsőleges Nádorné Főherczeg asszonynak, a ki 1821dik esztendőben, midőn ezen megyében fekvő Kisjenői birtokában mulatna, — úgy később e Megye vidékein utazott Gróf Zichy Ferencz királyi fő-ajtónálló Mester, s nemes Biharvármegyei Főispán Ur Ö Nagyméltósága is — azt megtekintésökre méltónak találták.

A dolgozók száma közelebről, a terhesebb rabok mennyiségéhez alkalmaztatva, 30nál fellegbre nevededvén, már nem csak a Megye legényjei számára kívántató posztót kiszolgáltathatja, hanem a mi onnét, az esztendőnként elkészülő mennyiségből fenmarad, abból a szomszéd nemes Vármegyék, némelly uradalmak, — Arad várossa, és más egyes emberek, szabott ár szerint részesülhetnek, kik valóban azt, mind erősségéért, mind meg nem csaló fris készülségéért igen felkeresik.

Czélját így az Intézet elére egy részről azal: hogy a dologtalan rabok csak az oda kerüléstől is rettegnek, — a már oda rendelt szeméyek azonban, melly törvényszéki ítéletnél fogva történik, gyakran szégyennel járó fenyitékek mellett is magokat attól első hónapban

mindenkép' elvonni, 's kihúzni törekednek; más részről pedig többen, váltva időszakoszonként ezen jobbitó Intézetbe kerülvén, az ott előforduló munkák' megtanulásával, a' mindenféle más jó foglalatosságokhoz is, indulatjoknak eszközlött felébresztése mintegy biztató reménységet nyújt, a' bennök gyökeret verni látszott vétkes restségnek lassú kiirtására.

Szaporodik némellykor a' dolgozó Tagok' száma, mind a' két nembeli, kóborlásokban letartóztatott személyekkel, úgy az újjabban bővitve kiadott rendszabások szerint, négy napnál tovább, szolgálat nélkül, az állandó felvigyázók által henyélve, az egész Megyében talált cselédekkel, kik oda kísértetve, nem büntetésből ugyan, hanem becsületes foglalatosságok végett, a' raboktól megkülönözve letartóztatnak, és az Intézet által naponként egy font kenyérrel jutalmaztatnak addig, mig onnét, mint közönségesen tudvalévő helyükről külső szolgálatba juthatnak.

Elhelyeztetése.

A' régi tömlöcz-épület' helye kiüresedvén, jelesen az órallók' lakásául szolgált, elégséges bátorságú két nagyobb szoba, a' rabok' dolgozó szobájivá fordított, mellyeknek egyikében vagyon a' szövő-szék, 's néhány kerekas rokka; a' másik szobában hasonlóul néhány rokka, és kártoló-székek, közöttök pedig, meleg eledelek' készítésére szolgáló konyha. — Azon kívül van, egy kamara, hol a' csinált posztó, az indigó, és a' szolgáló legénység számára bizonyos időszakban előre elkészítendő ruházat, tartatnak; továbbá, másik egy konyha, mellyben a' gyapjú' festésére szükséges nagy öntött vas-üst elhelyeztetve van, úgy még e' mellett egy tágas,

és egy kisebb szoba, mellyeknek egyike a' le-
tartóztatott némelly tévelygők, úgy szolgálat
nélkül lévő cselédek' dolgozó helyéül szolgál,
másika a' szövő-bordáról levett posztó' tartására,
's gyakran szükséges apróbb fonó fa eszközök'
készítésére, melly ismét az ollyat értő rabok
által szokott történni; ad alkalmatosságot. —
Végtére: a' Posztó - mesternek, 's legényjeinek
lakásul rendelt három szoba; az épület' padlása
pedig az esztendőként megkívántató gyapju' tar-
tására, és a' megfestettnek szárítására hasz-
náltatik.

Szerszámok,

Mellyeket ezen dolgozó Intézet' folyamatja
elkerülhetetlenül megkíván, e'félék:

a) Szövőszék, tudvalévő bordával, melly-
be húzatnak a' fonál - szálak; — hozzá tartozó
nyüstel, mellynek segítségével a' fonál, felköt-
ve, a' szövőmester' lába-nyomásához képest fel-
emeledik, 's leeresztődik; — vetéllővel, mel-
lyel a' bélfonál a' szövőszékre alkalmaztatott fo-
nalszálak között löktetik egyik oldalról a' másokra.

b) Csévellő, melly a' fonál' legombolyítá-
sához szükséges.

c) Sok apró, 's nagyobb csók, mellyekre
tekergetődik az elkészített fonál.

d) Mellék - vetőfa, melly a' közönségesen
ösméretes motólla' szükségét pótolja, a' leg om-
bolyított fonál' kinyújtására nézve.

e) 30 fonó-kerék, annyi székkal.

f) 4 pár kárt - székekkel, melly kárton fő-
sültetik a' gyapju. — Pesten szerezhető.

g) Vasüst, mintegy 4 akós, melly a' gyap-
jút festő indigó' főzéséhez szükséges.

h) Keményítőt főző réz-üst, egy akós, melly keményítővel a' fonál szövés előtt keményítetetik.

i) Medencze, mellyben töretik össze az indigó, húgyba áztatva.

k) Legújabbán szereztetett egy moztony (machina) 40 orsóra, mellyet egy ember hajt; ehez tartozik egy másik, kerek formájú moztony, mintegy hat lábnyi magosságu, ezen fonódik előre a' szál, egy ember' segítségével durvább mineműségben azon előbb érdeklött moztonyra, melly azt azután kivántató vékonyságra készíteni szokta.

Belső, 's külső szerkeztetése, úgy rendszabásai.

Naponként foglalatoskodik, mint fellebb előadatott, a' gyapju' elkészítésében, és fonásában, szabadulás' idejéhez képest 30—40 rab, kik névszerint kijegyeztetnek olly formán: hogy mivel az e' munkára szükséges tanítások fáradságossabb, félesztendőnél kevesebb rabságu egy se légyen, ha csak több ízben tömlöczbe kerülven, azt már nem tudná. — Oda jutásokkal névlajstromjok kívülről a' falra felfüggesztetik.

2szor Csupán megitélt rabok rendeltetnek.

3szor Ezek semminemű más munkára nem fordittatnak.

4szer Nem szabad dohányozni, és beszélgetni, a' munka' hátráltatásának elkerülése' okáért, de a' füst' és lárma' elmellőzése végett is.

5ször Munkálódnak Szent György naptól, Szent Mihály napig, reggeli 6 órától, 12 óráig, ekkor ott helyben ebédelvén, és pihenvén, délután egytől, hatig; Szent Mihálytól pedig, Sz. Györgyig, 8 órától kezdve, egész délig, és délutáni egytől egész 4ig — kivéven a' vasárnapi,

's ünnepi napokat, mellyeken a' tömlöczi épületben, mind a' katolica, mind a' görög nem-egyesült hitűek' lelki épüléseire szent Misék, és oktatások tartatnak. — A' Helvecziai valláskövetők is, csekély számokhoz képest, ezen utolsókban, egyszer minden hónapban részesülvén.

6szor A' dolgozó rabok' őrzésére, köztök az óhajtott csendesség', és helyes rend' fentartására, úgy a' munkában mutatandó szorgalom' buzdítására, két fegyveres hajdú, naponként felváltva vagyon rendelve, kik őket, fogházokból, ezen Intézet' szobáiba, 's onnét egész nap velek lévén — a' munka' végezetével este vissza kísérik.

7szer A' rabok, pénzben munkabért nem kapnak, hanem eleintén ezen Fonóház' felállításával, számokra hétfőn, kedden, csütörtökön, és szombaton, napjában egyszer, a' főzelekben is öszvejött nevezetes ajánlásokból meleg étel készítettett egy oda rendelt konyhás rabtársok által; mostan pedig már a' serényebbek' szorgalmának el nem csüggedése, a' lustábbak' vagy még gyakorlatlanoknak pedig nagyobb ösztön-szerzés' okáért, fáradsága minden rabnak, midőn $1\frac{1}{2}$ font fonalat elkészít, $\frac{1}{2}$ font hússal jutalmaztatik meg azon pénzből véve, melly a' Nemes Varmegye részéről felsőbb rendeléseknél fogva, egy héten kétszer nyerendő meleg étel fejében, fejenként 4 ezüst xrban megállapított; — a' mennyivel pedig némellynek több munkája vagyon, mint sem hogy a' kiszabott 4 xr elegendő lenne megjutalmaztatására, azon felesleget, az Intézet' pénztára pótolja.

8szor Az asszonyszemélyek, még az Intézet szösz-fonással foglalatoskodott, azt a' magok külön tömlöczökben gyakorolták, most is a' tömlöczi és kórházi rabok' szükségeire kívánta-

tó ruhanemüket ugyan ott varják, és kibotsátva, vigyázat alatt azok' szennyeseit mossák, melly munkák nekik kiadatván', végezetekkel, ugyan azokat számba adják.

Posztó készítés' módja:

A' gyapju minden esztendőben, juh-nyírás-kor szokott az Intézetet kormányozó küldöttség által köz-árverés, de felszóllítások útján is szereztetni, melly utolsó móddal nem csekély mennyiségű ajánltatott némelly közjót szeretők részéről leginkább eleinte, mikor még az Intézet kezdő kora is azt inkább megkívánta.

Az aképen öszveszerzett gyapju, mellynek középszerű Szegedi, vagy Tisza-vidéki birkák-ról nyírott tavaszi és nyárinak kell lennie, előbb válogatáson keresztül menve, minden szenytól megtisztittatik; a' szolgáló legénység' ruházat-jához kívántató kék posztó' készítésére, nehogy színét elhagyja, Pesten venni szokott indigóval megfestetik, azután megkártolva, és megfonva a' Posztó-mester által szövéshez alkalmaztatik.

A' megszótt posztó, minden csomóktól, mellyek benne estek, rabok által, ahoz készült apró vas-fogókkal megtisztittatván, midőn így nagyobb mennyiségű véggel öszvegyült, fogadott lószekerem közönségesen Temesvárra vitétik a' Posztós által megkallóztatás végett, — millyen kallók találatnak ugyan e' Megyében is, nevezetesen: Borosjenőn, Silingián, és Kisziándián, de ezek inkább csak durvább szűrposztók' ványolására alkalmasak, — a' kallózásból pedig, mellyért az Intézet végszámra fizet 1 for. 30 váltó xrt visszahozatván a' posztó, Aradon a' posztónyíró által, nyitás, és préselés alá vétetve, tömöttebb, és finomabb mineműségűvé tétetik, rőfjétől 15 váltó xrnak le-

tétele mellett, úgy ezután vétetik rendelt használás alá.

Az Intézet' kormányozása :

Kormányozza ezen Intézetet másod Alispán Bánhidi Antal Ur' jeles vezérlése alatt a' szerzeményekre ügyelő Nemes Vármegyei küldöttség, melly a' közjó' szereteséből, jutalom nélkül dícséretesen mostan fáradozó Brünek Károly megyei Alpénztárnok Urnak, mint számvivó Tisztnek, a' nekie lajstrom mellett általadott szerekről, az elkészített posztóról, ennek eladásából bejövő pénzről, 's másféle kiadás és bevételről, a' minden nap véghezvitt munkák' számba vétele, 's az érettök kiadott jutalmak' rendes feljegyzése mellett benyujtandó pontos számadásait valamint szorosán megvizsgálja, úgy neki az Intézet' gyarapodására utasításokat is ad.

Tagjai :

Ugyan azon Nemes küldöttség' kormányozója, mint úgy is a' büntető Törvényszékek rendes Előülője gondoskodik egyszer'smind a' dologra kinevezendő Tagokról is, kiknek száma jelenlévőleg 34re mégyen, ezeket oktatja, és a' dologra nézve igazgatja a' Posztó-mester, a' ki esztendőnként 360 váltó forintot, 12 köből búzát, 12 köből tengerit, 12 öl tűzifát, minden elkészített róf posztóért 15 váltó xrt, szabad szálláson kívül, bér fejében kapván, segéd legényeket maga költségén szerezni, és tartani köteles.

A' rabok' őrzésére, mint előbb érdekelte-tett, fordíttatik naponként váltva két hajdu.

Pénzértéke :

Ezen Intézet' serdülő kezdete a' Nemes Vármegye' Fő és Alkormányozói, úgy tisztelve

többször nevezett csillagkeresztes Dáma által tett felszóllítások után egybegyűlt ajánlásokból állott öszve, melly azzal: hogy a' Karok', és Rendek, nemesi pénztárok részéről 10,000 forint tőkepénznek interessét 6 esztendőre, az Intézet' előmozdításául rendeltek, 's ebbeli segedelmet tisztelt néhai Főispán, Méltóságos Baró Forrayné Asszonyság, úgy más birtokos, és tisztviselő Urak, valamint szinte: Méltóságos Baró Dietrich Jó'sef, 's több más új földbirtokos Urak, néhány esztendőkre kiterjesztett, 's kegyelmes királyi Adomány-leveleikben is érdemül használt ajánlásokkal gyarapították, — olyan lábra kapott: hogy ámbár nem a' nyereség kívánás, hanem a' gonosz tettek újjabb kiköholásait mellőző elfoglaltatás vólt célja ezen Intézet' felállításának, még is az esztendőnként feldolgoztatni szokott 25 mázsa gyapjuból kikerülő mintegy 1,200 rőf posztó eladatván, annak bejövő árából most már nem csak maga magát kitarja, hanem a' bemutatott utólsó számadás szerint, tiszta jövedelme 2,000 váltó forint sommát meghalad; — ide nem értvén azt: hogy a' nemes Vármegye, maga szükségeire kapja onnét a' posztót, műhelyi áron, melly tapasztalás szerint, egy pár váltó forintal mindég csekélyebb lévén, a' honi pénztárnak így gazdálkodó hasznót is hajt.

Indító oka ezen Intézet' leírásának, és világgal közlésének főképen azon érdeklő figyelem, mellyet ezen a' vidéken megfordúlt számtalan idegen, de több nemes törvényhatóság is ennek alkotására, 's szerkeztetésére tenni méltattak. — Megtekintették eddig ezt Nemes Bihar és Tolna Vármegyék, úgy Jász és Kún kerületek, ide rendelt vizsgáló jegyzéseket, 's

rajzolatokat tevő jeles küldöttségeik által. — Megküldetett ennek leírása, a' végre előterjesztett kívánságokhoz képest, Nemes Heves, Nógrád, Szala, és Nyitra Vármegyék részére; úgy általtétetett Nagyméltóságú Magyar királyi Helytartó Tanács útján a' Főméltóságú Erdélyi udvari Tanácshoz folyamodott Nemes Szamosújvár városa számára is. — Melly mind annyiszor tisztelt Törvényhatóságok, hogy ezen jó czélu, egyenesen a' kárhozatos henye, és rossz indulatok' kiirtására alkatott czélarányos fogházi Intézetet, kebelökben is, a' mennyire szükséges, és lehetséges, követve felállitják, a' jó foganattal tett Aradi próba biztos reménységet nyújt.

Dankó János, Levéltárnok.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Próba vi'sgálat.

Beszédes Úrnak a' Tudományos Gyűjtemény 1830dik esztendei IV. V. Vidik köteteiben kiadott Próba értekezéseiről.

A' felvilágosító ellenzés hasznát senki nem tagadhatja Gr. Széchenyi Hitel 36 l.

Foglalatoságaim nem engedték, hogy Beszédes Úrnak a' Tudományos Gyűjtemény 1830ik esztendei folyamatjának IV. V. Vidik kötetében kiadott értekezéseit vizsgálat alá vonjam: minnekokaért a' Duna felmérésinél ügyeléseim alatt munkálkodó Földmérő Urakra biztam, hogy észrevételeiket velem közlenék. — A' következőket helybe hagyván, érdemeseknek talál-

tam ugyan csak a' Tudományos Gyűjteménybe beiktatni.

Hogy egy Mathematikai csálhatatlan alapokon épült tudományban is ellenkezések lehetnek, nem fog csudálkozni, a' ki meggondolja azon számos, részint a' tárgyak természetéből, részint az azokkal bánók előitélete 's mellékes céljaiból 's a' t. származó akadályokat, mellyek a' tudomány gyakorlatos életbeli alkalmaztatását nehezítik, 's az itt következő vizsgálatok a' Homlokírás igasságát reményilem ez úttal is bebizonyítják.

Budán Isó November 1830.

Vásárhelyi Pál.

Beszédes Úrnak a' f. e. Tud. Gyűjteményben IV. kötet 49 l. kiadandó munkáiról tett hirdetménye és ígéretei annyival inkább figyelmet gerjeszthettek, mivel egy az, hogy azon munkák látszhatóképen a' tudományok, mesterségek és kereskedés virágzását tárgyazzák; más az, hogy azoknak lehető kidolgozhatása, és annak idejében kinyomtathatása előmozdítására a' Tek. Vármegyéket közönségesen megkéri. Mind ezen oknál fogva tehát, mind különösen mivel az előre bocsátott próbadarabok azért közöltettek, hogy azokból nemzetünk előképén ismérje meg ezen várakozásának fontos tárgyait: bátorkodunk mind a' jelentésről átaljában, mind különösen a' próba darabokról véleményinket előterjeszteni.

Legelőbb nem hagyhatjuk észrevétlenül, hogy B. Úr ugyan mint a' 49 l. magát kifejezi tulajdon úgy nézéseit azon dolgokban erőlködik leírni, mellyeket ősmérés és így azokhoz szólhat: még is a' jelentésekben előbbeni feltételét vagy felejtve vagy megváltoztatva, részint olly tárgyakat hord

fel, mellyekről az előre szükséges munkálatok nem léte miatt nem csak B. Úr, de még azok is, kiket a' dolog vagy hatóbban, vagy közelebbről érdekel, elégséges ismeretek hijjával lenni kénytelenek; részint ollyakat, mellyek legalább, mint p. o. a' Kataszteri földmérés B. Úrnak vízi és másféle Inzsenéri tárgy u foglalatossága i 's hivatalos dolgai közé bizonyosan nem tartoztak. Ennél fogva kétséges Dilemmába hozza B. Úr az olvasót és túlságokra készteni, vagy azt hinni hogy: B. Úr mindazon tárgyakat, mellyeket előszámlál, is meri és így azokhoz szólhat, vagy azt, hogy olly dolgokról is, mellyeket nem ismer, és így azokhoz nem szólhat, írni szándékozik. Különösebben

Iször Magyar Ország Hydrotechnikája ígértetik. Ha a' Hydrotechnikát igaz értelemben veszi B. Úr; itt sem tehet az egyebet, mint a' vízi építés tudományát, mellynél fogva ugyan azon természete lévén hazánkban is a' viznek mint akarhol a' kerek földön, miért lenne Magyar országnak különös Hydrotechnikája inkább mint Hydraulikája, Staticája, Mechanikája, Geometriája. De B. Úr meghatározza, mit keljen ezen tudományos elnevezés alatt érteni, t. i. melly minden álló és folyó vizeinek vízi épületeinek, ásásainak, hajókázásának, (ez eddig Hydrographia vólna) és erő műveinek mostani állapotját, mind ezeknek igazítását, és egy nagy egészbe való szerkeztetések planumát elő adja. Az erőművek mostani állapotjának leírásából valami Theatrum machinarum forma válhatna, a' vizek igazítása, igaz hogy Hydrotechnikára tartoznék, de már az erőművéké mechanikába való, ollyan tudományt végtére, melly

illy sokféle, részint egymástól elvált, részint össze sem térő tárgyakról, mineműeket feljebb B. Ur elő számlál, értekezne, sőt azoknak egy nagy egészbe való szerkeztetését is tanítaná, mind eddig sem nem hallottunk sem nem ismértünk.

2szor A' mezei gazdaságra, mesterségekre kiváltképen a' többi tudományokra pedig érintve alkalmaztatott In'senérség, minden Magyar országi utak állapotjának, és javításoknak előadásával. '.

Hát ama M. Ország minden álló, és folyó vizeinek, vízi épületeinek, ásásainak, hajókázásának, és erő műveinek mostani állapotját, és azoknak igazítása planumát elő adó Hydrotechnika, nem szinte a' kereskedésre és mesterségekre alkalmaztatott In'senérség? — Ha úgy van, tehát az 1ső szám talán különösen a' Magyar Országi, a' 2dik pedig átaljában minden kereskedésre, és mesterségekre alkalmaztatott In'senérségről fog értekezni, tsak hogy ismét hogy jön be újra különösen a' M. országi utak állapotja? és javítások előadása? a' magyar Hydrotechnikában annyiféle állapotok és igazítások között, ha már a' Hydrotechnia határain csak ugyan túl ment, egy füst alatt a' M. országi utak állapotján 's igazításán is által lehetett volna esni. Ha a' 2dik pont a' materiát átaljában, az 1ső különösen fogja fel, miért nints az 1ső a' 2diknak alá rendelve?

3szor Természeti vízi törvény polgári tekintetben szint olyan ellenmondás, mint vad ember társasági tekintetben: Civile Jus naturae.

Aszer. Mit kelljen várni a' Duna regulációja plánumáról, onnan gyanítható, mert B. Ur a' maga planumait vagy vezér gondolatit előre felszokta magában tenni, és a' hely színén csak azoknak végrehajthatását vizsgálni. V. Kötet 221.

5ször A' Kataszteri földmérés ugyan időnkben nagyon tökéletesített, mindazáltal a' tudományok akár mellyik nemébe újabbat és hasznosabbat felfedezni, mindenkor lehetséges marad. — Ha B. Ur mint Ingenieur ezen tudománynak különösen matematikai oldalát, a' Geometriát és Trigonometriát vette tárgyul, gondolatainak minél előbb leendő közre botsátását annál inkább óhajtva várjuk, mivel a' Duna országos mérésinél nagy kiterjedésű felvétellel foglalatoskodunk. Valamint

6szor Azon érdemes Hazánkfiainak, kiket ezen pontban elő számlál, életek leírásával 's vezér gondolataik tudományos, részre nem hajló, és mély belátással készült vizsgálatával, mind a' tudománynak hasznos, mind a' nemzetnek kedves szolgálatot fog tenni.

Ha meggondoljuk, melly sok külömbféle datumok özszeszedése, és gondos vizsgálatok p. o. A' folyóvíz szélességéről, mélységéről, kereszt-metszéséről, esetéről, sebességéről, a' lefolyás mennyiségéről, az ágynak, a' fenéknek, partoknak, 's a' t. tulajdonságairól, mértékeiről, kis, közép, és árvíz idején, a' víz színe változásáról, a' szabad lefolyás akadályairól 's a' t. (mellyeket elő sem számlálhatunk, sótt inkább, úgy szólván minden egyes folyónak individualitása határoz) ezen kívül a' lehetőségig szoros földmérői felvétel, és a' környéknek hely szerénti ismérte leírása, 's ennél fogva melly töméntelen munka, idő, fáradság és költség kívántatik tsak egy folyó leírásához is, annál in-

kább. M. ország minden álló és folyó vizeinek, vízi épületeinek, ásásainak, hajókázásának és erőműveinek leírása, igazítása, 's egy nagy egészbe való szerkeztetése plánumához: megfoghatatlan, mi tekintetből ígérhet és vállalhat valaki magára, még pedig a' közönség előtt és önként, erejét sokkal felül haladó munkát, mellynek sullya egyes embert az igyekezettől is elrémithetne, mellynek végre hajtása mostani helyzetünk és körülményeinkhez képest országos költséggel és sokaknak össze tett erejével is csak századokon eszközöltethetik; mert illy munkára a' Hazát és Ts. Vármegyéket segítségül hívni, nem sokkal több, mint aszálykor esőért könyörgeni a' Ts. Vármegyéknek nemzetiségünk előmozdítóinak. Azt kívánja e B. Ur a' Ts. Vármegyék' segedelmétől, hogy Hydrotechnicája minél tökéletesebben lehető kidolgozhatósága kedviért, újabb újabb Hydrographiai felmérések, a' vízi építések, erőművek, hajókázás mostani állapotjáról correspondentiák rendeltessenek? — és ha úgy lenne is, mi belső sugallás vagy ihletés által fogja B. Ur minden vizeink és erőműveink, melly utólsók kivált Bányáinkban úgy a' vas- és réz hámoroknál mind számosok, mind szövevényes öszveszerkeztetésűek, hibáit és legjobb igazítása módját csalhatatlanul által látni? hát a' hol még szükséges tudomány, ismeret, és a' belátás gyakorlottsága is hibázni fognak, mert ennyiféle különböző tárgyaknál, bármi jeles elmét, tudományt és tapasztaltságot tulajdonítsunk is B. Urnak, bizonyoson sok helyen fognak hibázni, ott is a' Ts. Vármegyék segedelmének kell e ezen hiányt kipótolni?

A' Haza nem kíván erő felett való áldozatokat. Ha B. Urnak az írásra nagyon ér-

de mes ön tapasztalásbeli tárgyai vannak p. o. talán a' Hydraulicat új tapasztalásokkal bővítette, az igazhoz közelebb járó coefficienseket vagy egész formulákat talált, észrevételeket, vizgálatokat tett a' feldagadás visszahatásáról, talán új módot mutat a' sebességnek nagy mélységekben való mérésére, talán bizonyos rendszabásokat közöl az általvágások, csapógáták, sarkantyúk, 's más beépítések munkálatjairól, talán a' víz mennyiségét jelentő különböző profilumokból és sebességekből, vagy a' zsilipeknél a' felszorított víz magosságából származott resultatumokat egymással jobban megegyeztetni, vagy az esetnek víz mentiben kisebbedése törvényét elhatározta: adogassa ki mind azokat egymás után, lassanként és jól kidolgozva, nincs kétség, hogy a' mi újat és jót B. Úr ön tapasztalása 's gondolkodása után feltalált, annak leírására és kiadására a' szükséges idő sem fog hibázni; vagy talán sokkal tanátsolhatóbb, hogy szűkebb kört, melyet munkálkodásával bétölthet, nézzen ki magának p. o. azon Ts. Vármegyék Hydrotechnikáját adja ki, melyekben eddig is jártas és ismértes, reménylhetőképen az illető Ts. Vármegyék segedelmeiket legalább forspontban nem fogják megvonni. A' lehetőséget felül nem haladó erőlködéseit B. Úrnak hazája is hálásan veendő történhető tsekély hibákért, 's munkájának nem épen alapos hijányiért örömet 's önként megenged; a' jelen hirdetményeket pedig nem de úgy nézheti, a' mi B. Urat bizonyosan szomorítaná, mint nem legserényebb fijának elő tolakodását, ki mindenhez tudni egyedül kíván, azokat pedig kikre egy vagy más az említettek közül bizva lenne legalább halgatva, ügyetlenség vagy hozzá nem látás, nem értés vétkével vádolja.

De talán B. Ur nem ilyen szélesen kiterjedő értelemben gondolja a' Hydrotechnikát, talán nagyitva van, a' miket mi Hydrotechnikához tartozóknak állítottunk? erre nézve nem lesz felesleg való, állításinknak két nevezetes írók bizonyoságtételével, u. m. Schemerl, Erfahrungen über den Strombau I. B. 64 S. és B. Pechmann (kire mint Európának mostan élő vízmérői között leg béhatóbb itélésű nagy férjfiúra V. Kötet 16 lap maga B. Ur is hivatkozik) practische Anleitung zum Fluszbaue I. B. 33 S. nagyobb hitelt és fontosságot szerezni. Az első a' felhozott helyen így szól: „Genaue, mit dem gehörigen Detail aufgenommene, mit denen auf eine bestimmte Wasserhöhe reducirten Stromtiefen, mit denen Niveaux, und denen von Strecke zu Strecke abwechselnden, nach dem höchsten, mittlern und niedrigsten Wasserstand sich verändernden Geschwindigkeiten versehene Strom-Carten; nach einem deutlichen Mass-Stabe gefertigte Stromlängen profile, in denen die Beschaffenheit des Grundbettes, seine Erhöhungen anwüchse und Vertiefungen genau bemerket; und alle wichtigen, es sey durch Versandungen und Anwüchse oder durch Ausrisse und andere Strom-Strecken wirkende Stellen, durch besondere Breiten und quer profile bezeichnet werden, sind nebst einer genauen Beschreibung der sonstigen, zur Beurtheilung eines Stromes gehörigen Umstände nähmlich der Uferhöhen, der Beschaffenheit des Grundes, der Dauer und Höhe der Fluthen, der Wirkungen und Richtungen der Eisgänge und dergleichen, jene wichtigen Hülfsmittel, durch welche die Ursachen der Strom-verwüstungen, und die verschiedenen Unordnungen an Flüssen und Strömen entdeckt, und Sonach die Zweckmässigsten mittel bestimmt werden können die

schädlichen Wirkungen zu heben. A' második ugyan a' nevezett helyen így: „Ehe ich meine Leser zu den mitteln die Flüsse zu verbessern, und zu den einzelnen dazu erforderlichen Bauwerken führe, muss ich sie mit den ersten unentbehrlichen Vorarbeiten, mit den hydrometrischen Messungen, und Untersuchungen bekannt machen, ohne welche man jene, nie mit Zweckmässigkeit und sicherm Erfolg entwerfen und ausführen kann. Sie bestehen in der Aufnahme der Fluss-Carden in den Untersuchungen über die Eigenschaften der Flüsse, vorzüglich ihres Falls und ihrer Geschwindigkeit; in der Beobachtung der sie begleitenden Erscheinungen und Veränderungen, welche vom wesentlichen Einflusse auf ihre Wirkungen und auf die Mittel sind, welche man anwenden muss um sie nützlich oder unschädlich zu machen. — Illyen előkészületekkel nyúl-é B. Úr M. ország minden álló és folyó vizeinek 's a' t. mostani állapotja, mind ezeknek igazítása és egy nagy egészbe való szerkesztése plánuma leírásához? Vezér gondolatok készítéséért ugyan, mellyeket kiki magának szabad kényne és ízlése szerint alkothat, ha azoknak mi módon végre hajthatását még azután kell a' hely színen keresni V. Kötet 22 l. senki sem fog B. Urra szorúlni. De ha tsak ugyan B. Ur tsupa levelezésekkel, vagy a' Görög és Kerekes mapái után egy ellátással szemre reguláz, nevezze így készült munkáját, vizi Secretariusnak, levelekre alkalmaztatott in'senérségnek, vezér gondolatok tárházának, vagy akárminek a' világon, tsak Hydrotechnikának ne, mivel ezen névnél fogva, minden feljebb elő számlált kívánatok bétöltését méltán megvárhatja B. Urtól

az olvasó közönsége — Ennyi a' hirdetésről — már mennyünk által a' próba darabokra.

I. Próba Darab, Rába regulátzió.

A' Rába regulátziónak plánumát egy' annak idejében írott levél szerint közlé, miért épen levél formában? miért nem kidolgozva úgy, mint a' magyar Hydrotechnikába illendő és szükséges lett volna, maga tudja, mi úgy gyanítjuk, hogy ezen szín alatt minden valódi Hydrotechnika kérdések, kétségek, vizsgálatok elől félre vonulván, a' támadható ellenvetésekre pedig ezen mentséggel, a' nem levélbe való volt, Hydrotechnikánkban ezen planum mind mappa, mind egyéb ide tartozó rajzolatok által a' szem eleibe is fog tétetni 51 l. magát kívágni szándékozik. Hogy Tud. Gyűjteményünkben rajzolatok készítése költséges, az igaz, de még a' rajzolatok hijánossága is elnézhető volna, ha a' vagy legalább azon datumok, mellyek számokkal kitétethetők, közöltetnének. De már így csupán egy annak idejében íratott levél tartalma szerint a' víz esetét kérdjük? az nagy VII. K. 56 l. a' víz consumtióját? annyi, hogy egy víz ágy nem elég ezen vad folyó dagályának 54 l. a' malmokra szükséges viz mennyiségét? azokra sem több sem kevesebb nem kell, mint a' mennyit a' Lapints, Pinka, Sorok, és Gyöngyös élő vizei adhatnak 52 l. mennyiben lehetnek a' fentálló malmok ártalmosok, mennyire emelik fel a' víz színét, mennyire akadályoztatják a' lefolyás sebességét, onnan kell megítélnünk: több, mint két száz kőre dolgoznak 51 l. mibe kerülne a' Rába régi árka kitisztítása? iszonyú munkába 54 l. hát az új javallat? oltsóbb regulá-

tzió annál nem lehet 56 l. mind ezekből pedig B. Ur ellene mondhatatlanul következteti, hogy az új Rába, nem több, mint három öl szélességre kiásattván, a' maga árkát mind szélességében, mind mélységében, épen öt esztendő alatt tökéletesen kifogja ásni. És még mennyi haszonnal van egybe kaptsolva ezen új regulátzio! 'A' malmok is megmaradnak, és árvizeknél nem fognak küszködni, azért jobbak lesznek 56 l. csak hogy elvételvén az anya Rába rólok csekély vízzel ne kellessen küszködniök; a' Rábának görbe ágyát ki nem kell egyenesíteni, fenekét a' czölömpöktől és egyéb építések maradványaitól megtisztítani 54 l. jól van, ártalmas következései továbbra sem szűnnek meg. — Az alsó T. Várme gyékre több vizet nem küld, mint az előtt folyt oda, mivel az árvizek egymást össze nem várják, hanem az alsó már lefolyt, még a' felső meg nem érkezett, — illy nemű okoskodás fogantját talán tapasztalhatta B. Ur (az érdemes tisztviselők sértése nélkül legyen mondva) némelly uradalmi tisztetske vagy illy tárgyakban tapasztalatlan Ügyész elhalgattatásában, de technikus tekintetben semmi értelmek.

Minthogy ezek szerint a' Magyar Hydrotechnika próba darabjában a' levelek, és talán Kőrmendi Gyűlés gondosan feljegyzett dátumain kívül, semmiféle, annál inkább Hydrotechnikum datumokra nem akadhattunk, reményünket vesztenénk, a' B. Ur által előterjesztett javallat megbíralásához foghatni, ha ugyan csak B. Ur útmutatása szerint, előforduló esetekben, mi is vezér gondolatok előtudtomok, földszin v. más tudománybeli rend-

szabások által nem tudnánk magunkon segíteni 22 l. Tehát

Vezér gondolat. Az ártalmas Rábai malmok elszedetvén, csak annyi számmal építtessenek, és úgy reguláztassanak, hogy fentállások a' vidéknek ártalmára ne legyen.

Elő tudtomok.

1.) Több viznek több, kevesebbnek kevesebb foganatja legyen.

2.) Egyenlő munkálatra egyenlő erő kívánatik.

3.) A' folyó ágyában találtató akadályok a' víz sebességét lankasztják, színét felemelik és ártalmas kiöntésekre készítetik.

B. Ur tehát nem hagyja helybe, hogy mind eddig a' Rábai malmok elrontása javaltatott, mert az által a' rossz kevéssel kissebbedne ugyan, de egészen el nem enyészne 54 l. nem akarja a' Rábának görbe ágyát kiegyenesíteni, a' fenekét minden czölömpöktől; és építések maradványaitól kitisztíttatni 54 l. mert ez iszonyú munkát kívánna, kész hasznot rontana, még sem vezetne a' célra 54 l. mivel egy víz ágy nem elég ezen vad folyó dagalyának 54 l. 's ezen okokkal, minden eddig a' Rába Regulátzióra tett javallatokat czáfolva gondolja.

Egy víz ággal való regulátziója az árvizeknek, 's egyszer'smind a' malmoknak csak hiba takaró módon esik meg 57 l.

A' Rába, és ennek árvizei eligazításának lehetséges, tudományos és hasznos alapja egyedül csak abban

áll, hogy Rába völgyében két víz ágy legyen, egyik északról vagy is malom csatorna, mellynek élő vizeit adnák a' Lapints, Pinka, Sorok és Gyöngyös folyóknak vizei. A' másik Rábai szabad víz ágy, minden akadály vagy épület nélkül legyen délről, mellynek vizét adná a' Rábának egész vize, a' Lapints, Pinka, Sorok és Gyöngyös folyóknak pedig azon fölösleg vize, melly a' malmoknak szükséges nem volna 52 l. Innen (t. i. Csákánytól fogva) Marczaltóig, vagy ha a' Regulátziót T. Győr Vármegye folytatná, Rába Patonáig, malom csatornának maradna a' mostani Rába víz ágya, mellyben a' Lapincs, Pinka, Sorok, és Gyöngyös hajtaná a' malmokat, minden alsó vagy holt víz nélkül, ámbár kevesebb erővel még is nagyobb foganattal. Iváncz helység és Tóthfalu puszta közt eresztések ki a' Rába a' Csörnöcz árkába, melly utóbb Herpenyő nevet vesz fel. Ez lenne a' szabad Rába folyás Pápóczig 55 l.—A' Rába új folyásának nem szükség három ölnél szélesebb ásás. Az egész ásást két esztendő alatt ellehet végezni. Az ásás idején kívül öt esztendő alatt tökéletesen kifogja a' Rába az új ágyat a' szükséges szélességre és mélységre ásni. 56 l. A' vad a'vagy az árvizeknek szabad ágya és a' malomi csatornák között, szükséges velős különbözést tenni, ezen utólsónak elválhatatlan tulajdonságait tudni, és ezekbe lel-

kesen béhatni 56 l. Midőn valamely víz ágyból egy darab árkot kikanyarítva látunk egy két száz v. ezer ölre, melly ezen távozat után ismét az anya folyóba eresztetik, és ezen árkon vagy a' malom vagy a' zúgó vagon építtetve, ezen árok nem malomi csatorna 58 l. Ezek azon fenéktételek, mellyeken B. Ur javallata állapittatik. Lássuk:

Iváncz helységtől Pápóczig a' távolság körül belől tizenkét mértföld. Ekkora kiterjedésű általásáshoz akármelley Hydraula B. Uron kívül, bizonyosan gondolkodva kezdene. Mi oka lesz a' Rábának hogy régi árkat elhagyván ezen újba vegye magát? kétségkívül az anya árkon álló malmok, és régi épületek maradványai, a' Rába folyását feltartják, 's az akadály nélkül való új árokba fogják szorítani. Igen, de az új árok nem több 3 öl szélességnél, elegendő mélysége sins, mellyik nagyobb akadály, a' régi Rábán fenálló malmoké? vagy az új csekély árokba a' víznek fenekéhez és partjaihoz való ragadása 12 mértföld hosszúságban (kivált ha azt is belé számláljuk hogy az új Rábának a' maga árkat szélesíteni és mélyíteni kelletik). Ezen összevetésnek mulhatatlanul megkellett történni, ennél fogva kérni fogjuk B. Urat hogy Hydrotechnikájába, kivált egyenként minden malmoknál a' víz színe felemeltetését, a' Rába, nem külömben a' Csörnöcz feneke és partjai kottáit, az eset és víz mennyiség mértékeit, a' közönséggel avagy csak azért is, mert abból a' kiknek idejek ugyan van, de nagyon érdemes ön tapasztalásaik nintsenek az efféle számvetésbeli hydrotechniára tartozó lehozásokat nagy haszonnal tanulhatnak, 's a' tudós olvasók is a' dolog mivóltáról volta-

képen felvilágosíttatnának; közölni méltóztas-
sék. Az is megeshetne, hogy a' kételkedők úgy
vélekednének, hogy ha a' Rábán találtató mal-
mok a' folyónak olly akadályt tartanak, melly
miatt az, régi árkát elhagyni, magát egy új,
sokkal szűkebb ágyba venni, sőt még azt az il-
lendő szélességre és mélységre is maga erejével
kiásni kéntelen, azoknak el szedettetése által a'
rosznak nem csak egy kevés sé lejendő
kissebb edését 54 l. Sőt méltábban, egész
elenyésztté lehetne reményleni. De ha feltesz-
szük is hogy az anya Rába magát csak ugyan
új árkába veszi, leszen-e a' Pápóczon alól nem
regulázott, és hihetőképén rendetlenül épült
malmok által felemelt, lankadt folyónak, ele-
gendő ereje, hogy azon töméntelen iszapot,
melly 12 mértföldnyi hosszóságban az új csator-
nán letakarodna, egész a' Dunáig magával hor-
daná? Ennek megítélésére ismét kérni fogjuk,
hogy a' kiadandó Hydrotechnikába az új csator-
nán lefolyandó víz mennyisége, annak ezen víz
befogadására megkívántató öble nem különben
a' Csörnöcz, 's Pápóczon alól is, a' Rába árka,
és fentálló malmok mértékei, a' szükséges pro-
filumok, eset, sebesség 's egyéb ide tartozók
béiktassanak. Kérésünknek igazságos voltát által
fogja B. Ur látni, ha meggondolja, hogy illy
nagy munkához, mellynek az alsó vidék történ-
hető beiszapoltatása miatt, kivált ha T. Győr
Vármegye a' Regulátziót vagy folytatni nem a-
karná, vagy a' felsőbbi Regulátzióhoz képest
nem czélerányosan folytatná, siralmas követke-
zései lehetnek, mindent megfontoló gondos előre
látással és széllyelnézéssel kell járulni.

A' malmokra nézve B. Ur azt véli, hogy az
ő vezér gondolata minden Rábai malmok meg-
maradhatását, azoknak jobbúlását, sőt szapori-

tását is megmutatja 51 l. t. i. B. Ur a' malmokra szükséges víz nagy részt félre vezeti, annak erejével új árkot készített, azt szélességibe és mélységibe megásatja, a' maradék víznek pedig, a' nélkül, hogy vagy a' malmokon, vagy a' régi ágyon valami igazítás vagy változtatás történt volna, ugyan annyi számú malmokat ki'ssebb erővel ugyan, de még is nagyobb foganattal kell hajtani. B. Ur ugyan okát adja, mivel úgymond a' Lapincs, Pinka, Sorok és Gyöngyös hajtana a' malmokat minden alsó vagy holt víz nélkül 51 l. és alább az 56 l. árvizeknél nem fognak küszködni, azért jobbak lesznek. — Úgy látszik ezen két különböző ok kétféle esetre mutat. A' mostani Rábai malom kerekék vagy mindenkor holt vizet gázolnak, mivel az alsók a' vizet a' felsőbbekig felszorítják, vagy csak árviz idején, midőn a' víz nagyobb magosságot nyervén egész a' kerekékig felemelkedik. Az elsőből B. Uréval ellenkező vezér gondolatunk lévén, igen természetesen nem egyebet következtetünk, mint azt, hogy a' Rábai malmok egymáshoz igen közel vagynak építve; 's a' mi vezér gondolatunk szint olyan jussal birván mint a' B. Uré, mig nyomósabb okokkal nem támogattatik, a' Rábai malmok kevesítését megmutatja. Ha a' B. Ur véleménnye, hogy a' malmot hajtó víz annyira leszállításával, melly után többé a' malmoknak holt vízzel nem kell küszködni, a' hibát mindenkor orvosolni lehet, feltétel nélkül állana: kétségkívül lehetne a' már ezen módon megigazitott malmok közé újakat építeni, mellyek a' folyót a' feljebbi malmokra szorítanak, a' holt vizet ismét leereszteni, és így tovább, melly okfó 'szerint a' kevesebb víz, ámbár kevesebb erővel, még is mindenkor nagyobb foganattal

hajtáná a' malmokat, úgy annyira hogy minél több malmok forgásban tartására annál kevesebb víz lenne elegendő.

Ha a' malmok alá holt víz csak áradáskor szorúl, akkor segítve van ugyan rajtok árvíz idején; mert a' bukó gátakat (Überfall) úgy lehet alkalmaztatni, hogy tsak a' felesleges vizet eresszék el, a' szükségest pedig megtartsák. De bezzeg közönséges víz, annyival inkább apadás idején ha a' sokszor nevezett Lapints, Pinka, Sorok és Gyöngyös minden eddig fentálló malmokra elegendő vizet nem adnak, nem értjük, hogy B. Ur vezér gondolatja, minden Rábai malmok megmaradását azoknak jobbúlását sőt szaporítását is megmutatja. Elő kellett volna terjeszteni a' fent álló malmokra szükséges víz mennyiségét azon helyzetben, mellyben találatnak, össze kellett volna hasonlítani, hogy a' nevezett Lapints, Pinka, Sorok és Gyöngyös vizei mind külön, mind egyesülve elegendők-e a' rájuk néző malmok forgásban tartására? szólni kellett volna az árvíznek helybeli magosságáról, idejéről, tartósságáról, a' holt víz akadályának a' hajtó erőhöz való irányosságáról 's a' t.

Ezeknek és az efféléknek szoros rendel, meghatározottsággal, helyes itélettel és egybevetéssel való előterjesztését hívják ám plánumnak, nem a' vezér gondolatot, millyeneket, p. o. ez v. amaz fokot kellene eltölteni, ezek szoritják reánk a' vizet, — az ólta jár az árvíz, miólta ez 's amaz csatorna vagy töltés elkészült, ottan kellene segíteni, amaz folyó nyom bennünket, azt kellene erre, vagy amarra vezetni, mind a' helység Biráktól, mind a' Molnároktól untig eleget halhatni, Hanem azon hely színén, vagy legalább hely színén szerzett datumokból

való elhatározás, az a' végrehajthatásnak vizsgálata, a' többféle lehető vagy nem lehető javallatok egybevetése, elítélése, módosítása, melyeket B. Ur ön céljához képest, csak másodrendű, talán nem is hydrotechnikába való tárgyaknak akar gondoltatni, épen az, melly a' tudományt a' véleménytől, és a' hozzá értők okos tanácsát az értetlenek bizonytalan tévelygéseitől, találgatásaitól megkülömbözteti.

A' vad a' vagy az árvizeknek szabad ágya, és a' malomi csatornák között szükséges velős különbözést tenni, ezen utólsónak elválhatatlan tulajdonságait tudni, ezekbe lelkesen behatni 56 l. Az igaz, legalább lelkesebben behatni, és velősebb különbözést tenni, mint ezen értekezésekben. Senki sem írhat kevesebb Inzsenéri módon, vagy kevesebb Mathematicai rendel és szorossággal, mint az Inzsenéri tudományok bizonyosságának és mélységének VI. Köt. 76 l. tüzes magasztalója. Nála sem különbözés, sem tulajdonság, nem mathematicai, az az, mennyiségbeli, egyedül környülményes meghatározásoktól függ. — Nála midőn valamelly víz ágyból egy darab árkot kikanyarítva látunk egy két száz vagy ezer ölre, melly ezen távozat után ismét az anya folyóba eresztetik, és ezen árkon, vagy a' malom vagy a' zúgó vagyon építve, ezen árok nem malomi csatorna, ez annyi, mintha a' malom vagy a' zúgó az anya víz ágyba vólna tétetve 58 l. Tehát hány száz vagy ezer öl a' mértéke, hogy valamelly csatorna malom csatornává válhasson? tegyük fel hogy a' két ezer ölnél rövidebbek nem malom csatornák; de hát ha az eset, víz mennyiség és

partok magossága mértékeiből egyik folyónál a' jön ki, hogy ezer ölnyi hosszú — csatornán malmot állíthatok, melly sem felesleges vizet a' fő árokból el nem von, sem az áradást a' torkolatig vissza nem szoritja, 's ennél fogva az anya árokra semmi befolyással nintsen, más folyónál ellenben ugyan ezen feltételek két ezer ölön túl is alig tellyesíthetők, még is B. Ur kétség kívül a' hosszabbat fogja malom csatornának tekinteni, a' rövidebbre pedig azt a' sententziát hozni, hogy ezen árok nem malomi csatorna. Ez annyi, mintha a' malom vagy a' zugó az anya-víz ágyba volna tétetve. Annyit bizonyosan látunk, hogy B. Ur a' malom csatornáknak önnön anya-árkokhoz, és a' folyó-víz mennyiségéhez való irányosságokat figyelemre se méltatta. Teszem hogy valamely folyónak néhány század részét külön csatornában malmok hajtására fordíthatom, és az által az anya árok észre vehető változást nem szenved, abból még koránt sem következik, hogy ugyan annak egy vagy két harmad részével is, a' malmok javára, minden ártalmas következtetések nélkül gazdálkodhatom mint B. Ur kétségkívül a' Rába vizének igen nagy részével teszen, ha minden eddig való malmoknak, melyekre ez ideig az egész Rába, és a' több folyó vize egyesült vize megkívántatott, további fenállását, sőt szaporítását sürgeti. A' javalló, ha már felszóllíttatásán túl menvén (mert az illető T. V. Ispány Ur az 52 lapon egy olly módot kérdezett, melly által a' Rábának tökéletes reguláztíójáig, annak rendkívül való kiöntéseit gátolni, és úgy a' tetemes károkat gátolni lehetne) csak ugyan a' Rába tökéletes igazítása plánumába avatkozik, úgy tett volna jót, ha a'

malmok megtarthatása célját a' tökéletes igazítás törvényeinek alá rendelte volna. A' tudomány és eddig való tapasztalások rendszabásai szerint vizsgálta volna meg, mi és mennyi következéseket lehessen várni a' régi malmok elszedettetése, a' régi árok kitisztittatása és szükséges igazításából, 's ha a' Csörnőczöt anya-árok-nak, az eddig volt Rábát malom csatornának szánta, van-e elegendő ereje a' Rábának ezen hosszú új ágy kiásására, mennyi vizet lehet ártalom nélkül a' Rába ágyából malmok hajtására elvonni, 's ezen víz hány malom hajtására lesz elégséges? nem lehet-e attól tartani, hogy ha a' Rába kivánt sikerrel új árkába veszi magát a' Lapints, Pinka, Sorok és Gyöngyös, mellyeknek természetesen magossabban volna az ágyok mint az új Rábáé, kiszakadásaikon, ár-vizek idején ebbe rohannak, 's rövid időn ágyaikat elhagyják, kivált minekutánna a' malom csatorna a' víz mennyiség kevesedése miatt elkerülhetetlenül be fog iszapolódni? szükséges lett volna végtére, ha a' közönség eleibe lépett legalább a' szükségesebb datumokat, és elhatározásokat előterjeszteni. De ez iszonyú munkát kívánna, az igaz; de szinte illy iszonyú munkát fognak kívánni több egyes folyók mostani állapotjának és igazítása módjának leírásai is, és valjon mikor reményli B. Ur hogy készen lesz a' Magyar Hydrotechnikával?

A' mi B. Urnak a' régi javallatok ellen tett kifogásait illeti, azokat ezen értekezésnek folytatásban itt ott, a' hol és a' mennyire szükséges vala, úgy is érdeklöttük ugyan: mindazáltal egynek kettőnek azok közül is, szorossabb vizsgálátát nem tartjuk szükségtelennek ide iktatni, azt mondja az É. Ur: Egy víz-ágy nem elég ezen vad folyó dagályának.

Valjon mi hydraulikai okokkal fogja ezen állítását támogatni? tanátslotta-é valaha, mióta a' Hydrotechnia tudományos rendszerbe szedődött, egy tapasztalt Hydraula is a' folyók megosztását, azon okból, hogy az által az áradások megakadályoztassanak. Azon okfő, hogy a' vizek erejét öszve szedve kell tartani, kétségkívül B. Ur előtt is nem fog isméretlen lenni; még is a' víz megosztásából, mellynek mind a' mennyiség, mind a' nyomás és taszító erő kevesedése miatt, mellyek a' víznek a' maga ágya megmellyítésére és tisztán tartására olly múlhatatlan szükségesek, károsnak kell lenni, hasznos következéseket vár és reményl?

B. Ur egy folyóból kettőt csinál, 's azzal az árvizeknek akarja elejít venni. Lássuk.

Tudva vagyon, melly nagy befolyása legyen a' víz-ágy formájának a' lefolyás hátráltatására, 's hogy egyenlő környülmények között két árok-nál, mellyeknek kereszt-metszései csupán a' formában különböznek, foglatatjaikra nézve pedig egyenlők, a' víz-emésztése (Consumtio) a' nagyobb kerülettel (Perimeter) biró árokban kisebb lesz, mint a' másokban. Ennek oka a' víznek az árok falaihoz való ragadása, 's az onnan származott dörzsölődés (affricus). Már ha ezt a' feljebbi esetre alkalmaztatjuk, világos, hogy két árkoknál, mellyeknek öble öszvesen nem nagyobb, mint egy harmadik hasonló szabású ároké, a' víznek fenékhez és partokhoz való ragadása több, melly által folyásában feltartatván emésztése kevesedik, melly az áradásokat nem hogy megszüntetné, sőt inkább előfogja mozditani.

Vagy talán úgy gondolja B. Ur, hogy a' víznek azon része, mellyet új ágyba szorított, azt azon normalis szélességre és mélységre fogja

kiásni, mellyre magát az egész egyesült Rába kidolgozná? épen nem. Hát ha B. Úr azon esetben, ha javallata végrehajtván látná az áradások meg nem szűnését, lenne-e még kedve, harmadik csatorna ásását is javallani?

A' mit B. Úr a' malmokról mond, hogy ha ezen malmok mind együl egyig elrontatnának is, a' rossz egy kevésbé kissebbedne 54 l. Sem azzal, hogy utánna mindjárt ezt veti, de el nem enyészne egészen, sem pedig, hogy a' Rába malmok holt vízzel küszködnek, tehát a' víz színét felesleg felemelik, nem lehet megegyeztetni. Ha t. i. valamely malom gát (mellyek a' Rábán számosan lehetnek) feldagadást okozván, a' folyót ártalmas kiöntésekre késztetni nem lehet tagadni, hogy ugyan azon gát elszedetéséből, az élébbeni kárral ellenkező ugyan annyi haszonnak is kell következni, még pedig Iször mivel az által a' víz színe alább esik. 2szor mivel a' nyert eset által a' folyó nagyobb sebességet és erőt kap, 's az által a' maga ágyát mind inkább mélyítheti, tisztábban tarthatja 's ezeknél fogva több vizet letakarítván az áradások megszüntetésére, legalább csekélyítésire, jóltévő befolyással vagyon.

Egy víz-ággal való regulátziója az ár-vizeknek, egyszer'smind a' malmoknak csak hiba takaró módon esik meg, bár melly nagy és mesterséges zugók javaltassanak ezen célra 57 l. Ezeket és a' mik ezen cikkelyben mondatnak csak nem együl egyig helybe hagyjuk és helyes rendszabásoknak elismérjük. Kár hogy a' zugókról és a' malom csatornákról való ítélet tételét részrehajlás nélkül mérsékeltebben nem ejti ki, mint midőn az elsőbket feltétel nélkül min-

denütt és mindenkor ártalmasoknak tartván, minden történhető Regulátziónak módját és mesterségét egyedül a' malom csatornak alkalmaztatására szorítja.

Valóban B. Ur nagyon meglehet győződve állítása igaz vólta felől, ha azt gondolja, hogy minden környülményik véghetetlen változásai között is, egy folyó se találkozzon, mellyen a' malmokat zúgók által lehetne regulázni, 's egy se mellyen a' ditsért malom csatornákat alkalmaztatni nem lenne célirányos? de kerdjük (a' nélkül hogy a' malom csatornáknak ott, a' hol a' helybéli körülmények ellenkezőt nem javallanak, egyéb hiba takaró módok felett hasznos alkalmaztathatóságát tagadnánk) hát a' malom csatornák nem hiba takaró mód? feljebb már láttuk, hogy a' vizek megoszlatása káros, hogy a' kétfelé választás által az anya folyó meggyengül, és ezen meggyengülés annál szembe tűnőbb, mennél nagyobb arányban nevededik a' malom csatornára kivántató víz az anya folyóhoz. Mind egyik, mind másik regulátzióval az az, mind a' zúgókkal, mind a' malom csatornákkal valóban fogyasztjuk a' víz erejét, a' mennyiben annak egy részével, mellyel különben a' maga ágyára dolgozna, malmokat hajtattunk. A' mesterség csak abban áll, hogy sem egyik, sem másik módon a' folyókat felesleges idegen munkára ne erőszakoljuk, bizonyosok lévén felőle, hogy a' mi erőt kisebb vagy nagyobb arányban az anya folyótól elveszünk, azon arányban fognak a' fentálló malmoknak is az anya-víz felduzzasztására és kiöntések okozására, érezhető v. érezhetetlen, ártalmas vagy ártatlan következései lenni. Örökös törvénye marad a' Mechanicának, hogy a' munkálatot (effectus) semmi emberi erő nem nagyíthatja, és két egybekötte-

tett tárgyaknál a' mit az egyiktől elveszünk, annak hijánnya a' másíknak kell megérezni. Mind ezeket pedig különösen az előttünk lévő Rába reguláziójára alkalmaztatván, így lehet okoskodni. Ha ellene mondhatatlanul igaz, hogy a' folyónak a' maga természetes ágya körül való egész munkálatja (effectus) annak rendes vagy normális szélességre és mélységre való kiásásában áll, egész foganathoz pedig a' víz egész ereje kívántatik: úgy mind addig, valamig a' Rábának egy része malmokat hajt, új árkanak kiásására pedig csak a' maradék fordittatik, annál elégtelenebb lesz az erejében ilyen módon megfogyott és kétfelé osztatott Rába a' maga új ágyát illő szélességre és mélységre megásni, minél több víz mennyiség fogódik fel az eddig fen álló malmok forgásban tartására. Hogy pedig a' Lapints, Pinka, Sorok és Gyöngyös vizei, mind azon malmokat, mellyekre eddig elegendő vizet a' Rábának egyesült folyója is csak erőszakolva adhatott, ezután csupán azon okból; mert áradás idején a' felesleg víz rólok általejtő zúgókon leeresztetik, szinte lehetetlen, vagy csak úgy lehetséges, ha a' mondott folyók a' Rába vizének ugyan csak tetemes részt teszik. Első esetben a' malmok szaporítása megmutatásának ellenére, ámbár holt vízzel ugyan küszködni nem fognak, de az elégtelen víz miatt elfognak akadni, másik esetben a' Rába nem fogja magát illendő szélességre és mélységre kiásni, nem fogja a' bele eresztett árvizeket csekély árkan letakaríthatni. Így vonja mindenkor vagy a' Rába tökéletes regulatziója az ártalmas és számfelett való malmok megszüntetését szükségesképen maga után, vagy az ártalmas és számfelett való malmok elrontása a' tökéletes regulatzió csálhatatlan alapjául fog szolgálni. Igen természetes,

hogy valamig e' kettő egybe köttetésbe marad, az akadály mint ok, a' munkálatra mint következésre állandó befolyással legyen. Akár mit mondjon B. Ur akárhogy ürgesse forgassa a' dolgot, a' természet törvényei, melyeket a' tudomány csak kifejt, felvilágosít és alkalmaztat, mindenkor változhatatlanok. Mi is azt mondhatjuk: „*Opinionum commenta delet dies, naturae autem judicia confirmat*”, pedig ezen citatioval olly bizodalmasan él, mint-ha épen az ő Rába reguláziójáról való értekezésihez berekesztésül írta volna Cicero.

Mi szükség, minden malmok általános megmaradásával kezdeni javallatokat, 's ha még is tsak ugyan egynehánynak pusztúlni kellene, előre gyanút, vissza vonást, békételességet készíteni. Hiszen az illető T. Vármegyék a' Rába regulázása elfogadására tökéletesen' ki mivelt állapotba vagnak, tehát átfogják látni, hogy a' közönséges nagy hasznot, csekély magános haszonnak feláldozni igazságtalanság, — hiszen maga Beszédes Ur a' gyökeres igazítást ajánlja, a' pedig egyedül a' rosszat szerző okoknak, melyek között az ártalmas malmok és a' régi Rába ágy rendetlensége bizonyosan fő helyet foglalnak, elhárítása által történhetik. Mig az É. Ur minden erejével a' malmok megtarthatása sőt szaporítása mellett köröm szakadtáig viaskodik, nem sokkal inkább a' maga helyén állott volna a' nevezett folyónak hajókázhatóvá tételét legalább érdekelni, Hazánk ezen mivelt részében jelenvaló 's reménylhető kereskedésbeli állapotjára legalább egy tekintetet vetni. Nem a' malmok hanem sokkal inkább ez lett volna ám Országos nagy tárgy és kereskedeésre alkalmaztatt Inzsenérség.

III. Próba értekezés.

A° Mezei gazdaságra, meterségekre és kereskedelemre alkalmaztatott Inzenérségből próbául adva a' Bévezetés.

B. Ur ezen értekezést az Inzenérség meghatározásán kezdi. Annál szükségesebb vala ez, mert a' lefolyt időnkig, sem előttünk élt, sem velünk egykori Irók ollyas tudományról, melyet B. Ur előad, messziről sem tudtak álmodni. E' tanította az első emberek a' vadászatnak és halászatnak eszközeit és tájékit ösmerni, a' reggelt, delet, estvét feltalálni, barmaikat megszámolni, kútakat ásni, vizet méríteni VI. k. 69. 70 l. és az olly igen szükséges népességet az országban jól használni 72 l. Ezen tudomány nélkül az adót sem lehet jól felosztani, mellyből bizonyosan a' nemzetnek elgyengülése szokott következni, példa ebben a' Török birodalom állapotja 74 l. Ezen tudomány kissebb vagy nagyobb divatja mindenkor mértékül szolgál az emberek boldog vagy boldogabb állapotjának 69 l. Sőt egyik mesterembert a' másik felett ügyesebbé is teszi. 71 l. E' tanította az első emberek tacticáját, a' kémlést, leselkedést, és az éjtszakai setétség használását (melly tactica tudunkra a' farkasoknál máig is nagy divatban van). Hallott-e az érdeemes olvasó valamit e'fele tudományról; pedig B. Ur azt mondja, hogy ezen tudományt tanítja is a' nemzet, ha a' maga javát lelkesen óhajtja. B. Ur meghatározása, szóról

szóra ez: Az Inzsenérség az a' tudomány, melly a' mérést, számolást, képezést, vájást, építést, az erőmiveket, és ezekkel való bánást, mindennemű elrendelést, még a' külön vált tárgyaknak is egy egészbe való szerkeztetését, czélerányos, gazdaságos és állandó okkal móddal tanítja. Kétségkívül az E. Ur olly becsület tudó olvasókra számolt, a' kik illy nemű csekélysegeken, hogy: a' mérés olly sokféle mind tárgyára p. o. hús, bor, pálinka, sermérés 's a' t. mind mértékére nézve p. o. fontal, itzével, rőffel mérés; hogy számolni gyermekeink is tudnak; a' képezést sokféle mesteremberek úzik, képfaragók, kő- és rézmetszők, táj-kép-szobafestők, a' vájás, építés, erőművek és azokkal való bánás pedig a' feljebbiektől mindenben különböznek; végezetre mindennemű elrendelést, melly sokszor csupán önkényüinktől függ, mint p. o. A. B. C. szerint rendeljem - e irományimat vagy esztendő számszerint, kertemben gyümölcsfáimat nem és faj szerint ültessem e' ? vagy elrendelésökben éréseik időszakára tekintsek, tanítani sem lehet; nem különbben a' külön vált tárgyaknak, ha azok belvalójokban (essentialiter) annyira külön váltak, mint a' szóban forgó tudomány tárgyai, egybe szerkeztetését sem erő sem bölcsesség nem eszközölheti; 's az okkal móddal kitétel magyaroknál annyit tesz, akarom is mondani nem is, tudom is nem is, — nem fognak felakadni.

Azomban ne csudálkozzunk rajta, ha B. Ur fonalát vesztvén ezen labyrinthban tévedez, ő tudományt akar meghatározni; 's még is talán a' név szeretetétől indittatván, mint ma sokan, kik a' földmérés elemein túl is alig haladtak,

magokat Inzsenéreknek örömet hallják neveztetni; a' tudomány meghatározása helyett annak különbféle tárgyakra való alkalmaztatásait halmozza rakásra. B. Ur ezen meghatározást ilyen forma okkal móddal készíthette. Mindenek felett a' Földmérő, Vízmérő 's több e'féle elnevezéseket a' szerint, mint már ma szokásba jött, a' tudományokat feldarabolni, mindegyütt is kétségenkívül kevesellette magának, ha bár Archimedes, Newton, Leibnitz és a' Bernouilliak Geometráknak neveztetni nem szégyenlettek, azon megszóllítás is Horatiusnál, *Te maris et Terrae, numeroque carentis arenae, Mensorem*. — Archita! hihetőképén a' Geometrát, Földmérőt mind azon tudományokkal felkészülve látszik gondoltatni, mellyeket a' mai szóllás formája Ingenieuröknek tulajdonit: tehát az elavúlt Geometra titulust, mellyre nemzeti kitételünk is van, nyakáról lerázván, jónak látta Ingenieur nevet venni fel, 's onnan mint a' talán az Ingenieurség bélyege a' tapasztalásnak eleibe kerülni l. 73. 's többé nem a' tudománytól nevezni el az azzal bánót, hanem a' véle bánótól a' tudományt. Ilyen okkal móddal jelent meg tehát az Ingenieurség közöttünk mint tudomány.

Továbbá a' már a' kérdés, mi lészen tehát ez a' tudomány? a' helyett, hogy a' mi a' definióban megkívántatik, B. Ur a' tudomány fő bélyegét felkeresné, csak jó szerencsére elindúl, így: az Inzsenér mérni szokott, méréseit lerajzolni vagy képezni, és kiszámolni, tehát eddig az Inzsenérség a' mérést, számolást, képezést tanítja; azomba eszibe jut, hogy a' sárvizinél csatornákat is ásattak, másutt építettő, erőmivekkel bánó és talán helységeket regulázó, vagy más valamelly elrendeléssel foglalatostkodó In-

zsenéerekről emlékezhetett, vagy szélesen kiterjedt Inzsenérsége gyakorlásában maga is hasonló nemű tárgyakkal foglalatatoskodhatott, tehát tovább vajúást, építést, az erőmivekkel való bánást, mindennemű elrendelést tanítja. A' miket kihagyunk, azokat nem tudjuk meg-egyeztetni, p. o. még a' külön vált tárgyaknak is egy egészbe való szerkeztetését, hisz a' külön nem vált tárgyak különben is egy egészbe vannak, minek az a' még talán a' mondásnak erőt ad, igen de olly külön vált tárgyak is vannak csak a' B. Ur értekezésében is, mellyeket nem lehet egy egészbe szerkeztetni, — valjon mindennemű egy egészbe való szerkeztetést az Inzsenérség tanít-e? vagy más valami? vagy semmi tudomány? vagy az Inzsenérség csak némelly egy egészbe való szerkeztetéseket tanít-e? mellyek azok? 's a' t. — a' célirányos, gazdaságos állandó ok, mód, a' tanításra vitetik-e, vagy a' tudomány feljebb előszámlált tárgyaira? vagy talán ezek közül a' célirányos és gazdaságos a' tárgyakra, az állandó okkal móddal a' tanításra? 's alatta az úgy nevezett mathematicai tanítás módját kell-é érteni? az előszámláltakat mind kell-é tudni az Inzsenérnek, vagy a' ki egyet közülök tud, már Inzsenér, és tudománya Inzsenérség? kétségkívül mind ezeknek elhatározását, annál fogva azt is, mit keljen az Inzsenérség alatt érteni, az adótt definitio után is az olvasók szabad kényére szándékozik bizni az É. Ur. — Értelem magyarázatokat írni B. Ur értekezéseire nem tehetjük célunká, kiki könnyen által fogja látni, hogy az adótt meghatározás külön részei néhol tágak, néhol szűkek, néhol értelem nélkül valók, az egészben a' tudománynak közönséges bélyege érintve sincs a' pedig egészen kü-

lönös, hogy ámbár B. Ur az Astronomiával az egész értekezés folytában nagyon fegyverkezik, még is arról itten szóllani egészen megfélekedett. Óhajtnók tudni, hogyha B. Ur egészen új tudományos rendszert alkotni nem akart, hol vette ezen meghatározását, és mind azokat, mellyeket az Inzsenérségről tövel hegygyel össze forgat. Mert legelőbb is ugyan az Inzsenér nevezet mind a' Francziáknál, mind a' Németeknél különösen a' hadi építőknék tulajdonittatik; az Angoloknál pedig Engine erőművet, machinát jelent, 's ezen szár.naztatás szerint tehát az Engine-er erőművekkel bánót, az Inzsenérség pedig, ha már tudománynak tekintjük, azon felosztás szerint, mellynél fogva az egész alkalmaztatott Mathesis ezen három nagy részekre: Mechanica, Optica, Astronomia szakad, az első részt jelenthetné. Az ég-visgálót nem nevezzük Inzsenérnek, sem az Inzsenért Égvisgálónak, ha a' tudományokat tulajdon köreikben tekintjük. Sőt minthogy ennél fogva az Inzsenérség az alkalmaztatott Mathesis része, még az alsóbb v. felsőbb tiszta Mathesis is nem Inzsenérség, és sem az ebédlőben helyesen számoló pohárnokot, sem a' portékáinak áruít ügyesen kivető kalmár és bóltos legényt, sem a' marháinak számát tökéletesen tudó pásztort, sem nem hívhatjuk, sem nem tarthatjuk Inzsenérnek, vagy kevés számvetésheli járatosságát Inzsenérségnek. Továbbá, minthogy a' Mathesis mennyiség tudomány, semmi sem tartozik az Inzsenéri tudományok közé, valahol a' fő czél vagy foglalatosság nem a' mennyiségek meghatározásában áll, vagy attól függ. Így fognak kimaradni sok mesterségek, sok eszközökkel való élés az Inzsenéri tudományok közül, ezért nem Inzsenér szemünk előtt a' varró-túnél mint feszítő éknél

kezdve a' Szabó 711. a' halász, vadász, a' botos Hercules, és az éjtszakai se-
téstéget használni tudó legelső tacticus ember.

A' miket az egész értekezésben B. Ur az Inzsenérség tárgyairól szólván előhoz, azok ugyan mint az emberi nemzet' társaságos életre kifejtődése, részint nem ide tartozók, részint olly közönségesek, hogy azokat csak nem minden tudomány tárgyairól általjában lehet mondani. Valljon lehet-e, hogy a' Török Birodalom elgyengülése onnan származik, mert Inzsenérség segítsége nélkül az adót sem lehet felosztani? 's a' felosztó igazság hijánossága az Inzsenérek nem lételéből következik? — Hogy az Inzsenérség kisebb vagy nagyobb divatja mindenkor mértékül szolgál az emberek bódog vagy bódogabb állapotjának? hát a' több tudományok kisebb vagy nagyobb divatja mindöszve sem ér az Inzsenérséggel 's nem lehet mértéke a' nemzetek bódog vagy bódogabb állapotjának? valljon csak az Inzsenéri tudomány tárgyai gyakorlása egykorú-e az emberi nemzetnek eredeti erejével mint ennek első pezsdülése? nem vették-e mindjárt eleinte észre, minekelőtte a' vadászat, halászat eszközeit és helyeit feltalálták, vagy magoknak lakhelyeket építettek, hogy a' levegő vizsontagságai egésségeknek ártalmas, hogy a' sok étel gyomrokat megterheli, hogy a' tűz melegít, ruházattal testeiket a' külső hideg ellen óltalmazhatják, hogy az enyim, tiéd között különbség van, 's ha a' legelső pezsdülésig felmegyünk, nem igyekezett-e egyik a' másikkal megértetni, hogy itt vagy amott rajta mi történt? nem gyakorlották-e az emberek a' Churgia, Orvos és Törvény tudomány, physica, historia tárgyait szinte akkor, vagy még elébb, mint az

Inzsenérség tárgyait? — Nem inkább mondhatta volna-e B. Ur az Inzsenérség dicséretire, hogy az tetője mintegy és koronája a' többi tudományoknak, hogy arra t. i. azon világos ismeretre, hogy a' tárgyak mennyiségeit, az erőknek, tulajdonságoknak 's a' t. egymásra vitelét szoroson meghatározza, mert épen ebből áll a' Mathesis és Inzsenérség, csak későn vagy legutóljára vergődhetik fel az elme. A' nap és csillag-járás szemlélése, a' feszítő ékek, emelő rudak tulajdonsági tapasztalása nem tudomány, tehát nem Mathesis, nem Inzsenérség, míg azoknak törvényeit fel nem találjuk, meg nem határozzuk. Mint Inzsenér tudja B. Ur, hogy az Architectura' Mathematica része időnkben is még mennyi tökéletesítést vár, 's ugyan ezt tudja a' hydraulica és hydrotechnica részeiről is, vagy ha a' Magyar hydrotechnica írásához igazán hozzá fog, 's nyomosan folytatja, ezen részben még számtalan nehézségekkel alkalma leszen megismerkedni. A' gőz terjeszkedő ereje (vis expansiva) sokkal elébb tudva volt a' physicában, mint azt Watt és Boulton eróművekre alkalmaztatták. Magának B. Urnak is a' Magnesi, electricitási 's a' t. erőknek, mellyek a' physicában régen ismeretesek, Inzsenéres alkalmaztatásáról még eddig nincs egyebe, okos reménységénél.

A' Kompas z. Megbecsülhetetlen ajándéka a' természet tudománynak a' Mathematicában, mellyet mind eddig sem az Astronomia, sem a' legjobb tengeri mappák feleslegessé nem tettek.

A' Könyv-nyomatás. Ez a' tudománynak kegyes osztogatója, 's ez által az emberiségnek bölcs szülője, és hatalmas óltalmazója, mellyet a' tudatlanság többé meg nem győzhet
76 l. Nagy és leleményes, de nem Inzsenéri el-

me találmánya. Minden kigondolható sajtók feltalálása is a' könyv-nyomtatás ideájához közelebb nem vihetett volna, olly nehéz volt ezen gondolat megtestesítése, melly már Cicero fejében megfordúlt, hogy a' betűket külön lehet egymástól választani, elszedni és ismét öszve rakni.

A' Gőz. Minden gőz-masinák azonnal felakadnak, mihelyest a' Physica ezen tétele: a' meleg kifeszíti, a' hideg öszve huzza a' testeket, munkálkodni megszűnik. Befolyását a' jövendőre szintűgy nem ítélhetjük meg, mint az író-toll vagy gyapjú jövendőre való befolyását.

Hát a' Telegraph? *) Annál tökéletebb, minél egyszerűbb.

*) A' legelső Telegraph Chappe találmánya szerint 1793. állittatott fel Párisban. Alkotó részei, egy fő 9 lábnyom hosszú, 9—10 hüvely vastag 's közepett a' maga tengelye körül forogható gerenda, és a' fő gerenda mind két végén; ugyan ollyan vastag de csak felényi hosszúságú mellék vagy szárny-gerendák. Mind a' fő, mind a' mellék-gerendák rudak és kötelek által mindenféle irányban igazgathatnak ugyan, de a' jobb megkülömböztetés kedviért csak a' 45. 90. 135. 180. 225 's a' t. szegletek vétettek fel, mellyek alatt mind a' szárnyak, mind a' főgerenda helyezetei megállapittattak. E' szerint a' fő gerendának a' maga tengelye körül való mozgásai négy félék, t. i. — \ | /, a' szárnyaké pedig mind két felől, a' mint a' két csillag formák mutatják. * *, külön külön 8 félék, és a' két szárnyakból $8 \times 8 = 64$ figurát lehet kihozni, ebből lehúzáván egyet, midőn mind a' két szárny a' főgerendára lapúl, marad 63, mellyet, hogy az egész telegraph minden állásait meghatározhassuk, a' fő gerenda 4 állásaival sokszorozunk, lesz a' különböző figurák száma — 252 's a' főgerenda 4 helyezeteit magában, midőn a' szárnyak nem jádzanak, hozzá adván 256. Nehány figurák mutatóúl illyenek $\overline{1}$, $\overline{1}$, $\overline{1}$, $\overline{1}$, Z 's a' t.

A' magnesi, electricitási, levegő szorítási és a' föld indulást nem-

Ezen jegyek közül szabad tetszés szerint választhatnak ki azok, mellyek az irás számolás, vagy ha úgy tetszik, egész nevek és kimondások jegyéül szükségesebbeknek és alkalmasabbaknak ítéltetnek.

Ámbár ezen Párisi telegraph igazgatása is felette együgyű módon vitelik véghez, mindazonáltal az újabb találmányok azt még sokkal egyszerűbbé tették, kiki által fogja látni, hogy a' következőnek, valamint látásához Inzsenéri tudomány szükséges nem vala, úgy hajtása semmi mesterséges készületeket nem kíván.

o	o	o	o	oo
ooo	o oo	oo o	ooo	oo
a	b	c	d	e
oo	oo	o o	ooo	ooo
o o	oo	oo	o o	
f	g	h	i	k
o oo	oo o	n	o	p
o	o	o	o	o
l	m	ooo	o oo	oo o
r	s	t	u	x
o	oo	oo	oo	o o
ooo	oo	o o	oo	oo
y	z	j	v	o w
ooo	ooo	o oo	oo o	oo
o	o	o	o	o

Ha négy golyóbist rudakra függesztvén, fel és alá taszítgálhatók azon mozgatas által csupán két sorban a' táblán előadott figurákat, mellyek már a' 24 betű jegyek kitételére elégségesek, és még ezen feljül, mind három lineán a' golyóbisokat különbféleképen elosztván, hogy a' négy golyóbis három sort formáljon (mellyeket kiki p. o. négy krajtzároknak há-

zó szerekeknek az erőmivekre való használásáról, még által nem látjuk, módon lehessen azokat munkálódttatni, csak annyi okos reménységünk lehet, mint minden egyébről, a' mit nem tudunk.

Minémű nem csak reménysége, hanem okos reménysége is légyen minden Inzsenérek nevében B. Urnak a' levegő hajó kormányozhatása feltalálása felől, vagy más szókkal, min fundálja reménységét, mert az okos reménység nem lehet alaptalan, elő nem adja: annyit bizonyosan tudunk, hogy Prechtl Urat a' Bécsi polytechnicum Institutum Directorát lásd Jahrbücher des polytechn. Institutes V. Band S. 100 az Astronomia ugyan hasonló reménységre nem bátorította. A' nevezett helyen ezeket olvassuk: „Da ein Ballon, welcher in der Luft schwimmt, er mag übrigens wie immer construiert, und mit was immer für Vorrichtungen versehen seyn, immer dem Windstriche folgt, der ihn treibt, und sonach aus bekannten Gründen eine eigentliche Lenkung, ähnlich jener des Schiffes auf dem Wasser, nicht möglich oder praktisch ausführbar ist 's a' t.

Ha igaz is, hogy a' szelek fúvásai különböző magosságban különböző irányt tartanak, és a' Ballon feljebb vagy alább szállításával azon szelet, melly célunk felé viszen, kikereshet-

rom egymás felett lévő lineákra való taszigálásával magával könnyen képzeltethet) egyéb írásbeli jegyeknek felvétethető mindössze 59 változásokat lehet előhozni. — Látni való, hogy sem ezen feladás, miképen lehessen gondolatainkat nagy távolságra másokkal közleni, nem Inzsenéri feladás, sem pedig megfejtése nem mathematicai igasságokon, hanem egyedül, mint az írás bizonyos jegyek jelentőse meghatározásán állapittatik.

jük, még ezt sem mondhatjuk a' levegő-hajó kormányozása feltalálásának; de ha annak mondanánk is, ezen reménység, minthogy egyedül a' szelek különböző fúvása tapasztalásán, nem mechanicus műszerek össze tételén és mathematicai igazságokon épül, nem az Inzsenérek, hanem a' természet-vizsgálók okos reménysége. — Az Astronomiából, és onnan mert csak egy tanult csillag-vizsgáló érzi azt lélekben, hogy az egek hirdetik az Isten dicsőségét 76 lap. nehezen fog a' levegő-hajó kormányozhatása kikövetkezni.

II dik P r ó b a .

A' Duna világ kereskedési tekintetben.

Beszédes Ur ezen Próba-értekezést két nagy hírű férjfiak véleményein kezdi. Minthogy az Értekező Ur az egyiket közülök, Báró Pechmann Urat, különösen ditséri, mint a' ki ezen tárgyat kereskedési 's vízi tekintetben tellyesen felfogta, 's mi is abban ő véle nagyon megegyezünk, — a' könnyen megeshető félre értést mindazonáltal elakarván távoztatni, mindenek felett kívántuk az olvasókat egy fordításbeli hibára figyelmeztetni. Ezen pontot t. i. „Ein Kanal, der gegen Osten in dem schwarzen Meere sich endet, welchem dort durch eine Binnen Schifffahrt Ruszland bis an sein nördliches Ende und die reichsten Länder Asiens zum leichten Verkehre sich darbieten, der durch Zwischenverbindungen den Häfen der Nord- und Ostsee, und durch diese den nordischen Reichen sich nähert, den durch Frankreich die das westliche Europa umgebenden Meere sich öffnen, kann nicht mehr als ein deutscher Kanal betrachtet werden”, így fordította B. Ur:

egy olyan vízi út, melly kelet felé a' fekete tengerben végződik, mellynek ettől fogva egy belső hajózás által a' Muszka birodalom a' maga Pólusi határáig és A'siának leggazdagabb orszá- gai a' könnyű közösülésre magokat kínálják, melly a' közben lévő öszveérések által az északi és keleti tengerek kikötőihez, ezek által pedig az északi országokhoz közelit, mellynek Francia országból az Európát nyugotról környékező tengerek megnyílnak, nem egyébként mint valóban az egész német nemzet csatornájának tartathatik. Hogy a' németben épen az ellenkező értelem vagon t. i. hogy ennél fogva nem tartódhatik csupán a' német nemzet csatornájának, a' reá következő pontból megtetszik: „Es ist ein europäischer Kanal, und gewisz der wichtigste von allen welche es gibt; — a' mi épen nem leghelyesebben így van magyarázva. — Ez egy Európai nagy csatorna, és bizonnyára a' legnyomósabb azok közül, a' mellyek valaha lesznek.

A' fordított két értekezések, és a' következő sem többet sem kevesebbet nem mondó pontok, úgymint: — ezen fő tárgyról két hazánkfiak írtak Berzeviczy és Versak, — a' Drinápolyi békekesség a' fekete tengert az egész világnak nagy vásárhelyévé, 's ez által a' Dunát Európának országos útává tette, — a' Bajor Ország-gyűlése B. Pechmannra bizta ezen plánumnak kidolgozását, melly a' Dunát a' Rajnával hajós nagy csatorna által öszvefoglalná, — teszük mind azt, a' mi ezen feladásról, a' Duna világ kereskedési tekintetben, előhozattatott.

Az ezek után egymásra halmozott állításokat pedig, nevezetesen: — a' folyóvízi hajózás legbátorságosabb és lególcsóbb, — a' nemzeti

hatalmat (Flagge B. Ur szerint) a' tengeren, melly iszonyú erőlködéssel és majd nem meggyőzhetetlen költséggel lehet csak tiszteletben tartani, — Európának, sőt az egész Világnak minden folyói mind merreségökre, mind partaikra, mind mélységökre nézve, nagyban vévén, igen elhagyatott állapotban vannak, — ezen panaszt olvashatni Wiebekingnek nagy munkájában, — a' kisebb folyók, hogy hajózhatóvá tétessenek az úgy nevezett vízemelő rekeszekkel, káros és költséges vízáradásokra kényszerítettnek, — a' szekrényes vízfogójú hajócsatornák egyetlen egy és legtermészetesebb mód fognak maradni a' kis vizeknek hajózhatóvá, a' nagy folyóknak az akadékos helyeken, a' hajóhordozásra alkalmassá tételére, és egyik hajózható folyóból a' másikba legrövidebb úton való általvitelére 20 és 21. épen olyan jussal lehetne a' Rhénus, Albis, Volga's számtalan több folyókról, mint a' Dunáról világ kereskedési tekintetben véve, sőt több más nemű értekezésekben és előbeszédekben felhordani; mindazonáltal nem akadozunk a'féléken; nem mintha mind azokat szintén szemem szedett igazságoknak elhinnők, vagy a' féle bizonyításokkal: — ezen igazságot mai időben minden nemzetek megösmérik, — látjuk — az is bizonyos, — miglen mivel nemzetek lesznek, mind addig — egyáltaljába megérnénk: hanem mivel úgy látszik, hogy csupa, csak hogy nem a' legjobb rendben és öszveköttetésben előadott kivonások; a' többi része a' próba értekezésnek pedig leginkább tulajdon úgy nézéseit B. Urnak, 's a' mi több, a' Vas-kapui szűkről foglalja magában, melly tárgy reánk közelebből

néz, 's sokkal inkább magára vonzza figyelmünket, mint általános szemlélődések.

B. Ur azon Vas-kapui szorúlatra nézve így fejezi ki magát: „Itt a' Dunának partai és feneke kősziklás, közepében a' folyásnak szirtek vannak, partaira meredek szikla hegyek dülnek. Itt a' víz sebessége olly nagy, hogy alá veszedelemmel, felfelé tellyes lehetetlen a' hajóknak menni. Ezen szük okozza Magyar országban a' legnagyobb áradásokat is, a' mellyek miatt a' Duna parton szinte járhatatlan sokszor a' hajó-húzás úta.—Ezen vas kapui szoroson kétféle módon lehet segíteni, tudniillik, a' Duna' ágyát megkelletik bővíteni mélységében és szélességében, harkölletéig azt tenni lehetséges, külömben a' Duna parton szekrényes vízfogójú hajócsatornát kelletik építeni. Én úgy vélem, itten mind a' kettőt foganatba venni a' szoros szükség parancsolja, mivel az első módon kelleitig nem dolgozhatunk. A' tágitás megszünteti az árvizeket 's a' t.

Ezen gondolatját vagy ötletét, t. i. a' vas-kapunál a' Duna ágyát szélességében és mélységében megkelletik bővíteni B. Ur a' maga vezér gondolatjának mondja, 's reményli, hogy általa nagy és nyomos feltalálásokhoz fog jutni, 's annak közlésével nevezetes pszichologiai tüneményt megismertetni, 's általa a' tudományokat gyarapítani. Azon vezér gondolat, legalább mint gondolat nem új. Pesttől lefelé a' Duna hosszában talán egy helység szintsen, hol legalább az előkelőknek egy része,

Urak légyenek azok vagy adózók, az áradásoknak okát és orvoslását tudni ne vélnék, 's épen ebben nem helyeztetnék, a' mibe B. Ur közönségesen beszélik, hogy egy édes tenger által a' Magyar al-föld még a' Rómaiak idejében elboritva vala, és azt egy Római Imperator, de nem tudni mellyik, a' hegyek és kősziklák széljel hányattatása által lecsapoltatta volna. Sőt némelleyek azon vezér gondolat feltalálójának a' híres Költőt, Ovidiust mesélik, ki is azon munkát, mint igazgató vízmérő vezérlette 's annyi érdeme után a' számkivetési büntetése alól feloldódott légyen; 's mind ezekből azt következtetik, hogy ott talán még helye maradt a' későbbi segítségnek. — Azomban, akárkinek köszönnye azon közvélemény eredetét, mindegy; vizsgáljuk inkább, nehogy a' vezér-gondolattal úgy járjunk, mint egy éjjeli vándorló a' bolygó tűzzel, mellyet midőn lámpásnak gondolván utánna indúlt, 's a' sárban akadt fel, — ha valjon valóban a' vaskapui Duna szűke okozza-e Magyar országban a' legnagyobb áradásokat, vagy is (ha el nem késtünk, mivel B. Ur vezér gondolatjának végrehajthatását, már a' helyszínen is kereste), hogy a' Duna ágyának bővítése szélességében és mélységében a' vaskapui szűkön megszünteti-e? és mennyibe? az árvizeket.

A' hol valamelly folyó öszve szorúl, vagy is a' hol a' kereszt-metszésének (Querprofil) foglalatja kelletinél kissebb, ott a' víz ugyan fel- és vissza dagad, azomban a' víznek csak azon felemelkedését, vagy magosságát, mellyel a' szorúlat elhárítása után leszállana, lehet a' kiáradások okának venni. — Hogy az illy szoros helyeken a' víznek nagyobb sebességgel kell folynia, a' feldagadás magossága által származott nagyobb cséséből megtetszik, 's onnan is gon-

dolhatni, hogy a' kisebb keresztmetszésen se több se kevesebb víz, ugyan azon idő alatt a' folyónak állapotodott állapotjában le nem takarodhatik, mint a' nagyobb, keresztmetszésen. Nagyobb sebességet avagy erőt nyervén a' víz, mind inkább inkább mélyíti magát, 's rendszerint a' mesterséges víz-szorításoknál (szorító gátaknál) ki is kotorja fenekét, alól 's feljül, bizonyos távolságra, melly által osztán a' víz dagadásnak meg kell kissebbedni. Itt mindazonáltal azon eset vevődik fel, a' mit a' természeti víz-szorulatoknál mindég tapasztalni, hogy a' víz-ágya kemény, vagy épen sziklás lévén, azt a' víz ereje ki nem vájhatja, 's hogy annál fogva a' víznek szükségesképen fel- és vissza kell dagadni.

Eytelwein, kit minden víz-építéshez értők követnek, illy czimú munkájában: Handbuch der Mechanik fester Körper und der Hydraulik (melly könyv az Hydrotechnica Professorának a' M. K. Universitátsnál manualisa), ezen tárgyat vizgálat alá veszi, és algebrai formulákat fejt ki, mellyek szerint a' víz fel- és vissza dagadását, dagadásának magosságát és hosszát, a' szorulatoknál a' többi tudva lévő mennyiségeiből valamelly folyónak kilehet vetni; nevezetesen, ha tudva vannak:

1) A' folyónak a' szorulat felett való szélessége mellyet nevezünk — — Bnek

2) Ezen szélességben a' víz közép sebessége — — — — c —

3) A' folyónak a' szorulatban való szélessége — — — — b —

lesz a' víz feldagadása $H = 0,0176 \cdot c^2 \frac{(B^2 - 0,91)}{(b^2)}$,

feltéven, hogy a' víz ré'sultosan szorúl öszve.

Külömben, ha egyenes szöglet (angulus rectus) alatt szorúl meg, lesz $H=0,219 \cdot \frac{c^2(B^2-0,731)}{(b^2)}$

Ha meg ismét a' következő mennyiségek tudva vagnak:

- 1) A' víz feldagadása a' szorúlatban H-nak
 - 2) A' folyónak mélysége — h
 - 3) A' folyónak szélessége — b
 - 4) Az 1 minutum secundum (másod percz) alatt elfolyó víz — — M
- akkor lesz a' vissza dagadás hossza

$$A=15700 \cdot H \cdot b^3 \cdot h^3 \cdot (H+h)^3 \quad \text{melly}$$

$$M^2(b+2h)(H+h)^3 - (b+2((H+h)h^3)$$

algebrai kitételben minden mennyiségek lábakban értetődnek.

Hogy már ezen egyenlitéseket a' vaskapui Duna szorosra lehessen szabnunk, szükség volna egy tökéletes Mappára, mely a' Duna ezen vidékét 's ágyában való méréseit is előnkbe adná. Minthogy a' nélkül szükölködünk, be kell érniünk azzal, a' mit Lauterer mappájából tanulhattunk.

Vegyük fel nevezetesen, hogy a' Duna a' szoros felett 400 öl, a'vagy, 2400 láb széles, és 3 öl vagyis 18 lábnyi mély ágyat kívánna, hogy az elérkező víz 3 lábnyi közép sebességgel egy minutum secundum alatt szabadon letakarodhasson, (melly környülállások mellett 9000 kubik-láb vízzel mehetne el több két annyinál, mint a' mennyi a' Mohátsi tájékon a' víz közép állapotjában ugyan annyi idő alatt elfoly) 's azután, hogy az illy tágásra szabott ágy összébb szorúljon 320 öllel, úgy, hogy legkissebb szélessége már csak 80 öl, vagy 480 láb lenne. Ezen feltételek mellett már az első formula szerint lesz a' víz feldagadása az első esetben

$H=0,0176 \cdot 3^2 \left(\frac{2400^2}{480^2} - 0,91 \right) = 3,8^1$ az az, a' víz feldagadása 3 egész és 8 láb.

A' második esetben, ha hogy a' víz szélességet valamely a' partról egyenesen szeglet alatt benyúló szikla szorítaná meg, lesz ugyan csak a' feldagadás $H=0,0219 \cdot 3^2 \left(\frac{2400^2}{400^2} - 0,731 \right) = 4,78^1$ az az, 4 egész és közel 8 láb.

A' feljebbi feltételek szerint tegyük együgyűbb számolás végeit a' víz feldagadását 4 láb-
ra, (melly esetben közel 15 lábnyi sebességgel kellene a' víznek a' szorúlaton elfolyni, melly tért a' szabadon leelő test az első másod percz alatt futja által), 's keressük már az esmeretes mennyiségekből a' vissza dagadás hosszát:

$$A = \frac{15700 \cdot 4 \cdot 2400^3 \cdot 18^3 \cdot 22^3}{129600^2 (2436 \cdot 22^3) - (2444 \cdot 18^3)} = 274685^1,$$

az az, csak nem $11\frac{1}{2}$ német mértföld.

Már ha a' Duna szorosa kezdődik ó Moldovánál, úgy ott a' víz színe 4 lábbal feljebb állana, mint akkor, ha semmi szorúlat ott nem lenne; mivel továbbá a' vissza dagadás hosszában a' víz-tűkre közel parabolát formál, mellynek abscissai a' feldagadás magosságait, az ordinatai pedig a' vissza dagadás távolságait tesz, úgy a' feldagadás lenne:

az 1ső mértföldnél a' szorúlaton feljül

	mintegy	dtto	dtto	3' 4" 7'''
2dik	—	—	—	2' 9" 3'''
3dik	—	—	—	2' 3" 0'''
4dik	—	—	—	1' 9" 3'''
5dik	—	—	—	1' 4" 4'''
6dik	—	—	—	1' 0" 0'''
7dik	—	—	—	0' 9" 3'''
8dik	—	—	—	0' 5" 3'''

*7

9dik	—	—	—	0' 3" 3'''
10dik	—	—	—	0' 1" 4'''
11dik	—	—	—	0' 0" 4'''

12 mértfölddel feljúl a' szorúlaton a' feldagadás egészen elenyészik, az az, ott a' víz-tükre megmarad ugyan azon magosságon, legyen bár a' Duna szélessége ó Moldovánál 3 öl mélység mellett 80, vagy 400 öl.

Ezen állítást meg is lehet fordítani, és azon következtést húzni, hogyha ó Moldovánál a' felvett 80 öl széles, 3 öl mély Dunának, 400 öl széles út nyitódna is, akkor a' víz tükre ott csak 4 sukkal, feljebb az első mértföldnél 3', 4'', 7''', a' másik mértföldnél 2', 9'', 3''', 's a' t. szállana alább; a' 12dik mértföldnél pedig maradna csak úgy, mint vólt az előtt, minden változás nélkül. — Azomban ide értsük azt, hogy a' feljebbi rendszerrel csak akkor állhatna a' víz-tükre, ha alább bizonyos távolságra még másik szorúlat nincsen, mellynek vissza tartóztatása ugyan azon szabások szerint ó Moldováig felhatna. Tegyük már most fel, a' mit Beszédes Ur állítani látszatik, hogy a' szoros ó Moldovától egész Orsovaig tart, úgy a' Dunának 12 mértföld hosszóságban kellene a' kívánt szélességet és mélységet megadni, 's mi vólna a' következtése? a' víz egynehány sukkal alább szállana egy olyan vidéken, mellyről B. Ur azt mondja: Itt a' Dunának partai és feneké kősziklás, közepében a' folyásnak szirtek vagynak, partaira szikla hegyek dűlnék. Ó Moldován feljúl 15 mértföldre, a' Belgrádi tájékon, a' víz-tükre észre nem venné ezen változást; a' Tisza torkolatja mintegy 22, Pétervár 30 mértfölddel esik ó Moldován feljúl, 's következtésképen Bács, Baranya, Tolna, Pest 's a' t. Vármegyék szint-

úgy, mint ez előtt, szenvednék a' kártékony kiöntéseket, 's szintén a' hajó-húzás úta is az elébbeni akadályokkal küszködne.

Az eddig mondottak után lehetne azt a' kérdést feltenni: Valljon mi történne, mennyire dagadna fel a' Duna, ha ott a' hol a' sík földről a' hegyek közé beférkezik, nem csak elébbeni 400 ölnyi szélessége szorúlna öszve hirtelen 80 ölre, hanem mélysége is, melly eddig 3 öl volt; úgy, hogy ott, hol legkeskenyebb, a' Duna fenekén egy 6 láb magas kőszirt nyúlna keresztül? Eytelwein feljebb említett könyvének 140 §-ba kifejtve álló Algebrai formulája szerint ezen esetben az úgy nevezett közelítő módon találjuk a' víz-feldagadását = 5', 6'', és a' vissza dagadás hosszát közel 13 német mértföldnek, úgy pedig hogy

az 1. mértf. 4', 8'', 5'''		a' 7. mértf. 1', 2'', 0'''
2. dtto 3', 11'', 2'''		8. dtto 0', 9'', 7'''
3. dtto 3', 4'', 0'''		9. dtto 0', 6'', 3'''
4. dtto 2', 8'', 4'''		10. dtto 0', 3'', 6'''
5. dtto 2', 1'', 2'''		11. dtto 0', 1'', 7'''
6. dtto 1', 7'', 2'''		12. dtto 0', 0'', 4 $\frac{1}{2}$ '''

feljebb emelkednék a' víz.

E' szerint azon kőszirt elhányása után lesne ott a' víz színe 5', 6'', feljebb egy mértfölddel 4', 8'', 5''', 's így tovább a' feljebb kitett szerrel majd egészen a' 13dik mértföldig; jól megjegyezvén itt is, csak azon két esetben, hogyha a' 13 mértföld hosszában feljúl a' szorúlaton nem sziklás a' fenék, mellyet a' víz el nem moshat, 's alól sints semmi gerintz, mellynek a' víz feltartására egész addig behatása volna; külömben a' mélyítés egy részit holt vagy álló víz fogja tölni, 's egy része a' munkának füstbe megy, ha csak még azon akadémikus szik-

lák kihányására is magunkat újonnan el nem szánnyuk.

Mint legyen a' fel- és vissza dagadás árvíz-
kor? egy az algebrai kitételekhez szokott szem
első tekintettel a' feljebb adott egyenlitésekből
megtudhatja. A' víz-áradásakor nevedő sebes-
ségével nevedik a' feldagadás is. Azomban a'
vissza dagadásra szolgáló egyenlitésben a' legna-
gyobb factor, melly a' víz mennyisége, csupán
a' denominatorban, és pedig quadratumban jelen
meg, 's így tehát a' víz nagyobb mennyiségével
vagy is áradásával irányosan kissebbedni
kell a' vissza dagadásnak.

Az érdeemes olvasót alázatosan kérjük, ne
felejtse el, hogy mi itt csak egy példát akar-
tunk adni, mellynek egyedül az a' célja, hogy
belőle kitessen, hogyha bár a' Duna partjai 's
feneke az úgy nevezett vaskapunál különböző
állapotban van is (a' mint hogy hihetőleg nem is
olyan, mint a' millyennek azt felvettük), ko-
ránt sem lehet mindazonáltal, a' B. Ur vezér-
gondolatjának végrehajtásától egyedül, azon
óriási nagy következtetést várni, mellyet ígér,
hogy t. i. a' tágitás megszünteti Magyar
o'rszágban az árvizeket, — mellyből to-
vábbá kitessen, hogy a' főbb akadályoknak el-
hárításával legfeljebb is a' hajózásnak könnyeb-
bitése eszközölthető, a' víz alább szállításáról
pedig alig lehet szó, mivel 10—20 ölre szélesi-
tetvén a' Duna (a' kivánt mélyítése meggyőzhe-
tellen költséggel és akadályokkal lévén öszve-
kötve), alig szállana két újnyival alább; sőt az
eddig mondottból az is jó formán megvilágoso-
dik, miérthogy a' nevezetesebb vízépitők a' kö-
zönséges víz-szorúlatokat (az Orsovai szorosról
most nincs szó) épen nem tartják olly károsok-
nak, mint a' felettebb széles víz ágyait. Amott

t. i. az egyesült sebesebb 's annál fogva hatalmasabb víz az ágyát mélyebbre ássa, 's tisztán tartja; emitt szét terül, menetele lassú, minden salakot, mellyet visz, csak hamar fenékre hullat, ágyát feltölti 's kicsiny áradással is partjain feljül kerül. A' ki a' Dunát csak Pestől lefelé esmeri is, annak elágazatait, kiszakadásait, alacsony partjait, tekerületeit, a' benne lévő szigeteket, fovény torlásokat, porhanyó földű és nagy darabonként vad erdőkkel benőtt völgyét látta, az a' vaskapun feljül is bizonyosan a' víz szabad lefolyásának több akadályaira fog találni, és a' vas-kapunak javítását nem fogja olly közönséges orvos-szernek vélni, melly által a' Magyar országai Dunának minden bajai orvosolthatók.

Azomban, millyen nagy akadály a ezen vaskapui tájék a' víz szabad lefolyásának? melly eszközök által lehessen ezt elhárítani, és a' hajókázást is bátorságossá tenni? lehetséges-e azon a' vidéken a' javítás physice és oeconomico? mennyire és meddig lehessen a' Duna igazítását vinni, vagy a' vizet szabadabb folyásba indítani, hogy a' Dunának felső regulatiója az alsóval irányosan történnyen? van-e valósággal és mennyire a' Száva és Tisza árjainak a' Magyar országai Alsó-Dunára befolyása és viszont? és végre, lehet-e vagy mi módon lehet a' M. országai Duna áradásait megszüntetni? ezen kérdések akkor megfejthetők, ha a' Duna egész Magyar országon keresztül való folyása vidékének és így a' vaskapui tájékknak is, szoros esméretével birni fogunk. Arra pedig nem elégséges egy a' Dunán tett útazás és egyszeri megsejmelése a' víz-folyásának, hanem arra tökéletes felvétele kívántatik, mellyben nem csak a' fő folyó, hanem annak minden ágai, kiszakadásai, fokai,

szigetei, zátonyai, és azután az egész tájék mind a' két oldalról, mellyet a' legnagyobb árvizek szokták elborítani, a' szükséges különböztetésekkel, erdeivel, mocsáraival, tavaival, bészakadó folyóvizeivel 's a' t. egy tekintettel szemünk eleibe terjesztetnek, mellyben a' tájék különbféle részeinek magossága, a' víz esése, mélysége, sebessége előadatik, még több rendbéli különbféle víz-állaskor tett észrevételék, az egész tájnak 's földje minéműségének leírása, a' folyó-víz historiája 's a' t. Illyen forma dátumok nélkül minden vezér gondolatok és projektumok csak gondolmányok és találgatások, mivel ezeknek a' Theoriának a' nyert datumokkal igaz 's gyakran szerencés összevetésében kell fundáltatniok, akár azok a' Duna, Rába vagy Rábca regulatióját, akár pedig a' Londoni Tunnel vagy a' Cseh országi vas-út építését illessék.

A' mi B. Urnak előtudtomait nézi a' Demirkapiról, ezek valósággal mustrául szolgálnak arra, hogy lehet sok szóval semmit sem mondani. Mind oda megy ki, hogy a' hol a' vízben szigetek, a' víz mellett faluk és utak vannak, ott lehet még a' víz ágyát szélesíteni. Szóról szóra így vannak:

„Előtudtomok: Iször A' hol a' víz-ágy közepén szigetek vagynak ottan még lehetséges a' víz-ágnak szélesítése ezen szigetek elrontásával.

2szor A' hol még annyi hely van a' víz-ágy, és hegyek között: hogy itt helységek megférnek, akkor még a' partot tovább lehet nyomni.

3szor Azon hegy oldal, mellyről valamely víz-ágyba több apró patakok folynak, nem lehet függős meredekségű a' víz-ágy szélénél, mivel azon patakok hanyatlását mutatják a' hegy oldalának.

4szer A' hol szekér-út van a' víz-ágy, és hogy talpa között még ott lehetséges a' szűköt bővíteni. Egyik helységből a' másikba pedig szokott szekér-út lenni a' legrövidebb lehetséges távozatra."

A' negyedikre csak azt jegyzük meg, hogy Hansabeg és Batta, Kömlöd és Paks, Bata és Szekcső, Darázs és Batina között hegyek fekszenek a' Duna hosszába, de nincs semmi szekér-út a' part alatt, még ott sem, a' hol az a' legrövidebb távolságra lehetne.

Szabad legyen még egyszer B. Urnak szavait elő hoznunk: „itt a' Dunának partjai 's feneké kősziklás 's a' t.” és kérdeznünk, valjon a' Demérkapira nem jobbak-é a' következő előtudtomok:

1) Valamelly folyó szorulatában találtató szigeteknek sziklás fenekének kell lenni, különben a' víz azokat elmosná.

2) Azon helységeknek, mellyek víz-szorulat partján fekszenek, sziklás partallyok van, különben a' víz azokat elhordaná.

3) A' hegyek, legyenek bár lejtősök avagy meredekek, mellyek víz szorulat partjait formálják, sziklások, különben a' víz alólról kimosná, 's lassanként beomolnának.

4) A' víz szorulat szélén lévő útnak kősziklás parton kell lenni, különben a' víz elszagatná.

Végezetre minthogy B. Ur kétségkívül legalább a' kérdésben forgó helyeken igyekezni fog a' Dunának állapotjáról hydraulikai datumokat kieszközleni: ezennel megkérjük, hogy a' közönséget mind arról, hogy méréseit micsonda szerszámokkal, mind arról, hogy mimódon és mi környülmények között tette, azon okból tudósítani ne terhelhetnék, hogy így azoknak

tökéletességét, 's mennyire lehessen hozzájuk bizni, valamint azt is ha valjon a' feljebbi előtudtomok a' helyszínén való vizsgálatokkal össze egyeztek-e vagy nem, annál inkább megítélhessük.

Könyv-vizsgálat.

2. (Bimbók. Írta Szalay László Pesten 1831. Trattner és Károlyi Typographiájában).

Hogy valakitől a' Természet bizonyos dolgokra a' megkívántató tehetséget, ügyességet megtagadta, ezt szemére vetni senkinek nem lehet: de ha valaki hívattatása (vocatio) nemléteben olyanba kap, a' miben járatlanságát, ügyetlenségét el nem titkolhatja, ezt én az olly embernek vétkül tulajdonitom. Megbecsülhetetlen idejét ugyan is az illy ember elvesztette, míg olyat tett, mihez nem ért, 's ha másba kap, meglehet hasznos munkásságáért méltó dicséretet érdemelt volna. Én megvagyok arról győződve, hogy ha valaki egy silány rímet nem bir is öszve párosítani, a' legélesebb szemű, legmélyebb itéletű kritikus lehet, csak hogy maradjon aztán kritikus, 's ne hihesse el magával, hogy ő annál, mit becsmérelhet, jobbat is tud írni, — 's ha a' Tudományok minden forrásai-ból teli itta már magát, onnét még ne következtesse, hogy verset is tud írni. — Ím az illy hibás vélemények közül akarnám én most Sz. Urat — kit különben mint hazámnak egyik szép reményű 's nagyra menendő ifjút igazán tisztelnék — kiszabadítani, 's czélnomat leginkább gondolom elérhetni, ha kisdéd bimbóit, mintegy tükörben ön szemei elébe állatom, tán a' hetedik égen is túl szállogó költői szelleme túl ra-

gadá azon, hogy holmi apróságokat, mellyek Aetnai lángal lobogó phantáziáját előttem legalább elkormosítják — észre venne. Az is lehet hogy úgy van bimbóival, mint a' Czigány asszony rút rajkójával, kit midőn előtte gyaláznának, igen okosan ezt felelé: néznéd csak az én szememmel!

Czímjét könyvecskéjének igen jól választá Sz. Ur; mert versei valódi bimbókba, — az az százrétű burkokba vannak rejtőzve. Az látszik hogy Vers; de belsejök még kitanulhatatlan, ha csak majd valami ügyes kertész gondja alá bizva, egy jó meleg ágyban ki nem nyilánda-nak. — Azt veszem észre kis munkácskájából Sz. Urnak, hogy a' vers-írásban előtte Ideale az érthetlenség, 's ezen magas Ideált valóban verseivel szerencsésen be is közelíté. Hogy tökéletes Magyar, ezt kétségbe hozza a' Constructiókon véghezvitt kegyetlensége, mellyek öszve tört, mart tagokkal bosszút kiáltanak Tyránjok fejére a' magyar Égről. Annyira, hogy rá is illik ezen egy hasonló Tyránra írt vers:

— — — *ucseg Isten nem Te Magyar vagy,
Múzsá tied meg van egy csunya Tót szuka mert.*

Különben hogy olly szép papirosra van nyomtatva, igen czélerányos; legalább remélheti Sz. Ur, hogy a' szép ruha megfogja menteni szülöttjét a' legcsúfabb végtől.

De hogy ok nélkül ne láttassam beszélni, im vizsgáljunk egy kettőt különösen a' bimbókból.

A' mértéket sokkal kissőbbnek tartja Sz. Ur, hogysem ez által forgószelekként kavargó phantáziájának szárnyát szegni engedné, — erről hát én sem szólok. Csak arra teszem figyelmes-sé Sz. Urat, hogy a' Magyar bucsút venni,

nem a d ni szokott mint ő ajánló hangjain helytelenül rezegetti. Aztán mit tesz?

Fogadj tehát 's mondj majdan síromon:
Nyugalmat édest nyugodj, álmidon.

Mert mondj nyugalmat, még ez valahogy csak menne; de akkor minek a' nyugodj' álmidon? Ezt pedig: mondjad majd síromon, hogy nyugodjam édesen csendes álmaim közt a' legerősebb sajtó sem facsarhatná ki ezen két sorból. Nem mingyárt szép ám valami mihelyt szokatlan!

A' mottó:

A' mi sötét néked, nékem 's mellemben világos:
Ah de mi fény néked, nékem örökre homály.

Nem egyéb mint üres szójáték, mellyel az illyekben gyönyörködő Szerző Ur valami nagyot akar gyanítatni, azonban magát a' dolgot vizsgálót nem csalhatja meg. — Más szókkal ez ennyit tesz talán: a' mit te nem értesz, azt én értem: de a' mit te értesz, azt én nem értem, 's így hát egymást nem értik, pedig nincs veszedelmesebb dolog mint mikor egymást nem érti az ember. 'S ebből mi következik? semmi; jobb volna míg ezt Sz. Ur mint valami más világi Myszteriumot olly örömet rejtődző lantján rezegetti, magyarázná azt a' mit más — verseiből nem ért. — Az illy puffaszkodások, üres elbizottságot, 's erőszakos ragyogni vágyást mások felett — árul el.

Az Elégiák valóban szomorú bizonyossági annak, mennyire szenvedhetetlenné teszik a' zavart gondolatok az Írókat.

Lássuk az elsőt: az ifjú némán kesereg künn magas éjben, (Sz. Ur tán alacsony éjjet is esmer?) — 's a' multa visszatekiint, 's fájdalomosan fölkiált gyermeksége' boldog éveiehez. A'

következő strophában már egy gyermek ül ott, 's a' messze hegyekre tekint, míg az arany vándor hölgye ölébe leszált. Már most mit tesz ez — arany Vándor? tán aranyért vándorolt, vagy csak öntött kép volt aranyból? aztán szárnyai voltak hogy le szált? mert hogy valaki leszállhasson elébb magassan kellett lennie. — A' következőkben: Mátyást emlegeték — de kik? az ifju e' és a' gyermek? vagy az arany Vándor meg hölgye? — Végre felszóllal: szép hon tégedet egykorban e' kar előbre viszen. Ismét kiszóllal fel, Mátyás e' vagy a' többi? az utolsó versben a' falak zúgnak, a' villám lecsap 's vége az első Elégianak. — Nézze ált most már ezen zavarékot akárki, ki egyenes ítéletével nem külső czifraságot, hanem a' dolog belsejét szokja keresni — mit lát egyebet, mint üres szó dagályt. — Hol a' szakadatlan egymásból folyó gondolat? hol a' Muzsának azon gyengéd bájja, mellyel az olvasót magához édesgetné? szóval az egész mit tesz? micsoda egybeköttetésben áll a' kilobogott mellű ifjú, a' messze hegyekre tekintő gyermekkel, Vándorral, Hölgyel, Mátyással, 's a' barna falakkal?

Ebből az következik, hogy Sz. Ur akarna, még pedig valami óriási nagyot akarna; de nem tudja magát épen a' dolognak megfoghatatlan fensége miatt földi füleknek megmagyarázni. Az angyalok talán értik oda fent hol zaklatott képzeleti kóborolnak. Legyen hát ezért engedelem! de a' nyelvet, melly nem az övé, az Isten szerelmiért mért rontja Sz. Ur? míg sírján az örök' vésze sodorva megyen. Kitől tanulta Sz. Ur, hogy örök substantivum? vagy tán a' mellé tett apostrophe az örök létet vagy örökkévalóságot pótolja ki? — Aztán sodorva activum; én pedig hiszem hogy

ő passivumot akart ott t. i. sodródva, — 's ez más; mert mit sodor hát ott a' vész? — mi hibás felszólalás: Ti évek! mint remegél érttök kebel. Nem így kellene-e? mint remege érteteki e' kebel. Mátyást emlegeték, selypen még ejte magyar szót a' kicsi, már a' mell értte ver, értte dobog. Nem vesz észre Sz. Ur e' közt: selypen még ejte, és: még selypen ejte — semmi különbséget? Én úgy vélem hogy selypen még ejte ezt teszi: selypen, — ejtett ugyan még 's a' t. — 's még selypen ejte, ezt: még ugyan selypen ejte, 's ez utóbbit akarja Sz. Ur is jelentetni hibás, 's nem magyaros kitételével. Ebben: selypen még ejte ott az erő — ejte, 's ebben: még selypen éjtte ott az erő — még; 's e' kettő közt különbséget nem tud Sz. Ur tenni, 's nyelvünk másolhatatlan alap törvényeit hibás mértékeinek feláldozni nem iszonyodik. — Bátorokodom még az időre is figyelmessé tenni Sz. Urat, 's ha azt írja: még mikor selypen ejtette a' szót — ne írja utánna: már ekkor értte ver — értte dobog, hanem vert, dobogott. —

Legyen ez elég az Elégiákból hogy sok időt ne töltsék — látszik ebből millyen a' többi. Nézzünk egyet a' Románckákából. A' Dalos így énekel: Ida nyugszol? 's engem itt hagysz állni? nyugodj! majd nyugszom én is, 's e' szív, 's e' lant. Ida alszol? oh aludj! majd alszom én is a' sírban, 's ha siromon mosolygva ellengesz, még akkor is dobog e' szív hamvában. Így az ifju — megy — 's reggelre meghal. — Már most mi szép van ebben hogy a' lantos este panaszkodik, pedig olly életterlenül, olly alamuszin — nem hijában este volt már — olly minden erő nélkül,

's hány szásszor élénekel dolog! — aztán mi-csoda ellenkezés az magával, midőn az első versben azt igéri, hogy majd szive is vele nyugszik, a' harmadikban meg azt mondja hogy még hamvában is dobog, és így nem nyugszik. — Nem csak egy verset kell ám nézni Sz. Ur! hanem az egész egybefüggését is kellene tekinteni, minekelőtte világ elébe lépni. — 'S csak kínomnak éber én, hogy teszi ez ki ezt: csak engem nem hágy aludni kinom, vagy csak engem tart ébren kinom. Még ha azt a' fülsértő törvénytelen ébert elnézzük sincs értelme. Soha sem hallotta Sz. Ur ezt: csak én vagyok ehés, evvel ki fenni: csak ehés én, 's ezen kitételével maga megtagad magától minden magyarságot. — Hajnalong ebből újra kitetszik hogy Sz. Ur csak szót néz. Hallotta hogy van hajlik, hajlong 's gondolá hogy lehet hajnallik, hajnalong is, de ez szörnyű hibás vélemény. Hajlik egyes hajlást tesz, hajlong erre arra hajlást, majd kiegyenesedést, majd elhajlást. Mit tesz e' szerént hajnalong? majd erre hajnallik, majd arra, majd hajnal, majd éjj, majd reggel, majd ismét hajnal lesz. Lám, milly nevetséges az ok nélküli utánozás. — Én a' Dalos formájára próbáltam egy Románckát írni, olvassa el Sz. Ur hogy tetszik?

A z o l v a s ó.

„Író verselsz, verselsz Író?
 'S itt hagysz ásitni alant,
 Nyugodj! nyugszom én is majd ha
 Hallgat versed és a' lant.

Vers te alszol — alszol oh vers?
 'S csak tetőled undor én,

Oh aludj! elalszom én is
Majd soraid közepén.

És ha rímed hunyt pillámon
Nagy keservesen leng el,
Még álmomban is vesződöm
Kellemetlenségivel."

Így az olvasó — 's eldobja
Merre szűg van a' verset,
Hajnalong 's a' szoba seprő
Véle 's közte sepreget. —

Még egy szörnyű sérelmet nem hallgathatok el, mellyel Sz. Ur nyelvünket kinezni nem iszonyodott. Szécsi Istvánhoz így ír:

Név! ragyogó, ragyogóbb másodszor, leg-
ragyogóbb harmadszor az életnek 's literatura
lapán.

Ez már valóságos prostitúciója a' nyelvnek, mellyért Sz. Ur megérdemlené, hogy senki Magyarnek ne mondja. Hát szabad az ép magyar szót olly kegyetlenül szélt mészárolni hogy egyik fele egy, másik más sorba essék? a' költő szűk esze helyett a' nyelv tökéletlenségével akarni az éretlen gondolatokat menteni. — nem szabad! Ez valóban

Vers! iszonyú, iszonyúbb másodszor, még iszonyúbb harmadszor az éretlen bimbók kukacz ette sorában.

Egy böhókás Poétától hallottam egy ilyen forma sirverset; melly így van:

Itt fekszik Kis
De azért nem His
Tória, hanem Fis
Léderből dolgozó Cziz
Madia fia Mis
ka, meghalt Mis
kolczon. —

Hasonlítsa ezt öszve Sz. Ur az övével, nem erre a' formára van-e írva nem elég nevetséges-e?

Verseihez a' mit ír Sz. Ur csak az tartozik belőle a' dologra : és menjetek ! 's én is ezt mondom verseire hogy menjetek, de úgy hogy soha vissza ne térjeteK ! —

Még csak egyet kérdek Sz. Urtól; csak a' beteg kebel nem orvosul — mit tesz? Azt kell neki tán tenni hogy a' beteg kebel nem lesz orvosá; mert javul = jóvá lesz, szépül = széppé lesz, 's így orvosul = orvosává lesz. —

Ezekből értse meg Sz. Ur, hogy bár itt ott akad is egykét pártolója bimbóinak, ez, vagy amaz okból; de ki a' Költő becsét nem holmi kilobogott mellben, zúgó viharokban, sustorgó villámokban, szorultakor megkopogott fogakban, vad fúriákban, kígyó piszegésben 's a' t. hanem a' gondolatoknak egyszerű méltóságában, kellemeiben, egymással bájjal folyó rendjében keresi, — az illy ítélő előtt mondom versei a' legszerencsétlenebb költői elme szüleményi közé tartoznak. — Én Sz. Urnak egész tisztelettel 's barátsággal javaslom, hogy maradjon ő csak Re-censens. Ó olly szoros egybekötésben látszik lenni mindennemű írásbeli hibákkal, hogy azokat a' más munkái közül a' legszerencsésebben kifogja fürkészhetni. Avval nem biztathatom Sz. Urat hogy még egy próbát tegyen; sőt ohajtom hogy rettenjen el a' versírástól, nem az én — előtte illy esetben ugy is a' legkissebb fontosságú szavaimra; hanem ön lelkeismérete rettentse el azon pályáról, mellyre hogy alkalmatlan, bimbóival megmutatta. — Még most csak bimbók, fagy, dér, hernyók megemészthetik, minekelőtte veszedelmes magot érlelnének; de ha

nagyobbra találnának idővel nyilni, úgy előre fel kell sóhajtanom: szegény Szalay! szegény nyelvünk!!!

Kovács Pál.

B.) Külföldi Literatura.

K i v o n a t.

Musikalisches Lexikon, 's a' t. von Heinrich Christoph Hoch, Fürstl. Schwarzburg-Rudolstädt. Kammer-Musikus. Heidelberg, 1817.

A' Hazának diszét keresni, hazafiúi kötelesség; a' Hazának diszére való Polgárokat esmerni, minden Hazafihoz illó; mind egyiket, mind másikat megesmertetni szükséges dolog, különben nem esmerjük önnön magunkat 's kincsünket, nem esmer a' külföld igaz képünkben, 's marad ez a' szép Európai Magyar ország magában Európában egy esmeretlen föld. Ez a' sok tekintetben termékeny ország nem épen olly terméketlen a' jeles elmékre nézve, hogy ne mutathatna olly fiakat, kik nem csak mérközhetnek a' külföldiekkel, hanem jeles találmányaikkal egyben másban oktatást is adhatnak nekik, a' mit azok jónak találnak elfogadni 's hirdetni. De mi gyakran behunyjuk szemünket, 's nem akarjuk magunkat látni; bedugjuk fülünket, 's nem akarjuk magunkat hallani. Valjuk meg, sokszor figyelmetlenek vagyunk magunkra, és sokszor restek még csak közölni is egymással, a' mit diszünkre 's javunkra észrevehetünk.

Azért, bár melly csekély magában, közlöm a' külföld előtt két esmeretes Hazánkfiáról észrevételemet ezen rövid kivonatban, a' fennevezett munkából.

1. Bugó kürt (Corno Bassetto, Bassethorn). Igen kellemes hangú fuvószer fából. Feltaláltatott Passauban 1770. körül, de mostani tökélyjére sokat tett 1782. felé Posonyi musikaszermives, Losz Tódör.

2. Harmonika. Volt ehez már az esmeretes Franklin előtt hasonló musikaszer, de nagyon tökéletlen, 's Franklin a' Harmonikának nem annyira feltalálója, mint javítója 1763ban. Az előtte való Harmonika bizonyos számú üvegekből állott, 's köszörülés vagy beléjük töltött víz által igazítottak a' diatonika hangrendre, valamely deszkára tetszés szerént lerakattak, és vízzel megnedvesített széleiket újjal gyengén dörzsölvén, kellemes ugyan, de össze nem függő hangokat adtak. Franklin az üvegharangokat egy orsón sorba rakta, a' tengelyök körül henger által forgásba hozta, 's szinte megnedvesített széleiket nedves újjal illetvén, igen olvadó hangokat vett ki belőlök. Az ő Harmonikája két oktávból állott, a' kis g-tól a' kétszer huzott g-ig; de Kapell-mester Schmittbauer három oktávra, és egy quartra terjesztette, t. i. a' kis c-től a' háromszor huzott f-ig. — Azonban az újnak dörzsölését veszedelmesebbnek gondolván az inalkatra nézve, mint valósággal nagyon, másképen akarták az üvegeket hangra hozni: nevezetesen Abbas Mazzuchi olyan hegedű-vonó által, a' minek szőre gyanta és terpetin, vagy pedig viasz és szappan vegyülettel megvonatott. De szokásba nem igen jött, mert ezzel a' hangokból sem olly finom hangokat, sem olly finom fordulásokat nem lehetett nyerni, mint az újjal való illetés által. A' helyett tehát a' klaviaturos Harmonikát találta fel előbb Berliñi, utóbb Bécsi Hangmivész Röllig, vagy mások

szerént Sz. Pétervári Mechanicus Hessel; ez az utóbbi 1785ben készített legelőször ilyen nemű Harmonikát Berlinben; Röllig pedig, a' Berlini Havi irás' 2dik darabja szerént, hihetőképén 1786nak vége felé, a' honnét Röllig inkább csak tökéletesítőjének, hogy sem feltalálójának tartathatik. Röllig egy közönséges Claviaturának emelő-rúdja által hozta a' harangokat hangzásra, de lehet az ujjal való dörzsölést is használni. — Talált fel illy Claviaturát Harmonikát Posonyi Musika Professor Klein Henrik Ur is. Az ő Harmonikájában a' harangok a' nagy F-től a' háromszor húzott f-ig terjednek, három hengerre erősítetnek, melly hengerek egy korongnál fogva úgy mozognak, hogy a' harangok egyenetlen időszakokban forognak tengelyeik körül; t. i. míg a' Bassus harangok egyszer fordulnak, addig a' középsők kétszer, a' felsők pedig háromszornál is többször. Az új helyett való illető áll közönséges spongyiából való darabokból, mellyek a' Clávisokon kivagynak feszítve lószőrrel tömött vánkoscák, vagy enyvetlen szórkalap szeletek felett, 's a' játék előtt vízzel megnedvesítetnek. Azonban bár melly alkalmas is az igen ingerelhető inalkotású személyekre, és a' Harmonikán való játszásra nézve, ez a' Franklin' Harmonikájával összeköttetett Claviatura: de csak ugyan nem hozhat ki a' harangokból olly finom zengésű 's fordulású hangokat, mint az ujjal való illetés, a' mit az ujjak' természeti melegségének nem ok nélkül tulajdonítanak.

Holéczy.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

I.

Állat tenyésztő társaság.

Az egész haza, de különösen a két város előtt nagy kedvességgel ló verseny a' jót lelkesen akaró és tehetős hazafiak által annyira nevedekett, hogy most már az állat tenyésztő társaság intézetében mint annak egy állató része foglaltatik. Az ideigleni, eddig leginkább löversenyre ügyelő választottság, most már az Állattenyésztő Társaság' hatalmával felruházva, annak megállapítását jelentí. Talán nem szerzünk a' Tud. Gyűjt. olvasóinak unalmat, ha ezen nagy hasznú társaság megismertetésére az 1830 Gyepkönyvből (1830 Jelentés a' magyarországi állat-tenyésztő társaság munkálódásairól a' választottság' nevében kiadta Gróf Andrási György és Döbrenței Gábor), némellyeket kivonatképen előadunk. Hővetni fogjuk a' rendet melly szerint a' tárgyak a' nevezett könyvben egymás után következnek.

I. Magyarázatok és Rövidítmények, p. o. B á n a t, vissza huzott löert fizetendő summa 's a' t.

II. A' Társaság az 1830. Juniusi közülésben, melly a' Pesti ló-iskolában tartatott, alapították meg, melly alkalommal Gróf Festetics Imre Ur számos hazafiak' jelenlétében a' társaság célját adta elő, Gr. Széchenyi István Ur pedig arról a' Választottság' véleményét olvasta fel. Képviselők és kiküldöttségi Tagok is ekkor választáltak

A' Társaság előlülőjének Aradi Fő Ispán B. Orzi Lőrincz Ur választatott meg távol létében; de azt hivatalos dolgai miatt el nem fogadhatván, helyette a' Társaság kértére Gróf Széchenyi István Ur vállalta fel a' jövő közülésig.

A' társaság, céljainak elérésére eddig a' következő módokat választotta, ugymint, a' löversenyezést, Állat mutatást, Paraszt kanczák jutalmazását, lóárverést, lóiskolát, országos méneskönyvet, mellyekről alább.

III. Névsora azon 6 esztendőre 10 pengő for. aláírt tagoknak, kiknek nevei a' képviselők által beküldelvének

eddig a' fő könyvbe bevannak írva. (Ezek' száma összesen három száz).

IV. 1830ki Junius 11kén Pesten tartott közülés határozásáig ezek egész kiterjedésben így következnek :

1) Az állat-tenyésztő Társaság célja az , hogy Pesten egy közép pontban egyesülvén, lovak , juhok , szarvasmarha 's egyéb házi állat tenésztéséről 's az azt elősegítő eszközökről , u. m. lóversenyezésről , állat - mutatásról , lóvásárról 's a' t. tanácskozzanak a' honiak , — 's hogy végre a' magában egy egész Országra nézve igen kis pénz alapból , melly ideig óráig csak esztendei 3700 forint , lassankint mintegy szívből szívárkodják a' haza minden ereibe a' tárgyat érdeklő jobb ismeret , nagyobb szorgalom és így bizonyosabb haszon.

2) Az egyesület minél több tagokból állhat 's azzá kiki lehet tíz pengő forint lefizetésével.

3) Az így összegyülemző summa a' Pesti pálya-futások' alkalmával előforduló köz költségekre , paraszt lovak' díjaira lóiskolára 's egyéb idetartozókra lesz a' szerint a' mint eddig történt , fordítva. Azon summa pedig , melly felül marad minden esztendőben , azon czélra fog fordítatni , mellyre a' köz gyülekezet határozza !

4) A' tagok azon kívül , hogy a' köz jót egyesülés által előmozdíják . a' következőkben részesülnek. A' Pesti téren lovaikat próbálhatják 's egyéb természetményeket kiállithatják ; a' hazának minden természetményeivel megismerkedhetnek ; önként választanak magok közül 200 képviselőt és egy választottságot , melly a' Társaság' ügyét viszi , és sikeréről gondoskodik ; továbbá a' köz költségekből fenmaradt pénzekekről szabadon rendelnek ; a' Gyepkönyvet 's többi tudósításokat ingyen kapják ; 's végre a' Versenyezés idejekor bizonyos jel által másoktól megkülönböztetve a' néző álláson arra készült jobb helyen tartózkodhatnak , a' meghatározandó zárt - székbert letévén ,

5) A' tagok esztendőnként kétszer gyűlnek közülésre a' Pesti nemzeti lóiskolában változatlanul u. m. Januárius hónap végelőtti és Majus utolsó Vasárnapján ; 's ezt bizonyosan tudván minden tag ahoz alkalmazza magát. Ezen közülemsek' tárgyai: a) Az intézet akkori állapotjáról jelentés. b) Annak további fentartására 's tökéletesítésére szükséges elrendelések. c) A' választottság' tagjainak kinevezése. d) A' pénztár miben létéről jelentés 's a' számadások megvizsgálása. e) A' fenmaradt pénzek' mire fordításáról tanácskozás és határozás. — A' jelenlévők' többsége végez.

6) Az egyetem az Intézet folyamatban tartását 200 képviselőre és egy kisebb 27 főből álló választottságra bizza; amazok az Ország' részeiben, ezek az Intézet' közép helyén hajtják végbe az egyetem határozásait.

7) A' választottság 3 esztendőre nevezetik ki és magában foglal egy Elölülőt; egy Titoknokot, egy Pénztartót, 's két Jegyzőt. Ezek tartják az Intézetet az esztendő minden részein által mozgásban és életben. A' versenyzéskor a' választottság az Állattenyésztő Társaság minden ágaira nevez ki külön külön tagokat, úgy hogy minden legjobb rendben forogjon.

8) A' választottság minden tagjának cselekvő köre ki lesz szabva, hogy se önkény se titok az Intézet' alapját ne gyengítse. És így öszve jöveleteket nem tarthat senki a' nélkül, hogy arra, a' választottság minden tagja meg ne volna híva; jelentések pedig 's egyéb nyomtatványok csak a' meghatározott szamu választottság egyezése és parancsolatja következtében mehetnek sajtó alá. Hogy pedig a' választottság határozást tehessen, legalább kilencz tagjának kell jelen lenni.

9) Egy tükör fog készíteni, melly azt fogja kijelteni: különös időszakokban, micsoda és milly renddel történik; nem különben egy jegyzék, mellyben az Intézet jövedelmei és meghatározott kiadásai világosan kilesznek téve.

Ezek után jó A) A' képviselők' névsora. B) A' választottsági tagok névsora 3 esztendőre 1830—1833.

V. Versenyzés a' Pesti téren. Itt a' múlt évi versenyzés iratik le, mellyről röviden csak azt jegyezzük meg, hogy a' rend által, melly benne ('s általában az egész könyvben) uralkodik, átnézhetőse igen könnyűvé és kedvessé tétetett. Ezen szám alatt van a) Általános jelentés a' futtatás időjártatóról, vendégeiről 's egyéb figyelemre méltó dolgokról, b) Versenytörvények, c) Teher-jegyzék, melly a' pályás lovak terheit korok különbségéhez képest rájok szabja, d) Versenyzésben részvevők lovasainak színei, e) 1830ra bejelentve volt pályás lovak neveztetnek meg mineműségekkel a' mint azokat tulajdonosaik heiratták, f) Versenyzés sora 1830. Itt a' versenyzések (nap-szám szerint 6) adatnak elő. g) Diadalmas lovak, honiai és külföldiek. h) Ismeretesebb nemző mének 1831.

Következnek az 1831diki díjak, és ugyan A) örökre megalapított 's évenként előforduló Díjak:

1) Károlyi-Széchenyi díj, ezüst Billikom, ér 100 aranyat. Futhat érte minden mén és kancza; 1600 posonyi öl ismételve. Bejelentés a' pályanapnál egy hónappal előbb.

2) Battyáni-Hunyady díj 100 arany. Futhat minden kancza, 2 angol mértföld ismételve.

3) Első hazafi díj. 100 arany, kamatja azon 1700 arany tőkének, melyet több hazafiak alapítottak. Futhat érte minden magyar birodalomban csikózott mén és kancza 1600 pos. öl ismételve.

4) Hús hazafi adta díj, 100 arany. Futhat minden magyarhoni mén és kancza.

5) Első nevetlen díj mostanig 51 arany. (Ezen díjnak mind addig neve nem lesz, míg más hazafiak hozzá járultával legalább 100 ar. kamatra nem nevededik). Futhat az Ausztriai birodalomban csikózott minden mén, melly 6 esztendőnél nem idősb.

6) Második nevetlen díj, mostanig 21 arany, mind addig nevetlen marad még 50 vagy 100 arany kamatra nem megy. Futhat magyar mén és kancza. 300 pos. öl. Mind ezeknél a' bejelentés a' pálya napnál egy hónappal előbb.

7) Erdélyi díj 100 arany. (Feltételei később adatnak hírül):

8) Eszterházy díj 75 arany. Futhat nem televér, magyar honban nemzett kancza. Bejelentés három nappal a' pályanap előtt.

9) Nákó díj, 25 arany. Futhat minden nem Britanniában csikózott mén és kancza. Bejelentés egy hónappal a' pályanap előtt.

10) Sándor díj. Billikom, ér 100 aranyat, most Gróf Eszterházy Károly, mint első évi nyertes birtokában. Alapította Gr. Sándor Móricz. Érette négy esztendőig évenként van versenkezés; a' díj az utolsó évi nyertesé. Futhat minden ló. Bejelentés a' pályanap előtt 8 nappal.

11) Nemzeti díj, mostanig 35 arany. Futhat magyar mén és kancza, mellynek szülei is magyar hoiak, ha nem Angol vagy Arab telivér Bejelentés a' pályanap előtt egy hónappal. A' lovas született magyar legyen.

12) Kard, ér 100 aranyat. Hüvelye aranyba foglalatt hársony, vasán ezen vers: Engem erő szüle, nyer, 's egyedül az bírhat, azért győzz. Kisfaludy K. Adta Gr. Széchenyi István most Hg. Lichtenstein Venczel birtokában. Futhat érte minden ló, 's a' nyertes leg-

jobb futónak ismertetik az esztendőben. A' kihívás a' pályanap előtt 8 nappal történik.

13) Kard, adja Gróf Eszterházy Károly. Futhat minden magyar honi mén és kancza 's a' nyertes legsebebb hazai lónak ismertetik az esztendőben. A' futás a' versenyzések utolsó napján történik, a' kihívás 3 nappal az előtt.

B) Holtig tartó ajánlások.

14) Asszonyságok' díja, Billikom, ér 183 aranyat, mellyet némelly magyar fő Asszonyságok életük' folytáig évenként ajánlottak. Futhat az Ausztriai birodalomban csikózott mén és kancza. 1600 pos. öl ismételve. A' bejelentés történik a' pályanap előtt egy hónappal.

C) Kiszabott idejű díjak:

15) Tíz esztendei díj, 106 ar. mellyet többen, kiket a' Gyepkönyv e' helyen elszámál, 1829től 1838ig bezárólag évenként ajánlottak. Futhat érte minden magyar országban csikózott mén és kancza, mellynek anyja 's ez ágon nagy anyja is már a' hazában született 's neveltetett. 2000 pos. öl. Bejelentés a' pályanap előtt egy hónappal.

16) Pesti díj Billikom, ér 100 ar. Adja sz. k. Pest városa' Tanácsa 's polgársága 1829től 1833ig évenként. Futhat az Ausztriai birodalomban csikózott 's nevelt minden mén és kancza; 1600 pos. öl ismételve. Bejelentés a' pályanap előtt egy hónappal.

17) 20 arany, adja Gr. Shhönborn Filep 1829—1833ig kereken évenként. Első lóé 12, másodiké 8 arany. Futhat érte magyar paraszt gazda saját kanczája. 2000 pos. öl. Bejelentés a' pálya napján.

Ezek szerint az örök díjak' tőkéje összesen 11,300, ennek kamátja 622 arany, melly a' többi díjakkal együtt tesz 12.890 arany tőkét és 1241 arany kamatot, Gr. Eszterházy Károl kardján kívül, mellynek értéke még tudva nincs.

Díj 1832re. Nyolcz évü díj 280 arany, 1831ben Simeringen 1832ben Pesten fog kijárni. Adja 14 aláíró 1829től 1836ig bezárólag. Futhat minden 7 esztendőnél nem idősb mén és kancza. Két végső esztendőben csak azon lovaknak az Ausztriai birodalomban nevelt ivadéki pályázhatnak, melly lovak érette már futottak az első esztendőkbén.

Díj aláírás. Ezen díj mintegy 500 arany 1831, 1832, 1833ban járna ki évenként Pesten jeles ménék 's kanczák magyar országba hozatala végett.

VI. Allatmutatás. Ezen szám alatt a' múlt évben kiállított szarvas marhák, sertések, juhok mineműségei adatnak elő.

VII. Paraszt kanczák jutalmazása. Itt a' jutalomra méltónak ítelt csikók számlálatnak elő.

VIII. Lóárverés. Tartatott Junius 11kén, a' jelen volt 48 ló közül 18 kelt el, összesen 1269 aranyon.

IX. Lóiskola. A' Nemzeti lóiskola Pesten szabad hazafiúi adakozásból épült. négy esztendő óta szüntelen folyamatban van, 's a' magyar ifjuságnak alkalmat nyújt lóval 's lovaglással megismerkednie.

X. Országos Méneskönyv. Ez az országban találtató nemesb faju lovakat foglalandja magában minden ivadékostúl. Bizonyos lévén, hogy a' telivér, ereje, gyorsasága, győzősége által minden egyéb lovakat fölül halad, igen fő gondnak kell arra fordítani, hogy az illy nemes vér tisztán és keveretlenül megőriztessék; mert csak így állhat a' lóbirtokosnak hatalmában a' hitványabb, vagy durvább fajokat czéljaihoz képest megnemesíteni, vagy módosítani. A' legnemesebb faj, csak egy fokkal száljon is alább, soha eredeti tisztaságára vissza térni nem fog 's a' vaktában össze vissza kevert fajokat utóbb is aljasodás éri, a' mint ennek példáit hazánkban, az ellenkezőnek pedig Angliában látni. Ezen származati zavarodás eltávoztatására jónak vélte a' Társaság más Országok példája szerint egy teljes hitelű és Országos ménes könyvét megállapítani, mellvnek szerkeztését a' választottság határozásánál fogva B. Wesselényi Miklós vállalta magára 's az első kötet nem sokára meg fog jelenni.

XI. Pénztár. Ezen szám szerint:

	arany.	pengő fr.	xr.
a' bevétel	1282.	7662.	55.
kiadás	1270.	3813.	11.
maradt a' pénztárban	12.	3813.	44.

Itt ismét következik névsora azon Uraknak, kik Karjelt váltván 1830a fejenként tiz pengő forintot lefizettek. Ezek száma összesen 371. — Ismét némelly különös ajánlások, 's az ajánlók nevei; végre

XII. Némelly tudnivalók, kívánságok és végszó. Ezekből rövidség okáért csak némelly főbbeket jegyzünk: 1) A' ki a' társaság tagjává kíván lenni, nevét minden képviselőnél az e' végre kiosztott íven följegyezheti. 2) Az

állat-tenyésztői esztendő, 's így az aláírók' tartozása is a' versenyzés után kezdődik. 3) A' társaság' sikerésítésére írt javalatok a' Titoknokhoz, valamint minden egyéb közlések is illy főtül írással: Allattenyésztést illető a' Nemzeti Casinoba utasitassanak. 4) Kéretnek a' lótenyésztők, hogy nemesebb kanczáik származását, 's minden oldalú leírását a' ménes könyv szerkesztőjéhez Zsibóra megküldjék. 5) Minden lóhirtokos kéretik lovainak körülállásos bejelentésére. 6) Vachenhusen Major a' Hamburgi lófolyóírás kiadója ajánlkozik Angliából minden nemű lovaknak Bécsig vagy Pestig leszállítására, a' lehető legolcsóbb áron. 7) Ohajtatik egy lóidomító intézet felállítása, a' mi aláírás által jöhetne létre; hasznai lennének a' költségek' kímélése 's az hogy hazánkban is neveltethetnének lóidomítók. 8) Ajáltatik az Elegy-és Ivadék-verseny, mind kettő inger a' lovak' jobb kimivelésére, gondosabb tartására, 's a' tisztább 's célirányosabb tenyésztésközölsére. 9) Ajáltatik az akadály-vadászat (steeple chase) 's az evvel rokon. 10) Szarvas és róka vadászat, melly az agarászathoz hasonlítván nálunk könnyen kedvelőkre találhat. 11) Az 1831diki díjak pályanapjai a' szokott tudnivalókban lesznek annak idejében hírül adva. (A' legújabb Allattenyésztési jelentésben már hírül vannak adva illy renddel: Május 26n délelőtt, Május 29n délután, Junius 1sően délelőtt, Junius 5kén délután, Junius 8kán délelőtt, öszvesen 5 Versenyzés).

A' végszó számba veszi az idő rövidségéhez képest az intézet gyors előmenetelét, 's a' megteendő' sokaságát, 's ezen sorokkal záródik: az Allattenyésztő Társaság' sikere és állandósága tehát egyedül a' hazafiak' részvételétől függ, melly ha tovább is meggyökeresülhet, idővel még hasznosb és az egész gazdaság széles mezejére kiterjedő intézet válhat belőle.

2. *Rendelés a' Magyar nyelv iránt.*

Tekintetes, Nemes Pest Vármegyének 1831dik Eszteni-
dei Jánarius 20dik Napján Pesten tartatott Köz-
Gyűlésében :

312.313. A' legközelebb elmúlt Ország Gyűlésén hozott 8dik Törvény Czikkely' következésében a' Honni Nyelv' előmozdítása tárgyában Köz megegyezéssel e' következő Határozások tétettek:

1ször. Hogy ennekutánna ezen Vármegye által akár Folyamodások, akár pedig más akárminémű Irományok tsak úgy fogadtassanak el, hogyha azok Magyar Nyelven lesznek öszveszerkeztetve, 's más akármi nyelven ne talán beadandók pedig tekintetbe való vétel nélkül visszadattassanak.

2szor. Minden, ennekutánna akár a' Vármegye Törvényszéke, akár Vice-Ispány, akár Szolga-Bírák Urak előtt kezdendő Perek tsupán tsak Magyar Nyelven indíttassanak, és folytattassanak, 's másképpen el se fogadtassanak, melly Határozás ezen Vármegye' kebelében lévő valamennyi Uri Székekre, 's Mező Városok előtt folytatandó Perekre és Jegyző-Könyvekre nézve is kiterjesztetik, azon hozzátétellel: hogy az eddig deák, vagy más nyelven folytt Perek is ennekutánna tsupán tsak Magyar nyelven folytatathassanak, elannyira, hogy az Alperes felelni se tartozzon a' Perben, ha a' Felperes nem Magyar Nyelven venné a' Pert folyamathá.

3szor. Hogyha megtörténne, hogy az Országbeli akármmely Törvényhatóságtól ennekutánna is nem Magyar Nyelven írott Levelezés érkezne, azok is elfogadtassanak ugyan, azomban az azokra adandó legelső Válaszolásban az illetén Törvényhatóságok a' fentírt Törvény szabására emlékeztettvén, megkérettesse-
nek, hogy jövődöre nézve Levelezéseiket Magyar Nyelven elkészítve küldjék, hogyha mindazonáltal még mind e' mellett is valamellyik olyan Kormánytól, mellyet a' Törvény Magyar Nyelven való Levelezésre útasított, vagy valamellyik a' fentebbírt módon már megemlékeztetett Törvényhatóságtól még is nem Magyar Levelezés érkezne, az ilyen minden fogamat nélkül fog hagyattatni,

4szer. Minthogy előre el-lehet látni, hogy a' Magyar Nyelvnek virágzásba való hozása sikeresen csak úgy eszközölthetne, hogyha az Oskolai Tanítók, és Lelki Pásztorok is e' végre egyesített akarattal munkálódnának; ahhoz képest egy Deputáció rendeltetett ki azon utasítással: hogy az eránt miképpen lehessen legfoganatosabban a' Magyar Nyelvnek terjesztését elő-mozdítani, a' legközelebbi Köz-Gyűlésre véleménynyet adja.

Melly ebbéli Határozás kinyomtatatni, 's a' Megyebeli valamennyi Községnek és Főbenjáró hatalommal bíró Uradalomnak megtartás, és hozzá alkalmaztatás végett kiadattatni; egyszersmind pedig az Országbeli valamennyi Nemes Vármegyéknek Tudomány, és az illetőknek utasítások végett megküldetni rendeltetett.

Feljegyezte és kiadta

a' fent tisztelt Tek. Ns. Vármegyének

Fő Notáriusa

Sá r k ö z y I m r e m. k.

3. Jelentés az Auróra' folytatásáról.

Több, részint levél — részint szóbeli kérdések intéztetvén hozzám az Auróra iránt, szerencsém vagyon a' tisztelt közönségnek jelenteni, hogy az általam folytatatni fog, 's az 1832dik évre szolgálendő kötet Pesti Augustusi vásárig okvetetlen megjelenik; négy rézmetszettel, Trattner - Károlyi István' könyv- műhelyében nyomtatva.

A' munkának tartalma olly nemű leszen mint eddig, szerkeztetési principiumai (némelly csekélyebb tekinteteket kivéve) ugyan azok maradnak, melly szerint dicsó emlékezetű alapítója, Kisfaludy Károly, tíz éviglen szerkeztette volt. Íróji — értem a' jelesbeket — szinte azok lesznek, kiknek munkájiktól az eddigleni kötetek fényöket vették. —

Hazafiúi bizodalommal szólítom fel ezennel magyar 's erdély-orzágnak egyéb írójít is, kik a' szép literaturai pályán munkálnak, méltóztassanak ez ügyet melly a' nemzeté — nem enyém — dolgozásaikkal elősegélni.

Pest, Aprilisban, 1831.

Bajza.

4. A' Haza' Tudósaihoz!

Róma felállításának százados ünnepeit háladatosan megüllötte különféle aldozatokkal, játékokkal; 's emlékek jelekkel örökítette, ezt bizonyítják a' történet írók, különösen Sosimus; ezt bizonyítják az illy alkalomra veretett pénzek. De az is bizonyos, hogy a' Romai birodalom' felállításának ezeredik esztendőjét (248 Kr. szül. után) az akkori imperator az Arabs származatú Fülöp Sz. Hieronymusnak előadása szerint, temérdek költséggel, 's fényvel innepelte. „Hieronym szavai im „ezek: Regnantibus Philippo millesimus annus Romanae „urbis expletus est, ob quam solemnitatem innumera- „biles bestiae in circo magno interfectae ludique in cam- „po Martio theatrales tribus diebus, ac noctibus populo „pervigilante celebrati.“ In chronico Eusebii. Ugyan ezen ezeredes ünnepről éneklé Antonius is:

Trina Terentino celebrata trinocia ludo.

És hogy ezen ezeredes ünnepnél minden szorosan megtartatott, a' mit a' százados ünnepek' megszentelésére Sosimus ajánl, kétséget nem szenved.

Hazánk, megalapításának századait tudtommal nem innepelte. Elközelített fenállásának ezeredik esztendője. De vallyon mellyik az? És miképpen lehetne azt a' Magyar Nemzethez illeadóleg megülleni? Ezen két kérdésnek megfejtésére bátorkodom a' boldog Hazának Tudós férjfiait felszólítani, mert nem szégyen, úgy vélem, egy hajdani dicső Rómának a' Nemzetiség', 's önönön Nagyságok' érzéséből származott szép cselekedetét 's példáját követni, 's ha ezen egyedül hazafiúi indulatból tétetett kérdéseim figyelmet érdemelnek; a' fe-

leletek' közlésére, valamint kérdéseim' felvételére a' Tudományos Gyűjteménynek T. Redactorát bizodalommal megkérem

Tatay János,
Sopron Vármegyében Lövői Plébános.

5. Új Könyvek.

1) Csongor és Tünde, Színjáték öt felvonásban. Írta Vörösmarty Mihál. 1831. — Ára egy pengő forint.

2) Nemzeti Öröm Innep, mellyel dicsőségesen Uralkodó I. Ferencz Apostoli Királyunk első szülött fiának és Korona-örökösnek V. Ferdinánd Ő Felségének magyar Királlyá lett koronáztatását, 's a' Helvetziai Vallástételt követő Pápai Ekklesia tagjainak ezen való örömét és vallásos érzését 1830dik esztendőben Nov. 7 napján tartott Praedikáziójában hirdete és előadta Tóth Ferentz a' Helvetziai vallástételt követő Túl a' dunai egyházi Megye Superintendense, és a' Pápai Ref. Ekklesia Prédikátora. (Ezen munka 4 hónap alatt 3 kiadása ért) Számmer Alajos Cs. k. pr. könyv-nyomtató intézetében.

3) Memoria Nobilis ac Ingenui Adolescentis-quondam Ferdinandi Izsák de Kis Dobrony posita per Josephum Péczely. Debrecini per Franciscum Tóth 1831. (Deák és magyar verseket 's a' kiadótól síriratot foglal magában).

6) *Petrózái Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában megjelent új könyvek:*

10) De Jure Sacrae Regni Hungariae Coronae in Terras Russiae Rubrae scripsit Andreas Dessewffy.

11) Orvosi Tár. Havanként kiadják Bugát Pál, Orvos Doctor, szemorvoslás' mestere, Pesten a' Magyar kir. tudományok' egyetemében a' Physiologia', közöns, Pathologia' 's Therapia' és gyógyszer-tudomány' rendes Professora, a' Magyar nemzeti Akademiának rendes Tagja, és Schedel Ferencz, Orvos Doctor, szemorvoslás' mestere, Pesten a' Magyar kir. tudományok' egyeteménél az orvosi Karnak 's a' Magyar nemzeti Akademiának rendes Tagja, a' Berliini kritikai egyesület' társa, a' Würzburgi Philosophiai és orvosi Társaság' 's tb. levelező Tagja. Első Kötet III-dik Füzet.

III. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Gáty István. Erdőművelési Értekezés. 3 lap.
- 2) K. L. Egy két lap a' Kritikáról. 27 lap.
- 3) Vitéz János, Sambucus János, és Istvánffy Miklós Biográfajokhoz járuló Töredékek. 34 lap.
- 4) Dankó János. Fogházi dolgozó Intézet, Aradvármegyében. 45 lap,

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

P r ó b a v i ' s g á l a t.

- 1) Beszédes Úrnak a' Tudományos Gyűjtemény 1830dik esztendei IV. V. Vidik kötetében kiadott Próba értekezéseiről. 57 lap.

K ö n y v - v i z s g á l a t.

- 2) Kovács Pál. (Bimbók. Írta Szalay László Pesten 1831. Trattner és Károlyi Typographiájában). 106 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

- Holéczy. Musikalisches Lexikon, 's a' t. von Heinrich Christoph Koch, Fürstl. Schwarzburg - Rudolstädt. Kammer - Musikus. 114 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Allat tenyésztő társaság. 117 lap.
- 2) Rendelés a' Magyar nyelv iránt. 124 lap.
- 3) Jelentés az Auróra' folytatásáról. 125 lap.
- 4) A' Haza Tudósaihoz! 126 lap.
- 5) Új Könyvek. 127 lap.
- 6) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.

(Koszorú 1831dik eszt. 111dik Kötétéhez két fr.)

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1831.

IV. KÖTET.

Tizenötödik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE
VÖRÖSMARTY MIHÁLY,
KIADTA
TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI L.



Léchner'sche sc.

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,
A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.



É r t e k e z é s e k.

I.

*Egy ujonan felfedezett életmentő készülétről,
melly által a' fojtó-levegővel teli üregekbe
veszély nélkül bémehetni.*

(Magyarázó réznyomattal).

E' munka' tisztelt olvasói bölcsen tudják, hogy az erősségek' védelmében a' Minák felette fontos rollát játszanak, és kiki elgondolhatja, hogy valamelly Miná' felgyujtása után nagyon szükséges a' füsttel és párával tölt Galleriákba, földalatti boltozott menetekbe ismét gyorsan bėjuthatni, hogy a' Minái való védelemmel újra kelleteként lehessen foglalatoskodni.

A' Francziák új módját lelték fel a' gyújtásnak, melly azomban az 1828dikban tett próbák alkalmával nem felelt meg teljesen a' várakozásnak, 's azért örök emléekben marad, hogy próbája három tábor-intéző tisztnek életébe került, kik a' tudni vágyás és szorg által nógatván, igen szaporán a' Galleriákba rohantak, 's benne megfűltak, kik között Magyar országnak egy reménysugárzott fija, T. Keresztury Fő-Hadnagy is elenyészett, 's méltán siratva gyászoltatik.

Épen ezen szerencsétlenségkor, midőn arról tétetett próba, hogyan lehetne a' fojtó gőzzel teli Galleriákba veszély nélkül bėjutni, tet-

szett ki, hogy az e' célra akkorig feltalált mentő készülétek mind elégtelenek, és szükségképen azon igazságos kívánságnak kellett gerjednie, hogy olly mentő készülék találtassék fel, melly minden célra ható feltételeknek eleget tegyen.

Ő Cs. Kir. Magassága János Fő - Herczeg, Fő Tábor-intéző Kormányozó, tehát abban nyugodott meg, hogy Tit. Kőszeghi Mártony Károly Urnak (Sopronyi születésű) kegyelmesen megparancsolná, hogy ő, úgymint a' kire a' Mina-ügy' próbája bizva volt, olly élet védkészületet gondoljon ki, melly a' minásoknak teljes bátorságu szolgálatot nyújtson, és azon kívül még más használatokra is szolgálhasson, annál is inkább, mivel bizonyos, hogy az illy életvéd készülék nem csak arra való volna, hogy általa az ember a' gőzteli Galleriákba hathatna; hanem hogy az egyszer'smind az emberiség' hasznára több más veszélyes esetekben is kívánatos szolgálatot tenne. E' készüléttel a' borforrás' folyamatja alatt is veszedelem nélkül a' pinczébe lehetne menni: valamint a' fojtó levegővel terhes mély kutakba leszállni, és benne dolgozni; nem külömbben tűzi veszedelemkor akár melly füsttel és fojtó párával teljes lakó és tartó helybe az emberek, és más egyéb tárgyak megmentésére.

Ezen készülék' mivoltának abban kellett vala határozódnia, hogy

1) Általa még a' legveszedelmesebb fojtó párával tölt helyben is hosszabb ideig lehessen tartózkodni.

2) Olly egyszerű legyen, hogy azt a' közember is könnyen használhassa.

3) A' vele felkészült ember semmi külső készüléttől se függjön, hanem szabadon, 's ön

hatón minden akadály nélkül mindazon munkákat véghez vihesse, mellyek illy alkalmatossággal tőle kívántathatnak.

Tit. Mártony tábor-intézői Fő Strázsa-Mester Ur azon volt, hogy e' kívánatoknak teljesen eleget tegyen, 's bizonyosan nem csekély öröme szolgál édes Hazánkknak tudni, hogy egy Magyarnek jutott olly készületnek felfedezése, melly minden eddig szokásban volt, illy czélu készületnek ügyetlenségét nyilvánabbá teszi, 's a' melly az emberiség' javára nem sokára egész Európában közönségessé tétetik.

Ezen készület' megvizsgálására 1830iki Octoberben Bécsben egy Biztosság rendeltetett, mellybe egy tábor-intéző és minázó testi Generalis, és néhány Stabalis Tiszt, a' Természet-tudomány' Professora, továbbá a' Bécsi Tudományegyetemből a' Chemia' oktatója, és végre az alsó Austriai ország Kormány meghivattak, hogy ezen készületet megvizsgálják, és célirányosságaról próbatételek által meggyőződjenek.

Az alúlrirt volt azon szerencsével megtisztelve, hogy ezen Biztosság' iktatójává neveztetnék, és ezt annál nagyobb becsületnek tartotta, és érezte, hogy ez által mint hazafi annál könnyebben, és biztosabban közölheti ezen jeles magyar találmánynak tellyes mivóltát szeretett hazafiaival.

Az öszvegyűlt Biztosságnak eleibe terjesztette Tit. Mártony Fő Strázsa-Mester Ur az életmentő készületet, melly a' következő részekből áll:

Iször Egy $\frac{1}{6}$ koczka lábnyi üregű, egy vonásnyi vastag kalapált vasból készült bődönből, melly egyik végén bé van zárva, másik végén pedig egy tárogatóval, és sróf tekertstsel felkészülve, hogy azt a' szorító szivatyuhoz lehes-

sen srófolni. Ezen bődön a' szorító szivatyúnál fogva, melly Mariottiskálával, mellyen a' levegő nyomás' 20 foka számláltathatik, fel van készülve, öszveszorított levegővel megtöltetik, és a' tárogatóval, vagy szélcsappal, zárva tartatik. E' jelen készülülethez tartozó három bődön vagy palaczk 60 légköri nyomattal próbáltatott meg az öszve szorított levegő nyomatára nézve, és minthogy csak 20 légköri nyomatnak kell kitétetniek, az elpattanás veszélye ellen teljes bátorságba vagynak helyhezve. Olcsóság és csekélyebb terh végett vas választatott a' palaczk' szerének.

A' palaczk' mind két oldalához meggörbített csövek vagynak foglalva, mellyek közül egyik az ellensúly' megtartása vagy inkább formálása végett ónnal tele van töltve, a' másik pedig üres, és mind a' ketten egy sárga réz tokba végződnek. Ezen csőnek üres része arra szolgál, hogy általa az öszveszorított levegő a' palaczkból egész a' bőr sisak' alsó részéig vezetessék, mellynek leírása mindjárt alább fog következni; ez az említett sárga-réz tokba végződik, melly a' levegő' kiömlésének kormányozása végett egy angol csappal fel van készülve. Ezen palaczk szíj-szerszámba helyhetik, és mint a' háta-tarisznya hónal-szíjjakkal a' hátra kötöttek, melly szerént terhét a' hordozó kevésbbé érzi.

2szor Egy jó kecskebőr sisakból, melly fel-tétetik, 's két kütővel és csattal a' nyak köré szorittatik. A' beléje helyhezett két szem-üveg a' körülátásra szolgál. Alsó részén egy szoruló 's nyuló cső vagyon, mellyet a' palaczk' sárga-réz tokjára srófolhatni, és a' melly az abból ömlő levegőt a' zárt-sisak alá vezeti. Egy a' csőbe tett sipotska, melly a' görgeteg hüvelyben

akként helyhezteszik, hogy akkor tiszta hangot adjon, midőn épen annyi levegő ömlik a' süvegbe, a' mennyi a' lélekzésre szükséges, akkor pedig felette sikolt, midőn kelleténél több levegő hat a' lélekző süvegbe: akkor ellenben, midőn még kevés az oda eresztett levegő, vagy gyengén hangzik, vagy épen szótlán marad, arra szolgál, hogy a' készüllet hordozójának tudtára adja, miként kell gszdálkodnia a' csapnál fogva, hogy elegendő levegője legyen a' lélekzésre, de az abbeli készség ne vesztegetessék.

A' sisak' alsó része zsatskó formájú, 's felfujva mintegy 60 koczka hüvelyknyi térségű, vagy is dupla lélekzetnyi; arra való, hogy az öszveszorított levegőnek tért adjon, hogy így az, minekelőtte a' tüdőkhöz jutna, a' gőzköri levegőhöz hasonlólag kiszélyedhessen; ezen zsatskó a' kilehellett levegőt is felfogja, melly a' beléje eresztett fris levegővel benne vegyül, és résznyire ismét vele együtt beszivatik, egy része pedig azon apró üvegeken, mellyeket a' sisak' feltevésére nézve lehetetlen elkerülni, kiömlendezik, 's épen ez által azt mivel, hogy a' kívül lévő fojtó-gőz, melly az ember életét veszéllyel fenyegeti, tökéletesen kizáratik. Az által pedig, hogy a' kilehellett levegőnek egy része újra lélekzésre fordittatik, a' palaczkban lévő levegő készség megkéméltetik, és tovább tart, mintsem a' palaczk tartalma szerint egyébként lehetséges volna.

Ezen zsatskó' elő részén egy légzáró srófos szélcsap vagy a' gőzköri levegő' bébocsátására, mellyet mind addig zárva tarthatni, míg a' munkás a' fojtó levegővel tölt helybe nem hat, hogy mind addig a' közlevegővel élhessen a' készülletes, míg csak a' maga készülletére nem szorittatik, és hogy azon szélcsapot csak akkor

keljen bészárnia, midőn fojtó gőzzel tölt helyre kell mennie, előbb pedig levegői védképességét ne keljen költögetnie.

Ezen készüllet minden alkató részeinek megvizsgálása után, ugymint a' srófok, és szélcsapoké után, szemre vette a' Biztosság a' rajzolatokat is, mellyek a' szorító szivatyut, és a' készülletet minden részeikben, és teljes mivoltokban előterjesztik, 's a' mellyel oly nyilvánosságok és érthetők voltak, hogy szerintek a' készülletet minden ügyes műszeres megkészíthetné.

Hogy már most magával az életmentő készüllettel tétessék próba, legelőször is három palaczk, mind egyik 20 gőzköri levegővel megtöltetett a' szorító szivatyu által. Egy palaczknak megtöltésére, holott a' csavarítások a' megkívántatott nyugvással tétettek, kilencz perczenet volt szükséges.

Ezután egy fellegvári miv' boltozott minamenetének 5 öl hosszaságu, 's erős fa-ajtóval elzárt részében, melly rész 1100 koczka láb térsyi, 5 font puskapor meggyújtatott. Azután a' Biztosság az ajtóhoz ment, és a' mint annak felső szárnyát egy pillanatra kinyitatta, meggyőződött felőle, hogy a' tér teli van halálos fojtó levegővel, hogy a' gőz sűrűsége miatt egy lépésnyire is alig láthatni előre, és hogy az égő gyertya, melly egy póznán benyujtatott, csak igen gyengén világított, földszint pedig elalváásra hajlott, és azon köz vélemény támadott, hogy annak, a' ki ezen üregbe menne, azonnal ájulva a' földre kellene terülnie.

A' mint azon közben két minás a' jelen készüllettel felruháztatott, a' zárajtón lévő kis ajtótkán mind ketten bébotsáttattak, még pedig úgy, hogy mind a' kettő egy egy fáklyát és csengetyüt vinne magával. A' fáklyák alig pis-

logtak, és még is mind ketten bátran, 's ébren jártak fel 's alá ezen térben, minden kérdésre feleltek, 's a' csengetyűvel minden szólításra jelét adták jólléttöknek.

Ez idő alatt, a' mint az ajtóka ismételve kinyitott, olly ellenható erejű volt a' kitóduló fojtó pára a' biztosság lélelmező életmiveire, hogy a² Galleriában, a' zár-ajtótól néhány öl távulnyira maradhatás végett, vízzel vegyített salmiák szeszt kellett kézi fecskendővel felfecskendeztetni az ártalmas pára leszállítása végett.

Minekutánna a' két minás 22 perczenetig (minutumig) e³ térben marad, a' Biztosságnak minden tagjai azt vélték, hogy ezen időnek elég legyen túl valónak kell tekintetnie minden munkálódásra, vagy foglalatosságra nézve, mellyet akármelly környületben kívánhatni, 's ennél fogva azt kívánták, hogy a' próbatevők kijőjjenek, hogy észre lehessen venni, levegő készségekkal mennyi ideig érhetik be. Minek utánna egyik még 9, és így öszvesen 31 perczenetig maradt zár-sisakban, és a' sipotska a' levegőkésztséget még folyvást jelentette: a' Biztosság megakart győződni felőle, 31 minuta elfolyta után még mennyi gőzköri levegő maradt legyen a' palaczkban; mellynél fogva egyiknek a' palaczkját levéteté, és úgy találá az öszve szorító szivatyuval, hogy az még 5 gőzköri levegővel tele volt, 's ennél fogva a' minázó csak $\frac{3}{4}$ ét költötte el levegői készségeinek. 33 perczenet után azt vallá a' másik próba készületű ember, hogy ő a' síp által azon meggyőződésre jutott, hogy már nints több levegő készsége. Azonnal levétetett róla a' levegői készület, és a' légszorító szivatyu nyilván megmutatta a' levegőnek teljes elköltését.

Mind a' két minás nagyon felvult hevülve a' zár-süveg alatt: de koránt sem ellankadva.

Már most ezen próbából kitetszett, hogy 30 perczenet legkevesebb, a' mire számot tart-hatni; minthogy mindazonáltal ez azon gazdálkodástól függ, melly szerént a' készség igazgat-tatik, és minthogy ezt is tekintetbe kell venni, hogy a' két próbaember bátor 's csendes álla-potban volt; a' valóban veszélyes állapotban pe-dig a' segéd embereknek indulatosabb állapotban kell lenniük, és szorultságban' kevésbé gazdál-kodhatnának a' levegő készséggel; tehát a' leg-kedvetlenebb környületekhez szabva legkeveseb-bek 20—15 minutumi beérés vétetik.

A' Biztosság' tábori részbeli tagjai azt nyi-latkoztatták ki, hogy az említett idő a' tábor-intézői, és minázási szolgálatra nézve kelleté-nél több mind azon hadi esetekben, mellyekben a' gőzzel tölt Galleriákba bé kell hatni, 's az ott teendő munkákat véghez vinni, annál is in-kább, minthogy a' természetes elfáradásnak is számba kell vétetnie.

A' Biztosság' egyéb tagjai megesmerték, hogy ezen idő, minden más esetben, a' hol ezen készület' szükséges, hasonlólag kelleténél több; minthogy $\frac{1}{4}$ óránál többet illy sürgető helyhezetben nem kívánhatni.

Ennél fogva a' Biztosság' minden tagjai sze-mélyes meggyőződés után azon kifejezésben ál-lapodtak meg:

„Hogy ők a' TT. tábor intézői Ma-jor Mártony Ur által feltalált élet-mentő készület által, mellyek a' foj-tó levegővel tölt térbe bémehetni, a' feladást tökéletesen megfejtettnek tekintik; minthogy az egyszerű erős, minden történhetéstől függetlennek

megesmertetik, és vele minden, még a' legromlottabb levegőben is baj nélkül elég ideig tartózkodhatik, és munkálkodhatik.

A' Bécsi Egyetemi két Professor Úr abban fejezte ki magát, hogy ők a' készülét' szerkezezte ellen miv tekintetben sem tehetnek semmi kifogást, és hogy ezen készülét csekély módosítással minden tűzi veszélynél, kivált ha az Majlandban Aldini által felfödözött ór szerekkel öszvekapcsoltatik, célra rendeltethetik, sőt a' víz alatt is gondolható alkalmaztatása.

Az alsó Austriai Kormány részéről, melly ezen készülét' célirányosságát legnagyobb mértékben megesmerte, és a' melly annak hasznos alkalmaztatását olly sok esetben felette kívánatosnak tartotta, kölcsön kérettek a' készülét' rajzolatai, hogy azok szerint az épen akkor eszközlött biztossági tapasztalásokat is számba vévén, felsőbb helyen azon ajánlást tehesse, hogy ezen életmentő készülét közönségessé tétessék; és az egész Birodalomban divatba hozassék.

Ez vala a' Biztosság' foganatja, melly az emberiség' boldogságára nézve számos esetekben legkedvesebb szolgálatot teendő, és méltán óhajthatjuk, hogy ezen készülétnek divatba hozása Magyar országban annál is inkább megvalósítassék, minthogy annak feltalálása egy Hazánkfijától származott.

Dicsérettel kell itt még Kraft Bécsi műszeresről (szül. Szász) említést tennünk, a' ki e' készülétet Mártony Major Úr útmutatása szerint nagy fáradsággal, és a' legnagyobb takarékoszággal készítette, és a' ki most azon iparkodik, hogy ezen készülétet a' vízalatti hosszabb idei tartózkodásra is használhatóvá tegye, melly-

re nézve már eddig is legszerencsésebb próbák tetettek, mellyeknek egykori kimenetelét Hazánk' fiával közölni kötelességünknek tartjuk.

Trattner Károly,
Cs. kir. Kapitány a' Génie Corpsnál,

2.

Magyar Ország Czimere Eredetéről.

Hazánk Czímerének képe a' tudatlanok előtt is esmeretes; tudják ók, hogy az Koronánkkal tetezett kettős Pajs, melly jobb felén négy fekvő fehér kötöléket (Fascias) bal oldalán pedig ugyan olly színű hármás zöld dombra helyezett Koronán álló kettős keresztet mutat. — Még azt is tudják: hogy a' veres szín az édes Hazáért kiontott őseink piros vére; a' kettős kereszt a' keresztény Religió; a' Korona a' királyi hatalom; a' négy fehér kötölék Honnunk nagyobb folyói; a' hármás zöld Domb pedig a' legmagassabb hegyeinknek tsalhatatlan jeleik. — E' valóban igen szívreható magyarázat, a' miért Nemzetünk él és hal, egészen szemeink elejébe terjeszti; a' keresztény Religió, jó Királyunk és az édes Haza szemeinkbe tűnnek Czímerünk látására: egy Nemzet sem ditsekedhetik illy nagyra 's jóra gerjesztő honni Pajssal, ha czímereiket mind rendre vizsgáljuk is; már tsak ezért sem tanátsos annak magyarázatjától elállanunk. — Nem is szándékom; mert az egyes ember vélekedésétől nem függ, hogy illyen képzelés, mellyre a' Nemzeti szép karakter nyújtott alkalmat, elmúljon, 's ahoz ragaszkodjunk a' mi érzésünk ellen vagyon. Hasonló képzelet a' Nemzet szabad akaratján épülnek; ezt

pedig a' tudományos vitatás meg nem másolhatja. Én tehát csak az okokat tapogatom, mellyek ezekre gerjeszthették elhúnyt őseinket. —

De minekelötte véleményemet kimondjam, szükséges előre botsátnom, hogy ezen most leírt Czímer nem volt Magyar országnak kezdetétől fogva tulajdon Czímere; 's hogy értekezésem tárgyaúl csak a' négy fejer kötöléket választám; mert a' kettős kereszt felől azokkal egyet értek, kik azt nem Sz. Istvántól, hanem II. András Királytól származtatják; ennek petsétjén' kívül régibb petsétet, melly kettős keresztet mutatna, ekkoráig, tudtomra, senki sem látott; ezen oknál fogva Tudós Práy György és Schwartzner Márton vitatják, hogy a' Patriarkai keresztel II. András 1217. és után kezde élni, minekutánna a' szentföldre tett útazásakor a' Hospitaláriusok' társaságába beiktatnék. Ezen Szerzet Czímere tudniillik egy kettős kereszt vala; petsétjét rézre metszette Gatterer Elementa Artis Diplom. univ. pag. 388. — Nem tagadhatni ugyan, hogy II. András később is kötölékes petséttel élt; de ha meggondoljuk, hogy kereszties petsétjei számossabbak, 's hogy következő Királyaink I. Ferdinandig mindnyáján kettős keresztet véseltek petsétjeikről, az az: hogy nagyobb petsétjeik hátlapját mindenkor ezzel a' szent jellel ékesítették, igen hihető, hogy annak kezdője II. András vala. Láttam pedig több helyen, de Bártfa Városának level tárában legszámossabb petséteket, mellyek vélekedésemben egészen megerősítettek. —

A' hármaz zöld dombról pedig (ennek illy jeleit †† láttam Kún László 1273, és 1283. petsétjein) azt tartom, hogy azzal a' régiek nem Hazánk' legmagassabb bértzeit, hanem a' Kálvária hegyét képzelték; hiszem jól tudták ők,

hogy Üdvöztőnk hegyen szenvedett: nem vala pedig természetesebb, mint a' kettős keresztet is dombra állítani.

A' Korona, mellyből a' kettős kereszt emelkedik korábbi találmány, 's ha az nem a' Honunk Koronájának képe, mert ezzel is sokkal későbbben tetézzük czímerünket; valóban Megváltónk' tövises guzsa. De ezekről, a' mint emlétém, tsak futólag, mivel értekezésem tzéljában kívül vannak.

Ha a' négy fejr kötőlék' eredete felől kérdezzük a' Régieket, némellyek azokat a' Hunusoknak tulajdonitják: mások ellenben, úgymint Verbótzty Trip. P. I. tit. 11, Szegedy János a' Magyar Gerografiának Szerzője, Spangar András in Chron. Hung. és még mások egy értelemmel a' Pannonoktól származtatják, állítván: hogy hajdan azok' paj'sán két kötőlék, Dráva és Száva folyók jele fejrült; de meghódolások után Eldődeink arra más két vonást, Duna és Tisza képeit festették. Palma Károly is így vélekedik Specim. Herald. L. I. C. 7. De ha ezek úgy történtenek, a' Pannonok három kötőléket viselének paj'sokon; hiszem éjszokról és keletről a' Duna hasítá Honnokat: a' Magyarok tehát paj'sokat tsak a' negyedik kötőlékkal, tudniillik Tisza jelével toldhatták meg. —

A' négy kötőlék, Palma és Szegedy szerint sokkal régibb a' kettős keresztnél, mivel az a' Czímer diszessebb helyén, emez pedig a' bal felén áll. Jóllehet, úgymond, Palma, a' Magyar pénzeken sokkal későbbben, és tsak Robert Károly alatt látszik; de azért nem gyanithatni, hogy ő alatta jöttek divatba a' kötőlékek, mert azon oknál fogva is hogy nemzetsége liliomjaihoz kaptsolta, sokkal régibb, 's már előtte uralkodóknál szokásban lehetett, azért is nyil-

ván Sz. Istvánnak tulajdonitja mondván: *Silentibus coaevis monumentis, inter ea in re testimonio codicis Palatinae Bibliothecae (érti a' képes Krónikát) cuius ceteras inter icones divi Stephani stantis effigies visitur thoracem memoratis Fasciis quaternis ornatum induti, in vexillo, et scuto fulgentibus Insignibus. In mentem hic venire velim, si Carolus I. aut proximus quis decessorum fasciati scuti auctor extitisset, qua fronte Anonymus ille scriptor, Dmno Stephano Fascias adiunxisset tam impudenti mendacio, cuius facili negotio revinci posset, impositurus Ludouico Regi, cui memoratum codicem defert. Atque istiusmodi ego codicis fide standum interea reor; dum certius quid eatenus in lucem prodeat".* — De ki nem tudja, minő vak buzgósággal tulajdonították a' Régiek még a' későbbi szereket és találmányokat is Sz. Istvánnak. Rajzolók után tehát épen nem indulhatunk; a' mi pedig a' képes Kronikát illeti, Nagy Lajos nem tekintette Sz. István kötőlékes pántzérját, sem zászlóját, hanem a' történet leírását; de ha ezekre is ügyelt, már tsak azért sem tehetett ellenvetést, mivel a' Rajzoló alatszon hízelkedésből, vagy pedig tudatlanságból, a' Nápol országban uralkodó Andegavi Ház' tulajdon Czímerét a' fejer kötőlékeket tudniillik Sz. Istvánnak tulajdonitá, 's ennél fogva Nagy Lajost Árpád ivadékjának elősmeré.

E' században élő Tudósok pedig a' kérdésben fenforgó kötőléket Imre Király találmányának vélik, ennek az 1202. évi arany petsétje hátlapján tudniillik legelőször látszatik. Lásd Práy Syntagma Hist. de Sigillis Regum et Reginar. Hung. és Schwartner Márton Diplomati-cáját. — De nem is minden oknélkül; mert előtte uralkodók kettős petsétjeiknek hátlapjára

egyebet körül írásnál nem vésettek; ilyen Prájnál a' VI. Táblán 5. szám alatt lerajzolt III. Bélának arany petsétje. Hasonló ehez II. Geyza Királynak ónból öntött 1157. évi petsétje is, mellyet F. T. Fejér György Prépost Úr látott az Esztergomi Fő Káptalan Leveles-tárában eme felirással: „Sigillum Geyse Regis”. — Régibb kettős petsétet pedig, mellyen kötőlékek, vagy egyéb szerek volnának, tudtomra ekkoráig még senkisémet látott; következőleg még bizonytalan éltek-e első században Királyaink kötőlékes petséttel?

Valamint pedig eredete felől, szinte úgy jelentéséről is külömbfélék a' vélekedések. Verbótzynak követőji a' négy fejér kötőléket Hazánk' nagyobb folyóira magyarázzák; kezet fog vélek Práy György is Syntagmájában L. II. C. II. §. 39. b. betű jegyzet alatt Schlegelnek íme szavait említvén: *Balken sind eines der gebräuchlichsten Ehrenstücken in der Heraldik, villeicht aber beziehen sie sich, wie mehrere Wappen thun, auf die Beschaffenheit des mit vielen Gewässern durchstreiften Landes*”. —

Schwartner Márton ellenben a' négy kötőléket annyi országok jeleinek nézi, mellyeken Imre Király hajdan uralkodék; az atya tudniillik III. Béla Magyar, Dalmatzia, Croatia és Ráma országok urának nevezé magát; annak okáért erre tekintvén Imre is e' végre vésette volna arany petsétjére a' négy kötőléket mint annyi országok pajzsát. Imre arany petsétje hátlapján, a' mint már említém, három szegletű (ez legrégibb forma a' Heraldikában) paj's négy kötéssel, és ezen körül írással látszik: „*Dei Gracia Hungarie Dalmacie Chroacie Rameque Rex*”.

De Schwartner Márton Ur vélekedésével meg nem egyezhetek; mert nem csak Imre, hanem II. András arany-petsétjén is négy a' vonás, ide nem tudván a' pajzs lapját, hanem csak azon négy kötőléket, mellyeken az oroszlánok fekszenek; már pedig ha ők azzal tartományaik számára mutattak, Imre öt vonást, András pedig hetet vésetett volna petsétjére; mert az mindjárt uralkodása elején 1202. évben Serviát; emez pedig Gallitziát és Lodomériát kaptsolta szent koronánkhoz, a' petsétjeiken látszó kötőlékeket tehát illy értelemben nem vehették. 'S ha Imre Király levele, mellyel attya' ajándéka következésében Vrsinus Istvánt tulajdon királyi Czímerének birtokában megerősíti, hiteles és eredeti, nem kételkedhetünk többé, hogy ditsó-últ Árpád véréből uralkodó királyainknak Czímerét hajdan oroszlán ékesítette. Imre Király szavai ezek: „Predicto Stephano, suisque heredibus — arma eciam, seu insignia ipsius Domini et Patris nostri, et nostra, scutum, et desuper galeam, de summitate ipsius galée Leonis anteriorem medietatem, cum pedibus anterioribus, ungula aurea rapacia, ac coronam auream in capite gestantem” értsed reá concedimus. Bátya levélét II. András is elesmeri. Lássad RR. G. Fejér Codex Diplom. T. II. p. 304. T. III. Vol. I. p. 245. — Imre Király levele után az is bizonyos, hogy III. Béla Király 1195. évi petsétjén, mellyet Práy György Syntagmájában láthatni, a' thrónus két oldalára metszett állatok hasonlóképen oroszlánok. Imre és II. András arany petsétjén lévő négy kötőléken is oroszlánok fekszenek; ezeket pedig tartományokra, vagy pe-



dig folyókra magyarázni nem lehet, hanem anyyi királyi pajzsra. —

Vredius szerint in Libro de Sigillis Comitum Flandriae, hajdan Burgundia két pajzsán három aranyos: Arragónia veres pajzsán pedig négyes kötőlék fénylett. Elegendő ok nélkül írja tehát az Antverpiai Jézuita Papebroch Daniel, Comment. in leges Palatinales Jacobi Maioricarum regis, és utánna Práy György Syntagmájában 64 lapon: hogy Jolanta II. András' leánya Arragóniai Jakab Király felesége, Arragóniai III. Péter' s Majorikai Királynak Jakabnak anyja vitte volna a' négy kötőléket Magyar országból magával Arragóniában Heinéciusnál is a' XII. Táblán 3. szám alatt láthatni Mechtildis Anhalti Herczeg' I. Henrik feleségének petsétjét, melly 1267. évi oklevélen függ, ez egy három szegletű hat kötőlékes, és egy fél sassal ékesített pajzs. Brandeburgi Marchio Otto (élt XIII. században) Czímerén hasonlóképen négy kötőléket viselt. Lásd Ludwig Jo. Pét. illy című könyvét: Reliquiae Manuscriptorum in 4. Frankf. et Lipsiae T. VII. Tab. I. pag. 584. Tab. III. pag. 594. Tab. IV. p. 596 's a' t.

Ezeket tehát gondolóra vévén, 's bizonyosan tudván, hogy a' külföldi Fejedelmek is a' kötőlékes Czímereket kedvelték; tagadhatatlan, hogy a' Hazánk Czímerén lévő négy fejér kötőléknek valamint eredete, úgy jelentése is más okokon épül. E' rejtek megfejtésében annál bizonyosabb úton mehetek, ha a' Heraldika elejére, vagy is támadására vissza térek, 's onnan kezdem vitatásomat.

A' közép évi Glossarium Tomo III. pag. 349. Fasciola név alatt a' kötőlék eredetét a' térdei kötőtől támasztja Frantzia nyelven Fesse, Face, és Fasse. Illyen kötőkkel mint né-

melly Familiák tulajdon 's őket másoktól megkülömböztető jelekkel szokták volt a' Régiek nem tsak pajzsaikat, zászlóikat, hanem ruházatjaikat is ékesíteni, és illy színre festetni, a' melly szín tudniillik a' Familia tulajdonává vált. Kik Heinecius Syntagmájába tsak futólag is tekintettek P. II. pag. 204. láthattak illyes pántzérokat, rovásos köntösöket 's a' t. Ki előtt esmeretlen az Angol kék nadrággötő Rendje, Ordo Beriscelidis, Der Ritter Orden des blauen Hosen Bandes, mellyet III. Edvard 1349. évben felállított. a) Ez nem pusztá vélemény: Cum constat, úgymond Spaner in Insignium Theoria, viros principes vestibus usos esse colorum schemate proprio ornatis: potuerunt ii, quando prodisse in aciem cataphracti solebant, inficere cly-

- a) Ezen Rendről Hübner János Vollständige Geographié Edit 1758. I. Theil pag. 342. emégy ír: König Eduardus III. hat denselben a. 1349. zum Zeichen der Tapferkeit aufgerichtet. Denn als er zur ausführung des Hrieges wieder Franckreich von allen auswärtigen Orten versuchte Officiers verschrieb, so liess er dieselbe allemahl an einer runden Tafel speisen — damit wegen des Ranges kein Zanck entstehen möchte. Anno 1344. hielt er zu Windsor mit ihnen ein grosses Thurnier, und von der Zeit an war Eduardus III. bedacht, wie er sich mit diesen Ritttern noch genauer verbinden möchte. Als er nun a. 1346. in der Schlacht bey Cressy sein Knie-Band zur Lösung gebrauchte, und nach demselbigen Siege sich mehr brave Officier einfanden, als er nöthig hatte: so nahm er nur diejenigen heraus, die ihm anstundten, und gab ihnen zum Zeichen seiner Gnade, und zugleich zum Andenken der blutigen Schlacht a. 1349. ein solches blaues Band, welches sie an das linke Knie banden, und den heiligen Georgium zum Patron erhielten. — Der berühmte Ritter Elias Abmole in England hat in seiner Geschichte von diesem Ritter Orden, diese Ursache der Stiftung-Sonnenklar bewiesen etc."

peos eius coloris panni, quo in ornatu domestico amiciebantur, ut a suis agnoscerentur. — Bicoleres peti poterunt ex panno vestium bicolori: praesertim eae, quae sunt dimidie unius, et dimidie alterius luminis. Cuiusmodi fuisse Magnatum et Principum indumenta, dubitaverit solum is, qui priscos usus rerum, tantum a limine salutaverit.”

Ha ezek így történtenek, gyanithatom Curio Jakabbal De origine Francorum fol. 170. a' veres és fejtér színról, hogy Hazánk címérének jobb fele, tudniillik a' veres mezón húzott négy fejtér kötélék Frantzia eredetű. Curio Jakab a' Rhénusi Városok' veres és fejtér színű pajzsaikról vette észre, hogy rajtok hajdan Frankusok uralkodtak. — Én is ez ellen a' színeken épitem állításomat; de nem ok nélkül, mert Nagy Lajos Király azon levelében, mellyel 1369ban Kassa városának Czimert ajándékozott, a' négy veres és annyi fejtér kötéléket nyilván tulajdon Czimérének vallja. Levele mássát számomra Fischer Károly Ur, Kasa városának érdemes Birója küldötte, 's szóról szóra ez :

Nos Ludovicus Dei gratia Rex Hungariae etc. memoriae commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit, vniuersis, quod nos commodo et vtilitati fidelium ciuium et hospitum nostrorum de Cassa regia liberalitate inuigilare cupientes ac eosdem graciosis donis gliscentes ampliare, ad deuotam et humilem ipsorum supplicacionem eisdem ciuibus nostris de Cassa annuimus ex gracia spèciali, vt iidem amodo in sigillo ipsius Ciuitatis secreto et missiuo, a) ac vexillo formam clypei cum signo

a) Eddig a' Kassaiak szent Ersébet', úgymint Városok Pártfogónéja' képét viselték petsétjeken ilyen

nostro regio exornato, desuper videlicet vnum tractum, seu lineam flaueti coloris tribus imaginibus Liliorum compaginatam: ac de subtus quatuor Lineas ruffas et totidem albas lateraliter habentis in perpetuum gestare valeant atque possint Harum sub nostro sigillo secreto testimonialium Litterarum, quas in forma nostri privilegii sub magno nostro sigillo pro ipsis Civibus redigi faciemus dum nobis fuerint reportate. Datum in Diosgewr Feria prima proxima ante Festum Ascensionis Domini Anno eiusdem Milesimo Trecentesimo LXo nono. L. S.

Minden kétség elhárítására szükség még bebizonyítanom, hogy a' fejér és veres hajdan a' Frantzia Fejedelmek' tulajdon színe volt: Pro clypeis, írja az említett Spanner, suscepto bello contra Saladinum, ex Clementis III. adhortatione, ad discrimen militum suoram Rex Galliarum rubras, albas Rex Britanniae — caeteri quotquot militiae se devouerunt, gestabant in balteis et cingulis tesseras Principum; balteo albo et cyaneo vtuntur Britani, albo Galli.“ Triers János pedig Einleitung zu der Wappen Kunst pag. 603. okát adja, miért visele a' Nápolországban uralkodó Audegavi Ház veres színt: “Weil das ältere Haus Anjou, welches zu der Neapolitanischen Crone gelanget war, einen rothen Turnier Kragan zum Beyzeichen hatte, so wurde den Prinzen vom Königlichen Französischen Geblüt, welche nach der Zeit den Titel von Anjou geführt, eine rothe Einfassung zum Beyzeichen gegeben.“ — Hogy pedig a' veres és fejér kötölékek Robert Károly, Lajos fija, és Mária unokája paj'sain valóban az a' jel,

körülírással: S. Ciuium de Cassa. A' város' plébánia-Temploma tudniillik ezen szent Pártfogása alatt vagon.

mellyről mostan szóllottam, 's mellyet mostanában a' Frantziák Lambel, Lambeau, Brisures 's a' t. neveznek, bizonyos Joachim János Fridrik illy című könyvéből: Das neu eröffnete Münz Cabinet Nürnberg 1761. 4to. pag 310. Tab. XXXIII. Num. 2. a' hol Andegavi Károly Siciliai Király pénzét környűállatossan e'képpen leírja. „Auf dem Revers der Münze stehet das Patriarchencreuz unten zur Rechten der gekrönte Buchstabe K. und zur Linken eine Lilie, über welcher oben ein Turnierkragen mit vier Lätzen zu sehen ist. Auf dem Patriarchencreuz gehet die Umschrift: *In hoc signo vinces*: dergleichen man sonst auf den portugiesischen Münzen häufig antrifft. Diese ist hergenommen von dem Gesicht, welches der Keiser Constantin der Grosse soll in der Luft wahrgenommen haben, da demselben das bekannte Monogramma Christi soll erschienen seyn. — Der bekrönte Buchstabe K. ist der Anfangsbuchstabe von des Königs Namen Carl, und wegen seiner königlichen Würde mit einer Krone gezieret. Die zur Linken stehende Lilie ist aus dem französischen Wappen genommen, und giebt die Herkunft des Königs Carl aus dem königlichen französischen Hause zu erkennen. Der Turnier Kragen mit vier Lätzen ist das Unterscheidungszeichen, dessen sich in Frankreich die jüngeren Prinzen in den Wappen bedienet, um ihren Unterschied von dem Erstgebornen dadurch an den Tag zu legen. Es bestehen aber diese Unterscheidungszeichen, Beyzeichen, oder wie sie die Franzosen nennen, brisures, entweder in einer besonderen Figur, so den Hauptfiguren eines Wappens beygefüget werden, oder in einer Veränderung der Hauptfiguren, welche auf unterschiedene Art und Weise gemacht

werden. Der Ursprung ist aus Frankreich herzuholen, und sind dieselben eigentlich im zwölften Jahrhundert, unter der Regierung der Könige, Ludwigs des sechsten, und siebenten angekommen, um die Prinzen von Geblüt nach ihrem Alter, oder auch die natürlichen Söhne, von den ächten zu unterscheiden. Dieses bemerkt Palliot in der Science des Armoiries pag. 107. suiv. welcher auch davon viele Beispiele anführet. Dass diese Weise unter dem Könige Ludwig dem Heiligen unter der vornehmen Familien in Frankreich in vollen Gange gewesen, beweiset der gelehrte Jesuit Menetrier in der veritable art du blason. pag. 363. et 371. auf dem Grabmal per Beatrix, Gemahlin des Reymund Berengarius, Grafens von Provence. Wie dieser Gebrauch der Beizeichen auch nach Spanien, England, und Niederlande gekommen sey, das zeigen Speuer in Oper. Herald. P. I. c. 7. und Spelman in Aspilogia. pag. 140. — Unter den Beyzeichen ist eines der bekanntesten und gewöhnlichsten, der sogenannte Turnier Kragen, welcher auch eine Brücke, Bank, Steg, gekerbter Balken, und von den Franzosen Lambel und Lambeau genennet wird. Die Theile desselben heissen Lätze, Stellen, und Gestelle, und trift man derselben drei, und viere, auch wohl bis weilen fünf an. a) Weil nun der König von Sicilien

-
- a) Minálunk-is valamint Andegavi Házból uralkodó Királyaink petsétjeiken és pénzeiken, úgy színte a Szabad Királyi Várossaink' czímerein-is több, vagy kevesebb a' kötőlék; Esztergam városának régi petsétjén öt a' kötőlék; láthatni azt a' Budaiak régi petsétjeiken-is nem külömben Körmütz, Libeth-Bánya, Modor, Varasd, Késmark, Brezno és Besztercze-Bánya Czimerein.

und Herzog von Anjou, Carl, der Bruder des Königs in Frankreich, Ludwigs des heiligen war; so hat auch derselbe, nach der französischen Weise sich mit diesen Beyzeichen von dem Könige seinem Bruder unterschieden. Man findet auch dieses Beyzeichen auf andern Münzen dieses Königes sowohl, als seiner Nachfolger, welche im Argelati Tom. I. de Monetis Italiae Tab. XXVIII. N. 1. 2. 5. Tab. XXX. N. 4. und Tab. XXX. N. 3. vorkommen.“

Robert Károly-is az Andegávi Házból származott; tagadhatatlan tehát, hogy ő hozta mihozzánk a' négy fejér 's annyi veres kötöléket Liliommaival együtt. A' ki ezen megütközne, vizsgálja meg az ő Lajos fija, és Mária unokája kettős petsétjeit, 's azonnal észre veheti, petsétjeik hátlapja közepén Patriarkai Keresztet éppen olly helyheztetéssel, valamint az a' II. András, IV. Béla, V. István, Kún László, és III. András paj'sán látszatik; oldalvást téve a' nemzetségi Czímerjeiket, Liliomokat tudniillik és a' kötölékeket, mellyek petsétjeiken és pénzeiken mindenkor együtt 's igen ritkán elválasztva találatnak. Mar pedig ha a' kötölék ez előtt Hazánk Czímere volt, valóban azt a' kettős Keresztel egybe kötve a' petsétjeik közepén viselték volna királyaink; de IV. Bélától kezdvén Robert Károlyig; semmi nyomára sem akadhatni. Ez is nem a' tulajdon Czímerét, hanem a' kettős Keresztet vésette petsétjei közepére.

Schwartner Márton szerint Nagy Lajos vaia az első, kinek 1366-dik évi titkos petsétjén látszik a' Patriarkai Kereszt kötölékekkel öszvekaptsolva, és pedig a' paj's jobb felén áll a' kötölék, bal részén ellenbén a' kettős Kereszt. — Ezen helyheztetés oka lehetet nem a' Nagy Lajos, hanem a' petsét vésonék gondatlansága;

mert ha maga Lajos ügyelt volna a' mostani Czímerünk alkotására, valóban minden petsétjei ez után hasonlók volnának: de a' későbbiek is csak a' magányos kettős Keresztet mutatják közepekben. 'S ime illyes önkényből támadt változások adának a' mái Czímerünkre alkalmat. A' Heraldika pedig több efféle botlásokról tud szólni, mellyeket felesleg volna itten előszámlálni. — Andegávi királyaink után valóok jobbára nemzetségi Czímereikkel szokták volt a' kötőlekeket vegyíteni — miglen származások egészen feledékenységbe merült, 's még XV. század végéfelé a' mostani magyarázat szokásba nem jött, 's azt az egész Europa mint halhatatlan igazságot el nem fogadta. — Óseink valóban illyekben olly járatlanok valának; hogy XVII. században még az Andegavi Liliomokat sem esmérnék; mert II. és III. Ferdinand Brezno-Bányá Várossa Czímerét 1627. és 1650ben leírván és jóvá hagyván, az Andegavi arany Liliomokat kertieknek nézték és fejerre festették; e'képpen szólnak okleveleikben: „In qua quidem dextra caerulea Scuti arca, quatuor fluvii, nimirum principaliora Pannoniae Flumina: Danubium utpote, Sauum, Drauum, et Tybiscum designantes decurrere, et praeterlabi: in rubra autem sinistra Scuti parte, interna serie, sex alba Lilia ordine locata offloruisse, et excrevisse visuntur.“ — Pedig az egész Czímer Nagy Lajos király tulajdon Czímere; mert 1380dik évben ő tette Várossá Brezno-Bányát; azért-is azok a' Városok, mellyek az Andegavi királyainktól nyerték szabadságaikat, máiglan is kötőlekeket, vagy pedig Frantzia Liliomokat viselnek petsétjeiken, úgymint Körmözt, Libeth, Breznó-Bánya, Bártfa, Kassa, Kaprontza — Íram Bójt más Hava 19dik napján a'

Pesti Újhegyi Várban. Buda szerentsés visszavétele száz negyven ötödik esztendejében.

Podhradczky József,
a' N. M. K. U. Magyar Kamara Számvevői Hivatalának Ingrossistája.

3.

Izlamiták' bútsú Járása legújabb tudósítások szerént Török birodalom' esméretére.

A' Tudományok' pályáján egymással versenező Nemzetek, az uralkodó székektől buzdítva 's hatalmassaiknak segítségétől lelkesítve tsudára méltó hasznot tettek a' világ esmeretlen részeinek felfedezésével és tudományos megesméretésével; az eddig esmeretes részeiről pedig bővebb és hitelesebb tudósítások' szerzésével. Az Angol és Frantzia a' Német és Muszka kormányiszékek, 's ezeknek pártfogása alatt külömbféle tzédirányú társaságok számosabb tudósításokat küldöttek, főképen e' mostani században e' végre mindenfelé, a' mire már a' Svéddek is felbuzdultak (sőt Magyar Hazánkából is két utazók járnak bé mostan Aziának felsejét ajándékbéli költséggel, Nemzetünk' hült helyjének megvizsgálása, 's tós gyökerének feltalálása kedvéért) — Innen eredtek azok a' temérdek leírásai az utazásoknak, mellyek új foglalatosságot adnak a' tudósnak, nagyobb iparkodást a' kereskedőnek 's hasznos mulatságot az olvasónak. Méltán lehet azért kárlani: hogy ezek idegen nyelveken jutván hazánkba, 's itt is nagyobb részént magyarázat és summázat, vagy akarmi tárgyra intézhető kivonás nélkül maradván. mind eddig 1. A' külső országi Tudósoknak

's Könyvárosoknak adóztunk érettek 2. A' külső nyelvek' tudását szükségessé tettük 3. Elnéztük azt hogy több Hazafiak illy hasznos és gyönyörködtető olvasás nélkül maradjanak; holott a' külső nemzetek annyira iparkodnak az utazások könyveit magok' hasznára fordítani: hogy mihelyt azokból valami nevezetést kaphatnak; azonnal a' magok nyelvén sietnek közönségessé tenni nap vagy hónap szeres levelekben, vagy egyes könyv darabokban, vagy külömbféle tizmű gyűjteményekben. Méltán lehet tehát reményleni: hogy a' Magyar Akademia ezt a' gyönyörködtető ágát a' hasznos Tudományok' terjesztésének, figyelmére fogja méltóztatni; vagy pedig a' Tudományos Gyűjteménynek betses intézete, illyes folyó írásról is gondoskodni.

Rövideden említvén ezeket: tizelőmra siettek Jahrbücher der Literatur 49. Band előszámlált, a' Török birodalom' esmertetésével is olly nagy érdemre méltó Hammer József Udvari Tanácsos Ur, a' közelebb mult tizenkét esztendőök alatt Angol Frantzia és Német nyelveken kiadott 42 utazásokat, mellyek közül leginkább ajánlja nem tsak geográfiai hanem statisztikai tekintetben is: Andreossy, Beaujour, Leacke és Burckhardt munkáit, jelentvén: hogy Beaujour voyage militaire dans l'Empire Ottoman (mellynek még tsak első darabja jött ki mult esztendőben) az egész birodalomról legtellyesebb tudósításul szolgál. Össze hasonlítván ezeket a' Török írókkal; megigazítja írásaik hibáit, 's tudomány kedvéért az egész birodalmat hét fő részekben kívánja tekintetni u. m. E u r o p á b a n 1. északi részének teszi Boszniát, Szerbiát, Bulgáriát, Moldyát, Oláh országot és Tratzíát, ennek tsutsánlévő főváros Konstantzinápolylyal egyetemben. Jelenti hogy az utazók teszik:

Moldva és Oláh ország' lakosságának számát másfél millióra; Bosznia népét nyóltzszáz ezerre, mellynek fele Török, háromszáz ezer Görög és száz ezer Római vallású; a' Szerbok' számát mindössze 479 ezerre, kik közül száz húsz ezren laknak Boszniában . . . 2. déli részének vagy Görög országnak: Matzedoniát, Epirus egy részét, az Archipelagus (görög tenger) szigeteit 's Peloponezust — említi hogy most van munkában Görög ország' függetlensége; de még bizonytalanságban lévén annak határai is, nem tudhatni mennyiben 's meddig marad Török birtadalom alatt.

Aziában négy részre osztja azt, u. m. 3 kis Áziának nevezi; a' fekete közép és jóniai tengerekkel körül fogott félszigetet. 4. Mezopotámiának: a' Taurusz hegyektől fogva Eufrát és Tigris közt fekvő tartományokat, mellyeket Asszirianak is neveznek, 5. Sziria Palesztinával. 6. Arabia.

Afrika i birtokait teszi 7. Egyptom, 's a' rablók tartománya (de ezt a' Frantziák már elfoglalták.)

Ezekben lévő helytartóságokat és Szandsák 's Bíróságokat számlálja továbbá elő; lakhelyeikkel egyetemben, azt is megjegyvezvén, hogy a' Bíróságok' Megyéje nem eggyez-meg a' Szandsakságokéval mindenütt, úgy hogy némellyik Bíróság alatt két szomszédos Szandsák helységek is vagnak. Mind ezeket így vettem számba; még pedig kihagyván a' Szilistrai Helytartóságból a' Drinápolyi békekességben elszakasztott Bender Ibrail és Izmail vidékit 's a' Rumili Helytartóságból Dalmatziához még elébb ragasztott egy egész Szandsákon fellyül egy Bíróságot.

Tartomány	Helytartóság	Szánd-sákság	Bíró-ság	Jegyzés.
Europa	Bosznia	4	40	35 Sz. 252 B.
	Szilizsitra	5	32	
	Rumili	16	79	
	Mórea	5	38	
	Kréta	3	3	
	Kapudán Pasa	2	60	
Kis Ázia	Ugyan az	3	48)	Náiboka' Bírák 51 Sz. 592 B.
	Anatoli	41	298)	
	Karamán	7	45	
	Adana	3	28	
	Szívász	7	103	
	Trabezun	3	21	
	Erzerum	14	49	
Szia	Háleb	6	26	19 Sz. 60 B.
	Szaida	2	4	
	Tripolis	5	14	
	Damaskus	6	16	
Mezopotamia	Ván	14	14	egyik Szandsák örökös öt közülök örökös 163 Sz. 163 B.
	Karsz	6	6	
	Tsildir *)	16	16	
	Sehrszor	32	32	
	Meraas	5	5	
	Raka	10	10	
	Diarbékr	26	26	
	Mosszul	6	6	
	Bagdád	18	18	
Baszra	30	30		
Arabia	Dsidda	1	1	
Áfrika	Egyptom	—	36	hat kerület 36 Bíró-ság, melly alatt 72 helybeli Bíró-s.
Mindössze		269	1104	

*) Kosmolog Journal 1829 Februar. 139 lapon ezt a Helytartóságot nevezi Achalczike, a' benne lévő első Szandsákságról 's a' Szandsák és Bíró-ság számát 24re teszi.

Nagyon különbözik ez a' legújabb tudósítások szerint készült számbavétel Detsy Osmagnagrafiája II. Rész 142 lap. lévőtől; hol Európában 14 Aziában 17 Helytartók, 's ezek alatt Európában 106. Aziában 168 Szándsákok adatnak elő; itt pedig Helytartó Európában 6 Aziában 21. Szándsák Európában 35 Aziában 234.

A' Bírák (Kadik) számáról az Ulemákról készült értekezésben is Tud. Gyűjt 1830. III. K. 22. lap. beiktatott számtól, melly szerint Európában 197 itt 223, Aziában ott 223 itt 816 vagyon. Illy nagy különbség onnan eredhetett: hogy még a' Török Birodalom tellyes divatjában volt; az alatt is leginkább tsak Rumili Anatoli Karamáni és Szivászi Helytartóságokba, 's ezeken kívül tsak némelly helyekbe rendeltettek Bírák Konstantzinápolyból; a' többi nagyobb részbe pedig magok a' Helytartók tettek; 's ez is bizonyoságot tészon arról; hogy a' Török uralkodó szék, legnagyobb virágzásakor sem tudta magához vonni tellyességgel a' birodalomnak igazgatását, végezetre hogy a' sok Helytartós birodalmakban mind az uralkodó szék, mind a' népek elerőtlenedvén: könnyen hódolnak az idegen hatalmasnak.

Igen sok bútsú helyeik vagynak a' Mozlíminoknak, mert ők minden Prófétaiknak és Szentjeiknek sírjaikat látogatni szokták, építvén a' végre kisebb vagy nagyobb templomokat azok körül, mellyeknek legbelsőbb részébe foglalják a' Szentnek temető helyét az oltár megé; vagy oda temetik holta után a' Metsetnek boldogult építtetőjét, ki annak mindenhai fent tartására, 's Papjainak és szolgálainak fizetésére tett fundátziót. Ámbár az Izlámnak ez a' vá-

lasztott tzimere: Nints több Isten tsak az Isten, és az ő Prófétája Mohammed: mindazonáltal a' Zsidóktól 's Arabsoktól is által vévén a' világ' kezdete-óta volt Szenteket 's Prófétákat, annyira megszorították azoknak számát; hogy már Konstantzinápoly' bevételekor (1453 a' Mozlimok' számlálása szerint 857 eszt.) a' diadalmas 11dik Mohammed Szultán Galata lakossainak adott szegődség leveleiben esküszik a' mennynek és földnek Istenére, az ő nagy Prófétájokra, Mohammedre, a' Koránnak hét rendbéli szent olvasása módjára, Istennek száz huszonnégy ezer Prófétáira 's a' t. Úr Jézusnak fő helyet adnak ezen sok Próféták között, kiről azt tartja a' Mozlim legenda: hogy Damaszkusban Árusz nevű Minaret az az mennyasszony' tornyára fog leszállani menyből a' földre, megítélni Josafát völgyében az eleveneket és holtakat; 's ebben annyival inkább megerősödtek: mivel Damaszkusnak $\frac{805}{1401}$ Timur seregeitől felégettetésekor, tsupán ez az egy torony maradt épségben, ám-bár tsak fa fedele volt is. Még is elsőbbnek tartják Mohammedet, kinek születése, temetése és mennybemenése helyére bútsúra menni kötelessége minden Mozlimnak, a' kitől tsak kitelhet; mivel ő tudta elemészteni a' keresztényen híveknek olly nagy számát, 's az Apostoloiktól fundált Ekklésiákat fegyverrel 's tsábítással. Születése' helye Mekka legfőbb a' butsújárások között, hol kivált az égből esett Kaaba nevű kőnél áhitatoskodnak. Medinában koporsóját látogatják, Jerusalemben pedig mennybemenetelét.

Fejvesztés alatt lévén megtiltva minden más vallásnaknak a' metsetekbe, főképen a' nevezett három városokban Haremein Serifein nevezet

alatt lévő szent helyekbe menetel; tudósítást elegendő hitellel venni ezekről mind addig nem lehetett, míglen századunk elejétől fogva beférkezettek azokba 1. A' Syanyol Pedro Nunes vagy Badia vándorolván álortzásan Alibég nevezet alatt. Utazása kiadatott illy tzimmel „Travelsof Alibeg in Marocco.“ „Tripoli Cyprus, „Egypt Arabia Syria and Turkey, between the „ycars 1803 and 1807 written by himself, and „illustrated bymaps and numerous plates in two „volumes London 1816.“ de ez is hamar elholt utazása ntán. 2. Burckhard kit Angliában Afrika' belső részeinek megesmertetésére összeállott társaság küldött utazni, 's e' végre ő Izlámra (Mohammed vallására) térvén, hamar elvégezte a' papságra kívántató tanulást, magát Seichnak rendeltette, 's útjában gyakorolván papi tisztjét, ugy ment az Egyptomi V. Királyhoz utazó levelet kérni bútsújárásra. Alexandriában lakó kereskedő, 's ottan Dániai Konzul Dumraicher Urtól hallottam történeteit: hogy a' Vitze-Király ettől az ottan egymással tzivódó keresztyén felekezetek által előre tudósittatván; midőn Burckhardot maga eleibe eresztette; mindjárt szemére vetette néki; hogy tsak vizsgálódás okáért szarándokoskodik azért jár gyalog hogy pénzt ne keressenek nála és életét menthesse; holott neki tudtára vagyon, melly gazdag fizetést kap Burchardt Angliából erre az útjára. — Erre Rurckhardt előadván tanulásáról bizonyság leveleit, kívánta a' V. Királytól, hogy őtet examináltassa-meg, igazságának bizonságára. Mindjárt által is adta e' végre a' főpapoknak, kik egynehány óra múlva jelenték a' V. Királynak: hogy Ibrahim Seich (e' volt Szerzetbeli neve Burckhardtnak) olly tudós 's olly tökéletes Mozlim, hogy nékiek tsudálkozniok kellett nagy tu-

dományjann 's félniek valami kérdésétől. A' V. Király tehát elkészíttette a' passzust számára, 's maga adta azt Burckhardt kezébe illy szókkal „te megtudtad tsalni a' főpapokat is; „de „én tudom ki vagy, azért rád tovább is vi- „gyáztatok. Menj azonban feltett útadra bé- „kével, mellyre imé egy zsatskó pénzt adok, 's „megkívánom hogy visszajöttödben is meglá- „togass.“ Így ment el Ibrahim Seich bútsú- „járásra, 's leírván útazását kiadatott az illy tzm alatt „Travels in Arabia, cõprehending an ac- „count of those territories in Hedjaz, which „the Mohammedans regard as sacred, by the „late John Lewis Burckhardt, published by „authority of the associaton for promsting the „discovery of the interior of Africa London „1829.“ Bu-ckhárdot azonban szarándokságá- „ból visszatérésekor megemésztette a' sok viszona- „tagság Kairóban, hol Mozlim pap módjára te- „mettetett el 3 Szétzen Seeßen a' Gothai Her- „tzege' költségén indulván hasonló útazásra, bő- „vebb tapasztalás, 's nagyobb bátorság' okirt ha- „sonlóképpen Mozlimmá lett; de ő is megholt visszajöttében, minthogy nem tsak a' Levéntai de kivált az Arabiai levegő az Europaiaknak nagyon veszedelmes. 4. Jerusalemet Richárdson írta le bőven, a' város' rajzolatját is ki- „adván, 's az ő tudósítása föllyül haladja a' töb- „bit, minthogy őtet a' nagy templomba is beere- „zették, orvosi fáradozásaival nyert kedvezés- „ből. Ezeknek útazását summásan előadta töb- „bekkel együtt az Ozmán birodalom' történeteinek írója M. Hammer Jósef udvari tanácsos, 's a' napkeleti nyelvek' fõtolmáttsa Bétsben Jahr- „bücher der Literatur 45 kr. 50 Band; 's midõn az Ozmán birodalom' történeteit anya-nyelvün- „kõn kiadni szándékozom, mellybõl számos könyv-

veket már el is készítettem nyomtatásra; kötelességemnek tartottam ügyelni mind azokra mellyek tzéломra segítenek, 's munkám eránt hazámfiainak pártfogására, 's a' velem levelező tudós írónak bizodalmaára méltatnak. E' végre készítettem az Ulemákról értekezést, 's mostan a' bútsújárásról tudósítást; kellemetes újságnak vélvén ezeket, 's Ozmán birodalom' történetei eránt szükségeseknek; minthogy mind az Ulemáknak Iidik Mohammed alatt állapított rendje azon történetek XVIII. Könyvében Aali után, mind Szinán Pasának Mekкаи bútsújárása $\frac{978}{1571}$ eszt. XXXV. Könyve végén Kutbeldin Mohammed szerént tsak rövideden van előadva, 's azólta már sokban is változott.

Hads a' nevezete a' Bútsújárásnak a' Mozlimoknál, 's a' ki azt tellyességgel végezi, annak szoktak nevéhez adni Hads i titulust. Hat tsapatokban (Karaván) gyűlnék össze a' bútsújárók 's Mekkában egyesülni, u. m. 1. Sziriai mellyben vagynak Európai 's Ázsiai Török birodalomból akar a' földön, akar a' tengeren oda szándékozók, kik Damaszkusban szoktak öszve kaptsolódni, és szentelt teve Mahmil hátán Konstantzinápolyból hozni a' gazdag ajándékot mellyet kísér egy fő rendbeli Uléma Mahmel Kadi-szi titulussal. 2. Egyiptomi 3. Perziai 4. Moghrebi Áfrikának nyugoti részeiből 5. Arabiai Jemenből 6. Indiai. — Tevéket szoktak ezek bérleni, 's azokon szállítani egyszer'smind külömbféle árukat hazájokból a' bútsúra, mellyen a' szegényebbek koldulással keresnek élelmet. Legbetsülete-sebbeknek tartják a' szegények közül a' Négereket, kik szolgálatba szegődnek, vagy pokrótzot, gyékényt, kosarat fonnak, vagy a' bútsúsok kedvéért agyagból apró tűzhelyeket készítenek kávé-főzésre, olly divatban lévén itt a' kávé

ital: hogy egy portzióba 10—15 tsészére valót adnak fel, 's napjában 50—60 tsészével isznak, ezen a' legnevezetesebb kávé termő hely Mocha vidékén — vagy pedig kitsirázott árpából ser forma részegítő italt készítenek, mellynek neve Busza. Így van itt is összekötve régi világ szerint a' részegeskedés, a' vásár 's koldulás a' bütsúval, mellyet olly igen kívántak Isten' és Szentjci tiszteletére. — Esmerkedjünk meg azomban Mekkával' elébb mint sem a' Bütsújárást szemlélnénk.

M e k k á n a k útszái sokkal szélesebbek mint akármelly más napkeleti városé, úgy hogy itt a' vesztő hely is a' fő útszában vagyon. — Házaik kőből épültek, még pedig sok három emeletre, 's ritka van kívül bemeszelve, úgy hogy itt a' napnak erős tűzésében is könnyebbit széllyel nézni a' köveknek hamuszín' homályja. Útszára sok ablakjaik vagynak, mellyek előtt könnyű nádból készült leplek függenek szűnyoghálóképen. Tetejek a' napkeletiek szokása szerint egyenes, körül van korlátolva, 's a' víz róla tsatornán foly le az útszára. Tsak az aszszony-nép szokta ezeken a' házfedeleken tenni munkáját; férjfiaknak oda menni nem szokás, hogy a' szomszédoknak alkalmatlanságára ne légyenek. Sem vendégfogadó, sem tsúr vagy pajta és állás, sem az udvarokon kapu nintsen Mekkában; 's azért kéntelenek a' bütsús Kalmárok nyílt udvarokban tartani portékáikat. — A' jövevények' számára mindenik háznál egyes szobák nagy számmal vagynak; de azok is már romladozottak, mivel nem kelendők, miólta a' bütsú járók' száma inkább - inkább kevesedett. Egyik piatzán áhíttatosan szemlélik azt a' házat, mellyben Próféta'juk született. Az útszák nintsenek kirakva, 's az ivó víz is szűken

ken van benne, mert a' Zemzen nevű szent kút-
 nak vize, melly Hágár előtt fakadott fel midőn
 Izmaillal oda érkezett, igen nehéz, 's a' gyom-
 rornak terhére vagyon. Lakossai 25—30 ezeren
 lehetnek, nagy részént Sherifek Mohammed
 Próféta atyjafiai, vagy ott helyben születve,
 vagy máshonnan költözködve, kik közül a' tu-
 dománnyal 's törvénnyel foglalatoskodókat Zeid
 uraknak; a' fegyverrel 's Ország dolgával haj-
 lódókat pedig Sherif nemeseknek nevezik,
 úgy hogy itt nem szokták őket Emir Fejede-
 lem névvel tisztelni, mint egyéb részeiben a'
 Török birodalomnak. A' Sherifek mindnyájan
 szép ábrázatú emberek, szemeik képek és sas
 órrok a' Beduinokéhoz hasonló, tsak hogy ők
 testesebbek, mert könnyebben élnek. Mekka' la-
 lakossai legszebben beszélnek arabsúl, tisztán
 szokták öltözetjeiket tartani, 's gyakran váltani,
 és általában sokkal emberségesebbek mint a'
 többi arabs fajták, elevenebbek 's barátságosab-
 bak is azoknál. Élet módja itten a' templom-
 beli szolgálat 's kereskedés, nem tsak portékák-
 kal, hanem élelemre valókkal is a' szarándokok'
 számára. A' kik köztök korhelyek szemtelenek
 's gaz emberek: azok kerítésre 's katzérságra
 adják magokat, 's ezeknek tzimje Metevaf vagy
 Delil (Olasz országban Ciceroni) és mivel Moz-
 lim törvény szerint butsújárásra minden asszony-
 nak a' maga férjével kell menni: azért némelly
 gazdag özvegy asszonyok Mekkába érkezvén,
 illyekkel köttetik magokat házasságra butsújárás
 okáért, melly után ismét elválnak tündér fér-
 jeiktől, kik magok is könnyen állanak elválás-
 ra, tsakhogy tovább is úzhessék bőv jövedelmű
 katzér mesterségeiket. Mintegy nyoltzszázan
 vagynak illyenek. A' Sherifek közül Mekkában
 lévő Fejedelem, ki egyszer'smind az egész

Hetszaz tartománynak ura, elébb valónak tartja magát minden pasáknál, sőt azzal kérkedik: hogy ha a° Török Szultán maga elmenne is Mekkába; még annak is felkellene ő előtte állani, 's őtet elsőben köszönteni, ámbár azért bútsújáraskor is illy titulussal könyörgenek, a° Szultánok Szultánja, a° Chákánok Chakanja, két „tengernek és világ' részeinek ura, 's Izlám szent „helyeinek oltalmazója”, 's azután mondják nevét 's atyjáét.

A° Butsú járásról következő hét rendszabások vagynak, mellyeket a° Mozlimok előadnak Menazik ol hads nevezet alatt: 1. a° Szarándok ruhának Ihram magára vétele. 2. Aarafát hegyén három óráig tartó tiszteletnek meghalgtása Szilhidse 9dikén 3. a° hajnali könyörgés Szilhidse 10dikén Mordelifben. 4. Szilhidse 10. 11. 12dik napjain hét hét köveknek háromszori hajigálása a° kő oszlopoknál 5. áldozat a° Mina völgyben. 6. Mekkába vissza térvén, az Omra Kápolnának meglátogatása. 7. A° Kaabának hétszer megkerülése mint az Angyalok is teszik, vagy a° hét Planéták a° nap körül, mellyet már Plutarch is megjegyzett Numa XIV. Visgáljuk mostan ezeket sorjába.

1. Ihram neve annak a° két darab gyólt, gyapjú vagy pamut materiának, mellyeknek egyikét ágyékaik fedezésére; vékonyaikra kötik, másikat nyakokon körül vállaikról olly formán eresztik le, hogy a° jobb kar mindenkor mezítelen' és szabadon legyen. Igen ártalmas az illyetén fél mezítelenség a° ruhához szokott embernek, mivel sok napokig 's némellyek majd egész hónapig ki vagynak e° szerént téve a° nap' melegeinek 's az esső szakadásnak, melly itten nem olly rendszerént szokott lenni mint Afrikában a° fordító karika (Tropicus) alatt, hanem

gyakran olly nagy víz özönt is ereszt, hogy még az épületekben is károkat téssen. A' fél mezítlenséghez járulván a' hosszas gyaloglásnak 's böjtölésnek terhei; nem tsuda, hogy illy sokféle alkalmatlanság veszedelmes próbára teszi még a' legizmosabbakat is.

2. Aarafat (könyörületesség hegye, 's talám tsak szó kimondás vagy írásbeli hibából különböz *Αραφατ* és *Αραφατ*) szent helyekkel tellyes gránit hegy, mellyen elsőben is negyven gráditsokra mennek fel arra a' helyre, a' hol Gábor Angyal imádkozni tanította Ádámot, 's onnan a' tetejére, hol Mohammed Próféta állott bútsújáraskor. Mind a' gráditsók, mind a' hegy tetőbe vannak terítve keszkenőkkel a' Koreis fajta Beduinok által, kiknek azért ajándékot (alamisnát) adnak a' bútsújárók. A' gazdagabb szarandokok sátorot ütnek a' hegy alján, 's Burckhardt három ezerre teszi az illy sátorok' számát, megjegyezvén, hogy a' bútsúsok nagyobb része sátor nélkül volt. Mintegy huszonöt ezerre írta a' bútsúsokkal járó tevék számát, mellyeknek fele a' Sziriai, negyed része az Egyiptomi Karavánhoz tartozott. Szintén hetven ezerre betsülte az itten össze gyült népek számát, kik különbféle nyelven beszéltek, 's annál inkább gerjesztették őtet több tartományok' látogatására, mivel itt úgy képzelte magát mintha vándorlók' templomában volna. *Chutbet ol wak f* fundátzióért 's pátronusért könyörgés az áhítatosság, mellyet itten a' Mekkai biró imádság idejétől fogva három óráig, egészen napnyugtáig tevehátan ülve tartani szokott, úgy hogy minden négy-öt minuta közben megállapodik, 's ez alatt a' bútsújárók' nagyobb része lebegteti feje felett az Ibrámjának egyik végét, 's kiáltoz Antiphonaként *Lebik alla hüme lebik* készen oh

Uram készen! A' Pap szüntelen törli szemét keszkenőjével, minthogy a' törvény rendeli azt, hogy maga mutasson megilletődést másoknak buzdítására, — 's ez alatt sok szarándokok zokognak, melleiket verik, bűneiket hangos szóval meggyónván. Burckhardt ott létekor a' Hett-sázi lakosok 's a' török katonák ez alatt fetsegttek 's nevetkeztek, sőt midőn a' Szarándokok lobogtatták Ilirámjaikat: gúnyolva hadonáztak, hogy ezt a' tzeremoniát kitsufolhassák, hát megett egy dombon Arabsok 's katonák ültek kedvekre pipázva közel egy barlanghoz, mellyben egy kofa kávé árult, a' kinél ivók lármájokkal 's hahotájokkal gyakran botránkoztatták az áhítatoskodást nagy számmal voltak szokott ruháikban is, 's végét sem várván az estei szürkületig hosszasan tartó áhítatosságnak, elmentek sokan a' hegyről, mellyre úgy is tsak a' köznép szokott felmenni, a' főrendűek pedig a' hegy alatt sátorjaikban állani, 's az áhítatosság végével szintén verset lefutni, mikor egyszer'smind levezetik az ajándékot hozó szentelt tevéket is, mellyeknek vezetése soráról gyakran vérengző verekedések támadtak.

3. Éjtszakára kelve puskákkal és rakétákkal szokott tüzeléssel, fáklyák világánál mennek a' Szarándokok a' Maszumeini völgy úton (paszszus vagy horhónn) által Mozdelifig, hová két órai járás után elérkezvén, a' Metset előtt letelepednek. Itt Pünköst (kis Beirám) innepén Szilhidse 10dikén hajnalban ágyú lövéssel ébresztik fel a' bútsújárókat áhítatosságra, mellyet ismét a' Mekkei Biró tart, a' Mozdelifi metsetnek magas állásáról, 's még fáklya világánál kiáltoznak mindenfelől: Lebik alla hüme lebik, egészen nap feljöttéig, mikor osztán a' bútsú-járók

elindulnak a' Mina völgybe, melly oda egy órányira van.

4. Mina völgyben egy egy kő oszlop áll a' bejárásnál, közepén 's kijárásnál, 's mindenik oszlopnál hét hét követ hajít el mindenik szarándok Ábrahám emlékezetére, ki midőn őtet a' Sátán ezen a' völgyön által ereszteti nem akarta, köveket hajigált arra, úgy hogy azok rája forradtak. Más nap' épen délben ismét mind a' három oszlopnál hét-hét követ hajigálnak, 's még utánna következő Szilhidse 12ikén is hasonlóképen, úgy hogy mindenik szarándok harmadnap alatt kilentzszer hajítván hét-hét darab követ, a' climactericus 63 szám szerént raggatja azokat az álnok, átkozott, kinzó és megkövezni méltó Sátán testére. Deuçalion és Pyrrha regéi juthatnak itt eszünkbe.

5. Mina völgyben mindjárt első napon Beirám innepén állitanak elő hat-nyoltz ezer juhokat vagy ketskéket áldozatra, mellyekből a' Hanefi szertartásán lévőknek nem szabad többet megenni fél-fél fertálnál. Áldozat után lenyíretik hajokat a' butsúsok; de a' Safii szertartásán lévők tsak negyed részét, a' többbit Mekkából vissza jöttökkor. Áldozat után levetik a' Szarándokok az Ibrámot, 's magok ruháiba öltözködve hálálkodnak egymásnak, a' bútsújárás' szerentsés végeztéért. Mina völgytől észak felé fekvő Thebir hegy alján meglátogatják azt a' helyet, hol Ábrahám a' fiját Isákot megáldozni akarta, 's azt a' barlangot, mellyben Izmailt szülte Hágár; de erről magoknál a' Mozlimoknál lévő traditziók is ellenkeznek egymással, azt is tanítván: hogy Ábrahám a' Moria hegyén Jeruzsalembe akarta fiját megáldozni, 's Izmail Sziriában született.

6. Mekkába vissza térvén, a' Vadi Fatme felé menő úton van egy kis kápolna Elomra nevezetű, tsak egy sor oszloppal, mellynek meglátogatását szint' olly múlhatatlan kötelességé tették a' bútsúsoknak mint Kaabáét.

7. A' Kaaba (szent ház) áll egy négyszegű nagy templomban (Haram) mellynek hossza 250 szélessége 200 lépés mint a' Lorettói templomé mellyben áll a' Santa casa (szent kápolna). Napkelet felől négy sor, más két oldalán három-három sor oszlopok veszik körül ezt a' tizenkilentz kapu helyeinél fogva nyilván álló nagy tornáztot, 's tartják annak tsutsos bolthajtásait, mellyekről lámpások lógganak, 's befedésére 152 kúpok készültek. Oszlopainak száma 455, mindenik húsz lábnyi magas, de az általános vastagsága némellyiknek egy, némellyiknek másfél lábnyi; némellyik fehér márvány granit és porfirból; de nagyobb részént a' közellévő hegyekben termett kövekből idomtalanul készült. A' bolthajtások, falak és Minarétek durva festékekkel vagynak bemázolva, hol sárga, hol veres, hol kék színre. A' középelt lévő szent házhoz az oszlopoktól fogva hét út vagyon kirakva, 's apró követtsel vagy fővényel behintve, a' földszínén feljül kilentz íznyi magasságra, 's olly szélességre, hogy öt ember mehessen egymás mellett; mindeniken tsak itt-ott látszik ezeken az úton egy két fűszál, melly nappalanként az út sorjában föld korszókban álló szent víznekj sovárgásától tenyészik.

Hosszikás 's erős épület a' Kaaba szent háza; széle 14 hossza 18 magassága 30 lábnyi (a' Lorettói Santa Casa is épen illyen széles, de hossza 30 magassága 18 láb). Valamellyes távolságról szemlélve, kotzkához látszik hasonlónak. Egyetlen egy ajtaja van az északi felén, a'

földtől hét lábnyira felemelve, úgy hogy fa-lajtorját szokás oda támasztani bemenés okáért. Mostani ajtaja melyet 1633 eszt. küldöttek Konstantinápolyból, ezüsttel van pántolva arányos tzipraságokkal, 's ennek küszöbére éjtszakára apró viasz gyertyákat gyújtanak; a' füstölőket pedig megtöltik pé'smával 's aloefával. Nem tartják mulhatatlanul szükségesnek, a' bútsújás tellyességére a' Kaaba hajlékába bemenetelt; hanem tsak hétszeri megkerülését, 's a' külső sarkába befalazott kőnek tapintását. Északi tsútsán az ajtóhoz legközelebb áll a' falban ez a' híres kő, négy vagy öt lábnyi magasságra a' föld felett, melly idomtalan tojás-kerékded, mintegy hét íznyi általjában, egy tutzet apróbb kövekből kittel össze forrasztva 's tökéletesen megsimitva, olyan forma mint a' Láva, néhol fehères vagy sárgás apró keverékkel. Mennykőnek (Aerolythos) lehet azt tartani, ámbár annak nivoltát az útaxók meg nem határozták, mindazáltal a' rege szerént, melly ezt is az égből lehullott kövek közé számlálja, ezüstből széles abrants van rája szegezve ezüst szegekkel. Hoszszasan leírja Burckhardt ennek történeteit, melyekre mostan kiterjeszkedni nem lehet.

Tsak három izromban szokták esztendőnként felnyitni a' Kaabát: Ramazán 20dikán a' nagy böjtben: Szilhidse 15dikén utolsó hónapban, a' kis Beirám innepe után ötöd napra; Moharrem 10dikén új esztendő után tized napra, egy óra mulva nap költe után támasztják küszöbjéhez a' lajtorját, melly mellett botokkal állanak a' Templom' szolgálatjában lévő herétek, 's rá ütnek arra a' ki beakar tolakodni ajándék nélkül. Oda bent nyoltz Rikaat imádságot tesznek, az-az a' Kaabának mindenik szegletében négyszer veti magát földre a' szarándok.

(Hadsi) 's négyszer két fel. Imádsága végével mindenik a' falfelé terjeszti karjait, 's a' falhoz nyomja ábrázatját; de nem hallani tőlök egyebet sóhajtásnál 's fohászkodásnál. A' melegség miatt nem tudott abban Burekhardt öt minutánál tovább maradni. Az ajtónál egy Sherif ül, a' Kaaba ezüst kultsával, kinek szint' úgy mint a' mellette álló heréltnek minden bútsú-járó fizet kimenetelekor. Utánna következő napon az asszonyok számára nyitják fel a' Kaabát. — Ennek belseje egyetlen egy szoba vagy hajlék, mellybe tsak az ajtajáról hat bé világosság, 's fedelét két oszlop tartja, 's azok között aranylámpások számosan függenek, mellyeket még a' Vehabiták sem báuntottak. Dél-napkeleti tsútságban másik kő vagyon öt lábnyira befalazva a' föld felett, mellyet nem tsókolnak meg a' Szarándokok olly buzgósággal, mint az elébbit; hanem tsak jobb kezeikkel tapintanak. A' Kaaba északi felén mindjárt az ajtónál a' fal tövében olyan meder látszik a' padlat' színén, a' mibe három ember elülhet. Ma a d s e n a' neve, 's azt tartják hogy Ábrahám abban gyúrta össze mészszel a' sárt, a' fíjával Izmaillal a' Kaaba épületjére. Napnyugoti felén a' kupola alatt két lábnyira vagyon ama nevezetes arany tsatorna M i z a b a' fedelezetről eső víznek felfogására, mintegy ölnyi hosszú 's négy íznyi széles, mellyet $\frac{10}{16} \frac{21}{12}$ küldött Ahmed Szultán Konstantzinápolyból, 's alatta a' padlat színes mozaik, mellynek közepette két gömb verde antico vagyon. Itt fekszik eltemetve a' Mozlim regék szerint Izmail, Ábrahámnak Hágártól született fíja, ez a' napnyugoti oldal 3—4 lábnyi térségre fél karikás fallal van befoglalva, mellynek neve Elhatim, a' térjét pedig hívják H a d s r. I z m a i l. Izmail elválásának, mellyben imádkozni szint'

olly idvességesnek tartják, mint bent a Kaabában.

Kaaba ruhájának hívják azt az arany be-tűkkel szőtt fekete selyem szőnyeget, mellyel beterítve van a' fala kívülről. Szilvide 10dikén, tizenegyedik hónapban veszik le a' régít, 's két hétig áll a' Kaaba mezitlenül, miglen a' bútsú-járás idején rá teszik új ruháját, az Arabs aszszonyoknak Lili (Hallelujah) éneklése között. Minthogy nints ez a' szőnyeg a' tzővekjeire szorosán kifeszítve; azért akarmi szellő is lenge-dezteni, mellyet látván az egybegyűlt sokaság: áldást 's idvességet kiált azokra az angyalokra, a' kik repdesésének tulajdonítja a' szőnyeg' le-begését; mert azt tartja: hogy hetven ezer angyalok őrzik a' Kaabát, 's vissza viszik majd azt paraditsomba, az utolsó napon hallatandó legelső trombita szóra.

Köröskörül a' Kába mellett tojás forma ka-rikában nyoltz iznyivel mélyebb a' padlat (flasz-ter) mint a' Haram földszine, 's ez a' tér ara-nyozott vékony 32 oszlopokkal van körül véve, mellyek között mindenütt hét hét lámpás függ. Ezen kívül még másik nyoltz lépés szélességű kerület vagyon, egy keyéssé magasabban mint a' beisó, 's ezen áll az öt Makame, a' Zemzem, Baber Zelam és Minber. A' négy első Ma-ka-mék imádkozás helyei: a' négy orthodox Hanefi, Safü, Hanbeli és Malcki felekezetek számára, a' Kaaba négy oldalai erányában vagy-nak; a' szent forrás Zemzem épületje pedig a' Hanbeli stázióhoz legközelebb. A' Vehábi-ták' fellázzadása előtt tsunyán nyerekedtek a' Sherifek Zemzem vizével; de most ingyen jut-hatni ahoz a' téjszínű édes és langyos vízhez, melly a' városban lévő kútak sós vizeitől annyi-ra különböz. Zemzemtől észak napkeletre két

kupolák vagynak sekrestye gyanánt, melyekben tartják a' vizes korsókat, lámpásokat, szőnyeget, pokróczokat, seperőket 's a' t. Zemzemtől napnyúgotra áll a Kaaba lajtorjája, $\frac{1}{2}$'s egy vékony bolthajtás, melyet Báber Z el a m: Idvesség kapujának hívnak, 's egyenesen ez előtt az ötödik Makame, melyet Abraháménak mondanak, annál a' kőnél, mellyen ő állott a' Kaaba építetésekor. Ehez napnyúgotra legközelebb vagyon a' katedra M i n b e r, mellynél a' Szarándokok lábbelieket levetik, nem a' főnek hanem a' lábnek mezítelensége lévén napkeleten az imádó tiszteletnek tüzimere 2 Mos. III. 5. esténként könyörgéskor, nem csak ennek a' két pítvarnak padlatját, hanem még a' külsőbb tornátnak követses földjét is 60—80 lábnyi hosszú, 's négy láb széles Egyiptomi szőnyegekkel teritik bé, melyeket ismét feltekergetnek imádság után. A' tornátnak messzebb lévő részeit, 's az oszlopok' közeit is Szevakini pokróczokkal teritik bé, melyeket nagyobb részént a' Szarándokok adnak ajándéknak, 's azért rájuk írják az ajándékozók' neveit. — Ekkor a' lámpások meggyújtatván; a' Szarándokok hétszer megkerülik a' Kábát, 's az alatt a' templom szolgálatjában lévők' tsapatjainak, a' protzessziók vezetőinek 's praeoransainak harsogása, olly sok henyélőknek hangos beszélgetése, a' gyermekeknek 's fiataloknak futkozása játszása 's nevetése: egészen más formává teszik ezt a' szent helyet, úgy hogy ez multság' nyilván helyének látszik. Kilentz óra után oszlik el a' nép nagyobb részént, 's akkor foglalatoskodnak osztán kegyes elmélkedésekkel 's buzgó imádkozásokkal azok a' kevés számuak, kik oda valósággal áhítatosság okáért mentenek.

Úgy tartja a' nép: hogy ebbe a' Moséba az igazán hívók kimondhatatlan számmal beférnek; úgy hogy ha minden Mozlimok egyszerre oda mennének is: lenne mindazáltal benne minde-
 niknek helye, mivel ennek a' szent helynek őrizetén lévő hetven ezer angyalok, az épületet kiterjesztenék, a' benne lévőeknek testeiket pedig össze szorítanák. Azomban ez a' tornácz mellybe 35 ezer ember könnyen beférhet, alig telik meg csak félig is, úgy hogy Burckhardt az áhitatoskodóknak legfeljebb lévő számát tiz ezerre teszi. Egyedül csak imádság alatt vagyon benne tsendesseg, 's ekkor lehet tsupán magának az Imámnak szavát hallani, 's csak imádkozókat látni; de máskor az oszlopok' folyosóján igen sok szegény Szarándokok fekszenek bűnyorjaik között, úgy hogy Ispotálynak gondolhatni azok miatt a' templomot. A' gyermekek a' négyszegű nagy térben játszanak, 's a' tereh hordozók is azon járnak keresztül közelebb út okáért, mint más nagy templomokban is szokás napkeleten. De a' Kaaba mellett büntetlenül követik el a' legfertelmesebb dolgokat, 's a' természettel ellenkező vágyaknak tsúfos betöltését látván is: csak mosolyognak, — legfeljebb zsémbelődnek rája a' jövő-menők. Az oszlop folyosónak némely részeiben iskolázó fenytékkal tanítják ábétzére a' gyermekeket, délután pedig némely tudósok tesznek tanításokat; de azokra kevesen mennek. Pénteken délután török Ulémák magyarázzák a' Koránt, mellyért azoknak kezeiket tsókolják, 's pénzt hánynak tsalmáikba a' legfőbb bejárásnál (mellyet hasonlókép' idvesség kapujának neveznek). Arabs Seichok ülnek írószerekkel: leveleket, számvetéseket, szerződéseket 's egyébféle tanúságokat írni. Ezek árulnak Amuleteket és szcrelem recepteket, mellyeket

Kutub muhabbet szerelem leveleknek, és Kubul Kabaláknak neveznek. A' folyosóban árulnak halottas ingeket és szcmafedeleket is, mellyeket a' Szarándokok itten megmosatnak Zemzem vizébe, hogy a' sírban tsendesebb legyen nyugodalmuk.

Mekka, de főkép' ez a' szentség temploma tele van parlagi galambokkal, mellyeket mint a' templom' tulajdonait nem szabad bántani, 's azért Isten háza' galambjainak hívják. Ezeknek számára sok kő medentzékben szoktak vizet tartani a' tornáztban, 's az Arabs asszonyok gyékényen árulnak rozst és kukoritzát apródonként, hogy a' bútsúsok vásárolhassanak 's elhinhessenek. A' nagy templom mellé építve van egyfelől nagy fő oskola Medreze másfelől az ítélőház Mehkeme, 's ehez ragasztva az a' fő iskola, mellyet ide Szulejman Szultán fundált a' maga nevére. A' templomnak fő gondviselőjét hívják Naib ol Haram a' szent hely' képviselőjének; e' visel gondot a' Kaaba kultsaira 's mindenféle igazittatásokra. Ezután következik a' heréltek' feje Agat el tevasia 's 40—50 heréltek, mint a' szent helynek egyháztiai és szolgálai, kik mind a' folyosót, mind az egész tornáztot és Kaábát mossák seprük és tisztán tartják, többnyire Négerok, 's kevés számmal réz színű Indusok. Csudálkozásra méltó: hogy ezek nagyobb részént fekete rab asszonyokat vesznek feleségül, 's azon kívül pompának okáért sok leányokat is tartanak háremjeikben. Bőven vagyon jövedelmek: a' Mosétól jární szokott fizetésből, a' szarándokoktól adatni 's Konstántzinápolyból küldetni szokott ajándékból, sőt meggazdagulnak azon felül kereskedés által, melly a' Mekkaiaknak élete módja. — A' régi vallások 's templomok' történetei eszünkbe

juttatják itten: hogy ezek a' heréltek, a' régi Hieroduloszokat; a' Kaaba körül lévő galambok: a' Babiloni és Dodonai galamb papnékat váltották-fel; 's hogy a' népnek egymashoz köttetésére olly szükséges kereskedés, eleitől fogva az ollyan szent helyeken volt úzve bútsújárás-kor, mellyekre sok tartományokból szoktak összegyűlni a' szarándokok *) Legfényesebb ez a' nagy Mosé Ramazán hónapban, midőn a' tornáttza ezer meg ezer lámpással világítva vagyon, 's hűsítő szelek fujdogálnak az oszlopok' folyosójában, mellyeket a' Mekkaiak a' Kaabát őrző angyalok repdesésének tulajdonítanak. Egészen más látvány van ebben a' bútsújárás után: A' szarándokoskodásnak hosszas és terhes útja, az Ihrámnak tsekély fedezése, a' Mekka-i szállásoknak egészségtelen volta, a' hitvány élés módja sőt éhség miatt igen sokan halnak meg a' nagy tornáttzban, kikre osztán ott mondja el az Imám a' halotti imádságot. A' betegek a' folyosóba szokták magokat vitetni, hogy ott meggyógyúlhassanak vagy lelkeiket kiadhas-sák; az éhségtől elkénszeredett szegény vándor-lók bétzammagnak az oszlopok közé, 's midőn már annyira jutottak hogy alamisua kérésre kez-eiket sem nyújthatják ki: egy tsészét tesznek arra a' pokrótzra mellyen fekszenek — halál-nak válván befedik ortzájokat ringy-rongyaikkal, 's egész nap is elmúlik néha, míglen holt testeikre akadnak azok a' szolgák kiknek köte-lessége az illyeknek eltemetése 's holt helyeik-nek felmosása.

*) Ezért szoktak Damaszkusba érkezni Bagdádból három négy ízben esztendőnt által, Háleből pedig három négyszer minden hónapban a' Karavánok, 's azért titulussa a' Damaszkusi pasának Emirol Hads bútsújárás' fejedelme. —

Mekkában egyéb szent helyek; a' Próféta-nak, 's az ő leánya Fatimának; Ali, Ebubekr, és Abú Thalibnak születése helyei — Chadid-sének 's Eminének mint a' Próféta feleségeinek, 's másoknak sírjai, mellyekhez Aloe tsepöte van plántálva, 's azt Szobr türésnek hívják, ezzel akarván jelenteni, a' feltámadásra várakozást. A' városon kívül bútsúra mennek a' Mekk szomszédságában lévő hét hegyek közül legközelebb 's magasabb Abu Kobeizra, 's ott meglátogatják azt a' barlangot mellyben őrizték az Angyalok a' fekete követ özön víz alatt, 's annak szikláit tsukódtak akkor rája — 's azt a' helyet hol a' Próféta elhasította a' holdat (fogyatkozását mutatta). Dsebelnur világosság' hegye észak felé fekszik a' várostól, mellyen vette a' Korán 94dik fejezetjét 's többeket a' Próféta. Dsebel tór dél felé a' várostól másfél órányira, mellyen meglátogatják azt a' barlangot, mellybe bújtt el a' Próféta Ebubekrrel Mekkából Medinába futásakor, hol a' költő galambok 's felaggózott pókhálók ámitották-el az üldözőket, hogy senki magát oda el nem vonta de ez három hegyek' látogatását nem tartják mulhatatlannak bútsújárásra. —

Medinába sem olly szoros kötelesség bútsúra menni, hol a' Ciceróniknak nevezete Muzavir. Itt látják azt a' házat, mellyben valaha Mohammed lakott. A' nagy Mosének, mellyben a' Próféta koporsója vagon, az ő tiszteletére máig is Harem szent hely a' nevezete, mellybe Buckingham is betudott férkezni álortzásan; azt a' részét pedig, hol a' koporsója van: Rauda vagy Róda kertnek nevezik, mint átaljában a' metsetekben lévő minden temető helyeket, mellyekben fog az emberi testnek plántája újra felvirítani az utolsó napon.

Vas rostélylyal van ez béfogalva, melyre értz-
ből készítettek felírásokat, nevezetesen déli fe-
lére: Nints több Isten mint az Isten,
a' szem betűnő igasság. Ablakjai tsak hat
iznyiek, 's ehhez a' sekrestyéhez jutást pénzen
kell megvásárolni a' koporsót őriző heréltektől.
Bé vagon az terítve külömbféle virágokra 's
felírásokra ezüsttel kivarrott sok színű szőnyeg-
gel, 's Mohammed mellett van Ebubekr és Ómár
Khalifáknak koporsója is. Mohammed' koporsó-
járól Európában olly sokáig hírben vólt mese:
hogy ez a' levegőben függene, tellyességgel es-
meretlen a' napkeletiek előtt, kik azt Gudsurat
nevű bálványról regélik. A' koporsó látogató-
sának pompája, sem olly népes, sem olly al-
kalmatlan mint a' Mekкаи bútsújárás. A' Mosé
gazdag jövedelmein osztoznak az Ulemák, a'
heréltek és a' seperők. Meglátogatják Mediná-
ban a' bútsújárók Ibrahim' és Fatima (Moham-
med' fija és leánya) sírjait; onoka bátyáét Ab-
bászét, 's az ő kettős vejéjét a' harmadik Kha-
lifa Ozmánét ki a' Koránt össze-szedte; sőt az
Ohot hegyet is, mellynél volt ütközetben egy
pár fogát kiütötték a' Prófétának — 's a' másik
onoka bátya' Hamzának ott lévő sírját. —

Kitalálja már most előgondolatjával, a'
Mekкаи Sherifhez 's a' Mediai Seichhoz szállás
módját, 's ezeknek a' sokféle viszontagságok-
kal vegyült bútsú járásoknak erköltsi gyümöl-
tseit? — mert ezekről is szükség' elmélkedni;
azt olvastam ezek eránt, hogy előjáróival így
szóllanak: *Boldogságod vestra Beatitudo.* A-
taljában pedig sem a' Törökökben sem a' Szírok-
ban 's Arabsokban nem igen találni virtust, be-
tsületet, igasságot, emberi szeretetet, békestü-
rest, 's valódi áhitatosságot egyébben mint né-
melly szegényekben 's tompákban, mert a' töb-

bi úgy tesz mint az Athenabéliek: hogy tudja 's beszél: mi a' jó szép és derék; de mástól várja annak tselekvését — Virtus laudatur et alget deákúl is. —

Jerusálem is bútsú hely, nem tsak a' keresztyéneknek hanem a' Mozlimoknak is. Hét hegyekre épült mint Róma 's Konstantzinápoly; hét forrásai és tavai, hét kapui, hét üregei vagy barlangjai 's ugyan annyi bútsús helyei vagynak a' Mozlimok' számára, mellyeket Mekka és Medina után elsőknék tartanak, 's Jezusnak a' keresztyéneknél emlékezetben lévő sírjáról azt írják: hogy abban az üregben, mellyben Szerir Királyi széke is vólt, tsak a' végvatsorát vette tanítványaival rabsága helyén; eltemettetett pedig Hebronban; de Richardson úgy vélekedik, hogy ez az üreg mindenestől eltűnt akkor, mikor Titusz a' templomot lerontatta.

Az itt lévő nagy templom Aksza egyik rémekje a' Szaratzének épületjeinek Salamon temploma helyén. Hét osztályból áll, mellyekben a' középső 162 lábnyi hosszú 32 lábnyi széles, 's a' kevésbé órmos hét boltozatjait fursán kitzifrázott gömbölyeg oszlopok tartják. Ehhez a' templomhoz tartozó szentek szentje, nyóltz szegletű épület a' Szachra nevű sziklán, mellybe nyóltz gráditson 's négy kapun lehet bémenni 's általjánja 159½ lábnyi. Ez az a' kőszikla, mellyen akarta áldozatra adni Ábrahám a' fiját Isákot, 's azért tartja ezt a' Mozlim a' fekete Kaaba kő után legszentebb kőnek e' világon. Ezen a' szirton mutatják a' Prófétájoknak szentséges nyomait, mikor a' Prófétákkal 's Angyalokkal itt végezvén imádságát, Alborakorn felszállott Kublet ol mirads nevű Kupo-

la tetejére, 's onnan a' hét egeken keresztül ment arra a' helyre, mellyre néki az Angyalok 's Proféták által engedtek. Egy kripta is van ebben, a' hol öt szent helyeket 's a' paraditsom' ajtaját mutatják. Az öt szent helyek: Salamon Dávid Ábrahám, Gábor Arkangyal és Chizr (az élet forrása ör angyalának) koporsói. — Chizr magyarul Illyést (Eliezer) tartják szent György vitéznek a' Szíriai keresztyének, 's nem tsak a' Mozlimok, hanem ezek is tisztelik őt mint veszedelemből szabadítót 's igaz útra vezérlőt, a' Sareptabéli özvegyről is emlékeztvén. — A' Paraditsom' ajtaja igen szép zöldes habos márvány, mintegy 15 iznyi négy szegre, mellyet arany szegekkel foglaltak a' padlathoz. Itt tartanak koránt Kusz írással, Ómár keze' írásának mondván azt, mellynek levelei hosszasága négy lábnyi, szélessége pedig nagyobb harmadfél lábnyinál, 's ehhez hasonlót mutatnak Mekában 's Kairóban is. — A' Sachrai kőszikla, imádkozó helye a' Hanefit követő Mozlimoknak; a' többinek másut van helye, mint a' külféle keresztyéneknek is a' Krisztus' koporsója templomában. A' Száchrái templomon kívül, ennek Dávidról nevezett kapujával által ellenben, egy kis kápolna vagy szép oszlopokra, mellyben Dávid (másoknál Salamon) Király trónusát látogatják. Másik kápolna észak-nyugotfelé Száchrától egynehány lépésnyire, Gábor Arkangyalról neveztetett, 's ettől nyugotfelé épült nagyobb: a' Profétáról. Gábor kápolnájától észak felé, hat oszlopon áll a' lelkek' kápolnája, 's éppen annyira Chizré is, az észak-nyugoti gráditok' erányában. Megmelátogatják még: Salamon' templomából a' föld alatt maradt börtönöt Bokka Szeleiman 's a' titkos imádlóság' helyét Mezdsid aksza — de a' ko-

porsók és kápolnák 's templomok eránt annyira különböznek egymástól az utazóknak tudósításai: hogy azokat nehéz össze fűzni. — A' nagy Mosé homlokánál lévő grádit sok' felibe mondják hogy fel van függesztve az utolsó ítéletnek láthatatlan mérő serpenyője, 's ugyan e' tájon Kedron völgye felé az olajhegy erányába hajló oszlopra: az utolsó ítélet láthatatlan hídja, melly vékony mint a' hajsza, 's éles mint a' pallos. — Így tusakodik a' Mozlimok' legendája is azt a' völgyet, mellyen Kedron pataka foly 's mellyet a' benne lévő Josafát sírjáról: Josafát völgyének írnak: az utolsó ítélet helyévé feladni. — Nevezetes völgyek még ezen kívül Hinnon vagy Gehenna, mellynek neve arabsul is pokolvölgy, Sion hegyétől délfelé; 's a' Sziloe vize völgye, mellyet Nehemiásnak is írnak Sion és Moria hegyek között szint' oly szentnek tartják a' Mozlimok ezt a' vizet is; mint Zemzen forrását, mellynél sokkal jobb ízű.

Végezetre a' bútsú helyekről általjában szembe tűnik: hogy akarmelly különböző vallásuak fogadták is azokat; mindazáltal megegyeznek 1. a' hét hegyű városokra nézve, millyen Mekka is, mellynek egyik hegye, szint' úgy Z a f a mint Jerusalemé, 2. Hogy szent kútak, források és patakok is vagynak tzélban. 3. Nevezetes sziklákön látszó lábnyomokhoz vagynak intézve: mint Jerusalemben olajfák hegyén: Szachra kövén Mohammedé; Mekkában Abrahámé; 's Czeilon szigetben Ádam hegyén B u d h á é .

S z o k o l a y D á n i e l ,

4.

Magyar országban intézendő az Inzsenéri tudományokat tárgyzó folyó-írásnak szükségéről 's hasznáról.

Az Inzsenéri tudománynak 's mesterségnek tárgyai, úgymint a' szárazon és a' vízben való építések, az erőmiv szerek, 's a' t. nagy befolyással vagynak az Ország javára *), de nagy is azon tudománynak kiterjedése, és sok theoreticai esméret, sok tapasztalás kívántatik a'hoz, hogy tsak némelly részeiben is tökéletes jártosságot 's elegendő alaposságot nyerjen valaki. Pedig melly költségesek a' módok, mellyek segítségével az Inzsenér (a' kit nem csupa földmérőnek kell venni) a' maga tökéletesedéséhez és kimiveltségéhez jut. A' mathematicus könyvek résszerint a' hozzájok csatolt számos réz, és kő-metszések miatt, résszerint hogy nem igen kelnek el, iszonyú drágák **), úgy hogy nem

*) Vier in der Academie der Wissenschaften zu München von 1816 bis 1818 an feyerlichen Tagen gehaltene Reden, über den Einfluss der Bauwissenschaften auf das öffentliche Wohl und die Civilisation der Völker, von Ritter v. Wiebeking.

**) P. o. das Bau-Director's und Ritters v. Wiebeking theoretisch - practische Wasserbaukunst; 4. Bände, mit 153 Kupfern; 625 fl. W. W. desselben theoretisch - practische Civil - architecture, 4 Bände mit 169 Kupfer- und Steintafeln; 785 fl. W. W.

Précis des Leçons d'Architecture; és Recueil et Parallèle des Édifices de tout genre; par J. N. L. Durand. Architecte etc. öszvessen 275 fl. V. L.

J. A. Eytelwein's Handbuch der Statik fester Körper, Hydrostatik, Mechanik fester Körper und Hydraulik, praktische Anweisung zur Wasserbaukunst; Grundlehre der höhern Analys is; öszvessen 160 fl. V. L.

nagy, csak a' jelessebb Inzenéri munkákat magába foglaló Könyvtárnak megszerzése, már egy pár ezer forintot kíván. De még súlyosabb a' tapasztalásokhoz való juthatás. Hol van az a' hely, a' mellyen folyó-vizek regulatiója, 's töltések tsínálása; viz-csatornák, malmok, zugók, hidak készítése, bozótok szárítása, sivátag helyeknek megöntözése, gazdasági épületek' elarányozása, és az építés mesterségének, 's erőmivszerek alkatásának (mechanica) 's a' t. minden tárgyai együtt találkozzanak: — valóban elkerülhetetlenül szükséges, hogy mind ezek körül teendő tapasztalások kedvéért utazzanak is az Inzenérek; de hányadiknak kedvez a' szerencse közülök annyira, hogy azt megtehesse? — feltéven azomban, hogy az Inzenér nem csekély feláldozásával pénzének 's idejének a' tudományát érdeklő fontosabb könyveket, és azoknak foglalátját magáévá tette, hogy az Univerzításon és mesterségek Academiáján tanult, privat és publicus építő hivataloknál gyakorolta magát, némelly útazásain a' mesterségét illető több rendbéli nevezetesebb munkákat nézett és vizgált; — valjon azzal kimivelését béfejezetnek, 's magát egész jövődóbéli életére végképen elkészültnek nézheti-e; — éppen nem! — a' mesterséget új meg új találmányok szünet nélkül előbbre léptetik, és ha hivatalának, 's becsület érzésének megakar felelni, ő néki is véle együtt előbbre kell haladni. Valóban a' lántz-

Ausführliches System der Maschinen-Kunde, mit Speciellen Anwendungen bei mannigfaltigen Gegenständen der Industrie, für den Praktiker bearbeitet von Karl Christian von Langsdorf; 2 Bände in 4 Abtheilungen und ein Atlas mit 112 Kupfer- und Steintafeln; Heidelberg 1826—1828; ára 140. fl. V. L.

hidak 's vas-útak legújabb időkben lett haszná-
lása , a' hidak 's utak csinálásáról való tudomá-
nyt nem kevésbé bőviti : hijjába keresne va-
laki Wiebeking drága munkájában ezen új ké-
szitmények eránt utasítást, mert ámbátor mi-
dőn Wiebeking nagy könyvét a' vizi építés mes-
terségéről, (mellyhez ő a' hidak és utak tsiná-
lását is veszi) újabban kiadá , már voltak
függő-hidak és vas-útak, még is ezen munkák
akkor nem gerjesztették vala fel annyira a' mi-
vészek figyelmetességét. Most tehát az érdeklét
tárgyra nézve Dupin *), Navier, Baader, Mitis
's a' t. írásainak megszerzését, alig kerüli el az
Inzsenér, mert ritkán lakik nyilvános bibliothé-
cához olly közel, hogy ott használhatna efféle
könyveket; de egyébberánt is az illy könyvtá-
rokban a' mathematicus könyvek megszerzése
többnyire utolsó szokott lenni, úgy hogy az új
megavul, mire oda ér.

Az Inzsenérnek tehát mindég haladó kimi-
velődése kétségkívül kívánatos, még inkább (azt
lehet mondani) az Ország hasznára, mint a' ma-
gáéra: mert melly nagy 's költséges munkák
elintézése függ sokszor egynéhány Inzsenér vé-

*) Dupin (C.) membre de l'Institut: Voyages dans la
grande Bretagne; III. partie, Force commerciale,
1re Section: Travaux Civils des Ponts et chaussées;
35 fl.

Navier, Ingenieur en Chef des Ponts et Chaussées:
Mémoires sur les ponts suspendus etc. 33 fl.

v. Baader's neues System der fortschaffenden Mecha-
nik, mit 16 Kupfertafeln; München 1822; und des-
selben Schrift: über die Vortheile einer verbesserten
Bauart von Eisenbahnen und Wägen, München 1826
öszvessen 148 fl. V. L.

v. Mitis: Beschreibung der Sophienbrücke, Wien 1826;
und Beschreibung der Carls-Brücke, Wien 1829. ösz-
vessen 10 fl.

leményitől, melly ha alapos, a' dolog boldogulni fog, 's nevezetes hasznú építések és javítások nem tsak azoknak, kikhez egyenesen tartoznak, jüvedelmeit tetemesen emelni, hanem még az Ország javát is hathatóssan előmozdítani fogják.

Azon esméreteknek tehát, a' mellyek az Inzsenéri tudományhoz 's mesterséghez tartoznak, nagyobb elterjesztésére, gyarapítására 's meggyökereztetésére, alkalmatossabb 's bizonyosabb eszköz talán nem volna, mint egy arra különösen határozott folyóírás, a' mellynek szerkesztése az országos építői fő hivatalnak Inzsenérjeihez legillendőbb volna, tsak azért is, mivel ezen folyóírás egy főczikkelyének magában kellene foglalni mind azon jelesebb építői 's egyéb Inzsenéri munkáknak leírását, a' mellyek hazánkban már megtétettek, vagy még eszközlendők volnának. Minthogy a' Fő Méltóságú K. Helytartó tanátsnak kegyes rendelése szerint mind azon munkákról való plánumok 's irományok, a' mellyek a' N. Vármegyékben szükségesek, 's nagyobb summába kerülnek, ugyan azon N. M. K. Helytartó tanáts útján az országos építői fő hivatalhoz megvizsgálás végett felküldetnek; tehát ezen hivatalnak minden nevezetes munkával, melly az országban történik, legtökéltesebb tudománya van, 's azért tagjai is, kik az újság redactióját vinnék, ezen munkákról legbővebb 's legalapossabb tudósításokat adhatnának. Azon talán kételkedni sem szabad, hogy a' Nagy Méltóságú K. Helytartó Tanáts az illy mivészi munkák leírásának kiadását kegyessen megengedni méltóztatna, és hogy bizonyossan az illető Jurisdictionok sem elleneznék azt, minthogy csak diszekre válik, ha hogy jeles hasznú munkáik, a' mellyeket vagy

már véghezvitettek, vagy a' mellyekre erejeket fordítani akarják, a' nagy közönség részéről is betsültetést nyerendek : mert fellehet tenni, hogy az illy folyó irás; a' mellyben olly fontos tárgyak fordulnak elő, a' nagy közönségnek figyelmét is magára fogja vonni, 's nagy részvételt fog lelteni a' mívészek 's Inzsenérek körén kívül is. Még a' külföldiek is szivessen fogják venni azon munkák esméretét, a' mellyeknek használhatása 's alkalmaztathatása nem csak egy tartományra illik; 's tudják meg, 's csudálkozzanak azon, Magyar országban eszten-dőnként legjobb foganattal melly temérdek erő fordítatik olly javításokra, a' mellyek után ezen ország culturájának mindég feljebb kell emelkedni. Nagy kiterjedésű folyók rendbeszedése, több mértföldekre huzott töltések készítése, és sok ezer holdnyi posványok kiszáritása 's a' t. történt már a' mi hazánkban, de ezekről még a' hazai újság levelek is vagy csak egy kis posvány leírást adtak, vagy többnyire említést sem tettek rólok; holott külföldön ilyen munkákról a' legkörnyűlállásosabb tudósítások különös könyvekben világ elejbe bocsáttattak volna. — Azt tartom, hogy ha több rendbéli szerencsésen véghez vitt javításbéli munkák köz hurré tétetének, nagyobb kedv és hajlandóság gerjesztetének fel erántok, de még vetélkedések is támadnának, a' mellyek bizonyossan csak a' haza javára üthetnének ki. — A' második cikkelye a' projectált ujságnak foglalna magában kivonatokat ujabb könyvekből, a' mellyek az Inzsenéri tudományokat érdeklik, kivált külső országiakból, s idegen nyelveken irottakból; azomban csak valódi új, vagy még kevésbé esméretes, fontos és használható dolgokat kellene kiszedni; úgy a' kivonat betségesebb lehetne a' könyvnél

magánál, a' mellyben talán a' mi kevés új 's nevezetes fordul elő, határtalan szószaporítással előadva, 's száz ollyannal öszve keverve vagon, a' mi már számtalanszor mondva 's írva volt, és talán tsak azért hordatik megint elő, hogy az árkus száma szaporítván, több pénzében 's idejében vesztés legyen a' vevő. Jó kivonatokat tudományos könyvekből természetesen tsak az tud készíteni, a' ki nem új ember azon tudományban, 's a' kinek már kiterjedt esméretei és tapasztalásai vagynak az előadandó tárgyakra nézve: ha hogy a' Redactor Urak hivatalos dolgaik mellett nem találnának annyi időt, hogy a' nevezetesebb új könyvek kivonatait mind magok készítsék, bizonyossan fognak segítségekre találkozni más arra alkalmas férjfiuk is; tsak egyszer az intézet megállapítva legyen. Hazai de még külföldi csekély árú könyveket is tsak rövideden kellene érdekelni, kevés szóval megjegyezvén betsetek azon tárgyra nézve, a' mellyet magokban foglalnak, — A' harmadik cikkelyben azon jelentések vétethetnének fel, a' mellyeket Inzsenérek, építő-mesterek, erő-mivszerkesztetők (mechanicusok) 's a' t. küldenének be, az általok készített munkákról, 's azon módokról, mellyekkel a' munkáik kivitelében előfordult nehézségeket meggyózték vala; a' kimenetelnek az előbb tett felszámítással való közelebbi vagy távolabbi megjegyezéséről, úgy azon okokról, a' mellyekből a' különbözőség támadott; továbbá valami újabban történt próbatételek 's vizsgálatok után szerzett, a'vagy megigazitott alaptételekről (datumokról), a' mellyekhez a' számítást bátrabban lehet alkalmaztatni, mint az eddig tudva lévőkhez 's szokásban voltakhoz; 's a' t. — Ezen cikkely! en az új találmányokról való hiradá-

sok, azoknak rövid leírásával, új gondolatokról (ideákról), 's projectumokról szóló tudósítások is helyet foglalhatnak. — Semmi esetre sem kell pedig azért aggódni, hogy bizonyos számú árkusok bizonyos időre okvetetlen megteljenek: közöltessék tsak az, a' mi köz tudományra érdemes, nem valami meghatározott időhöz kötött füzetekben; mert egy füzet fontos tárgyakkal kedvesebben fog vétetni, mint akár hány füzet, melly hiú beszédekkel tellett volna meg; 's ha e' részben gondos lesz a' redactio, bizonyosan jó kelete lesz munkájának, 's a' miatt aggódása sohasem leendhet, még azt akarom érinteni, hogy ha talán hivatalbéli környülállások miatt, vagy akár mi okból az országos építői fő hivatalnál lévő Inzsenér Úrak a' kérdéses folyó írásnak redactióját magokra nem vállalhatnák, azt más Inzsenérek is általvehetnék, tsak hogy engedtetnék meg nekik azon fő tárgy eránt, a' mellyet a' folyóírás első cikkelyében kell előadni, t. i. az Országban valóban eszközlött vagy még eszközlendő munkák iránt a' szükséges esméreteket *) az országos

*) Arról, hogy a' munkának minemű indító okai voltak, mitsoda ellenvetések 's akadályok tétettek ellene, 's ezek hogy mellőztettek el; mitsoda principiumok szerint intéztetett elja' munka, és annak eszközlésében a' helybéli környülállások minő alkalmaztatásokat kívántak; mind ezeket a' szükséges rajzolatokkal felvilágosítván: — nem kell azonban hosszú irományokat 's protocollumokat végig leírni 's ki nyomtattatni; a' rajzolatokból is tsak azok választassanak, a' mellyek a' dolog értelméhez elkerülhetetlenül szükségessék, 's azok pontossan és helyesen készítessenek, de minden felesleg való dolgozás szaporítása nélkül (p. o. az épületek vagy művszerek rajzolatiban árnyéket festeni nem kell), mert az egész törekedésnek oda kell menni, hogy minden munka 's költség, a' mellyből kevés vagy semmi haszon sintsen, elkerültessek.

építői fő hivatalnál megszerezhetni, különben csak azért is azon hivatal némelly tagjainak az újság szerkeztetőivel közmunkálkodásra lépni kellene. — Egyéberánt akárcik legyenek a' Redactorok, kívántatik, hogy a' feltett célnak megfelelőek legyenek, 's a'hoz iparkodással és igaz hajlandósággal vonattassanak, mert csak úgy lehet a' folyóírásnak fentartásához egész reménységek: — többire a' fő városban kell lakniok, legalább többnyire ottan, mert a' tudománybéli közösülés 's értekezés csak olly helyen folydogál könnyen és sikerrel. — Még ezen megjegyzésre engedelmet veszek, hogy t. i. a' Redactorok a' folyóírásokba felveendő tárgyak választásában az Architecturára különös ügyelettel lennének, mert úgy látzik, hogy ebben több magyarországi Inzsenérek igen hátra vagynak; a' mi nem is csuda; mert nagyobb részt tanulásbéli pályájokat a' Pesti egyetemnél végzik, ott pedig rendszerint nem is tanítatik az építés mestersége: különös valóban hogy az Inzsenéreknek a' gazdasági tudományból Rigorosumot, vagy Fő Exament kell adniok, az architecturából pedig semmit sem; noha erre majd minden nap szükségek van, akár Uradalmi, akár Vármegyei Inzsenérek legyenek utóbb: Bétsbe a' képző mesterségek academiájába (Academie der bildenden Künste) nem mindenik mehet; 's ott is nem igen régiben szegény vala még az Architecturában való oktatás; csak a' legujjabb időben ment Nobile Director Ur kormánya alatt nagyobb tökéletességre, valamint az egynéhány esztendő előtt az építői Academia részéről Sz. Annánál kiállitva volt mutatványokból kitetszett.

Egyéberánt ezen értekezésemnek csak az a' célja, hogy egy bizonyossan régen érzett 's minden figyelmet megérdemlő szükséget felfe-

dezzek, mellynek valahai kielégítésére ha szavaim csak tsekély eszközei lehetnének is, valóban igen örülnék!

K. V.

5.

Mesés vagy csudás születésű Emberek' példái.

Ha a' Világ' történeteinek mesés korába vissza megyünk, mindenegy nemzet' történetében akadunk csudálatos esetekre, származás-módokra, rendkívüli tehetséggel felruházott emberekre, kik mindjárt fogantatásoknak vagy születésöknek csudás voltával is tették magokat tekintetbe a' köznép előtt, magokat Csillagok', Nap', Istenek *), folyók, hegyek és Ég' fiainak adván ki **), vagy a' kik felől az effélet holtok után tanítványaik költötték fel és hirdették el. Folyók' gyermekeinek tartattak a' régi mythológiában Daphne (Peneus leánya), Önone (Cebrene), Tiberinus, Inachus, hegy fiának tartatott Aventinus; Napénak nevezték el a' Görögök Orpheust, a' Peruiak (Amerikában) Inca Manco-Capacot, kik mind ketten azt az érdemet szerezték magoknak, hogy vadságban élt népeiket szelidebb erkölcsre birták és rendes törvények alá vették. Kai Souven, Corea' szigetének Reformátora, azzal édesgette magához az embereket, hogy ő egy folyó' Istenétől született. Sőt általjában a' régi pogány Istenek többnyire

*) υιοι θεων, a' régiebb Görögöknél pedig παρθενογενεις (Szűztől születtek).

***) Az az: olly emberek' magzatjaik, kik azon folyó, hegy 's a' t. nevét viselték.

nem egyebek, mint meg annyi jeles emberek, kiket a' hálás nép, papok, vagy magisztrátus közakarattal és bizonyos innepi szertartások mellett Istenekké tettek, és számokra nyilvános Isteni tiszteletet rendeltek *). Nevezet szerint a' hajdani Görögöknél a' jelesebb emberek az a' balgatagságjok volt, hogy minnyájan Istenektől vágytak venni származásokat. Ha valaki Hősnek kívánt tartatni, már annak szükségképen vagy Jupitert vagy Apollót kellett hirdetni ősének. 'S mivel akkori időben sem volt nehéz olly szíves genealogistákat kapni, mint mái napon (Papok készítették pedig a' genealogiákat): tehát nem sokba került olly egy nemzetség-fának előállítására, mellyen a' törzsök- atya mindenkor holmi Isten volt. 'S ilyenek voltak minden régiebb genealogiák. Legelől állott Jupiter, utánna következett sorban Hercules és így tovább. Így Nagy Sándor teljes kedvét találta abban, midőn Libyában a' híres Hammoni oraculumot meglátogatván az eleibe kijövő Pap azonnal Jupiter fiának titulázta. Az alacsony rangúak pedig tréfánkívül azt hirtelték származások felől, hogy eleik gombákként a' földből bujtak elő, vagy üreges tölgyfákból pattantak ki, vagy az Aegina szigeten való erdőkbéli hangyáktól eredtek, vagy a' Cadmus által elhintett sárkány - fogakból termettek. Tudnivaló, mind ez nem egyebet példáz mint vagy azt, hogy az ő származásokat homály fõdi; vagy azt hogy azon országban ők voltak a' legelső lako-

*) *Utile est Civitatibus (ugymond Varro, Augusztinusnál), ut viri fortes se ex Diis genitos esse credant; ut animus humanus divinae stirpis fiduciam gerens, res magnas adgrediendas praesumat audacius". De Civit. Dei III. 4.*

sok *αυροχθον*. Ilyen érteményben veendő az Erdéli Szászok eredete, melly szerint ők a' földből felbujt Hamelni gyermekektől származtak volna. Ilyenben tartattak föld' fiainak: Tu is co, a' régi Németek Istene; még följebb pedig a' mesés világbeli Oriások (nem a' Titánok, hanem a' gigások), és a' Hetruscusok híres félistené Tágesz. Ez a' Tégesz ki a' jövendölésnek és jelmagyarázásnak legelső tanítója volt Hetruriában, (honnét az ars hetruscá-nak is nevezte-tik), épen csudálatosan jött az élők közé. Cicero beszéli el, hogy midőn Hetruriában néha napján egy paraszt szántana, és vasát a' földbe kevesé mélyebbre bocsátván, azzal egy nagy göröngyöt feszített fel: ebből egy gyermek bujt elő, ki aztán mind őt (a' parasztot) mind a' többi Tuscusokat a' jósolás tudományára oktatta. Ez a' tudomány egyéberánt már Tágesz előtt díszlett a' Görögöknél, ezek előtt viszent a' Phrygiai lakosoknál, még régebben Chaldaeae és Egyiptom jóslói között. Hanem utóbb a' Hetruscusok lettek a' leghíresebb jóslók és a' Rómaiak Hetruriából vittek haruspexeket (jelmagyarázókat), valahányszor rendkívüli csudajel adta elő magát.

M i n e r v á t (Menervát) úgy születetik némelly régi Írók, hogy Jupiter' agyából ugrott elő egyenessen.

V é n u s t (melly nevet azonban többféle személyek is viseltek) Hesziód azon tenger habjából születeti, melly közé a' Saturnus által tengerbe hajtott Coelusnak kimetszett férjfiúsága' vére elegyedett; honnét egyik görög neve aphrodite (habból kijött), és az Aprilis (apherilis) hónapé *), mivel Venusnak van szentelve. — Más

*) Mellesleg ide iktatom a' többi római hónapok' neveiknek etymonjait öszvessen, mint azokat a' Polycletus

költemény szerint Venus közvetlen az égből pottyant alá; honnét ez a görög mellék neve uránia (mennyei).

Castor és Pollux, ikerek, mint istenített hősek az Argonauták között, imigy származtak. Tyndarus, Spártai Királynak nőjét Lédat Jupiter megszerette. Ki is egykor Ledát Euratás (Laconiai folyó) partján lelvén, hamarjában Venust sassá, önmagát pedig hattyuvá vál-

utazásának Szerzője is a római Kalendáriom' magyarázásában (Minerva 1830. III.) felhozni kezdette, de nem folytatta. 1. Martzius, Mars Istenről, kinek innepe ebben esett. 2. Aprilis, mint föllebb: 3. 4. Majus, Junius. Romulus az öszves népet öregekre és fiatalokra osztotta el, majores et Juniores; 's a két osztál emlékezetére vagynak e két hónapok elnevezve. 5. Julius, (vagy Quintilis, ötödik hónap), Julius Caesar nevééről. 6dik hónap, Sextilis, másként Augustus, a római Császár nevééről. 7dik hónap September, Melanchthon grammaticája szerint e két szóból öszvealkotva Septimus imber, tempestas, időjárás. 8—10 October, November, December, azon szerint vették neveiket mint September. 11. Januarius, Janus nevű Istenről. 12. Februarius, e régi latin szótól Februare (másképen purgare, expiare, lustrare, procurare, eluere), áldozatokkal magát bűnöktől tisztává tenni t. i. az elmúlt egész ó év bűnhődéseitől. — A' dicső Anacharsis utazásaiban is a görög hónapok neveinek fel nem hozását méltán sinlí az olvasó. Csak széljel szórva fordulnak elő ezek: bysion = tavasz kezdete Martziusban; munichion = April; thargelion = Majus; Scirophorion = Junius; hecatombeon = Julius; metageitnion = Aug.; boedromion = Sept.; Puanepsion = Oct.; Anthesterrion = Nov.; gamelion = Januar.; elaphobolion = Februar. — Egyéberánt a' Kalendariom' nevezetéről az is megjegyzést érdemel, hogy az megvolt ugyan már a' Rómaiaknál is, de nem olly érdemnyben, millyenben ma nálunk vétetik. Hanem ok a' házi Jegyző-könyvet mellyben az adósságok írva voltak, hívták azon nével; mivel az adósokat a' Calendák első napján szokták szorítani.

toztatta; és mikor ő, mint hattyu, a' sástól kergettetnék, Léda' üléebe rejtezett el, ki épen viselő volt akkor. Léda kilencz hónap muiva két tojást szült a' Világra, mellyek egyikéből Pollux és Heléna, másikából Castor és Klytemnestra származtak. Az elsőbök Jupiter' magzati gyanánt tekintettek, az utóbbiak Tyndárt esmérték atyjoknak.

A' Kérüxek (heroldok, hirmondók) eredetét is ekképen beszélik némelly írók. Volt Athenében hajdan egy Kerüxi familia, ilyen nevű törzsökről így hivatva, ki Mercurnak Pandrosától Cecrops' leányától szü'etett fia volt. És úgy látszik, hogy a' kerüxek egyedül e' familiából választattak.

Sokan úgy születtek Világra, hogy őket anyjok' hasából kimetszették, honnét latin szóval *Caesares* vagy *Caesones* az átaljános nevök. Illyenek: Lycas, Aesculap, Scipio Africanus (Caesar), Manlius Carthagó meghódítója, VI. Eduard, Angol; és Sanctio; Navarrai Király. De leghiresebbek ez oldalról nézve Bacchus és Julius Caesar. Emennek így lett születése felől ugyan jeles életirója Svetonius mélyen halgat, de mellék neve bizonyítani látszik *),

*) Születésének e' módját maga Caesar is igazolni, és szintén úgy nem szégyenleni látszik, mint Cicero az őt nem szégyenlette. Kijelentette azt mindkettejök egy rejtett képpel írás által, mellyről a' régi írók emlékeznek. Caesar ugyan is, mint a' római pénzre ügyelők közül való, a' nyilvános pénzek' egyik felére elefántot nyomatott, a' mi punica nyelven Caesart jelent. Privát személyeknek világossan nevöket pénzre nyomatni tiltva levén, azt ő illy rejtett írással eszközölte. Cicero pedig parancsolatban adta, hogy egy nyilvános emlékoszlopra nevét csak így írják *Marcus Tullius*, melléje egy bagolyborsó szemet nyomván. Cicero' familiája' megalapítójának

mellyet Császári Utóinak mindenike szintén úgy viselt közös névül, mint a' Krétai Királyok a' Jupiter, Egyiptomiak a' Ptolamaeus vagy Pharao, Persák a' Schach, Siciliaiak a' Titák, Törökök a' Szultán neveket. Ama' felől meg-egyezve emlékeznek minden Irók, születését ekképen adván elő. Jupiter Semelébe, Cadmus Király' leányába szeretvén, azt terhbe ejtette. De egykor a' királyi Herczeg - kisasszony palotájába minden menyköveivel és villámaival bocsátkozván alá, a' palotát felgyújtotta és Se-mele is elégett. Szíve alatt a' gyermek akkor hét hónapos volt. Fogta tehát Jupiter, a' gyermeket kivágta Semeléből, és ön ágyékában ér-lelte még két hónapig, hogy a' kilencz hónap kiteljék. — A' mesének igaz értelménye vagy oda megyen ki, hogy Cadmus az ő megszeplősít-tett leányát szülés, és a' gyermeket felnevelés végett elküldötte, egy távol eső szigetnek hegy-oldalába (*μυρος* tomport, ágyékot és hegyoldalt is jelent); vagy csak az a' környülmény, hogy Jupiter volt nemzője a' gyermeknek, azzal a' keletföldi szállásmóddal fejeztetik ki, melly a' szent Írásban is szokott beszéd: „az ő ágyé-kából született”.

Foe (fo, fohi, Chaka, Chokia, Buddha, melly szók mind egy személyt fejeznek ki, és megmagyarázva nem-embert jelentenek), a' Chinaiak és számtalan Indusok' Vallásának is-tenített Szerzője felől tanítványai — u. m. Chi-nában a' Hochangok, Tartáriában a' Lámák,

t. i. orrán egy bagolyborsóhoz (Cicer) hasonló szöcsin volt, mellyről azon nevét kapta. — Egyébiránt az ilyen képpel írás a' Szép Művészségekben azt a' helyet foglalja, mellyet a' zoophyták a' természet' históriájában; elmés gratulálásokra nagyon alkalmas; és új Francia mesterszóval Rebus neve.

Siamban a' Talapoinok, Japanban a' Bonzok, — azt mesélik hogy Foe egy Szűznek oldalából született; holta után pedig viszont született immár nyolczvanszor, sőt születik folyton folyvást. Láma mindenkor olly ember, kibe Fo lelke bujdosott és tartózkodik. Minden Láma' meghalásakor keresgélnek azt a' gyermeket, kibe Fo' lelke költözött, és ha megtalálják az lesz Láma. Ez eránt már minden Lámák egyet értenek, és magok előre kicsinálják, mellyik ember vagy gyermekben legyen megtalálva Fonak lelke. Üzik ez ámitást sok századok olta, és még is ingyen esze' ágába sem jut a' népnek gyanakodni.

A' V h i s n o u n a k több izbéli megtestesüléséről szólló Indus dogma eléggé esméretes.

L a o - K i u n , Chinai Philozophus és a' Taose Sectának szerzője (élt Kr. sz. e. 600 eszt.), tanítványinak elbeszélésök szerint huszonnég, mások szerint nyolczvan évig feküdt anyja' szíve alatt. Akkor ő maga nyitotta meg bal oldalát annyának, kinek ez által egyszer'smind halált is okozott. Született pedig Indiában, honnét terjedt el tisztelése mindenfelé. Moye, valamely Indus Királyné, egykor azt álmodta, hogy elefántot nyelt volna el. Lebetegülése órája eljövén, a' magzat jobbik oldalát annyának kirtotta; és nihelyt világra született, talpra állott egyenesen, hat lépést tett előre, és egyik kezével az égre, másikkal a' földre mutatván, e' szókat mondta: „én vagyok mennyen, földön egyedül, kit imádni méltó”! Chinában Xekia, Japanban Xaka, Indiában Buddha, Siamban Sammona-Khodum nevet is adtak neki.

S i m o n M á g u s r ó l az a' hagyomány, hogy (saját szavai szerint Fabric. Codex Apocr. II. 416.) ő a' legelső erény, melly mindég és

kezdet nélkül volt. Bément Ráchel' méhéjébe; attól született emberi alakban, hogy emberektől láttathassék.

Tschu-Mongnak, a' Kao-Kiuli nemzet törzsök-attyának születését így regélik a' Chínaiak. A' Kao-Kiuli nemzet valamelyik fejedelme a' Hoang-Ho Istenségnek egy leányát birta hatalmában, kit fogva tömlőczben tartott. Egykor a' napnak verő-fénye a' Szűzre reá sütvén, ez magzatot fogott. Szült egy tojást, melyet midőn öszvezuztak, egy férjfi gyermekskét találtak benne, kinek Tschu-Mong (jó-lövő) nevet adtak.

Midőn valamely fejdelem, botránkoztató szerelmeit elrejtteni törekedett, olyankor a' volt a' kisegítő, hogy az olyan ágyból származott gyermeknek valamelyik Istent adták atyául. Így p. o. midőn Prötus királyi Herczeg azon toronyba belopakodott, mellybe az oraculum jövendölése által ijedségbe jött Argoszi Király Acrizius, leányát Danaet záratta; azt a' hirt költötték fel, hogy Jupiter, e' Szűz megejtése végett arany-esővé változtatta magát. 'S az ezen ágyból született fiú Perseus ugyan csak Jupitert is esmérte attyának. — Romulus és Remus törvénytelen születésök azzal szépítettett, hogy őket Rhea Sylvia Marstól fogadta méhébe. Amulius t. i. Rhea Sylvia attyának Numitornak testvére, rut szenvedélytől gyuladozván feltette magában, hogy Rhea Sylvian erőszakot tesz. E' végre arczáját elfödve, és fegyverrel felkészülve Mars' ligetében reá lesett; hová aztán midőn a' személy áldozat-vizet meríteni érkezett, őt Amulius megejtette. Numitor azt a' hirt terjesztette el utóbb, és tette is hitelessé, hogy leánya magától a' Mars Istentől esett terhbe. A' dolog nagyobb elhíttetésére, Romulus holta után azt

a' mellék nevet is nyerte, melly Mársnak tulajdona: Quirinus *). — Alcmenének, Amphiaraus istenített híres Jósló' leányának titkos szeretőjéül is Jupiter; és e' szerelem gyümölcse (Hercules) mindég Jupiter fiának tartatott. — Acneás azt a' méltóságot, melly szerint ő Venus fiának volt kihirdetve (mellyel a' Rómaiak olly nagyra voltak!) atyja Anchizes' hirtelésének köszönhetete, ki azt vallotta, hogy e' fiát az Ida hegyének erdeiben azon Istenasszonnyal nemzette. — De az e'féle ámitások csak azon időkben díszlettek, mellyekben a' törvénytelen ágyból lett születés nem tartatott gyalázatosnak; sőt annál nagyobb dicsőségére vált a' szülöttnek, mennél jelesebb ember nemzette **) Az idők derültével az illy csalással sem lehetett többül bekötni az emberek' szemeiket. Olympiás, Nagy Sándor annya, már rajta vesztett az illy ámitással.

*) Quirinus annyit tesz, mint láncsát hordozó Vitéz; e' régi Szabinai szótól Kuris, láncsa, mellyet a' Latinok így változtattak Quiris. Ebből a' Quirinus, Quirites. — 1820. Franciaország' felső Garonni Departementjében egy új Romulus akart feltámadni — egy papban, ki plint csinált olly város megállapításához, mellyben nem más mint latán nyelven fognának a' lakosok beszélni, — azon is pedig Cicero' classicus nyelvén. De plánja végrehajtásában sok akadályokra talált, sőt pörbe is keveredett; és azolta halgatnak fölöle az Újság levelek. — Az igazi Romulus alkotmánya bevégzésének, az az Róma épülésének 2574dik évnapiját Rómában az Academiában és a' Szabinai Collegiumban való Tanulók jelesen meginnepelték 1825. Apr. 21.

***) Chinában van különös szokás a' nemesi rangnak örökiségében. Ottan a' Nemesség felfelé menő; és a' szülék az ő gyermekeik által nemesednek meg, midőn emezek magokat jeles tettekkel megkülönböztetik. Azért amazok minden módon rajta vagnak, hogy gyermekeikből jelesek neveljeack.

Hiába törekedett a' Világgal elhitetni, hogy fiának Sándornak atya Jupiter volt volna. E' Herceg-asszony időkorában már a' nép nem volt olly hiedékeny, és az ő színezése a' rágalmazókat el nem tudta halgattatni.

Születésök környülményire nézve az eddig említettekén kívül, Istenfiak nevezetére méltattak: 1) a' templomokba és berkekbe kitéve *) talált szerelem-gyermekek; millyen volt p. o. Erichthonius, kit Minerva és Vulcán fíjoknak tartottak **). 2) A' kik Istenekhez hasonlítottak

*) A' hajdani Rómaiak történeteiben egész sereg kitett gyermekeknek példáira is találunk, kiknek kitevését a' Tanács készakartva úgy rendelte. A' dolog im' ebből állott. Mikor az Országot marha-vagy emberdóghalál látogatta: illy nagy gonosz' elhárítására és az Istenek' haragjának kiengesztelésére Szent tavasz (Ver sacrum) is tettek fogadásba; az az megfogadták, hogy a' legközelebbi tavaszon Márt. Apr. születendő mindennemű marhát az Isteneknek fognak feláldozni. Néha e' fogadást szintén a' gyermekekre is kiterjesztették; csak hogy azokat nem áldozták meg, hanem miután őket felnevelték, magok közül számküzték valahova. Cselekedték ezt legelsőben a' Szabinusok, 's az általok számküztött gyermekekből lettek a' Szamnitesek. Ezek viszont más-kor ugyan azt tették gyermekeikkel, kikből váltak a' Mammertinusok. A' fogadásnak illy magyarázatjából származott idő' jártával, és lett közönségessé az a' szokás, melly szerint — midőn valamely városban a' lakosok fölöttébb elszaporodtak, — fogadást tettek, hogy mind azon gyermekeket, mellyek a' városban esztendő elforgása alatt születni fognak, a' városból elküldik, és más helyet népesítenek meg velök. Ezt is Ver sacrumnak hívták, sőt (mint a' régi fölüírások mutatják), az így keletkezett gyarmatok közül is némelyeknek magoknak is Ver sacrum a' nevék.

**) Nem istenült ugyan, de nagy hirre nézve kapott szerelem-gyermekek' neveik a' Világ' történeteiben, im' ezek p. o. Jephthe, Semirámis (Egyipt. szo, galam-

tak művészségekre, jeles tettekre vagy tulajdonokra nézve, mint Aesculáp, Orpheus, Linus. Nevezet szerint a' tengeren híressé lett férjfiakat, vagy tengeren érkezett és megtelepült jövevényeket: Neptun' fiainak hívták. Ha valaki ékes-szólló volt, annak Apolló adatott atyául, mint Philamonnak; ha ki ravasz volt, az Mercur' fia gyanánt nézetett, mint Autolycus; ha ki hősi erényeket mutatott, azt Mars' fiának hitték, mint Oenomaust, Tezeust, a' már említett Romulust, Castort és Polluxot 's t.

Végre még egy ravaszsgot sem halgathatni el, mellyel éltek régenten a' születésnek csudásítása, és az Istenfi czimre szertevés végett. A' pogány papok, midőn valamelly fejérszeméllyel magok voltak szerelemben, kihíresztelték, miképen kedvelli azt a' személyt az az Isten, kinek ők szolgálnak. És az olyan személy tartózkodás nélkül felajánlotta magát azon Istenségnek; hálásra annak templomába járt éjszakánként; hová rokonai nagy vigadozással és pompával kísérték fel. Névszerint Babylonban mindenkor háltj efféle asszony- személy a' Jupiter Belus' templomában *), kit azon Isten, papja által választatott ki magának a' város legszebb

bot tesz; melly nevet szépségéért adták reá), Oedipus, Nagy Sándor, Corvinus János, Erazmus Roterod 's t. szerelem-gyermekekből, névszerint Isteneknek asszony-emberekkel való közösülésökből, lettek átaljában a' régi Hősek nagyobbrészt, honnét látszik származni czimök is: heros, az εἶρος-tól, szerelem. Azonban a' hérosi nevezet némelly Tudósok szerint Junonak (Herának) egyik fiától, Herostól vezettetik le.

*) Valaha ez volt a' híres bábeli torony. Nyolcz emeletei között a' legfelső volt a' legékesebb. Allott benne egy pompás ágy és egy arany asztal. Itt hálni a' választott asszonyon kívül, senkinek nem engedtetett.

asszonyai közül. Hasonlót miveltek a' pogány papok Thebában (Egyipt.) Patarában Lyciában, és alkalmasint több más helyeken is. De izün esett az ilyen csalás az Anubis papjainak Tiberius Császár idejében. Egy ifju Római Nemes, Mundusz nevű, szerelembe esett Paulinával, valamelly férjes menyecskével. Miután sikertelen volt minden próbálatja és mesterkedése, hogy a' menyecskét viszont-szerelemre birja: arra vetemedett, hogy az Anubis' papjait ajándékokkal megvesztegette. Azok csak hamar értéére adták Paulinának, hogy az ő Istenök őt szerette meg magának. Az nap estvéjén mindjárt férje maga vezette be Paulinát a' templomba. Néhány napok mulva Mundusz, kivel Paulina történetből öszve találkozott, a' titkot az asszonynak felfödözte. Ekkor Paulina kétségbeesve ment panaszra egyenesen a' Császárhoz, ki (jöllehet a' kegyetlen és igazságtalan Tiberius volt!) Anubis' papjait tüstént megégeztette elevenen, képszobrát a' Tiberisbe hurczoltatta, Mundusit pedig az országból mind örökre számkiüzte.

E. I. P.

5.

Az Eredetiségről Iróinkban.

A' legtökélyesebb eredetiség vagy is ön-maga által létezés, ugyan egyedül maga a' minden lények örök kútfeje, az Istenség: a' mennyiben még is az eredetiség az ésszel megfogható és érzéki dolgok lajtorjájának azon végső fokán, mellyen fölül már maga az Istenség áll, mutatkozik, — sokféle tárgyakra alkalmazható. Gondolhatunk eredeti kézmivet, terméket, faj-

zást, találmányt, embert (főit), elme-szüleményt, időt, rendet, lakost, lakhelyet és tért, sőt egész öszves Világot. Minden egyik efféle tárgy eredetisége más más gondolatokra vezetne el: és ha csak az egy Világ' eredetiségét akarnók értékezésünk céljává tenni, véget nem érnének mind azok felhordásában *), a' miket egyfelől az azt tagadó buzgó Hittudósok, másfelől az azt vitató szentségtelen világi Bölcsök öszveirkáltak. Azért a' sok nézéspontokból én mostan csak egyet választok ki fejtegetésre, ugymint az Irók és munkáik eredetiségét.

Közbeszédben is sokszor hallunk nemzeti Irókat magasztaltatni, csupán azon okból, mivel eredeti munkákat irnak; és viszont másokat olcsároltatni azért, mert mindegyre csak fordítanak. A' mindenütt otthonos és árgus-szemű derék Kritikusaink ítélete méltányabban látszik megadni minden Irónak a' mire érdemes: de a' székök elől veendő nyilvános megpirittatást és szemrehányást alig kerülheti el az az Iró, a' ki más könyvekből kölcsönöz, és azt fel nem idézi, vagy kutfőit hibásan adja, vagy csak átaljában rólok említést nem téshen. Mostan tehát, midőn nem csak magyar könyveink özönként eregettetnek Világ elcibe, hanem az Olvasók is mind inkább felébrednek: az Irók' eredeti voltokról szóló értekezés egy olyan szó lészen annak idejében, mellyről mondja a' királi Bölcs,

*) A' ban, hen ragasztékoknak egyes vagy kettős n-nel írása körül még most is tapasztalható különbözést az Irók között, talán meglehetne állítani azzal, hogy midőn utánnok mássalhangzó következik, irattassanak egy; mikor pedig magában hangzó van utánnok két n-nel. Így kívánják minden mértékes versek is. — Ugyan e' regulát lehetne bévénni a' melly (welches) egy vagy két l-lel írásában is.

hogy úgy illik, mint az arany-alma az ezüst rostélokban. (Péld. 25, 11.)

Teljes eredetiség az Iróban akkor vagyon, midőn tulajdon gondolatait adja elő, ezt pedig tulajdon szavaival, és (a' mi legfőbb) az egyedül neki sajátos renddel móddal. Eredeti Irónak tehát azt fogjuk esmérni, a' ki olyan dolgokat közöl, mellyeket még ő előtte és kívülle senki nem hirdetett; előadásában olyan szókkal és periodusokkal él, millyeneket semmi más könyvben nem olvasni, és végre a' ki mind ezekben olly rendet módot követ, melly hasonlókép' egészen újság a' Világ előtt, és csak annál találtatik fel, a' kitől közvetetlen ered. Lássuk immár, léteznek e' ilyen érteményben vett eredeti Irók valósággal, és kiket illet az a' dicsőség.

Az első megkivántatás az, hogy a' gondolatok legyenek eredetiek. Az emberi észnek typusa, annak erőmivénél (t. i. az agynál) fogva, minden nemzetnél, minden helyen és időben egyenlő lévén: alig képzelhetni gondolatot, melly már valamikor, valahol és valakinek fejében meg nem fordult volna. A' Tudósoknak végtelenül meglepőbb is az örömök, ha gondolataikban más tudóssal véletlenül öszve találkoznak, mint ha valami olly újságot tudtak kigondolni, melly senkitől még nem gondoltatva ridegen áll ő előttök. A' gondolatok országa megmérhetlen; és sem időhez, sem helyhez, sem nemzethez vagy nemhez kötve nincsen. Ha a' most élő nemzessor előtt valamelly gondolat hallatlan is: nem volt talán hallatlan az előttünk kihalt számtalan nemzessorokban, — kivált ha azokat még Ádámon túl is visszük és Praeadamitákat állitunk, vagy Horn kérdésére: „valjon „Ádám vad volt e vagy kimivelt Philosophus?”

az utóbbikkal tartunk, és mingyárt a' legelső emberi nemzést úgy hisszük a' világra kiállítottoknak lenni, mint tökélyesen kimivelt embereket. Ha újnak látszik a' gondolat nekünk magyaroknak, talán nem új más nemzeteknek. Ha az olvasó rajta, mint soha nem hallott észfogaton álmélkodik: talán az annak Írója fölött álló Tudósok épen nem álmélkodnak, és megtudják azt mutatni más íróban, talán többekben is, vagy szinte már a' régiekben. Sőt ha a' földön nevezhető minden Academiák Tudósai egy akarattal azt állítanak is valamely munka felől, hogy az abban foglaltakat soha még emberi elme nem gondolta: abból sem következnek annak eredeti volta, hanem legföljebb is az, hogy vagy nem tudják hol keresni és feltalálni, vagy hogy még azt írásba nem tette senki. Mert az emberi gondolatoknak fele sincs foglalva írásba, de még abból nem ítélni azt, hogy nem is léteztek volna már valahol. Maga ez a' jelen kis értekezés (a' Tud. Gyűjt. rendszabásaihoz képest), eredeti munka ugyan, tudtomra e' tárgy honni nyelven nem lévén még könyveinkben előhozva: de azért nem merném állítani, hogy az ebben leirt gondolatok még, semminémű könyvben és nyelven a' Világon nem közöltettek volna. Átaljában a' törzsökös eredeti gondolatok nem is fölötte igen sokak, és nem minden ember dolgoz, olyanokat teremteni. A' lángész is végre kimerül; mint a' saját munkáit mondogató szónok végre kiprédikálja magát. És így, ha valamiben, a' gondolatok világában megvalósul a' Szent Írásnak állítása, hogy nincsen semmi újság a' Nap alatt. Mellyért gondolatokban, s következőleg Philosophiai munkákban tökélyesen eredeti lenni majd nem lehetetlen.

A' képzelő erő a' gondolatok világát szélesebbre kiterjeszti, azokat potentziázza, és nekik szárnyakat ad magasra szállni. Honnét úgy tetszhetnék, hogy a' Költőknek könnyű eredetieknek lenni. De ha munkájikat a' nem kiméllő kritika' fáklyájánál vizsgáljuk, kinyilvánul, hogy közöttök is egyik a' másiktól kölcsönöz, vagy gondolataikban is ők is egymással öszve találkoznak; és ha a' legjelesebb eredeti Költő munkáját rendről rendre nyomoznók, és volna egyéberánt átaljános tudományunk és helyi emlékező erőnk: megtalálnók minden gondolatait, kit ennél kit amannál az ő előtte volt Költőnél. Valjon kihitte volna, hogy Milton' elvesztett paradicsomát, mellyet eredetinek tartott az egész Világ, újabb időnkben már behonyították más Költő' munkájának lenni *)? Virgil és Horátz, csak részint eredeti latán költők: és nagy részint utánnozók vagy szinte fordítók a' görögöknek. Egy maga Homér áll előttünk mint legeredetibb Költő; de alkalmasint csak azért, mivel az előtte nyitva volt kútforrások az idők viszonyosságai miatt elvesztek, és mireánk nem szállottak. Melly szerint a' lángelméjű költőkben is nem annyira az ő képzelményeik termékei, nem annyira az ő általok rajzolt képek helyezettek és characterek az eredetiek, mint a' szók és versformák, mellyekben azokat előnkbe adják.

*) Párisi újság levelek hirdették 1825. hogy valamelly régi könyves Gyűjteményben egy Olasz munkára akadtak volna Campanellitől, illy cím alatt: „az elvesztett paradicsom”; melly tiz énekből álló hős költemény, nyomtatva 1580., tehát Milton munkájának megjelenése előtt 87. évvel. Azt állítják felőle, hogy ez a' való eredeti munka; és hozzá képest Miltoné csak tudományos lopás volna. (Ce- meinnützige Blätter, Ofen, 1825. Oct. lap 670.)

A' gondolatokban mutatkozó eredetiséggel szoros atyafiságban állnak az új találmányok, alkattyuk és mindennémű felfedezések: mind a' mellyek, megannyi, még eddig nem esmért új észfogatokon (ideákon) alapulnak. Azonban nagy kérdés, valjon újak e azok, vagy csak megújításai a' régen valamikor már voltak. Ha az ó világ az ő találmányit és felfedezményit mind együl egyig szintén úgy írásban hagyta, mint mái időben akármű csekély találmány azonnal egész új könyvre szolgáltat kelmet (Stoff); és ha azon irományok reánk el is szállottak volna: vajmi sok mái feltaláló szégyenkedve vonulna vissza, ki most tele szájjal hirdeti portékáját mint újat és eredetit. De nem is a' találmányokról vagy on itt szó egyenesen, hanem inkább azoknak írásba foglalásáról, — a' mi akármelly olly találmány körül, melly most nekünk újnak látszik, csak ugyan valóban eredeti. És ez önkényt elvezérel a' szókban helyezett eredetiséghez.

Második megkivántatás az eredeti Íróban az; hogy a' gondolatok kifejezése, vagyis a' szók és azok' öszverakása is sajátja legyen. Ez az eredetiség, úgy látszik, könnyebben eszközölhető az elsónél: de itt is meggyőzhetlen nehézségek állanak útban. Ugyan is, ha már az abc-ét, (melly csak huszonnégy bétűkből áll), algebrai számolással ezer meg ezerféleképen lehet széllyel hányni és öszverakni: hát a' nyelvnek öszves igéji hány féle különböző öszverakást nem engednek meg! úgyhogy két vagy három Írónak is történetből épen azon szókat használni, 's ugyan azon renddel is szerkesztésben: majd nem lehetetlennek látszanék. Azonban az illy öszvetalálkozás még sem lehetetlen. Mert ha a' főlebb mondottakat megengedjük, hogy ugyan azon gondolatok több Írók

elméjében is támadhatnak: önkényt következik, hogy a' szók is, (a' mik nem egyebek, mint a' gondolatok jegyei és békói) több ember szájából vagy tollából is, egymással épen megegyezőleg folynak. Illy esetben juthatnak mind azon Irók, kik egyféle bizonyos tárgyat sokáig hánytak vettek elméjükben, és a' kik idegen nyelvű munkákból dolgoznak. És ez érteményben az utánazók 's fordítók is eredetiek; sőt ugyan azon munkának többféle fordításai megannyi féle eredeti munkák. Az által tett könyvre nézve ők csak olytatén szobortalpak (pedestalkok) gyakran, mellyek inkább az originál' dicsőségét emelik, mint a' magokét: de a' tárgy köntösére nézve eredetiek. Illyen érteményben lett Popenak utánnozott Homérja gyönyörű eredeti munka. — A' fordítók és utánazók sorába tartoznak pedig a' hely- és föld leírások vagy utazások is, melly munkák nem egyebek, mint az előttök álló 's megannyi eredeti tárgyaknak szókba foglalt hív másolatjai. 'S ez az eredetiség tehát már nem olyan lehetetlen, mint az elsőbb rendbeli; sőt nyelvünken, — melly már magában igen eredeti, mellyen más nyelvekhez képest még nem sok az írott munka, különösen a' földön látszó tárgyak másolatja is fölötte kevés, — ezt leghamarább elérhetni; bizonyos hamarabb, mint a' nagyon kimiveltekben. Vágyon itt az eredetiségre vágyónak a' feldolgozásra kelme elég, csak győzzön neki megfelelni. Ha a' fordításra méltó könyveket nem veszük is, egyedül a' hazai földnek leírása még elláthatlan nagy parlag mező, mellyen gyöngébb tehetségű Iró is könnyen lehet eredeti, mihelyt a' még le nem rajzolt tárgyakat megválasztani tudja. Igy p. o. ha valaki ez osztályban a' Fértót vagy Balatont akarná leírni, kevés eredetit

mondhatna már, miután e' tárgyra elődolgozat elég vagyon : de jeles eredeti értekezést lehetne csapni a' Bakonyról; mert ezt még folyóírása-inkban senki nem rajzolta, — hanemha ezt is inkább német írónak hagyjuk, a' minthogy ebben a' világszerte híres magyar erdőségben (ki gondolná!) faluk, tiszték, vadászok és kerülők jobbára mind németek.

Az Írónak eredetisége harmadszor abban áll, hogy előadásában oly rendet-módot kövessen; mely kirekesztőleg csak egyedül neki tulajdona. És ez a' legvalóbb eredetiség, melyre egyszersem mind legkönnyebben szert tehetni 's mellyből egy könnyen kifogyni nem lehet. Egy Proteus ez, melly ezerféle különböző alakokba öltözhetik, a' régiek új szint adhat, a' meguntat kedvessé a' mindennapit ritkává és kapósá teheti. Mindég új meg' új gondolatokat teremteni az Írók elméje sem levén képes, ezen uton nyújtják az ovult gondolatokat új köntösben; és kellemesen elámítnak, hogy ujakat olvasunk. Így lessz eredeti Íróvá a' Plagiarius, Compiler, vagy akármi nevet adjunk reá, midőn másnak gondolatait és jegyzékeit ő új nézőspont alá gyűjti öszve. Ugyan is az eredetieknek keresztelt sok tudós értekezések, — mellyek a' sűrű felidézésekkel duzzadoznak és mellyekben a' gothus izléssel öszvetorlott scholionok, jegyzékek, csillagozások egymást érik, — mi egyéb, mint mások gondolataiknak öszvehordása egy új szemléletpont (mint egy kalap) alá? Szedje más Író ugyan ezen gondolatokat más formába, vagyis új szemléletpont alá öszve: 's készen van megint egy másik eredeti értekezés. A' tudományok' akármellyik osztályát vegyük, ők minden oktató könyvekben ugyan azok; rólok az előbbi Íróktól már meg-

van mondva jobbára minden; új kutfőket fel-füdeezni, mellyek nékik más fordulatot adnának, alig lehet, sem a' Fetzi vagy Amarai könyves termékhez ösvényt törni. Bennök tehát eredeti Író másképen nem álhat elő, mint ha azokat öly nézőspontból veszi fel, mellyből még más Író nem vette. Legföljebb is, ha a' bennök tett igazításokat, tapasztalmányt, világosítást és toldást, a' legújabb folyóirásokból és könyvekből munkájához használván, annak helyén beiktatja: de valjon ekkor is viszoht nem másoktól kölcsönöz-e? Innét irhatják több tudósok is ugyan azt a' históriát, és még is mindenik eredeti; mert, bár a' dolog, mellyet előbeszélnek, semmi újság, — de a' mód, mellyel azt minden egyik külön külön nyújtja, valami új és eredeti. Petrovics időszaki tábláiban az előszámlált történetek nem eredetiség, sőt még azoknak évenként elrakása sem: hanem hazánk határai terjedésének vagy csorbulásának hasábjá, valamint a' hazai történetek mellett a' Világ históriájának párhuzomos (parallel) folytatása, — ez már új formája a' honni történet-írásnak, és valami igen derék eredetiség. — Ezen uton lettek a' legtermékenyebb költők, Novella és Román írók eredetiek, midőn a' mások sovány vagy csak egyszerű észfogataikat felékesítve nyújtották. Wielandnak majd nem minden munkáji illy neműek. Így tudta Dryden is az elovultat diszes új formába öltöztetni. Ennek a' jeles ángol költőnek nagy zsenije mellett számtalan irigyei voltak, kik őt plágiáttal vádolni meg nem szüntek. Mellyre Doctor Gorth, Drydennek jó barátja, nekik egykor ezt válaszolta: „eh! mit! „úgy tesz, mint a' fő uri asszonyságok, kik „szegény gyermekeket a' végre fogadnak magokhoz, hogy őket szebben ruházzák”.

Kitetszik ezekből, melly szoros viszonyban vagyon egymáshoz a' kölcsönözött és az eredeti, úgy hogy egészen tisztán soha sem találni fel egyiket is. Nincs az az eredeti író, ki tellyességgel minden kölcsönözettől mentes volna; ellenben nincs az a' fordító és utánnazó, kinek munkája közé eredeti is nem egyelednék. Az igen szembe ötlő eredetiség csak a' ritka talentomu írótól kerülhet, kiknek száma mindenkor singularis pluralis marad. Az ő munkáikkal úgy van a' dolog, mint Kempelen alkotójával, melly minden játék rakást megnyer; és rólok megvalósul, a' mit egy Franczia ugyan Kempelenről mondott, hogy olyan ő, mint az Istenek, kik sokáig dolgoznak csendességben, míg nem egy világ lesz készen. Az íróknak legnagyobb száma nem illy szerencsés. Sok tudósoknak — és pedig a' java tudósoknak, — az a' kedvencz foglalkozások, hogy az esméreket gyűjtik és odább terjesztik; nem pedig, hogy újak után nyomozódjanak. Ők olly jó házi barátaink, kik a' kedves híreket, mellyeket még nem tudunk, szeretik meghozni házainkhoz. Bücsüljük őket; és ajándékaikat, azért, mivel önmagokban nem eredetiek, meg ne vessük. Ha tőlök valami szépet és hasznosat tanulhatunk, a' mit még eddig nem tudtunk, elég eredetiek voltak reánk nézve.

De az előadottakból az is következik, hogy Íróink megítélésében ne az eredetiséget vegyük a' legelső mérték-pálczául, hanem munkáik' belső jelességét. Ám tehát irjanak eredeti munkákat azok, kik erre mind hivatvatva, mind a' szükséges kutfók birásában vagynak: de meg ne szűnjenek jót és szépet írni azok is, kiknek talentomok vagy talán csak helyezetök nem hágy tenni egyebet gyűjtögetésnél, fordításnál, után-

nazásnál. E' két ösvény a' magyar Irókra nézve legkevésbé akadályos és mindenek fölött ajánlandó. Olvasóink vegyék jó néven, a' mi jeles nekik nyújtatik, akár eredeti legyen az, akár másunnét vett. Sőt még azon se ütközzenek meg, ha ugyan azon idegen classicust többféle fordításban, vagy ha egyféle dolgot több Irók által mondatva és több helyen lenyomtatva *) olvasnának. Mi Irók pedig egymással kezét fogva járdaljunk az előttünk nyitva álló és napról napra szebre egyengetett pályán; távol levén tőlünk egymás böcsmérlése 's minden nemtelen indulat vágytársink eránt: ne hogy magunkat olvasóinkkal megutáltassuk, 's reánk illyenek Palin-geniusnak ama' feddő versei (Zod. I.);

— O stulta, o putida certe
 Scriptorum turba, anticyris **) purganda duabus!
 Ad vos hic sermo est. Alios vexatis et ipsi,
 Nec parcit cuiquam vestrae petulantia linguae:
 Quid mirum, si vos eadem quoque fulmina tangunt?

az az:

Oh eszelős és undok irói sereg,
 Mellyet tisztítani hashajtó kellene kettős!
 Rólatok a' szó itt. Ti mást kurzsolni szerettek,
 'S pajkos nyelvetek is senkit kémélleni nem tud:
 Csúda-e hogyha reátok szintolly menykövek esnek?

Edvi Illés Pál.

*) A' Helikoni kedvtöltésnek II. IV. kötetében alkalmazsint csak bollásnak tulajdonithatni, hogy ugyan azon Allegoria (a' nyugalom és munka története) kétszer áll lenyomtatva.

***) Anticyra; e' néven a' hajdani görög országban egy falu Thessaliában és egy tengeri város Phocisban volt esméretes. Mind kettőnek határiban nagy bőséggel termett a' fekete hunyor, mellyből különbféle orvosságokat készítettek az akkori Orvosok.

6.

A' múlt 1830dik évi Solti víz-áradásokról.

Melly rémitő veszedelmet okozott Béts városának a' múlt 1830dik esztendőben első Mártziusnak virattára, a' temérdek hónap hirtelen olvadásából származott Duna vizének rendkívül való áradása, azt, jó lehet az újságokból bőven érthettük; még is mind e' mellett Dr. Sartory Ferentz kiadott könyve által *) örök emlékezetre méltatta. Tsupán Honnyom eránt való tiszteletből buzdítatván bátorkottam én is gyenge penánammal Ts. Ns. Pest Vármegyében kebelezett Solt mező városának a' mult 1830dik évi szánakodásra méltó állapotját, mellyben kivált Mártzius 21dik napján az árvizeknek közepette helyeztetve volt, saját tapasztalásom szerint, úgy mint magam is egy a' veszedelmekkel küszködő hitelesen leírni,

Tudni való dolog: hogy valamint a' tél rendkívül hideg volt, és a' temérdek sokaságú hó miatt az utak mindenfelé húzomos ideig tsak nem járhatatlanok voltak; úgy a' Duna vizének vastag jege is rendkívül éjszokról délnek, mintegy természettel ellenkezőleg kezdett olvadásra indulni. Mártzius 1ső napján virradóra erőszakos tódulással megérkezett Lintztől Bétsbe, a' hol minekutánna harmadnap dühöske-dése által a' sok károkat megtette volna, Országunk' határjánál lévő folyánjának torkolatján nagy torlásokkal bétört kedves Hazánkba, és már Mártzius 8kán, a' mikor Pozsonytól eltávozott, egész Lintzig tiszta, és hajókázható volt

*) Wien's Tage der Gefahr von Dr. Frantz Sartóri 1830.

a' Duna vize *). Mártzius 19kén elindult Pestnél, 20kán délután négy órákor érkezett a' puszta Baratsi, és Duna-Földvári szigetekhez, a' hol megütköztvén a' szigetekben lévő erős fákban, iszonyú magasságra feltornyosodott, és a' víznek folyását késleltette, így a' víz az ő árkába mintegy mesterségesen épített tsatornába felduzzadván, a' napnyugoti szélnek segítségével az Egyházi, és Apostagi helységek között lévő lapajos helyen magának útát nyitott, és az egész temérdek sokaságú jéggel nagy rohanással Soltnak vette folyását.

Kedvezett ezen új folyásának itt a' vidéknek természetes fekvése: melly egy kákás, és nádas rétségből álló nagy motsár, a' melly az Apostagi helység' határjában veszi kezdetét, a' honnan az Egyházi partok' és a' Solti szőlő-hegyeknek napkeleti oldalán, mintegy három ezer öl hosszúságra, itt ott ezer öl szélességre terül, és Solt városán keresztül, valamint a' város mellett lévő víz-erek által, ugyan három ezer ölnyire a' Kali pusztán találtató posványokkal a' Dunába szakad.

Előre borzasztó zúgással, melly minden embert a' legnagyobb rémülésbe hozott, jelentette erőszakos jövetelét, kiki a' maga életének, gyermekeinek vagyonjának védelmére, mint valami hatalmas ellenség előtt lélekszakadva tulajdon házához sietett. Sokan midőn a' tanyákról az árvizes időkben használni szokott öt száz öles hosszúságú töltésen futottak volna hazafelé, ott lepte őket a' nagy orkánal megérkezett jég halom; vissza a' tanyákra az egyszerre elromladozott hidakon menni nem lehetett, kéntelenek voltak itt ott a' töltéseken magokat meg-

*) Budai Újság szerint.

lúzni. Így 11 ember és egy ló a város mellett lévő huszonöt öles hosszúságú nagy hidnál egy töltés darabra szorultak, és ott könyörögtek a segedelemért, kiáltozván: hogy reng a föld alattok azonnal oda lesz életeknek; de oh fájdalom! nem lehetett rajtok segíteni, mert itt a hol már a hídnak semmi nyoma nem volt, legsűrűbben torlódott a jég, külömben is a nagy szél mián ladikon még csak elindulni is lehetetlen volt, kéntelenek voltak ezen a veszedelmes helyen az egész setét éjtszakát élet halál közt küszködve eltölteni. Borzasztó volt nézni: miként törte, zúzta, rontotta a jég hídjainkat, a nagy hidnál a legnagyobb tábla jegek torlótak, és égzengéshez hasonló dörgéssel feszegettek annak erős tölgyfa karóit. Minden részről a városnak, a mennyire a víz zúgása, a jég zörgése 's ropogása engette, csak a jaj szót lehetett hallani. Így viratt reánk álmatlanul ilyen félelmek, és rettegések között — a 21dik Martzius.

Reggelre a víz által, melly noha estvéli kilentz órától fogva sokkal lassabban, de még is minden órában három hüvelyknyire nevededett, az egész városunkat több apró szigetetskékre felszabdalva találtuk, csak itt ott egynehány házoknak volt egymással való közösülések. Sokan a lakosok közül padlóssaikra szalattak, mások még egy kevés bátorságban lévő udvaroknál kerestek menedék helyet. Oh melly szánakodással néztem azon tizenegy szerentsétleneket kertemnek egy oldalától, melly még öt hüvelyknyire halatta a víz színét, és tőlök csak harmintzkét ölnyi távolságra esett, hogyan viaskodtak sokszor a nagy jégdarabokkal, mellyek őket erőszakkal helyekből kifészkelni, és örökre elborítani akarták! nevemen szállítottak, kértek!

hogy küldenék érettek segítséget, biztattam is őket, de se a' Városháza felé közelíteni, se más honnan embereket teremteni nem lehetett, és még e' mellett a' sebes víz szüntelenül teli volt jég torlásokkal. Végtére tsak ugyan kilentz órákor reggel egy tehetős gazdának a' fiai Bajúsz János nevezetű, harmintz esztendő nagy derék izmos bátor szívű Magyar, harmadmagával egy erős ladikon, midőn a' jég egy kis nyílást engedett, ott termett nyíl sebességgel a' kétségben esetteknél, őket szerentséssen megszabadította. Másodszor ismét hasonló bátorsággal oda evedett, a' lovat lábainál fogva öszve kötözve a' ladikba helyhezette, és a' veszedelemből azt is megmentette. Így tselekedtek mások is, a' kik ladikra szert tehettek, lakos társaikat vagy omladozó házaikból, vagy padlásaikról bátorságosabb udvarokra szálították. Sokan ladikon a' szülő hegyre költöztek, mások küszöbjeiknél földből vert töltéssel késleltették a' víznek szobájokba való befolyását. Voltak a' kik az útszának némelly részeit felárkolván hátráltatták házaikhoz való közelítését, így a' Templomnak napkeleti részén is az útszán keresztül készült töltéssel tartóztatták meg a' vizet annak ajtajától. Volt olyan ház a' hol halott fekütt az ágyon, a' szobába pedig térdig való víz, és a' holtat még tsak bé sem jelenthették.

Azonban a' víz árja egész 12 óráig lassan lassan mindég nevededvén, akkor tsak ugyan el érte a' legfőbb pontot, midőn tudniillik az egész határba az úgy nevezett nagy Érnek partjain is keresztül hatott, és egész Kíss Kúnságig területében akadályra nem talált. Már akkor tsak ugyan teli is voltunk félelemmel. — Ijedelmünket 's nyughatatlanságunkat még az is nagyobbította: hogy nem tuttuk mint vannak tselédjeink

marháink a' pusztán, és a' tanyákon, élnek e' még, vagy talán a' víz már el is borította őket. Így történt M. Gróf Benyovszky Zsigmond Úrnak Máriházi pusztán lévő majorjába, a' hol jó lehet annak gondos Tisztartója Nemzetes Posztóty József Úr, már előtte való nap arra az esetre: ha a' víz kitalálna önteni, hogyan védelmezzék magokat, hogy őrizték a' marhákat, 's birkákat, minden szükséges rendeléseket megtétezt, még is éjjel tájban az árvíz lassan lassan a' nagy hó alatt az ökör istállóba lopódzott. Hallották ugyan messziről a' víz zúgását, de itt igen nagy setéség lévén, csak akkor vették észre, midőn egy tseléd az udvaron véletlenül a' vízbe lépett. Akkor tüstént kivezették a' marhákat az istállóból, hanem a' hideg víz nagyon által járván őket, igen kevés időre négy ökör, három tehén, és egy ló (ezen utolsó magáé ott a' pusztán őrt tartó Hajdúé volt) véget vetettek szerentsétlen életeknek. A' birkák a' hosszas télen által a' sok alomból egész halomra szaporodott magossabb helyen, sértelenül maradtak.

Ugyan Mártzius 21kén délután három órára három hüvelyknyire szállott le a' víz; estvefelé pedig Duna Földvárnál indult a' jég, a' melly ugyan csak onnan a' következett éjjel végképen el is takarodott. Más nap tsodálták a' Földvári lakosok, miért légyen olly tiszta a' Duna, hová lett belőle a' temérdek sokaságú jég? valóban azon méltán is bámulhattak, mert az eszekágába sem juthatott, hogy előtte való nap a' Duna vize, a' mult zordon tének készítményét, a' feltornyosodott jég halmokat, az ő új folyánján Solton keresztül, még pedig olly kegyetlen pusztításokkal szállította légyen által. Innen kiteszik: hogy miért éreztek csak középszerű Dunai áradást Ordas, Pataj, és más Sárközi helységek,

miért őrizték meg őket töltésjeik most jobban mint az előtt, midőn azokon az egész Országra nézve kissebb árvizek is egyszer 's másszor rést nyitottak? mert nem szoritotta őket annyira az Iszter' jege' minthogy Soltnak keresztül folyásába, össze töredezett, megrevült, imitt 's amott a' mezőségen sok elmaradozott.

Mártzius 22kén négy lábnyira leszálván a' víz, minden felé tsak a' sok pusztulások tűntek könnyes szemeinkbe! nyoltzszáz ház közül alig volt száz, a' mellynek valamely oldalát a' víz ne mosta volna, tsak nem másfél száz földből tömött, vagy sárból rakott házak, végképen össze omladoztak, a' mellyeknek falaik karókra voltak rakva, megmarattak ugyan, hanem a' tapaszt rólok lehullott. Tizenegy hidjainkat, mellyek által városunk több részei egymással, ismét tanyáink, szőlőhegyünk egybe foglalva valának, vagy végképen elhorta, vagy járhatatlanná tette, és így a' közösülésünk ladik nélkül még a' városba sem eshetett meg. Mint hogy pedig egész Aprilis hónapba még mindég nagy vizekkel voltunk körül véve, minden útasok tőlünk elmarattak, magunk is akár a' szőlőhegyre, akár a' tanyákra vagy szántóföldjeinkre keservessen mehettünk. A' városnak két nagy deregléje arra volt rendelve: hogy az embereket ki 's beszéltsa, hasonlóan az én ladikom Ntes Motsy Bálint Uré, más tehetősbb gazdáknak tsónokjaik, szüntelen a' víz hátán fel 's alá szédelgettek *); még is esteletkor gyakorta megtörtént, hogy többféle dolog tételről visszajövők közül sokan

*) Itt minthogy a' Duna távolabb vagyon, tsak a' halászatot gyakorló lakosoknak szokott ladikjok lenni, annyiival keservebb volt a' tenger vizeken ki 's be való járkálás.

Jadikra fel nem kaphattak, és azoknak vagy a' tanyákon, vagy a' szőlőhegyen kell magokat éj-
jelre meghúzni; sótt ugyan ott, midőn a' nagy
szelek dühe miatt, a' vizek egész nap hajózha-
tatlanok voltak, harmadnapig is étlen sanya-
rodni.

Eljött a' tavaszi szántásnak az ideje, de
nem volt mit szántani, mert a' földjeink több-
nyire vagy vízzel elboritva, vagy igen nedves-
sek valának, és így annak idejében való tavaszi
munkától elmaradván, egész nyáron 's őszen
által minden dolgainkban hátra marattunk. Az
őszi vetésünknek nagyobb része a' víz alatt mint
kipárlott, a' hova a' legszebb tiszta búzát vetet-
tük, ott a' szokott jó aratás helyébe, holmi
rosz giz-gaz szénát kaszáltunk. A' kaszálóink
legtöbbnyire kákás rétté váltak. Sok veteményes
kertjeink, későn takarodván le rólok a' víz,
végképen hasznaveetlen marattak.

E' mellett megérkezvén a' nyári rendkívül
való hévség, meghozta magával lakossaink közé
a' beteges állapotot, nem volt ház, a' hol hi-
deglelésbe sínlődők ne lettek volna, elegendő
munkásokat pénzért sem lehetett kapni, a' hosz-
szas hideglelés után most már sokan vízi beteg-
ségbe szenvednek. A' holtak száma a' születtekét
nagyon felül haladja. Négy ezer lélekből álló
népség közt született 182. megholt 352 nevezet-
tesen Aprilis holnap kezdetétől December utól-
só napjáig megholtak a' Reformatus valláson lé-
vők közül 301 Katholikusok közül 28, követke-
zőleg minden tizenharmadik elvégezte szomor
életének pályafutását. Már a' kiktől kitelhetett,
's betegségek engette, házaikat megújítgatták.
Hidjaink is elkészültek, kivéven a' város mel-
lett volt huszonöt ölesset, a' mellynek helyén
anyira megfeneklett a' víz, hogy többé közön.

séges módszerint híd nem áthat, mert ott most is, midőn a' vizek minden felé leapattak harmintzkét lábnyi mélységű vagyon. Ugyan ezen mostani víz színétől, a' mult esztendőbéli áradáskor volt legnagyobb víz színéig tézsen a' magasság tíz lábnyit, tíz hüvelknyit, és így 1830-dik évi Mártzius 21dik napján itt a' víznek mélysége volt 42 láb 10 hüvelk több mint a' Dunáé, mellynek tőlünk két ezer ölnyi távolságra lévő Földvári alsó Révnél most alig tézsen 18 lábnyit. Im a' városunkból kivívó töltésünket, mellyet tíz esztendők előtt nagy fáradsággal készítettünk, újra tzel erányossan nem használhatjuk.

Éltesse Nagyjainkat a' magyarok Istene, erősítse szándékjaikban, hogy ditsős tzeljokat a' készítendő Dunai töltést, sok ezer Dunameléki lakosok sorsaiknak könnyebbitésére, a' mi boldogító Fejedelmünk' bölts kórmánnya alatt, az idő lelkéhez alkalmaztatva mennél előbb tökélietességre vihessék. Egy lélekkal egy tzelra mindég győzött a' Magyar. De jaj nekünk ha ez a' jeles munka feledékenységbe talál maradni! úgy mi előbb utóbb végső pusztulásra jutunk, mert a' Duna Apostagnál (a' hol az ő omlásra hanyatlott partjai évenként jobban jobban elszakadoznak). Solt felé készíti folyánjának egyik ágát, a' mellyen bennünket idő jártával a' jelenkori lakhelyünkéből kiküszöbölni, és a' szőlőhegyünket, az Egyházi helységgel szigetetté változtatni szándékozik.

Zaary Károly,
hites Földmérő, Ts. Nógrád Vgye Táblab.

H. L i t e r a t u r a .

A.) H a z a i L i t e r a t u r a .

Könyv-ismértetés.

Historiae Regni Hungariae compendium, quod in usum Auditorum suorum concinnavit Lucas Rosenich Ord. S. Bened. de S. Monte Pannon. Presb. AA. LL. et Philosophiae Doctor, ad Reg. Scientiarum Universitatem Hung. Facultatis Philosophicae Membrum Collegiatum, in Reg. Academia Posoniensi Historiarum Professor R. P. O. Tomi duo. Posonii typis Haeredum Belnayanorum 1828.

Minden Nemzetek, főképen a' nemzeti történetet nemzeti nyelven írják, 's kár, hogy mi ebben csak most is lábbadozunk. Ha Heltai Gáspár Bonfiniusnak csak epitomátora is, de érde-me kettős. Hogy akkori időben, és Szász ember magyarul írt. Igaz, hogy akkor más világ volt. Horvát ország a' nemzeti nyelv szerelmétől buzgott. Zrinyiek, Draskovicsok mindenkör nagy nevek fognak lenni, és a' mostani Horvátoknak ösztönnyujtói, és bár úgy legyen. Az Olasz származásu Gvadányi, (Eleit értem, nem magát) írt közönséges históriát, és valóban nem megvetőt, melly fáradságát a' haza köszönettel fogadá, 's méltán; mert ha ő nem ír, a' Magyar most is közönséges história nélkül van. Pethe, Szekér, Svastics nem elégítheték ki a' nemzet kívánságát. Annyival inkább kívánatos lett volna, hogy Tisztelendő Rozenics Úr történetes könyvét magyarul írja, ámbár in usum auditorum suorum írta. Nem látom okát, mért a' történetet a' nyilvános iskolákban magyarul tanítani nem lehetne. Nem gondolom, hogy ide-

gen nyelvű földről olly sok tanulók találtatnának, hogy azoknak kedvekért a' deák nyelv uralkodása divatban marasztassék. De ha úgy volna is; ők a' mi hazánk történetét saját nyelveken olvashatják, valamint mi az Oroszét, Törökét 'st. A' Magyar Históriát, millyen a' Szerző Uré, várton várja a' Magyar Publicum, mert így nem csak a' tanuló ifju kapná, hanem az alrendűek nagyobb része is. De most úgy tekintünk a' könyvbe, a' mint vagyon.

A' Szerző Úrnak dicséretére szolgál, hogy a' római stilust nem Tacitushoz, Liviushoz, Salustiushoz szabta, hanem úgy élt vele, hogy a' czélnek, az értelmességnek igen is megfelelően. Ő a' dagadozást foghatólag kerüli, mert történetet ír, nem stilust fejteget. A' haszon forog előtte, nem a' kérkedékenység. Ezeket elmellőzván, kívánnjuk, hogy a' historiai Tudós, némelly igazításoknak helyt engedvén, munkáját magyar nyelven adná ki, melly úgy is született nyelve. A' mi igazításunk nem sok; vegye szívesen úgy, mint mi historiai kutfók után közöljük.

A' Szerző Úr állítása (p. 6.) hogy a' historiai kutfók közé tartozik a' hagyomány, és népdalok. Ha a' hagyománynak valamit engedni lehet is, de a' népdalok hitele ellen szól Béla Kanczellárja (in Prologo): „Ha a' Magyar nemzete eredetét, a' parasztok hazug meséléséből tanulná, vagy a' csacska dallosok énekeikből, bizonynyal disztelen volna”. Ezt bizonyíttják mások is. És valóban nem lehet bizonytalanabb kutfó, mint a' hagyomány, és még bizonytalanabbak a' népdalok. Toldi Miklós lova most is csak tréfás mese, és Kinisi Pál nyomó-ruda, semmivel sem több, pedig hagyomány.

Azután említi a' Szerző Úr a' kül, és bel-földi írókat, kiknek segedelmekkel élt. Bizony-sága ez az ő nagy olvasottságának, 's jelenti, hogy szántsándékkal nem hibázott.

Továbbá számlálja Pannónia régi lakóit. Itt tövises az ut; nehéz az itélet. Ki kalauzt nevez, nem lehet vétkesíteni, ha eltévedne is.

Hogy az időszámlálási hiba (p. 21.) a' Szerző Úrtól származott volna, nem hisszük. Flavius Heraclius uralkodott 610—641, mert 460 a' Római birodalomnak az Avarokkal semmi bajok sem volt. Ezt annyival bátrabban mondhatjuk, minthogy a' Szerző Ur maga is vallá hogy a' szám-betűk elcserélése nyomtatási hiba. Nagyobb kérdés, hogyan származtatja a' Dalmátiai Horvátokat Bohemiából, ha csak Bohemia név alatt Nagy Marahániát nem gondolja, melly valóban azt a' fészket is magában foglalja, honnan a' dalmátiai Krobátok kibujdostak, t. i. a' Beszkédi hegyeket. Tudom, vannak írók, kik a' Cseheket Kroáziából származtatják (L. Desericsnél L. I.) de melly hitellel, ők lássák.

Melly szépen hangzanék az a' magyar fülben, mit a' Szerző Ur (pag. 23.) ír: „minden egyéb nemzet, melly Azsiából Európába az 5dik század olta által szállott, vagy egészen elenyészett, vagy alig hagyta nyomdokát. Csak a' Magyar Nemzet nem csak állandón szállott meg, hanem tulajdon nyelvével, törvényével, szokásaival, öltözetével el; sőt a' miveltségnek elég magas lépcsőjére is hágott volna, az elmés férfiakban sem lévén szűke, ha olly sok vad népek nem veszik körül, annyi viszontagságok nem nyomkodják, és annyi istentelen emberek fonák tanácsai ön magával zendülésbe nem hozák”. Azt is okosan mondja, hogy az ethymologizálásnak csiklándéka nem Történet íróhoz il-

lik, mert evvel az éretlen tréfával azt faraghatnánk, a' mi tollunkra jó; p. o. Darius = darus; Kyros = Kőrös; Kaukaszus = kakas hegy; Saul suly, mivel nagy, sulyos ember volt. Ez ilyen szójáték alig ha Poetában is szenvedhető: de a' Historikus, az első főrequisitumot, melly az igazmondás, kényre, kedvre meg ne szegje.

A' Magyarok régi állapotó helyeikről sem vagyunk ugyan azon egy vélekedésben. Próba irásaink ugyan számtalanok, de valjuk meg hogy egy sem hijántalan. A' Szerző Úr a' Kaukaszusi hegyek közül származtatja eleinket. Tagadni nem lehet, hogy egy, vagy több csapat ott vagy megfordult, vagy tartózkodott. De korábbi idejeket keresvén, ha Abulfeda Arabs író geographiai tábláiba tekintünk, találunk ottan Perzsia széleín olly városok, falvak, hegyek neveire, mellyek Magyar országban most is megvagynek, 's mellyeket amazok emlékezetére nevezhettek így új hazájokban. Nincs is ez minden historiai documentum nélkül. Fesslernél a' magyar történetek fáradhatatlan bűváránál föl-találhatni. Ugyan ő nála azt is, hogy ezek a' Magyarok meghasonlottak, és többféle csapatokra oszlottak, származhattak közülök a' Kaukaszusi hegyek közé; a' Kuma vidékeire; de nagyobb része a' Volga északi mellékeit szállotta meg. Ezt gondolja az ismértető Béla Kancellárja Denti Magyar országnak. Igaz, hogy ő ezt a' tért a' Tanais mellé helyhezsetti: de ha ez így volna: mért kelle magyarjainknak a' Volgán talpakon, és tömlőkön által kelniek?

Nem utolsó kérdés az is, mellyik esztendőben történt ez a' kiköltözés? a' Kancellár írja: 884ben, mint a' Magyar évkönyvekben foglaltatik. (Cap. 7.) Turóczi (P. 2. C. 1.) 704ben. A' jegyzésben olvasni: 677ben (M. S.) Deserics ez

helyet fölhozván írja: (L. 2. C. 1.) a' jegyzésben, hogy Turóczi időszami hibát ejtett, mivel 808ra kellene tenni. A' Kancellár ügyeket, Árpád nagy apját 818ra teszi. A' Szerző Ur (L. 1. p. 38.) a' magyarok megindulását 829re. — De a' költözést, és megtelepedést sem egyformán beszéllik. A' Kancellár vezeti őket Volgán által, Susdálnak, Kiónak, a' Karpati hegyeknek Ung alá. Mások a' fekete tenger mellett Besarábiába, Moldvába. Ki igazodjék el ezeken, ha azt föl nem tesszük, hogy a' Magyarok több csapatokban és több izben szürenkedtek Európába. Csak így megfejtethő, honnan származott Lebed ország? honnan azok a' magyarok, kiket Simon, a' Bolgár Fejedelem eltörült azon okból, minthogy Árpád a' Byzantzi Császárnak, ellene segítséget vitt? mért Árpád ezt a' pusztítást meg nem bosszulta? mért Árpád magyarjai ebből a' kegyetlen pusztításból kárt nem vallottak? mert bizonyval, ha Árpád a' Császár mellett harczolván, Simont annyira lealázta; az ő hátrahagyott magyarjai ellen nem mert volna támadni, és okosabb volt ő, (Árpád) hogy sem a' védetlen népet az ellenség torkába vesse; sem politikája nem engedte, hogy olly nagy sérelmet bosszútlan hagyjon, mellyet egy két vezérje véghez vihetett, míg ő nyugoti foglalásait folytathatja. A' józan időszámlálás is a' Kancellár mellett szól, ha a' nyugoti írókkal egybevetjük, hogy a' Szláv és Német nemzetek mikor bajlódtak a' magyarokkal, és hogy Árpád 907ben halt meg.

A' Magyarok Religiójáról is egy szót. Hogy ők a' tüzet, levegőt, vizet, földet imádták, azt Theophylactus csak beszéli. Nem ezeket, hanem ezekben a' jótévő Mindenható Istent imádták ők. Hogy lovakat, ökröket, ihokat áldoztak;

senki szemekre nem vetheti: az egy Istent valló Zsidók is ezt cselekedték. De hogy az egy Istenen kívül többet, az az bálványokat imádtak volna, annak bizonyására nem lehet menni. Sőt a' Vatikáni kézirat nyilván mondja: pagani sunt nullam Dei habentes notitiam, sed nec idola venerantur. Abbul, a' mit Merseburgi Ditmár Geizárúl mond, semmi egyéb derekas nem következik, minthogy Krisztus hitében még ingadozó volt. Első András Sz. László, Kálmán religiói törvény-szabásai nincsenek ellenünk. Ezek a' Capitularis törvényekből lévén véve, inkább illenek a' Frankokra, 's Németekre, és csak azt foglalják magokban, hogy hegyeken, és forrásoknál senki se áldozzék, de hogy a' magyarok bálványimádók voltak volna, innen semmikép nem következik, valamint abból sem, hogy mikor a' keresztény religió ellen pattogtak, régi religiói szokásaikat vissza kívánták: mert a' haj leborotválással, süveg viseléssel ellehet a' religió; ezek pedig az akkori nehezék közé számláltattak. Mars, és Hercules imádása régi Eleinknél mese. Ha Etele szent kardját tisztelet tárgyává tették, ennek egyéb jelentése vagyon: az az: politikai, és nem gonosz.

Megjegyezzük még azt a' csekélységet, hogy az a' buvár, ki első, vagy fehér András idejében Henrik szállító hajóit furás által elsüllyesztette, Thuróczi szerint Zothmund volt; (MS. Zothmund) a' Szerző Úrnál pedig Zothund. Mi ezt inkább nyomtatásbéli hibának, mint a' Szerző Úr irásának tulajdonítjuk; ámbár az errátokban nincs kijegyezve. De az ilyenek mindkettőnek vétsége nélkül megeshetnek.

Ezeket mi nem úgy adjuk, mintha ön vélekedésünk, és olvasottságunkhoz körmünk sza-

kadtáig ragaszkodnánk, jól tudván a' históriai ösvényeknek darabosságát. Mikor lesz az még, hogy Eleink régi székét, származását, egyéb nemzetekkel atyafiságát, elágazásaikat, költöz-ködéseknek vonásait Iróink tisztára hozzák? támaszkodhatnánk talán leginkább a' Byzantziakra, ha előttünk nem volna, hogy Graecia mendax. Ezen kívül ók kivált a' neveket úgy elcsúfították, hogy ugyan ember legyen, ki az igazat elenmondás nélkül eltalálja. Ha egyéb íróinkból, és körülállásokból nem tudnók, hogy Árpád apja Álmos: a' görög Salmutzesből ki nem faraghatnánk. Így van többekkel. A' nemzeti nevek össze meg össze vannak zavarva, keverve, elrontva. A' görög nemzetnek magasztalására mindent elővettek; a' barbarusok alacsonyítására semmit nem kéméllettek. Már Strábo (Geogr. LXI.) megjegyzette: Neque vero quidquam accurate potuerunt scribere Graeci, neque quisquam veritatem de his exacte exhibuit, — plerisque etiam eorum, qui de Alexandro scripserunt, credere non est satis tutum. Nam et ipsi facile verba dant, cum ob Alexandri gloriam, tum quod expeditio procul a nobis in extremos Asiae fines facta sit. Így szól a' görög Strábo e' görögökről. Így Amm. Marcellinus, és Prokópius eleinket Nomadoknak — sátoros szekereken csavargó pásztor-embereknek írják. (Desericsnél L. 2. C. 6. in nota) Ellenben Menander szerint városai is voltak; quod liquide constat apud Menandrum ex narratione Turcarum legati apud Justinum juniorem (Id. ibid. p. 185, in nota). A' Vatikáni kéziratban pedig, mellyet Fr. Richárd hátra hagyott Fr. Juliánus követségében ez vagy on kitéve: circumducentes eum per domos, et villas: az az: a' Magyar Fr. Juliánust nagy Magyar országban a' Volgán túl,

házzul házra, faluról falura késérték, és vele magyarul beszéltek. — Illyen a' görög Irók hitete. Nem mondjuk, hogy mind hazugság, valamit a' görögöknél olvasunk. Etelét némelly nyugotiak az ördögnél feketébbre füstik; t. i. mivel fájt nekik az Isten ostorának csapkodása: de Evagrius legnagyobb magasztalással említi: „minden Vezérek közt a' hadi dolgokban legtudósabb, a' hadi szerszámok kitalálásában legelméesebb volt. A' hozzá jövő idegen jeles férfiakat tisztességesen fogadta, gazdagon megajándékozta. Röviden, a' hadi tudományban minden a' világon előtte élt Hadvezéreket, még Hannibalt is fölülhaladta”. Erkölcsi karaktere pedig olyan, hogy Fabriciusé, Scipióé, Hunyadi Jánosé sem lehet szebb és jobb. (L. Deserics. de mit. ac major. Hung. L. 2. p. 280.) Annak bizonyosságára vagy on ez fölhozva, hogy mely nehéz e' régi írónál fogva a' történetek igazságára menni. A' história valóban kimeríthetetlen tenger. De illy fejtegetésekbe a' Szerző Ur nem bocsátkozhatott, ki tanulónak számokra írt, és úgy, mint eddig még senki sem.

Horvát Endre.

B.) Külföldi Literatura.

Egy szükséges tekintet az észak Amerikai szabad Státusokra. (Kivonat az Allgem. Kirchen Zeitungból, 1829. Köt. VII. Nro 103. im ez Értekezésből: Némelly észrevételek az észak Amerikai szabad Státusokban lévő vallásos élet felett).

Népről, mely olly kevés kitűnő karakter jeggyel bir, mint az Amerikai, 's még szorosan

véve nem is nemzet, hanem csak foltozat a' minden nemzetek' rongyaiból, a' legegyszerűsebb nemű tevőrészek' tarka 's nem is egy nevű vegyítéke, melyben a' legkülönbözőbb nyelvek' *) , tekintetek', szokások' és részvételek' zűrzavara mutatkozik, 's abban az egyes törzsökök' nemzeti sajátosságai elenyésztek, 's egy nemzeti karakternek kifejlődni még korán vagyon, — illy népről nem csak igen nehéz, de felette hátatlan munka is közönséges rajzolatot adni. Ha állítólag itélünk felőle, bizonyosan tévelygések' örvényjébe bukunk; ha tagadólag, bizonyosan elperelő részre hajlóknak fogunk neveztetni. Innen lesz, hogy nincs is még az Amerikai népről semmi kielégítő Charakteristikánk; hogy a' minden Európai nyelveken felőlök szóló 's előtünk fekvő számtalan tudósítások közt egyik sem hasonlít a' másikhöz; és hogy ezek' olvasása közben olly mértékben ingadozik itéletünk, a' millyenben igyekezzünk erősen megállapítani.

Valóban 's igazán, még mostan nem érdemlik az Amerikaiak azon határtalan részvételt, a' mit vesznek erántok, sem azt az általános megkülönböztetést, a' mivel megtiszteltetnek; sőt az az egy oldala, csupán értelmi 's magának való erányzat, a' mit köztársasági életök vett, méltó aggodalomra nyujt okot a' jövődőre nézve. Ha geographiai 's politikai becsök vagyon is, históriai 's morális, kivévén a' szabadsági

*) Az Angoly nép nyelvét lett ugyan, de a' különbféle nemzetek anyai nyelvökön beszélnek magok közt, 's ha Angolyul kell szólniok, szorosán ragaszkodnak anyanyelvök' lelkéhez, és a' Francia francziás angolyul, a' Német németes angolyul, az Olasz olaszos angolyul, a' Spanyol spanyolos angolyul, az Afrikány Mandingo vagy Ouaka angolyul fejezi ki magát.

háborút, nincsen még ; 's ki tudja , egy század' lefolytával örülni , vagy pirúlni lesz e oka az anyának kisededén. De még most akármelly morális erányzatban úgy tenni fel őket , mint példányt , mindenképen helytelennek látszik.

Midőn magok az Amerikaiak az ő kivivott önfennállásokra , hadi erejökre , kereskedésökre , mesterségeik' 's művészeteik' virágzó állapotjára , egy szóval nemzetekkel való közösülési fontosságokra utasítanak , tetszenek ugyan magoknak azon állításban , hogy ők nagy nemzetet tesznek ; de mivel ezen állítást igen gyakran ismétlik és szorgosan sürgetik , azt látszanak elárúlni , hogy ennek igazsága felől valamennyire magok is kételkednek. A' szakálatlan , azonban izmos ifjú is igyekeztvén magának , szinte erőszakkal , valami tiszteletet kicsikarni , igen megelégszik azon gondolatjában , hogy ő férjfi , még pedig derék férjfi , 's annak is nevezi magát. De hát már az e? az E m b e r név eránt viseltető tiszteletből köztünk hozzánk hasonlónak esmerjük ugyan , azonban az okosság javalja , hogy tőle 's rávágásaitól őrizkedjünk , mert előbb utóbb veszedelmesek lehetnek ; és ennyiben neki is nagyon geographiai 's politikai becse , de históriai vagy morális nincsen. Mind egy akár ő áljon helyén , akár más hozzá hasonló , nem is jut senkinek is eszébe őtet példányúl tenni fel az öntudatú , meggondolva cselekvő férjfinak , vagy a' tapasztalt öregnek.

Az a' helytelen értelem , melly az Amerikánokban többet láttatott és láttat , mint a' mennyit a' természet' és a' népek' kifejlődésének menetele hágy bennök keresni , valamint az a' kétségbe esett gondolat is , mintha a' lelki világnak szintúgy keletről nyugotra kellene fordulnia , valamint a' természeti napnak , 's a' mi

segítette ama' helytelen értelemnek származását, leginkább az Európaiakat terheli vétekekkel; egy másik pedig, melly hasonlóan eszközlé hogy ennek a' népnek magasabb hely adatott Európa' véleményjében annál, a' mit még most érdemel, méltán magának az Amerikánok' hiányos philosophiai esmérétenek 's megkülönböztető tehetőségének tulajdönittatik. Érezvén t. i. Európa' népei saját önfennálló becsöket, a' bennök talál-tató hiányokat és hibákat mind magok, mind álnokúl mások előtt eltakarni tartózkodnak. Nem így az Amerikánok. Ők elejétől fogva mindenütt a' legszebb oldalról igyekeztek magokat mutatni, 's egy bizonyos aggódással szorgoskod-tak a' világ' szemei előtt eltitkolni azt a' meg nem elégitöt, hiányost, nevetségést és elvetöt, a' mi a' köztök lévő jó és dicséretes mellett Intézeteikben, erkölceikben és szokásaikban ta-lálatik. *) Igaz, ők lassanként elhitették ma-gokkal, hogy már valóban a' népek' Koryphaeu-sai közé tartoznak az emberek' történetében; de illy következtetésre, a' mi csak felületes te-kintetnek szabad, Európának látszatos maga megalázása, és a' magok' önkényű felmagasztal-ása által jöttek. A' helyett, hogy az Európai nemzetek' előítéletlen 's nyilt szívű öncharakte-rizálásában erőt, az ő magok halgatásában vagy titkolódzásában pedig gyengeséget esmernének, ezt inkább amaz gyanánt, és azt emez gyanánt vevék minden becsülettel. Így az ő különben is nagy magokhoz való bizodalnok még nevelke-

*) Maga a' North American Review, egy az Amerikai legjobb levelek közül, gyakran Sophismák-ba ereszkedik, ha már se hogy el nem mellőzheti a' szemrehányásokat, a' mik az Amerikai népeletre nézve tetelnek.

dett, és szerencsésen praxisba hozhatták azt a Fauszti igazságot: „a' ki bizik magához, ahhoz mások is bíznak”. — Ehez járul a' távútság, a' mi nekünk halandóknak (látásunk' akarata szerént) mindent szebb vagy rutabb színben mutat, mint közlelől szemléelve 's igaz értékét vizsgálva találjuk. Egyes utazók' tudósításai nem ronthatják el a' következtetést, a' mit ezen közönséges, 's az emberi természetben mélyen gyökerezett tapasztalásból származtatni szükség, annyival inkább, mivel még a' legelő ítéletlenebb 's magában legigazabb utazó is kisebb vágy nagyobb mértékben áldozatja azou Contrastnak, a' mit egy felől a' ki nem elégítő, és a' szokottnak elszenderítő ereje, más felől az újságnak ébresztő 's elevenítő ingere állít elő.

Nem lehet ugyan tagadni azon csudálkozás-ra méltó haladást, a' mit a' szabad Státusok' lakosai tesznek a' mivészség' és tudományok' mezején: mindazáltal azt sem szabad eltitkolni, hogy Európának még igen hátamegett állanak, 's a' legkedvezőbb külső összeköttetésben is sokáig kell küzdeniök, míg nem csak magok' szava 's véleményje szerént, 'hanem igazán megfognak akármellyik Európai nemzettel mérkőzhetni. Ők általában értelmes, gondolkozni tudó és practicus népet tesznek, kész feltalálók, mivészségre 's mesterségre alkalmasok érdemlik, hogy tisztelettel említessenek a' practicus tudásnak, és a' practicus felsőbb mivészségnek egyes ágaiban, nem különben a' Természet-tudományban, Rhetorikában és Mechanikában; de minden oldalú 's igazán emberi kimiveltségről semmi ideájok sincsen. Fő akadályok az erre való felemelkedésben a' magokról igen magas vélekedés, ellenben a' tudományról és szép-mesterségről igen alacsony gondolkozás, a' vallásos tul-

ság, és a rangbeli különbségek nem léte, az ő igazgatás módjoknak természeti hibája.

Az Európai nemzetek megesmerték a lelki élet szépségét, de határának megmérhetetlen voltát is, 's ama Socratesi szerény hitet valják: „mennél tovább haladunk az emberi eszméletben, annál jobban általlátjuk, hogy semmit sem tudunk”. Ők ezt az igazságot megesmerték 's kimondották, még is fáradhatatlanul törekednek a világosság felé, ámbár sugár-körét áltölelni nincsen reménységök, annak legszebb bizonyosága, hogy a világosságot magáért szeretik. Máskényt az Amerikánok. Ők a lelki életnek még csak pusztá felszínét esmerik, és ama hitnek fordúlt értelemében valóji. A tudomány, felsőbb művészség, lélek és világosság csak annyiban becsültetik nálók, a mennyiben önszeretetöknek hizelkedik. Amerikában az Individuum mindene magának. Felülteti a polczra 's tiszteli magát mint üres bálványképet, és az neki semmi, a mi praxisban nem segíti jól létét, vagy hiúságának nem kedvez. Nagyravágyás és módi a polus, melly körül a transatlanti élet forog, és a pénz középpontja. „A mi használ, az jó” így gondolkozik közönségesen az Amerikán, 's innen vagyon, hogy a tudományt és szép művészséget nem esmeri még olly szent Isteneknek, a kiknek tiszteletök ad az emberi életnek igaz szenteletet, hanem legfeljebb is jó fejős-tehének; innen vagyon, hogy a legjobb fejek rendszerént juristaságra és kereskedésre adják magokat, mivel ennél kevesebb nyereséget, 's nevezetesen Amerikában kevesebb kilátást ajánl a gazdagodásra és megkülönböztetésre a tudománynak és szép művészségnek gyakorlása; innen vagyon, hogy a történeti tudomány egészen

perban hever, 's ámbár fornak a' Státusok Doktorokkal, Proffosorokkal, Magisterekkel és Bakalaureusokkal, még sem lehet csak egy történetek' Professorát is annyi közt találni. De innen nagyon az is, hogy „a' mivelt (civilize d) Amerikánokat” az ő „miveletlenjeik” egy törzsöke, és az ő megvetett szomszédjaik, a' Cherokee Indusok, kik magoknak saját írói nyelvet készítettek, tudományos eredetiségben megszegyenítették : mert még az Európaiak a' mívészég' és tudomány' mezején való szabad 's önfennálló munkálkodás' kedves gyümölcseivel élnek, az Amerikánok csak rágódnak rabszolgaként az elhányt héjakon. — A' pénzkórság' kötelén, és a' módi esztelenség' bilincsen kívül, mellyek közül az elsőbet egyedül a' hasznosban keresik, a' másik által pedig sáska dühvel ragadtatnak majd a' Francia, majd az Olasz és Spanyol, majd a' Német Literaturára, csergetik a' vallásos tulságnak lánczait is. A' tudományok' tudományja, Philosophia, utálatosság előttök, mert olly balúl vélekednek, hogy a' Biblia, az a' könyv, melly a' Philosophiának legfelsőbb és tisztább resultatumait magába foglalván csak Philosophiával megfogható, vesztene tekintetéből, ez legalább veszélyben forogna. Ezért nincs a' Philosophiának, a' szó' Európai értelmében, csak egyetlen egy tanítója is egész Amerikában; és azon három Amerika nevelte Philosophnak — Franklin Benjámin, Payne Tamás és Jefferson Tamás — elsője 's harmadikja nyilván Deistának becsméreltetett, a' közép-ső pedig, mint Atheista, éhel halásra juttatott 's emlékezete gyalázattal terheltetett. Mig mi Európaiak szabad lélekkel, 's a' lélek' szabadságában való bizodalommal kiáltjuk ifjaink-

nak: mindeneget megpróbáljátok, és tartásátok meg a legjobbat! a' lélek' szabadsága elnyomattatik az Amerikai fő iskolákon, a' szabad nyomozásnak csirája elrontatik; mivel a' melly ifjú ember Voltairének és Rousseau-nak, Huménak vagy épen Payné-nak munkájit olvasni meri, azt mint rühes juthot úgy tekintik, 's kerülük Professorai 's tanuló társai *). Igy némelly fiatal virgoncz lélek, ha szabadabb reptében sokkal feljúl mulhatná is bigott zablázójit, és facsart eszű társait, megbénnítatik, 's fájdalom! a' vallás nyújt arra eszközt. De ezt nem a' Jézus' vallása, nem az Istenembernek tiszta tudományja, hanem a' megemberített Istené, a' keresztény Mischna és Gemarra, a' magyarázati 's traditiói törvény, a' Zsidó kereszténység, és dogmaticai balmiség cselekszi, a' mi már olly sok veszedelmet hozott a' világra. — Mind ehez járul végtére az illendő rangbeli különbségnek nem léte, az Amerikai nép' magasabb műveltségének tetemes akadályja. — Míg az Amerikány győzdelmi göggel utasít Európa' alsóbb rendének tudatlanságára 's nyerseségére, igen javalja maga állapotját, hogy nála nem könnyen találni emberi, a' ki olvasni, írni, számvetni, valami Geographiát ne tudna, hazájának rövid történetét nem esmerné, Bibliáját 's újságát nem olvasná; és igaz is, hogy a' műveltségnek egy bizonyos grádusa vagy az egész Amerikai népen kiszélesedve, a' mit hasonló terjedtségben haszontalan keresünk Európában. De kénytelen is nem érezzük e', hogy az illyen közönséges újsági és fél mi-

*) De la Mettrie' és Holbach' írásait szabad olvasnia, mert ezen neveket mind a' Professorok, mind a' tanúlok kevésbé csmerik.

veltséget inkább kárnak, mint sem szerencsének kell tartani azon a földön, a' hol annak egy igazán miveltséggel nem imponál *)? melyik emberfaj teszi magát az egész széles földön nagyra látó nyerseségével útálatosabbá, és melyik idegenebb az ő nyers kevélységében az igaz miveltségtől, mint a' fél miveltek, kik caricatur bölcseségüket újságokból merítették, 's büszke képzelődésekben rá esküsznek, hogy a' Musák egy nemét teszik a' mohoknak, melly szükség' esetében csupasz szirteken és üres agyokban rakja fészkeiket? Ezer Amerikánra lehetne kiáltani a' Ne s' utort, ha közönségesen több varga nem találtatnék Amerikában, hogy sem kapta. Ebből a' félmiveltségből következik az is, hogy a' földnek minden civilizált népei közt csak egy sincs, melly a' Humanitás' és izlés' érzésének miveltségében az Amerikánál hátrább állana, és egy tartomány sincs, mellyben a' külső udvariságnak minden affectatiója mellett, a' szívnek, az illendőségnek és a' jó erkölcsnek udvarisága annyiszor és olly goronbán megsértetnék, mint a' szabad Státusokban, még a' legmiveltebbek közt is. És ez a' gonosz így

*) Rosszúl volna az emberiség, ha 12 milliion lélekből álló társaságban nem találkoznának férfiak, a' kik genievel, magasabb és szélesebb miveltséggel meg nem különböztetnék magokat. Amerikának is vagnak Franklinjai, Washingtonjai, Jeffersonjai, Adamjai, Clintonjai, vagnak Clayjai, Websterei, Everettjei, Walschaj, Sillimannjai, 's t. de nem kell feledni, hogy a' legkitetszőbb férfiak, a' kiket Amerika felmutathat, többnyire Európának miveltséjei, és hogy egy nép felől való közönséges itéletben nem jöhetnek egyes kivételek tekintetbe. Miveltségek még nincsenek Amerikában, mert ott Rendek általában nincsenek is alkotva.

marad, valameddig egy alkalmas rangkülönbség fel nem áll, melly a' buzát a' polyvától elválasztja, de a' köztársasági életet 's alkatot is veszedelembe hozza.

De ha nem engedtetnék is a' halandónak, talán önhibája miatt, mind a' két kívánatos jót együtt birni, szerencséseknek kellene a' szabad Státusok' lakosait tartani, ha politikai szabadságok' vesztével erkölcsi szabadságot vehetnének magoknak. Az ugyan is a' nagy roszt, mellyben betegeskedik az Amerikai élet, és az az átok, melly a' különben áldott tartományon fekszik, hogy az arany' szomjuzása, és a' vele nevelt önkórság az erkölcsiség' erét elrágta. A' mi kevés erkölcsi elementumot az Amerikai életben találhatni is még, de a' mi azon mértékben enyészik el, a' mellyben össze olvadnak az egyes néptörzsökök 's nemzetté nevelkednek, inkább Európai örökségnek, mint sem Amerikai sajátának szükség tekinteni. A' Német, Franczia, Spanyol, már nem Német, nem Franczia, nem Spanyol túl az Atlanti tengeren. Ott az a' derék, a' mi mindeniknek az ő Európai nemzeti Karakterében vagyon, elvész lassanként a' nélkül, hogy helyette valami egy fontosságú állana elő. Ez pedig még inkább fog a' jövőendő generációkkal történni. Lesüllyednek az uralkodó erkölcsi karakteratlanságba, egy nemébe az erkölcsi ápathiának, a' mi semmi erkölcsit sem teremt, 's az erkölcstelenit magának és másoknak is könnyen megbocsátja. Ennek a' morális indifferentismusnak, a' mit az érzéki haszonnak intése hamar elvetemedtségre változtat *) úgy látszik,

*) Magok az Északkeleti tartományok' lakosai, kik a' szabad Státusoknak egy nevezetes, 's a' miyészti és tudományos műveltségben kitetsző részét teszik, olly

azon félmiveltségben vagynak forrásai, melly az Amerikai népen elborult, és a' esupa értelmi 's élet bölcseségi erányzatban, mellynek indúlt Amerika.

Holéczy.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

I.

Magyar Régiségek.

Folytatom, mit e' közelebb múlt évi Tudományos Gyűjtemény' VII. Kötetében kezdék, híven, hogy mind azt a' mi őseinknek e' zavaros idejeből fenmaradott a' magyar nemzet kedvesen veendi; jóltudván, mit e' folyó-írás' nagy érdemű szerkeztetője az 1828. Tud. G. XII. kötetében mond; hogy mi, kik hátramaradásunkban hasonlíthatatlanok vagyunk, deák nemzetnek fogunk tartatni, ha azon kevés, mit hazánk nyelvén birunk, a' kortól talán felemésztetnék. Közlöm tehát ezeket azon kéreessel, kik efféléket levél táraikban elzárva birhatnának, publicitásokat nevetséges gyanúnak fel ne áldozzák 's azon kincseiket nekünk megne tagadják, melyek politicalai, és philologiai tekintetben egyiránt nevezetesek lehetnek.

hiressé lettek Y a n k e e név alatt a' hazugságban és csalásban, 's a' nyerekedésnek minden fortélyjaiban való genialitások által, hogy a' Státusok' többi lakosaira nézve egész ijedtség' tárgyai. Karakterét festi pedig az egész népnek az, hogy ezen Y a n k e e k nek gyakran goronba és vétkes tetteiket közönségesen emez ephemeri kitételrel jegyzi: trieks, fortélyság; a' csalártnak részén vagynak a' nevetők, és a' megsalattott nem talál szánakozót, „mert okosabbnak kellett volna lennie”.

Dézma-*rendelések*

I.

Instructio Danieli Olaz in districtu Kysborsod et Zendreö Weolgye

Anno 1575 Data.

Mierth hogy az ő felsege Kamoraia bizik az Nemes Olaz Danielnek Hyüseges es Teokelletessegehez ötött Barany dezmassa Walasztotta Remelwen azt hogy ő felole walo Remensegnek Elegett teszen meliet hogy Jomodall el wegezhessen minden falwkatt es mynden helyekett el Jaryon myndyarast az falwban walo byraktol hytt alatt meg Ertze meg tuggia nag szorgalmatos-saggal az Jwhas Emberekett kynel meny Barany legien ky mennyen pedig az Mezöre es Erdökre Berkekre es Weolgyekre hogy ha szwkseg leszen az Jwhokatt meg keresse Meglassa es nagy szorgalmatossagual meg szam-lallya.

Ezt hogy el wegezne az Vtan, myndentwl az kinek Jwha wagion es kytól Dezma illrk igaz dezmat uegen mind solteztol mynd biraktwl es Egies Jobbagoioktl, Tudny illik tyz barantol egyget es ha tyz alatt talall attol walsagott wegien Tudni illik mindentől kett ket penzt az minth Ez Ideig walo sokas tartya.

Az ó hyty szerynt pedig kywel az Kamranak meg eskwt senkiaek se az Dezmalasbol se pedig az penz Valtsagbol Engedelemmel ne legyen, De mind az Dezmat smind pedig az penzt ő felsege zamara tartza.

Az dezmat Barant ha lehet harmawal aggya egy forynthon, es az ew mentsegeerth byzonsagoth wegien azon Embertwl.

Az quarta felólis Twdakozzon szorgalmatossan es meg Ercze hogy ha az Kamora Ideyeben az papoknak az Baranbol quartatt attanak es miczoda helien ha pediglen byzonnial Erty, hogy az Elötti attanak, mynden haladek nekwl azon falwba walo papoknak, megaggia es az mely falwkban az pap nem lehend semmitt ott ne aggion, hogy pidiglen az ő hywsége Ebbe az solgalatban Inkabb ky Tessek meg Irya rend serynth Egy Nap menny folwtt iar El es Eggik az masiktól hany mert-földeön wagion.

Toabba minden falwnak Newett kywaltkeppen pedig ahol dezmara walo barant talall, holott Dezmalasnak okaerth meg szallion, az ő Regestromaban be Irya,

azon keppen az byroknak is Neweket ahol meg szállott az Dezmas, es az byro Jwhanak is az szamat meg Jegyezze hogy innet ky tessék menyf Engedett legyen az byronak az baranbol az Dezmasnak tartasaert, hogy ez keppen minden welekedest el tawasztasson az Dezmas, az Biraktol pediglen es az soltesoktol az hol meg nem szállott, az Dezmat es az valtsagott meg wegie az ő felsége szamara es minden meny barany Jwtt es az valtsag penz menyit trszen, arról az falwnak byraiatal byzonsag lewelett wegien az wagy rowast vvsontak penig az Dezmas mindeu bjronak petzett alatt walo Cedulatt aggion, kit oztann az Cyrkalaskor az byro Elő atthasson, Annak az kik Dezmat attak. Az Valtsag penzt nagy hiwseggel regestomaba be Irya.

Meg Jegezze az Napott az mely Nap dezmalaj kozolt, es az az Dezmalast Epen egy hanapig el wegezze, felettebb mind azonn altall Ne siessen hogy ő felségének valami kara az hertelensegből ne köwetközzek es az dezmalast el wegezwenn, azontol Jargalasa wesztese alatt Tartozzek regestromatt az kamarara hoznj es Elengendő szamat adnj, Eltawoztassa pedig az dezmas az segiusegett wy es meltatlan walo fezeteswel gyötreny azwag: Maaskippen oknekwl meg nyomoritany, Merth ha felebwl walamy Igaz panaz az Kamarara Jw és Törweny szerint az Komora bwnösnek talallya, melto bwnteteswely meg bwntety.

Mongiak azt is hogy nemely Jwhazok illyen czalardsaggall szoktak Elny twdny illik mikor hallia az dezmasnak az falwban walo Jwetelit az Jwhott mynd baraniostol az oroszok közyben haytya harmad awagy negyed falw földere, Es meghEsküszik azonn hogy ő nekj ott az falw hataran ahol lakyk Semmy Jwha nynczen. Azerth ez fele dologban az Dezmas okoss legyen, Es az falwnak byrayatol, ez fele czalardsagrol erőss hytt alatt meg Tudakozzek, es ha mitt ez felett Ertend az maas falw hatarara haytott Jwhokatt meg kresse es az baranyatt Igazann meg Dezmallia mynden Engedelmet, Ajandekott és barattsagott hatra hagwan.

Az Dezmalast penig el wegezwenn azontol mynden Jöwedelmet az my az dezman jwtt barany eladasban, es Valtsagban, az Perceptor Kezeben aggia semitt maganak meg ne marasson.

Ha mitt penig Itt el hagiott Volna, mel az dezmalashoz Tartoznék az Dezma hiwsegere byzzwk, hogy ő Felsége szamara kj seggie es szamat aggion rola, az ő

hywsege szerint ha my kaart Tehend penig Tartozzek az Komranak, az ő sayath Marhaiabol meg fizetny.

Leszen penig solgalattiaerth ött forynt eg honapra, mely fizetessel meg elegeggiek es az Jokkbol mellyek ő felsége szamara Jwttnek semitt Magának tittkonn az vagy Nylwann ne wegyen merth ha walamit ez felett chelekedik es kywalt keppen meg byzonytatik, Melto bwn tetesuel meg büntetik. Cassouie 5. May 1575.
A' két jól fenmaradt gyürüs pecsét alatt:

J. Paczoth. Michael Sycelius [?] m. p.

II.

Czím nélkül.

Az mi kegyelmes Koronas Kiralyunk es Czaszar Urunk ő Fölsége Nemes Kamoraja hüsegeben es industriaiban bizuan az kiuül meg neuzet személyre ez jelen valo 1666 esztendőben az Dezmanak Exactiojat reaja bizta.

Az Orszag regi Szokassat, es az Veghazaknak eleitül fogvan az Dezmakbul való intertentioját ő Fölsége előtte viselven az Dezmakat kegyelmessen paranczollya egybe szedni azt mint következik.

Legelőszér megemlekezzenek az Dezmasok az ő hitokrül az eő rajok bizot Tisztekben el vegezven az Dezmalast egy holnap allat avagy annal hamaréb nagy szorgalmatossaggal és hüseggel.

Mikoron penig az Dezmalast elakarjak kezdeni előszér az Jarasban minden Faluban, avagy varosban bemenvén az Bironal meg Szallyanak es az Falubelieket mindgjarast eleikben hivatván hitek szerint ki vegjek kinek kinek mennyi Buza es Tavasz Vetésse legyen, és nem csak azt hanem az Dezmalás előtt ki mennyi Gabonát vitbé kenyernek inczék is szept szoval igazán mondgjak megh, hogy azutan kart ne vallyanak.

Minekutanna fel irjak Regestumokban mennyi őszi es tavaszi vetessek volt a' dezmalashoz kezdvén előszér ki-mennyenek az mezőre kesz szekerekkel az Birákmelletek léven az elseőnek tisztan fel rakjak, es ugy czeledgjenek mind vegigh még az dezmalast el vegezik.

Az Dezma buzát es Tauaszt penighlen melly ő Fölsége szamara jutt, vagy asztagiban, vagy czórben rakassák hiuen es igazan edgyik Falubol az masikban hor datván az dezmat es azon legjenek hogj mindenüt nagy

asztagot rakassanak az Asztagh continentiajarol az Bironal rauást hagyván.

Ne mulassanak pedig dezmalásban csak azért hogy az lovokot hizlallyák es magokat az Biroval tartassak hogy két nap végezzek el azt a' mitt egy nap vegezhetnének, hogy mind ő Fölsegeének s mind az szegeny kösségnek kart ne tegyenek az ő késedelmekkel.

• Hagyuk pedig hogy az meg dézmált marha felet ha valami tagadot gabonát vagy Tavaszt tanalnanak, mindigarast Contrabontolljak az két része eő Fölsegeé az harmad része diligentiajokért lészen.

Mint hogy penigh az Dézmássokat az Bironak köll tartani ő rajta az Dézmát ne vegjék az Birotul meghvalva egj szabadost se hadgjanak, hanem mindeniken nagy hűséggel meg vegjek az Dezmát és az ki keresztény penzel tartozik, azaz, azkinek semmi vetesse ninczen azoktul keresztény penzt, hatt hatt penzt avagj az mint abban az heljben fizetni szoktak annyit vegyenek. Mertékletessen éljenek az Dézmások és az Birot felletéb való költéssel terhelni ne merészellyenek hanem elegendgjenek megh azzal az mitt az Biro jo Bóczülettel illendeőkeppen ad nekiek.

Hogy ha pedig az Biro nem akarna őket tartani az Biron az Dezmát megh vegyék magoknak tartván azt magok kölczégén is elljenek és mindenüt Bironal szallyanak megh vagy gazdagh lészen vagy szegény és magok akarattyok szerint Birot ne valaszanak magoknak hanem az kit az Falu valasztot, azzal elegendgjenek meg.

Mikor az mezőre ki mennek képenek vagy kalangyanak megh szamlalassára nem csak az kepeket szamlalljak megh az dezmasok, de megh az keueket is, kit egy kalangját vagy képet nem tennenek.

Es mivel hogj nem mindenüt egy aranyu az kepe es kalangya az Dezmasok megh jedzék minden faluban hany kéve teszen egy kepét vagj egy kalangyat.

Az bórdást megh ne engedgjenek az közsegnek megh bé nem földik és sövennyel bé nem keritik avagy rekesztik az eő Fölsegehe Dezma asztagát.

Ehez is accomodaljak magokat az Dézmasok az mitt az országh végezet, tudni illik hogy az ő Fölsegehe Dezmasy idein ki menvén akkoron dezmalljak ő Fölsegehe számára mikor az földesur számára az nonát exigalljak hogy így az paraszt Emberek megh ne czalhassak ő Fölseget hanem igaz Dézmát adhassanak.

Annak felette az Czimeres nemes Emberek vagy Warosokon vagy Falukon Lakozok, kik csak szemelljekben nemesítettének megh hasonlokeppen az Vrak es Nemes Emberek fizetet szolgálai, Tisztartok és szabadosok megh az Vitezleő rendek is ha paraszt örökséget birnak es az paraszt Ember földgyét szantják ő Főlsegenek minden mentség és vissza vonyas nélkül igaz Dézmát tartozzanak adni mellyet az dezmasok kötelességek szerint mindeniken megvegyek, Az kin semmi keppen az Dez-mát megh nem vehetnék annak nevét lakó helyjet és miczoda rendbéli Ember legyen az Dézmások annutállyak hogy citaltathassék.

Az Predikatoroknak regi szokás szerint az hol Quarta illik Quártát azhol penigh octaua octauat adgjanak ki az dezmasok de ugy hogy az predikatorokis előszer a' Cathedraticumot ugymint de Matre Ecclesiae f. 1. De Filiali vero d: 50 quietaltatván magat.

Semmi uy dolgot ne czelekedgyenek az Dézmasok melljekért ő Főlsége eleiben vagy az nemes Kamarara panasz jühessen. Az Dezmasok penighlen az dezmalat elvégezvén tartozzanak Regestumokat Instructiojokkal bé adni fizetessek elvesztesse allatt az ő Főlsége Nemes Camorajara kétt hétt mulva melyben minden Faluknak nevei telljes consignatioval vagy attak dezmat vagyj nem beirva legyenek nem ugy mint ennekelőtte a' mikor mint az dezmará valo kimenetelben késedelmek voltak, ugy annyira, hogy akkoron mentenek ki a Dezmának exactiojara mikor az földes Ur régen jmmár annakelőtte megh dezmalván az szegény kös-ségghis essők és egyebek időnek alkalmatlansága mia kart is vallott distrahaltais gabonáját (s az Articulusok szerint felis szabadultanak az he hordassaban és immar akkora ely köllött volna vegezni Dézmalassakat) ő Főlsegenek nagj karával és így karoson dezmalván annakutánna mint az Dézmaról való Regestumokat jelen valo Instructiojok ellen nagy későre praesentáltak, Melynek el taosztatasára serio injungalljuk az Dezmasoknak hogy az Orszagh Constitutioiban tartván magokat, jo idején ki mennyenek az Dezmalasra és leg feljeb Szent István napigh avagy ad summum utanna egy hétig el végezzék. Elvegezvén penigh rajok bizot Dezmalást primum et ante omnia a' Regestumoknak elkészítésében munkalkodgjanak obligatiojok szerint nagy szorgalmatossan: Mellyet Instructiojokkal edgyütt az mint praemittaltatot is kétt hétt mulva adgyákbe azon specificalt

mod szerint melljet hogj ha megh nem tartnák is. Regestumokat Instructiojokkal edgjüt későbbben absque legali tamen ratione ugj mint ennek előtte praesentalván fogjak, bizonyossok legjenek abban hogj nem csak fizetésseket elvesztik de Fiscus által citaltatván más poenatis inevitabiliter incurralni fognak

Ezen kiuül ha mi oly dolgok volnanak, kiket az alkalmatossagh hozna és ide bé irua nem volnanak azok mindenek az dezmasok serény industriajokra és dexterioritással valo gondviselessekre biztattanak.

Arra-is szorgalmatossan vigyazzanak az Dézmások miuel némelj helljeken az földes Ur elveuén az Jobbagysagh utan valo földeket Jobbagjatul, azt maga számára szantattja az maga udvarháza után valo földeket penigh az Jobbagjok közzé osztja az melljebül az dezmalás idein öteted' viszen azokon s' azokonis megh kell a' dezmat kerni és ha nem akarjak megh adni, az Földes Urak nevét és az Jobbagjok neuét kik nem adgják megh az dezmat fel kell irnia, es be kell hoznia.

Az Várossiaknak és Falusiaknak szekeret melljeken az Dézma' gabonat Asztaghban hordgjak addigis el ne boczassak, valamigh jól bé nem fedik, és poznulljak' az Asztagot, és ha kerteles kivantatik, be is kerteltessék.

Miuel penig ebben az esztendőben, némely helyeken az Gabonában karis eshetet és eshetik arra szorgalmatossan vigjazzanak az Dézmasok, es erős hittel megh eskütvén, az szegényseget, hogj többet az karos gabonaban, az Dézmára bé nem hoz hanem csak annyit az mennyi belölle illik; jól hitek után meg examinalván őket mennyi legyen az káros Gabona, s' mennyi az ép, és így computust czinalván, jól eleikben adgyák mennyit az karos Gabonában s' mennyit penigh az éppen az Dézmara hozzon, hogy ne talantan czalardsagoktul viseltetvén, az éppen megh maradot Gabonaért is az káros dezmaúal dezmalljanak.

Ultimo denique innotescalt az eő Fölsége Nemes Kamrajanak azis, hogj per abusum irrepalt, hogy ne mely szabados néuel élő emberek az dezmat megh adni nem akarjak sött nem is adgják megh; hanem egy forintot adván azzal váltják megh dezma'jokat mely miuel ő Fölsegenek kárára tendal, az Dezmasok egy Szabadosnak se engedjék ugj megh valtanj Dezma'jat, hanem mindenikén az dezmat obligatiojok szerint nagj szorgalmatossaggal és hűséggel megh vegjék az egy

forintot az szabadosnak hagjván az Dézmabeli Buzáját ő Fölsége Buzája közzé rakassak azt is. Az melj szabadosan peniglen az Dézmat semmiképpen megh nem vehetnék annak newét lako helljét diligenter annotálják, avagj ha olyan szabados talalkoznék kinek az ilyen dézma véget kivaliképpen valo Privilegiumja volna, az olljan Privilegiumot de verbo ad verbum parialvan penes Regestum suum producállják azt is, egyeb- arant Inquisitione mediante ha megh bizonyítatik hogy az illjen Dézmaért az Dézmasok az egy forintot az ma- gok hasznokért meg vették, bizonyosok legjenek hogy azon Dezma melj ez illjen paraszt szabadostul jut volna ő rajtok megh vetetik. Es ezent kell érteni mind szolgálta renden, es mester Embereken is

Lészen penig illendő fizetesse ugy mint

Tizenkétt Egry kalangya.

Actum Cassouiae dje ultima July Anno 1666

Következik két pecsét és csak e' következő alirás.

Nicol. Belavari m.p.

Alól a' Kisvárdai Járás' 68 helységek' nevei olvastatnak.

L E V E L E K.

I.

Czim

Egregio Domino Georgio Thorday Sacr. Caesar. Mattis. Provisor. In Arce [Zath. etc. dno. mihi obser- vandissimo.

Tartalom

Zolgalatomat Ayanlom keg. mynt Biszoth Vramnak Thowaba Im Erthem az keg: levelet es en azt megh ezelekedhetem, hogy megh zerzem keg: es az mynt megh zereshetem keg: tudtara adom, en azon nem Nierek mert en sem kalmar nem vagyok, se penigh twser, hogy az myn megh zwreshetem keg: felieb ad- nam, Jollehet bizonj keg:haragom uolt es igenis bo- szonkottam hogy az en lowaimnak zinten Zard Wara- ban kellett faradniok mert en zinten mostanis megh ve- hetneem hazamnalis Negiewel az zabot akor megh szyak zemben sem lehetek zolgaim keg: Azertt keg: myat

ez eztendwn wettetlen maradék Job részere, kyt bi-
szonj megh annj penzerit sem vettem uolna fell

Isten Tarczya Megh keg: mynden Jawaywal

Ex Thokay 4 die May Anno 1575

Servitor E. D. V.

Petrus Peyker.

Rajta lévő gyűrűs pecsét elkopott.

II.

C z i m

Egregio Nicolao Keczely Provisori arcis nostrae
Zatthmar etc. fideli nobis dilecto

Tartalom

Stephanus Bochkay de Kys Maria miseratione Di-
vina Transylvaniae Princeps, partium Regni Hungariae
Dominus, et Sicularum Comes etc. Egregie fidelis no-
bis dilecte, Salutem et fauorem. Komaromy Mathenak
my zolganknak attunk onned Zathmarral haza nepetap-
lalasara tyz ot valo veka buzat. Hadgiuk azert mi-
kor megh talal feleole ad meg neky. Presentibus pro
tui expeditione reseruandis. Secus non facturus Datum
ex arce Zerench die 25. Marty Ao. 1605.

Stephanus Bochkay m. pr.

A' pecséten már csak egyedül ezen szókat olvasni:
— BOCH. DE. KIS — — — T. P. R. H. — — —
Kivül e' jegyzés: 5. Aprilis praesentatae Komaromi Mathe.

III.

C z i m

Generoso domino Georgio Beczkj, de Peleske, Ca-
pitoneo Arcis Zatthmar etc. domino Amico observandis-
simo.

Tartalom.

Generose domine Amice mihi observandissime, Ser-
vitorum Meorum paratissimam Commendationem. Isten
mjuden Jokyal Lathogassa hgdet.

Hegednek Vram Eztt akaram Ertesere adnom. Az my kegielmes Vrunk eö Naga parancziola Nekem, hogy megh iriam kgdnek, kegđ Zalay ferench Vramnak ott az Zathmary Varasban adgion Egy Jo hazatt ollyatt az kjtt eö Naga el adhasson.

Ez mellett Cancellarius Vram hagia Vrunk eö Naga akarattiabol Hogy kegđ Ez Zathmary posta Mesternek adgion Tizenket keöbeöl Buzatt .es három hordo Bortt Vrunk eö Naga eztis parancziollia kgdnek, hagi kegđ az haydu Vitezeket Az kik Jo Intes alatt fel nem akarnak eö Naga melle menny, kegđ Mjndenwtt kergetesse es foztassa megh Eöketh, Eltesse Isten kegđet io Egessegben, Datum ex kjs Varda die 18 februarj Annj 1605.

G. D. V. Amicus ex Servitor

Ladislauş Giulafj m. p.

Gyürüs pecsétje' formáját már nem jól kivehetni A' boritékon e' jegyzés: 22 februarii praesentatae.

IV.

Czim.

Egregio Nicolao Literati de Keczel Provisori Arcis nostrae Zattmariensis etc. Fideli nobis syncere dilecto.

Tartalom.

Stephanus Dei gratia Hungariae Transylvaniaeque Princeps et Siculorum Comes etc.

Egregie Fidelis syncere nobis dilecte Salutem et gratiam nostram. Ez leuelwnk mutato Nehai Fekete Geörgi Deaknenak reöndcöltwnk kegielmes Jo akaratunkbol onnet az Szakmary Jeöuedelmwnk beöll maga es haza nepe taplalasara tiz keöbeöl buzatt az Szakmari keöbeöillell. Hadgiuk azertt es parancholliuk hagi mi wdeön kegđet az mi leuelwnkel az Nehay Fekete Geörgi Deakne megh talalangia auagi arra rendeltetett Emböret oda kwldi mingiarast az megh mondott tiz keöböl buzatt neki meg adgiad. Secus non facturur. Praesentibus pro sui expeditione riservatis. Datum ex Arce nostra Szent Job die 4 Septembris Ao Dnj 1606

Stephanus m. p.

A' pecséten: Bockkayak koronázott czimerét mellyet jobb felén Magyar 's bal felén Erdély országé körülveszen 's mellyek felett 1605 vagon; e' követke-

zendő felirást szemlélni: STEPHANUS. DEI. GRATIA.
HUNGARIAE. TRANSYL. PRINCEPS. ET. SICUL. COM.

Kivül a' boritekon: 19 gbris Praesentatae.

V.

Czim

†

Celsissimo Principi ac Domino dno Georgio Rakoczi, Dei gratia Principi Transylvaniae Partium Regni Hungariae Domino et Syculorum Comiti etc. Domino, dno mihi gratiosissimo.

Tartalom

†

Alazatos szolgálatomat aianlom Ngodnak mind kegyelmes Vramnak. Istén Ngodat minden kívánta szerint való iokál algya még szerencsésen szibül kiuanom.

Tergouissiarul 12 July nékem itt Ngod Miltosagos levelét alazatosan uéttém mai napon, Ngod éllenségín löt sép diadalmat tista szibül értettém, Tegyé Istén ennékutanna is minden ellenségín Diadalmassa Ngodat. Igaz még Posombulis meginduluan értettém Vtamban, Rédey Ferencz V ő kme szolgaitül, ezen Ngod sép szerénchéyét Melyet nemély emberék mind vissza értettek, légyen Istennek hála mindenkor megczalatkostatnak az ő irigy és nyughatatlan elmeiegbén. Nincz kétségem Boros Iános V Ngod hő szolgálai azon occasioban is megmutatta sérínyiségét, Tudom hörös io Dobrogziany és Havas alfödi Paripakkal. Az Magyarának io hirtet hogy Ngod teriesti Isten is meg algya Ngodat, Némis féltém annak kissébétését meg Isten Ngodat megtartya atkozottis légyen valaki ezen Ngod sép Diadalmanak neméről, és iövendő nagyob szerénéjet nem nem kivanya, Ngod szolgálattyara való bémenetelemet el nem mulatom kegyelmes V, valamenniré it meg nyugoduan. Ersék V es Zreny Miklos V k solo leueléket holnap bizonyos embertül küldöm él kegyélmés V. Aialuan magam alazatossan Ngod kegyélmességében. Ezzél tarcza és éltessé Isten Ngodat sokaigh keuanatosio egesseben

Dabam Saarost 23 July 1648.

NK. mind kegyelmes VK.

alazatos szolgálai holtig
G. Rakoczy Laszla m. k.

A' hatszegletü gyürüs pecséten, művészilög kivésve Rákoczi család czimerét szemlélni.

VI.

A' Boriték czimezettel és pecséttel hibáz.

Tartalom

+

Generose Domine

Frater mihi addictissime.

Salutem ac Servitiorum meorum obligatissimorum commendationem. Ne csudáld édés öcsém hogi ritkábban írok mert Isten ugi segélyen, azt sem tudom hol áll a' feiem, alig várom hogi az Isten edszer immár meg mencessem a' galibáktúl. Olvastam a' transmittált minútát, 's igen iol vagion stilizálva, contentnsis vagiok vele per totum, osak azon kérem az Istenyértis kgdet ugi alkalmaztassa a' dolgot, hogy az Dunántúl való Atyafiak meg ne tudhassák annak continentíáit, vagi Rátkai által Maholány Uramtúl, vági penig per vias quaspiam secretas et incognitas, kitis kgd dexteritására bizok 's azonis instálok bizodalmassan hogi ha lehet ne mulasson vele hanem intra Spatium duarum aut trium dierum vegie kezéhez a' pénzt kgd, 's kifüzetvén a' pénz keresónét két forintyával vagy is ha lehet edgi Tallériával procento 's az edgi esztendőbéli Interestis anticipatívé complanálván kglmed 's arrul Quietantiát vévén meltoztassék ha lehet két három esztendőre formálnyi az obligatoriat (mert mi kárt vall benne az az emberséges emher, ha nálam, ugymint in loco securissimo elocáltatva lévén pénzi, az igaz Interes mindenkor ad ingressum anni szépen complanáltatik, 's post evolutionem huiusmodi temporis Contractualis, igen nagy köszönettel a' Capitális Summais rependaltatik, quo in passu omnes meas primas assecurationes, et Juramentales oblationes hic quoque Loci pro repetitis habeo et confirmo sancte assecurans denuo quod in me nullus subsequetur defectus, et nec Mutuans, nec vero fide iubens aut pecuniam procurans confundentur) és mentül több pénzt procurálnj 's hová hamarább cum bona securitate et ad meas Expensas, kezemhez transmittálnyi, iol' tudván kglmed, hogi sine mora vagion Szükségem a' pénzre 's mentül többre, azért iteratois bizodalmassan kérem 's réménkedem kglmednek faciat cito, ut gloriari possim sincero Dominationis vestrae affectu, in quo nullum unquam dubium habui. A mi pedig illeti az kívánt négi rendbéli Számamra való poszlót, kérem továbbis kglmedet, hogi aztat praeprimis et ante omnia kivegye a' botokban

kglmed 's a' szolgám kezéhez adván éiel nappal kezém-
 hez iutassa Amint az előttis megirtam. Az első napra
 mivel a' Menny Aszony tiszta fehér atlaczban leszen in
 Signum Candoris et Innocentiae; nékemis gyöngi virág
 színű köntösben költetik lennem, de ez a' kit mustrá-
 ban le küldött kglmed többet láttatik baraczk virág szí-
 nőnek, hogy sem mint Gyöngi Szinőnek lennyi, azért ha
 lehet szebbet 's fehérebbet és simábbat keressön kglmed
 kitis a' kgd atyafiai Dexteritására bizok, Ehez kívánta-
 tik haitokákra és Galléra a Gombok alá fehér vont ezüst
 materia 's a Dolmának Szárnyai alá fehér Capiczoll vagi
 más olyan fehér materia, hiszen a' magyar Szabo mind-
 giárt meg mondgia micsoda félebül mennyi kívántassék
 's az szerint instuialya a' megvásárlást kglmed. Pro
 Secunda Die az én ruhámban leszen a' menyasszony,
 tudnyillik illyk ilyen Puizonnak nevesztetett Szinben,
 a' mint ezen annectált Darab arannyal szőtt Materiácska
 meg mutattya és a' Fején 's kezén és mindenütt világos-
 kék vont arany pantlikákkal leszen fölékesítve azért az
 én számamra is ha lehet per omnia hasonló színűt
 vagi ha útlúszor külömben nem lehet nem sokkal kü-
 lembezött méltóztassék föl keresnyi kglmed, s' holott
 mód van benne tehát csak selemposztó legien, ha pe-
 digh külömben de absoluto nem lehet Spanyol posztotis
 (noha meg vallom igen drága, de ismet maid másfél
 olyan széles mint a Selem poszto) csak meg vegien kgd
 s a' haitokákra és galléra 's gombok alá világos kék
 vont arany materiát vegien kglmed es a' Dolmányom
 allyára köröslön körül hasonló színű kék jó erős Capic-
 zólt. Harmadik napon roz'a színű vont arany ruhában
 és ilyen színűő bérson mentében (a' mint ezen dara-
 bocska hárson meg mutattya) leszen a' Menyasszon kihez
 valoképest méltóztassék kglmed olyan színű Ruhámnak
 valo selemposztot föl keresnyi a' botokban 's az haito-
 kák és gallér 's gombok alá valami hozzá illeő (mert
 nem tudhatom micsoda áuffpuezia 's micsoda színű
 pantlikákkal leszen azon nap föl ékesítve egiebaránt
 ott van Béczben Morocz Györginé aszonyom 's alkal-
 masint meg fogia tudnyi mondanyi, szép vont arany
 materiát szőrőzzön minden ezüst nélkül valót 's ha-
 sönlo színűő kapiczolt a' dolmányom allyára valót.
 Negyedik napon leszen a' Menyasszon sötét Zöld az az
 Paz'it színűő zöld vont aranban, és olyan színű Bár-
 son mentében, azért nekem is olyan színű posztót
 és hozzá valo vont aranyos 's hol mi egieb requisitumo-
 kat méltóztassék szőröznyi kglmed és mind azokat ed-

giütt tiz kártya igen szép sárga skofummal 's edgi font szép vékony arany fonállal (a' több kívántató Eszközöket ittis alkalmasint öszve szörzöttem, csak éppen ezek héiával voltam 's vagiok de reménlem hogi az kgd Grátiaiból mind ezekben meg nem fogiatkozőm) meltoztassék igen iol és szépen öszve czinálni 's peczét alatt éiel nappal kezemhez küldenyi 's edgi kis Passuskát is emberemnek adnyi, hogi az utban bántása, vagi a' vámokon taroztatása ne légyen.

Kedves öczem uram, iólehet ki nem mondhatom melly nagi szüki legien itt nálam 's mindenütt magyar országban a' vadaknak 's madaraknak és az éléseknék 's leginkább nékem a' lakadalmi szükségemre-nézve, de hogi contestályam quod nihil habeam sub corde a' kivel ne kíványak udvarolnyi es szolgalmnyi kglmednek íme meg fosztom inkább magamat 's még is complalcealok kgdk küldvén ezen alkalmasosággal: edgi boriút ött nyulat, ött kövér lúdat, ött kappant, ött tyúkat Edgi süketfáitot, két czászár és két fogolly madarat 's enyhány huros madarat. In látya özet Pökát, nem küldhetek, mert magamnak sinczen hanom azon kérem kgdet hogi minnek előtte a' Doctorokat tractállya kgd elébb az én dolgaimon (quae negotia non patiuntur moram) méltosztassék per totum által esnyi, kivel elhitesse magával kgd mind holtig obligál az maga szolgálatyára, et manebit alta mente repostum tantum erga me praestitum praestandumque Dominationis Vestrae Patrocinium. Itt létiben udvarlottam Personalis uramnak maid ket oráig 's mindenképpen expectoráltam magamat, ajánlván fölettebbis és érdemem fölött hozzám valo Graciáját eö Nagyságha, azért secure czak bé kolompozson ott kglmed meg nem fogiatkozunk az eö Nagyságha Gratiában, czak in secreto tractáltassaoak a' dolgok kiketis bizok kgd meg tapasztalt Atyafiui Gratiáira. A' mi illeti a' Menyaszonnak adando Hochezait alapotyát talám igen sok volna 's drága lenne az ött száz forintos mindazonáltal ha lehet öczóbbat bene quidem, si minus, et accedente prudenti Dominationis Vestrae Iudicio aztis (a' ki tudnyailik a többi között leg szöbb 's leg rendesebb) csak ki vegie hitelben kgd 's iol bé csinálván kezemhez küldenyi méltóztassék.

Istenyértis kérem kglmedet, ne legyen valami háladatlanságnak vélekedésében kgd szegény Antoni felöl, a' ki a' lölkétis ki adná kgdért ugi szereti kgdet; 's meg vallom az kgd ednyihány leveleit, 's azokban valo feddésit sirva olvasta ártatlan lévén mindenekben 's

olyan diffidentiat nem várván soha kegielmedtül, mind másképpen vannak a dolgok nem ugi a' mint gondollya 's vélekedik kglmed. In szemben intatván bővebben meg beszéllem kglnek. Az edes Bátyám aianlya ezen Szolgálatyát kgdnek 's követeti általam hagi semmit sem irhatot azt sem tudván énkintem nyavallyás hól állyon a' Feie, a' temerdeki Distractiok között. Ha Isten éltet bennünket nem csak meg szolgallyuk, de megis hála-lyuk a kgd sok rendbéli hozzánk mutatott szép io Akaratit s Atyafiui fávorit, azt mind szüntelenül depraedicálván és holtúnkiglan recognoscálván; azért postpositis universis sinistris affectibus, szeressen bennünket tovább is kgd, 's elne hadgion mind végig. Azomban (sed sub rosa) úi hirül azt irhatom kgdk, hagi az édes Ebergényink bé lépett atyufiúságunkban mivel a' Feleségemnek nényét, ugi mint az özvegi Falusi Lászlóné Aszonyomat, el jedzette magának 's talam ed'czersmind lézen lakadalmunk bizony emberséges úri ember 's vé rétis ki adná érettünk, ugi szeret 's kedvell bennünket szinte nálam lesz ma ebéden 's iol fogunk emlékeznyi kglmedrül. Isten tarcsa és éltsse kgdet sokáig kedves jo egéségen Datum Posony Die 20 Jan. 1697.

Eiusdem Generosae

Dominationis Vestrae

Frater adserviendum obligatissimus

Gabriel Palugiai.

P. S. A' selyem Posztóbúl minden félébül hét hét röff kívántatik egész rubamnak.

A Scherodam post obtentum Officium, csak nem a' lölkömet foittya ki annyira sürgeti minden órában tülem a' pénzeket, semmi mentségemet nem admittálván.

Közli

Szalay Ágoston.

2. Nemzeti haladás.

Nemes Torontál Vármegye' derék Harjai 's Rendei, már régen hódoltak azon köz óhajtásnak: hogy t. i. a' hivatalos tárgyak magyar nyelven folytattassanak annyiban: a' mennyiben köz- és kis-gyűlései' Jegyző könyveit honi nyelven készítették már húzamos időtől fogva.

Azomban tisztviselőjének hivatalos jelentései, egy kettőt kivéven, szinte 1825dikig latán nyelven készülvén, ezen évtől fogva ritkúlui kezdé a' holt nyelv, 's most csak helyvel közel halhatni illyetén jelentést. De Törvény-székei Jegyző-könyvei, úgy látszik: mely álomban pihentek mostanáig, nem azért: mintha ember nem lett volna, ki azokat magyar nyelven vihetné, hanem úgy tesszik: egy szerencsétlen bizodalmatlanság, — mintha t. i. nyelvünkön, törvényt szolgáltatni nem lehetne, — lehetek oka eddigi szcndergésének.

A' lelkesedés, melly a' nemes kebleknek tulajdona, végre kitérő zárait. Háta ér'tte! e' kies Megye, e' magyaránán, Törvényszékein is hallatja már a' nemzeti nyelvet. Ezt magas gondolkozású Rendeinek köszönhetni: kik a' múlt év' alkonya felé teremték elé itta' nemzeti nyelv' hajnalát, hajdan Eldődink' vére fedezte Megyékjökben, a' boldog Magyarhon' e' gyönyörű végvidékén, következő hetározás által:

„Nemes Törontál Vármegyének, 1830. December' 6dik 's több napjain, N. Becskereken tartatott köz-gyűléséből.

Anyanyelvünk, úgymint a' Nemzetnek szorosabb öszveköltetését, és szeretett kedves hazánknak boldogítását eszközölő, és századok olta közönségesen óhajtott, az Országnak Rendei által is számtalanszor szorgalmazott, egyik fő rúgója' virágzásának elősegéllése' nemes ösztönéből, a' Tekintetes Karok és Rendek, szoros megtartás végett, következő rendszabásokban állapotok meg:

1ször Hogy a' Tiszti Kar, némi részben már az eddig is fenálló szokás szerint, a' jövő rendszerinti közgyűléstől kezdvén, azontúl minden hivatalos jelentéseit, kivéven a' netalán legfelsőbb helyre felküldendő, avagy a' katonai rendel közlendő nyilatkoztatásokat, magyar nyelven adván be, valamennyi Jegyzőkönyvek, Levelezések és Itéletek, szinte magyar nyelven készitessenek, és a' mai naptól egy esztendőt számlálván, azontúl minden nemű, akár polgári, akár főbenjáró állapotokat tárgyaló Perek, az egész Megyében, magyar nyelven folytattassanak; a' T. T. Harok és Rendek azomban, igen kedves érzéssel vendik: ha a' Tiszti Ügyész Urak e' pontban, a' köz óhajtásnak előbb is megfognak felelni.

2ször A' kéré levelek, egyedül csak magyar nyelven irattassanak, és egyedül csak e' nyelven kelendők vétesenek be.

3-szor Az Uri Székeken előfordulandó, és a' Nemes Törvényszék eleibe terjesztendő állapotokról kelendő ítéletek, vagy Jegyző-könyveknek kivonásai, szinte magyar nyelven tétessenek fel.

4-szer Minthogy a' magyar nyelvnek megtanulására, ha arra mód és alkalom nyújtatik, legfogatosabban lehet a' serdülő ifjúságot szorítani: e' tekintetből rendeltetik: hogy a' Megyében, a' mai naptól három esztendő-t számlálván, azontúl Tanítónak, vagy Kántornak, és Notáriusnak, a' magyar nyelvben nem jártas személy, egy község által se fogadódjon fel, mire való felvigyázás, a' már fenálló végzéshez képest, a' földes uraságokkal egyetértőleg, járásbeli Fő Szolgabírák Uraknak különösen kötelességül tétetik.

5-szor A' Mesterlegények, a' mai naptól három esztendőt számlálván, minthogy ők ezen időt a' vándorlásban töltvén, magyarul tanulhatnak, Mestereknek be ne vétessenek különben: ha csak a' magyar nyelvet nem tudják; és hogy ezen rendelés sikertelen ne legyen, az illető Czéhek és Mesterek arra köteleztetnek: hogy a' legényeknek Mesterekké való kinevezéseket, előbb mindenkor az illető járásbeli Szolgabírák Uraknak, büntetés' terhe alatt bejelenteni tartozzanak; hogy pedig ezen határozások foganatosná tétessnek, azon kívül: hogy kölcsönös egyetértés végett a' szomszéd Nemes Vármegyékkel, és megtartás végett a' megyeheli földes uraságokkal közöltetni rendeltetnek, az egész Tiszti Karnak, pontos tellyesítése, járásbeli Fő Szolgabírák uraknak pedig, azoknak a' Megyében való hirdettetése meghagyatik; a' Tanítókat érdeklő rendelkezésnek sikercltetése végett továbbá, a' Fő Mélt. Magyar királyi Helytartó Tanács meg fog alázatosan kérttetni, hogy a' Praeparandialis Intézetnél, a' T. T. Karoknak és Rendeknek, ebbeli buzgó óhajtasokat, kegyesen előmozdítani móltóztassék. — Feljegyzé: Kamenszky Illyés első Aljegyző. m. k."

Hála a' magvart védő Istenségnek mind ezekért! Hála a' legjobb Királynak, édes Atyánknak, drága Ferencziünknek, kinek szelid királykodása alatt, éli e' nemzet arany éveit! Torontáltól ezt méltán várhatta Hazánk, 's várhat e' részben még többeket is; mert ez szüntelen tisztelé Fejedelmét, 's Honját; 's Tagjait magas érzés lelkesíti.

Debreczeni Bárány Ágoston.

3. *N e k r o l o g.*

Dr. Kis József emléke.

Mult 1830-ki Aprilis 28-kán holt meg Triestben Kis József Orvos Doctor Hazánkfia, élte 65-dik évében. Az emberiség szelid barátja, Magyar Litteraturánk kedvelője sőt munkás tagja, és Honunk buzgó imádója lévén méltán érdemli, hogy hajdani barátit reá még egyszer emlékeztessük, 's e' Gyűjteményben örökítsük nevét. — Született ezen eltűnt barátunk Borsodi Megyegyében Miskolczon 1765-ki Aprilis 24-kén. — Jelesen végezvén iskolai pályáját 1789-ben Pesten Gyógyásznak graduáltatott. A fiatal tudóst szép tehetségei, névszerint nemes gondolkozása 's tudományos esmeretei hamar kitűntették. Ez okozta, hogy a' boldog emlékü Gróf Széchényi Ferentz böles figyelme juta, 's már 1760-ki October 1 ső napján az említett Nagy Méltóság udvari orvosává nevezé őtet, melly időtől fogva nem mint csupa Orvos, hanem mint valódi szives tisztelő barátja a' Grófi háznak 34 esztendeig fáradhatatlan ügyeséggel szolgált Uraságának, míg végre 1824-ben az idvezült Nagy Grófnak jeles hitvese boldogabb világba követvén szeretett Férjét, maga Kis barátunk is gyengült egészségének ha nem gyökeres orvoslása-is, de legalább enyhítése reményével Bétsből melegebb tartományba kívánkozva egyik veje mellé Triestbe vevé lakását, hol végre forró nyavalyába esvén, hitvese, gyermekei, 's nyájasan szeretett onokáji karjai közt megszűnt élni. — Éltenek hű társa, kit özvegyen vett el, született Nemes Lendvay Anna Asszonyoság a' kedvelt férjet Maria, Carolina, és Aloysia három Attyokhoz hasonló nemes izlésű leány gyermekkel szerenesélteté, kik most már érdemes férjeket boldogitnak Bécsben, Triestben, 's Landskronon Cseh országban. Fiú maradéka nem volt.

Kisnek termete középszerű, inkább alacsony, és száraz volt. Gyakori tüdő gyúladások és majbéli gyengesése végső éveiben nagyon fogyaszták erejét. Ember-séges Magyar caractere, nyájas barátsága, nyíltszívúsége méltán köték le eránta tisztelőit, kik közt a' Bétsi gyógyászok külön helyet foglalának. Orvosi tisztében lelkiismeretes eljárását, szorgos készségét, hűséges részvételét, 's fáradhatatlan munkásságát a' nemes lelkű Nagy Gróf Széchényi Ferencz testamentomában, 's annak három fiai attyok holta után Magyar Magnási Lélekkel jutalmazák, úgy hogy nem csak tellyes elége-

déssel töltheté ősz napjait idvezült barátunk, hanem bő jövedelméből gyermekeit is boldogíthatta, sőt hátra hagyandó özvegyét szükségtől mentve reménylhetette. Menyire tudák a' most élő három Gróf. Úrak boldogult attyok jeles orvosának érdemeit betsülni, azzal is bizonyították, hogy idvezült Kisünk kesergő özvegyének a' Grófi familiától különben járandó hópénzét jóval szaporították.

Kis a' Deák, Magyar, Német nyelveken kívül beszélt Frantziául, 's Tótul. Mint a' Litterator a' honi tudós világ figyelmét külön is érdemli. Megjelent munkái ezek:

1) Az érvágónak pathológiája, melyet a' Magyar borbélyoknak hasznokra írt. Bécsben 1791.

2) Egészséget tárgyazó Katechismus a' köznépek, és az iskolába járó gyermekeknek számára, hogy tudhassák egészségüket betsülni, és őrizni. Sopron. 1794.

3) Ugyan az, 2-dik kiadás. Sopron. 1796.

4) Ugyan az némelly kihagyásokkal. Kolosvár. 1797.

5) Emlékeztetés a' himlőbeoltásnak hasznára, az önnön magzattyokat igazán szerető szülőknek vigasztalására. Sopron. 1799.

6) Erinnerung über den Nutzen der Pocken-Einimpfung an Eltern und Menschenfreunde. Aus dem Ung. übersetzt. Oedenburg. 1799.

7) A' Fertő tavának Geographiai, Historiai, és Természeti leírása 1797-ben. — Megjelent ezen értekezés Rummy Hároly Úr által kiadatott Monumenta Hungarica című munka 1-ső és 2-dik könyvében,

Róthkrepf Gábor.

4. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában megjelent új könyvek.

10) Tessedik Ferencz' utazása Franciaország' déli részeiben. 8vo 240 lap.

11) A' Magyar, és Hazája Régenten. Írta Nagy Bányai Pegerer János, a' Tekintetes királyi törvényes Táblánál Ügyvéd, több Ts. Vgyék' Táblabírája, 's a' Pesti Magyar Tudós Társaság Tagja. 8vo.

IV. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Trattner Károly. Egy ujonan felfedezett életmentő készülettől, melly által a' fojtó-levegővel teli üregekbe veszély nélkül bémegetni. 3 lap.
- 2) Podhradczky Jó'sef. Magyar Ország Czimere Eredetéről. 121.
- 3) Szokolay Dániel. Izlamiták' bütsú Járása legújabb tudósítások szerint Török birodalom' esméretére. 26 lap.
- 4) K. V. Magyar országban intézendő az Inzsenéri tudományokat tárgyazó folyó-írásnak szükségéről 's hasznáról. 54 l.
- 5) E. I. P. Mesés vagy csudás születésű emberek' példái. 62 l.
- 6) Edvi Illés Pál. Az Eredetiségről Iróinkban. 73 lap.
- 7) Zaary Károly. A' mult 1830dik évi Solti víz-áradásokról. 84 l.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

K ö n y v - i s m é r t e t é s.

Horvát Endre. *Historiae Regni Hungariae compendium, quod in usum Auditorum suorum concinnavit Lucas Rosenich.* 's a' t. 92 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

Holéczy. Egy szükséges tekintet az észak Amerikai szabad Státusokra. 's a' t. 99 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Magyar Régiségek. 109 lap.
- 2) Nemzeti haladás. 123 lap.
- 3) Nehrolog. 126 lap.
- 4) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.

Az életmentő készülettel felöltözött ember' Rajzolatja, mellyel a' fojtó levegővel fertőztetett helyre, veszély nélkül, béhathat.

T U D O M Á N Y O S
G Y Ü J T E M É N Y
1 8 3 1.

V. K Ö T E T.

Tizenötödik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.



A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

P E S T E N,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.



É r t e k e z é s e k.

I.

Gondolatok a' Kataszteri fölmérésről.

Minden ágaira az Inzsenéri Tudománynak illik ama nagy nevű Törvénytudónak imez ítélete: „A' mostani idő hogy a' régi barbariesből „fölemelkedett, azt leginkább az Inzsenéri tudománynak köszönheti *).” De különösen megérdemli ezen magasztalást a' Kataszteri fölmérés, mert ennek egyenesen czélja az emberiség előmozdítása, és tisztelete az által, hogy az osztó igazság kiszolgáltatására a' legnyomósabb országos tárgyban útát mutat: mint az a' tudomány, melly minden polgári Igazgatást megtanít ara, hogyan köllessen átaljában a' földet, és munkát egy Országban, különösen pedig a' földmivelő, és kéziműves népnek erejét akár a' tulajdon, akár a' Földes Uri, akár az Országos iparkodásnak előmozdítására igazán, és állandóan legjobb módal használni. Ezen értekezés itt leginkább a' földmivelő nép erejét illeti, máskor a' kéziműves erőről bővebben.

Tudni kell tehát: Iör Mekkoraságát azon föld színének, mellyet valaki mivel. 2or Mi haszont hajthat (nem pedig mi haszont hajt) középszerű munkával azon darab föld régi, vagy új állapot-

*) Quidquid hodiernum tempus a prisca barbarie distinguit, totum fere beneficium est Geometriae. Thom. H.

jaira nézve; különben a' jövedelemnek és vagyonnak pusztá öszve irásával mindenkor a' szorgalom büntették. Itt van az igazi különbség a' Conscriptio, és a' Kataszter között.

Ezen állapotok ide tartozólag hat félék, ugymint: 1ör természeti, 2or hozott törvényes, 3or gazdasági, 4er házi készitési, 5ör kézi mesterségi, 6or kereskedési.

Természeti állapotja valamelly mivelés alatt lévő földnek az, mellyet az emberi erő nem változtathat, ilyen egyedül a' földnek a' nap világra való fordulása, mert a' göröngyét, laposságát vagy lejtősségét a' föld színének lehet változtatni, sőt maga az idő, eső, és hó lév is változtatja.

Hozott törvényes állapotát a' miveltt földnek tészik egy vagy több birtok, melly azon fekszik, több vagy kevesebb adó melly ara vagyon vetve, és ezen adó bé szedésének módja.

Gazdasági állapotja attól függ, mint van kezére földje mindenképen a' mivelőnek, és az állati kártételektől mint tarthatja eztet menten.

Házi készitési állapotja mutatja, mi módon takarítja bé természetvényeit a' természető, hogyan készíti el azokat a' használásra, hol és miképen tartja el több időre.

A' kézi mesterségi állapotja onnan ösmértetik, ha diszló kézi mesterségek vagy fábrikák rajta vagy szomszédságában vagy nem messzire attól vannak vagy nintsenek.

Kereskedési állapotja, mutatja vagyon e' küzel jó vásárhelye a' mivelőnek, vagy nintsen?

Tagadhatlan nagy igazság az: hogy a' föld színének, és gyomrának mivelése egyedül valós szaporítója, vagy is természetője az emberi, vagy polgári Nemzet természeti gazdagságának; minden többi foglalatosság vagy formát ad a' természetvénynek, vagy egy helyből másikba, egy

kézből másba teszi aztat a' nélkül, hogy ez által azt az Egészre nézve szaporítaná.

Az is bizonyos az Egészet véve: hogy az a' legbátorságosabb, és legtöbb valódi vagyonnal bíró, és így legboldogabb Nemzet, mellynek földje a' mezei gazdaságra, 's bányászásra alkalmas, és a' dolgozó népnek ereje a' legnagyobb pontossággal használtatik a' földszíneinek, és gyomrának művelésére, ámbár vannak Országok, mellyekben más emberi foglalatosságok tészik kutfőjét a' Nemzeti gazdagságnak, mivel a' föld erre nem alkalmas, de az ilyen Nemzetnek vagyona; és így létele is minden időkre másoktól egészen független nem lehet.

A' Nemzeti gazdagságot adja vagy a' sok természet, vagy a' sok pénz, vagy a' sok munka, egyenként vagy együtt. A' Nemzeti boldogságot, melly az egész Nemzetnek igazságos szabadságában áll, egyedül tsak a' föld művelés szerzi meg örök időkre, de tsak úgy, ha a' természet erő jól használtatik. A' hol Földművelés van, ott lehetséges a' kézi mesterségeknek, legalább egyenként, és a' kereskedésnek legalább a' belsőnek virágzása, de nem lehet megfordítva állítani, hogy a'hol a' két utolsó virágzik, amazat is lehet diszletni.

Az Egésznek Haza szeretetét a' jól művelt föld, és igazságos polgári alkotmány nemzi. Ez igaz törvényes szabadságot, amaz könnyű élelmet ad minden lakosnak. Illyen Ország hatalmas és boldog, mert tsak illyen hazát szerethet az egész Népeesség, az egész Nemzet, külömben nintsen oka mindenkinek az Országhoz vonzódni. Példa erre a' Török szomszédunk 1829dik esztendőben.

A' fábrikák jók, de egy olly Nemzetnél, hol a' földnek mezői és alatti művelése a' fő tárgy,

jobbak, és elsők az egyes kézi mesterségek, mert ezek hirtelen romlásnak sok munkás nyomorúságával egybe köttetve nintsenek kitéve, és manufacturái despotizmust nem szűlnék, a' munkás népnek testét, 's lelkét machinává nem alacsonittyák le.

A' külső kereskedés jó, de jobb a' belső, mivel más Nemzet kényétől nem függ; pénzbeli despotizmust és monopoliumokat nem okoz, mert a' tőke birtok jobban elvagyon'oszolva. A' hol kevés kézben van minden kints, ott száz ezerenként nyomorog a' szegény. Azért Nemzeti boldogság, és gazdagság nem jár mindenkor együtt. De a' hol a' termesztő, vagy munkás erő okosan használtatik, ott meg köll lenni a' Nemzeti boldogságnak, és a' Nemzeti gazdagságnak is.

A' termesztő erőnek okos használására megkívántatik mindenek előtt a' tulajdon, vagy tökéletesen elhatározott módon bírása a' művelésben lévő földnek, és az időnek egészen szabad használása, különben nints az az emberi tehetség melly a' műveltségnek 's a' föld művelésnek, és a' munkásságnak akadályait elbirja háritani. Minden okoskodás ezen úgy nézet ellen rossz következtetésével szokta magát egy Országban megboszulni, ugymint: hazátalansággal, röstséggel, gyűlölséggel, szineskedéssel, komorsággal, se teszi se veszi gondatlansággal, durvasággal, és egyéb testi lelki vadsággal. A' hol pedig ezen rosszak vannak ott senkinek valódi polgári szabadsága nintsen, és a' javításbeli törvények holtak. A' termesztő erő kútfője minden polgári jónak, de a' termesztő erő nem dolgozhat föld nélkül. Tehát a' földet, és a' termesztő erőt köll mindenek fölött betsúlni, mert e' kettő együtt alapja a' rendithetlen Nemzetiségnek,

A' föld tökéletes használásának két félék az akadályai úgy mint természetesek, és emberiek, azok jönnek a' természettől, ezek az emberektől. Ámbár a' természet mindent munka által ad, mindazáltal olly igazságos, hogy az okos munkálást bizonyos sikerrel szokta megjutalmazni, azért a' természetes akadályokat könnyű elhárítani. Látjuk hogy a' mocsárokat kilehet száritani nagy haszonnal, a' száraz földet öntözni lehet gazdag aratással, a' szél hordta homokot meglehet állapítani bőv gyümöltsel, a' róna földet árkokkal hanyatlóvá, a' meredek oldalakat patkákkel rónává lehet tenni jó sikerrel, a' plántákat a' földhöz lehet alkalmazni, vagy eztet amazokhoz szabni nyereséggel, 's több ilyeneket lehet tenni a' bölts tapasztalásnak út mutatása szerint sok javunkra.

A' természetes akadályok nagy részint magoktól elmúlnak, az emberiek megszüntével. De ezeknek megszüntetése igen nehéz, mivel ön szeretetünk külömben igaz határok között sok polgári jóknak rugója, de egy hajlandóságunk se rug ki a' rendből olly hamar, mint ez, mivel ennek tárgyai végetlen sokak, azért ezek igen elfoglalnak bennünket és mint egy elnyomnak.

A' bölts vizsgálók mindenütt tapasztalják és megvalják azt is, hogy legtöbbe kerül az Urnak a' rabszolgai, ennél oltsóbb a' jobbágyi, ennél a' béresi, ennél oltsóbb a' napszámosi, ennél a' részesi munka. Ez a' legjobb a' munkáltatóra, és munkásra nézve.

A' hozott törvényes állapotját a' mívelés alatt lévő földnek szükséges olly igazságos és világos módon elhatározni, hogy itt az önkénynek, és ön hatalomnak semmi helye ne lehessen, külömben a' természető erőt voltaképen nem lehet használni, mert a' hol nem tudni világossan, és pedig

kinek mivel, és mikor tartozik a' föld művelő, akkor ő emberi természetünknel fogva nem iparkodhat javításon, és bőv természetesen.

Magyar Hazánkban az Urbáriomos földet bírják a' Fölség, a' Vármegye, a' Földes Ur, a' község, és a' jobbágy. Ha lehetséges végbe vitelű egy olly javalat, melly szerint ezen ötféle birtoki igazak, minden zavarodás nélkül megálhatnak, és a' természetőnek ereje tökéletesen használtatik tulajdon vonszódásából, úgy el érjük azon közép utat, hogy senkinek tulajdona nem tsonkul, még is a' földnek művelése iparkodássá fog válni.

Lehetséges végbevitelű pedig illyen Plánium Kataszteri fölmérés, és emphyteuszisi szerződés által, tudniilik: Hold számra minden tartozás kész pénzben határozottassék meg mindenütt, hol a' népnek tehetségében van. Egy részében Hazánkban a' T. Vármegye némelly robotát is időnként megváltani képes a' nép; a' földes Ur és jobbágy között pedig minden időkre, az egész kiválthatásra is reménységet engedvén, mert a' népesezésből a' földbirtokra legtöbb haszon háromlik.

Ezen javallott örökös szerződésben tsak a' szántóföld, kaszálló rét, és házhely épületekkel együtt foglaltatnék. A' helységbélieknek közös legelője megszűnne, akkor hold számra tökéletesen föl lehet minden terhet osztani, a' nélkül hogy az iparkodás büntetődjön. A' regálék, és erdők a' Földes Uré maradnának, a' szőlők más szabad egyezés szerint műveltetnének.

A' művelés alatt lévő földnek gazdasági legjobb állapotja az, ha a' művelőnek kezére van; az az közel van hozzá, könnyen hozzá férhet, senkitől nem függ a' művelés idejében, és módjában, és az állati kártételektől könnyen megmentheti művelt földét.

Ezen hasznos állapotból származó javak elérésére kívánatik mindenek előtt Helység, hogy az együtt lével által a' nevelése minden embernek könnyebbé tétessék, hogy tselekedetei jók, és rosszak szem előtt legyenek, azok a' követésre, ezek a' kerülésre, hogy a' munkában való segítség kéznél legyen, hogy a' mesteremberek, kik okvetetlen tsak nem minden nap szükségesekek, kéznél lehessenek; és hogy az utazás, úgy a' lakás bátorságos legyen. Mind ezen szent javak a' szállásos, vagy pusztás gazdaság által soha el nem érettetnek a' természető nép részéről. A' szállásos és pusztás gazdálkodás tsak nagy Földbirtokosoknak való, a' kik olly nagy gazdaságot állíthatnak, hogy pusztájok mint egy helységgé válik, mellyben béres, és részes tselédeikkel esztendő szerződésre léptek, de itt is megkívánatik hogy népes helységekkel legyen az körül véve.

Megkívánatik továbbá, hogy a' helységhez közel legyenek a' mivélés alatt lévő földek, de ez lehetetlen a' nagy helységeknel, tehát ezek az okosan használandó természető erőnek pazarlására szolgálnak, és így az ollyan nagy helységeknek mint Ketskemét, Vásárhely, Csongrád, Sentes, Csaba, Orosháza, és mások több apróbb falukra kellene oszolniok határaikban.

Szükséges azon kívül, hogy minden természető a' maga földjét békerithesse, ha eztet nem teheti, nem használhatja tökéletesen. A' békerithetésnek egyik akadályja az, ha több apróbb darabokat bír egy mivélő, vagy a' régi szokás-ként köz a' legeltetés. Ezt fölosztás, amazt tágos osztál által végbe lehet vinni, leginkáb a' köz Birtokosságokban, a' hol a' mekkoraságot a' minéműséggel, vagy ezt amavval pótolni könnyű a' jó akarató embereknek. Itt is a' Kataszteri föl-

mérés segít, melly a' tért megméri, és a' földnek termő betség meghatározza.

Minden természetnél a' természetvények házi készítése olly nyomos gond, mint maga a' természet. A' házi készítés magában fogja a' földről való eltakarítását, a' szárából kitisztítását a' gyümölcstnek, — ennek az élelemre vagy másra elkészítését, és romlás nélkül való eltartását. A' házi készítéshez mindenek fölött épületek szükségesek. A' többek között a' szemes gabonákról szólván, ezeknek a' szalmából, és toklászból való kitisztításokra legjobb mód a' csépölés akár kézi, akár erőművi, mert ollyan időben az az télen tétethetik, midőn más munkát nem lehet tenni, ebből következik az a' jó, hogy a' nyári vagy őszi egyéb munkákra több idő marad, a' nyomtatás megszűntével a' marha kéméltetik, és télen is a' népnek dolga van, melly az ő jó erköltsét mind a' munkásság, mind a' kereset által elősegíti.

A' csépölt gabona szalmája a' hitván nádat fődésre szükségtelenné teszi's ez által a' gazdának vissza adja a' legbetsesebb földét, a' természeti rétet, mellynek helyén szokott a' nád teremni, ámbar a' száraz földön termő nád neméből egyéb házi szükségre ugymint a' tapasztásokra, minden ember ültethet nád gyökeret, és természet, a' meddig akar nádat, és pedig a' földnek javítására. De a' hol cserepet a' fődésre égetni lehet, ottan legoltsóbb, és legbátorságosabb fődés esik tseréppel, különösen a' népnek javára van az, ha maga készíthet szükségére téglát, és cserepet, és tsak az égetést téteti közösen alku szerint tartatott égető mester által. Hazánkban kevés határ vagyon, a' hol fődél cserépnek való göröngy ne volna. A' tapasztalás azt is tanítja, hogy a' megázott nád, vagy szalma tető nehezebb a' cserepesnél. A' hó befuvást marha szőrrel, ken-

der tsepűvel, az úgy nevezett békanyállal (vizi moha) vagy fa és földi mohával kevert agyaggal a' cserép közeit bemázolva könnyen el lehet távoztatni.

A' csépelés épületet kíván ha nem is a' szalmás gabona bétakarítására, de a' csépölés munkájára okvetetlen. Vannak sok kézi erő művek, és házi edények, mellyekkel a' természetvényeket maga a' gazda elkészítheti, és mellyekben vagy természetesen, vagy készítve eltarthatja azokat, például a' gabonát úgy szeműl, mint lisztűl sok esztendőig ellehet tartani levegőt kizáró sűrű száraz épületben vagy edényben. Az ilyen erőműveket, épületeket, és edényeket ott föl nem fogjuk találni, a'hol iparkodássá nem vált még a' természet.

Kézi mesterségi állapotja a' művelés alatt lévő földnek akkor jó, ha azon a' házi készítesek, és a' kézi mesterségek is gyakoroltatnak szabadon, mint a' bognárság némelly Vármegyében Hazánknak nevezet szerint T. Baranya, Somogy, és Veszprém Vármegyékben, úgy a' szövés és fonyás más tájékban, melly szorgalom bizonytal nevedne még, ha a' sokféle birtoki igazak határai el volnának világosabban, és igazabban intézve.

A' kézi mesterségek a' természetű erőnek rúgói, azért okvetetlen szükségesek, és Nemzeti oltalmat 's előmozdítást érdemelnek. Ezeknek Hazánkban egyedűl való helye még mostan a' Királyi városok és örökös szerződéses helyek. Az Urbáriomos helyen nem kaphat diszletsre igen természetes okból tudniilik: mert a' mester embernek nevelése már több hasonlítva, mint a' paraszt emberé, evvel tehát a' munkán öszve nem keveredhet. Ha bár a' robotját pénzel váltja is meg

a' mesterember, de háza és műhelye bizontalan az elbőtsúlhetés miatt.

Némelly K. Városainknak egyik hibája az, hogy nagyok a' határaik, másoknak pedig az, hogy helyhezésök nem a' Kataszteri tudománynak regulája szerint van elrendelve, mert vagy igen közel, vagy igen messze esnek egymástól. Például Fehérvár, és Pest, Szeged és Szabadka közel vannak egymáshoz, holott Fehérvár, Pest, Kassa, Debretzen, Szeged, Szabadka, Zombor, Pécs, Sopron, Győr, Komárom és Fehérvár között nints közben K. város. T. Báts Vármegyében három K. város van, midőn T. Tolna, Somogy, és Veszprém Vármegyék egyel sem ditsekedhetnek. A K. városok megbőtsúlhetetlenek a' belső, és külső kereskedésre, és mesterségekre nézve Hazánkban, tsak igazaik világosabban elhatározottassanak, a' mit előbbre haladott mívelésbeli állapotunk meg is kíván.

A' legnagyobb K. városnak is elég volna tizezer holdnyi határ, vásár vagy katonai gyakorlás helyének, mulató, és veteményes kerteknek, holdát ezer kétszáz négy szegű Bétsi öllel véve. Ezen kívül magokból szállíthatnának független helységeket a' Kataszternek legtökéletesebb útmutatása szerint a nélkül, hogy a birtoknak tulajdonsága legkevesebbet is szenvedne. A' nagy határu K. város földén az Ország utak rosszak, és úttzái nintsenek kővel kirakva. A' mester ember, és kereskedő nem iparkodik a' tökéletességre. Ezeket mind a' nagy határ szűli.

Némelly Hazánkfiának hibája az : hogy a' kézi mesterségek üzését alávalónak tekinti, 's azért üldözi; a' kereskedést még inkább hitván foglalatoságnak véli, holott minden pallérozott Nemzetek példája mást mutat naponként. De a' régenten, és a' mi időnkben eladott Cameralis

jószágokat is nagyobb részint mesteremberek, és kereskedők vehették meg. Az ilyen bal vélekedésből kára vagyon az Országos iparkodásnak.

A' kereskedési állapotja a' mívelt földnek csak úgy lehet jó, ha a' belső kereskedés virágozik általjában mindenütt az egész Hazában. Erre kettő igen szükséges a' többek között. Első a' vizeknek a' mennyit csak lehet azok közül hajózhatóvá tételé, és a' kövéttsel töltött útaknak többfelé ágazása, és jó állapotja. De mind a' kettő Hazánkban még igen hátra van. Az első azért, mert vizeink szabadon mindenfelé kiöntenek, és hajóhúzási partjaik a' polgári vízi törvény szerint nintsenek elhatározva. A' kövéttselt utak rossz állapotja onnan van, mivel eddig senki se akar azoknak tudományos építésére és rendes föntartására fizetni. Tudom hogy vannak jó útaink is, de ezek nem függenek össze, nem tesznek egy egészet, 's azért tökéletes hasznót nem hajthatnak. Minden Országút maga magát megépítheti, és jó karban tarthatja jövedelmével, a' hol eztet nem teheti, nintsen Országos első szükség ara. A' vizek regulátzioja által mindenütt lehet szerezni az útra szükséges kavitsot és követ. A' vízi és száraz utak a' kereskedésre nézve olly szoros szövetségben vannak egymással, mint a' test a' lélekkel. A' közel lévő eladó helyek is megkívánatnak. Ezeket föl kell állítani a' kézi mesterségek előmozdításával, Országos, és héti vásárokkal, leginkább az utolsókkal. Mind ezen javakat megszerzi a' Mező városokban a' szántó vetőnek, mesterembernek, és kereskedőnek, a' szabad eladás-vevéssel szerzett tulajdoni birtoka, akár tisztán, akár örökös szerződéssel.

Látjuk hogy csak kevésse nedves vagy kevésse száraz esztendő melly nagy változást téveszen a' természetvények árában? holott vizes esz-

tendőben a' domboknak, és homokos földeknek, szárazban a' lapajos, és agyagos telkeknek kellene jól teremni. Illyen göröngyű, és helyhezetű föld pedig sok van áldott Hazánkban. A' fagy a' gabonát általjában el nem szokta venni. A' közönségi magazinirozás szükségtelen ott, a' hola' termesztő erő egészen használtatik. Ha pedig úgy nints, másként meggyőzhetlen bajokkal küzdik az élelmi kamarázás. Azt is látjuk Hazánkban: hogy a' kaszálókat majd mindenütt motsár borítja, és a tiszta búza helyén természetik a' takarmány. Ezek a' mezei gazdaságban még sok hiányosságot mutatnak, ámbár haladunk előbbre a' javításokban.

Halljuk a' panaszt, hogy a' mesterember munkája, és a' termesztőé között nintsen szeresség. Úgy van: mivel a' mesterember falu helyen nem örömet lakik. Tehát rossz állapotban vannak házi készítéseink, és egyes kézi mesterségeink. Szép, és jó vászon kevés készül Hazánkban, holott ezeket fabrika nélkül is lehet mesterkélteni. Minden jobb földmivelő házában köllene szövőszéknek lenni, és tudni azon dolgozni az aszonyoknak, legalább a' házi szövetekben. A' mint ez a' Rátzoknál, és Oláhoknál sok helyen ditséretesen gyakorlásban van. Ébresztteni, és terjesztteni kelletik e' nagy jót. Tsak czérnára irtóztató somma kész pénz mén ki esztendőnként az Országból, holott ez házi készítés, és pedig itt terem a' sok jó len, és kender, itt van a' sok jó víz a' fehéritésre, fősték se kell hozzá. Azt is lehet néha tapasztalni, hogy egyik Vármegyében a' szemes gabonát marhával etetik, vagy pálinkának főzetik, a' másokban drágaság van. Általjában Országunk hegyes, és lapos részei között igen nehéz a' közösülés, e' mind aztat mu-

tátja, hogy belső kereskedésünk rossz karban van. Sokban hibáz még akaratumk, és izlésünk is.

Hibás ott a' gazdaság a' hol még a' föld annyi, hogy a' Birtokos nem győzi felére is jól művelni. A' mint káros a' nagyon apróra darabolása a' földnek, olly sok haszontalan van a' megbirhatlan nagy tagban? Nyoltz ezer holdnyi urasági telek egy vidéken, és egy birtokban elégséges ara hogy a' legpallérozottabb mezei gazdálkodásnak remekje felállitathassék azon. Ez a' czélja a' nagy tagnak, ezen kívül nem egész hasznú.

Hazánkban minden homokot, minden mező földi szőlőknek helyét, minden kiszárítható mocsároknak felét, minden jó földű pusztáknak egy harmadát a' legbizonyosabb haszonnal Magyar lakosokkal meglehet szállítani. Ez által a' többi Uradalmi földeknek betse háromszor többet fog érni mint előbb; a' mit igazi számításal minden helyről meglehet az okos gazdának mutatni.

Ezen Kataszteri gondolatoknak veleje Magyar Hazánkra alkalmazva ez: Nálunk a' Nemzetiségnek alapja a' földművelés, hogy ez természetői iparkodássá váljon mindenek előtt szükséges a' természet erővel takarékosan bánni; sőt eztet erőművekkel a lehetőségig segíteni (az erő művek a' mezei gazdaságban ennek természeténél fogva soha károsan el nem szaporodhatnak kelleltin túl) azután a' házi készitést, egyes mestersegeket, és belső kereskedést elő mozdítani. Mind ezeket a' Kataszteri tudomány rende szerint ellehet érni, azért is itten próbául (A) jel alatt rajzolatban és leírásban elő adatik egy helységnek ábrázolása, melly mértékül szolgálhat ezen kívánatos javításában a' köz Hazának:

Ezen helység foglal 1793 $\frac{1}{4}$ holdnyi tért 1200 □ ölével véve, vagyon benne 132 ház, minden ház folytában 13 $\frac{1}{4}$ holdnyi szántásra, vetésre al-

kalmas föld, mellynek szélessége 30, hossza 530 öl. A' nagy uttza a' közepén 30 öl széles, 900 öl hosszú, itten esik meg a' vásár, és a' templom helye itt van, lehetnek itt több kutak, és tűz oltó eszközöknek fészere, a' többi uttzák 10 szélesek és öszvesen 3240 öl hosszúak. A' házak a' kereszt uttzára azért dülnek, hogy végig az uttza széles ne legyen, még is a' tűz veszedelem el legyen távoztatva, és mivel könnyebb a' különböző göröngyből és helyezésből itten helysége alkalmaztatni a' tájt. Itten az Uraság minden regálékat föltartana magának, de semmi terhet el nem vállalna, kivévén tulajdon épületeinek fölállítást, és föntartását. Ezek pedig vendégfogadó, mészárszék, és bolt. Ezeket kemény fal néműből és pedig egy emeletre építené, mert ez legkevesebb tetőt kíván, és azért legoltsóbb jó karban tartást. Egy Plebánusnak legyen szinte akkora földje mint egy más lakosnak, úgy egy iskola tanítónak, és a' helység Jegyzőjének, a' kinek lakása egyszerűsmind helység háza lehet (ezen különös épületek első betűjökkel vannak a' Plánumban jejelve). Két holdnyi temető két helyen, és két holdnyi föld gödör négy helyen. Az eladás vevés szabad, de úgy hogy soha kisebbre a' mostaninál egy háznak a' földje ne szelettessék, se egy gazda többet két földnél ne birhasson. Közös legelő, robot, tized, vagy kilentzed, és akár minevű Urasági szolgálat itten nem lenne, minden Házi készítés, és kézi mesterségek tökéletes szabadsággal birnának, minden fizetés nélkül kivében a K. haszonvételt, mind ezekért az Uraság örökös szerződés mellett kívánja a' maga jövedelmét hold számra, ide értetődik az uttzák mekorasága, Plebánusnak, gyerek - tanítónak és helység házának földje, temetők és föld gödrök helye is. A' fizetés kultsa az Urbáriomi tartozások megvál-

tása lenne több esztendei tájéki számadások, és betsú szerint. A' fizetésből kivétnak az Uraság épületei, és ezekhez tartozó földek, ezek szabadon fognak árendába adatni az Uraságtól. A' vásári helbér is az Uraságé. A' fizetés fertál esztendőként történik, de úgy hogy minden lakos egyért, egy mindenikért jót áll, azomban az Uraság ezen egyezésnek igazi oltalmára egy Ügyvédet tartana. A' megszálláskor három esztendeig ne venne az Uraság fizetést mástól, mint a' ki önként akarna fizetni, de azután való három esztendőben kézzeresen kívánná, ezentúl egyszeres maradna a' fizetés minden időkre.

Azt előre lehet látni, hogy ezek az emberek jó maga bíró, és iparkodó természetők fognak lenni, és így az Uraságnak erdője, és földje, melly körülöttök fekszik betsben igen fogna nyólni, akár részes, akár napszámos munkálását, akár árendába való adását tekintve. Még ezen helység épül már addig is sok építési neműt fognak ennek lakosai az Uraságtól jó áron venni, mivel a' concurrentzia szaporodott. Ezen helység tökéletesen megfelel a' följbek megirt Kataszteri rendszabásoknak is, a' mennyire ezeket az Uraságnak hatalmában vagyon végre hajtani, 's azért a' magános, és a' közjóra kívánatos volna hogy ezen Plánum szerint mennél több megszállításokat mind a' félig miveltt pusztákkal bíró Földes Uraságok, mind a' nagy határú Mező, vagy szabad Királyi városok határaikban tennének, mivel a' földnek betsét a' népesség adja. Ezek gondolatok; Constitutzión Országban pedig ilyen tárgyakról gondolkodni szabad, sőt szükséges.

Beszédes Jó'sef,
Sárvizi Igazgató Vizmérő.

2.

Még egy két szó, a' Nemzeti Boldogságról.

A' melly szolga még kötelességének sem felel meg, az nem szolga, hanem egy szerencsétlen teremtés, a' ki soha jó urat, sehol állandó maradást, és semmi örömet ez életben nem találhat. — A' melly szolga megfelel hivatalának, az már szolga, minden epitheton nélkül. — A' melly szolga pedig kötelességén feljül is örömmel törekedik hivatalát 's életét díszesíteni, az már egy valódi jó szolga, érdemes, urától holtáig megkülömböztetve szerettetni, és mind azon jókban, mellyek egy jó szolgát illetik, részeltetni. Ez az igazi nemes vér.

Az egész természet csupán csak az egyenleten áll fel. A' melly mértékkel mértek, azzal méretik nektek is *). Nem lehet a' természetet megcsalni, csak meglopni, de ezt is azért, hogy ő magát elébb utóbb annál inkább megboszúlja. Vagy ha csak ugyan megakarjuk az egyenletet rontani, a' mérő-serpenyőnek egyik csészéjében erény, másokban vétek lévén, az elhajlás inkább ama, mint eme felé történjék.

Ezen beszédek ugyan feleslegeseknek látszanak, mert mindennapiak, és mindeneknél tudva lévők: de még is kénytelen voltam ezeken kezdeni beszédemet, mert értekezésem fonalát ezekhez kapcsolván, legbizonyosabban reménylem buzgó érzeményeimet ezen együgyű szavak által világosságra hozni.

*) Minden ember, ki mindent interesséből tesz, vagy nem tesz, de hibáznak, kik ezen észrevétel által el-tévedvén, a' virtus útjáról kitérnek, mert az inter-resszé kétféle; becsületes, és gyalázatos.

Az ember mind szolga. Ha semmi egyébről nem kellene is aggódnunk: már magok az életnek kéntelenségei is elég nagy urunk volnának, a' kinek szolgálai vagyunk. Ez pedig még csak állati ösztön, melly a' barmokkal is közös. Úgy de mi emberek, azután polgárok, és még keresztények *) is vagyunk! hányféle úrnak kell tehát térdet fejet hajtánunk!

Nem czélja ezen elmélkedésemnek ennyiféle kötelességeinket fejtegetni, mert részint számtalan könyvek vagynak ezekre kalauzúl; részint a' lelki Atyák kathedráikról ezeket bővebben megtanúlhatjuk. Czéлом egyedül, ezekből némelly Nemzeti boldogságunkat tárgyazó fő vonásokat kipéczézni, ha történetből a' szerencse kedvezne, némelly hasznos észrevételeket, ha bár ismételve is, az érző szívekkel közölnöm.

Minek él hát az olyan ember, a' ki semmit nem tesz, semmit nem mozdít, lételének, lelke erejének 's tehetségének legkissebb jelét nem mutatja? hiszen csak az oktalan állat van arra az örökös egyformaságra kárhóztatva, meilytől soha el nem térhet. Az embernek felséges mélyen bélátó lelke van, melly által jót rosszat tisztán megkülömböztetvén, bámulásra méltó dolgokat képes véghez vinni, csak akarja; — és még is van olyan ember, a' ki semmit sem tesz többet az állatiságnál? sőt hozzá teszem még azt is, hogy a' természet újjal mutatja az embernek kötelességét, mert semmit készen nem ad számunkra, mint az oktalan állatoknak, hanem a' magunk szorgalma által tesz minden tárgyat használhatóvá, és a' használha-

*) Így kellene írni, keresztyének. De nem rég azt tanultam hogy az Euphonia néha meggyőzi az Etymológiát is, — és hogy az sz után a' ty igen tótos.

tót szorgalmunk sokasíttása által ismét ezer meg ezerszerre használhatóbbá: és még is találkozik olyan ember, a' ki kötelességének meg nem felel, holott látjuk, érezzük, hogy igazság szerint minden embernek valamivel többet kellene tenni kötelességénél?

Ha minden ember tenné kötelességét: akkor az élet, 's az emberi társaság olly szépen menne, mint a' jó óra kerekei. — Ha pedig kötelességénél többet is tenne minden ember: akkor ez a' föld valóságos paradicsommá válnék, a' mellynek teremtetett. De mivel az emberek nem egyformán gondolkodnak, mellynek okai, a' sokféle temperamentum, a' külömbféle nevelés és neveletlenség, a' megrögzött szokások 's előítéletek, a' tudatlanság tapasztalatlanság *) 's a' t. látni való, hogy ámbár a' célban minden emberek megegyeznének is; de az arra vivő eszközökben lehetetlen mind addig megegyezni, valamíg a' feltételek külömböznek, ha igaz az a' természetben, hogy ugyan azon okok, mindig ugyan azon sikert szűlik. Nem külömben, mintha valamelly városnak perspectivós lerajzolását ezer képíróra biznák, mind máskép rajzolná azt, mert mindenik más más szempontot választana magának a' városon kívül, mellyből azt nézné 's rajzolná, — elannyira, hogy az ezer rajzolat csak akkor lenne egy, ha minden rajzoló ugyan azon egy szempontból rajzolná azt. Így tehát, hogy a' föld paradicsommá váljék, vagy csak, hogy az élet bajai tűrhetőleg is megkevesedjenek, sok időnek kell elfolyjni, és sok intézeteknek megelőzni, még a' Hazát minden Hazafi ugyan azon egy szempontból, a' leg-

*) Ide tartozik a' borivás is. Igen bölcsen van az intézve, hogy a' köztanácskozás csak dél előtt történjék.

helyesebből nézni megtanúlja. És pedig meg kell lenni, mert azt már túrni nem lehet, hogy a' szent célnak eszközei alól, sokan, nem akarásokat 's restségöket a' pium desiderium szó palástjával elfedezvén, minthogy magoknak jól van dolgok, mással nem törődnek, akár mint nyomorogja is által ez életet. De megkellene gondolni, hogy a' mi bőségünk a' mások szükségéből támod, és így a' közjó terhe alól, mindég bajaink 's terhünk sokasításával vonjuk ki magunkat. Hová semmit nem tettél, onnan semmit nem vehetsz, és trágyázni kell, ha aratni akarunk, — mert az egész természet a' legkisebb egytől fogva a' legnagyobb miliárdig ezen analógián áll fel.

Hogy az élet terhei megkevesitessenek, ha mingyárt a' föld tüstént paradicsommá nem válhatna is: ez nem pium desiderium, hanem kötelesség, még pedig emberi, — polgári, — 's keresztényi kötelesség, valamint kívánatos ügy nem lehetetlen.

Kívánatos, mert ha csak egy parányi érzékeny szív van bennem, látom és irtózva fájlalom ember társomat mellettem nyomorogni. Hogyan tudjak én örülni, vagy csak egy jó ízű falatot is enni, mikor körülém éhel halva jajgat ember társom? szép a' bál, szép a' mulatság, szép a' víg társalkodás, de csak úgy, ha minden jól foly, ha nem erőltetett, és ha az élet örömeiben minden szegény sorsához képest részt vesz. Úgy de hogy lehessen nekem víg kedvem a' mulatságban, ha látom a' kenyér keresőt, a' dolgozót étlenségben sírni jajgatni? ide nem számlálván még azt is, hogy vajon bátorságban vagyok - e a' rossz akaróktól? menten van-e mindenem tűztől víztől, 's más elláthatatlan ezer veszedelmektől?

Nem lehetetlen, — mert ez senkitől egyébtől nem függ, mint magunktól. Csak akarjunk, — egyet értsünk, mingyárt tehetünk mindent, hegyeket dönthetünk, völgyeket teríthetünk, — csak addig lehetetlen még nem akarunk. Tudjuk minők voltak az ököljussú boldogtalan századok, — akkor még ezerszerre több bajai voltak az életnek, mind maga az emberi nemzet ostobasága miatt *). Ki hitte vala akkor, nem *pium desideriumnak* lenni azt, hogy egy ember bátorságosan béutazhassa Európának minden országait, sőt megnézhesse minden fő városok ritkaságait 's kincseit? és imé, hálá a' gondviselésnek a' 19dik századig már ez annyira lehetségessé lett, hogy képtelenség gyanánt csudáljuk, 's majd hihetetlennek tartjuk ama régi bárdolatlanságot. — Mennyivel szelidebb ma már az emberiség, mint ezelőtt néhány százoddal? és már eddig is mennyire mentünk! de hát még, minthogy a' szelid és mívelt emberrel hozzá hasonlithatatlanul könnyebb boldogulni, mint a' durva tudatlannal, ki semmi argumentumnak nem enged, mennyire nem mehet maradékunk csak egy század alatt is? kivált midőn már a' könyv sajtók, az újságok, a' szabad közösülések, úgy szólván az egész emberi nemzetet öszve kaptstolták.

Nincs szebb, mint a' világon élni, — de csak úgy, ha minden tárgy a' bölcs természetnek előre elrendelt célja szerént intéztetik, nem pedig a' természeti rend felforgattatik. A természet minden tárgynak két oldalt adott, világos és setét oldalt, 's ilyen az élet is. Ennek

*) Lásd: *Ungerns Vorzeit und Gegenwart*, verglichen mit jener des Auslandes, von Johann von Csaplovics 's a' t.

természeti világos oldala szinte olly szép és szükséges, mint a' természeti setét oldala, — és így a' természeti bajok 's keserőségek, nyomorúságok, szinte olly szükségesek az élet fenntartására, mint a' természeti örömök 's gyönyörűségek, és e' kettő nélkül soha az élet fel nem állhatna. Mind addig tehát, még az élet baja természeti, csak a' gyáva, tudatlan, és hypochondriacus ember panaszkodik az élet ellen: de az a' kérdés, vajjon az emberi nyomorúságok mind természetiek e, vagy mesterségesek? elháríthatók e vagy nem azok? — ezen megkülönböztetésnél fogva lehet csak egyedül a' népet a' világi boldog vagy boldogtalanságról tiszta világos értelemre 's nyugalomra hozni, különben a' legszebb ékesszólás is e' tárgyban még nem egészen megnyugtató, 's kielégítő. Bizonyára ez a' föld valóságos paradicsommá van alkotva: egyedül mi önnön magunk, részint tudatlanságunkal, részint henyélésünkkel, részint telhetetlenségünkkel, részint kaján irigységünkkel, átaljában pedig hibás neveltetésünkkel tesszük magunknak siralom völgyévé 's nyomorúságok tárházává. A' régi Görög bölcsek, kik a' boldogság titkát ezen talizmánba rejtve tartották: *απειρα καὶ ανερα*, s u s t i n e, e t a b s t i n e, úgy látszik, hogy a' tiszta szelid józan természetet ilyennek nem esmévén, 's az életet egy átaljában tökéletlennek, és csupa bajnak tartván, a' természeti és mesterséges bajokról való képzetet öszveavarták, 's az emberből, ha hogy ez életben boldog akar lenni, minden érzékenységet kiirtani tanítottak. De látni való, hogy ez csak ollyan boldogság, melly egy darab fával is közös volna.

De hiszen fel kell tennünk, hogy Isten e' világot tökéletesnek alkotta, semmit ok és

ezél nélkül nem teremtett, ha bár rövid elménk, még minden titkokat ki nem tanulhatott is. És így, valamint a' természetben minden tárgynak van bizonyos rendeltetése; csak mi azt kitanulni, és a' maga céljára intézni igyekezzünk, úgy az emberi belső indulatok és érzékenységek sincsenek ok nélkül belénk adva, csak mi azokat a' magok kiszabott céljaikra fordítani 's használni megtanuljuk. Az érzés szintolly szükséges, mint a' tárgy, különvéve haszontalan volnának alkatva. De meg kell jól jegyezni, hogy csak minden addig jó, míg természetes, mert mihelyt erőltetett, mingyárt túlságba vág, és vagy fel vagy alá kicsapong a' határon túl. És így, valamint a' tárgyokra nézve hiba, ha azok természeti rendeltetések eltévesztve vétetnek: úgy az indulatokra nézve is hasonló hiba a' rend bomlás, és a' nagy érzékenység szintolly túlság mint az érzéketlenség, — a' tökéletesség egyedül csak az igazi, és mindent a' maga érdeméhez képest való érzésben határozódván.

De mivelhogy ezen természeti tiszta esmerettséget vagy nem hozzuk magunkal e' világra, vagy ha hoznók is, hiányos neveltetésünk miatt magunkban ki nem fejthetjük, ne mondjam, sokszor el is oltjuk: látni való, hogy még itt is segéd eszközökkel kell élnünk, és az ember nevelést bölcs intézetekkel elősegítenünk. A' természet teremtett mindenféle célra mindenféle tárgyokat és eszközöket, — de ezek magokban mind haszontalan 's cél nélkül itt hevernének, ha az emberbe egy fáradhatatlan okoskodó 's ítélő lelket nem ad vala, melly az elrejtett Problémákat, Theoremákat, Találós-meséket megfejthesse, 's hasznára fordíthassa, mert az egész természet nem egyéb egy rejtett szónál, és az

emberi léleknek földi napjait egyedül ennek kitalálása teszi édessé 's kötelességgé. Erre valók a' tudományok, mellyek a' lélek kezében nem egyebek, mint a' mesterember kezében a' sokféle szerszámok, mellyek által célját éri. Ez az oka, hogy a Mathesis tanít az egész természetről, a' Philosophia tanít az egész természetről, — a' Theologia tanít az egész természetről, a' Logica tanít az egész természetről, a' Physica tanít az egész természetről, a' Medica, a' Juridica, a' Historia, a' Geographia 's a' t. tanít az egész természetről, — egyszóval minden tudománynak tárgya az egész természet, de mindenik más más szempontból. — Még egyszer ismétetem: a' tudomány a' lélek kezében csak olyan eszköz, mint a' kalapács, ráspoly, fúvó, pőröly, szén a' kovács kezében: a' honnét láthatni, melly igen eltévedt és tudatlan lélek az, melly a' tudományt céljának nem pedig eszköznek véli, vagy eszköznek ugyan, de egyedül kevélysége eszközének tartja.

Égy szóval, ha az ember boldog akar lenni: erre semmi egyéb nem kívántatik, mint az, hogy a' természeti bölcs rendet fel ne forgassa, sőt inkább magát is mindenben a' tiszta világos rendhez szoktassa, az az, a' külső világra nézve minden tárgyat arra a' célra használni tanuljon, mellyre teremtett, a' belső világra, az az, a' maga érzésére nézve pedig minden tárgyat csak az illendő érzésre méltasson, 's az érzésben igazi mértéket tartani igyekezzék. Ezen tökélyre pedig csak egyedül a' tudományok és neveltetés által juthatunk el, — eljuthat ugyan némelly természeti józan elme nagy nehezen a' hosszas tapasztalás által is, de ez igen ritka és bajos, legrövidebb, legegyszerűbb út lévén a' célerányos neveltetés, melly

szerént minden elme arra az ágára neveltetik és míveltetik ki a' tudománynak, a' mellyre született, hogy még itt is a' természet újjal mutatása meg ne sértessék, és minden lélek annyi tálentummal kereskedhessék, mennyi reá bízott. — Az ember nevelés alatt pedig értjük azon időt, melly az ő születése és halála között elforog, mert az ő neveltetése e' földön végtelen, csupán csak az eszközökben lehet változtatás. Ezen eszközök közül, hálá a' gondviselésnek, nem kevés jutott a' mi magyar hazánknak, mellyek közt legfelségesebb, legcélerányosabb, 's leghathatóssabb ama régen óhajtott, és e' mi korunkban szerencsésen felállott magyar Akadémia.

Minek a' Dunára vizet vinni? még eddig közönséges folyó-írásaink rakvák voltak projectumokkal, mert a' Haza tömve volt projectánsokkal, az az, érzékeny szívekkel, kiket a' buzgóság annyira elragadott, hogy a' Slendrián ellen kikelni, a' hiányokat felfedezni, ezeket éreztetni, 's a' hazafiakat orvoslásokra felszólítani, szakadatlan munkáikkal, kiki a' mihez értett, egymást truttzolva igyekeztek, szent lévén örökké céljok, jóllehet az eszközök választásában nem mindég legszerencsésebbek, sőt sokszor ellenkezők lettenek, 's változó, néha gyalázatosnak látszó toll-harczot viseltek légyen is: de áldás, örök áldás! mind a' győzőknek, mind a' győzötteknek! mert ha őket a' nemes lélek kötelességeiknél többet tenni nem ösztönözte légyen: e' mi korunk, e' mi életünk, illy dicsőséges epochára soha nem virradott volna. Nem kell már projectum, nem kell már projectáns, mert a' Magyar érző és ható lelkeknek summája mind egy frigybe, a' magyar Akadémiába lévén egyesülve, kik a' hibá-

kat 's hézagokat, mind ellátni, mind fedezni hatalmokban tartják, nem lesz többé szükség a' Dunára vizet vinnünk, 's mi kisebb lelkűek nyugodt lélekkel folytathatjuk már ezután foglalatosságainkat, nem lesz többé kettős terhünk ez által, hogy nappal személyes bajainkról, éjjel pedig a' közjóéről aggódjunk, mert felettünk vigyáznak a' bölcs Mentorok, kik a' közjónak őrei lévén, többet fognak tenni, mint mi tudunk gondolni.

Minekelőtte pedig ezen dicső magyar Akadémiának munkálódásai elkezdődnének, szabad légyen utoljára ezen elmélkedésemben még egy két szót érinteni a' Magyar boldogságról, — nem mintha újjat mondanék, nem mintha a' magyar Akademia ennél többet nem tehetne, hanem hogy a' sokféle olvasók közül a' velem sympathizáló lelkeknek addig is legyen magokat mivel, 's a' többek között ezen gondolatokkal is mulatniok.

Azt igen könnyű megmutatni, hogy szép magyarnak lenni: de minden dolognak két oldala lévén, a' világosság pedig csak egyfelől jöven, természet szerént a' másik oldalának árnyékban kell lennie. És így, azt sem nagy munkába kerülne megmutatni, hogy hazánknak setét oldala talán több is valamivel kelletinél. Igazi setét oldala csak az volna, mellyet a' természet mivel, és a' melly elhárithatatlan, (jóllehet az emberi elme néha még az elemekkel való küzdelemben is módot talál), — de van valósággal hazánknak erőltetett setét oldala is, a' mint ezt már a' Hitelben eléggé láthattuk. Hijába beszélünk az ellen a' mi van, nem szóval csak cselekedettel lehet azt nem lévővé tenni, — kivilágosodik az igazság századok múlva is. Ellene mondani ugyan lehet mindennek, még a' Szent

Írásnak is, ez csak az Orátor tehetségétől, 's dialecticai fortélyától függ: de a' valóság azért mindég áll mozdulatlan, mint a' kőszikla, még széllel nem vettetik. Az igaz, hogy egyszerre nem lehet, sőt nem is jó volna mindenhez kezdeni; de ez nem ad just a' dolog valóságának tagadására. Elég az, ha a' felfedezett hiba nem tagadtatik, hanem megesmértetik 's igazoltatik, — ennél többet első tekintetre kívánni sem lehet, kivált a' szükségesegekben. De nem így a' kéntelenegekben; — mert még a' szükség halasztható, a' kéntelenség nem szenved halasztást.

Szép Magyar országban élni, de csak úgy ha minden a' maga rende szerént, és természetiképen díszlik; — különben nincs mivel dicserni Magyar országot is akár melly föld része és tájéka felett. Szeretném érzéseimet úgy kifejezni, hogy senkit meg ne sértsek, annyival inkább hazámra árnyékot vetni láttassam; sőt szeretném hazámat a' paradicsomhoz hasonlónak látni, 's róla a' legörvendezőbb panegyricust énekelni: de meg kell vallanom, mind a' mellett is, hogy én számtalanszor látok büszke Nemes magyarokat, a' kik semmiféle nemzettel nem cserélnének; látok vidám és örömtől elragadtatott hazafiakat, kik a' magyar földön kívül életet sem tartanak; látok a' mulatságnak minden részeibe elmerült, magokat boldogoknak, 's a' boldogságra termeteknek képzelő magyarokat vígan mulatni, kocsikázni, szánkázni, vadászni, lakadalmaskodni 's a' t.; látok sokfelé kastélyokat emelkedni, anglus kerteket virúlni, 's az élet örömeinek külömbféle ösztöneit készülni építtetni: de mind ezen látásaim mellett mondom érzek egy hibát, melly vagy én bennem, vagy kívülem lévén, engem boldognak lenni meg nem enged, és sokszor azon

hibás gondolatra vetemedem, hogy nálunk a' boldogság talán csak egyedül az érzéketlen szíveknek adatott jutalmúl, — és talán csak hibám az, hogy én érezve szeretnék boldog Magyar lenni.

Ez az egész természet egy olly gazdag tárház, melly mindennemű tárgyaknak a' magok lételének elemeit fogyatkozás nélkül kisáfárkodja. Igy p. o. ha egy kertbe ültetünk ezer meg ezerféle plántát, ugyan azon egy földből minden plánta más nedveket szív ki, mellyek t. i. az ő természetének elemei. — Ezen analógia megvan még a' lélek országában is, mert a' víg temperamentomú ember, az egész világon mindenütt csak víg tárgyakat nyíló virágokat talál; midőn a' bús temperamentum mindenütt szomorúságot, romlást, és hervadást szemlél. — A' kis gyermeket akárhová visszük is, mindenütt talál játékot, még a' templomban is; az öreg Bölcs akárhová mennyen, mindenütt talál tanúságot, még a' szemet dombon is. És így el lehet gondolni, melly igen bölcs és mívelt léleknek kell annak lenni, ki az életnek ezen zavaros tengerén úgy tudja a' kórmányt tartani, hogy mindenben a' tiszta józan okosság tanácsán járván, a' közép utat nyomozhassa, és jó szándékával, 's legszentebb céljával együtt a' túlságnak valamelly határa felé el ne ragadtassék.

Azt kérdezzük már most, valjon az ollyan lelkek, mint a' Hitel szerzője, kik tulajdon személökre nézve, a' legpompásabb kastélyban is addig boldogok nem lehetnek, míg a' boldogság proportiója a' Hazában fel nem állítatik, valjon az illyen lelkek mondom nem tulajdon érzékenységöknek betegei-e? 's nem tévesztették-e el a' közép utat? De ha ezt szabad kérdeznünk, jussunk van az ellenkezőt is kér-

dezni, hogy t. i. az olyan lelkek, kik a' privilegiumban minden érdem nélkül születvén, annak betűjéhez, nem pedig lelkéhez, annyira ragaszkodnak, hogy csupán eszközetlenül kívánván boldogok lenni, mind azon felséges raffinézott eszközöket, mellyekre az idő lelke már valahára taníthatta az embereket, 's mellyek más nemzeteknél gazdag uzsorával jutalmaznak, megvessenek, — valjon mondom az ilyen lelkek, ide nem értvén természetesen azokat, kik sem a' célban, sem az eszközökben, egyedül csak a' végrehajtás idejében tanakodnak, nem tulajdon restségöknek, ne mondjam, tudatlanságjoknak betegei-e? 's nem tévesztik-e el szinté a' közép útát? — Hogy az oppositio szükséges, erre a' természet újjal mutat, mert maga is csak ez által áll fel; ámde a' természet nem elégszik meg az oppositiónak nevével, hanem az által nemz minden positivumot: következőképen hiányos volna a' társaságban olyan oppositio, melly csak zérust, sőt még ezen is alól negativumot szülné.

Csak azon szempontból kellene nekünk gyengébb szeműeknek néznünk a' Hazát, mellyből azt a' nemes lelkek, a' tudós elmék, — a' sokat látott, tapasztalt, szenvedett nagy Férfiak nézik: tüstént egyeznének itéleteink, 's az oppositio nem a' cél; hanem csak az eszközöket tárgyazná: de ha mindnyájan más szempontból tekintjük, 's a' hazáján kívül nem járt egyoldalú, harsány hanggal elnyomja a' földet körül járt Tudós' modeszt hangját: úgy soha az egyességre el nem jutunk. Csak érezni lehet, nem kimondani azon kínt, midőn a' szabadságnak annyi ereje van, hogy kilencz bölcs férjfiak szent célját, egy tizedik semmivé teheti, és ennek kényne miatt a' többinek szenvedni kell

a' nyomorúságot, renyheséget. Ámbár mit mondok? van még is egy módja ama kilencz bölcsnek, ezt a' tizedik szerencsétlent is boldoggá tenni, ha t. i. processusra kél a' dolog, és azt megnyerik: úgy boldogúlnak ha meg nem halnak. Így már lehetetlen az érzékeny szívnek csak annyiból is boldognak lenni, hogy azon kötelességének, mellyet a' Teremtő, a' maga tökéletesítése, és a' mások boldogítása tekintetében szívébe írt, meg nem felelhet. Hát még ha a' számtalan egymásból következő gyönyörű műveket, a' szakadatlan ártatlan örömeket 's gyönyörúségeket, mellyek a' szorgalmat nyomba követnék, de e' szerént örökös homályban kifejeletlen maradnak, meggondolja: óh már akkor nem csuda, hogy épen azon nemes lelkek, kik a' boldogság gazdag tárházának kulcsát birják, épen ők e' földön legboldogtalanabb, 's meglegedetlenebbek. Valóban legboldogabb ezen a' világon, melly csak magunk hibája miatt nem olyan a' millyennek teremtett, az érzéketlen, holott minden szemünk elébe teremtett tárgyaknak, csak egyedül az érzés adhatná meg érdemöket. Ez az oka, hogy egy Költő illy szavakra fakadt: Szerencsés érzéketlenek! Titeket a' bajok nem gyötrenek. Szerencsés vakok! soha villámot nem láttok. Szerencsés süketek! soha dörgést nem hallotok. Szerencsés szaglás nélkül valók! soha rossz bűzt nem éreztek. Hozz bort fijú! hadd altassam el lelkem ismérétét, — azért teremtett a' bor, hogy én is boldog légyek! boldogtalan! nem öröm az, mellyet a' bor ad!

Nincs-e világon nagyobb öröm annál, ha érezzük hogy jót tettünk; — az álnok, ravasz,

csalárd szív, csak örökké reményli, de soha el nem éri amaz édes lelki örömet, csak Tantalus személyét jádza ő egész életében. Semmit nem mozdítani, életünknek 's belénk oltatott lelkünknek semmi gyümölcsét, (mert t. i. ez egy kis munkába, egy kis fáradságba, egy kis maga megtagadásba kerülne) nem mutatni: ez a' vétek már maga elég ok arra, hogy emberi méltóságunk a' barmok leketlenségéhez dethronizáltassék; — minő véteknek tartjuk hát azt, ha az iparkodó nagy lelkeket, kik fáklyát ragadva legelől mennek, nem csak nem követjük, nem csak csekély segedelmünkkel nem ápoljuk, nem csak rágalmazzuk 's kicsúfoljuk, hanem még erőszakos akadályokkal is elnyomjuk, 's a' felséges közhasznú intézeteket, vagy tudatlanságunk, vagy többnyire irigységünk miatt kivérülni nem engedjük.

Némelly kis lelkűek igen bölcseknek vélik magokat, és semmi argumentumnak nem engednek, midőn ők így okoskodnak: Eddig ellehetünk nála nélkül; — az atyáink illyenekről semmit sem tudtak, még is boldogok voltak: tehát ezután is ellehetünk 's boldogul élhetünk. És ezen bölcseséget halhatjuk nem csak megfásúlt parasztoktól, de még pantalonban 's englisch vixeltt Stibliben járó mívelttektől is, kik ítéletjüket elébb kimondják, mint meggondolnák azt, hogy apjaik hájos csizmában jártak, 's még is boldogok voltak, 's talán boldogabbak ő náluk. Képzelnem sem tudjuk mi azt, mennyi bajokkal kell küzdeni egy reformátornak! hofott minden célja azokat boldogokká tenni, a' kik néki ellentállnak. Igaz, hogy ők boldogoknak vélik magokat, mert, ignoti nulla cupido; de a' nálloknál messzebb látó lélek kiakarja őket

vezérelni a' baromi boldogságból, 's éreztetni akarja azt vélek, melly felséges, embernek, Isten képének lenni! de ők ellent állanak, egyedül azért, mert tudatlanok lévén nem értik a' czélt, és semmi egyéb argumentumok nincs, mint a' szokás. — Úgy van! hozzá szokik a' rab a' tömlöczhöz is, és szerencsétlennek tartja azt, a' ki kint a' világban még dolgozni is kéntelenítettik, hogy élhessen!

A' nemes lelkű ember holtáig fáradhatatlan, és nyomdokát hagyja fáradhatatlanságának mindennemű hatalma alatt lévő tárgyakon; — elannyira, hogy sokszor még a' miveletlen, 's csupán csak a' természeti nemes érzéstől indított paraszt emberben is láthatni a' nemes érzésnek abeli példáját, hogy a' hatalmában lévő dolgokat, tulajdon lelke érzése szerint intézi 's valóságra hozza, nem gondolván falujabéli jobbágy társai megrögzött henye szokásával, nem a' rágalmazással, 's kigúnyolással, mellyekkel illetetik, az udvarát szép rendben tartja, minden szegletnek hasznát veszi, fákat ültet, nevel, etc., cselédjei között a' legszebb rendet 's munkásságot tartja. — Így tenne a' nemes lélek a' nagyokban is, a' hatalmán kívül lévő tárgyakban is, csak tehetségében állana; — de mivel egyes erő a' köz jó terhében lerogyik, segedelmet pedig nem csak nem talál, sőt kigúnyoltatik: már ezen kínt érezni keservesebb a' halálnál. — Így tehát kétféle része lévén az emberi nemzetnek, érző, és nem érző, egyik sem lehet boldog mind addig, míg emezeknek számok nagyobb lesz amazokénál, mind a' mellett is, hogy a' Bölcs Teremtő a' boldogságnak minden eszközeit egyedül csak az embernek ajándékozta is. Mert óh fájdalom! a' voxok többsége! ho-

lott ez nem mindenkor csálhatatlan, sőt igen gyakran igazaknak találjuk Fédrus ama' szavait:

Quod multorum fugit imprudentiam,
Unius reperit solertia.

Úgy volna tehát öröm az élet, ha minden ember, mint ember boldog volna. De jól kell a' dolgot érteni, és az igazi boldogságot a' képzel-
tel öszve nem zavarni. Mert p. o. gazdagnak lenni, kényyre élni, bálba, theátrumba járn, batárban vitetni 's a' t. — Ez csak mind képzelt, 's nem valódi boldogság, mert sokszor megesik, hogy a' batárban, bársony vánkosoñ boldogtalanabb személy ül, mint a' ki előtte egy paraszt kocsin kitér. Az igazi boldogság pedig, ha a' szív a' természeti józan útról nincs elnevelve, egyedül csak a' munkában, 's ennek gyümölcsében foglaltatik *). — Munka és jutalom, — fáradtság és nyugalom, étlenség és eledel, szomorúság és öröm, keserű és édes, mik légyenek az élet paradicsomában? csak az tudja igazán, a' ki kóstolta mindeniket. De csak a' kettő együtt nemzi a' boldogságot, különvéve fogatlan.

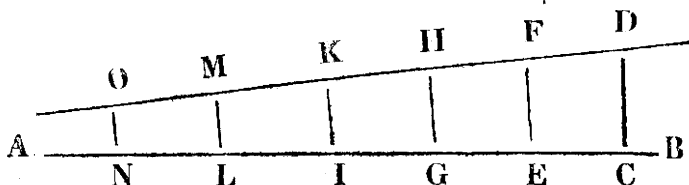
Ha tehát emberi társaságunkat boldoggá tenni akarjuk: csak abban kell intézetet tennünk 's módot találnunk, hogy valamint minden dologtalannak légyen akár lelki, akár testi, minden esetre tehetségéhez mérséklett munkája: úgy minden munkának 's munkásnak légyen akár lelki, akár testi, minden esetre munkájához mérséklett jutalma. És a' ki még ekkor is az élet ellen panaszkodnék, nyilván csak tudatlanságát, 's hibás neveltetését árulná el. Látni

*) A' ki munka nélkül kíván ez életben boldog lenni: csak halála óráján éri célját.

való tehát, hogy a' nevelésen kell mindent kezdeni, mert a' vén fát többé hajtani sem merre sem lehet, valamint a' vén madarat hijába zárjuk kalitkába, hijába tanítjuk verklire, soha énekelni meg nem tanul, annyival inkább a' faragatlan, 's a' régi megrögzött szokások 's előítéletek ro'sdás folyamában petrificált öreg embert szokott járásából ki nem mozdíthatjuk, ha bár üdvössége egyenesebb útjára kívánók is vezérelni. Ugyan is a' szokás természetté válik, a' természetesen pedig a' míveletlen ember nem tud uralkodni. De épen azért, mivel a' szokás természetté válik, kell a' kis gyermekeket bölcs rendszabások sinormértékére szoktatni, 's okosan nevelni, mert nem lehet ama becses észrevételt eléggé ajánlani, hogy t. i. a' míveletlen emberrel véghetetlenül könnyebb minden dologban boldogúlni, mint a' míveletlennel. Így lehet osztán mind a' Státus, mind a' földes Uraság bizonyos abban, hogy akármelly nagy közhasznú dologhoz akar fogni, olly könnyen boldogúl jó szívű, 's szorgalmatos jobbágyaival, mint a' hadi Tiszt katonáival. — Isten után mingyárt a' nevelők az, a' kinek legtöbbet köszönhetünk, a' honnét kitetszik, hogy a' nevelőknek, nem holmi vándorló, 's magok is neveltetés nélkül szűkölködő desperatus frátereknek, hanem Diplomaticus személyeknek kell lenniük, kik a' magyar Akadémia próba követ kiálván, úgy küldetnek széljel az országba a' Lelkipásztorok mellé. Legnagyobb hiba a' nevelésben az, hogy az oskolák mind Theoreticus intézetek, és csak egy practicus oskolánk sincs, holott látjuk, tudjuk, érezzük, hogy a' theoria, melly még a' nagy embereknek is dolgot ad, épen nem kis gyermekeknek való, mert a' gyermeki elme csupán csak praxisra termett, mindég tenni, de

soha nem speculálni kíván, — elannyira, hogy a' theoriát, és abstractumot bár mely igen jól megtanúltassuk is vele recitálni, azt soha nem érti a' mit beszél. De minek is forgatjuk fel a' természeti rendet? az ugyan igaz ma már, hogy a' theoria megelőzi a' praxist; de nem így volt ez természeti eredetiségében, mert minden theoria csak a' véghetetlen sok praxis által született 's lassanként tökéletesedett. Osztán meg, magunkról tudjuk, hogy ha előbb vagynak practicus esméreteink, akkor a' theoreticus esméreteket csak játék gyanánt megtanuljuk, de nem így megfordítva. Valamég tehát ezt latra nem vetjük, a' szegény kis gyermekek elméjén mindig erőszakot tészünk, 's a' nevelésnek szent célját csak igen ritkán, és csak az olly szerencsésebb talentomú nevendékjeinkben érjük el, kik az oskolai theoriából valahára kikerülvén, még akkor kezdik újra tanulásokat a' nagy világ praxisán, 's így magoktól térnek azon útra, mellyen mindjárt eleinte indulniok kellett volna.

Nem az a' cél, hogy minden ember tudósá neveltessék, — ez képtelenség; — de hogy minden talentum a' moralításra és az ő rendeltetésére kifejlődjék, 's így az emberi társaságnak ne csak tagja, hanem igazi jó tagja, 's ne csak testi egyenes állására, hanem lelki egyenességére nézve is ember legyen, ez elmúlhatatlan feltétele egy boldog Státusnak. Nem az Egalitásban áll a' boldogság, mint ezt a' Francziák szerencsétlenül eltévedve képzeltek, hanem a' proportióban, az Analógiában, mellyet illy képzettel lehet jobban megvilágosítani.



Húzok egyenes lineát AB, ezen lineára a' Király sorsát akkorára teszem, a' mekkorára akarom, p. o. a' Cig, és így az AC linea jellege a' Király nagyságát. — Már a' Király nagyságához illő tökélyt, vagy boldogságot szinte képzelhetem egy linea által, mellyet a' C pontba felállítván, jelentse a' CD linea a' Királyt illető boldogságot. Most az A pontból a' D pontra húzván egy lineát, ez a' linea lészen határa minden a' Király alatt lévő rangok boldogságának, — így p. o. az AE linea jelentsen egy Herceget, már ennek boldogságát az EF linea képezi, mert az AE lineához csak úgy illik az EF linea, mint az AC lineához a' CD linea. Ha továbbá az AG linea egy Grófot, az AI linea egy Nemes embert, az AL linea egy Burgert, az AN linea pedig egy Parasztot ábrázol: látnivaló, hogy az AN paraszthoz, csak úgy illik az NO boldogság, mint az AL Burgerhez az LM, az AI Nemeshez az IK, és az AG Grófhhoz a' GH boldogság 's a' t. És csak egyedül ezen Analogiában áll az a' szép Harmonia, az a' természetesen képzelt, de rosszul értett égálitás, melly egyedül képes a' hazát örök időkig való virágzásban fentartani, — különben minden kicsapongás veszedelmes, mind az, ha az O, M, K, H, F pontok feljebb nyúlnának az igazi határon túl, mind az, ha valamelyik azok közül addig fel nem érne. A' legnagyobb Országok, roppant és örökösnek képzelt birodalmak 's hatalmak semmivé lettek: de a' természetnek vál-

tozhatatlan törvényre a' szent Aequilibrium, fenmaradott, és ez ma is csak az, melly volt kezdetben. — A' Hitelnek czélja nem egyéb, mint ezen Analógiának felállítása, 's ez által a' hazának megrendülhetetlen örökösítése. Olly szent czél, a' millyen nagy lélekből ered, ki hazáját annyira szereti, hogy háborúban kardot, békében pedig tollat fog érette! 's szikrát gyújt az érző lelkekbe! — Minden Ország elébb utóbb a' proportiótlanság áldozatjává lészen, és a' hamvaiból új keverék csirádzik fel. Illy szempontból siratta Jeremiás előre hazájának veszedelmét, 's megjövendölte, hogy kő a' kövön nem fog maradni. — Könnyű is ott profétizálni, hol a' természeti Documentumok mind a' józan ész kezébe kerülnek. — De, minthogy a' természet törvényre szerént azt tapasztaljuk, hogy minden a' mi hamar jön, hamar el is múlik, 's mentül lassabban érik a' gyümölcs, annál tartóssabb, 's következésképen, a' nagy és terhes munkának, 's húzamos küzdésnek jutalma és öröme is állandóbb, kellemetesebb: ezen természet törvényre azon édes reményre ad néző csót kezembe, hogy mivel a' Magyar nem hirtelen, nem erőltetve, mint a' Franczia, hanem csak halkal és lépcsőnként érlelődik; bizonyosan a' Magyar hazának hosszú idő van kiszabva, mellynél fogva minden egyéb Európai elkorcsosodott 's egybe zavarodott nemzetségek között is egyedül eredeti épségével dicsekedhetvén, tükörül szolgáljon valaha minden nemzeteknek. Ezt pedig annyival nagyobb jussunk van reményleni, minthogy olly kulcs van kezünkben, melly semmi nemzetnél fel nem találhatik, — értem a' magyar nyelvet, mellynek bero'sdásodott pléhű Archivumához miolta halhatatlan szegény Révaynk a' kulcsot feltalálta, bámulva csudáljuk

eredeti tisztaságát, 's kiapadhatatlan gazdag forrását. De mivel semmi gyümölcözés, semmi virágzás, semmi tenyészés, hím és nő, atya és anya nélkül nem adatott; szükség, hogy ha nyelvünket anyaként vesszük, a' nemzetiséget vagy hazafiúságot atyaként felállítsuk, mert e' kettő egymástól elválhatatlan, 's egymás nélkül gyümölcstelen. Nem abban áll pedig, mint némelyek gondolják, a' Magyar hazafiúság, vagy nemzetiség, hogy más nemzetet gyalázzunk, vagy rútúl öszve szidni tudjunk; sem nem abban, hogy csak hazánkat szüntelen magasztaljuk, hibát benne ne lássunk, a' vagy, hogy csak a' magyar jövedelmet, magyar privilegiumot, csak a' magyar törvényeket, 's ezeknek is csak azon részét, melly privileginmainknak tömjénez, szeressük 's becsüljük, 's ne is lássunk vagy érezzünk már hazánkban egyéb fogyatkozást, mint az olyan articulust, mellyek még privilegiumainknak terhére volnának 's a' t. óh a' nemzetiség épen nem ebből áll: hanem áll azon nagy érzésből, azon Nemes büszkeségből, hogy a' Magyar mind nagyra termett, és alacsonyságra soha nem vetemedhetik, józan elméjű, mértékletes, vendég szerető, kevéssel megelégedő, gazdagságát nem aranyban, melly mellett éh is meghalhat az ember, hanem az élet kész eszközeiben helyhezhető, nem henyélő 's henyességében csélcapságra gonosz fortélyokra vetemedő, hanem a' legelső legfelségesebb mesterségben a' ki apadhatatlan forrású földmivelésben foglalatoskodó Nemzet; hogy a' midőn az Anglus csak calculusra támaszkodik, a' Franczia csak a' hús szobában készült luxus portékáiból kíván elélni, az Olasz csak mindennap innepet 's innepi henyélést, sétálást szeret, a' Német csak egyedül az esztét tartja legnagyobb capitalissá-

nak; a' Magyar az alatt ama mind testi, mind lelki jótévőhöz a' munkássághoz csatolja magát, a' melly őtet soha meg nem csalja; — továbbá, hogy a' magyarnak olyan talentoma van, a' melly minden egyéb nemzetét magában foglalja, mert mellyik tudomány vagy találmány az, mellyben a' Magyar szintűgy ne remekelt volna, mint akármelly más nemzet? és mellyik nyelv van a' világon, mellyet a' Magyar olly tökéletesen meg-nem tanulna 's ki nem mondana, hogy a' születettől meg nem különböztethetik? de nem így más nemzet, mert egy Anglus, Francz, vagy Német, soha magyarul úgy nem tud pronuciálni, hogy magát el ne árulja; — végre hogy midőn más nemzet minden alacsony-ságokra alkalmas, és tud lenni, kötélen tánczó, medve tánczoltató, kutya mulattató, hasból beszélő, — tud lenni pojácza, komédiás, inas, kelner, márgér 's a' t. a' Magyar nem tudom mi érzésből soha ilyenekre nem vetemedik, mintha mind arra tartana számot, hogy ő urnak született, nem inasnak, vagy mintha derogálni érezné a' magyarnak az e'féle kicsinységeket, — ez az oka annak is, hogy a' nemzeti magyar Theátrummal semmire sem mehetünk, és a' midőn egész Europa él hal a' theátrumért, avagy nem különös eredetisége e' az a' magyarnak, hogy nagyon megfontolva kíván majom lenni? látni való tehát hogy egész Európában még csak mi magyarok vagyunk az a' nemzet, kik mind nyelvünknek, mind characterünknek egy olly különös vélünk született eredetiségével dicsekszünk, mellyel semmi nemzet kivülöttünk nem bír, és így mi olly erős kősziklára építettük várunkat, hogy a' midőn más nemzetek igen könnyen a' mint látjuk a' szelek játékaivá lehetnek, mi végéig kiáljuk a' zivatart. Ezeket

megfontolván, és ezt érezvén, oh nem nagy dicsőség e? nem méltó büszkeség e? magyarnak lenni! helyessen egy Poëta hajdanában:

Szép Királynak lenni, — hát Magyar Királynak!
Kit Királynak termett Magyarok szolgálnak!

nagy munka szerezni, — de nem kisebb ám azt meg is tartani. Sok szenvedésbe, sok fáradságba, kerül, mi ezt nem is képzelhetjük, egy Aquisitornak jószágot impetrálni: de ha a' maradékát azt gondolja, hogy ő néki semmi kötelessége többé nincs azt megtartani, vége a' jószágnak. Valamig eredetiségünk el nem fajzik, el nem korcsosodik; valamig nemzeti méltóságát minden Magyar Úr érezni 's becsülni tudja: nincs mitől tartanunk, mert a' magyarság annyi mint munkásság, a' munka pedig soha meg nem csal. De ha Naggyaink lassanként behozzák az Olasz pubaságot, a' Franczia fénykórságot, 's ha Magyar lányt nem találván külföldit házassodnak, 's annak kényes kéjétől hurczoltatva lakásokat is ott tartják, 's a' Magyar hazával csak jószágaik' jövedelme végett közösülnek: már így féltő, ne hogy a' mótely hova tovább hazánkba beharapózzék, 's a' rák észrevétellenül elterjedjen. Szép lesz örökké a' külső nemzettel való rokonság; de úgy hogy eredetiségünk a' miatt meg ne csorbúljon. És ha már épen az Anglusoktól, Francziáktól, Olaszoktól csak ugyan tanulni akarunk; miért épen a' legrosszát? mért nem a' javát? lám az Anglus, Franczia mind a' maga nyelvén beszél, sőt azt terjeszti, lám az Anglus, Franczia, a' maga hazájában lakik, ott csinál parckokat, 's boldog a' hideg ég alatt is! miért nem tehát ebben is követjük őket. Valóban a' Nimium semmiben sem jó, — a' mérték nem tartás még a' virtusban is hiba, — a' bi-

gottság minden tárgyban gyűlöletes: de a' nemzetiségben, valóságos bigottság, sőt Fanatizmus, mint az Izráelitában vagy a' Muzulmanban, illő és múlthatatlan.

Minden nagy intézeteink, oskoláink, folyóírásaink, nem tesznek annyit a' haza boldogságára, mintha Naggyaink, kik hivatalban nincsenek, -ithon lagnának. Én minden bajt innen látok eredni. — Utazni ugyan szent czél, sőt kötelessége volna minden hivatalra törekedő hazafinak, mert ki nem lehet magyarázni, melly igen egy oldalú ember az, ki hazáján kívül nem volt; — de örökké utazni, és a' magyar jövedelemmel idegen nemzeteket gazdagítani, azoknak, nem a' hazának adózni: már ez a' hazának begyógyithatatlan sebe lenne. Mit nem lehetne a' magyar hazából formálni, ha a' földes Urak akarnák, 's jószágaikon lakván a' kivető pénznek egy kis részecskéjét jószágok csinítására fordítanák, a' helyett, hogy mindeneket a' külföldi városok luxusába ölik, 's az eszekkel élő külföldi mesterembereket millionerekké teszik, mit nem lehetne mondom tenni a' Magyar hazából! megmutatta egy szegény Lutheránus Predikátor Szarvason, és örökre esméretes lészen a' Tessedik név, de megmutatta egy magános személy is, Vedres István In'sellér Úr Szegeden; kik minden szerencséjek mellett is csak abban voltak szerencsétlenek, hogy a' legmostohább vidéken kéntelenítették szorgalmokat tündököltetni, és még is csudát teremtettek; de mennyit tehettek volna azon munkával szerencsésebb föld fekvésén! a' Jáva és Ceylon szigeteiben nem taláztatnak fel azon drága ajándékok, mellyekkel édes hazánk bővölködik, — annyival inkább semmi Francia, semmi Angol, semmi Olasz ország czzel fel nem érhet természeti ajándéki-

ra nézve, mellyek csak kifejlést, csak felruházást, csak coloritot kívánnak, 's tüstént kész az a' Magyar haza, melly a' képzelt paradicsomnál semmivel alább való nem lévén, minden Anglus, Franczia és más Lordokat ide csalna, 's a' pénzt vélek itt költetné el. — Melly szörnyű értéke volna így a' Magyar jószágoknak! Uraim! Magyar Mágánás Uraim! engedjék meg Nagyságtok gyengességemet 's elradtatásomat, ez valósággal nem pium desiderium, és annyival lihetőbb 's lehetségesebb mivel a' Magyar bőkezűség 's vendég szeretet világ szerte isméretes, mellyről a' híres Don Miguel elég Anecdótát tudna mondani; azomba melly Ország bir annyi minerális vizeket mint hazánk? már pedig e' kettő, ha egyebet nem emlitek is, elég-séges, tételemet igazolni! de hát ha még a' földes Urak, sok elhagyattatott 's csömört szerző jószágaitat reguláznák, 's Párckokat, Túsculánomokat készítenének! 's a' dicsőséges mezei gazdaság folytatásának directióját, ha magoknak nincs kedvök hozzá, a'hoz értő bölcs és nemes lelkű kormányozóra bíznák, 's magok csak egyik majorból a' másikba kocsikáznának *). De talán igen is elragadtattam, 's a' pium desideriumok országában fantazérozok!

Nincsenek jó utaink? nincsenek kereskedő csatornáink? nincsenek árvizek ellen menedékeink? óh ez nem a' magyar In'sellérek hibája, hanem hogy leghatalmasabb 's tehetősebb uraink nem lakván jószágaikon, azt sem tudják, mint van itt a' dolog, 's talán sokaknak képzeletek

*) Le nem lehet írni azon örömet, melly csak annak adatik, a' ki reguláztat, midőn a' papíroson lévő lineákat, 's a' fejében lévő ideákat, a' föld színén látja megtestesülni.

sincs arról, hogy még a' fekvő jószágnak is lehet baja, minthogy ők a' bajon csak azt értik, ha a' rendes fizetés napra nem jön meg a' pénz. De ha a' nagy urak mind ithon lagnának, jószágaikon kastélyt 's kertet építenének, azokat gyönyörűségessen reguláztatnák, 's jobbágyaikat boldogítanák, elősegítenék, egy szóval minden pontban a' fáklyát elől vivő Nádor Ő Fő Herczégességét követnék: úgy tehát köz akarattal, 's kevés költséggel jövedelmeiket hihetetlenül felemelhetnék, 's fundusaiknak, 's maradékaiknak kimondhatatlan, 's megbecsülhetetlen kincset szereznének. Nincs a' ki költsön, nincs a' ki nagy dolgokat tétessen! még a' Vármegye legtöbbet tétet, de rettenetes áldozattal, mert a' legdrágább nyári napokban, midőn egy óra is drága, és a' földmivelőt foglalja el, a' kinek inkább segítséget kellene nyáron nyújtani. Azomban a' Duna, Tisza 's más folyók, most is annyira kiöntenek, a' kocsis most is csak úgy sülyed el az útközepén sok alsó Vármegyékben, mint ez előtt ezer esztendővel. Mi magyar Inzsellérek többnyire semmi hasznát sem vesszük azon mélyebb tudományoknak, mellyeket az Egyetemben nagy fáradsággal 's fejtöréssel tanulni köteleztetünk. — Az In'selléri tudomány hasznát és érdemét, a' míveletlen ember úgy sem érti, mint a' tyúk a' gyöngy szemét, egyedül csak a' mívelt lelkű nagy Urak tudnák ezt igazán méltatni: de ha pedig a' nagy Urak inkább a' külföldi-theátrálistáknak, mint a' magok örökségek gyarapításának adóznak: úgy hát az In'sellérséget hijába tanuljuk. Egy német theátrálistának esztendei jövedelme felmegy öt, hat, tíz, 's több ezer forintokig, — egy különben majd haszontalan, sőt néha vagy többnyire gonosz és erkölcstelen életű, házossági boldog-

ság köteleit szét szaggató szemet tagnak! a' midőn egy magyar In'sellér alig jut el annyinak csak kamatjáig is, holott, száz meg ezer théátralista nem tanulja azt a' mélységes csak nem lelket kábító tudományt, mellyet egy In'sellérnek tudnia kell, — és minden théátralista összevéve nem tehet a' Státusnak és olly sok ezer népségnek annyi hasznot, mint egyetlen egy bölcs In'sellér, ha néki munkásságának köre nyitvatik. Ki nem esmérí meg Beszédes Urnak fáradhatatlan vas szorgalmát a' Sárvíz kiszáritásánál? ez már maga elég érdem őtet halhatatlannítani, és imé még csak úgy érzi ő, mintha semmit sem tett volna hazájának, még nem nyugszik, végig mén a' Dunán, kifürkészi a' legnagyobb bajok okait, 's plánumot nyújt a' hazának. — Uraim! hazám Naggyai! milliárdokról van a' szó, ennyit nyérnek Nagyságtok, ennyit nyer a' haza, csak Nagyságtok ne sajnáljanak erre egy pár milliót fordítani. Privatus ember hijába kezd az árvizek regulázásához, mert ha mindenét bele költi is, sükeretlen lesz, — csak egyedül a' közakarát 's részvétel lehet itt mindenható. Ne mondják azt Nagyságtok hogy nincs pénz, ez hihetetlen mind addig, míg egy módi Szabó, Csizmadia 's a' t. Pesten házokat építtethet, és holmi inasi mesterségű műveletlen személy, az őtet illető proportión feljül gazdaggá lehet, mind Nagyságtok pénzén. Rettenetes bőségg van ott, a' hol minden két hetes ruha mint avúlt elvettetik, és mivel a' módi minden kéthétben megifjúl, ezáltal csak a' külföld, csak a' kereskedő, csak a' szabó a' magyar pénzen meggazdagszik! ha valamelly In'sellér, nem szégyenlene arra az alacsonyságra vetemedni, hogy még a' Sublimis Kleider Ingenörséget is megtanúlná, — csak akkor lenne

igazán szerencsés és igazi Ur, — most csak szolga, mert maga tesz, akkor Ur lenne, mert más-sal tétetne, 20—30 legényt tartana, 's maga csak a' Grófokkal együtt versent kocsikáznék, 's szemtelenül vélek mulatna; — mert egy In'sellér, egy Mathematicus, csak ugyan feljűl mulna a' Szabó-mesterségben minden e' világon lévő Szabó Czéh mestert, ha ugyan lehetséges volt az, hogy még Mathezi's tudása nélkül is lehetett valaki híres szabóvá, 's érdeme felett gazdaggá.

Sint Mecoenates, non deerunt certe Marones!

De továbbá, tudjuk, hogy a' Nagy Urak majd többnyire mind valamely tudományban vagy szép mesterségben dilettántok, és pedig némelyek annyira viszik tökéletességjeket, hogy még a' Professionistákat is feljűlműlják, és ismértetek mind azon remek Classicus könyvekkel, mellyek azon tárgyról kijöttek, mellyeknek azomba nagy részét a' professionisták szegénységök miatt, csak híreről sem ismértik *), 's e' szerént magokat sem tökéletesebbithetik. — Igy p. o. tudjuk, hogy a' Nádor Ó Fő Herczegsége olly nagy Kertész, olly nagy Botanicus, olly nagy In'sellér, hogy már annak csuda embernek kellene lenni, a' kitől ő még ezen tárgyakban tanulhatna. Most már elgondolhatjuk, melly iszonyú nagy talentumnak kell annak lenni, a' ki az illy tudós uraknak kezekbe még classicus kézi könyvet is adhat. Pedig valóság-gal vagynak Német országban olly nagy tudósok, kik ezt megtehetik, mert ott a' tudomány gazdag aranybánya, és sok Tudós csak a' könyv-

*) Még az Akadémia meg nem határozza, az euphonia' kedvéért, majd esmértik, majd ismértik írom.

írásból is meggazdagodik ; — de nálunk még maga Newton sem mehetne annyira, mint ezt Révay, Virág 's többek eléggé bizonyítják. Nálunk csak a' Nagy Urak lehetnek igazi tudósok, mert ehez temérdek költség kívántatik, — a' szegény legény legnagyobb talentuma mellett is többnyire csak encyclopedicus marad. De ha a' nagy Urak itthon lakván kedvencz foglalatosságait itt gyakorolnák: vajmi sok szegény nagy talentomú ifjú, még a' jobbágyok gyermekei közül is szerencsés lenne mellettek 's általok! mert némelly talentumnak csak az alkalmatossága, csak a' legelső szikrája hibázik, hogy azután csudákat tehesen.

A' földes Ur, a' Nagy Ur, szintűgy szükséges, mint a' szegény ember, és egyik a' másik nélkül el nem lehet, — de csak úgy, ha mindenik természeti rendeltetésének pontig megfelel; külömbben igazok van a' Jászoknak és Kúnoknak: — de ha a' Nagy Urak is hazafiúi kötelességeiket szintűgy tellyesítik, mint jobbágyaiktól jobbágyi kötelességjeket megkívánják: akkor már a' Jász és Kún constitutió egészen megnémülhat. Mert ha nagy Urak nem volnának, úgy a' nagy elmének, a' szép mesterségek remekjének, a' felségesnek, és fellengőnek soha példáját nem láthatnók. Ki volna képes akkor csak egy Artézi kútnak megpróbálására is?

És mivelhogy a' jó földes Ur, nem egyéb, mint egy bölcs Atya; — a' hív jobbágyok pedig, mint meg annyi háládatos magzatok: látni való, hogy a' kölcsönös szeretet és tiszteletbeli kötelesség által, nem csak az emberiség nem kissebítettik; de sőt a' tökéletességnek legfőbb lépcsőjéig, az élet tökéletes boldogságáig, melyre a' Teremtő az Urat csak úgy, mint a' szolgát, de mind kettőt egymás által alkotta, kimi-

veltetthetik. — A' szegénynek sem ideje, sem módja nincs magát a' felségekben kimívelni: de annyival nagyobb módja van a' földes Urnak, minden szépet jót kitanúlni, 's azt a' maga jószágán honnosítani, béoltani. — A' földes Ur' boldogsága együtt jár a' jobbágyéval, és viszont: azért is a' földes Ur kötelessége az eszközökről gondoskodni, mellyek által jobbágyait, 's ezek által magát boldoggá teheti. A' földes Urtól kell minden felségesnek kieredni: mert azt csak nem kívánhatjuk talán, hogy a' tudatlan jobbágy magától induljon, 's földes Urát kényszeritse. — A' földes Ur kötelessége, practicus jobbágy oskolákat jószágain fundálni, 's Diplomaticus tanítóknak illendő állapotot rendelni, hogy így szelid, engedelmes, kész, érező 's fáradhatatlan jobbágyai nevelkedhessenek. Ha a' kertész nagy szorgalommal ápolja faoskoláit; ha a' csikót, kutyát szorgalommal neveltetjük, hogy hasznát vehessük: ugyan hát az ember nevelést magára a' természetre biznók-e? hiszen mindennap érezzük, hogy a' mívelt 's készült emberrel mindenben könnyebb boldogúlnunk, ellenben a' miveletlen ember csak a' bajnak, henyélésnek 's gonoszságnak tanyája! — elég a' jobbágynek annyit tudni, mennyi egy jó jobbágynek a' maga boldogságára szükséges, nem tudni pedig iszonyú nyomorúság; — de ezt a' tudatlan nép, magától fel nem éri, és ha felérné is, módja nincs benne, mert a' legszükségesebb eszközök a' földes Ur hatalmában lévén, ő azokhoz nem nyúlhat. — De ha valaki még is azt mondaná, hogy ez csak mind pium desiderium, és kivihetetlen: ezt egyenesen megmarasztalhatom, mert én most is éppen ilyen regulatióban vagyok foglalatoss, egy nagy Magyar familia örökségén.

Ha igaz az, a' miről pedig senki sem kétkedik, hogy az ember, a' Teremtő képére van alkotva: úgy tehát kell az embernek is egy kis mindenhatósággal birni, mint az ő eredetijének, — annyival t. i. melly legalább az ő földi boldogságának eszközlésére megkívántatik. Úgy van valósággal! adatott az embernek egy kis földi mindenhatóság, csak azzal a' külömb-séggel, hogy a' midőn a' Teremtőé eszközetlen, az emberé eszközös és feltételes. Mellyek tehát azok az eszközök, mellyek ezt lehetségessé teszik? e' három: szív, ész, pénz, — és a' hol e' három egy célra munkállódik, lehetetlen ott még a' legutolsó napszámosnak is boldogtalanságról, 's hazája bajáról panaszolkodni. De meg kell jól jegyezni, hogy e' három feltétel, csak együtt véve remekelhet, külön választva akár-mellyik is közülök csupa baj, csupa kinlódás, csupa nyomorúság, ne mondjam, néha valóságos méreg. Nem szükség, nem is akarok speciálisításokra 's példákra leszállani *). De jaj! melly igen ritka eset, hogy ezen három vendég egy hajlékban találkozzék! — ha az utolsó úgy tőlem függene 's rajtam állana, mint a' két első, oh! akkor édes hazám! akkor ember társaim! akkor tudatlanság! akkor előítéletek! akkor majd meglátnátok! no csak nem szóllok.

Hazám Naggyai! csak egyedül ti birjátok a' harmadikat! óh ne válósszátok el a' két elsőől, hadd legyünk általatok mi is már valahára szé-gényebb hazafiak boldogok, — elég van már Párisnak, elég gazdagok a' luxus mesterei! hadd

*) Isten mentsen, hogy a' tudatlan addig gazdag legyen, míg erkölce nem lesz. Elég példánk van, mielő még a' pénz ostoba kezek között!

derüljön fel már valahára nekünk szegény jobbágyaitoknak is a' boldogság hajnala!

A' Templomban még a' gonosztévő is megilletődik, 's megillettetik, és magába tér. Egy szép Anglus kertben, még a' durva míveletlen lélek is magán kívül ragadtatik. Egy szépen regulázott helységben, 's ennek határában, — egy kies alleékkal végig ültetett, 's egyenlő, vagy legalább czélerányos táblákra felosztott pusztában még a' pajkos betyár is nemes ihletetésekre 's finum érzésekre gerjed, 's örömelebb folytatja foglalatosságit, mint azon rendetlen tar sivatagokban, hol nem csak fát, de még az emberi léleknek legkissebb nyomdokát sem lát a' szem, egész horizonán. Nem említem a' mívelt lelket, de még a' durva míveletlent is szent tűzbe 's nemes gerjedelembe hozza a' reguláció, mellynek csak a' kezdete sanyarú 's néha keserű, de az álhatatosság meggyőzővén minden akadályt, még annak is kellemetes, a' ki legdühösebb tűzzel harczolt ellene. Egy szóval, ki nem lehet mondani a' regulációnak mind testi mind lelki hasznait, úgymint a' mellyben még az is részt vesz, a' kit a' dolog legkisebbé sem illet. És erre semmi egyéb nem kívántatik, mint hogy uraink egy kicsit magokba térjenek.

De mivel a' földes Ur, minden költsége 's áldozatja mellett is magától semmit nem tehet, hanem mindent csak jobbágy által tétethet; a' jobbágy pedig a' mint tudva van, éretlen, míveletlen, pajkos, és előítéletekkel tellyes; az ilyen dolgok elhárításában pedig a' lelki Pásztor, kihez, mint lelki Attyához, az embernek legnagyobb bizodalma, 's csalhatatlan reménnye van, legtöbbet tehet: látni való, hogy a' szent czélra a' lelki Pásztornak a' földes urasággal kezét

fogva kell munkálódni. Úgy van valósággal a' dolog! mert ha egy bölcs és hatalmas földes Ur, egy kegyes és nemes lelkű Pappal egy célra dolgoznak: már akkor lehetetlen ezen egyesített két erőnek következtében, az angyalok társaságát e' földi életben nem képzelni *).

*) Jegyzés. Én szeretnék úgy írni, a' mint kell, de ezt addig nem tehetem, míg a' Magyar Akadémia ebben végképen nem határoz. Azért is kérem az olvasót, stilusomért meg ne ítéljen. A' Magyar Grammatica hozzá hasonlíthatatlanúl bővebb mint, akár-melly nyelv Grammaticája, és nem tudom, ha valjon nincs-e benne minden napkeleti, és minden napnyugoti nyelvek Grammaticája egyesülve? csak a' Deponens, vagy is-ik témájú verbumainkat említem; (minthogy végezetjek mindenütt a' szenvedő formáé, jelentések pedig cselekvő) ezeknek theóriájok olly véghetetlen, hogy még mind e' mári napig sincs róllok tudtomra a' természeti rend kitalálva. És a' közbeszédben, sőt még a' gyűlésekben is igen észre venni, hogy minden rendetlenségünk felett legkitetszőbb az, hogy a' conjugatiókat confundáljuk, 's nem adjuk meg minden verbumnak a' mi az övé, hanem csak a' mint szánkra jön, a' tempusokat követjük: Így p. o. nem ritka hallani: tessén, egyen, így on, 's a' t. ad formam: messén, vegyen, vigyen, 's a' t. mert úgymond, (így okoskodnak sokan) jól van mondva, messén: tehát jó ez is, tessén, — jól van mondva, vegyen, tehát jó ez is, egyen 's a' t. — és pedig olly tudósok némellyek (a' niagok ítélete szerént) a' magyar nyelvben, hogy el nem lehet vélek hitetni, hogy nem jól beszélnek magyarul. Majd minden Vármegyében másképen beszélnek, de a' legfőbb hiba mindenütt a' Conjugatiók elcserélése. Így p. o. néhol a' deponens verbumokat húzzák az activa forma kap-tájára, mint a' feljebb említett példákban látók; néhol pedig megfordítva az activa formát szabják a' deponensnek' vagy a' mi mindegy, a' passiva forma vétagainak rá-májára. Így p. o. nem ritka hallani: jőjjék, mennyék, ül-jék 's a' t. holott ezek nem deponens, az az nem ik témájúak, 's követ-

kezőképen a' passiva forma szerént nem is illik őket conjugálni. Ha tehát magyarul mindnyájan jól és régula szerént akarunk beszélni, szükség hogy mindeneknek előtte a' Magyar grammaticát tanuljuk meg; avagy csak addig is, még az akademia ebben tokéletes mustrát szab, Révaynak minden munkáit illő volna mindeneknek, a' kik nem tudják megolvasgatni.

Még egy igen szembetűnő hibánk van, mellyet valóságos törvény rontásnak kell nevezni, — ez pedig a' birtokot jelentő ragasztékban áll. Ugyan is, ki kételkedik abban, hogy ez mind jó: én könyvem, te könyved, ő könyve, mi könyvünk, ti könyvetek, ő könyvök: és még is nem így mondjuk: a' deákok könyvök, hanem így: a' deákok könyve. Hát nem valóságos hiba e ez? semmivel sem kisebb hiba, mintha mondanók: az ember' lelkök, a' deák' könyvök 's a' t. mert valamint singularis birtokoshoz nem illik ennek pluralis ragasztéka: úgy megfordítva szinté nem illik a' ragasztékot elcserélni. Az igen különös, hogy az első és második személyben, akár egyes, akár többes, soha nem hibázunk, — és csak egyedül a' harmadik személyi többes számú birtokosnak birtok jelentő ragasztékja van egyedül kitéve ezen veszedelemnek. Ez a' dolog olly világos, hogy ezt csak vitatni is csupa szó szaporítás, a' mi csak onnan is megtetszik, mivel néha akaratumk ellen sem mondhatjuk rosszul, 's nem követhetjük a' hibát, p. o. ezen mondásban: a' gazdagok, minden kincsek mellett sem boldogok; irtóznánk így szóllani: a' gazdagok, minden kincse mellett sem boldogok, 's következőképen hibás ezen kimondás is: a' gazdagok' minden kincse sem szeresheti meg a' boldogságot, — hanem így kellene lenni: a' gazdagoknak minden kincsek, (vagy, hogy a' pluralis nominativustól különbözzék, vagy legyen kincsök, vagy a' birtokos j betű tartassék meg) sem szeresheti meg a' boldogságot. És így, nem a' deákok könyve, hanem, a' deákok könyvök, vagy, könyvjök. — Nem jó, a' mit oda feljebb irtam a' magok ítélete szerént, hanem a' magok ítéletek, vagy ítéletjek szerént.

Ez a' hiba egyenesen onnan származott, mivel sok szóban a' plurális nominativus épen ugy van, mint annak singularissa a' birtok ragasztékkal. És így féltünk mondani, a' sokféle kezek' írások okozza, mintha biz' az írás nem a' singularisban volna, azért, hogy az ok hozzá ragadt, — hiszen az igaz, hogy a' plurális nominativus is írások, de ez egészen más ok ragaszték mint az előbbeni, a' melytől euphonia kedvéért a' birtok jelentő j kimaradt, 's néha az utolsó consonáns megkettőztetése által pótoltatik, mintha volna: írásjok, vagy írássok, — de azért az írás szó mindég singularisban van, 's nem kívánja a' verbum regenst pluralisba, — csupán csak a' birtokos ok, vagy jok végzet van a' plurálisban, és egyez a' birtokossal. Ez csak onnan is megtetszik, hogy mihelyt az apostrophizált nak nek nyilván kitétetik, mingyárt bátrabbak vagyunk a' regula' követésében, p. o. ezen hibás mondást: az égitestek' járása bizonytalan így mingyárt jobban helyre hozzuk ha mondjuk: az égitesteknek járások bizonytalan. — De legjobban megtetszik ezen igazság akkor, ha p. o. a' járás szó nem mingyárt következik az égitestek szó után, hanem az még sokféle epithetonokkal, 's egész sententiákká vált epithetonokkal, vagy is periphrasisokkal előbb felruháztatik, p. o. az égitesteknek csudálatos és szövvényes, az emberi elmétől csak nem egészen elrejtetett, egyedül a' Teremtőnél tudva lévő titkos járások, bizonytalan. Ki merné itt már tenni járása? íme' hogy ellenkezünk magunk magunkkal! és melly nagy fegyvert adunk a' nyelvünket tanulni akaró idegeneknek arra, hogy nyelvünket mint ellenmondót 's tökéletlent megvessék, sőt bennünket megtámadjanak, 's grammaticánk nem létével, vagy ennek nem tudásával vadoljanak!

Nem azért, hoztam pedig ezeket elő, mintha a' magyar Akadémiának tanácsot adni kívánnék, melyre én alkalmatlan vagyok, hanem csak azért, hogy a' sokféle Olvasók közül az olyanok, kik az ilyenekről nem is gondolkodnak, addig is, még az Akadémia munkája világra lép, effélékről gondolkodjanak, 's az ilyen 's ehez hasonló több elmékedések által figyelmetessé tett lélekkel nyúljanak osztán majd annak idejében a' szentséghez.

Az iskola, kivált a' theoreticus iskola nem tudományt ad az ifjú embernek, hanem csak kulcsot a' tudományok tárházához: mindent a' mit tudunk csak a' praxisnak 's a' jó könyvek olvasásának köszönhetünk.

Udvardy János,
Egri Káptalan Földmérője,

3.

Egy két szó a' Banderiumról.

Semmin sem csudálkozhatni jobban, mint azon, midőn egy Vitéz nemzetnél, ki régi vitézségéről minden nemzetek' figyelmét magára vonta, 's a' ki magát szüntelen fegyverbe gyakorlotta, azon katonai rendszer, mellynél fogva tulajdon hazáját védte, annyira feledékenységbe ment, hogy mái időben kéntelenek vagyunk megvallani, hogy világossan nem tudjuk hol gyökeresztetik hazánk polgári alkotmányába a' Banderium? 's mi volt a' legrégibb időbe valósággal a' Banderium? száz meg száz vélekedések vagynak e' felől, sőt már vagynak olyanok is, kik azt erősítik, hogy a' Banderium polgári alkotmányunk természetébe sem foglaltatik; mások ismét azon kötelességet egyedül a' haza' főbb Papjaira, 's a' királyi Tisztviselőkre akarják ruházni, mások ismét azt elsőségnak, mások tehernek veszik; illy számtalan vélekedések tehát nem egyébre mutatnak, mint arra, hogy majd 1000 esztendő's polgári Alkotmányunknak természetét valósággal tisztán nem esmerjük. Én csekély vagyok arra, hogy ezen dolgot annak rendi szerént világosságra hozzam, de annak voltaképen való kivilágosítására nem is csekély idő kívántatnék, ugyan azért itt csak

egy két szót akartam arról szólni, egyedül azért, hogy hazámat e' részben figyelmetessé tegyem.

A' **Banderium** szónak igazi eredete igen kétséges annyival inkább: mivel a' régiségekben néha **Banerium**ot is olvashatni a' helyett; annyi mindazáltal igaz, hogy nálunk magyaroknál a' **Banda** szó alatt most egy csoport népet értünk, következésképen az eldeákosított **Banderium** szó alatt is azt kell érteni, innét a' német is a' többekből való egyesületet **Bund**nak nevezi. Ha azomban a' régiségeket tekintjük, úgy látszik, hogy régenten a' **Banderium** szó alatt azon czimer is értetődött, melyet valaki fegyverein és zászlóján viselt, következésképen úgy okoskodhatni, hogy minekutánna egy zászló alja alatt több számú katonaság volt régenten is, későbben azon csoport katonaság neveztetett **Banderium**nak, melly valamely czímert viselő, zászló alá tartozott. Az előbbeni állításomat bizonyítja mindjárt **Kéza Simon** is **Kronikájában** a' 46dik lapon, a' hol az **Attila** egy fejű sast magában foglaló czimeréről, melyet az a' paizsán és zászlóján viselt ezeket mondja: „**Banerium quoque Regis Ethelae (Attila) quod in proprio scuto gestaverat, similitudinem avis habebat quae Hungaricae Turul (e' szerént a' sast régenten Turulnak is hivták a' magyarok) dicitur in Capite cum Corona. Istud enim Banerium Hunni usque Tempora Ducis Geisae, dum se regerent, pro communi in exercitu semper secum gestavere**”, ezen szavak után, minekutánna a' **Históriákból** tudjuk, hogy a' **Hunnok**, 's **Magyarok** egyfejű sast viseltek zászlójokon czimerül, sem a' fent írt **Historicusnak**

szavaiban nem kételkedhetünk, sem pedig azon, hogy a' Banerium szó alatt czimert, 's az azzal feldíszesített zászlót kell érteni. Ugyan ilyen értelembé vétetik a' Banderium Imre Királynak egy 1197diki oklevelében is (Cod. Dipl. T. II. pag. 304—305) a' hol a' többek közt a' nevezett Király mondja: „Arma etiam seu Insignia ipsius Domini et Patris nostri, et nostra, scutum et desuper galeam de summitate ipsius Galeae Leonis anteriorem medietatem cum pedibus anterioribus, ungula aurea rapacia, ac coronam auream in capite gestantem. Banderium etiam quemadmodum per singula ipsa arma; et Banderium superius tenore praesentium appropriative pictura denotat lucide, ex deliberatione sana eorumdem Praelatorum, et Baronum de maturo Consilio auctoritate, et plena potestate Regia dedimus et conferimus etc. Ismét IV. Béla Királynak egy 1256diki Oklevelében (Cod. Dipl. T. IV. V. II. pag. 411.) a' nevezett Király bizonyos három ifjacról mondja: „Banderium nostrum Regium in Gyro fidelium nostrorum Aulicorum trepide tenentium, ad honorem et perpetuum incrementum nostrum Regium, et totius Regni nostri feliciter reservantes”. Mind ezek után a' tanúságok után tehát nem kételkedhetünk azon, hogy a' Banderium szó alatt régenten olyan czímer értetődött, mellyet valaki a' fegyverén, és zászlóján viselhetett. Következésképen, most már az a' kérdés adja elő magát. Kiknek volt tulajdon czimeres zászlójok hazánkba?

Ezen kérdést, minekutánna a' szabad Zászlós Ur nevezet mái időben sem hallatlan dolog hazánkba, igen könnyű megfejteti, kivált ha azt is tudjuk, hogy a' szabad Zászlós Urak, valamint a' külföldön, úgy nálunk is idegen nyelven Báróknak nevezettek, melly nevezetet annyira bevette nemzetünk, hogy mái időben közönségesebb nálunk a' Báró, mint a' szabad Zászlós Ur nevezet. Az úgy nevezett Bárók tehát voltak azok, kik valamint nálunk, úgy némelly más országokba is tulajdon zászlójok alatt vitték a' magok vazallusaikat a' Táborba. Bizonyítja ezen állításomat a' többi közt Du Fresne is Glossariumában, a' hol mondja: „*Barones in Regno Arragoniae ut Auctor est Vitalis Episcopus Oscensis, iidem sunt, qui Rici homines (gazdag vagyonos embert jelent) qui scilicet pluralitate Vasallorum decorantur, cum quibus in exercitum pergunt, cum evocantur a Rege. Quo sensu etiam Franci Barones appellant, qui vexilla in praeliis educunt, et cum vasallis suis prae euntibus iidem vexillis in praelio pro Rege pugnant*”. Kétséget sem szenvedvén tehát e' szerént az, hogy régenten a' Bárók voltak a' szabad Zászlós Urak, most már azt lehet még kérdésbe hozni, hogy kik tartoztak régenten a' Bárók vagy is szabad Zászlós Urak közé?

Szabad Zászlósok vagy Bárók a' legrégebbi időben voltak azon Magyar nemzetségeknek fejei, kik az Ország' elfoglalása alkalmával az első osztályból részt vettek, 's azon osztályba kapott földjeiken nemzetségeikkel 's vazallusaikkal együtt megtelepedtek. Most már minekutánna Kéza' Krónikájából tudjuk azt, hogy a' Magyar

nemzet száznjólcz nemzetségekre volt felosztva, természetesen következik hogy azon száz nyolcz nemzetségeknek fejei voltak a' legrégebb időben a' haza legelső Bárói vagy is szabad zászlóssai, a' nemzetségeknek más vér szerént való tagjai pedig voltak a' hazának első nemesei. A' szabad zászlósság azonban nem maradt soká. ilyen állapotba, hanem időről időre változást szenvedett; ugyan is az akkori híres hazába több idegen nemzetségek vazallusaikkal együtt dicsőségre való vágyásból bevándorolván, itten a' haza eránt szerzett érdemeik tekintetéből örökös természetű jószágokkal megajándékoztattak, mellyeken vazallusaikkal együtt megtelepedvén Magyar szabad Zászlósokká lettek. Igy Ildik András egy 1228diki oklevelében midőn Arrogoniából jött Simonnak örökös természetű jószágot ajándékozott a' többi közt ezeket mondja: „Regi, et Regno inter alios Barones nostros cum tota successione sua perpetuo famulare volenti, hány ilyen idegen nemzetségek jöhetnek hazánkba? még egészen nem világos, mindazáltal azok, kik a' régebb időbe bevándoroltak, említettnek nagyobb részben mind Kéza' Krónikájában a' 135. 's következő lapokon mind pedig a' Becsi képes Krónikában, mellyet Thurocz kiadott. — Továbbá midőn Sz. István Királyunk a' keresztény vallást hazánkba terjesztette, az írók szerint több püspökségeket állított fel, 's ugyan ezt követték a' többi Királyaink is, kiknek minthogy vazallusaik nem voltak, következésképen a' nélkül szabad Zászlósok nem is lehettek, mivel nem lehetett volna nekik kiket vinni zászlójok alatt a' táborba, és minthogy már a' hazában akkoriban örökös természetű üres földek olly nagy mennyiségben

nem is vóltak, temérdek nagyságú földeket a' közönséges nemzeti vagy királyi várakhoz tartozó Megyékéből (mellyekből lettek a' Vármegyék) elszakasztván, azokat az azon lakó szabad, és más szolga népekkel, nem külömben a' Vármegyékéből bejövő, 's régenten a' királyi hasznót (Jus Regale) illető tizeddel egyetemben azon püspökségeknek örökös jussal oda ajándékozták, 's mivel azon földeket 's királyi hasznokat, minthogy azok nemzeti vagy is királyi feudumok voltak Sz. István II, T. K. 6dik és 35dik czikkelyi szerént is nem lehetett volna a' váraktól elszakasztani, azon adomány levelekbe temérdek pénzbeli büntetéseket 's átkozódásokat iktattak bele azon okból, hogy a' nemzetet, 's a' következő Királyokat azon Intézetek elrontásától, vagy megváltoztatásától elrettentsék. Ezen örökös jussal tett adományoknál fogva tehát a' Püspökök 's más főbb Papok, mint Apátok Prépostok 's a' t. a' hazába azonnal szabad Zászlósokká lettek, a' minthogy több régi oklevelekben a' főbb Papok Báróknak is nevezetnek: következőképen innét azt is meg lehet magyarázni, miért áldozták fel életüket annyi fő Papok a' siralmas Mohácsi ütközetkor a' hazáért? azért tudniillik, mert akkor magok vitték Népeiket tulajdon zászlójok alatt a' táborba. — Továbbá a' nemzeti, vagy is királyi várakhoz tartozó földek vagy is Megyék a' régi időben megtelepítettek a' Királyt két harmadrészben illető meghódított vazallusokkal, ezek közül kik katonai szolgálatra alkalmasak voltak, valamint Kéza Krónikája szerént némelly elszegényedett nemesek is azon földekből királyi adomány mellett részt kaptak, olly feltétel alatt, hogy azért azon várakat oltalmazni, 's a' szükség úgy hozván magával a' fő Ispányok zászlója alatt tábor-

ba is menni, sőt az 1231diki 15. T. Cz. szerint (in Syllog. Decr.) a' Királyt az országon kívül is követni tartoztak, 's ezekből eredtek a' Vármegyék Banderiumai, kikhez régenten a' szabad királyi városok is tartoztak, mivel ezek csak későbbben királyi privilegiumok által szabadítottak fel a' Vármegyék hatalma alól: továbbá minekutánna a' királyi főbb Hivatalokra későbbben nem csak a' nemzetségeknek főbb emberei, hanem más alábbvaló sorsú, de különben érdemeket szerzett emberek is alkalmaztattak volna, a' Báróság is több féle lett. Azok tudniillik, a' kik főbb hivatalokba voltak hivatalbeli Báró (Barones ex officio tales) nem különben Principes 's későbbben Barones Regni nevezeteket nyertek; a' született Bárók pedig természetes Báróknak (Barones naturales) neveztetek, a' mint ezen különböztetés I. Mátyás 1487diki oklevelében is (melly által III. Fridrik Császár 's a' nevezett Király közt a' béke megkötetett, 's a' melly Kaprinay kéziratában csak rövid kivonatban taláztatik) elő fordul e'képen: „Item Barones ex Officio in Hungaria: D. Palatinus Hung. D. Comes Curiae Regiae Majestatis D. Magister Thavernicorum R. Maj. D. Thesaurarius R. M. D. Marschalcus. — Item Principes in Hungaria: Dominus Banus Dalmatiae, Croatiae, Schlavoniae, D. Despotus Serviae, D. Banus Boznae, D. Vajvoda Valachiae, D. Vajvoda Austriae, D. Banus Machoviensis, D. Banus Nandor-Albensis, D. Banus Zeoriniensis, D. Comes Themesiensis, D. Comes Posoniensis. — Item Barones naturales in Hungaria: Dominus Dux Laurentius de Újflak, Domini Comites de Frangepanibus, D. Comes Scepusiensis (a' Csáky Nemzetségből való) Domini Comites de S. Ge-

orgio, et de Bozni, Domini Comites de Corbavia, Domini Comites de Zrinio, Domini de Losoncz, Domini de Báthor, Domini de Gara, Domini de Hédervára, Domini de Meggyes-allya, Domini Ország de Gúth (a' Gúthy familia), Domini de Ellerbach, Domini de Pamkirchen, D. Joan. Ernusth, Domini de Lindva, Domini de Bakos". — Végtére a' siralmas Mohácsi veszedelem után, leginkább a' felséges Austriai házból való Királyok alatt a' Báróság, úgy szólván egészen megváltozott, 's az egyedül csak némi némű megtiszteltetés lett, mivel már ekkor a' Báróságra emeltettek, nem lettek egyszer'smind szabad Zászlósok is, hanem azon Méltóságokhoz leginkább csak az kapcsolattott, hogy már ezek a' pecsétlésbe veres viasszal is élhettek, a' mint ez számtalan oklevelekből kitetszik.

Most már tehát minekutánna tudjuk kik tartoztak légyen a' Bárók közzé, 's miféle jószágokhoz volt kötve a' Banderialis kötelesség? könnyű azt is megfejteni, kik tartoztak hazánkba Banderiumot tartani? tudniillik:

1-ször Maga a' király, mind a' maga tulajdon nemzetségi jószágaiból, mind pedig a' Vármegyékből őtet illető két harmadrész jövedelmekből.

2-szor. A' nemzetségek, vagy azok, kik a' nemzetségektől örökös természetű jószágokat bírtak, mivel a' nemzetségi örökös természetű jószágokhoz volt köttetve a' Banderium tartás is, akár kinek a' kezénél voltak is azok, a' mint ez az 1498diki 15dik Törvény Czikkelynek e' következő szavaiból: „Si qui Praelatorum et virorum Ecclesiasticorum secularia Jura possiderent, quae ab antiquo Banderiata sunt, nunc quoque ultra ea quae ratione Bonorum

Ecclesiae suae tenere debent, ratione illorum Banderia sua habent“ Ugyan ezt erősíti az 1500diki 21dik Törvény Czikkely is: Meg kell azonban itt jegyezni, hogy mivel idővel azon örökös természetű jószágoknak több felé való elszakasztása, 's elidegenítése miatt, vóltak olyan birtokosok is; kik nem bírván annyi jószággal, egész zászló allya katonaságot nem is vihettek a' táborba; ugyan azért az olyanok nem is vitték a' magok Banderiumát egyedül tulajdon zászlójök alatt, hanem más hatalmasabb nemzettséghez, vagy a' Vármegyék Banderiumaihoz kapcsolták magokat.

3-szor Tartoztak hazánkban Banderiumot tartani a' főbb Papok, mint Érsekek, Püspökök, Prépostok, Apátok, 's Káptalanok mind jószágokra, mind a' tized szedésre nézve.

4szer Tartoztak Banderiumot vinni a' táborba a' Vármegyék fő Ispányjai mind a' magok tulajdon örökös józágaikból, a' mint ez Kálmán I. T. K. 40-dik Czikkelyéből is megtetszik, mind pedig a' várak megyéiből, holott is az ottan lakó vár katonák tartoztak a' fő Ispányi zászló alatt táborba szállani. Végre:

5ször Tartoztak Banderiummal más egyéb nagy jövedelmű Királyi főb tisztek, mint a' Nádor Ispány, az ország Birája, a' Bánok, a' Vajdák, 's több effélék a' kezek, 's hatalmok alatt lévő alattvalóikból.

Megmagyarázván e' szerint kik tartoztak Banderiumot a' hazába tartani, most még az a' kérdés, hogy minő jövedelemből, és mennyi számú tartoztak azon Banderialis Úrak tartani? mellyre nézve szükség tudni, hogy a' régi időben, az örökös természetű jószágokból, mint a' milyenek voltak a' Praediumok is, az Arany Bulla 3dik Czikkelye szerint is a' Királyok sem-

mi adót nem vettek, hanem a' helyett az azon lakók földes Uraiknak adóztak, a' miért pedig földet bírtak, azért egyszersmind a' földes Úr zászlója alatt katonáskodni tartoztak. Ugyan csak ilyen szabadsággal bírtak az Ecclesiák' jószágain lakó alattavalók is, a' mint ez számtalan Törvényekből világos; a' fő Ispányok pedig, a' Vármegyékbe lakó népektől bejövő adónak s' jövedelemnek egy harmadát bírták, úgy szinte más Királyi főbb hivatalokba lévők is temérdek jövedelmeket húztak az országba, következésképpen azon jövedelemből tartoztak a' mondtak Banderiumot is tartani. Mennyi számú katonaság tehetett azomban régenten egy Banderiumot nem világos, a' Thúroczy által kiadott Betsi képes Kronika ugyan azt mutatja, hogy ezen haza' elfoglalása alkalmával minden nemzettség a' maga zászlója alatt kétezer fegyverviselő embert vezérlett; de ha vallyon meg tartották é ezen számot későbbben és a' magyar nemzettségek? bizonytalan; mindazáltal Zsigmond Királynak 1433diki katonai rendeleteiből (Syllog. Decret. pag. 416 et sequ.) az tetszik ki, mintha egy Banderium abba az időbe is 1000. főnél többől állott volna, mivel azon rendeletek között az 100. Emberből álló tábor Banderiumnak nem is neveztetett, egyedül szám szerént tétetett az ki. Én tehát részemről úgy vélekedem; hogy a' Banderialis katonaságnak száma a' régi időben is az örökös természetű vagyonnak nagyságához és a' népesedéshez volt kötve t. i. a' ki többet bírt a' Banderialis jószágokból, az több katonát is tartozott adni.

Az előbbeniekből tehát jöllehet kiki által látjhatja melly jószágokat, és kiket illetett, a' Banderialis kötelesség, mindazáltal, minekutána az örökös természetű jószágok mái időben a'

vár jószágaival össze egyelítették 's az adozás terhe most már minden jobbágyot minden kivétel nélkül illetné következésképpen a' földes Uraknak tartozó régi fizetésekre a' jobbágyokat mái időben szorítani sem lehetne, kérdést sem szenved, hogy a' Banderiumtartást a' régi mód szerint ismét életre hozni, úgy szólván lehetetlen sőt az idő lelkével sem egyezne meg. Következésképpen én csekély béléltetésem szerint úgy vélekedem, hogy mái időben a' Banderium tartást egyenesen csak a' Vármegyékre lehetne ruházni. Ha pedig a' szükség megkívánná t. i. ha az ellenség az országba is berohanna, abban az esetben a' nemes ember személyesen is táborba szállani köteleztessék; valamint ezzel régi eleink is cselekedtek t. i. a' Banderialis Urak magok vitték seregeiket a' táborba, a' serviens nemesek pedig személy szerint keltek fel, 's ezen utóbbi neveztetett későbbben Insurrectiónak, mellynek a' Banderiumon kívül régi Törvényeinkbe is elég nyomaira akadhatni.

Ezt kívántam tehát egy két szóval a' Banderialis kötelesség felől előadni, a' kik a' régiségeket annak rendi szerint vizsgálgatják, állításom igaz voltáról jobban is megfognak győződni.

Perger János,

4.

A' kihalt phoenicziai nyelv' maradványi régi görög Mythusokban.

(Mellékdarab, Európa Herczeg-Asszonyról szóló azon két Értekezéshez, melly a' Tud. Gyűjt. 1827. VIII. és a' F. M. O. Minervában 1827. IV. közöltetett.)

„Közöljük egymással tapasztalásinkat; mert épen „aban különbözünk más művészektol, hogy azoknak mindig titkaik vannak; köztünk pedig kiki „épen ugy törekedik tanítani, mást, mint tanulni.“

(Az *Isju Anarchasia' Utaz. V. Köt. lap 19.*)

A' történet-visgálók alkalmasint jól gyanítják, midőn a' bálványozás eredete és a' sok mesék eránt ugy vélekednek, hogy azok phoenicziából és Egyiptomból származtak ki, és onnét terjedtek el görög Országba, Ázsiába, sőt a' földnek egész kerekiségére minden erányzathan. Különösen az, minden kételkedésen túli környülmény a' Világ' történeteiben, hogy azon gyarmatok, mellyeket phoeniczia eregetett, görög Ország különbféle vidékeit is megszállották és népesítették. Természet szerint nyelvök azon tartomány' nyelvével öszveelegyedett, mellybe költöztek. Sőt az Alphabeth is, mellyet Cadmus görög Országba vitt, phoenicziai volt. Itt akkor időben a' pelasgosi Alphabettel éltek, és e' kettőből olvadt aztán egy nyelv öszve. Mivel pedig a' phoenicziai (tulajdonképpen a' régi zsidó, Syriai) nyelvben sok kétértelmű szók találkoztak, tehát azt tették ezekkel a' görögök, mikor utóbbi időben az ő phoenicziai Szóllásmódokkal rakott régi történet-írásaikat olvasták: hogy valahol aféle kétértelmű szókra találtak, azokat olly érteményben magyarázták, melly az ő ízlésöknek leginkább megfelelt. Azon sem kételkedhetni legkevésbé is, dogy a' Phoenicziaiak — esmérven

a' görögek' gyöngeségét, melly hajlandók a' költemények csinálására, — midőn azoktól tanácsadás végett megkérdeztettek, sokszor reájok kötöttek nem-való dolgokat is. Ebből aztán töménytelen számu mese vette származását. Közülök fognak itt példák felidéztetni, nagyobrésint Bochartból véve. *)

*) Bochart Sámuel, ez a' jeles Tudós, kinek neve a' régiségek nyomozásában oly gyakran emlittetik, és a' ki mind széles tudománya mind kedveltető szerénysége által halhatatlan hirre tett szert, — franczia volt. Született 1599. Rouen Városában, református Vallásu szüléktől. Tanult Párizsban, hol korán jeleskedni kezdett. Onnét általment a' Sedan és Seauri Egyetemekre. A' belső villongások mind inkább nevelkedvén, Cameron Doctorral elköltözött Londonba, holott ugyan annak oktatásait bővebben is használta. Miután az Oxfordi Academiát meglátogatta, ottan a' régiségekből szerzett esmérteit ujobban gazdagította, és Leydában Erpeniustól az arab nyelvet is megtanulta: visszatért hazájába, reform. Prédikátor lett Caenben, és megházasodott, társul vevén Moulini Péter' hugát. Semmi sem hitesítette el nevét annyira, mint az, hogy ama' piaczonként vándorló Controversistat Veront — ki fegyverkezve lévén Királi diplomával, az egész Országot becsatangolta, és valakit csak akart vetélyre kiszólitott, — ő annyira megszorította, hogy egy Hétig tartó vetély után, küzdő helyét oda hagyni kénytelenült; kézzel fogható módon meggyőzvén őt a' felől, hogy nem egyéb tudatlannál, ki nem ért sem zsidóul sem görögül. 1652. Christfának, Svecziai Királynének udvarába költözködett, ki akkor tájban Európának minden Tudósait maga körül öszvegyűjtötte. Végre mégis hazájában halt meg. Caenben 1667. valami hirtelen halál' nemével. Az a' munkája, melly a' mythologiának felvilágítása körül oly sok hasznot tett, — jöllehet a' benne uralkodó vesződséges szorgalom mellett gyakran nincs meg az alaposság, — ily czímet visel: Phaleget Canaan, seu geographia sacra, kiadta 1646. — Hierozoicon czimü munkája is használható azon végre. Öszves

Mingyárt a 'Mythologia' elején azon mesének magyarázatjához, hogy Saturnus minden gyermekeit elnyeltesse, Jupiter nevű fi gyermeke helyett pedig egy követ nyelt el kettős értelmű két phoenicziai szók nyujtanak kulcsot, ugymint b a l a h, melly bezárást is, elnyelést is; és E l b e n, mely gyermeket is követ is jelent. 'S e' szerint a' mesének érteménye az volna, hogy Saturnus Király az ő gyermekeit, és így Jupiter nevű fiát is (a' török Császároknak gyakor szokása szerint,) magától elzárta, elsikkasztotta; féltében, nehogy még valaha ellene szintén úgy fellázadjanak, mint atyja ellen ő valamikor. Hogy pedig Jupiter galambok táplálták, az is két egyenlő hangu phoen. szóknak elcseréléséből eredhetett. I m a m és H e m a m ezek; mellyeknek elsőblike papot, másika galambot jelent. Jupiternek t. i. mint KirályiHerczegnek nevelését papok vették által.*)

munkáit Leusden János és Vилlemandy Péter adták ki, együtt, Leydában 1712. fol. E' kiadáshoz előbocsátott életírásában Bochartnak, valamint Bayle' Criticus szókönyvében róla bővebb tudósítást olvashatni.

- *) A' Jupiter nevet többféleképp' is származtatják a' nyelvtudósok. A' kik itt is újmódit kezdeni és német vagy Francia Nemzetnek hizelkedni akarnak, azt származtatják e' Celta szótól Jou, ifju, mint Saturnus' fiai között a' legifjabbik; azt állítván, hogy a' Celták így nevezték Jupiteret, hogy róla egy hegyecsucs máig is úgy neveztetik; sőt hogy a' dies Jovis (Jounak genitivusa) Francia Ország déli tartományiban máiglan nem jeudi-nek, hanem di-jounak hivattatik. Tiszteletből adták utóbb hozzá a' pater czimet. Joupater, vagy (a' kemény szőejtés lágyításával) Jupiter. — Varro, latin classicus Író, e' két szóból szerköztetettnek állítja: juven (juvans) pater. De ezt a' nevet a' Rómaiak, úgy látszik, későbbben találták fel, azon Isten' tisztességére; miután való neve régen már feledtségbe merült. — A' leghelyesebb származtatása im' ez. Az eredeti ζεύς

E' meséket Hesiodus hagyta meg írásban, ki előtt, hihetőleg phoen. történetes Könyvek lehettek, melyekben találkoztak azon szók is.

A' Phoenicziaiak önmagokat Hevaeusoknak vagy Achiviusoknak nevezték. Mivel pedig e' szó Chi va kigyót jelent, tehát a' görögek azt hozták ki belőle, — midőn Cadmus' évkönyveiben e' szóra lelték, — hogy ez a' fejedelem (Cadmus) kigyóvá változott által.

Az Argonauták' mesés történeteikben is némely környülményt egyedül a' phoen. szók értése világít fel. A' Phoenicziaiak t. i. (ugymint kiktől tanulták Görögek a' hajókázást,) kétféle hajókkal szoktak élni: kerékdedekkel, melyeket ők gauli, vagy golin-nak hívtak; és hosszukkal, melyeket így neveztek: arko. Innét a' Görögek, a' k-t g-re változtatván (mint p. o. Cnejus és Cajusból Gnejost és Gajost csináltak,) arko helyett így irtak és szóllottak: argo-Apollonius azt mondja felőle, hogy ötven evezői voltak, (*πεντακοντα; ναυς*). Melyből következik, hogy mindkét felől huszonöt evezője, és ötven réfnyi hosszú lehetett.

πατηρ gör. szókból, csinálták a' Latinok, enyhébb kimondással a' Jovis patert. Hogy Jovis nem Genitivus hanem Nominativ, az bizonyos. Erre mutatnak a' Gelliusnál (V, 12.) előforduló *Vejovis*, *Dijovis* (*Diespiter*) nevű kis Jupiterek, a' nappalnak atyja és adója. Idővel a' két szó lassanként eggyé olvadt, lett belőle Jupiter, és a' régi írásmód két p.-vel is volt. Honnét eredjen pedig a' *ζευς* név (mely helyett könyvekben és föllülírásokban *ζην* és *ζαν* is olvastatik) azt viszont nehéz meghatározni. Legközelebb járnak az igazsághoz, kik azt *ζητολ* (*ζωτολ*, élek) származtatják; mivel Saturnusnak fi magzati közül Jupiter volt az első, ki életben megtartott; és így *ζευς* mintegy élet' kutfejét jelentene. — Az *optimus maximus* czim nem illeti általában mindenik, hanem egyedül csak a' Capitoliumi Jupiteret.

Sőt, ha Theocritoshoz tartjuk magunkat, ki e' hajóról az ifju Hylas körül emlékezik: tehát még ennél is hosszabb volt tiz réffel; mivel mind két felől külön harmincz evezőji voltak. És így e' Galéra nem vette nevét sem könnyűségéről, sem gyors futásáról *αρωος*, mint a' régiek képzeltek; nem is onnét, mintha bizonyos Argus építette; sem arról, hogy rajta Görögek vagy Argivusok hajóztak volna: hanem hosszú szabásáról. — Az is mondatik e' hajóról, hogy beszélt, és hogy a' kormány-evezőhez Minerva a' Dodonai erdőbeli azon tölgyekből vett volna egyet, mellyek isteni szózatokat adtak magokból. Helyesebb érteményt fog ez nyerni, ha megjegyezzük, hogy szóllani és hajót kormányozni, phoen. nyelven ugyan azon szóval tétetik ki.

A' Szir szóból, melly éneket jelent, csinálták Görögek a' Szirénekről való esméretes meséjüket.

E' szókból: A o l vagy Chol, Szélvész; és aollin, melly a' Phoenicziaiak évkönyveikben előfordult illy értemény alatt: szelek' és zivatarok Királya, — lett az A e o l u s neve és meséje. Sőt a' phoen. aoli szóból mehetett által a' görög nyelvbe is az *αελλα*, mely mindkettőben szélvész jelent. *)

E' szóból Mom vagy mum, melly annyit tesz, mint büni, vétek: készült a' m ó m u s Istennek neve, ki az emberi hibák gunyolójának tartatott.

*) E' meséhez máig is valami hasonló diszlik Lapponiában, hol találkoznak olyan ámitó hajósok, kik a' tudatlan utasokkal elhítetik, hogy a' szelek nekik hatalmokban vagynak, és a' vízi utra indulóknak árru szerint adják el a' kedvező szeleket; az ellenkezők eránt pedig alkura lépnek, mellyel azok' fogva-tartására magokat kötelezik.

A' Dodonai Oraculum' keletkezése oly mesébe vagon béburkolva, mellyet viszont egy phoen. szó fejt csak meg. Ez pedig a' mese maga: „Midőn Thebából (Egyipt) két fekete galambok elillantottak, egyike Libya felé vette útját, másik Chaoniában a' Dodonai erdőségbe vetődött el, hol egy tölgyfán megis állott, és szállás ajándékkal birván, a' tartomány lakosait Jupiternek azon célja felől tudósította, hogy e' helyen neki oraculum állittassék. E' csudajel mind azokat, kik a' dolgot látták, bámulásba hozta, és mihelyt felállott az oraculum, azonnal találkoztak számossan, kik attól tanácsot kértek.“ Ugyan az az egy szó t. i. phoenicziai nyelven galambot is, papnét is jelent. Innét már Herodót a' mesét imígy magyarázta: „Thebából két papnét phoenicziai kalmárok elragadván, közülök az, ki görög országba árultatott, a' Dodonai erdőben települt meg, hová akkor a' régi Görögek makkot szedni jártak, — a' mi nekik az időben élelmök volt. Ő ottan egy tölgyfa' tövében, tisztességére Jupiternek (kinek papnéja volt már Thebában,) kapnát építtetett, holott állittatott aztán ama' híres Oraculum. Azt a' papnét a' köznép galambnak is nevezte el, mivel nyelvét nem értette. Feketének: mivel Egyiptomi volt. Utóbb, mi után őt érteni megtanulták, azt költötték, hogy a' galamb beszélt.“ — Doda Jona, phoen. szók annyit tesznek, mint szeretetre méltó (vagy bujdoszó) galamb. — Ha pedig Dodonai erdő nevét dodo szótól akarjuk inkább származtatni: akkor is az phoen. nyelven üstet, vasfazekat jelent; és éppen üstek kongatása által adattak ez Oraculumnál a' feleletek. — Azonban a' görög szó is *πελειαι*, attikai szállás szerint galambokat, Epirusi szerint vén asszonyokat fejezki.

Ama' hires Casztaliai kutforrásról Boötziában, hasonlóképpen phoen. kétértelmű szóból eredett a' mese. Mivel az morgással ömlött ki, mellyen valami különös látszott, és vize a' belőle ivók eszét megzavarta. Innét azt képzelték felőle, hogy a' jövendölés' ajándékát közlené; és, ha valaki tovább kérdezte, valjon hol vette volna azt az erényt, akkor im' e' mesével álltak elő: „Egy nympa (ugy beszéltek el,) Apollónak szerelmese volt; 's midőn egykor ez amannak „erőszakosan utánna esett, a' nympa e' kutba „ugrott. Apolló, hogy kedvesének vesztésén vi- „gasztalódjék, e' kut' vizének a' jövendölés mes- „terségét ajándékozta.“ Ha már a' Görögek értették a' phoen. nyelvet, majd általlátták volna, hogy a' Casztalia nevezet e' szótól ered kastalah, csörgedezés; és nem vetemedtek volna nevetséges mesékre, mellyek rendszerint csak a' tudatlanság' menedéke.

Majdnem ugyan ezt kell állítani a' Hippocrene forrás' eredetéről. E' felől azt mesélik, hogy a' Pegazus lónak patkó-vágása után szökelt volna fel a' Helikonon. Ugyde e' phoen. szó pigrán (melyből csinálták a' hippigrana-t, és ebből viszont a' ἵππερονη-t,) már magában annyit tesz, mint a' földből felszökelleni. Ha pedig ez nem tetszenék, pagzus viszont phoen. szó, és pánccélba borított lovat tész.

Plutónak, mint a' halottak Istenének egyik neve adesz, e' phoen. szókból lett: ed vagy aid, mellyek odaveszést és végromlást jelentenek.

Bacchust Nimróddal, Chus' fiával, ugyan azon egy személynek lenni: phoen. neve bizonyítja bar-Chus, melly annyit tesz, mint Chusnak fija.

A' Hercules név, melly oly sok nemzetknél megvan, e' phoen. szótól származtatik

leghelyesebben : harokel, kalmár. Így neveztet-
tek t. i. régenten a' hires kalmárok, kik különb-
féle Országokat beutaztak, gyarmatokat szállí-
tottak, fene vadakat irtottak. Innét magyaráz-
ható meg, hogy a' Hercules általjános nevezet,
és majdnem mindenegy nemzetnek külön Mercu-
lese vagy on : p. o. a' Tyriusoké Thasius, Egyip-
tomiaké Osochor, Indusoké Dorsanus, Görögeké
Alcides, Thebiaiak és phoenicziusoké Sámson,
az Egyiptomi Cananaeusoké Jozsuah, a' Ró-
maiaké Dius fidius vagy Diovius Jovis filius; a'
Gallusoké Ogmius, Németeké Krutzman, Magyaroké
Toldi Miklós 's a' t. A' legujabb ember, ki az é-
j s z a k i H e r c u l e s név alatt hiresedett el, Rus-
sel Károl volt, és 1826. halt meg Lillében.

A' hadak Istenét, — kit a' Rómaiak a' had-
hoz megkivántató ferjfiakról (mares) Marsnak
hívtak, — a' Görögök a r e s nek neveztek; melly
szó kárt jelent és a' phoen. ariths-bol jött, melly
annyi mint erős, rettenetes.

A' Szatirokat miért rajzolják bakkecs-
kék alakjában, onnét kivilágul, hogy a' Szatir
szó e' phoen. szóból ered Sair, az az ördög bak'
képében. A' Rabbinusok a' latin hircus szót is
szatírral fordítják.

A' Sphinxről koholt mese, melly azt
tartja többek között, hogy ez egy asszonyképű,
kutya testű, szárnyas szörnyeteg, melly álnok
leleményes eszű volt, az útasoknak meséket
adott fel, és a' ki azokat megfejtteni nem tudta,
azt ő szétszaggatta, — úgy nyer világosságot,
ha felvesszük, hogy Lajusnak (Thebai Királ-
nak) egy törvénytelen ágybéli leánya volt, ki
atyjának illetlen vele bánását ki nem álhathván,
erdőbe félre vonult, utonálló csapatok fejévé
lett, és az elmenőket nehéz mesék feladásával
hozta zavarba. Innét tekintették őt mint ször-

nyet. Nevét pedig e' phoen. szótól ruházták rá phicea (gör. $\varphi\iota\varsigma$), melly éles látót, ravaszt, alnokot jelent.

A' Gorgonák neve alatt esméretes szörnyekről szóló mese is szépen kifejlik minden ijtózatoss környűlményeiből, ha Bocharttól megtanuljuk, hogy azok alatt Phorcysnak (Ithakai Királynak), nem fiait és leányit, hanem meg annyi hajóit kell értenünk. E' phoen. szók: ben, benei, bar banoth, — birtokot és születést tesznek. Innét Phorcys hajóit a' Görögök e' fejedelm' fiainak, Galeeráit leányinak hívták. Mi több, még a' Gorgonák neveik is phoen-nyelven hajókat jelentenek, mint: enyo, terlhordó; pephredo, perphedo, vizi (édes vizet vivő); stheno, evezős (galéra); euryala, általmenő; medusa, admirál, — értsük oda mindenikhez Sephina, hajó.

A' Cyclopsoknak, mint Sicilia szigetének legrégibb lakosainak nevét is a' phoen. nyelv mondja meg nekünk magyarábban. Ők t. i. a' szigetnek nyugoti részén a' Lilybaei előfokhoz közel lakván, ettől nyérték nevöket is Chik-lub az az, Lilybaei tenger-öbölbeli emberek. Csak későbbben magyarázták a' Görögök a' nevöket gör. szókból, $\kappa\upsilon\kappa\lambda\omicron\varsigma$ és $\omicron\psi$, kerék-szemű. A' Görögök a' Cyclopsokat csak egyszerűeknek (coclites) képzeltek; mivel többnyire páizsos arczal jártak, mellyen szemeknek csak egy lyuk volt hagyva; egyéberánt izmos, vad és nyers emberfaj voltak.

Scylla tenger szorulat' neve a' Sol phoen. szótól eredt, melly veszélyt romlást fejez ki; mivel ott sok hajótörés esett. Charibdís a' másik előfok' neve hasonlóképen phoen. nyelven torkot, nyelőt tesz; a' vizörvény miatt úgy nevezve, mellybe sok hajók besüllyedtek. — Jól-

lehet a' gör. szókból levezetés is ugyan oda megy ki: *ακυλλειν*, kirabolni, *χαρῶβδειν*, elnyelni.

Priapus, a' kertek Istene, és a' phoen. baalphegor bálvány ugyan azon egy személyt tesznek. Baalphegor pedig mezitlen Istent vagy kemény kőből csinált bálványt jelent. A' Szent írásban is előfordul ez a' pogány bálvány, baalpeor nevezet alatt, (IV. Mos. 25, 3.) és neki volt szentelve a' fajtalanokodás. 'S ugyan ez a' caractere Priápusnak is; a' minthogy a' Vulgata fordítás valósággal Priapusnak mondja a' Baalphegornak egy másik nevét több helyen is, úgymint a' miplezet-et, melly szó ijesztést tészen; mint Priapus' szobra a' kertekben ijesztő vázul is szokott kitétetni *). 2. Kron. XV, 16, 1. Kir. XV, 13.

*) Az újabb időkben ennek a' pogány Istenségnek tisztelése majd nem gyakorlásba hozatott, pedig magokat felvilágult embereknék tartó keresztények, az az a' Francziák között. 1791, Breszt városában a' Priápus pogány Isten, tisztelés végett felállítottatott. Külön Kápolna volt rendelve az ocsmány képszobornak, mellyhez a' meddő asszonyok, róla port vakarni jártak, oly babonással lévén, hogy azáltal gyümölcsözőkké tétetnek. Mivel pedig a' sok vakarás miatt a' kép nagyon megvásott, tehát azt gyakran újjítani kellett. „Les femmes steriles, ou qui craignoient de l'etre, allaient a cette statue; ou, après avoir gratté on raclé ce que je n'ose prononcer, et bu cette poudre infusée dans une verre d'eau de la fontaine, — ces femmes se retournoient avec l'espoir d'etre fertiles”. (Harmand, anecdotes relatives a la revolution, Paris, 1820. p. 119.) — Úgyde mi undokságokat nem szült az a' revolutio! Valahányszor e' szót hallom, mindannyiszor eszembe jut az az iszonyatosság is, hogy kicserzelt emberbőről viseltek sokan lábbeliket. Ezt sokáig csak mesének állították, de ma már bizonyosan tudatik, hogy az emberbőr cserzés' iszonyú mesterségét 1793-

Az *Arethusa* nevű patakról és annak mátkájáról *Alpheusról* szóló mese, melyet *Ovid* olly szépen leír (*Metam. V.*), ugyan ilyenféle eredetű. Mikor a' *Phoenicziaiak* *Siciliába* jöttek, és látták, hogy e' forrás legelőkkal van körülvéve: azt talán elnevezték *alaphajáh-nak*, melly szónak jelentménye: mezei forrás. Utóbb, midőn ugyan e' helyen a' *Görögök* is partra szálltak, e' szót halván nem értették, és annál az ő *Alpheus* nevű folyókra (melly *Elis* tartományon ömlik keresztül) emlékeztek: úgy képzelődtek, hogy miután ama' folyó és e' forrás majd nem ugyan azon nevéek, ugyan azon eredetöknek is kell lenni. E' képzelődés szerint készített valamely elmés fő egy románt, azon folyó' *Istenének szerelmes viszonyosságairól* *Arethusa Nymphával*. E' mese által minden történet-írók reá hagyták magokat szedetni, és azt mondották, hogy *Alpheus* elfoly a' tenger alatt, és *Sicilia* szigetén az *Arethusa* forráshoz közel vizont előjön. — Ehez járul, hogy még az *Arethusa* forrás' neve e' *phoen.* szótól veheti eredetét: *arith*, patak.

Szintén így a' *Nahhasch* szónak *phoen.* gyöke jelenthetett mind őrizőt mind pedig sárkányt, vagy még talán érczfalat is. Mihelyt tehát a' *Görögök* valamely történetet olvastak, mellyben e' szó — *holmi drágaság' őrizőjének* jelentésére — előfordult: azonnal készek voltak állítani, hogy az sárkány. Innét erednek a' mesék mind azon elhiresült sárkányokról, mellyekkel a' *Heszperidák* kertjeiket, az aranygyapjút, a' *Delfosi* barlangot és a' *Thébei* for-

valóban üzték *Francia* országban; és *Meudon*-ban volt a' műhelye. A' legelső sarukat kikészített emberbőről *Robespierre* viselte.

rást őriztetik. A' helyett, hogy melléjük embe-
reket állitanának, szörnyeket állítottak. Azon
szabadsághoz pedig, mellynél fogva e' phoen.
szót olly értelményben vehetjük, just ad az a'
környűlmény, hogy annak, — a' ki drágaságo-
kat őrizni és azok megtartatására vigyázni akar,
— ébrékenynek és éles-látónak szükség lenni:
és épen ezt jelentik e' gör. szók is οφεις, δρακων,
e' gyökektől οφουμαι, δερκομαι, látok. — Névsze-
rint a' Heszperidáknak, mint Atlasz dus feje-
delem' örökösinek kertjeikben őriztetett almák,
alkalmasint ezen örököseik kincseiket jegyzik;
mivel melon, phoen. nyelven almát is, gazdag-
ságot is fejez ki.

Éppen illy alapja vagyon annak is, midőn
a' poeták azt mondják, hogy az óriások' fenye-
getéseik által ijedésbe jött Istenek, Egyiptom-
ban állatok' külömbféle alakokba öltöztek által.
E' mesékhez is egyes-egyedül phoen-szókraczel-
ző példázódások szolgáltattak alkalmat p. o. az
Anubis Istent azért változtatták kutyává, mivel
Nobeah anyyit tesz, mint ugatni; Apist ökrö-
ré, mert Abir nagy marhát, ökröt jelent; Ve-
nust hallá, Iunót tehénné, mivel Astaroth (Ju-
nónak egyik mellék-neve) nyájakat, — dag pe-
dig (Vénusnak és Astartének mellék-neve) halat
jelent.

Hát amaz Assyriai nemzeti Istenségnek a'
Dercetonak vagy Atergatisnak meséje nem ugyan
azon egy lehet e, a' keletföldi Dágon bálványé-
val? A' görögök ama' szókat nem im' ezekből
alkották-e öszve: adir és dag, nagy hal? 's
valjon nem innét ered e, hogy Ovid elbeszél-
li, miként változott hallá Dercetus a' Syriai
Venus? (Fastor, II., 457—476).

Ugyanis a' Venus és Adonisról költött mese valósággal Syriai eredetű. Mert midőn azt regélék, hogy ez Istenné a' tengerből bukott elő: az onnét keletkezett, hogy az ő tisztelése a' Syriai partokról szállott által Cyprusba, innét Cytherába, innét Görög országba.

A' Palicus nevű Istenek, kikről Virgil. Aen. IX., 585 emlékezik, eredetileg phoen. Istenségek, és Phoenicziából vitetvén be különösen Siciliába, nevöket innét veszik: palihim tisztelendők, melly szónak gyöke viszont pe-loch, tisztelni, imádni.

A' Kabirák' nevezete, melly alatt Phoenicziában és Sathraciában nagy titkokkal imádták Cerest, Plutót, Prozerpinát és Mercuriust, — e' phoen. szóból lett alkotva Kabir, nagyságos, hatalmas (értsd hozzá Istenek); mint a' Görögöknél *δυνατοι θεοι* *) czimök az Isteneknek.

*) *θεος*, plur. *θεοι*, görög neve az Istennek, (honnét készült a' latin *deus* is,) — e' szóból veszi eredetét *θεω*, futok. T. i. nagyon hihető, hogy ez egész emberi nemzetségnek legrégebb vagyis legelső Istenei a' fő elemények és az égnek csillagai voltak; millyeket annyiféle nevek alatt imádtak, a' hanyféle volt a' nemzet. A' görögök p. o. a' tüzet, vizet, eget, földet, leveget, napot ez Istenségek alatt imádták: Vesta, Neptun, Uranos, Zeus, Apollo. Mint a' többi nemzetek úgy a' görögök is az égnek csillagzatit tisztelték legelsőben Istenek gyanánt; mert ezeken vették észre legelőször, hogy a' földre szakadatlan áldást árasztanak alá, változhatlanok, örökkén mozgásban vagynak és éjjel nappal futók (*θεοι*). Cicero is Jánust, mint az örök mozgásban való égnek jelképét Eanusnak nevezi, a *semper eundo*. — Az Istentisztelés vagyis inkább bálványozás' ezen legrégebb nemét, mint ennek nyomát V. Mos. 4, 19. és Job. 31, 26—28. is olvashatni, — a' hittudósok nyelvén Sabaismusnak, jobban Za-

Az Aegeumi tengernek Samos körüli része az Ikarí nevet Phoenicziai nyelven vette, mert i-kaure annyit tesz, mint halak' szigete gör. *ιχθυσα, piscosa.*

Neptun e' phoen. gyökből lett alkotva naphtah, folyóni.

A' Hárpyákat e' phoen. szó Arbeh, Sáska, — elárulja, hogy kártékony sáska-csapatok lehettek.

Iziszról egy régi monda maradt meg örökségképpen, melly azt tartja, hogy ez Istenné fecskévé változott által. De ennek is mi egyéb oka lehet annál, hogy a' keleti nyelveken sis fecskét jelent.

Így az Arachneről való mese, ki pókká lett változtatva, e' phoen-szóból származott: arag, fonni. A' szent Irás a' pókhálónak kifejezésére is él e' szóval.

Aesculapról a' mese-beszéd, — mellynél fogva őt egy nőstény eb szoptatta volna, — Sanchuniathon' világos bizonyítása szerint nyilván Phoenicziából' jött. De ha Sanchuniathon nem bizonyittaná is, önmagában könnyű érthető dolog, hogy név és mese két zsidó szóból van szerköztetve: is calibi, vir caninus, kutya-ember. Ezekből alkották a' Görögök asclepiost, a' Latinok Aesculapiust.

baizmusnak hívjuk; Zaba zsidó szótól, melly mennyei sereget jelent; honnét Zabaith, mennyei sereget imádó. Ellentársa a' magizmus, mely tűz-imádást jegyez, különösen a' régi Persáknál. Zabimus máig is diszlik még sok szigeteken, sőt Ázsiában azon keresztyének között is, kiket Szent János keresztyéneknek (Pharsisoknak, Mendaeusoknak) neveznek, és a' kik félig zsidók félig keresztyének.

A' földleírásban számtalan nevek máig is phoen-származatuak. Ilyen többek között Áfrika, kalászok földje. Csinálták ezt, az a' körülhajózó *) Phoenicziaiak, ez Arab szóból pherik, kalász; mivel a' partszéleken, Libyában és Egyiptomban sok gabonára találtak. **)

De a' ki a' phoen. nyelvnek nyomait a' görög nythusokon kívül más tárgyakban óhajtja vizsgálgatni: olvassa meg honni nyelvünkön Hunyadi Ferencz keresztyén Archiváriusának első darabját, hol szerte széllyel, legkivált pedig a' hat utolsó lapokon több efféle érdeketes szószármaztatást fog együtt találni; és ezek között olyanokat is, mellyek hazánkban sok helységek nevére megtetsző fényt deríttének.

Edvi Illés Pál.

*) A' Phoenicziaiakról azt is gyaníthatni, hogy elhatoltak Americáig szinte, és pedig az Afrika déli csúcsánál elmenő uton, mellyet új felfedezésnek tartunk. Legközelebb 1819. erre egy czedrus fából készült régi szabasu hajó szolgáltatott alkalmat, mellyet Captól, a' jó remény fokán való várostól, éjszak felé tíz mértföldnyire a' tengerpartból ástak ki, épen megmaradva. Lásd Magyar Kurir, 1819. lap. 3.

**) Ázsia, Prometheus anyjáról van elnevezve, annyit tesz, mint középső; Europa, Cadmus hugáról, vagy inkább fejer ábrázatú lakosairól, mert e' görög szó: *Ευρωπος* azt teszi fejer-képü.

5.

Vajda Hunyadi Vár és ennek környéke.

Nagy fénnnyel dicsekszik a' Hunyadi roppant kemény Vár hajdon nagy erősség, most régiség dicső emléke, Fejedelmi Épület. Ez Honni Vár névvel Magyarok Vitéz elejétől a' Honnusoaktól, rengeteg magas kősziklába építettet: Szemben a' Római Aurelianus Császár felesége Diva Faustina által pompáson alkatott mostanig fenn álló Dévai Várral *) mint egy kérkedve fellenkedik az idő ellen, — midőn büszkén felemelkedve, méltán híres egész megyéje nevezetjét adta, 's az idők zivatarait ki állva, máig is mint Fejedelmi Vár nem ok nélkül kérkedhetik. —

Déva felől menet, már messziről, Vajda Hunyadi mező Várassa felett, a' még mostan is szép, fel emelkedett Vár' Épületje tündeklő magas Bástyaival, nézésünk tükörének a' legszebb rajzolatot adja, — bájaló azon közelebbi tekintet, midőn ezt a' tisztán csergedező Zalasd Csermely mellett, és ettől mint egy fél körben körül vágott meredek kő szirtből, felemelkedve láthatni, — el ragadó borzadással szemlélendő, a' nevezett viz által, a' Város felől szélesen ketté vágott kő szirteket, a' bójárásnál egyben foglaló egyenes hosszú 's széles Hidről le nézve azon iszonyu egy forma mélység, hol, alatt nagy élő Bükk fákot, Fűzeket, a' viz széles árkát, és ezen egy jó nagy lisztelő malmot le zuhano gátjával együtt felyülről alá nézhetni; ezenn lisztelő malmonn felyül, a' hegyek felől mint egy 500 lépésnyiről a' Vas hámorakat hallani, melly magában is egy

*) Ezt mutatják, ennek itten tanáltatott több rendbeli apró ezüst pénzei.

különös hallás, az iszonyu tüzek körül dolgozó nagy eszközök, kerekek, és verők, a' halál szín sárga arczatatu fél meztitlen legények halál képei, látásának, elő képzete is borzasztó; ugyan ezen bé járó hidról, melly öt széles kő oszlopokon áll, az ég felé feltekintve, az épületet Bástyáival, hasonló egy magos felleg várhoz, bámulásig lehet csudálni, — ugy ezen Vár magos épületje 's Bástyái' olasz és Goth izlésű 's mivű, sok ablakaiból, jobb felől a' Város, balról a' Hámorok tekintete, és a' körül fekvő hét falukra közel ki látás, mind festést érdemlő, 's nagyon szép; sem írótolli, sem rajz etset elégséges ezt volta képpen elő mutatni. Felyül a' Váron, egy Hegyen, melly ma Szentpéter Hegyének neveztetik, a' Templáriusok' Templomjok, 's ennek kerítése düledéki maradvánnya, sir boltjaik, és sok kiásott Tetemek' emlékei, kétségen kívül, a' régi köz fenn hagyást erősítették, *) a' Templáriusoknak egy darab idejig itteni lakásait 's birtokait, kik Világ szerte szét el terjedtek nagy hatalmú birtokaikkal az 1311-dik Esztendeig.

A' Hunnusok ideje olta évek szerint, ez, ki birtoka lett rendre csak Sigmund Császár Magyarok Királyi idejétől fogva lehet ki puhatolni; midőn 1390-dik esztendőben az em-

*) Hazánkból, a' ritka és gazdagságokkal tellyes Magyar Cholchisból a'kár melly tárgyat ha tsak középszerüleg, és a' helyre nézve olykor szoritva le írni szándékozunk, nem tehetjük azt, hogy hosszabb 's ottan a' Targyról is ki csapó több jegyzésekkel ne szaporítsuk: 's mi ezeknek az oka, az hogy áldott Hazánkban az esmértetések ki meríthetetlenek, és még is ebben, fajdalóm! a' középszerüségénél is lejobb állunk: kard szíjjat egybe foglaló egy réz csatotska, az arra metzve volt jegyekkel, olykor Nevekkal, esztendő számjaival, elégséges Hisztoriai Tudományt világozítani. —

litett Sigmónd, Magyarok Királya, és az egész Keresztyén világ akkori bizodalma és fényne, erősíteni kívánná nagy birodalmát, melly kiváltképpen (a' mostani Fejedelemség) Erdély részéről, a' Törökök felől mindenkor 's nem kevés kesergetések, nyughatatlanságok, között oltalom bástyául, 's mintegy védfalul szolgált, — Hunyad (akkori Hunnod) Vármegyében, és éppen nem messze ezen Királyi Várától a' Sztrigy vize mentinn és ennek melyékén nagy Táborát le helyhezteté még pedig a' kis Káláni meleg Római ferdő mellett Rus és Zeykfalvi téreken hosszában, olly szándékkal, hogy hadait a' Havas alföldi Oláh-ság Fejedelme, a' hatalmaskodó Dán ellen vezérelje, és azt meg hódolván semmivé tégye, a' mint későbbre azután kevéssel meg is győzte, mind ezekről szöllanak Historicussaink; ezen bájos Sztrigy mentinn, és Vidéken nem messze a' Hunyadi Vártól gyönyörre ragadtatott a' szent foglalatosságban lévő Király, 's itt nyugtatta vitézeit, erős katonáit; sok ideig Király hegyének neveztetett azon kies fenn álló magos, és kerek domb (még gyermek koromban többektől hallottam ezt így neveztetni) melly a' külön leírást érdemlő pompás Római maradvány meleg ferdővel kis Kálán nevű mostan kised falunál felemelkedve szemben áll; a' fenn hagyás szerint is, a' Király Tábora közepette, itt volt helyheztetve Király sátora; nállamnál nagyobb Diplomaticus kipuhatolhatná, hogy ezen helyhez is Hunyadi Várhoz közel lévő Szent Király nevű falu, melly maig is így neveztetik, nem erről vette e' nevezetjét? — Azt is igaznak vélem, hogy ezen Király (kit Historicussaink is több helytelenségekkel vádolnak, de még a' Királyok sem egészen menttek ollykor a' rágalmozó nyelvektől) itt mulattában is az irígységig osztotta kegyelmeit,

's használta még nyugalma idejét is. — Jó rendbe vette Hunodi kastélyát Királyi Várnagyságot (Castrum Regale Vajda Hunyad antiquissimum fuit ab olim, usque quo sub Joanne Zápolya Transylvania ab Hungaria separata fuisset, et postea in privatorum Possessionem devenisset, Groff Kemény Joseff Diplomatikai munkája kéziratában is, Hunod, Vajda Hunyod Arx et Castellum név alatt) Historicussaink zavarját a' Nagy Hunyadi János származásáról, kiről ezen Hunod Vár későbbre Vajda Hunyadi nevet vett-fel, ő maga pedig Birtoknevet (praedicatum Nomen) többekben is láthatni, régi 's újabb Historicussaink, a' nagy vitéz Hunyadi János származtatásában, annyi évektől fogva csak azt hagyták meg, a' mit ha elmellőztek volna, éppen tudatlanoknak méltán hirdettetnének, hogy Annia Margsinai Er'sébeth volt, mint hiteles több oklevelek bizonyítják is, — de ezt is a' ki valóban Várnagyi Nemes (Catri Nobilis) még bizonyos Oklevelet mutathatnánk, vélekedésem szerint öregebb Margsinai Sándor Leánya Ersébeth, és ennek Testvérei, Sándor, Gáspár, későbbiek Anka, és Katalina, ezen Margsinai Er'sébeth, hol Nemes, hol parasztlóláknak (mint ők nevezik nyelveken fátának) hol Oláh Beer Leányának írogották 's hogy szép volt mindenüve oda teszik, Hunyadi Jánost mondom hol illy Leánytól és éppen ezen Sigmund Királytól szerelemből fogantatva, hol mint gazdag Oláh Boér Butthoz (ma Butsi Név 's rólla faluk Butchesd, Butehum) hol Hollosi Hunn vagy székelyhez, hibáson a' köz beszéd szerint Cholnochosihoz (ma Csolnokosi) férjhez ment Asszonytól születettnek. Későbbre oklevelekből igazíttathatnak a' nagyon régi Nemzetségi ágazat rendjei Évek' szerint. De itt tsak

a' Hunyadi János' származtatására, tévelygések tévelygéseit, egész a' Vén asszonyok' mesélgetéséig, 's hogy éppen Oláh 's paraszt Anyától származottnak, szerelem gyermekének tették, ezen igaz nagy ősi Magyar vérrel, indulattal, lélekkel bíró halhatatlan nagy vezérünket, semmiképp nem hagyhatni; 's kedvezett e' valamit az Oláhoknak? Magyar Lélek tulajdona, és szívvvel Lélekkel Magyarok boldogítása tündökölt, mind magában, mind Királyságra is felemelkedett fiájában Hunyadi Mátyásban; jó hogy a' Hunyadi János feleségét a' Mátyás' Annját Horogszegi Szilágyi Ersébethet is vagy valami féle-szerelem gyermeknek vagy Oláh fátánaknem declarálták. Ersébeth, Elisabeth Névre, az Oláh leányok, sem régen sem mostan, 's nem-is szoktak így kereszteltetni, ezen Név Nap esik November Holdnap 19-dikén az ó kalendárium szerint, melyet az Oláhok vagy Görögök tartanak, (amár ezen megyei Nemességnek nagy része sok ideig az Orientális vagy Görög vallást tartotta) ezen 19-dik November napjára Kalendáriumom szerint az Abdiás Név vagyon téve; — lásd a' szent Ersébethet a' Magyar Pátronát, mind régibb mind újabb előkelők között a' Matronákat, és Léányokat, származati rend táblákból; *) Mi kellek még több arra, hogy Ersébeth Név magábann-is Magyar, és pedig nagyon régi bevett szokásu, de nem Oláh Név. —

*) Az Erdélyben lévő faluk között Udvarhely Székben szent Ersébeth, ugy Szeben Székben szent Ersébeth, a' Szászoknak Erdélyben való jövedeleik előtt és mais így nevezetik Magyarul, Szászul, 's Németül Hammersdorff, Oláhul pedig Gusteritza, ez Szebenől nem messze. —

Hogy itt hosszasan ne írjak, azt jegyzem meg, de a' mitől el sem állok addig mig egy jobb Diplomaticus ezen vélekedésemről le nem hagyat, hogy ezen helyt, és időbenn, a' Magyar Királyok inkább néztek Nemzetjek fényére, mint ehez képest csekély hasznok annyival kevésbé gazdasági folytatásokra; Sigmund Király is, ekkor Hunyadi Királyi Várnagyságát meg nézvén, az öreg Margsinai Leányával a' többszer említett Er'sébettel hites mátkóságban lévő Hunyadi Várnagy Székely Hollos Jánost nem csak megerősítte Várnagyságában de Királyi kegyelmét azzalis tetéze, hogy Királyi ígéretet adá még nagyobb kegyelmei bizonyíttására is a' mint meg is történt, hogy maradékról maradékra ezeknek adá a' Hunyadi Vár többi egész birtokát, ugy szinten Gáspárnak is a' Margsinai Uradalma' meg erősíttését, — érhető e' még élteben a' Margsinai Ersébeth férje mind ezeknek örömét azt nehezenn hihetni, fija a' nagy Hunyadi fel neveltetéséig bizonyosonn nem, mert különben rolla gyakoribb emlékezet tétetett volna, az Asszonyinak özvegysége, és a' Kisded János árvasága a' gyanu, és rágalmazó irigység által (mert mit nem mocskolhat a' mocskos beszéd) bé mocskolhatta az ősi nagy nemzetséget, de láthatni Historicusainkból is miként bosszulta meg ezt, Hunyadi László, (a' Mátyás Testvére, nagy Hunyadi Jánosnak Horegszegi Szilágyi Er'sébeth-től született gyermekei;) a' Nemzetségeket hántorgató büszke Cilleji Grófon. — Ezek inkább szármoztatásit és Historiai vitásokhoz tartoznak. Ezen Vár Uradalmának birtokában lévén Margsinai Ersébeth a' szerentsés árva fíjával a' kisded Jánossal 1400. Esztben és a' körül kellett lenni statuáltatásoknak (béállításoknak) és ha volt-későbbre, nehéz özvegységét, ilyen

környülményekben kivált, könnyíteni kívánván férjének választott, egy Buthi, némellyek szerint Buthoni nevű alkalmas ügyes férjfiat, ettől is özvegy maradván, így ment férjhez utoljára Cholnokosi Járiszlohó z, kinek a' Cholnokosi Künézség is örök birtoka volt, kitől származott a' mostann is Virágzó régi nemes Csolnokosi Nemzetség. Az 1440-dik Esztendőben a' Hunyadi János tulajdon birtoka ezen Vár (és alatta lévő, mostan Mező Város, mellynek mind régiségéről mind mostani állásáról említett tenni helytelen nem leszen) mint Erdély országának Vajdája (Fejedelme) nevérol, felvette a' Vajda Hunyadi nevezetet, addig csak Hunod és Hunnad Várnak, vagy régebben Hunn várnak említettett.

1445ben Midón Magyar országnak fő igazgatója lenne, ezen várnak északi részét megépíteti négyszegű faragott kövekkel, oszlopokkal, és kókerítésekkel megékesítve, mellyeket a' fen hagyás szerint Budáról hozatott le hajókon; pompásan diszlenek még maig is, kiváltképen a' veres Márvány kőből valók, az úgy nevezett Országháza Palotájában lévő egyik Márvány oszlop, feljúl írása mutatja ezen nagy nevet az esztendő számmal együtt 1452ben, még több építéseket tévén 's a' vár Kápolnáját is Horogszegi Szilágyi Ersébeth feleségével együtt bévégezvén, ennek mind mennyezete, közepén, kereken kőben metzsett irás ket-tőjök nevét, mind a' Korus felett lévő kőből metzsett Holló czimer (magam láttam) jegyek eléggé bizonyítják, valamint a' régiséget, úgy a' Nagy Hunyadi János építéseit.

1454ben Mint Beszterczei Gróf (Comes Bisztriciensis, Beszterce földének örökös Ura, vagy fő Ispánja; az Ispán nevet, bár ez

sem eredeti Magyar nevezet, inkább 's régebben is vették be), és a' nevendék László Királynak Magyar országi fő Kapitánya; minekutánna a' kereszténység akkori hatalmas ellenségein Törökökön szemben vitt vitéz zászlóival megütközött tizennégy harcokban, és ezekben tizszer nyert győzedelmet (lásd dicséreteit minden Historicussainknál) meghalálozott 1456dik esztendő September 1ső napján Benkó Jo'sef specialis Transylvániájában V. Hunyad név alatt) Belgrádi győzedelme után, ettől nem messze Zemlinben.

Ez, Vajda Hunyadi várát és uradalmát, második fijának Hunyadi Hollós Mátyásnak hagyta, ki 1456. esztendőtol fogva, mindjárt a' következő esztendőben testvérenek Lászlónak a' Cilleji Gróf megölésiért feje vétetvén, maga pedig Prágában tömlöttben tartatván, elébb anyja testvére, anyja bátya Horogszegi Szilágyi Mihály gondviselése alatt, annakutánna tömlöttzéből kiszabaditaván, mint megkoronázott Király úgy is mint atyai ós törvényes jószágát birta az 1490dik esztendeig, ekkor meghalálozván Hunyadi Hollós Mátyás Király Bétsből holt teste Székes Fjérvárra temettetett, sirversét láthatni Révai Péter magyar Szent koronáról irt munkájában is. — Hunyadi Hollós Mátyás Királynak halálával minekelötte a' halhatatlan ezen Hunyad Vármegyében és városban különösön pedig ennek környékében 's Hátszeg vidéken több nemesi adomány leveleket erősített a' mint itt ezen helyeken számtalanokat láthatni, újból ajándékozott 's Privilegiomokat adott volna, majd elvesztette Vajda Hunyad is dicsékvő fényét 's e' vár falainak ormai az idő kormától feketésen bévonatva, az egész magyar hazával együtt ekkor méltán is gyászolhatták, mint szinte pusztá magányban, Nagy Király Hu-

nyadi Mátyás és Attya Hunyadi János ditsó életeik el hunytát. —

Ezekről láthatni tudós historicussainkat, itt csak annyit hogy Mátyás ugyan Kolosvárt született, de a' nagyobb testvére László ezen Vajda Hunyadi várban látta legelőször azon világosságot, mellyet későbbre utolsó pillantatja, a' fenebb is érintett tettéért szerentsétlenül zárt bé halálos sötétsggel. Mátyás Király bár keveset lakott is ezen örökös várában, ezt még is nevezetes építményekkel nevelte, 's olly tartós épületre tette, hogy ennek halála után sokáig rendíthetetlen erősségben állott (az Erdélyi Fejedelem Bethlen Gábor idejéig) szép kastély ez még ma is; hogy ezt leírásában ditsérem, azon érzés is ösztönöz, hogy magam is ezen Vármegyei lévén gyakran szemlélttem eztet, 's régiségét mind annyiszor tiszteltem. — Mátyás Királynak mint örökös birtoka, és királyi várnagyság is, egy Bikli János nevű várnagyságával által szállott, Silesiai ágyassától született fijára Hollós (Corvinus) Jánosra, — ki Liptovai Vezér Dalmatiai Tót és Horváth országi Bán, örökségül bírta ezen várat 1504dik esztendeig, ez után ennek özvegye Frangepán, Beatrix, Kristof és Ersébeth nevű kiseded gyermekeikkel még gyenge korokban kimulván az életből, így ezen Kristófban holt ki, a' Hunyadi Hollós Mátyás Király fiu ágán való nemzetsége, Hunyadi Hollós János vezér özvegye Ersébeth megfosztatván a' halál által minden örömeitől, özvegyességét minekutánna férje halálát kigyászolta volna, Brandenburgi Marchio György házasságával váltotta fel, Ulászló Király lévén ezen házosságának legnagyobb szerzője, ezt az egész birtoknak is örökössévé tette (az Istvánfi bizonyítása szerint a' Marchio na-

gyon vesztegető lévén) 1515ben minekutánna látták volna, hogy gyermekek nem lesz, ezen Vajda Hunyadi várát Enningi Therek Cás-pár és Therek Miklós-nak kétségkívül eladták. 1540ben pedig Hunyadon lakott, Thörök Bálint a' mint olvashatni több exemptionális leveleiből is, ez Izabella királynénak, elsőbb udvari emberei közül való volt, az akkori dolgok folyamatjában nagyon nevezetes férjfiu, a' gyermek Zápolya János Sigmond a' Budai vár alatt táborban mulató Török Császárnak a' fő rendek közül negyed magával bemutatván, és ajánlván a' többeket a' gyermekkel együtt a' Császár vissza botosítja, de őtet eltartóztatja későbbre Constántinápolyba vitette és ott öt évek alatt a' tömlöczben meghalálozik, láthatni erről Historikussainkat, ennek javaiban következtek fiai, úgy utolsó onokái János és István 1605-dik esztendőben a' fiu ágon egyedül maradtott Thörök István ezen várát 's a'hoz tartozó jószágát, Bethlen Gábornak (még uraságában) bizonyos summa pénzben eladta. Thörök István a' Bocskai pártosság alkalmával, hogy a' Császár részihez hajlott, a' Szerencsi Országgyűlésen nótáztatik 's jószágaitól megfosztatik; Bethlen Gábortól által vette Báthori Gábor Fejedelem a' Thörök fiu ág kihalálózásával; talán a' Fejedelem adományából birt itten egy Török leány, ki magát a' levelekben Enningi 's néha Vajda Hunyadi Török Katalinnak nevezte. Fennebb is említett Bethlen Gábor, kinek születésével Illyen (régén Illye vár) Ugyan csak ezen Vármegye dicsekedhetik, mint Benkö specialis Transylvaniájában is olvashatni Illye név alatt: „Catri et Domini Illye saeculo 16to Acquisitor fuit Volfgangus Bethlen de Iktár cujus filius Gabriel Bethlen in

hoc Castello Illye primam lucem vidit“ az itt lévő emlék írás bizonyította. Ez mint Fejedelelem 1618ban birta újra Vajda Hunyad Várát, 's a' Török nemzetség kihalásával, hagyta ifjabb Bethlen Istvánnak az Iktári Bethlen István fiának, kit maga fiává is fogadott, és ennek elhalálzására Bethlen Péter, és Katalinának, ezen István testvéreinek Bethlen István meghalálzásával, ezen birtokban volt özvegye Szécsi Mária. 1635ben a' Vajda Hunyadi Vár ahoz tartozókkal együtt Bethlen Péter és felesége Illésházi Catharina birtokára jött. Ezután Bethlen Péter testvére Katalin férjével Zolyomival birta, úgy ennekutána Zolyomi Miklós, és Késmárki Gróf Tököli Imre; az 1674dik esztendőben Zolyomi Miklós notáztatott, és egyéb Javaival együtt ezen Vajda Hunyadi részét is elvesztette az 1690dik esztendőben Tököli Imre második Apaffi Mihálytól a' fejedelemséget magának akarván-el foglalni, a' Törököknek és Tatároknak erős seregeivel a' fejedelemséget bátor volt megtámadni, és ezen nyugtalanságával, mind magának mind feleségének Zrinyi Ilonának ki hasonló bátorsággal védte magát sokáig, de a' végzés elhatározásait ki nem kerülhetvén, tulajdon nagy veszedelmeket okoztak; 's a' hazából kéntelenek voltak kimenni, ez az Ország Törvényne szerént notáztatott, minden javait úgy Vajda Hunyadi birtokát is elvesztette. Feleségéről Zrinyi Ilonáról úgy ezeknek nemzetségekről láthatni Gróf Majláthtól a' Zrinyi Ilona élete leírásában, hogy Constantinápolyban holt meg, a' mint ottani sír verse mutatta: Aurora 1829dik esztendei folyamotjában, csinosan, és elég bőven előadva, a' nagy betsű írótól. — A' Vajda Hunyadi Vár ezután

a' Fejedelmi Királyi uradalomhoz tétetett előbb iső Apaffi Mihály fejedelem részére anakutánna fő urodalmi igazgató (ma Fiscális Director) Hegyesi Andrásnak parantsol, hogy iffi abb Apaffi Mihályt (statuáltassa) bé iktassa. A' sok változtatott birtokok alatt nem kevés viszontagságokat állot-ki ezen diszes fejedelmi Vár; ezt hol Királyok, Vitéz kinezők, Várnagyok, későbbre Fejedelmek, ottannan magányos birtokosok, tartván kezeknél — hol darab időkig szinte puszta magányban álván, 's 1599ben midőn ezt az Enningi Therek Bálint unokái Therek János, és István birnák, az Oláh Mihály Vajda gyülevész pusztítójtól Baba Noaki, és Sásski meghittyei, és Vezére által parantsolatja szerint haramia módon felégettetik; a' Várnak ekkori nagy romlását igazíttatják meg későbbre 1618ban Bethlen Gábor Fejedelemsége idejében a' Várnak déli részét újból igazíttatja és meg is erősíti északfelől való ostrom falakkal hol ezen írás bizonyíttya G: B: az esztendő számmal. A. 1618. — A' fennebb írt időben úgymint 1599dik esztendő táján ezen Várhoz való pompás bójáró Hidis felégettetvén sok ideig csak palló gyanánt szolgált, és így ezen hidnak nagy kóláb oszlopai az essóktól is veretvén majd egészen leromlottanak, ezeket a' mai időig állandó erősségben, újból felépíttette, avagy csak újjította, ezen Várnak fennebb is említett birtokossa Bethlen Péter, mellyet az egyik kő láb oszlopon ezen két betű mutat. P. B. — 2. Második Apaffi Mihály végig Fejedelmi titulussát megtartván meghalálozott 1713ban maradék nélkül, felesége Bethlen Katalin, halála után 1724ben, a' mostan is uralkodó ditsósséges Austriai Ház Erdélyi Fejedelemsége alatt, mostanig Királyi Fejedelmi urada-

Iomnak (Possessio Regii Fiscii) maradt, és valamint Erdély ennek szárnyai alatt, úgy ezen Fejedelmi Vár is, a' sok villongó zavarok után csendességben állíttatik. — 1736ban a' Vár meghasadozott és meggyengült kiváltképpen fedelezetjei mellyre nézve azonnal az egész Hunyad Vármegye megkerestetett a' mint itten több atyámfiától halottam ezeket, hogy a' megújításra szükséges fákat adjon. 1737ben feljegyeztett az egész Vajda Hunyadi Fejedelmi Uradalom (de ezen végben vitetett akkori feljegyzésnél az általom közlendő a' Vajda Hunyadi Várra nézve még régibb a' Vár belsőjét épületje elrendeléseit nevezetjéit, ebből is tekinthetni) Vajda Hunyad mező várossa, és a' nagyon közel körül fekvő faluk, — melyek a' Várnak ablakaiból és bástyáiból felséges kinézéssel látszanak, méltók a' megtekintésre. 1744dik esztendeig ezen egész Uradalom a' Várral együtt többnyire árendában adatván hol 13 hol 14,000 forintokban, mint az árendákkal történni szokott kevésbé meggyengült, — árendátorai voltak tudtomra előbb Steinhibert, későbbre Hofnungswald nevű árendátorok; az után Camarai módon igazgattatott, és külön igazgató tisztsége volt 's maig is az alatt tartatik ditsóségesen uralkodó mostani Fejedelmünk, az 1817dik esztendőben felséges élete párjával ben járván Erdélyben 's ezzel-is nagy kegyelmeket mutatván megtekintette ezen Várat is, és azt előbbeni diszes fényében vissza állíttatni megigazíttani rendelte, így több helyeken mutatja már most Felséges Uralkodó Fejedelmünknek nevét. —

Vajda Hunyad Mező Várossa, majd csak nem alatta fekszik ezen Várnak, 's a' közel lévő falukkal majd egészen a' Vár Fejedelmi Ura-

dalmához tartoztak melly egész Uradalom az eddig leirtam változásokon ment keresztül, 's együtt biratik maig is, kivévén azt, hogy valamint Vajda Hunyad Várossában több kastélyosok, nemesek, úgy a' közel lévő faluk közül is, sokakban elegyesen bírtanak. —

Kenderesi Ferencz.

6.

A' Honni Erdei-gazdaság' rajza.

Az Erdőkkel való czélirányos bánás nem kisebb figyelemre méltó, mint a' Mezei gazdaság, 's Baromtenyésztés Hazánkban; — nem tsak azért, hogy Fa nélkül semminemű helyheztetésünkben el nem lehetünk, hanem azért is: hogy ennek bővségében sok hasznos Intézetekhez láthatunk, a' mellyek mind az Erdő-Birtokosokat, mind más egyéb Lakosokat, egy szóval az egész Hazát, gazdagító Jótéteményökben határtalanul részesíthetik; — valamint az ellenkező esetben: a' Fa' fogyatkozása, bár minemű helyheztetésünkben is tsak nyomorgat, 's minden egyéb igyekezetünkben hátráltat. — Már pedig:

Ila egy, a' dologhoz értő, 's annak belsejébe be látó Erdész Hazánk' vidékeit közelebről szemügyre, 's figyelmére veszi; nagy részint — 's valóban úgy fogja találni: hogy, a' hol az Erdők még a' magok eredetiségökben találatnak, ott a' fa productum közönségesen magát anyaföldének visszaadni, semmivé lenni, és századok alatt szerzett betség 's értékét tsak használhatásának nem tudása végett, el veszteni szokta; — a' hol ellenben sok az Ur, 's mindenik a' közösből a' maga kezére különösen gazdálkodik: ott az Erdők'

helyheztetését hasonlónak fogja találni a' közös lóéhoz, melly jó állapotba nem lehet; — a' hol talán fa emésztő műszerek, 's alkotmányok is, mint p. o. vas, és egyéb ércz-olvasztó kemenczék, Hámorok, üveg Huták 's t. e' f. erősen üzettetnek: ott sok helyen már az Erdők' álladalmának egyaránnya, a' céliránytalan felosztás, bánás, 's elhibázott felvetés okain fogva, minden kerülőben (Turnus) alább alább billenvén, jelenvalóképpen már szenvedő helyheztetésben talál-tatik; nem lehet itt a' Hazája szerentséjét és veszedelmét hazafiúji érzedelemmel szivére venni tudó Erdésznek meghökkenve által nem látni: hogy ezen temérdek pénzbe került, eddig nagy hasznot behajtó, a' vidék lakosainak bizonyos keresetet, 's kész kenyeret nyújtó, és az Ország szükségeit nagy haszonnal ki elégitő Művek, az Erdők' szenvedő helyheztetésében, a' fa' fogyatkozása miatt; eddigleni divatjokból majdan alább szállani, avagy talán végképpen el-is pusztúlni kénytelenítettvén az által mind a' Birtokosokra, mind a' lakosokra, mind az egész Hazára nézve a' leg-terhesebb fogyatkozásu környülmények okvetetlen be ne következtessenek; — a' hol végre Erdő soha sem vólt, 's most sints, e' mellett a' miveletlen 's haszonnélkül heverő posványoknak, sivatagoknak, 's a' futó homok kiterjedésének hossza vége nints: ott az igaz Honni Erdész szá-nakodva meg áll, 's az illy tájon uralkodó fa-fogyatkozást, a' ki-kerülhető segedelem lehetőségével egybe vetvén, egyszerre fel fogja: hogy a' haszontalan nádasok helyén, a' környülményekkel megférhetőképpen a' legszebb Egerfák nevel-tethetnének; hogy a' felesleges, és a' rekkenő héségben kisülő mezőségek a' helyheztetéshez alkalmaztatott Fa-nemből álló Erdökké változtathatnának, mellyek majd a' naphévségétől

most helyét nem találó marhának, árnyékot és enyhelyet nyújthatnak; a' levegőt, a' természet' tudva lévő okain fogva higabbá, 's egészségesebbé tehetik; — hogy a' futó homok megállapítván: azon, annak természetéhez alkalmaztatott fákból álló Erdő, mely a' Lakosokat a' fa fogyatkozástól meg menthetné neveltethetnék; 's t. e' f. — Ehez képpest

Hogy Hazánkban az Erdőkkel való czélirányos bánás általján fogva itthon volna: tsak gondolni is vakmerőség lenne. De többet mondok: hogy Erdei-gazdaságunkat a' virágzás 's tökéletesség poltzára emelhetnénk, vagy tsak emelni is segíthetnénk: azt általján fogva, az Erdőkkel való helyes bánás maximáival megférhetőképpen — Honni környülményeinkben kívánnunk se lehet. Mert

Az erdőkkel való helyes 's czélirányos bánásra nézve igen terhes környülmény hazánkban az: hogy a' határbeli erdei-testek, a' proportionalis osztozások' alkalmasával feldaraboltatni szoktak. Igen helyesen megjegyzték ezt már Gróf Széchenyi István Ő Mga, T. T. Balásházy János, és Udvardy János urakon kívül — több a' dologhoz értelmesen vető Irók is; — a' minthogy valóban tsak ezen egy környülmény is elégséges arra: hogy a' Honni erdei-gazdaság' tökéletesedése 's előmenetelesítése ne tsak hátráltassék, de az végképen semmivé is tétessék. Mert, ugyan hogy lehet azon határbeli erdei-testben, mely a' béhozott proportio szerént 3—4 's több birtokosok között felosztatván, ugyan annyi részekre feldaraboltatott, 's a' hol a' legelő urbarialiter közös még a' jobbágyal is, czélirányos erdei gaz-

daságot képzelni? — a' hol minden birtokos, a' maga elkülönözött részében, tetszése szerént, vagy károsan fősvénykedik, vagy a' jövendőre nem hajtva, 's megfelejtkezve pazarol! — Az illy feldarábalt, 's közös legelőjü erdei-testben a' helyes bánás nem eszközölhető, a' tilalom képzelhetetlen; már pedig: a' ki erdejét használni akarja, annak környűlményes osztályú vágásokat tenni szükséges; és így, akár törűl, akár magrűl, bizonyos részben, periodice mivelve, nevelni is kell; a' ki pedig erdőt nevelni akar: annak szükségképen a' fiatalost, a' marhajárástól bizonyos ideig tilalmazni is kell. Úgy nem különben

Nem lévén hazánkban az erdőkre ex professo értő felvigyázat: minden birtokos a' maga erdejét ideje korán való megátolás nélkül a' jövendő tetemes kárával, 's a' maradék' megnyomorításával szabadon leronthatja. — Igaz ugyan, hogy az erdők pusztításit szorosan tiltó törvényeink nem hibáznak; mert eléggé bizonyítják azt az 1791diki 57dik és az 1807diki 21dik törvény czikkelyek; mellyeknek erejek, 's értelmeknél fogva, arra felügyelni, 's a' pusztításokat gátolni a' Ns. Vármegyék köteleztetnek, de minthogy a' Ns. Megyéknek a' kérdéses tárgyhoz ex professo értő erdészeik nintsenek: a' devastatiót a' Ns. Vármegyék' tisztviselőji, más egyéb foglalatoosságokkal elfoglaltatva lévén, tsak akkor veszik észre: mikor már az ösmért erdőbe, tsak imitt amott egy két fát felálni tapasztalnak, vagy a' midőn ez iránt a' fenyegető nyomorúságot tulajdon nyakokra várható lakosok által figyelmetesekké tétetnek; melly szomorú,

s minden rendű és sorsú lakosokra hosszas szükségét árasztó környülménynek következése aztán a' 15—20 's több esztendőig is eltartó a b s o l u t u m s e q u e s t r u m ; melly annál keservebb, 's annál tovább tart; mennél szűkebb a' lerontott erdőt helyre hozható, a' megszorúlt környülményekhez szabott utasítás, 's jó tanács! — de ezen felül, ha tsak ugyan hosszas betegségéből valahára mennyire annyira fellábalhatna is az erdő: hol az a' gát, melly azt újra 's kevés esztendők alatt, elébbi gyászós sorsára juttatni ne engedje? — nem akarok újjal muto-gatni, 's czéлом ellen lenne az illy példázgatás, mellyel külömben is a' tudós 's belátó olvasónak tsak unalmat okoznék; — de valóban így van a' dolog általján fogva, melly annál veszélyesebb, mennél kisebb, és közösebb az erdei-birtok. —

A' nagyobb 's tiszta birtokú, vagy is uradalmi erdei-testek sorsa tehát szerentsésebb helyheztetésű lehet hazánkban. — Azonban, hogy azok is szokott alkotmánybeli szerkeztetésekre nézve a' czéliránynak megfelelhetnének: — a' mennyire tsak honnunk nevezetesebb uradalmainak systémáival ösmeretes vagyok, épen nem mondhatom. — Mert kétféle az eset; vannak uradalmak, mellyekben az erdőkkel való bánás, vagy is az erdei gazdaság, vagy egészen, vagy némínemüképen, a' kórmány minden esetre a' gazdaságbeli tisztectől függ. Vannak ellenben olly uradalmak is: mellyekben az erdei-gazdaság a' mezei-gazdaságtól egészen elválasztva lévén, az egyedül erdész-tisztekre, 's különös erdész-kórmányra bizattatva van.

Az első esetbeli systéma, már alapjánál fogva rossz, és minden kitelhető törekedés mellett is, arra való nézve, hogy az erdei-gazda-

ság, tudományos principiumain fogva, czélirányosan folytattathassék sikerelhetlen. — Tűrhetőbb, vagy tűrhetetlenebb állapotja csak annyiban különbözik: a' mennyiben az, a' gazdaságbeli tiszteknek több vagy kevesebb befolyásoktól függő. — Mert ha azt nem említem is: hogy *pluribus intento minor est ad singula sensus*; ha azt felteszem is: hogy a' gazdaságbeli-tiszt egyszer'smind az erdész tudományokban jártas; annyi csak ugyan igaz marad: hogy ha jó gazda-tiszt, birka nyájjának 's gulyájának kedvezni fog, és így az erdő ritkítás ott, a' hol nem szükséges, vagy a'kor, mikor nem kell, az erdési principiumok' elmellőzésével, — csak hogy kedvelt marhájának jó legelőt szerezhessen, — elmúlhatatlan gondja lesz; valamint szinte, a' nevendék erdőt, ugyan ezen szempontból, a' tilalom alól kelleténél korábban legelőnek felszabadítani hajlandó lesz; és e' szerént már *ipso facto* rossz erdész, valamint megfordítva rossz gazda.

De nem sokkal jobb az olly alkotmányú uradalombeli erdei-gazdaság is: a' hol ugyan az erdőkkel való bánás belsőképen, u. m. a' vágások' elrendelése, mivélés, tilalomra való felügyelés, 's a' t. az erdész-tisztekre bizattatik: de ellenben az erdei *productumok*nak elintézése, 's haszonra fordítása a' gazdaságbeli tisztektől függ; — mert az erdei *productumok*nak a' környülményekhez alkalmaztatott czélirányos elintézése, 's haszonra fordítása, az erdész tudománynak egy olly nevezetes cikkelye, melly sokkal nagyobb figyelmet érdemel: hogy sem a'hoz akár kiis, a' ki az Erdész-i-Technologiában nem jártas, helyesen, 's megczáfoltatlanúl hozzá szólhatna. Igen sok példáját hozhatnám itt fel az erdei *productumok* rossz, vagy

hozzá nem értő elintézésének, 's kárral járható használásának, ha a' példázgatás, és a' specificumokba való ereszkedés felvett czélom ellen nem lenne. Erről tehát általányosan csak azt ajánlom a' megjegyzésre: hogy bár minémű Intézetnek vagy gazdaságnak czélirányossága, és a' lehető tökéletességig felvihető virágzása csak úgy eszközöltethetik: ha az a'hoz megkívántató eszközök arra való k, jók és nem heterogeneum surrogatumok, egy szóval: ha az alkotmány czélirányos. E'hezképest az értelmes erdész-tiszt ösztönétől is csak lehet azt megvárni: hogy az alapos intézeteitől függő erdei test, a' mindenkori egyarány fentartása mellett, a' környülményekkel megegyeztetve, leg kitelhetőbb jövedelemmel adózon. —

A' másik esetbeli systéma: mellyben az erdei-gazdaság a' mezei-gazdaságtól egészen elkülönözve lévén, az egyedül tanúlt erdész-tisztektől, és különös erdész kormánytól függ, a' legczélirányosabb lenne ugyan magában; ha az is hozzá járúlna: hogy mind az erdészi kormány, mind az erdész-tisztek a' honni környülményekbe beavatva lennének. — De a' mint a' tapasztalás bizonyítja: kevés erdész-tiszt, és még kevesebb erdész-kormányozó Hazafi találtatik Honnunk' uradalmáiban; mellynek oka nem egyéb, hanem csak azon környülmény: melly szerint hazánkíjái az erdész-tudomány tanulására magokat ritkán 's kevesen adván, ezeknek fogyatozásában Nagygyaink külső országokból résszerint tanúlt erdészeket uradalmáikba beszerezni kintelenítettnek, résszerint szolgálatjokban lévő szinte idegen nem-

zetbeli vadászait erdészi hivatalokba helyhezteni bevett szokásból, jónak találják. — Már hogy akár ez, akár az, a' várt céliránynak meg nem felelhet, arról, a' ki a' dolog belsejébe betekinthez, könnyen meggyőződhetik. Ugyan is

A' Honni Erdei-gazdaság, a' maga kiterjedésében lévő erdész-tudományon, ez pedig a' Honni törvényeken törvényesített helybeli szokásokon, vagyis a' Nemzeti 's helybeli környülményeknek alapos ösméretén lévén épülve: ki fogja azt egy idegen erdész tisztától igazsággal kívánhatni, hogy az, ezen meg kívántató ösméreteknék fogyatkozásában, a' kezére bizott Erdei-testről egyszerre a' legjobb gazdaságbeli erdész plánt elő teremtese, mellynek, a' környülményekkel meg-férhetőképpen, mindenkori egyarányban a' leg kitelhetőbb hasznót hajtani kellenék? — lehet e' ezen fogyatkozásokat egy idegen Erdésznek vétkül tulajdonítani: ki különben otthon az erdészi tudományokba alapon be avatva lévén, Hazánk környülményeit Honnja környüállással fenékkal ellenkezőnek találja? — Tsak idő tehát, és nem kis idő, nem is kevés szorgalom fog kívántatni arra: hogy egy illy tapogatódzó idegen Erdész Honnunk' világára bukhasson, 's tudományát Hazánk környülményei' kaptájára redigálván, rendeltetésének, 's a' várokozásnak célirányosan meg felelhessen; hogy nagy előre való vigyázattal 's óvakoddással minden káros és bajos következeseket, mellyek ezen botorkáló interstitium alatt könnyen meg történhetők, ki kerülhesse. —

A' mi illeti az erdész-tudományokban járattan, a' Honni nyelveket nem ösmérő idegen vadászoknak erdészi hivatalokba való helyhezteté-



sét: világos czéliránytalansága tekintetéből, a kérdés bővebb czáfolatot nem kíván. — Egyébiránt mivel a' szomszéd német birtokú Tartományokban a' vadászok, tulajdon vadász tudományokon kívül, az erdő mivélésben is némienmü képpen gyakoroltatnak, 's letzkéztetnek: azok, mint fellügyelő erdész tselédek, ha még is a' Honni nyelveket beszélik az erdő mivélés mellett nállunk is jól használtathatnak; de hogy e' kevés practicus erdészi-ösméretöknél fogva, egy Erdészi hivatalnak czélirányosan megfelelhessenek, szint úgy visszás, valamint hogy az is visszás lenne: hogy egy paraszt földmivelő, mivel irni, olvasni, szántani, vetni, aratni, kapálni, kaszálni, 's szállót mivelni tud, — ezen gazdaságbeli ösméreteinél fogva valamely Uradalomba, Kasznári, vagy Tisztartói hivatalt viselhessen. —

Az eddig röviden elő terjesztett fogyatkozásoknál 's nehézségeknél fogva tehát el-hitetheti magával a' tudós olvasó: hogy az erdei Gazdaságot Honni környülményeinkben a' virágzás azon poltzára, mellyben az a' szomszéd német birtokú Tartományokban jelen valóképpen talál-tatik, általlyán fogva fel-nem tehet-jük, vagy tsak hozzá közel se segíthet-jük; mivel az még mind e' korig itt-virág-jának bimbójába sints! — azonban.

A' ditsó Magyar nemzet a' fel-világosodás, 's tökéletesedés útján, a' leg miveltebb nemzetekkel, született reátermetségénél 's nemes büszkeségénél fogva versent futni törekedvén: lehetetlen, hogy ezen Honni gazdasága' egyik nevezetesebb 's figyelemre méltóbb ágának, mellyből nem tsak mindennapi elkerülhetetlen szükségét pótolhatja, hanem számtalan gazdasági jövedel-

meit is merítheti tökéletesedését elősegítő módjaival, mellyekkel bir, annak gátoló 's hátráló nehézségeit, egész készséggel útjából ki mozdítani vonakodjék, és azt a' célhoz minél előbb juttatni nekivánnya! — E' hez képeest.

Én, ki fellyebb ezen Erdészi gravameneket nemzeti őszintességgel, hazafiúi kötelelességből egyedül édes Honnom' minden részről való előmenetelesítését buzgóan óhajtva e' folyó Irásunk' tudós Olvasóinak figyelmeke alá terjeszteni kívánám, tsekély tapasztalásom, 's a' dologhoz vető belátásomnál fogva, az előadott fogyatkozások' meg orvosolhatásárúl való véleményemet szinte, a' következőkben meg bírálások alá bocsátom. — Ugyan is, szükségesnek találom.

1-ször Hogy olly Törvény hozattatnék: melly szerént, az ugyan egy határbeli Erdei-testeknek proportionalis fel-osztások, 's fel-daraboltatások általján fogva eltiltattatnék. Így léssen eszközölhető az; hogy az egész határbeli Erdei-testben, célirányos Erdei regulatio, 's gazdaság' normája, minden akadály nélkül be-hozattathasson; — de a' proportionális osztály is tsak így lehet az Erdei birtokokra nézve, a' legcélirányosabb, 's az egy arány leg igazságosabban eltalálva: ha a' köz birtokos Urak, a' magok illetőségét, akár be számítandó Erdei productumokban, akár pénzben, az egy testbeli, 's annak rendje szerént manipuláltt közös Erdei jövedelmekből osztani fognák.

2-szor Az Erdők leronthatását gátoló, 's azoknak jobb karban hozhatását eszközlő-célirányos fel-ügyelés tekintetéből igen szükségesnek vélem; hogy minden kissebb Ns. Megyében ugyan egy, a' nagyobb kiterjedésűben pedig két tökéletesen kitanúltt Honni születésű, Erdész, il-

lendő character 's fizetés mellett behozattassék, kinek kötelességeit már rendeltetése magában foglalná; — Ugyan is, lévén a' Ns. Megyéknek illy hiteles, 's tanúlt Honni Erdészeik: a' Devastatiók mindjárt ideje korán észre vétetnének, bejelentetnének, 's a' káros veszedelem annak idejébe elháríttatnék, és orvosoltatnék; — ezen felől, melly meg betsülhetetlen közhaszon háramlana e' figyelmet érdemlő intézet által az egész Hazára nézve, tsak azon tekintetből is: hogy ezen Vármegyék Erdészei a' kisebb birtokú Birtokos Uraknak, kik magoknak különös tanúlt Erdészeket nem tarthatnak, — Erdejökkel való helyes bánásokra 's használhatásokra nézve, a' legcélrányosabb Utasítást, 's tanátsot adhatnának. — Azon Megyékbe a' hol a' fa szűk, vagy éppen nints is, a' környülményekhez képpest, sok haszontalanul heverő bitang helyeken Erdőket nevelnének 's a' Lakosokat idővel ezen fogyatkozásoktól megmentenék; — egy szóval, ezen hasznos intézet, minden rendű és sorsú lakosokat következésképpen az egész Hazát, ki mondhatatlnnúl boldogítaná!

Arrúl, hogy Országos Erdei Felügyelő Biztosság felállíttassék *) még

*) „Non omnia jura, quae circa Sylvas
 „versantur, privatam Dominorum Ter-
 „restrium proprietatem, utilitatem-
 „que respiciunt; dum nempe de iis
 „conservandis, optimaque ratione co-
 „lendis agitur, ne qui jam pene ubique, sed
 „praecipue in frequentioribus Urbibus, admodum
 „gravis evasit lignorum defectus, et caritas, am-
 „plius adhuc augeatur. Utinam media aptis-
 „sima eatenus, quo ocyus adhiberentur,
 „Verum haec nos aliis relinquimus, quae pri-
 „vati juris sunt, pro instituto nostro solum excu-
 „turi, eo tamen observato, quod privata com-

talán most szót is tenni korán lenne; — el jön majd reményem az az idő is, mellyben annak szükséges volta el ösmértetik; nyólni kell elébb mindennek, hogy éredésre, 's tökéletességre juthasson; a' nagy Természet' szent törvényeinek elmellőzhetetlen Rendében bizonyosan eljutunk igyekezve a' célhoz majd mi is, úgy, mint mások!

3-szor vagy talán leg is legelőször: szükséges lenne Hazánkban legalább egy Erdészi nevelő Intézetnek felállítása; mellyben az Erdész-tudomány a' maga egész kiterjedésében, Anyai nyelvünkön tanítatnék. Ezen Intézetnek, Hazánk' azon részén helyeztetve lenni kellenék: a' hol nem tsak haszontos, de szálkás levelű, 's különféle fekvésű Erdők is találtnak; mint p. o. Selymetz Bányán, hol a' királyi Erdészi nevelő-intézethez, egész Pagonyok tartoznak, mellyekben a' Tanulók, a' különféle Erdőkkel való hánást, haszonvételek nemeit, 's neveléseket in praxi láthatják. Azonban

Mivel még Anya nyelvünkön Erdészi-tudományokat tanító Könyveink nintsenek, magában értetődik: hogy ezeknek köz meg-bírálasok után való kiadattatások mindenek felett való lenne; Örömmel olvastam a' múltévi Tud. Gyűjteményben Szent-Pétery Urnak azon Erdészi értekezését, mellyben ezen hijjánosságnak kipótlását ígerte, és résztvevő sajnálással érzem sebeit, mellyekben hivatalos Bányászi szorgalma sínletti; szivemből kívánom gyógyulását, 's erőt ígéréte-

„moda, rationibus boni publici semper
„subordinata esse oporteat“. Kelemen
in Instit. Jur. Priv. Hung. Lib. 2-de Rebus Vol. 1.
Pag. 547.

nek tellyesíthetésére — mellyre ezennel hazafiúi szerénységgel, mint ösméretlen barátja, emlékeztetem! — örömmel osztoznám véle a' nagy munkába, melly egyes, 's hivatalban lévő embernek valóban soká tartó dolog — ha hivatalos helyheztetésem engedné: mellyben e' néhány soraim írására is az időt lopni kintelenítettém. Egyébiránt

Két három esztendő nem nagy idő; melly alatt nemzeti Erdészi nevelő intézetünk' nem létében is — ha javallatom Hazánk Attyai előtt a' sikereltetésre méltónak, vagy szükségesnek találatnák: akár minden Vármegyéből egy arra termett, 's alkalmas Ifjú ki még is a' német nyelvben mennyire annyira járatos, 's a' Philosophicus Cursust jó végezte — Selymetz-Bányára, az ott lévő igen derék királyi Erdész-intézetbe küldettétvén: onnan a' meg-kivántató Erdész-tudományokba elegendőképpen beavatva térne vissza Megyéjébe, 's e' szerint, minden Nemes Megye, három esztendők múlva, tanúlt Honni Erdészeknek adhatna — Interesse kenyeret! — Ha Hazánk Naggyai ugyan a' tévők lennének, az által nem tsak az eszközöletnék: hogy külső Országokból, nagyobb részről a' czélt el nem érve idegen Erdész tiszteket, nagyobb áldozatokkal be hozni nem kéntelenítettének, hanem a' Honn fjjainak adnák azon kenyeret, mellyet sok idegenek esznek, 's a' kik azt a' mondott okokon fogva nálunknál jobban meg nem érdemelnék. —

Jánik Ferencz,
Murányi Uradalombéli
Erdő-Mester.

II. L i t e r á t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-ismértetés.

A' tudományok özsvesége. Első kötet. I. A' közönséges tudománykör. II. Nyelvtudományok osztálya. Rendbe szedte Nyiri István, a' S. Pataki Kollegiumban a' Philosophiának közönséges Tanítója S. Patakon, Nyomtatott Nádaskay András által 1829. Közép Sad rétbén.

Az Író az Előbeszédben elébb az Encyclopediai conversatioi, bibliothekai szótároknak, mellyek minden tudományos szavakat betűk rendi szerint adnak, sokaságát említi, 's azután így szól: „De hát mindég A B Cére kelle vissza vezetnünk? Mikor a' Tudományokat akarjuk eljárni, örökké A B Cszerint való szókat keresgessünk é, hogy azoknak kötelein járván, a' szótároknak első és utolsó lapjai között, vezér nélkül tévelegve sokfélét könnyen, valami tudományos egészet igen nehezen, szoros özsvéköttetést pedig, a' mi a' tudományok lelke volna, sehol se találjunk?“

Magyar Literaturánkat ugyan az a' panasz, hogy benne sok tudományos szótárok volnának, épen nem illeti; mert fájdalom! még azokból is inkább szükségét látunk. Mindazáltal, hogy a' tudományok' szoros renden és költsönös függésben lévő özsveséget, a' mint csak lehet egy nagy familiai tudományos sorba együve állítva nyelvünken birhassunk, azt a' Szerzővel együtt mi is szivessen ohajtjuk, 's azért munkáját,

mellynek ilyen czélja van, éppen nem feleslegesnek, sőt szükségesnek tartjuk.

Ezen első kötetnek, mint a² cím - is mutatja, két része van: Iször A' tudománykör 2-szor. A' nyelvtudomány osztályai. Mi foglaltassék ezen két részben, a² következő mutató táblából kitetszik.

§. 1, 2, 3,

Gondolkodás formáji

Mennyiség, Quantitas:

Közönség, Részszeréntvalóság, Különösség.

Minéműség, Qualitas:

Állítás, Határozás, Tagadás.

Viszony, Relatio:

Állandóság, Következés, Költsönösség.

Viszonzodás, Modalitas:

Szükségesképpenvalóság, Léteesség, —

Lehetség.

Az Encyclopaedia:

Mennyiségére nézve §. 5.

Minéműségére nézve 6.

Viszonjára nézve 7.

A' Tudósság nemei

Viszonzodására nézve 8.

A' Rosusseau ellenvetése 9.

Hasznai 10.

Encyclopaediai elosztások:

Elfelejtve

Öszvetéve a' gondolkodás formájival

A' Tudomány öszveségének elosztásai §. 11.

Krug Úr elosztása 12

A' Német új Encyclop. eloszt. 13.

A' Convers. Lexiconé

Heusinger Úr elosztása

Ersch és Gruber elosztásai.

Encyclop. története 45.

Alexandriai oskola, Középidők,

Báco Verulámi, Apáczai Tsere János.

Szótáras Encyclopaedia:

Zedleri Lexicon

Britannica Encyclopaedia,

Frantzia 's a' t.

Systematica Encyclopaedia:

Németek Magyarok.

Bibliothekák elrendelése 16.

A' nyelvtudományok.

Elosztása 18.

Mennyiségiek, Írás, Olvasás.

Minémúségiek, Grammatikák.

Visszonosságok, Iratértések és Magyarázatok.

Viszonzodásiak, Rhetorika és Poesis

Krug Úr elosztása 19

I.) Nyelvtörténet 3 részei a' mondhatóságok után.

1.) Nyelvek öt rendei: Chinai, Indiai, Eu-
ropai, Asiai, Afrikai, —
Amerikai 21.

2.) Eredete a' gondolkodás formáji után 22,
23, 21.

3.) Atyafisága 25.

II.) Irástörténet, Betütörténet 26, 27

III.) Magyar írás, olvasás, Betűk és hangzó-
dók tulajdonságai 28.

IV.) Diplomatica 29.

Graphica, Semiotica, Formularia.

Magyar betűk írás kor' változásai 30, 31.

Írásmód korai 32.

V.) 'Sidó írás.

*Betűk formáji 35.

Pontozás nélkül való olvasás 36.

Vocalis jelek 37. Swa jelek 's a' t. 38.

VI.) A' Syriai és 'Sidó betűk hasonlatosságok 40.

Syriai öt vocalis 41.

Hangkeményítő 's a' t. jelek 43.

VII.) Arabs és Syriai betűk hasonlatossága 45.

- Arabs vocalis tsak három 46.
 Helyesírás jelek 47.
 Arabs, Persa, Török írás különbözőzései 49.
- VIII.) Görög betűk 50.
 Vocálisok 51. betűk elosztása 52.
- IX.) Római betűk 53.
 Felülírások 54.
- X.) Hieroglyphok 55.
 Hor Apolló által 56.
 Zoéga által 57. Grotfend 58.
- XI.) Pásigraphia 59.
- XII.) Kryptographia 60.
- XIII.) Stenographia 61.
- XIV. Telegraphica 62.
 Története 63, 64.
- XV.) Siketnémák betűji 65, 66.
 Schwartzér Úr könyve 67.
- XVI.) Közönséges Grammatika
 A' szók 71.
 Mennyiségekre nézve : egy több szerűek,
 Sing. Dual. Plural.
 Minemúségekre nézve : valóságot tevők, és
 különösen.
 a) Dolgot, Nomenek.
 α) Érthetődő, Substantivum.
 β) Mássalérthető, Adjectiv. Ezek sok nyelv-
 ekben + és — ra 's neutrumokra moz-
 dittathatnak, 's mindég változtathatnak
 léptsőkön grádusokon.
 Viszonjokra nézve : Közönségesen :
 Törzsök vagy származott szók. Különösen:
 Mennyiségi származás, Minemúségi és vi-
 szonos.
 A' viszonos származás, különösen a' Nome-
 nekben : Okozást (Genitiv), Mivoltot
 (Dativust), és Átmenést az az, Decliná-
 lást ad elő.

Viszonzódásokra nézve a' szók : ígék, verbumok 72.

Az ígéknek :

Mennyiségekre nézve időjük van.

Az idők : következő Mult és jelen időknek combinatiojiból jönnek ki.

Mineműségekre nézve: Activum, Passivum 's a' t. formájuk 73.

Viszonosságokra nézve: gyökerek és származottak; ezek :

A' módra, lehetségre, időre vitettetnek a' módálítás miatt 74.

Minden Syntaxis 3 törvényből jön ki; okozás, mivóltos és átmenő ejtések törvényeiből.

XVII.) Magyar Grammatika :

Miért alkalmatossabb a' Magyar nyelv a' gondolkodás kiadására? 78.

Szó származás (a' Substantivumoknak)

Mennyiségi képzők 79.

Minéműségi 79.

Viszonos különösen :

Mivóltos, k, r, sz, ly 's a' t. 80.

Okozást képző 's 81.

Okozatot: t, l, m, 's a' t. 81.

Szószármazás (az Adjectiv) 82.

Hány ejtés van szorosán a' magyarban? 83.

Birtokos ragaszok 84.

Névmássai 85.

Igeformák eredetiek öten, de a' mellyekből 325 's több jön 86, 87.

Ige származások 88.

Módok 89. Conjugatio.

Magános és öszvetett állapotban 90.

Idők 91. személyek 92. formáltatásai.

Rendetlen ígék v, j, sz betűsök,

Adverbiumok képzőji a' categoriák után 94.

- Az előlutojjárók Ablativust tsinálnak 95.
 Magyar Syntaxis 97.
 Idók következése az ígékben 99.
- XVIII.) 'Sidó nyelvtudomány.**
 Ejtegetés, Motio, Compar. 101. 102.
 Névmássai, birtokos ragaszok 103. 104.
 Ige forma nyoltz 105. Conjugálás 106.
 Rendetlen ígék 107. Syntaxis 108. 's könyvek.
- XIX.) Syriai nyelvtudomány 110.**
 Ejtegetés, Hasonlítás 111.
 Névmássai 113. nyoltz igeformák 114.
 Syntaxis 115. 's könyvek.
- XX.) Arabs nyelvtudomány 117.**
 Ejtegetés ennezés utánna vetéssel.
 Névmássai 118.
 Arabs ige forma tizenhárom 119.
 Szófüzés 121.
 Grammatikai elfejlések 122.
- XXI.) Deák nyelv: ötféle ejtegetés 123.**
 Mozdítás, hasonlítás 125, névmássai 126.
 Ígék, módok, idók, 128.
 Formák, Conjugatio 129, 130.
 Részetskék 132, 133. Syntaxis 134—141.
- XXII.) Görög nyelv.**
 Ejtegetés 3 féle 143, 144.
 Mozdítás hasonlítás 145. Névmássai 146.
 Ige formák 147. ezeknek idő, személy és
 mód szerint való változásai 148—150.
 Részetskék 151. Syntaxis 152—155.
 Dialectusok 156.
- XXIII.) Szótár tudomány 158. elosztása 159.**
- XXIV.) Iratitelés az iratok mivoltjokra nézve;**
 törvényei, áctegoriák szerint 161, 162.
 Iratértés, Hermeneutica.
- A.) XXV.) Kitétel által, Exegesis.**
 Törvényei categ. szerént 165—167.
 Alkalmaztatott iratértés:

- a.) XXVI.) A' régiség tudományára 168.
- b.) XXVII.) A' Törvény magyarázására.
A' Törvény homály 1) magában a' törvényben vagy 2) az esetben van, 's magyaráztatik: 1) megszorítással, 2) kiterjesztéssel 169, 170.
- c.) XXVIII.) Szentírást magyarázó tudomány közönséges: 3 szakaszokon 171. különös 173.
- B.) XXIX.) Fordítás által 174, 175.
- XXX.) Folyóbeszéd:
Kigondolás, tárgy, magyarázat, megmutatás 177—180.
Eredeti és származott közhelyek 181.
Elrendelés; Periodus, Chria, Oratio 183—185.
Előadás törvényei a' gondolkozás formáji után 186.
Tropusok 187.
Mennyiség: Synecdoche.
Minéműség: Metaphora és Ironia.
Viszonosságra nézve: Metonymia.
Figurák 188. a' gondolkozás formáji után.
Beszéd mivtanítása 189. Története 190.
- XXXI.) Kötött beszéd.
Láb, vers, versezet 191.
Rövid, hosszú, szótag 192.
Versek nemei 193.
Köztulajdonságai, megszorítás, szabadság.
Magyar Jambusok 194.
Dactilicusek 's a' t. 195.
Arsis, Thesis, Nyugvás 196.
Véghangu versek 197.

Kis János Superint.

B.) Külföldi Literatura.

Seminárium és Templomok New-Yorkban.

(Kivonat az Allgem. Kirchen Zeitungból, 1829. Köt. VII. Nro 110.)

Azon többféle vallásbeli felekezetek közt, a' mikre New-York' lakosai oszolnak, legnevezetesebb az Episkopálisok' felekezete, nem annyira számára, mint inkább részeseinek gazdagságokra 's tekintetökre nézve. Ehez tartoznak a' legjelesebb és legnagyobb fontosságú familiák, 's valamint Bostonban a' jó ton kívánja Unitáriusnak neveztetni, szint úgy a' New-Yorki nagy világban a' *savoir vivre*' egyik czikkelye, ugy jelenni meg, mint az Angoly egyháznak tagja. Ennek a' felekezetnek ekklésiai vagyona igen nagy, 's templomai mind külső nagyságokkal és soliditásokkal, mind belső pompájokkal 's elegantiá-jokkal kijelelik magokat a' többi vallásbeli felekezetek' csak nem minden templomai felett. Az Angoly Egyház az is, mellynek egyedül van New-Yorkban theologiai Semináriuma. Az e' végre újonan emelt épület a' Hudson' partján, valami egy órányira fekszik a' város' közepétől, mezei csendes és romantos vidéken. De cz inkább vesztett, mint nyert, a' három emeletű, merő kőből álló, kastély alkatú 's új gothusi stylú házban, mindazáltal a' tövében hullámozó felséges folyó, és a' szük karajablakokból a' New-Yerseyi szomszéd Státusnak rétvölgyeire 's erdős halmaira a' folyón keresztül messze terjedő kilátás ismét eltörli azt a' kedvetlen benyomást, a' mit az építőnek bizarr, gothus ideáji a' látogatóban támasztottak. De mind e' mellett is sajnálatra méltó, hogy az ajándékok, a' miknek az egész Intézet köszöni lételetét, 's a' mik az

Episkopálisoktól a' Szabad Statusok' minden részeiből, mint egy Nemzeti Intézet' alapítására, összefolytak ezen főépület' külső 's belső elrendelésére nem czélarányosabban fordítottak. A' mi a' Semináriumi tudományokat illeti, találni ugyan az Intézet' plánumában Kathedrát az ugy nevezett rationalis Theológiára és kathedrai ékesszólásra (Natural Theology and Pulpit Eloquence), a' Bibliai kritikára és Exegesisre (Biblical Learning), a' Dogmaticára (Systematic divinity), a' Pastoralis Theológiára és Egyházi Disciplinára (of the Nature Ministry and Polity of the Church), és a' Görög's Keleti Literaturára (Oriental and Greek Literature); de az első, a' miről a' New-Yorki Püspöknek kell gondoskodnia, a' negyedik és ötödik, melyek közül amaz a' megyebeli Predikátorra, és emez a' Collegiumbeli egyik Tanítóra bízott; inkább csak papirosson, hogy sem valóságban existál, 's még, a' mint mondják, a' tőkepenz' szüke miatt a' Dogmatica Professora is elbocsátott az újabb időkben, ugy hogy jelenben a' fiatal Theologok' nevelésének fő és csak nem egyedül való munkáját az of Biblical Learning' Professora végzi. Szerencsére Turnar Ur, a' ki ezen hivatalt viseli, és ben a' Semináriumban lakik, tudós ember, 's hivatalának jó jelkű hűséggel áldozik. A' tanulók' mostani száma legfelebb 30-ra megy, és az Intézetnek esztendei jövedelme valamivel többre 4000 Dollárnál.

N-w-Yorkban az Episkopálisok' 18 templomai közt különös említésre méltók a' Trinity Church, St. Pauls Chapel, St. Johns Chapel *), St. Georges, St. Thomass,

*) A' Chapel nevezet alatt nem kell valami kicsiny kápolnát érteni. Ez a' két templom csak azért mon-

Christ és Grace Church. A' három elsőben a' Püspök és három Diakonus egymást váltva végzi az Isteni tiszteletet, a' többinek mindeniknek saját Predikátora vagyon.

1. A' Trinity Church a' Püspöki Megyének fő temploma, 's régiségeért és gazdagságáért az Episkopálisok' anyatemplomának lehet Amerikában tekinteni. Jószága felette sok és esztendőnként nevelkedik, 's összes birtoka több milliom Dollárokra becsültetik. A' mostani Szent Háromság' temploma 1788-ban épült egy hasonló nevűnek omladékain, mellyet a' revolutio' háborújában megemésztett a' tűz. Külseje a' gothus stylnek nyomorult másolatja. Belseje gazdag, 's Londonban készült jó orgonája vagyon. Ebben a' templomban a' Vasárnapi kétszeri, sőt néha háromszori Isteni tiszteleten kívül, Isteni tisztelet tartatik Szerdán és Pénteken is. A' temető, melly az épületet három oldalról keríti, a' város' legregebbeinek egyike az egyházi könyvek szerint, 160,000-nél több meghaltnak szolgál kezdetétől fogva nyugvó helyül; és azon sok, rész szerint költséges emlékjelek közt, a' mik ebben találtatnak, vagyon az esméretes revolutiói kőse is, General Hamilton é. A' város' Tanácsának amaz újabb időkben kiadatott rendelése mellynél fogva nem csak ebben, hanem a' hözel fekvő St. Pauls Chapel' temetőjében való temetkezés is 250 Dollár büntetés alatt megtiltatik, nagy kedvetlenséget okozott a' vagyonos lakosok közt, és heves, de még is sikertelen remonstratióval járt együtt.

2. Sokkal tetszőbb és jobb ízléssel épült 1765-ben a' St. Pauls Chapel, melly 234 láb ma-

datik Chapelnak, mivel a' Trinity Churchnak leánytemploma 's töle függ.

gasságú tornyával a város' egyik fő diszének tartathatik. A' bejárás négy Jóniai oszloppal ékesített Portal, 's e' felett egy vak ablakban Pál Apostol' képszoبرا helyeztetett. A' bejárás' baloldalán, a' templom' fő ablaka alatt, látni a' falban azt a' márvány emléket, a' mit a' Quebec' ostromlásakor, 1775-ben elesett General Montgomerynak a' Congressus állítatott. A' templom' bolthajtását Korinthiai oszlopok tartják, 's róla 8 üveg koszorú lámpa függ. A' Kathedra és Oltár pompás. Itt is jó orgona vagyon. Az igen tágas és sirkövekkel tömött temetőben vagyon többek közt Cookenak emléke is, a' mit, mint eldödjének, a' híres Angoly Szinjátszó, Keane Edmund emelt.

Ez a' két templom a' városnak déli, régebbi részében fekszik, melly többféle vallásbeli felekezetek' templomaival valamennyire agyon rakatott, és más közönséges épületek mellett sok gazdag magányosoknak fényes palotáikkal is bír. Talán ez az oka, hogy tekintete nem teszi azt a' benyomást az idegenre, melly ebben támad, ha a' városnak északabbi utszájít bejárja, hol mindenütt több szerény egyformaságot talál, 's itt szeme egyszerre

3. St. Johns Chapeljät találja, 240 lábnyi magasságú tornyával. Ez a' szép templom a' városnak egy csendes részében fekszik, a' hol sem az imádkozók' áhítatosságát, sem a' Tudósok' nyugalját, sem az emberek' érzését az uzsoráskodó kereskedő világnak lármás tolongása meg nem háborítja, 'és a' templom kellemesen tűnik szembe az előtte fekvő, nyájas, egy formán épült, 's rész szerént fasorok megett elrejtett házaktól körülvéttetett nagy és nyílt Hudson' piaczaról. Építésének 1810-ben lett vége, 's 200,000 Dollárnál többre került. Széles kő garádics vezet a

bejáráshoz, a' mit négy Korinthiai oszlop formál. Ennek a' templomnak belseje is derütséget, csinososságot és tisztaságot mutat a' látogatóknak, a' mi többnyire minden Amerikai templomnak tulajdona, és kivált az Europai emberre igen jótévéleg hat.

4. St. Georges Church a' Trinity Church után legrégebbi Episkopális templom New-Yorkban. Épült 1752-ben, 's akkor a' Püspök' megyéjéhez tartozott, de attól barátságos egyezéssel megvált, 's 1811-től fogva saját megyéje vagyon. A' tűz 1814-ben megemésztette, hanem a' szent Háromság' templomától nyomosan segítetve, mingyárt a' következett esztendőben kikelt hamvaiból. Egyszerű épület, nem igen kiemelkedő toronnyal, 's ennek fellyül galleriája vagyon tető nélkül.

5. Grace Church, mint független templom 1809-ben épült téglából, külseje csinos és tetsző. Hátsó része ellipsis formára épült, 's ahhoz ragasztatott egy emelkedős ágyú kert, a' Predikátor lakásával együtt. A' galleriákat mindenik végen négy kő oszlop tartja. Éppen a' zugolynak félkereke előtt vagyon a' Kathedra, 's ez előtt a' mahagoni fával kerített oltár, 's ezzel az által ellenben lévő galleriában egy nagy és jó orgona. A' melly helyen most ez a' templom áll, állott elébb egy Lutheránus templom, melly 1671-ben épült, 1776-ban pedig leégett.

6. Christ Church, és 7) Thomass Church, mind a' kettő új, 's ugy nevezett gothus stylben épült, amaz 1823-ban a' városnak régebbi részében, emez az újabban 1826-ban. Egyik sem tesz sokat a' város' szépségére; mindenikben csudálatos Contrasztot hoz elő a' belsőnek új és ékes elrendelése, a' külsőnek avult módi affectatiójával.

Egy olly Püspöki templommal, a' mit az ó világ sokat mutathat, az új még nem bír e' korig. De reményleni, hogy New-York e' részben is becsületet fog magának szerezni, főképp mivel az Angoly Egyház e' városban erre nézve többel bír az elegendő fundusnál.

Holéczy.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

I n t é z e t.

A' nemzet' régi ohajtása teljesedésbe ment. Megalapított a' Magyar tudós Társaság 's elkezdette foglalatosságait. Ugy hisszük, nem teszünk kelleme len dolgot, ha a' hivatalos tudósításokat, mellyek e' részben a' pesti magyar újság által közöltettek, mi is egész kiterjedésben és együtt közöljük a' Tudományos Gyűjtemény' olvasóival.

I. H í r a d á s.

Posony. Nov. 13, 1830.

A' Magyar Tudós Társaság valóságos feltünése közelebb; teljesedve fogja látni a' Nemzet e' belső sürgető kívánságát. Ezen Társaság tagjai négy rendűek lesznek; Igazgatók, Tiszteletbeliek, Rendesek, és Levelezők. A' rendesek lakjokhoz képest vagy helybeliek, ú. m. Pesten Budán és a' két város közelében élők, vagy vidékiek, kik Magyar Országon és Erdélyben szélyt vannak. Most eleinte az Igazgatókról tudósítatik a' Magyar Haza. Ezek' száma az első és második Elölülővel együtt huszonöt, 's mind eddig már az Ország négy rendéből olyanok választattak, kiket érdem vagy születés kedvezőbb karba emelt, 's jutalmokat egyedül a' nemzeti mivelttség elésegítéséből nyíló örömben is fel-lelhetik, úgy fog az Igazgató-Tanács jövődöben is, midőn pótlás kellene, olytant venni sorába, kit tiszta hazafiság, tudományok oltalma, a' magyar nyelv terjesztését munkáló buzgóság, 's jobb karban

létel leginkább kitüntet. Azon Igazgatók' nevei, kik a' nemzet' nyelvének felvirágzására nézve ezen új idő-körét most megkezdik itt következnek a b c rendben: Andrassy György Gróf, Ts. Kir. Aranykultsos, Bartal György, a' M. Kir. Udvar. Cancelláriánál Tanácsnok és Referendárius. Batthyáni Filep Hertzeg, Ts. Kir. Aranykultsos, Leopold Rendje' közép Keresztese, Ns. Vas Vármegye örökös és valós. Fő-Ispánya. Cziráky Antal Gróf, Ts. Kir. Aranykultsos, val. belső titk. Tanácsos. Sz. István Rendje' nagy Keresztese. Ns. Fejér Vármegye Fő-Ispánya 's Ország Bírása 's ' t. Desewffy József Gróf, több Várm. Tábla-Bírása. Illésházy István Gróf, Ts. Kir. Aranykultsos, val. belső titk. Tanácsos. Aranygyapjas, Kir. Asztalnok, Ns. Liptó és Trenchin Várm. örökös és val. Fő-Ispánya 's a' t. Károlyi György Gróf több Ns. Várm. Tábla-Bírása. Keglevich Gábor Gróf, Ts. Kir. Aranykultsos a' M. Kir. Udvar. Cancelláriánál Tanácsnok és Referendárius. Ns. Nógrád Várm. Fő-Ispánya. Kolosváry Sándor Veszprémi Kanonok. Kornis Mihály Gróf, Ns. Kolos Várm. Administrátora. Majláth György Sz. István Rendje nagy Keresztese, Királyi Személyes, Udvar. 's belső titk. Tanácsos, Ns. Honth Várm. Fő-Ispánya. Mednyánszky Alajos Bárá, Ts. Kir. Aranykultsos, M. Kir. Helytartói Tanácsnok. Nagy Pál, több Ns. Várm. Tábla-Bírása. Péchi Imre Septemvir. Prónay Sándor Bárá, Ts. Kir. Aranykultsos. Revitzky Adám Gróf, Ts. Kir. Aranykultsos, val. belső titk. Tanácsos, Sz. István Rendje' nagy Keresztese, M. Kir. Fő Udvarnok és Fő Cancellárius, Ns. Borsod Várm. Fő-Ispánya. Somsich Pongrátz Vice-Palatinus. Szegedy Ferentz, Ts. Kir. Aranykultsos, Ns. Verőcze Várm. Fő-Ispánya. Szepessy Ignácz Bárá, Ts. Kir. val. belső titkos Tanácsos, Pécsi Püspök. Széchényi István Gróf, Ts. Kir. Aranykultsos, több Katonai Rendek' Vitéze. Teleki József Gróf Ts. Kir. Aranykultsos, Királyi Tábla-Bárája, 's Ns. Szabolts Várm. Fő-Ispánya. Vay Abrahám Gróf, Ts. Kir. Aranykultsos, Ns. Bereg Várm. Administrátora. Wagner Ferentz, Ns. Sopron Sz. Kir. Város' Polgár-Mestere. Végh István, Ts. Kir. Aranykultsos, val. belső titk. és M. Kir. Helytartói Tanácsnok, az Ország Tartom. Biztossága Fő Igazgatója, a' Sz. Korona Örzője, Sz. István Rendje' közép Keresztese. Ns. Baranya Várm. Fő-Ispánya 's a' t. Wesselényi Miklós Bárá.

A' Magyar Tudós Társaság folyamathoz indítása végett ezen említett Igazgató Tanács fogja kinevezni a'

A' történet írásban.

Helybéliek. 1. Horvát István, Filoz. Doctora; több Ns. Vármegye Táblabírája, a' Nemzeti Muzeumnál a' Széchényi országos Könyvtár' őrzője.

2. Petrovits Fridrik. Hites Ügyvéd.

Vidékiek. 1. Kazinczy Ferentz, több Ns. Vármegye Táblabírája.

3. His János, a' Dunántúl lévő Kerületb. Evang. Superintendens, Sopronyi első Predikátor, 's több Ns. Vármegye Táblabírája.

A' Mathesisben.

Helybeli. 1. Tittel Pál, Egri megyebeli Pap, Filoz. Doctora, a' M. K. Universzítás Csillagvizsgálás tornya Igazgatója, 's Csillagtudomány Professora

2. A' második hely bétöltése későbbre maradt.

Vidéki. 1. Bitnitz Lajos, Szombathelyi megyebeli Pap, Filozofia Doctora, a' Szombathelyi Lyceumban Mathesis és Magyar nyelv Professora, a' Boroszlói tudós társaság tiszt. tagja, 's Ns. Vas Vármegye Táblabírája.

2. A' második hely bétöltése későbbre maradt.

A' Törvényben.

Helybeli 1. és 2-ik későbbre halasztatott.

Vidékiek. 1. Szlemenits Pál Törvény Doctora, a' Posonyi Kir. Academiában magyar törvény Professora 's Ns. Posony Vármegye Tábla-Bírája.

2. Köteles Sámuel a' Nagy Enyedi Reform. Collegiumban Filozofia Professora, ki e' nembe a' törvény tudományok Filozofijához tartozó munkáji tekintetéből tétellett.

A' természettudományban.

Helybeliek. 1. Gebhard Ferentz Orvos Doctor 's a' Pesti M. Kir. Universzításnál Therapia Professora.

2. Bugát Pál Orvos Doctor, a' Pesti M. Kir. Universzításnál Professor.

Vidékiek. 1. Horvát Josef, Ns. Hont Vármegye Rendes Orvosa.

2. Balásházy János, Ns. Zemplin Vármegyei Al-Szolgabíró.

Ezek most Februárius 14-kén kezdék M. Gróf Teleki József Ur előülése alatt gyűléseiket, mellyekben a' munkálódások el intézése mellett tiszteletbeli és levelező tagok lesznek ki nevezve, 's titoknok és segéd jegyző választva. Meg előzte üléseiket az Igazgató tanácsé, melly a' Nádor Ispán ö Cs. Kir fő Hertzegsége mint partfogó rend

deléséből az Elölülők eránti Királyi kegyelmes meg erősítés el érkezéséig Nagy Mélt. Gróf Cziráky Antal Országbirája 's a' t. ő Excellentiája Elölülése alatt Febr. 2-kán, 6-kán, és 13-kán tartotta üléseit 's azokban egyéb dolgok között a' pénztárát el rendelte, melly mellé Pénztárnoknak még Psoni első ülésében Helmecezi Mihály Kir. Táblai Ügyvéd Urat. Ns. Csongrád és Szathmár Vármegye Tábla-Biráját nevezte ki, midőn az ellenörseget Mélt. Gróf Széchenyi István Ur vállalá magára, szállást fogadott Pesten Deron háznál a' Dunára néző első emeletben, hogy majd Sz. György napon túl a' társaság minden üléseit ott folytathassa.

III. H í r a d á s.

Pest Febr. 17. 1831.

A' rendes tagok M. Gróf Teleki József Fő Ispány Ur 's a' t. előlülése alatt Februárius 15-kén tartott második ülésekben tiszteletbeli tagul tizenkettőt választottak a' rendszabások szerént rejtett voksolással, kik közül hat Pestről és Budáról a' tisztelt Elölülő Ur meg hívására Febr. 16-kán a' harmadik ülésben már jelen volt, így most ők és a' rendes tagok által ismét négy tiszteletbelinek választása ment hasonlólag rejtett voksokkal végbe. Mind a' két részben a' voks többsége e' következőket érte, a' kik' nevei betürendben adatnak elé, melly módot a' társaság ezután minden tagjai előszámlálásakor meg tartani kíván:

Bene Ferentz. Ts. Kir. Tanácsos, Orvos Doctor, a' M. Kir. Universzitásnál Professor, 's az Orvosi Kar' Seniora.

Budai Esaiás, a' Tiszántúl lévő Kerületb. Reform. Superintendens Debretzeni Predikátor.

Dessewffy Josef Gróf, több Ns. Vármegye Táblabirája.

Döme Háróly Psoni Kanonok, 's a' sz. Imre Seminariuma Igazgatója.

Fáy András, Több Ns. Vármegye Táblabirája

Görög Demeter, Ts. Kir. Aranykultsos Ud. Tanácsos, Sz. István Ap. Kir. Rendje közép keresztese.

Jankovich Miklós. több Ns. Vármegyék Táblabirája,

Kopácsy József, Veszprémi Püspök valós, belső titkos Tanácsos, Septemvir, a' Fels. Magyar Királyné Cancelláriusa.

Kresznerics Ferentz, Szombathelyi Megyebeli Pap, Filozof. Doctora, Kemenes-aljai Alesperest. Sági Plébános.

Kolosváry Sándor, Weszprémi Kanonok, több Ns. Várm. Táblabírája.

Mednyánszky Alajos Báró, Ts. Kir. Aranykultsos, M. Kir. Helytartói Tanácsos.

Ragályi Tamás, több Ns. Vármegye Táblabírája.

Schedius Lajos: Ts. Kir. Tanácsos, a' M. Kir. Univ. Aesthetica Prof. több Ns. Vármegye Táblabírája, Charcoviai, Göttingai, Jenai tud. társ. tagja, a' Filozofia Kar' Seniora.

Szepesy Ignátz Báró Pécsi Püspök, valós. belső titkos Tanácsos.

Teleki Ferenz Gróf, Ts. Kir. Aranykultsos, Paszmoson. Wesselényi Miklós Báró, több Ns. Vgyék Táblabírája.

Még a' harmadik ülésben holdogúlt Kisfaludy Károly, kitünő társ helyébe e' nagy gyűlés Szemere Pál Táblabíró Urat választotta a' nyelvtudomány osztályába.

IV. H í r a d á s.

Pesten Febr. 22kén 1831.

A' tiszteletbeli és rendes tagok ülése Febr. 16kán, és 17kén Múltós. Gróf Teleki József Fő-Ispán Úr 's a' t. előlülése alatt folyt. A' harmadik u. m. Febr. 16kán tartott ülésben egyéb tárgyak között felolvastatott Tek. Horvát István Úrnak a' M. Gróf Elölülő Urhoz írt levele, mellyben a' társaság eránt tisztelettel 's előmenetele szíves óhajtsáival kijelenti, hogy ő sok foglalatosságai miatt, a' néki kijegyzett helyre nem léphet, a' mit a' társaság sajnálkozva fogadott. A' negyedik nagy gyűlésben husz hazai levelező tag választása következett, a' rendszabáshoz képest ismét rejtett vokso-lással. Felénél több vokst e' következők nyertek:

Balog Pál, Orvos Doctor.

Bajza József, hites Ügyvéd.

Bártfay László, M. Gróf Károlyi György Úr titoknoka 's Táblabíró.

Beszédes József, Sárvizi Igazgató Vizmérő.

Czuczor Gergely, Sz. Benedek rendén lévő Pap, Ékes-szólíás Prof. Komáromban.

Deáki Sámuel, számvevő tisztt az Erdélyi Kormányshéknél.

Dohovits Bazil, Al-Esperett Ungvárott.

Ercsei Dániel, Filoz. Prof. Debretzenben.

Forgó György, Orvos Doctor, Ns. Pest, Pilis, és Solt Vármegye rendes Orvosa 's Táblabíró.

Gévay Antal, a' Ts. Kir. Bétsi Könyvtárnál Scriptor.

Gróf Kemény József, az Erdélyi Kir. Kintstartóságнал Titoknok.

Kis Károly, B. Máriassy gyalog ezeredebli Főhadnagy.
Márton József, Magyar nyelv és Literatura Prof. a' Bé-
 isi Ts. Universzitásnál, Ns. Bereg Vármegye Táblabírója 's a' Magyar Kurir írója.

Nyiri István, a' Sarospataki Reform. Collegiumban Filoz. Prof.

Perger János, hites Ügyvéd 's Táblabíró.

Stettner György, hites Ügyvéd 's Táblabíró.

Szalay Imre, Szombathelyi megyebeli Pap, Filoz. és Theologia Doctora, a' M. Kir. Universzitásnál Theol. és Egyházi Ékesenszöllás Professora.

Szeder Fábán, Sz. Benedek rendén lévő Pap, Filoz. Prof. Pannon hegyén.

Szenvey József.

Thaisz András, hites Ügyvéd 's Táblabíró.

Külföldi levelező tagjaivá ezuttal tsak a' társaság Ts. Kir. Udvari és Státus Tanácsos Hammer József, és Superintendens Fessler Ignázt Urakat nevezte ki.

Ezután, még ugyan e' gyűlésben, az alaprajzban kije-
 gyzett munkálódás tárgyaikkoz mi móddal leendő
 fűgás iránt, a' javallat adást a' Mélt. Gróf Elölülő
 Úr négy kiküldöttség, közt eképpen osztá fel.

A' társaság' folyóírása szerkeztetésére nézve:

A' tiszteletbeliek közül: Gróf Desewffy József. A' ren-
 des tagok közül: Döbrentei Gábor, Kazinczy Fe-
 rentz, Kisfaludy Sándor, Költsey Ferentz, Tittel Pál.

A' szótár és grammatika tárgyában.

A' tiszteletbeliek közül: Schedius Lajos. A' rendes
 tagok közül Horváth Endre, Imre János, Petrovich
 Fridrik, Szemere Pál, Vörösmarty Mihály.

A' társaság év-könyvei kiadására nézve.

A' tiszteletbeliek közül: Fáy András. A' rendes tagok
 közül: Gebhard Ferentz, Kis János, Schedel Fe-
 rentz, Szilasy János, Szlemenics Pál.

Jutalom kérdés sorára, 's az esztendőnként ki jött Ma-
 gyar könyvek' megítélésére nézve.

A' tiszteletbeliek közül: Jankovich Miklós. A' rendes
 tagok közül: Balásházy János, Bitnitz Lajos, Guz-
 mits Izidor, Horvát József.

Februárius 20kán Mélt. Gróf Teleki József Fő-Ispán
 Úr 's a' t. előlülése alatt elegyes ülés lévén, az Igaz-
 gató Tanátsnak abban megkívántató számmal megjelent
 tagjai, a' tiszteletbeli és rendes tagok együtt, a' rend-
 szabások szerént rejtett voksolással Titoknokot és Se-
 gédjegyzőt választottak. Felolvastatta ebben elébb a'

Mélt. Gróf előlülő Úr az 1828beli kiküldöttség 3dik munkájából, melyet Felsőleges Urunk hasonlóképpen megerősíteni méltóztatott, a' Ildik Szakaszon ezen első pontját. A' Titoknok számára olyan fizetést, a' milyent hivatala ha egészen külön vétetik, megkívánna, még most adni nem lehetvén, eleinte azzá mas hivatalbeli is választhatatik. Így most ezt a' voksolás követte, 's annak többsége, Titoknokul, Budai kerületbeli Tartományi Biztos Döbrentei Gábor Urat, levéltárnoknak egyszersmind Segédjegyzőnek pedig hasonlólag voksolás többségével Schedel Ferentz Orvos Doctor Urat választotta. Ugyan ezen ülésben a' N. Mélt. Igazgató Tanács a' természet tudományok osztályához 3ik tagnak Schuster János Orvos Doctor Urat, a' M. Kir. Univerzitatánál Chemia Professorát nevezte ki, hogy a' helybeli tagok, héti ülésekben megkívántató teljes számmal lehessenek.

V. H í r a d á s.

Május 17. 1831.

A' IVdik h ir a d á s b a n e m l i t t e t t 4 k i k ü l d ö t t s é g j a v a l l a t j a i a' nagy gyűlés eleibe terjesztetvén, a' társaságnak az alaprajzban előadott foglalatosságai e'kép rendeltettek el, 's azokra nézve mostanig e' következők történtek:

1. A' folyóirat „Tudománytár” czim alatt fog megjelenni. Tartalma: 1831nek eleje óta kijött jelesebb elme termékek ismertető kivonatai, fő figyelem fordítván a' hazaiakra, és a' hazáról szölkökre. A' theologiai és politikai munkák csak jelentetnek, valamint holmi tűnő becsű apróságok. Hogy az országban, 's hozzá tartozó részeiben, és Erdélyben megjelenő könyvekből, a' tagok minél elébb olly kivonatokat készíthessenek, Mártzius 7dikén a' héti ülés azok és más tudós hazafiak közül minden könyvnyomtató műhelyre ügyelöket kért meg, kik tudósításaik szerént már az első fertaly esztendőről nagyobbára bé is küldötték jelentéseiket, 's a' megérkezett példányok kiosztott helyeikre küldetnek.

2. A' grammatika és szótár ügye folyamathá így indul: a' jövő Szeptember elején tartandó nagy gyűlésig a' nyelvtudomány osztályának tagjai a' magyar helyesírásra, és a' hajtogatás paradigmájára nézve az eddigi vizsgálódások javát kiszedik; hogy azokból a' társaság megállithassa, mit kövessen. A' szókötés rendszerbe hozása, mint bővebb vizgálást kívánó tárgy, azonban későbbre marad. Szótár írása végett, a' társaság megfogja vizgálni az eddigi szótárak tökéletesebbikét, 's ezt veszi

majd fel utmutatóul, mellyel minden egyéb szótáraink, és ide tartozó gyűjteményeink öszve hasonlítanak, hogy így a' hiány pótolgatása által, egy legteljesebb készüljön. Addig is 1) minden tudományos osztály tartozik a' tudományabeli műszavakat, a' mint azok a' régibb időktől a' legújabbig keletben vannak, öszveszedni, 's belü rendben a' társaság eleibe terjeszteni. 2) Minden rend és osztálybeli tag kéreltik, hogy az osztályán kívül eső szavakra is, a' mennyire alkalma szolgál, figyelemmel legyen: 's a' földmivelők 's falusi mesteremberek szavait lakása helyén vagy vidékén öszve írni, vagy iratni el ne mulassza. 3) A' héti ülések pedig a' szótár' belső elrendeltetésén dolgoznak.

3. Évkönyvei kiadását a' társaság 1832ben fogja kezdeni. Ezek tárgya: a' társaság történetei, tagjai által készült értekezések, oly jeles versek, mellyek a' társaságot közelebbről illetik, elhunyt tagokat dícsőítő beszédek.

4. Jutalom kérdéseit a' társaság így fogja tenni: a' helybeli tagok héti üléseikből, osztályonként három három kérdést ajánlanak a' nagy gyűlésnek; melly ezek közül egyet elfogad, vagy egyet, egészen újat támaszt. Ennél fogva a' társaság az alaprajz szerint két kérdést, legelőször a' jövő Szeptemberi Nagy gyűlése végével hirdettet ki, megkezdve a' nyelvtudomány és filozofia osztályával, 's akkor minden ide tartozó megállított feltétel 's rendtartás a' felelni kívánók kedvéért újság által közölve lesz.

5. A' legjobb magyar munka esztendőnkinti megjelentetése az 1831beli nyomtatásuakon kezdődik, 's így azon Irónak, kinek 1831ben kijött magyar munkája a' legkitünőbb lesz, a' 200 darab arany jutalom az 1832beli nagy gyűlésben adatik által. Véghez az ebbeli megítélés így fog menni: a' héti ülések a' jobb munkákat esztendő végével kiválasztják, 's további vizsgálat végett az illető osztályokból 3 helybeli vagy vidéki rendes tagra bizzák, vélekedéseiket okaikkal a' nagy gyűlés eleibe terjesztik; melly ezek közül a' legérdemesbet kiválasztani részrehajlatlan kötelességének ismerendi; az ítélet okai pedig közre bocsátatnak.

Ezekon kívül a' társaság dolgai közül hivatalosan e' következők közöltetnek:

A' nagy gyűlés Februárius 21kén eloszolván, a' héti ülést a' helyben lévő tiszteletbeli 's rendes tagok M. Gróf Teleki Jósef Fő Ispán Ur' 's a' t. előülése alatt minden hétfőn délután 5 órakor kezdik, mellyben a' vidéki rendes tag is, ha épen ekkor Pesten van, megjelen. Foglatosságai a' most említett tárgyak.

Ö Cs. K. Fő Herczgsége a' Nádor mint pártfogó, a' társaság alaprajza és rendszabásaiból 3300 példányt a' királyi udvari Magyar és Erdélyi Cancellaria, kir. Helytartó Tanács, kir. Kuria, kerületi Táblák, Magyar. kir. udv. Kamara, Érsekek, Püspökök, Fő Ispánok, Magyar tengeremelléki Hormányszék, Magyar, Horvát, és Slavoniai Ns. Vármegyék, Káptalanok. Sz. kir. Városok, kir. Universzitas, Tudományos Kerületek, Evang. és Reform. Superintendenziaák, 's Erdély Ország számára kegyesen szét küldözött.

Minden Íróra nézve átaljában hirrre teszi a' társaság, hogy eddigi jóvedelméből jeles magyar munkák' kéziratjai nyomtatására, 's az olyanok szerzői' megtisztelésére esztendőnként 2000 pengő forintot fordítván, elfogadja tisztán leírt kéziratjokat, ha a' M. Gróf Elölülő Urhoz azokat jó alkalommal küldik; 's a' mellyiket jelesnek találja, azonnal nyomtatás alá ereszti, az írónak pedig tisztelet jutalmat rendel. Sőt a' minél miveltebb ésszel alkotott, minél tisztább és jobb izlésű magyarsággal írt munkákat óhajtvá várja: hogy az alaprajznak 6dik lapján kimutatott ezen kötelességét is a' Haza előtt is minél előbb teljesithesse.

Döbrentei Gábor m. k.
Titoknok.

Eddig terjednek a' hivatalos tudósítások. A' társaság pénzbeli alapja pedig időrendszerint a' mint tudniillik az ajánlások történtek, ezekből áll:

	pengő forint		
1) Gr. Szécsényi Istv.	60,000	15) Gr. Cziráky Antal	
2) Gr. Vay Ábrahám	8,000	Országbiró	3,000
3) Gr. Andrási György	10,000	16) Pápay Sámuel	1,000
4) Gr. Károlyi György	40,000	17) Gr. Keglevich János	6,000
5) Gr. Szécsényi Pál	10,000	18) Herczeg Battyáni Fülöp	50,000
6) Gr. Battyáni Iván	10,000	19) Gr. Zay Károl	2,000
7) If. Gr. Eszterházy Mih.	10,000	20) Báró Mandel Károl	1,000
8) Neczpali Justh Gábor	1,000	21) Kopácsi József	
9) Gr. Teleky József		Weszprémi Püspök	2,000
Adám és Sám. testvérek	5,000	1828ban	
10) If. Gr. Eszterházy Kár.	10,000	22) Jankovich Miklós	1,000
11) Pallini Inkey Imre	1,000	1830ban	
12) Gr. Festetics László	10,000	23) Vedres István	200
13) Szepesi Szabó István	200	24) Gr. Károlyi István	20,000
1827ben		25) Sz. k. Buda Városa	2,000
14) Jó'sef cs. k. Főherczeg		26) Gr. Károlyi Lajos	10,000
Nádor	10,000		
			<u>283,400</u>

Ehhez fog járulni az ifjú Király ő felségének ajándéka, Sándor István' hagyománya (10,000 for.) és Gróf Pálffy Ferencz' ajánlása, élete' folytáig évenként 400 pengő forint.

Es így a' nagy lelkek áldozatai a' rég óhajtott magyar tudós Társaságot végre megalapították, a' nemzet' párfogásától füg, azt örökíteni is 's újabb adakozások által olly karba tenni, millyenben céljaihoz képest lennie kell. Egyfelől nagyobb munkásság, másfelől valódi részvétel, a' mi egyiknek lehetlen volt, együtt fogják teljesíteni a' kor' kívánságát.

2) *Feltűnő példa a' Nemzeti nyelv terjesztésében.*

Ts. Ns. Vas Vármegyének nyúgoti szélén, Stayer Ország' szomszédságában, a' Sz. Gotthárdi uradalomban, Nagytalván (Mogersdorf), hol 1684. Montecuculi vezérlése alatt ama híres, és Honnunkra nézve győzedelmes ütközet történt a' Törökkel, egy olly nehéz értelmű hangon beszél a' Hientz lakos, hogy még a' jó németnek is dolgot ad annak magyarázatja. Itt néhány esztendőktől fogva mesterkedik Nits Lajos Tanító magyar születés, valódi példája minden Tanítóknak. Ez a' fáradhatatlan férfiú, több feltűnő jó tulajdonságai közt olly tehetséggel bír a' Magyar nyelv terjesztésében tanítványai közt, kiknek számát már 20ról 130ra hozta, hogy ezeket magyarul imádkozni, kathekismust felmondani, köszönteni, számot vetni, az esmeretesebb ötlöket megnevezni, és egész tellyes értelmű foglalatokat kimondani megtanította. Álmélkodásra méltó előmenetel! egy illyen durva, és érthetetlen nyelvű népség ajakira a' Magyar nyelvet olly tisztán reá mesterkéltni, hogy azon a' Magyar fül bájólva gyönyörködik. A' múlt esztendeji püspöki visitatio alkalmatosságával annyira meglepte ez az ifjúság a' tisztelt jelenséget, hogy a' Ts. Ns. Vármegye jutalomúl a' példás munkásságért a' megnevezett Tanítónak 50 váltó forintokat ajándékozott légyen, azon ígérettel, hogy mihelyest lehet, ezen tárgyra szolgáló könyvekről is fog tétetni rendelés a' tanulók számára, a' miért a' Tanító alázatosan esedezett.

Dóczy József,
Cisterc. itteni Lelki Pásztor.

V. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Beszédes Jó'sef. Gondolatok a' Kataszteri fölmérésről. 3 lap.
- 2) Udvardy János. Még egy két szó, a' Nemzeti Boldogságról. 18 lap.
- 3) Perger János. Egy két szó a' Banderiumról. 54 lap.
- 4) Edvi Illés Pál. A' kihalt phoenicziai nyelv' maradványi régi görög Mythusokban. 65 lap.
- 5) Kenderesi Ferencz. Vajda Hunyadi Vár és ennek környéke. 80 lap.
- 6) Jánik Ferencz. A' Honni Erdei-gazdaság' rajza. 93 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

K ö n y v - i s m é r t e t é s.

Kis János. A' tudományok öszvesége. Első kötet. I. A' közön-
séges tudománykör. II. Nyelvtudományok, osztálya. 's a' t.
106 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

Holéczy. Seminárium és Templomok New-Yorkban. 113 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k,

- 1) Intézet. 118 lap.
- 2) Feltűnő példa a' Nemzeti Nyelv terjesztésében. 129 lap.

(Koszorú 1831dik eszt. Vdik Kötetéhez egy ív.)

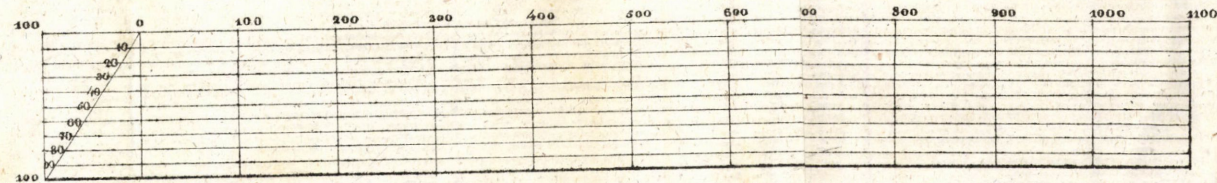
	<p style="text-align: center;">m b v f t i p h</p> <p style="text-align: center;">A</p>	

2

3

2

3



Tud: Gyűjt 1831 Máj. kót.



TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1831.

VI. KÖTET.

Tizenötödik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE
VÖRÖSMARTY MIHÁLY
KIADTA
TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.



A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

P E S T E N ,
'A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.



É r t e k e z é s e k .

1.

Víz természeti törvény, próbául.

Könnyebb megértés végett szükséges némely nevezeteket előre határozni, úgymint: víz-ágy azon hely, mellyben a' víz folyik vagy áll. Víz-ágnak három fő része van, tudniillik: fenéke, oldala, és partja. Víz-ágy fenék a' víz alatt van, víz-ágy oldala választó határ víz, és száraz között, víz-ágy partja azon föld hasábok két felől, mellyek között a' víz öszve tartatik. Tehát más a' víz-ágy oldala, más a' partja, ez köb test, amaz lap. Víz-ágy fenekének legnevezetesebb tulajdonsága a' víz ágy medre, ez' huzamos külön mélység egy víz-ágyban, vagy is árok az árokban. Víz-ágy fenekének jósága attól függ, ha annak medre egy, és a' víz-ágy közepén van. Víznek huzamja a' többi víz test között legsebesebb folyás, ez többnyire a' fenék medrében, és fölötte jár. Víz huzamnak kívánatos tulajdonsága az egyenlő sebesség a' hozra nézve. Víz-ágy oldalának jó tulajdonsága abban áll, hogy ez a' fenék medrétől egyfelől, másfelől is egyenlő távzatra legyen, partnak fő tulajdonságai ezek: meredek vagy hanyatlós: ennél iszapol, amannál szaggat a' víz; behorpadt, vagy kihorpadt: amattól a' huzam, és meder távol van, ehöz közel van. Víz szín rézsű azon lejtős lap, mellyet a' folyó víz föle az álló vízhez

Képest okoz. Fenék hanyatlása azon lejtős lap, melyet a' fenék a' maga hoszában a' víz irányhoz mér. Átalában itt érinthetem azt, hogy csak olyan tudományi Cyclus vezethet tökéletes értésére az Inzsenéri tárgyoknak, millyent a' Tud. Gyűjt. 1830diki 4dik kötetében kijelöltem; mert azon hat szakaszai az Inzsenéri tudománynak egymást értelmesítik, úgy technikai mint polgári tekintetben, 's azért egy egészet tesznek, de a' köz figyelmet is ébren tarthatják a' nemzeti gazdálkodásnak mind azon tárgyaiban, melyeknek tudása Vármegyei igazgatású Országban mindennek szükséges, a' ki hazájában a' legnyomosabb dolgokhoz érteni, és szólni akar. Az embereket kevésre köll szorítani erőltetéssel, sokra vezérelni értelmesítéssel.

Természeti törvény. Minden belső jóságnak egy értelmes szabad akaratú állatnál tüköre az erköltség törvénye, mely a' lelki ösméreti szabadságot igazgatja, a' külső vagy polgári jóságnak mutatója pedig átaljában az emberi természeti törvény, mely az ellenmondást megszünteti egynek, és minden másoknak külső szabadsága között az emberi társaságban.

Vízi természeti törvény ezen közönséges emberi természeti törvényből, és a' vizek természetéből ered.

Vízi természeti törvény tehát azon leghelyesebb ok, mely végett a' vizeknek legtöbb hasznát illóséggel (aequitas) vehetik az emberek.

Vizek haszna kétféle, ugymint: kártávozató, és szerző, amaz előbb való az utolsónál, mivel ezt a' nyereség ajánlja, amazt a' kénytelenség parantsolja.

Vízi természeti fő törvény így szól :

1. A' vizek kevés földet foglaljanak.

A' vizeket semmivé tenni nintsen természetknél fogva hatalmunkban, de ha azok víz mennyiségökhöz képest mennél kissébb ágyban folynak, akkor kárt nem tesznek félre öntéseikkel, sőt ágyaikat is tisztán tartják az egyesült erővel, és minden gondolható haszon vételre alkalmassá tsak így lesznek; tehát a' ki partokat erősít és oltalmaz, a' ki motsárokat szárít, a' ki víz-ágyakat tisztít, és mélyít, a' ki víz-ágy kanyarokat átvág, a' ki fokokat és ág-folyásokat el zár, a' ki töltéssel tengereket és más öntéseket gátol, a' vízi természeti fő törvény szerint dolgozik, és így igaza van ezekben.

2. Vizi természeti törvény:

Minden víznek partja van.

A' part szükséges okvetetlen arra, hogy a' vizek mennél kevesebb földet foglaljanak, mert a' nélkül nem szoríthatjuk össze a' vizeket, de a' part szükséges minden emberi foglalatosságra, melly a' vizen mén végbe, mert az út a' célra; tehát valakinek a' hol tsak a' vizen valami foglalatosság megvan engedve, a' part használása is ott annak szabadságában van; például a' kinek szabad vizet meríteni, szabad annak a' partra is menni, vagy ott víz-merítőt állítani, a' hajósnak szabad a' parthoz kikötni, szerzősámaít és hajó-húzó marháít a' partra kiszállítani, a' halásznak hálójít a' parton kiigazgatni, a' partra tanyát húzni, és oda hálóval rakodni szabad. A' kinek szabad tengeren hajózni, szabad annak akármelley szigetre és tenger partra szélvész ellen, hajójának javítására, élelmének megszerzésére akár hol kikötni vízi természeti törvény szerint; minden a' ki partot erősít, ha

erre engedelmé van, szabad nékie a' partra kirakodni, a' munkást oda kiszálítani, a' materialét és szerszámot oda rakni, 's a' partból földet ásni és venni. Ha egyik part szabad, a' másik is szabad, mert az a' vízi foglalatosságtól függ, mellyik part külön esetben alkalmassabb.

Vízi természeti törvény nem határozza meg a' part szélességét, tsak azt mondja, hogy elég-séges legyen. Ez a' vizek nagyságától, és azon foglalatosságok minémúségétől és mennyiségétől függ, mellyek a' vizeken történnek, és így külön esetekben külömbféle nagyságuak a' partok. Ezen külömbséget a' polgári törvény szokta határozni pallérozott nemzeteknél.

Hajózós olly nagy vizeknél mint a' Duna elegendőnek tartatik közönségesen nyoltz öl széles hasáb föld egy felől, más felől is nyoltz öl széles; ezen földnek használása mind azoké szokott lenni, kiknek szabadságok van azon folyót használni.

Az előadott vízi természeti legfontosabb két törvény elégséges ezen tudományból előszóul, mig a' többiek következnek. —

Vízi természeti törvényeknek alkalmazását a' Sárvízi Nádor csatornák jó karban tartására itt elő adom, mivel tudtomra hazánkban legelőszőr polgári szerződés által itt határozottak el a' vizek partjai, és egyéb vízi természeti törvények praxisban itt fejtettek ki. Száritási végrehajtatott nagyobb munkának jó karban tartásáról a' Sárvízi törvény első, Törvény könyvünkben tehát illyen más munka nálunk egy sem kész, melly Országos figyelmet érdemlett volna. Minden törvény illóséggel javitatik tökéletessé*).

*) *Proprie, et singulariter aequitas est virtus voluntatis correctrix ejus, in quo lex propter universalitatem deficit. Hugo Grotius.*

Ezt is vízi tárgyban legelőször tellesítették a' Sárvízi munkáknak jó állapotban maradását esz-
közlő derekas rendszabások, azon T. Várme-
gyéknek, és földes Uraknak díszére, kik azokat
megállapították. A' Sárvízi Nádor csatornai egye-
sület Magyar földes úri első társaság kiszáritási
nagy munkában. Sárvízi Statutumok hasonló
igyekezetre hazánkban egyszer'smind gondolat
gyulasztók lehetnek, de a' Sárviz, Kapos, Sió,
Duna, és Dráva vizeknek reguláziója azt is
mutatja, hogy T. Fehér, Tolna, Somogy, Vesz-
prém, Baranya, Pest, és Báts Vármegyékben
vagyon víz tárgyú tudományokban a' közönségre
elhatott tapasztalásnak közép pontja, mellyből
kétségen kívül több ilyen hasznos sőt szükséges
igyekezetnek betsülése az egész Országra elfog
sugározni. Ez ama nagy morálishi haszon az il-
lyen physikai munkákból.

R e n d s z a b á s o k.

A' Sárvízi Társaság jegyző könyvéből.

Hazánkban T. Tolna, Fehér, és Veszprém
Vármegyéiben fekvő Sárretének neve alatt ös-
meretcs posványosság sok áldozatokkal, nagy köl-
tséggel, temérdek munkával, tudományos ügyes-
séggel, és minden akadályokon győzedelmeske-
dő álhatatossággal valóban kiszáritatott, úgy
hogy Országunk és Nemzetünk díszére 's azok-
nak, kik e' tárgyban fáradoztak, belső megnyug-
vásokra, a' köz jóra, és a' magányos birtoko-
sok nagy hasznára lett befolyását ezen nagy
munkának a' tapasztalás már is eléggé bábizo-
nyította; de hogy ez állandóan nevelkedjen, a'
föntartásra bizonyos rendszabások az okos gaz-
dálkodás törvénye szerint megkívántatnak, ne
hogy láttassék, mintha ezen iszonyú nehézségű

munka csak azért történt legyen, hogy midőn az óhajtott sikerét megmutatta, ismét dugába düljön. —

Sárvizi mocsárnak tökéletes kiszáritását ásott víz - ágyak, vagy is a' víz lefolyására készített Nádor csatornák okozták (Causa efficiens); ezeknek tehát jó állapotban leendő föntartása teheti állandóvá elért foganatját a' kiszáritásnak.

Ezen Nádor csatornák állapotja bizonyos talp-igazságok szerint, mellyek a' bennök folyó viznek, és a' kivájtást' elfogadó földnek természetéből folynak, és bizonyos polgári alapos egyezések szerint lévén elintéztetve, csak úgy szülhették az óhajtott sikert, azért ezen principiumok tudásában, és ezeknek valósággal mind ekkori hathatóságában, melly minden tsorba nélkül a' Nádor csatornák állapotjában meglegyen, foglaltatik a' Sárvizi munkák föntartása.

Kétfélek tehát azon principiumok u. m. Physicai, és Politicai tekintetűek.

Ezen kétféle talp igazságok két tudományos értekezésben, mellyeket a' Társaság 1821dik esztendei köz Gyűlésén tanátskozás és munkálkodás alapjául elfogadott, és az 1810dik, 1813dik, 1816dik és ugyan 1821dik esztendőben tartott köz Gyűlések könyvében bővségesen kifejtettek, mostan csak a' föntartáshoz kívántató más rendben szedetve adatnak elő, és pedig a' föld és víz tárgyú természeti alapok mindenek előtt. —

E l s ő R é s z.

Azon jó állapotjáról szóll a' Nádor csatornáknak, melly a' benne folyó viznek, és a' folyást elfogadó földnek természetében tartja lételét.

I. C z i k k e l y.

Fenek mélységében vagyon a' csatornáknak víz fogyasztó fő erőjök, és a' víz színének alá szállítása, mellyben gyökereztetik a' kiszáritás, azért ;

1. §. Azon fő pontnak, melly Tolna Vármegyében az Agárdi határban vagyon, az úgy nevezett Leányvárnál ott, hol a' Sársvizi ásott csatorna, a' Sio, és Kapos közös ágyával egyesül, teteje alatt függösen véve tizenkét láb, és három hüvelyk légyen mind a' félre szorító, mind a' kiszáritó csatorna feneke állandóan.

2. §. Kaposi és Siói szélső, a' vagy félre szorító, a' vagy derivationalis nagy csatornáknak feneke, azon pontnál lévő fenék mélységétől egy száz ölnként, melly a' csatorna mentében vétessék tsak egy hüvelyket emelkedjen, a' Kapos és Sio vizek egyben folyásáig, melly a' Némedi határban vagyon.

3. §. Sársvizi középső a' vagy kiszáritó, a' vagy exsiccativális fő csatorna feneke, ugyan az Agárdi öszvefolyási fő pontnál lévő fenéktől fölfelé a' Czetzei Sárréti országos út töltésben lévő fő hidig minden száz öl távozatra, melly a' közép csatorna mentében vétessék, egy hüvelknyit emelkedjen.

4. §. Czezei út töltéstől fogva fölfelé 2300 öl hosszúságra a' csatorna fenekének emelkedése egy száz öl távozatra 3 hüvelk légyen, azon pont vagyon a' Fántsi szigetben.

5. §. Innét fölfelé 11,392 öl távozatra százként egy hüvelyket emelkedjen a' fenék, ezen pont vagyon a' Velentzei tó vizének ágcsatornája tövénel.

6. §. Innét 1160 öl távozatra százként 20 vonás légyen a' fenék emelkedése (egy vonás

12de a' hüvelyknek), azon pont vagyon az Abai út töltési hidnál.

7. §. Innét 5460 öl távozatra százanként 30 vonás legyen a' csatorna fenekének emelkedése. Ezen pont vagyon a' Tátzi Sárréti országos út töltési fő hidnál.

8. §. Innét 11,150 öl távozatra a' fenék emelkedése százanként egy hüvelknyi legyen, — ezen pont vagyon a' Ladányi út töltési hidnál.

9. §. Innét 900 öl távozatra százanként 4 hüvelyk legyen a' fenék emelkedés, — ezen pont vagyon az Ósi határban.

10. §. Innét az első 100 öl távozatra emelkedjék a' csatorna fenék 4 hüvelyket, a' második százra 6 hüvelyket, a' harmadik százra 8 hüvelyket, a' 4dik százra 10 hüvelyket, innét tovább 1700 öl távozatra a' fenék emelkedés százanként egy lábnyi legyen, ezen pont vagyon a' Pethi határ alsó szélében, mellyen fölül már a' föld színének esete, meredekké válik, és így a' csatorna feneké, a' víz erejétől, vagy a' birtokosoknak építési céljától függhet, és a' kiszáritó fő csatornának ásott végét teszi.

11. §: Átaljában az ág-csatornák feneké töveiknél olly mély legyen, mint a' fő csatornái ugyan azon a' helyen; az egyesülés pontjától pedig a' szélső föld szín hanyatlásáig nevezet szerint a' Velentzei tó vizének csatornája 1800 öl távozatra százanként husz vonásra emelje fenekét.

Fehérvári, vagy Gaja vize ág-csatornájának feneké a' tövítől 3,100 öl távozatra százanként egy hüvelyket szinte a' Csóri ág csatornájának feneké a' maga tövétől 1400 öl távozatra százanként egy hüvelyket emelkedjen.

12. §. Veszprém Vármegyében lévő ág-csatornának fenekéi nevezet szerint az Inotai ág-

csatornának feke a' tövitől 2400 öl távoztatra százanként öt hüvelyket, szinte így a' Palotai források ágcsatornájának feke 1300 öl távoztatra 5 hüvelyket emelkedjék százanként.

Az Ósi zuggó csatorna feke a' tövitől az Ósi kis malomig 630 öl távoztatra, százanként egy lábnyit emelkedjen.

A' viz fogó csatorna pedig az Ósi kis malomtól a' hármás határig, vagy is 1360 öl távoztatra százanként fél lábnyit emelje fenekét.

A' Sárközi csatornák valósággal ki ásattatott fenekének ezen meghatározottan előadott állapotja iszap által mint ki volt ásva magasabbra változván, — azonnal a' Sárközi egész munkát végső romlás fenyegeti; ezen föliszapítása a' fenéknek akár az alsó, akár a' felső vidéken történjen a' Csatornának: az első esetben föl szorítja a' vizet a' felső vidékre, a' másodikban ki szorítja a' vizet a' csatornából a' föld színére, hol az csatorna nélkül elszéledvén, az alsó tájéknak csatornáját vizerőtől megfosztja. Hogy tehát ezen állapotja a' csatornának bizonyos állandó mértékekhez legyen szabva, és kötve, okvetetlen szükségesek e' következendő helyeken mozdulhatlan kő főpontok ü. m. Szekszárdi vám hidnál, Agárdi öszvefolyásnál, Kápolnai öreg szigetben, a' Kölesdi út töltésnél, Borjádi puszta templomiránti domboldalban, Dorogi nagy szilfánál Lórintzi pap sziget nevű Sántzoldalban, Pálfán alól, Bikátsi Rum nevű legmagossabb szigetoldalban, Vajtai felső határon Simontornyai országuti hidnál, Czetzei úttöltésnél, Fántsi szigetben, Jáborka szigetben, Velentzei ágcsatornatónél, Abai úttöltésnél, Tátzi, Csikvári, Urhidai úttöltésnél, Sz. Mihályi követsesben, Ladányi töltésnél, Ósi Fátzánosnál, Péthi utolsó malomnál, az ág csatornáknál mindenütt külön

egy, öszvessen 30 darab. — Ezen köveknek talpa négy szög oldalában véve két lábnyi, magossága 3 lábnyi légyen. — Ha ezen kő főpontok igazán le téve lesznek, ugy az eset mérő szernek, a' hidak lábain lévő viz ár-apály mutatónak, és egyik pontól, a' másikig teendő viz mélység mérésnek segítségével egy hüvelyknyi pontosságig, mindenkor a' csatorna ásott fenekének állapotját könnyen ki tanulhatja még a' késő maradék is. — Az Agárdi, Simontornyai, Czetzei, és Fehérvári templomok falain is jelöltessenek állandó pontok azon köveknek, ne talán törtéendő változásainak próbájára. Ezen kövek lerakásán az illető Ns. Vármegyék Földmérői együtt, ugy a' törvényes bizonyság, és a' Tekéntetes Sárközi Társaság ki küldötjei jelen legyenek. Ezen tettről Jegyzőkönyv készitessék, és az-illető Vármegyék Archivumába tétessék.

II. C z i k k e l y .

Állandóan megkívántató tulajdonsága a' csatornának fenekének, az alsó, vagy normális elhatározott bizonyos szélessége is, mert ha ez kölletésnél keskenyebb, akkor a' viz a' csatornába meg nem fér, ha pedig kölletésnél szélesebb, akkor azon helyen iszappal a' feneket föl emeli, mind a' kettő áradást okoz azért

1. §. Báttai Dunától, mint elnyelő anya vitzól fogva, az Agárdi határban, az ugy nevezett Leányvárnál lévő egyesületig a' félre szorító és kiszáritó csatornáknak a' Kapos, Sió, és Sárközi folyók egyesült vizei, egyetemes ágyának 9 öl alsó szélességét 16 Esztendei tapasztalás elegendőnek lenni tanítja.

2. §. A' félre szorító csatornának tövétől, melly Agárdnál vagyon, a' Kapos és Siói egye-

sületig, melly a' Némethi határban vagyon, fenekebéli, vagy alsó szélességének 7 öl elegendő.

3. §. Sársvizi kiszáritó csatornának tövétől, melly ugyan Agárdnál vagyon, a' Czetzei Ország út töltésig, mivel itt folyik belé a' Sársvizi malomokat hajtó Séd vize, három öl légyen fenekebéli szélessége.

4. §. Innét a' Fehérvári vagy Gaja viz befolyásáig, két öl alsó szélesség elegendő.

5. §. Innét az Ósi zugó csatorna tőig, egy öl alsó szélesség elégséges.

6. §. Innét a' Sárret széléig, vagy is a' Péthi alsó malomig, 4 lábnyi alsó szélesség elegendő.

7. §. Velentzei tó vize, Fehérvári Gaja vize, Ósi zugó, és viz fogó csatornája a' Séd vizének egy öl alsó szélességgel állandóan megelégszik.

8. §. Csóri, Inotai, és Palotai, vagy is Csákányhidi források bevezető ágcsatornájának 4 lábnyi alsó szélessége tartassék fön.

III. C z i k k e l y.

Hogy a' folyó vizek magok erejével ágyaikat állandóan fön tarthassák, megkivántatik a' partoknak bizonyos öszve tartása (debita concentratio ripparum) mert ha a' folyók köllentúll ágyaikat elszélesítik, akkor azok fenekére iszapot raknak, szigeteket és elágozásokat nemzenek, ezek pedig romlott viz ágyra mutatnak, a' melly kiszáritást nem okozhat, de a' partoknak állandósága oldalaiknak természetes jóságától függ, ez pedig ezekben áll:

1. §. Hogy huzamos legyen hosszában, az az ne legyen egy helyen külebb, más helyen beljebb rontva, vagy hirtelen tsavargások által megszagatva.

2. §. Egy közű légyen mind a' két felől (paralella).

3. §. Mindenütt be légyen gyöpösödvé.

4. §. Szálas gaztól, magos vizi plántáktól, de leginkább a' fáktól tiszta légyen.

IV. C z i k k e l y.

Folyó viznek ágya part nélkül a' természetben nintsen, de még elménkkel sem foghatjuk meg a' viz ágyat part nélkül, azért a' part valóságos alkotó része a' viz ágának.

Vizágy, avagy csatorna oldalát nem kell partnak vélni, mert az tsak borító egyik lapja a' partnak, melly valóságos földtest, mellynek másik borító lapja a' párkány (Berme) vagy magán, vagy töltésével együtt, azért a' part kétféle u. m. vagy egyes az az töltés nélkül való, vagy kettős, az az töltéssel erősített, — azért

1. §. Batai Dunától fogva az Agárdi, Sár-vizi csatorna egyesületéig, a' Sár-vizi természetes derék folyónak partja egyik felől 4 öl, másik felől is 4 öl öszvessen 8 öl széles legyen.

2. §. Félre szorító csatornának nyugoti avagy magos föld felől való partja 3 öl széles legyen Simontornyai volt malmok pusztá gátjáig, völgy felől való partjának szélessége pedig magában foglalja a' párkányt, avagy töltés, és csatorna széle között fekvő földet. Ezen kívül az egész töltés szélességét, sőt még ennek háta megett egy öl széles szabad földet a' töltés talpán kívül.

3. §. Ki szárító csatorna tövétől, melly az Agárdi határban vagon, mindenütt a' Péthi utolsó malomig, melly Veszprém Vármegyében vagon, a' part szélessége egyik felől 3 öl, a' másik felől is három öl, öszvessen 6 öl széles legyen.

4. §. Minden ágsatornának u. m. a' Velenzei tói, Fehérvári, Csóri, Inotai, Palotai forrása, Ósi zugó és víz fogó csatornáknak egyik felől 2 öl, másik felől is 2 öl öszvessen 4 öl széles partjaik legyenek.

V. C z i k k e l y .

Nádor csatornák körében víz tartó töltés ezen célra csak egy vagyon építve, u. m. a' félre szorító nagy csatorna mellett napkeletről, mellynek hossza az Agárdi csatorna tótól a' Simontornyai felső városig nyulik, ezen töltés fogamatja ebben áll, t. i.

1. §. Hogy oromja, vagy is felső szélessége, a' hol legkeskenyebb is, kilentz lábnyi legyen állandóan, és a' közepén domború.

2. §. Csatorna felől való oldala rézsűjének fekvő talpa két annyi légyen, mint ugyan a' föld színén fölül való függő magossága a' töltésnek, hátulsó rézsűje olyan légyen, hogy a' gyöpöt megnevelje.

3. §. Oromjának magossága 3 öllel légyen a' félre szorító csatornának kiásott feneke fölött.

4. §. Tiszta gyöppel egészen bé legyen növe, de nagy gaz, főkép fa ne teremjen rajta.

Ezek azon rendszabások, mellyek a' víz, és annak ágya avagy csatornája tulajdonságiból egyenesen szármoznak, azért egyedül ezeknek szoros megtartásától függ a' Nádor csatornának létele, és a' Sárréti kiszárításnak sikere. — Hogy tehát ezen rendszabások hathatósak légyenek, szükséges, hogy olly polgári intézetek tétessenek, mellyek együtt munkálkodjanak a' természeti rendszabásokkal az emberek céljára.

M á s o d i k R é s z.

Hogy a' Nádor csatornáknak fél százados erőlködéssel szerzett foganatját csak az egység principiuma tarthatja fönn állandóan, az okosság tanítja; mert a' Sárvíz és ennek völgyében folyó minden patakok természetek által egy egészet tesznek, nem oszthatja tehát ezen egészet darabokra czél kára nélkül az ember, mert a' víz olyan polgári felosztásokat, mellyek természetével ellenkeznek, nem szenved haszonnal, azért a' tapasztalás is azt mutatja, hogy valamint csak akkor lehetett a' kívánt czélt elérni, midőn az illető földes uraságok egy társaságba állottak, és minden magános tekintetről, ha ez a' köz czéllal ellenkezne, lemondottak: szinte úgy állandósága a' Sárvízi munkáknak csak akkor bizonyos, ha ezen társaság eloszolhatlan egy polgári élő test fog maradni, a' ki minden dolgait e' tárgyban ezután is csak a' közös célra intézze.

A' társaságnak már csak elménkkel való megfogásából, de annál inkább a' tapasztalás szerint megkívántatik,

a) Magának az egész társaságnak, képviselőinek, és az ő tanácskozásainak bölcs elrendelése.

b) A' társaság tisztei, és szolgálai fizetések meghatározása; — a' szükséges költségek megszerzése.

c) A' Sárvízi munkákat mind a' társaságnak fő tárgyát őrző rendszabások, mellyekben egyszer'smind foglaltatnak a' tisztség és cselédek kötelességeik, úgy az egész Társaság vezér mértéke.

I. C z i k k e l y.

Mivel minden emberi jól elrendelt társaság egy polgári élő nagy test magában, azért fő nélkül nem lehet, szükségesek tehát ezen rendszabások.

1. §. A társaság a' maga köz gyülekezetében választani fog Sárréti földes urak közzül három esztendőre egy Előlülőt, és mind a' három T. Vármegyéből három három tagot, Székes Fehérvár Várossából pedig egyet, kik az illető Törvényhatóságokkal a' dolog mivoltához képest a' Sárvízi tárgyakra ügyeljenek egyenként is, úgy a' halasztást nem szenvedő hibákat az illető törvényes bíróságnak rövid úton bejelentsek, és, ha lehet, orvosolják, de mind ezekről egyszer mind az Előlülőt tudósítsák.

2. §. Rendesen tartassék minden harmadik esztendőben az egész társaságnak köz gyűlése, azonban ha a' sürgetős szükség kíváná, ezen idő közben is legyen.

3. §. Köz tanácskozás könyvében minden jelenlévők nevei elöl beirattassanak, de aztat csak az Előlülő, és a' törvényes bizonyság írja alá.

4. §. Képviselőség rendesen minden esztendőben September hónapban végig minden Sárvízi munkákat megvizsgál, és jegyző könyvét az illető T. Vármegyéknek beadja, azonban ilyen vizsgálatot mind annyiszor tarthat idő közben is, valabányszor a' szükség kívánja.

5. §. Ha az Előlülő meghalna, azon esetre a' választott tagok magok közzül Előlülőt választani fognak, úgy az egyik kihalt tag helyett is másikat tehetnek.

6. §. Továbbá is megkéretnek a' T. Vármegyék, hogy a' köz gyülekezetre követeket küldjenek.

II. C z i k k e l y.

A' Társaság az ő köz gyűlésein hozatott, 's köz jóra czélozó rendszabásait hathatóságba nem teheti, tisztség, és cseléd nélkül, Azért

1. §. A' Társaság tisztjei között első és legszükségesebb egy igazgató Vízmérő, a' ki senki-
nek másnak szolgálatjában ne legyen. — A' tárgy-
nak fontossága pedig megkívánja, hogy tanult,
hiteles azaz diplomaticus föld és vízmérő, de
ezen kívül nagy tapasztalású, munkás életű,
igazság szerető, vízi munkákat tulajdon vonszó-
dásából kedvellő férjfiú legyen, a' kinek tudománya és tapasztalása teheti egyedül a' Sárvízi munkálásokat egy nagy egészszé, és csak ő tarthatja egységben a' köz célra intéztetett plánumát a' conservátionak.

2. §. Szükséges egy állandó jegyző, mind a' köz Gyűlésén a' társaságnak, mind a' képviselőség ülésén, azért, hogy az előbbeni irományok veleje szerint legyen a' fő könyvek értelme írásba foglalva.

3. §. Csatorna őrző három kívántatik, mint azon utolsó láncz szemek, mellyek nélkül a' rendszabások a' tárgyhoz nem csatoltathatnak.

4. §. Szükséges minden irományokat, mellyek az egész társaságot illetik, öszve szedni egy iromány tárban.

5. §. Igen hasznos lészen az egész Sárvízi históriát pragmatice kiadni, melly közönséges irományokkal hitelesíttessék, hogy ennek olvasása legyen tanító oskolája a' tagoknak, jövő időkbén is az egyet értésre, mert a' nem értés szűli ilyen tárgyakban a' káros ellenkezéseket.

III. C z i k k e l y.

Szoros, és fáradságos kötelességet ingyert azoktól kívánni nem lehet, a' kiknek a' Sárvízi

munkák hasznát nem hajtának, azért ezeket szükségesképen fizetni kell, tehát

1. §. Hogy a' dirigens Vízmérőtől a' fenn megírtt dicső tulajdonságok megkívántathassanak, az ő megtiszteltetését, és hasznait néki tudnia kell, mellyek ebben állanak.

a) Őtet egyedül a' társaság köz gyűlése választhatja, és foszthatja meg hivatalától.

b) Lakást választhat a' hol akar, de közel a' Sárrét folytában.

c) Kész pénzbeli fizetése légyen 800 forint Conv. pénz. három ezüst huszast vétén egy forintra, azon hozzá adással, hogy ebből mind lakását mind pedig a' maga utazásbéli költségeit fizesse.

2. §. Jegyzőnek esztendei fizetése lészen 100 forint pengő pénzben.

3. §. Csatorna őrzők lakjanak a' Sárvízi csatornák folytában, azon helységben, mellynek határa egyiknek vagy másiknak felvigyazatja alatt lészen. — Fizetések egyenként, és hónapoként 12 for. p.p. ebből mind lakásoknak, mind más egyéb szükségeiknek kelletik kikerülni.

4. §. Mind a' tiszték, mind a' cselédek fizetése hónap végével történjen, könnyebb megélés végett.

IV. C z i k k e l y.

Azon tárgyra hárul igazságosan a' fizetés, melly bizonyos cél elérése végett költséget kíván, azért

1. §. Mind a' tiszték, és a' cselédek fizetésére, mind az előre láthatatlan természeti történetekből a' csatornáknak eshető hibák megjobbítására szükséges valami kevés, de kész jövedelem, és így esztendőnként, az igazgató Vízmérő, és a' három csatorna őrzők fizetése 1232 for.

tisztes jutalmakra és munkára kívántatik 2268 for. öszvesen 3500 forint Conv. p., vagy is minden Sárréti hold földre egy garas jár eszten-dónként.

2. §. Hajózás a' társaságnak' jövendőre te-
endő intézetéig szabaddá tétetik, a' Nádor csa-
tornán mindeneknek, a' köz jó tekintetéből, és
azért a' befolyásokon hajó huzásra szükséges hí-
dak a' köz pénz tárból építtessenek.

V. C z i k k e l y.

Nádor csatornákat mint a' Sárvízi társaság-
nak fő tárgyát őrző rendszabások ezek:

1. §. A' csatorna partok azon szélességben,
mint azok 1-ső Rész 4-dik Czikkelyében fellyebb
meg vannak határozva fel ne szántassanak, és
csak egyedül kaszállónak maradjanak. Ezen par-
tok szélessége kikompoltassék, hogy a' legelte-
tés, melly a' csatorna oldalaknak igen vesze-
delmes bétíprására könnyen okot adhatna, azok-
tól eltiltassék, a' fenntartási közös költségek'
megkímélésének tekintetéből.

2. §. A' félre szorító nagy csatornában, és
a' kiszárító fő csatornában akármi néven neve-
zendő zúgó avvagy vízi épület, melly a' vizet
felemelné, káros, mert ezen csatornáknak esete
olly kevés, hogy az illyen épületek előtt több
napokig lerakodott és megülepedett iszapot em-
beri munka nélkül a' víz maga erejével ki nem
mozdíthatja helyéből.

3. §. Minden rongálása csatorna oldalán a'
gyöpnék veszedelmes következésű, mivel a' par-
tot rendetlenségbe hozza, és a' víz ágyat elszé-
lesíti, — ezen rongálás leginkább marha itatás-
ból a' csatornába hajtva, kotsival a' csatornán
körösztül járással, akárminémű marha usztatás-
sal körösztül a' csatornán, eszközöltetik.

4. §. Kender ásztatás igen ártalmas, mivel a' kenderre sok földet hordanak a' vízbe, a' kender tsepű, és enyv pedig ragadós iszapot nemzenek a' csatornában.

5. §. Halászat, rákászat, akár kosarakkal, (varsákkal,) akár sövény fonyásokkal (vejsznek hívják) ártalmas, mert a' varsák karóiban megakad az úszó gaz, ebben pedig az iszap, és romlott varsákat a' halász vízbe dobja, a' mi igen iszap fogó formája végett, a' vejszekben hasonlóképen gaz és iszap igen megszokott gyűlni.

6. §. Sertések különös ártalmára vannak mind a' csatorna párkányainak, mind a' töltések gyöbének föl turásával, mert az egyes partoknak és töltéseknek jó gyöp az erőssége, föl-tapodás, szélhordás, és esső, vagy árvíz elmosás, vagy elhabolás ellen.

7. §. Ha akár a' csatorna oldalát, akár szélét, akár félre szorító töltését, valaki megsértette, azonnal egymásra fektetett gyöpöléssel tüstént jobbítassék meg azon ejtett csorba.

8. §. Kotsi vagy gyalog hidak, úgy építtessenek, hogy szűkebb nyílás a' csatornában 4 ölnél ne legyen, a' félre szorító csatornában pedig öt öl legyen a' középső világosság, fönt meg határozott partok, mindenütt szabadon hagyattassanak, a' hidaknál még az ág csatornákon is. Hidak magossága, a' félre szorító csatornában 20 lábnyi a' kiszáritó fő csatornában 15 lábnyi, az ágsatornában 9 lábnyi legyen, a' hid alatt lévő fenéken fölül, ez legyen a' gyalog hidak magassága is.

9. §. A' ki ezek ellen hibáz, tüstént a' kárnak helyre hozására szoríttassék.

10. §. Centralis Kormány híre nélkül, ki a' T. Vármegyének is bé jelenti, a' Sárközi munkák körében senki, semmi vízi munkát, vagy épületet ne tegyen.

11. §. Társaság vízmérője szemmel tartson minden munkálkodásokat, mellyek a' Nádor csatornának állapotjába bé folyással lehetnének, ha bár ezek a' Sársvizi társaság táján kívül esnek is, — Nevezetessen: Siói malmokra, Balaton, Kapos, és Duna regulátziójára figyelmezzzen.

12. §. A' Sársvizi kiszárító fő csatorna fön-tartására okvetetlen szükséges Sársvizi malomi csatornáját a' Séd vízének a' malmos Földes Urak által minden esztendőben megteendő tisztogatás által azon jó karban tartani, mellyben a' Királyi Biztosság intézetei által tétetett, ugy a' rajta lévő malmok, és zúgók azon állapotban maradjanak, mellyben a' Királyi Biztosság plánuma szerint szükséges lenniük, hogy a' kiszárító fő csatornának nagy tisztogatásakor minden vizeket a' malom csatornába, innét Pálfa alatt a' félre szorító nagy csatornába lehessen ereszteti, külömben töltéseknél való fölfogásávalja, Sársvízének, a' rétekben, hirtelen eresztésével pedig a' ki tisztított csatornában igen sok károk fogának következni.

VI. C Z I K K E L Y.

Mind ezek, mind a' csatornák természetéből eredő, és az első résznek mind az öt cikkelyeiben meg írott rendszabások szülik azon alapokat, mellyek a' társaság tanátskozásait segélik, képviselőségnek igazgató vízmérőnek, és szolgálknak köteleességeiket elhatározzák; nevezet szerint:

1. §. Az igazgató Vízmérő mihelyt valami kárról néki jelentés tétetik, azonnal az illető Földes Uraknak, vagy tisztjeiknek tudtára adja azt, és tüstént orvosoltassa, a' kártévő által ha lehet, ha pedig nem lehet írjon a' járásbéli Szolgabírónak, és a' képviselőség előlülőjének, hogy

halasztás a' rosztat ne nevelje, az ilyenekről jegyző könyvet vezessen. A' fön tartási szerszámokat jó rendben tartsa, és mindenkép ezen rendszabásoknak eleget tegyen.

2. §. Csatorna őrzők egy könnyű éles baltával, egy hoszú nyelű vaskapottszal, és egy könnyű ásoval, a' melly szerszámot a' társaság tsináltat, járjanak föl 's alá a' kanális partjain; mert a' mi hibákat magok könnyen megígazíthatnak, azokat tartoznak tústént elhárítani. Kártévőket, vagy pászorokat megintsék, neveiket, és uraikét föl írják, ezeknek a' kárt tudtokra adják úgy az igazgató kormányának, és az igazgató vízmérőnek meg írják, minden két hétben jelentést tegyenek, mindenről jegyző könyvet vezetve; valamint a' vizár-apály mutatóktól is, mellyeket tartoznak minden másod napon föl írni; jelentésüket, kiki a' maga járásának határán öszve jöven társával, egymásnak által adják, és így a' közelebbi vigye az illető helyre.

3. §. Székes Fehérvár városa ezeken kívül maga tartson egy csatorna őrzőt azon csatornákra nézve, mellyek nem a' társaság által készitettek, hogy a' sok dudvák, mellyek ezen csatornákon a' ki szárító csatornába leúsznak mint annyi ártalmas akadályok elháríttassanak.

Jegyzék. Ezen statutumok a' társaság által Fehérváron 1829 esztendei September 21-ik és 22-ik napjaiban tartatott közgyűlésnek könyvében 23. §. alatt vannak szórúl szóra így írva.

Ó Cs. K. Fő-Herczogsége, Hazánknek tisztelt Nádora, a' társaság kérésére kegyesen megengedni méltóztatott, hogy a' Sárvízi munkák Nádorcsatornáknak is neveztetethetnek. Ezt ohajtotta a' társaság a' leghathatósabb pártfogásnak emlékeztére.

Beszédes József,
Nádorcsatornai igazgató vízmérő.

2.

A'

DEUTSCHOK.

Mósestől Tacitusig.

I. É r t e k e z é s.

A' Deutschokról, mint Németekről.

FÖTISZTELEKTÜ

MÉSZÁROS JÓSEF

PETURI APÁTURNAK

ÉS

A' SZÉKES FEHÉRVÁRI KÁPTALAN

EGYIK OSZLOPÁNAK,

TUDÓS, NEMES SZIVÜ, NAGYLELKÜ

HAZAFIUNAK,

SZERETETE, BARÁTSÁGA, HÁLÁJA

MARADANDÓ JELEÜL

SZENTELI

A'

SZERZŐ.

1. §.

Földúlván a' Történet Tudományak tsak nem mindegyik jelesebb Kútfőit, midőn fő gondunkat leginkább a' Hét Magyar Nemzet Történeteire fordítottuk, mind e' mellett is más Népeknek viszontagságaik sem kerülhették el figyelmünket. És ugyan mennél bővebben meggyőződünk a' Magyar Nemzet hajdani Történeteinek mostani gyenge talpköveikről: A'nál könnyebben elhitettük azt is magunkkal, hogy a' Századoknak rögzött Előítéleteik a' Német és Szláv Nemzetnek régi Történeteit sem engedték egé-

szen kivergődni a' sűrű homályból. Azt hitték, 's hiszik, tagadhatatlan, többnyire a' Német Országi Tudósok, kiktől a' mély gondolkodásu Német Nemzet roppant Történeti Könyvtárokát bír, hogy a' Német Nemzet Eredetére és Ős Történeteire nézve az emberi ész már Herkules végoszlopához ért: De a' gondolkodó, 's a' gyáva Köz Véleménynek, leg többször a' valódi tudomány legsértőbb akadályának, butául nem hódoló merészebb mellü Német Tudósok még is bátrók megvallani, hogy a' régi igyekezetek nem csak hibások, hanem a' szorosabb Kritika ma már egészen új kezdetet és új iparkodásokat kíván. Míg a' képzelődés hiu országában élők azt is vélik bírni, a' mivel szükölködnek, addig a' köz hasznu Frankfurti Történeti Tudós Társaság Alaprajzolatában ditső egyenességgel 's érett méltósággal imígyen panaszkodik: „*Und sofehlt es den jetz noch, an der allerwesentlichsten Bedingung gründlicher Kenntniss der vaterländischen Vorzeit, der Elemente unserer Verfassungsgeschichte, des Stufenganges der Bildung und Ausartung unserer Gesetzgebung, Gerichtsverfassung, unseres sittlichen und ökonomischen Zustandes, mit einem Wort einer eigentlichen Geschichte Deutschlands.*”*) Bülts és okos Vallástétel! — Ez munka és tanulás közben nem egyszer élesztette törekedéseinket,

2. §.

A' mit a' ditső Német Nemzet Cárius Julius Caesárt és Cárius Cornelius Tacitust megelőző

*) Archiv für ältere deutsche Geschichtkunde, Frankfurt, 1819. 8vo I. Band, I. Heft. S. 19.

Történeteiről, vagy egyenesen Eredetéről mostanig tud, az nem sokkal több pusztá gyanításnál, 's különösen olyan gyanításnál, melly nem a nyira Kútfőkön, mint holmi nyelvbéli összehasonlitásokon, vagy önkényes szó és névmagyarázatokon épül. Minden esetre, ha néhány idétlen véleményeket érdemlett feledékenység leplével befödünk, alig tud valamit hitelen a Német Nemzet az Üdvözítő születése korán túl Történeteiről, 's a' mit Tacitus könyvéből tudni látszik is, még az is nagyobb részént vegyes tévedésekkel, és azon szerentsétlen következtetésekkel nyugszik, hogy azon Népek mind Német Nyelvű és Eredetű Nemzetek valának, mellyeket Tacitus, 's más Római Történet Írók, Német Ország téreire helheztenek. Nem tzelünk most e' későbbi történetekbe avatkozunk: Mi inkább az ősz időszakaszokra vetjük szemünket, 's több apróbb Értekezésekben időről időre előterjesztjük, a' miket hosszas elmélkedések után egyenesen magukból a' legrégebb és leghitelesebb Kútfőkből a' Német Nemzet Ős Történeteiről tanultunk. Magunk eszéből egyáltalán fogva semmit sem fogunk mondani, jól tudván mi is azt, a' mit még hívebben tudnak nálunk a' koszorús Német Tudósok, hogy, a' mit a' régiebb századokról a' későbbi Tudósok Kútfők nélkül állítanak, mind az fenéktelen szóvesztegetés. Ha előadásaink egészen elérnek, vagy legalább közelíteni fognak a' Történeti Valósághoz, szivünkben örvendeni fogunk, 's az előmenetelt azon kedves adó lefizetésére áldozzuk, mellyel a' Német Ész tudományos ragyogása melegítő sugárainak mind mi magunk hódolunk, mind pedig közönségesen a' Magyar Nemzet tsinosodása tartozik.

3. §.

Sokféle neveket visel azon Nemzet, melly ön magát saját nyelvén Deutsch, 's hazáját Deutschland néven nevezi. Tudja kiki, ha mi nem mondanók is, hogy a' Német, Germanus, Alemanus, Teuto, Tedesco nevek mind a' Deutsch Nemzet nevei. Bír ma továbbá majd helesen, majd heltelenül a' Deutsch Nemzet több különös nevezetekkel is, millyenek p. o. a' Bajor, Szász, Austriai, Misniai, Tyrolisi, Turingus 's a' t. nevezetek. Ezek is, amazok is egyenként különös figyelmet érdemlenek a' Deutsch Nemzet történeteiben: Mert az Egésznek tekéletes esméretéhez bizonyosan tsak úgy juthatni el, ha előbb az egyes részek mind tekéletesen esmértetnek, Némellyekről ezek közül több, másokról kevesebb történeti nyomok maradtak fön: De a' Deutsch Nemzet Történetének Egészében a' keveset is úgy illik betsülni, mint a' sokat; főkép, ha a' kevés is fontos következtetésekre nyujthat alkalmat; ha a' kevés is fölvilágosithatja némelly oldalról az Egész tulajdonait. Illyenek pedig nevezet szerint azon nyomok is, mellyek a' Kútfőkben különösen a' Deutsch Nemzetnek hajdan és most is keletben forgó Német nevéről fönmaradtak. Minthogy mi ezen első Értekezésünkben a' Deutschokról, mint Németekről szándékozunk szólani, most egyszer egyedül a' Német Történetnek Töredékeit fogjuk szemünk előtt tartani. Intünk mindazonáltal előre mindenkit, hogy magából ezen első Értekezésünkből, mint Töredékekből, hebehurgya módon ne ítéljen, hanem várja el, míg egyéb fölvilágosításainkból okoskodásainknak és következtetéseinknek

hitelességükről több oldalról többet által láthat, többet meggyőződhetik.

4. §.

Hogy a' Német Nemzet Történeteit fontosabban előadhassuk, mindenek előtt azt kell kitanulnunk, minő Nemzetek nevezik a' *Deutsch Nemzetet* mostanában *Német Nemzetnek*? Ezen kérdést rövid munkával megfejtik előttünk a' Nemzeteknek Szokásaik, és ezen Szokásoknak hív Előterjesztőik, a' Szókönyvek; vagy a' Nemzeti Történetírók. Ezekből egyszer'smind a' Német névnek különféle kimondatásait, és leíratásait is tanulhatjuk esmérni, a' mennyire a' Német név is, mint majd nem mindegyik nemzeti név, különféle Nemzeteknél más, meg más változtatásokon ment által részént a' nemzeti kimondás, részént a' nemzeti írásszabások miatt. A' melly Nemzet olly meszsziire előre nyomult a' tudomány pályáján, mint a' Német Nemzet, az nálunk nélkül is derekasan tudja, hogy a' Nemzeti Neveknek minden változataikra szükséges ügyelni. Ámbár tehát holmi idéttlen eszü emberkéek, kik elhiteit magukkal, hogy egy két oskolai Kézi Könyv olvasatása után ők is Történettudók, vagy Történetbuvárok, haszontalanságnak tarthatnák is az illetén apróságokat: Mi mindazonáltal itt is, mint mindenütt, gondosan leereszkedünk a' kitsinységekig, és, a' szoros Kritika ösvényein maradvá, meghatározzuk egyenként a' Nemzeteket, mellyek a' *Deutschot* mostan *Németnek*, vagy e'hez közelítő néven nevezik.

5. §.

Európában egyik ezen Nemzetek közül, hogy saját Hazánkon kezdjük az előszámlálást,

a' Magyar Nemzet. A' Magyar szájában tudniillik a' Deutsch Nemzet közönségesen Német Nemzet és Deutschland szinte Német Ország nevet visel. Bizonyítja ezen állításunkat a' köz tudomás; bizonyítják a' Magyar Nyelvnek Szókönyvei. Márton József Német-Magyar Szókönyvében olvashatni : „*Deutsch, adj. Németországi; Német; Germanicus, Caes. Teutonicus, Mart. Theodiscus, recc. die Deutsche Sprache; a' Német nyelv; sermo Germanicus, Suet. der Deutsche Orden; a' Német vitézi rend; ordo equester Teutonicus.*” *) Pápai Páriz Ferentz Latán — Magyar Szókönyvében található : „*Germani, orum: m. plur. A' Németek, Német-Országi-népek,*” — — „*Germania, ae: f. 1. Német-Ország.*” **) Előző a' Német szó Deutsch jelentéssel a' régiebb Magyar Szókönyvekben is, 's hogy e' szó több század óta tulajdona a' Magyar Nemzetnek, az már csak a'ból is bizonyos, hogy a' XIII-dik Század vége felé élt és írt Kézai Simon Krónikájában is tsekély különbözéssel föltaláltatik. Így ír tudniillik Kézai Simon régi Történetírónk : „*Occurrit autem ei (Henrico III. Imp. Germaniae) Rex Aba in Menfeu cum multitudine armatorum, nimis praesumens de victoria, quia Bauari quidam nuntiauerant ei, Caesarem cum paucis introisse. Ex Teutonicis etenim in illo praelio sine numero ceciderunt. Vnde idem locus, ubi praelium est commissum, eorum lingua vsque hodie Flo-*

*) Joseph von Márton's Deutsch - Ungrisch - Lateinisches Lexicon. Wien, 1823. 8-vo Zweyter Theil des Lexicon Trilingue. Erster Band, S. 555.

**) Francisci Páriz Pápai, Dictionarium Latino-Hungaricum, Cibinii, 1782. 8-vo pag. 266.

rum — Paiur est vocatus, et Wex-Nemut nostra lingua. *) E' helben vagyon, tudunkra, első nyoma a' Magyar Régiségekben a' Német névnek, melly itt, vissza állitván a' régi írásmódot, Némöt épen úgy, mint ma is a' Palótz Nyelvben Némöt, és Niémet hallatik. A' Verloren-Bayern és a' Veszett-Némöt a'ra intenek bennünket, hogy Atyáink a' Bajort is Német néven nevezték.

6. §.

Második Nemzet Európában, melly a' Német névről figyelmünket megérdemli, a' Görög Nemzet. Az Új Görög Nemzet nyelvében: „*Νεμζος, ó, H. der Deutsche, il Tedesco*” — — „*Νεμζια ή H. Deutschland, la Germania.*” **) Régi pedig a' Görög Nemzetnél is a' Nεmζos, az az: Német, és Nεmζia, az az: Német-Ország név, mert már a' közép század Görög Íróiban is reá akadhatni, ámbár ezek a' Germanus nevet is szélteben használták. A' 959-dik évben meghalt Constantinus Porphyrogenitus egyik könyvében, hol a' külföldi Fejedelmeknek adatni szokott tzímekeket leírja, előjő: „*Εις τὸν Πήγα Σαζωνίας. Εις τὸν Πήγα Βαϊέρη* (*ἔστιν δὲ αὐτῆ ἡ χώρα οἱ λεγόμενοι Νεμίτζιοι.*) *Εις τὸν Πήγα Γαλλίας. Εις τὸν Πήγα Γερμανίας.*” Az az: „*Szász Ország Királyához, Bajur Ország Királyához (ez pedig azon Ország, mellyben (laknak) az úgy nevezett Nemitziusok), Gallia Királyához, Ger-*

*) Simonis de Keza, Chronicon Hungaricum. Budae, 1782. 8. pag. 106—107.

**) Karl Weigel's, Neugriechisches Teutsch - Italiensches Wörterbuch. Leipzig, 1796. 8. S. 755.

manicia Királyához. *) Ha itt a' Germanicia nevet is használó Constantinus Porphyrogenitus szinte úgy, mint főlebb Kézai Simon, a' Bajoroknak tulajdonítja is a' Nemitz nevet, Zonarás még is a' Nemetz nevet egész kiterjedésben véski, midőn a' Byzantiumban tartozkodó Nemetzekről e'képen emlekeznek: „*Ἦσαν δὲ παρὰ τινὰ πύργον πρὸς τῆν πύλην τῆς πόλεως ἢ Χαροίσι καλεῖται, φυλάσσοντες Νέμεττοι (ἔθνος δὲ οἱ Νέμεττοι Κελτικόν) οὗτοι λάθρα τοῖς περὶ τοὺς Κομνηνοὺς ἐκοινολογήσαντο περὶ προδοσίας τῆς πόλεως.*” Az az: „*Voltak pedig némelly torony mellett a' cáros kapujánál, melly Charisainak hivatik, őriző Nemetzek (a' Nemetzek pedig Keltai Nemzet), ezek alattomban azokkal, kik a' Komnenusok körül (valának), alkudoztak a' cáros általadatásáról.*” **) Jegyezzük meg, hogy a' Görög Nemzet kimondása által a' Német névből Nemptos, Nemitz, és Nemetz lett.

7. §.

Harmadik helyen kell a' Német névre nézve az Európai Nemzetek közül megemlitenünk a' sok ágozatokra oszlott Tót vagy is Szláv Nemzetet. Ezek közül a' mostani Oroszoknál: „*Njemez, der Deutsche; Njemez-kaja-Semlja, Deutschland.*” ***)

*) Constantini Porphyrogeneti Imperatoris Constantino-politani, Libri Duo De Cerimoniis Aulae Byzantiae. Lipsiae, 1751. fol. Tomo II, pag. 398.

**) Ioannis Zonaræ, Annales. Parisiis, 1687. fol. Tomo II, pag. 294. — — — Cf. Ioannis Gotthilf Stritteri, Memoriae Populorum. Petropoli, 1779. 4. Tomo IV, pag. 477—482.

***) Johann Heym's, Deutsch-Russisches und Russisch-Deutsches Wörterbuch. Riga, 1801. 8. I. Theil, S. 237.

A' Lengyeleknél: „Niemiec, Germanus, ein Deutscher.” *) A' Tseheknél: „Němec, és Němce a'nyi, mint: Germanus, vagy is: ein Teutscher.” **) A' Magyar Országi Tótoknál, vagy is Szlovákoknál: „Nyemec a'nyi, mint: Germanus, vagy is: der Deutsche.” ***) A' Horvátoknál: „Nemski a'nyi, mint: Germanus, vagy is: Teutsch.” ****) Az Istria-i és Dalmátiai Szlávoknál: „Nemac és Njěmac a'nyi, mint: ein Deutscher, vagy is: Tedesco.” *****) A' Vindusoknál: „Nemez, és Niemez a'nyi, mint: Deutscher.” *****) A' Rátzoknál, kik magukat Serblusoknak nevezik: „Nijěmacz a'nyi, mint: der Deutsche, az az: Germanus.” *****) Ide függeszthetjük az Olá-

*) Gregorii Cnapii, Thesaurus Latino-Polono-Germanicus. Varsaviae, Leopoli et Dresdae, 1780. 4. pag. 461.

**) Caspar Zacharias Wussin's, Lexicon Tripartitum, oder Teutsch-Lateinisch- und Böhmisches Wörterbuch. Prag, 1742. 4. III. Theil, S. 179.

***) Antonii Bernolák, Lexicon (Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum. Budae, 1826. 8-vo Tomo II, pag. 1683.

****) Andrae Jambressich, Lexicon Latinum Interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples. Zagrabiae, 1742. 4. pag. 336.

*****) Jose Voltiggi, Ricsoslovník Illiriskoga, Italianskoga i Nimacsokoga Jezika. u Beccsu, 1803. 8. pag. 291. — — — Joachimi Stulli, Rjecsoslöxje. u Dubrovniku, 1806. 4. pag. 589.

*****) Oswald Gutschmann's, Deutsch-windisches Wörterbuch. Klagenfurt, 1789. 4. S. 67.

*****) Wolf Stephansohn's, Serbisch-Deutsch-Lateinisches Wörterbuch. Wien, 1818. 8. S. 468.

tscher.” *) A’ Rátzoknál, kik magukat Serblusoknak nevezik: „Nijè macz a’nyi, mint: der Deutsche, az az: Germanus.” **) Idè függeszthetjük az Oláhokat is, kiknél a’ Niamçiu és Némçiu nevek Germanus jelentéssel bírnak. ***) A’ Tót, vagy is Szláv Népeknél is régi lehet a’ Német név Deutsch helett, mivel már Nestorban, az első Szláv Történetíróban, előjű. ****) Hogy a’ Német szó a’ Leírás. és Nemzeti Kimondás által a’ Szláv Népeknél is sok változásokon által ment, azt, ha nem értenők is, mindenki észre venné. — És e’nyi Európáról.

8. §.

Keletben volt, ’s vagon a’ Német név Germanus, vagy is Deutsch helett Ásiában és Afrikában is. Nem késünk sokáig a’nak előadatásával, hogy Abulgasi Bagadur Chán Könyvében a’ XIII-dik század Történetei között egy hihetőképén Ásiában lakott Okorol-Nemez nevű Nemzetről, mint az Orosz Nemzet szövetségeséről, tétetik említés, mellyen Scheibáni Chán Nemzetségéből eredett Férfiak, a’ mi világos jele, hogy e’ Nép nehezen volt Európai, sokáig uralkodtak ****): Inkább azt sietünk ki-

*) Oswald Gutschmann’s, Deutsch - windisches Wörterbuch. Klagenfurt, 1789. 4. S. 67.

**) Wolf Stephansohn’s, Serbisch - Deutsch - Lateinisches Wörterbuch. Wien, 1818. 8. S. 468.

***) Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum. Budae, 1825. 8. pag. 447. 432.

****) Nestor. Von August Ludwig Schlözer. Göttingen, 1802. 8. II. Theil, S. 24. Nro d.

*****) Abulgasi Bagadur Chan’s, Geschlechtbuch der Mungalisch-Mogulischen oder Mogorischen Chanen. Göttingen, 1780. 8. S. 183—185. — — Cf. Deguignes, Geschichte der Hunnen und Türken. Greifswald, 1769. 4. III. Band, S. 465—466.

mondani, hogy a' Török Nemzet Szókönyve szerint a' Deutsch, vagy is Germanus név Nemée néven hivatik. Clodius János Török Szókönyvében olvassuk: „*Nemée és Alaman a'nyi, mint: Germanus, ein Deutscher. Nemée wilajeti, vagy Meleketi, Memleketi helett, a'nyi, mint: Germania, az az: Deutschland.*” *) A' mai Araboknál is Namsa, a'nyi, mint: Germania; Namsáuíjjaton, a'nyi, mint: Germanica; továbbá: Fi Beládi-n Namsá, a'nyi, mint: In provinciis Germaniae, vagy Germanicis; és Allogrhat Namsáuíjjat, a'nyi, mint: Lingua Germanica. **) Azonban nekik a' régi Arabs Írók közül, mint p. o. az 1275-dikben meghalt Ibn al-Vardi Aegyptus Leíratásában, a' Deutschland, vagy is Germania nevet Nemsiah névnek írják. ***) Afrikában végre Felső Aegyptusban az Austriait, mint Németet, széltében Nemsou néven emlegetik. ****) — — Illy számos Nemzeteknek régi elnevezéseik nem érdemlettek volna-e már régen gondosabb figyelmet a' Deutsch Nemzet Történeteiben?

9. §.

De a' helett, hogy e' gondatlanságról több kérdéseket tegyünk, közelítsünk inkább a' do-

*) Iohannis Christiani Clodii, Compendiosum Lexicon Latino - Turcico - Germanicum. Lipsiae, 1730. 8. pag. 250.

**) Iohannis Iahn, Lexicon Arabico - Latinum Chrestomathiae accommodatum. Vindobonae, 1802. 8. pag. 259. Chrestomathiae, pag. 223.

***) Aegyptus auctore Ibn al-Vardi. Edidit Christianus Martinus Fraehn. Halae, 1804. 8. pag. 72.

****) J. J. Rifaud, Gemälde von Aegypten, Nubien und den umliegenden Gegenden, Wien, 1830. 8. S. XXVII.

log velőjéhez. Esmérjük már most a' Nemzete-
ket, mellyek a' Német nevet régóta használ-
ják; esmérjük a' Német névnek többféle Le-
íratásait és Kimondatásait: Visgáljuk tehát azt
is, a' mi itt fő dolog, hogy vallyon elő jő-e,
és különösen minő formában jőelő, a' legrégebb
Kútfőkben ez a' Nemzeti Név? Előző igen is,
de tsak azon formában, mellyet az újabb Arab-
sok és a' Magyarok használnak. A' többi
formának, a' mennyire mi tudjuk, semmi nyo-
ma sinsen az ősz Régiségben. Ez pedig igen
különös tünemény a' Történet Tudomány köré-
ben! Mi Magyarok, a' mint a' köz vélemény
tartja, a' IX-dik század vége előtt soha sem lak-
tunk Európában, és még is épen úgy élünk a'
Német szóval, mint Caius Iulius Caesar,
Caius Cornelius Tacitus, és más Római 's Görög
Írók használják a' Német szovat. Hogyan jut-
hattak Atyáink ezen nevezethez? Caesar és Ta-
citus Könyvéből tanulták-e? Ezt tagadjuk az in-
kább Bajnok, mint Tudomány gyakorló, vagy
Látán Könyveket olvasó Nemzetről. A' Görög-
öktől vagy a' Tótoktól tanulták-e Atyáink e'
nevezetet? Ezt sem bátorkodunk állítani, mivel
az előadattak szerént sem a' Görög, sem a' Tót
Nemzet kiejtése meg nem egyez tisztán a' Né-
met nevezettel. A' Bajrokat is Néme-
teknék neveztek ugyan, mint főlebb láttuk,
Atyáink, de ezen szomszédaitól sem egy kön-
nyen költsönözhatték a' Német nevet, ha va-
lóság az, a' miről nehezen kételkedhetik valaki,
hogy a' Bajrok az elovult Német nevet
maguk magukról a' IX. század vége felé már
nem használták. A' Speyriaknál (Spira
Nemetum) élt a' IX-dik század vége felé tsak
nem maguknál a' Német név: Úgy, de men-
nyire feküdt Speyr Város a' Magyar Vég-

szélektől? Kifejlik a' Magyar Nemzet szokásának oka több más tárgyokkal, ha kihallgatjuk a' Német névről, a' mihez most kezdünk, a' legrégebb Történeti Kútfóket.

10. §.

Több Európai Országokban, és egy Országban is néha több heleben előjönnek a' legrégebb Kútfók szerint a' Németek. Mi előszámláltatásukat Spanyol Országban kezdjük, vissza emlekeztvén, hogy ők Frantzia Országba Spanyol Országból költöztek által Lucius Annaeus Senecának ime fölötte fontos, és, mint máskor látni fogjuk, igen hiteles sorai szerint: „*Pyrenaeus Germanorum transitus non inhibuit.*” *) Hogy Spanyol Országban Germanusok már Krisztus születése felé, vagy talán előbb is, Oretania, máskép Oritania tartományban laktak, az a' Krisztus születése után 23-dik évben született, 's 79-dik évben meghalt Idős Pliniusnak a' Spanyol Carthagena városban Közgyűlést tartani szokott Népekről írt ime sorai-
ból bizonyos: „*Stipendiariorum autem celeberrimi: Alabanenses, Bastitani, Consaburenses, Dianenses, Egelestani, Ilorcitani, Laminitani, Montesani qui et Oritani, Montesani qui et Bastuli, Oretani qui et Germani cognominantur.*” **) Innend történt, hogy Oretum Spanyol város, Oretania fő városa, Ptolemaeusnál is *Ἰσθητον Γερμανῶν*, az az: Oretum Germanorum nevet viselt. ***) Ha

*) Lucii Annaei Senecae, Opera. Antverpiae, 1682. fol.

Ad Helviam Matrem De Consolatione. Cap. 6. pag. 76.

**) Caii Plinii Secundi, Hist. Nat. Parisiis, 1741. fol. Tomo I, pag. 143. Libro III, cap. 3.

***) Claudii Ptolemaei, Geographia. Francofurti, 1605. fol. pag. 43. Libro II, cap. 6.

tehát a' Német lakosokat is magában foglalt Spanyol Országnak Kallaicus (ma Portugália Interamnensis Tartománya) Népei között olvasuk Ptolemaeusnál: „*Νεμετατῶν Οὐολόβριγα.*” Az az: „A' *Nemetátoknak* (-városuk) *Volobriga*”, megkell esmárnünk a' Spanyol Országgi Németeket. *) A' Spanyol Országgi *Nemetatus* Nemzeti Nevet a' Fordítók, más Kiadások és a' régi *Geographia* Írói, mint p. o. Mannert is, a' Spanyol Országban tartomány nevet képzett *ÁN* végzettel olvassák, 's e'ből azután *US* végzettel nemzeti nevet készítenek. **) Hibátlanabb is valóban a' *Nemetánia* és *Nemetanus* név, mivel épen Spanyol Országban több illy kimenetelű tartomány neveket találunk, millyenek p. o. *Oretania*, *Bastitania*, 's a' t.

II. §.

De mi szükségünk e' jobbitásra is? Emlit Ptolemaeus *Volobriga* szomszédságában egy másik Spanyol Várost, mellynek neve hibátlanul adatik elő ime helen: „*Τειβούρων Νεμετόβριγα.*” Az az: „A' *Tiburoknak* (városuk) *Nemeto-Briga.*” ***) Föltaláltathatik ez szinte illy formában Antoninus Augustus Itineráriumában: „*Item Alio Itinere A Bracara Asturicam. M. P. CCXII. Sic. Salaniana. M. P. XXI. Aquis Originis. M. P. XXVIII. Aquis Querquennis. M. P. XIII. Geminas. M. P. XIII. Salienti-*

-
- *) Claudii Ptolemaei, *Geographia*. Francofurti, 1605. fol. pag. 41. Libro II, cap. 6. — Cf. Bernardi de Montfaucon, *Bibliotheca Coisliniana*. Parisiis, 1715. fol. pag. 623.
 - **) Konrad Mannert, *Geographie der Griechen und Römer*. Nürnberg, 1799. 8-vo I. Theil, S. 353.
 - ***) Claudii Ptolemaei, *Geographia*. Francofurti, 1605. fol. pag. 40. Libro II, cap. 6.

bus. M. P. XVIII. Praesidio. M. P. VIII. Nemeto - Briga. M. P. XIII." *) Sőt, igen tsekély változtatással még a' Ravennai Név-telen Geographus is érénti e' Spanyol Várost ime soraiban: „*Item in ipsa Spania, juxta civitatem quam supra diximus Augustam Braccariam, dicitur civitas Salamana, Aquis Ocerensis, Aquis Cercenis, Geminas, Salientibus, Praesidium, Nemeto - Briga, Foro Gigurion.*" **) A' Spanyol Országi Vasconia Tartománynak *Νευαντρούπολις*, az az: Nemanturnista Városáról, melyet mások Nementurissa, vagy éppen Nemeturissa néven olvasnak Ptolemaeus Könyvében, bár magunk is hiszszük, hogy ezt Nemeturissának kell venni, minekutána neve Ptolemaeus Kézírataiban fölötte megromlott, nem sokat aggódunk. ***) Fontosabb előttünk, mint más helen kifog tetszeni, a' Spanyol Országi Hispális, vagy is Sevilla, és Gádes, vagy is Cádiz Városokhoz igen közel feküdt Néma Város, mellynek régi pénzein NEMA olvastatik. ****) E'ről semmi régi Író sem téssen említést; azonban pénzein kívül ime Sevillában fönmaradott Római Fölírásban is élten él híre, és Polgárainak nevezetük;

*) *Vetere Romanorum Itineraria. Curante Petro Weselingio. Amstelaedami, 1735. 4. pag. 428.*

**) *Pomponii Melae, De Situ Orbis Libri III. Lugduni Batavorum, 1722. 8. Anonymus Geographus Ravennas, Libro IV, cap. 45. pag. 794.*

***) *Claudii Ptolemaei, Geographia. Francofurti, 1605. fol. pag. 44. Libro II, cap. 6.*

****) *Iosephi Eckhel, Doctrina Numerorum Veterum. Viindobonae. 1792. 4. Part. I. Vol. I. pag. 26.*

C. AEL. C. F. C. N. QVIR. ACCI
TO. LINTRARIOR. OMN
PATRONO. LINTRARII
CANAMENSES. ODVCIEN
SES. NEMENSES. *)

Ezeknél több nyomait Spanyol Országban
a' Német névnek mi nem esmérjük.

12. §.

Ha a' Pyrenaeus hegyeken által megyünk a'
régí Galliákba, ezekben is találunk a' régí
Kútfók szerént Német Nemzetet és Nevezetet.
Spanyol Orzágnak tószomszédságában az Aquitaniai
Tartomány valamellyik Aturus Vize
(mert ma három Adour viz vagy on) melléké-
re Marcus Annaeus Lucánus Német Népet vagy
Várost helhez tet, midón így énekel:

„Tunc rura Nemetis
Qui tenet, et ripas Aturi, qua litore curvo
Molliter admissum claudit Tarbellicus aequor.”
**)

Hajlandóbbak vagyunk e' helet Népnék ma-
gyarázni, mint Városnak, minekutána a'
Római Írókban Nemetes Népről, mint
alább látni fogjuk, gyakran vagy on említés, és
így a' Német névnek Nemetis nemző esete.
Ha itt Városról volna szó, Nemeti állana;
noha kéntelenek vagyunk azt is egyenesen ki-
mondani, hogy előttünk a' Nemetum Vároši
Név is hibás, mert azt tapasztaljuk szélteben,
hogy az Augusta Taurinorum, Augusta

*) Iani Gruteri, Corpus Inscriptionum. Amstelaedami,
1707. fol. Tom. I, Parte II, pag. CCGXLV. Nro 4.

***) Marci Annaei Lucani, Pharsalia. Biponti, 1783. 8-vo
pag. 17. Libro I, v. 419 - 421.

Treverorum, Augusta Vindelicorum, Augusta Rauracorum, Augusta Tricastinorum 's a' t. nevekben, következésképen az Augusta-Nemetum névben is, a' Nemzeti Nevek állanak, és a' többes szám nemző esetében vagynak. Főlebb menvén Galliákban Spanyol Országból, ismét Ptolemaeus a' Narbonai Galliában lakott Arvernus Népnek Augusto-Nemetum Várost tulajdonit ime soraiban: „*Τούτων δ' ἀπ' ανατολῶν μέρος τῶν ἀρβερινῶν, ἐν οἷσι πόλις, Ἰαυγουστο-Νέμετον.*” Az az: „*Ezeknek pedig napkeletről (fekszik) részük az Arvernusoknak, kiknél Város Augusto-Nemetum.*” *) A' Görög Kútfőben itt az imént tétetett észrevétel szerént kétségen kívül: „*Αυγουστο-Νεμετῶν*” állott, az az: „Augusta-Nemetum; a' mi a'ból is kitetszik, mivel Aethicus is emlekezik Cosmographiájában egy Augusta-Nemetum Városról, mellyet azon okból leginkább lehet ezen Városnak magyarázni, minthogy Spira Város (ezt tartják sokan Augusta-Nemetum Városnak) tudunkra a' Kútfőkben világosan Augusta-Nemetum néven soha sem neveztetett. **) Több az, hogy a' Peutingeriana Táblában is: „Aug. Nemetē” e' városról elő fordul ***).

*) Claudii Ptolemaei, Geographia. Francofurti, 1605. fol. pag. 46. Libro II, cap. 7.

**) Pomponii Melae, De Situ Orbis Libri III. Lugduni Batavorum, 1722. 8. pag. 712.

***) Peutingeriana Tabula Itineraria. Vindobonae, 1753. fol. Segmento I.

13. §.

Fontos az is Augusta-Nemetum Városról, a' mit róla Strábo, a' tudós Geographus, imígyen följegyzett: „*Ἀρβέρνοι δὲ ἴδονται μὲν ἐπὶ τῷ Λείηνῳ μετρόπολις δὲ αὐτῶν ἐστὶ Νεμώσσος, ἐπὶ τῷ ποταμῷ κειμένη.*” Az az: „*Az Arvernusok pedig fekszenek ugyan Ligeris mellett: fővárosuk pedig nekik Nemóssus, a' viz mellett fekvén.*” *) Azt tanulhatnók e' helből, hogy Augusta-Nemetum másképen Nemóssus néven is hivatott: De Casaubonus, a' híres Tudós Férfiu, úgy gyanítja, hogy Strábo eredetikepen itt *Νέμεττος* az az: Nemettus nevet írt, 's ezt utóbb a' másolók elrontották. Mi itt, midőn Casaubonus gyanítását okokkal nem támogatja, ela'nyira nem gyanitunk rontást a' különben nagy érdemü férfiival, hogy inkább e' helben vezérfényt látunk a'nak elhitére, hogy a' Frantzia Országi mostani Nimes, hajdan Nemausus, vagy is igazi kimondással Nemósus Város a' régi időkben Nemet lakóitól nyerte nevét, és hasonlóképen, váltva, Augusta-Nemetum nevet is viselt. Megengedjük mi örömet, hogy Nemausus Városnak régi pénzein A. X. NEMAV. olvastatik **); megengedjük azt is, hogy Ptolemaeus Nemausus Várost Augusta névvel nem illeti imesoraiban: „*Μετὰ δὲ τούτους, μέχρι τῆ ῥοδανῶ πορ οὐόλκαι ἀρικόμενοι ὧν πόλεις μεσόγειοι, οὐινδόμαρος, Νέμανσος κολώνια.*” Az az: „*Ezekután pedig Rhodanus folyó vizéig az Aricomicus Volkák, kiknek közép földü városaik Vindo-*

*) Strabonis, Geographia. Amstelaedami, 1707. fol. Tomo 1, pag. 291. marg. 191.

***) Josephi Eckhel, Doctrina Numorum Veterum. Vindobonae, 1792. 4. Part. 1, Vol. I. pag. 69.

magus, (és) *Nemausus Colonia.* *)
 Azonban mind e' mellett is való marad állítá-
 sunk, ha a' Tudós Férfiak okainkat megfontol-
 ni fogják.

14. §.

Vegyük szemügyre azon Római és Görög
 Fölrírásokat, mellyek magában *Nemausus*
Városban találtattak. Egyik közülük így
 hangzik:

DIS MANIBVS
 FIRMI LVCANI L
 IIIII VIR AVG
 ORNAMENTIS
 DECVRION NEMAVSI
 HONORATO. **)

A' másikon olvastatik:

. . . NEMAYCΩ
 ΟΥΑΙΙ. ΤΡΑΙΑΝΟΝ
 ΚΑΙCΑΡΑ CΕΒΑCΤΟΝ.

Az az:

. . . NEMAVSO
 VLPIVM TRAIANVM
 CAESAREM AVGVSTVM. ***)

*) Claudii Ptolemaei, Geographia. Francofurti, 1605. fol.
 pag. 51. Libro II, cap. 10.

*) Ludovici Antonii Muratorii, Novus Thesaurus Vete-
 rum Inscriptionum. Mediolani, 1740: fol. Tomo II.
 pag. MLXII. Nro 5.

**) Ludovici Antonii Muratorii, Novus Thesaurus Vete-
 rum Inscriptionum. Mediolani, 1740. fol. Tomo II.
 pag. MLXII. Nro 6.

A' harmadikon találtak:

T. AELIVS HADRIANVS ANTONINVS PIVS NEMAVSO ORIVNDVS AELIANO HADRIANO AVGVSTO PARENTI MERITISSIMO FILIVS EIVS ADOPTIVVS IMPERII HAERES NEMAVSI IN CIVITATE SVA AEDEM SACRAM MAXIMO SVMP TV SVBLIMI QVE STRVCTVRA HYMNORVM AC CANTV DECORATAM POST MORTEM P. D. C. AEDEM VESTAE AVXIT ET ORNAVIT VIRGINES AD ANTIQVAM DISCIPLINAM REVOCAVIT SATVRNI FANVM D. COLON. MAXVMIS D. AFFECIT ANTINOIVM SACELLVM SERVAVIT P, Q. N. E. A. *)

A'ról tehát épen nem kételkedhetni, hogy Frantzia Országának mai Nimes, vagy Nimes város a úgy, mint Ptolemaeus hajdan följegyzette, Nemausus Colonia nevet valóban viselt.

15. §.

Ellenben más ugyan Nem'aususban talált Római Köveken más is találtak. Egyiken olvashatni

D. M.

**T. INDESH TERTII
AED. COL. AVG. NEM
DOMITIA. EORTE. SIBI
ET. VIRO. DE. SE. BENE
MERITO. V. F. **)**

*) Ludovici Antonii Muratorii, Novus Thesaurus Veterum Inscriptionum, Mediolani, 1742. fol. Tomo IV. pag. MCMLXXXVII. Nro. 5.

**) Iani Gruteri, Corpus Inscriptionum. Amstelaedami, 1707. fol. Tomo I. Parte II. pag. CCCXIII. Nr. 5.

A' másikon előjő:

D. M.

C. SAMMIAE. Q. FIL

SEVERINAE

FLAMIN. AVG. NEM

C. TERENTIVS. ANICETVS

AMICAE. OPTIMAE. ET. SIBI

V. P. *)

Ezeket esmérvén, ha *Nemausus* nak hajdani *Augusta* nevét *Ptolemaeus* meg nem említette is, bizonyos az, hogy e' Fölrásokban a' COL. AVG. NEM. és AVG. NEM. rövidítéseket vagy COLONIAE. AVGVSTAE. NEMAVSI. és AVGVSTAE. NEMAVSI-nak, vagy pedig COLONIAE. AVGVSTAE. NEMETVM. és AVGVSTAE. NEMETVM-nak kell olvasni. Ítéletünk szerént hibátlan lehet mind a' két olvasás mód. Az első olvasás mellett állanak *Nemausus* nak régi pénzei, mellyeket a' halhatatlan érdemű Eckhel így ír le: „*Nemausus Volcarum Arecomicorum, quorum et infra numos dabimus, urbs princeps. Autonomi Nemausi nondum coloniae (?) rarissimi. Caput muliebre diadematum, pone A, X. NEMAV. Eques citato cursu dextra binas hastas, superne astrum.*“
**) Itt az A. NEMAV, a' mit Eckhel nem vett észre, a'nyi, mint AVGVSTA. NEMAVSVS. Későbbi pénzein NEM. COL. az az: NEMAVSVS COLONIA olvastatik.

*) Iani Gruteri, Corpus Inscriptionum. Amstelaedami, 1707. fol. Tomo I. Parte II, pag. CCCXXIII. Nr. 11. — A' melly Fölrás a' CCCXXI-dik oldalon 9-dik szám alatt található, az teljes hibákkal, 's egy ezen Fölrással.

**) Iosephi Eckhel, Doctrina Numerum Veterum. Vindobonae, -1792. 4. Parte I, Vol. I. pag. 69.

16. §.

A' másik olvasást a' közlött Római Köveken védni látszik előttünk azon Fölrás, mellyet Nemaususról Gudius kiadott. Előjő, tudniillik, egy régi Római Kövön: COL. ARICOM. NEMAVS. VOLCA. AVG. NEPT. Ezt így szokták közönségesen olvasni: COLONIA. ARICOMICORVM. NEMAVSVS. VOLCARVM. AVGVSTA. NEPTVNIA.

*) A' Neptunia névnek leg kisebb nyoma sintsen Nemaususra nézve a' Régiségben: Nem hihetőbb-e tehát, hogy Nemausus is szinte úgy, valamint Strabó szerént a' másik Nemóssus, vagy helesebben tsak egy S betűvel Nemóssus, másképen Augusta-Nemetum nevet viselt, egyszer'smind Augusta-Nemetum néven is hivatott, és a' Fölrás NEPT. szova igazábban a' Kövön NEM vagy épen NEMÉ? Így minden esetre, jelen lévén a' T. betű, e' szovat NEMET szónak kellene olvasni. Hogy a' Római Köveken az ilyen Betűsorítások szokásban voltak, azt minden régiség esmérő tudja: Az pedig, hogy a' Volkák és Arikomikusok egy Nép voltak, a' mit ellenünk 's magyarázatunk ellen fölhozni lehetne, nem épen olly bizonyos, hogy a' két nevet egymástól elnem lehetné választani. Sőt, ha valóban egy Nép voltak is a' Volkák és Arikomikusok, minekutána voltak Tecto-Sages-Volkák is, nem történhetett-e meg, hogy vagy ezek, vagy pedig az Arikomikus-Volkáknek valamellyik szakaszuk Nemausust más néven is nevezte? Az a' Fölrás, melly itt szóban forog, minden esetre kétféle névre

*) Vetera Romanorum Itineraria. Amstelaedami, 1735. 4. pag. 388.

tzéloz. Egyébaránt **N e m a u s u s** neve Strábonál **N e m a u s u m**, Ausoniusnál némelly kiadásokban a' mellette fekvő viz vagy tó neve **N e m a s u s**, a' Peutingeriana Tabulában **N e m u s u m**, nem pedig **N e n n i s u m**, a' miket itt tsak érteni akartunk.

17. §.

Ápolgatni látszik az **AVG. NEM.** rövidítésről kijelentett gyanításunkat (mert egészen bizonyosnak magunk sem tartjuk e' véleményt) még az is, hogy a' későbbi Irókban **Nimes Város** és **Montpellier Város**, az az: **Mont-Pessulanus** között, vagy legalább e' két egymáshoz igen közel fekvő város szomszédságában **Carmanum Castrum** nevü Várak akadnak. Az **Albigensis Eretnekség Historiájában** írja **Petrus Monachus Vallium Cernaii**: „*Exeuntes autem a Monte Pessulano, Oromensis Episcopus et praefati Monachi, venerunt ad Castrum quoddam Carmanum, vbi inuenerunt quemdam Haeresiarcham Balduinum nomine, et Theodoricum quemdam filium perditionis et stipulam incendii.*“ *) Látni fogjuk máskor más helyen, hogy **Carman** épen a'nyit tészen, mint **Germanus**. Továbbá támogatja az is véleményünket, hogy **Nemaususon** és **Massilián** innend a' **Liguriai Alpeseknél** is lakott **Német Nép**. Idősb **Pliniusnál** egy **Római** igen régi Fölrásban, melly a' **Római Népek** az **Alpesi Népeken** tett Győzedelmeit számlálja elő, egyéb **Népeken** kívül, előjönnek: „**EGVITVRI. NEMENTVRI, ORATELLI.**“ **) E'nek a'

*) Francisci Du Chesne, *Historiae Francorum Scriptores. Lutetiae Parisiorum*, 1649. fol. Tomo V, pag. 558.

**) Caii Plinii Secundi, *Historia Naturalis. Parisiis*, 1741. fol. Tomo I, pag. 177. Libro III, cap. 20.

NEMENTVRI Népnek sohol sintsen nyoma a' Régiségben: Vagyon ellenben nyoma a' NEMENTVRI Tartománynak Liguriában. Lucius Iunius Moderatus Columella írja egy helen: „*Id est Picis liquidae Nemeturicae.*“ Más helen: „*Picis liquidae Nemeturicae metretam adde.*“ A' harmadik helen: „*Pix Nemeturica in Liguria conficitur.*“ *) Az UR szótagotska, több Tartomány Neveken előjövén, itt is kétség kívül Tartomány Névre mutat, 's olyan a' Nemeturia név is, mint az Illuria, Liguria, Eburonia, 's a' t. nevezetekben. Így Német-Uricus a'nyit tenne, mint Germanicus Liguriában. Ezeket, minekutána mások is előttünk így vették, a' Német Név Töredékei közül ki nem hagyhattuk.

18. §.

Menjünk által most már Belgica Gallia Tartományba, hol a' Német Névnek leg több nyomai maradtak fön. A' Krisztus születése előtt 44-dik évben meghalt Caius Iulius Caesar könyvében De Bello Gallico olvashatni: „*Tum demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt, generatimque constituerunt paribusque intervallis, Harudes, Marcomannos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnemque aciem suam rhedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur.*“ **) Itt a' Nemetes név bizonyosan Nemzeti Név, de e' helből mi azt

*) *Scriptores Rei Rusticae Veteres Latini.* Biponti, 1787. 8. Vol. II. pag. 491. 494. 496. Columella De Re Rustica. Libro XII, cap. 20. 22. 24.

**) *Iulii Caesaris Commentarii.* Lipsiae, 1729. 8. De Bello Gallico. Libro I, cap. 51, pag. 56.

még nem merjük kihozni, hol lakott e' Nép; sem azt, hogy a' Nemetesek valóban Német Nép voltak. A'nyi való, hogy az itt értett ütközetben Caesar ellen a' Nemetesek is együtt hartzoltak a' Germanusokkal. A' Krisztus születése után 79-dik évben meghalt Idősb Pliniusnál is találtatik: „*Rhenum autem accolentes Germaniae gentium in eadem provincia Nemetes, Tribochi, Vangiones: hinc Ubii, Colonia Agrippinensis, Guberni, Batavi, et quos in insulis diximus Rheni.*“ *) Innend tanulhatjuk, hogy a' Német Nép lakott Német Országban a' Rhenus Viz mellett. Azt világosan még Plinius sem mondja, hogy a' Nemetesek valóban Német Nép (Populus Germanicus) voltak, hanem csak azt, hogy ők Német Ország Népe (Germaniae Gens) valóban. Már pedig valamint ma laknak Magyar Országban Tótok, Németek, Oláhok 's a' t., és ezek közül mind azok, kik a' magyar levegőt, kenyeret és szabadságot betsülni tudják, beszélnek is a' Magyar Nyelvet mind a' mellett, hogy eredetükre és a' nyanyelvükre nézve nem igazi Magyarok: Úgy Német Országban is több ilyen szabású Népek tartózkodtak a' nélkül, hogy valóban Németek voltak volna, bár talán sokan közülük beszéltek a' Német Nyelvet is. Nem írja-e a' Német Országban lakott Osusokról Tacitus: „*Osos Pannonica lingua coarguit, non esse Germanos.*“ (**)

*) Caii Plinii Secundi, Historia Naturalis. Parisiis, 1741. fol. pag. 224—225. Libro IV, Cap. 17.

***) Caii Cornelii Taciti, Opera. Biponti, 1798. 8. Vol. IV. pag. 28—29. Germaniae Cap. 43. — Az Osusokról írja pedig Tacitus Germ. cap. 28. Tomo IV. pag. 20. „Ab Osis Germanorum Natione.“ Helesebben írta volna ő is, mint Plinius, Germaniae Natione.

19. §.

Ugyan ez a' Caius Cornelius Tacitus szólott határozottabban a' Nemeteseknek nemzeti-
ségükről, midőn ezeket följegyzette: „*Treveri
et Nervii circa affectationem Germanicae ori-
ginis ultro ambitiosi sunt, tanquam, per hanc
gloriam sanguinis, a similitudine et inertia
Gallorum separentur. Ipsam Rheni ripam
haud dubie (azaz: non dubie) Germanorum
Populi colunt, Vangiones, Triboci, Neme-
tes.**) E' világos és határozott jelentésü helyből
már mindenki eliheti, hogy Krisztus születése
után 97-dik évben és előtte, midőn Tacitus meg-
halt, a' Nemetesek valóban nem csak Né-
met Országi (mások szerint Belgica Gal-
liai) Népnék, hanem egyenesen Német
Népnék tartattak. Egy másik helyen mellesleg
írja Tacitus ismét a' Nemetesekről: „*Dein-
de Lucius Pomponius, Legatus, auxiliares
Vangionas ac Nemetas, addito equite
alario, monuit.*“ **) Odább megyen a' Neme-
tesekről Ptolemaeus, midőn két városukat is
megnevezi, így írván: „*Νεμητῶν μὲν, νοιόμαγος,
ἔσφιάνα.*“ „Azaz: „*Németeké pedig, Neo-
magus (és) Rüphiana.*“ ***) Quintus
Aurelius Summachus pedig Krisztus születése
után 397-dik év körül beszéli: „*Nam qua Re-
gio Nemetensis extenditur, recessum flu-
minis murorum ambitus vindicavit, parvo
auditu nec satis libero, ut stationis exitus pro-*

*) Caii Cornelii Taciti, Opera. Biponti, 1798. 8. Vol. IV
pag. 20—21. Germaniae Cap. 28.

**) Caii Cornelii Taciti, Opera. Biponti, 1798. 8. Vol. II,
pag. 46. Annal. Libro XII, cap. 27.

***) Claudii Ptolemaei, Geographia. Francofurti, 1605.
fol. pag. 49. Libro II, cap. 9.

pugnaculis desuper protegatur. “*) Senki sem gondolhat itt a’ Német Tartomány alatt valamelly nagy kiterjedésű Országot, vagy nem értheti magát a’ Nagy Germániát a’ Regio Nemetensis alatt, ha esze előtt tartja, hogy Ptolemaeus a’ Nemeteknek csak két várost tulajdonít. Vigyázott a’ra Rómának ravašzsága, ne mondjuk gonoszsága, hogy az egy nyelvű Népek nagy testben együtt ne lakjanak, hanem oszolva legyenek. Innend lehet csak megfejteni, hogy Nemetek Dáciában is tartózkodtak ime Tordai Fölrás szerént:

D. M.

AVR. AVLVCMV. V. D. I. M. VI. AN. XXXV.
AVR. BASIANVS. ET. DASIVS. D. NEMET. S.
M. FA. CVRARVNT. **)

20. §.

Eunápius Sardiánus, ki Krisztus születése után 404-dik évben még élt, följegyzette a’ Nemetekről: *Ταῦτα ἔγραφε τε, καὶ τὴν πρεσβείαν ἔστειλλε. καὶ αὐτὸς εἶπετο τῇ πρεσβείᾳ ἀπὸ Νεμέτων ἄρας ἐπὶ τὸν Ἑῆνον. ἤδη τὲ ἦν πρὸς τοῖς Ραυράκοις, ὃ ἔστι φρούριον.* “Az az: „Ezeket írta, és követéséget küldött. És maga követé a’ követéséget a’ Nemetektől indulván a’ Rhenushoz. És már volt a’ Raurakusoknál, melly Örség.“ ***) A’ Krisztus születése után 420-dik évben meghalt Szent Hieronymus előadja; „Mo-

****) Q. Aurelii Summachi, Octo Orationum ineditarum Partes. Francofurti ad Moenum, 1816. 8. p. 26.

*****) P. Math. Katancsich, Istri Adcolarum Geographia Vetus. Budae, 1827. 4. Tomo II, pag. 257. Nro CCLXXIX. — A’ D. NEMET. a’nyi, mint DOMO. NEMETES. vagy NEMETA.

****) Excerpta De Legationibus. Parisiis, 1648. fol. pag. 17.

*guntiacum, nobilis quondam civitas, capta atque subversa est, et in Ecclesia multa hominum millia trucidata. Vangiones longa ob-
sidione deleti. Remorum urbs praepotens, Ambiani, Attrebatuae, extremique hominum Morini, Tornacus, Nemetiae, Argentoratus, translatae in Germaniam. Aquitaniae, Novemque Populorum, Lugdunensis et Narbonensis Provinciae, praeter paucas urbes populata sunt cuncta. Quas et ipsas foris gladius, intus vastat fames.“ *) Végre, hogy ezt se hallgassuk el, a' Notitia utriusque Imperii tzmü Régiségben is találatik: „Sub dispositione viri spectabilis Ducis Mogontiacensis. Praefectus militum Pacensium Saletione. Praefectus militum Menapiorum Tabernis. Praefectus militum Andrecianorum Vico Iulio. Praefectus militum Vindicum Nemetes. Praefectus militum Martensium Alta Ripa. Praefectus militum secundae Flaviae Vangiones. Praefectus militum Armigerorum Mogontiaco.“ **) Későbbben e' Német Nép nevére mi nem akadtunk, 's lihető is, hogy azon rettentő dúlások után, mellyekről Szent Hieronymus emlekezik, e' név a' Rhenus vize mellett naponként mind inkább feledékenységbe ment. Ellenben e' Német Népnék Német nevü Város a fölötté sokáig föntartotta ezen nevezetét.*

*) Sancti Eusebii Hieronymi, Opera. Veronae, 1734. fol. Tomo I, col. 908. Itt nem tsak Városokról, hanem Népekről is, millyenek p. o. a' Morinusok; *foly a' beszéd, 's azért nem értünk itt határozottan Várost a' Nemetiae szó alatt.

**) Notitia Vtraque cum Orientis tum Occidentis. Basileae, 1552. fol. pag. p. recta.

21. §.

Volt, tudniillik, a° Rhenus melléki Német Tartományotskának hasonló Német nevü Város is. Nem vetekedünk azokkal, kik ne talán az egyik vagy másik már eddig is előszámlált Kútfőben inkább Német Várost, mint sem Német Népet látnak: Mi megelégszünk azon esmérettel, hogy a° Krisztus születése után 390-éik év felé élt Ammiánus Marcellinus e° Városról már határozottan emlekezik. Így ír e° nagy hitelü Férfiu: „*Dein prima Germania, ubi praeter alia Municipia Mogontiacus est, et Vangiones et Nemetae, et Argentoratus barbaricis cladibus nota.*” Más helen ugyan ő: „*Audiens itaque Argentoratum, Brocomagum, Tabernas, Salisonem, Nemetas et Vangionas, et Mogontiacum Ciuitates barbaros possidentes, territoria earum habitare.*” *) Olvashatni ugyan azt is, hogy már 346-dik évben Jesses, máskép Jessius, Jasinus és Gessius (e° nevek mind Iáson nevet jelentenek) Német Város Püspöke volt az Egyházi Zsinatoknak Írataik szerint. **) Azonban, ha szorosan vesszük a° dolgot, mint kell, ezen Íratok szerint Jesses inkább a° Német NéP Püspöke volt. Labbe Fülöp Egyházi Zsinat Gyűjteményében, mellyet saját Könyvtárunk bír, a° 346-dik évi Agrippinai Zsinat Íratában előjő: „*Jesses Nemetum*”; de a°

*) Ammiani Marcellini, Rerum gestarum, qui de XXXI. supersunt Libri XVIII. Biponti, 1786. 8-vo Vol. 1, pag. 76. Libro XV, cap. 11. — — pag. 84. Libro XVI, cap. 2.

**) Gallia Christiana. Parisiis, 1731. fol. Tomo V. col. 715. — Ioan. Frider. Schannat, Concilia Germaniae. Coloniae Augustae Agrippinensium, 1759. fol. Tomo 1, pag. 7-8.

347-diki Sardikai (magyarul: Szeredőki) Egyházi Zsinat Írtaiban tsak a „Jesses” név találatik. *) Ellenben Chapeaville Könyvében az Agrippinai Zsinat Bévezetésében „Jessius Nemetensium” is olvasható, ’s egy másik helen ismét: „Jessius Nemetum.” **) Magára a’ fő dologra nézve egy, akar a’ Német Nép Püspöke volt Jesses, akar a’ Német Nép Nemet nevü Városáé, tsak hogy mi az illy kétséges olvasásu heiből nem akartuk előállítani a’ Német Városnak legrégebb nyomát.

22. §.

Mi sokáig keletben forgott a’ Német Város neve, aról a’ következő hiteles tanuságok bizonytságot nyujtanak. Nagy Károly 788-diki Oklevelének, mellyben a’ Bremai Püspökséget fölállította, végén előjő: „*Actum in Palatio Nemetensi feliciter. Amen.*” ***) Fuldai Rudolf a’ Fuldai Évkönyvekben beszéli 841-dik évre: „*Saxones cum Hlothario, filio suo parvulo, obviam sibi Nemeti venire praecepit.*” Más helen a’ Fuldai Évkönyveknek Folytatójuk följegyzi a’ 876-dik évre: „*Verum etiam cunctas Civitates Regni Hludovici in occidentali*

*) Philippi Labbei, Sacrosancta Concilia. Lutetiae Parisiorum, 1671. fol. Tomo II, col. 615. 618. 679.

**) Ioannis Chapeavilli, Gesta Pontificum Tungrensium, Trajectensium et Leodiensium. Leodii, 1612. 4. Tomo I, pag. 33. 37.

***) Nicolai Schaten, Historia Westfaliae. Neuhusii, 1690. fol. pag. 516. — Erpoldi Lindenbrogii, Scriptorum Rerum Germanicarum Septemtrionalium. Hamburgi, 1706. fol. pag. 5. Adami Bremensis, cap. 9. — Mint írhatta a’ Chronicon Gotwicense Szerzője az ezen Oklevél hitelességét védő Schatenről Tomo II, pag. 495., hogy Schaten ezen Oklevél hitelességét kétségbe hozza? meg nem foghatjuk.

*littore Rheni fluminis positas suo regno adde-
re, id est Mogontiam, WORMATIAM et NEMETUM.*" *) Prudentius Trecensis mondja
Évkönyveiben a' 843-dik évre: „*Hludovicus
ultra Rhenum omnia, citra Rhenum vero NEMETUM,
Vangium et Moguntiam Civitates pagosque sortitus est.*" **) Hermannus Con-
tractus 1056-dik, és 1060-dik évekről írja: „*Arnoltus
Episcopus Nemetensis moritur.*" — „*Conradus ab Imperatore Nemeti pro Arnolto
Episcopo substituitur.*" — — „*Qui inde
asportatus, Nemetumque translatus.*" — — „*Conradus
Episcopus Nemetensis moritur.*"
***) Vigyáznunk kell mindazonáltal a'ra, hogy az
Arvernusoknak Augusta-Nemetum Városukban is Püspöki Szék volt, 's e'nek Püspöke
is „*Nemetensis Episcopus*" néven említetik a' Frantzia Évkönyvekben. Így Szent Ansbert
Rothomagusi Püspök életében mondatik: „*Sub huius etiam regimine, beatus Ermelandus
ex praedicto monasterio Fontanella, rogante venerabili Pontifice Paschario Nemetensis
urbis, in eandem Regionem Nemetensem ab ipso Patre Lantberto directus,
in quadam insula alvei Ligeris, quae vocabatur Antrum, iuxta nominis eiusdem
proprietatem, Monachorum venerabile aedificavit Coenobium.*" ****) Ez a' Paschárius

*) Georgii Heinrici Pertz, Monumenta Germaniae Historica. Hannoverae, 1826. fol. Tomo I, pag. 303. 390.

**) Georgii Heinrici Pertz, Monumenta Germaniae Historica. Hannoverae, 1826. fol. Tomo I, pag. 440.

***) Ioannis Pistorii, Scriptores Rerum Germanicarum. Hatisbonae, 1726. fol. Tomo I, pag. 298.

****) Andreae Du Chesne, Historiae Francorum Scriptores Coaetanei. Lutetiae Parisiorum, 1636. fol. Tomo I, pag. 682.

Német Városi Püspök nem Német Országi, hanem Frantzia Országi Püspök volt. Hogy a' Német Országi Rhenus melléki Német Város is valaha Augusta-Nemetum nevet viselt volna, mint az Arvernusoknak Augusta-Nemetum Városuk, a'nak, mint már fölebb is jelentettük, magukban a' régi Kútfőkben semmi nyomára sem találhattunk.

23. §.

Hol feküdt különösen és határozottan a' Rhenus melléki Német Város? azt sem nehéz a' Régiség vezérlésénél fogva kitapogatni. Anyi bizonyos a' már közlött Kútfökből, hogy Moguntia és Wormátia szomszédságától a' keresésben messze térni nem szabad. Sok Tudós Férfiak egynek tartják a' Rhenus melléki Német Várost azon Várossal, mellynek Ptolemaeus a' Német Tartományoskában „*Νοιόμαγος*” nevet tulajdonit. Latánul e' Görög nevet Noeomagus vagy Niomagus Városnak nevezhetjük: De őrizkedjünk még is, hogy e' Várost egynek ne tartsuk azon Niomagum, másképp Niomaga, Noviomagum, Naviomagum Várossal, melly a' Frantzia Évkönyvekben Nagy Károly uralkodása alatt, 's későbbben is, gyakorta emlittetik, 's mellyben híres Királyi Palota volt. Ez a' Niomagum, ma Nimegen és Nimwegen, a' Batua Páguhoz tartozott, 's nem messze feküdt a' Rhenus viz torkolatához. *) E'től megválva

*) Chronicon Gotwicense. Tegernse, 1732. fol. Tomi Prodrumi Parte Altera pag. 556. — — Cf. Georgii Heinrichi Pertz, Monumenta Germaniae Historica. Hannoverae, 1826. fol. Script. Tomo I, pag. 157. 45. 191. 156. 193. 195. etc.

képtelenek vagyunk megvallani, hogy a' régi Kútfőkben mi a'nak legkisebb nyomára sem akadunk, hogy a' Nemetum Város valóban egy város volt volna a' régi Neomagus, vagy Niomagus Várossal, és e'nél fogva, minekutána a' Iulio-Magus, Rotho-Magus, 's más több ilyen városi nevekben a' Görög Magos és Latán Magus rész Vár, vagy Város jelentéssel látszik bírni, ha Ptolemaeusnál egykor netalán *Νεομαγος*, az az: Neomagus állott volna, hajlandók volnánk gyanítani, hogy e' város ott feküdt, hol most Spira, az az: Speyr szomszédságában Neostadium, az az: Neustadt fekszik. Ezt a' Várost látszanak érdekelni egy 1148-diki Óklevélben a' Spirai Püspöknek ime szovai is: „*Quapropter sanctum suum propositum effectui mancipare fervens, ab Abbate Noui Castris Udalrico multis supplicationum lacrymis Dietherum abbatem cum XII. monachis vix obtinuit.* *) Ha azonban azok, kik a' Spirai Régiségekben nálunk jártosabbak, valóban megtudnák bizonyítani, hogy Nemetum és Neomagus, vagy Niomagus valóban egy város volt, úgy a' Ptolemaeus Városának neve kétségkívül tsak a' Némák-us névnek elrontatása.

24. §.

Világosabb 's bizonyosabb ítéletünk szerént az, hogy Nemetum és Spira egy Város volt. Nem építünk a'ra sokat, hogy Spira később Spira Nemetum-nak neveztetik, mert nem egy példából tudjuk, hogy a' későbbi Tudósoknak gyanításaik köz és valóságos igazságoknak

*) Gallia Christiana. Parisiis, 1731. fol. Tomo V, pag. 453 inter Instrumenta.

elfogadtattak: Hanem inkább azon régi, igen régi Frantzia Országi Lajstromoknak nyujtunk hieelt, mellyekben a' régi Galliának tartományai és városai elég pontosan előszámláltatnak. Az egyik illyetén régi Lajstromban olvassuk: „*Ciuitas Nemetum Spira.*” A' másokban: „*Ciuitas Nemetum, id est Spira.*” A' harmadikban: „*Ciuitas Nemetum, id est Spira.*” A' negyedikben is: „*Ciuitas Nemetum, id est Spira.*” *) Illick továbbá mindenképen a' helheztesítés is Spirára, mellyet a' leghitelesebb Kútfók Nemetum Városnak tulajdonitanak. Nyilván egy várossá teszi Spirát és Nemetumot Albericus is, midőn 1056-dik évre így ír III. Henrik Tsászárról: „*Apud Spiram conditus est, quam ipse ex antiquissima et diruta Nemeto, renovatam Spiram nuncupavit.*” **) Hogy tsak III-dik Henrik adta volna Nemetum Városnak a' Spira nevet, az tévedés. Zachariás Pápa már 752-dik év körül írta Szent Bonifácus Moguntiai Érsekhez, a' Német Nemzet Apostolához: „*Idcirco beati Petri apostoli auctoritate sancimus, ut supra dicta Ecclesia Moguntina pèrpetuis temporibus tibi et successoribus tuis in metropolim sit confirmata; habens sub se has quinque civitates, id est Tungris, Coloniam, Wormatiam, Spiraciam et Trectis, et omnes Germaniae Gentes, quas tua fraternitas per suam praedicationem Christi lumen agnoscere fecit.*” ***) Albericus botlását nem lehetett meg nem érentenünk, a' mit is röviden teljesitvén, most

-
- *) Andreae Du Chesne, *Historiae Francorum Scriptores Coaetanei. Lutetiae Parisiorum*, 1636. fol. Tomo I, pag. 7. 10. 13. 14.
- **) Godefridi Guilielmi Leibnitii, *Accessiones Historicae. Hannoverae*, 1700. 4. Tomo II, pag. 93.
- ***) Philippi Labbei, *Sacrosancta Concilia. Lutetiae Parisiorum*, 1671. fol. Tomo VI, col. 1528.

már elhagyjuk a' Rajnamelléki Német Tartományotskát, és Belgica Gallia egyéb részeire fordítjuk figyelmünket.

25. §.

Találtnak a' régi Belgica Gallia Tartományban a' Német Névnék még más nyomai is. Cárius Iulius Caesar följegyzette: „*His rebus confectis ad legiones in Belgium se recipit, hibernatque Nemetocennae.*” *) Más régi Kútfók Nemet-Acum Belgiumi Városról emlekeznek, millyen végzetü Városok Turnacum, Camaracum, Bagacum, Iuliacum, Virioviacum, 's több más városoknak neveik. Antoninus Augustus Itineráriumban olvashatni: „A CASTELLO COLONIA. MINARIACVM. M. P. XI. NEMETACVM. M. P. XVIII. CAMARACVM. M. P. XIV.” Más helen: „ITER A TARVENNA TVRNACVM. NEMETACVM. M. P. XXII. TVRNACVM. M. P. XXVII.” A' harmadik helen: „ITER A TARVENNA DVROCORTORO. NEMETACVM M. P. XXII. CAMARACVM. M. P. XIV.” **) A' Peutingeriana Itinerária Tabulában előjő: „*Nemetaco XIII.*” 's talán más helen is „*Ninittaci IX.*” hibátlanabbul olvasván „*Nimitaci IX.*” ***) A' Notitia vtriusque Imperii tzimü Régiségben mondatik: „*Praefectus Laetorum Batauorum Nemetacensium Atrabatis Belgicae Secundae.*” ***) Nem

*) Caii Iulii Caesaris, Commentarii. Lipsiae, 1729. 8. pag. 350. De Bello Gallico, Libro VIII. cap. 46. 47.

**) Vetera Romanorum Itineraria, Amstelaedami, 1735. 4. pag. 377. 378. 379.

***) Peutingeriana Tabula Itineraria. Vindobonae, 1753. fol. Segmento Tabulae I.

****) Notitia Vtraque cum Orientis tum Occidentis. Basileae, 1552. fol. pag. p. versa.

tzélunk meghatározni, hol feküdt különösen Belgiumban akar Nemeto-Cenna, akar Nemetacum: Nekünk elég volt fény sugárt élesztetni e' nevekből is annak megmutatására, hogy hajdan Belgica Gallia Tartományban az alföld térein is Német Nép valóban lakott, és ez egyenesen, mint a' Spirai Nép Történetéből kitetszik, a' Germanus, az az: Deutsch Nemzethez tartozott. A' mienknél gazdagabb Könyvtárokak használható Német Tudósoknak nem sok fáradságukba fog kerülni, mind ezekről még több tőlünk talán elhagyatott Kalászokat össze gyűjteni. Hogy Orosius is térszen említést a' Nemetesekről, az nem esméretlen előttünk: De azt véltük, hogy ott, hol Caesar maga tanuságot nyujt, nintsen szükség Orosius tekintetére. *)

26. §.

Ha Belgiumból által evedzünk Britannia'ba, ott sem fog a' Német Név elhagyni bennünket. Nem törjük azon eszünket, ha a' Britániai Vernemetum (Ver-Nemetum?) Város nevében jelen vagy-e a' Német név? Sem azon nem akadozunk, hogy Antoninus Augustus Itineráriumában, mellyben a' Vernemetum Város neve előjő, ugyan e' Város Verometum néven is föltaláltatik. *) Ha egyedül a' Verometum különbözés tenne a' Vernemetum Város nevére nézve akadályt, ezt Venantius Honorius Fortunátusnak ime Versezete könnyen megszüntethetné:

*) Pauli Orosii, Historiarum Libri VII. Lugduni Batauarum, 1738. 4. pag. 389. Libro VI, cap. 7.

**) Vetera Romanorum Itineraria. Amstelaedami, 1735. 4. pag. 479. 477.

„*Nomine Vernemetis voluit vocitare vestustas,*
Quod quasi fanum ingens Gallica lingua refert.” *)

E' versek is azon gondolatra birhatnának ugyan valakit, hogy a' Vernemetum Város névében nintsen a' Német név, minthogy Fortunátus gyanítása szerint Vernemetum a' régi Gallus nyelvben a'nyit tett, mint Nagy Templom: De az ilyen quasi szómagyarázatokra okos Történetíró nem szokott sokat építeni. Azonban miért kellene a' Vernemetum névvel föllépni, ha találtathatnak a' Történetírókban szembetűnőbb helek is? A' Névtelen Ravennai Geographus, Britannia Városait előszámlálván, írja egy helen: „*In qua Britannia plurimas fuisse legimus civitates et castra, ex quibus aliquantas designare volumus, id est Giano, Eltabo, Elconio, Nemetotacio, Tamaris. Durocoronavis, Pilais, Vernalis, Ardua.*” Más helen ugyan ő: „*Iterum sunt civitates in ipsa Britannia, ubi plus angustissima de Oceano in Oceano esse dinoscitur. Id est Velunia, Volitatio, Pexa, Begesse, Colanica, Medio-Nemeton, Subdobiadon, Litana, Cibra, Credigone.*” **) Az Anonymus Geographus Ravennas, igaz, nem régi Író; de még is, olyan, a' ki könyvében fölötte sok régiebb Írókat használt.

*) Collectio Pisarenensis omnium Poematum, Carminum, Fragmentorum Latinorum. Pisauri, 1766. 4. Tomo VI, pag. 193. Poematum Fortunati Libro I, Nro IX.

**) Pomponii Melae, De Situ Orbis Libri III. Lugduni Bataurorum, 1722. 8-vo pag. 808. 809. Anonymi Geographi Ravennatis Libro V, cap. 31.

27. §.

Még nevezetesebbek azok, a' mik különösen Hibernia Ősz Történeteiben, mellyek a' Valóságot Mesével és Regékkel vegyest állítják elő, a' Német Névről előadatnak. Midőn Hazánknak sokféle érdemekkel tündöklő Tudósa, Nagyságos Bene Ferentz, Ts. K. Tanácsos Úr és az Orvosi Gyakorlásnak a' Pesti Fő Oskolában rendes Tanítója, Londonban mulatott, e' derék Hazánkfának erántunk viseltető barátsága által, magához a' Felsőleges Austriai Tsárság Követségéhez is folyamodva, mindent elköveltünk, hogy az o' Connortól Buckingham Hertzeg költségén kiadatott Hiberniai Kútfő Gyűjteményt akármelly drága áron megszerezhessük, és így egyenesen magukból a' Hiberniai Kútfőkből fölvilágosithassuk a' Német névnek tsak nem legrégebb Európai nyomait: De minden igyekezet mellett ma sem teljesíthettük szándékunkat, 's e'nél fogva kéntelenek vagyunk tsak azt fölhozni, a' mi a' Könyvtárunkban találtató Angoly Történetírókban e' tárgyról foglaltatik. Bromton János Krónikájában mondatik: „*Tercio Nimeth sive Nemedus cum quatquor filiis suis de Sithia veniens per CCXVI. annos terram incoluit.*” *) Silvester Giraldus Hibernia Topographiájában írja: „*Praefato igitur Bartolano (másoknál: Partholano) cum omni successione sua, acerbae continuaeque pestilentiae mucrone detrito: aliquandiu terra suo nudata cultore remansit: donec Nemedus Agnomini filius natione Scythicus, cum quatuor filiis suis ad desola-*

*) Rogerii Twysden, *Historiae Anglicanae Scriptores X.* Londini, 1652. fol. pag. 1073.

tae littora terrae devectus est. *) A' sok par-
 gament Krónikákát használt Oflaherty Roderik
 könyvében olvassuk: „*Nemethus, Partho-
 lani e Tatio fratre abnepos, ejus vestigia se-
 cutus, Hiberniam secundo post diluvium inco-
 luit.*” Más helen: „*Hinc ad Nemethi mor-
 tem tempus certum non designatur, sed in
 Ardnemethia insula, quam domini Barry
 insulam hodie vocant, in Hy-liathain Corca-
 giae plaga cum tribus hominum millibus peste
 dicitur sublatus.*” **) Ezeket tudván, kitaláljuk
 már, kiről beszél a' 858-dik év körül élt Nen-
 nius Banchorensis Angoly Történetíró ime so-
 raiban: „*Secundus venit ad Hiberniam Ni-
 mech* (helesebben: Nimeth) *quidam filius
 agnominis, qui fertur navigasse super mare
 annum et dimidium, et postea tenuit portum
 in Hibernia, fractis navibus ejus, mansitque
 ibidem per multos annos, et iterum navigavit
 cum suis, reversusque est ad Hispani-
 am.*” ***) Inas nevet sem érdemel a' Történet
 tudományban, ki észre nem vészi, hogy itt
 Német Népet és nem Férfi Nevet kell
 érteni. Minthogy ezek Krisztus születését meg-
 előző több századokra tétetnek, a' Németek
 régiebbek Britanniákban, mint sem mosta-
 nig maguk a' Deutschok gondolták.

*) Guilelmi Camdeni, Anglica, Normannica, Hibernica, Cambrica, a veteribus Scripta. Francofurti, 1603. fol. pag. 736.

**) Roderici Oflaherty, Ogygia: Seu Rerum Hibèrnicarum Chronologia. Londini, 1685. 4. pag. 6. 169.

***) Thomae Gale. Historiae Britannicae, Saxonicae, Anglo-Danicae Scriptores XV. Oxoniae, 1691. fol. pag. 100. Nennii. cap. 6. — — Caroli Bertrami, Britannicarum Gentium Historiae Antiquae Scriptores Tres. Havniae, 1757. 8-vo pag. 101.

28. §.

Utolsó nyomára találunk a' Ném et Nemzetnek a' régi V a r a e g u s N e m z e t kívándorlásának Történetében. Nestor írja Schlözernek hibáktól nem épen ment fordítása szerint a' Tsudokról, Szlávokról és Kriwitsekről: „*Sie gingen über Meer (?) zu den Russen-Warägern: den so hiessen diese Waräger Russen, wie andre Schweden, Normänner, Engländer, und Goten heissen. Diesen Warägern sagten die Tschuden, die Slaven, und die Kriwitschen: unser ganzes Land ist gros, gut, und mit allen gesegnet; aber keine Ordnung ist darin; kommt bei uns Knäsen zu seyn, und uns zu regiren.*” És azonnal e' sorok után veti ismét Nestor: „*Und es wurden von den Niemtze'n drei Brüder mit ihren Familien gewält. Diese namen ein zalreiches Gefolge mit sich, und kamen zuerst zu den Slaven (nach Novgorod), und legten die Schanze Ladoga an. Der älteste Rurik sezte sich in Ladoga, der zweite Sineus in Bielosero, und der dritte Truwor in Isborsk.*” *) Itt megént volnának, ha valóban volnának, Ném etek; pedig maguk a' V a r a e g u s o k volnának e' Ném etek. A' V a r a e g u s o k a t Schlözer a' Szlavok közé S v e t z i á b ó l szállítja által, következésképen Schlözer okoskodása szerint e' Ném etek Rurik időszakaszakor a' Svédek voltak. Ezért, 's ezen fölvételnél fogva, írja más helyen Schlözer: „*Den auch schwedische, englische etc. Niemtzi kommen in den russischen Annalen vor.*”**)

*) Nestor. Übersetzt von August Ludwig Schlözer. Göttingen, 1802. 8. II. Theil. S. 176. 189.

**) Nestor. Übersetzt von August Ludwig Schlözer. Göttingen, 1802. 8. II. Theil, S. 61.

Hogy a' Svédok valósággal Németek, az tagadhatatlan: De az, hogy a' Varaegusok Rurik kivándorlásakor Németek, vagy Svédok voltak, tsupán Schlözer eszének fanyaru gyümöltse. Nem tartozhatik ide e' váratlan állításunknak megbizonyittatása, minekutána a' Német Nemzetnek ezen nyoma, ha valóság volna is, úgy is igen kései volna, és fölötte tágos Félretérést kívánna. Ha a' Mindenható életünknek kedvezend, máskor az Orosz Nemzet Történeteit Menestől Rurikig napfényre fogjuk botsátani. Itt elég volt Schlözer véleményét megérinteni, 's a'val befejezni a' Német Nemzet Történeteit, mint-hogy későbbi Kútfőkben, kivevén az újabb Nemzeteknek szokásaikat, a' Német Név föl nem találtatik.

29. §.

Előttünk állanak már most többnyire minden nyomok, mellyeket a' Német Nemzetről és általában a' Német Névről a' napnyugati igen régi és hiteles Kútfők föntartottak. Nem számosak, igaz, ezen Töredékek, de még is olyanok, mellyek Történeti Valókká tészik a' következő Állításokat:

I. A' régi Kútfőkben mindenütt a' Magyar Nemzetnek Szokása, tudniillik, a' Német Név jó elő. Az hogy a' Kútfőkben Német és nem Német olvastatik, nem ront semmit a' dolgon, ha tudjuk, hogy a' Magyar Helesírásban is újak a' Betűkezések. De az sem nehézség, hogy Lucánusnál Nēmētis, nem pedig Nēmētis olvastatik, mert ezer meg ezer példákból tapasztalhatjuk, hogy a' Költők az Idegen Tulajdon Neveket nem mindenkor úgy mérik, mint az a' Nemzet méri, mellyhez a' Tulajdon Név

tartozik. Nálunk p. o. a' B ű d ä szó két rövid szótagból áll, — a' Latán Költőknél „B ű d ä i ű g ű 's a' t.

— II. A' Görög, Szláv, Oláh, és Török Nemzeteknek Szokásaik egy olyan Íróban sem találhatnak, ki a' mostani Magyar Nemzetnek Európába jövelele előtt élt. Egy szóval e' Nemzeteknek szokásaik, ha az egészre nézve fontosak is, a' régi Kútfőkre nézve semmi különös figyelmet nem érdemlenek.

III. Nem szabad ezután azt vitatni, hogy a' Deutsch, vagy is Germanus Nemzetnek tsupán tsak az a' kis szakasza viselte a' Német nevet, melly a' Rhenus viz mellett a' mai Speyr Város szomszédságában lakott. Németek, mint a' Kútfőkből most már hitelesen tudjuk, laktak Spanyol Országban, Frantzia Országban, Olasz Országban, Német Országban, Belgiumban, Angoly Országban és Hibernia Országban is.

IV. Nem léssen szabad ezentúl azt a' fenéktelen véleményt is újra emlegetni, mellyet olly sok nagy érdemű Német Tudósok nem általlattak valónak hirdetni, hogy, tudniillik, a' Tót Népek minden Nemzetet, mellynek nyelvét nem értették, Nemetznek neveztek, az az: Néma Népnek, és így a' Tót Népektől eredett hasonló oknál fogva a' Deutsch Nemzetnek mostani Német nevezete is. A' Szláv Nemzet nevének még tsak híre sinsen a' Történetekben, midőn már a' Német név föltaláltatik. Hogy lehetett tehát illy oktan magyarázatról tsak gondolni is? Más részről jusson eszünkbe az is, hogy már Schlözer kéntelen volt megvallani: „*Doch schei-*

nen nur Völker von germanischer Abkunft so genannt zu werden.”)*

V. De, mint bizonyost, előre elhiszszük azt is, hogy Tappe August Wilhelm, a’ tőlünk különben igen tisztelt Tudós Férfiu, ezután maga sem fogja hinni azokat, a’ mik ime soraiban foglaltatnak: *„Richtiger ist aber doch wohl die Ableitung des Wortes Niemzi oder Nämzi, wie auch die Ungarn und viele orientalische Völker die Deutschen nennen, vom Flusse Niemen, d. i. die Memel, also; Leute von jenseit des Niemen.”*

***) Mennyire fekszik a’ Niemen viz Spanyol, Frantzia, Angoly és Hibernia Országoktól, és mi későn jó elő a’ Niemen viz neve a’ Históriaban az ősz koru Német nevezetre nézve?

Hogy mindent egy két szóval ki mondjunk, azt bátron reményljük, hogy ezentúl vigyázvábban fognak szólani és írni a’ Német Tudósok a’ Deutsch Nemzetnek ilyen régi Német nevérol.

30. §.

De mondhatná néki mind ezekre: Ha a’ Magyar Nemzet Szokásának Német elnevezése egészen megegyez is a’ régi Kútfőkben előjövő Német nevezettel, még sem lehet azt tsak gyanítani is, a’nál inkább föltenniés ellinni, hogy a’ Iulius Caesarban, Tacitusban ’s más Római és Görög Írókban előjövő Német névnek akar mi kis öszszeköttetése is lehessen a’ Magyar Nemzetnek Német szovával. Hol voltak még a’kor a’ Magyarok, midőn Iulius Caesar, Taci-

*) Nestor. Übersetzt von August Ludwig Schlözer. Göttingen, 1802. 8. II. Theil, S. 61.

**) August Wilhelm Tappe’s, Geschichte Russlands nach Karamsin. Dresden und Leipzig, 1828. 8. I. Th. S. 28.

tus és más Római 's Görög Írók írtak? Hiszen a' Magyarok csak a' IX-dik század végével jöttek Európába. — Sokat, igen sokat nyomnának e' nehézségek és ellenvetések, ha az bizonyos volna, hogy a' különben tőlünk hév lánggal tisztelt Férfiak, úgymint P r a y, P a l m a, K a t o n a és egyebek, kiknek elhallgatjuk neveiket, a' Magyar Nemzet Történetében már mindeneket fölvilágosítottak. A' véghetetlen kegyelmű Mindenható előlről adott szemet, nem hátulról, az Embernek, 's mint a' mindennapi tapasztalás bizonyítja, azt a' rendszabást adta az Ember Eszének is, hogy E l ő b b r e siessen. E' rendszabásnál fogva, mióta az imént említett Magyar Történetírók a' boldogabb életre által költöztek, a' História is, mint minden Emberi Tudomány, nem tsekély előmeneteleket tett, a'nak számtalan új Kútfői napfényt láttak, a'ban számtalan mélybélátású férfiak munkálkodtak. És nem állithatni-e okoknál fogva azt is, hogy Magyar Történetíróink sokban még azt sem esmérték, a' mit éltükben már esmérhettek volna? Vagy mi reánk Magyarokra különösen olly szűken osztotta-e a' kegyes Mindenható az Észet, hogy mi ötven év alatt előfelé egy lépést sem tehetünk? Nem, nem — mi is többet tudhatunk ma, mint ötven év előtt tudtunk, vagy tudhattunk, a' Históriaból is. Más részről, gondolhatjuk-e, hogy a' IX. század vége felé olly nagy erővel 's hatalommal Európában megjelent Magyar Nemzet mostani hazájába az Égből hullott-le? Nem kellett-e a'nak már előbb is a' Világnak más valamely részében, és talán m á s n e v e z e t alatt, hatalmas Népnak lennie? Nem lakhatott-e ez már előbb valahol a' D e u t s c h N e m z e t szomszédságában a' Világnak egyéb részeiben? Lakott igen is Magyar már a' IX-dik század előtt is mind

Spanyol, mind Frantzia, mind Angôly Országban más nevezetek alatt, mint ezt a' maga helén megfogjuk bizonyítani. Legyen elég addig is, míg ezt tehetjük, a' köz figyelmet Szent Epiphánusnak' ime soraira utasítani: *Πρὸς δὲ τὴν δύσιν ἀπὸ τῆς Ευρώπης ἄχρῃ τῆς Ισπανίας καὶ Βριτανίας, ἐκεῖθεν τε τὰ παρακείμενα ἔθνη, Ἐητες (Ἐνετοί), καὶ Λαύνεις, Ἰάπυγες, καὶ Ἀάβροι (Κάλαυροι), Λατῖνοι, Οπτικοί, Μάγαρδες, ἕως διακατοχῆς τῆς Σπανίας, καὶ τῆς Γαλίας, τῆς τε τῶν Σκόπτων (Σκότων) καὶ Φράγγων ἅνα χώρας.* „Az az: „*Nar-nyugatra pedig Európától (Thracia Tartomány) Ispániáig és Britániaig, és onnét mellette fekvő Nemzetek, (az) Enetek, Daunok, Japygok, Kalabrusok, Látinusok, Opikusok, Magardok, Spániának és Gáliának, és Scótusok és Francusok fölső tartományuk birtokáig.*“ *) Már Petávius nem szégyenlett e' helben Magyarokat találni.

31. §.

Jelentett-e valamit a' Német név, és ha jelentett, mit jelentett? most már azt vegyük vizsgálat alá. Tartózkodva szólnánk e' kérdéstről, minthogy ez a' sokaktól nem kedvelt Szónyomozásba vág, ha Schlözert, a' Német Országgi Kritikának egyik Fő Mesterét, vértül és paisul nem állithatnók előnkbe. Schlözer, mint mondani szeretik, a' pontos kritikájú Schlözer, írta a' Német nevezetről: „*Niemtzi, von niem, stumm, d. i. Menschen, die gegen uns stumm seyn müssen, weil sie unsre, und wir ihre Sprache nicht verstehen. Ein nomen*

*) S. Epiphánii, Opera. Coloniae, 1682, fol. Tomo I, pag. 703. In Haeresi Manichaeorum Nro LXXXIII. — Tomo II, pag. 272. Inter Notas Petavii.

genericum (?), denn auch *schwedische* (?) *englische* etc. *Niemtzi* kommen in den *rus-sischen Annalen* vor; doch *scheinen* (?) *nur Völker von germanischer Abkunft* so *ge-nannt* zu werden. *Gewöhnlich* aber *heissen* *blos die eigentlichen Deutschen* so, *bei den meisten slavischen Völkern*; auch *türkisch nemeze — wilajeti, Deutschland.* *) *Viszsa hangozták Schlözernek é' szovait száz meg száz Német Tudósok*: *Nem juthat tehát sem-mi okos Német, vagy Magyar Tudósnak eszébe,* *hogy mi vagyunk elsők, kik ne talán tréfából,* *vagy pedig, a' mi még gyávább volna, tsufság-ból Ném a' vá akarjuk tenni a' tiszteletre méltó Deutsch Nemzetet.* *Mint írhatott a' külön-ben nagy érdemü Schlözer a' Német névről* *illy kevésé megegyező és össze függő sorokat,* *mi soha meg nem foghattuk.* *Sőt azt sem soha,* *hogy Schlözer magával az Orosz Niem szóval megelegetett.* *Hogy lehetett nomen generi-cum a' Niemetz név, ha ezen tsak a' Német Nemzet neveztetett?* *Van-e legkisebb nyoma a' Történet Tudományban, hogy a' Tótok a' hasonlóképen más nyelvü és tőlük nem értett Magyarokat, Görögöket, Spanyolokat és Frantziákat valamikor Niemetz névvel illették volna?* *Hogy lehet mondani, hogy tsak úgy tetszik, hogy a' Germanus Faj hi-vatott Niemetznek, ha más Nemzet teljességgel nem hivatik Niemetz Nemzetnek?*

32. §.

Mi olly tsekélységre, millyennel Schlözer megelegetett, nem bátorzkodván egy nagy és di-

*) Nestor. Übersetzt von August Ludwig Schlözer. Göttingen, 1802. 8. II. Theil, S. 61. Nro 2.

tső Nemzet Nevének magyarázatát építeni, kén-
 telenek vagyunk a' Német név magyarázatát
 bővebben és hitelesen megfejteni. Nem találván
 sehol a'nak hiteles nyomát, hogy a' Deutsch,
 vagy is Germanus Nemzet maga magát Né-
 met néven nevezte volna, feltésszük minde-
 nek előtt azt, hogy a' Német név a' Deutsch,
 vagy is Germanus Nemzetnek valamely
 más Idegen Nemzettől tulajdonított, a'
 mi ha bizonyos, bizonyos egyszer'smind az is,
 hogy a' Német nevet nem lehet magából a' Né-
 met Nemzet Nyelvéből magyarázni, hanem
 inkább valamelyik idegen nyelvből kell ki ta-
 lálni és kitanulni a'nak jelentését. Ha ez így
 vagyon, haszontalánság volt Hofmann János Ja-
 kabnak írni a' következő szómagyarázatot: „*Ne-
 metes, quod Raptores hostium, a „ne-
 men” Germanica voce.*” *) Illyen tévedés az
 is, midőn Scherer János Benedek e'kép ír a'
 Német név jelentéséről: „*Die Russen nen-
 nen die Ausländer, insonderheit aber die
 Deutschen so, und führen den Ursprung
 dieses Wortes von Njem, welches in ihrer
 Sprache stumm heisst, und wollen damit
 so viel sagen, dass die Deutschen unter
 ihnen sprachlos sind, das ist, ihre Spra-
 che nicht gebrauchen können. Allein, das ist
 sicherlich nicht der rechte Ursprung dieser Be-
 nennung; denn das Wort ist mongalisch
 und bedeutet einen Ausländer.*” **) Hogy
 lehet azt tsak gyanítani is, hogy a' Krisztus
 születése előtt Hiberniában és Spanyol Ország-
 ban lakott Német Nép nevét a' Tatároktól

*) Iohannis Iacobi Hofmanni, Lexicon Universale. Basi-
 leae, 1677. fol. Tomo II, pag. 11. col 1.

***) Des heiligen Nestors älteste Jahrbücher der Russi-
 schen Geschichte. Leipzig, 1774. 4. S. 99. sub t.)

nyerte, kik tsak a' XIII-dik században kezdetek esmértetni Európában? Még gyávább, a' mit a' maga saját véleményével megnem elégedő Scherer ime másik helen állit: „*Es bedeutet aber Nemets in Persien und der Turkey einen Filz von Kamelhaaren. Jon. Hanway Reisebeschreibung I. Th. 33 C. Da nun die Tatarn unter Bati in Russland einfelen, und viele europäische Officier unter den Russen (?) mit Filzhüten (?) erblickten, so nannten sie dieselben Nemets, und nach ihren Beispiele haben auch die Russen die europäischen Ausländer Nemets genannt. In vorigen Zeiten hatte dieser Name einen weitläufigen Verstand, nunmehr aber ist er auf die Deutschen allein eingeschränkt, weil diese Nation den Türken und Russen die nächste unter allen Europäern ist, welche Hüt e tragen.*” *) Tehát a' Scherertől kiadatott és a' Németekről 1116-dik év előtt (melly után Schlözer szerént meghalt) számtalanszor említést tevő Nestor Orosz Barát is Officier volt-e vallyon 1237-dik évben Bati Tatar Chán ellen az Orosz Táborban? Hová repült e' véleményből az időszámvetés? Bizonyosabbak az illyen tapogatósnál a' következő nyelvbéli és történeti észrevételek.

33. §.

Különös dolog az, hogy azon Nemzeteknek nyelvükben, mellyek a' Deutsch Népet községsen Német néven nevezik, a' Német névvel igen egyező hangon hivatik többnyire a' Némaság kitétele is. A' Magyar

*) Des heiligen Nestors älteste Jahrbücher der Russischen Geschichte Leipzig, 1774. 4. S. 100.

Nemzetnek, melly, mint láttuk, a' Deutsch Nemzetet, Német néven nevezi, köz szokása szerént „Néma”, a'nyi, mint a' Latán Mutus szó. *) Régi pedig a' Magyaroknál a' Néma szónak keleté, mivel az 1383-dik évi Szent Írásban már olvashatni: „*Mert méglen a' Kaldeosok nem tisztelvén azokat, kik mikor hallan-gyák a' Némát nem szólhatni, viszik azt Bélnek, kérvén ő töllő, hogy szólhatna.*” **) Egy másik helyen is előjő: „*Mit használ a' fa-ragvány, mert ő tevője faragta azt az ötte-vényt (öntevényt) és a' hamis Képet? mert ő tevője reménkedett a' törlétetbe, hogy tenne Néma Faragványokat.*” ***) Az Orosz Nemzetnél, melly, mint láttuk, a' Deutsch Népet Njemez néven nevezi, Njemii, a'nyi, mint: Stumm. ****) A' Lengyel Nemzetnél, melly, mint láttuk, a' Deutsch Népet Niemiec néven nevezi, Niemy, a'nyi, mint: Mutus. *****) A' Tseh Nemzetnél, melly, mint láttuk, a' Deutsch Népet Némec és Némce néven nevezi, Némy és Nemeg, a'nyi, mint: Mutus és Stumm. *****) A' Magyar Országi Szlovák Népnél, melly,

*) Francisci Páriz Pápai, Dictionarium Hungarico - Latinum. Cibinii, 1782. 8. pag. 261.

**) Baruch. VI, 40.

**) Habakuk. II, 18.

**) Johann Heym's, Deutsch-Russisches und Russisch-Deutsches Wörterbuch. Riga, 1801. 8-vo I. Theil, S. 1145.

**) Gregorii Cnapii, Thesaurus Latino - Polono - Germanicus. Varsaviae, Leopoli et Dresdae, 1780. 4. pag. 765.

**) Caspar Zacharias Wussin's, Lexicon Tripartitum, oder Teutsch - Lateinisch - und Böhmisches Wörterbuch. Prag, 1742. 4. II. Theil, S. 403. — — I. Theil, S. 184.

mint láttuk, a' Deutsch Népet Nyemec néven nevezi, Nyemí, a'nyi, mint: Mutus és Stumm. *) A' Horvát Nemzetnél, melly, mint láttuk, a' Deutsch Népet Nemski néven nevezi, Ném, a'nyi, mint: Mutus. **) Az Istriai és Dalmátiai Szláv Népeknél, mellyek, mint láttuk, a' Deutsch Népet Némac és Njémac néven nevezik, Nem, Nemi, Niem, Njémac és Niemac, a'nyi, mint: Mutus. ***) A' Vindus Népnél, melly, mint láttuk, a' Deutsch Népet Nemez és Niemez néven nevezi, Nem, a'nyi, mint: Stumm. ****). A' Rátz, vagy is Serblus Népnél, melly, mint láttuk, a' Deutsch Népet Nijémac néven nevezi, Nijem, a'nyi, mint: Mutus és Stumm. *****) Ha ezek így vagynak, a' minthogy tagadhatatlanul így vagynak, lehet-e legkisebb okunk is különösen az Orosz Nyelvből magyarázni a' Német nevezetet?

34. §.

Ezekhez járul még az is, hogy a' Svéd Nemzet nyelvén Tysk és Tysker, a'nyi,

*) Antonii Bernolák, Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico - Ungaricum. Budae, 1825. 8. Tomo II, pag. 1684.

**) Andreae Jambressich, Lexicon Latinum Interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples. Zagrabiae, 1742. 4. pag. 584.

***) Jose Voltiggi, Ricsoslovník Illiriskoga, Italianskoga i Nimacskoga Jezika. u Beču, 1803. 8. pag. 291. — Ioachimi Stulli, Rjecsoslóxje. u Dubrovniku, 1806. 4. pag. 589. 584.

****) Oswald Gutsmann's, Deutsch - windisches Wörterbuch. Klagenfurt, 1789. 4. S. 311.

*****) Wolf Stephansohn's, Serbisch - Deutsch - Lateinisches Wörterbuch. Wien, 1818. 8. S. 468.

mint: ein Teutscher, vagy Deutscher. Ugyan a' Svéd Nemzet nyelvén ismét Tyst, a'nyi, mint: Still, Stille és Stumm; továbbá: Tysthet, a'nyi, mint: Die Verschwiegenheit, das Stillschweigen; nem különben: Tystna, a'nyi, mint: Verstummen Psalmo 31, 19. *) A' Dánus Nemzet nyelvén is Tydsk, a'nyi, mint: Teutsch; — Tydsker, a'nyi, mint: Teutscher; — Tydskland, a'nyi, mint: Teutschland: De azon Szókönyvben, mellyet bír Könyvtárunk, Dánus nyelven a' Néma, vagy is Stumm szinte Stum szóval magyaráztatik. **) Cromer Márton írja a' Niemen vizről, melly Tilsán túl a' Baltikum Tengernek egyik öblébe szakad: „*Nemenum autem eum esse volunt, qui a veteribus Geographis Chronus appellatur, Germani Memelam vocant.*” ***) Nem is szenved a' köz tudomás szerént is kétséget, hogy a' Niemen Viz más néven Memel. Már ezen Niemen, az az: Memel vizről írja a' Jász Nemzettől hálát érdemlett Hennig Ernest: „*Niemzi, h. e. muti; ex quo venit nomen fluvii: Niemen, in nostris regionibus: Memel, a Lettica, Lithuanica et veteri Prusica (voce) mehms, (id est) mutus.*” ****) Ha a' Mehms szó e' nyelvekben valóban a'nyi, mint

*) Olof Lind's, Teutsch-Schwedisches, und Schwedisch-Teutsches Lexicon. Stockholm, 1749. 4. I, 1503. II, 953—954.

**) H. von Aphelen's, Kongelich Dansk Ord-Bog. Kiøbenhavn, 1764. 4. I, 675. 729. II, 629. 642.

***) Martini Cromeri, De Origine et Rebus Gestis Polonorum. Basileae, 1555. fol. pag. 62.

****) Ernesti Hennig, De rebus Jazygum siue Jazuingorum ex Asia in Ungariam et Poloniam transgressorum, in Prussia extirpatorum. Regiononti, 1812. 8. p. 8.

a' Latán Mutus szó, úgy mind az igaz, hogy Niemen viz neve a'nyi, mint Német viz; mind az is ezen tárgy által igazodik, hogy a' Német Nép nevét a' Lettus, Lithuánus és régi Prussus Nemzetek is Néma jelentésüknek tartották. Mi itt, a' szükséges szókönyveket nem birván, kénytelenek vagyunk magunkat egészen a' derék férfi tudományára bízni, 's a'ban megnyugodni. Végre a' mai Arabs Nemzetnél is, mellynél mint láttuk, Deutschland neve Namsa és Nemsiah, e' szó Namasa, a'nyi, mint: Clam habuit, Celavit arcanum, Texit *) A' titkot földni ha nem tézen is egyenesen Némaságot, de a'nyit még is jelent, mint hallgatni, 's valamit ki nem mondani. A' Német névnek e'nyi egyező jelentéseire 's magyarázataira könnyebben lehetne már állítani, hogy a' Német név a'nyit jelent, mint a' Latán Mutus és Német Stumm szó. Mi azonban csak úgy fogadunk el valamely szómagyarázatot a' régi Nemzeti Nevekről, ha azt maga a' Nemzet Története védelmezi. E'nél fogva tehát mi, ezeket tudván, most ismét a' régi Kútfőkhöz folyamodunk.

35. §.

A' mostanig közlött Kútfők közül legidősb volt Cíus Iulius Caesar, kinél a' Német név már föltaáltatik. De a' Német nevezet még Caesárnál sokkal fölebb is vezethet bennünket, 's azt is látszik meghatározni engedni, mellyik

*) Iacobi Golii, Lexicon Arabico - Latinum. Lugduni Bataurum, 1653. fol. col. 2460. — — Edmundi Castelli, Lexicon Heptaglotton, Hebraicum, Chaldaicum, Syriacum, Samaritanum, Aethiopicum, Arabicum, et Persicum separatim. Londini, 1669. fol. col. 2319—2320.

részből eredett a' Világnak a' Német Nemzet. A' sok régi, de utóbb elveszett munkákat használt Syncellus György Barát azon Lajstromban, melly szerént előadja Sem, Chám és Jáfeth maradékait, említi a' „*Νεμεσειμ*” az az: Német Nemzetet, és ezt Chám-nak Regma nevü maradékától származtatja. *) Cedrenus Lajstromában is előjő tsekély különbözéssel a' *Νεμεσειμ* Nemzet, mint ugyan Regmának, Chám maradékának, származéka. **) A' Paschale Chronicon Lajstromában egy kis előbővitéssel szó vagyon „*Αινεμεσειμ*”, az az, mint alább látni fogjuk, az A' -Német Nemzetről, mint Mesraim maradékáról, és ugyan e' Krónikában, Móses ellenére elég hibáson, Regmától, Chám Unokájától, a' Mesraimiták származnak. ***) E' Lajstromok szerént Chámtól eredni, ha mi nem tsalatkozunk, a'nyi, mint Afrikai eredetü Népnek lenni, és így e' Lajstromok szerént a' Német Nemzetnek egyenesen Afrikai Eredet tulajdonittatik. Az ujság mondás viszketege egyfelül nem vakított meg a'nyira bennünket, hogy e' Nemzetségi Lajstromokat egészen hiteléseknek tartsuk: De másfelül nem válhatunk olly hitetlenekké is, hogy az Emberiség Történetének ezen mintegy hajótörésből megmentett maradványait mindenkben Regéknek, vagy épen Meséknek tartsuk. Azt gondoljuk

-
- *) Georgii Mo nachii quondam Syncelli, Chronographia. Parisiis, 1652. fol. pag. 47. — Edit. Novae Bonnen-sis I. 88.
- **) Georgii Cedreni, Compendium Historiarum. Parisiis, 1647. fol. pag. 13.
- ***) Chronicon Paschale. Parisiis, 1688. fol. pag. 29. 28.

tehát, hogy ezekben vegyest áll a' való a' valótlansággal, 's azért a' Kritika fáklyájánál kikell szemelni belőlük a' tiszta szemet a' konkolytól és gizgasztól. Ha figyelmesen megfontoljuk, hogy a' Napkeletnek, 's főkép Görög Országnak számos derék legrégebb Írói mai napig fönmaradtak, és ezekben tsak egy szóval sem említettik, hogy a' Deutsch, az az: Germanus Nemzet Európába 's különösen Germániába Ásiából jött által; ha eszünkbe forgatjuk azt, a' mit már máshelen éréntettünk, hogy Seneca véleménye szeréut Spanyol Országból jöttek először a' Németek Galliába, és Nennius Banchorensis is Spanyol Országból vezetí Németet Hiberniába: Minekutána az Iberia névvel legkisebb köze sinsen a' Német névnek, 's különben is Spanyol Ország nem is olly nagy, hogy a' nagy számu Német Népet mind magában foglalhatta volna, nem találjuk hihetetlennek, hogy Afrika tág téreiről vonódott a' Német Nép Spanyol Országba, és így, mint a' régi Nemzetségi Lajstromok állitják, valóban Afrikai Eredetü volt.

36. §.

Azonban, ha már a'nyit tudunk a' Német név jelentéséről, a' mennyit előadtunk, a' Nemzetségi Lajstromoknak intéseik után nintsen szükség többé e' kérdésre nézve okoskodásokra, minekutána Afrikában bizonyosan laktak Néma Nemzetek. Pomponius Mela írja Afrikáról: „*Et Eudoxus quidam avorum nostrorum temporibus, cum Lathurum Regem Alexandriae profugeret, Arabico sinu egressus, per hoc Pelagus (ut Nepos adfirmat) Gades usque pervectus est: ideo eius orae*

nota sunt aliqua. Sunt autem trans ea, quae modo Deserta diximus, Muti Populi, et quibus pro eloquio Nutus est; alii sine sono linguae, alii sine linguis; alii labris etiam cohaerentibus." *) Idősb Plinius valamivel szelidebben, de egyszer'smind homályosabban beszéli ugyan Afrikáról, és különösen az Atlas hegy mellékének lakóiról: „*Incolarum neminem interdiu cerni; silere omnia, haud alio, quam solitudinum horrore; subire tacitam religionem animos propius accedentium, praeterque horrorem elati super nubila, atque in viciniam lunaris circuli.*" **) Caius Iulius Solinusnál ismét világosan mondatik Afrikáról: „*Nonnullae (Gentes) Linguis carent, in vicem Sermonis utentes Nutibus, Motibusque.*" ***) Ha e' Nemzetek Afrikában Beszéd helett Jeladásokkal éltek, és Mozgásokat használtak szavak helett; ha továbbá a' Németek hajdan ezek közé tartoztak: Méltán kérdehetni, nem ezen okból nyerte-e a' Német Nemzet saját nyelvén a' *Deutsch* nevezetet? Deuten Németül a'nyit tészén, mint Jelt adni. Pedig írja tudós Szókönyvében Adelung a' *Deutsch* név gyökeréről: „*Deutsch zeigt durch sein sch am Ende schon, dass es ein Beywort ist, und so viel als deutsch bedeutet. Das Stammwort ist also Deut.*" ****) Így a' Deut,

*) Pomponii Melae, De Situ Orbis Libri III Lugduni Bataurorum, 1722. 8. pag. 295. Libro III, cap. 9. De Aethiopia.

**) Caii Plinii Secundi, Hist. Naturalis. Parisiis, 1741. fol. Tomo I, pag. 241. Libro V, cap. 1.

***) Caii Iulii Solini, Polyhistor. Biponti, 1794. 8. pag. 119. cap. 30.

****) Johann Christoph Adelung's, Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuches der Hochdeutschen Mundart. Leipzig, 1747. 4. I. Theil, S. 1337.

vagy más kimondással Teut gyökértől eredő Deuten és Teuten, nem különben a' görög végzetű Deutones és Teutones nevek a'nyit jelentenek, mint Jeladó, Nembeszélő, Néma Népek, az az: Németek. A' Magyar Nyelvben nem csak az Néma, a' ki beszélni épen semmit sem tud, hanem Néma az is, a' ki, bár tudna, nem akar szánszándékkal beszélni, mint a' Néma-Barátok. Strábonak Spanyol Országi Τσιῖσοι, az az Tuis Népe hihetőképen Tuits, az az: Teutsch Nép volt. *)

37. §.

Folytassuk még egy keveset ezen Afrikai Néma Népek nyomait. Agathemerus Geographiájában olvashatni az Afrikai Népekről: „Αὐτὸ δυσμεῖν τάδε. Δαράδαι, Πέροργοι, Οὐδραγγίδαι, Νίμακες, Νῆμαι.” Az az: „*Napnyugatról ezek: Darádák, Perorgok, Odrangidák, Nimák-ok, Numák.*” **) Ha a' Nimakes névből a' nem hozzá tartozó görög ες, az az: es végzetet elveszszük, marad Nimak Nép. Hogy e' Nép valóban az Afrikai Néma Népek egy része volt, azt a' második Értekezésből látni fogjuk. Ha köze volna, de a' mit mi épen nem állitunk, e' Nép nevének a' Magyar Nyelvel, a'kor Nimak a'nyit tehetne, mint Muti, minthogy Magyar Nyelven Néma a'nyi, mint Mütus, és a' többes szám nevező esetében

*) Strabonis, Geographia. Amstelaedami, 1707. fol. Tomo I, pag. 234. marg. 156.

**) Geographica Antiqua, hoc est Scylacis Periplus maris mediterranei, Anonymi Periplus Maeotidis paludis et Ponti Euxini. Agathemeri Hypotyposis Geographiae. Lugduni Batauorum, 1697. 4. pag. 225. Agathemeri Geogr. Lib. II, cap. 5.

Némák a'nyi, mint: Muti. Újra mondjuk, hogy mi ezt csak érdekeljük, nem pedig vitatjuk. Vagyon-e az Afrikai Níma maie nagy Tartomány nevének valami köze akar a' Níma k Néppel, akar a' Német névvel? azt szinte úgy nem tudjuk, mint a'ról sem tudunk valamit, hogy a' Ptolemaeus szerint Libyában fekvő „Νεμέσιον” az az: „Nemesium” Város és Környék, melly a' Peutingeriana Itinerária Tabulában „Nemesium”, áll-e valamelly öszsze köttetésben a' Német nevezettel? *) Ptolemaeusnál a' Níma k név minden esetre, ha meg nem romlott, Míma k-es, az az: Míma k. Így ír, tudniillik, Ptolemaeus Afrikáról: „Καὶ τὸ τῶν μιμάκων, οἳ εἰσὼν ἐπ' αὐτὸ τὸ θάλα ὄρος.” Az az: „És a' Míma k ok, kik vagynak a' Thala hegy alatt.” Alább valamivel: „Καὶ πάλιν τῶν μὲν ὄδραγγίδων αἰθιοπίων μεσημβρινώτεροι, ἀχάμαι. τῶν καὶ μιμάκων, γογγάλοι.” Az az: „És ismét Odrangida Aethiopsoknál ugyan délnek esőbbek az Achamaek. Míma k oknál pedig a' Gongalaek.” **) Ismét mondjuk, és nem vaktában mondjuk, hogy a' Níma k, vagy Míma k Nép a' Néma Nemzetnek Afrikában lakó része volt. Ha e' Míma k forma helesebb, nem lehetetlen; hogy e' név a'nyit térszen vagy Magyarul, vagy Görögül, mint Deuten és Teuten. Tudniillik „Mím-elni's Majmolni” a' Magyar Köznép szájában a'nyit

*) Mr. Bruzen la Martiniere, Historisch - Politisch - Geographischer Atlas der gantzen Welt. Leipzig, 1747. fol. VIII. Theil, S. 518. — — Claudii Ptolemaei, Geographia. Francofurti, 1605. fol. pag. 104. Libro IV, cap. 5. — — Peutingeriana Tabula Itineraria. Vindobonae, 1753. fol. Segmento VIII.

**) Claudii Ptolemaei, Geographia. Francofurti, 1605. fol. pag. 110. Libro IV, cap. 6.

tészen, mint latánul: *Per signa imitari, et simio more imitari*; görögül pedig *Μιμούμαι*, mellytől a' *Μῦθος*, az az: Jeljátékos szó ered, a'nyi, mint: Jeltadni, Követni. De ezt is csak úgy éréntjük, mint nem épen bizonyost. Stephanus Byzantinusnál olvashatni: „*Μιμαλκεις, ἔθνος Λιβυκόν.*” Az az: „*Mimalkok Libyai Nemzet.*” *) A' Nemzet neve, mellyről szó foly, itt ismét másképp jó elő, a' mi a'nak jele, hogy bizonytalan olvasásu. Ptolemaeusnak „*Δαυχίται*”, az az: „*Dauchitae*” Népe alatt nem a' *Deutschok* lappanganak-e? azt sem tudjuk. Megemlítettük még is e' Nevet, mert említésre ösztönöztek bennünket idősb Pliniusnak legyenesen *Afrikáról* írt ime szovai: „*Populorum ejus, Oppidorum Nomina, vel maxime sunt ineffabilia, praeterquam ipsorum linguis.*” **) A' Történet Tudományban megkell említeni, de csak mint kétségeseket, a' nem egészen bizonyos tekénteteket is.

38. §.

Ha a' Német Nép valamikor Európába jötte előtt Afrikai Nép volt, úgy a'nak igen természetes oka vagyon, miért jó elő a' régi Kútfókben a' Magyar Nemzet elnevezésével egyezőleg a' Magyaroknál most is keletben forgó Német név. A' Hét Magyar Nép az ősz időben, mint egykor hi-

*)]Stephani Byzantini, De Urbibus. Lugduni Bataurum, 1694. fol. pag. 56t.

**)]Claudii Ptolemaei, Geographia. Francofurti, 1605. fol. pag. 110. Libro IV, cap. 6. — Caii Plinii Secundi, Hist. Nat. Parisiis, 1741. fol. Tomo I, pag. 240. Initio Libri V.

telesen előadni fogjuk, Aegyptusban és Abyssiniában lakott, és így szomszéda volt a' Német Nemzetnek. Ez üzte ki különösen a' Hét Magyar Népet, midőn a' Magyarságnak egy része Cádiz felé, a' másik része pedig Asiába vonult. E'kor kapta a' régi Mazar (Magyar) név helett Aegyptus a' most is használatos Aegyptus (Német) nevet. Utóbb a' Cádiz felé vonuló Magyarok általevedezettek Európába: Ezt tették a' Német Népek is, 's azért a' két Nép folyvást egymás szomszédságában lakott már előbb is, miut sem az Ásiai Magyarok különbféle időkben Európába által költözödktek.— Mi hallatlan újságok állításaink, azt jobban nálunk senki sem tudja, mert mi is épen olly híven tudjuk, mint mások, mit tanítottak mostanig a' Tudósok és az Oskolák: De engedjék meg az Újságlátók nekünk is, hogy a'nyi szorgalom 's fáradság mellett, mennyit a' munkára fordítottunk, és ollyan tudományos segedelmek által, mellyekkel igyekezeteinkben éltünk, közel harmitz év lefolyása alatt mi is tanulhattunk valamit, a'mit ők kevesebb főtöréssel és kisebb Könyvtár mellett talán nem is tanulhattak. Hatalmában áll más részről akaróknak is, ha a' mieinknél régiebb és hitelesebb Kútfőket esmér, nyilván kijelenteni, megigazítani, feddeni tévedéseinket. E're mindenkit kérünk is, buzdítunk is, minthogy nekünk minden törekedésünk egyedül a'ra tzelez, hogy az Emberi Nemzet Történetei megtisztíttassanak a' százados hibáktól és előítéletektől, 's holmi haszontalan vélemények helett a' História hiteles Kútfőkre építtessék. Hibázhatatlannak magunkat soha sem tartottuk, gyűlöljük a' tudományos hiu képzelődéseket, futjuk az önszeretet gyava ingerléseit: Azonban azoknak, kik e' rövid mun-

kánkat megitélni akarják, kéntelenek vagyunk még is nyilván kimondani, hogy ők azt, a' mit mi dolgoztunk és még mondani akarunk, nehezen találhatják ki. Mi, tudniillik, nagy készülletű Munkákban a' Világ Közönséges Történeteit mintegy Nagy Károly időszakaszáig sok részben vagy fölforgattuk 's egyszer'smint az omladék helére a' régi Kútfőkből más új és hitelesebb Históriai Tudományt építettünk; vagy legalább alkalmat fogunk másoknak nyújtani, hogy, félre vetvén a' mostani történeti önkényt, egy új 's a' mienknél is tekéletesebb Históriát készítsenek. Az minden új találmány sorsa, hogy azon még sokat lehet és kell simítani 's egyengetni. Ez munkánkkal is igen könnyen megeshetik mind a' mellett, hogy másoktól e' fáradságot fölöttébb iparkodunk elhárítani. A'ban leginkább eltérünk más Tudós Férfiaknak igyekezeteiktől, hogy ott, hol a' Kútfőkben, főkép az egyezőleg beszélő Kútfőkben, fölakadunk, nem a' Kútföket, hanem magunkat tartjuk tudatlanoknak, 's rajta szoktunk lenni az illyekben tudatlanságunk elűzetésén. Egyébbaránt, a' mit mi itt a' Német Név jelentéséről és a' Német Nemzet Afrikai eredetéről egyedül a' Deutsch Nemzet hajdani és mostani Német nevének Töredékeiből előadtunk, azt más oldalokról, az az: a' Deutsch Nemzet más neveiből is bőven megbizonyítani fogjuk.

39. §.

Azok után, a' miket mostanig a' Magyar és Német Nemzet régi szomszédságáról igen röviden, 's mintegy éréntve, előadtunk, kifejtethetjük már azt is, hogy a' Magyar Nyelv, ha e'nek természete és régi tulajdonságai is használatnak, elégséges a' Német név min-

den különbözőzéseinek megmagyaráztatásukra. Ugyan is

I. A' Német név gyökere minden különbözőések szerint Ném. Ez a' Magyar Nyelv Dialectusai és régi Írásszabásai szerint íratott Nem, Nim, Niem, Nyem (ie helett) formákban is. Az Oláhoknál és mai Arabsoknál a' Ném és Nám gyökerek vegyest használtattak.

II. Valamint ma is a' Les, Nyom, Zavar, Halász, Madarász és más szovak egyszer'smind Állatos Nevek is, Ígék is: Úgy a' Ném szó a'nyit is tett: Mutus est, a'nyit is Mutum.

III. A' Ném Állatos Névből, minekutána az é és i magánhangzókat magukban foglaló gyökerek az öszszetételben a' Magyar Nyelv természete szerint majd vastag, majd vékony magánhangzóval bíró ragasztékot vésznek föl, lett Ném-es, vagy Ném-is, vagy Ném-os Mellék Név. Ez azután a' különbözőféle Dialectusokban és Írásszabások szerint Nim-es, Niem-es, Nyem-es, Nim-is, Niem-is, Nyem-is, Nim-os, Niem-os, Nyem-os formákban jelent meg, és a'nyit jelentett, mint a' latán Mutus szó.

IV. Valamint a' Pof, Tsal, Moh és egyéb Állatos Nevek a' Pof-a, Tsal-a és Moh-a formákban a magánhangzóval megbövíültek: Úgy a' Ném Állatos Névből is Ném-a lett. E'nek Dialektusi és régi Írásszabási formáivá váltak a' Nim-a, Niem-a, Nyem-a kiejtések.

V. A' Ném Igének Részesülője volt Ném-ő, vagy Ném-o. Dialectusok és régi Írásszabások szerint: Nim-ő, Niem-ő, Nyem-ő, vagy Nim-ó, Niem-ó, Nyem-ó. Innend továbbá lett Mellék Név ismét Mutus jelentéssel Ném-ós, vagy Ném-ós épen úgy, mint a' Tart-ó és

Lejt-ő Részesülőbből lett Tart-ós és Lejt-ós. Ebből megént Dialectusi és régi Írásszabási Különbözések támadtak a' fölebbi példák szerint Ni m-ős, Ni e m-ős, Ny e m-ős, vagy Ni m-ó s, Ni e m-ó s, Ny e m-ó s.

VI. A' Ném gyökértől eredett a' Magyar Nyelvnek más és más Dialectusai szerint a' Ném et és Ném-at Ige is, Állatos Név is, M u t u m agit és M u t i factum jelentéssel. És valóban nem is volt a' Ném et Nép hajdan Néma, hanem tsak azért hivatott Némána k, mint más helen látni fogjuk, mivel az Idegenekkel beszédbe nem ereszkedett, a' mit a' Ném et, vagy lehelletes Ném eth név igen helesen fest.

VII. A' Ném et Állatos Névtől származott ismét a' Ném et i Mellék Név, mellyet hajdan a' régi Magyarok N e m p t i formában is írtak. Így Kézai Simonnak Wez - N e m u t neve a' Képes Krónikában V e s t - N e m p t i. *) E' szokásnak még a' Frantzia Évkönyvekben is talál-tatik nyoma, midőn a' régi Galliának N e m e t o - D o r u m hele N e m p t o - D o r u m formában íratik. **)

Tüskék, a' miket itt elő adtunk, de ezeket a' Magyar Nyelv régi Történeteiből vettük, és ezeken is által kellett ugranunk,

40. §.

Hasonló apróságra kell leereszkednünk, hogy azt elő adhassuk, a' mi a' Ném et Ném et Történeteiben legfénylőbb napkeleti drá-

*) Ioannis Georgij Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, pag. 103.

***) Andreae Du Chesne, Historiae Francorum Scriptores Coetanei. Lutetiae Parisiorum, 1636. fol. Tomo I, pag. 453.

g a gyöngy; a' mi fontosabb és ditsőségebb mind azoknál, a' miket mostanig előszámláltunk. Mi ez? egybe látni fogjuk, ha előterjesztetük, a' mit a' Sidó és Magyar Articulusról itten szükséges mondanunk. Tudja mindenki, ha a' Sidó és Magyar Nyelveket esméri, hogy a' Sidó Nyelv Articulusa HA, a' Magyar Nyelv Articulusa pedig A és E. *) Másban is hasonlítanak ugyan e' két nyelvnek Articulusai egymáshoz, de a'ban leginkább megegyeznek, hogy a' Nemzeti Nevek előtt mind a' két nyelvben Articulus szokott tétetni. A' Sidó nyelv szerént, ha a' Chittim vagy Chivvim Nemzetről foly a' beszéd, a' Szent Írásban Ha-Chittim vagy Ha-Chivvim olvastatik. A' Magyar nyelvben is így szoktunk mi is, Atyáink is így szoktak beszélni: A-Jászok, E-Jászok, A-Németek, E-Németek, A-Kúnok, E-Kúnok, A-Magyarok, E-Magyarok. A' Sidó is tudja, a' Magyar is tudja világosan, hogy e' példákban a' Sido HA, és a' Magyar A, vagy E Articulust el kell venni a' Nemzeti Nevektől: De az idegen igen hamar egy névnek veheti hallásból az Articulust is a' Nemzeti Névvvel, 's ő a' Chittim, Chivvim, Jász, Német, Kún, Magyar heles Nemzeti Nevek helett Hachittim, Hachivvim, Ajász, Ejász, Anémet, Enémet, Akún, Ekún, Amagyar, Emagyar Nemzeti Neveket fog írni és kimondani. Így jártak azok is, kik, a' mai Arabs Nyelvnek Al Articulusát nem esmér;

*) Johann Severin Vater's, Grammatik der Hebräischen Sprache, Leipzig, 1807. 8. S. 36. — — Ioannis Nicolai Révai, Elaboratio Grammatica Hungarica. Pestini, 1806. 8. Vol. I, pag. 297.

vén, Alkóránt, Alkairát írtak a' helesebb Al-Kórán és Al-Kaira helett. Illyen botlásokat már a' régiek gyakran elkövettek, 's oda jutott utóbb a' dolog, hogy a' megromlott, vagy inkább megbővült nevek köz szokássá váltak, 's egy két betű által fátyol vonult a' Tudós Sereg szemére. Azon Mediai Tartomány, melly Ptolemaeusnál Tropatene nevet visel, Idősb Pliniusnál A tropatene néven jő elő. *) Idősb Pliniusnak A diabene Tartománya a' Peutingeriana Itinéraria Tabulában Diabene Tartomány. **) Strábo Geographiájában a' Daa Nemzetnek egyik osztálya majd Parnus, majd Aparnus néven találatik. ***) A' Római Íróknak a' nyiszor említett Alanus Nemzetük a' Nubiai Geographusnál és más újabb Arabs Íróknál Lán Nemzet. ****) Jordánesnek Agaziri Népe és a' Névtelen Ravennai Geographusnak Agaziri Népe Móses örmény Írónál Chaziri Nép. *****) Constantinus Porphyrogenitusnál végre, hogy béfejezzük e' példakát, a'

*) Claudii Ptolemaei, Geographia. Francofurti, 1605. fol. pag. 148. Libro VI, cap. 2. — — Caii Plinii Secundi, Hist. Nat. Parisiis, 1741. fol. Tomo I, pag. 312. Libro VI, cap. 13.

**) Caii Plinii Secundi, Hist. Natur. Parisiis, 1741. fol. Tomo I, pag. 308. Libro VI, Cap. 9. — — Peutingeriana Tabula Itineraria. Vindobonae, 1753. fol. Segmento XII.

***) Strabonis, Geographia. Amstelaedami, 1707. fol. Tomo II, pag. 775. marg. 508. pag. 783. marg. 515. pag. 779. marg. 511.

****) Geographia Nubiensis. Parisiis, 1619 4-to pag. 263.

*****) Ludouici Antonii Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1723. fol. Tomo I, pag. 194. — — Pomponii Melae, De Situ Orbis Libri III. Lugduni Batauorum, 1722. 8-vo pag. 771. Libro IV, Cap. 1. — — Mosis Chorenensis, Historiae Armeniacae Libri III. Londini, 1736. 4. pag. 183. 184. 356.

Dalmátiai Spalatum Város neve Aspala-
tum. *) Szégyen volna, ha ilyen kistsínysége-
ken keresztül törni nem tudna az emberi ész.

41. §.

Régen észre is vették a' Tudós Férfiak, hogy ilyen esetekben az Articulist elkell választani a' Tulajdon Nevektől. Már Suidas írta Szótárában: „*Αμοργοί. πόλις ὀλεθρος. Κρατῖνος Σερφίους. Καλῶσι δὲ καὶ μοργούς, τὸ ἀφαιροῦντες ὡσπερ καὶ ἐπ' ἄλλων. μαῦρον γὰρ, τὸ ἀμαυρὸν καὶ σφόδρον, τὸ ἀσφόδρον καλῶσιν.*” Az az: „*A morgusok. A városnak veszedelme. Kratinus a Serphiusokban. Nevezik pedig Morgusoknak is, az A betűt elmetszvéen, a' mint másokban is (látjuk), mert Mauron Amauron (helett mondatik), és Sphodelon-t Asphodelon (helett) nevezik.**)* Bochart Sámuel állítja, hogy a' Szent Írásban azon egy város majd Cezib, majd Aczib néven jó elő, 's hogy az Apaesus és Paesus, Aterna és Tarna, Abrettani és Brettani nevek váltva találhatnának a' régi Kútfőkben. ***) A' nemes lelkű Chateaubriand tanítja: „*La lettre A est une de ces lettres qu'on retranche et qu'on ajoute à volonté dans les langues orientales: ainsi l'historien Josèphe traduit par Apachnas, le nom du même homme qu' Africanus appelle Pachnas.*” ****)

*) Anselmi Banduri, Imperium Orientale. Parisiis, 1711. fol. Tomo I, pag. 93.

**) Suidae, Lexicon. Cantabrigiae, 1705. fol. Tomo I, pag. 142.

**) Samuelis Bocharti, Geographia Sacra. Lugduni Batavorum, 1707. fol. pag. 797. In Animadv. in Steph. Byzant.

****) Oeuvres complètes de M. le Vicomte de Chateaubriand. Paris, 1826. 8. Tom. XI, pag. 159.

Nem számlálunk többeket elő a' Tudós Férfiak közül, minekutána állításunk úgy sem szenved kétséget. És még is ez a' pitzinység elég volt a'ra, hogy a' legjelesebb elmék se esmérhessék meg az egyetlen egy betű, vagy legfőlebb két betű miatt a' helesebb 's hibatlanabb Nemzeti Neveket. Világos példa minden hasonló esetek fölött az, a' mi pedig magában legfontosabb, hogy tsupán az ilyen *Articulus* elő tétéle miatt nem vették (a' mennyire mi tudjuk) a' Német Tudósok észre, hogy a' Német Nép neve már Mósesben föltalálatható. Tsak az az egy észrevétel mentheti a' Német Tudósokat és mind özsze a' Theologusokat, hogy ők, elfoglalva levén azon előítélettől, hogy a' Sidó Nemzeten kívül a' Bibliai Nemzetek már tsak nem mind eltűntek a' Föld színéről, a' Bibliában inkább Theológiát, mint sem mostanra is illő Históriát kerestek. Pedig épen a' Szent Írás, mint más heleken látni fogjuk, a' mostani História fölvilágosítására nézve is a' legdrágább, leghitelesebb és leghaszonvehetőbb kűtfő, mellyel bír mostanig az emberi Német.

42. §.

Móses a' Teremtés Könyve X-dik Fejezetének 13-dik és 14. versében ezeket jegyzette föl Sidó Nyelven, latán betűkkel előadván: „13.) *U-Mizraim jalad et-Ludim, veet-Ana mim, veet-Lehabim, veet-Naphtüchim*, 14.) *veet-Pathrümim, veet-Caslüthim, ascher jatzeu mischscham Pelischtim, veet-Caphtorim.*” Az az: „13.) És két Mazar nemzette Ludokat, és Anámokat, és Lehabokat, és Naphtüchokat, 14.) És Pathrümokat, és Caslühokat, hogy jöttek annét a' Pelischtek és Caphtorok.”

*) Hogy az itt elő adott 13-dik versnek Anamim szovában az im végzet többes szám ragasztéka, azt tudja mindenki, a' ki a' Sidó Nyelv előesméreteivel bír. Így tehát a' Nemzeti Né v, mellyről itt szó vagyon, nem Anamim, hanem igazábban Anám. Ha itt a' Sidó Kutfőben אֲנַמִּים, az az: Ha-Námim állana, úgy mindenki itt Nám Nemzetet olvasna: De itt a' Sidó Kutfőben אֲנַמִּים, az az:

Anámim áll, 's azért senki sem mer itt Nám Nemzetről szólani: hanem e' helben Anám Nemzetet keres. Nintsen-e itt hele a'nak, hogy az A Magyar Articulust kihagyjuk? azt méltán kérdezhetjük. A'nál inkább kérdezhetjük ezt, mivel azon Nemzetség Lajstromban, melly a' Krisztus születése után 222-dik évfelé élt Szent Hippolytusnak tulajdonittatik, épen Mósesnek ezen verséről olvassuk: „*Mesraim genuit Ludim, unde Lydi; Enemim de quo Pamfilii; Labain de quo Laboes, Neptoin et Patrosonin, unde Cretes, Casluin unde Lycii, unde exierunt Filistim, et Capturin, unde Cilices.*” **) Szent Hippolytusnál az Anám, mint látjuk, Eném lett, és így, ha az A és E Articulust elhagyni itt szabad volna, Nám és Ném Nemzetre akadnánk szinte úgy, mint az újabb Arabsoknál a' Német névre nézve mind Namsa, mind Nemsiah nemzeti névre találunk. Ha a'ra figyelmezzünk, hogy Szent Hippolytus, kinek a' Nemzetségi Lajstrom tulajdonittatik, a' Sidó Magánhangzóknak

*) Ioan. Heinrichi Michaelis, Biblia Hebraica. Halae Magdeburgicae, 1720. 4. Genes. cap. X, v. 13. 14.

**) S. Hippolyti, Opera, Hamburgi, 1716. fol. Vol. I, pag. 51.

meghatároztatásuk előtt, az, az: a' Pontozás béhozatása előtt élt, 's hogy másként is a' Magánhangzók a' Napkeleti Nyelvekben igen bizonytalanok, Szent Hippolytusnak Eném olvasását egészen a' mai Anám olvasás mellett meg nem vethetjük. *) A' Napkeleti Nyelvekben igen jártos Frähn írja az Arabs Nyelvről, de a' mi a' Sidó Nyelvre is illik: „*Aber es ist bekannt, wie höchst nachlässig die Vocale in Arabischen Manuscripten beigefügt zu seyn pflegen, wie sie so oft von ihrer Stelle gerückt vorkommen, und wie wenig ihnen gemeiniglich, zumal in Betonung fremder Eigennamen, zu trauen ist.*” **) Más részről tudjuk azt is, hogy a' Nimsi, vagy Namsi szó, mint Férfi Név, többször olvasható a' Sidó Szent Írásban: De mind e' mellett sem bátorzkodunk az Anám és Eném Nemzeti Névben kihagyni az A és E Articulusokat. ***).

43. §.

Az Alexandriai Görög Fordítás, melyet az Alexandriában lakott és az Alexandriai nagy Könyvtárt használható görögösödött Sidók Krisztus születése előtt mintegy 314-dik évben készítettek, mindjárt nagyobb hátorságra gerjeszthet bennünket. E'ben Móses sorait az Anám Nemzetéről így találjuk: „ 13) *Καὶ Μεσραῖν ἐγέννησε τοὺς Αὐδαιῖμ, καὶ τὸς Νεφθαλιῖμ, καὶ τὸς*

*) Iohannis Iahn, *Introductio In Libros Sacros Veteris Foederis*. Viennae, 1814. 8. pag. 110. §. 94.

**) C. M. Frähn, *Ibn-Foszan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit*. St. Petersburg, 1823. 4. S. 178—179.

***) III. Regum XIX. 16. IV. Regum IX, 2. 14. 20. Vessed öszsze az Alexandriai Fordítást és a' Vulgátát e' helekről.

Αἰνεμετιεῖμ, καὶ τὸς Λαβιεῖμ, καὶ τὸς Πατροσωνιεῖμ, 14.) καὶ τὸς Χασμωνιεῖμ, ὅθεν ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν Φυλιστιεῖμ, καὶ τὸς Χαρθοριεῖμ." Az, az; „13.) *És Mesraim nemzette Ludokat, és Nephthalokat, és Ainemeteket, és Labokat, és Patroszonokat, 14.) és Chasmonokat, honnét kijöttek innét a' Philistek, és Chaplthorokat.*" *) Hogy az itt előjövő Nemzeti Nevekben az iim végzet épen úgy a' Sido Nyelvnek im többes szám ragasztékát állítja elő, mint mi a' Nemet-es-ek névben, mellyel gyakran éltünk, a' latán es többes szám ragasztékot állítottuk elő a' Németek Magyar többes szám helett, azt mindenki könnyen észreveheti. Így az Ainemetiim (helesebben: Anemetiim) Nemzeti Név magánosan Ainet, és mivel a' különböző olvasások között Enemetiim is olvasható, másképen Enemet. Az már a' kérdés, nem lappang-e itt a' Német nevezet? Ki visit innend igen is a' Német név, 's már itt biztosan mondhatjuk, hogy az A és E Artikulusokat kikell hagyni az Anemet és Enemet Nemzeti Nevekből. A' melly Nemzetet a' Paschale Chronicon a' már mondattak szerint (35. §.) *Αἰνεμετιεῖμ* néven nevez, azt Syncellus A Articulus nélkül *Νευετιεῖμ*, Cedrenus pedig szinte A Articulus nélkül tsekély különbözéssel, vagy inkább kisleled rontással *Νευεστιεῖμ* néven említi. E'ből továbbá az is kitetszik, hogy Mósesnek Anám és Hippolytusnak Eném nevezetétől is elkell metszeni az A és E Artikulust. Semmi akadály egyébbaránt az, hogy a' Görög

*) Ioannis Iacobi Breitingeri, Vetus Testamentum ex Versione Septuaginta Interpretum. Tiguri Helvetiorum, 1730. 4-to. Tomo I, pag. 16. Moses Gen. X; 13. 14.

Fordításban a' N é m e t név nem áll második helyen, mint Mósesnél a' Sidó Nám, vagy Ném nemzeti nevezet. A' ki a' görög fordítást a' Sidó Kútfővel a' nemzeti név rendre 's egymást követésre nézve összehasonlitja, tapasztalni fogja, hogy más nemzeti nevek sem allanak hasonló rendben az első versben, 's mind ez nem egyébre mutat, tsak a'ra, hogy az Alexandriai Sidó Kéziratok, melyekből a' görög fordítás készült, némelyekben különböztek a' Palaestina Kéziratoktól.

44. §.

Hasztalan hozná föl azt néki ellenünk, hogy az I. Krónika Könyvben a' Szent Írásban Mósesnek Anamim vagy Hanamim (mert mások valóban így is olvassák) Népe az Alexandriai Görög Fordításban is 'Αναμιειμ néven jó elő. *) A' kik az Alexandriai Görög fordítást a' Sidó Szent Írassal gondosabban összehasonlitották, régen észrevették, hogy az Alexandriai Görög Fordítás több ember munkája még a'ra nem ügyelve is, hogy ez széltében úgy is hetven két Tolmátsnak tulajdonittatik. E'nél fogva a' mint egyik Fordítónak több tudománya volt, mint a' másoknak, úgy egyiknek a' munkájából is több tudomány tündöklök ki, mint a' másikééből. Az, ki Mósesnek Teremtés Könyvét fordította, az Anamim, vagy Hanamim Nemzet nevét híven esmérte, 's azért derekasán Anemetim, vagy Enemetim névvel tserélte föl; az pedig, ki az I. Krónika Könyvet Sidóból Görög Nyelvre általtette, nem esmérvén közelébből az Anamim, vagy Hanamim nevet, a' Sidó nevet-egészen meghagyta. De miért vesződnénk

*) Παραλειπομενων Βασιλεων Ιουδα Α'. Ι, 11.

sokat az **A n e m e t i m**, vagy **E n e m e t i m N e m z e t** nevével, ha az Arabs Fordító még határozottabban szól mellettünk? E'nél, tudnillik, Arabs Nyelven, latán betűkkel kiteve, olvastatik: „13.) *Va-Mesaru aulada 'l-Tennisijina, va'l-Askandaránijina, va'l-Bahansijina, va'l-Karamánijina*, 14.) *va'l-Jamanijina, va'l-Száidijina, alladzina charazza menhomu 'l-Phalastijina, va'l-Demjátijina.*” Az az: „13.) *És Mesaru nemzetete a' Tennesiakat, és Askándriaiakat, és Bahansiakat, és Karamániakat*, 14.) *És a' Jamaniakat, és Száidiaikat, kiktől szármoztak a' Phalastiak, és Demjátiak.*” *) Hogy a' Karamán név (főképen a' Napkeleten) a'nyit tézzen, mint **G e r m a n u s**, vagy is **D e u t s c h**, azt már egy helen (17. §.) éréntettük, 's máskor okoknál fogva előadandjuk: A'ról tehát, hogy ezen Arabs Fordításban a' Fordító, ki különben is igen szabadon és a' maga nem épen mindenütt pontos, de nem is mindenütt hibás tudománya szerint bánt Móses Nemzeteivel, Móses X. Fejezete 13-dik versében **G e r m a n u s N é p e t** vélt lenni, mi épen legkisebbet sem kételkedünk. És e' véleményünkben az sem zavar meg bennünket, hogy a' Karamán név Móses népsorára nézve ismét nem a' második helen, hanem a' negyedik helen áll. A' híres Michaelis János Dávid írja Móses **A n a m i m**, vagy **H a n a m i m N é p e r**ől: „*Saadias in versione Arabica Alexandrinos vertit.*” **) Ha a' Népsornál fogva ez

*) Pentateuchus Syriacus, Arabicus, et Samaritanus. Parisiis. 1632. fol. max. pag. 37. Genes. X, 13. 14.

**) Ioannis Davidis Michaelis, Spicilegium Geographiae Hebraeorum Exterae post Bochartum. Goettingae 1769. 4. Parte I, pag. 261.

bizonyos volna, úgy az is bizonyos volna, hogy az Alexandriai Görögök az Anamim, vagy Hanamim nevet a Nephthal névben állítják elő, a' mit bizonyosan senki sem fog vitatni, ha e' nép sorra tekint:

Sidóban	Görögben	Arabsban
1. Lud	1. Lud	Tennis'
2. Nám	4. Nephthal	Askandria
3. Laháb	2. Német	Bahans
4. Naphtüch	3. Láb	2. Karamán
5. Pathrüim	5. Patroson	Jaman
6. Caslüth	6. Chasmon	Said
7. Pelischt	7. Philist	7. Phalast
8. Caphtor	8. Chapthor	Demjat.

45. §.

Móses a' Teremtés Könyve X-dik Fejezete 13-dik és 14-dik verseiben azon Népeket számlálja elő, mellyek Mazartól, az az: Magyarartól szármoztak, a' mit mi soha sem várt és reménylett készüllettel a' Magyar Történetekben máskor és más helyen megfogunk bizonyítani. Ha tehát Móses a' 13-dik versben különösen a' Nám-im vagy Ném-im, máskép Német Nép eredetéről szólana, mind az egészen bizonyos volna, hogy a' Német Nemzet eredetiképen Afrikai Nép volt, mind az, hogy a' Német Nemzet Móses állítása szerint az ősz időkben a' Mazaroktól, vagy is Magyaroktól eredett. Azonban Móses a' 13-dik versben tsak úgy szól a' Németekről, mint az szól a' Bohemusokról, ki a' Tseheknek ma Bohemusoknak nevezi. Tacitus írja a' Gallus eredetü Bojusokról: „*Ulteriora Boii, Gallica Gens . . . tennere. Manet adhuc Bohemi nomen, significatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultori-*

bus. *) Hányon nevezik ma is a' régi Prusziában lakó Deutchokat minden fölakadás nélkül Prussusoknak, a' régi Galliában lakó keverék későbbi Népet Gallusoknak, a' régi Iberiában lakó újabb nyelvű Spanyol Népet Iberusoknak? Nem nevezik-e ma is az újabb Arabsok Aegyptust, az az: a' Német Tartományt, a' hajdani Massar, Masér, Masr néven? Erős, tudniillik, a' szokás hatalma, 's e'nél fogva történt 's történik, hogy az eredeti Jakosoknak kivándorlásuk, elnyomatásuk, vagy elkortzosodásuk után is az új lakosok nem egyszer a' tartomány régi nevéből, mint szokásban forgott névből, elneveztetnek. Épen így történt, hogy Móses is a' Magyar Nemzetnek egyik Ágát, melly egy Német Tartományt magának elfoglalt, a' tartomány előbbi nevéből fogva Németeknek nevezi. Mellyik Ága volt ez a' Magyar Nemzetnek, 's mellyik Német Tartományban lakott? azt itt még ki nem fejthetjük a' kívántató számos előeszméreték miatt. Elég az, hogy a' Német név Móses Teremtés Könyvében ben van, 's hogy ezt nem mi mondjuk, hanem vagy maga Móses, vagy a' Krisztus születése előtt 314-dik év körül élt Alexandriai Görög Fordító, vagy pedig Saadiás az Arabs Fordító. Onnand kell pedig minden Nemzet Történetét kezdeni, a' hol először neve elő jő. És ezért tettük mi is könyvünk tzimére: „A' Deutchok. Mósesestől Tacitusig.” A' Német Nép így idősb Mósesnél is.

*) Gaii Cornelii Taciti, Opera. Biponti, 1798. 8. Vol. IV, pag. 26. Germaniae cap. 28.

46. §.

Egy dolgot még el nem hallgathatunk Mósesnek A-n a m i m, másképen H a - n a m i m Néperől, bár önként megvalljuk is, hogy e' tárgyra nézve nem bírnak elégséges készülétekkel. A' ditső Német Nemzet Tudósai éles eszüek, szorgalmatosak, fáradhatatlanok még a' meszsze fekvő Külföld Történeteiben is: Föltésszüek tehát felőlük, hogy a' mi kised jeladásunkból, ha őket a' dolog valóban érdekli, fényes palotát fognak építeni. Vater írja egyik nagy szorgalommal készített Könyvetskéjében: „*Annamitica, vel Anamitica Lingua. Linguae in ora Orientali peninsulae Indicae trans Gangem, ac maxime regni Tunkinensis hoc nomine appellantur.*” *) Azt a' kérdést mozdítjuk e' sorokból, nem volt-e Német Nyelv ez az Annamitica, vagy Anamitica Nyelv? Eichhorn János Gottfried írta: „*Es wird dabey freylich nicht von Anamitischen oder Annamischen Sprachen geredet werden können, unter welchem Namen man die Sprachen von Tonkin, Laos, Cochinsina und Cambodja zusammenzufassen pflegt. Aber der Name ist auch blos für Sinesen erfunden, und nicht für Europäer, und ist für letztere von keinem Nutzen. Den Sinesen heisst Anam oder Annam das Westland und begreift die genannten Reiche unter sich.*” **) Helesen magyaráztatik-e a' Sinai nyelvből az Anam, vagy Annam név Westland jeletésünek Eichhorntól? a'ról nem kis és megvetendő kér-

*) Iohannis Severini Vater, *Linguarum totius Orbis Index Alphabeticus*. Berolini, 1815. 8-vo pag. 14.

**) Johann Gottfried Eichhorn's, *Geschichte der Literatur*. Güttingen, 1807. 8. V. Band, I. Abtheilung, S. 45.

dés tétethetik gondolkodásunk szerint. Hibás szó magyarázat ezernyi ezer forog keletben a világ minden részeiben, és még a'kor is, ha a' Sinaiak maguk valóban Westland jelentésűnek magyarázzák az Anam és Annam nevet, kérdés, ha helesen magyarázzák-e így, 's nem egészen mást jelent-e az Anam és Annam nevezet? Mind a' Sidó HA, mind a' Magyar A és E Articulusunak tulajdona az is, hogy a' következő mássalhangzót megkettőzteti. Így írták a' Sidók Ham-mälech, Hasch-schamaim, Ha-mälech, Ha-schamaim helett; a' Magyarok pedig Ak-kor, Ab-ban, At-tól, 's különösen a' magyar régiségekben An-néphez, En-napot, Ab-bünt, A'kor, A'ban, A'tól, A'Nép, E'Nap, A'Bün helett, 's a' t. *) E' tekén-
tetből tehát az Anam és Annam nevezet semmi ellenkezésben nem állana Móses Anamim Népeinek nevével: Más részről pedig mi magunk is roppant Ásiai Német Tartományokat, és ugyan Ásiának különféle részeiben megfogunk későbbben esmértetni Olvasóinkkal. Sőt Solinusnál a' Gangesen túl lakó Indusokról, bizonyosan némellyekben föltzifrázva, mondatik: „*Megasthenes per diversos Indiae montes esse scribit Nationes capitibus caninis, armatas unguibus, amictas vestitu tergorum, ad sermonem humanum nulla voce, sed latratibus tantum sonantes, asperis rictibus.*” **)

*) Johann Severin Vater's, Grammatik der Hebräischen Sprache. Leipzig, 1807. 8. S. 36. — — Ioan. Nicolai Révai, Elaboratio Grammatica Hungarica. Pestini, 1806. 8. Vol. I, pag. 411. 412. 415. 416.

**) Caii Iulii Solini, Polyhistor. Bıpontı, 1794. 8. pag. 166. cap. 52.

47. §.

Ha mind ezekhez adjuk még azt is, hogy a' Tun-Sina, vagy Ton-Sina névben is a' Deutsch Népnék Tacitustól 'emlitett régi Tungri és Tongri neve feketik; *) hogy a' tőlünk hév lánggal tisztelt Klaproth Julius Indo-Germanus Fajról beszél, és több Indus szovakat öszszegyűjtött, mellyek a' Német Nyelvvel megegyeznek; **) hogy végre Rudbeck Olávus a' Rómában Rhodestól 1651-dikben kiadatott Annamitica Nyelv Szókönyvéből a' nélkül, hogy Mósesnek Anamim Népe eszébe jutott volna, számos Annamitica Szovakat öszszeszedett, mellyek a' Német Nyelv különbféle Dialectusaiban egyet jelentenek ***): Nem lehet nem kérdezni, vallyon nintsen-e valamelly öszszeköttetésben az Anamitica, vagy Annamitica Nyelv neve Mósesnek Anamim, az az: Német Nemzete nevével, 's vallyon nem hibáson gondolják-e Eichhorn előadása szerint a' Sinaiak, hogy Anam, vagy Annam a'nyit tészen, mint Westland? — De megújítjuk, a' mit már fölebb is megvallottunk, hogy e' tárgyra nézve mi nem bírunk elégséges tudománybéli segedelmekkel, 's azért e' tárgyat a'

*) Caii Cornelii Taciti, Opera. Biponti, 1798. 8. Vol. IV. pag. 5. Germ. cap. 2. „*Quoniam, qui primū Rhenum transgressi Gallos expulerint, ac nunc Tungri, tunc Germani vocati sint.*”

**) Julius v. Klaproth's, Asia Polyglotta. Paris, 1823. 4. S. 42—53.

***) Olavi Rudbeckii Filii, Specimen Usus Linguae Gothicae in eruendis atque illustrandis obscurissimis quibusvis Sacrae Scripturae locis: Addita Analogia Linguae Gothicae cum Sinica, nec non Finnonicae cum Ungarica. Upsalis, 1717. 4. pag. 62—77.

híres Német Szorgalomra bizzuk. Ha gyanításunk megvalósodik, ismét egy okkal több fog a' mellett hartzolni, hogy a' Móses Anamim Nemzete bizonyosan Német Nemzet volt. Azt, hogy a' Deutsch Nemzetnek hajdani és mostani Német neve, mint Bruzen la Martiniere Geographiai Szótárában emlittetik, akar a' görög *Νέμος*, az az: Berek, vagy Legelő szótól, akar a' *Νέω*, az az: Legelek szótól származni, ezentúl senki többé elhinni nem fogja *); nem azt is, a' mit Cortum e³ név magyarázatáról kigondolt, hogy tudniillik a' Tótok, ha idegen emberek közé jutnak, mind a' mellett is, hogy tudják nem értetésüket, Tót Nyelven szólnak az Idegenekhez; a' Németek ellenben az idegenek között maguk nyelvén nem beszélnek, hanem elnémulnak, a' miért is a³ Tótoktól Némáknak hivatnak. **) Önkényből, pusztá önkényből a³ Tudomány Országában semmit sem szabad állítani.

48. §.

Itt vagyon mind együtt, Főtiszteletű Férfit 's régi Barátunk! a' mit a' Deutsch Nemzet Német Nevéről szeretetünk, barátságunk és hálánk maradandó jeléül Hozzád írni tudtuk, 's akartunk. A' Váli kies völgyben Vál lángeszű Urának és nagy lelkű Aszszonyának ápolgató oltalma alatt számtalan örömök és víg kedv között együtt élt nagyszámu évek régen összfűztek bennün-

*) Mr. Bruzen la Martiniere, Historisch-Politisch-Geographisches Atlas der gántzen Welt. Leipzig, 1747. fol. VIII. Theil, col. 270.

**) Johann Philipp Gustav Ewers, Vom Ursprunge des russischen Staats. Riga und Leipzig, 1808. 8. S. 118.

ket az élet boldogító Barátság legszentebb köte-
 leivel. Mi bennünk ezen kívül érzékeny szíved,
 buzgó hazafiúságod, forró tudomány szereteted
 's nyájadra kiöntött jótéteményeid tiszteletet is
 gerjesztettek Személyed eránt. Nem maradhatott
 esméretlen előttünk, hogy már ifiúságod első
 zsenyéjében, minekutána Melpomene mosolygó
 bájos tekintettel pillántott születésedre, a' Po-
 sonyi Vár szikláin, mint Nevendék Pap, bájo-
 san pengetted későbbben a' nemes lelkü Virágtól
 is tiszteletben tartatott Nemzeti Lantodat. Hal-
 lottuk, minő érett itélettel, fáradhatatlan szor-
 galommal, részre nem hajló szeretettel folytat-
 tad Püspököd Udvarában, soha vissza nem élve
 Pártfogód kegyelmével, Udvari Tisztedet. Be-
 szélették sok ízben fülünk hallattára egyházi
 pásztorokodásodnak Iszka Szent Györgyi juhái,
 hogy Te ott a' tudatlannak oktatója, a' tévelgő-
 nek utba vezetője, a' szomorunak együtt könyez-
 ző vigasztalója, a' nyomoruságban sinlődőnek
 segítője és gondos ápolgatója voltál. És mit
 mondjunk a' sokból Váli Safárkodásodról? hol
 majd oktató, majd menydörgő, majd szívet lá-
 gyító 's záporként elragadó Ékesen Szólásodnak
 figyelmes hallgatója, tsudálója és magasztalója
 voltunk mi is azok közül, kik Benned úgy betsül-
 ték az Embert, mint a' Papot; úgy a' nyájos Tár-
 solkodót, mint a' bölts Tanátsadót; úgy a' bőke-
 zü Adakozót, mint a' kortsosodástól ment magyar
 billegü Férfiat. Midőn a' Fejedelem kegyelme
 sokféle érdemeidért a' Székes Fehérvári Megyés
 Káptalan székebe által tett, mennyire szíveden
 hordoztad a' Nevendék Papság ügyét, azt mind
 Előljárod többször megesmérték, mind maguk az
 Egyház Reményei, nálunk nélkül is, áldással
 hirdetik. Hogy itt nagyobb jövedelmednek nem
 kis része a' Köz Ügyé és a' Nemzet Előmenetelée

lett, a'nak tanuja az Árpád nevü Hős Költemény, mellynek szép izlésü, vidám indulatu, izmos vállu, vas szorgalmu és épen nem feledékeny Írójába Te is élesztő ösztönt öntöttél; tanuja továbbá a' Német Népnek ezen Története is. Hálával 's a' legédesebb barátsági érzéssel emlékezünk vissza, midőn fájdalmas helyzetetésünk időszakán egy Hozzád utasított bizodalmas kinyilatkoztatásra azt is küldötted megnyugtatónkra, a' mivel Ten magad épen a'kor nem bírtál 's a' mitől helettünk sok évekig kamatot fizetni kéntelenítettél, intvén még is azonnal, mintegy aggódva, bennünket, hogy nekünk a' küldött pénzre semmi gondunk se legyen. Mennél ritkább kétes időkben a' jó Barát, a'nál betesebbé vált előttünk nemes tselekedeted. Vedd itt nyilván érette köszönetünk, költsönös barátságunk, szeretetünk 's tiszteletünk jeléül e' nyári Virág Füzetet, és kérd velünk együtt a' Mindenhatót, hogy Ő, mint a' Tudománynak és Világosságnak Istene, történeti vizsgálódásainkban el ne hagyja eszünkben és szemünkben szakadni a' Világosságnak és Történeti Valónak biztos fonalát!

Horvát István,
A' Széchényi Országos Könyvtár Őrzője
A' Magyar Nemzeti Múzeum mellett.

3.

Szathmár' Vidéke' Jelességei.

„Premant calena falce, quibus dedit

„Fortuna vitem:”

Horat. Lib. 1. Oda, XXXI.

Tömve találjuk a' külföldi Irók' írásait Európa' tartományai' nevezetességeinek festésével, kik föld leírasi rajzaikban nem csak termé-

szeti helyezetét, 's természetménnyeit írják meg az általok esmértneni kívánt vidéknek; hanem annak belső alkotmányát, polgári, kereskedési, tudományos, 's művészi állapotját is tekintetik. Két szempontból lett kiindulások tehát természet 's művek festésében határozódik: boldog tartomány, mellyben e' kettő párosítva adhat mezőt a' föld leírónak! hol a' természet' darabos tárgyai magok szülte mesterművek remekjeikkel állíttathatnak elő! — Nem lehetne édesbb öröm élés, mintha az ember tapasztalati eseményekkel bírhatna mind azon nevezetességek felől, mellyek mind a' természetben, mind az emberi mindig tökéletesebbedésre siető elme' művészi tágas birodalmában mindenfelé elszórva találtnak. A' természet' külső szépségei alkalmasak egyedül költői Ideák' festői érzések' ébresztésére, valamint minden művészi hajlandóság' elevenítésére, 's tökéletesítésére. A' hatalmasok, kiknek külső jóllétüket tudományok 's jó ízlés ékesítik mindig össze kötni szokták a' természet' kellemeit művészi remekekkel, 's városis örömeikkel. A' Spanyol Királyok' aranjuezi mulató kastélyok' felülírása ez:

„Ruris delicias adjecta urbana voluptas”

Úgy vélekedem, hogy a' nemzeti szorgalmat, a' kereskedést, 's földművelést is valamint valamely Országnak természeti helyezete hozhatja virágzásba; úgy más részről a' természet' bűvársága, a' tájaknak, 's különféle vidékeknek esmérésére törekedő igyekezet által olly gazdag kútfejekre akadhat valamely nemzet, mellyek egy henye nép' részvétlensége mellett örökre eltemetve maradhattak volna. Méltó e' tekintetből is figyelemre venni Hazánk' sok szép vidékeit, mellyek festői etsetre érdemesítheték.

sök mellett, a' nemzeti szorgalom 's kereskedés' ébresztésével a' nemzeti jóllét' forrásivá is változhatnak. Bóldog idők, mellyekben rabiga vállainkat nem nyomván, ön honnunkat esmérhetjük, 's a' természet' tágas országába, annak jelességei' fürkészésére bátor lépésekkel indulhatunk!

Mintegy jó remény' foka, úgy tűnik fel Szabólts úntasztó síkja, 's homokos lapályin nőtt Nyírjesi megett Szathmár; mellynek iszapos téreit keletről, és kelet - délről gyönyörű hegy lántzazatok' grupppjai kerítik. Bájolóbb a' hegyes völgyes vidék, de hasznosabb a' sík; szerentse pedig hol mind kettő egyesítve van, hol a' vad bérceket mosolygó sík terület változtatja, hol hegyeket völgyek, folyók, 's gabona' lengési alatt ingó dombok' mcssze elnyúló domborodási övedzenek: 's ha majd ismét felhágván a' szomszéd hegyre letekintesz, mintegy elődbe varázsolva látsz egy más világot, melly láthatárodát a' láthatatlanba látszik kiterjeszteni. Itt erős tölgyek, suttyogó levelű nyár 's topoly-fák hintenek oldalt enyhítő árnyékot; 's amott a' sűrűen apró viz-esések törnek át; majd lejjebb a' tserésben fülmilék' énekétől viszhangzó bőltözött lombok nyitnak ösvényt egy kigyózdó patak nyafalta völgyre.

A' szép és gazdag Szathmárban a' buja, búzát termő síkokat, a' szinte egy kis fát ábrázoló magosságú, 's szokatlan vastagságra nőtt kukoriczás táblák; majd ezeket egy egy kis erdőt formáló Lankák (Gyümölcstösök) fedik változtatva. A' szőke Szamos amott vészes, de gyakran Nilusi termékenységet hozó folyamiban bőkezűleg hőmpölyögteti jó ízű szálkátlan ketsegéit, 's más több fajta halait keleti hegyei közt nyíló szorosán át, a' Megye' alsó

téresebb vidékire. Szatbmárnak, a' nagy világ elfajúlt városiságit nem esmért tseídes békes lakosi megelégesznek a' természet egyszerű örömmivel. Számos halászó csoportok' csónakjai terítik fült nyáron át a' halkal suhanó Szamos' tejét; 's az izzadt halász ilyenkor a' gyümölsős fák' hús bóltozati alatt keres enyhet, mig azon közben a' más óldalon egy csoport vadász átszall, 's a' túlpart alatt elnyúló rengeteg nádasokban, gödények' egyhangú bömbölésök' bollyebb csalogatási közben hajhássza a' szárnyas sereget, melly a' metsző nádas' csörgésitől felriadva levegőbe reppen, 's repülésével meghomályosítja a' napot, 's egy lövésre szét fut a' mérhetetlen levegő' üregébe — mint szét repülnek az apró felhők a' napsugára' egy kipattanására. — Majd ismét a' hivesedő estendelen egész háznépeket szemlélhetni barátjaik' társaságában amaz erdők módjára elterjedt Lankákba kisietni, hol az édes gyümölsőkkel terhes agg fák' egybeszótt hűvösében a' barátság 's csendes öröm fűszerezte osonnáját gyepszönyegen nomádi érzések közt végezi a' kis társaság.

E' széles kiterjedésű Megyének, — mellynek alsóbb vidékei rajzát tenni imint próbálám; — hegyes része' festését különösebben kívánom érdeklenni; rövid tapasztalásomat — mellyet mérítheték vala magamnak egynehány hólnapokig tartott ottani mulatásom' háládatosan említett ideje alatt — vévén 'sinórmértékül.

Szatbmár Vármegyének felső, vagy keleti részét hegyek kerítik, mellyeken betsületes jó asztali bor természetik, 's belsejekben az arany 's más értznek még némelly maradványi is találtnak; apró keskeny völgyeit kies patakok' csergése kellemesíti. Ezen hegy-lántzazatok kötik össze a' Megyét Máramarossal. Magát a'

Szathmári hegyet, melly is értekezésünk' fő tárgya a' mi illeti:

A' Szilágyság felől erre benyúló halmazatokkal atyafias, Sz. K. Szathmár Városa' birtokában lévő Szathmári hegy; fekszik a' várostól délkeletre, 's első ez annak, ki Tokaj felől ide utazván, annak gömbölyded, magyar nektárral duzzadozó csúcsát hátamegett hagyá. Ezen hegy világos jeleit hordja magán az emberi szorgalomnak; 's már maga az, hogy a' K. városnak több hegye nem lévén, egyedül erre fordítja figyelmét, támogatja állatásomat: annyival inkább, mivel a' Nemes város itt, mint birtokában — földes úri jussait gyakorolja, itt Tanáts-háza, Inspectiója, egy egyesült Oláh Görög, és egy Reformatum templomai vagynak; mint szinte sok idegeneknek magányos birtokaik, kik ezen — tulajdonképen mulató Sans Souci hegyet — hasznos gyönyörűséggel vegyes helyekké igyekeznek átformálni. Már maga az oda vezető út, melly mostanában jobb karba vétetett, meglepí az idegent. A' várostól gondolva Homoród nevű Vendégfogadóig elég darabos ugyan, hanem túl azon egy a' legszebb erdőn átvágott töltés viszen fel nyil egyenes folyamatban a' hegyre. Tseplye vezet be a' síkon terült vastag tölgyesbe, melly halkal emelkedve egy órányira terjedő hosszú Allée forma utat nyit fel, 's a' hegy' tövénél határozódik, melly mint elődomb kapu gyanánt szolgál itt a' többi kidomborodásokra. Széles tölgy ágak hintenek oldalvást árnyékot az útra; kellemes szép hangzással cseregnek a' vad szőlők magas lombjain fészkelte madarak: imitt amott kisedek vízfolyások szivárognak lefelé a' hegy' oldalain. Ezen valódi szép út Horátz' ezen festésére emlékeztet;

„Qva pinus ingens albaqve populus
 Umbram hospitem consociare amant
 Ramis; et oblique laborat
 Lympha fugax trepidare rivo”.

Megálni az első dombon, végig nézni Szathmár felé a' tölgyes Alléen, 's a' köröskörül óriásmódra feltűnt hegyeket, bérczeket, mint nem különhen nyugot és északra a' látkörrel együtt végződő gazdag síkságot látni elterűlni — olly ditsó látás, melly egyetlen a' maga nemében. A' hegynek alját aprós tserjék, 's szántó-földek lepik; völgyein szép, rétséggel elegyes úgy nevezett Lankák terjednek el; 's ezek már azon gyümöldsösök, mellyek a' Szamos' partja mentiben, 's egyébűtt is szinte szakadatlanul folyó gyümölds erdőket formálván, Szathmár Vármege' kintses - tárainak tartathatnak: ugymint mellyekből csergedez kimerithetetlen bőségű égett itala, a' Szathmári híres szilvapálinka. A' pálinka-égetés itt, — mint szinte szomszéd Beregh Vármegeyében hasonlólag a' Tisza' szilvásokkal koszorúzott partjain bőven teremni szokott gyümöldsökből — fő ága a' kereskedésnek; 's valódi szorgalmokra mutat a' két, említett folyó' partját lakóknak, azon a' jövő emberkorról emberisen gondoskodó atyáskodások, melly szerint a' korosodott, vagy tavaszi áradások által elmosott, 's zajos habjaik közé lesodrott gyümöldsfákat korról korra újabb ültetvényekkel igyekeznek helyre hozni; sőt több helyeken egészen új ültetményeket is tesznek, mert mind a' két folyó beljebb beljebb furva magát öblös partjaiba, régi folyását megváltoztatván, az által szép koszorúját, a' gyümöldsfákat — mint véseit gátló bástyákat — önn hullámiba döntögeti. Ugy annyira, hogy sok helyeken zugó habok hömpölyegnek ott most, hol ezelőtt árnyé-

kos Lankák' lombjai alá hordogatta össze a' ví-
dám birtokos kedves ízű gyümöltse' halomjait,
Najádok' ékes serge fered ott most, hol hajdan
Pomona pihent lugasiban

„Nunc campus, ubi Troja fuit.“

Ezen ideig tartó kárt azonban visszapótolja
azon kellem, melly a' lombosodott kikelettel
szétterül a' Tisza és Szamos' fákkal beültetett
tájékin; vissza a' tüzes nyár' kifőztte termések-
kel terhes fák, mellyeknek kedveskedő terhök
alatt szinte a' lotskoló habokban ferdő gyümöl-
tseik csalogatva kínálkoznak: vad szőlővel, 's
barátságos komlóval körülszótt gajjaik közzül
írigy levelek' takartta piruló almák, sárgálló
körtvélyek, 's kékes szilvák mosolygva intege-
tik magok felé a' szüretelő háznépét. Amott a'
part' fatövekkel henőtt oldalában kivágott lom-
bos gyepágyakon megelekedve tanyázó öregek,
a' terepély fák' lúgasokat formált árnyéka alatt,
örömlve követik szemekkel a' fától fához fut-
kosó gyermek sereget. Itt, a' töveket lotskoló
víz' léptetve suhanó folyamiban más csoport fer-
dik, 's kapdossa a' lepotyogó gyümöltst, mel-
lyel a' gyökereket öntözgető folyónak adózni lát-
szik a' háládatos természet.

A' Lankák' lapályosabb részeit kaszálják.
Ezokról alig hordja-be szénáját a' gazda, már
rakásra érik minden gyümöltse, mellynek zsen-
géjét rendszeren eladja; a' későbbi gyümöltsök,
nevezetessen a' szilvának nemei leráztatva, nagy
rakásokba rakatnak, az eladandók eladatnak,
a' teelők félre tétetnek: a' több megmaradott
nagyobb rész pedig kádakra, hordókra, 's más
edényekre szedetik, mit is a' gazda deszkával
befedve tart a' kifőzésig, melly idő alatt a' gyü-
mölts lassan lassan poshadásba és forrásba jön.
Ekkor — rendszeren az őszi munka végzetével —

kezdi azt pálinkává kifőzni, melly gyakran télig tart. Valamint a gyümöltsszedés kedves mulatsága a' gazdának, 's az egész környéknek; úgy más részről a' kiégetés sok idejét elveszi a' Szathmári pálinkafőzőnek, de ellenben sok akó számra kifőzött, 's hordókra öntögettetni, 's drágán eladatni szokott szilva pálinkája, fáradságát bőven jutalmazza; kivált kik száz, 's több akót is szoktak főzetni: mivel vagynak, kik földmivelés helyett, egyedül ezen kereskedéssel foglalatoskodnak. 'S ez az a' Szathmári és Bereghi híres égett ital, melly itt a' kereskedésnek olly nagy ágát teszi, mint Hegyalján a' bor, 's nagyobb haszont amannál.

Illyen, az itten leírt Lankák módjára beültetett gyümöltssök foglalják el nagyobbára a' Szathmári hegynek is szőlővel be nem plántált helyeit, kivált árnyékos, völgyes lapályait Minden völgynek tulajdon kecssei vagynak itt, minden dombnak különös tulajdonsági. A' hegy' Város felé néző része Szathmári, tulsó oldala Erdődi hegynek neveztetik. Az Erdődi rész' keleti 's déli oldalán alacsony dombok' egymást váltogatási között, folyton folyva futó halmok visznek egészen be a' Szilágyságig, melly nem tovább, mint két órányi távolságra esik innen. Ezen hegyek' több mértföldreig nyuló lántzazatja mindenféle egymást feltserélő tárgyakat ad a' szemnek, millyek kősziklák, bércz, folyók, hegyek, 's völgyekből előlálhatnak. Szélid érzések, egy titkos nem ismért vidék' bájos képzeti lengtek előttem, midőn az Erdődi tetőn épült Donát Kapolnájától széjjel nézve a' tájon, előmbe ötlöttek a' távol, dicső homályban bálványoskodó Erdélyi Havasok.

Nyugoti fekvése legszebb. N. Károly' vidékére néz ki homlokkal a' hegy. Az Erdődi

rész' magassáról húzomosan nyuló, 's több lejtve siető dombotskák' tövinél terül el Erdőd városa, a' Nagy Drágfiaknak — kiknek czimeröket a' Várban most is szemlélhetni — megditsóúlt tetteikre emlékeztető hajdankori épületekkel. A' régi módra, szöglettornyokkal körül vett vár, dombon fekszik; környékét sétáló kert veszi körül. Alól rajta egy zöldellő erdőtske nyúlik el, mellynek kerítésén belől szelíd őzek, 's dámvadak legelnek. A' Vár most Gróf Károlyiak birtoka.

Keletre — a' Szilágyságot Magyar Országtól elszakasztó hegy Bikk nevezet alatt nyúlik, lántzazatot formáltt több bérczekkel, mellyek a' két Haza közt korlátot vonva, e' tájt félkörbe kerítik. E' lántzozat tart szint' addig, míglen hajolván Mármaros felé, egyszerre megszakad, két oldalt iszonyatos kőfal gyanánt álló kaput nyítván a' Szamosnak Erdélyből. E' folyó évenként pusztúlni látszó, de többnyire termékenyítő áradással látogatja Szathmár' téreit, 's nagy robajjal suhanbe ezen nyiláson; balról a' Bikk-falat mosva habjaival, jobbról ugyantsak a' felső Szathmári, 's az ezzel egy folyamatban álló Mármarosi hegyeket.

A' Szamos rendszeren kétszer önt ki eszten-dónként, a' második veszedelmesebb az elsónél; mivel a' már ilyenkor szép növésben álló búza 's kukoricza földeket, 's kaszállókat ledöntögeti ugyan árjaival, de azok nem sokára helyre állván, a' tetemesnek látszó kár elviselhetővé lesz; 's más részről áradásával termékenységet, 's kedves ízű ketsegéket hoz Szathmárnak; lankái' töveit megfutásával, azokat gyümölcsözőkké teszi. A' halászás itt olly nagy divatban van, hogy majd minden földes Úr, vagy tulajdon hálóiival, 's embereivel halásztat; vagy illetőségét árendába adja. Olly riadást szokott a' Szamos' áradása

tenni Szathmárban, mint más helyeken a' gyuladás; ekkor a' rémült népet harangok' félrevezetésével gyűjtik össze, melly mindenféle vizgató eszközökkel oltalmazza határát 's lakhelyét az elborítás ellen, 's gyakran sikerrel. Némely határookban a' gátak már jó magasra felhányattak, de mind a' mellett is ellehet ezen vizözönökről mondani, hogy „Venit summa dies, et ineluctabile fatum.“

A' Szathmári hegy' nevezetességei közzé tartozik a' Szőlőmívelés; melly szerint itt a' szőlővessző 's tőke' nevelése különbözik más megyék' szokásitól. Ugyanis itt a' szőlőfának tőkéje nints, tövinél ugyan természetesen vastagabb, de mivel a' vesszők derékba növesztetnek, 's magasan feleresztetnek; — a' tőke tsak három — négy újni vastag galynak mondathatik. Minden tavaszi újj sarjadzások elmetszetnek nem tavasszal mint másutt, hanem néha ősszel is; ekkor két tömöttebb ágak meghagyatnak, mellyek két oldalt abrants formára hajtva, rendszerint egy öles haróhoz köttetnek. A' tavaszi újj növéseket magasra felnövesztetik helyaljai lúgasok' módjára. Ezen forma ábrázol egy deli, két kezét kérkedőleg csipejére szögezett Haja-dont. Az újj tövek' plántálása módja a' legegyszerűsebb; 'sinor után kimért távolságra ültetnek a' sorok. A' bújtás, vagy homlítás itt is mint a' hegyallján meg van; de kapálások, 's ültetés módjok amazokétól — hol a' tőkék ide 's tova ültetnek, — 's többnyire homlítás által szaporíttatnak — egészen különböző. A' sorok' távolysága, 's tőkék' közei kiszabott egyenlő mértékre hagyattnak egymástól, mint bár melly újj ízléssel ültetett kertek' sétálóí, 's felosztások. Úgynevezett árkok, vagy csatornákra nints felosztva az újj plántálmány. Vízgödrök, gátak,

mint Zemplinben, 's Eger' meredekin nem szükségesek. Egy gazdá birtokát a' másétól elválasztó közt, gyönyörű kimértt, sétáló módjára szabott, széles zöld gyepon nőtte út teszi, mellyen három személy bátran sétálhat egy más széliten. Két oldalt a' magas karókat borostyán, 's folyóka módra befutott szőlőlomb, — mellynek retzés levelű zöldesse alól tömött fürtök csillognak —, földszínt pedig a' világos zöldel gyepezett ösvény, — melly a' magosabbra növénydombal keskenyedni látszik; — mind ezek kellemes érzésre ragadják a' tsendes természet' örömlő kedvellőit. De maga az egész táj, valamint mesterkézeten kellemekkel keríteni kinek kinek itteni Tusculánját; úgy a' hozzá járuló szorgalom, az egésznek egygyűgyű ékességit művészi tekintettel neveli.

Bora ezen lúgasi magasságú töveknek sóasztali feje bor. Kedvező szüreteken asszú szőlő bor, ürmös pedig, és különösen ráczürmös évenként készítettik itten. Borkereskedést a' lakosok nem űzhetnek, mivel termésökön szükségekre is alig elég; de az Erdőd vidékén fekvő Swáb falukban több mint szinte a' Nagy Bányai helyekkel egy lánczozatban lévő Várallyának híresebb, Ujvárosuak pedig 's más helységeknek kedvesebb ízű borai teremnek a' Szathmárinál. Ezen borok többnyire elegendők is a' vidék' szükségeire, mivel a' rendes ital szilvápálka — kivált a' köz nép közt. Sőt közönségesen szőlván, Szathmárban, 's Bereghben ezen égetett ital bor pótolékül szolgál.

A' Szathmári hegy' földje, sűrű tömött sárga agyag, néhol fekete homok. Követ, vagy kövices homokot, annyival kevésbé szirtet, sziklaterméseket ásva sem találhatni itt; mind e' mellett soha földrohanás, vagy alásüjjesedés nem tapasztaltatott ezen hegyen — mellyek miá pe-

dig hány kő foglalatokkal alapított hegyek szenvedtek károsodásokat? — világos jeleit láthatni a' hegyalján, hol magas, 's hosszú kő gá'okkal óvatnak föld csuszamlások, 's vízrohanások ellen a' szőlő hegyek.

Különös híjánja azonban ezen nevezetes hegynek, hogy forrás vize 's kútja nincs; 's e' már azon kipótolhatatlan kár, melly ezen hegy külső kellemből sokat levon. Maga pedig a' rend legjobb anyja, a' jóltévő természet úgy láttatott alkotni e' hegy' hős bokrok' takarta völgyeit, hogy azok szivárgó kútfők, 's csevegő patakok' elfogadására alkalmasok volnának. Különösnek nevezhetem e' fogyatkozást azon posványosság' tekinteténél fogva, melly egész Szathmárban uralkodó. Számtalan kákások, nádas lapályok, és Szamos áradási okozta ingóványok, vagy önként fakadó senyékek borítanak itt nagy darab helyeket, mellyeknek nem használhatása elég panaszt ad a' lakosok' szájába vízkórságos földjök ellen. Kikeletkor — míg a' beszítt hóviz ki nem szárad — magát e' hegy' oldalait, 's árnyékosabb helyeit is számos csergedezések hasogatják; de annak enyészttével semmi, haneha mesterséggel beszedett viz találtatik a' hegyen. Sőt nem messzire az im'at említettem Várallyai bérczekből kiapadhatatlan kútfők cseregnek, itt pedig — mi különösség! — az egész hegyen sem víz, sem kút nem találtatik. A' természet ebbeli mostohaságán segíteni Herkulesi munkával igyekezett itt az emberi szorgalom, jóllehet mind e' jelen korig sikertelenül. Ugyanis a' városi Ns. Tanács több helyeken, 's gyakor ízben próbáltata már kútat ásatni, de forrásra nem találhata; noha már egyszer olly mélységre hatottak vala le a' kútások, hogy merítő vedrök' láncza önn terhe alatt sza-

kadna alá. Ekkor végképp' felhagytak a' víz keresésével. Miként segítenek hát magokon a' hegy lakosi? mely gödröket ásnak a' szőlők allyán, fák' boltozati hűvös árnyékában, mellyeknek falait pusztán hagyják, felülről pedig fa korlátokkal padlásolván, gyepvel befedik, így a' beszedett vizet gáztól, 's nyári büszhödéstől óvják. Az így Grotta módjára készült gödrökbe, télen és tavaszon át azon végre vont barázdákon a' hó olvadást lehetőségigtisztára szűrve szivároztatják le, 's ezt itatra, 's főzésre használják: egyébbszükségekre pedig, megpatakolt eső folyásokból szedett vizet tartanak hordókban. A' hegy' lakosinak, kiknek egyedüli foglalatosságok szőlőmivelés, 's vinczellérkedés — kielégíti e' szedett víz sorvasztó nyáron át szomjokat: de majd ha a' sárgás levelű ősszel egyenetlen szélveszek terítik a' háborgó Szamos' felületit, ekkor — 's a' komor tél' egyformás unalmiban — lúgasaik' kiforrott leve, 's Lankáik' csepegtte égetmény úzi mardosó gondjait; ezt tartván a' Jupitertől Eviusnak nevezetett Bachussal: Bóldogok — — quibus dedit fortuna vitem etc. etc. Távol ekkor is zajgó társaságok' körétől, itt ez együgyű magányban, önn munkáik' gyümölcseivel beérve irigy cziprus koszorú helyett — melly egyedül kíséri elébbeni urát enyészetbe — myrtus ágakkal fodorítják homlokaikat, 's magos karókhöz simúlt szőlő lúgasaik alatt kívánják élni egyszerű öszvejöveteleik' csendes örömit Horáttal ekként egyet értve:

— — : „neque te ministrum
Dedecet myrtus, neque me sub areta
Vite bibentem”

Tekintetet vetve a' hegy' polgári állapotjokra — mintegy megtestesülve láthatni itt a' ter-

mészeti állapot' polgári alkotmányá. vált mi-
voltját, 's a' kettőnek öszvezevarodásából vált
egésszet. Érezhetni, há a' csendes lakosokra fi-
gyelem fordítottak, a' Pátriárkai 's Nomádi élet
polgári törvények alá szorítottatott hajdankori
együgyűségét; annyival inkább, mivel a' lako-
sok — kik most már egy egész falut tesznek —
most is megtartják eredeti különözéseket, a'
mennyiben szélyel szórt kalibáik; 's vinczlér
házaik egymástól távol esve, nem esmerik vól-
taképp' a' szomszédság' jussajn alapí'ott baráti
's társaságos élet' örömeit. Útszájok rendesen
nincs, hanem mivel a' Ns Város' Jobbágyi, az-
oknak szőlőkerteik alatt épült borházakban él-
degélnek:

A' Szathmári hegy' régi időtől számítandó
miveltetése' idejére mutathat az, hogy Hazánk'
zürzavaros környűlállásiban gyakran a' Városiak
itt keresték menedékjüket. A' mostani kor' mi-
veltsége ide is kiárasztá immár piruló sűgárit;
ide is — bár későre — a' pallérozottság; 's az-
zal egy úton járó fényűzés sebes lépetekkel
közelgetni látszik; mellynél fogva egyszerű er-
kölcseiket 's jámbor régi valódisággokat itt is,
mint másutt — vészély fenyegeti.

„Virtutem incolumem odimus

Sublatam ex oculis quaerimus invidi'

Hálász y József.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-ismertetés.

Magyar Szótár, készítette Kresznerics Ferencz. Budán A' magyar királyi Tudom. Egyetem' betűivel. 1831. (Fenyéry Gyula ügyelése alatt.)

Jelentésekből 's az azokhoz kapcsolt mutatóványból olvasóink már annyira ösmerik Kresznerics szótárát, hogy ez úttal csak első szakaszának megjelenéséről kell említést tennünk. Ezen első szakasz az egésznek, mint hirdettetik, alkalmasint egy negyedét fogja tenni, 's Á-tól Gy-éig terjed. Ajánlására, mellyet legigazságosabban érdemel, röviden csak ezeket jegyezzük meg: 1) Első etymologicus szókönyv magyarul. 2) Az eddig ösmertek között legteljesebb, mint-hogy a' Szerző a' nevezetesbeket mind használván, a' mi egyikből hibázott, azt a' másikkól pótolta 's mivel 3) A' Szerző mindenütt feljegyezi az írókat, 's helyeket, kikből 's honnan szavait vette, megbecsülhetetlen alpmunkát tett későbbi szótárok dolgozóinak. Elhallgatom, hogy sok jó gyökeret 's eddig ösmeretlen szót éllesztte fel részint hallás után a' köz nép nyelvéből, részint szorgalmas olvasás által a' régiség' penészei közül. Egyéb észrevételeimet örömet elhagyom; mert a' ki ennyit 's késő napjaig illy fáradságtalanul tett, annak hazafiaitól csak köszönetet lehet várnia, és háboríthatatlan nyugalommal, mellyre életkora, és érdemei méltók. Szótárának teljesbítése az újabb kor munkája leend.

Nyomtatva olly gazdálkodással van, 's mind a' mellett olly csinos, olly jó olvasatú, hogy e'

részben olvasói tökéletesen meglehetnek elégedve. Formatuma nagyobb negyed rét, 's ez első szakasz 25 ívből áll.

V.

B) Külföldi Literatura.

Könyv-ismertetés.

Sprüchwörterbuch. In sechs Sprachen, Deutsch, Englisch, Latein, Italienisch, Französisch, und Ungarisch, von Georg von Gaal. Wien. Bei Friedrich Volke. 1830.

Ia való hogy a' nyelv tüköre a' nemzet szellemének, még szorosabban lehet azt a' közmondásokról állítani, mellyek a' nép' életét foglalatoskodásait, szokásait, lelkének uralkodó szenvedélyét, indulatjait 's általában gondolkozása' módját 's annak sajátságait leghívebben, legtitkolhatatlanabbúl magyarázzák. 'S ámbár néha az aljasabb életnek, (mellyből többnyire vétettek), foglalják magokban képeit, még is nem ritkán több valóságot 's mélyebb életbőlcseséget találni bennök mint talán keresnénk 's mindezeket olly könnyen foghatólag 's olly annyira a' nép' ízlése szerint kifejezve, hogy épen ez okból terjedéseket 's hosszas fenmaradásokat csodálni nem lehet. Azonban minden népnek más lévén esze' 's beszéde' járása 's a' közmondások többnyire vagy képesek, vagy általvitt értelműek lévén igen természetes, hogy azoknak teljes erejét csak az érezheti, ki akár születés, akár tanulás által a' nyelv tökéletes tudását magáévá tette. A' mondottakból kitetszik az is, hogy a' közmondások nagyobb részint fordíthatatlanok vagy is inkább a' közmondások-

nak nem annyira szavait mint értelmöket lehet fordítani. A' jelen munka' szerzője az által szerzett magának érdemet, hogy hat különböző nyelvek megfelelő vagy rokon jelentésű közmondásait állította össze, a' mi minden esetre tanulságosabb minden fordításnál. A' gondolkodva olvasók, kik talán a' különböző népek' geniusa között e' részben is szeretnének hasonlítást tenni, 's a' nyelv tanulók, vagy abban magokat tökéletesbíteni akarók egyszerűt haszonnal fogják e' munkát forgathatni.

A' közmondásokban legelső hely van adva a' németeknek, mellyekben a' vezér vagy fő szó betűrend szerint mindenütt elől van téve ilyenképen: Abend: Aller Tage Abend ist noch nicht gekommen. Ezután következnek a' többi nyelvekből a' megfelelők egy vagy néha több is, vagy némelyikből egy sem, a' hol megfelelőt nem talált a' szerző. Utolsó a' magyar rész. Ezekre az a' megjegyzésünk, hogy szegénységre mutatnának, ha máshonnan nem tudnók, hogy közmondásaink meglehetősen számmal vannak. Lehet hogy a' némszerző ízlése szerint, vagy nem voltak céljára valók; mert tagadhatatlan, hogy igen nyers kifejezéseket 's nagy számmal találni köztöttök. Vannak szó szerint fordítottak is, 's olyanok, mellyeket néhol rövidebb vagy jobb formában hallani. Rövidség' okáért csak némelyeket fogunk említeni: 217 l. 1225. Noth bricht Eisen. A' szükség vasat tör. 1226. Noth hat kein Geboth. Nipsen a' szükségnek törvénye. Mind ezek helyett (nem tudom, divatban vannak-e, vagy csak fordítások?) jobban hangzónak látszik 's bizonyosan divatosabb ez: Szükség törvényt bont (ront) 240 l. 1345. Durch Schaden wird man klug. Káron tanul az okos, talán inkább: más kárán tanul az okos, mert

így különböztetik a' nem okostól a' ki maga ká-
rán tanul.

'S több illy' apróságok; de a' megtört pá-
lyán könnyű előbbre haladni 's tökéletesbíteni
a' megkérdezt munkát. — A' csinos kiadás is
ajánlja a' könyvet.

V.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1. Alapos Rendszabása

Temes Vármegyének a' Magyar nyelv' virág-
zásának előmozdítása' tárgyában

2 9 2 9.

Felolvasatott a' Megye Ország Gyűlési Követeinek e. f.
hólnapnak 6dik napján Posonyban költt tudósító Leve-
lők, mellynek rendében a' Királyi Előadások 4dig pontjára
tett Országos Felírás, több Tárgyakban leérkezett Felsőges
Válasz Levelekkel egyetemben közöltetik. — A' Felsőges
Válasz Levelek' sorában előfordulnak ama' Királyi Intéze-
tek, mellyek a' nemzeti nyelv' további gyarapítását, —
virágzását, — és közönségessé tételét tárgyazzák; — ezekre
nézve megjegyzik a' Követ Urak, hogy Eö Felsőségének a'
nemzeti nyelv', 's azzal a' Nemzetiség' gyarapítására, a'
kegyelmes Válasz Levélből kitündöklő szándéka az egész
Országos Gyűlekezetet rendkívül való örömmel meghatotta
légyen:

V é g z é s;

Leírhatatlan a' köz öröm ömledezés, melly az érdek-
let Királyi Válasz Levél' kihirdetésével az öszve sereglett
Károknak sziveiket, 's minden indulatjaikat, a' leg szen-
tebb háládatosság' érzeményeinél fogva, ama' közönséges
óhatás gerjedelemben egybe forrasztotta: hogy számtalan
évekre terjeszsze Hazánk' egyetlen Attyának, 's koronás
Fijának drága éltöket a' Mindenség Alkotója, Kinek ki-
meríthetetlen böltsességü örök intézetei szerint, a' Haza

bóldogságának sok Századok' veszélyei' habjaival küszködő Hajója, ama' ditsőségessen uralkodó kegyelmes koronás Fejedelemnek erős és szerentsés kormánya alatt, régóta célzásba vett reményének, 's esdeklésének bátorságos ki-
kötő révébe vezéreltetett.

Illy jeles, illy fontos következesű Intézetek, mellyek a' Nemzet létének élet gyökerét táplálják, egész kiterjedésükben bővebb fontolóra vétettvén, a' köz akarat, egy gátot nem üsmerő folyamképen olly igen sürgette az ezen Hazafiúi célra igyekező törekedést, — hogy csak egy sem találatott, a' ki a' felül tökéletesen meg nem győzetett volna, hogy a' Fejedelemnek tartozó Hódolás' — a' Haza' szeretete' — sőt annak jövődő maradása' sérelme nélkül lehetetlen légyen, mind azon, bár melly terhes áldozatokkal egybe kötött segéd eszközöknek foganatos megállapításokat továbbra elhalasztani, a' mellyeket e' tárgy' leg nagyobb méltóságú érdem e már régóta kívánt vala.

Meg vóltak téve az ebbéli Intéze.ekre szükséges elő-készületek, minekutánna nem csak az 1792dik és 1805dik Esztendei Törvény Czikkelyek, de jelesen az azoknak következesükben, e' Megyében még 1806dik Esztendőben kiszabott, és 1823dik Esztendőben megújittatott Rendtartások is minden igaz hívségű Hazafit figyelmetessé tehették, hogy a' honnyi Nyelv, a' nemzeti Egység', és Függetlenség' legnagyobb eszköze lévén, a' Haza' kijelentett akaratjánál fogva, kinek kinek szent kötelessége vólt légyen, mint magára nézve a' nemzeti nyelv tudományát megszerezni: úgy gyermekeinek nevelését a' Haza' e' buzgó kívánságátöz alkalmaztatni.

Azon, a' nemzeti nyelvre bajnal csilla képen feltúnt időszakóta, egy egész emberkor a' múlt Évek örvényébe merült; — Eő Felségének Atyai szorgalmi által leverettek minden bilintsek, mellyekben eddig a' Haza' szeretett nyelve sinlődött; — nints több akadály, melly az' erős, a' tántorithatlan igyekezetet hátráltathatná, — a' Jó Fejedelem, — az egész Haza, — minden Atyafi Törvényhatóságok, — sőt az e' Megye Magyar vér özönével feresztett Vidékeim lakozó Hazafiak' seregei is, nyughatatlan esdekléssel várják azon Intézetek' sikeres gyümöltseit, mellyek a' Magyar Népet a' többi független Nemzetek' sorába méltó diszszel iktatandják.

A' Haza felderültt napfénye illy ragyogó helyhezettben egy általjában nem kételkedhetek az egybe gyültt Karok, és Rendek, hogy e' Megyének minden renden lévő Hazafi Lakosai önként is két kézzel fogják ölelni az alkalmazatos-

ságot, mellynél fogva a' honyi Nyelv' gyarapítására igyekező törekedéseket részéről elősegíthessék, — és hogy semmi fáradtságoktól avagy áldozatoktól idegenek nem leendenek, mellyeket tőlök a' Haza' szeretete méltóképen megkívánhat.

Mind ezeknek következésében, a' fenn álló Törvények, — az e' Megyében megállapított Rendszabások', — különösen pedig a' leg újabb Királyi Válasz levél' folytatában, — a' Magyar Nyelvnek e' Megyében eszközendő kiterjesztése céljából, e' következő mai naptól fogva sértelenül megtartandó Rendszabások, közönséges akarattal, ujlag megállapítottak.

1ször A' Megye' köz dolgainak viselésére nézve rendeltetik: hogy minden, bár melly rendű tárgyakra nézve készült köz, avagy küldötségbeli Jegyző könyvek. — nem különben minden Levelezések általjában Magyarúl folytatassanak, az Eő Czászári Királyi Felségéhez küldendő alázatos felterjesztések pedig az 1851k Esztendei Törvény Cikkely rendelése szerint osztályként Magyar, és Deák Nyelvekben készíttessenek.

2szor A' Megyebéli Tisztviselő Urak minden Jelentéseiket, vagy Tudósításaikat, — minden Hirdetményeket, 's egyéb bár melly tekintetű Hivatalos foglalatosságait — jelesen: az elöttök le folyó Pörökben hozatandó Itéleteket is multhatatlanul Magyar nyelven készíttendik, különben Tudósításaik, avagy az általok bé adandó más hivatalos Irományok tanátskozásba nem fognak vétetni.

3szor Az akármelly Biróság által hozatandó Itéletek Nemzeti nyelven felteendők lévén, a' Megyebéli Prókátor Urak is minden Pörbe iktatandó Előadásait, valamint a' kereső leveleket, — 's egyéb pörbéli Okirományokat szinte nemzeti nyelven készíteni, 's előadni kötelesek lesznek, különben a' Deák nyelven indítandó, vagy folytatandó pör a' folyamatból kizáratandó; az ezen Rendszabás ellenére, Deák nyelvel élő Prókátor pedig, vagy a' pörlekedő Rész, intő Itélettel az engedelmességre kényszerítendő leend, — addig pedig a' Pör érdemére nézve Itélet ne hozattasson.

4szer Noha azon Esztendőknek lefolyta alatt, mellyekben a' Magyar Nyelvnek tanulása Országszerte közönségesen sürgettetett, minden mivel Hazafinak törvényes kötelessége lett volna, a' Nemzeti Nyelvnek ösméretét tükéletes tulajdonává tenni, és noha a' Megyebéli Karok a' felől meg légyenek győztetve, hogy minden Tisztviselő, és Prókátor Urak, bár melly áldozatoknál fogva, a' jelenlévő Határozás tellyesítésén magok is tüstént törekedni fognak; —

hogy mindazáltal azon Hazafiak, kik a' Magyar nyelv' tudománya nélkül még mind eddig szükölködnek, a' köz Hivatal viselés' hátramaradásával, a' Jologra nézve nagyobb kényszerítést ne szenvedjenek, azoknak, a' kik még Magyarul nem tudnak, három esztendei határidő engedtetik, hogy az alatt a' nemzeti nyelvet megtanulják, magától is értetődyén, hogy az érintett határidő elteltése után ezek is foglalatosságokat Magyarul folytatni kötelesek leendenek.

5szer Az Uri Székek Jegyző könyvei, Itéletei, és az azokban elő forduló egyéb Irományok Magyar Nyelven fognak készitetni, — külömben a' Törvényes Bizonyáságnak kötelességében fog állani, a' Deák Nyelven készitendő Jegyző könyveknek, és Irományoknak a' szükséges meghi- telesítést megtagadni.

6szor Minden Esedező Levelek Magyar nyelven fognak készitetni, — a' Magyar Nyelvet nem tudókra nézve a' részben is a' felyebb kijeleltt három esztendei Határidő engedettvén.

7szer Az egyéb nyelveken fel teendő Esedező Levelek el nem fognak fogadtatni; — mindazonáltal.

8szor Valamint a' panaszolkodó, és könyörgő Részek- nek sok esetekben megtagadni nem lehet, hogy esedezősók' tárgyára bővebb felyvilágositást szóval adhassanak, úgy ha valamelly Folyamodó Esedező Levelét ön maga tulajdon nyelyén maga kezével felteendené, a' szoros igazság' ki- szolgáltatása' czéljából megengedtetik; hogy az illetén esedező levelek, az Al-Ispány és Szolga Biró Urak által elfogadtathassanak.

9szer Hogy pedig tudódhasson, vallyon az a' személy, melly az esedező levelet feltette, Magyar nyelv tudomá- nyával bír é? a' Megye azon köz határozása ez oknál fogva is megújittatik, hogy minden készitendő Esedező Levél há- tán a' Szerzőnek neve feljegyeztessen, külömben az esedező Levél el nem fog fogadtatni.

10szer A' falusi Jegyzőknek fő kötelességük lévén, mind a' Magyar nyelven kibotsátandó köz Intézeteket fel- jegyezni, és a' végre hajtásra igazítani, úgy az ügyefogyott adózó nép esedező Leveleit elkészíteni, rendeltetik: hogy jövendőre, a' ki Magyarul nem tud, Falusi Jegyző egy ál- taljában ne lehessen.

11szer Az Ifuság Nevelése legfoganatossabb befolyást gyakorolván a' Nemzet mivelődésében, a' Nagy Váradi iskola kerület Igazgatása, meg fog kerestetni; hogy addig is a' miglen a' Tanításnak jövendő módja az esztendőre tar- tandó Ország Gyűlés által el fog rendeltetni; a' Közsé-

gekben lévő Nemzeti Iskolákhoz csak olly Tanítókat rendeltesen, a' kik egyszer'smind Magyarul tudnak; — e' pontra a' Fő Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács is alázatosan meg fog kérgettni, hogy a' Nemzet' ebbéli kiyánságát minden Vallásra nézve, sikeres közbenyeteése által eszközölni méltóztasson.

12szer A' Földes Uradalnak fel fognak szólitattni hogy a' Birto'kokban lévő Községek számára csak ollyatén Tanítókat fogadjanak el, a' kik Magyarul tudnak.

13szor Eő Méltóságok, a' Csanádi, és Versetzi Püspök Urak, nem különben a' Temesvári Püspökségre nézve Eő Excelentziá, a' Karlovitzi G. n. e. h. Ersek Ur megfognak kerestetni, hogy a' Papi Rend nevendékházokba ezentül csak olly szemények fogadtassanak bé, a' kik egyszer'smind magyarul tökéletesen értenek, beszélnek, és írnak. —

14szer A' Megyének ezen, a' szomszéd Megyékkel közlendő alapos rendszabása mai naptól kezdendő szoros fentartás végett, minden Megyehéli Tisztviselő Uraknak kiadatni rendeltetik: meghagyattatván a' Járásbéli Szolgabíró Uraknak, hogy az érintett kinyomtatandó rendszabást, az illető földes uradalnaknak átküldjék; nem különben egy példányban minden község ládájába eltétessek, és most három Vasárnap egymás után, jövendőre pedig esztendőnként az egyben gyűjtendő Község előtt értelmes magyarázattal kihirdettessek, hogy e'képen figyelmetessé tétethessen a' föld népe is, melly szükséges légyen a' Hazai nyelv' ősmérete, akár a' Haza' java, akár a' Polgárok' különös tekinteteikre nézve. Kült az 1830. December 18dik napján Temesvárott folyvást tartatott közgyűlésből.

feljegyeztetett és felolvastatott
Cserneki 's Tárkeői Dessowffy Antal, m. k.
T. Temes Vármegyének Fő Jegyzője által.

2. Arad Vármegyéből, Május' 14kén 1831.

Az 1830dik évi Országgyűlésen hozatott törvények' 8dik cikkelye, a' hazai törvényhatóságoknak egy olly szép problémát ada fel, mellynek szerencsés megfejtése magyar nyelvünkre 's nemzetiségünkre ma holnap virágzó kort derithet. Ama' köz lelkesedés, melly e' tárgyban a' Nemes Vármegyéket országszerte elfogta, 's mellyel a' magyar nyelvnek általános divatba hozására, szín-

te egymással vetélkedve, célirányos intézeteket tenni kezdenek, amaz egykor eljövendő boldog korért kezdek. Ezért ugyan valamennyien egyenlő dicséretre és hála méltók: még is, a' mennyiben a' kitett cél' elérése némelly Vármegyékben több nehézségekkel 's némémű ön megtagadással is nagyon öszve kötve, annyiban az illy Vármegyék megkülönböztetést érdemelnek. Ott, hol a' lakosok vagy egészen, vagy nagyobb részben született Magyarok, az eddig magára hagyatott anyai nyelvet csak gondosabban dajkálni 's ápolgatni szükséges; de vannak Megyéink, melyekben a' népek feleesebb száma magyar hangot sem ismer; itt hogy a' cél elértessek, a' kormányzéseknek igazi apostoli tisztet kell venniük magokra, és a' magyar nyelvet, mint új tudományt idegen népeknek hirdetvén és tanítván, azt nálók mintegy a' semmiből kell teremteni. Itt a' nagy kérdés abból áll: miképen lehessen a' magyar nyelvet, nem csak azoknál, kiknek az anyai nyelvök, hanem idegen ajakakon is uralkodói rangra emelni, 's általa a' különbözőféle származatú, természetű, szokású nemzetségeket a' magyarral testvéresíteni. Ki a' nemzeteknek, az ő sajátágaikhoz való makacs ragaszkodásokat voltaképen ismeri: által fogja látni, hogy azokat vélek megtagadtatni, 's helyettek beléjük újakat oltani, felotte nehéz dolog. Mind e' mellett is örömmel tapasztaljuk, hogy azon Vármegyék is, melyeknek illy nehézséggel kell küzödniük, csüggedhetetlen buzgóságtól lelkesítve, kebeleikben a' magyar nyelv elterjesztésére nagyot ígérő lépéseket tesznek. Elhalgatván egyebeket, itt most csak Nemes Arad Vármegyét említjük meg különösen, hol a' népességnek csupán $\frac{1}{17}$ része magyar, a' többi pedig idegen, 's nagy részént Oláh lakosokból áll. E' Nemes Megyének múlt Aprilis hónap' 11kén tartott köz-gyűlésében a' magyar nyelv' ügye a' fent emlitett törvény-cikkely következésében tanácskozás alá vétetvén, az iránt következő rendszabások állapittattak meg köz határozás által:

1. A' Megye' gyűlésén, melyek eddig is magyar nyelven folytak, úgy a' törvényszékeken és minden bíróságoknál, semminémű irományok, akár folyamodó levelek, akár perek, akár számadások vagy jegyzékek légyenek, másként mint magyarul, el nem fogadtatnak.
2. A' városokban és falukban Jegyzőknek, Biráknak, és Eskütteknek csak magyarul tudó személyek alkalmaztatnak.

3. Az Oláh és Német helyeken csak magyar nyelvben jártas Iskola-tanítók vétetnek fel, kiknek szoros kötelességök lészen a' magyar nyelvbeli oktatásra fő gondot fordítani, és a' szükségesebb ismereteket azon tanítani.

4. A' Patronatus igazával bíró földés urak, jószágaikba csak magyar nyelvet értő és beszélő Papokat fognak béhelyheztetni, kik közül a' Római Catholicusoknak a' magyarul prédikálás, az O hitűeknek pedig a' Megye' levéltárába beadatni szokott matriculáknak magyar nyelven való készítése kötelességökké tétetik.

5. Az Oláh és Német oskolákra nézve, a' magyar nyelvnek tanulásában való nemes vetélkedés' gerjesztése, és a' magokat e' részben megkülönböztető tanulók' jutalmazása végett a' Karok és Rendek által egy állandó szerzemény (fundatio) alapittatik.

6. A' Czéhek minden dolgaikat magyar nyelven folytatni, Vándor leveleket azon kiadni, és Biztosokká csak magyarul tudókat választani tartoznak. Továbbá inasból legény, legényből mester, ha magyarul nem tud, nem lehet. Ne hogy pedig ezeu rendszabás az inasok' felszabadulásának akadályoztatására fordítottassék: minden mester, magyarul nem tudó inassát köteles a' köz iskolába magyar nyelv' tanulás végett jártatni.

7. A' Kalmárok' jegyző könyvei, a' törvény által meghatározott esetekben, tellyes hitelességgel csak úgy fognak birni, ha a' jövő 1832dik esztendőől kezdve, magyar nyelven vitetnek.

8. Vármegye' legényeinek csak magyarul tudók fognak felfogadtatni.

9. Ezen rendszabások' foganatosítására egy állandó választottság fog ügyelni; melly a' nyelv' és nemzetiség' terjedésének állapotjáról időről időre hivatalos bémutatókat tészen.

Ezek azok, miket Nemes Arad Vármegye a' magyar nyelv' és nemzetiség' terjesztésére, az új törvényel czélirányosan, kebelében megállapítani jóknak talált. Az 5dik pont alatt említett szerzeményre, már több rendbeli nemes ajánlások tétettek, és hogy még tétetni fognak, azt a' megyebeli Karoknak igaz hazafi érzésétől 's áldozatokat bíró tehetőségétől bizonyosan várhatni. A' tudósító jelen volt a' köz-gyűlésen, mellyben e' dicéretes rendszabások hozattak, 's tanúja lévén a' T. Karok és Rendek' ez alkalommal kimutatott köz érzetének, azt meri vallani, hogy soha a' nemzeti lélek szebb fény-

ben magát ki nem tüntetheti, mint azt ez alkalommal látni lehetett. Ha e' példás hazafiúi buzgóságnak czélzott igyekezetét a' gondviselés sikeresülni engedi: a' hazasókkal fog tartozni Arad Vármegyének, a' maradék pedig nem fogja hinni, hogy egykor honnosaink ajakain amaz isméretes köznépi dal is forgott légyen:

Most jöttem Aradról,
Nem tudok magyarul."

· F á b i á n G á b o r.

3. Olvasó Intézet.

Tekintetes Ns. Baranya Vármegyében.

Siklósi Könyváros Nzetes Tóbi Antal Úr, a' maga kis körében Nemzeti Literaturánknak nagy Előmozdítója, látván; hogy a' Siklós Vidéke körül lakó Református Prédikátorok, csekély fizetések, 's familiájok' szaporodása miatt; a' naponként kijövő jeles könyvek' megszerzésére elégtelenek; 's ennél fogva a' Nemzeti Literatura' haladásából származó örömben való részesüléstől csak nem kirekesztettek volnának; olly szerencsés gondolatra jött, hogy számokra, mind régiebb, mind kivált új, jeles Magyar könyvekkel, 's több folyó írással ékeskedő táráat az olvasásra megnyitni eltkélléné.

E' végre a' múlt 1830dik esztendőben, a' Felső Baranyai Helvécziai vallástételt tartó Egyházi Vidék Nagytiszteletű Consistoriumának eleibe terjesztette Nemes szándékú intézeteit, és mint egy 1000 darabra menő magyar könyveinek laistromát. A' fent tisztelt Consistorium ki minden szépnék, és jónak előmozdítója, ezen nemes szándékot, nem csak figyelmére méltóztatta, hanem kerülő írással a' Tiszteletes Prédikátoroknak tudokra adadni, és ajánlani is rendelté. A' tisztelt Prédikátor Úrknak pedig, alig esett tudokra a' figyelemre méltó ajánlás, azonnal önként, és örömet számosan Neveiket az Olvasó társak közé beírták. Most pedig minekutánna az Olvasó Intézetnek gyönyörűségekkel élnek, nem lehet leírni, minémű háláadó érzésekkel telnek el annak nemes Szerzője eránt. Érzik ezen jóltéző Intézetnek hasznait még a' hozzájuk tartozók is, mert azok, kik ezelőtt a' Vasárnap, 's Innepi áhíthatosságtól üres óráikat, kivált falun; unalommal töltötték; most a' Kisfaludijak, Fáy, Virág, 's Kis, Vörösmarty 's t. e'f. munkáik' olvasása által, gyönyörűségeknek óráivá változtatják azokat, és

tapasztalásokkal igazolják a Szent Írónak bölcs mondását: „Boldog az ember, ki öregbíti értelmét, jobb annak kereskedése, az ezüstnek kereskedésénél, és a' kiásott aranyánál, annak jövedelme.”

Hogy pedig a' Honni Literatura előmenetelén dicséretesen láradozó Tóbi Úrnak, ezen Intézet' felállításában nem mercantilís kereskedés; hanem nemes indulat légyen rugója, megtetszik azon nyilatkoztatásából, melyet ajánlása alkalmával tett: „Nemes ingertől ösztönözödvé, úgy „mond, a' Tudományok' terjesztésének kedves vágyjától „lelkésítve, a' Magyar nyelv eránt való határtalan hajlandóságomtól buzdítva, 's minden szembetűnő haszon „kereset nélkül, teszem ezen lígyelemre méltó és köz- „hasznú ajánlásomat, hogy a' tudományoknak minden „ágaira kiterjedő Magyar könyvgyűjteményem, a' Tisz- „teletes Prédikátor Uraknak, olvasás végett megnyitta- „tódik.”

De megtetszik abból is, hogy egy esztendő alatt, minden olvasó társtól, csak két ezüst forintokat kíván. Még jobban abból: hogy ezen két ezüst forintokból össze gyűlt summácskát is, a' legjelesebb új magyar könyvek' megszerzésére naponként fordítja, — és ugyan azért ezen jelentésem, ne csak másoknak, hasonló nemes tettek felserkentésére, hanem különösen az ifjú Literátor Úrnak, ki nemzetünk' dicsősségét alacson helyezettetésében is magosra törekszik emelni, köszönetül szolgáljon. Közli

Vághó László.

4. A' Németországi Természetvizsgáló Orvos Doktorok közönséges Gyűlése.

Ö Ts. K. Felsőségének kegyelmes helybehagyásával, a' Németországi Természetvizsgálók és Orvos Doktorok tizedik közönséges Gyűlése a' folyó esztendőben Bétsben fog tartatni. Ennek ülései Sept. 19dikén kezdődnek 1831-ben, és Sept. 27dikén bérekesztetnek. A' kik ezen Gyűlésen a' megállított törvényes pontok értelme szerint megjelenni kívánnak, kérettetnek, hogy magokat Sept. 12dikétől kezdve Sept. 18dikáig délelőtt 9—11 és délután 4—6 óra között a' Ts. K. Universzítás épületében jelenítsék, hogy az alólírtaktól, mint Tagjai a' Gyűlésnek béírattathassanak 's egyszer'smind az Intézet közelebbi rendszabásait is megtudhassák.

Báró Jaquin Jó'sef.
Littrow JJ.

VI. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Beszédes József. Vízi természeti törvény, próbaúl. 3 lap.
- 2) Horvát István. A' Deutschok, Mósestől Tacitusig. 24 lap.
- 3) Halászy József. Szathmár' Vidéke' Jelességei. 102 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

K ö n y v - i s m é r t e t é s.

- V. Magyar Szótár, készítette Kresznerics Ferencz. 116 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

K ö n y v - i s m é r t e t é s.

- V. Sprüchwörterbuch. In sechs Sprachen, Deutsch, Englisch, Latein, Italienisch, Französisch, und Ungrisch, von Georg von Gaal. 117 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Alapos Rendszabása Temes Vármegyének a' Magyar nyelv virágzásának előmozdítása tárgyában. 119 lap.
- 2) Arad Vármegyéből, Május' 14kén 1831. 123 lap.
- 3) Olvasó Intézet. 126 lap.
- 4) A' Németországi Természetvizsgáló Orvos Doktorok közönséges Gyűlése. 127 lap.

(Koszorú 1831dik eszt. VI dik Kötetéhez egy ív.)

Azon 'Tudós' férfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkáikkal elősegítik,

*tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,*

csak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznú tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hibátlanúl leírassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólirtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki, mellyre itt helyben, vagy alkalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben az Előfizetés.

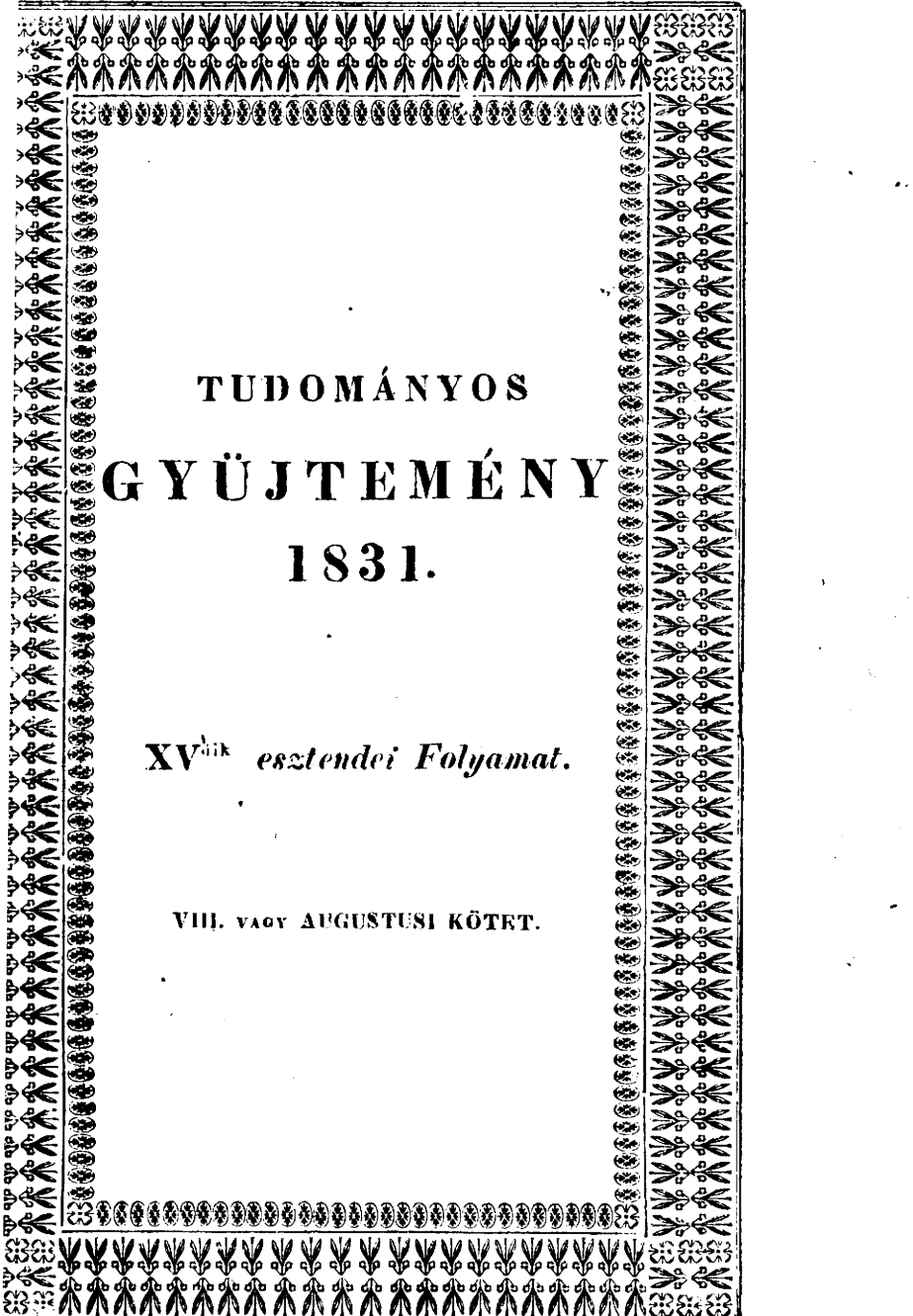
Pesten, October 1831.

Petrózái Trattner J. M.
és
Károlyi István m.k.
A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.



P E S T E N ,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.



TUDOMÁNYOS
GYÜJTEMÉNY
1831.

XV^{ik} esztendei Folyamat.

VIII. VAGY AUGUSTUSI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország' physikai, geographiai, természet-históriai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ösmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennység tudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet' leírásit magokban foglalják.
 - II. A' Magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabbkönyveknek, 's műveknek ösmertései es vizsgálatai 's a' külföldiek' vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok' 's művészségek' előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.
 - III. Tudománybeli Jelentések: megczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásai, jutalomtétélek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók' emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' felék iránt.
-

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1831.

VII. KÖTET.

Tizenötödik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.

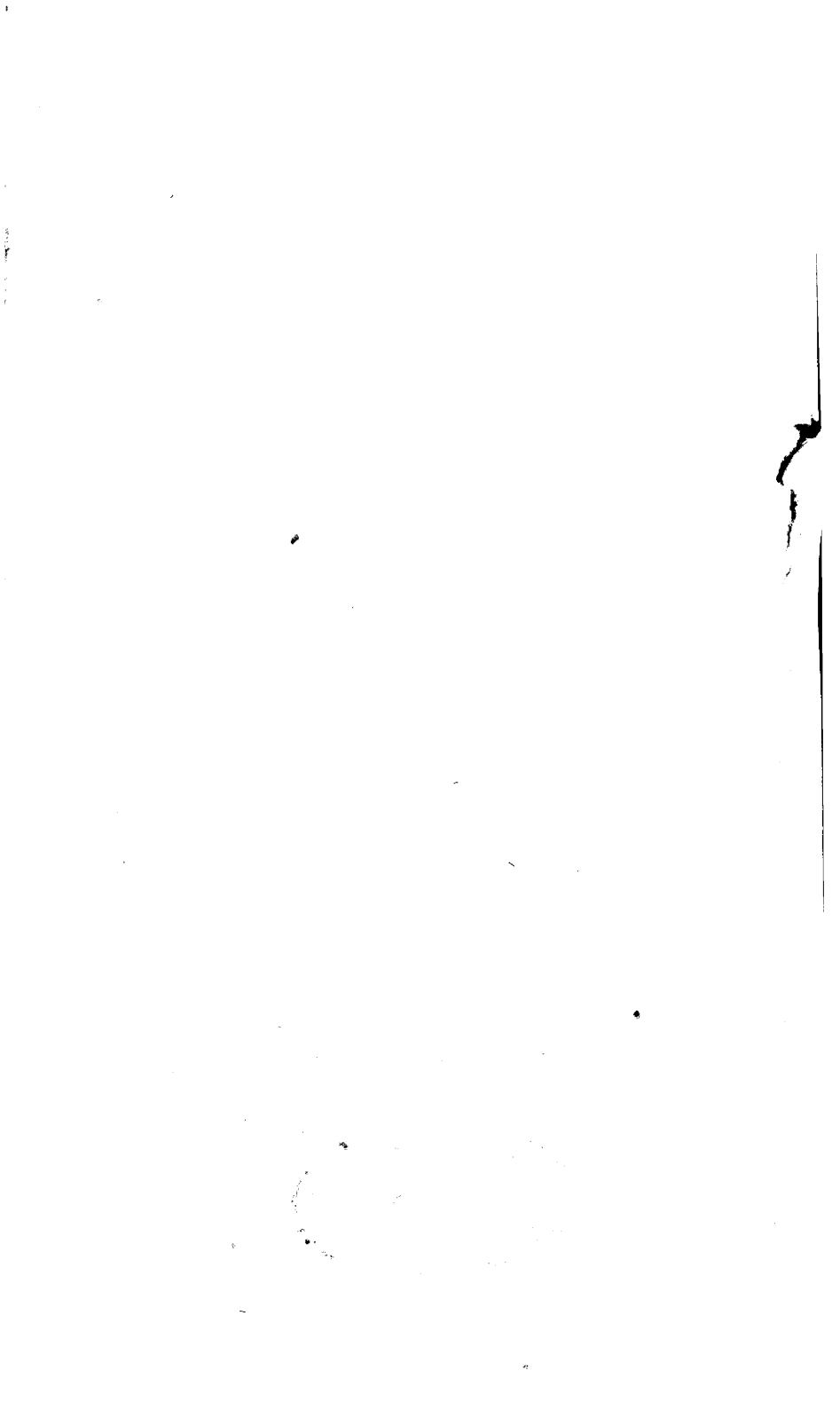


Deaky Pedeone

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.



É r t e k e z é s e k.

I.

Massillon Ker. János Clermont-i Püspök' rövid életirása, és annak, midőn az elhunyt Louvois Apátúr' helyébe a' Franczia Academia' tagjának választatnék, ugyan azon Academiahoz intézett köszönő beszéde.

Massillon Ker. János 1663ban szül. Hièresben a' hajdani Provence-i Helytartóságnak (Gouvernement), most pedig Var-i Megyének (Departement) kisdud városában. Tizenhét esztendőskorában az Oratoriumról nevezett Atyák' (Patres Oratorii) Társaságába *) lépett. Kellemes önalkalmaztatása, szép lelke 's egyenes szíve által mindeneknél kedvességet nyere. Villars Henrik Vienne-i Érsek felett mondott és köztapstot nyert halotti beszéde reábirá Latour-t, a' Társaság' akkori Fő Elöljáróját (Generalis), hogy Massillon-t Párisba rendelné. E' szerint hajlandósága' ellenére az egyházi szónokságra kelle magát adni, melly kifejtvén jeles tehetségeit későbbben remek elméjét legnagyobb fényben tündökölteté. Párisba jöttekor kérdeztetvén

*) Két illy nevű Társaságról emlékeznek az Egyházi történetek, mellyeknek egyikét Olasz országban Florentiai Nerius Filep alkotta, XIII. Gergely pedig jóvá hagyta; másikat Franczia Országban Berullus Cardinal szerezte, V. Pál pedig megerősítette. Massillon ez utóbbinak vala Tagja.

Latour-tól: „Mit itélne a' jelenkor' legnevezetesebb szónokai felől?” — „Nagy ész!” felelé „és ügyességet találok benne; mindazáltal prédikálván soha sem fogom őket követni.” Szavát megtartá; 's majd nem egyedül önnön esze 's szíve után indulván eredeti módon dolgozék. Mindenkor esze' győződése szerént 's szíve' teljéből szólván, 's a' győző okokat mindegyre indítókkal párosítván beszédei hódítólag hatának a' hallgatóra. Mindenütt majd példa nélküli tettségel fogadtaték elannyira, hogy nem sokára még az Udvar is hallani kívánná. Itt hamar észre vétetének Massillon-i kitünő tulajdoni; minthogy olly szívreható egyszerűséggel szokott beszélni, melly csak egyedül az elfásúlt érzéketlenségen vala képes hatás nélkül elsikamlani. Midőn Versailles-ban előszer tartana Adventi beszédeket; XIV. Lajos így szóla hozzá: „kedves Atya! már sok jeles szónokot hallottam kápolnámban; kikkel én valóban igen megelégedém: valahányszor pedig téged hallgattalak; magammal épen nem voltam elégedett.”

A' mi illeti a' külső előadást vagy elmondást: Massillon átjárva 's elfogva a' felvett igazságtól, úgy látszék, csak azért szól; mivel nem győzi tovább szíve' árját gátolni. Ő benne minden élt, minden beszélt, minden indított, minden lágyított, minden meggyőződést eszközlött 's érzelmet gerjesztett. Mind ez pedig nem annyira a' szorgos művészség' gyümölcsének mint a' természet' rendkívüli ajándékának látszott ő benne; legalább az erőltetett czikórnjának semmi nyoma sem tapasztaltatott benne. Nagy hírű 's nevű Francziá Színjátzó Baron, vagy tulajdonkép Boyron (szül. 1653ban, megh. 1729ben), hallván egykor Massillon' beszédét, mellette lévő ismerősére tekinte 's ezen szavakra fakada:

„Barátom! ez szónok; mi pedig csak komédiások vagyunk.”

Röviden szólván Massillon-t ezek különböztették: az eredetiség, a' világ- 's ember ismeret, a' fenkelt gondolkozás, a' válogatott, összehangzó, világos kifejezés, a' nyomos okoskodás, a' beszéd' egyszerű 's természetes folyamata és az érzékeny előadás.

Ezek' tekintetéből 1704ben már másodszor kelle az udvar előtt mint szónoknak megjelennie; hol ismét legnagyobb kegyességgel 's teljes meglepéssel fogadtaték, úgy hogy XIV. Lajos ezeket mondaná: „Atyám! ez után minden második esztendőben akarlak hallani.” 1717ben kineveztetett Clermont-i Püspöknek; a' következő évben pedig kötelességévé tétették, hogy a' még csak kilencz esztendő XV. Lajos előtt Bőjti beszédeket mondana. E' célra hat hetek alatt tíz olly egyházi beszédet készített, mellyek a' templomi ékesszóllás' remekeinek tartatnak. 1719ben a' Francia Academiába *) lépett. Pá-

*) Franciaországban három ilyen Intézetet különböztethetni: első az 1635ben Richelien által alkotott Francia Academia, melly 40 Tagból állott, 's a' Nyelvtudománnyal. Ékesszóllással és Költéssel foglalkozott. Második az 1663ban Colbert által alapított felírások' Academiája, melly elejénten a' Francia Academiából választott 4 Tagból; 1701től pedig 4 osztályból 's minden osztály 10 személyből állott: kik a' felírásokra nézve keveset tettek; de, a' mi illeti a' régiségeket, nem szorítván magokat egyedül a' Görögökre és Rómaiakra a' Francia országiakat sőt a' Napkeletieket is megismertették. Harmadik a' tudományoknak 1666ban Colbert-től állított, 1699ben pedig királyi helybenhagyást nyert Academiája: ennek elsőben 4, későbbben 8 osztálya volt; célja pedig a' tudományos ízlés' terjesztése vala. Massillon mint jeles egyházi szónok az elsőnek, vagy is a' Francia Academiának vala Tagja.

risban tartott beszédei között utósó vala az, mellyet az Orleans-i Herczegné' hamvai felett mondott. Ezután nem ment ki többé Megyéjéből; hol magas erkölcsi, névszerént kegyes adakozásai mindenek' szeretetét 's tiszteletét részére hódíták. Meghalt 1742ben beszédei majd Francziául majd Németül többszer kiadatának 15 kötetben. A' Francia Academiához intézett köszönő beszéde itt következik:

„Kétséget sem szenved, hogy a' barátság még a' dicsőségnél is elevenebben 's érdeklőbbben hat a' szívre; mert im' engemet még a' töletek megnyert tisztelet mellett is az keserít, hogy ezt nem egyébnek köszönhetem, mint egy olly barátom' elhunytának, ki egyszer'smind nektek különböztetett érdemű társatok vala.

Ezen vallomást nem fogjátok ti nekem vétkül tulajdonítani: hiúságomnak választástok által elég tétetett: itt minden hálámat hirdeti erántatok, és ezt még szinte bánatom is méltóbbá teszi hozzátok.

Alig lépe ki Louvois Apátur a' gyermekkorból, 's alig vala még képes barátokat választani: nekem azonnal ezek közé számíttatni szerencsém vala. Már ekkor kitünt benne mind az, mi későbbben a' köztiszteletet és a' Társaság' hajlandóságát részére megnyerte. Illyen a' korát felmuló 's jobb századot érdemlő jámborság: a' tudományok' kedvelése 's szeretete, melly vele születvén a' jeles nevelés által helyesen műveltetett; a' talentumok, mellyek' kitüntetésére csak jó alkalom kívántaték; a' kitünő tehetségeknél még többre becsülhető társasági hűsége; a' kellemes önalkalmaztatás, mint eszének és meggondolásának nem pedig véralkatjának gyü-

mölcse ; elméjének arra termett érettsége , hogy azon nagy férjfiak' helyét betölthesse , kikkel nemzetsége a' Hazát díszesíté : ő ezeket mint álmokat látta maga előtt eltűnni , és annyi veszteség után csak azért maradott életben , hogy személyes tulajdonai által szerezzé meg a' nem kedvezésből eredett közfigyelmet. Szerénysége engemet olly tisztos polczra emele , mellyet a' fejedelem' választása *) elsőben ő neki szánt vala : azt épen nem gondolám , hogy halála nekem azon helyre nyisson útat , mellyet neki közöltetek érdemei régen megszereztek. Hanem , úgy látszik , túl megyek a' határon : de hiszen a' barátság határt nem ismer : egyedül az szándékom , hogy a' tisztelet' 's gyengédség' adóját lefizessem emlékének , 's ez olly hala , mellyel nektek tartozom.

Uráim ! ma ti engemet sorába iktattok mind annak , mit századunk jelest és tiszteletest valaha látott , és még mai napig is lát. Elenyészem én ezen nagy nevek között. Egyedül a' hálaérzés tüntethet engem szembe közöttök ; és ti megfogjátok engedni , hogy érdemeim' híjánnyát ezzel pótoljam.

Ti , engem választván , azon közkedvességre tekintettetek , mellyet nekem csak tisztén' viselése szerze ; 's nem akartátok gondolóra venni , hogy az illy nemű tiszteletet mi nem annyira beszédeink' ékességének mint hallgatóink' kegyességének köszönhetjük.

Sokkal kedvezőbb véleményem a' Monarchia' következő kormánya felől , mint csak gyanítánám is , hogy ez valaha hidegebb szívvel legyen az Intézetetekből származó haszon eránt : ezen

*) Ki volt nevezve Clermont-i Püspöknek ; de ő ezt nem fogadá el.

ítélő szék, melly közöttünk a' jó ízlés' s csinos-
ság' örökítése végett állíttatott fel, olly segéd-
eszköz, melly nélkül Bóma' s Athene' legmí-
veltebb századi szükölködének : nem is soká
tudták ezek magokat az álékesszólás és rosz íz-
lés ellen védni; és nagy hamar láttuk őket csak
nem azon durvaságba vissza esni, mellyből annyi
nevezetes munkák által kiemeltetének,

Azonban Richelieu Cardinal, kinek gondol-
kozása másokénál fennebb jára, megszerezte
századának az ennyire szükséges segítséget : jól
tudta ő, hogy a' nemzet' állhatatlanságának szük-
séges a' zabola; és hogy az ízlés szinte, mint
más szokások, nálunk változó lesz, ha birákat
nem rendelne annak megállapítására.

Menjetek vissza az Academia' felállítását
előző időkre : tagadhatatlan, néhány írók' nyelv-
vének őszintesége (naiveté) kipótolá a' szólás'
tisztaságát, a' tárgyak' választását és elrendelé-
sét; és mind azon szépségek, mellyek által nyelv-
vünk azolta gyarapodék, nem törölheték még
el az ő régi egyszerűségek' kellemeit.

De általában milly rosz ízlés uralkodék az
ékesszólásban! ehez a' legmerészebb és legfény-
lőbb vonásokat a' csillagoktól szokták kölcsön-
özni; és mászásnak tartá a' szónok, ha egy
lépéssel a' felhők közé nem juta; a' magasztaló
beszédek' szépsége s becse a' választás nélkül
össze halmozott tudományos ismeretek szerint
ítéltetett; és a' ki hőssét jól akará dicsérni, csak
nem felkelle a' titkot találnia, hogy felőle egy
szót se szóljon.

Az egyházi Szónokok vetekedni látszának
majd a' színjátzókkal a' pajkos tréfák majd az
oskolákkal a' száraz silányságok felett; és úgy
gondolák, a' Religió' legkomolyabb tisztjeit tel-
jesítik, midőn az Isten' ígéje' felségét lealacso-

nyiták, majd helytelen szavakat, mellyeket nem lehet érteni, majd ollyatén dévajságokat kevervén bele, mellyeket jobb vala nem hallani.

Az ügyvédök majd egyedül a' dologhoz nem tartozó helyek' felhozásával foglalatoskodanak; és minekutána elvégzik beszédeket, a' bírák jobban felvalának világosítva és inkább ítélhetének a' szószólók ügyessége mint a' felek' igazsága felől.

Mindenütt híja vala a' jó ízlésnek: még a' költők is, ámbár Marot-ok és Regnier-ek találattak, redszabás nélkül és vaktában dolgoznak: eme' két író' kellemei a' természettől származnak vala, melly inkább minden század sajátja mint az övék: és a' zavar, mellybe Ronsard, az egyiket nem tudván követni, a' másiknak nem tudván példánnya lenni, a' dolgot sülyeztette, bizonyítja, hogy munkájik nem voltak egyebek, mint némelly szerencsés időközök, mellyek a' nyavalyás és általjában megvesztegetett századból kiválnak.

Nem szólok a' nagy Malherbe-ről: ő a' ti alapítóitok' idejében éle; ő előre hozzátok tartozék, és a' nap' közelítését jelentő hajnal vala.

Ezen nap, ezen boldog nap végre felkele, megjelenék az Academia; a' zavar kifejle: a' természet minden szépségeit kitará és minden új alakba öltözék.

Francia Ország semmit nem talált, mit a' régi kor' legszebb századinak irigyelni oka lett volna: a' színjáték, a' gunyoló és lantos költés, a' mese, a' történet, az ékesszóllás, a' bölcselkedés, a' levélírás, az Isten' tiszteletét tárgyzó de eddig esetlen értekezések, a' jeles és mérész fordítások közöttetek hőseikre találtak; minden nemben támadtak közületek pár nélkül

valók, kikben Róma és Görög ország büszkékedtek volna.

Őn maga az egyházi szónokság pirula a' neveléséges illetlenség, vagy a' furcsa és pompás czifraságok miatt, mellyekkel magát eddig ékesgeté; és az üres, helytelen pompázás' helyébe a' helyes tanítást, a' csalfa fény' helyébe a' józan ész, a' képzelődés' helyébe az Evangéliumot állítá. A' csaló tévelygés' helyét mindenütt a' való igazság foglalta el.

A' mi tisztulásával egy mértékben kedveltetni kezdett nyelvünk épen azon időben látszott bennünket egész Európával megbékéltetni, midőn ezt győzdelmeink ellenünk felfegyverkeztek: a' Franczia az egész világon otthon vala; nyelve az udvarok' nyelve lett; ellenségink nem tudván győzni mint mi, legalább úgy akarának beszélni, mint mi.

A' nyelv' csinossága az erkölcs' csinosságát vonta maga után: a' jó ízlés, melly az elme' szüleményeiben uralkodék, által szivárgott a' közélet' illendőségeire; és szokásaink szinte mint munkáink például szolgáltak az idegeneknek.

Az ízlés bírása 's mértéke az illendőségnek és erkölcsnek szinte mint az ékesszóllásnak; kezeitekre bízott közös kincs az, mellyre felesleg soha sem vigyázhatni: mihelyt a' hibás, helytelen és illetlen az elmeszüleményekben megkedveltetett; kedvességet nyer mind ez a' közéletben: minden változik és megvesztegettetik az ízléssel: a' szónokság' 's erkölcsök' illendősége, úgy szólván, egy nyomban jár. Őn maga Róma mindjárt tapasztalta erkölcsé' első vadságának visszatértét 's önromlását a' Császárok alatt; midőn a' nyelv' tisztasága és a' jó század' ízlése változni kezdett; és ez volna kétségen kívül sorsa Franczia országnak, ha az Academia,

mint az illendőségnek és az ízlés' tisztaságának gondviselője nem kezeskednék, hogy erkölcsé is tisztán marad onokáinknak.

A' ti dicsőségtek tehát a' nemzet' dicsósége 's közjava lett: Francia ország' állapotja, úgy látszik, a' titekhez vagyon kapcsolva. Szerencséje veszélyeken mehetett és talán ezután is megy még által, a' had' sorsa változhatik még reá nézve: de a' tudományoké nem fog többé változni. A' jövendő kisebb vagy nagyobb győzdelmeit láthatja; de míg ítélő-széktek áll, mindég egyenlően csinos marad.

A' ti és utóitok' tisztje leszen diadalmaid nyilván hirdetni; vagy dicsérni segédeit és áthatatosságát a' viszontagságok között.

Illy módon örökösítvén halátokat halhatatlanná tettétek Nagy Lajos *) eme' nagy lelkü fejedelem' országglását, ki titeket az igazságra ügyelő hivatal' híres előlülője' kezéből vett által, és ki a' dicsőség' tetőpartján lévén ennek fényét nevedekni vélte az által, ha alattvalójinak egyike helyett maga leend pártfogója a' társaságnak. Dicséretei, mellyek foglalatosságaitok' legkellemebb 's legfényesebb részét tették, egyszer'smind legszebb emlékei lesznek Francia ország' és az Academia' történetének: nincs azoknak mit tartaniok a' jövő kortól; Lajos' dicsósége látszik nagyobbodni, és annál inkább hozzánk közelíteni, minél messzebb halad elhúnytának szomorú napja; és a' halál, melly rendszerént a' fejedelmek' magasztalásainak véget vet, az övéire az igazság' pecsétjét nyomván, egyszer'smind a' halhatatlanságét is reájok nyomja.

*) XIV. Lajos már 1698ban Nagynak engedé magát neveztetni,

Oskolátokban tökéletesítették magokat ama' nevezetes férjfiak *), kiket ő gyermekei' a' királyi Herczegek' nevelésére felügyelőknak választott: az Ország' sorsát bizza ő reátok, midőn a' királyi házával biza meg benneteket, meglévén győződve, hogy ti, kik olly annyira jártasok vagytok a' hősök' dicsérésének mesteriségében, legalkalmasabbak volnátok azok' nevelésére.

Szerencséjére Francia Országnak legjelesebb társaitok' egyike **) viseli még azon hivatalt: ezen dicső gond, úgy látszik, mindég titeket fog illetni; és jövődőben különös dízere leszen az Academiának, midőn az fog felőle mondatni: ő reá volt biza nevelése királyinknak, és minden, azok' véréből származott herczegeknek.

Már gyermekkora is azon felséges Uralkodónak ***), kiben pártfogótokat és nevendékteket tiszteljük, az egész nemzet' óhajását felmúlja: őtet a' királyi Ház' balesetei helyhezteték a' királyi székre; Francia ország' boldogsága fogja őt azon megtartani; sokkal többbe került ő nekünk, hogy sem az Egek bennünket tőle megfosszanak; fenytéseik ő benne végződtek, ő benne kell kezdődni kegyelmeiknek. Dávid testvérei között, legifjabb az égben választatván országlásra, legnagyobb király lett Juda' házában.

Gyakran a' gondviselés, felbontván az Országlók' következésének sorát, megerősíti a' királyi székeket; nem is más okból küldi előre

*) Bossuet a' Meaux-i Püspök és Fenelon a' Cambray-i Ersek.

**) Fleury, Frejus-i Püspök, későbbben Cardinal és Minister.

***) XV. Lajos 1710ben születvén XIV. Lajosnak 1715ben történt halálakor őt esztendőös vala.

hoszúját, mint hogy nagyobb jótéteményét eleve hirdesse. Ajándékai édesek; de soha sincsenek keserűség nélkül: minél többünkbe került eme drágalátos gyermek; annál többet kell magunknak igérni felőle. Mindenek nagy végzéseket sejtetnek velünk: mind a' természetnek naponként benne fejlődő szerencsés ajándéki, mind a' Haza' egyik jeles fijának, ki azokat tökéletesíti, tiszteletre méltó és örökségül nyert bölcsesége.

Minő dicséreteket készítenek nektek Uraim, illy fényes remények: gyengédségünk ezeket már is a' jövőben keresi; és siettetjük az időt, mintha boldogságunkat is siettethetnők.

Nevekedjék fáradhatatlan gondoskodása alatt azon dicsőséges királyi Herczegnek *), kinek kezeibe vagyon letéve jutalma: eddig királyaink' kicsiny kora fegyverkezteté fel ellenünk a' dicsőségünket irigylő nemzeteket; a' bennünket kormányozó Herczeg' vitézsége gátolja azokat; kitünő belátása felvilágosítja igaz hasznaik eránt, egyenessége bátorságba helyezteti őket: nyájasságának és leereszkedésének kellemei hozzánk szelídíti mindnyájokat; szíveik hozzá közelítvén, francziákká válnak. Ez a' szeretetnek ollyatén adója, mellyet jóságától senki meg nem tagadhat.

A' királyi Herczegek közül ki érdemlette azt meg valaha jobban? természeténél fogva jól tévő lévén csak akkor nem látszik önnön körében lenni, midőn keménységet kell mutatnia. Valami megtagadása, úgy látszik, többbe kerül neki, mint a' kegyelem osztás; és még maga a' hálátlanság sem volt képes jó szívet elváltoztatni. Mindenkor, még akkor is, midőn nem adakozhatik, leereszkedő 's kegyes lévén a' mód,

*) Érti az Orleans-i Herczeget az Ország' Kormányozóját.

mellyel az embert fogadni szokta, kipótolja azon jótéteményt, mellyet megtagad.

Tudja ő, hogy a' kevélység mindenkor csak a' középszerűség' erőtlen gyámola és hiú pipe-réje vala; hogy csak a' hős és felemelkedett lelkek tudnak egyszerűek és leereszkedők lenni; és hogy, minél nagyobb valaki, annál kevesebbé tud és annál kevésbé hajlandó nagynak mutatkozni.

Ime Uraim, néhány ollyatén tárgyak, mellyek a' Musákhoz és ti hozzátok méltók. O mi boldog volnék; ha nem lévén képes munkáitok' dicsőségét veletek megosztani, legalább ennek itten tanúja és bámulója lehetnék; és ha püspöki tisztem által máshová hívatván, a' töletek nyert tisztelet' nem sokáig használhatásából eredett bánatom fel nem ütné azon örömet, mellyet ezen megtiszteltetés miatt érzek."

Szilasy János.

2.

Vass Vármegyei Kemenes-allyi Járásbeli magyar Szó-tár pótolék.

Hogy az 1829dik esztendei Tudományos Gyűjtemény tizenegyedik kötetében közlött Vass Vármegyei Kemenes-allyi Járásbeli magyar Szótáromat megbővíteni fogom: arról béfejező beszédemben egy kis homályos ígéretet tettem, itten tellyesitem azt:

A' cél itt is az, a' mit ott érintettem, hogy tudniillik a' vigyázatlan szó-gyártókat a' magyar nyelv rombolásától elzárjam, 's egyszer'smind velek elhitesse, hogy nyelvünk még sem olyan szűk, mint a' minőnek ők hiszik 's hirde-

tik. Mert hogy bővítésre szüksége vagyon, azt hiszem én is; de a' rég szokásba lévő szókat szabadon kurtitgatni, a'vagy egyes valakinek önkényes új szót teremteni, 's ezt csinosgatásnak képzelni: helytelennek sőt szükségtelennek tartom; 's óhajtanám, hogy azok is annak tartanák.

A' magyar nyelv darabolók megakadályoztatják a' tudományos mivelődést; mert a' magyar az anyai nyelven kijött munkát nem értvén, 's a' fundamentom nélkül való ujjításokat nemzete karaktere szerint gyűlölvén már nemzetbeli írókba keresi fel azt a' gyönyörűséget, mellyet a' maga nemzeténél fel nem talál.

Halhatatlan érdemet szerezne magának az a' Tudós Hazafi, a' ki az ilyen nyelvbeli pöröknek elhárítására 's eligazítására olyan Szó-tárt készítene, mellyben minden szó a' magok törzsök szavaikból származtatnának, melly több Tudósainktól megvizsgáltatván, a' Nemzet helybe hagyását is bizonyosan megnyerné, és az ujjonc nyelv faragásbeli szabadságainak végét vetne.

Vajha követné minden magyarossabb Vármegyéinkből tsak egy, ezen én a' nemzeti nyelv ügyében tett tsekély igyekezetemet is; a' mit előttem már Baranyára 's a' Székelysége nézve tettem; és tsak egyet tehetnék bár figyelmetesé hasonló és tsak tsekélységnek látszó tsonka Szó-tár béküldésére! bizonyosan az ezen tárgyban kinevezendő kiküldöttség úgy tudna osztán egy közönséges Szó-tárt készíteni, melly a' nemzet helybehagyását megérdemelné.

Reánk maradt törsökös magyar vagy azzá vált szavaink pedig mellyeket körültem észrevettem, 's feljegyeztem 's mellyeket itten az olvasó közönséggel közölni szerentsém vagyon, ezek:

Aklálom, imigy amugy öszve igazgatom, hálolom.
 Abdálom, toldom foldom, helytelenül varrom.
 Alóh, rajta! futásra izgató noszétto szó.

Alafálom, büntetem, verem, segbe tsapkodom.
 Atalt veszek, magamat elszánom, eltökéllem.

Alom, a' sörtesek alvó fészke.

Abris, Ábrahám.

Apacs, Hálón lévő vezérfa, mellynél fogva
 vonják a' Hálót halászat alkalmatosságával.

Böngészek, fütetek, keresgélek, kórészok vagy
 kórálok, lécskálók.

Bujtok, a' magnak hagyott szőlő-vesszőt lebu-
 jtom, leültetem vagy:

Bujtom, bujtogatom, veszekedésre ingerlem,
 lovalom, noszéttom, biztatom, kontatom.

Bölöke, tókétske, tuskótska.

Böszme, faragatlan, tompa eszű, süsü, bohó.

Bajszai, bajszos.

Bóbita, bub, taréj.

Böstörködöm, neheztelek, boszonkodom.

Bencze, Benedek, item: Nyul.

Bogya, gyümölts-tsemege.

Barangolok, kelebólálok, haszontalanul járok,
 hijában vándorlok, járok kelek.

Bacza, lásd: Böszme.

Bürü, gyalog-híd.

Bőrke, bőrötske, szalonna bőre.

Borsódzom, testemben változom, irtózás vagy
 félelem miatt rázkódom, tsömert képezek.

Bédó, bacza, böszme, semmirevaló, faragatlan.

Béle hüszhődt, ételt nem kívánó, beteg-bélü,
 fájdalmas gyomru, ételtelen, étvágytalan.

Böczek, lásd: Bölöke.

Börcz, hegyetske, dombotska, item: fonálon
 lévő csomótska, görtsötske.

Bömhétz, poczok, feneketlen gyomor, nagy bél.

Bokros, ijedős, félékeny.

Berbetz, bárány bőrből készült téli süveg, bagoly süveg.
 Bizsergek, forni kezdek, aprón forrok.
 Csárma, tsahos, tsatska, fetske lotska.
 Cseterem, tekerem, tsavarom.
 Cseteklem, biczaklom, fintorodom ferdülök.
 Czirok, sepró-fű, vad kukorítza.
 Csikavény, csiklandós, csiklandékos.
 Csibellérezek, szedegelődöm, motozolódom.
 Czonczi, husotska, hús részetske.
 Cserkesz, keskeny karimájú kalap.
 Csipertes, féltsipőre sántáló.
 Csütsülök, ülök.
 Csetselem, szoptatom.
 Csötselék, csötsemő, kiseded.
 Csatsi, számár.
 Cserkelem, alattomba meglessem, titkon rá lesek.
 Czeleczula, ringy rongy ruházat.
 Czibálom, ránczigálom, kuszálom.
 Csoport, föld göröngyötske.
 Czirmos, piszkos, motskos.
 Csődülök, gyűlök, tolyongok, inde: csödétem
 hívom, gyűjtöm, tsábéttom.
 Cséts, himlő, kanyaró, ketske.
 Czukmis, nyalánk eledel.
 Csönköly, forgó tsont.
 Csabukkolok, kalézolok, zalámbolok, tekergek,
 tsavargok.
 Csömörkélek, titkon járok, lappangok, bujkálok.
 Csöpörödött, aszott, fonnyadt, ránczosult.
 Cserepár, fekete kapczás katona.
 Csöpete, apró tövis, tseres bokros hely.
 Csöppelem, ótsárlom, szólom, szapulom.
 Csapágom, szálonként szedem, szemelem, tsip-
 kedem.
 Czophát, háton-vitel, hátos játék.
 Csirkó, tsuta, kurta, rövid, nyirt.



Cserka, kondor, hongyor.

Csipisz, excrementum.

Csádé, giz gaz, gyimgyom, dudva, gyom.

Csórolom, fejem, tsurgatom.

Dulló, kinzó, nyomorgató, adó behajtó.

Darvadozok, gubbadozok, járok kelek, lap-
pangva sétálgatok.

Dózsölök, részegeskedem, borközt mulatok.

Dávorikolok, átsorgok, fület maró hangon da-
nolok.

Dana, korhely nőta, fajtalan dall, vagy éneklés.

Ducz, fa-támasz, fa-oszlop.

Daczos, kevély kövér, vagy kövér kevély.

Duczifaros, kövér renkesz hátullu.

Dosztig, untig, csömörlésig.

Durálom, magamat neki durálom az az : elszá-
nom, eltökéllem, valaminek neki ándoro-
dom, bószülök, iramodom.

Elelőzöm, az öregéből eltsépelem p. o. a' szol-
mát, gabonát, magos kender kévét 's több.

Előzök, árnyékot tartok, a' világosság ellen állok.

Escennen, nagy kívánsággal, esdekellve, kétség-
be esőleg.

Egyyelem, ütöm, verem, páholom, pakróczolom.

Esetes, jól álló, helyessen álló, jó fogatu, he-
lyes kapásu.

Eszenyák, nagy ehető, telhetetlen, mohó.

Esetlen, helytelen, egyenetlen, ferde, görbe.

Elemezne, juha szakadt, széllal béllett, rongyos.

Ezentég, ezennel, tüstént, most mindjárt.

Esőlék, hullaja valaminek, maradék ág-bog.

Egyebugya, össze vissza álló, formátlan, esetlen.

Fóris, fonálon lévő görts, sodrék vagy csomó.

Fóri'sos fonál, sodrékos, börczös vagy cso-
mós fonál.

Fua'lkodom, halkal száradok, száraddogalok p.
o. sáros ut, vizes szántó föld, rét 'stb.

Férczölöm, öltögetem, öregem varrom, ábdálom.
Foglár, gonosztévő nyomozó, Pandur, Várme-
gye szolgája.

Forga, folyó-víz fordulása csavarulása, víz ka-
nyar.

Fatetü, poszíta madár.

Fütyelótya, a' nyájnak hullaja, mustráltja, dög
rovásra menendő vagy mettzendő.

Fütyólék, 'sákotska.

Fütykös, furkós-bot.

Folár, szemteleh parázna, nyilvánóságos kurafi.

Fütetek, keresgélődöm, nyomozolódom, tapo-
galódom.

Finoros, ékes, tsinos, nyalka.

Fürészek, fürt vadászok, füröket keresek.

Fogatom, vallatom, szólni kinszerétem, un-
szolom.

Gabaréttom, rakom, tsinálom, határba rakos-
gatom.

Gungó, üngötske vagy ingetske.

Gém, kút kankalékja vagy ménnye.

Görgető, csoport vagy hant törő gurgulya. Más
értelemben a' kan sertésről is mondatik
hogy: görget.

Gyöp-mester, hóhér.

Gucsma, csalma, vagy: magyar sapka.

Gegyölöm, ápolom, kegyelem.

Güzmölöm, kelletlen eszem, rágódom.

Gicza, cserka, kondor vagy bongyor fajú.

Gyegyés, jegyes, billyeges.

Gántáron járok, alig szédelgek, halál tor-
kában vagy dög szájában vagyok.

Huzmény, huzó-vonó.

Huréttom, pirongatom, halgatásra kinszerétem.

Hurész, kemény hangon parantsoló, szertes,
neszes.

- Hármalom, harmadszor szántom.
 Hegedélem, fűrészelem.
 Horhács, fának forrása, bubortséka inde. Horhátsos, forrásos, bubortsékos, huppolyagos, vakotás.
 Habatolok, szaporán beszéllek.
 Házsártos, veszekedő, patvarkodó, inde: házsártoskodom.
 Hadonászok, ide oda tsapkodok, szerte széllel verek, magamat oltalmazom.
 Imporéttom, noszéttom, lovalom, huszéttom, biztatom, nógatom.
 Javós, áméttó, paraszt orvos, titkos gyógyász, tudós.
 Iperedem, élledek, gyógyulok, gyarapulok, üdülök.
 Idétlen, éretlen, sületlen, faragatlan, kellemetlen 'stb.
 Ilus, Iona, Helena.
 Kátyol, motsár, posvány, iszap, sár-fertő, li-barcz.
 Kanót, tüzes üszög.
 Kornyikálok, lásd: dávorikolok.
 Kátsi, kenyeretske.
 Katsó, kis kéz, kezetske.
 Kutzorálok, erővel kérek, tsalogatok, inde kuczoráalom, elkuczoráalom, eltsalom, erővel elkérem.
 Kajsza, ferde, görbe, egyenetlen.
 Kuszpolom, viselem, rontom, vásolom, kéméletlenül huzom vonom, koszpitolom.
 Kórészok, lásd: böngészek.
 Kontató, bujtogató, biztató, ingerlő, huszéttó, noszéttó, inde kontátom.
 Kelevészt, kerülőleg, oldalaslag.
 Kondits, czigány, új polgár.
 Kolomp, marhára való nagy harang.

Kuksolok, kuporczolok, üldögélek.

Kondér, nagy fazék, öblös edény.

Kunérzom, rágalmazom, faggatom háborgatom,
pirongatom.

Kumom, titkon aluszom, vigyázva szendergek.

Kudar, kemencze vagy kályha öblye.

Kukutsálok, kandikálok.

Kormoskodó, intselkedő, inde: kormoskodom,
item:

Kermelkedem, körülte lappangok, hizelkedem,
magamat valakin rajta kötöm, kormoskodom.

Lampértos, nehezen halló, siketetske.

Lóke, indulj, eredj, menj.

Lajha, tohonya, rest.

Lopész, lopó, tolvaj,

Lazár, gyámoltalan, elnyomorodott szegény.

Lukodli, hóhér inas.

Lamos, hügyös.

Laczi konyha, traktérház a' henteseknél,

Lüktetek, fél tsipőre sántálok.

Merevén, mind.

Mereklye, fa-nyárs.

Mernám, merészség, bátorság.

Mámor, álom vagy bor betegség, inde mámorus,
álom beteg.

Mény, kút kankalékja vagy gémje.

Mesterkélem, czifrára kivarrom, mesterséges
varrást teszek.

Mór, szolmás sárból rakott fal, fetske rakás.

Manó, gonosz lélek, sátán.

Mizger, görhes, sovány, hitván.

Motozom, tapogatom, item: mohóködom, csö-
möllöm.

Mérász, gabonát ki 's bemérő.

Nyirkuszkodom vagy -Nyirkudom, sepelygek
utánna áséttok.

Nyelefölök, torkosságból eszem, rondán eszem.

Nápitz, görhes, hitván, nyulánk, idétlen.
 Nyálzó, nyalánk étel vagy ital a' fonyóknál.
 Nyáladék, élhetetlen, együgyű, bibaszt.
 Nyesedék, lenyesett ág bog, apró fa hegy, apró
 forgáts.
 Nyirigli, igen lenyirt.
 Ottonnak, ugyan ott, épen ott.
 Ónyassá leszek, kétségbe vagy késértetbe esem.
 Ortálozok, pörlekedem, veszekedem, fetsgek,
 zsertelődöm.
 Ófrálok, lásd: csabukkolok.
 Osontok, hivatlanul valahová megyek, szemte-
 lenül oda szerkezem.
 Óllök, sokat beszéllek, csatskálkodom.
 Öblögetek, szaporán beszéllek, fetsgek.
 Óg, üveg.
 Prékölöm, rontom, rombolom, pusztétom, tö-
 röm, zuzom, szaggatom.
 Pisa, vizellet.
 Paczi vagy maczi, csikó.
 Pöttön, törpe, pitzin, bliktri ember.
 Potséta, potsék, potsola, tócsa, tóka.
 Poczi, malacz.
 Puczok, vakondok.
 Palánt, plánta.
 Pap, legfelső kéve a' kepe keresztéken.
 Pacsmag, papucs.
 Pindzsi, pumi kutya.
 Paszat vagy maszat, motskos kenőcs.
 Péra, állati szemérem test.
 Possz, pöfeteg.
 Poczákolok, viribölök, roudán mosódom.
 Pörnyeszték, fűjtök, alája gyujtok.
 Pásznát, szakasz, osztál a' gabonás mezőkön.
 Pakróczolom, lásd: eggyelem.
 Pántalódom, nyelveskedem, szabad szájra bo-
 tsátkozom.

Rombolom, lásd: prékölöm.

Rézsutt vagy Rízsótt, lásd: kelevészt.

Rokka, egy tekerts kócz, cseppű vagy kender.

Raczi, fele más, korts, két különböző fajta.

Renyhó, dugadült, düledezett, ó, régi, litván.

Rohoda, lásd: renyhó.

Regölöm, hirdetem, ebezsgetem, mondogatom, híresztelem.

Szüleség, takarmány, öszve szerzett beszerzett éleség.

Szepentyő, kurva, csabdi vagy csapdi fejrészemély, férjfiakat kermelő.

Süsü, bászli, vagy lásd: Böszme.

Sobak, Sváb.

Sóla, elavult elviselt vén lábbeli *).

Szertes, hebelurgya, szeles, neszes, lármás.

Suba, felső ruha, felöltő, viselő ruha.

Semfüsemfa, iszalag, vagy: vad borostyán.

Szarkagaborgyán, gáborka madár.

Szömörtsük, süveg gomba.

Szaporicza, szapora beszédű,

Szamat, illat, íz, szesz.

Sassudok, senyvedek, fáradok, lankadok tikkadok,

*) Hibásan van a' Tud. Gyűjteménybe iktatott Szó-táromba a' La'snak gyökér szó után téve: kutya-rész; mert az nem egyebet tészén Sólánál, az az: régi elkopott papucs vagy csizmánál. A' vargák többnyire keresetlen csizmával vagy papuftsal szokták feleségeiket vagy inassaikat agyba főbe kongatni, 's innét vált nálunk közönséges szó beszéddé, hogy; ez 's ez meg-, lazsnakoltatott' az az papuftsal vagy csizmával, — vagy akármi más eszközzel meghusángoltatott, megverettetett.

Ugyan ott azon gyökér szavakat, mellyekben nyomatásbeli hibákat vettem észre így kell megigazítani: Heklye-huklya, Koczega, Kujtorgok, Kammaszkodom, Kákics, Kücsög, Kese, Szepelygek vagy Sepelygek mind egy.

Szérdék, szedett vedett gyim gyom eledel.
Szorgos, a' malom szorgos akkor, mikor igen
sok őrleni való van benne.

Tótsa, tóka, tótsátska, motsár, potséta.

Tehenedem, letehenedem, leülök, leereszke dem,
Toppancs, nehéz lábu, mázsás lábu.

Törtetek, gázlok, járatlan helyen útat török tiprok.

Totolászok, lábalatt hentergek, akadékoskodom.

Tücskérezek, szaguldogálok, borongós fővel ide
oda járkálok.

Tollászkodom, huzódozom, nyujtózom.

Tohonya, lusta, rest, inde: tohonyálkodom.

Tüsses, tövises tüskés csöpétés legeltető.

Tuti, posztó-szélből fűzött lábtyu vagy paputs.

Tupri, törpe, piczin, kis ember.

Tobzás, segéd ék, mellék ék.

Tsuta, kurta, rövid.

Torónkázok, tántorgok.

Tatri, balgatag, bászli.

Trétsölök, szót szaporéttok, fetsegek.

Tuszkolom, eltuszkolom, akaratja ellen elkül-
döm, noszéttom. Rá tuszkolom, erővel reá
kötöm.

Töppedt, fonnyadt.

Undorodom, borsódzom, tsömörlöm.

Üdülök, hizom, szépülök. inde: üdéttem: hizlalom.

Üstöllést, tüstént, azonnal, mindjárt.

Zabli, fattyu gyermek.

Zabló, abrakos vállu, abrakos láda.

Zsugori, zsubrák, fösvény, szűk marku. inde:

Zsugorkálom, gyűjtöm, tsumóra verem, rakom.

Zsertelődöm, viszálkodom, pörlekedem; hábor-
kodom.

Zuhálom, hangossan ütöm, pufálom.

Zegernye, zivatar, veszes idő, havas eső.

Vatta, pótlás, tobzás, vagy költelék a' posztó
és béllés között, hogy a' ruha tömötten vagy
feszessen áljon.

Vadas, félénk, félékeny, félelmes, ijedős.
 Viszolygok, fájdalmassan csiklándom, érezhetően borsódzom.

Vitálokodom, lásd: zsertelődöm.

Hogy Szó - tárom annál inkább megérthető legyen a' Nagy tiszteletű Olvasó közönség előtt, tellyes szándékom egy ehez alkalmaztatott mondókát ezen folyó írásunkban közre botsáttani. Úgy gondolnám, hogy nem kevesen találkoznának Olvasóink közül, a' kik Vármegyénként a' hazánkbeli lakosokat mind külső mind belső szokásaikra: mind erköltsi mind pedig nyelvbeli minémúségeikre nézve, velem együtt esmerni óhajtanák. Nem olvastuk - e figyelmetes észrevétellel azon gyönyörködtető Értekezést melly a' Tudományos Gyűjteményben a' Gömöri Palóczokról közöltetett? illyes mi lenne az én munkám is. A' munka, ha szinte tudományos tárgyat nem feszeget is, legalább nem léssen unalmas az olvasása. A' gyengébbek munkái is kövek lehetnek az épületben.

L é v a i L á s z l ó , Csüngen.

3.

Vajda Hunyadvár külső tekintetben, és ennek történeti leírása az újabb időkig.

A' Hunyadi emlékezetes vár ugy is mint ősi emlék méltán érdemli leírását, — Hazám' több derék fiai szavára is bátrítottam ehez kezdeni, ha K a z i n c z i' a' bájoló ész műv festő, H o r v á t h a' Hazai nagy történet író, és F e j é r' a' derék Diplomaticusunk' halhatatlan lelkeiknek sugárzattal birnék, bátrabban fogtam volna írói tolhoz; így is elég örömöm az hogy

egy illy nevezetes emlék vár leírása kezdetével, azoknak kik ezen Hazai nagy emlék' becsét voltaképen nem mind esmerték, bár mi kevés világosítást nyujthatok, és alkalmat az ahhoz értő tudóssainknak, hogy Hazai esmereteinket még többre 's nagyobbra terjeszthessék. Tudománys Gyűjtemény' 1830dik év' Vdik füzetjében 25. lapon kiadatott ezen vár' belső elrendelésének 1681dik évbéli leírása rövid jegyzeteimmel. Méltónak tartottam ennek külső tekintetét, csekély értelmemhez képest, úgy történeti régibb állását a' mostani időig évek szerint leírni, és ezt édes Hazám esmertetésére közleni.

A' porba szált több régi Magyar vitézek' tetteik, történeti és év könyvek' sorain rendre, neveikben dicsőn emlittődhetnek, eleven és örökre fenmaradó tanuk ezeknek műveik, óriási nagy tettek a' háládatos maradéknál öröm könyveket facsarnak.

Sok vár dicsekedhet birtokossai nagy neveivel, ezek közül való első rendben a' Hunyad vár is, mert ritka vár emlitheti nagyobb fényvel birtokosságait, ritka vár gyászolt régiség korlától bélepett falaival nagyobb elhunyt férjfiakat, úgy is mint tulajdon ősi birtokosságait, és kedves lakóit; ez még áll, 's az idők zivatarait feljül mulva, maig is mint fejedelmi vár, nem ok nélkül kérkedhetik.

A' Vajda Hunyad roppant magos vár-épület hajdon nagy erősség, most régiség' dicső emléke, fejedelmi épület, sokáig a' kereszténység szélső véd kőfala, most is virágzó állapotjában a' Vajda Hunyad kamarai igazgatóság hivatalának helye. Hajdan Honni vár névvel Magyarok vitéz elejeitől a' Honnosoktól rengeteg magos kősziklába építettett, szemben a' Dévai várral mintegy kérkedve fellenkedik

az idők ellen, és büszkén felemelkedve méltán híres egész megyéje nevezetjét adta.

Déva felől menve délre Vajda Hunyad mező vásossa felett, felemelkedett még mostan is szép vár épületje tündöklő magos bástyaival már messziről nézésünk tükörének a' legszebb rajzolatot adja: bájoló azon közelebbi tekintet, midőn ezt a' tisztán csergedező Zalas d csermely mellett, és ettől mintegy félkörben körül vágott meredek kőszirtből, felemelkedve láthatni, elragadó borzadással szemlélendő, a' nevezett víz által, a' város felől szélesen ketté vágott kőszirteket, a' bójárásnál egyben foglaló egyenes hosszú és széles hídról lenézve azon iszonyú egyforma mélység, hol alatt nagy élő bükk fákat, fűzeket, a' víz széles árkat, és ezen egy jó nagy lisztelő malmat lezuhanó gátjával együtt feljülről alá nézhetni, ezen lisztelő malmon feljül, a' hegyek felől mintegy 500 lépésnyiről a' vashámorokat hallani, melly magában is egy különös hallás, az iszonyú tüzek körül dolgozó nagy eszközök, kerekek és verők, a' halál szín sárga arczulatu félmezítlen legények' tűz körül halál képei' látásának mindég elő képzeete is borzasztó; itt készül az Erdélyi legjobb vas, földmívelési és egyéb hasznos eszközökre; ugyan ezen bójáró hídról, melly széles kő oszlopokon áll, az ég felé feltekintve az épület bástyaival magos úgy nevezett felleg várhoz hasonlítva, bámulásig lehet csudálni e' ropant épületet; ennek 's bástyái' Olasz és Gothus ízlésű 's mívű sok ablakaiból, jobb felől a' város, balról a' vashámorok' tekintete, és a' körül fekvő hét falukra közel kilátás, mind festést 's gyakori megtekintést érdemlő, nagyon szép. Sem író toll, sem rajz ecset elégséges ezt voltaképen előmutatni, és csak Kazinczi ma-

gasztalhatta ennek festését verseiben. Lásd Hé-
b é z s e b - k ö n y v b e n .

A' vártól fennebb egy hegyen, melly ma is Szentpéter hegyének neveztetik a' Templáriuszok Templumjok, 's ennek kerítése düledéki maradványa, sírboltjaik, és sok kiásott tetemek emlékei, kétségenkívül, a' régi köz fenhagyást erősítették, a' kereszténység³ védlőinek a' Templáriuszoknak egy darab ideig itteni lakásait 's birtokait, kik világszerte szét elterjedtek nagy 's hatalmas birtokaikkal az 1311dik esztendeig. A' ritka³ 's gazdagságokkal tellyes Magyar Cholchisból Erdély Hazánkból, akár melly tárgyat ha csak középszerűleg és a' helyre nézve olykor szoritva leírni szándékozunk, nem tehetjük hogy hosszabb 's ottannau a' tárgytól is kirugó több észrevételekkel jegyzetekkel ne szaporítsuk, 's mi mind ezeknek oka, az hogy áldott Hazánkban, az esmertetések kimeríthetetlenek, és még is ebben fájdalom a' középszerűség³nél is lejjebb állunk; kard szíjjat egyben foglaló egy réz-csatozska, az arra metzve volt jegyekkel, olykor nevekkel esztendő számjaival elégséges historiai tudományt világosítani, sok kardok a' görbe az egyenes vasuak, ha a' régiség ro'sdája be is lepte, markolatjaikon tanáltató jegyek nevek számok mondom sokat világosíthatnak; egy sírboltban vagy öszve dült régi kápolnában kiásott tetemek közt, egy köntöst vagy köpenyeget egybe szorított fényes ezüst páros csaton, a' ki látta a' reá metszett keresztet, mellyet a' Templáriuszok fehér köpenyegeken is, veres színre hímezve viseltek, olvassa az esztendő számot, Templáriuszok nagy mestere nevét, a' vagy a' rothadt koporsó deszkák között a' fehér selyem paláston épen a' veres keresztet is szem-

lélheti, 's több egyéb jeleket, kimondhat akkor ellene, hogy azon helyt nem tartózkodtak azok, kiknek csak hírek is majd elenyészett; az emlék csatok metzsett ezüst poharak gyakran eladatnak, 's nádméz porozóknak az ezüst-mívesek által feldolgoztatnak).

Ezen emlékezetes Hunyadi vár a' Hunnuk ideje olta évek szerint kik birtoka lett? rendre csak a' Sigmund Császár Magyarok Királya, és az egész keresztény világ akkori bizodalma *) és fényje idejétől fogva lehetett kipuhatolni, (szóljanak Diplomaticussaink bővebben a' dologhoz) ezen Magyar Királyunk Erdélyben, melly a' Törökök felől mindenkor 's nem kevés kesergetések nyugtalanságok, veszedelmek között oltalom bástyául 's mintegy védfalul szolgált, Hunyad (akkor Hunnod vagy Hunod) Vármegyében, és épen nem messze ezen királyi várától, a' Sztrigy vize mentin, és ennek szép mellyékén nagy táborát lehelyhezteté, a' kis kaláni meleg Római feredő mellett Rus és Zeykfalvi téreken hosszában, olly szándékkal hogy hadait a' Havas-alföldi Oláhság fenekedő Fejedelmei ellen vezérellyé; itt a' báj' kellemü Sztrigy mentin, és vidéken nem messze a' Hunyadi vártól, gyönyörre ragadtatott a' keresztényi szent foglalatosságokban lévő Király, 's itt nyugtatta vitézeit, erős Magyar katonáit. Sok ideig királyhegyének neveztetett azon kies fenálló magos és kerek domb, (melly a' külön leírást érdemlő pompás Római maradvány meleg ferdővel kis Kalán**), mostan kised falunál

*) Lásd erről Palma notitia rerum Hungar. Pars II. Tirnaviae recuso anno 1775. pag. 182—201.

**) Ez hogy Római Major volt bizonyítják a' földel béborult épületek darabjai a' földalatti pinczék és több itten tanált Római ezüst és réz pénzék.

régen kétségen kívül villa romana felemelkedve szemben áll), a' fenhagyás szerint hozzá vethetőleg a' Király tábora közepette itt lehetett helyeztetve sátora; ezen helyhez és Hunyadi várhoz közel lévő Szent Király nevű falu, még ma is így neveztetik, hihető erről vette nevezetjét?

Azt is igaznak lehet vélni hogy ezen Király (kit Historicussaink is több helytelenségekkel vádolnak, de még a' Királyok sem egészen mentek olykor a' rágalmozó nyelvektől *), itten mulattában is az irigységig osztotta kegyelmeit, adományait, mellyeket következői megerősítettek. —

Jó rendbe vette Hunodi kastélyát, királyi várnagyságát; utánna Hollós Hunyadiak külön birtokaira szállott. („Castrum regale Vajda Hunyad antiquissimum fuit ab olim, donec in privatorum possessionem devenisset” több régi jegyzetekből olvashatni). A' várnak dísze és megújítója Hunyadi János.

Röviden kiterve a' méltán nagy Hunyadi János nevére: származásáról, több helyt láthatni a' zavart, és Historicussainknak meg nem egyező vélekedéseiket, határozatlanságokat; — ezen nagy férjfiuról Hunod vár későbbre Vajda Hunyadi nevet vett, ő maga pedig birtok nevét (praedicatum); dicső tettei semmi homályt nem szenvedhettek, és örökös fényben fognak is azok ragyogni a' Magyarok egén, mellyeket erről soha senki le nem vonhatott; a' származását kezdék még elein, 's csak hamar földi léte megszűnése után hántorgatni emelgetni vagy ala-

*) Thurotzi chronic. a' több idegen írók után. pag. 366.

csontani, költői pennára festői esetre venni, vagy mesélgetni, a' mint gyakrabban szokott megadni, a' mi megtörtént a' dicső Magyarok eredete lehozásában is *), szünjünk meg tehát a' nagy Magyar vitéz sérthetetlen hamvait háborgatni, még a' rejtekben lévő közönséges vagy különös Levéltárokból régi Nemzetségének bizonyos datumait csalhatatlanúl ki nem tudhatjuk; minden történet iróink előtt megegyezőleg bizonyos az, hogy Annya Mardsinai Er'sé beth volt, 's több régi oklevelekben említettnek az öreg Mardsinai Sándor, és ennek testvér maradékai Mardsinai Ferencz Sándor, Gáspár, úgy későbbre Mardsinai Anka és Katalin, az utolsó a' Csermenyi Mihály felesége élt 1593. a' mint ezt a' Báthori Sigmond Erdélyi Fejedelem idejéből egy oklevél nyilván mutatja: „pro parte nobilis Catharinae Mardsinai filiae Egregii quondam Francisci Mardsinai de Rekettye, consortio vero Egregii Michaelis de Tsermenj alias Farkas aulae nrae familiaris” 's a' t. „Datum albae Juliae die 6ta Mensis May anno Dni 1593.” nem különben a' Hunyadi Nemzetségre nézve légyen a' míg többeket bizonyosabban elő hozhatnánk, ez úttal elég, azon oklevél melly Fejérvári néhai Dobo Jó'sef gyűjteményében és másolatjában megtanáltatható: „Nos Simeon de Hunyad Comes et quatuor Judices nobilium Comitatus de eadem Hunyad damus pro memoria quod nobilis Domina Anna de Malomviz coram

*) Lásd a' Hisztoricusok' nagy Attya Herodot: a' Scythákról az idegen népek vélekedéseit elő adja. Lib. IV. pag. 260.

nobis in Sedria nostra dicti comitatus considentibus, personaliter constituta per modum protestationis exposuerit, qualiter Egregius Joannes quondam de Farkadin maritus antea suis superioribus diebus repente ex hac luce decesserit, qua propter supplicando petiit universas litium contraversias cum Matheo de Arany etc. — juxta usum Regni hujus prorogari super qua quidem prorogatione, Lege regni requirente, et admittente praesentes eidem concessimus Litteras. Datum feria III. proxima post festum ascensionis Dni anno ejusdem 1431.” *)

Csak oklevelekből igazíthatnak a’ nagyon régi nemzetségi ágozat rendjei évek szerint, csak így oszolhatnak el a’ tévelygések tévelygései, egész a’ vén asszonyok mesélgetésekig, ’s hogy épen Oláh vagy paraszt anyától származottnak, szerelem gyermekinek tették, csudálni lehet; ezen igaz nagy férjfi, ősi magyar vérrel, indulattal, lélekkel biró halhatatlan magyar vitéz és vezér, kedvezett - e valamit az Oláhoknak? (maig is az Oláh neven, itt csak az allyas paraszt és robotát tévő jobbágy népség értetik, kiknek sorsok hazánkban csak közelebbről könnyítettett, midőn a’ szomszéd Oláh országban a’ robotát tévő paraszt nép földes urainak még mind személyes birtoka alatt vagon); — ezen nagy vitézben magyar lélek tulajdona, és szívvel lélekkel magyarok boldogítása tündökölt, mind magában, mind pedig királyságra is fel-

*) A’ Hunyad vármegyei némelly régi Nemzetségekről jegyzeteimben bővebben.

emelkedett fiában Hunyadi Mátyásban; — a' vár történeti leírásából megint kitérő vitatás lenne hosszason kiterjedni, légyen az még itt megemlítve hogy a' Magyar Királyok inkább néztek a' Nemzet fényére, mint ehez képest csekély-hasznokra, annyival kevésbé gazdaság-jok folytatására, láthatni több okleveleket melyekben a' jus Kyneziatus emlittetik és ezzel a' birtokok is többeknek fiuról fiura által engedettek illy kitételekkel: „*Damus donamus titulo novae nostrae donationis, portiones et possessiones etc. in quarum possessorio jure Kyneziatus inde ab antiquis inerant*”. — Sigmund magyarok királya is az említett helyen és időben királyi várnagyságát megnézhvén az öreg Mardsinait úgy leányát az említett Er'sébethet és ennek férjét nem csak megerősítette várnagyságában, de királyi kegyelmét azzal is tetézte, hogy királyi ígérletét adta kegyelmeinek nagyobb megerősítésére, a' mint meg is történt hogy maradékról maradéokra ezeknek adatott a' Hunyadi vár további egész birtoka, úgy szintén Gasparnak is a' Mardsinai uradalmi kinézsége *) megerősítése, érhet-e még éltiben a' Mardsinai Er'sébeth férje mind ezeknek örömét, azt nehezen hihetni, kivált ennek fija a' nagy Hunyadi János felneveltetéséig épen nem, mert különben róla gyakoribb említések tétettek volna; a' szép ifju asszonynak özvegysége, és a' kised János' az ottani föld népe Oláh nyelven Junkulo' árvasága, a' gyantu és rágalmazó irigység által, mert mit nem mocskolhat a' mocs-

*) Erről jegyzeteimben bővebben: Kynezii varii item spiculatorum et capitanei spiculatorum eürnagyság, kinézség.

kos beszéd, bémoeskolhatta az ősi nagy nemzetséget is; ezek inkább származtatási és historiai több vitatásokhoz tartozván, szóljanak régi Historiaink, 's a' rejtekben lévő Diplomák, régi oklevelekkel Diplomaticussaink egész kiterjedésben. — Ezen vár uradalmának birtokában volt Mardsinai Er'sébeth az irigységig is szerencsés árva fiával a' kiseded Jánossal, 1400. esztendőben, és e' körül kellett lenni statuatatásoknak is, lásd Benkő Jó'sef Specialis Transylvaniáját in M. S. — Későbbre nehéz özvegyességét ilyen környülményekben kivált könnyíteni kívánván, férjének választott egy Buthi, némellyek szerint Buthoni nevű alkalmas ügyes előkelő férjfiat, ettől is özvegy maradván így ment férjhez harmadszor és utoljára Cholnokosi Jariszlóhoz, kinek a' Cholnokosi kinézség *) örökös birtoka volt, és a' kitől származott a' mostan is mind fiu mind leány ágokon virágzó régi nemes Cholnokosi Nemzetség.

Hunyadvár történeti esmertetése a' nagy Hunyadi Jánostól kezdve, a' közelebbi időkig.

Hunyadi János Erdély ország Vajdája, régi nevezetes várát az 1440dik esztendőben, ön birtokában tartotta; és nevéről vett a' vár Vajda Hunyadi nevezetet, melly eddig Hunnod várnak kétségkívül Hunnusok várának neveztetett.

1445ben midőn a' következő esztendőben egész Magyar országnak fő igazgatója **) lenne,

*) Kyneziatus cum possessione, et jure successione, vel jus Kyneziatus, láthatni több régi oklevelekből.

**) Regni Hungariae Gubernator, — Kapri-nai Diplom. pag. 95. Hunyadius Vicarius Generalis per Hungariam.

ezen várnak északi részét megépítették négyszegű faragott kövekkel, ékesíti oszlopokkal és kőterítésekkel, mellyeket e' fenhagyás szerint Budáról hozott hajókon Devaig, részszerint pedig Hátzeg vidékiről Várhely nevű faluból (hajdan Sarmizegethusa azután Ulpia Trajana) Római épület' dűledékek' halmai közül, és az e' mellett lévő Klopotivai Havasokból, szerkeztethetett egyben, a' nagy emlékek még máig is, pompáson diszlenek, kiváltkép' a' veres márvány kőből valók: az úgy nevezett Országháza palotájában lévő egyik márvány oszlop felelül írása mutatja az ő nagy Nevét az esztendő számmal együtt (lásd belső elrendeltetése leírásában).

1452ben Még több építéset tett, 's a' várnak kápolnáját is Horogszegi Szilágyi Er'sébeth feleségével együtt bévégezte, ennek mind mennyezete közepén kereken kőben metszet írás kettőjük neveit bizonyítja, mind a' kórus felett lévő kőben kimetszett nagy Holló czimer jegyek eléggé világosítják, valamint régiségét, úgy a' nagy Hunyadi János építéseit. Ezen esztendő után Vdik László Királyt a' Thronusra emeli, és önként lemond Gubernátorságáról. —

1454ben Mint Beszterczei Gróf, Comes Bestriciensis *) Besztercze földének örökös Ura vagy Fő Ispánja (az Ispán nevezet bár ez sem eredeti magyar, inkább és régebben is vétetett bé, deákul Comes, és ebből a' grófi által nevezés csak későbbi) a' nevendék László Királynak Magyar országi fő Kapitánnya, és minekutánna a' kereszténység hatalmas akkori ellensé-

*) Előbb az ifjú Király helytartója, 1443ban Erdély ország Vajdája és Temesi Bán.

gein a' Törökökön szemben vitt vitéz zászlókkal megütközött, több harczokban nyert győzedelmet, láthatni ditséreteit minden hisztorikusainknál *) , meghalálozott 1456dik esztendő September 1ső napján Belgrádi győzedelme után, ettől nem messze Zemlinben, gyermekei és hív barátja, papja K a p i s z t r a n u s' jelenlétekben, és karjaik között itt mult ki a' földről halhatatlan emlékezetű lelke az előtte is zajos világból. Nagy neve a' magyarok egén örökös emlékezetben marad.

A' nagy Hunyadi János Vajda Hunyadi várát, és uradalmát második fíjának Hunyadi Hollós Mátyásnak hagyta, ki ezt ezen 1456dik esztendő olta, maga pedig Prágában tömlöczben tartatván, elébb Anya testvére (Any bátyya) Horogszegi Szilágyi Mihály gondviselése alatt, annakutánna tömlöczéből szerencsésen kiszabaditván, mint megkoronázott Király, úgy is mint atyai ős örökségét törvényes jószágát birta az 1490dik esztendeig, ekkor meghalálozván Hunyadi Hollós Mátyás Király, holt teste Bécsből Székes Fejérvárra temettetett. Ennek érdemeit eléggé kimerítőleg a' többek között láthatni Révai Péter Magyar Szent Koronáról írt munkájában ugyan ott halhatatlan emlékezetére sir-verseit.

*) Bonfin. Sambuc: és ezek mellett azon nevezetes oklevél melly eredetiképen vagyon a' Budai levéltárban, Donationales Uladislai Regis de anno 1443. pro fideli et magnifico Joanne de Hunyad Wajvoda Transylvano et Comiti Temesiensi, in quibus enumerantur singulae Victoriae Joannis de Hunyad praecipui Patriae zelatoris, Tutorisque gratissimi", ezt csak az arra felkenettek láthatják, nem sokára a' moly is megőrülheti, de bírom ennek másolatját, reám maradott régi levél gyűjteményünkben.

Hunyadi Hollós Mátyás a' halhatatlan Király ezen Hunyad Vármegyében és Városban, különösen pedig ennek környékén 's Háczeg vidéken több Nemesi Adomány leveleket erősített, a' mint itt ezen helyeken számtalanokat láthatni, újból ajándékozott 's privilegiumokat adott, 's így még korán halálával majd elvesztette Vajda Hunyad is dicsékvő fényét, 's e' vár falainak ormai az idő kormától feketésen bévonatva az egész Magyar Hazával együtt ekkor méltán is gyászolhatták mint szinte pusztá magányban, a' nagy Hunyadi Mátyás Király és Attya Hunyadi János' dicső eleteik' elhunytat.

Élete leírását 's tetteit láthatni tudós historicsainknál, itt csak annyit hogy Mátyás Kolosvárt született*) ugyan, de a' nagyobb testvére László, ezen Vajda Hunyadi várkastélyában látta legelőször azon világosságot, mellyet későbbre utolsó pillantatja történeti iróinknál is érintett tettjéért szerencsétlenül zárt bé, halálos sötéttséggel.

Mátyás Király bár keveset lakott is ezen örökös várában, ezt nevezetes építményekkel nevelte, 's olly tartós épületté tette, hogy ennek halála után sokáig rendithetetlen erősségben állott az 1599dik esztendő végéig, és a' kegyetlen vad Oláh Mihály Vajda legkedvetlenebb ideje kezdetéig mint továbbat láthatni leírva, történet iróinknál, és Benkő Specialis Transylvániájában is bővön említette, melly romlása után Iktári Bethlen Gábor még uraságában 's későbbre mint Erdélyi Fejedelem újból igazította.

*) Lásd Kaprinai Diplomatica Hung. a' Mátyás Király születését leszi Martius Holnap 27dik napjára 1440ban.

Mátyás Királynak mint örökös birtoka és királyi Várnagyság is, egy Bükli János nevű gondviselő várnagyságával által szállott, Silésiai ágyassától született fíjára Hollos (Corvinus) Jánosra*), kí Liptoi vezér Dalmat Tót és Horváth országi Bán, örökségül bírta ezen várat az 1504dik esztendeig, ez után ennek özvegye Frangepani Beatrix, kikded Kristóf és Ersébeth nevű gyermekeikkel, kik még gyenge korokban kimulván az életből, így ezen Kristofban holt kí a Hunyadi Hollos Mátyás Király fia ágon való nemzetsége. Ezen Hunyadi Hollos János özvegye megfosztatván a' halál által minden örömeitől, özvegységét, minekutánna férje halálát kigyászolta volna, Brandenburgi Marchio György házasságával váltotta fel. Ulászló Király lévén ezen házasságnak legnagyobb szerzője, ezt az egész birtoknak is örökössévé tette (az Istvánfi bizonyítása szerint a' Marchio nagyon vesztegető lévén) 1515ben, minekutánna látták volna, hogy gyermekek nem lesz, bizonyos egyezésnél fogva, ezen Vajda Hunyadi várat Enninghi Theoreok Gáspárnak és Theoreok Nán Miklósnek által adja.

1540ben Vajda Hunyadon birt már Enninghi Theoreok Bálint, a' mint olvashatni exemptionalis leveleiből is; a' kí Isabella Királynénak elsőbb udvari emberei közül való volt, az ekkori dolgok folyamatjában nagyon nevezetes férjfiu, a' gyermek Zápolya János Sigmundot, a' Budai váralatt táborban mulató Török Császárnak, a' fő rendek közül negyed magával bémutatván, és ajánlván,

*) Lásd Sambuc: Tirnavensis app. pag. 1. Palma not. Hung. P. II. pag. 384—388.

a' többeket a' gyermekkel együtt a' Császár vissza bocsátja, de ötöt eltartóztatja, későbbre Constantinápolyba viteti, és ott öt évek alatt a' tömlöczben lévén meghalálozik, ennek fiai Theoreok János és Ferencz, mintegy 1541ben, úgy ezeknek maradékaik az Enninghi Theoreok Nemzetségben *), tartották ezen várat az 1605dik esztendeig, melly időben a' fiu ágon egyedül maradt Theoreok István eladta ezen várat, 's ahoz tartozó jószágot Iktári Bethlen Gábornak mint feljebb, még uraságában, de annakutánna ezen Theoreok István, a' Bocskai pártosság alkalmával, hogy a' Császár részéhez hajlott, a' Szerencsi Ország-gyűlésen notáztatik, 's jószágaitól megfosztatik, következésképen Vajda Hunyadi **) örökös jussát is elvesztvén, ezen vár a' Bethlen Gábor birtokába marad az 1612dik esztendeig: ezután különböző 's váltólag birt uradalmokra szállott ottannan az 1649dik esztendeig.

Továbbá birták ezen várat az 1666dik esztendőben Albesi Zolyomi Dávid, kétségkívül mint az Iktári ifiabb Bethlen István és Péter testvérenek Iktári Bethlen Kátának férje, és ezután Zolyomi Miklós kinek felesége volt Milit Klára láthatni ezen vár belső elrendeltetése leírásában is, ez 1674ben notáztatván, Késmárki Gróf Theökeöli Imreh birja az 1690dik esztendeig, melly esztendőben ezen Theökeöli Imreh,

*) Lásd Wolffg. de Bethlen Hist. Tom. V. Lib. XII. pag. 448. 449. ezen várnak rövid leírásában említetteti birtokossait

**) Megint Wolffg. de Bethlen. Tom. VI. pag. 326. és §16.

második Apaffi Mihálytól a' Fejedelemséget magának akarván elfoglalni, a' Törököknek és Tatároknak erős seregeivel a' Fejedelemséget megtámadván elébb győzedelmeskedik, de a' Badeni Marchio Lajos munkájával, Erdélyből kiűzetvén, e' Hazában sehol sem láttatott, az ország törvénye szerint nótáztatott. Első Apaffi Mihály Fejedelem életének csak végső esztendejében, és ennek fija második Apaffi Mihály, a' váron kevés építésekert tettek, inkább fejedelmi nevekkel híresítették, lásd Benkő József Special. Transylv. in m. s. *)

Midőn sok változtatott birtokok alatt nem kevés viszontagságokat állott ki ezen díszes Fejedelmi vár' kastélya, ezt hol Királyok, vitéz kinézek, várnagyok**), későbbre Fejedelmek, és ottannan magányos birtokosok is tartván kezeknél, hol darab időig szinte puszta magányban álván, sőt a' fen is említett 1599dik esztendőben, midőn ezt az Enninghi Theoreuk Balint' Unokái Theoreuk János és István bírnák, az Oláh országi Mihály Vajda gyűlevész pusztítójtól Baba Noak és Sasski (lásd Hist. Wolfgangi Bethlen Tom. IV. és V.) meghitjei és Vezére által, parancsolatja szerint haramia módon felégettetik, a' várnak ekkori nagy romlását igazittatják meg 1618ban fenemlített Iktari Bethlen Gábor fejedelemsége idejében, a' várnak egy részét újból igazittatja, és megerősítetteti ostrom falak-

*) Ennek kétségeskedései eloszolhatnak a' fen megirtak szerint is.

**) Castellani, udvarnocii, comites castri, capitanei castelli, aulae familiares, ezekről is máskor bővebben.

kal, hol ezen G. B. kőbe metszett betűk az esztendő számmal A. 1618. bizonyítják. A' megírt időben úgymint 1599dik esztendőben ezer várnak pompás bójáró hidja is felégettetvén, sok ideig csak palló gyanánt szolgált, és így ezen hídnak nagy kő láb oszlopai az őssóktól is vevetvén majd egészen leromlottanak, ezeket a' mai időig állandó erősségben, újból felépíttette, a'vagy újította, ezen várnak fennebb is említett birtokossa Bethlen Péter a' mellyet egyik kő láb oszlopon ezen két betű P. B. Petrus Bethlen, kétségkívül az Iktari Benkő Specialis Transylvaniája szerint is világosan kimutat,

Hogy pedig első és második Apaffi Mihály fejedelmek minémű építésetek tettek légyen kevésbé látszik, romladozásait újíthattak mint fennebb is említett: az első az 1690dik esztendő Aprilis holnapjában meghalálozott a' haza nagy keservére láthatni Bethlen Miklósnak B. Sbarrahoz írott eredeti leveléből, és hiteles több kútfőkből; az elsőnek fja a' második Apaffi Mihály végig fejedelmi titulussát megtartván meghalálozott 1713ban maradék nélkül, ennek felesége Bethlen Katalin, halála után pedig 1724ben a' mostan is dicsőséggel uralkodó Austriai háznak Erdélyi fejedelemsége alatt mostanig királyi fiscalitásnak maradt, és valamint Erdély ennek szárnyai alatt, úgy ezen fejedelmi vár is, a' sok villongó zavarok után csendességbe helyeztetik.

1736ban Ezen Vajda Hunyadi vár meghasadozott, és meggyengült a' menykő által, kiváltképen fedelezetjei, mellyre nézve azonnal a' Hunyad Vármegyei birtokos Nemesség megkerestetett, hogy a' megújításra szükséges fakat adjon,

1737ben Feljegyeztetett az egész Vajda Hunyadi uradalom, ezen végbenvitetett akkori feljegyzésnél régibb az általam elő terjesztett 1681dik esztendőről, az eredeti régi írásból közöltetve, megtartván kevés külömbséggel maig is a' vár' belső épületje, és bástyái nevezetjeit. Vajda Hunyad mező várossa, melly alatta fekszik ezen várnak, és a' nagyon közel 's körül fekvő faluk, mellyek a' várnak ablakaiból és bástyáiból felséges kinézéssel látszanak, a' vár környékeivel, és ezen egész Hunyad Vármegyében tanáltató több régiségek, Dévai vár, és Veczeli- Várhelyi Római épületek maradványai, márvány, és arany bányák nyomdokai azon hellyel együtt a' hol a' Kozon és Lysimach arany pénzek felesen tanáltattak (lásd az ezen aranyokról való külön Értekezést) úgy a' Petrillai Ponor és Pesterei földalatti barlangok és egyéb nevezetességekkel együtt, méltók valamint a' többszeri megtekintésre, úgy a' külön leírásokra.

Ezen Értekezéshez még csak annyit, hogy az 1744dik esztendeig ezen egész uradalom a' várral együtt többnyire árendába adatván hol 13, hol 14,000 forintokban, mint az árendákkal történni szokott kevéssé meggyengült, és árendatorai voltak tudtomra előbb egy Steinhilbert, későbbre egy Hofnungswald nevű felvigyázók, azután kamarai módon igazgattatott, és külön Administratorsága igazgató tisztsége volt, 's maig is az alatt tartatik.

Dicsőségesen uralkodó mostani fejedelmünk az 1817dik esztendőben felséges élete párjával Erdélyben járván, 's ezzel is nagy kegyelmeket mutatván és terjesztvén, megtekintették ezen Vajda Hunyadi várat is, és ezt előbbeni

díszes fényébe vissza állíttatni, megigazíttatni rendelte: az 1823dik esztendő után rövid idő alatt újra meg is igazíttatott ezen régi nevezetes kastély épületje, a' mint láthatni. — Igaz Sámuel től kiadott Kedveskedőben 1824. December 10dikén a' 47dik számja alatt: „A' halhatatlan emlékezetű Hunyadi Jánostól Magyar ország vitéz és hív Gubernátorától, V. Hunyadon 1452dik esztendőben építtetett híres Kastélynak panasza”. A' V. Hunyadi Kastélyban Jun. 24. 1823. a' Kastély építtetése után 371dik esztendőben, Tordai Lengyel István a' V. Hunyadi Cs. K. Vas - bányászat Inspectorá által írt Saphoi mértékű versekben, akkori Erdélyi Thesaurarius Magyar Csesztvei Bárá Miske József Ur ó Excellentiája munkás közben vetése által a' nagy épület renovatója végben is vitetett: így több helyeken már most felséges uralkodó fejedelmünknek dicső nevét ékesítve mutatja.

Vajda Hunyad a' közel lévő falukkal máig is egy résziben a' vár uradalmához tartoznak, melly ezen egész vár és uradalom az eddig leirtam változásokon ment keresztül, 's együtt bíratik, kivévén azt, hogy Vajda Hunyad várossában több kastélyosok, Nemesek, úgy a' közel fekvő faluk közül is sokakban elegyesen birtanak és bírnak: méltó lenne a' Hunyad Vármegyei legrégibb Nemes Famíliákat is diplomacice megesmertetni, melly a' históriára nézve nem kevés világosítást adhatna, kész örömmel törekedném erre is, de kik kivatalaink mellől is, csak kevés órákat sugorgálhatunk, elvagyunk foglalva, 's többnyire midőn minden csendes álomban van, éjjelenként mécseseink mellett dolgoztatunk.

Sok idegen utazók látogatják messze földekről a' nevezetes Hunyad Vármegyét, ennek ritkaságait, és ezen fejedelmi ékes vár' kastélyát (talán nem hibázom — sok bent lakós hazai, mint minden napin nem kap rajta gyönyört olly mértékben a' mint megérdemlené) itten a' körül lévő bájvidéket, igazi érzéssel, és nagy gyönyörrel nézhetik, a' sok jövők menők, midőn ennek útja különben is, kivált a' Dévai országos út felől alkalmas jó.

Kenderesi Ferencz.

4.

A' Villanyról. (*Electricitas*).

A' természet rejtélyes utait, és szövevényes fonadékot felkeresni, bámulásra méltó műveinek indító okait kifejteni, következéseiről helyesen itélni, 's adatott alkalommal azokat az emberiség java eszközzésére fordíthatni, olly dolog, melly mindenek előtt figyelmet érdemel. Mi szép, midőn azt, mellyről az alacson elme nem csak helyes képzeteket nem tud magának teremteni, de ha eléggé világosan tűn is szemébe, lététől bámulásra, sőt félelemre ragadtatva, csak kevéssé eszmélődni is bátortalan; egy mérészebb agy, támadásának legelső pillanatától szinte enyészteig nem csak felfogni, de annak okait, 's hatása körét is világosan széttagolni elég tehetséggel bir. 'S milly szám nélkül valók a' természetnek azon munkálódásai, mellyek nem csak a' tanulatlan, 's korlátok közé szorított, de némileg már kimivelt, 's szabadabb gondolkozásu embert is csudálásra késztetik, Azon szamntalanok között mindazennél legna-

gyobb figyelmet gerjeszthet az elmélkedőben, ki önszemélye körén túl vágva fáradhatatlan elméjével a' közönséges mindennapiakon felül emelkedik, a' természetben rejtező azon erő, melly ezereket térdre hullat rettentő szavával, 's buzgalomra ösztönözi, nem csak a' szeléd, jó, de még a' durva, műveletlen, és vétkekben elmerült szíveket is. Ez azon természeti hatalmas erő, melly emésztő tüzének ellobbantával hatatosan rendít, sőt ráz meg mindeneket, melly egy pillanat alatt életet előlni képes, 's melly közönségesen villámnak neveztetik.

Azon, a' köznépnél szokásban lévő, 's csak tudatlanságból eredt megkülömböztetést, mellynél fogva ók a' villámot, és a' menykövet külön — minek tartják el nem fogadhatám, mert az ó képzelt, 's helytelenül nevezett menykövök, a' természetben ugyan az, a' mi a' villám; de másként is, ha ezek valóban különök volnának is, még sem tarthattam volna meg azt, a' tudomány 's nyelv szükét bizonyító nevezetet, hanem kénytelen lettem volna, más természetét magában foglaló nevet adni nékie; mellyet azonban azért nem tettem, minthogy úgy is elég jó, és mindenek előtt esméretes és országszerte bevett szó helyett képtelenség lett volna új, szokatlan, 's talán természetének annyira meg nem felelhető nevet koholnom. De különbözik a' villámtól mennyiségére nézve azon minden nehézség nélkül lévő felette folyékony, rugós, és ön nemű szer, mellyet régi hijányos néven *electrica materia*-nak neveznek. Ezen nevezetet én nem csak azért vetettem félre, mivel latán, vagy inkább görög, — mellytől nyelvünket mind inkább tisztitanunk, 's gyomlálnunk a' kor mivelődése parancsolja, — hanem különösen azon tekintetből, mert az, a' szer minémüségét, ter-

mészetét, 's tulajdonit legkevesebbé sem jelenti, ha pedig a' szót fordítottam volna csupán csak magyarra, 's a' fellyebb értett szert gyánta- anyagnak, gyánta- szernek, vagy épen gyánta- ságnak neveztem volna, mit fogtak volna a' dolghoz értők mondani? így tehát kénytelen voltam egy szót sirjából feltámasztani, — nem ujonnan teremteni — 's alkalmas ragasztékkal egyesítve a' szernek nevéül adni; és ez a' szó villany. Ezen szó első tagja bizonyosan eldő- dinknél virágzott egykor, de elhalt a' törzök és csak sarjadzása maradt fen ezen közönségesen esmért szavainkban villám, villámlík, villanat, villanni, villog, a' második tag any, - anya, nemző; 's így vélekedésem szerint ezen név nem csak azt jelenti, hogy a' villany természetére nézve ugyan az, a' mi a' villám; hanem még azt is eléggé érteti velünk, hogy ez csak kisebb mennyiséget, 's mint egy szemünk előtt látha- tatlan nemzót jelent, melly a' villámat szüli — t. i. ha nagyobb mennyiségben öszvegyül. Neve- zetesebb okaim tehát ezek voltak, hogy a' latán (materia electrica, vagy electricitas) nevezetet elmellőzni, sőt kárhóztatni is bátorkodom, 's hogy a' helyett a' villany nevet mertem létesíte- ni. A' villany nem egyéb, mint az egész min- denségben nagyobb, kisebb, vagy észrevehető, vagy észrevehetetlen hatásu mennyiségben előn- tött, 's feltalálható erő. Minden állati, növevé- nyi ércz, és kőtestekbe van ezen villany belé- szerkőzve, azoknak alkotásaik szerint több vagy kevesebb mennyiségben, melly némelly testekben annyira elszéledve, 's úgy szólván lekötve van, hogy csak legnagyobb munkával lehet annyira feleleveníteni, 's öszve gyűjteni, hogy létele valósággal észrevehető legyen. Más testekben el- lenbe olly gyengéden van elfogódva, hogy ke-

vés munka, és fáradság, mint p. o. dörgölés, sikárlás, verés 's a' t. által is lételre szabadúl, 's valóságának nyilvános jeleit adja. És innét vagy on azon villanyra nézve, való megkülönböztetésök a' testeknek a' természet vizsgálók tudományaiban, melly szerint azokat villanyosokra, és villanytalanokra osztják fel. Korántsem kell pedig ezen felosztásnál fogva azt gondolni, mintha csak az első rendű testekben volna, nem pedig a' második rendűekben is a' villany feltalálható; hanem a' nevezet hibás, melly még mikor az ezen tüneményt tárgyazó tudomány első lábára kapott, akkor vétetődött csalódva fel; és azolta is, mint már szokásba vett, mindenek által használt, 's némellyektől talán jónak is vélt felosztás mai napig is megtartatott.

Mindenek felett leginkább szembetünő azon villany, melly a' levegőbe gőzökbe 's esső-cseppekbe öszvegyül, azoknak egymásba való ütődése, egymást érintése által nagyobb nagyobb mennyiségbe egyesül, 's a' levegővel 's felhőkkel együtt mind addig fen leng, mig nem valamely más felhő-szakaszba, vagy földi-testbe, mellyben kevesebb villany van irtóztatós sebeségű löveléssel által csap, 's vagy benne egyenlőkép elterül, vagy ha a' test égethető, meggyújtja, és szétenyész. Ezen villánynak többféle egyedül magára illeszthető tulajdonságain kívül leginkább megjegyzésre méltó az, hogy minden legkissebb részetskéi egymástól szüntelen különválni, 's viszont egyesülni törekesznek, és hogy némelly teste körül lassankint úgy annyira öszve is gyűlnek, hogy veres láng gyanánt a' levegőben az egész öszve rokonult villany láthatóvá lesz. Már régi időkben, midőn még a' róla való tudomány mindenek előtt mély homályban feküdt vétettek gyakori tüneményei észre, mel-

lyeket azonban az elő ítéletekkel megvakított nép többnyire szerencsétlenségek, 's más egyéb éretlenül kigondolt bal esetek előjeleinek, vagy pedig a' boszuálló ég engesztelhetetlen haragu büntetésének, 's a' vétkekért reájok mért csapásnak gondoltak. Leginkább pedig öszve szokott ezen villany gyűlni a' nagy tavaknál, mocsárok-nál és azon hegyek tetőin, mellyeknek gyomrába véle atyafiságos részeket rejtő testek, különösen pedig érczek hevernek. — Illy tüneményt én magam is láték néhány esztendő előtt, midőn barátommal a' Styriai hegyek között utazék. Felhők takarták az eget midőn mi már nap nyugta után a' Hohenekki hegyek között kevés távolságra a' várasocskához haladánk. Kezdett az eső vékonyan esni; 's midőn a' fellegek miként létét nézné barátom, szemébe tünt egy magasan felnyuló hegynek tetőjén ollyas világosság, melly napnyugta után néha a' látkörön szemlélhető vörös főlhőtől egészen különbözött. Erre ő engem figyelmetessé tón, és mi, noha az esső sűrűbben áztata, megállapodánk, hogy elvárjuk ha valjon mindenkor ugyan azon egy helyen fog e' maradni, 's ugyan azon állapotban, vagy talán változand 's vagy nagyobb lángra gyul, vagy elalszik. Igaz ugyan hogy mindjárt első megpillantásakor észrevettük, hogy az nem valamelly fából élesztett, vagy parázból hátra maradt tűz, mert fényre sokkal gyengébb 's pirossága sokkal haragosb színű volt, mint a' tűzé szokott lenni; minthogy azonban illy tüneményről egykor hallani, de azt a' természetben szemlélni nem volt szerencsénk 's különben is elménk egészen más gondolatokkal foglalatoskodott, a' fényt minek tulajdonítsuk el nem találhatánk. További szemlélődésünk közben észrevevénk, hogy azon fény majd öszzebb vonul, majd ismét

kiterül, sőt két darabra is elválík, 's így lassanként rá jöttünk azon gondolatra, hogy az valóban nem egyéb, mint villany. Midőn így egy ideig néztük, 's róla noha már vízenyősen egymással okoskodólag beszélgeténk, látók, hogy egy villám lövelt fel a' fényből a' felette áltvónuló fekete felhőbe, melyet csak gyengédeá dörgés, de az esőnek annál sebesebben alá rohanat zápora követett; melly miatt további folytatását szemlélődésünknek abba hagyni, 's a' közel várasocska felé gyorsalkodni voltunk kénytelenek; mert azon kívül, hogy mindég sötétebb sötétebb lőn, már az eső ruháinkon által testünkig hatott. Így tehát egészen elenyésztt azon fénynek melly hogy semmi nem egyéb volt, mint valóságosan a' vas-termékű hegy tetőn űszve sűrűdött villany, tellyesen meggyőződttünk, bé nem várhatánk; azonban hihető, hogy az a' kevesebb mennyiségű villanyos felette eltolduló főlhőkkel részint villám csapás, részint csendes össze vegyülés által annyira egyesült, hogy végre a' szemnek láthatatlanná lőn.

De valjon ez a' levegőben, gőzőkben, felhőkben 's a' lehulló esőben találtató villany ugyan azon nemű-e, mellyet más kemény testekből emberi erő ébreszt fel? kétségen kívül; mert mind azon tünetek, mellyek a' természetben minden emberi erőnek befolyása nélkül történnek, utánozhatók azon villannyal is, melly a' testekben kerek, vagy más testek által hoztattatik életre. Ugyan is a' természeti villámcsapás, dörgés, és amaz által az ahoz alkalmaztos testekben észközlött gyúladás, a' munka által felelevenített, és őszvesűritett testbéli villany által is mivelhető; az mindazonáltal már magában értetődik, hogy a' kisebb erő kisebb befolyást, 's ez viszont kisebb következt hágy

maga után hátra. Így p. o. valamint a' levegői villám midőn valamely állatot talál lelőveltében azt egyszerre előli, a' lelketlen testeket vagy megolvasztja, vagy szét rombolja, úgy a' valamely műszer (Machina) által felélesztett, 's őszvesűritett villany is, ha nagy mennyiségben van, egy pontban képes az állati életet eloltani, a' kisebb érzeket felolvasztani, a' kemény testeket eldarabolni 's a' t. Leginkább bém bizonyodik mindazonáltal annak a' testből előhozottal való igazi ugyan azon léte, azok által a' kémlelések által, mellyek a' levegőből felfogott villannyal emennek módjára gyakoroltatnak, és rendeltetnek el. Nagyobb kérdés azonban az, ha valjon a' tűz, melly világosága, gyujtása, emésztése, olvasztása, könnyűsége, és folyósága által úgy annyira hasonlít a' villanyhoz, valóban ugyan azon szerközésbeli részecskékből áll-e? ezen kérdésre egyenesen minden mellékes vizgálat nélkül vagy tagadólag, vagy bizonyítólag tetemes hiba 's tévedés nélkül felelni lehetetlen; mert némelly tulajdonságaik és természeti létezők között olly annyira nagy a' hasonlatosság, hogy első tekintetre, mélyebb 's kiterjeszkedőbb vizsgálódások nélkül ugyan azon egyneműnek lehetne őket tartani; midőn azonban szoros nyomozódás után olly tulajdonságaik is jönnek napfényre, mellyek vélünk az ellenkező esetet hitetik el. A' tűz, és villany között lévő hasonlatosság leginkább e' következendőkben áll: a' villany többnyire olly holt állapotban hever mint a' tűz 's csak a' hozzá járuló alkalmas erőnek reá hatása által ébresztődhetik fel, továbbá, közönséges mind a' kettőnél a' nehéztelenség, világítás, égetés, olvasztás, folyóság. Sokkal nagyobb mindazonáltal a' különbség melly mindenkinek csupán csak magányos tulajdona: a' vil-

lám már magába a' mindenségbe rejtezik, 's a' természetnek olly műve, mellyet csak az képes kitanulhatatlan erejénél fogva teremteni, 's mellyet utánozni semmi vegyítés, olvasztás vagy más bár minemű muukalkodás által sem tud az ember eredetikép előhozni; tüzet ellenben különkülön anyagoknak, nevezetesen pedig gyulónak, és savítónak egyítése által kevés fáradsággal létesíthetni. Nincs továbbá a' tűzben az a' rettentő erő mellynél fogva az egy pillanatban ezer öleken keresztül csap, 's egy perczen emészt, szaggat, szór, ront, és hasogat mindent a' mi útjában ellent áll; nincs az az elterülés és sulegyenre való maga helyhezése, a' mi természetével épen össze nem fér, mert az éghetőt hozzá érésekor lángba borítja vagy lassú tűzzel emészt meg, és nem egyesül vele úgy, mint a' melegség, melly a' tűznek csupán csak tulajdona nem pedig maga a' tűz, mellyeket össze zavarni, és egymással felcserélni tévedés nélkül nem lehet, a' villany pedig kissebb mennyiségben olly észrevehetetlenül szál át a' testekbe, hogy azokban semmi észrevehető zavart, vagy változást nem okoz. — Végre a' tűz megszűnik azonnal, mihelyt olly testek hibáznak tőle, mellyekben álthathasson emésztő ereje, 's annak elenyésztét, vagy megszüntét semminemű eszköz által akadályoztatni nem lehet; a' villany pedig ha annyira elszéled is, hogy szemünk előtt láthatatlanná lesz, meg nem semmisül, hanem létét mindegyre megtartja, 's csak az azt sűrítni kívánó akaratjától függ, ismét valamelly ahoz készült edénybe öszve gyűjteni, 's hosszabb ideig is szétterülni akaró természete ellen sűrítve együtt tartani. Mind ezekből tehát mellyeket röviden itt felhórdottam megtetszik az, hogy ezen két egyneműnek látszó testek egymástól,

és pedig igen nagyon különböznek, úgy annyira, hogy őket egyneműnek tartani a' legnagyobb képtelenség.

Némelly természet vizsgálók magát a' villanyt is két különböző nemekre osztják fel, melyeknek egymásra való hatásakor minden villanyi tünet megszűnik, mert egyiknek ereje a' másikat úgy eloltja, hogy a' két erő mintegy egyszerre megsemmisül. Ezen villanyoknak egyikét állító (positiva) a' másikat pedig tagadó villanynak (negativa) akarják nevezni 's neveztetni. Állítják továbbá, hogy ezen villany egyik nemének kicsin részei, a' másik neműnek viszont kicsin részeitől vissza húzódnak, egymást vissza verik, 's a' tagadó villany egészbe véve még is egyesülni törekedik az állító villannyal, mellyel ha egyesülhet, a' tagadónak az állítóra való hatása által ennek minden erejét elemésztí, 's maga is megszűnik létének további jeleit adni; és ezen megsemmisült két villany nemből egy harmadik, tőlök egészen különböző származik; mellyet ők természetinek neveznek. Ez pedig vélemények szerint olyankép történik: mint midőn kék szín sárgával vegyítetik öszve, — ezek elenyésznek 's a' keverék mindkettőtől idegen zöld szinné leend. Továbbá állításoknak bém bizonyítására azt is előhózzák, hogy az állító villanynak fénye fejéres — kék, a' tagadóé pedig veres. — Véleményem szerint mindazonáltal a' most rövid tartalomban előladott állításnak alapja nem az igazi tapasztalás által bevalósult tünetek, hanem inkább a' képzeletnek szabados alkotmánya; mellynek azonban illy nyomos visgálatok körül, hol minden könnyen fogható 's legnagyobb hihetőségű bizonyítást kíván, semmi hitel nem adathatik. Azon állítás ugyan is, hogy az állító, és tagadó villanynak kicsiny ré-

szei egymást vissza verni, és egymástól távoznunk igyekeznek, valóságos két villany lételének bízonyítására éppen nem csigázható, mert ezen szétverő tulajdonsággal az a villany is bír, melyet ők állítónak, tehát csak magános tulajdon neműnek megesmernek. Azt pedig nem fogják talán vitatni, hogy az állító egyszer'smind tagadó is. Ezek felett nem nyilvános magával való ellenkezés-e az, midőn az mondatik, hogy a tagadó villanynak kicsin részei az állítóétul eltávoznunk igyekeznek, — szinte mint az állítóé is amattul, — és még is azon részek együvéve, az az, az egész tagadó az állítóhoz vonzódik? sokkal okosabb 's a természettel megegyezőbb azon állítás melyet Franklin után már sokan bévettek, hogy t. i. minden villany mely bár minémű testekben, 's akár mely helyezettetésökben találtatik is ugyan azon egynemű, és egymáshoz mindenben hasonló. Minthogy pedig ezen villanyból minden test tulajdon minéműsége szerint csak bizonyos mennyiségűt vehet magába, és pedig erőltetés nélkül csak annyit, a mennyit mindenkor képes meg is tartani; igen világos következés az, hogy ha valamely testbe természeti megelelésén feljűl több villany gyűjtetik öszve mintsem a mennyit ő egyesítő erejénél fogva megkiván azt a felüleges részt más testnek, mely talán sokkal is kevesebbel bír, örömet átengedi, és pedig annyit enged át, a mennyi a kölcsönözöt véle irányzatba hozza a villanynak mennyiségére nézve. Így tehát nem nemei, hanem háromféle mennyiségben a testekkel rokonult mikint léte szerint lehetne talán a véle nagyobb vagy kisebb mértékben tele testeket megekülönböztetni, ollyképen, hogy azok, melyek az általok természetök szerint megekívánt mennyiségnél többet bírnak bő villanyos;

azok, a' mellyek épen csak annyit birnak, a' mennyi alkotási erejökhez illő, villanyos, azok pedig a' mellyek annyit sem foglalnak magokban, a' mennyi a' véle való megeléglésre vagy eltelésre megkívántató volna, szűk villanyos testeknek neveztesse nek. — Ezen nevezetek fognak tehát a' testeknek azon állapotját jelenteni, mellyben létöket a' latán status positivus, naturalis, negativus, vagy: corpus per excessum electricitatis positum 's végre corpus per defectum electricitatis kifejezések által jelenti. Ha pedig csupán a' villany vétetődnék tekintetbe, lehetne azt bővillanynak (electricitas positiva) villany (electricitas naturalis), és szűk villanynak (electricitas negativa, juxta Franklin) a' latánnál sokkal rövidebben 's talán jobban nevezni. A' mi pedig fent az ellenfelek által megkülönböztetett electricitások színeit illeti, azok sem a' más neműséget bizonyítják, 's onnét tellyességgel nem következtethetők, mert a' szín különben is csupán a' bővillanynál (nálök állító villany) sem mindenkoron ugyan az, hanem annak mennyisége szerint majd kékes, majd vörös, majd pedig a' napsugárához hasonló fejéres, ha tudniillik igen nagy mennyiségben összevegyül, 's körülötte a' levegő ritkult.

Végre még egy tulajdonságát érintem röviden a' villanynak, melly értekezésemnek utoljára elől forduló rendeknek könnyebb megértésére szükséges. — A' villany vékony hegyeken (cuspis) valamelly testbe nagyobb távolságról is csendesen, minden lövelés nélkül által megy, a' mi nem csak műszeri kémletek (machinai experimentumok) által eléggé békibizonyított, mellyeket én itt felhordani feleslegesnek gondolok;

hanem hogy a' természetben is tapasztalható értekezésemnek szinte utólján kifog tetszeni.

Az lévén értekezésemmel fő igyekezetem, hogy a' természeti tűneményekkel némileg azokat is megesmertessem, kiknek talán azok fel-fürkészítéséhez, és fáradságos fejtegetéséhez sem idejök, sem talán kedvök türelmök vagy alkalmazhatóságok nem volt; szoros iskolai rendet tartani minden villanyi műszereket, 's általok tett kémleteket (experimenta) felhordani, 's talán általok résszerént homályos is lenni nem akarok. Hanem minekutánna a' villánynak természetéről, mineműségéről, és főbb, 's különösen ezen értekezést tárgyazó tulajdonságirul elég röviden, de a' mennyire tehetségemben állott, világosan is szóltam volna; át megyek azon tárgyra, mellyet értekezésem fő irányjául választottam t. i. a' villámra, dörgésre, és villany-szivóra.

A' villámnak (a' köznépnél menykő) meghatározatát a' mennyire természeti mineműségében vétetődhetik már feljebb adám; a' szerint pedig a' mint a' felhőkben szemmel láthatón mutatja magát, nem egyéb, mint azon csavargós magát világosan mutató villany, melly a' felhőkből hirtelen elő csap, 's hamarsággal viszont elenyészik. Ezen villám eredetére és mineműségére — a' mint már érintém, — ugyan az, a' mi a' villany, csak az a' különbözés van közöttök, hogy ez csak mint amannak nemzője széledve rejtezik a' lég 's fellegekben, és előttünk mind addig láthatatlan marad, mig nem jobban öszve sűrül, nyuladva látható fénybe öltözik, 's egy felhőből a' másikba, sokszor hozzája meszszebb lévőbe is több apró fellegeken keresztül átrohan, vagy az útjában lévőket levegővel együtt széthasítja, és szörnyű erővel valamelly földi testbe alá, vagy valamelly földi testből egyik

vagy másik felhőbe lövel. — A' villám földre lecsapását igen előmozdítja az eső, melly szűnetlen csepegése vagy csorgása által mintegy szakadatlan levezérlője az öszve torlott villanynak a' kevesebbel biró földi testekbe; ugy szinte a' vastag felhők 's fen lebegő számos gőzök is, mellyek a' véle terhelt felhő 's a' föld között vannak; nem különben az igen terhes felleg, melly a' földszínehez közelebb száll, 's a' közben lévő lég-területet megkissebbíti, 's így a' villany ereje közelebbi befolyást nyer az alanti testekre; továbbá, a' köd, 's a' kürtőkből felemelkedő meleg füst; 's végre a' magasan felnyuló földi testek, mint p. o. a' nagyobb hegyek, tornyok, fák 's a' t. mellyek minthogy az alacsonyabbaknál sokkal közelebb érnek a' villanyt magában rejtő felhőhez, nagyobb erővel törekedik az leszálni ezekbe, 's ezek viszont hamarabb történhető következéssel szivják azt magok felé. Nem lehet azonban csudálni, ha egymástól nem igen nagy távolságra lévő alacsonyabb 's magasabb tárgyak között néha a' villám az alacsonyabba sujt belé, nem pedig a' magasabba; mert ha ne talán a' felhőnek, melly villannyal bővelkedik, hatásköre előbb eljut az alacson testhez mintsem a' magashoz, bizonyosan nem fogja azt kémélve elmellőzni, 's úgy a' magast felkeresni, hogy ebbé öntse ki azon felülegest, a' mit csak a' levegő rekesztett más tárgyaktól távol kebelébe, sőt az is megtörténhetik, és gyakorta meg is történt már, hogy egymáshoz igen közel lévő külön magasságu tárgyak közül az alacson lett inkább áldozatja hogy sem a' magasabb, mellynek bévalósítására én magam is hozhatok föl olly példát, mellyet azon szerencsétlennel mintegy 16 esztendő gyermekekről hallék elbeszélni, kinek apját illy környül-

állás közt emészté meg a' villám, ugyan azon helységben, 's csak esztendővel előbb hol én néhány hetekig időztem. — Egy Somogyi jobbágy ember t. i. ki ment rétvjére kaszálni, 's már ozsonna tájban lehetett az idő, midőn nyugot felől egy kis felleg közelgetett feléje, — mellyből minthogy nagy essőt nem várt, kaszálását mindegyre folytatá még akkor is, midőn a' felhő csak nem feje fölött volt; jobban megereedt azonban az esső, 's futó zápor módjára csorgott alá a' víz, villámlott, 's dörgött. A' szegény ember hogy valamennyire a' zápor ellen oltalmazva legyen, tőle alig 60 vagy 70 lépés távolságu bükfa alá akart menni, de csak alig indult meg, őt előlte a' villám 's a' közel lévő magas bük épen maradt. Világosan bizonyítja ezen történet azt, hogy csupán csak a' villanyos felhőnek mikint, és merre vonulta szerint, majd a' magasb majd az alacsonyabb testekbe csap le a' villám. Ritkábbak mindazonáltal az ollyas esetek, és az sem minden villámlással történik meg, hogy földi test emésztessék meg, 's romboltassék szét, mert így vég pusztulásra jutnának mindenek, sőt jutottak volna már századok előtt. Hanem mivel a' felhők egymáshoz legközelebb vannak, 's a' ritkább levegő által nem hátráltatik annyira a' villanynak elrohanása, legtöbbsnyire egyik felhőből a' másikba harmadikba 's így tovább szökelt, míg nem minden bizonyos távolságra lévő felhőkben a' villanyi súlygyen helyre áll.

Minden villám-csapódtával akár a' földre sujtson az, akár más felhőkbe, egy néha tompább, néha nyersebb csattogás és zugás hatja meg füleinket, mellyet mi közönségesen dörgésnek nevezünk. Származása ezen félemlétő hangnak az által okoztatik, hogy midőn a' vil-

lám valahová a' földre le, vagy más felhőbe iszonyu gyorsasággal át lövelt, az előtte akadályban lévő levegőt bámulásra méltó erővel szét pattantja. Hogy pedig ezen dörgés az át lövelés után mindjárt meg nem szűnik, hanem gyakorta igen hosszú ideig is halható, több okok által eszközöltetik; nevezetesen: mivel azon köz, mellyen a' villám keresztül csap, gyakorta hosszú és csavargós, 's ámbár rajta egy perczen lövell is által, azon köznek minden pontjából egyszerre fülünkbe nem jöhet a' hang, hanem csak lassankint, 's pedig úgy, hogy a' hozzánk legkisebb távolságban lévő pontból először, a' távolabból utóbb, a' még távolabbul még utóbb 's így a' legmesszebb pontból legutoljára. Innét van az, hogy midőn a' villám a' földre csap le, a' megsujtott tárgynak helyétől leghamarább érdeklí a' dörgés füleinket és ez legrendítőbben, a' távolabbi pontból utóbb, lassabban, 's így a' messzebbiekből mindég később erőtlenebbül, míg végre a' legutolsó pontból legkésőbb, 's leggyengébben. Minthogy továbbá a' villámnak egyik felhőből másikba ütésekor a' súly-egyenköztök háborittatik, így egymásra több ütések következnek, mellyekből a' hangok csak egymásután, 's váltólag hatnak el füleinkbe, midőn ott már a' lég régen elnémult, 's a' felhők nyugtan állanak. Némellyek a' hegyi viszhangtól is akarják kölcsönözni ezen hosszabb ideig tartó dörgést, azt állítván: hogy az először hegybe ütődött hangot az ismét másik oldalába üti, ez viszont más hegynek vagy hegy oldalnak, míg végre a' hang elgyengül 's lassanként egészen megszűnik. — Igaz ugyan hogy a' hegyekben a' hang sokszoroztatik, mindazonáltal nem csupán azon sokszorozva vissza csapódott hang okozza a' dörgés tovább ideigleni tartását, mert így a'

síkságokon vagy tengeren mindenkor csak egy csattanásnak kellene történni, melly mindjárt meg is szűnne, mert nem volna hegy, melly azt sokszorozná; a' mit csak ugyan nevetséges dolog állítani, mert ellenkezőt bizonyít a' mindennapi tapasztalás. Mások végre, azt magoktól a' fölhóktól is akarják következtetni, mellynek helytelen voltát azonban kiki átfogja látni, ha a' felhőknek természeti alkotásokat, és engedékenységeket tekintetbe veszi; mellynél fogva nem képesek a' beléjük ütődő hangot olly erővel vissza verni, hogy az ismét hallhatóvá legyen. 'S nem tartaná - e valaki azt eszelősnek, ki azt állítaná, hogy a' földre leszállott sűrű ködben (a' mi tulajdonképen csak a' fölhó is) kiáltozását viszonzni hallá, 's még följúl reá ezen állítása mellett nyakasan meg is maradna, vagy tán védelmére erős szó-vitát is kezdene. A' dörgeési hang azonban nem egyenlő irányzatban kisebbül 's mulik el soha, 's nem egyformán hat füleinkbe is, azért, mert azon útnak mellyet a' villám lövellésekor tesz egyenetlen, csavargós, 's gyakran keresztülkasul menő pontjai nem egyforma távolságra vannak tőlünk, 's így ha némelly több pontok egyenlőn távolak, azokból a' hang egyszerre 's következésképen sokkal erősebben is hallatik, mint azon pontokból, mellyeknek majd nem mindegyike külön távolságba fekszik 's a' mellyből minden hang, más perczben támad, és terjed felénk el. — Hogy pedig a' dörrenés a' villám csapás után sokábbra halhatik, onnét jó, mert a' világosság csak nem ugyan azon pillanatban, mellyben helyéből ki-lövell szemünkbe tűnik, mivel az olly sebességgel terjed, hogy egy secunda alatt 42 ezer mérföldet befut, míg a' hang azon idő alatt csak 173 párizsi ölön megy keresztül, 's így sokkal

későbbben is hallatódik a' villám látása után. Hogyha tehát p. o. a' villámlás után 6 minutum mulva következik halhatólag a' dörgés, jele, hogy az hatszor 173 ölön jött fülünkig keresztül, következőleg hogy a' villámozó felhő tőlünk 1038 lábnyi távolságra van. E' szerint minden villámozó felhőnek távollétét könnyen megtudhatni. Hiában való tehát sokaknál a' villám, és dörgéstől való nagy félelem, melly őket égháború alkalmával úgy annyira elfogja, hogy csak nem magokon kívül rettegik általa megemésztődéseket 's haszontalan félelmek, fohászokodásaik, 's sopánkodásaik által magoknak 's nem ritkán másoknak is terhekre vannak. — Nevetést, vagy inkább szánakozást érdemel sokaknak vak babonásokodások, 's hiu bizalmokban képtelenségekhez való folyamodások, mellyek által magokat a' villám elől bátorságba gondolják helyheztetve lenni, 's mintsem óvásokra valamit követnének el inkább magokat azon haszontalanságok védelmére bizzák, 's így nem ritkán bohóságaik által, — mellyeknek igaz nem csupán ók az okai, — vigyázatlanok, 's gondatlanok lévén koldus botra jutnak. De egyébként is haszontalan a' rendfeletti félelem, sőt gyakorta nagy észgyengeségének, vagy vétkes léleknek bizonyos jele. Mert mitől retteg az igaz, a' nemes szívű ember? villámtul-e? épen nem — nyugtan nézi ó a' hatalmas természet rontó erejének küzködéseit 's ha az ótet is találja, nem retteg, mert nem érez, nem tud; — ha nem, — él, és másokat ijedelmi szorongatásaik közt csendes guny mosollyal bocsát odább, de csak úgy ha ezt, megérdemlik, — 's a' kik megérdemlik, mert ön vétke nélkül tudatlant kacagni nagyobb tudatlanság jele; de ki a' fény előtt készakarva is bezárja szemét, hogy a' sötétben annál biztos-

sabban szeghesse nyakát, nem gunyra, nem kacajra méltó-e? ugyan kit emésztett meg a' tőle látott villám? 's azon szerencsétlenek közül kik martaléki lettek, láthatá-e csak egy is azon lángot, melly őt előlte? bizonyjal nem, mert minekelőtte azt láthatná már földre sujtva végsőt lehellett. Könnyű halál! ne rettegjük tehát a' villámat, és dörgést, mert mig látjuk 's halljuk nem tarthatunk tőle, hogy eloltsa éltünket, ha pedig talált, — látása, és hallása nélkül enyészünk; nincs gondunk többé létünkre, 's fájdalom nélkül szállunk a' semmiség ölébe.

A' villámhoz majd nem tökéletesen hasonló a' villború (corruscatio), melly nem egyéb, mint az igen magas felhőkben dörgés nélkül kilövellő 's egyikből a' másikba által csapó kevesebbé sűrült villany. Minthogy az igen magas felhők körül sokkal ritkább 's vékonyabb a' levegő, mint az alacsonyabbaknál, a' kilövellő villám útjában nem akadályoztatik általa annyira, hogy annak szétpattantásából származó hang szinte a' földre lejuthasson, hanem még feljebb a' levegő tágas körében elhal, 's hallhatatlanná lesz. Ezen villboru nem csak akkor látható, midőn terhesebb felhőktől sötét az ég, hanem akkor is, midőn mi csak alig vehetünk ki néhány fejéres fellegeket, 's midőn az ég egészen tisztának látszik is; mellynek ártalmától már a' köznép sem tart, sőt azt hosszasan leendő jó idők jelének tartja, 's közönségesen ég-tisztulásnak nevezi.

Minekutánna a' villanynak természeti tulajdonságai hosszas vizgálat 's kémlelés után mind inkább inkább világosságra hozattak, arra is kezdtek némellyek figyelmöket fordítani, valjon miként lehetne ezen nagy erő kártékonyságának némünémükép akadályt vetni, 's azt nem csak

tulajdon személyünk hanem marháink, 's vagyoinaktól is eltávoztatni, vagy inkább erejét annyira elvenni, hogy annak rossz következményei ne lehessenek; mely több évek lefolyta 's természetének megismerése után elég nagy tökélyben végre is hajtattott. Mert noha egész bátorságba helyezni ereje elől semmit nem lehet is, vannak mindazonáltal olly módok, mellyek által nem csak ön személyünk, hanem vagyonunk is némünémükép óvattathatik, hogy a' tudatlanság, vagy vigyázatlanságnak áldozatja ne legyen. Különösen a' mi ön magunk személyét illeti: vigyázzon kiki, hogy égi háború alkalmával gőzös, nedves szobába ne legyen, közel a' falhoz, érczekhez, 's egyéb villany vonó testekhez ne álljon, ablakjait, 's ajtaját úgy nyitva ne tartsa, hogy a' levegőnek szabad keresztül vonódása lehessen, és annak irányába ne helyezze magát. Ha pedig valakit a' vihar térségen, vagy mezőben ér utól, ne szaladjon, hanem utját csendes léptekkel folytassa, 's inkább a' szabad ég alatt álljon, vagy a' mi még jobb feküdjön le, mint sem hogy fák alá, vagy hegyek oldalaiban lévő üregekbe rejtőzzen, vagy kepékbe, baglyákba 's kazalokba bujjon, vagy talán élesített tüze mellett megmaradjon; mert inkább elszenvedheti valaki életben az átázást, mintsem hogy annak elmellőzése miatt attól megfosztassék. A mi pedig vagyoinainkat illeti: legbátorságosabbá tehetjük azokat, ha épületeink tetejébe villany' szivókat rakatunk. Emléttém a' villanynak azon tulajdonát, hogy vékony hegyes testekbe a' levegőből észrevehetetlenül által megy, és azokból viszont más testekbe ömlik el, úgy hogy mintegy erejétől megfosztva semminek nem képes ártalmat okozni, ezen tulajdonságának ismerete adott alkalmat villany-szivóknak kigon-

dolására, mellyek nem egyébből állanak, mint meghegyesített 's az épületek tetejére helyezett egyenesen fenálló vas - póznákból, mellyek a földel is közösülésbe vannak. Van egy más alkotásu villány-vezető is, melly csupán csak a háztetőjén nyulik el hosszat, felálló hegyes vaspózna nélkül, 's ennek haszna csak abban áll, hogy az oda már lecsapot villámat levezeti a földre, nem szívja pedig ki a felhőből minekelőtte még kilövellene mint a másik; 's így néha megtörténhetik, hogy ha a vas vagy igen megrozsdásult, vagy megtörött, arról a háztetőbe is át löveljen, 's azt lángba borítsa; legjobb e kettőt egyesíteni, úgy azonban, hogy az egyenesen felálló vas pózna a háztetővel egyarányzatban lévő hoszú vasszállal minél jobban öszve forrasztva legyen, 's az a tetőt meg ne fekügye, hanem annál mintegy 8 hüvelknyivel feljebb emeltesen, hogy a levegő körül folyhassa. Nem elég mindazonáltal ehhez akár minő vékony vasszálat venni, mert ez hamar elolvad 's akkor a veszélt el nem távoztathatja, hanem legalább is kell, ha gömbölyű a vas, fél hüvelk átmérőjűnek, ha pedig négy szegletű $\frac{3}{4}$ rész vastagságúnak lennie. Az egyenesen felálló hegyes vasnak továbbá a házfödelénél legalább 7 vagy 8 lábbal magassabbnak kell lenni, 's ha az épület hoszú, nem elégséges csupán egy, mert ennek hatalma csak 39—40 lábnyira terjed, 's így azontul a lecsapást nem semmisítheti meg, sőt jobb, hogy ha ezek még 39 's 40 lábnyinál jóval is közelebb helyheztetnek egymáshoz. Ezen villány-szivók különösen hegyekkel körül vett sikon fekvő városokban sőt falukban is úgy ányira használtatnak, hogy alig van egy vagy két ház mellynek tetején szemlélhetőek ne volnának; vegyük ki azonban Magyar országunkat, mert még mi ab-

ban is, szinte mint más számtalanokban elannyira hátra vagyunk, hogy ámbátor évenként számtalan szomorú történetek esnek, mellyek az ugy is eléggé nyomorult földnépét még nagyobb szükségbe döntik, mind a' mellett még a' veszedelmesebb helyeken is villany-szivót csak elvétyve szemlélhetünk. A' készítményi villany-szivóknak szükséges voltát mindazonáltal némelly helyeken maga a' természet pótolja ki p. o. magas hegyek, fák, nagyobb folyók, kiterjedtebb tavak, 's mocsárok által: ha t. i. valamely helység vagy város, egy magasban felemelkedő hegynek oldalába fekszik, vagy hozzá igen közel lévő hegyek által kerítettik körül, akkor több viharok fognak ugyan szomszéd hegyeikbe és tartósabban ledörögni, de, ők villámjaitól nem retteghetnek mert azokat a' hegyek fogadják keblökbe. Így van ha a' házat magasra felnyult fák árnyazzák; így végre hogy ha közelten nagyobb folyók, tavak, vagy mocsárok vagynak; mellyből minthogy szünetlen gőzök emelkednek fel azokon mintegy szakadatlan vezetón legkönnyebben találnak utat a' földre hullani. Hogy végre barmaink mind épületeinkben, mind pedig a' szabad ég alatt a' mennyire lehet veszedelmen kívül tartassanak, szükséges ólaikat mindenkoron ugyan, de leginkább közelítő égháboru előtt kiszellőztetni, 's ha egyenként külön ólba zárni nem lehet is, legalább sok darab egyú ne rekesztessék, mert azok szünetlen kigőzölésök 's leheletök által a' körülök lévő levegőt mind egyre melegítik, szünetlen mozgásba hozzák, 's az által azt eszközlik, hogy könnyebben talál a' tolyongó levegőn keresztül hozzájuk utat a' villám. Ha pedig azok kün a' levegőn szabad ég alatt vannak, nem kell azokat, még egyenként sem, annál kevésbbé pedig

seregenként öszve hajtani, hanem kün megállítani, 's nem csak öszve nem hagyni bujni, hanem a' mennyire lehet egymástól elszéllvedve tartani mind addig, még a' veszélyt okozható fellegek elvonultak.

Jegyzéskép még néhány szót arról is: ha valjon lehet-e a' harangozásnak némi befolyása a' villámmal terhes felhőket a' faluktól eltávoztatni, vagy azokat eloszlatni. — Ez az előítélet nálunk az egész közönség agyában olly gyökeret vert, hogy ha netalán valaki őket annak végbevételében akadályoztatná, készek volnának kapára kaszára kelni, 's úgy hajtani végre ezen bájos erővel bíró cselekedetet. 'S miért ragaszkodnak olly igen ezen szokáshoz? — mert apáink idejében is harangoztak a' felhő elejbe; ennél fogva olly hathatósan hozzá szoktak látni a' kolompoláshoz, hogy félbe nem hagynák, ha a' villám tornyokba sujtana is belé; 's ha netalán ezen hosszas verődés alkalmával a' kis harang elhasad, a' jó mester az öreg harang kötelébe csipeszkedik. — Hát mi hogy ítéljük ezen régi szokásról? valóban úgy mint más sok régi szokásainkról kellene itélnünk, hogy t. i. szokták, de rosszul szokták, 's szokjunk mi jobban. A' harangozás által elterjedő hang ugyan is egyebet nem mivelhet, minthogy a' tornyot körülfogó levegőt rengő mozgásba hozza, 's így talán valami kevéssé a' tőle nem igen távol lévő villannyal tölt felhőket is, de azokat széllyel nem oszlathatja, valamint nem képes szétoszlatni a' ködöt, mellyet a' köztapasztalás eléggé bizonyít; megtörténhetik inkább az, hogy a' torony körül mozgásban lévő levegő könnyebb út engedjen a' villámnak a' toronyba való becsapásra. Hagygyuk el tehát ezen régi, ugyan, de haszontalan szokást, 's ne vásítassuk hijába vagy repeget-

tessük meg harangjainkat, mert azoknak öntése pénzbe kerül, azzal pedig — sajnos — igen kevéssel birunk!

K—ss Endre.

5.

Ts. Baranya Vármegyéből Terehegyről Febr. 20dikán 1831dik eszt.

A' szőlőnek legújabb, és most fel-
talált ültetése módja.

A' szőlő ültetésben tudtomra még eddig tsak vagy:

A' fa vagy vas-nyársal éltek a' szőlő-
művesek, melyet egy fejszével a' földbe lever-
tek, azután vele a' lyuk széleit vagy oldalait
köröskörül kifeszeggetvén felhúzták, és azon
lyukba a' vesszót bele dugván köröskörül földel
betöltötték, és egy bottal megtömködték.

A' kik pedig jobban akarták:

Egy keskeny vagy az úgymondatott:
vermelő kapával 2 vagy 3 suknyi hosszú
árkot ástak, és abba a' vessző szálat 2öt 3at
bele állítván, alól a' kihányt földel, feljül pe-
dig trágyával az árkot megtöltötték.

Ezek közül én egyiket sem hagyom helybe,
mert: a' karóval való ültetésnél nyo-
morúltabb mód nem lehet a' szőlő
ültetésre, mert valamint akármelley más leg-
nemesebb plánta is ha 'sinlődik, és rossz gond-
viselés alatt van, elaljasodik; úgy a' szőlő-vesz-
ző is akármelley könnyen foganszik és tenyészik
is a' jó földben és jó gondviselés alatt, — de ha
az eddig való mód szerint a' karóval kitömött
kemény oldalú lyukba dugjuk, nagyon ritkán
foganszik meg, és ritkán lesz belőle igazi gyö-

keres tőke; mert az alsó vége a' vesszőnek a' hol legtöbb gyökeret kellene annak hajtani, — egyenes állásba, és a' legsoványabb földbe esik, a' hol sem jó földel sem trágyával nem segíthet- ni rajta (sok fiatal korában már megvénült, ezen módon ültetett tőkét láttam, hogy azon vékony gyökerei, mellyeket alól hajtott, a' kemény agya- gon keresztül nem bujhatván a' lyuk szélén kö- rös körűl felfelé tolokodtak és a' földszíne alatt ütötték ki magokat imitt amott a' hol t. i. tá- gabb és jobb földet értek). Hát ha még azt is gondolóra vesszük, hogy az ilyen vesszőt még ki is hegyezik, és az alsó két bötykei közeit vagy meghámozzák és mezítelenítik az eddig való rossz szokás szerént minden héjjától vagy legalább körös körűl a' haját felhasogatják, és így a' lyukba leszúrván, a' mellyen ép szemek vagy bimbók még az oldalain megmaradtak, azokat is a' töméskor a' bot végivel össze törni zúzni, és így a' meggyökeredésre szinte alkal- matlanná tenni szokták; azt hogy vagynak még olly szörnyű emberek is, kik a' vessző alsó végét egy darabban egy fára fektetvén fejsze fokkal össze rontsolják, nem is említvén.

Én egynehány ezen módon ültetett vessző- ből nevededett már 5 esztendő s tőkét nagy vigyázással felásatván úgy tapasztaltam: hogy a' meddig így kihegyezve és hajóktól lefosztva voltak a' vesszők, addig mind elrohadva vol- tak egyik úgy mint a' másik, és tsak a' föld színe alatt 2 izen hajtottak egynehány gyökere- ket a' hol t. i. jobb földet értek és bimbóik épen maradtak.

Ebből világos: hogy a' szőlő-vessző ren- d- szerént tsak a' bimbókon vagy tsomó- kon hajt gyökeret, és ott a' hol a' héjja lehámozva nintsen, a' végén is.

A' kapával az árkokba való ültetés ellen nints más kifogásom mint az , hogy igen sok idő, vagy napszám vesztegetéssel, és így sok költséggel jár, — a' 'sinórra való munkálkodásnak nagy akadálya, és ezen módon sok trágya vesztegetődik el, melly a' vesszőknek nagy mértékben feltöltve több kárt tesz mint hasznot, nem tsak azért hogy a' nap kiegészíti, hanem azért is, hogy a' Vakondák és más a' ganéba siető férgek kivált télen az ilyen csomó trágyára rá akadván a' vesszót megrágják és elrontják.

Ezen új ültető furú pedig mind ezen fogyatkozásokat kipótolja, mert:

1) Egy ember ezzel annyit dolgozhatik mint a' kapával való ültetésnél 7. az az hét ember, és sokkal helyesebben.

2) A' földet össze nem tömi, hanem tsak a' maga rendes állapotjában hadja.

3) Csak akkora lyukat tsinál, a' mekkora a' vesszőnek szükséges, és így sem több föld kihányásával, sem a' sok föld vissza temetésével nem kell az időt vesztegetni.

4) A' vessző ez által egész a' legalsó végéig megjavított földet nyer.

5) A' 'sinór kiköttetvén a' mellett a' rendes mértékre az az másfél vagy (2. lábnyira) egy karóval egész soron egy egy kis szurást teszünk mindenütt a' hol a' vesszőnek a' helye lesz, és azt a' furú centrumába vévén egy hajszálnyira sem tévesztjük el.

6) Akarmikor az idő engedi, ezzel a' lyukakat egész esztendőt által készithetjük, 's mikor osztán a' gazda legjobbnak látja a' kész lyukakba egy két emberrel a' vesszőket ezerenként berakattathatja 's tömetheti, kivált ha előre a' gyepszint elkészítette vagy más jó porhanyó földet kaphat; (mert egy két össze marék por-ga-

nét akarmikor tetejébe lehet vetni). Az én íté-
letem szerént ősztől fogva a' szőlő kifakadásáig
mikor az idő engedi, a' vesszót mindég lehet
ültetni.

Az ültetés módja.

A' kijelelt helyeken a' furút lenyomjuk, fél
lábbal egész terhünkkel reá nehézkedvén egyet
fordulunk vele, akkor a' magába szedett földet
kihuzzuk, egy baltával rá ütünk a' vasára, 's
a' benne lévő földet azonnal kirugja magából —
de még egyszer a' lyukba eresztjük, és ezen
második megnyomás és fúrás által kész egy jó
suknyi mélység vagy gödör, melly olly egyará-
nyos, mintha esztergályba készült volna. Ekkor
a' vesszót a' déli oldalába dugjuk a' gödörnek
az alsó, az északi oldalra támasztjuk pedig a'
felső végével, a' gyepszint vagy más porsás föl-
det ekkor a' lyukba töltvén egy kapa-nyéllal a'
földet lenyomjuk de tsak módjával és gyengén
a' vessző mellé, melly tömés által a' vessző alsó
vége a' gödör fenekén keresztül hajolván egy l
forma állást nyer, melly a' meggyökeredésre
legalkalmatossabb helyheztetése a' vesszőnek. A'
feljül maradt üres helyet osztán por-ganéval kell
betölteni (mert a' töméskor 3 vagy 4 újnyira
vagy egy tenyérynire is leesik a' tág föld, vagy
akkor mindjárt vagy másszor is akar mikor.

Az ültetni való vesszót a' mint a' tavali haj-
tás kisarjadzott, ott kell fain óra rugóból ké-
szült kis kézi fűrészszel épen keresztül metszeni
— nem pedig részült vágni, de a' kinek az nints
jó éles metsző-késsel is megteheti, tsak hogy
fel ne hasadjon a' haja vagy a' fája is. Ezen
vesszót tsak a' kattsaitól megtisztítva azomban
kell elültetni, és a' földön feljül két szemre el-
válni. Az így ültetett vessző még a' végén is
gyökereket hajt, mert a' haja nints lefejtve. Ha

mindjárt nem ültethetjük mikor leszedődött a vessző, tsumóba kötve tsak akkor tanácsos hagyni, ha folyó vagy más vízbe állithatjuk alsó végével, de ha földbe kell temetni, akkor a tsumóból ki kell óldani és egy hosszas árokba végig úgy elszéleszteni, hogy ha lehet minden vessző szál-földet érjen, mert a² belől esők a tsumóba penészt és rothadást kapnak, és béleik megvesznek, következképen ültetni nem alkalmasok: amúgy pedig akármeddig elálhatnak felső végeik feljúl maradván a földön. A² jó fajtákat szüretkor keskeny szeletekre hasogattott, és a² vessző-szálakra kötött rongyokkal megjelelhetjük; de a² vesszőnek vékony béle, és a² vesszőn lévő tsuta helyek is kimutatják, mert a² melly szép piros érett vesszőn sűrű bötykők és 2—3 's több tsuta helyek vagynak bátran elültethetjük.

A² szőlő javításnak ennél könnyebb és oltsóbb módja nem lehet, a² kinek hát szöllejében elvénült és terméketlen, vagy rossz fajta tókéi vagynak, vágja ki, és helyébe ezen móddal ültessen jó fajta vesszőket, így a² legegészesebb tókéi lesznek egynéhány esztendő múlva.

Ezen fúruval elültethetjük a² gyökeres vesszőket is, de ha meggondoljuk, hogy midőn azon helyekről kiszedetnek gyenge gyökereik megrongáltatását sok ideig sínlik, és termések ismét jóval hátrább marad. Legjobb a² válogatott jó vesszőket egyszerre tulajdon és állandó helyekre ültetni, és ott jó gondviselés alatt növéseket siettetni. Külömben is igen bajos az oskolába nevelt vesszőket számon tartani, mellyek a² lugasnak, mellyek pedig tsak alacsony tókének valók, és a² rossz termésnek épen ott van egyik oka, hogy a² szőlő fajok természetekkel ellen-

kező módon miveltetnek. (Ezért volna jó a' szőlőnek mindenféle fajjait leírni és közre botosítani). Az így ültetett szőlőt még a' 3dik esztendő előtt meg is kell osztán trágyázni, ha sovány a' földje, hogy a' fiatal tőkék növésekben meg ne tsökkennyenek.

Az oltás nemei közt a' pepetselő-dést, és a' reá való azutánni nagy vigyázást, melly nem könnyű nagy tábla szőlőben — tsak a' hasítva való oltás érdemli meg, mert az legbizonyosabb, és hamar is terem; a' furúval való oltást, szemzést talám maga nem is próbálta a' ki javasolja; mert tapasztalásomból tudom, hogy egyik sem ér semmit, — de az így (hasítva) beoltott tőkék is a' hasítást soha el nem felejtik, és mind végig megmaradó lassan emésztő sebet viselnek, melly előbb utóbb kiveszti őket, hanem ha 2dik vagy 3dik esztendő — vékonyabb vesszőre olthatnánk, mert azon fiatal része könnyebben elforhatná a' sebet. Egy ilyen módon beoltva letétem a' vén tőkét és a' legegészségesebb tőke lett belőle.

A' por bujtás által is az anya tőke nagyon romlik, kivált ha a' mint sokszor megesik másikk esztendőre az anyától el nem választják a' gondatlan szőlőművesek.

És így: a' vén tőkét ha jó fajta legjobb egészen letemetni és két 's három szál vesszejét hagyni fel helyette, ha pedig rossz fajta vagy arra való vesszeje nints, kívágni és jó vesszót ültetni helyébe.

Hogy a' furúnak formájával minden megismerkedhessen. Vegyen elő (vagy képzeljen magának és ahoz intézve tsináltasson) egy olyan vasat, mellyel a' sátor csináláskor a' Kalmárok szoktak élni a' gödör ásásban.

Az ilyen vasat tűzbe kell tétetni egy mesterségét jól értő Kováttal és kiszélesíteni olly móddal, hogy a' vasnak két széle lefelé mindég messzebb áljon egymástól p. o. feljül 2. alól 3. újnyira, vagy egy kevésbé még messzebb is. — Az így belől üressen maradott cylindere: forma vasnak felső része szűkebb alsó ürege pedig mind inkább bővebb legyen, hogy a' bele szorúlt földet könnyen kirúghassa: de nagyon meg kell jegyezni, hogy ezen furú kerülete nem elég hogy fél kört vagy circulust formáljon, hanem annál szélesebb hajoljon egymáshoz, különben a' földet ki nem szedi és így semmit sem ér, — ha pedig nagyon össze érnek a' szélei (a' mint az említett vas eredeti formájába árultatik) ismét a' czél ellen van, mert a' földet ki nem lehet belőle szedni.

Alsó C forma kerülete köröskörül és a' két felfelé menő szélei igen élesek legyenek. Feljül ezen fúrunak van egy köpűje (kávája) is, mellybe jön a' nyele t. i. egy kétágú fa mellynek 3/4 formája van. Ezen nyélnek szárait két suktól fogva 3dik fél sukk hosszúra kell hagyni. Magossabb ember' keze hosszabb, alacsonyabb röviddebb nyelet kíván. Mindenik szarvának végire egy kis fogintót, vagy egy kis hosszukás gombotskát kell tsinálni, mellyet az ember megmarkolván mind letólni, mind felhúzni könnyebb legyen, mellyet t. i. mikor lenyomódik, kétkézzel tartani kell. Ezen furú ha akkora üreget tsinál, mintegy savanyú vizes üveg kerelete, untig elég. Ha sovány a' föld, akkor bővebb, ha kövér, szűkebb is lehet a' furú kerülete. Nékem ezen okból kisebb és nagyobb furúm vagyon, Ezen furúval való ültetés előtt a' földet nagy gondal elkészíteni nem szükséges, — elég mind össze is, ha a' gyp felső szine leforgattatik

vagy ekével vagy ásóval, úgy is az új tőkéket valahányszor a' többbit szokás szinte úgy kapálni, tisztogatni kell, hogy a' gaz el ne fojtsa őket.

Egy szóval ez a' furú olly együgyű, de még is a' czélnak annyira megfelel, vagy az ültetésre olly igen alkalmas, és mindennek, a' ki még eddig látta, annyira tetszik, hogy azon kell tsudálkozni, hogy illy' későre maradt ennek fel-találása és használása.

Pápai Bénéámin,
Prédikátor.

6.

*Némelly Bodrogekői szónak feljegyzése, 's magyarázatja *).*

Abajdocz, kétszeres gabona.

Ágybér, párbér, a' hívektől papoknak adatni szokott adó.

Álló, tetszetes távolságra egymástól földben ásott négy ágas, mellynek kettejére a' tetejébe keresztül egy egy rúd tétetik, és ezen két ellenesen álló rúdra akasztatnak szárítás végett a' dőhány-fűzések.

Apacs, (Szabó Dávidnál Para) a' gyalomnak két végén lévő rudacska, mellyel a' gyalom vizerányosan tartathatik.

Asszonyember, asszony (Weib),

Bagoly-tüdő, aszalt alma.

Bak, egy része az eszvátának, mellyre a' fonal feltekertetik.

*) Ezen szógyűjteményem néhány olyan szót is foglal magában, melly a' szótárakban fel van ugyan jegyezve, de az értelme nem eléggé meghatározottan irattatott fel, néhol pedig a' szóejtésben akad egy kis különbség.

Balkon, görbe fa a' hidasban, a' ladikokban,
és talyigán, mellyen a' gerendely fekszik.

Bálvány, száraz malmokban a' kerengő' agya 's
egyszer'smind tengelye.

Bandzsali, bandzsa, bámész.

Bambu, együgyű.

Beömlíteni, behorpasztani.

Bincsök, csombók, görcs.

Bilizna, (Szabó Dávidnál Belezna), gáncs a'
vászonszövésben, mikor egyik a' feltekert
szálakból elszakad, és azt sokáig öszve nem
kötvén utat hágy a' vásznon.

Bogározni, csintalankodni, viczkádozni.

Bolyó, a' kis gyermekeknél almát jelent.

Bolyókás, bohó.

Buksi, nagyfejű, nagy fő.

Csával, vagy Csára menni, balra, hozzád.

Cseléd, gyermek, pulya.

Csecsebecse, apró játékos darabok.

Csecserélni, dévajkodni.

Csenderíteni, elcsipni, lopni, lopogatni.

Csereficsélni, trécselni, beszélgetni.

Csippel-csoppal, apródonként.

Csidu, kis csikó.

Csiling, olyan szőlőfürt, a' mellyen csak egy
két szem vagyon.

Csikotó-fa, foglaló a' talyigán, vagy szán' rúdján.

Csobak, a' fáról levágott száraz görcs.

Csitri, rövid, elvágott haj.

Csutka-kalapács, a' czinkeknek verhenyeges be-
gyű nagyobb faja.

Csúszó, kigyó.

Csüllő, azon eszköz, mellyen a' fonál (szövés-
hez való) csükre gombolyittatik.

Csólnok, ladik.

Czikázni, bolondoskodni.

- Czipók, (egyes számban) felálló görbe fa a' hidasok' oldalán, vagy czipó.
- Czevere, 8—9 esztendős lyánka.
- Czobukálni, bukdácsolni, mint a' mély hóban szokott az ember.
- Czolop, nagyobb czövek.
- Czupér, czupéron, meztelen, meztelenül.
- Dagonya, marha által felvert sár.
- Debró, debre, gödör, mély vízmosás.
- Dercze, búza-korpa.
- Dideregni, reszketni a' hideg miatt.
- Dücskő, kis fatő.
- Dülőföld, vagy dülő, azon vetőföld, melyre több földek véggel kijárnak.
- Dünyögni, a' sipfúvás, furuglyázás mellett a' torkával zúgni
- Elbandzsalodni, elbámúlni.
- Elevérő, jókor-érő, elején-érő.
- Elkämpicsorodni, mikor a' labtó, vagy más dolog két ellenkező oldalra a' nap' hevétől meghajlik, elgörbül.
- Eltepertélni, elkészálni, a' háztól elmenni.
- Eszváta, szövőszék, vagy azon eszköz, melyre az asszonyok a' fonalat vetik, mikor azt bordába szedik.
- Felgyaporodni, felnőni, felserdülni.
- Felpoczololni, felpólczozni, magasbra emelni.
- Fentes, emelt, domborodott.
- Fergettyű, vagy forgattyú, az ablakokon szokott lenni bádög-füsthajtó.
- Fészkelődni, nyugtalankodni.
- Fogyasztani, a' harisnya-kötésben egy szem helyett kettőt venni.
- Füllő, füllőbe tenni, a' nyers dohány-leveleket egymáson hagyni egy üdeig, míg azok valamennyire meg nem sárgúlnak.

- Galaginye, galagonya, vagy abból csinált furkósbot.**
- Gágó, olly horogforma fa, mellynek egyik hosszabb végére a' dohány-fűzér' pórázza kötöttek, 's a' horog forma végével az állóra akasztatik, vagy más szegre.**
- Geher, száraz, sovány.**
- Gerebeny, ecselő; a' vastag-fogún nagyolni, a' vékony-fogún aprózni szoktak.**
- Gombojig, gombolyag, gombojag.**
- Gornács, a' fának elkórhadt száraz ága.**
- Gurdaly, gordon, góró, góré.**
- Gyalom, halászó hosszú szék.**
- Gyoszom, a' tóban nőni szokott tapadó fű.**
- Hálók' nemei: b o k o r - h á l ó, hosszúfarkú, melly a' bokor alá, dugatik, és felől zurboló fával lökdöstitik. K é t k ö z, gyalomforma háló, de csak 3. legfellyebb 6 öles. K a p a r ó - m e r í t ő l e s ő - h á l ó, ezek fonálból vagy is madzagokból vannak készíve. T a p o g a t ó - h á l ó piramis formára vesszőből köttetik.**
- Hajsszal, vagy hajszra menni, jobbra, tóled.**
- Hamvas, a' szapulóban felől lévő lepedő, mellyre hamu tétetik.**
- Hasitvány, hasábfa.**
- Hejjehujja, búj bele Balázs lovat ád az Isten.**
- Heregni, körögni.**
- Hejjő, hejjú, héja, kerra.**
- Hodrász, hadrász, verbunkos.**
- Hont, hant, gyöp.**
- Hurkos, tarisnya.**
- Hóre, hórébe menni, a' lakadalom után más nap ha a' menyasszony' szülői, 's atyafiai vendégeskedni mennek a' vőlegény házához.**
- Írgye van a' kenyérnek, írje vagy szalonnája van.**
- Iszákos, részeges.**

Igyók, majd, mindjart.

Kabóna, keresztfa fölül a' házfedél tarékján,
 hogy a' szél meg ne kezdhesse a' szalmát;
 — v. ekefogaló.

Kajács, két különfelé hajlott görbeség, mellyből
 zsinór után egyenességet nem csinálhatni.

Kalobáini', a' lavaskatonáknál kotiskákkal vala-
 mi darab deszkára jelt adni.

Katlankóró, katankóró, kattang-kóró, vad czi-
 kória.

Kármentő, a' csűr szakasszának belső oldalfala.

Kalokány, kolokány, karlokány, tóban nőni
 szokott szűrő fűnek neme.

Kamócza, így neveztetik azon len, melly az első
 ecsetelésből lehulván újra megecseltetik, és
 ebből marad azután a' szösz. A' kamócza
 itten másképen L e n k o c s-nak is mondatik.

Kanálos, kanáltartó.

Kelepce, boczfa-vesszőkből készült madárfogó
 kalyitka.

Kecz, kocza fiasztató.

Keczke, ólakban lévő takarmány-tartó rekesz.

Kikirics, kivirics-kükörce, kikircs.

Kicske, öszvekötött zsúpcsomó, mellyel a' há-
 zakat fedik.

Kocsozni a' dohányt, az oldal fattyusarjait le-
 tördelni.

Kovászfa, kétágú, egynyelű fa, mellyet a' ke-
 nyérsütésnél tekenőre tesznek, mikor a'
 kovászt megteszik.

Kustorogni, ácsorogni.

Klögör, gömbölyű nagy szalonnás galuska.

Korcz, a' lábravalónak felső behajtott varrása,
 mellyben madzag szokott lenni.

Kuczik, kemencze' oldala a' tüzhelynél, puszik.

Kostribus ember, adófizető.

Kusi, kusa, megcsonkított.

- Kótyomfity, nauci-flocchi.
 Lakó, zsellér, alzsellér.
 Laza, kövér, ledült gabona.
 Lazás élet, gazos.
 Lazásfa, terméssel megrakott fa.
 Lábos, hiba a' vászon szövésben, mikor a' hátulsó nyüstbe vesz az ember két szálat, 's az elsőbe is kettőt, és így a' szövést tovább folytatja.
 Lednek, bükköny.
 Lejen, jelen.
 Lebzselni, henyélkedni.
 Léhás mag, üres, könnyű mag.
 Lihó, Livó, fatölcsér.
 Lógnazik, hintázik, lóg.
 Lucskos, vitztól, harmattól nedves.
 Lucsok, mocsok, szenny.
 Makkverő, makacs, bátor.
 Manga, evedző a' hidason.
 Meghornyódnizni, meghornyosodni, meghernyósodni.
 Megzúlni, ha a' tehén felszáritja a' tölgyét, azt teszi.
 Nyakócz, nyakóczon, meztelen, fedetlen nyaku, vagy nyakkal.
 Nyiffancs, nyifákoló, rivó.
 Nyiszolni, nyiszálni, sértve vágni.
 Órmó, a' hidas' vagy zselyép' oldala.
 Ostortelek, azon szijjacska, mellyel az ostor a' nyelhez köttetik.
 Öböl, ragya.
 Öszveszilálni, öszvebontani, öszvezavatni.
 Paczok, rövid darab fák, mellyek a' szarufákhoz verődnek, hogy a' házfedél ez által horpadtabb legyen.
 Pacsmag, tüzfecskendező a' kovácsoknál.
 Páczikó, páczácska.

- Pápir, az üszöknek vagy zsarátnak pihforma elhamvadása.
- Paczkázni valakin, poczkázni, megvetéssel bántani valakivel.
- Palánt, palánta, plánta növény.
- Pallólni, egy kenyérnek való tésztát szakajtóban forgatni, 's kidolgozni.
- Pattibúza, rostán tűzfelett pattogatott tengeri, vagy is kukoricza.
- Páhogni, lihegni, lelkendezni.
- Pályha, a' gyalomi felső részén lévő gyékénykötelek, hogy az a' víz alá ne merüljön.
- Pemetefa, szalma-seprő, mellyel megáztatva a' tüzes kemenczét kisürik.
- Pettző, leső-szákhöz tartozó őrvessző.
- Pimpó virág, tavaszi sárga virág.
- Pitis, kotyogós, jó kedvű.
- Pitypurity, pitypalaty, fúrj.
- Pirinyó, parányi, kicsiny, kevés.
- Pípi, pip, szárnyas állatoknál.
- Piczi, paczi, kicsiny, csekély.
- Pille, tejhártya, a' felmelegített tej' hártája.
- Pipogya, alávaló.
- Peczérke, csiperke, egy neme a' gombának.
- Pocsék, pocsolya, vagy lucskos sár.
- Pocsékolni, elprédálni, vesztegetni.
- Porczfű, útfélen nőni szokott aprólevelű fű.
- Póré, póráz, zsinór, mellyre fűzik a' dohányt, 's úgy szárítják.
- Pulya, puja-gyermek egész 12 esztendőskoráig, azután cselédnek mondatik.
- Punkháló, pókháló.
- Puczér, czupér, mezítelen.
- Puhér, földalatti hernyó, melly a' dohány' tövét szokta pusztítani.
- Rengő, sóskának enni való szára.
- Rigy, apró gally, vessző.

- Rózan, józan.
 Sereglye, seregély.
 Sérifikálni, haszontalanul fel 's alá járni.
 Sikárkózni, a' jégen csuszkálni.
 Sillám, tréfa, játék, könnyű dolog.
 Sippadni, süllyedezni süppedni.
 Sunda, csunya, ocsmány.
 Sikattyú, két darabka fa az eszvétán, mellyről
 a' belécsinált kerekcséken a' nyüstök fügnek.
 Szivanó, szénvonó.
 Szekszemonta, motyó.
 Szirkó, vesszőnek a' megégett vége, mellyel
 írni, jegyezni lehet.
 Szatyor, hosszú gyékény-kosár.
 Szatyra, vén banya.
 Szigony, négyágu vasvilla forma halászó eszköz.
 Szöcske, kabóca.
 Szironyos, cserepes, mint midőn a' hó fölül
 megfagy.
 Sütkörészni, sokáig melegedni.
 Tarjagos, veres foltos.
 Tapséros, tenyeres-talpas.
 Tálás, táltartó pólcz.
 Tebnek, tegnap.
 Tacska, targoncza, furik.
 Terécselni, trécselni, haszontalanságokat be-
 szélni.
 Tünkő, száraz gerezd, mellyről a' szemet le-
 szedték.
 Türet, csomó, kötet; p. o. egy türet vászony.
 Tündelevény, denevér.
 Ujas, karmányos derékra való ruha.
 Vészlés, vesszőből font gát vizáradáskor a' ha-
 laknak kiszorítására.
 Viloja, ibolya, viola.
 Viesogni, nevetgélni.

Vék, lyuk a' jegen, melly gyalmozás' idején kivágnak; vékek közül az, mellyen a' gyalom bedugatik, és kihuzatik, tanyának, vagy tanyavéknek nevezetik.

Zakurálni, az adósság' lefizetését sürgetni.

Mindszenti,

7.

Egy gondolat az Üstökösökről.

Diezmann azokkal tart, a' kik az üstökösök által majd teremtenek, majd rontanak világokat. A' jövő 1832dik esztendőre olly üstökös-sel fenyeget, melly világi boldogságunknak végét vet; mivel az az üstökös, a' mint szomorúan jövendeli, földünkbe ütköztvén, ennél akár kisebb, akár nagyobb lejénd, mindenképen érzékeny csapást ad. Győzünk ugyan ha kisebb lesz, de győzödelmünk kipótolhatatlan veszteséggel jár: győzünk, a' mennyiben mi ragadjuk az üstököst magunkkal, és mint szolga hold körülöttünk forog; de mivel gyakori és rettenetes szélvészeket, égiháborúkat, tenger 's folyó áradásokat, özönvizeket, és egyéb felzúdult természeti pusztításokat okoz, 's még az is féltő, ne hogy vizeink egy cseppig gőzben elszáljanak, 's a' minden nedvesség nélkül maradt föld alkalmatlanná legyen az éltetésre, — siralmas győzödelmünket nem kívánhatjuk: ha pedig nagyobb lesz, úgy veszteségünk bizonyos, midőn a' nyereségről csak kétes remény táplálhat: veszünk, mert földünket vagy darabokra töri, 's azokból egymáshoz közelíthetetlen apró bujdosók támadnak, a' miken a' rokon felek is iszonyú távulságra szórtnak el egymástól; vagy

hogy egész mivoltában kapja el ugyan magával, de hurczolja mind azon végetlen téreken, a' mi-
ben maga jár, 's elvívén a' napnak éltető vilá-
gától és melegétől, elébb meghalunk, mint sem
valamelly másik napnak országába letétetnénk,
a' hol, ha még is addig megmaradnánk, ismét
az a' baj érhet, hogy az üstökös közelebb. taszít
az esmeretlen naphoz, mint sem a' kimondha-
tatlan hidegre hirtelen következett kimondhatat-
lan hévség miatt meg ne fúladnánk.

Kit nem ejt e' borzasztó jövendelés gondol-
kozásba, holott rövid is az idő, mellyben an-
nak meg kell történnie? minekelőtte csak a' jövő
tavaszt megérhetnénk, talán már megszűnik a'
földön az élet! figyelmet ébreszthet még azok-
nál is, a' kikben Diezmann hitet nem talál:
hogy ha ezen rettenetes jövendőnek, mint ki-
maradhatatlannak várásával nem epezstik is ma-
gokat, (mert itt a' bizonytalan, fontos okoknál
fogva, nagyobb a' bizonyosnál) — de legalább
elmélkedjenek azon égi testről, mellyel világo-
kat teremtenek 's rontanak a' halandók, és a'
melly valóban olly különös csudálatos test, hogy
azt tökéletesen megmagyarázni senki még e'
korig sem tudja.

Illyen elmélkedésem' szüleményje az a' gon-
dolat, hogy az üstökösök talán nem egy
napnak, hanem kettőnek a' bujdosó-
ji, 's arra való k, hogy a' világrendek
egymással össze köttessenek általok.

Hogy az álló csillagok mind annyi napok,
és nagysággal többnyire feljül mulják a' mi na-
pukat, melly szinte a' legkissebb álló csilla-
gok vagy napok közé tartozik; hogy azok a' sa-
jú világossággal bíró roppant testek még több
homályos testeket világosíthatnak meg, 's tehet-
nek termékenyekké és lakhatókká, mint sem a'

mi napunk, melly amazokhoz való kicsinysége mellett is, a' mint eddig tudni lehet, 31 bujdosóra munkálkodik 's önt életet, a' megszámlálhatatlan üstökösökön kívül; hogy valóban nem is haszontalan vesztegetik fényjüket, hanem magok körül az ő saját bujdosójikból világrendeket képeznek, 's így a' mennyi álló csillag, annyi napország legyen: ez nem csak mint hihető, hanem mint bizonyos dolog, úgy adatik elő azon csillagászoktól, és egyéb bölcselkedőktől, a' kik a' természet' titkos belsejébe legmélyebben hatottak; a' mint hogy ez a' gondolat nem is ellenkezik a' józan okossággal, sőt az Istennek jóságával és mindenhatóságával megegyez, az Isten' nagyságához illő.

Mindenik világrend maga magával szorosan össze vagyon kötve, másként nem is alkothatnának bizonyos számú égi testek valamely világrendet. Mindenik nap az ő bujdosójival egy egész: annak közepén gyakorolja királyi hatalmát a' felséges nap, a' bujdosók pedig állandóul forognak körülötte annyi messzeségű úton, a' mint a' Teremtő nekik természet szerént egyszer kiszabta. Így vagyon ez legalább e' mi világrendünkben, és így vagyon ez bizonyosan a' többiben is. Ezek a' napot az ő bujdosójival egy világrendbe kötő kapcsok, azok a' két ellenkező titkos, de hatalmas erők, a' mikkel a' napok és bujdosók egymásra kölcsönösen dolgoznak; meg azután az üstökösök.

Ugyan is, a' nap olly vonó erővel bír a' bujdosókra nézve, a' minél fogva ezeket szüntelen húzza magához; ellenben a' bujdosók futó erővel bírván, szüntelen igyekeznek a' naptól eltávozni. Mivel pedig egyik erő sem győzheti meg a' másikat egészen, következik, hogy a' bujdosók nem ragadtathatnak ugyan végképen

a' napba, sem azon egy halomra nem omolnak; de végképen eltávozniok sem lehet, hanem a' nap körül kerek pályát kénytelenek futni. Illy forma a' gabonát nyomtató ember a' körülötte forgó lovakkal. — Ezek az erők lévén a' bujdosókban, és ezeknek holdjaikban is egymásra nézve; sőt ha talán a' holdaknak is volnának inasaik, ezekre nézve is magok közt: épen az történik velök, a' mi a' napokkal és bujdosókkal, 's e'képen a' holdak is forogván a' bujdosók által egyszer'smind a' nap körül, vele 's az egész világrenddel szorosan összekapcsoltnak.

Ezen láthatatlan köteleken 's titkos kapcsolaton kívül, mellyek a' leghatalmasabbak, látható testek is összefonják a' mi világrendünket, t. i. az üstökösök. A' bujdosók forognak a' nap körül a' nélkül, hogy egymásnak útjait metszvé, egymásba fonódnának. Még inkább így volt ez, minekelőtte az a' bujdosó, melly Mars és Jupiter' útja között forgott, valami erőszak miatt széllyel nem szakadt, 's négy külön vált apró bujdosóban négy különös utat vágott magának; mert ezek magok közt igen össze zavarodtak, 's útjaikat metszik, de még így is megmaradtak elébbeni térőkben, 's a' többi bujdosóknak útjaikat sehol sem illetik. A' keletre, nyugotra, délre 's északra minden lehető arányban jövő menő üstökösök metszik által mind ezeket a' karikákat, 's magok is megkerülvén a' napot, vele a' bujdosók' testeit 's útjait össze fonják és szövik, úgy, hogy az egyes világrend, másoktól különválasztva is, már magában egy szorosau összeállott tökéletes egészzé lesz általok. Valamint a' kész pókhálóban a' közép pont körül futó szálakat összekötik 's megerősítik azok, a' mik az egész hálón egyenesen végig nyúlnak.

De valjon csak e' mi világrendünk vagyone bizonyos égi testek , nevezetesen az üstökösök által , gondosan összekötözgetve? nem lehet-e feltennünk , sőt nem lehet-e hinnünk , hogy a' többi világrendekben is hasonló történik? azon feljül , az egyes világrendek magokban illy szorosán lévén összefonatva , gondolhatjuk-e , hogy egészen különkülön magokra hagyattak? viszont egymással is összeköttetésben nem volnának? 's végre valamennyi világrend egyetlen egy világ-gá lenne , mellynek az egyes világrendek csak nagyobb részei? valamint a' roppant épület csak egy ház , noha benne több , magokban egészet tevő osztályok találtnak ; vagy is , az egymásba foglalt sok egész osztályok és szobák lesznek egy roppant épületté.

Taníttják is az újabb csillagászok , hogy van egy olly kellő közepi nap , melly körül karikában mozognak a' napok világrendeikkel , 's nem , mint régenten gondolták , mozdulatlanok. Az egy iszonyu nagy és felséges nap. Mivel pedig nincs az égen sem szebb , sem ragyogóbb álló csillag a' Sziriusnál , noha nem ez , hanem az Arcturus van hozzánk legközelebb ; azért Sziriust gondolják azon közép napnak lenni. És kérdésbe teszi Bode : ha vallyon az a' kellő közepi nap nem több-e , mint földi nap , 's ha nem maga a' Teremtő országol-e benne Istensége' legnagyobb fényjében , mindenhatósága' teljes mivoltában , 's nem onnan szab-e törvényeket az egész természetnek? — azon kellő közepi napnak tehát , már akár mellyik csillag 's akár hol legyen , a' többi napok csak mind annyi bujdosóji , az egyes napi bujdosók csak holdjai , holdjaink pedig már szinte másod rangú holdjai ; 's ha talán még holdjainknak is vagynak saját inasaik , egész

parányi égi testekig, ezek ama' fő napnak harmad, negyed és többed rangú holdjai.

De bár kötlessék össze a' mindenség ezen fő nap által egy világgá: még sincsenek a' különös világrendek csupán annál fogva kapcsolatban egymással; a' mi pedig kívántatik, hogy az összekötözés ugyan szoros, és az egység tökéletes legyen. Valjon tehát ezt a' szolgálatot nem ismét az üstökösök teszik-e, mellyek valamint az egyes világrendet ő magában összefűzik; szint úgy egymásba fűzik a' szomszéd világrendeket is, olly képen, hogy ezek a' különös égi vendégek nem egy, hanem két napnak bujdosóji; 's nem egy, hanem két nap körül forognak?

Bode ugyan lehetetlennek állítja, hogy a' mi üstököseink más szomszéd nap' országába, azéi pedig a' mienkébe juthassanak; mert, úgy mond, a' napok közt iszonyú nagy tér marad, 's abban az ő hathatós erejük már elvész, és e' szerént ott a' bujdosókra nem munkálkodhatván, idegen nap másnak üstököseit a' maga országába be nem vonhatja. — Tisztelet a' nagy férjfinak! érdemeiből azzal semmit sem vonunk le, hogy ha mi is okok után szabadon gyanitunk.

A' napok közt iszonyu nagy tér marad. Ez igaz a' napokra nézve; hanem vallyon a' két szomszéd napnak legszélsőbb bujdosóji közt is marad-e valósággal iszonyú nagy tér, én nem tudom, de kétlem. Minek a' két szélső bujdosó közt olly iszonyu nagy térnek maradni, hogy a' napok egymás' rendébe ne kapjanak, 's ne okozzanak zavart? nem szűnhet-e meg a' szomszéd napoknak vonó erejük kissébb térben is? a' takarékoság' törvényje nem azt kívánja-e, (pedig a' természet, vagy inkább a' természetnek Teremtője 's ura takarékos), hogy mindenik nap-

nak szinte addig legyenek bujdosóji, valameddig munkálkodása kihathat? ha ereje tovább érne a' szélső bujdosónál, nem lenne-e haszontalan veszett erő 's vesztegetés? kell-e a' két szélső bujdosó közt nagyobb tér annál, a' mennyi elegendő arra, hogy ne háborgassa egymást? erre pedig kell-e nagyobb, vagy csak annyi tér is, mint a' mennyi a' Nap és Merkurius, vagy egyik és másik bujdosónk közt valósággal vagyon?

Úgy látszik tehát, hogy a' szomszéd napok' két szélső bujdosója közt nincs épen olly iszonyu nagy tér, legalább nagyobb a' szorosán elegendőnél, az pedig tudva van, hogy az üstökös még Uranusnak, a' mi világ rendünkben e'korig esmeretes legszélsőbb bujdosónak utján is sokkal kiljebb megy, a' minél fogva nem lehetetlen a' szomszéd nap' országába általmennie. Gondoljuk meg azt a' nagy futó erőt is, a' mivel bir az üstökös. Ez, midőn a' napnak egészen közelébe megy is, még sem enged annyit a' nap' vonó erejének, hogy közelében letartóztathassék, és hosszudad útjából kivétetvén, úgy forogjon körülötte, mint a' rendes bujdosó. Látszik, hogy a' napnak vonó, 's az üstökösnek futó ereje közt nincs arány; az üstökösnek futó ereje győz a' napnak vonó] erején. Illy hathatós lévén pedig az üstökösnek futó ereje a' nap ellen, ennek még közelében is, mennyivel hathatósabb lesz tőle távolabb, p. o. Uranus' határán, a' hol magára! ezen] bujdosóra is már csak gyengén munkálkodik a' nap? hát e' határon túl, a' hova kimegy az üstökös, mennyivel lesz a' nap még erőtlenebb, ellenben az üstökös erősebb? azon a' ponton a' napnak hatalmát már nem tisztelik; mikor ott forog az üstökös, már nem vezettetik a' nap által, kicsuszott sugárai alul 's nem függ

tőle; onnan őtet csak úgy tekinti, mint mi tekintjük a' hozzánk legközelebb eső idegen napot, az Arcturust. Mihelyt pedig kiszabadúl az üstökös a' napnak vonó ereje alul, azonnal lehetséges egy más szomszéd nap' országába bemennie. De ugyan hát hova is menne, 's hol bolyogna, ha úgy sincs a' szomszéd két nap' szélső bujdosója közt olly iszonyu nagy tér, és még is sokkal kiljebb megy az Uranus' útján?

Bemegy tehát az üstökös a' szomszéd nap' országába, 's nem csak bemegy, hanem azt a' napot is, valamint a' mienket, megkerüli; és épen ennél fogva lehetséges az üstökösnek a' mi napunkhoz ismét vissza térnie. Kijutván ugyan is az üstökös a' napnak vonó ereje alul, ettől többé vissza nem téríthetik. Tehát természet szerént más erő cselekszi azt, hogy túl valahol az Uranus' útján olly görbe hajlást tegyen, a' millyent tett napunk' közelében, 's így, ha bár igen hosszúdabban is, de még is karikában forogjon. Erre pedig más erőt nem gondolhatunk, hanem csak egy másik napot. A' dolog tudniilik így vagyon: mihelyt az üstökös a' napot megkerüli, azonnal az ő felette nagy futó erejénél fogva egyenes lineatu pályát vág magának; 's mennél tovább ér, annál kiljebb lövődik azon ponttól, mellynél a' karika' görbe lineájának hajúlnia kellene; 's végre olly sebességgel vitetik, hogy minekelötte másfelé kitörhetne, azon egyenes lineatú pályában bevág a' másik nap' országának határába, hol mihelyt ennek vonó ereje hatni kezd rá, meghajlik, és kezd feléje szintén egyenes lineában tartani; és így a' mint kezdette, folytatja. — Ha napunk fordítaná vissza az üstököst, és ez épen nem menne be más szomszéd nap' országába: úgy bizonyára iszonyú nagy térnek kellene maradni a' két napnak

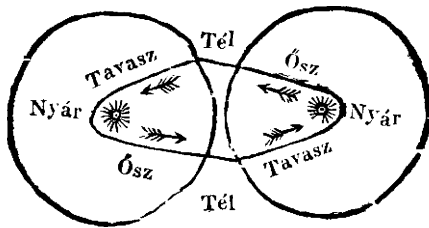
szélső bujdosóji közt, legalább mintegy annyinak, a' mennyi napunk és Uranus közt vagyunk. Mert az üstökös általmenvén az egész világ rendünkön, még sem kezd visszagörbülni; ezt tehát az Uranuson túl cselekszi, még pedig valószínűsággal hosszadalmas karikájához képest, az Uranuson túl nagyon messze. Odáig kellene tehát a' nap' vonó erejének kihatni; de ha kihatna, 's még is Uranus a' szélső bujdosója, (a' mint hihetőképen az, mert már rája is csak gyengén hat a' nap) nagy vesztegetést tenne a' természet egynehány üstökös' kedvéért: nem nagyobb takarékoszággal történik-e meg a' dolog, ha hogy az üstökösöt két nap forgatja, 's egyik a' másiknak vissza küldi, és iszonyu nagy térnek nem kell pusztán maradni?

Ez tehát véleményem az üstökösökről: hogy ők az egyes világrendeket magokban, és mint két napnak bujdosóji, egymással is összekötik, 's a' különvált világrendek általok egy világgá lesznek. Véleménynek, nem csalhatatlan igazságnak kérem tartani. Úgy adni, mint csalhatatlan igazságot, nagy vakmerőség volna tőlem, ki az égi testek' mélyebb titkaiba beavatva nem vagyok; de hihető, 's épen nem ártalmas véleményünket szerényen kimondani, „hanc veniam petimusque damusque vicissim”. Nem nyugtató gondolat-e, hogy az üstökösök, ezek a' sokakra nézve most is rettentő égi testek, inkább összekötik, hogy sem felbontják a' részeket és az egészet? mindazáltal, noha kapcsok ők, csak ugyan nem lehetetlen keresztül kasul pártokban más bujdosókba ütközésök, 's rontaniok, vagy magoknak romolni. Csak a' jó Teremtőnek szorosán felvetett 's bölcsen kimért elrendelésében, és mindenható gondyiszlésében való hitünk ad

legerősebb biztatást, hogy ne féljünk, midőn a' halandók véges tudományok szerint fenyegetik akár az egész világ rendeket, akár csak egyik 's másik bujdosót, nevezetesen a' mi földünket romlással. Illy rontó eszköz Diezmann' kezében az üstökös; de ugyan miért hagynánk szívünk' nyugodalmát megzavartatni általa? az égnek legtudósabb felmérőji sem tudják az üstökösnek természetét, útját és visszatérését minden hiba nélkül; ki volna tehát, a' ki csalhatatlanul előre megmerné határozni, hogy a' jövő év pusztító üstököszt hoz földönkre? nem vagyunk-e keresztények? nem tudjuk-e, hogy egykor ugyan bizonyosan vége lesz-e világnak, de mikor, azt senki sem értheti? Diezmann tehát a' mi hitünket meg ne szégyenítse, 's bábjaivá ne tegyen bennünket.

Holéczy Mihály.

A' szélső Bujdosók' karikája.



Az Üstökös, mint két Nap' Bujdosója.

II. L i t e r a t u r a .

A.) H a z a i L i t e r a t u r a .

Észrevételek, és jobbítások a' közhasznú esméretek Tárában lévő mu'sikai tikkelyekre.

Non videri, sed esse.

A' mu'sikai tudományt, egész kiterjedésiben, mind theoretica, mind theoretico-practica formában, főkép e' folyó században, a' Németek *), de kivált a' Frantziák **) meglehetősen tökéletességgel dolgozták ki; úgy, hogy, a' ki hazai Literaturánkat e' részben igaz lélekkel, és legalább jó közepszerű esméret szülte magatudással igyekszik gazdagítani, ama két nemzetnél kínálkozó betses munkák segítségével, szépművészi szándékát kivánt foganattal veheti munkába, 's magának literaturai érdemet, tiszteletet szerezhethet. De viszont ha elmellőzi a' legjobb, legszükségesebb kútfőket, vagy azokat még, talán nem is ösmeri, tsak annyit (?) tsak (úgy, vagy úgy se) tsak azért teszen, mert más valaki is annyit, 's úgy tett, tsak gondolomra, vakon megyen más után; sőt talán még érdemre is tart számot azért, hogy a' régi hibákat, tévelygéseket szépművészi veteményes kertünkbe legelőször plántálja be: ha szinte buzgó,

*) Dr Gottfried Weber. Versuch einer geordneten Theorie der Tonsetzkunst etc. Mainz 1824.

**) Alexandre Choron: Principes de Composition des Ecoles d'Italie, adoptés par le Gouvernement Français.
à Paris.

Antoine Reicha. Cours de Composition Musicale.

Traité de Melodie.

Traité de haute Composition.

à Paris.

szép igyekezetnek nevezzük is az illy könyvelméjúséget, esméretbeli alaptalan bizakodást, múlhatatlanúl szükséges, rajta kritikai szoros igasságot láttatni.

A' szomszéd mivelt nemzeteknél szülték a' Conversations Lexiconokat, jobbára azon tudományok, mellyek már előbb, szinte egész kiterjedésekben ki voltak dolgozva; és így a' nyelv mellyen íródtak, a' tökéletességnek nevezetes pontján állott. — Imé! Vigand Könyváros, és az ő tanácsadói jól tudták ugyan, hogy a' nemzeti Tudós Társaságnak fő foglalatossága egyéb nem lehet, mint a' tudományokat nyelvünkre lassanként által tenni, 's ez által nyelvünket szükségesképen gazdagítván, ezt a' miveltségnek hova tovább fényesebb, és magasabb léptőire emelni: de nem várhatván el az óhajtott idő pontot, nem vi'sgálván meg a' dolog sorját, rendit, még olyan tudományok kivonataival is unszolnak bennünket, mellyeknek egész kiterjedésekben leendő kidolgozására, a' jó Isten tudja! mikor fog a' sor kerülni.

No de legyen, — vegyük jó neven a' jegyzeteket is textus nélkül, tudomány kivonatokat, anya tudomány nélkül, — adjuk meg az igazi buzgóságok az övét, ha ez, kielégítő esméret magzatja: ellenben útasítsuk világító szövétekhez, az olly vak-buzgó hiedelemben kórmány nélkül evezőket, kik azt hiszik, 's velünk is elakarják hitetni, hogy ők egy roppant felséges palotának belső minden ditsőségit, pislogó métsessel, sőt tsak körülötte 's mellette futkárova is megtudják mutogatni.

A' mu'sikai tudomány mély, tárgya felséges, kiterjedése széles, és jóllehet vele már a' régi időkben is a' legnagyobb elmék foglalatostkodtak; még nem múlt egy századja, miólta

igazi virágzásra fejlődvén, a' mivel nemzeteket tökéletes érett gyümöltseivel táplálja. De tudva van, hogy hazánkban ezen tudomány, még egészen miveletlen hever; holott, kimivelődésünknek egyik igen hathatós eszköze épen e' volna *). Ez az a' közönséges nyelv, szívnek, érzésnek nyelve, mellyet a' földnek színén lakó, egymással valamennyire egybeköttetésben lévő, mivelődésre fogékony népek, és nemzetek egyformán érthetnek, érzéseiket egymással általa közölhetik. Ez az a' nyelv, melly mindféle vallással, politicával, és nemzeteket gyakorta részekre 's pártokra szaggató nemzeti vegyülettel, olly szépen megférkezik, hogy bár mindegyik nemzet, különböző characterihez képest, különböző eredeti formát, és sajátságot ad reá, annak alap mivólta, alap törvényei, mint megannyi természeti törvények változhatatlanul megmaradnak.

*) Les Academies instituées pour encourager les sciences, et les beaux-arts devraient s'occuper de la musique aussi bien que des autres branches de la litterature. Les rapports intimes, et l'analogie frappante entre la Melodie, et entre la Poésie et l'Eloquence donnent à la première tous les droits d'aspirer à cet honneur, d'autant plus que par là ces deux arts pourraient tirer des grands avantages de la Musique. Nombre de propositions pourraient être faites sous ce rapport, qui ne sont point encore resolues, et dont l'existence même est un problem. — Que diraient les Grecs, qui consideraient la Musique, comme le premier des arts, s'ils étaient nos juges, et s'ils apprenaient, que cet art si intéressant, dont les principes entrent dans tant de nos opérations morales, est en quelque sort proscrit de nos Sociétés savantes, et abandonné à une espèce de mécanisme, avec lequel nous l'exercerons uniquement?

Ugyan azért, mivel a' mu'sikai tudomány hazánkban általán fogva miveletlen, ha ki azt anya nyelvünkre akarja által plántálni, okvetetlen megkivántatik; hogy annak az egészről meg lehetős esmérte legyen, sokkal inkább azon esetben, ha az egészet apróbb, egymástól elválasztgatott független tzikkelyekben akarja előadni. Különösen nagy meggondolást, belátást, tépelődést, rágodást kíván minden tekintetben a' mesterszónak okos formálása; és senki se ditsekedhetik azzal, hogy ha az idegen nyelven írott tudományban előforduló mesterszók, az abéce rendi szerént öszveszedve készen tevődnek eleibe, azoknak rövid idő alatt született nyelvén, szinte első tekintettel, kimerítő értelmet, és kellemes hangzást tudna adni; épen nem. *)

*) Midőn a' múlt esztendei Martius hónap közepe táján, azon figyelmeztetés, melyet Fenyéri, későbbben Bajza a' Vigand Lexiconja eránt kiadtak, bennem is valóságos figyelmet gerjesztett; sőt azt reménylvén hogy mind Vigand mind pedig az ő tanácsadói minden igyekezeteket arra fordítándják, hogy a' munka minél tökéletesebben hotsátódjék köz haszonra: sijtem megtudni Vigandtól a' Lexiconnak minden környülményeit; és minekutánna Vigand azt nyilatkoztatta ki, hogy a' dolgozásra 3 4 esztendő lesz engedve, önként vállaltam fel a' mu'sikal tzikkelyeknek részszerént fordítását, részszerént újonnan leendő kidolgozását. Azomban ezen keresztény időszámlálás szerént értett 3—4 esztendő, mesés esztendőkké vált; mert már a' reá következett Aprilis hónap közepén, Vigand, a' mikor a' tzikkelyek abéce rendi szerént a' Redactor által ki sem vóltak szedve, a' mi több még se nekem, se neki, német Convers. Lexiconunk nem is vólt, a' kész munkát kérte nyomtatás alá. Mivel ennek hallására kéntelen valék bosszús, egyszer'smind szánakozó mosolygásra fakadni, nagy fennyen, mintha a' hazai literaturának egész terhe az ő atlási vállaira lett vólna rakva, nyilatkoztatást kívána tőlem, — ha akaruk-é

Ezekhez képest úgy látszik, hogy Jakab István a' közhasznú esméretek tárában lévő mu'sikai tziக்கelyeknek fordításával, vagy imitt amott kitóldozásával 's a' t. magára ereje felett való munkát válalt; — mellynek, hogy ura nem lesz, megtetszik e' következőkből:

Accord (öszvehangzat). Ezen szót, öszvehangzat több más esetekben sokkal helyesebben lehet alkalmaztatni, p. o. Consonantia, Concensus, Consonance, Consonant, (ante) Zusammenstimmung, Zusammenklang. Továbbá, öszvehangzat productumot tesz, accord pedig olyan hangoknak, vagy ezek jegyeinek t. i. a' kótáknak egyszerre, egy időben létét, (Coëxistentia) és tsoportját teszi, mellyek producálnak. És így, mivel accord olyan harmoniai hangoknak tsoportját (aggregatum) teszi, mellyeknek egy időben, egy tagban kell hangzaniok; sokkal helyesebben, okosabban lehet azt Egy b e h a n g z ó n a k nevezni. Ha pedig az ilyen harmoniai tsoportnak alkotó hangjait, egymásután, egymást felváltva, (successive) és így melodiai rendel kell előadni, mint számtalan esetekben kell; az ilyen accordot lehet Kül ö n h a n g z ó n a k nevezni. (Accord brisé, gebrochener Accord. Végre: Accord, és harmonia, sok tekintetben synonymumok, egyik a' másikkal feltserélődik

neki dolgozni vagy sem? mert úgymond, ha én nem, majd fog más dolgozni. Megértvén ezekből a' dolognak miben létét, 's az ilyen forma hányt vetett munkára semmi hajlandóságomat nem érezvén, megfosztám magamat azon nagy ditsőségtől, hogy nevem a' közhasznú esméretek tárában mint bajnok tudósé örökre feljegyződhetett volna. — 'S ímé! kéntelen vagyok már most száraz, kellemetlen, kritikai pályán, a' mások hibáit rostálgatni; mellyet annyira kedvellek, hogy tsekély munkáimat is örömost vetem alá a' külföld criticájának.

minthogy mind kettő több hangoknak gyüledékit, tsoportját teszi; és ennyiben mind kettő ellenibe tevődik a' Melodiának, mellynek hangjai külön külön, és egyenként vevődnek számba a' harmoniához képest, ha a' melodia önállású; a' harmoniában pedig, már az akár Egybe, akár Különhangzó képiben áll elő, mindég az egész tsoport tekintődik. — Az itt következő tzikkelyben pedig, J. accordot öszve-hangzásnak fordítja, és így nem egyez meg maga magával.

Alapbassus (Grundbass, Fundamental bass). Ez az egész tzikkely, mint régi slendrian, és ki nem elégitő, sőt hibás, kimaradhatott volna, így legalább a' hibást, még ismét hibásabban fordító, nem árulta volna el tudatlanságát, ezen tzikkelyre nézve. „Értetődik úgymond: alap „bassus alatt valamely hangnemnek, első, felső, és alsó ötödik lépcsője”: a' mi ezután következik a' német textusban, azt a' Fordító J. épenséggel nem értette, mert — auf welche sich alle in der Harmonie enthaltenen Accorde beziehen müssen, így fordítja: „mellyekre az egész „harmoniában előforduló minden öszvehangzás „sok”. (J. szerint öszve hangzatoknak kellene lenni) épülnek — sich beziehen soha sem teszi — épülni, hanem reá vivődni. (referri) Hibás maga az eredeti textusban lévő állítás is; mellynek igazi értelme e' volna, ennek kellene lenni: minden Széthangzó- Egybehangzók (dissonans) *), valamely meghatározott hangnemben, az első, felső, és alsó ötödik lépcsőn előforduló Egybehangzókra fejtődnek, p. o. a' Kadentziákban. Igaz, hogy legközelebbi, és leg-együgyűbb fejlések ezekre esik, de számtalan

*) A' maga helyin physicali okát fogom adni, miért nevezem a' dissonans-t szóthangzónak.

esetek vagynak, mellyekben a' fejlődések a' Széthangzó - Egybehangzóknak, olly távol eső hangnemekben esik meg, mellyekben az említett lépcsőkön egészen más, változtatott (versetzt, altéré) hangok fordulnak elő, és a' mellyeket a' felvett hangnemhez mérve, vagy tekintve, se első, se felső, vagy alsó ötödik lépcsőnek nem lehet tartani. Továbbá a' német textusban e' következők: Daher ist es eine gute Uibung in dem Studium der Harmonie, den Grundbass aus der Accordenfolge eines Tonstückes herauszuziehen. Ezt J. ismét nem értvén felette hibáson így forgatta el: — „a' honnan a' harmonia megtanulására, igen jó, és szükséges, hogy a' tanuló a' daraboknak alaphassusa kiszedésiben „gyakoroltassék.” Hogy valaki a' harmoniát megtanúlja sokkal több kívántatik, ez illyen gyakorlásnál. Azt pedig ki hallotta valaha, hogy valamely egész darabnak alaphassusa volna? Igen is vagynak alap Egybehangzói; az Egybehangzóknak viszont alaphassusai. Ezt tehát így kelle vala fordítani: — Ezért, jó gyakorlás a' harmonia tanulására, valamely darab' egymásután következő (vagy egymásból folyó) egybehangzóinak alaphassusait kiszedegetni. Ha még illy tsekélységek sem ért J. mellyet két hónapos harmonistának is kellene tudni, mit fog tenni a' felsőbb harmoniai tzikkelyekkel? Videri vis? Videris, et nihil amplius.

Appoggiato (egybefüggőleg) „főképen az „éneklésben jelenti azon módot, melly szerént „a' hangokat megszaggatás nélkül egybe kell olvasztani.” — Ha egybe kell olvasztani, az egybe függőleg helyett is, egybe olvasztva, kellett volna tenni; és ez jobb is lett volna; mert egybefüggő lehet az éneklés, ha megszaggatódik is a' Melodia, p. o. ott, hol a' Melodia-

nak, vagy textusnak rhythmusa kívánja; egybe olvasztott csak úgy lehet, ha az egymás után következő melodiai hangok, minden legkisebb megszakasztás, vagy hézag nélkül éneklődnek; hogy általa imitt amott, az éneklés lágyabb, és kellemetesebb legyen. Más módja az egybeolvasztásnak, ékesítők által (Note de goût. Appoggiature, Manier) esik meg. Ezért mondja a' német Convers. Lexicon: Dazu bedient man sich auch der Vorschläge, mellyet J. hibásan így fordított: „Ide tartozik az elejébe ütés is”; — hova? Hát szólott már J. bizonyos nemről, vagy classisról; mert egybefüggőleg, vagy ezen mondás: a' hangokat megszagztatás nélkül kell egybe olvasztani, se Nem, se Classis. — Én a' Vorschlag-ot Előkének fordítottam volna; ennek értelme tömött, végezete mivel kitsínyítést jelent, azt is kifejezi, hogy az ilyen Módosság többnyire apró kótákkal íródik; és ráillik, mind az éneklésre, holott a' hangot ütni nem lehet, mind a' mu'sikálásra; már az akár fúvás, akár húrok' ütése, vagy pengetése, akár vonóval való húzás által megyen véghez. Továbbá hol olvasta J. egyes kótáknak, vagy hangoknak ezen felosztását, vagy különböztetésit, eleje, vagy hátulja, 's innen azoknak elejébe, vagy hátuljába ütni? mellytől ha formálhatta, elejébe ütést (Vorschlag) következőleg, — hátuljába ütést is (Nachschlag) kell származtatni. Jobb lett volna tehát az elejébeütés helyett, még az elibeütés is, mellyel én is éltem ugyan, de már most nem élnék, ha szükségem volna reá. Bár melly tsekélységnek lássék a' különbség, melly elibe, és elejébe között van, értelmek csak ugyan nem egy — elibe, elibe vágni valamelly állatnak, mást jelent, mint annak elejébe, p. o. szügyibe vágni.

Bach. (János Sebestény) Forkel. J. N. a' ki ezen hozzá hasonlíthatatlan nagy Művésznek életét leírta, így végzi munkáját: Nur diese Vereinigung des grössten Genies mit dem unermüdetesten Studium vermochte Joh. Seb. Bach so zahlreiche und so vollendete Kunstwerke hervorzubringen, die sämtlich wahre Ideale und unvergängliche Muster der Kunst sind, und ewig bleiben werden. — Und dieser Mann der grösste musikalische Dichter, und der grösste musikalische Declamator, den es je gegeben hat, und den es wahrscheinlich je geben wird — war ein Deutscher. Sey stoltz auf ihn; sey auf ihn stoltz, aber sey auch seiner werth! Ha egyebet nem tett volna J. legalább, ezen néhány sorokat fordította volna le, és iktatta volna be a' szegény közhasznú esméretek tárába, már csak ezzel is nagyobb figyelmet gerjesztett volna az olvasókban illy nagy férfi eránt. De mit tsinált J.? azon tsekélységet is mellyet készen talált a' német Convers. Lexiconban, öszve zavarta, megherélte, értelmet elforgatta. Elég legyen a' többek között e' következőket emlitenem. — Als Klavier und Orgelspieler — J. így fordítja, Klavirjátész, vagy Orgonista; — und, ezt teszi magyarul — és, nem pedig — vagy — ez külön választó, ama pedig egybe foglaló szótska; és így értelmeket öszve zavarni nem lehet: — nagy különbség van a' Klavir, és Orgonajátész között, Bach J. S. mindegyikben felyűlmúlhatatlan vólt. — Ezért mondja a' német Convers. Lexicon; — Hiermit stehen seine groszen, harmoniereichen Compositionen in Verbindung, welche eine originelle, vom ausländischen Geschmack unberührte Begeisterung athmen, und vorzüglich religiösen Inhalts sind. Sie bestehen aus erhabenen Chören und Doppelchören (Cantaten, und Motetten),

ferner Orgel- und Klavierstücken im gebundenen Styl. Unter diesen ist sein wohltemperirtes Klavier (bestehend aus 48 Praeludien und Fugen aus allen Tonarten) allbekannt. J. ezeket így fordította: „Jeles nagy szerzeményeit eredeti „s külföldi ízléstől ment lelkesedéssel írta. — Minthogy interpunctio az egész mondásban, vagy tételben nints, J. fordításának értelme ez. „Jeles nagy szerzeményeit olly lelkesedéssel írta, „mellyben se eredeti, se külföldi ízlés nincs, — „mellyek többnyire templomi, egyes és kettős „karénekekből állnak”. Ha J. Chöre, und Doppelchöre, nem tudta fordítani; nem kellett volna a' német textusban rekesz között lévő (Cantaten Motetten) bővebb világosítást kihagyni. Karének, se többet se kevesebbet nem tesz mint Choral, templombeli, istenes ének, mellyet a' köznép Orgona kísérés mellett szokott énekelni; (a' hol orgona van) amazokat pedig, mint felsőbb, mesterségesebb darabokat tanult énekesek szokták előadni, és többnyire egész Orchestrummal 's a' t. Illyenek az Oratoriumok is. „Van, „nak Klavirra és orgonára készített jeles darab, „jai is, mellyek közt ama 48 minden hangne, „mekre alkalmaztatott előjátékot magában fog, „laló: Wohltemperirtes Klavir eléggé esmere, „tes”. — A' német textusban 48 előjáték és 48 fuga van; — hihető J. ezeknek színét sem látta, külömben a' fugát, melly magasabb léptsón áll, mint az előjáték, nem felejtette volna ki a' fordításból. — Hangnemre alkalmaztatni annyit tesz, mint valamely készet, ez vagy amaz hangnemre által tenni; ezt pedig Bach nem tette, hanem minden hangnemből különösen dolgozott. — Így kellett volna tehát J. nek a' német textust fordítani. Hiermit stehen 's a' t. Ezzel (t. i. az ő bámulásra méltó practica, vagy játszásbeli



ügyességivel, készségivel) egybeköttetésben vagy-
nak az ő nagy, harmoniával gazdag szerzemé-
nyi, mellyek külföldi ízléstől ment, eredeti
lelkessedést lehellenek, és mások felett istenes
foglatatúak. (az az, más ilyen tárgyú munkák-
ban nem lehet azt a' tökéletes, istenes; áhíta-
tos és felemelkedett charaktert a' mesterséggel
egyesülve találni). Ezek állanak felséges Karok-
ból és kettős Karokból, (Cantaták és Motettek)
továbbá kötött stylusban Orgonára és Klavirra
készített darabokból. Ezek között Wohltempe-
riertes Klavier (áll minden hangnemekből menő
48 előjátékokból és ugyan annyi fugákból) mun-
kája közönségesen esmeretes: — de J. Forditő
ezen közönséghez nem tartozik.

Dömény.

(Folytatása következik.)

B) Külföldi Literatura.

Allgemeine Musicalische Zeitung. Leipzig bei Breitkopf
et Härtel. Redigirt von G. W. Fink unter seiner
Verantwortlichkeit. Den 1ten Juny 1831. Nro 22.
33ten Jahrgang.

R e c e n s i o n.

Karénekcs-könyv, mellyet a' Helvetziai Vallástételt tar-
tók közhasznokra, négy Énekszóra, 's Orgonára ki-
dolgozott, és kiadott Dömény Sándor, A' Szerző tu-
lajdona, Pesten. 1830. Angezeigt von G. W. Fink.

Dömény Sándor Úr magát a' musikára néz-
ve hazájában: „Útmutatás a' Fortepiano helyes
játzására” munkájával, mellyet mi Újság leve-
lünk múlt esztendei folyamatjában illendő ditsé-

rettel említettünk vólt meg, igen érdemessé tette, és hogy tapasztalt, ízléssel tellyes és a' hangművészség legjobb termékeivel híven társalkodó Férfi bebizonnyította. Ama gazdag foglalatú Gyűjtemény, melly a' legjobb mestereknek legderekabb Etudeiból lévén valogatva, mindenhol jó szolgálatot tesz, különös megjegyzésre méltó leve még ez által is; mivel az az első munka, melly magyar nyelven a' musikai jó előadásra, rövid, és tzelérányos útmutatást ad. Ezen köszönetet érdemlő adományhoz a' buzgó törekedésű Férfi most egy újjat, felsőbbet ad, melly által tzelja, az ott lévő Reformatus gyülekezeteknek egyházi énekléseket megjobbitani. Ez illy szándéknak munkába vétele, maga szóll maga mellett. Hogy mind ezen szándéknak érdemes vóltába, mind az ott lévő egyházi mu'sikának állapotjába szemesebben bele tekinthesünk, jó lesz, az előttünk lévő füzet megítésinek, némely megjegyzéseket általánosán eleibe botsátani; annyival inkább, mivel mindöszve is kevés a' mit Magyar országról az újjabb irományokból (legkevesebb a' mit Die Ungarn, wie sie sind" enyelgő könyvből) tudhatunk meg.

Az ott lévő egyházi mu'sikának állapotja, átaljában minden egyházi egyesületekre nézve, minekutánna ezen áldott Országban elkezdették a' művészséget, és tudományokat előmozditani, sok óhajtasra szolgáltat okot. Gyakorta örvendettünk jó darab idő ólta, ezen szellemes lelkesedéssel emelkedő nemzet törekedésein. — D. S. Úr az első, ki az egyházi mu'sika megjobbitására, legközelebb a' Reformata Ekklé'siákéira, mellyhez tartozónak valja magát lenni, munkás figyelmét fordítja.

Nem lehet rajta tsudálkozni, hogy ez mind ekkoráig tsak buzgó óhajtas maradt. Tudva van,

hogy a' Magyar Országai Protestansok , egészen Ildik Jó'sefig vallásbeli szabadtság nélkül voltak. Ezen Uralkodó alatt lettek először Superintendenseik , Senioraik , és tulajdon Consistoriumaik. Igen is emberi természetre tartozó dolog volt tehát egész azon időpontig , ahoz , a' mit másunnan vittek be annyival erősebben ragaszkodni , minél kevésbe esmérte azt el a' Status. A' Magyar Országai Protestansoknak egyházi szokásaik tehát , úgy maradtak , mint voltak Helvetziában. Ezen időtől fogva a' Helvetziai Vallástételt tartók Fő Tiszt. Consistoriuma , munkásságát dicséretesen bebizonyította. De bizonyos tekintetek miatt az egyházi javítások mindenütt lassan haladnak előre ; még , egy is , más is , munkás főkre , és fogékony szívre vár. Az istenes éneklésre még ekkoraig legkevesebb tekintet volt. Köszönettel kell ugyan venni 's elesmerni , hogy a' Sáros Pataki Collegiumban , mint egy két esztendővel az előtt a' mu'sikára , és éneklésre tanítói-szék állítódott ; mellynek munkálódása foganatjáról még semmi bizonyosságunk nintsen. De tegyük fel , ennek munkálódása igen nagy befolyású lesz ; D. szándékának munkába vétele még is igen szükséges , sőt annyival szükségesebb lesz ; úgy annyira , hogy az , a' Reform. Gyülekezetek dologba belátó Előljáróinak legbuzgóbb előmozdítások nélkül kétség-kivül el nem lehet.

A' templombeli éneklésnek , mellytől olly sok függ , a' mostani időben , átaljában majd mindenütt , a' leghathatósabb segedelemre van szüksége ; úgy látszik , Magyar országban különösen , és talán legfőkép a' Reform. Gyülekezeteknél. — Jól tudjuk , hogy ezen egyházi Felekezetnek törekedése mind az ellen , a' mi tsak valamelly módon hathatna is az érzékekre , alaptalanúl ugyan nem vélekedvén , de annyira ment,

hogy még Orgonát sem akart a' templomokban megszenvedni. Viszont igaza volt mikor ezen lépésit, ha bár mindenütt nem is vissza vonta, 's így Magyar országban is kezdetek a' templomokba Orgonát vinni be. Lehet, hogy a' megszerzésbeli nehézség a' legfontosabb akadály, mellynél fogva ez az emberi — keresztény buzgóságnak előmozdítására felséges segéd eszköz nálok olly kevés számú Gyülekezeteknél találta-tik. 14—1500 Reform. Ekklésia közzül alig van 30nak orgonája. De azt sem mellőzhetjük ditséret nélkül el, hogy számosan vagynak közöttök, kik e' végre több esztendőök óta gyűjtögetnek költséget. Vajha ezen kegyes érzés közöttök hova tovább szélesebben terjedne. Mert nem mindenütt énekel a' község úgy, mint néhány Helvetziai gyülekezetben, holott is a' négy hanggal való éneklést, melly ugyan már nálok is a' mesterségnek köszönhet, és nem a' legegységűbb énekléshez tartozik, olly annyira magasztalják.

Előttünk van a' Magyar Országi Reform. Község Énekes-könyve, melly 1828. Debreczenben nyomtatódott. Az Énekek előtt a' Melodiák Tenor kúlts szerént vagynak, mellyből láthatni, hogy ott most is a' régi mód szerént énekelnek, t. i. a' Tenor kezdi előre, és a' végén nyújtja az éneket; — innen van a' nevezete is. A' másik Énekeskönyv, melly a' tanuló ifjuság számára való, ugyan tsak Debreczenben 1774ben nyomtatódott és a' régi négy hangzatú helvetziai Melodiákat foglalja magába. Természetesen, a' hangzatok egymás mellett, partiturakép, mint külömben jobbára mindég szokás, nintsenek egymás alá helyheztetve. A' kúltsok majd a' most szokásban lévő lineán, majd az ez alatt lévön állanak; a' Discantnak G. Kúltsa, ottan ottan egy lineával feljebb állván, C. Sopran kúltsá lesz. Itt

is a' Tenor vezeti a' Melodiát, és a' harmonizálás (Harmonisierung Concentus harmonicus) régi szabású. Szorossabb megtekintés végett íme itt van az első Ének (Isó 'Sóltár) a' mi Partitúránkra téve Tactus rekeszekkel, mellyek a' régi mód szerént, a' mint tudva van, tsak a' sorok végeire szoktak tevődni. — Természetesen, mi, rajta más különben épen semmit nem változtatunk, tsak nyugtatókat tettünk (Pausa) a' tactus rekeszekhez képest; de azért bár melly szükségesnek látjuk is azokat ezen esetben, hogy épen el sem is maradhatnának, arra magunkat nem kötjük. Talán a' magyar textusnak léptetése (Scansion) imitt amott némelley változásokat kívánatossá tehetne (lásd az Éneket a' Táblán. A. alatt.)

Ezen öreg szerű harmonia, nevezetessen hogy a' sorok végein a' Kadentziákból a' harmad (terz) mindenütt a' legnagyobb gondal ki van hagyva; hogy a' tulajdonképen való Melodiát, szokásunk ellenére a' Tenor vezeti, melly által a' Tenor a' Discántal öszve vegyülvén, a' községnek nem kevés zavarodást okozna *), úgy annyira, hogy némelley Melodiákat alig lehetne a' végső pusztulástól megmenteni, ezen környülmények mondom, arra birták a' munkás szorgalmú Férfiút; hogy ezen régi tiszteletre méltó istenes énekeknek, a' mai időkhöz alkalmaztatott tzélarányos kidolgozásához fogna, és illyetén szándékát, az 1829dik eszt. tartatott Generalis Conventnek elibe terjesztené, a' végre, hogy az Egyházi Előljáróság, munkáját pártfogása alá vévén, azt az előfizetés által előmoz-

*) Talán ha orgonán játszanák a' község nem is tudná, mellyik éneket kell utána énekelni.

dítaná. Ezen közhasznót tárgyazó előterjesztés a' Fő Tiszteletű Gyűlés által elfogadódott. Egy esztendőnek elfolyta alatt, mint egy harmincz előfizető találkozott. A' munkás buzgóságú Férfi azonközben, a' szükséges kóta és betű pontzokat (Stempel) tulajdon költségén megszerezvén, a' fellyebb érdeklett Füzetet kinyomtattatta, és 1830diki September hónapjában az akkoron tartódott Generalis Conventusnak bemutatta, kérését megújítván, hogy munkáját; melly az előmozdítást a' legnagyobb mértékben megérdemli; venné pártfogásába. Melly kérését a' jót akaró, és hatalmasan előmozditható Előljáróság, minekutánna már kész hajlandóságát nyilatkoztatta ki, kétségkívül foganatossá is fogja tenni.

Ezen tizenkét Karéneken már most a' Melodia a' Sopranba van téve; a' négy hangzatú harmonia jól vezérelve, a' mellette lévő közbejátékok rövidek, könnyűek, illendők, minden tzikornyázás nélkül valók. A' munkás és esmérettel tellyes Szerző, mind azoktól, kik a' szívet lelket felemelő istenes éneklésnek baráti, hálát, 's buzgó előmozdítást érdemel.

Közhasznú munkálódás eránt való jót kívánásokkal rekesztenénk be a' fellyebbieket, hanem egyházi ügy, és nem egy egész Nemzet Vallásbeli felekezetinek dolga forogna fel; holott akárkinek is, minden tsekélynek gondolóra vételit, mint igen fontos dolgot úgy kell tekinteni.

E'hez képest a' tisztelt Szerzőnek, és a' mu'sika ezen része minden barátinak, újabb megfontolás végett, e' következő pontokat tesszük eleikbe.

1) Ha a' régi Karénekekben, az egyforma kóták rhythmusbeli mozgását a' kétféle hangmérték (fél, és fertály kóta ütés) változóbbá, külömbfélékké tették: valjon jól teszi-e az ember,

ha ezen külömbféle értéket, egyformára változtatja; ha szinte általa a' rhythmusos egyenlő mértékűség szenvedne is? — Ha még nem volna a' község hozzá szokva az egyforma mérték szerént való énekléshez: nekünk úgy látszik, hogy ezen hangmértékbeli változtatás sok esetben igen hathatós. Úgy látjuk, ez az eset van az első Énekben, mellyet mi az A. alatt a' régi mód szerint tettünk fel, mellynek fertály kótáit D. fél kótákra változtatta.

a) Felelet. Az egész, vagy fél, és fertály kótákra osztott rhythmusbeli mozgás, az Énekekben, a' mint tudva van a' textusban lévő szótagok mennyiségihez (quantitas rhythmica) szokott alkalmaztatódni. Goudimel mint Hangköltő, követte a' frantzia textus rhythmusát, de nem ám a' magyar fordító. Igen sok szótag mellynek a' mu'sikai rhythmushoz képest hosszúnak kellene lenni, rövidnek van téve, és megfordítva,

p. o. És meg nem áll a' bűnösök után. A' tsü-

folóknak nem ül ő székekben. — Ide járúl az is, hogy a' köznép, (a' mit Recensens is gyanít) hozzá van szokva a' szótagoknak többnyire egyformán való nyújtásához. Illyen környülmények között tehát biztosabb útat nem lehet választani, mint a' rhythmust egyenlő értékű kótákba venni.

Dömény.

2) Mi abban az értelemben vagyunk, hogy a' kis hetedet (Septima), mellyet az újabb Systema nagyra változtatott megkellene tartani. Így: jobban szerettük volna a' feljegyzett Iső Ének 9dik tactusában a' kis hetedet, mint a' nagyot hallani, úgymint van a' hetedik tactusban, holott ngyan már, más harmonia' határozza meg a' harmadot (terz.)

b) Felelet. Kétségkívül tudva van Rec. előtt is, melly sok vitatások botsátódtak, az olvasó közönség eleibe, arról, ha vallyon az olyan eseteket, mellyekben a' Hanglejtés (Kadentzia) a' régi Karénekek Melodiaiban a' kis heted által formálódik, megkelljen-e azt tartani, vagy nagy hetedre kell változtatni? a' réginek imádói azt állíták: igen is sérthetetlenül meg kell tartani; — az újjabb systemának imádói pedig azt állították, hogy mivel a' nagy hetednek természeti tulajdonsága, hogy érezhetőbben vezérli a' fület a' Hanglejtésre, a' honnan azt Leitton-nak empfindsame Note-nek. Ton Sensible, Vezérhangnak, érzékeny hangnak nevezték, a' nagy ketedet kell a' kis keted helyett felvenni. Szerző, sem egyik sem másik ultra párthoz nem kívánván magát kaptsolni, a' Melodia folytatában a' Hanglejtéseken kívül, a' mennyire a' jó ízlésnek ellenére nintsen, a' kis hetedet, valamint megtartotta a' felhozott-Ének 7dik tactusában,

a — b

(meg nem 's a' t) úgy másutt is megfogja tartani; és tsak azon esetben távozik el tőle, ha mind a' textusnak, mind a' melodiának characterellenkezőt javasolnának. Kétséget pedig nem szenved, hogy a' köznép, bár legyen az minden mu'sikai miveltség nélkül, sokkal hajlandóbb a' Hanglejtéseknél nagy, mint sem kis hetedet énekelni. D.

3) Vallyon nem jó volna-e a' négy hangzatú Karénekekben két egymásután következő Hatod Egybehangzói (Sexten-Acord) majd minden esetben elkerülni; minthogy ezek határozatlanok, vagy üresek, a' bassus helyhetése (Stellung. position.) keresgélte, a' mit mi, Karénekekben kívánatosoknak nem igen tartunk? Illyeknek világosságnak okáért, a' következők; lásd a, b, alatt.

c) Felelet. Hogy két egymásután közbevetetlen jövő Hatod - Egybehangzónak harmoniai öszvehangzása (coucentus harmonicus) gyengébb, mint mikor maga a' fő hang áll a' bassusban, vagy a' mint szokták mondani üres, tagadhatatlan; hibáról, mellyet Rec. sem állít, szó sem lehet. Szerző igen kedvesen vette volna, ha Rec. a' felhozott esetben egyszer'smind előadta volna, minő más harmoniát lehetett, és kellett volna helyette választani. Sok esetek vagynak, kivált ha kész Melodiát kell harmoniába venni, holott a' Melodia menetele szorossan meghatározza a' harmoniai szerkesztetést; többet mondok: némelly esetekben még hibát is kell tenni, hogy az ember általa más nagyobbat elkerüljön. Böltsen tudja Rec. hogy számtalan esetekben vagynak a' fedezett nyoltzadok (octava) megtiltva, még is kénytelen az ember kifogást tenni a' szoros törvény alól. - Erre Reicha, Coutts de Composition musicale munkájának 131dik lapján példákat hoz fel. (lásd 1. 2. 3.) mellyekről így szól: Il est évident que dans tous ces cas, il sera toujours préférable, quand on le pourra, de faire descendre la Basse; mais on n'est pas toujours maître, dans la succession des Accords, de faire monter, ou descendre à son gré, telle ou telle partie, parcequ' il arrive souvent, que la diapason de voix, ou des instruments ne s'y prête pas. Dans le traités, il est toujours facile d'éviter les octaves cachées, mais cela n'est pas toujours possible dans la pratique: az az: nyilván van, hogy mind ezen esetekben, jobb volna ha lehetne a' Bassusnak lefelé menni; de nem áll az embernek mindenkor hatalmában, hogy ez, vagy amaz hangzatot az egybehangzók folytában, tetszése szerént vigyen fel, vagy szállítson le, mert gyakran megesik, hogy az emberi

hangnak, vagy a' mu'sika műszernek kiterjedése ezt meg nem engedi. A' tanító munkákban mindenkor könnyű a' fedezett octávákat elkerülni, de nem mindég lehetséges az a' praxisban. Két egymásután következő Hatod-Egybehangzóra számtalan példát tudnék felhozni, de ezt mint igen nagyon közönségest, elhalgatván, a' régibb, és újabb időbeli igen híres művészek munkáiból olyan eseteket mutatok, B, C, — D-nél, holott három 's négy, Hatod-Egybehangzó következik egymásután, mellyekben következésképp' a' harmonia még sokkal üresebb. A' két első Kühnau J. Chr. 1786ban Berlinben, a' többek pedig Rinck. Chr. 1829. Essenben nyomtatódott Karénekes - könyveikből vagynak véve; mind ketten, a' tiszteletre, és követésre méltó Hangművészek közül valók. Ezen utóbbinak munkáját Rec. f. e. Újság leveleinek 13 száma alatt recenseálván, azt mint nagy szorgalommal dolgozott munkát, mind azoknak, kik ilyenben kívánnak fáradozni, mint követésre, és szorgalmas tanulásra igen érdemest ajánlja; de olyan eseteket, mellyeket Szerzőnek kérdésbe teszen szóval sem említ, holott szinte úgy szemibe tűnhettek volna, mivel majd minden oldalon előfordúlnak.

D.

De mind öszve is tsak ezen három pontból áll a' mi jóra vélt észbevételünk, hogy az ember magát viszont vegye észbe; még pedig olyan dologban mellynek fontossága akárkinek is szemibe tűnik, — mellynek legjobb móddal leendő végre hajtásához mi, a' derék, és általunk köszöntetett Válalkozónak (dem tüchtigen von uns begrüßten Unternehmer) a' fő Consistoriumnak és ennek Gyülekezeteinek leghathatósabb pártfogását, és annak a' ki minden jókat megáld, segedelmét óhajtjuk.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1. I n t é z e t e k.

Voltak az ősz korban több nemzeteknél jeles férjfiak, kik szorgalmatos tanulás, és gyakor elmélkedés által lerázzván a' testnek földhöz ragasztó bilincseit, 's mennyei származású lelkükben a' földieken ekép' túl emelkedvén a' legfőbb valóságról, az erkölcsről, a' jövőendő életről sok igazat hirdettének kedves övéjeik közt, 's hagyának írásban is a' maradéknak. De valamint önnön ezen Bölcsék némelly legfontosbb igazságokban is haboztak a); többször a' hibát is jónak vélték b), és a' mit helyest tudának, életüknek jó tettekben gyümölcöző törvényévé tenni nem tudták, vagy nem akartának c): úgy ember társaikat tanításaiuknak követésére közönségesen bírni, azokkal az embernek valódi boldogságát nem mondom. megösmértetni, mellyre belső mély meggyőződés kellekik, de csak kevesbe elhíttetni is gyengék és tehetetlenek valának d). Ős-

-
- a) Mora est hinc abire, me quidem ut moriar, vos autem ut vitam agatis; utri autem nostrum in melius eat, praeterquam Deo est incertum. Xenophon in Alcibiad.
- b) Pláto a' részegséget, a' magzatok kitétetét 's a' t. Cicero a' hazugságot, önn gyilkolást helyben hagyta 's a' t. hogy minden embert kellessen, vagy lehessen szeretni, nem tudák közönségesen.
- c) Quotus enim quisque Philosophorum invenitur ita moratus, ita anima et vita constitutus, ut ratio postulat, qui disciplinam suam non ostentationem scientiae, sed legem vitae putet? Cic. Quaest. Tusc. L. 2. Cap. 4. Intus omnia dissimilia sint, frons nostra populo conveniat. Senec. Lib. 1. Ep. 5.
- d) Est Philosophia paucis contenta iudicibus, multitudinem consulto fugiens, eique suspecta et invisá, ut si quis unice eam velit vituperare, secundo id populo faciat. Cic. Quaest. Tusc. lib. 2.

Mihi semper visum est et etiam nunc videtur, alias omnes artes non admodum difficiles esse, hominum vero ad rectam vitam institutionem longe difficillimam. Plato in Epinom.

meretesek az Ormuzd és Aribman, Vischnu, Schuba, Zendavesta, Vedan, Fo sok jó mellett számtalan botránkozató hibákat magokban foglaló nevek. Ősmeretesek a' Görögök, és Rómaiaknak több mint 30,000 Istenségei; 's mind a' mellett is, hogy a' haza zsenge reményét, az ifjuságot, vallásos érzésekre vezetni, erkölcsös életre nevelni nemes lélekben, és fáradozásban törekedett egy Isocrates, Socrates, Pláto, Plutárch, Cicero, Seneca, Quintilián és többek, 's nemes fáradozásaiknak díját soktan el is érék: mindazonáltal a' közönségre nézve keveset vagy semmit nem tevének.

Egyedül az Isteni Üdvözítőnek hagyatott minden saktól tisztult igazságokat tanítani, azokat a' bölcs, és tudatlan elméjéhez alkalmaztathatókká a' dúsnak, és lázárnak egyformán szükségesekké tenni a). Örök dicsőség és hála nékie, hogy egyedül holdogító menybéli tanításának jóltévő világához jutván vakoskodó nemüöknek nagy része, ahoz életüket szabni azt fiuról fiura hagyni, mindenféle hirdetni és közönségesse tenni könnyűnek és édesnek tartották, tartják, és tartani fogják annyi milliók, és milliók.

Perdifficilis, Brute, quod tu minime ignoras, et perobscura quaestio est de natura Deorum. Cic. lib. 1. de Nat. Deor.

a) Docere neminem posse pietatem, nisi Deus quasi Dux et Magister praeiverit. Plato in Epinon.

Quae Deo grata sunt, scire difficile est, nisi quis vel eum, qui Deum audivit, vel Deum ipsum audiverit. Jamblic. de se ips. L. .5

Exstiterent Viri quidam istis omnibus, qui Philosophi existimantur, antiquiores, beati, iusti, et Deo chari, qui Spiritu Sancto afflante locuti, et futura vaticinati sunt. Prophetiae vocantur. Hi verum soli et viderunt, et hominibus nunciarunt, neminem metuentes, nec gloriae cupiditate victi, sed ea tantum praedicantes, quae audierant, et viderant Spiritu Sancto repleti. Exstant adhuc eorum scripta, quae si quis legerit, plurimum inde et ad principiorum et ad finis, et ad eorum, quae Philosophus scire debet, cognitionem, adipisci poterit, fidem illis habens. Tu vero ante omnia precare lucis tibi portas aperiri: neque enim haec quisquam perspicere et intelligere possit, nisi cui Deus intelligere dederit, et Christus ejus. S. Justin. Mart. et Philos. Act. et Script. Edit. Cassov. C. 1. pag. 8.

Igen is, a' világnak minden részében terjed a' keresztény Hit; a' két nem jussait fentartja, a' gyűlölséget elöltja, békességet szerez, a' valódi pallérozódást élteti, és a' mint ön maga a' kételkedő Hume is valja: 18 századok óta (a' keresztény Hit kezdetétől) virágzik a' tudomány, és csinosodás. Az emberi nemzetnek legnagyobb jóltévőji közé tartoznak tehát méltán azok, kik a' keresztény Hitnek czélerányos tanulását minden kitelhető módon eszközölve, embertársaikat az Istennek, és hivatalbeli kötelességüknek megüsmérésére vezetik, 's ez által őket jó emberekké, hasznos polgárokká, és így holdogokká teszik. Vajha ebbeli különös jóltévőket számíthatna édes Hazánk is számosan! mert nem igaz-é, hogy a' föld népénél a' Hit dolgában nagyobb részént vastag tudatlanságra találunk? nem igaz-é hogy sokan az Istentől, a' rendeltetésről, a' jövőendő életéről, a' mindenféle kötelességekről keveset, vagy talán semmit nem tudnak? és vallyon melly volna a' mód ezen segíteni foganattal? hol fekszik az ebheli fogyatkozásnak végső oka? a' lelkipásztorok, kik a' népet tanítják, nem végzik-é hivataljokat? a' fő pásztorok ön magoktól is, a' Fels. Királyi rendelések' következtésében is nem a' legszorosabban vigyáznak-é mind erre? valóban ellenkezőt állítani kissebités és hazugság volna. A' mit itten hibának lehetne mondani, gondolatom szerént az, hogy sok lelkipásztor legnagyobb buzgósága mellett sem tudja a' hitbeli igazságot a' gyermek, és meglett ember értelméhez alkalmaztatni, azoknak foglalatosságaiába szőni, és szívükre maradandóan kötni. Ott fekszik tovább a' tetemes hiba, hogy a' mit a' hitnek felkent szolgája megmagyaráz a' gyermekek oskolájában egyik nap, a' következő látogatás napjáig azt a' gyermek egészen elfelejtette, mert a' ki Catecheta elmenetele után ismételte a' magyarázást tanító Kántor, vagy kis Kántor, sem a' dolgot, sem a' gyermek tanítás módját helyesen nem értvén, minden igyekezetével is csak homályt terjesztett. Izzadozhat azután a' szegény pap, míg a' nevendékkel a' már megvilágosított és tudott kérdést újra jól elmondathatja. Ekkor ugyan a' tanító újra bele fog az ismételésbe, de fájdalom! ismét többet árt, mint használ.

Tehát a' nép között, mellynek máshova vonszó 's egész életét elfoglaló hivatalait Honnunkban igen is jól üsmérjük, a' fentérintett vastag tudatlanságot bámulni már többé nem lehet; részemről azon csudálkoznám, ha ez illyetén helyzetben e'kép nem volna. Nem is lehet ezen szomorú ügyön, mint látszik, mind addig segíteni, még majd

egyszer falusi iskoláinkban is olly tanítók nem leendenek, kik a' Psychológiának fő vonásai szerint nevendékeiknek lelki tehetségeit meglehetősen űsmerve, a' tanítás módját értsék, a' Hit tudományt, annak bibliai Historiájával, és szükséges szertartásaival a' Catecheta után ismételve megmagyarázni, annak édességeit a' tanulókkal éresztetni, belsőképen meggyőzni, ideig, és örökké tartandó boldogítását szembetűnővé tenni, czélerányosan tudják, és a' munkás Hit gyakorlása által magok is jó erkölcsű keresztények, hív jobbágyok, és polgárok lévén, ön példájok által mutassák, a' mit naponként tanítanak a).

Ha ez Honnunkban közönségesen így történne, ki nem látja a' legkivánatosbb következéseket? a' vad, és durva indúlat, a' vastag tudatlanság megszűnne, a' pallérozódás nevedkedne, édes anyai nyelvünk virágozva így is terjedne, és a' külső nemzetektől űsmeretlen, és tudatlan Országának szegény hazánk nem nevezetne b).

a) De Paedagogis hoc amplius, ut aut sint eruditi plane, quam primam esse curam velim, aut se non esse eruditos sciant. Nihil enim peius est iis, qui paulum aliquid ultra primas literas progressi, falsam sibi scientiae persuasionem imbuerunt. Nam et cedere praecipienda peritis indignantur, et velut jure quodam potestatis qua fere hoc hominum genus intumescit, imperiosi, atque interim saevientes stultitiam suam perdocent. Nec minus error eorum nocet moribus. Siquidem Leonides Alexandri Paedagogus, ut a Babylonio Diogene traditur, quibusdam eum vitiis imbuit, quae robustum quoque, et iam maximum Regem ab illa institutione puerili sunt prosecuta. Quintilian. L. I. C. I. §. 8.

Nec ego tamen eo mitti puerum volo, ubi negligatur. Sed neque praeceptor bonus maiore se turba, quam ut sustinere eam possit, oneraverit: et inprimis ea habenda cura est, ut is omni modo fiat nobis familiariter amicus, nec officium in docendo spectet, sed affectum. Idem L. I. C. II. §. 16.

b) Hebetes et indociles non magis secundum naturam homines eduntur, quam prodigiosa corpora et monstrosi insignia: sed hi pauci admodum. Fuerit argumentum, quod in pueris elucet spes plurimorum, quae dum emoritur aetate, manifestum est non naturam defecisse, sed curam. Praestat tamen ingenio alius alium.

Vannak ugyan nálunk is hasznos Intézetek, mellyekben a' Normális iskolákra alkalmas tanítók neveltetnek; de csak a' Normális iskolákra; a' falusiakra pedig, mellyek legnagyobb számmal vannak, kevés, vagy semmi nem jut. És mivel a' falusi tanító tisztevel az orgonistaság is öszve van kapcsolva, az úgy nevezett normális tanítók falukra nem is mindnyájan alkalmaztathatók. Ezen tehát segíteni csak úgy lehetne, ha a' tanítás móddal az Orgonistaságot is egyetemben megtanúlnák a' jövődöbeli Kántorok. Nem is lehet-e kettőt a' dolgoknak mostani helyzetében könnyen választani; mert különös tanítót, és különös orgonistát tartani a' szegény falusi közönségek nem bírnak; minden úgy nevezett kis-mesterek is egyedül a' megnyerendő Kántorság reménységében tanítanak; sőt mivel az Orgona muzsika és ének a' vad indulatok szelidítésére, a' lelkeknek buzdítására legkissebb kétséget sem szenvedő igen alkalmas eszközök, 's a' hitbeli igazságokkal foglalatoskodó, ha másként a' muzsikát és éneket érti, mindenkor alkalmasabb szívreható énekével a' hívek buzgóságát előmozdítani, mint más hivatalt vivő, 's elméjében talán egészen elszéledt nem tanító, igen helyesnek látszattik lenni, hogy a' ki a' mennyei igazságokat magyarázza, 's azokat érti, tanító, egyszer'smind Kántor lévén, azon igazságokat a' nép előtt az Orgona kísérése mellett zengedezéseiben üntse ki magával ragadván a' lelkeket. Így bizonyosan el lesz érve a' keresztény Anyaszentegyháznak a' muzsika, orgona, és ének behozásával öszvekapcsolt szent szándéka. A' halgatók tapasztalni fogják, a' mit Sz. Agoston magáról mond: „Mennyit sírtam, úgymond, himnuszaid, és énekeidben, templomodnak édesen zengő szavaiban felindulván egészen. Ezen hangok füleimbe harsogának, szívem az igazságban úsz vala, onnan felgerjede az ajtatos indulat, megáradtanak könnyeim, és boldognak érzem magamat a). Befog tellyesedni, a' mit koszorús Költőnk a' Sümeghi Kántor helyes énekéről Somlójában olly igazán, mint szépen zeng:

Mise alatt ha az Istent
Fellengezve dicsérte,

Concedo; sed ut plus efficiat, aut minus, nemo tamen reperitur, qui sit studio nihil consecutus. Idem
L. I. C. I.

a) Confession. L. 9. Cap. 6. Nro 14.

És szavait az Orgona
 Hangjaival kísérte —
 Ha zsoltáros gondolati
 Az egekben járának
 Színe előtt a' menny és föld
 Mindenható Urának ;

Akkor a' nép egy szeráfot
 Vélt hallani szavában,
 'S mennyet földet öszve zengni
 Az orgona hangjában:
 Énekének szárnyaival
 Felkapván a' lelkeket,
 A' mennyei idvességgel
 Tölté meg a' szíveket.

És hála az Isteni gondviselésnek ! ezen közönséges
 szükségén, mellytől annyi függ, meggyőzvé minden ne-
 hézségeket, illy módon, és illyen foganattal segít már
 Hazánk egyik részében fő pásztori igazgatására bizott me-
 gyéjében egy halhatatlan Férjfiu Nagy Méltóságú Felső-
 Eőri Pyrker János László Patriarcha Egri Érsek, örökös
 és valóságos Fő Ispány Úr Ö Excellentiája, ez, kit itten
 tisztelettel említünk. Ő t. i. a' Szepesi Székes Megyének
 Fő Pásztorává 1819ben kineveztetvén azonnal felállította
 Fels. Kir. helybenhagyás, és tetszés mellett az úgy neve-
 zett Praeparandia oskolát, mellynek erányzása olly ifja-
 kat nevelni, kik jó erkölcsökkel tündüklővén a' szükséges
 tanítás módot, a' Hitnek ágazatit, biblia historiát, a' Sz.
 Leczkék, és Evangeliumok magyarázását, helyes és szép
 írást, az orgonát és éneklést, az Egyházi szertartásokat,
 a' lelki Pásztor mellett teendő szükséges szolgálatot cél-
 erányosan megtanúlnák, és megüresült helyekre kitétetvén,
 jó keresztényeket, a' Hazának, és Királynak hű fiaikat,
 alkalmatos polgárokat, és alattvalókat nevelnének. — A'
 mint pedig, továbbá rendeltetésének engedvén Apostoli
 hivatalát külföldön a' Velencei Patriarchai magas székben
 végezné a' fent tisztelt Nagy Méltóságú Férjfiu, és hazá-
 jának, de különösen az Egri Anya-megyének vissza adat-
 tatna, csak egy tekintet kelle nékie, 's azonnal látá,
 melly szomorú állapotban vannak nagyobb részént falusi
 oskoláink; melly kevéssé tellyesednek be a' legkegyelme-
 sebb koronás Fejedelem magas rendelései, és várakozásai;
 melly nyomorúlt az orgona és ének dolgában leginkább a'
 falusi templomi Kar, mellyben az éneklő Kántorok nem
 a' Hívek épülésére, hanem zavarására fogadottaknak lenni

látszanak. Készen volt tehát a' gondolat, meglőn a' határozás: mint Szepesben, az Egri Anya - megyében is Praeparandiát állítani. Egy lelkes Pásztori levélben felszólított a' helybeli Ns. Fő Káptalan, és Megyebeli papság, hogy midőn ezen Megye az Urban elnyugodott dicső emlékezetű Fő Pásztorinak, és más Ns. Tagjainak ritka bőkezűségéből a' köz jót előmozdító sok hasznos Intézetben gazdag volna, egy illetén Intézetnek maradandó lábra állításában, melly nélkül a' Megye mind eddig szűkölköde, 's mellyből lelki miveltség, csinosodás, egyházi és világi tiszték pontos teljesítése, és minden esetre csak boldogság származna, az ő magányos erejét, és pénzbeli áldozatját, a' magokéval, mint lehet, segíteni, és így a' köz jó előmozdításának nagy munkájában illy könnyű módon részt venni, 's az ebbeli kívánatos dűcsőséget magoktól távoztatni el ne mulasztanák.

Nem is leve sikeretlen a' buzdítás; mert a' Fő Pásztorinak lelkesítő példáját mind a' Ns. Káptalan fejenként, mind a' többi Papság buzgóan követvén, csak hamar olly summa tétetett össze, mellyből szükséges örökös fundus állitattván, az Intézet 1828dik esztendőnek végével megnyithatódott, és 1829dik esztendőnek November kezdetével Fels. kir. helybenhagyás, és tetszés mellett valóban meg is nyittatott. Tizenegy ifiú már eddig is az Intézetben évenként minden szükségessel felsegétetve tartatik, többek pedig magok kölcségén járnak (mostan szám szerént húszan) leczkékre, mellyeket egy Pap, és két világi rendes Oktatók anya nyelvünkön tartanak egy Directornak igazgatása alatt, ki mindenkor a' Ns. helybeli Káptalanból választatik. Ennek következtetésében az Egri Anya - megyében jövendőben Kántor, vagy kis-kántor senki nem lehet, ki a' Praeparandia tárgyából nyilvános próbatételt nem tévén helyben hagyó bizonyosság levél nélkül szűkölködik.

Örömmel jelenthetjük, az érdemes közönségnek, hogy ezen szép Intézet Előljáróinak fáradozásai után a' nevenedékek, kik a' hat első oskolát végezve, vagy felsőbb oskolákból nyilvános próbatétel után vétetnek fel, a' közönséges várákozásnak egészen megfelelnek, a' mint hogy már többben falukra rendeltetvén, a' köz jót előmozdítva nem kis örömet is okoznak. — A' ki ezen Intézet plánumát, célját, és rendszabásait, bővebben akarná tudni, ne sajnálja olvasni az alább jegyzett könyvecskét a). Meg

a) Succincta Historia Instituti Praeparandorum ad Magisteria Scholarum Ruralium Almae Dioecesis Scepusi-

kell azonban még azt is emlitenünk, hogy minekutánna sok szegényebb közönségnél a' Tanító - Orgonista - Kántor egyszer'smind helybeli Jegyző is kötelezetne lenni, hogy az Intézet nevédekéi ebbeli ne talán leendő kötelességüknek is pontosan megfelelhessenek, az érre megkivántató ösmereteket is tanulják. És épen ez az, mi által az Egri Praeparandia a' Szepesitől különbözik.

Boldogító érzések foghatják el a' mindenkor nagyokat kezdő fentebb tisztelettel említett Nagy Méltóságú Patricha Érsek és Fő Ispány Úr Ó Excellentiáját, ki széles ösmereteit, 's külföldön szedett annyi hasznos tapasztalásait a' még sokban szűkölködő édes hazájára alkalmaztatva, 's áldozatait nem sajnálva nemzete csinosodását terjeszti, embertársainak boldogulását magas rendeltetéséhez képest, a' hol csak lehet, eszközli a). Forró hála nékie minden nemeset, szépet, és jót becsülni tudó Magyartól! de buzgó köszönet azoknak is, kik a' tisztelt Fő Pásztor dicséretes szándékait elősegíték a' köz jón szinte munkálódván! az illetén szép példa, nem kételkedünk, követőket fog találni; a' mi hogy valóban meg is történjen, buzgó szívvel óhajtjuk.

Lengyel Miklós,
Egri Theolog. Professor.

2. Előlépések.

Fő Méltóságú Herczeg Esterházy Miklós Úr, Ó Hercezségének Tek. Baranya Vármegyében helyeztetett Sásádi nevű Jóságán, a' Pécsi Fő Tiszt. Egyházi Megyében, Nagy Tiszteletű Szalay Antal Úr, Tamási Káplán, mint ezen Folyó-Irásunkba iktatott több rendbeli Értekezéseiről ismeretes Irónk, 's hazai Literatúránknak igen buzgó terjesztője, 's előmozdítója, Sásádi Plébános a neveztetett.

K.

ensis. Cassov. Typ. Steph. Ellinger Caes. R. Priv. Typograph. 1828.

- a) Szinte a' sokszor tisztelt Fő Pásztor bölcs. és kegyes rendelése következtetésében az Egri úgy nevezett Foglári Collegiumban lévő nevédekéi, megválasztva egy Tanítótól a' Musika, és énekben leczkéket vesznek, 's tanulósnak gyümölcset a' nyilvánosságos próbatételek alkalmával, már eddig is elegendőképen mutatják.

3. J e l e n t é s.

Kisfaludy Károly' minden Munkáiról 's felállítandó Emlékeről.

Váratlan környülállások nem engedék, hogy Kisfaludy Károly' munkáinak első osztálya a' Medárd-napi vásárban megjelenjen. Tudtára adjuk tehát ezennel a' nemzeti nyelv' és csinosodás' azon barátjainak, kik vagy előfizettek vagy azt tenni készülnek, hogy az első osztály, melly három kötetből áll, Budán, a' királyi egyetem' nyomtatós műhelyében már sajtó alatt van, 's Auguszus' végén késedelem nélkül ki is adatik. Tartalma ezen osztálynak:

I. Kisfaludy Károly' versei. (Dalok, két könyv Elegiák. Balládák 's románczok. Elte. A' két hajós. Vegyes költemények. Epigrammák és gnómák). II. Kisfaludy Károly' elbeszélései; két kötet. Tartalom: I. Tihamér Tollagi Jónás' viszontagságai levelekben, két rész. Sok baj semmiért II. Vérpohár. Barátság és szerelem. A' fejér köpönyeg. Viszonzás. Bajjal ment, vígan jött. Mit csinál a' gólya. Sulyosdi Simon.

A' második osztály, hasonlókép három kötetben, a' dicsőültnek vígjátékait fogja adni, szám szerint tizen négyet, 's ez idei novemberi vásárban jelenik meg; a' harmadik végre, melly négy kötetből álland, komoly drámáit, ifjú korából maradt verseit, némelly töredékeket 's életét fogja magában foglalni 's 1832, a' József-napi vásárban jövend ki.

A' kiadás nagyobb tizenkettedrétben, új, kisded, szép betűkkel nyomtatva, ízléssel és csinnal fog ajánlkozni; minden kötet 180—200 lapot tölteni, 's szines borítékba kötve kiadatui.

	Nyomt. papír.	Velin papír.
Az egészre az előfizetés	6 fl. — — CP.	9 fl. — — CP.
Egy egy osztályra	— 2 — 20 kr. —	— 3 — 30 kr. —
Egyes kötetekre	— — — 50 kr. —	— 1 — 15 kr. —

Az aláírtak örömmel látták azon buzgó részvételt, mellyet Kisfaludy Károly' kora 's élte' férfiúi virágában történt halála széltiben gerjesztett a' hazában, érzékenyen vették azon hazafiúi áldozatokat, mellyek a' dicsőült' emléke' felállítására már eddig is olly nemes szívűen tétetek, 's ezek által bátorítva, megújítják felszóllításokat

e' nemes nemzet' minden tagjaihoz , kiknek az elűnyt' fáradozási valaha lelkes élelményt adtak ; azokhoz , kik tisztátalan kútforrásból eredt érzésektől mentek , tudják , mily befolyással volt Kisfaludy Károly az olvasókra , a' készülő — 's valljuk meg — a' kész íròkra is , mind számos eredeti elmémívei — mellyeket lélek és nemes ízlés tüntet ki , mind azon nagy becsű gyűjtemény által , melly — nagyobb részt az ő kérései 's biztatásai , példája 's útmutatásai által előteremtve — mind eddig évenként szinte az az egy könyv vala , mellyben tudós és nem tudós , minden karú és korú , 's — a' mi környülállásaink közt igen sok — a' szép nem is gyönyörűségét találta . Az eddig mutatott részvét , az a' visszahangozó érzet , mellyet a' felszólítók a' hazafiaknál tapasztaltak , arról nyujtanak kezessegét , hogy felszólítások által csak azt tevék , mit némmellyek reménylettek , többen óhajtottak , minden valódi barátja a' nemzeti culturának és disznek örömmel látand teljesedésre jutni ; 's jelentik , hogy az emlék' felállhatásához mind inkább nő reménységök . Azon kort , melly Csonkoni' és Dugonics' hamvaiktól a' kért és érdemlett tiszteletet megtagadá , feledtesse el egy szebb , egy lelkesebb , melly Virág Benedek' és Kisfaludy Károly' sirjait a' hála' 's emlékezet' pályáaigaival jegyezze meg .

Kik szivesek lesznek ezen nemzeti ügy' előmozdítására az adakozásokat elfogadni , méltóztassanak a' segéllők' neveiket , rangjok' jegyzékével 's a' begyűlt pénzzel együtt , melly Mélt. Gr. Károlyi György' pénztárában tétetik le , Pestre a' nevezett Mélt. Gróf' titkokokához , Táblabíró Bártfay Lászlóhoz (üllei út , 200 szám alatt) biztos alkalom által , adandó nyugtatvány iránt , beküldeni . Első tudósításunkat a' begyűlt adományokról a' folyó év' végén fogjuk az újságlevelek által tenni , 's ezután fél-évenként . míg a' szándék teljesedést nem ér .

Ismételjük , hogy azok is , kik a' munkákra elő fognak fizetni . jótevők gyanánt tekintetnek , mivel az azokból ne talán felmaradandó haszon is az emlék' felállítására lesz fordítva .

Pcsten , Julius' 6. 1831.

A' Kisfaludy Károly' emlékére és munkáira ügyelő társaság :

Bajza , Ügyvéd , a' m. tudós társaság' I. tagja .

Bártfay , Táblabíró , a' m. tudós társaság' I. tagja .

Bugát, kir. Professor 's a' m. tudós társaság' r. tagja.
 Forgó, ns. Pest-vármegyei főorvos, a' m. tud. társaság' l. tagj.
 Heilmeczy, Táblabíró, a' m. tud. társaság' pénztárnoka.
 Schedel, Dr. 's a' m. tud. társaság' r. tagja.
 Stettner, Táblab. 's a' m. tud. társaság' l. tagja.
 Szalay, kir. professor 's a' m. tud. társaság' l. tagja.
 Vörösmarty, Ügyvéd, a' m. tud. társaság' r. tagja.
 Waltherr, Táblab. 's Gr. Károlyi nemzetség' levéltárnoka.

Ugy hisszük, szívesen fogják venni az elhunytnek barátjai, ha ez alkalommal egy levelet küzlünk, melly magában legőszintébb tisztelet' kifejezését, 's egy igen nemes ajánlást foglal

A' levél (Bajza társunkhoz szól) így következik:

T. Úr! Hazafiúi igaz örömmel olvastam a' néhai hasonlíthatatlan Hazafi 's Költő Kisfaludy Károly' tiszteletére állítandó emlékről szóló hirdetését. Azolta semmi közelebbi tudósításunk, fog-e, 's mennyiben valósággá válni a' magas szép gondolat' részemről óhajtanám e' legnemesb igyekezetet nem csak minél előbb, hanem olyan formán beteljesedve látni, melly a' pallérozott külföld előtt is becsületére válna nemzetünknek. Ilyen gondolkozással nagyon szerencsém a' T. Úrnak, mint a' boldogult' 's ezen őtet 's Nemzetünket egyenlően dicsőítő szép gondolat' községesen tudva lévő igen buzgó barátjának kezéhez az ide zárt száz váltó forintokat által küldeni, többekre is ajánlván magamat, ha a' dolognak a' tőlem említett módon leendő kivitele kívánni fogja. Nem kételkedem, hogy más a' szépet becsülő, hazájokat 's ennek dicsőségét szerető lelkes hazafiak annyival többet képesek lévén ezekért tenni, mennyivel több értékek, 's módjok nagyobb mint nekem: nem sokára állni fog az emlék, melly egyszer'sinind halhatatlanítani fogja a' költőt, a' művészt 's a' mind a' kétőt szült jeles hazát.

Leírom ezen alkalmatossággal 's küzlöm, az Auróra' jövendő folytatójával, egészen más foglalatosságim között a' megsirathatatlan' véletlen halála híre vételével gondolt egy pár magyar és deák soraimat, nem mintha azokban valamelly különös becsét helyheztenék, hanem résszerint, hogy ezzel is kijelentsem a' boldogult iránt való tiszteletemet, résszerint hogy másokat, kik nálam e' részben is többet tehetnek, többekre és nagyobbakra serkentsek:

Szebbén nem szólt, sem nemesebben senki nem érzett,
Mint ő: emberiség, és Haza' nyelve sirasd.

Non animus major nec sermo cultior ulli:

Hunc genus humanum, hunc patria lingua geme.

Többire nagy becsű barátságát kikért, teljes tisztelettel maradok T. Uraságodnak, Debreczen, Apr. 24d. 1831. alázatos szolgája Péczely József. m. k.

A' R.

4. Az 1831. esztendő Januarius hava 24. Lugoson tartatott közgyűlésnek Jegyző Könyvéből kivont végzés.

3dik S z á m.

Ő Császári 's Hirályi fölsége a' Fő Méltóságú Magyar Udvari Cancellaria utján 1830 esztendő Decemher hava 29dik napján, és 1515 sz. a. az utolsó Ország Gyűlésén hozott törvény tikkelyeket, szinte olyan formában, a' mint azok az Ország Rendeinek általadattak, és mindjárt közönségessé tétettek, kiadva, ezen Megyének kegyelmesen megküldeni méltóztatik, — és valaminth ezeknek értelmök ismét új, és örökösen maradandó bizonyosságúl van, hogy Ő Fölsége előtt semmi sem lehet kedvesebb, mint a' miben állandóan foglalatoskodik: hogy az országnak hajdani alkotmányja örök időre sértetlenül megtartasson, és kedves nemzetének boldogsága mindenkor előmozditasson — úgy Ő Fölsége kegyelmesen bizakodik: hogy a' Karok és Rendei is egész tehetőségök szerint minden alkalmas módokat elküvetnek; hogy a' mit a' katona újjantozoknak mindenképen sietendő állatása iránt az ujjonnan hozott törvény parantsol, vagy pedig a' mi, a' közönséges kormánynak helyes folytatásához tartozik, Ő Fölségének kegyelmes, és úgy is, a' közjónak előmozdítására intézett szándéka, egész készséggel és gyorsasággal tellyesítesen.

V é g z é s.

Ezen kegyelmesen megküldött Törvény tikkelyek felolvastatván, közönségessé tétettek, és kihirdettek a' fölösszebb számmal öszvegyült megyebéli Karok és Ren-

dek **Ö Felségének** azon királyi kegyelmét és nagy lelkeségét, hogy az Országnak hajdani alkotmányja és constitutiója örök időre sértetlenül megtartasson, — hatar nélkül lévő atyai gondoskodását, hogy hív népei mindenkor bátorságban és tsendes békeességben legyenek, 's mind ezek felett a' nemzetnek ditsősége, szabadsága, dísze emelkedjen, és szünet nélkül virágozzon, ezen törvénynek tziikkelyeiből, önként hálaadó szízzel által látják. — Örökös halát gerjeszt az egész nemzetben **Ö Felségének** a' Magyar nyelv iránt kimutatott kegyelmes hajlandósága is, hogy t. i. ezen nemzeti bélyeg egyenesen **Ö Felsege** bölts uralkodása alatt napról napra nagyobb tökéletességre emelkedik, — ugyan azért a' megyebéli Karok és Rendek is jobbágyi hívségből szármozó indulatjokat és **Ö Felségéhez** viseltető szereteteket soha máskép nem fogják magyarázni; hanem hogy a' közönséges kormánynak folytatásában, a' Fejedelemhez, és Hazához, mellyek elválaszthatatlanul öszve kaptsolva vannak, egyenlően viseltető szeretet, földhetlen hívség, és a' Törvényekhez való ragaszkodás, mindenkor egyetlen egy szándékjok, kívánt tzeljok és eltökélt akaratjok lészen.

A' megyebéli Karok 's Rendek hazafiui buzgósággal lelkesítve lévén, az új törvény tziikkelyeknek tellesítését e' következendőképen határozták, és pedig:

A' 8dik törvény-tziikkelynek, a' nemzeti nyelvnek t. i. gyarapodására nézve.

Jöllehet a' megyebéli Karok és Rendeknek a' Magyar nyelv iránt való buzgóságok és szeretetek már onnand is világos: hogy minden polgári dolgok, közönséges tanátskozások, már több esztendők oltá magyar nyelven folynak, és a' Jegyző könyvek is ezen a' nyelven vitetnek, hogy még is hazafiuságok annál inkább tündölvé legyen, egyes akarattal határozatitak: hogy ennek utánna minden hivatalos tudositások és vélemények a' polgári és urbarialis dolgokban, magyar nyelven tétesenek, ugy szinte a' Nagy Méltóságú királyi magyar Helytartó Tanátshoz, Nemes Vármegyékhez, Királyi Városokhoz, Nemes Káptalanokhoz, Megyés Püspökökhez, fő hadi Kormányzésekhez küldendő hivatalos levelezések, hiteles kiadások, Procátori, vagy Plenipotentialis vallások, mind magyar nyelven irassanak — egyedül tsak **Ö Felségéhez** teendő felirások deák nyelven fognak folytatni, — és hogy ezen nyelv a' nemzetnek javára annál inkább terjedjen, falusi Notariusoknak is ennekutánna

tsak olyan személyek fogadtassanak, kik magyarul tudnak.

Azomban hogy még is minden erőltetés eltávoztasson, és azoknak, a' kiknek még a' Magyar nyelvben elégséges gyakorlások nem lenne, ennek tökéletes megtanulására elegendő idő határ is engedtesen, szabad, léssen a' törvényes pöröket akár deák akár magyar nyelven kezdeni, és folytatni, és az ítélő Birák vagy Törvény-székek azon a' nyelven fognak ítéletet hozni, a' mellyen a' pör folyamatja volt, ha pedig a' pör két nyelven magyarul és deákul vitetett, az ítélő Birák magyar nyelven hozzanak ítéletet.

Egyébiránt a' büntető Törvény-székek Jegyző-könyve ennekutánna magyar nyelven vitessék. Továbbá: a' magyar nyelvnek nagyobb gyarapodására járásbéli Fő- és Al-Szolgabíró Urak, a' földes uraságokat serkenteni fogják, hogy az Uriszékeken előfordulandó tárgyakat, és Jegyző-könyveket magyar nyelven folytassák.

Méltóságos Nagy-Váradi Püspök mint oskolák Fő Directora meg fog kerestetni: hogy ennekutánna a' kisebb nemzeti oskolákra is, tsak olyan tanítókat rendeljen, a' kik magyarul tudván a' gyermekeket ezen nyelvre oktassák. — A' Görög nem egyesült hitű tanítókra nézve pedig hasonló végből az oskoláknak fő Igazgatóját és helytartói Titoknokát Temesváry Urat, Lovrentsits Ignácz Vice Ispány Ur fogja megkeresni.

Azomban mivel a' magyar nyelvnek megtanulására, 's e' végre Lugoson felállítandó Magyar és Deák oskolára már több ajánlások tétettek, hogy az egész tőke pénzt tudni lehessen, Méltóságos Báro Bernátfy Antal Ő Nagysága előlülése alatt, Patrubány János Táblabíró, és Frummer Antal fő Adószedő Urakból álló Deputatio olly utasítással kiküldetik: hogy már 1828. esztendőben és 2629. szám alatt történt mód és utasítás szerént mind a' régiebb mind pedig azon időtől fogva szinte 1830 esztendeig tett ajánlásokat 's pedig különösen a' deák 's különösen a' magyar oskolákra fordítandó tőke pénzeket, tabellába foglalván, mutassa bé, hogy annakutánna azon bőkezű ajánlókat, a' kik deák oskoláknak felállítását kívánták, hogy valjon ezen áldozatot nem akarnák-e magyar oskolákra fordítani? felszóllítani lehessen.

Végtére ezen határozás mind a' két Vice-Ispány uraknak, Notarialis, Fiscalis hivataloknak, mindnyája járásbéli Fő és Al-Szolgabíró, Fő és Al-Adószedő, Számvevő és Commissarius Uraknak a'hoz való alkalmaztatás végett kiadatik.

Tóth Mihály,
Ts. Ns. Krassó Vgye Fő Nótáriussa.

5. *Petrózái Trattner J. M. és Károlyi István*
Typographiájában megjelent új könyvek.

12) *Útásítás az egészségre ügyelő Hivataloknak nem különben a' Pestis-mentő (Contumacia Intézeteknél felügyelő személyeknek számára hogy a' Cs. kir. Austriai Tartományoknak határai, a' Cs. Orosz Birodalomban dühösködő járvány Epe-kórságnak (Cholera morbus) berontása elől bátorságba tétessenek és beronthatása esetében elterjedése meggátoltasson. A' legfőbb Parancsolat' következtetésében szerkeztetett. Újra kinyomtatatta Tek. Pest Vármegye n. 8adrét 1831. l. 118.*

13) *Tudositás I. Mellyhez magokat a' községek' Előljáráinak olyan esetekben tartaniok kell, ha a' napkeleti epimirigy, avagy más ragadó nyavalya közel uralkodik, vagy pedig magok helységekben kiüt. II. A' Rendtartó politikus Biztosokra nézve, kiknek kötelességek azokban a' Helységekben, a' hol az Epimirigy avagy más ragadó dögleletes nyavalya kiütött, a' szükséges foglalatosságokat kiharancsolni III. Az Orvosokra és Seborvosokra nézve, kik a' dühösködő napkeleti ragadó Epimirigynek, avagy ehez hasonló dögleletes nyavalyának gyógyításával foglalatostkodnak. IV. Útásítás a' ragadós pestises nyavalyáknál előforduló tisztítás módja felől. — (Hartleben könyvárosnál a' Váczi útszában). 1831. 8. 72 l.*

14) *A' Nemorvoshoz: Rövid Tanítás hogy a' Keleti Cholera ellen miként óvja magát, és ezen betegség első megtámadásánál az Orvos érkezéig mit tegyen. Egy a' practikus Orvosokat illető fontos Toldalékkal együtt, melly magában egy ezen nyavalya' új gyógy módját foglalja. 1831. 8vo 16 lap.*

15) *Eine Skizze der indischen Cholera morbus zur Beurtheilung der Natur der Krankheit, und Würdigung der anempfohlenen Heilmethoden für Aerzte und Sanitäts-Beamte von Dr. Szuhány, prakt. Arzt zu Pesth, u. des löbl. Neograder Comitats Gerichts Tafel Baysitzer. 8vo 24 lap.*

16) *Ezer egy Éjszaka. — Arab Regék VI. kötet (a' 249dik Éjszakáig terjed) fordította V... Mihál. 12ed rétet igen csinos borítékba fűzve, ára 30 kr. ezüstpénz.*

17) *Az Adó és még Valami. Szerző Balásházy János, a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja, és Tek. Zemplény Vgye Táblabírája. Második kiadás, némelly Jegyzetekkel gyarapítva. 8vo.*

VII. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Szilasy János. Massillon Ker. János Clermont-i Püspök' rövid életírása, és annak, midőn az elhunyt Louvois Apátúr' helyébe a' Francia Academia' tagjának választatnék, ugyan azon Academiához intézett köszönő beszéde. 3 lap.
- 2) Lévai László. Vass Vármegyei Kemenes-ali Járásbeli magyar Szó-tár pótolék. 14 lap.
- 3) Kenderesi Ferencz. Vajda Hunyadivár külső tekintetben, és ennek történeti leírása az újabb időig. 25 lap.
- 4) K—ss Endre. A' Villanyról. (Electricitas). 44 lap.
- 5) Pápai Bénéiamin. T. Baranya Vármegyéből Terehegyről Febr. - 20dikán 1831dik eszt. 66 lap.
- 6) Mindszenti. Némelly Bodrogekői szóknak feljegyzése, 's magyarázatja. 73 lap.
- 6) Holéczy Mihály. Egy gondolat az Üstökösökről. 81 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

Dömény. Észrevételek, és jobbítások a' közhasznú esméretek Tárában lévő mu'sikai tikkelyekre. (Folytatás) 91 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

D. Allgemeine Musicalische Zeitung. Leipzig bei Breitkopf et Härtel. Redigirt von G. W. Fink unter seiner Verantwortlichkeit. Den Iten Juny 1831. Nro 22. 33ten Jahrgang.

R e c e n s i o n.

Karénekes-könyv, melyet a' Helvetziai Vallástételt tartók közhasznokra, négy Énekszóra, 's Orgonára kidolgozott; és kiadott Dömény Sándor. 101 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Intézetek. 111 lap.
- 2) Előlépések. 118 lap.
- 3) Jelentés. 119 lap.
- 4) Az 1831. esztendő Januarius hava 24. Lugoson tartatott közgyűlésnek' Jegyző könyvéből kivont végzés. 122 lap.
- 5) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 125 l.

(Koszorú 1831dik eszt. VIIdik Kötetéhez egy ív.)

T U D O M Á N Y O S
G Y Ü J T E M É N Y
1 8 3 1.

V I I I . K Ö T E T .

Tizenötödik esztendei Folyamat.

S Z E R K E Z T E T T E

V Ö R Ö S M A R T Y M I H Á L .

K I A D T A

T R A T T N E R J . M . É S K Á R O L Y I I .



A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmétel.

P E S T E N ,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.



É r t e k e z é s e k .

1.

Emlék-oszlop a' hét esztendő's háborúról.

Kedves az elmultakra vissza emlékezni, tündér színben tűnik fel előttünk a' mult idő 's dolog, sokkal inkább hogy sem a' jelenkor. Ezért a' halandó kezdet olta hajlandó volt a' lett történetek' emlékezetét fentartani 's minél tovább, sőt ha tőle kitelhetnék, örökre, hogy sírjáig elevenül juttatnék eszébe, a' mi neki valaha gyönyört adott, 's még legkésőbb unokájira is maraszthatná, 's néma nyelven kijelenthetné, mi okozta szívének örömét.

A' magyarra nézve illy kedves emlékezetű volt közelebbi korban a' hét esztendő's Burkus háború, a' miről annyira szeretett szóllani lelkesedésében, hogy későbbi véneink is megtanulták apjaiktól mi történt, 's olly mély gyökeret vert, hogy az a' dolog a' község közt mostanig sem juthatott feledékenységbe, ámbár annál mind véresebb, mind hosszabb, 's mindenképen emlékezetesebb háború folyt le Napoleon alatt, 's vége még csak 15 esztendő.

A' Magyar is tehát, szintűgy mint akár ki, szeret emlékezni, és szeret élni az emlékezetben. De úgy látszik, inkább csak fejben 's szívben akar magának emléket emelni, mint sem a' művészet' szép és mulandóságot trucczóló munkájában, vagy legfeljebb is magányos és nem

jól őrzött sírkövön, és kevésnek kezén forgó Krónikában. Szép ugyan az emlék, melly érző szívben vagyon; szépek a' szavak, a' miket élő nyelv ad elő: de a' szüntelen változó szív ma holnap vonakodik az emlékek helyt adni magában, 's azzal együtt a' nyelv sem lesz a' multnak tolmácsa. Ha hideg is a' márvány és az ércz, 's némák a' betűk rajta; még is beljebb hat a' késő világba, 's hirdeti a' mit akar mondani, látjuk a' példákból. Ezt, hála nemzetünk' nagy Istenének! kezdi már a' Magyar is érezni, de csak kezdi; nem csuda tehát, ha őseink együgyűen gondolkoztak, 's nagy embereiknek, országos örök emlékezetet érdemlő férjfijaiknak legfeljebb is olly halhatatlanító halotti dicsérettel áldoztak, a' mi hamar elhangzik és enyészik a' levegőben 's az emberek' kezei közt. Sokan mondták: „oh Magyarok, melly dicsően omlott véretek ama' hét esztendeig gázoló háborúban! oh bajnokaink' hős vezérei, melly felhőkig nyuló oszlopok illetnek titeket!” Azonban járjuk el az egész széles Magyar hazát, keressük fel minden szegletét és nyomozzuk, találunk-e valahol nem felhőkig, de még csak egy alacsony Kupressz' ágaiig nyuló emléket is, a' mi közönséges szájból mondaná közönségnek nyílt helyen, hogy voltak azok.

Mást veszünk Burkus országban észre. Ez a' hét esztendős háborúról szint azzal a' részvétellel emlékezett, a' mivel apáink emlékeztek róla; vitézeinek vérök szint olly drága előtte, mint a' Magyar fiaké anyjaik előtt; bajnokjainak tettök szint olly dicséretes, mint itt volt a' mieinké; hős vezérei szint úgy magasztaltattak, mint nálunk a' sajátjaink. De midőn nálunk idő' folytával lassanként még is csak kihal a' közön-

ség' fejéből annak a' nagy történetnek kedves emlékezete, ott Burkus országban fen áll egy dicsőséges márvány, mellyről szabad reményleni, hogy századokig szól a' maradékokhoz, 's megtanítja őket, mik voltak elejik.

Méltán érdemlik a' Burkus hősök ezt az oszlopot, de még sem méltábban, mint hőseink érdemelnének hasonlót. Volt a' Magyar kebelben annyi lélek, bátorság, erő és tett, a' mennyivel dicsekesznek amazok. Midőn elnyomattunk a' Töröktől, úgy látszott a' külföldnek, kifolyt belőlünk a' vitéz vér, a' mi nemzetünknek hajdan olly közös sajátja volt. Épen a' hét esztendő háború birta Európát jobb gondolkozásra, 's az emelt fel ismét azon polczra, a' honnan a' Magyar vitézség új fényben tündöklött le Európa' szeméibe, 's ez arról meggyőződött, hogy a' Magyar még mindég erős Ásiai faj, 's a' IXdik századi vér nem megfagyott, hanem egy kevésé csak elakadt erében, és nem meghalt, hanem csak szunnyadott. Épen akkor ébredt 's elevenült fel a' Magyar, midőn eltökéli Posonyban, hogy meghal Királynéj áért, 's a' halál' mezején életet aratott. Ha tettei talán nem nagyobbak is a' Burkusénál, de bizonyára nem kisebbek; mert Magyar tette azt közös segedellemmel, (hiszen Mária Teréza a' Magyar karban kereste erejét és nyugalját!) hogy ez a' háború semmit egyebet nem hozott, mint egy hét esztendei pusztításnak utálatosságát, és négy, sőt mások szerint több száz ezer embernek halálát, kik vagy a' csata' helyén, vagy az ispotályokban veszték el. Mindenik megtartotta maga birtokait, egyéb hogy a' Burkus tartományok puszták lettek, a' mint ezt nem Magyar,

sem nem Osztrak, hanem Burkus író mondja ezen könyvében : „Prinz Heinrich von Preussen. Kritische Geschichte seiner Feldzüge. Von dem Verfasser des Geistes des neuern Kriegssystems. 2 Th. Berlin. 1805.”

Princz Henrik, testvére azon Nagy Fridriknek, kivel a' hét esztendő's háborút kivívtuk, született Berlinben 1726, Január 18kán, és meghalt 1802, -Augustus' 3án. Egy volt ó a' Burkus táborozásnak fővezérei 's hős férjfjai közül. Lecsillapodván azonban a' véres zivatar, elvonúlt csendes mezei lakásába Rheinsbergbe, de bajnok társai folyvást éltek emlékezetében, sőt őket maradandó emlékekkel is megtisztelé. Henrik' jövedelme nem volt felesleges, de nagy 's nemzeti érzése még is tudott annyit adatni vele, hogy a' Burkus hősök' egy dicsó oszlopa felálhatott.

Rheinsberg az északi szélesség' 53° 24' alatt zordon földön fekszik, a' Brandenburgi közép Markban, Havelländi kerületben, Rhyn folyó és Grinerick' tava mellett; de Henrik e' zordont paradicsommá tette, 's felemelé benne pyramisát nem ugyan minden Burkus, de még is 29 Burkus hőseinek tiszteletes emlékezetökre, 1790ben, 's ó maga szentelé fel Francia nyelven, mivel mást sem nem tudott, sem nem becsült. Ezért az oszlop' felirásai is mind francziák.

Elhíszem, hogy a' jó hazafi Magyar kedvesebben olvasna olly oszlopról, melly honnja' vitézeivel esmertetné meg; de elhíszem, az is érdeklí, mit tett abban a' dologban ellensége, a' miben vele olly nagy, és olly sok köze volt.

7

A' Basrelief' példázatai.

1. Vitézek jönnek a' Bölcseségnek áldozatot tenni, 's követi a' Győzödelem.
2. A' Pap bezárván a' templom' ajtajait, temjént hint az oltárra.
3. A' Bölcsesség boldogságot terjeszt a' tartományokban.
4. Serkentést kap a' hathatóságtól gyámolítatott munkásság, 's a' művészség és tudomány virágzik.
5. Jön a' fiatalság, örömét virág koszorúkkal jelenti, 's leteszi azokat az oltárra.

F e l í r á s o k *).

1. Homlokon.

E M L É K J E L.

Burkus hősöknek szenteltetett,
a' kik
bajnok tetteikkel és értelmökkel
érdemlették
hogy emlékezetben maradjanak.
Neveik e' márványba vésetve
barátságos kéz által,
egy kiváltképen való tisztelet' választása,
a' nélkül hogy sérelem okoztatnék
azoknak, kik valamint ők
érdemesek a' honn előtt
és a' közönséges tiszteletben részesek.

Örök emlékezetére
AUGUSZT VILHELMNEK,
Prussia' Princzének,
Fridrik Vilhelm Király' második fíjának.

*) Az eredeti Francia felirásokat csak mindjárt Magyarúl adom a' helyért, annyi sorban, és a' mennyire lehet épen olly elosztásban, mint a' francziában vagon.

B O U M A N N,
 Major az Artilleriánál,
 ki ifjúsága olta, és folytában
 a' hét esztendő's háborúnak
 becsúlettel szolgált,
 Ő az, a' ki készítette
 ez emlékjelt,
 1790ben.

Medaillonok.

I.

M A R S A L K E I T H.
 A' legnagyobb jámborsággal
 össze kötötte
 a' legszélesebb esméretek
 és legnyomosabbakat,
 Muszka országban
 a' Törökkel való háborúban
 hírt szerzett magának
 méltán érdemlettet,
 a' mit megtartott Prussziának
 tett szolgálatával.
 A' minden érző szívek' sajnálkozása,
 a' minden vitézek' könnyjei
 minden korra megszentelik
 emlékezetét.
 Elesett a' Hochkirchi megtámadásban
 Oktober' 14kén 1758.

2.

M A R S A L S C H V E R I N.
 Szádadának dísze
 és vértje hazájának.
 Ő egyesített minden érdemet
 polgárit és katonáit.
 Meggyőzetett ellenségei
 nem titkolhatták el
 csudálkozásokat.

April' 11én, 1741
megnyerte a' Molvitzi ütközetet.
1744ben

intézte azt a' sereget, melly
megszállotta Prágát,
's elnyerte a' Ziskabergi várt.
1756ban.

a' Burkus seregnek homlokán állott
melly Szilézián által Cseh országba ment;
és ámbár csapatja keyesebb volt,
még is támadólag dolgozott
a' Piccolominitól vezetett
Osztrkok ellen.

Az ő embersége által védelmet kapott népek
tisztelték az ő valóságos
hős lelkét.

A' zászló kezében, mint áldozatja
buzgóságának
esett el Prágánál Május' 6án 1757.

3.

L E O P O L D,
Anhalt Dessaui Úr Herczeg
egy a' hadaknak legtökéletesebb
vezérei közül,
kitüntette magát az örökösödési
háborúban.

Turin

bizonysága volt tetteinek:
ottan a' Burkus sorok előtt
vitézkedett;

a' kiket ismét vezetett
az 1740ben folyt háborúban
felső Sziléziában.

1745ben

megverte a' Szászok'
seregét Kesselsdorfnál,
és útat tört magának
Dresdába.

Katonai genieje és bátorsága
halhatatlanná teszi mindenha.

4.

AUGUST FERDINAND,

negyedik fija a' Királynak
Fridrik Vilhelmnek,
volt 1757ben Prága' bezárásánál,
's az ellenség' kirohanásakor
sebet kapott.

A' Boroszlói ütközetben,
November' 22én ugyan
azon esztendőben

megtartott egész végig
egy fontos pontot;

és a' Leutheni ütközetben
új borostyánokat szerzett
magának.

Virtusaiért és tetteiért
egyenlőképen tiszteletre méltó.

5.

GENERAL SEIDLITZ.

Ifjúsága olta kijelelte magát,
és szolgált

a' hét esztendő's háborúnak
minden táborozásában.

Minden történt alkalmatossággal
nevének hírével.

Ügyessége 's rettenhetetlensége által
egyesülve gyorsasággal és éssenléttel,
minden tettei kárt okoztak
ellenségeinek.

Lovositz, Collin, Rosbach, Hochkirch,
Zorndorf, Cunnersdorf és Freyberg
győzödelmeinek emlékei.

Gyakran kapott veszedelmes sebet:

A' Burkus lovasság öneki köszöni
tükréletességét, a' mit csudál az idegen.

Ez a' ritka ember áltélvén minden veszélyt
a' béke' karjai közt mult ki.

6.

G E N E R Á L Z I E T H E N .

öregséget

szint olly szerencsést , mint dicséretet
nyere.

Ő minden ütközetben
győző volt.

Hadi éles látása egyesülve

a' hős vitézséggel

minden csatát jó véggel biztatott ;

de a' mi őtet leginkább

megkülönböztette

az ő jámborsága 's nem haszon keresése ,

's mind azok eránt való utálata ,

kik magokat az elnyomatott népek'

kárával gazdagították.

7.

H E R C Z E G B E V E R N .

Ő választá el 1756ban a' Lovosiczi győződelmet.

Sziléziából bement Cseh országba

1757ben

Helyes és okos rendelései

Győződelmessé tették őt az Osztrakokon

a' Reichenbergi ütközetben,

Még azon esztendőben

22000 emberrel ellent állott a' csapatoknak

kiket Marsal Daun vezetett

's 80000ból állottak ;

és csak a' legbátrabb ellenállás után

vesztett ütközetet Boroszlónál.

1762ben

egy osztállal kiállván Reichenbachnál,

's előlről hátulról

megtámadtatván nagyobb erő által,

vissza verte,

és az ütközetnek helyét megtartotta.

8.

GENERÁL PLATEN.

Megkülönböztetve szolgált
 minden háborúban,
 és jelen volt számos ütközetben.
 A' Cunnersdorfi teljes megverettetés után
 összevoná a' szórt csapatokat,
 fedé a' hátrálást,
 megmarada pontján egész éjjel
 's nem elébb ment által az Odera vizén
 hanem csak reggel.

1762ben

elküldetvén egy osztály sereggel
 a' Királytól,
 megverte Posen alatt
 a' Muszkák' 6000 osztályját,
 sokakat elfogott,
 's elpusztította élettáiraikat.
 Meghalt 1787ben.

II. A' jobb oldalon.**W É D E L,**

Al-Főkapitány, vezére
 egy granátos zászlóalynak, állván
 a' Gárda' két csapatjából és kettejéből
 a' Burkus Princz regimentjének,
 védelmezte Selmicznél Cseh országban
 több óra hosszat
 az Elbén való áltmenetelt az Osztrak
 tábor ellen, így szerzett
 időt a' Burkus seregnek
 szállásához érésre,
 az ellenségnek számos ágyúja
 visszavonulásra kényszeríté
 öt óra mulva. Princz Károly

által kelvén a' vízen,
 azt, véle hogy nagy sereget vert meg,
 egy fogoly adta tudtára,
 hogy csak egy zászlóaly, de hóstól
 vezettetvén, tette ezt a' szép
 oltalmazást.

Ugyan azon zászlóallyal támadá meg
 az Osztrkok' bal szárnyát a' Sóri
 ütközetben 's ott esett el
 September' 30án 1745.

Medaillonok.

1.

H Ü L S E N,

Ezredes Kapitány, katonai talentomaiért
 nagyra becsült.

Csak nem minden ütközetben jelen volt,
 gyakran sebet kapott 's mindég megkülönböztetett
 rettenhetetlen volta által.

1760ban a' Torgau ütközetben a' bal szárny
 a' hol ő állott,
 megtolatott; némelly futókat összegyűjtött: de
 lovai megölettek, agg kora és sebei nem engedék
 népét gyalog vezérelni, felült tehát
 egy ágyúra, úgy jutott a' seregnek
 jobb szárnyára az ellenségnek tüze
 között.

2.

T A U E N Z I E N,

Gyalogság' Generálja, jelen volt minden
 táborozásban, 's bátorsága' dicső emlékei
 a' sebjei.

1780ban védelmezte Boroszlót
 Laudon ellen.

1762ben ő parancsolt Schweidnitz' ostromában,
 és él a' jelenben
 tisztos öregkort,

3.

M Ö L L E N D O R F F,
Gyalogság' Generálja. Szolgált minden
'táborozásban 1740től kezdve
az 1778diki táborozásig.

1760ban a' Torgaui ütközetben ő
foglalta el a' Sipticzi halmokat
és elragadá az ellenségtől a' győzödelmet.
1762ben, midőn hasonlóképen elnyerte
a' Burkersdorff magas helyeket,
azzal kényszerítette Marsal
Daunt változtatni helyét; a' mi
könnyítette Schweidnitz megszállását.

Az 1778től 1779ig való télben ő
vezetett a' Szász országú seregnél egy
külön csapatot 's megverte az ellenséget
Brixennél.

4.

H A U C H A R M O I,
Ezredes Kapitány, Franczia származat.
A' Burkus seregek közt volt az egész
örökösödési háborúban Olasz országban
és Flandriában.

Folyvást szolgált a' táborozásban
1740ben. Mint egy Bayard emberül
és hiba nélkül.

Meghalt a' becsület' ágyán
a' Prágai ütközetben
Május' 6án 1757.

5.

R E T Z O W,
Generál és a' sereg' Intendantja.
1758ban vezérlett a' Király' seregétől egy
különvált csapatot és táborát ütötte
Weissenbergnél, a' hol is jobb szárnya
Marsal Daunnak ellenében állott;
a' szerencsétlen megtámadtatás' alkalmával

Hochkirch mellett, Oktober³ 14én
 elfoglalt a' királyi seregnek
 háta megett egy dombot,
 és a' vissza vonulást így fedezte
 okossága és bajnoki tette.

Egy hónapra halt meg, minekutánna hasznos
 szolgálatokat tett.

6.

W O B E R S N O W,
 Főkapitány, és a' Király³ első tábori segéde.
 Megkülönböztetett emberi nagy becsület
 érzésével, és széles katonai
 esméretével.

1757ben sebet kapott a' Prágai
 ütközetben, midőn össze vonta a' Burkus
 sereg³ balszárnyának elszórt csapatjait,
 hogy újonan ellenségre vigye.

Szolgált az egész táborozásban az Oroszok
 ellen.

Kaynál az ütközet akarátja nélkül történt;
 a' Burkusok azt
 elvesztették, és ő mint hős esett el.

III. A' hátulsó oldalon.

A U G U S Z T V I L H E L M.

Prussia' minden hőseinek
 a' kik

1740 olta 1745ig

kijelelték magokat tetteikkel,
 és mind azoknak

a' kik

a' hét esztendő's háború alatt
 védelmezték

és megszabadították
 hazájokat.

Medaillonok.

1.

G O L T Z,

A' Király' tábori segéde, elküldetett
1756ban Prussziába, hogy segítse
Marsal Lehwaldot,
a' ki vezette a' sereget
a' Muszkák ellen.

A' munkás és mélyen látó genie
egyesülve hadi esmérettel
híressé fogta tenni, ha
bátorsága, melly semmi veszélytől
sem rémült, el nem ölte volna
a' Jaegerndorfi ütközetben
1757ben.

2.

B L U M E N T H A L,

Princz Henrik' regimentjében
felkapitány.

Világos esze 's az ő erkölcsének
Jámborsága
a' tökéletesség felé kézen fogva
vezette őt,
midőn halva esett el Lausiczban
egy pontot védelmezvén Osztricznál
September' 31én 1756.

3.

R É D E R,

Generál és egy lovas regimentnek
feje.

Mint a' Schmettau vasas regiment'
vezére |
általtört az Osztrak gyalogságnak
lineáján,
és egy egész regimentet elfogott.
Új dicsó hírt és nevet aratott magának

a' Freybergi ütközetben
Szász országban
Oktober' 29én, 1762.

4.

M A R W I T Z,
Kvártélymester
a' Király' seregénél,
nagy érdemeket szerzett magának minden
háborúban, jelen volt minden
ütközetben, és kijelente magát igen sok
alkalommal.

Meghalt 36dik esztendejében, 1759bén
becsét 's érdemét a' maradék talán elfelejtné
ha nevét ez az emlékkő
fen nem tartaná.

5.

Q V E D E,
Tábori segéde a' Burkus Princznek,
a' Király' öccsének, Felkapitány
Princz Henrik' regimentjében.
Az ő helyes itélete 's erős caractere
ritka rettenhetetlensége
hosszú életet kívántatott neki;
de a' Prágai ütközetben, 1757ben,
egy ágyú- golyó elhordotta
mind a' két lábát.
Utánna még egynéhány órát élt,
's az éles fájdalemak közt
hős lelke magát soha meg nem tagadta
végső leheletéig.

6.

P L A T E N,
Tábori segéde Marsal
Schwerinnek,
benne mind azon tulajdonságok,
mellyek
reményleni hagyták



hogy egykor még kipótolja
 e' nagy embert,
 oldalánál esett el
 Május' 6án 1757.

IV. A' bal oldalon.
 W U N S C H,

Gyalogság' Generálja. Belépett 1756ban
 mint Tiszt egy szabad osztályba,
 és mindég magasabb lépcsőkre emelkedett
 genie és hadi talentomok által.

Minden, valamihez fogott, jól ütött ki
 az apró csatákban, 's közönséges
 tisztelet azért jutalma.

1757ben csak egy parányi csapattal
 megverte Torgaunál a' sokkal
 számosabb ellenséget.

Azon esztendőben, közel Dubenhez megveré
 az ellenség' tartalék seregét; egy elfogott
 General, több ágyú és sok zászló
 lettek győzödelmének emlékei.
 Meghalt 1788ban.

Medaillonok.

I.

S A L D E R N,
 Ezredes Kapitány,
 minden táborozásban
 jelen volt,

a' hadmesterség' titkaiban
 nagyon híres.

Hasonlóképen becsületre méltó
 vitéz voltaért és az ő
 jámborságáért.

Megkülönböztetett az ütközetben
 Torgaunál.
 Meghalt 1785ben.

2.

P R I T W I Z,
 Lovasság' Generálja.

'Szolgált ő a' Dragonosoknál és
 Huszároknál 's magát megkülönböztette
 vitéz tetteivel sok csatában,
 a' mellyben jelen volt.

Ez által lett a' Király előtt kiváltkép
 becsessé

ki a' gens d'arme regementet neki adta,
 mellyet mostan is bir, 's magát
 mindég becsebbé teszi buzgósága
 's munkássága által.

3.

K L E I S T,

Huszárok' Generálja. Magának nagy
 tekintetet szerzett a' hét esztendő's
 Háborúban. Úgyes az apró csaták'
 minden fordulásiban,

a' nagy fogásokban is használatos,
 a' mik talentomát félelmessé
 tették az ellenség előtt;
 seregeitől mindég szeretettve
 neve halhatatlanná lett tetteivel.

Pályáját végezte 1767ben
 36 esztendő's korában.

4.

D I E S K A U,

Artilleria' Ezredes Kapitánya,
 ifjúsága olta szolgált 's megnyerte
 seregétől a' legteljesebb tiszteletet
 mellyet mint fej igazgatott
 a' hét esztendő's háborúban.

Cselekvő, vigyázó és munkás volt,
 minden ostromban jelen, 's igen hasznos
 minden csatában a' hol volt.

Nagy öreg korban halt meg.

5.

I N G E R S L E B E N ,

Ezredes Felkapitány ,

egy gyakorlott vitézségnek

legerősebb bizonyágát adta

a' Prágai ütközetben 1757ben, a' hol
bár sok sebet kapott, még is közülök csak egy
sem volt halálos ;

de még azon esztendőben meghalt
egy sebében, a' mit December' 22én

kapott Boroszlónál ,

hol mint egy hős harczolt.

6.

H E N K E L ,

Gróf Henkel, Ezredes Kapitány,
Henrik Burkus Princznek Tábori segéde

az 1757 és 1758diki táborozás alatt

megkülönböztette magát Prágánál

és Rosbachnál.

az 1757 és 1758diki télben segitette

Tauenzien Generált a' Horneburgi

megtámadtatáskor, 's vitézségének új jelét

adta a' Burkus Princz' regimentje előtt

a' Tórgaunál esett ütközetben

1760ban.

Holéczy.

2.

A z Ú t a k r ó l .

A' Természet eszközetlenül semmit sem
tesz, de eszközölve határtalan munka körű.
Csak az ember valamelly csalódott képzelettől
elragadtatva ezen ideának határt ne szabjon, 's
hidje el, hogy ő, az ő két keze, 's józan esze

által magát vég nélkül boldogíthatja: úgy ő, a maga dolgát annyira viheti, ember társait minden tekintetből annyira boldogíthatja, hogy az Isten képeire teremtettnek lenni, melyet az ő lelkéről, nem pedig testéről kell értenünk, méltán mondassék.

Semmi sincs új a' nap alatt, 's következésképen nem mondok új materiát, ha bár újabb formában ismételem is. Valamint minden tudománynak van sublimior fele is: úgy az embernek is van sublimior embere. De valamint igen kevés deák mehet arra, hogy a' tudománynak sublimior felét megtanúlhassa: úgy az emberek közt is, nagyon kevés rész az, melly a' sublimior emberiséget igazán értse; 's fájdalom! a' bölcs ember is nem mindég követheti a' szelid természetet, hanem csupán azon okból, ne hogy különcznek láttassék, kéntelen az alant emberekkel egy bőrben járni, úgy annyira, hogy az utszán menő sokaság közt, lehetetlen legyen megesmerni, ki a' sublimior ember? ki nem az? holott minden boldogságunkat, melyet még e' szerentsétlen földön bírunk, egyedül csak a' sublimior embereknek köszönhetvén, megérdemlenék azon szabadságot, hogy nem csak a' miatunk való zsenirozástól felmentetvén tetszésök szerént a' józan természet útján járhassanak; de még hóduló tiszteletünkre is, mint az emberiségnek remekjei, számot tarthassanak.

Mint hogy nálunk hozzá hasonlíthatatlanul kevesebb a' sublimior ember, mint az inferior rész: kéntelennek érzi magát minden író, ha bár feleslegesnek lássék is, akár melly tárgyról írjon, mindég az ábécén kezdeni beszédét, az az, munkájához egy bevezetést írni, melly az olvasókat lassanként készítse, 's a' gondolat megértésére lépcsőnként felemelje.

Az útakról akarván írni, és még is illy haszontalan beszédeken kezdvén értekezésemet, meglehet hogy kinevettetem; de én igen mélyen érzem, hogy szükséges így kezdenem, nem csak, de még többeket is előre bocsátanom, mert minden dologban legelső, az értelmet felvilágosítani, — ha az értelem világos, akkor könnyű az akaratot feltüzelní; — ha pedig az akarat felvan tüzelve: akkor az emberi tehetség előtt semmi sincs lehetetlen.

A' természetet eszköz nélkül soha nem munkálódni, látók oda feljebb; de eszközök által mindent végbevinni, igen is, értők. Valamint hím és nő nélkül soha magzat nem lesz: úgy bizonyosak lehetünk benne, hogy ezen analogia nélkül semmi legkisebb tárgyat a' természet nem tenyészt. Az értelem hím, az akarat nő, és e' kettő által tenyészthetünk mindent, a' mi e' földünket paradicsommá teheti. A' természet-től többet ne várjunk, ő kiadott mindent számmunkra, a' mit kiakart adni, már most magunktól függ az eszközöket úgy használni, a' mint célunkhoz legerányosabbak. Külömbben várhatjuk a' boldogabb időket naponként, mint a' Zsidók a' Messiást.

Csak az értelem és akarat tehet mindent, a' legutolsó zsvány bandánál úgy, mint a' legfelső Ministeriumnál, — a' különbség csak a' kimívelésben, csak a' bölcs nevelésben, — csak a' bölcs nevelésben — határozódik.

Valamint az abéce legelső kezdete a' tudományak: nem tudom vajjon nem az utak elkészítése szinte illy legelső alapja-e akármelly Status boldogságának? ezt ezer okokkal megmutathatnám, de hosszas lenni nem akarok.

Feltévén tehát hogy ezen célban már megnyertem a' legnagyobb ellenkezőmet is, kö-

vetkezik hogy az es z k ö z ö k b e n is részemre hódítsam. Ennek az a' haszna lesz, hogy, ha nekem van igazom, én nyerem meg őtet, ha pedig nincs igazom, akkor majd valaki bohóságomon felgerjedvén, jobbat ír 's engem nyer meg, de legalább mind a' két esetben egy személlyel már több az egyezők száma.

Az utak elkészítésére, mint fő czélra, külömbféle es z k ö z ö k vagynak. Némellyek úgy készítik, hogy folyó öle semmibe sem kerül, némellyek úgy, hogy folyó öle jöhet 10—20—30—40—50 's a' t. forintokba, úgy annyira, hogy Budától Albertfalyáig készült Mustra útnak folyó öle, mintegy 70 forintba jött, és még sem tökéletes, 's örökös újjítás nélkül fel nem álhat.

Illy bajos lévén a' legjobban készült utaknak is állapotjuk: az a' kérdés, vallyon nem lehetne-e ezen tárgyat más szempontból is tekinteni? én azt gondolnám, hogy az utakra nem a' kocsi alatt kellene költenünk, hanem a' kocsi felett, az az, tető alá kellene az utakat venni, hogy soha meg ne ázzanak, így osztán éjjel nappal, télen nyáron, bátorságban utazna minden útas, sőt az utazók száma, és a' kereskedés végetlen lenne.

Az utak átaljába 5 öl szélességben felhánynának a' horizon felett, — ezeknek két oldalán minden két öltre, 2 öl magosságú (a' légben) tölgyfa oszlopok felállítatván 's egy kereszt gerendával öszveköttetvén, reájok jönne a' tető, melly igen alacsony, csak 3 suk emeletű (elevation) lévén cserép zsindellyel befödetnék. Ebből áll az egész javallat, mellyben ha holmi apró hiányok még vagynak, azokat előre elintézni igen kevés munka lenne. De legfőbb az, hogy ezt minden Vármegye eszközölhetné.

A' költségeket igen mérsékelné az, hogy a' nagy mennyiségek szállításában 's készítésében, minden legkisebb tárgyra külön személyek, akár licitánsok állanának össze, — továbbá minden Vármegye igen szép hasznát vehetné a' raboknak, — úgy szinte az is hogy az utak, vagy útvám alatt lennének, vagy előre tett ajánlások, sőt proportió szerént való kivetések által össze jött summából készülnének, mert ki nem adna örömmel ezen célra annyit, a' mi reá esik? vagy mire lehetne örömebb, mint erre adakozni? én azt gondolom, hogy még a' testamementomi fundációk között is legelső lenne az, a' melly ezen célra ajánlatott, mert akármelly ön jó is megreked és csak nyomorog, mihelyt a' közjó csüggedez, — akkor boldog minden ház, ha a' haza boldog, külömben, akármennyit testálunk is valamelly intézetre, az a' sínlódó közjóval együtt nyomorog.

Lehet hogy csalódom, és ezen esetben, a' kik a' más szerencsétlenségén nevetni szeretnek, azoktól engedelmet kérek.

Udvardy János.
Egri Káptalan Földmérője.

3.

Tacitusról, és a' Caesarok által Rómában felállított Kormányról.

Tacitusról csekély tudósításaink vannak. Az a' közönséges vélekedés, hogy ő egy Római Procuratornak fia volt; melly hivatal hasonló lenne a' mi Főispányainkéhez, ha Vármegyéink ugyan annyi Országok lennének. Néro uralkodásának 1) első esztendeiben született; mint Quaestor Ves-

pasianus alatt tiszteskedett: Praetorrá Domitianus, Consullá Nerva tette. Kimúltának idejét homály fedi.

Azon csekély számú Irók közé tartozik tehát Tacitus, kik a' polgári hivatalok viselésével a' Tudományok eránt való hajlandóságot egyesítették. Elhunytá után nevének dísze új fényvel tündöklött: maradékának egyike Császárrá lön. De egy hat hónapokig és húsz napokig tartó uralkodás, melly a' Világnak tsak jó reménységeket nyújtott*), semmi nyomokat nem hagyott maga után. A' mi írónknak rövid időre terjedő Consulsága pedig, melly egy hiú hatalom nélkül való czim volt, csekély figyelemre gerjesztheti a' későbbi világot. Ditsóságének legfőbb kezesse századok folytaig hasonlíthatatlan írásbeli hagyománnya, melly az emberi fajt minden századok lefolytaig hasznosan fogja oktatni. A' hivatalbeli Méltóságok mulandók; az elme remekj-i fen maradnak. A' czimek egy háznépet vagy fajt emelhetnek; egy jeles munka, az egész emberiségnek minden időkorra kiterjedő tulajdona. Tacitus a' történetíró mindenek előtt; Tacitus a' Consul, Tacitus a' Caesarok örököse alig esmeretesek.

Egyptusnak temérdek kőszikla düledéki az utazót bámulással töltik el; szorgalmatosan kérdezősködik kába építői után, csak azért, hogy tudhassa, kit jegyezzen meg a' balgatagság bélyegével, az illetén czélarányatlan igyekezet végrehajtására nézve. Chinának roppant falai

**) Az Iró Cornelius, a' Császár Claudius volt, de ezen különbség tetemetlen, mert a' Rómaiak vezetékeket változtatni szokták. Aurelián követője eredetét amatól származtatja és azzal méltán ditsekedett. — Gibbon I. 2. p. 72.

gyávasággal vádolják az azokat felemelő Autocratort; de Tacitust a' Historia 's Philosophia Músája magossabbra emelik az Olympuson, mint akár az ilyen téglamestereket, akár az örökkévalóságot trutzolni látszó alkotmányok megromtóit; akár azon Fejedelmeket, kik véres betűkkel vésték tetteik laistromát, az általok megalacsonyított emberiség Annálissaiba.

Valamint azok mindnyájan kik magokat polgári hivatalokra szánták, úgy Tacitus is az ügyvédői ékesszólásra adta magát. Sajnálni lehet, hogy a' közönség előtt tartott beszédi közül reánk egy se szállott. Kellemetes lett volna kitanúlni, minő tökéletességre vitte légyen ezen két — mondani — ellenkező nemeit a' tudománybeli készségnek. Ciceró írásmódjának az övével való egybenhasonlítása, felfedezte volna az ő elméleti tehetségének forrásait, határait; esmeretségeinek kiterjedését, vagy szorosabb körét.

Megállapodott korában, mint Consulságot viselt ember fogta fel ecsetjét a' történet dolgok rajzolására; azt is tartom, hogy elébb jól írni a' tudomány ezen nemében pusztán lehetetlenség. Olyan tulajdonságú a' História, mint a' jó komédia, melly hasonlóul nem lehet munkája egy fiatal embernek. Szükség, hogy a' történetíró az emberi szívnek titkos rejtekeit kitapogassa, és a' dolgok folyamatjának csavargó útait felkutatassa. Szükség neki azon tárgyakat, mellyek a' Historiát képezik szemei előtt forogni látni, u. m. külső, és polgári hadakat, támadásokat, pártütéseket, győzedelmeket, meghanyatlásokat; figyelmeznit az udvari szokásokra, a' nép hajlandóságira; ezt nem csak a' közgyűléseken, hanem a' dőzsölés piatván is kikémlelni. A' vélekedések öszveütközése, az ítéletek ellenkező

volta, és hebehúrgyasága, mind azon mozdulatok, mellyek a' polgárok ingadozó elméjébe magokat egész századok folyamatjára megfeneklik; nem csak a' népnek mások billentésén induló csoportjában, hanem az Ország Nagyai közt is, az Uralkodónak udvaránál, az Anyavárosban, a' Tartományokban, fáradhatatlan tárgya légyen esmeretségeit öregbiteni kívánó ösztönének.

Kik a' jádzó személyek a' história póltzán? a' nagyravágyók; miként lehet ezeket megismer-
ni, és találósan festeni, minekelőtte a' Képiró el nem érte azon kort, melly a' nagyravágyás káros indulatját rendszerént ki szokta fejteni? a' történetírónak továbbá, tsillapodott elmével kell birni, ez egy fagyalt szívű, minden részrehajlástól meddő biró legyen, de nem rekesztik-e ki ezen tulajdonságot az ifjuságnak forró indulati? ezen időszakaszban a' magasztalás, ótsárlás határt nem esmernek; akadályok, ellentállás számba sem vétetik; ez a' gerjedelmek Epochája, és még is legkevesebb engedelmességel sins azon hibák eránt, mellyeket a' gerjedelmek és indulatok szűlnek. A' Históriaának minden ágai, a' kifejezések kellemei, a' pipe-
rének mérséklése, az erre megkívántató józan okosság, szemeskedés, tartózkodás, mind ezek ellenkeznek az éretlen és értetlen délczeg ifjúság vadon buzgó elméjével. Húsz vagy harmincz esztendő nagy órátorokat, alig felserdült Költőket látott a' Világ; amazok közt Caesar, Pollio, Fox, ezek' sorában Virgilius, Propertius, Csokonai fontak homlokaikra koszorúkat; de húsz esztendő jeles Történetíróval egy nemzet sem álhat elő 2).

Ezen okoktól vezéreltetvén megélemedett állapotokban foglalatoskodtak Rómának jeles

szerzői a' Történetírással. Cicero a' Respublica kormányától elvonván magát, illetén munkálkodásnak akarta szentelni végső óráit, ezzel szándékozván befejezni ditséretes pályáját. Pliniusnak ezt tanátsolá Tacitus; önnön maga is ezzel rekeszté be a' magáét. De bizonyos is az, hogy a' polgári alkotmánynak azon neme, mellynek óltalma alatt ezen nagy emberek éltek, nekik erre nagy segédelmet nyújtott.

Ugyan is a' Rómaiak ezen tekintetben szerfelett különböztek a' mostani nemzetektől, kiknél a' Társaság véghetetlen olly sok osztályokra vagyon szaggatva, mellyeknek egymással semmi egybenkötetések nincsen: India, vagy Egiptus Kasztáinak lehetne őket mondani. Nálunk a' fegyverviselő a' Törvények tudatlanságában él; a' Törvénytudó hadakat viselni nem tudna; a' polgári Törvények gyakorlása és a' politicalai kormány külön vált neme az ügyelő hatalomnak; mások a' Religiónak szolgálói; a' Kintstárnak gondviselői ismét mások; a' kik a' Fejedelemnek gazdálkodnak, ezektől megoszolva vagynak; a' külső szövvényekre felvigyázók, az Ország javáért alkudozók, külön osztályt képeznek; a' kereskedés ága ezektől megszakadva vagyon; ugyan annyi részekre oszlanak tehát az esmerettségek, és tudományok. Ellenben a' hajdani Rómában egy, és ugyan azon ember: Katona, Ügyvéd, polgári Tisztviselő, Biró, Kintstárnok, Főpap 's a' t. vólt, és így mind azon tárgyakba bevólt avatva, mellyekről a' História emlékezik, 's a' mellyek egy Történetíróra nézve elmellőzhetetlenek. Mennyi nehézségek oszlottak el a' szerzés ezen nemében olly emberek előtt: mint Cicero, Salustius, Plinius, Tacitus: kik több esztendőket különbféle szolgálatokban töltvén, önnön tapasztalások segédjével esmerték a' Tábor,

a' katonai lelket, a' hadi munkálkodásokat, kik a' főtanátsban húszt esztendőig fülelvén a' legfontosabb tárgyak megrostálására, minekutánna a' Respublica mindennemű foglalatosságaiba beavatódtak, emlékezetek, és tapasztalások által szerzett esmerettségeikre biztoson támaszkodhattak, midőn nekünk azokat, itt is, amott is koldúlgatva lehet sajátunká tenni, és azon bizodalmatlansággal használni, azon félenkséggel alkalmaztatni, mellyet az illyetén költsönözött, időre órára nyert kintsek magokkal hordoznak.

A' Történetírók közt egyedül maga Titus Livius pusztá tudós, de az ő Respublicájában minden tudós ember úgy szólván polgári tisztviselő volt. Az pedig különösen lep meg bennünket ezen nemzet historicusainál, hogy ők hazájok törvényeiben olly járatosok, a' divatban lévő polgári alkotmánynak olly igaz esmerői voltak, a' mellyel mi tellyességgel nem dicsekedhetünk. Ez eszközli azután ítéleteiknek egyarányosságát, valóságát, hathatóságát. Ha tehát a' Történetíró ezen esmerettségek megszerzését el nem kerülheti, nem kevésbé szükségesek azok, a' Historia olvasására, és megítélésére is.

Tacitus azon váddal terheltetik, hogy munkájának elején a' Császári Kormányának alkotmányos egyetemét olvasói eleibe nem terjesztette, még pedig úgy, a' mint az Augustus által felállított, dugába dőlven a' Respublica helye volna ezen szemrehányásnak, ha Tacitus nem azon rómaiak számára írt volna, kik előtt ezen esmerettségeknek szükségképen felfedezve kellett lenni. Azomban való az, hogy mi reánk nézve, a' kik azon időktől olly távol estünk, ezen rajzolat elhárította volna azon homályt, melly az általa írt munkának nagy részét elborítja. Hogy

tehát ezen fogyatkozást annyira a' mennyire Tacitust helyre lehet hozni, kipótoljam, igyekezni fogok az olvasónak azon pontra való vezetésén, mellyen a' Római olvasók Tacitus Annálisainak és Historiájának közrebotsájtásakor állottak. Némelly aprós elő adásokra ereszkedem tehát, minthogy ezen akkor még új Császári alkotmány-
nak belső elintézése, alaptételei, és lelke gyakran helytelen szempontból vétetnek fel.

Az Actiumi ütközet után Octavius zsákmánnya leve a' szélesen elterjedett Római birodalom. Galliának, és Spanyol országnak végső határától az Euphratesig; az Atlas hegye tövé-
től a' fekete tengerig, és a' Duna partjáig az egész temérdek föld egy kézre jutott. Négy száz ezer fegyverviselő, száz húsz millio jobbágy már most egyetlen egy gyenge testalkotású személy kormányra alatt egyesül; a' kinek minden jussa fegyverének éle; alattavalóinak minden tartalékja: a' magányos embert könnyen megbuktatható hatalmaskodás; önnön magának egy törvényre: önkényes akarátjának ingadozó ösztöne.

Ezen mondani határtalan birodalom' keblében négy millio Római polgár, mint megannyi thronnyaikról letaszított Fejedelem állott öszve csoportozva, kik vágyódásaikat, elfojtott kívánságaikat, letiport igazaikat, lealacsonyított állapotjukban is forralták, kiknek körében Brutusok és Cassiusok is lehettek elrejtve.

Ezeknél még félelmesebbek valának ama négyszáz ezer poroszlók, a' Császári hatalom szerzői, és fentartói. Lázzadások már egy ízben megrémítette az Actiumi győzedelmes vezért. Ha telhetetlen kívánságaikat bé nem töltötte, veszedelmes bosszújoktól tarthatott; ha engedett:

vagy minden vagyonokból kivetkeztette a' hazafiakat, vagy kimerítette a' kincstárt.

A' míg Antonius és Lepidus társai voltak a' hatalmaskodásban, addig az eltiporásnak illetlenségét, és veszedelmét kevésbé érezte. A' közösen gyakorlott igazságtalanságok, és sanyargatások bal következése, két pajtásaira is háromlott; a' közönséges gyűlölség három gázló közt megosztva lévén, annak káros sullyát kevésbé érezte Octaviánus; napjai nagyobb biztosságba valának, mivel történhető halálának esetére, Collegáira szálván hatalma, az iga még terhesebbé vált volna, két Tyran személyében egyesítve lévén mind a' háromnak hathatósága. Ezen környűállások szerfelett megváltoztak, mióta ő egyedül való uralkodó lett. Minden tereh, minden veszedelem reá csoportozott. Salvídienus és Lepidus 3) öszveesküdtek ellene. Erre mások is vetemedhettek, még pedig sikeresebben. Azon huszonhárom dőfések, mellyekkel Julius Caesar, egy szabad nép tapodásáért lakolt, szüntelen szemei előtt lebegtek, és álmait háborították. Akkor érezte Octavius hatalmának alapatlanságát; akkor gondolkozott ő arról, hogy azt a' törvényekre, és nemzeti meg egyezésre támasztván, biztos talpokra emelje; a' Senatus hatalmát, méltóságát helyre hozza, és ez által olly közbenjáró testet képezzen, melly a' katonaság telhetetlen kívánságinak, és a' nép megalégedetlenségének ellentálasson. Ennek folyamatjában azon dolgait, mellyeket mint Triumvir viselt megsemmisíteni bátorokdván, kormányozásának hasonfél időszakát gyalázattal bélyegezte, hogy annak más felét megerősítse, és törvényessé tegye; azon erőszakkal kicsikart hatalmat tehát, mellyet ő annyi gondal számos csatákkal, és undok vétkekkel kézre kerített,

vagy valósággal ált' engedte a' fő Tanátsnak, vagy pedig csak azért látszatott azt ált' engedni, hogy azt ismét ezen Honnyi nevezet alatt: Princeps 4) magára ruházza. Oda intézte ezen fufangos csábító a' dolgokat, hogy a' Senatus ebbe nem csak megegyezzen, hanem őt' erre meg is kérje. Ezen időpont vólt az új hazai alkotmánynak azon Epochaja, mellyet a' Rómaiak Principatusnak neveznek. A' Főtanáts által vette a' polgári kórmánt egyátaljában, és a' Birodalom tartományainak mintegy fele részét, minden főben járó ítélet általa hozódott. A' Respublikának Julius Caesar ólta kiküszöbölt, vagy lábbal tapodott törvényei újra feléledtek. A' régi magistrualis Hivatalok ugyan azon foglalatossággal, és diszes küljelekkel helyreállítottak. A' Fejedelem a' hadisereget, és azon Tartományokat vette által, hol azok táboroztak, Tribuni hatalommal felruháztatott, a' Főpapság tisztjéhez ragasztatott; megadatott mind ezeken kívül néki a' Consuli méltóság Rómában, és a' Proconsuli a' tartományokban. Ezen czimeknek, és tiszti foglalatosságoknak egyesülése képezte a' Császári hatalmat, mellyet, hogy voltaképen felfoghassunk, és annak sikerét meghatároztassuk, szükség azt megvi'sgálni, minő befolyást költsönöztek, ezen hivatalok egyenként, mert csak így ítélni lehetjük meg az azoknak egybecsoportozások által képezett hathatós erőt és felsőséget.

A' Tribuni hatalommal bíró Fejedelem, noha más név alatt 5), nem volt egyéb mint a' nép Tribunja (Tribunus plebis). Az is megjegyzésre méltó, hogy noha ezen tekintetet Augustus örökre nyerte, még is mint ő, mint követői, esztendőnként megújították azt, a' mint ezt a' Tribunatus természete magával hozta. Ez ugyan csak képmutatás volt, de épen azon Zo-

máncz bájolta elő a' constitutio lelkét, és hathatósan fentartá azt.

Két megkülömböztetés tette betsessé Augustus előtt ezen Magistratust 6): először a' gátló hatalom, melly azt eszközölte, hogy a' népnek ezen szószóllója, és — mondhatni — ezen eleven Veto, nem is lévén kénytelen ellentállásának okát adni, sikeretlenekké tette a' Consulok, és Praetorok rendelkezéseit; feltartóztatta a' népnek, és Senatusnak tanácskozásait; megakadályoztatta a' törvények kihirdetését. A' második jelesség volt azon tisztelet, melly ezen hivatalnál fogva személyét diszesítette. A' nép Tribunja megsérthetetlen volt. Irtóztatók valának azon átkok, mellyeket a' szent törvény azok fejére kimondott, kik napjaikat nem tsak megrovidíteni, hanem kezeket rájuk felemelni is bátorkodtanak. Ezen praerogatívával való vissza élésből serkedezett a' megsértett Felsőség vádjainak némelly Császárok által gyakorlott embertelen kiterjedése, egyébaránt a' Tribunok Rómába semmi parantsoló hatalommal nem bírtak, noha nékiek sem parancsolt senki, még a' Consulok se. Hivatalok gyakorlása a' megsértett magányos személyek óltalmára vólt szorítva; azomban a' Fejedelmeknek annyi csakugyan engedődött törvényszerént is, hogy midőn a' többi Tribunok óltalma Róma körén túl nem terjedett, ők ezen just, a' város kerítésén kívül ezer lépésnyire gyakorolhassák 7).

Mint Főpap — Pontifex maximus — a' Fejedelem egyedül a' vallás czeremóniáira vigyázott fel, és még ezt is több Collegáival együttesen tellyesítette. Ezen méltóságnak a' religiótól kölcsönözött fényén kívül még az a' haszna is vólt, hogy örökké tartott, és valamint egyéb papi hivatalok elmozdithatatlan vala. Ezen kör-

nyúlmény okozta azt, hogy Augustus, a' ki elejtől fogva ezen diszes méltóságnak a' fejedelmi ranggal leendő egyesítésén törekedett, ennek végső megkülömböztetését nem tette kétségessé, meghagyván Lepidust a' Főpapságban, kit egyébaránt mindentől megfosztott. Ezen maga viselete Augustusnak az ő Characterét, és személyes tulajdonságát legtisztább fénybe helyeztetni, kitetsző nyoma lévén az azon fagyalt politicájának, mellynek alá vetette mindennemű gyűlölségét, és hajlandóságát. Augustus megengesztelhetetlen bosszú vágygal viseltetett Lepidus ellen; minden kedve abban telt, ha azt megalacsonyító sérelmekkel illethette, 's még is meghagyta őt ezen előkelő és mindég szívből irigyelt méltóságnak birtokában éltefogytaig; és ámbár az igen hosszúra terjedett, még sem háborgatta őt abban Augustus, mert ennek nagyravágyása megkivánta, hogy ezen hivatal a' maga egész díszében, és megkülömböztető jussainak tökéletes épségében száljon reá. Labeo egy alkalommal ezen Lepidust, a' többi Senátorok sorában felszóllítván, a' Császár e' miatt kedvetlenségét árulta el. Hogyan? — mondá Labeo — tehát Senátornak se tartjuk azon embert, a' kit te Főpapságban marasztál? — kéntelen volt ennél fogva amaz szineskedni és belső mozdulatit palástolni, mind Lepidus, mind Labeo előtt,

A' proconsuli hatalommal felruházott Fejedelem, épen az volt, a' mi a' Republikának Proconsulja; azon külömbéggel, hogy az utóbbiak Rómába érkezésekkel czimjeket elveszték, a' fejedelmek pedig ottan is megtarták azt; és ha tartományokba érkezvén tekintetekkel a' helybeli Proconsulokat megelőzték, azzal semmi tulajdonképen való jelességre szert nem tettek, mert ugyan azon előkelőséggel birt a' nagy Pom-

pejus is a' Republica idejében (ha Pompejus vi-
rágzásakor Rómát Republicának lehet tartani),
sőt későbbre az Imperatorok alatt, magányos
emberek — homines privati — u. m. Germani-
cus Tiberiusnak, és Corbuló Nerónak idejében
ugyan azon hatalommal diszesítették.

Leggyökeresebb ereje, és legkiterjedtebb
eszköze felmagasztaltatásoknak vólt azon hata-
lom, melly a' fejedelmeket főhadivezérségre
vagy Imperátorságra emelte. Ezen méltóság a'
Respublikai rendszerben is nagy volt már. Azon
törvények, mellyek Rómában, Itáliában, a' Tar-
tományokban a' Római polgár személyét minden
erőszaktól felmentették, és azt mintegy meg-
szentelték, sikertelenek vóltak a' táborban, hol
a' vezér rajtok hatalmaskodhatott. Ő ott fogság-
ra, tisztségétől való megfosztásra, testi bünte-
tésekre, halálra kárhoztathatta a' polgári kato-
nát, minden appellatán kívül, azonnal végre-
hajtván ítéletét, mert ott minden törvényes in-
tézet elmellőztetett. De ezen szerfelett való elől-
járóság, melly a' katonai fenyték fentartására,
és a' gyors engedelmesség ösztönére elmulhatat-
lanúl megkívántatott, csak a' katonákat érde-
kelte; egyedül a' táborba gyakoroltatott, és meg-
szűnt Rómának kapuinál, mellyen belépven a'
vezér, nem csak vezéri felsőségét, hanem czim-
jét is elvesztette. A' Fejedelem megbizott vezé-
ri, vagy is inkább helytartói — Legati Caesa-
rum — ugyan azon karban vóltak helyheztetve,
és hasonló korlátok közé szorítva. A' polgári in-
tézet szerint csak annyi hatalma lett volna ezek-
nek a' legutólsó hazafi felett, mint hajdan a'
Republica Főkapitányainak: t. i. legkevesebb
sem; mert a' nevezetben nem vólt különbség.
Ellenben a' fejedelmek azon megkülömböztetés-
sel birtak, hogy ők nem csak imperatori czim-

jeket, de hathatóságokat is megtarták a' városban, és az ármádának ott is csak olyan fejei voltak mint a' kerítésen kívül.

Egyedül a' Consulság volt az, a' mi a' fejedelmeknek törvényes tekintetet szerzett Rómában; egy nagy kiterjedésű méltóság! mellynek hathatóságát, és határait szükség léssen itten megállapítani.

Mindennemű tisztviselő, kivévén a' Tribunosokat, a' Consul parantsolatjától függött. Ezek megvoltak arra hatalmazva, hogy a' választásokat is semmivé tehessék, megtagadván a' votumok által lett kineveztetésnek meghirdetését; tőlök függött továbbá, hogy akárkit a' Candidatusok laistromából kihúzzanak, ha azokat erre méltatlannak itélték. Akár mellyik polgárt fogásra vethettek, a' ki Magistratust nem viselt. A' Tanátsot egybegyűjthették, mikor akarták; ott ők voltak az előlülők, mindenekről ők tudósíták a' Tanátsot, ők szedték a' voksokat, ők hirdették ki a' végezéseket; ők oszlatták el a' gyülekezetet. Imé ezek voltak azon tisztvi tulajdonságok, mellyeknél fogva a' Consul mások felett felemelkedett, ennyiben hatalmazván meg őt a' Constitúciónak ereje.

Nem is emlitem azon rendkívül való felsőséget, mellyel a' kétséges időkben felruháztattak a' Senatusnak ezen esméreres végezéséhez képest: *Videant Consules ne Respublica aliquid detrimenti capiat*: az az vigyázattal legyenek arra a' Consulok, hogy a' közönséges társaság dolgai meg ne csökkenjenek.

Midőn ezen formula megállapított; azon szempillantástól fogva a' Consulok olly latározatlan hatalmat öltöttek fel törvényesen, mint a' minőt későbbre a' Caesárok törvénytelenül el tulajdonítottak; olly külömbséggel azomban,

hogy amazoknak fejedelemségük, csak a' veszedelem megszűnéséig tartott. De míg a' dolgok fekvése kívánta, a' legerőszakosabb módokhoz nyúlhattak: seregeket gyűjthettek; büntetést oszthattak; a' lázasztókkal pártütőkkel kények szerint bánhattak. Ezen megbizottság ereje mellett ölette meg Cicero Lentulust, Cethegust, Varguntejust; ezen nem tsak előkelő polgárokat, hanem fő fő tisztviselőket, kik a' Catilina zendülésének előmozdítói voltak. De a' mint mondám, ezen hatalom nem vólt a' Consulsághoz ragasztva, és csak a' Tanáts különös meghatározásának következésébe gyakoroltatott.

Már most ellehet gondolni, minő képtelen hatalmat szülhetett Augustus Octavianusnak örökös Consulsága, a' ki, midőn ezen méltóságot esztendőnként is felválalta, az őt követő Caesároknak útmutatója volt, szembetűnő jelét adván ez által azon leereszkedésnek, mellyel úgy nevezett polgár társait megemberelte, és Consul collegáját megtisztelte. Szemei előtt tartá ő ekkor látszó mérséklésének systemáját, midőn a' consulságnak elrejtett hatalmával megelégedvén, a' Tyranismus külső pompáját elmelőzte, melly a' népet arra emlékeztethette volna, hogy ditséretes szabadságok a' múlandóság temető boltjába takarítottak. Soha ő magát örökös Consulnak neveztetni nem engedte; a' hatalom nyalábjai (Fasces) előtte nem hordoztattak, és csak azon jussát tartotta fel a' consuli hivatalnak, mellynél fogva ez a' Quaestoroknak parantsolt, és a' kincstárra felvigyázott. Egyébaránt minden megkülömböztetése abból állott, hogy az uralkodó tanácsban a' két Consulok közt egy Curulis széket foglalt el. A' legfőbb és törvényes Magistratust illető udvari pompa, melly a' köznép szemefényét elszokta fogni, okozta,

hogy a' Caesárok örökös hatalmokhoz az eszteni consulságot is szívesen kaptak. Domitianus nevezetesen, ki az irigységnek, és hivalkodásnak aprólékos vásottságával is birt, ezen hiú ösztönt az unalomig vitte. Az ő uralkodása egy hosszú, és csak nem örökös consulságból állott.

A' Consulok soha sem nyilatkoztatták ki vélekedésüket a' Senatusban, mellynek oka az volt, mivel ezen legelső, noha mulandó Magistratusnak a' többiek vélekedésére háromló befolyásától méltán lehetett tartani. Ehez képest a' fejedelmek sem közölték szándékjokat, midőn ezen fényes hivatalnak birtokában voltak. A' Consulok továbbá nem gyakorolták a' legfelsőbb hatalmat minően tartózkodás nélkül. Ők a' törvények alá voltak vetve, sőt azoknak fentartására meg is hiteltettek. Ugyan ezen szabások, ugyan ezen formalítások szoritották bizonyos határok közé a' fejedelmeknek consuli kiterjedéseket. Valahányszor Trajanus uralkodása ideje alatt Consulnak neveztetett ki, mint annyiszor letette a' Republica Magistrátusa által letenni szokott hitet. 8) Talpon állott az előbbeni Consul előtt, a' ki ülve maradott: szóról szóra mondá el utánna az esküvés formáját, melly által magát, házanépét, az Istenek haragjára kárhoytatta, ha a' törvényeket fel nem tartándja. Augustus is így cselekedett hatodik consulságától fogva, hasonló esküvéssel lekötelezvén magát: 9) és épen hatodik consulsága alatt kezdődött azon polgári alkotmány, melly e' név alatt esmeretes, constitutio Caesarea:

Midőn a' Fejedelem nem volt Consul, akkor nem volt előlülője a' tanácsnak. 10) Egyszerű Senator volt tehát, ki ha a' sor reá került, vélekedését, mint mások úgy adta; kinek ellene

mondani, vagy tetszését fère tenni lehetett; mert az ő czimje: Princeps sem hadi, sem polgári hathatóságot nem szerzett. Ellehet azomba hinni, hogy Cajus Caesar, vagy Domitianus Votuma Senátor Collegáinak, vagy is inkább udvarlóinak, legszentebb törvényül szolgáltak, és hogy ezen szertartásnak csak a' Nervák és Trajánusok hódoltak, kik a' legkülömbözőbb két dolgot, a' minő a' fejedelmi hatalom és a' szabadság egyesítetni tudták 11).

Azon fő kérdés megvilágosítása kívántatik tehát, mellyen mint sarkon forog ezen értekezés: t. i. mi volt légyen egy Princeps a' régi Rómában? mellyre ez a' felelet:

A' Republica idejében ezen czimet olly tanátsbeli úr vette fel, ki az egész gyülekezet laistromát tartó, és felolvasó Censor által előre megneveztetett 12). Ennél fogva nyerte el ezen másokat megelőző czimet Augustus is, kit Agrippa censori fővel legelsőben felszöllitott. Kiteszik ebből, hogy az úgy nevezett Principatus nem volt valamelly különös hivatal, hanem egy olly tisztesség, melly jelesebb érdemekhez volt kapcsolva, egy bizonyos senioratus. Ezen fő tanátsbeliek — Principes Senatus — azon egyetlen megkülömböztetéssel éltek, hogy vélekedéseiket mindenek előtt adhatták; de ezen elsősegeket el is veszthették. Pompejus ólta, ki mivel Senátor nem volt, a' Senátusnak feje sem lehetett, minthogy a' nép néki az imadásig hódolt, a' votumok megkezdésére, mint kijegyzett Consul — Consul designatus — ösztönöztetett, és így ezen megkülömböztető disztól a' Tanács fejedelmeit megfosztotta, által hozván azt a' kijegyzett Consulokra 13); melly előkelőséget ezek a' Császárok felett is megtartották.

Ezen principatus még csak valaminémű külső disszel sem vólt egybekötve, és az alatt, míg az Imperator, vagy hadivezér Rómán kívül bibor, vagy skárlát köntöse által jeleskedett; míg a' Consult, a' városban, poroszlói, fascessei, hímezett köntöse hirdette, a' Tanács fejedelme minden jegy nélkül szükölködván, a' többi Senátorok által társnak lenni tartatott: ezen collegatus okozta, hogy Augustus más címek felett ezt választotta az új constitutio fejének megjelelésére. Ezen nagyra vágyónak család Politicája megkivánta, hogy ő magát egy szabadságát féltő nép képzelődésében illy mérséklett hatalmú nevezet álorczája alatt színlelje bé, melly semminémű ideáját fel ne ébressze. az erőhatalomnak, az erőszakoskodásnak, és gázló személyes tekintetnek; melly rettegés nélkül való tiszteletet vonson maga után, és a' mellynek örvével, az ő személyében öszve csoportozott hatalmok annál biztosabban lappanghassanak.

De ismétlem, hogy e' több rendbéli hatalmak, mind szoros korlátok közé lapúltak; mint Tribunus plebis egyedül ellenmondó jussal birt; mint Proconsulnak, csak a' tartományokban vólt tekintete; mint Imperatornak, csak a' táborban; végre mint fejedelme a' Tanátsnak, még magistrualis tisztviselő sem volt-

A' mi pedig a' dolgot legkedvetlenebbé tette: Octavius 14) ezen sok rendbéli hivatalokat nem egyszerre, hanem egymásután nyerte el; a' mihez járúlt az is, hogy az ő mindent elnyomó hatalmának csak csekély ága volt a' törvény által megszentelve; annak kiterjedése tehát nem nagy sikerű lett volna, az erőszak ahhoz nem járulván; mellyből következik, hogy az actiumi diadalmos vezér honnya constitutiójának eltipo-

rását, és usurpatióját még külső mázzal sem szépítette; tehát egy valóságos Tyrán volt.

Már most, teszem azt, hogy ő dolgait nyilt-szivűséggel intézvén, a' helyt, hogy hatalmából képmutatással kivetkezett, azt bizonyos határok közé szorítani, és törvényesíteni igyekezett volna; a' helyt hogy öt esztendei consulsága által a' fejedelemségnek sok ágakra terjedő hatalmát csak pótolgatta, és időről időre ragadozta magához, azokat öszveséggel azon nap kérte volna magának megadatni, mellyen az új constitutiót megállapította; mennyivel inkább érdemlette volna meg, hogy dicsőnek *) neveztesse, mint így, midőn alattomos fogásaival minden böltsnek szeméi előtt megvetést vont magára. Akkor adódott volna alkalom neki így szólnani a' megfélemlt Senatorokhoz:

„Ha a' legnagyobb akadályoknak elhárítása, a' dölyfös ellenségnek megvívása, a' legterhebb feltételek végrehajtása, azon tisztelettelre némi neműképen érdemessé teszik Octaviust, mellyel a' ti megegyezések, atyák! 15) diszesíték őtet: úgy bátorkodom magamnak hizelkedni, arra szolgáló tetteimnek elégséges voltával, hogy mint ti orczapírulás nélkül dicsőíthettek engemet, rám ruháztván a' szembetűnő megkülömböztetéseket; mint én titkos szemrehányás nélkül fogadhatom el azokat. A' birodalom határi a' dunáig terjesztve; a' Római nevet alig esmérő Pannonia, és Mósia meghódolva, megnyugtatta; a' Tiberisnek adózó Nilus; a' régi járom alá fogott Sicilia, Sardinia; azon napkeleti Tartományok vissza foglalása, mellyek egy Egyptusi asszony által bitangoltattak, az egész roppant birodalom, melly már oszlani, és tőro-

*) Szerencsés magyarosítása a' Latán Augustusnak.

dékenyen omlani kezdett egy testbe forrasztva; a' haramiáktól kitisztított Itália, melyet azok szárazon és tengeren nyughatatlanítottak; mindenütt csend, bővség, és béke; ezek azon tettek atyák! mellyeket Octavianus alig tizenkét esztendőre terjedő kormányozásának folyamatjában szemeitek elibe rak. Annál kevésbé álhatok pedig magamnak ellent, hogy ezeket ne emlitem, mennél bizonyosabb az, hogy a' ti dicsőségtek nagy részét képezi az enyimnek; és hogy többnyire ti! diadalmimat sikeresen előmozdító bajtársaim! ti voltatok azon eszközök, mellyek dolgaim jó kimenetelét siettettétek, és azokat részszerént végre is hajtottátok.

De az, hogy a' Római nép külső tekintete helyre állítódott, még nem elegendő; szükségesebb annak polgári nyugodalmát, és belső boldogságát eszközteni, vissza adván neki azt, a' mire hathatossága egyedül nehézkedik, a' min épül, és a' melly által fentartódik — a' szabadságot. Állapodjatok meg itten tiszteletes Atyák! ne gondoljátok, hogy én ezen szó alatt a' Democratiának azon zűrzavaros, keleptzés, szélveszes szabadságát értsem, melly jobbadán nem egyébb a' törvények erőtelenségénél, és melly a' közönséges társaságot negyven esztendőktől ólta jajokkal tetézi. Mentsenek meg engem attól az Istenek, hogy oktalan intézetem által a' Republicának régi kormánnyát helyre állítsam, mellyet, ha belső visszavonásaink meg nem rongáltak volna, önnön böltsességteknek kellene eltörteni. Egy ujjonnan serkedező, eredeti, tiszta erköltsű, szegény néphez illik az; ellenben a' mi feslettségeinkel, gazdagságainkal, bírodalmunk határtalan elterjedésével, melly temérdekségének sullya alatt csügged, öszve nem fér.

Szép volt Syllától, hogy a' nép virtussába bizakodván, a' Rómaiakat régi constitutiójok fentartására méltónak ítélte. De magatok tudjátok tiszteletes Atyák! mi követte Syllának magános állapotba léptét. Alig teltek el két esztendőök, és imé! Lepidus 16) egy más nagyravágyó vásott hazafi, kikelt a' Republica ellen; azután előkerültek a' Catilinák, a' Clodiusok; azután következett egy húsz esztendeig tartó Anarchia, dúlások, kontzolások, polgári villongások, mellyek csak akkor szűntek meg, midőn a' világ három része vérrel bevolt fetskendezve.

Siralmas tapasztalásunk arra tanított bennünket, hogy annyi indulatoknak, és tévelygéseknek megzabolázására, mellyek egymásba ütköztvén a' világot tővel hegyel öszvefogatnák, Rómának egyetlen főre van szüksége; mivel pedig ezen Római ember, szabadságokat irigyen féltő hazafiak, és Római polgárok felett fog uralkodni: illő, hogy az egy jó tisztviselő legyen, ki magát a' Republica törvényeinek alávesse, és vérszopó despotává ne válhasson; 17) mert ha minden egyes polgár kicsapongását meggátolni szükség, elkerülhetetlen az is, hogy a' főnek ártható tehetségét szoros kötelekkel megelőzzük. Ha csupa Kodrusok, merő Servius Tulliusok pásztorkodnának a' népeken, felesleg való lenne ezen intézet; de többen lesznek a' Phalarisok, Anubisok, az Amazisok. Ti néktek köszöni Róma még a' régi Republica idejében, hogy azt a' sokaság elnyomó erejétől megmentettétek; óltalmaztatok folytatva azt egy mindeneket megelőző örökös Főtiszt hatalmaskodásától.

Hogy pedig ezen kötelességeket gyakorolhassátok, válasszatok azonnal, egy ollyatén feljebbvalót, kinek hatalma arra is szolgáljon,

hogy a' tiéteket tiszteletben tartsa, és azt meg ne csonkítsa. Jaj a' birodalomnak ha a' fegyverviselőkre bizzuk ezentúl is az uralkodónak ki nevezését! ők emelték fel Antoniust; ők tették a' Triumvirokat. Ezen undok Triumviratus maradványait általam végképen eltöröltetni tapasztaltatok, tiszteletre méltó Atyák! ezzel bőven kinyilatkoztattam, hogy törvénytelen erőszakoskodásaimat továbbá fentartani nem igyekezem, megsemmisítvén annak minden lépéseit; adnák az egek! hogy emlékezetét is kiólthatnám! de hogy is kívánhatnám én a' törvények fentartását, ha hazafi társaimat Tyran módra eltapodván, őket naponként gyötreném? — nem! nem! ideje új fénybe helyheztetni ezen felséges gyülekezetet, helyrehozni a' mennyibe lehet a' rajta elkövetett csorbát. Octavius hatalmát fegyvere élének köszöni; Octavius lábaitoknál vetkezik ki abból, csak a' ti kezeitekből veendő vissza azt, még pedig annyit, a' mennyit abból által engedni méltóztattok; a' mennyi által a' haza java elő fog mozdithatódni; a' mennyi a' Római népnek, a' késő ivadéokra háromlandó valódi boldogságát eszközölheti; és épen nem annyit, a' mennyi egy magános polgár ideig tartó nagyravágyásának megfelelően."

Kétségkívül meglep benneteket tiszteletes Atyák! egy olyan embernek jelenvaló eltökélése, ki eddig, ön magáért mindent elkövetni látszatott, hazájáért ellenben igen keveset; de esmerjétek meg ezentúl, Octavius szívét ó Rómaiak! és mivel ő magát minden tartózkodás nélkül néktek ajánlja, adjátok ti is magatokat nékie által, minden bizodalmatlanság nélkül. Elégge sőt talám sokáig is éltem a' képmutatás politicájával, mellynek helye vala az igazságtalanság és eltapodás időszakában; midőn bocsá-

nandó bűn volt a' törvénytelen tetteknek olly szint keverni, melly azokat mentegethesse. De mi vólt ezen tettetésem' gyümölcse? hitte-e vagy egy is közületek, hogy Atyám halálának megbosszulása lett volna cselekedeteimnek egyedül való rugója, és hogy ugyan az, ki eleintén azért hartzolt, hogy egyiket a' Caesar gyilkosai közül kiszabadítsa, későbbre azoknak megbüntetéséért villogtatta volna kardját? nem! ne hizelkedjen senki magának azzal, hogy egy nagy nemzetet óránál fogva hurczolhasson. Az illyetén környűlmenyekben, sem magát meg nem csalja az ember sem mást.

Kétségkívül való dolog az, tiszteletes Atyák! hogy ugyan azon módok által, mellyek engemet illy törvénytelen hatalomhoz juttattak, ugyan azt fel is képes lennék tartani, és hogy azon hathatóságot, mellyet három tartományok segedelmével megállapítottam, az egész világ egyesült erejével folytathatnám is: de mit nyernék ezen fortélyos erőszakkal? kiért fáradjak? miért nyughatatlankodjam? halandó ember lévén, láthatok, hallhatok, tehetek - e mindent egyedül? mi volna azon maroknyi erő, melly ennél fogva kezemközé szorúlt, mellyet én ideig óráig, önkényemre alkalmaztathatnék ahoz képest, a' minőt mások felettem, minden hírem tudtom nélkül gyakorolnának, szintűgy gyakorolnának, mint én a' Republica felett? azért viseltem volna én tehát annyi véres hadakat, azért láboltam volna meg annyi veszedelmeket, azért éltem volna annyi szélveszes napokat, azért húztam volna ki annyi nyughatatlan éjjelet, hogy dölyfös, és hivségtelen Ministereket, kegyelemmel tetézett kíváncsi bébilléreket, szemtelen Udvarnokokat, ön hasznokat vadászó Sáfárokat, szabadosokat, de mit? talám rabszol-

gákat lássak a' Római nép nyakán térdelni, a' felsőség hatalmával vissza élni, midőn mind ezek mellett is csak az én fejem leszen tárgyúl kitéve, az egész földkereksége megelegedetlenségének? ah! minthogy végtére is felsőbb kormány alá kell jutnom, az említett selejtes csoport helyet inkább általatok akarok kormányoztatni Senátorok; általatok Consulok, Praetorok, Aedilisek, általatok érdemes Főtisztei a' Republicának, inkább általatok és a' törvények által.

A' nem rég elhervadt szabadságnak dicső emlékezeténél fogva Legióinkba szorúlt hathatóság, még ebben a' szempillantásban azoknak vitézségét, elpuhulni nem engedte; de várjuk meg néhány esztendejét, az önkényes hatalomnak, és ezen maradék erény örökre elfog enyészni. Hadaink nem egyesülnek majdan polgárokból, bajnokokból, hanem rabszolgákból; és ha birodalomnak közepette nem is lenne mitől tartanom, annál inkább retteghetnék a' külső ellenségtől: biztosságba lévén a' pártütésektől, ki fedne idegen támadások ellen? adjatok hitelt szavaimnak, mellyek rettenetes tapasztalásomnak szüleményi. Ah! mennyivel könnyebb tiporni, tönkre tenni, egy birodalmot, mint azt okoson kormányozni! a' zendülésekben, zürzavarokban szakadozásokban, szolgálatunkra mindennemű indulatok készek; ellenben ha a' jó rendet vissza akarjuk hozni, ugyan azok fordítják ellenünk fegyvereik hegyét. Ekkor érezzük ám szükséges voltát a' virtusnak! de minő virtusra tarthat számot, egy bitangoló a' ki azt undok tettei által meggyalázta, és dolgainak szerencsés folyamatjában felháborította? már most Rómaiak, midőn minden egy törvénynek, minden egy magát mérséklő felsőségnek alá lé-

szen vetve, midőn a' Senátus a' maga régi fényét újra vissza nyeri; a' Magistratusok hivatalok gyakorlásába lépnek; régi szent szokásaink alapos talpokra emelődnek; midőn a' törvények felsőségének még az Uralkodó is alá lészen vetve; midőn a' törvények hatalma az embereket kifogja pótolni, most fog a' virtus újra megjelenni köztünk, 's öregbedni. Jer nagy lelkű Sestius, ki a' győzedelme és annak bosszúját megvetted, hogy fentartsad a' barátságot még a' legnagyobb szerentséltenségben is; ki tizenegy esztendőök óta hordozod rettenthetetlen mejjeden Brutusnak régi vezérednek képét, te virtussal tündöklő Messala, kinek Cassiushoz tághatatlan ragaszkodása bizonyossá tészten engemet azon hajlandóság tartósságáról, mellyel magadat hozzám, szíved mostani barátjához leköteltted; Pizó, Agrippa, ti mindnyájan kik magatokat akár táboromban, akár a' Sextus Pompejuséban, vagy Antoniuséban, de mindég egyenlő bátorsággal, és hívséggel megkülömböztettétek, kiket nagy tulajdonságaitokhoz mérséklett bámúlással, és tisztelettel zárok szívembe; jertek! kérjétek egész bizodalommal szép tetteitek jutalmát az uralkodó Főtanástól 's néptől. És te érdemes fia a' legékesebben szóló Római polgárnak, azon nagy, azon jeles embernek, kinek emlékezete szívemet kínoson szaggatja; kinek arczképére én tizenkét esztendei boldogságom után is reszketve pillantok, jer ifjú Cicero, légy büszke ezen szent névre; fogadd el azon tiszteletemet, mellyre tégedet atyádnak dicsősége méltóvá tenne, ha szinte önnön virtusod nem szorgalmaztatná is azt. Ah Rómaiak! minő keserűséggel tetézi napjaimat azon gyászhozó szempillantás, mellyben büntársaim képtelen kívánságára gyáván hajoltam! dicsóült árnyék! ha

azon könnyözön, mellyel tiszteleltre méltó hamvaikat locsoltam, ha mardosó lelkiismeretem füláncjai, ha valóságos töredelmességem, ha azon megtiszteltetés, mellynek tárgyává fogom tenni érdemes fiadat, kiben sírodon túl is élni gyönyörködöl, megvigasztalhatják valamennyire Mánesseidet, fogadd el vétkeimért való elégtételül örökre megtartandó azon erős fogadásomat, hogy magamról végképen lemondván, azon közös hazának boldogítását fogom cselekedeteim sinórmértékéül venni, melly téged egy lélekkel 's legnagyobb igazsággal atyának nevezett 18), és a' mellyet te olly példásan szeretted. Ah Rómaiak! tizenkét esztendő elforgása alatt senki se hozta nékem csak egyszer is elő, ezen remek embert, kinek hátrahagyott irási mindenek kezébe, nagy neve mindenek szájában forog. Imé ez a' böltsek Atyamesterének sorsa. Nosza lépünk ki tehát az erőhatalom szorongató köréből, melly bennünket a' barátságtól, a' virtustól, a' böldegtalan uralkodók által megszerezhetetlen ezen kedves két házi bútortól végképen elrekeszt. Hagy érezzem én is az egyenlőség édes gyümölcsét; ti pedig Senátorok arról gondoskodjatok, hogy a' polgári szabadság és belső csendesség tartós alkotmány kötelei által megállapíttasson. Soha tanátskozásaitoknak illy jeles tárgya nem vólt; gondoljátok meg, hogy ezen szempillantásoktól függ a' jövendő világ sorsa, szinte a' századok lefolytaig.

A' Consul Quaestora felolvassván az új Constitutio plánumát, olly formán, és még környülállásosabban, mint én azt lerajzoltam, Octavianus szavait folytathatta volna, elejekbe terjesztvén, hogy a' törvényadó hatalom, a' Senatusé lévén, szükség lenne a' Fejedelemnek, mind előkelő vóltának fentartására, mind a' constitu-

tio' védelmére nézve az ellenzés jussával birni; hogy a' hadiseregre való ügyelés, a' közönséges nyugodalom megállapítására egy főnek fogna kötelességében állani, és az lenne: önmaga a' Fejedelem; hogy egy békességes tanátskozással foglalatoskodó Senátori-kar olly tartalékot nem önthetne a' szilaj fegyverviselőkhöz, mint egy különös hadivezér, ki minden armádának előjárója lévén, külön minden csapatban találhatna olly kezeseket, kik az egész sereg hívségéről felelhetnének, hogy a' Fejedelem minden törvényes erőtől meg lenne fosztva, ha Rómába Consularis, és a' tartományokban Proconsularis méltósággal fel nem lenne ruházva, és ezek nélkül a' birodalomban, vagy fővárosban támadható zendüléseknek eleibe nem vághatna, azokat el nem fojthatná; hogy ezen egyesült hatalom csak azon rendkívül való esetekben gyakoroltassék, midőn a' törvények, constitutio veszedelemmel fenyegetődnének, elegendő lévén egyébaránt a' kormányozás rendes folyamatjára, a' Magistratus, és törvények; hogy egy Fejedelemnek felemelése nem azon célból történne, hogy kényne szerént törvényeket szabjon, vagy azokat elcsavarja, hanem a' kirugó indulatok megzabolázására, és a' törvényeknek az előforduló esetekre léendő alkalmaztatására. Többire akárminő hatalommal ruháztatik is fel az, elkerülhetetlen már most annak kiterjedését közelebbről meghatározni, olly végből, hogy a' főtanács és Fejedelem jussai valahára megállapítván, változhatatlanul fenmaradjanak, és abból soha semmi el ne vétetődjön, sem hozzá legkevesebb ne adódhasson. Igaz lenne ugyan, hogy a' kormányozás ezen új nemének következése nagy rendetlenség lehetne, ha t. i. a' hadisereg egy gonosz lelkű előjáró kezére jutván,

ez által a' közszabadság elnyomására eszközül fordítódna; de ezen történhető rendetlenség el-mellőzhetetlen lenne, mivel a' dolgok természetéhez, és a' birodalom nagyságához lenne az kötve, hogy a' határoknak nagy kiterjedésére, és annyi vad nemzetek véletlen bécsapására nézve fenálló ármáda tartódjon, melly akárminémű lenne a' kormányozás módja — inkább figyelmezne egy nagyravágyó vezér kecsegtetései-re, mint a' távol lévő Senatusra; de ha erre való nézve a' törvények intézete elégséges nem lenne, a' jó erkölcsnek kellene a' fogyatkozást kipótolni; hogy a' választás jussa a' Senátusé lévén, a' fejedelmi felsőség pedig, olly magistratusi hivataloknak egy személyben való csoportozásából álván, mellyet a' megállapodott korig kérni se lehetne, de a' törvények szentsége ezen felsőségnek örökséggé változtatását is minden módon gátolván, az illyetén balkövetkezések megakadályoztatására, minden úgy el lenne intézve, mint azt az emberi gyarlóság engedné. Választás által kellene tehát jó fejedelmekre szert tenni, és arra való nézve, hogy a' választással egybekapcsolt visszavonások, és az örökösülésnek bizonytalanságából eredő zavarok megelőztessenek, az ujjolag kinevezendő Fejedelem első cselekedetének kellene lenni a' Főtanáts, vagy inkább a' törvény által candidálandó egy olly férjfiút kinevezni a' Senatorok közül 19), ki a' hadi és polgári tökéletességeket mindenek felett a' legnagyobb mértékben egyesitené. Ez lenne tehát az új alkotmánynak alapos törvénye, mellynek a' Főtanáts oszlohatatlan akarata által kellene e' mái nap megszentelődni, hogy így a' dolgok bölcs elrendelésében gyakorlott ezen dicső karnak okossága, egybeköttetvén egy illyen felséges férfiúnak hathatós-

ságával, 's elmebeli tehetségével, a' mennyiben az egy roppant birodalom kormányával meg-egyezhet, a' világ nyugodalma tökéletes biztonságba helyeztetődjön.

Nem kételkedem, hogy ezen, vagy ehhez hasonló beszédet örömhangok követték volna; de azon sem, hogy az érdemlett helybenhagyás által, mellyet Octaviusnak nyíltszívűsége, hibáinak bévallása, mérséklése, és a' felfedezett nagyravágyás elszánt megtagadása által szerzett, ezen szempillantásban azt megnyerte volna, a' minek hijjával vala életének utolsó perczéig, t. i. a' közbizodalmat, és törvényességet. Azonban az illetén nagy lelkűség nem a' mardosó lelkiesméret gyümölcse szokott lenni, hanem az állandóul fedhetetlen virtusnak; sem azon Octavius, ki így érezhetett, nem lett volna azon Octavius, ki hazáját bilincsekbe vetette, a' Legiókat elcsábitotta, a' régi alkotmányt öszvezúzta, proscriptiókat rendelt, egy vétkeiért lakolt rossz hazafi árnyékának, kit ő attyának nevezett, Perusiumnál véres óltárokot állított fel, Cicerót, és mindent, a' mi az egész szép világot kebelében tartó Rómában jeles, és becsre méltó vala, tombolva kiöldösött.

Midőn Octavius hivatalát ravaszúl letette, akkor csak az ármáda vezérlése, és a' Tribuni hatalom volt keze között. A' Proconsuli tiszttet négy esztendők multával 20) a' Consuli méltóságot tiz esztendők után 21) nyerte el. Egyik esztendőben azon engedelmet csikarta ki, hogy a' Főtanácsot rendkívül egybegyűjthesse; a' másodikban azt ragaszták hatalmához, hogy minden tanácsülésben kényne szerént egy tárgyat vétethessen közértekezés alá; majd egy majd más törvények alól óldoztatott fel, és mindég ugyan annyi különös Senatusconsultumok által.

Ezen bétörések a' constitutióba azt ingadozóvá tették, és azt okozták, hogy abban semmi egyformaság nem találtatott, sem az erős talpokon nem nyugodhatott; mert a' Főtanács nem tudhatta, ha az utóbbi megkülönböztetés, melyet előljárója elfogadott, egyúttal a' legutólsó fogna e' lenni; ennél fogva tehát a' kedvező végezéseket mindég tóditották, tágitották és szaporították. Augustus egy tárgynál többet nem terjeszthetett köz értekezés alá 22). Marcus Aureliusnak ötféle előadáshoz volt jussa; Pertinaxnak négyhez, Caligula, ki az övjéből kiszedett töröket leülésével a' Senatusban, mintegy harambasa maga eleibe szokta rakosgatni, ezen just törjei hegyén viselte.

Augustus, és Tibérius fiaik és unokáik számára 23) kinyerték az Annária 24) törvény alól feloldó azon engedelmet, melynél fogva ezek a' hivatalokat: öt, tiz esztendőkkel is elébb felválalhatták, mint sem a' törvények rendelték. Marcus Aurelius semmirekellő tizenöt esztendő fiaának Commodusnak számára kikérte a' Tribunatust, és ezzel megbizonyította, minő érdemtelen volt a' philosophusi nagy névre. Jovianus arra vetemedett, hogy szülődjét még a' bültőben Consullá tenné. Mind ezeknél szemtelebb volt Néro a' ki incitatus nevű paripáját megiszteltette ezen méltósággal.

Mivel azomban-e czimek, és díszes hivatalok Augustusnak, és az őt követő Császároknak egymás után, és közvetve adódtak, azokat nem lehetett úgy tekinteni, mint a' fejedelemségnek tulajdon jussait, inkább polgári jutalomnak kell azokat tartanunk 25). Semmi sem teszi kétségen kívül valóbbá azt, hogy az Imperatorok nem voltak Monárhák, vagy Uralkodók, a' közönséges de balvélekedésnek ellenére, mint ezen

környülállás; mert mellyik jobbágnak vagyon ahoz jussa, hogy urát valaminemű hivatalal vagy díszes czimmel megjutalmazza? és az a különös dolog, hogy épen az okozta meghanyatlását, és lealacsonyítását a' Főtanátsnak, a' mi annak praerogativáját képezte, és hatalmának kiterjedését bébizonyította.

Ezen fő hivatalok és megtiszteltetések jutalom gyanánt szolgálván, ha Rómának selejtes Caesarjai azokat el nem nyerték volna, nemi de nem titkos szemrehányásnak, és igazgatások oltsárlásának tulajdonították volna ezen elmellőzést, mivel pedig gyanujokat, és féltékenységeket szükség vala megkémélleni, annál inkább magasztalódtak, mennél érdemesebbek valának a' feddésre és oltsárlásra; mentől inkább lehetett tartani, hogy hatalmokkal vissza fognának élni, annál szükségesebb volt öregbiteni azt.

A' constitutio nagy hatalommal ruházván fel a' főtanácsot, ez természetes, és esküdt ellenségévé vált azon császárjainak, kik azt megsértették, hogy tehát ezen rettentő agyarkodásban következésétől magát valamennyire óvhasssa, nem látott más módot önnön hatalmának tönkretételénél, mellyen fél ezer esztendeig szakadatlanul igyekezett. Tulajdon nagy kiterjedésű hatalma okozta azt a' Senatusnak, hogy önnön hatalmát szemtelenül fogyassza, hasonló lévén azon fához, mellyből faragtatik az őtet repesztő, és hasogató ék.

Tulajdona a' hízelkedésnek, hogy önnön magát meghaladni igyekezzen; mert minden megkülömböztetésnek az a' természete, hogy rendkívül való légyen, és ahoz a' mi avúlt, és esmeretes, pótlást kívánjon. Harapódván e'kép' a' hízelkedés lelke, az napról napra inkább öregbítette a' Császárok hatalmát. Nem volt

az után olly törvénytörés , olly káros visszaélés , melly szokássá nem vált volna , sem olly eltiporás , mellynek szint keverni nem tudott volna a' bókolásnak , és szolgálai alacsonságnak az egész tanátsra elterjedett ösztöne ; ezt pedig annál kevésbé lehetett elkerülni , mennel számosabbak voltak a' példák erre való nézve a' Respublicába. A' Római nép ollykor feloldozta polgárjait a' törvény súlya alól , hogyne tágitott volna tehát Caesarjain? Cicero a' haza Attyának nevezetett ; meglehetett e' ezen nevezetet tagadni Augustustól , Tiberiustól , Claudiustól ? Mariusnak ötszörös consulságával menetegette Domitianus hétszörös consulságát ; 26) és mivel az első Africanus életének huszonnegyedik esztendejében , és a' mi több minekelötte Consul lett volna , neveztetett ki Proconsulnak , senki azon meg nem ütközhetett , ha ugyan az Augustusnak is megengedődött.

Octaviusnak személyes caractere nagy befolyással volt , a' Senatus belső elszerkeztetésére , minthogy ezen nagy ember a' hatalomra mindég keszeg öldalt 's csavargós úton vergődött ; és midőn azt egyik kezéből kibocsátá , a' másikkal annál markosabban megragadta ; igazgatásának titkait mindég a' ravaszság , fortély , és tettetés hálójába burkolta. A' főtanás mindég nagy tekintettel vólt azon elmellőzésekre , mellyek nem valóságosok , azon tartózkodásokra , mellyek csak színlettek valának. Attól való féltében tehát , hogy fejedelme titkos kívánságinak eleget nem talál tenni , mindég túl ment az elegen ; mindég ollyan rendkívül való hizelkedésekre vetemedett , melly nem vala egyéb jobbagyi tettetésnél , és minthogy Tibérius , ki Augustust utánolta , a' politicának , és ólálkodó csalfaságnak szövevényeit mindég jobban 's job-

ban kiterjesztette, ezen két fejedelem kormányja majd egy egész századot bétöltvén, ideje volt a' hízelkedés characterének mindég inkább lábra kapni, a' senatusban is megrögzönni, melly jussait, és becsét csak azon kevés számú kegyes fejedelmek alatt nyerte vissza, kik magokat a' constitutióhoz alkalmaztatták, és eránta illendő flgyelemmel lévén, mintegy erőltették arra, hogy tekintetét fentartsa.

Az volt pedig a' leggyászosb környülmény, hogy a' Főtanátsnak ezen örökös farkasóválása azon tárgyat, melly a' jó elintézést leginkább megkívánta, t. i. az örökösülés rendét, ingadozóvá tette. Közönségesen elterjedt vélekedés volt az, hogy a' birodalom nem örökség, és hogy mindég a' legalkalmasabbat kellene örökösül fogadni a' fejedelemnek. Hogyan! így szól vala Plinius, mint Consul, azon fényes gyülekezeten közepette, magának a' fejedelemnek jelenlétében, hogyan? egyetlen egy embernek adod által a' Senatus, a' Római népet, Legioinkat, Tartományinkat, szövetségeseinket, és azon egy embert, azon örökösödöt hitvesed karjai közül bájold elő? arra szorítod magadat, hogy egyedül házad népében keressed azon személyt, kinek kezére bizándod a' köz jót, 's ama képtelen hatalmat! nem tekintesz magad körül az egész birodalomban? nem fogadod rokonodnak, atyádfiának, fiadnak azt, ki virtussa által legméltóbb az Istenek személy viselésére? nem! — folytatta beszédét — mindnyájunk közül kell annak választódnai, ki mindnyájunk felette bíráljon. Ez nem rabszolgák ura, hanem polgárok felsősége lészen.

Későbbre mint száz évvel azután ilyen beszédet tartott Falconius Consul viselt 'anácsnok Tacitus Császár előtt. Azonkép' fejezte ki Gálba

a' nemzeti vélekedést örökösséne fogadván Pisót; azon nemzeti vélekedést, melyet négy egymásután következő örökösülései Trajánusnak, Adrianusnak, és Marcus Aureliusnak példájokkal megszentelvén, a' világnak száz esztendei boldogságot ajándékoztak. De fájdalom! erről írott törvény nem hozódott *). Augustus ugyan láttatott a' polgári intézetnek ezen titkos szabását akkor megesmerni, midőn terhes, és napjait fenyegető betegségbe esvén, onoka ötsének Marcellusnak, és egyéb rokoninak rövidségével örökösének Agrippát nevezte ki; azon Agrippát, a' ki alaton születésű lévén, még csak fogadott fia sem volt. De későbbre ugyan azon Augustus rontotta meg a' constitutiónak ezen pontját, 's annak minden ágait; és minekutánna Marcus Aurelius azon hibát követte el, hogy semmirekellő fiát Commodust a' Trajanusok és Antoninusok székébe ültesse, a' helyt, hogy Pompejanust, vagy Pertináxot fogadta volna örökbe 27), minden helyrehozhatatlan elveszett, és a' constitutio katonai Anarchiává fajult el, melly minden igazgatás neme közt a' legkárhuzatosabb, 's a' mi több: orvosolhatatlan.

Közönséges a' Caesarok határozatlan hatalma, és despotismussa ellen való panasz, mellynek valóságos és egyedül való kútfeje az volt, hogy ezen Monarchiának tartódott országlás nemében sok hagyódott meg a' Democratiából. Ugyan is számba se vévén a' főhajtó Senatust, Róma háromféle uralkodó testnek volt sok helye. Ezek voltak a' Fejedelem, a' nép, és a' katonaság.

Nem szóllok én itt a' nép azon hatalmáról, mellynélfogva Augustus engedelme mellett az

*) Mit használ az írott Törvény négyszáz ezer poroszlók ellen.

Tisztviselőket választhatott, ámbar Tiberius által uralkodásának mindjárt elején ezen szabadságától örökre megfosztódott, hanem annak egyéb privilegiumairól: így p. o. minden adótól, és köztehertől ment volt a' Római nép; a' Császárok kötelesek voltak azt ingyen táplálni, mint hajdan a' Consulok; az ilyen herék száma pedig kétszáz ezernél kevesebb soha sem volt, soká pedig a' háromszáz ezeret is meghaladta.

Az gabona kiosztásához, mely Congiarium 28) név alatt esmeretes lévén, minden esztendőben megújított, rendkívül való ajándékok járultak. E' czélaranyatlan fecsérítés még a' régi Republica idejében kezdődött, a' Császárok alatt pedig megörökösödött. Ezen káros tékozlás, elmellőzhetetlen lekötelezése volt a' fejedelemnek, melly attól a' legtakarékosabb Császárok sem bújhattak ki. Egy Fejedelem alatt több ízben előfordult az, és a' bővkezűség menten gyarapodott. Ötvenhat esztendeig tartó igazgatása alatt Augustus öt Congiariumnál többet nem adott. Húsz esztendei fejedelemségek folyamatajában Adrianus, és Marcus Aurelius külön külön hétszer; Severus nyolczszor, Antoninus kilentzszer hizlalták a' gyülevész csordát. E' mellett pedig ezen vesztegetés summája szörnyű mértékben nevedett. Julius Caesar, és Augustus uralkodásai alatt rendkívül való adakozásnak lehetett nevezni, ha minden polgárnak fejenként négyszáz sestertiusok osztattak ki 29), 's ha e'kép' egyetlen egy kedveskedés alkalmával a' mi pénzünkben húsz millio ezüst forint enyészett el; Severus egyszer két annyit költött, ez pedig képtelen summát tészén, ha az ember megfontolja azt, hogy a' Potosi aranyrúdak még akkor a' föld kebelében heverték, 's a' folyamathban lévő pénznek csekély volta

felvétetvén, ahoz hasonlítottatik a' mi most Európánkban kereng. Kötelessége volt ezen kívül a' Fejedelemnek a' nép multságáról is gondoskodni, és — a' mit hajdan az Aedilisek tettek — annak szemeit színjátékokkal, szekeres és lovas versennyel, naumachiákkal, vadállatok küzdéseivel 's a' t. legeltetni. Ezután jöttek a' Fejedelmek osztályos atyafiai a' katonák, kik a' Császárok választásának jóváhagyását magoknak mindég kikötötték, idővel pedig ezen egész just magokhoz ragadták 's osztatlan gyakorolták, Ezek többbe kerültek a' Statusnak még a' népnél is, azon módnélkül való ajándék bérnél fogva, mellyet minden változásakor az uralkodónak, minden tizedik esztendejében fejedelemségének, ezer más alkalmatossággal, mellyeket a' katonaság orozatlansága, Császárjaiknak a' köz jó előmozdításában mutatott gyávasága, az unalomig szaporítottak, megújítani kellett. Marcus Aurelius ez a' bölcs Fejedelem, békességgel örökösülvén fogadott attyának, mind azon czimekkel, mellyek a' birodalmat tulajdonává teheték már tíz esztendőkkel az előtt felruházva lévén; Marcus Aurelius mondom uralkodásának elején kéntelen volt minden fegyverviselőnek pénzünkben, ezer conventiós forintot kiosztani. Sokszorozzuk már ezen summát a' birodalom oltalmára rendszerént tartódni szokott négyszáz ezer katonával, adjuk ezen négyszáz milliöm pengő forinthoz azon költséget, mellybe minden hadiember szolgálattól való feloldozása után került a' Statusnak; a' közönséges mindennapi zsoldot, melly Julius Caesar által megkétszereztetett, Domitianus alatt egy negyedrésszel felemeltetett, Severus által még egyszer annyira szaporítottott, végre Caracallától háromszoroztatott, 's békéjük látni, minő szoros környülményekben vol-

tak gyakran helyheztetve a' világ urai, midőn: vagy minden polgárnak jveritékkel szerzett tulajdonát vérváltságúl kell vala azon útálatos poroszlók prédájává tenni, vagy fejedelmi személyeket azon bárd alá hajtani, melly mindég fenve volt a' legbecsesebb vér kiontására. Annyi, val súlyosabb volt pedig állapotjok az ezen képtelen terhe, és költség viselésére kényszerített bődolgtalanoknak, mennél kevesebb igazak vala adót vetni a' népre, melyhez az is járult, hogy a' kölesönözés segedelmét nem esmerték.

Macedoniának meghódolásától olta, mellynél fogva a' Nagy Sándor által kipredált A'siának egész tehetsége, málhája, a' közönséges kincstárba csapoltatott, a' Római nép minden néven nevezendő adótól felszabadittatott. Ezen kétszáz esztendőszokás által megszentelt feloldozás Augustus olta is olly megkülömböztető jele volt a' Római polgárnak, mellynek ellenére járnai, nem lett volna tanácsos.

Az Antonius ellen viselt háborúban, adót vetett ugyan az Olasz földre Octavius, ki akkor erőhatalommal uralkodott, de épen ezen különösség okozott közönséges felzendülést, és csak hamar az Actiumi ütközet után el is nyomódott az.

Dio Cassiusban kell keresni Augustus ravaszságának aprólékos előadását, és azon szemekedést, mellyel ő élt, midőn egy állandó cassát akarván a' katonaság jutalmaztatására, és örökös felszabadulása után való tartására felállítani, olly adót akart kiírni, melly ezen cassának alapúl szolgáljon. Legelsőben tehát a' Senatustól kért tanácsot. Hosszas értekezések után, mellyek egy esztendőtől a' másíkgig terjedtek, végre sem tudott az semmi módot találni, melly a' kívánságokat kielégítette, és egy büszke elő-

kelőséget szertelen vitató, az adótól, bár melly szín alatt kerülne is az elő, irtódzó nemzet feddözéseit megelőzte volna. Látván ekkor Augustus, hogy feltételében nem bóldogúlhat, bizonyos summát, mellyet katonai cassának nevezett, ön' maga és Tiberius kintséből egybe forrasztott, 's azt Praetori emberek gondviselésére bizta. Ezen új Tisztviselők néhány Lictorokkal tiszteltettek meg; némelly Királyoknak, 's népeknek ajánlásai is elfogadtattak; de a' Senatorok, Nemesség, Róma népe minden contributiót nyakason megtagadott, mellynél fogva a' fundus végtére is illy nagy czélra elégtelen maradt. Egész eddig a' katona jutalom és menedék hely azon földekből állott, mellyektől a' polgárok fosztattak meg 30), és épen ezen lélekbejáró igazságtalanság kikerülése végett, tétetett a' szóban forgó intézet, melly minden esetre kevesebb sérelmet vonzott volna maga után; de olly nagy volt a' Római nép gyanakodó féelme, mind attól a' mi igazait érinthette; annyira undorodott az mindentől, a' mi az adóhoz csak távolról is hasonlított, 's az uralkodó népet a' rabfalkával egy padra ültethette, hogy Augustus ezen bölts újjításának magokat megátalkodva ellene szegeznék. Újfent a' Főtanácshoz folyamodott tehát Augustus, és hogy a' nyilvánosságos értekezésnek köztudományra terjedését elmellőzze, melynélfogva azon Senatorok, kik az adót javallák, a' nemzettel egyenetlenségbe jöttek volna, azt kívánta tőlök, hogy vélekedéseket írásba adnák bé, és minekutánna a' Senatorokat a' titok szőnyegével, önnön személyét pedig a' birodalom képét viselő ezen fényes gyülekezet tekintetével befedezte volna, közre bocsájtotta azon rendelését, mellyet már régólta meghatározott. Ez a' hagyományok, és óldalas

örökösülés summájának huszadrész taksájából állott, melly alól azomban a' legközelebb való atyafiak, 's nagyon szegények, kivétettek. Ezen sarczolás pedig mások felett azért választotta, mert ez a' szerentse javainak szaporodásakor vétetett meg az örökösülön, a' nyereség könnyeb-
bítvén ezen áldozatot; másodszor azért mivel Julius Caesar által már egy ízben kiiródván az, kevesebbé tetszetett újjításnak, midőn olly nagy névnek paizsa alatt hozódott ismét bé, melly eránt a' Római nép tisztelettel elegyes álmélkodással volt bételve. De mind ezen szemeskedés, kémellés, és ügyesség ellenére a' két századok óta meggyökerezett előítélet legkevesebbé sem tágult; a' nép zúgott, és midőn az ezen rendelést magában foglaló hirdetés Rómának tizennégy osztályaiban kifüggesztetett, a' zendülés mindenfelé lábrakapni látszatott, 's méltán egy közönséges támadástól lehetett tartani.

Örömet beléereszkeдем én ezen aprólékos rajzolatokba, a' nemzeti akkor uralkodó léleknek kipuhatolása végett.

Midőn tehát a' Fejedelmek esztelen tékozása a' közönséges kincstárt kimerítette, ezen hézagnak kipótlására nem volt más mód, mint a' kárhóztató ítéletek, öldöklések, hatalmaskodások, 's elfoglalások; mert ellent nem álván a' Római erkölcsöknek vadsága, mellyre alább bővebben kiterjedek, óvjuk magunkat olly balvélekedéssel lenni a' Caesárokról 31), hogy ezek egyedül vak dühöktől, és vért szomjúhozó kegyetlenségektől viseltetve, minden arány és indító ok nélkül, csak abbeli gyönyörűségből öldöklötték jobbágyaikat, hogy vért ontsanak, és minden haszon nélkül olly számtalan borzasztó tetteket halmoztak volna; midőn azon képtelenségeknek csalhatatlan következése előbb,

vagy utóbb a' közönséges gyűlölség felélesztése, hatalmak életek szerentséltetésével ha ezen börtönasztó eltökélésekre az utolsó szükség, a' pénznek fogyatkozása, és jó móddal leendő kielégítődések eszközlésének lehetetlensége őket nem ösztönözte volna. Olvassuk meg bár Cajusnak, Nerónak, Domitianusnak, Commodusnak, Hellogaballusnak, minden gonosz Római uralkodónak viselt dolgait, és tapasztalni fogjuk, hogy ezek uralkodások kezdetén nem voltak gyűlöletesek; oka: mert elején nem szorultak meg a' pénz dolgában. Tiberiusnak ragadományi, Burrhusnak, és Senecának bölts intézeti, Vespasianusnak, és Márcus Aureliusnak takarékos safarokodásaik jó rendbe hozott kincstárhoz, és olly halmos gazdagsághoz juttatták a' nevezett fejedelmeket, melly kába vesztegetéseiket egy ideig bírhatta; de csak hamar kegyetlenkedés követte a' tekozlást: Akkor, midőn Cajus a' szárazt tengerré, a' tengert szárazzá akarta bájolni; midőn Néro egy olly pompás palotát épített, mint egy anya-város; midőn Commodus, és Domitianus a' Birodalom jövedelmét azon bolondos innepi pompákra fetsérelték, mellyek alkalmával naponként három, 's négy Ország értékét szórták ki a' circusban, vagy a' küzdő síkon, akkor következtek azután a' vádaskodások, kárhoztatások, hatalmas elfoglalások, 32) öldöklések, mint az ollyatén Kormányzéseknek egyedül való segéd forrása, mellynek voltak ugyan jövedelmei, de szűkölés idejében rugó mive nem volt. — Ugyan is Claudius ólta hat millióra ment azoknak számok, kik minden adó alól kicsúsztak, kik a' helyt; hogy a' birodalomnak legkevesebb könnyítésére lettek volna annak épen legsúlyosabb terhére voltak.

Cajus felkontzoltatása után, annak írásai között két laistrom találtatott, egyik Pallos; másik Tőr név alatt; ez valamennyi tehetős nemesnek, amaz dús gazdag Senátoroknak neveiket foglalta magában, kik arra voltak szánva, hogy egymásután elvádoltassanak, megíteltessenek; arra szolgálván a' ragadomány, hogy abból a' Fiscus szükségei pótoltsanak. Ez volt tehát egyetlen módja a' tárház felsegellésének.

Naponként megtekingeté Cajus a' kereset alatt lévő ezen áldozatoknak listáját, kiválasztá a' halálra ítélendőket, hogy ennél fogva költséghez jusson. Ezzel szokta ő számadását tisztába hozni, ön' kifejezése szerént. Irtóztató szóllás módja, melly az akkori boldogtalan időket, és a' dolgok helyheztesését találósan ábrázolja.

Igaz'ugyan, hogy az önkényes hatalomnak sok olly tettei vannak, mellyeket egyedül a' gyanakodásnak, és a' felsőség tekintete megcsökkenésétől való tartásnak lehet tulajdonítani; de ha egy két ember úgy vészett el, mint a' bizodalmatlanság áldozatja, húszt más a' telhetetlenség vágya nyelt el. Cajus — mert ha ember telenségről van szó, ezt kell mások felett előhozni — Cajus mondám dögvórássára egy Junius nevű Praetort vésett, a' kiról az volt a' közönséges vélekedés, hogy szertelen gazdag ember, holott annak lenni épen nem találtatott. Reá szedett engem Junius — ezek voltak Cajus szavai — ő nem olly gazdag mint én gondoltam; meghagyhattam volna életét. Ezen vallástétel a' Caesárok bűnei' rugóját fedezi fel. Meg is lehet azt egyáltalában állapítani, hogy őket csak a' pénz szüke vitte a' kegyetlenkedésre; azért gyilkoltak, hogy rabolhassanak.

Nagy segedelmekre volt nékiek erre való nézve a' Felső sérelméről hozott törvény. Ugyan

is ingadozó, bizonytalan értelmű, és mindenfelé hajtogatható, kívánságokhoz képest kiterjeszhető lévén az, mivel nem csak a' tetteket, hanem az ígéket, mozdulatokat, szándékot, sőt ha a' Császár személyére legkevesebbé alkalmazható volt, az, a' legsilányabb tárgyat is magában foglalta, kimeríthetetlen forrásává vált a' gyepesedésnek, a' Fiscus kezei közt. Tácitusban, Svetoniusban, Dióban, Senecában olvasuk, hogy a' polgárok a' Felség sérelméért kérdésre fogódtak: egyik álomlátásiért, másik a' meleg víz eladásáért, olik azért, hogy a' Császár szobra előtt lemeret vetkezni; hogy olly gyűrűvel, mellyre a' Fejedelem arczképe volt vésve, a' rejtek helyre ment; hogy Néró alatt egy Senátort ragaszték nevezetiért azon okból vádoltak el, mivel ezen mellék név azzal megegyezőnek lenni találtatott, mellyel a' Főtanács Nerót a' Pythiai bajvívásokban nyert koronáért megtisztelte; mivel — mondák — ez a' Császári szent czimnek szentségtelenítő eltulajdonítása lenne 33). —

Midőn ezeket, 's ehez hasonlókat olvassuk, a' belső megindulás arra erőltet bennünket, hogy azokat, mint meséket félre vessük. Minden lehetővé lesz azomban ha azt megfontoljuk, hogy jövedelmeiket elpazérlott Fejedelmeknek nem volt miből győzni a' költséget, nem volt éh lelkeknek hová lenni, ha az illetően confiscatiókra nem vetemedtek; és hogy valóságos vétkek nem találtatván, kéntelenek voltak képzelt és koholt bűnökkel terhelni a' tehetős polgárokat. Drusilla Cajusnak igen is szeretett húga meghalálozván, az Istenek közé felvétetett. Ezt arra vitte vérszopó kapzsisága, hogy mint azokat felség sérelemről vádolná, kik testvérét sirtatták, mint megistenesítettésének nyilvánosság

tagadóit; mint azokat, kik nem szomorkodtak, mert húga lévén, szánakodó részvételeket megkívánta. Ezen keserves tréfának rugója szembe-tűnő: Cajusnak pénzre volt szüksége; kéntelen volt tehát a' gazdagabbakat perrel környékezni; ezen intézetnél fogva pedig talált módot abban.

Hossza vége nem lenne azon esetek előszámlálásának, mellyeket állításom bém bizonyítására előhozhatnék. Mucianusnak pénzre van szüksége azon háborúhoz való készültre, mellyel barátját, és bajtársát: Vespasiánt a' póltzra emelni szándékozik. Mucianus a' tört úton jár; vádakra 's confiscatiókra vetemedik. Nem az vizsgáltatott — így adja elő a' dolgot Tacitus, — ha a' vádak helyesek-é; hanem az: ha van-é értéke a' bévádoltnak? halmazva kerültek elő a' terheltetések, és a' ki tehetős, vagyonos ember vólt, az a' Fiscus elkerülhetetlen martalékja lett. Imé mire szorúltak a' Császárok a' pénz szűke miatt, midőn annak megszerzésére törvényes módokhoz nem nyúlhattak 34). Figyelmezzünk arra is, minő hevesen szegezze légyen magát az egész Senatus Nérónak, azon projectuma ellen, melly-nélfogva az, mindennemű vámot megakart szüntetni. Ennek végrehajtása a' kést valamennyi Senator gégjére fente volna.

Azon rendkívül való szorongattatásban, mellyben a' Császárok, a' nép, és katonaság számára megkívántató mód nélkül való költségek miatt helyheztetve vóltak, csak a' legnagyobb gazdálkodás tarthatta fel az igazságot, virtust, és a' birodalom boldogságát. Rómának legbö-csebb fejedelmei törvényül tették magoknak a' legszorossabb gazdálkodást, és annyira vitték, hogy az, róllok való képzelődésinket, kik a' Caesároknak illendő disszel, 's fénnel környékezett Monarchákat szoktunk felgondolni, egé-

szen felháborítja. Augustus negyven esztendőket töltött télen; és nyáron egy 's ugyan azon szobában. Házibútorjai betsekre nézve alig értek annyit, mint akármellyik magános lakosé. Asztala közönségesen három tál ételből állott, és a' legnagyobb ünnepeken sem került elő több hatfele ételnel, és ezek is a' legközönségesebbek voltak. Azon gyapotból készült köntösökbe öltözött; mellyeket számára felesége, húga, leányai, és onokái fontak. Galba egy híres énekesnek, ki előtte nagy remenységgel jelent meg, vélvén benne Neró valóságos követőjét feltalálni, öt denart (a' mi pénzünkön 56 kr.) ajándékozott. Vespasianus, Nerva, Trajanus, Adrianus, és az Antoninusok, nem terjeszkedtek ki jobban Augustusnál.

A' takarékoság volt a' jó Fejedelmeknek egyedül való megesmértető jele. Pertinax Császár létére fiait a' közönséges iskolákba gyalog küldözte. Kéntelen lévén Marcus Aurelius házi bútorjait bizonyos váratlan fizetés miatt eladni, azokat újjakkal ki nem pótolta, mellynél fogva szobái üressen maradtak, 's ez által — a' mint egy Pahegyristája kifejezi, — még hasonlóbbá lettek az Istenség templomaihoz 35).

De Vith Hollandiának Nagypenzionárja, ki a' Helytartóiszék üres lévén, feje volt egy akkor hatalmas Republicának, ezen némelly tekintetben, önnön méltóságának, és nemzetének dicsére, erejére nézve, a' legnagyobb Monarchákhoz hasonló férjfiú, kotsit, lovakat nem tartott, sem több cselédet egyetlen egy szolgáló leánynál. De Vith volt tehát valóságos képe azon Caesároknak, kik hívek maradtak az igazgatást elintéző alaptételekhez; mert ezek, bárba számos tetteit gyakorolták is az önkényes hatalomnak, Monarchák nem voltak, annál kevésbé

pedig Despoták. A' legfukarabb oeconomia volt szent kötelességek , természetes , és szükséges következése a' polgári alkotmánynak ; mért ha a' nép nem vólt is birtokába a' legfelsőbb hatalomnak , de annyit , 's többet költött , mint egy uralkodó , és csak a' költségre nézve nem mondott le a' legfelsőbb hatalom attributumáról. Ha tehát a' Római Császár a' költségre nézve maga is fejedelmet jádzeni , a' fejedelemség pompájával élni , udvart tartani , építeni , palotáját ékesíteni igyekezett , akkor már minden elveszett , mert a' fejedelmi méltóságra fordítandó költségek , a' nép , és katonaság által már eleve ellévén foglalva , 's azt a' legtakarékosabb kormányzó is alig győzhetvén , a' Császárok számára semmi sem maradt ; el annyira : hogy ha ezen henye hivalkodó nép , és telhetetlen katonaközség orozátlan kívánságai mellett , melly elól kitérni lehetetlen volt , a' Fejedelem maga személtlyére nézve sem kéméllette a' költséget , és csak egy rendetlen kívánságnak kielégítésére vete-medni bátorkodott , zabolátlansága olly hézagot okozott a' kincstárban , mellyet helyreütni igazságtalanság , és kegyetlenség nélkül lehetetlen volt. Ez fejti meg annak titkos okát , hogy ezen tyrannok olly nagy hamarsággal következtek egymásután , innét lehet megmagyarázni azon bűnöket , mellyek a' közönséges történet ezen osztályát megundokitják , t. i. azon gyötrelmes helyheztetésből , mellynélfogva a' Római Császárok örökké kelletlen , és erőszakos állapotban vóltak. De valóban szörnyetegekké kellett által változniok , ha őket a' természet vagy tökéleteseknek nem alkotta , vagy a' Philosophia lelkeket fel nem emelte. Keskeny pallón vóltak lépdegelni kéntelenek , és ha a' magát megtagadó sanyarú virtus , ha a' legpontosabb mértékle-

tesség, a' legszorosabb takarékoság sinórmértékétől csak egy iznyire is eltántorodtak, már tartóztathatatlan, 's hanyat homlok rohannak a' legsúlyosabb fesletségeknek kárhozatos örvényébe. A' feljebb előhozott igazságtalanságok, 's erőszakoskodások, mellyek Despotismussok bém bizonyítására szolgálnának, próbái egyúttal hatalmok szoros vóltának is. Épen azért volt felsőségek olly elnyomó, mert azt álhághatatlan korlátok tartóztatták; hasonló lévén azon patakhöz; melly annál hamarébb kiárad, mennél keskenyebb árokban csergedez.

Ide járúl az is, hogy a' népnek vadsága a' fejedelmet megvesztegette. Hétszáz észtendeig tartó háború, mellyeket a' két, vagy három ízben közbe jött rövid békesség, vagy is inkább fegyver nyugvás alig állított meg, a' Rómaiakból e' földön legrettenthetetlenebb népet képezvén, azt egyszer'smind legvérengzőbbé tették. Az általok gyakorlott irtóztató hadi; és nemzeti törvény; a' házi rabszolgaság; azon számtalan vad nemzetek, mellyek a' birodalmat mindenfelől békerítették; azon eltipró hatalom, mellyel a' törvények: az atyát, 's férjet, magzatjaikra, 's hitveseikre felszabadították; de leginkább a' fővárosban, a' tartományokban, a' táborokban gyakorlott örökös kardoskodások, mind arra szolgáltak, hogy sziveiket megfagyaltják, természeteket elvadítsák; és őket minden emberiségből kivetkeztéssék. Magok a' halált számba se vévén; lelkimardosás nélkül osztogatták azt, 's a' vért úgy öntözték, mint a' patak' vizét. Még vallások is a' bárdolatlanság bélyegét hordožta; többször vetemedtek emberi áldozatok bémutatására is. Ezen szent mészárlásoknak a' második Cárthágói had alkalmával, sőt előbb is tapasztaltatnak nyomai. Marius, és Julius

Cæsar idejekben ismét észrevétetnek. Szinte a' végső Császárokig reá lehet találni ezen borzasztó embertelenségre. Mert kétséget nem szenved, hogy Aurelianus uralkodásának idejében még diáiban voltak ezen áldozatok. A' Bedriacumi második csatában, melly egy végtében huszonnégy óráig tartott, a' fáradság, és éhség miatt elláncadt Rómaiak félbe szakaszták egy időre irtózatoss játékokat; ekkor a' Cremonai asszonyok oda futának, és csendes lélekkel osztak ki a' verekedők közt a' frissítő italt, 's eledelet, vér patakoknak, sebeseeknek, haldoklóknak, holtaknak közepette: pajtasok — így szólíták egymást Vitellius és Vespasianus zsöldosi — pajtasok! együnk, igyunk, így nyerünk erőt, egymás öldöklésére. Minő nép lehetett az, hől a' Gladiátorok könnyeket hullattak, hogy a' játék ezen neve Tiberius alatt ritkábban adódott, mivel azon gyönyörűségből, melly a' gyilkolásból eredt, gyakrabban részt nem vettek: hol ellent nem álván a' gyalázat, melly ezen alávaló ügyeskedéssel egybe vala kötve, nemesek, szenátorok, asszonyok, sőt magok a' Császárok, mohón szállottak a' homokra; mintha ezen elfajúlt nép az öldöklésben a' halálnak figyelmetes vizsgálásában, a' vérontás, és sebek látománnyában, a' gyönyörűségnek olly finom nemét érzette volna, melly megérdemlette, hogy az a' legszembetűnőbb gyalázzal is megvásároltasson.

Mennyire lett légyen ezen népnél uralkodó indulat, a' vérengzés, abból is nyilván kiteszik, hogy ennek ösztöne olly környülállások közt is kitört, mellyek egyebeknél szíveket engesztelnek, szelidítnek, 's minden indulatokat elszélesztenek. A' lakozásnál, a' vendégeskedés, és házi multság keblében legelék szemeiket Campaiának lakosi a' kardoskodók küzdésén.

Marius asztalához hozatta a' halálra kerestetteknek vérző fejeit. Az erköltstelenségnek közönseges elterjedésénél fogva az asszonyok is minden útálatosságokra vetemedtek. Minő lehet a' férfi olly nemzetnél, hol az asszonyok ezen a' természettől szelidségre, 's a' könyörületesség érzeménnyének felfogására alkotott nem, illy megkülömböztető tulajdonságból egyáltalában ki vetkezik. A' Rómaiaknak feleségeik, leányaik, sőt Vestális szűzeik is keresték, 's hideg vérrel szemlélték az illetén embertelen mulatságokat. Legnagyobb embereikben is, kiknek egyébaránt jámborságát, kegyességét a' Historia az egekig magasztalja, lehet tapasztalni ezen maradványát a' nemzeti elfajulásnak. Julius Caesar L. Ligariust, L. Caesart, Afraniust, Faustus Syllat, nagy nevű Patriciusokat, jobbadán attyafiait a' győzedelem után erzéketlen eltökéllyel kardra hányatta, és ezen embertelenségben Szolimánt megelőzte, ki épen így bánt ötezer fogoly magyarokkal a' Mohácsi ütközet után. Brutus egy csapat hadi fogoly által útjában tartóztatódván, azokat levágatta. Germanicus a' Cheruskokat megtoló katonáit így biztatgatta: konzoljátok fel! irtsátok ki őket egy lábíg! mert az egész nemzet végső romlásáig nem lesztek békével tölők. A' fenekedés ezen ösztönétől legböltsebb 's legjelesebb erköltsű íróik sem mentek. Tacitus a' nemes szívű Tacitus a' németekről írt könyvében azon hatvanezer Brukterek veszedelméről emlékeztén, kik egymást a' Római tábor szeme láttára felkonzolták, vígságra duzzad, és ezen véres látománynak képezete, mellyben hazafiai részesültek, őt újjongattatja, 's Kannibáli örömsre serkenti.

De ha csak felnyitjuk is ezen nemzet szótárját, már láthatjuk mennyire bővelkedik nyelv-

vek azon igékben, mellyek a' megromlás, és veszély képezetét fejzik ki 36). Olvassuk költőiket, és tapasztalni fogjuk, mikép' gyönyörködnek az ödöklés rajzolatjában, egy sebest se mellőznek el, jó kedvel festik le annak borzasztó kinjait.

Olvasván Virgiliusban, azon kegyetlenségeket, mellyek Aeneas characterét undokitják, azt a' más nyomán járás szolgálai ösztönének tulajdonítottam, sajuálkozván egy nagy Poétának tévelygésén, midőn olly szembetűnő hibákat utánol, mellyek Homerusnak írásait szeplősítik. Jobb béléltetésnél fogva megesmerem, hogy a' Római költő, a' Görögöt nem kívánta követni, hanem valamint ez, úgy ő is századjának darabos erkölceit festette le, 's vad ízlésének hódolt.

A' Császárok vérengzése nem volt különöség, hanem a' Republica idejében gyakorlott képtelenség. Opimiusnak a' Grachusok követőjin végrehajtott bosszúja Tiberiusnak gáztetteivel felér. Ki merné pedig azt állítani, hogy Opimius idejében nem lett volna virágjában a' Constitutio? ne veszítsük el tehát szemünk előtt azon alaptételt, mellyről bennünket a' régi hagyományok, a' történet dolgok, 's a' legjelesebb írók tekintete 37) meggyőz; hogy t. i. a' Császárok azonkívül, a' mit a' törvény engedelmével, 's válalt külömbféle tisztségek következésében gyakoroltak, más hatalommal nem bírtak; hogy azoknak magistratusi tekintete, 's eszközlő köre külön külön felfogva mindegyiket, ugyan az volt — holmi csekély kiterjeszkedést kivéven — a' mi a' régi Republicának fényes napjaiban; hogy elmellőzvéen némelly törvényeket, mellyeknek fentartásától a' Senatus, és nép a' Császárokat feloldozta, egyébaránt a' Constitutionának minden szabásai őket csak úgy kötelezte, mint

a' legutólsó, élet osztogatásból elősködő polgárt; egy szóval: hogy a' Császárok egyebek nem voltak a' Republica első tisztviselőinél.

Ezen pontban állapodom én főképen meg, mert ha ettől eltávozom, százféle dolgok érthetetlenek maradnak a' régi írókban, 's annak rende szerént fel sem vétetődhetnek. Azokban, de nevezetesen Tacitusban számos, minden országokra, századokra, időre, és korra hasznosan befolydogáló igazságok közt, némelly oly alaptételek is kerülnek elő, mellyeket egyedül a' kormány akkoron divatban lévő szerének tökéletes felfogása segédjével lehet magyarázni; szükséges, és főben járó állapot lévén, a' gyarló elméket, azoknak helytelen alkalmaztatására nézve megedzeni.

A' Republicának minden fő tisztviselője számadással tartozott a' Senatusnak hivatalja folyamatjáról. Ugyan ez volt a' Császárok kötelessége is, kik Magistratusoknál egyebek nem voltak. Ezen oktételek folyamatjában ítélte meg a' Főtanács elhunyt fejedelmeit; ennél fogva kárhoztatta Tiberiusnak, Cajusnak, Domitianusnak emlékezetét; erre támaszkodva hozta Néróra azon ítéletet, hogy rabszolgai módra vesztődjön el.

Kezébe adván az újonnan kinevezett testőrök vezérének (Praefectus Praetorio) Trajánus a' kardot, így szólt hozzá: vedd ezen fegyvert óltalmamra által, ha fentartom a' törvényeket; fordítsd ellenem, ha megsértem azokat. Ezen mondása Trajánusnak a' Constitutio' velejét foglalja magában.

Nem is volt a' Senatus a' Fejedelem Senatussa, hanem az egész nemzeté. Távól lévén attól, hogy velle parantsolhassanak a' Fejedelmek, a' leereszkedéstől, és tisztelettől költsö-

nöztek szavakat, midőn ahoz intézték, beszédjüket, vagy írásaikat. Némelyek közülök felséges czimmel illették azt *). Megolvasván azon levelet Flavius Vopiscusban, mellyet Probus Császár a' Senatushoz intézett, befogjuk látni, mennyire elesmért dolog volt az, hogy a' legfelsőbb hatalom a' Senatus kezei közt legyen. Jegyezzük meg e' felett, hogy Probus majd háromszáz esztendőkkel beszélt illy megalázódó hangon Augustus után; midőn a' hadi sereg által véghezvitt számos zenebonás választások, és az egymást felváltó Barbárok, kik a' fejedelemségre emeltettek, minden képezeteket felforgathattak, minden esméretek egybezavarhattak volna. Ennyire beléjek hatott a' Főtanács előkelőségéről szóló nemzeti tanúság.

Az ezen alapra emelt polgári alkotmányt tárgyazo képezetek kevesebb, vagy nagyobb sikerrel fentarták magokat azon bontakozásig, mellyet Diocletian elkezdett, és Constantin végrehajtott. Ezen időszakról ólta minden elváltozott, az addig eloszolhatatlan birodalom feldaraboltatván a' két Augustus, és annyi Caesarok közt. A' Senatus a' maga tartományaitól megfosztatott, hogy az új Fejedelmek számára birtokok képeztessenek, A' Fejedelem, és Nemzet kincse közt való különbség megszűnt, és noha későbbre a' tartományok mind egy kézre jutottak, még sem adódott belőlök csak egy is vissza a' Senatusnak. Az uralkodó Itália, a' többi

*) A' mi irónknak Császári maradéka így szólongatta meg forumon tartott beszédjében a' Római népet: *Sanctissimi Quirites!* Valerianus cortéziája a' Főtanácsához ez volt: *Sanctissimo Senatu!*; *collegis Clementissimis*; és belől *Vestra majestással bánt velek.*

tartományok sorsát közösen viselte; a' Császárok Rómára a' szabadság középpontjára reá úntak, a' Senatustól, mely részvételét a' törvénytévő hatalomban elvesztette, többé tanácsot nem kértek; azon négy betű 38), mely a' Senatust, és Római népet jegyzé, eltűnt a' Lavarumról; a' Császárok nem méltóztattak a' legfőbb Magistratusok czimjével élni, és azokat sem pénzekre, sem törvényeikre bévezetésül nem írták. Egyedül Julián és Majorián emlékeztek vissza az elavúlt constitutióra, kik után annak minden tekintete helyrehozhatatlanul elenyészett, s az Antoninusok kerekesszékén ezentúl csak Aurangzebek, és Ivanok fenekedtek.

A' nagy Tacitusnak — így különböztetem én meg az írókat, még jeles Császári felségű onokájától is — minden sorából kisúgárlik azon titkos epekedés, tépelődés és bosszúság, mellyet az emberiség, és nemzeti disznek azon óröngő Autocratorok által lett megalacsonyításán érez, kiknek életrajzát hasonlíthatatlan ecsetjére felvette. Érzetes belső megilletődése, és ennek óvhatatlan szüleménye: a' gyűlölő komolyság gyakran véle kiméllő méltózatokat is elmellőztet, midőn mindenben üldözést, gyáva fortélyt, alattomos szövevényeket keres és talál. Ez azon szemrehányás, mellyel Tacitust az évi szerentsés Európaiak terhelik, kik a' már kiképzett boldogító, szabados, szelid kormány paissa alatt pihenven, fel nem gondolják azt, hogy egy hóbortos, vértajtékot túró, buborékos kedvű, rakoncátlan tiprónak szélveszes pásztorkodása a' körébéli magos mákfejeket elcsüggeszti, azokat gyanakodókká, embergyűlölőkké, zordonokká, sőt koczódókká teszi. De jöhet-e egy latba, már a' kereszténység erkölcs simitó befolyásánál fogva is egy: Xidik Lajos, egy kegyetlen Péter (az

Arragoni) maga egy III. Richárd: Caligulával, Caracallával, Commodussal? és midőn Európa Trónnyain merő Titusok, merő Antoninok ülnek, nints hozzá foghatóbb merény egy olly dicső Szerzőnek biralásánál, kinek munkái a' legkésőbb maradéknak virtus compássául, tanításul, és oktatásul fognak ellene mondhatatlan szolgálni *).

Igen is méltán lehet tégedet nem csak a' legjelesebb írónak, hanem egynek a' legnagyobb emberek közül tartani o Tacitus! te fényes tisztviselő, háládatos vő, hiv férj, jó hazafi, nagy virtusokkal tündöklő polgár! mennyire magadhoz csatoltál te engemet: egyetlen menedéke, révpartja, dagályos haboktól hányatott hajótkárnak, vigasztalója a' búzőnétől elborított szívemnek, egyetlen tanítóm (39) pá'som a' sors kéméletlen csapási ellen! imé én, hozzád képest csak Automat, egy tégladarabot teszek foghatatlan dicsőséged Pyramis-ának tövéhez le felséges Consúl Dáciának pallagán; ne vesd meg azt, es ha a' boldogúltak lakhelyében — hol a' te nagy lelked kétségkívül tartózkodik — el hat egy csekély földi valóság buzgó tisztelete, méltóztatd elfogadni selejtes áldozatomat!

Világosító Jegyzések.

- 1) Ezen kitétel uralkodás a' Császári kormányra nem alkalmaztatható ugyan, de én még is éltem azzal; mert inkább tekintem a' hatalomnak bár ha törvénytelen gyakorlását,

*) Ez ama hathatós combinatiójú Angol írónak Gibbonnak ítélete Tacitusról; mert én! — hozhatok-e én róla ítéletet? — merhetek-e? — és épen illy vélekedésben van mind a' Világ önmagáról Gibbonról: *Laudari a laudatis est optima portio immortalitatis*; mondja valahol Cicero.

mint a' Római polgári alkotmányból az ezen czimmel **P r i n c e p s'** felruházott személyekre háromló tiszti foglalatosságot. Ennek oka odább adódik elő.

- 2) Többet mondok: még jó **Commentator** vagy magyarázó sem lehet fiatal ember bárha némely ágaira nézve az esmeretségnek lehet is jó Szerző.
- 3) A' **Triumvirnek** fia.
- 4) Ezen név alatt **Fejedelem** mindég csak ennyi értetődik: feje a' **Főtanácsnak**.
- 5) Ezen új czimnek koholója ismét **Augustus** volt, mert a' **Patriciusok**; mint ő is, a' **Tribuni** hivatalra szert nem tehetén, a' mennyiben ő annak fontosságát belátta, és azt csak ugyan magára ruházni kívánta, a' valóságos nép **Tribunját**, ha nem volt **Plebejus**, **Tribuni** hatalommal bíró **Patriciusnak** nevezette.
- 6) A' Rómaiak ezen nevezet alatt **Magistratus**, nem azt értették a' mit mi: t. i. a' belső kormány tagjait öszveséggel, hanem külön minden Főhivalt **Magistratusnak** neveztek. Igy p. o. **Praetor erat Magistratus: dignitas curulis**. Én itt az utolsó értelemben veszem azt.
- 7) A' **Tribuni** hatalom következésében vitetődtek a' perek végső elintézés végett a' **Caesarok** elejébe; az lévén egyik illetlensége a' Császári **constituciónak**, hogy a' bíróság, mellynek minden más hatalmaktól megoszolva kell lenni, itt minden egyebekkel az ő kezekben egyesült; de a' következő fejedelmek ezen inkább terhes mint tisztos tekintetet nem igen tarták fel, és ebbeli hatalmokat önként keskenyebb határok közé szoríták. **Ádriánustól** fogva tilalmas volt a' fejedelemhez vinni a' pert a' **Főtanácstól**; a' mi pedig a' többi bíróságoktól

ide appellált pereket illeti, a' peres summának harmada letartóztatódott, és a' Fiscus kezére került; ha a' feljebb szólló meghanyatlott (poena temere appellantium).

- 8) Ezenkívül a' consularis esztendő elenyésztével arra is megesküdték a' Consulok. Quod Republicam bene gesserint: hogy a' közönséges társaságnak kárára nem voltak. Ettől a' Caesarok se vonakodtak
- 9) Claudius ugyan azt tette.
- 10) Princeps praesidebat, erat enim Consul. Plinius.
- 11) Qui res olim dissociabiles miscuerint: principatum, ac libertatem. Tacit. in Agricola.
- 12) Princeps Senatus dictus fuit is, qui in lectione Senatus, quae per Censores peracto censu fiebat, primo loco recitabatur, Rosin Antiq. Rom. L. VII. c. 5.
- 13) Pompejüs volt a' legelső Consul designatus.
- 14) Vagy Octavianus, mert ez volt honnya eltapodójának neve egész addig, míg a' Senatus hízelkedése által Augustüsnek (ditsónek) neveztetett.
- 15) Patres Conscripti; inkább: Patres, et Conscripti.
- 16) Ezt a' Lepidust nem kell a' Triumvirral felszerélni.
- 17) *θεσποτος*: Latinul: Dominus. Ezen nevezetet a' Caesarok minden módon ellenzették; és midőn a' legalacsonyabb megalázódás már minden nemét kimerítette a' hízelkedésnek, sem Tiberius, sem Néró, magokat így szóllitatni nem engedték. Domitian volt az első, ki ezt elszenvedte, és úgy tetszik, mintha későbbre Traján alatt ezen czím a' Caesaroknak tulajdonává vált volna; ugyan is Plinius őt Panegyriissában gyakran, Leveleiben pedig

mindég így szólítja. Ollykor ezen nevezettel is illeti: *jucundissime Domine!* mint-ha mondaná: legkellemetesebb uram! Tiberius vonogatván magát ezen megtiszteléstől, okát adta: hogy t. i. ő a' Tanácsnak feje; a' katonaságnak Imperatora, Clienseinek pártfogója, ura pedig csak rabszolgáinak lenne.

- 18) *Roma Patrem patriae, Ciceronem libera dixit.* Juvenal.
- 19) E' végre egy bizonyos számú: öt, hat, több vagy kevesebb Individuumokból álló örökösülhetők neveződhetek volna ki. Ezek azok közül válogatódhattak, kik a' seregek vezérlésében, a' Tartományok igazgatásában, vagy a' Főtanács értekezéseiben legjáratosabbak voltak. Így p. o. Néró idejében ezek lettek volna a' Candidatok: Corbuló, Svetonius, Thrasaea, Soranus, Burrhus, Seneca, Rubellius, Plautus, és Sylla. Az örökösülhetők a' Senátus, vagy az egybegyűlt Római nép által mutatódhattak volna ki. Ezek közül önnön tétszése szerént nevezte volna ki örökösét egy új Fejedelem; vagy helyesebben: a' nagy lelkű Candidátok magok választhattak volna, a' Császár előlülése alatt követőt az igazgatásban.
- 20) Rómának 730dik eszt.
- 21) Rómának 736dik eszt.
- 22) Ez az, a' mit neveztek *Jus relationis primae, tertiae, quintae, 's a' t.*
- 23) Augustusnak férjfiú örököse nem volt; itt tehát fogadott fiait kell érteni, u. m. Marcellust, testvérének Octaviának gyermekét, Cajus és Lucius Caesarokat, leányának Juliának Agrippától való fiait; de kik még ennek életében kimúltak. Egyetlen egy vala

fogadott fiai közül Tiberius, ki az ő halálát elérte, és örökösült.

- 24) Az Annaria Törvény minden Magistratusnak idejét szabta ki, mellyben a' hivatalt felválalhatta.
- 25) *Haec autem non omnia simul principi, sed intervallis aliquot deferbantur. Gravina de ortu et progressu juris civilis pag. 138. — Ac ne tribunitiam quidem, aut patris patriae potestatem nisi sero recepit. Svet: de vesp.*
- 26) Domitian öszveséggel tizenhétszer méltóztott a' consulságot felválalni; de közvetetlen csak hét ízben viselte azt.
- 27) Arról feddi Julián Caesarjaiban Marcus Aureliust. Már pedig Julian a' polgári alkotmánynak minden ágabogát jól tudta, és minden figyelmetességét arra fordította, hogy magát ahoz alkalmaztassa.
- 28) Adrián idejétől ólta Liberalitásnak; Carustól fogva A bundantiának hivattott ezen pazérlás.
- 29) A' Római pénzekre nézve ezeket kell megjegyeznünk: a' legrégebb pénz rézből volt készítve, és az huszonnégyszázlatot nyomott; 's Asnak neveztetett. Későbbre csekélyebbek is verettek a' felváltás végett; ilyen p. o. a' harmad, negyed, és hatodrészes As. Azután tizenkettősdész, 's huszonnégyszázlatot nyomott. Ezen értéknél maradott a' rézpénz egész Vespasianig, de későbbre egy félszázlatból hat, tizenkét, sőt huszonnégyszázlatot is vertek, azon bészök tartódván fel, mint a' régi huszonnégyszázlatos pénzeknek. Az ezüstpénz háromféle volt, u. m. Denarius, Quina-

rius, és Sestertius. Az első $11\frac{1}{4}$ xrt. a' Quinarius $5\frac{5}{8}$, egy Sestertius $3\frac{3}{4}$ xr. értékű volt a' mi mostani jobb pénzünkben. A' Sestertium ezer Sestertiust foglalt magában, az az hatvankét forint, harmintz xrt. Egy aranyban (aureus seu solidus), melly fél latot nyomott, 20 denar az az 3 for. $42\frac{1}{2}$ xr. foglaltott. Egy As $1\frac{7}{8}$ xrt ért. Mind ezek az úgy nevezett Conventiós pénzben értetődnek.

- 30) Illyen égbekiáltó igazságtalanság által fosztódtak meg a' Mantuaiak örökségöktől, melyeket az Actiumi győzedelmes élemedett zsóldossai közt kiosztatott. Virgilius, kinek birtoka hasonló veszedelemben forgott, Maecenas közbenjárására tartotta meg földeit. Ekkor készítette ő azon finom ízlésű háláadó pásztori játékját, melly Eclogáinak első darabja. Tityrus a' költőt. Moelibeus, az elűzött földes uraknak személyét viseli.
- 31) Egyedül Tiberiust veszem itt ki, ki gyűlölségből, bosszúállásból, veszett humorjából, és az emberiség eránt érzett megvetésből űzte kegyetlenségeit.
- 32) Erőszakos elfoglalásnak lehet nevezni azon hagyományt, mellyet ezen gonosz uralkodók számára szükség volt megállapítani Testamentom szerént azon okból, hogy az örökség hátra lévő maradványa a' magzatok számára megtartódjon.
- 33) Ezen szerentsétlen Senatornak mellék neve ez volt: Poëticus, mivel pedig a' farktsóváló Tanács, Nerót szép lantolásáért 's énekéért Pythicusnak nevezte, ezen egyformaság okozta annak halálát. Ebből némellyek azt következtetik, hogy ezen kifejezések: Pythicus, és Poëticus egyformán hangzottak, tehát az y és oe úgymint ő, vagy ű.

- 34) Ez ellen Vespasiánnak példáját lehetne vetni, ki valójában némelly adókat írt ki, de jegyezzük meg : hogy azok a' szabadságban élő Római népre ki nem terjedtek, és ő csak azokat szaporította, mellyék a' meghódolt népek által fizetődtek, e'hez valami csekély vámot kapcsolván a' luxus tárgyaira nézve. Az ő takarékoságának (mert Vespasiánról tudatik, hogy fukar ember volt) lehet tulajdonítani, hogy uralkodása alatt igazságtalan halálos ítéletek végre nem hajtódtak, sem erőszakos elfoglalások nem történtek; de itt Eponináról el kell felejtkezni.
- 35) Így ditséri meg Marcus Aureliust Thomas egy Francia tudós.
- 36) Ezen szót vér négyféleképen tették ki nyelveken: Cruor, Sanguis, Tabum, Sanguis; és noha ezek nem épen Synonimák, mert az első a' testből kicsorgó vért, a' második a' testben serkedezőt, a' harmadik az alatt vért, negyedik az evest fejezte ki, még is elegendő jele ez a' nemzeti hajlandóságnak a' kegyetlenkedésre. E' felett különös igével adták elő a' természetes halált: Mors, más-sal az erőszakost Nex; ismét mással a' vesztést: supplicium. Ki győzné ezeken kívül elő számlálni hányféleképen mondhatták ki ezen szót ölni: occidere, interficere, necare, perimere, tollere 's a' t.
- 37) Scis quam diversa sint principatus, et dominatio, és más helyen: Principem quam simillimum esse privato decet. Plinius Trajanus Panegyrisében. Seneca pedig e' szépet mondja valahol: Imperatorem esse officium est, non regnum.

- 38) **S. P. Q. R. Senatus populusque Romanus.**
- 39) Justinián uralkodásakor, a' hatodik század közepén, némelly Görög Barátok Chinából sejbogár tojásokat tulajdonítottak el egy nádcsúben, a' munkás állatcsúáknak tenyésztése, és a' selyem vászon elterjesztése végett, 's 'czélt érték: mennyivel inkább lekötelezték volna a' csinos világot, ha orozások tárgya a' Chinában már divatban lévő könyvnyomtatói műszerek példánnya lett volna! Tacitusnak eltévedt munkáit tökéletességben vehettük volna által az előkortól, valamint Livius Decassait, Varró bölcs értekezéseit; Egek! midőn most csak egy eredeti másolatjával birunk a' hatodik századnak. Ez is szerencsénkre Virgilius, mellyet Conzularis kézzel írt le M. Boöthius. Ezen ritkaság Florentzben, a' nagy fejedelmi Könyvtárban találtatik. Sed quid Cyathus pro tanta tantorum siti!

II. L i t e r a t u r a .

A.) H a z a i L i t e r a t u r a .

Könyv- vizsgálát.

Magyar Törvény-Tár, melly magában foglalja Nemes Magyar Ország' Hármas-Törvény-Könyvét, mellyet felsőbbi Rendeléseknél fogva írott törvény gyanánt készített Verbóczy István; mostan pedig megmagyarosított, 's némelly jegyzésekkel megvilágosított Nagy-Bányai Perger, máskép' Pergel János, a' Tekintetes Királyi Törvényes Táblánál Ügyvéd, 's Tekintetes Heves Vármegyének Táblabírája. Pesten, 1830. f. IX. és 144 l.

A' szabad magyar nemzet ősi törvényeiből merített Verbóczy István hármas könyvét megmagyarosítani, az abban találtató olly' elavult régiségeket, mellyekre a' századok viszontagságai sűrű homályt vontanak kinyomozni, érthetőleg felvilágosítani, 's szinte a' törvény lelkét a' régiség nyomain eredeti tiszta fényében feltüntetni: valóban dicséretes szorgalom; de egyszer'smind gondos meghányást kívánó munka. Ugyan is az idővel egyenlő lépést tartani tudó bölcselkedő valamint egyfelől az előtte történt előmenetelt hasznára tudja fordítani: úgy más felől a' magyarázandó törvénynek eredeti értelmét holmi kétséges hitelű, vagy nyilván hibás olvasásu kiadásokban nem keresi tudván, hogy a'hoz egyedül a' tellyes épségű kútfő után juthat.

A' T. T. Fordító a' feljebb leírt czimű munkában a' nagy gonddal gyűjtött, ámbár a' tévedéstől nem mindenütt ment, jegyzeteivel azoknak érdemeit felülmúlta, kik a' hármas törvény könyvnek magyarosításában előtte fáradoztak;

azonban mivel az írónak, kinek tolmácsa, saját értelmét eredeti épsége szerint a' kútfőben nem kereste: az egésznek fejtegetésében semmi előmenetelt nem tett, sőt vissza lépett: mert Verbóczi hármaskönyvének százados fordításai sokban előtte állanak.

Már azon KÉT EZER egynehány hiba is, mellyet a' nagy szorgalmú Kovachich a' hármaskönyvnek 1779diki kiadásában az eredeti után kijelelt és megigazított, *) arra inthette volna a' dicséretes igyekezetű tudós fordítót, hogy az eredeti munka sajátságai minden kiadásban fel nem találtnak; hanem hogy a' törvény épségét a' tellyes hitelű kútfőben kell keresni. Pedig mennyi hibás olvasás került el a' szorgalmas Kovachich figyelmét!

Horányi Elek imé hibás állításán: „Erroribus enim tam crassis ac frequentioribus scatebat operis tripartiti Werboetziani prima editio, ut altera et tertia sublatis maximis mendis procurari debuerit”, **) haszontalanság volna akadozni, minekutánna bizonyos, hogy Horányi a' hármaskönyvnek az 1517dik évi kiadását nem ismerte, és így bírása sem lehetett. Hogy pedig nem' ismerte ezen soraiból világos: „Pro muneris sui auctoritate, nec verbis, nec sensu quicquam mutato, typis eum (thesaurum) circa annum MDXX. publicavit. Locus editionis primae, ab ipso auctore (Verbó-

*) Josephi Nic. Kovachich Sengviciensis, *Lectiones variantes Decretorum Comitialium I. Regni Hungariae*. Pestini, 1816. 8. pag. 461—517. 531. XV.

**) Alex. Horányi, in *M. Simonis de Keza Chronico Hungarico*. pag. 121. et seq.

czio) procuratae, Vienna fuit et quidem MDXVII. fol. per Singrenium procuratae non Buda, iuxta Cl. Wallaszky”.

*) Horányi Elek tehát maga sem állítja, hogy a' hármas törvény könyvnek eredeti kiadását valaha látta volna, ő arról saját vallása szerint Wallaszky nyomdokain beszél; pedig azt Wallaszky maga sem ismérte ime jegyzetében: „Unde patet Tripartitum eius (Verbóczii) si non prius, saltem An. 1519. lucem aspexisse publicam **). Ámbár az utóbb kijött munkájában hibátlanul írja: „Impressum Viennae Austriae per Joannem Singrenium Anno Domini M.D.XVII. ***).

Hogy Horányi Elek a' határozatlan „circa annum 1520” mellé állott, és a' hármas törvény könyv' első kiadása idejét több másokkal egyenesen nem merte megállapítani; azt épen nem lehet csudálni. Singreniusnak az 1545dik évi kiadásban találtató ime jegyzetéből: „Veruecxy Tripartitum opus consuetudinum Regni Hungarici OLIM meo prelo excussum”, felette nehéz volt valami bizonyos esztendő számnak meghatározása; csak mióta Denis Mihál a' Bécsi könyvnyomtató Intézet történetét bocsátá nyomtatás alá, szüntek

*) Alexii Horányi, Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum. Posonii, 1777. 8. P. III. pag. 512.

***) Pauli Wallaszky, Tentamen Historiae Litterarum sub Rege Gloriosissimo Mathia Corvino de Hunyad in Hungaria. Lipsiae, 1769. 4 pag. 40.

****) Pauli Wallaszky, Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria. Posonii et Lipsiae, 1785. 8. pag. 118. b) Cfl. Editio altera Budae, 1808. 8. p. 157.

meg a' puszta vélemények hármastörvénykönyvünk' első kiadatása idejéről. *)

Horányi Elek' ime merész ítélete: „*At cum haec editio (prima) multis mendis scateret altera secuta est, et quidem A. MDXLV.*” **) arra mutat, hogy az 1545diki kiadást sem igen forgatta. Ezt Singrenius nem azért adta ki, hogy az 1517diki kiadás pesgett a' hibától; hanem mivel példányai elfogytak volt, a' mint maga beszéli: „*Ne hae quoque Verueczy lucubrationes magno Hungariae damno ob exemplarium penuriam in perpetuum desiderarentur, censui denuo majori quoque cura et sedulitate — imprimendum*”.

Az illy' tévedések tehát és holmi önkényes ítéletek soha hitelessé nem tehetik, hogy a' hármastörvénykönyvnek akár az 1545dik évi nyomtatványai, akár az utóbbi kiadásai hibátlanabbak legyenek az eredetinel, mellynek még nyomtatásbeli hibáit is maga Verbóczi, ki munkáját legjobban ismérté, a' könyv végén megigazította, a' hol írja: „*Non potuit fieri, tum propter imprimendi difficultatem: tum propter operis accelerationem (est enim opus hoc, diebus quadraginta excusum totum) quin aliqui errores inter imprimendum acciderent. Hos autem errores, ut quisque librum suum castigare facile possit, sic in calce libri in ordinem redacti sunt*” ***).

*) Michael's Denis, Wiens Buchdruckergeschicht his M. D. LX. Wien, 1782. 4. Jahr 1517. Nro 175. 185.

**) Alexii Horányi, Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum. Posonii, 1777. 8. P. III. pag. 512.

***) Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyti regni Hungariae: per magistrum Stephanum de Werbewcz

Lássuk már mennyire követte a' T. Fordító az eredeti író értelmét, és mikép' járt azoknak nyomdokin, kik e' munka magyarosításában, (mert Verbóczi munkájának magyar nyelvünkre által tétetett tiz kiadását magam is forgattam) előtte fáradoztak?

Mindjárt az előszónak im ez eredeti sorait: „Sunt enim leges totius humanae vitae duces ac moderatores. Totae sint in aequitate, in prudentia, in profundissima denique sapientia constitutae: totae ad genus humanum regendum, gubernandum, defendendum excogitatae: totae ad vitam bene beateque peragendam adinventae”, így magyarosítja: „Mert a' törvények az egész emberi élet vezérei 's oktatói. Azoknak mindnyája az egyenességen, a' józan okosságon, 's a' legmélyebb bölcsességen vagynak állapítva; 's. az életnek bölcsőségára vagynak feltalálva”. (a' Vldik lap végén) Azt mindenki látja; hogy Verbóczi soraiiban inkább ezek foglaltatnak: mint-hogy a' törvények az egész emberi élet vezérei és oktatói, legyenek az egyenességen, az okosságon és a' legmélyebb bölcsességen állapítva; az emberi nemzet igazgatására, kormányozására és oltalmára kigondolva, egészen az erkölcsös és boldog élet viselésére feltalálva.

A' mi az eredetében így áll: „Alia vero iura, quae populus vel civitas sibi constituit, saepe mutantur: vel contraria consuetudine: vel alia meliori lege in contrarium postea lata et

personalis praesentiae regiae majestatis locumtenentem: accuratissime editum. (A' munka végén) Impressum Viennae Austriae, per Joannem Singenium. Anno domini M.D.XVII. octavo die Maii. fol.

introducra.“ — Azt a' T. Forditónál így találom:—„Holott ellenben más törvényes igazak, mellyeket valamely nép, vagy polgári társaság magának szerzett, gyakor változások alá vagynek vetve, vagy ellenkező szokás-törvény' (Consuetudo) vagy más később hozott KISSEBB törvények által.“ (Előb. 3. czim. 12. l.) Más kiadásokban a' melior lex jobb törvény néven jó elő. Az 1698dik évi fordításban olvastatik: „De az egyébféle törvény, mellyet valamely kösség avagy város (polgári társaság) magának szerzett, gyakran elváltozik, avagy ellenkező szokás miatt, avagy más jobb törvény miatt, kit azután ellene szereznek.“ *) Azonban mivel nem szándékom e' fordításnak minden hibáit kiszemelni's egyenként felhozni: egy szűk határok közé szorított vizgálatban az illy' könnyen elnézhető hibákon akadozni nem méltó.

Az előbeszéd 10dik czimét magyarázó (**)
alatti hoszu jegyzetben a' 16dik és 17dik lapon szövevényes tárgyat feszeget a' T. Fordító. A' magyar Consuetudo valódi értelmére kívánta figyelmetessé tenni nemzetét: mivel máig sem értjük valóban (ugy mond) mi a' magyar Consuetudo?

Verbőczi a' consuetudo ismémentét e' czímben csak nem szórol szóra ugy adja elő; mint Gratian az egyházi törvény könyvben a' VII-dik században élt Hispali Isidor után. A' mit már régen észrevettek tudósaink. Foris Otrókocsi Ferentz írja: „Est quoque illa (Verbőczi) definitio Con-

*) Verbőczi István, Magyar és Erdély országnak három részre osztott törvény könyve. Kolosvárat, M. Tótfalusi Kis Miklós által. 1698. 4. 11. l.

su etudinis post Jus Civile ex Jure Canonico.“ *)

Azonban, hogy a' consuetudo nevezetnek a' közép századok alatt más értelme volt, mint neki a' mostani kézikönyvekben közönségesen tulajdonítatik: azzal a' valódi eredeti bölcsnek T. T. Horvát István Úrnak halhatlan dicsőséget érdemlő szorgalma ismértette meg Diplomatikai Előadásaiiban először törvénytudóinkat. Erről tehát nem lehet többé ugy szólni, mint ez ideig egészen ismeretlen tárgyról.

Ezeket előre bocsátván, lássuk már mennyire ment a' T. Fordító e' nem annyira töretlen, mint járt uton a' consuetudo megfejtésében.

1) Schambogen János azon pusztá állítását: hogy a' Lacedaemonbeliek törvényeiket nem írták; az Athenebeliek pedig szorgalmatossan írták, a' T. Fordító győző ok gyanánt veszi; pedig ez írja: „Ut Vultej. hic ait: dicitur scriptum (Jus) id est, praescriptum, seu sancitum.“ **) Egyébiránt nem azt tartják az írók: hogy a' Lacedaemonbeliek, vagy is a' Spartaiak törvényeiket nem írták; hanem azt állítják Plutarchus tekinteténél fogva közönségesen: hogy Lycurgusnak nem voltak írásba foglalt törvényei. Igaz:

a) Hogy Plutarchus írja: „Νόμος δὲ γεγραμμένος ὁ Λυκῆρος ἐκ ἔθηκεν, ἀλλὰ μίᾳ τῶν καλεσμένων ρήτρων, ἔστιν αὐτή.“ Az az: Leges non rededit

*) Francisci Foris Otokocsi, Experimentum Reductionis Juris Hungarici ad suos fontes. Tyrnaviae, 1699. 16. V. p. 6.

**) Joan. Christoph, Schambogen, Praelectiones publicae in D. Justiniani Instit. Juris IV. Libros. Edit. VI. Pragae, 1727. 4. pag. 53. et 40.

in scripta Lycurgus, sed una est haec ex rhetris, quas vocant:“ *) Azonban

b) Lycurgus törvényei valamint Plutarchusnál, úgy más írónál is nem *Nouos*; hanem *Rhetra* nevezet alatt jönnek elő. Ammianus Marcellinus, Julianus Apostata Római Császárról beszéli: „Primum igitur factuque difficile, temperantiam ipse sibi indixit atque retinuit, tamquam adstrictus sumtuariis legibus viveret; quas ex rhetris (decisis) Lycurgi, et axonibus (legum tabulis) Romam translatas diuque observatas, et senescentes paulatim, reparavit Sulla dictator.“ **)

c) A' *Nouos* kifejezésről már Heeren is megjegyzette: „Was der Grieche Gesetz *νομος* nennt, ist immer eine von der Gemeine gegebene oder bestättigte Verordnung.“ ***) A' *νομος* tehát Lycurgus törvényeire nem alkalmazható.

Egyébiránt mivel minket a' jus scriptumnak egyedül a' közép korú jelentése érdekel; itt az a' kérdés: millyen értelmé volt a' jus scriptumnak a' közép századok alatt?

2) Verbóczinek az előbeszéd 10dik czím elején találtató következő előadása: „Nec differt scriptura an ratione consistat (consuetudo).“ a' T. Fordító előtt, a' mint állítja kétséges értelmű volt; pedig igen ter-

*) Plutarchi Chaeronensis Vitae Parallelae, cum singulis aliquot. Graece et Latine. Recensuit Augustinus Bryanus. Londini, 1729. fol. T. I. 101.

**) Ammiani Marcellini, Rerum gestarum qui de XXXI. supersunt Libri XVIII. Biponti, 1786. 8. L. XVI. c. V. p. 86.

***) A. H. L. Heeren, Bibliothek historischer Classiker aller Nationen. Wien, 1817. 8. 7ter B. III. Theil I. Abth. 180.

mészetes: hogy ennek itt' is csak az az értelme, mint a' kutfőben a' honnét kölcsönöztetett. *)

Arra nem szükség senkit emlékeztetni: hogy Verbóczi a' consuetudo fejtegetésében gyakran tétováz, és azt majd szokásnak, majd törvénynek veszi; néha pedig a' szokástól is líven megkülönbözteti. A' nagy szorgalmu Kovachich írja: „Saepe enim generatim, non tantum, proprie ita dicta consuetudo, praecise usu introducta, sed etiam scriptae leges, hoc nomine (consuetudinis) intelliguntur.“ És valamivel alább: „Atque hinc nobis congrue explicare possumus, cur Werbóczius, cui provincia conscribendarum Consuetudinum delata fuit, indiscriminatim, multas etiam leges scriptas, in suum opus tripartitum adoptaverit.“ **) Ámbár Verbóczi, ki a' munkája foglalatját legjobban ismérte a' befejezésben világosan mondja: „Decreta videlicet tuorum praedecessorum Principum, unde praesens hoc nostrum opus totum fere sumptum reperies.“

3) Nem lehet állítani: hogy Eleink a' Római törvény könyvet más országok példájára már az Ország kezdetétől fogva bevették légyen: mert azt a' Magyarok sem kényszerítette, sem önkényesen máországok' példájára soha be nem vették. ***)

Azon okok, mellyeket a' T. Fordító véleményeinek megállapítására gyűjtött, azt mutat-

*) Corpus Juris Canonici Academicum. Coloniae Munatiana, 1773. 4. T. I. Dist. I. c. V. col. 2.

**) Mart. Geor. et Jos. Nic. Kovachich Senquiciensium, Astraea. Buda, 1823. 8. T. II. p. 61. et seq.

***) Joannis Matkovich, Dissertatio Philosophico-Juridica de habitu Juris Civilis Romani ad Forum Hungaricum. Buda, 1790. 8.

ják egyedül: hogy Hazánkban a' Római törvény kútjő gyanánt már hajdan is használtatott; de arra nézve semmi bizonyító erővel nem bírnak: hogy az valaha akár kényszerítette, akár törvényesen bevétetett volna.

Olvashatni törvényeinkben: „Per disciplina Canonum judicetur.“ (S. Steph. L. II. c. 12. 15.) „Judicia eo pertinentia, juxta Canones suos celebrentur.“ (1567: 25.) De arról: hogy a' Római törvény szerént kellésék valakit megbírálni, egy bétűnyt sem találhatni. Verbőczi a' Római törvény használásáról panaszolkodva írja: „A deo in hoc Regno partibusque sibi subjectis usus iste perniciosus multum inolevit.“ (I, 80.) A' végső intézetekben is törvénytelenül használtatott, mint az 1715: 27dik törvény cikkelyben láthatni. A' Római törvényen épült végrendeles mellett örökséget foganattal keresni nem lehetett.

Annál kevesebbé lehet állítani: hogy Eleink a' Római törvényt már az Ország kezdetétől fogva bevették légyen: mivel Szent István Király oktatásában foglaltatik: „Consuetudines sequere meas.“ (L. I. c. 8.) Ulászló I. D. 10dik cikkelye nem azt rendeli e: hogy a' Birák itéljenek juxta Regni antiquam et approbatam consuetudinem?

4) Nem lehet mondani: hogy a' Jus scriptum és consuetudo Verbőczi szerént három külön értelmű nevezet. Verbőczi maga írja: „Consuetudo nostra seu lex non scripta.“ (II: 1.)

5.) Szűkebb kelleténél azon előadás: hogy a' Jus scriptum nevezet alatt a' Római törvényt kell érteni. Elég nyomokat találhatni a' régiségben, hogy a' Jus scri-

ptum nevezet a' közép századokban Egyházi és Római törvényt jelent, főképp' a' holmind a' kettő keletben volt. Ugyan is

a) A' Prágai Krónikában olvastatik: „Et illo tempore Rex vocaverat Magistrum Goczium utriusque iuris tam Canonici, quam Civilis idoneum Professore, volens instaurare scriptas leges in suo Regno. Quidam autem nobiles hiis auditis non modicum doluerunt, ne vigor scripti iuris inualesceret, et ne utilitas aliquorum in iudiciis deperiret, unde Rex propter eos distulit facere suum inceptum.“*)

b) A' kézi könyvekben is olvashatni: „Legum Romanarum antiquus usus (in Gallia) et magna auctoritas. Hodie Gallia in provincias juris scripti et consuetudinarias dividitur.“ **) Mi hát már a' provincia juris scripti, és a' provincia consuetudinaria? A' Szótárokban világosan mondatik: „Pays de droit écrit, Land wo das Römische Recht gilt. Pays coutumier, Land das sein eigenes Landrecht hat.“ ***) Nem volt e a' Magyar Haza mindenkor Regnum Consuetudinarium?

c) Jus scriptum a' hazai kútfőkben többnyire a' keletben lévő egyházi törvény helyett áll. A' régi Stylus formái között találtatik: „Et quia secundum Juris scripti ordinem vide-

*) Franc. Mart. Pelzel et Joseph. Dobrowszky, Scriptores Rerum Bohemicarum Pragae, 1784. S. T. II. L. I. c. pag. 43. et seq.

**) Everardi Ottonis, Notitia praecipuarum Europae Rerumpublicarum. Edit. IV. Trajecti ad Rhenum. 1739. S. p. 185.

***) Dictionnaire Francois — Allemand et Allemand — François. A' Brunsvic, 1801. 8.

licet juxta statutá Canonum, dubia probatio non sublevat probantem.“ *)

6.) Törvényeinkben a' Jus scriptum nevezet alatt gyakran az Egyházi és Római törvény Könyv módjára rendszerbe gyűjtött hazai törvényeket kell érteni. Verbőczy az olvasóhoz mondja: „Cum Serenissimus --- Rex --- eas leges easque consuetudines ---- ad Juris scripti normam ac rationem revocare decrevisset -- me ultro deligendum duxit, qui id muneris explerem.“

a) Mindenki tudja: hogy Mátyás egyébként harczos; de a' törvényhozásban még is nevezetes királyunk be akarta hozni a' Római törvénykönyv keletét. De mivel e'beli igyekezetei sikeretlenek maradtak, e' hijánt Vidik nagy Decretumával akarván kipótolni és az egész törvénytudományt kimeríteni, törvényeiről így szól: „Quaeque pro legibus et jure scripto (Codice systematico) perpetuo haberentur.“ (§. 2. 13. Art. 78 §. 2.)

b) Rendszeres törvénykönyvnél egyebet nem érthetett a' Jus scriptum nevezet alatt Ulászló Király a' hármaskönyv helybenhagyásában a' hol így szól: „Ut jam Gens etiam nostra Hungarica -- in judiciis decernendis, et justitiae administratione, non sola Consuetudine (jure municipali divulso) --- sed Jure scripto (Codice systematico) et fidissimis literarum monumentis illustrato niteretur.“ Nem lehetett nem tudnia: hogy az. előtte uralkodott királyok törvényei le voltak írva. Legalább írásba foglalt tulajdon törvényeit bizonyosan ismérte; még is ugyan ott így fejezi ki magát: „Cum

*) Mart. Georg. Kovachich Senquiciensis, Formulae Solennes Styli. Pestini, 1799. 4. p. 91. 29. 83. 106.

enim jura ipsa nulla scripturae (Codicis) firmitate fulcirentur.“

7) Hibásan állittatik a' 43dik lapon: hogy a' hármas törvény könyv minden kötelező erejét egyedül a' hosszas veleéléstől nyerte. Mert

α) Már Kovachich is feljegyzette: „Opus Tripartitum Art. 63: A. 1514 et 42. (1518.) tantum sub nomine Jurium scriptorum commemoratur.“*) Ezt tudván

β) Az 1514: 63dik törvény cikkely rendel: „Juraque Regni scripta **). Regia Majestas statim per legi facere; et perlecta confirmare; confirmataque et sigillata ad singulos Regni Comitatus remittere dignetur.“

γ) Hogy e' törvény nem volt sikertelen bizonyítja az 1518: 42dik cikkely, melly a' Vármegyéket arra kötelezi: hogy ennek utána a' hármas törvény szerint ítéljenek ezeket rendelvén: „Et de caetero secundum jura Regni scripta (opus Verbóczii) ad universos Regni Comitatus jam destinata; (missa) ab universis Comitibus semper adjudicentur, Causaeque universae discutiantur.“ Mivel

a) Destinare Svetonius szerint is annyi, mint mittere küldeni. E' jelentéssel az óklevekben számtalanszor jó elő.

b) 1204dikben III dik Innocentius Pápa Imre királyhoz írván beszéli: „Regiae Celsitudinis litteras, quas nobis per dilectum filium nobilem

*) Mar. G. et I. N. Kovachich Sequiciensium. Astraea. Budae, 1823. S. T. II. p. 226.

**) Jos. Nic. Kovachich Senquiciensis, Lectiones Variantes Decretorum Comitium I. Regni Hungariae. Pestini, 1816. S. p. 208.

virum E. militem destinasti (misisti) benigne recepimus.“ *)

c) Egy 1334dik évi óklevélben találtatik: „Juxta continentiam Litterarum Domini nostri Regis Caroli, per eundem nobis destinatarum” **).

d) A’ régi stylus formái között olvashatni: „Litteras Magnifici viri Comitis P. Judicis Curiae Vestrae per eundem nobis destinatas recepimus” ***).

Ha tehát a’ hármas törvény könyv minden Vármegyére elküldetett, ha a’ Vármegyék a’ szerént tartoztak itélni: úgy a’ kötelező ereje törvényes bevételén épül. Hogy’ mondhatja tehát a’ T. fordító: „Az ő (Verbőczy) törvény könyvét Nemzetünk a’ régi időtől való használás által is honyi törvénynek tacite bevette, ’s a’ Királyi helyben hagyás által meg is erősítetett”? (43. l. **)

8) Consuetudo néven hivattak a’ polgári törvények (leges municipales, Droit coutumier, legge municipale) Verbőczy az olvasóhoz beszélvén írja: „Ut tot disiecta ac divulsa municipalium huius Regni Hungariae Consuetudinum et Constitutionum membra, in unum velut corpus coacta, et scripturae adminiculo illustrata in omnem posteritatem propagarentur”. Illy’ értelmű consuetudo mellé többnyire tétetik a’ legitima, bona et legitima, bona, ap-

*) Georgii Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budae, 1829. 8. T. II. p. 435. T. 17. Vol. II. p. 217.

**) Horvát István, Verbőczy Emlékezete. Pesten, 1819. 8. 28. 99. 104.

***) Mart. Geor. Kovachich Senquiciensis, Formulae Solennes Styli. Pesthini, 1799. 4. p. 154.

probata, vetusta, approbatissima, avita mellék nevezet.

α) Szent László törvény könyvében találta-
tik: „Latini, qui Ungarorum consuetudini
legitimae consentire noluerint”. (Decr. L. I.
c. 31.)

β) Egy 1270dik évi óklevélben mondatik :
„Attendentes bonas et legitimas nostrorum
antiquorum consuetudines” *).

γ) Kún László 1279diki óklevélben beszéli :
„Primo quidem juravimus, quod fidem Catholi-
cam, et Ecclesiasticam libertatem servaremus,
et teneremus, ac teneri faceremus, et servari
in regno nostro, et terris nobis subjectis, quod-
que Constitutiones, et decreta sanctorum re-
gum, progenitorum nostrorum, et bonas con-
suetudines eorundem, nec non omnia alia,
et singula, quae nostri progenitores in sua con-
sueverunt coronatione jurare, inviolabiliter ser-
varemus” **).

δ) Kún László másik 1289dik évi óklevelé-
ben olvastatik: „De Jure communi, et appro-
bata consuetudine Regni nostri” ***).

ε) Egy 1336dik évi óklevélben foglaltatik :
„Qui propter cusionem falsarum monetarum
vetusta regni consuetudine requirente,
ignis incendio combustus est” ****).

*) Danielis Farlati, Illyricum Sacrum. Venetiis, 1765.
fol. T. III. p. 283.

**) Georgii Pray, Dissertations Historico Criticae in An-
nales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum.
Vindobonae, 1775. fol. pag. 115.

***) Georgii Pray, Specimen Hierarchiae Hungaricae. Po-
sonii et Cassoviae, 1776. 4. P. I. pag. 136.

****) Mart. Geor. Kovachich Senquiciensis, Formulae So-
lennes Styli. Pestini, 1799. 4. p. VIII.

ξ) Isó Lajos 1349dik évi óklevelében olvashatni: „Ex approbatissima regni nostri consuetudine” *).

9) Mi volt már az *approbata consuetudo*, melyre a' T. fordító hazánkban példát nem talált? abban egyet értettek a' régi törvény tudók: hogy a' polgári törvények csak annyiban állhatnak meg, a' mennyiben megegyeznek az Isteni törvényekkel. „Nam leges dederunt Christus et Moyses, et exposuerunt. Si qui vero post ipsos legum expositores dicuntur, in hoc tantum sunt recipiendi, ubi nihil perversum, nihil eis sensere contrarium! **) Verbőczi is állítja: „Humanae leges eatenus valent solum, quatenus non discrepant a Divinis”. (Prol. 6. §. 6.) Azért kívántatott a' polgári törvényekre nézve a' Római Pápa helybenhagyása. Ez határozhatta meg voltaképen; megegyeznek-e a' polgári törvények az Isteni törvényekkel vagy sem. Egy régi Krónikában olvashatni: „Anno Domini 1163. Alexander (III.) Papa tenuit Concilium in Turonica Civitate, in quo Thomas Archiepiscopus sedit in dextra parte, et Rogerius Ebroicensis in sinistra. In eodem Concilio Rex Henricus Consuetudines quas avitas appellabat, petiit confirmari a Domino Papa sed non obtinuit Thoma Archiepiscopo Cantuariae resistente! és valamivel alább: „Anno Domini 1166. Thomas Archiepiscopus venit Viceliacum die ascen-

*) Georg. Pray, Diatribe in Dissertationem Historico Criticam Ganocziaenam. Posonii et Cassoviae. 1777. 4. p. 184. sub a)

**) Jacobi Sirmondi, Opera varia. Venetiis, 1728. fol. T. III. Goffridi Abbatis Vindocinensis Epist. XXX. col. 472.

sionis, et observatores Consuetudinum, quas avitas appellant solenniter excommunicavit" *).

Azt mondja a' T. fordító: „Valjon gyakorolták-e a' Pápák ezen hatalmokat Magyar Országgra nézve? annak nyomára (úgymond) nem akadtam". Pedig maga írja: hogy az országunk több szabadságai a' Konstanziai gyülekezetben megerősítettek (I. R. 11. 5. §. 25. l.) Maga mondja: hogy Hazánkban is szükség volt régenten a' Consuetudonak megerősítésére (77. l. g.) Hát az Arany Bulla befejezésének im e' szavai: „Unum par mittatur Domino Papae et ipse in Regesto suo scribi faciat", mit jelentenek?

Megérthetjük az eddig mondottakból Verbőczy munkájának im ez eredeti czimét: „Tripartitum Opus Juris Consuetudinarii In clyti Regni Hungariae".

És ha azt is tudjuk: hogy a' *Jus scriptum*, *Lex* annyi, mint Római törvény; *legista*, Római törvénytudó: (1. 5.) úgy azon világos igazságban sem találunk ellenkezést: „*Consuetudo contraria tollit legem*" tudniillik: a' polgári törvény erőtlenné teszi a' Rómait, mint hazai az idegent. T. T. Frank is megjegyzette ezen igazságnak a' kézi könyveinkben adatott magyarázatáról: „*Si enim contra legem consuetudo introduci potest, jam hoc ipso legum, et legiferae potestatis auctoritas eversa est. Ex iteratis violationibus legis, ex factis illicitis et injustis jus oriretur, quod absurdum est*" **).

*) Beati Lanfranci Cantuariensis Archiepiscopi, Opera omnia. Venetiis, 1745. fol. p. 281. 282.

***) J. Frank, Specimen Elaborandarum Institutionum Juris Civilis Hungarici. Cassoviae, 1823. 8. p. 65.

10) Előző a' *Consuetudo* nevezet Adó (Canon, tributum), vagy Adónak rendszabása, (norma, regulativum tributum) helyett is. Csak hogy akkor a' *consuetudo* mellé többnyire a' mala, nociva, perversa, exactoria mellék nevezet is tétetik. Ennek hitelt adunk ha olvassuk:

α) „Hi de rebus monasterii, cujus licet indignus curam gerere videor, perversas quasdam exactiones sive consuetudines extorquere laborant, quas praedecessores eorum longe ante per violentiam rebus ipsis impreserant” *).

β) Imre Király 1198dik évi óklevelében olvashatni: „Praecipientes, ut nemo aliquid ab ipsis fratribus et domibus sacrae militiae templi Salomonis et hominibus earum pro herbagio vel aquatico, seu lignis siccis, aut pro plateatico vel aliqua consuetudine terrae, vel maris aliquid aliquatenus exigere praesumat” **).

γ) Albert Király Decretumának 4dik cikkelyében találhatik: „Nocivae consuetudines introductae aboleantur”.

δ) Az arany végzeménynek 27dik cikkelye rendeli: „Marturinae (pénneme, nem tengeri vám) juxta consuetudinem (tributi normam) a Colomano Rege constitutam solvantur”.

11) *Consuetudo* néven neveztetek a' Birák ítéletei, (decisiones, praejudicia) 1498. 6dik törvény cikkelyben mondatik: „consuetudines antiquae conscribantur, et si quae videbun-

*) Jacobi Sirmondi, Opera varia. Venetiis, 1728. fol. T. III. In Goffridi Abbatis Vindocinensis Epis. L. I. Epist. II. col. 412.

***) Georgii Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Bu dae, 1829. 8. T. II. p. 330.



tur Regiae Majestati ac Dominis Judicibus rationabiles, et legitimae non abusivae, nec irrationabiles; secundum easdem judicatur". Talán erre, vagy az 1500. 10dikre; nem pedig az 1498. 67dikre akarta a' T. fordító utasítani az olvasót?

12) Jelentett a' *Consuetudo* olly' rendszabást, melly szerént a' cselekvő foglalatosságát köteleztetik elrendelni. Arnolfus Szent Emmeram életében beszéli: „Caetera faciebant (Monachi) secundum consuetudines (regulas) quae in monasteriis regalibus ad id temporis fuerant” *).

Sok volt ez egy jegyzetre, annál kevesebbet mondhatni, hogy a' többit ne emlitem, azokra, a' mellyek 24dik lapon az e) alatt így adatnak elő: „A' Vám (ugymond a' T. fordító) 's harminczad fizetésekre mái időben értsd oda, hogy csak a' magok tulajdonoktól, nem a' kereskedésre viendő holmijoktól, mivel ezektől a' Nemesek is tartoznak fizetni. Lásd az 1723. 14. 1807. 19.”

A' felhozott törvény cikkelyek e' jegyzetet nem valósíthatják: mivel az első harminczadról szól és vámról nem alkalmazható; a' második pedig csak az előbbinek megerősítését foglalja magában. A' felsőbb helyek így magyarázzák e' tárgyban törvényeinket: „Excel. Cons. R. L. H. dtto 2dae Octob. 1804. Nro 22076. Relate ad quaestionem illam, num Nobiles a rebus etiam quaestus causa coemptis Telonium solvere debeant? dignabatur sua Majestas Sacratissima

*) Henrici Canisii, Thesaurus Monumentorum Ecclesiasticorum. Edit. Jacobi Basnage. Antverpiae, 1725. fol. T. III. p. 123.

medio B. Resol. dtto 1ae Octob. 1795. emanatae benigne determinare, quod Nobiles dictamine P. I. tit. 9. Art. porro 35. Ulad. D. 3. 15. 1715. 15. 1723. item 29. 1553, 59. 1563. et 28. 1741. non tantum quoad personam, verum etiam respectu suarum procreationum, aliorumve effectuum, prout et eorum, quae pro usu proprio aut etiam QUAESTU coëmuntur, ab omni Teloniali de- pensione immunes sint, neque principium hoc ullam quaestionem recipiat”.

Azt szokták mondani: hogy az elavúlt tör- vénynek eredeti fényt adni csak czéltalan fesze- getés: mert a’ mi egyszer szokáson kívül tété- tett, az a’ törvény haszontalan szépségei közé tartozik, mellynek új életet adni nem lehet. Azt véli a’ kútfőket használni restelő törvénytudó: hogy nem a’ törvény épségéhez; hanem inkább azokhoz kell ragazkodnunk ha megvolnának is romolva, a’ mellyek hosszas gyakorlás által szo- kásba vétettek. Ez volt kétségkívül a’ T. fordító Hermenevtikája is, midőn az I. R. 15. czimnek im e’ eredeti sorait: „Bona vero et iura posses- sionaria ipsorum (si et ubi morte damnati fu- erint) in filios, vel illis non existentibus, in fratres eorum generationales, aut alios le- gitimos eorum successores deriuntur” így ma- gyarázta: „A’ jószágaik, ’s birtokaik pedig azoknak (ha halálra ítéltetné- nek) a’ fiaikra, vagy ezeknek nem léttében testvéreikre, kik a’ nemzés- re elégségesek, ’s alkalmasak leen- denek, vagy más örökösseikre szá- lanak. II. R. 55. Cz. 1486. 55” (I. R. 15. Cz. I. §. 27. I.)

1) Az soha sem volt keletben, hogy az illy’ örökséget vagy birtokot kereső testvér a’ nem-

zésre elégséges és alkalmas voltát tartozzék megbizonyítani.

2) Az utóbbi kiadásokban találtató: „*fratres eorum in generando efficaces et sufficientes*” hibás olvasás; ez tehát figyelmet nem érdemel.

3) A' T. fordítótól felhozott törvény cikelyekben, valamint az egész magyar törvénykönyvben egy betűnyit sem találhatni, a' mire e' magyarázatot lehetne építeni: mert

a) A' II. R. 55. czimében olvastatik: „*Bona et iura sua possessionaria in filios, si habuerit, vel fratres, aut alios legitimos successores suos, pure et simpliciter devolvuntur.*”

b) Az 1486. 55. cikkely rendeli: „*In filios et haeredes, sive generationes suas condescendant*”. Ezekre tehát a' fentebbi magyarázatot nem lehet építeni,

4) Más fordításokban az ilyen testvérnek a' nemzésre elégséges és alkalmas voltáról nem tétetik említés, hanem az: „*in fratres eorum generationales*”, vér szerint való atyjokfiaira nevezet alatt jó elő. Az 1611dik évi fordításban taláztatik: „Ezek pedig jószágok és örökségek, ha őket megölik, fiokra, a'vagy ha fiok nem lejend, vér szerint való attyokfiaira, a'vagy egyéb törvényszerint való örökössire szál” *).

5) A' rendszeres kiküldöttség a' nélkül, hogy a' hármas törvény eredeti kiadását ismérte volna, feljegyzette: „*§-um In fratres eorum in generando efficaces et sufficientes, idem sonare et intelligi, ac fra-*

*) Verbóci István, Magyar és Erdély országnak törvénykönyve. Debreczenben, nyomtatta Lipsiai Pál, 1611. 4. 30 l.

tres generationales, aut verba: in generando efficaces et sufficientes exmittenda esse, ne contra universalem legem, minorenes, aut generare non valentes, a tali successione excludi viderentur” *).

Nem áll az is a' mi a' 34dik lapon mondatik: hogy a' kettős peccsét privilegiális peccsét volt régenten. IVdik Béla Király 1230dik és 1236dik évi óklevelében olvastatik: „Praesentem cartam duplici sigillo nostro fecimus roborari, et statim dum sigillum Privilegiale habuerimus, omnia supra dicta in nostrum Privilegium redigemus”. **) Pedig ez régiebb a' T. fordítótól felhozott 1278dik évi óklevélnél. Millyen peccsét használtatott a' Privilegiumokra különféle időkben? —

Az új adomány' e' 36dik lapon adatott magyarázatában, a' hol Verbóczi István a' törvényünk mestere szinte tudatlansággal vádoltatik, meg kell némellyeket igazítani.

1) Nem mondhatni: hogy Verbóczi mind ezen (1. 37.) mind az előbbi czímben állítja: hogy csak akkor szoktak új Adományt kérni, ha valaki jószágot birván az Adomány levelet elvesztette volna, és hogy azért kelletik az új Adományba tenni e' közbenvetést: mellynek csendes birtokában mind ő, mind az Elei régtől fogva vannak. Verbóczi inkább azt állítja: ha valaki megmutatja, hogy

*) *Observationes in Tripartitum Opus Juris Consuetudinarii, Inelyti Regni Hungariae, per Commissionem Systematicam, in Articulo 24. Anni 1715. fundatum, hoc 1718. Anno Posonii celebratam elaboratae.* M. S.

**) *Tudományos Gyűjtemény. Pesten, 1819. 8. VIII. K. 96.*

az Elei a' jószág csendes birtokában az első Adomány szerzése idejétől fogva voltak: akkor a' Felkérőnek új Adomány levelet szoktak adni; (II. 77.) ha az első Adomány levél elveszett volna: mert ha ez el nem veszett, úgy nem szükséges újat kérni; hanem az előbbit megerősíteni. Ebből pedig nem következik: hogy nem tudta valóban mit tett légyen eredetére nézve a' nova Donatio, minekutánna ezen állítása megegyez az 1464. 20. 1492. 78. 1545. 38. 1715. 70. 1741. 19. törvény czikkelyekkel, valamint az 1569dik 1582dik évi és más számos óklevellel *).

2) Nem lehet állítani: hogy Verbőezi szerént csak akkor szoktak nova Donatiót kérni, ha az előbbi Adomány levél elveszett volna: mert Verbőczy a' T. fordító magyarázatá szerént nyilván írja: hogy épen nem megkivántató dolog, hogy az új Adományt valamelly előbbi Adomány levél megelőzte légyen. Nyilván írja: mert az Urak és Nemesek nem mindenkor királyi Adomány által szerzik és birják jószágaikat: hanem néha örökbe vallás mellett és más módon is. Következésképen jussaiknak azon hiánosságát királyi Adomány által kívánják helyre hozni 's kipótolni. Nyilván írja: hogy több új Adományt látott, mellyben az említett clausula nem találtatott.

3) Nem áll az is, hogy az olyan nova Donatiókban nem volt szükségképen megkivántató az említett clausula, mellyekben a' hűségtelenség miatt a' Királyra szállott jószág új Adomány mellett a' hűségtelenségbe esett' atyafiainak visz-

*) Horvát István, Verbőczyi Emlékezete. Pesten, 1819. 8. II. K. 316. 325. 1.

sza adatott. Az 1281dik évi új Adomány semmi hűségtelenségről nem tesz említést; azt pedig nyilván állítja, hogy az első Privilegium elvesztett, de ebben a' mondott cláusula fel nem találhatik *).

4) Nem állithatni: hogy ha Verbóczi az új Adomány eredetét igazán értette volna, azt e'képen jobban magyarázhatta volna: Az új Adomány nem egyéb, mint valamely jószágnak, melly elébbi királyi Adomány mellett valamely familiához tartozott, de a' melly törvényes okokból a' Királyra szállott, vagy a' mellyről az elébbi Adomány levél elveszett, ugyan azon familiának részére a' Király által ujonnan lett ajándékozttatása. Mert e' magyarázatban az új Adomány eredetéről egy betűnyi sem találhatik, maga a' magyarázat sincs' az új Adomány eredetéből merítve, melly egyébként is nem egy csillag alatti jegyzetbe való tárgy. Ebben azon esetek sem számláltatnak elő, melyekben új Adományt szoktak kérni. Az 1228ik évi új Adomány, a' határ levél elvesztése miatt adatott **), melly eset az előbbi magyarázatban nem foglaltatik.

5) Nem merném mondani: hogy a' Magyar nemzetségek a' Haza elfoglalásakor örökséget nyertek. Örökség volt inkább azon szállás (descensus), mellyet a' Magyar nemzetségek első letelepedéskor elfoglaltak. Kítől is nyerhetett volna örökséget ezen 108 Magyar nemzetség?

*) Horvát István, Verbóczi Emlékezete. Pesten, 1819. 8. II. K. 12. l.

***) Georgii Fejér, Codex Diplomaticus. Budae, 1829. 8. T. II. Vol. II. p. 134. et seq.

Kéza írja: „Isti quidem Capitanei loca descensumque ut superius est dictum, sibi elegerunt. Similiter et generationes aliae, ubi eis placuit eligentes” *). Ezen szálokról mondatik Szent István törvényében: „Unusquisque dominetur priorum” ***) Ranzánus írja: „Multi nobilitate generis clari Barones vulgatissimo nomine dicuntur, qui ex majorum successione suis vel vicis, vel arcibus et castellis, vel oppidis dominantur” ***).

6) Helyesen állítatik: hogy ezen örökségek nem Adomány levél mellett szereztettek; következőleg az olly örökösök az Adomány levelet, a' mi nem volt, el sem veszthették, hogy újat kellett volna kérniük. De azért nem mondhatni: hogy királyi Ajándékból eredett örökségek nem voltak: mert az örökség (haereditas) hazánkban vagy osztályból, vagy királyi Ajándékból, vagy törvény rendelkezéséből veszi eredetét. A' felhozott Szent István törvényében találatik: „Unusquisque dominetur priorum similiter et donorum Regis”. Örökséget ajándékozott IVdik Béla Detriknek, hogy Sajónál a' Királyra rohant Tatár csoportot élete veszedelmével letartóztatván a' Király életét megmentette. Ezek foglaltatnak az 1248dik évi Adomány levelében: „Non ut donationes a regia benignitate concessus, sed ut descensum haereditarium praedicto

*) Edit. II. Horányianae pag. 69.

**) S. Steph. L. II. c. 35.

***) Joan. Geor. Schwandtneri, Scriptores rerum Hungaricarum. Vindobonae, 1796. fol. Petri Ranzani Epitome Rerum Hung. pag. 329.

Detrico filio Mohol, et haeredibus suis, haeredumque successoribus, contulimus, dedimus, donauimus, atque tradidimus iure haereditario ac irrevocabiliter perpetuo possidenda. In cujus terrarum corporalem possessionem praedictum Detricum filium Mohol, personaliter nos introduximus" *). Különböz tehát az örökség azon királyi Adománytól, a mely Jure perpetuo et irrevocabili clausula mellett adatott.

7) A' birtok (possessio) eredetére nézve nem volt királyi Ajándék, mint a' T. fordító véli; hanem haszonbérlet, Feudum, Arenda: mert a' Várhoz tartozó jószághoz különféle terhek voltak köttetve, és azt Szent István Király II. dik Törvény könyvének 6. dik fejezete szerint örökösén és vissza válthatatlanul elidegeníteni nem lehetett. Csak hogy az örökségről, perpetuitásokról, birtokról, az új Adomány eredetéről nem lehet egy két szót mondani, mint a' Banderiumról.

Az I. R. 47. dik czimben ezen eredeti sorok találtnak: „Hocquoque necessario interserendum occurrit, quod bona et iura possessionaria duabus aut tribus personis alienis sanguine, nonque fratribus vel consanguineis per regiam maiestatem qualitercunque donata, aut aliter per eosdem acquisita, altero eorum decedente, et haeredibus carente, rursus ad collationem regiam deuluntur". Ezeket a' T. fordító így fejtegeti: „Sőt itt azt is szükség tudni, hogy ha a' Felsőség által, három, vagy négy, egymáshoz idegen személyeknek, valamely jószág,

*) Georgii Fejér, Codex Diplomaticus. Budaë, 1829. 8. T. IV. Vol. II p. 12.

vagy birtok akármikép' ajándékozzatik, egyiknek magvaszakadtával, az őtet illető rész, ismét a' Királyra szálland". (I. R. 47. cz. 3. §. 40 l.)

Hogy' lehet

1) A' hibás kiadásokban is feltalálható: „duabus aut tribus personis” szavakat három vagy négy személynek magyarázni? Vagy

2) Az „aut aliter per eosdem acquisita”. Kifejezést az 1715. 26dik törvény czikkely ellenére kihagyni?

3) Ezeket nyilván azért hagyta ki a' T. fordító: mivel a' későbbi kiadásokban: „aut aliter per alios acquisita”, hibás olvasásra talált, melly az egész czikkely foglalatjával meg nem egyezhető. Csak hogy

4) Ezeket már azért sem kellett volna megfontani, mivel más fordításokban hitebben adatnak elő. Az 1660dik évi magyarázónál a' felebb leirt sorok így taláztatnak: „Ezt is ugyan innét megtanúlhatjuk, hogy ha a' Király két vagy három embernek, kik idegenek és nem atyafiak volnának, jószágot adna; a'vagy akár miképen jószágot szereznének magoknak, ha valamellyik meghal magtalanul, annak része ismét a' Királyra szál”. *)

Hogy nem csak az eddig kijött fordításokban, hanem az eredetéhez mint kutfőhez közel álló latán kiadásokban is tetemes hibák taláztatnak: arról világos tanúságot nyújtanak az I. R. 48dik czimének ime eredeti sorai: „Quoniam nonnulli dominorum et nobilium solent nomina uxorum suarum in literis seu privilegiis donationalibus super bonis et iuribus possessionariis

*) Verbóci István, Magyar és Erdély Országának Törvény Könyve. Lőcsén, 1660. 4. 98 l.

iusto titulo servitiis eorum acquisitis conficiendis, ponere pariter et inserere, ideo queritur ex corollario secundo immediate praemisso", mellyeket a' T. fordító így magyarosított: „Minthogy némelly Urak, 's Nemesek a' hűséges szolgálatjokról szólló Adomány leveleikbe feleségeiknek neveket is bele szokták iktattatni, azért kérdés másodsor". (I. R. 48. cz. 40 l.) Hogyan jöhet elő az: „azért kérdés másodsor". Kifejezés, mikor ezt valami első kérdés, vagy: azért kérdés először sehol meg nem előzte? a' kútfőben talál-tató: „*ideo queritur ex Corollario secundo immediate praemisso*" eredeti kifejezés helyett, az „*ideo queritur secundo*" csonka olvasás, ha nem csalatkozom még a' nagy szorgalmu Kovachich figyelmét is elkerülte, és már az 1545dik évi Horányi Elektől hibátlannak vélt kiadásban is feltaláltatik. E' csonka olvasásról az említett rendszeres kiküldötség 1718dikban így vélekedett: „*Post Sum Ideo quaeritur vox secundo exmittenda eo, quod quaeritur primo, non praecessisset*". *)

Az I. R. 67dik czím-ben találtató ezen eredeti sorok: „*Nam licet frater praemortuus haeredibus ex suis lumbis descendentibus caruerit, haerede tamen substituto, qui successor legitimus appellatur, nondum defecit*". Így fordítatnak: „Mert jóllehet az előre meghalt testvérnek tulajdon ivadé-kából örökösse nem maradna is, ma-

*) *Observationes in Tripartitum Opus Juris Consuetudinarii Inelyti Regni Hungariae, per Commissionem Systematicam in Articulo 24. A. 1715. fundatam, hoc 1718. Anno Posonii celebratam elaboratae. M. S.*

rad mindazonáltal olyan, ki törvényes örökösnek neveztetik". (I. R. 67. cz. 2. §. 50 l.) A' „ha erede tamen substituto” szavak kihagyása az egész czikkely fejezetét érthetlenné teszi: mert hogyan marad az előre meghalt testvérnek törvényes örököse, ha tulajdon ivadékából örököse nem marad? és ha tulajdon ivadékából örököse nem marad, ki neveztetik akkor törvényes örökösének? ezekre felel meg a' „ha erede tamen substituto”. Kifejezés, tudniillik az előre meghalt testvérnek marad örököse úgy is, ha törvényesen örököst állít maga helyett, és ezen substitutus örökös neveztetik törvényes örökösnek.

Más fordítások jobban közelítenek e' czikkely értelméhez; ámbár nyilvánvalóságig meg nem fejtik. Az 1643dik évi kiadásban találatik: „Mert itt is (örökbe fogadásban) jóllehet a' megholt atyafiúnak, test szerént való örökösse nem marad, mind az által vagyon kire szállhasson jószágá” *).

Azt állítja a' T. fordító: hogy a' Gens nevezet alatt hazánkban egyenesen a' nemesek értődnek (77. l. *) De az meg nem áll: mert a' Gens nevezet alatt katonák is értődnek. I. Ferdinand Király 1528dik évi parancsolatjának ez a' czime: „Pewkry de Petrowyna Capitaneo Gentium nostrarum levis armaturae, fideli nobis dilecto”. **) Oda kell érteni Szent István Király azon törvényét, mellyben mondatik, hogy a' Gens Monarchiae ellen szolgál, vagy szolgáló bizonyyságot nem tehet (S. Steph.

*) Werbőczy István, Magyar és Erdély Országának Törvény könyve. Bartphae. 1643. 4. 125 l.

**) Caroli Wagner, Analecta Scepusii. Viennae, 1774. 4. P. I. p. 75.

L. II. c. 19.) És Keza Simon im e' kifejezését: „Árpád erat potentior gente” (p. 67. Ed. II. Horányianae) nem úgy kell-e érteni, hogy Árpád nagyobb hadi erővel volt? hogy a' katonák mind nemesek voltak volna, azt a' T. fordító maga sem vitatja. Sőt azt állítja: hogy Serviens magyarul annyit tesz mint szolga. Ezekről írja: hogy a' Fejedelem zászlója alatt a' Király oldala mellett harczoltak; a' nemesek serviensei pedig a' nemesek mellett szinte hadi szolgálatot tettek *).

A' II. R. 6. czimében ezen eredeti sorok foglaltatnak: *Huiusmodi constitutiones, ac leges presertim sanctorum Stephani, et Ladislai regum, qui catalogo Sanctorum adscribi digne meruerunt, uetustate nimia iam paene sint abolitae.* „Ezeket a' tudós fordító így magyarázta: „Az e'féle közvégzések, 's törvények leginkább pedig Szent István, 's Szent László Királyoknak törvényei (kik hogy a' Szentek közé számláltatnak méltán megérdemlették) az ő régiségek miatt majd úgy szólván felejdékenységbe mentenek”. (II. R. 6. cz. 9. §. 77. l.) A' *leges oblitae, abolitae* helyett hibás olvasás. Ezen kifejezés pedig: „*leges abolitae*”, nem jelent felejdékenységbe ment törvényeket. Veres Balás azon fordításban, mellyet 1565dikben kivonatban napfényre bocsátott, letétetett törvényeknek nevezi, így adván elő a' felebbi sorokat: „Ez feele szerzesek, ees thewrwenyek, kywalthkeppen Zenth Istvan, es Zent Lazlo Kyralye,

*) Nagy Bányai Perger János, a' Magyar és hazája régente. Pesten, 1831. 8. 81 l.

az nagy osagnak myatta, immar wgy mynth le tetettenek” *).

Más kiadásokban a’ leges abolitae erőtlen törvényeknek hivatnak. Az 1806dik kiadásban találattik: „E’féle régi szerzések, és törvények, jelesbben a’ Szent István és László Király törvényei (kiket a’ Szentek közé méltán számláltak és irtak bé) a’ felettebb való régiség miatt majd erőtlének kezdettek lenni” **).

A’ Privilegiumokról azt feszegeti a’ T. fordító: vallyon vissza huzhatja e’ azokat a’ Fejedelem vagy sem? (81. l. *) És

1) Helyesen állítja: hogy Verbóczi szerint azokat a’ Fejedelem helyes ok nélkül vissza nem huzhatja. Már a’ gondolkodás fő törvénye szerint sem lehet semmi is elegendő ok nélkül.

2) Huszti, Szegedi, Kelemen véleményeit hozván elő e’ tárgyban panaszolkodva írja: hogy e’ kérdés törvénytudóink és tanítóink által mind eddig parlagon hagyatott, a’ nélkül hogy csak meghatározta volna mi a’ Privilegium?

3) Igazán írja: hogy a’ Privilegiumnak a’ Római törvény szerint egészen más értelme és tulajdonsága volt, mint mi nálunk. Csak hogy előbb azt vitatta: hogy a’ Privilegium a’ Római törvényből veszi eredetét. (78. l. ***)

4) E’ kérdésbe szövi a’ malmokat is, melyekről helyesen állítja: hogy hajdan a’ királyi hasznok (Jura regalia) közé tartoztak. Kálmán

*) Magyar Decretum Kyt Weres Balas a’ deakból tudni illyk, a Werbewczy Istwan Decretomabol, mellyet tripartitomnak neweznek magyarra forditot. Debrecenbe, M. D. LXV. 4.

***) Verbóczi István, Magyar és Erdély országnak Törvény könyve. Posenban és Pesten, 1806. 8. 279 l.

Király Isó törvény könyvének 15dik fejezetében mondatik: „Placuit omnes pistrinas (pistrina, pistrinum, mola, molna, innend molnár, malom) praeter quas Sanctus Stephanus Rex donaverat „solio Regali reddere”.

5) Az meg nem áll, ámbár figyelmetes megfontolás után mondatik: hogy csak azon Privilegiumok voltak vissza huzhatók, mellyek a' királyi főbb jussoknak és hasznoknak, vagy az Ország polgári alkotmányának sérelmére, vagy a' törvények ellenére czéloznának. Hányszor történt, hogy a' Királyok nem az itt' előszámlált okokból huzták vissza a' Privilegiumokat? hányszor írja a' T. fordító Verbóczi után csak a' II. R. 14dik czimben: hogy némelly Királyok Privilegiumai egészen más okból nem tartatnak?

6) Voltak Sigmond Király Vidik Decretumának 10dik czikkelye szerént Privilegialis Fassiók is. Ha ezeket a' felek köz akarattal megmásolták, vagy megerőtlenítették; azért a' polgári alkotmány sérelmet nem szenvedett. Mert az meg nem áll: hogy csak a' Fejedelem adhattott Privilegiumot.

A' latán kiadásokban II. R. 14dik czimre im e' jegyzet tétetik: „Negat Turóczi in Ungaria sua Compendio data pag. 145. Colomanum unquam Ecclesiae Waradinensi praefuisse: Idque non improbabiliter”. Pedig Turóczi László a' felhozott helyen a' nélkül, hogy Kálmánt említené azon Szent Istvántól felállítatott Püspökségek számát vizsgálja, mellyek az Esztergomi Széknek alája voltak vetve *).

*) Ladislai Turóczi, Ungaria suis cum Regibus compendio data. Tyrnaviae, 1768. 4. pag. 145.

A' T. fordító e' tárgyban saját jegyzetét így adja elő: „Az újabb Historikusok már nem tartják azt, hogy Kálmán Király Váradí Püspök, hanem hogy inkább tanúlt ember, ki a' jó könyvekben gyönyörködött volt légyen. Lásd TT. Virág Benedek Ur Magyar századjainak I. Könyv. 160. lap”.

Tegyük fel meg nem engedve: hogy Virág Benedek századjaiban az egész új. írói sereg köz véleménye foglaltatik, még sem védhető a' T. fordítónak állítása: mivel Kálmán Király életéről nem az új véleményekből; hanem hiteles kútfők után kell ítéletet hozni.

a) Kéza Simon hiteles Krónikájában mondatik: „Qünwes enim Kalman est vocatus, cum libros habebat, in quibus vt Episcopus legebat suas horas”. *)

b) A' Bécsi képes Krónikában is, melyet Turóczi János kiadott, foglaltatik: „Könyves Kalman appellatur eo, quod libros habebat, in quibus horas canonicas vt Episcopus persolvebat” **).

c) II. Orbán Pápa Kálmán Királyhoz 1096dik év felé írt levelében beszéli: „Retulit enim nobis Venerabilis filius noster Odilo, S. Egidii Abbas, strenuitatem tuam praeter secularem, qua praecellis industriam, scripturis etiam ecclesiasticis eruditam, et quod potissimum iudiciariam condecet potesta-

*) M. Simonis de Keza, Chronicon Hungaricum. Edit. Horanyianae. pag. 98.

***) Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptorum Rerum Hungaricarum. Vindobonae, 1796 fol. Apud Thauróczium P. II. c. 62. p. 138.

tem, sanctorum canonum pollere scientia' *).

Hogyan lehet ezekből azt következtetni: hogy Kálmán Király csak a' jó könyvekben gyönyörködött?

Különösnek találja a' T. fordító: hogy Verbóczink II. András, IV. Béla és IV. László Királyok pecsét változtatásaikról nem emlékezik (83. l. *). Holott másutt okát is adja, miért nem emlékezik Verbóczy ezekről **). Az 1402-dik évi ítéletből ***) világos, hogy a' hármaskönyv törvényes bevétele előtt Salamon Király óklevelleit erőtleneknek nem tartották; most még sem volnának használhatók a' Jus védelmére, vagy ostromlására.

A' következő 84dik lapon a' többi jegyzetek közül említésre méltó:

1) Hogy a' Patarenusok Patera várostól származtatnak.

2) A' Patérenus nevezetről mondatik: hogy I. Lajos Decretuma előtt találtató hasonló óklevelben nem olvastatik.

3) Az Esztergomi Érsek Familiarisai bizonyos udvari embereknek vagy is hozzá tartozandóinak fordítatnak. Meg kell itt' is némellyeket igazítani:

a) Az 1160dik év felé Lionban (Lugdunum) eredett és az Anyaszentegyháznak utóbb sokat alkalmatlankodó Patarenusokat nem lehet Patera várostól származtatni. „Paterini dicti haeretici

*) Georgii Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budae, 1829. 8. T. II. p. 13.

***) Perger János, Bevezetés a' Diplomatikába. 1821. 8. II. R. 55 l.

***) Josephi Koller, Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii, 1784. 4. T. III. p. 228—252.

Valdensium sectarii. Patarenos se nominant veluti expositos passioni". *) Ezen az Egyházi történetekben eléggé ismeretes Valde Péter Lioni gazdag polgár eretnekségének követői neveztetnek : Valdenses , Pauperes de Lugduno , Lionistae néven is; máskép' mivel faczi-póben jártak , faczipó pedig franczia nyelven Sabot , innend Sabotiaknak is hívottak.

b) Az mindegy akár találtatik a' Patarenus nevezet a' törvény tárban I. Lajos Decretuma előtt , akár nem. Elég hogy Verbóczi munkájának eredeti kiadásában olvastatik : „Quod ubi in regno nostro Boznae innumerabilis multitudo haereticorum et Pateranorum pululasset”.

c) A' Familiares nevezet nem jelent bizonyos udvari embereket , vagy is hozzá tartozandókat; hanem egyenesen szolgálakat. Ez a' T. fordítótól az 56dik lapon felhozott III dik András Király 1300diki ókleveléből is világos.

A' 90dik lapon a) alatti jegyzetben.

1) Haszontalanság volt vitatni : hogy az Ulászló I. Decretuma 96dik cikkelye még a' törvény előtt kiadatott Transsumptomokat is kötelezi : mert ha a' törvénynek vissza ható erőt tulajdonitunk , úgy minden nem octavale transsumptum ha e' törvény előtt készült semmi Just védő vagy tagadó erővel nem birhatna. Vagy nagyobb erejű-e a' Transsumptum octavale , mint a' Transsumptum originale ?

2) Haszontalanság volt a' N. M. királyi Kuria azon ítéletét : hogy a' másolatok másolatjai a' jus megtartására elégségesek , az 1723diki

*) Caroli Dufresne , Glossarium ad Scriptores mediae et infimae. Latinitatis Parisiis , 1734. fol. T. V. col. 260.

42dik czikkely rendelkezésével ellenkezésbe tenni. A' bizonyítás ugyan is rendszerént a' felperest illetvén, a' jus megtartására másolat sem kívántatik. Minden esetre fellehetett volna tenni: hogy 1735ben, midőn ezen ítélet hozatott, az 1723dik évi törvény, kivált a' Birák előtt nem volt ismeretlen.

A' köz tanuvallatás, mellyről a' T. fordító csak azt jegyzi meg: hogy már nincsen többé keletben (97. l. d.) törvény szerént is (Math. VI. D. 14. II. 27.) a' Vármegye közönsége előtt ment végbe. A' Vármegye közönsége is Communitas, ha a' vallatás ez előtt történt Communis Inquisitionak neveztetett. Erre elég példát lehet találni.

A' Collateralis tanuvallatásról szolló simplices, binae, trinae literae Inquisitionariae, ugyan azon tárgyban egy, két vagy három felé véghez vitetett vallatások, és azokon épült birói ítéletek; nem épen olly felette ritkák, hogy azokra mint a' T. fordító véli (99 l. **) akadni nem lehetne.

Azon tanu-vallatás, mellyet a' T. fordító Communis Inquisitionak nevez *), tulajdon magyarázata szerént is csak simplex collateralis Inquisitio, mellyben világosan mondatik: „In Comitatu Newgradiensi simul procedendo”. Azonban e' szavak az e'féle tanuvallatásbeli tudósító levelekben nem épen változhatatlanok. 1406dik óklevélben találtatik: „In dicto Comitatu de Beregh pariter procedendo” **).

*) Perger János, Bevezetés a' Diplomatikába. 1821. 8. 242 l. XIX.

**) Horvát István, Verbőczy Emlékezete. Pesten, 1819. 8. 51 l.

Azt könnyű észre venni : hogy a' binae literae Inquisitoriae ugyan azon tárgyban két felévéghez vitt tanuvallatásbeli tudósító levelek voltak. Egy 1412dik évi óklevélben találhatik: „Que sic facta fuisse exhibitione. . . . Inquisitionaliun unius dicti Conuentus Zoboriensis alterius Capituli Nitriensis ecclesiarum in demissis terminis emanatarum domino nostro regi ad suum regium literatorium mandatum rescriptarum declarans”. És alább valamivel: „Sibi juxta vigores preexhibitarum duarum literarum Inquisitionaliun penas in permissis Judicium et Justitiam preberi postularat” *).

(Folytatása következik.)

Lutzenbacher János,
Ügyvéd.

B) Külföldi Literatura.

Bilder des Orients von Heinrich Stieglitz. 1831. II. Band.

Ezen napkelet' képeit úgy lehet tekinteni, mint költői előadásokat 's leírásokat napkelet szellemében, mellyek nem egyedül a' képzelődés gyümölcsei, hanem egyszer'smind az ösmeretségé is napkelettel és ugyan a' fő népek szerint osztályozva. Valamint az első rész az Araboknak volt, úgy ez a' Perzsáknak van ajálva, 's az útósót kivéve, (Egy nap Ispahánban) apró lyrai nemű költeményeket foglal magában, mellyek az ó Persai napkelet ízlése szerint al-

*) Romy' Károly György, Monumenta Hungarica. Az az: Magyar emlékezetes irások. Pesten, 1816. 8. II. K. 297.

kottattak. Mutatványúl e' kis darabokat közöl-
jűk belőle :

A' haldokló Parsz (tűz imádó)
Vigyetek ki engem, holt zöld völgy felett
Arany sugárral a' szelid nap ég ;
Még egyszer vágyok fényt örvendeni,
Mig éjbe nem húny megszakadt szemem ;
Még egyszer innám hajnal illatot,
Mig fél nem idéz Ormuzdnak szava.
O mint ragyogsz te fény dicsőn nekem !
Vagy nem vagyok már tiszta részed én is ?

H.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1. *Kihalt Tudósok 's Írók.*

Julius' 31dikén Patakon hirtelen megbetegedett a'
cholerában, és az nap meg is holt Phys. és Math. tanító
Prof Kézy Mózes Úr, Zemplény, Borsod, Ungvár Várm.
Táblabírája. Született Fejér - Gyarmathon Szathmárban
1781. Novemb. 6d. A' megnevezett Tudományokat, mert
előbb ott Human. Prof. volt, 1813. Septemberben kezdé
tanítani, minekutána a' Collégium' költségén Göttingát és
Párizst (1810—1813.) megjárta. Napoleonnak menyegző-
jére írt latin hexameterei által, mellyeket Gróf Eszter-
házy József Zemplényi Fő Ispány Bécsben igen fényesen
nyomtattata, a' Nagy Heyne előtt már ismeretes volt,
midőn nála megjelent, 's ez őtet e' szókkal fogadta :
Nosco te... Versei újra fognak nyomtattatni, meg-
toldva mind azzal, a' mit a' felejtethetlen férfiu, iskolai
könyvén kívül, latinban és magyarban hagyott.

Kazinczy Ferencz.

Ezen jelentése után, mellyet Kézy' haláláról még
Aug. 19. maga kezével írva a' Tudományos Gyűjtemény-
nek beküldött, nem sokára u. m. 22. Augustushán meg
halt Literaturánk őszinek végsője Kazinczy Ferencz is,

szakadatlan foglalatosságban életének majd legutósó pillantáig, 's bezárta viszontagságokkal 's érdemei sokaságával nevezetes pályáját 72 eszt. korában.

Aug. 26. meghalt N. TT. Tittel Pál, az Egri Egyházi Megye Aldozó Papja, a' M. K. Egyetemnél az Astronomia Professora, 's a' magyar tudós Társaság rendes tagja életének 47. esztendejében. Az idő köz gyásza rosz hírek' hallására keményite el bennünket; de illy jeles férfiak' halála sok időre fájdalmas emlékezetet hágy maga után. A' magyar tudós társaság e' két igen nagy munkásságu tagjaiban pótolhatatlan veszteségét fogja sínielni.

2. R é g i s e g e k.

Ty Keörmeczy Byrák és Varasbely Polgarok feyenkintth ezthl akaram ertestekre adnom, jól emlékezhettek rea, menniszer immar intettelek benneteketh, hogy az my Kegelmes Wrunk Feyedelmünk hiúsége alá hayollátok es megh hodollátok de mind ez ideigys csak az nagy wakmerwseghre wetettetek magatok. Annakokaertth immar en is im ide erkesztem feletek az en kegnes Wram derek hadanal inttlek megis benneteket most legh wtozor, hogy wálaszszatok bizonios Keweteket hozzam wegezenek welem, es bekességes megh maradástok lezen az my kegemes Wrunk hazahelyektől. Toebzer en ennel soha nem irok, ha azt nem tseleksztyek, azt bizonniál el hygietek hogy mindgiarast reatok megek, Wárástokot Tartomaniotokoth mind porra tetetem thüzel emeztetem megh magatokoth fejjwerre haniatom felesegteket germeckteket Theökeök es Thatarok kezében adatom. Ebben bizoniossak legyetek hogy feyetekre keowetkezyk el nem kerülhetytek. Isten welünk.

Ex Castris ad Sanctam Crucem positus 26. April.
Anno 1605.

Franciscus Redej. m. p.

Originale.

Szolgálok Knek', mint kedves és jó akaro szomszéd Uramnak Isten minden kivansagha szerint vallo sok jokal algya megh Kdet ez uy esztendőben.

Kelletik Kdet ez levelem által megh tanalnom, mivel az levelem mutato eő Feülsége Füleky Hadnagyja. Komáromi Laszlo neveü ez elmúlt esztendőben eset vala Teörök

rabsaghaban, az honnan szegeny semmi utal ki nem szabadulhatot, hanem nagy sarczon ; igen beöcsnleted vitéz ember, kérem azért Kdet, mint kedvss szomszéd Uramot, engegye megh Kd neki az varost megh jarni, mely dologh Knek nagy beöcsnletire essik, ha Ktek, az eö Feölsege szolgait segiti. Ezel In Kdet sokaigh szerencsessen éltesse. Datum Carponae die 8 Mens. January Anno 1652.

Knek jó szível szolgál még él,

Szelenj Janos,
Honth Varmegyének Vice Ispánia m. p.

ab extus

Generoso Domino N. et N. Judici Primario Liberae atque Regiae Primariae Montanae Civitatis Cremnicziens. etc. Domino Amico et Viciono mihi plur. observan.

Originale.

Szolgálok Nagstokk és Kgtökk I-n sok iokkal aldgya megh Nagstok és Kgteket:

Nagstokat és Kgteket ez Levelem által requirálnom. Mivel ezen Levelem psentalo szeginy nyomorult Rab eüczim Kutty Pal, ez elmúlt esztendőkhben esset volt az Vaczy Törökök sanyaru Rabsagaban szinten nyolczad magaval, úgy mint edes Annyaval, öczeivel és szip apro Hügoczkaival, egyetemben Nemes Paloitaröl. Mely felöl describalt Kutty Pal nevö Eüczimnek sarcza eppen ezer negy szaz negyven forint, és tizen negy Réff Czimazin Poszto: mely nagy sarcznak, letitelire magatöl nem eligsiges livin „kiszeritetet az Nagstok és Kgmték kegyelmes Gratiaiahöz foliamodni” kerem annak okaért en is Nagstokat és Kgmteket allazatosan: legyen ellendö segitsigel ezen szeginy nyomorult rab Eüczimnek melyet megh cselekedvin Nagstok és Kgmték, aianlom enis Nagtokk, és Kgmtökk, holtomigh valo allazatos szolgálatomat.

Ezek uttan In tartsa és eltesse Nagtokat és Kgték is egissighben sok esztendeigh: Datum in Psidio Deregelj Palank: 7. 8bris Anno 1654.

Nagstokk és Kgmtökk allazatosan szolgál még él:

Palanky Vicze Kapitan,
Kutty Janos m. p.

ab extus

Spectabilibus Magis Generosis, Prudentibus ac Circumspectis Egregys Dominis Supremo Judici et Totj Senatui Cyvitatıs Körmecezıensis. Dnis Patronis mihj sincere obmis.

Observatio scribentis. Antiqui literam e scripserunt ad similitudinem litterae i, cum illa distinctione, quod cuspidi petasum apposuerint, unde si formosior sit scriptura magis accedit ad similitudinem genuini e nimirum i i c.

Originale.

Generosij Prudentes et Circumspectj Cives Dni Amici Viciniquē mihj observmi,

Salutem et Servitior. meor paratissima Comendöne. kigelmeteket ez dologh feleül keülletek ez levelem altał megh talalnom: Ez az segin Rab Cizmadia Marton neweö (a ki az eleüt it Varbelj solga uolt) es elmult esztendöben mikor az Zolomi Jossaghot as Poghani Teöreök elrablotta uolt, eöjs Kemini Rabsaghaban eset uolt Esterghomi Varban, amel nagj keserues saniarusagha utan meg sarczolnam en attam sas forintot neki amelet be adot Poghnanak magha feje ualtsaghaba harom sas hatuan forint az sarcza, mel Pinst segin legin nem tudná honnan meg fizetnj kinszeritetik Kketis megh talalnj, kerem Kket azon touab ualo solgalstomert, engegie megh ennek az Cismadia Martonak: jeueö Vasarnapon sentegyhas eleüt alnj, es promotiual lenni seginek, azon is kerem Kket hogy engegie megh vasruhában hazonkent jarnj, en felelek efeleül, hogj ez nem czauargho, hanem igaz jaratbelj jambor legin. Mel Kknek hoza mutatot jo akaratiuert es kegielmesseghiert, enis minden dologhban megh igiekezem solgalnj Kknek. In eltese Kket. Datum in Arce Zolom die 12 Xbe A. 1651.

G. P. et Cir. Dnib. Vris

Amicus et Vicinus ad seruiendum Parat.
Joannes Ebecskj,

Substitutus Vice Comes Comttus Zolien. et Arcis Zolom et Dobrona Provisor. ab extus Cortesia solita

Generosis Prudentibus etc. etc.

Copia Copiae

Szolgalatomath ajánlom Keglmetekk. es az ur Istenteöl sok
jokat kéuanok Kegltekk. szerencsésse megadattnj.

Az méltóságos Lippay Gyeörgi Eszterghami Ersek ur
eö Ngha Kapronczaj Palko neuö jobbágia, meli az Teü-
rökiektül elfoghatot uala Esztergami Varanak Reménj Töm-
leczeben niomorgo kereszténj Rabokk. kezességhe ki jött,
erös kereszténj hitére megeskütt, hofi huszad napra be-
megie, es az kezeseket ne hadgia megh karositani, de
hytet megh szeghuén mind az mai napigh is be nem nizez,
az kereszténj Rabok kezeseket, ugi meghvertik, hofi az
nagi verések miatta, ketten is megholtanak miatta. Kérem
azokáert Klteket, az Fidefragust Kapronczaj Palkot adgia
Ktek kezébe ez leuelem megado Rab kezessikk., minden
kisedelem nélkül. Eltesse In sokaigh jo szerenczés Egés-
séghe Kteket. In Nemczi dje 26 May 1652.

Knek tiszta szibül szolgall

Szeülleüssi Janos.

Copia Copiae.

Keüszeünetem után, adom tudására az kiknek illik,
's kéuantatik miuel ez levelem psentáló Tatai Kis János,
és Trombitás Hänzli niaualias keresztén Rabok Eszter-
gamba niomorgo töb Rab tarsokkal ez elmúlt felseü na-
pokban az Török Pogánsághnak lettek és attak magokat
kezeseknek, egi heti hagiöt tükéletlen Kopronczaj Pal
neuö Rabert, az ki sem hitit, sem Istenit, sem az jo
keresztenségétt, és érette niomorgo sok keresztén Rabokk
sanariuságit nem gondolta megh, elszökeüt, kezesegbe
hagiua társait, kinek keressése utan mennek, az holot
feltalalnak. Minek okáert minden joakaroimat kérem, igaz
járatbeli Rabokk tartua lenni niaualiasokat nem csak be-
kéuel boczássák, és boczátassák, hanem az holott azt a'
hiti hagiöt Kapronczait megh talaliák, kezekbe kiadgiak,
hofi kezeseghi alól szabadulhassanak az sok keresztien
Rabok. Psen perlectis, Exhiben restititis, Datum Uyua-
rini 21 May Anno 1652.

Ersek Uyvári Substitutus Kapitani

Eszterhaz Sigmund.

Közli Kacskovics.

3. A' *XVIdik, és XVIIIdik századokból töredék levelek, mellyek eredetben feltaláltatnak nemes Kornéli Nemzetség' jeles Levéltárában.*

I.

Stephanus dei gracia Rex Poloniae, Magnus Dux Lituaniae, Russiae, Prussiae, Masouiae, Samogitiae, Liuaniaeque zc Dominus, nec non Transilvaniae Princeps.

Egeregie Nobis dilecte, Salutem et gratiam Nostram Regiam. Izenteonk Kegdnek Bathory Peterteol ez minap Bornimisza Janostul is, megh erttuin az mi zolgalatunkra ualo io zandikyatt; melliett mi ioua hagyuan intieok Kegdett maragyion megh abba az io indulattba es menteol iob zerrel hamareb lehet my hozzank ieoyeon be. Loniay Albertal egietemben. Vgy hogy ittis megh niugoduan: az my zolgalatunkra mind magatok louatok alkolmatosb lehessen. Az mellett ha my is hyres es neuezetes uitezleo emberekett hozhattna el uelle, igen kedves dolgott chielekednek minekeonk Kegd. merth gyuelvez es elegies zolgalo nipett ittis elegett thalalnank, az Kegd keolczigett munkayatt mi hiaba nem hagyjuk, es valakikett hoz Kegd. azokra fizetese liszen, Az my kegielmessigeonkbe megh nem fogyattkozik. Datum in arce nra Regia Grodnen, trigesima prima die mensis Marty, anno Domini millesimo quingentesimo octogesimo, Regni uero nri quarto.

Stephanus Rex m. p.

kivülről: Egrégio Joanni — — de — — zc Nobis dilecto.

III.

Nemzetes Nagos nekünk jó akaro Aszoniunk.'

Regtül fogván kevánt idő, ora, es alkalmatosság most virradvan ránk az szomszedsagba, hazánk veszedelmere agiarkodó s-meg dühött Poganiság ellen, sok alázatos instantiankra, az mi kegls Vrunk és Felge, kegls Attiai oltalmát akarja njuitani, ugj hogj az eő Felge ben leuő es ezennel ellenkező szamos szep Armadájával megedgjezván, szegeni hazánkat verünk hullásával is oltalmazzuk, mire nezve az personalis Insurrectio felől meltoztatott kglssen paranczolni. Kegdet azert edes Aszoniom akaram bücsülettel requiralnom es kernem hazájához valo szeretetihez képest az personalis insurrectioval, mivel Kegd maga nem

jöhet, mentül szeresseb s - feletteb vitezlő rendett juxta arclum 21. Ai. 1622 küldgiön , egj jo Kapitanint rendelni eleikben , hogj pro 8. affutur mens. 7br az harangodon Szerenczhez nem mesze comparealhassanak , es ott generalis szemeliem szerint megmustralvan , több böcsülletes nemes Varmegiek s - Vrak , es Vr Aszoniok hadaival , oda mehessünk az hova szegein hazank oltalma fogia kevanni , s - tehessünk ollj szolgálatott , egj ideig annak arnika alatt edes honnjunkban s - hazankban . csendes bekessegh' megmaradhassunk , olj készülettel jöjiőnek pedig társzekerestül legalab egj holnapra valo elesse s - költsegek legjen , vagj ha az szükseg ugj kevannia tovabis subsistalhassanak ; az szegenisegnek terhe s - alkalmatlankodtatása nélkül : In reliquo In eltesse Kgdet jo egesseghen . Datum ex Castris ad Rakamoz die 18 Aug. 1660. Kegdnek Becsüllettel szolgál.

Grof Hadadi Veselényi Ferencz. m. p.

Kivülrül: Nemzetes es Nagos — — Klara Aszszk, nehaⁱ Tekentetes es Nagos — — Sig. U. megmaradot Eözvegie- nek , nekünk jo akaro Aknak adassék.

II.

Egregie domine , et amice obseruan , Salutem , et servity commendation. Myvelhogy az Vristennek eluigezet rendelésebeol jegzettem magamnak hazas tarsul az nihay Nagságos Bekes Gasparnet Zavkandy Anna aszszont , millinek tisztesseses eoreome napiath egyenleo akaratbol uigezteok Craccoban Pinkeosd hauanak tizenharmadik napyan lenny. Illien zükseges es eoruendetes dolgomnak eleouite- lin teob Vraym es barathym keozeot Kegdetis akaram megh talalnom hogy az eo jelenlitiuel egicbek keozeot en is tiz- telkedhessem. Kyrem azert Kegdet hogy az en illendeo ki- risemet ebbe megh ne zegije , hanem legyen jelen az feleol neuezett helyen es hagyot napra Kys hasonlo baracsággal es zolgalattal mynden ideokban Kegdnek halalhasak megh. Tharcsa megh Isten Kegdet. Datum in — — — Rigensi 16. die Marty 1582.

Vysselenj Fr. Na.

Kivülrül: Egregio domino Joanni — — S. Regiae Mattis aulae familiari , domino et amico observand.

közli Dankó János
nemes Arad Vármegye' Levéltárnoka.

4. *Magyar Atlásrol való Jelentés.*

Minden akadályok mellett is ígéretem szerént elkészítvén Augst. végire a' Magyar Atláshoz tartozó Föld két Fél golyóbisa, Spanyol's Portugallia, és Frantzia Országok Mappáit: kérettetnek általam alázatosan az előfizetést beszédő Titt. Urak, hogy a' közönséges papiroson lévő ezen 3 mappákért a' 3 V. forintokat, a' különös finom velinen lévőkéért pedig az 5 V.ftkat mentül előbb lehet beszédni, és megküldeni ne terheltesse nek, hogy a' készülendőkre nézve némi némű könnyebőségül szolgálhassanak; és hogy ezen már készen lévő földképek bizonyos alkalmatosságoktól mentül előbb megküldethessenek. — Minthogy pedig a' jövő esztendőben szándékom a' Titt. Előfizető Urak neveit is részbe metszeni, kérettetnek, hogy ha új előfizető Urak találkoztak, vagy valakik elmaradának azoknak neveiket is egyszer'smind megküldeni méltóztassanak. Én különben olyan szorgalommal kívánom a' következő mappákat is metszeni, hogy kevés számú Előfizetőimnek inkább szaporodására (mellyre nagy szükségem van) mint elmaradására tarthassak számot.

Karacs Ferentz Rézmetsző,
és a' Magyar Atlás kiadója.

5. *Petrózái Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában megjelent új könyvek.*

18) Erköltsi Tudomány a' Katona számára írta Tomkaházi Tomka György Cs. kir. Al-Hadnagy. Ajánlva van N. Mélt. Gróf Reviczky Adám Ur Udvari Cancellar. Ó Excellentiájának.

19) Agenda az az egyházi Hivatalbeli Foglalatosságok módja. Készítette és kiadta az Augusztai Hitvallást követő Evangelikusok Dunántuli Szuperintendentziáján. 4. rétb. ára 4 for.

20) Ezer egy Éjszaka. — Arab Regék fordította V.—Mihál, VII dik Füzet ára borítékba füzve 30 kr.

21) Evangelikus Fiu és Leány gyermekeknek való képes ABC- és - Könyv.

22) Trattner és Károlyi Nemzeti Kalendárioma 1832. eszt. 18 dik esztendei folytatás. — Kötve 14 kr. ezüstpénz.

VIII. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Holéczy. Emlék-oszlop a' hét esztendő's háborúról. 3 lap.
- 2) Udvardy János. Az Útakraól. 20 lap.
- 3) Tokody. Tacitusról, és a' Caesárok által Rómában felállított Kormányról. 24 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

K ö n y v - v i ' s g á l a t.

Lutzenbacher János. Magyar Törvény-Tár, melly magában foglalja Nemes Magyar Ország' Hármás - Törvény - Könyvét, mellyet felsőbbi Rendeléseknél fogva írott törvény gyanánt készített Verbóczy István; mostan pedig megmagyarosított, 's némelly jegyzésekkel megvilágosított Nagy - Bányai Perger, másképp' Pergel János, a' Tekintetes Királyi Törvényes Táblánál Ügyvéd, 's Tekintetes Heves Vármegyének Tábla-bírája. 83 lap. (Folytatás).

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

H. Bilder des Orients von Heinrich Stieglitz. 119 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Kihalt Tudósok 's Irók. 120 lap.
- 2) Régiségek. 121 lap.
- 3) A' XVII-dik, és XVIII-dik századokból töredék levelek, mellyek eredetben feltaláltatnak nemes Kornéli nemzetség' jeles Levéltárában. 125 lap.
- 4) Magyar Atlásról való Jelentés. 127 lap.
- 5) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.

(Koszorú 1831dik eszt. VIII-dik Kötetéhez egy ív.)

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1831.

IX. KÖTET.

Tizenötödik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.



Deák L. Schönbauer del. Pedeoné

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

P E S T E N ,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN,



É r t e k e z é s e k.

I.

Egy fordulás az Alföldön.

Ezen kis útazásban nem igen fognak szép tájékok leírásai előfordulni; mivel az útazás csak nem egészen tér földön ment és csak itt, 's ott jutott az útas hegyes vagy erdős vidékbe. A' térvidék — ha bár szép is — csak tér vidék marad, 's a' mit egyszer irt volt valaki, ha csak ugyan azon egy leírást nem hordja elő mindég, többet írni nem iger. lehet. Ellenben az erdős és hegyes vidék minden lépéssel új környékeket, 's új, még nem látott tárgyakat mutat. Itt sűrű erdők, amott, egy nyilás a' fák között, mellyen által valamely elrejtett falucskára szép kilátás van, odébb egy tisztás a' bokrok között, mellyen marhák és juhok legelnek: továbbat cserével bénótt bérczek, majd pedig kopasz kősziklák, mellyekről néhol puszta váracskák omladéka néznek alá az útasra. Lehetetlen hogy meg ne hassák akármelley érzékeny útas szívét az ilyen vidékek, 's ha még az, ezen tájakat le is akarja írni, lehetetlen még az is, hogy azokat hidegen és érzéketlenül írja le: ilyen helyen akarhatja ellen is poeta az író. Ellenben ha valaki valamely térvidék leírását poetai tonusra akarná erőltetni, méltán reá illene Horatius ezen mondása:

Humano capiti cervicem pictor equinam

Jungere si velit et varias inducere plumas
Spectatum admissi ritum teneatis amici

mellyet meg kell tartani, ha bár Horatiusi verseket nem ír is valaki. — A' ki mulatságból utaz, 's olly szerencsés hogy magától függ útnak való indulása idejének meghatározása, az ősszel utaz-zék, ez a' legszebb idő az utazásra, ekkor akár-melly tájék inkább ékeskedik festői színekkel és formákkal mint másszor. Tavasszal és nyáron a' fák leveleik egyforma színük a' gyep-pel, 's távolra egymástól csak az árnyékjok különböz-teti meg, ellenben ősszel, minekelőtte levelei-ket elhullatnák a' fák, ezeknek és a' bokrok-nak is sokféle nemeik egymástól nagyon különböz-vén sárga, veres, zöld 's barna leveleikre néz-ve, mellyek mindenfelé igen kellemetes külömbözéseket mutatnak a' szemnek. Ha már illy szép illyenkor a' térvidek, mennyivel inkább kellemetesebb a' hegyes tájokon való utazás, a' hol a' természet a' hegyekre, 's az azok között való völgyekbe megszámlálhatatlan, egymástól különböző nemű plántákat, bokrokat és fákat plántált, mellyek természeteknél fogva színekre nézve különböznek egymástól.

Illyen őszi idő tájban indult meg ezen úta-zás írója Kalocsából, a' mint a' várost elhagyta, azon kívül mindjárt jobbra a' város alatt elfolyó Vajas vizének nagy kanyarulatja van, mellyen itt egy lábos fa híd visz által a' tulsó félre. Ez a' Vajas vize meglehetősen széles, Fokthó helység-nél foly bé a' Dunából, 's Bática és Dusnok fa-luk mellett aláfelé menvén Bogyiszlo és a' régi Sükösd faluk között foly vissza ismét a' Duná-ba: a' Török járás előtt Kalocsa városának nagy virágzására volt ez a' folyó, mert akkor apró hajók jártak rajta a' város alá, mellyek annak kereskedését nagyon felemelték, meglehet hogy akkor mesterséggel volt hajókázhatóvá téve, a'

minthogy Várdai Péter a' ki 1481—1501ig volt Kalocsai Érsek, az érsekség megyéjében folyó más vizet is hajókázhatóvá tett *). A' sok áradásbéli kiöntéseivel most már annyira elöntötte a' Duna iszappal, hogy apró hajókat sem bir el, azomban áradásokkal néha olly nagy, hogy a' legnagyobb terhes hajók is eljárhatnának rajta. Bél Mátyás a' nevezetét a' vájás szótól eredeti, 's ollyan formát láttatik gondolni, mintha vájás vagy ásás által eredvén ezen víz árka, a' nevezete helyes volna. Első tekintettel e' dolog valóságosnak is látszik, csak az a' baj, hogy mikor a' magyarok Árpád alatt hazánkba bégjövén legelőször erre a' tájra szállottak, már akkor a' Vajas folyója meg volt, és akkor is Vajásnak neveztetett, a' mint Béla Király nevezetelen jegyzője krónikájából megtetszik **). „Dux autem Arpad et sui nobiles etc. . . . ad partes Budrug pervenerunt, et juxta fluvium V o y o s Castra metati sunt”, melly szerént a' magyar v a j á s szótól aligha vette nevezetét, mert ha valóban a' föld kivájása által vette volna is eredetét a' magyarok előtt itt lakott népek által, mikép tudhatták azt a' magyarok mindjárt első ide jöttekkel, a' kiknek kisebb gondjok is nagyobb volt akkor annál, hogy egy csekély folyónak eredetéről tudakozólódtak, 's historiai vizsgálódásokat tettek volna felőle. Azt sem lehet gondolni, hogy ők nevezték volna így ezen vizet, mert tudjuk, hogy a' melly helyeket már megnevezve találtak, azoknak neveik mái napig is jó formán megmaradtak. A' nevezetelen jegyző említett szavai még egy más nevezetes kérdést

*) A' Mosztongát Bácsnál.

**) A' XLIdik czikkelyben.

hoznak itt előmbe a' mint az a' parus Budrug-ról is emlékezik. Tudni való hogy Bodrogh Vármegye hazánk egyik vármegyéi közül való, de olyan, mellynek valóságos fekvése hogy hol volt, elhatározó módon a' mi időnkben nem tudatik; Bombárdi igen öszve zavarva ezeket írta róla: „Bodrogiensis Comitatus . . . in ripa Danubii extenditur. Frustra proinde sunt, qui eum ab amnis Mari ostio porrigi, secundo Tibisco ajunt. . . Timon suo more acute observat, infra Torontaliensem ac Temesiensem situm fuisse. . . . Adde; locum pro Comitatu hoc nusquam alibi in Regno reperio. . . Restitutae utcunque suo positui Provinciae limites hos ponimus: ab Occidente Sirmiensem et Bachiensem, a Septentrione Torontaliensem ac Temesiensem, ab Oriente Severinensem Comitatus, a Meridie Serviae Regnum, interlabente Danubio objectum, longitudo latitudoque nonnisi Divinis cognita esse creditur. Qui ab interiori Torontaliensis Comitatus margine, puta amne. . . Custode . . . ultra Ujpalankam in duodecim milliaria longitudinem, in quatuor latitudinem porrigat, commode Severiniensi Temesiensique Banatui consulat. Nobis porro divinare non libet: *) mellyek szerént Bombárdi Bodrogh Vármegyét oda helyhezteti, a' hol most a' Német Banátusi és az Oláh Illiriai határnok Regimentek kerületeik feküsznek. Vályi **), Bél Mátyás után azt írta, hogy a' Duna és Tisza ezen Vármegyénél foly öszve, mellyért Bodroghnak neveztetett, melly a' Wode Roch Tóth szavaktól jön, mellyek annyit tésznek mint vizeknek szarva: és

*) Topographia magna Regni Hung. pag. 554.

**) Magyar Ország leírása 1. Rész 229. lap.

így Béél és Vályi szerént a' mái Bács Vármegye alsó részét tette volna, azt irván Vályi, „hogy fekszik a' Duna és Tisza között . . . határosok vele napkeletre Bács Vármegye, napnyugotra pedig Temes Vármegye, északra ellenben Tóth Ország”. E' nem úgy van, mert ha a'kép feküdt volna a' mint Vályi helyezettette, úgy Bács Vármegye északra, Tóth Ország napnyugotra fekszik, Temes pedig, melly ide napkeletre esik, semmiképen sem vétetődhetik Bodrogh Vármegyével határosnak, mert először a' Tisza vize, azon tul Torontál és még azon belől fekszik Temes Vármegye. — Magyar Ország legujabb föld leírója T. T. Doczy Ur halgat Bodrogh Vármegye helyeztetéséről: azomban úgy vettem észre, hogy átaljában mindenek abban a' vélekedésben vagynak ezen Vármegye fekvéséről, a' mellyben Béél és Vályi voltak. Ezen kétséget igen könnyen eldöntik Béla Király nevezetlen jegyzőjének említett szavai: *ad partes Budrugh per venterunt, et juxta fluvium Vojos Castra metati sunt*, mert ha a' Vajas mellett szállottak táborba, melly a' Bodroghi vidékben folyott, úgy Bodrogh Vármegye egy részének a' Vajas mellett kellett feküdni, és így ezen emlegetett Vármegye Bács Vármegye alsó részében a' Duna és Tisza öszve folyásánál, a' Vajas víztől távol nem feketett, melly szerint T. T. Katona Ur a' Kalocsai Érseki Fő Megye leírásában *) nagyon helyesen írta, hogy Bodrogh Vármegye nem Bács alatt, hanem felette feküdt és Solth Vármegyével, — melly Dömsödnél kezdődött — volt határos, 's Apáthi — a' mai Apatin, — Bezdán, Baracska, Baja, Jankovác, Almás, Szabadka, Senta és az a' földköz, melly Turjáig

*) Parte 1. pag. 82.

terjed el, feküdt benne. I. Leopold Cs. és Királynak 1665. az akkori Magyar Véghelyek Fő és Al-Kapitányaikhoz intézett parancsolatjából, mellyben a' nevezett Érsekség birtokainak leírása foglaltatik, a' Solth Vármegyében feküdt birtokok között legalsóbb helységek a' Duna felől Miske és Hajos, a' Bodrogh Vármegyében említettek között pedig leg feljül esnek Dusnok a' Dunához közel, 's a' Kalocsáról Bajára vivő ország-útnál fekvő Ild — ma Hildi pusztá, — melly pusztá, és Dusnok határa, határos Hajassal: leg alsó helysége pedig volt ezen Vármegyének színté a' Duna felől a' Háj-Szent-Lőrinczi Prépostság *) 's a' mellette feküdt mező város, a' mai Szonta Apatinon alól, a' mint a' megtetszik Mátyás Királynak 1460. kiadott egy némelly okleveléből, mellyben így szól Oppidum Háj Szt. Lőrincz locum scilicet sedis iudiciariae Comitatus de Bodrogh, mert a' Vármegye határain kívül feküdt más városban bizonyosan nem tartotta törvényszékeit. II. Ulászló Király, Várdai Péter Kalocsai Érseknek, a' Háj-Szt. Lőrinczi Prépostság eránt hozzája beadott nyilatkoztatását, 1494. Bodrogh Vármegyéhez küldötte, hogy a' Vármegye a'hoz tartsa magát, mellyet nem tett volna a' Király ha más Vármegyében feküdt volna Háj-Szent-

*) Hogy ez a' Praepostság mikor és kiáltal fundáltatott? azt tudni nem lehet, annyi bizonyos, hogy 1212. már virágzott, mert III. Inocentius Pápa egy némelly ebben az esztendőben kiadott oklevelében emlékezik a' Praepostjáról. Katona Hist. Crit. Tomo V. pag. 138. Ezen értekezés írója 1811ben Szontán lévén, a' régi templom pusztult falait látná, a' mostani új helységen kívül a' Szontai halász tanyához vivő út mellett. Eppitetése módja a' régi Gothusi, de együgyű és minden cifraság nélkül vala.

Lőrincz. Ha a' most előadattakat megfontoljuk, úgy a' hajdani Bodrogh Vármegye fekvését és kiterjedését már megtudtuk: Dusnoktól fogva egyenes lineában a' Tiszáig Szeged városa határan alól, volt a' Vármegye felső határa, az alsó pedig a' Duna mellett való Háj-Szt.-Lőrincztől vagy a' mái Szontától fogva egyenes erányban a' Tisza mellett fekvő Földvárig, a' mi pedig ezen lineán alól a' Duna és Tisza között, ezen vizeknek öszve folyásokig fekszik, a' volt a' hajdani Bács Vármegye, mellyet az is láttatik erősíteni, hogy épen a' most meghatározott régi Bács Vármegyét magában foglaló részt, a' Telecskai halmokig kiterjesztve, magában a' mái Bács Vármegyében is a' magyarokból és ráczköböl álló régi vagy eredetibb lakosok, megkülömböztetve mindég a' Bácskaságnak mondják, a' Szivacztól a' Tisza felé elnyuló halmoktól fogva való felső részét pedig a' mostani Vármegyének Telecskának nevezik.

Kalocsától fogva Baja felé több utak visznek: a' legközelebb való Bátyának, a' Fajszi határon keresztül — melly a' Segszárdi Apátúrsághoz tartozik, a' mellynek Praedialistái voltak a' Faisziak a' Törökök bejövetelek előtt — Dusnoknak, ó Sükesdnek, Szt. Istvánnak, 's úgy Bajára. Erre ritkán és csak száraz nyáron lehet járni, mivel áradásokkal a' Duna erre a' határokat elönti, azomban, ha nagy víz nincs is, annak a' ki nem jártas erre nem igen bátorságos a' járás, mivel a' víz-ereken hidak nem lévén, a' mélyre mehetne az útas. A' Bajára vivő utak között a' legkellemetesebb, itt 's amott bokrok között menvén az, 's a' Duna mellett elnyuló erdőkre is szép a' kilátás. — Másik út Kalocsától a' térségen keresztül egyenesen Miskenek megy, de erre is csak száraz időkkel le-

het járni, áradásokkal pedig nem. — Leg bátor-
ságosabb, de legtovább való út, a' Halomi pusz-
tának 's onnét Miskének visz, de áradásokkal
mikor nagy a' víz, a' míg ide is elhatván erre
sem lehet járni, egyéb ollyannak a' ki ide való
's minden dombos hátakat esmér. Ha az útas
Kalocsától egyenesen Miskének megy, úgy min-
denütt lapályokon 's víz ereken — mellyeken
néhol magas hidak vagynak — visz az út, mel-
lyen másfél órai kerülgetés után eléri

M i s k e

Falut, mellyet a' legrégibb idóktól fogva
a' Kalocsai Érsekség bir. A' Törökök bėjöve-
te után valamely nemes nemzetség foglalta el,
melly róla magát Miskeynek nevezte, de a' tizen-
hetedik század elején elzalogosította; miolta pe-
dig a' Kalocsai Érsekség ismét helyre állott a'
Törökök kiverettetése után, azolta ismét az
Érsekség az Ura. A' Vajas vizéhez közel esik,
derék helység, lakosai megmagyarosodott Tóthok,
kiknek számok 2065 Catholicusra, 3 Reforma-
tusra és hét Zsidóra megy. Határja három nyom-
ásbéli fekete téres földből áll, mellyet az ár-
víz gyakran elönt: szőlleje is van. Mindenféle
gabonája terem, mellyet lakosai Fokthóhoz hor-
danak a' Dunán oda úszó hajókra, vagy pedig
Bajára eladni: a' régibb időkben itt sok gabonát
szedtek öszve a' kereskedők, de mivel a' Pest
Vármegyei lakosok gabonájok árát már most
igen csak a' Pesti piaczhoz szokják szabni, nem
igen esik itt hasznos vásárlás. Szarvasmarhákat,
juhokat, sertvéseket 's t. e'f. tenyésztetnek. De-
rék temploma, szép parochialis háza van; a'
Vendégfogadó meglehetős épület, 's többnyire
jó korcsmárosok vagynak benne, a' kik jó éte-
lekkel és italokkal tudnak szolgálni azon okból,

hogy az Országút ezen menvén keresztül az útásokat magokhoz szoktassák.

Miskétől Hajósig valamivel hátsabb helyen megy az út, 's nem olly lapos mint Kalocsától Miskéig, de azért a' szántóföldek még is sok helyeken vizenyősök. Hasznos volna, ha itt is, úgmint Morva országban láttam, minden gazda táblája mellyékét felárkolná, a' földek közepét pedig dombosabbra töltené, úgy hogy a' széleik lejjebb hagyódnának hogy a' víz jobban lefolyhasson róllok: az árkok nem csak azért volnának hasznosok, hogy a' víz beléjek folyván a' földbe vetett gabonát nem routaná meg, hanem azért is, hogy az árkokból kiásott kövér iszap, mellyet az esső a' földekről azokba belé mos a' legjobb trágya helyett szolgálna *). Cseh országban láttam, hogy az ilyen vizes és hideg földet, a' kőszén bányákból kihányattatni szokott kőszénporból égetett hamuval trágyázták, melly hamu a' földel öszve szántatván azt melegíti 's

*) 1829. tavasszal Morva országban utazván az író, egy paraszt egy ilyen módon elintézett szántóföldet szántott, az író a' szántóföldre menvén figyelmetesen nézte a' szántás módját, 's úgy látta hogy a' szántóföldeknek a' leírtt módon való elkészítések nem minden esetben hasznosok és tanátsolhatók. Ugyan is: 1) az ilyenféle szántóföldeket csak hosszában lehet szántani, 2) hogy az ekével való forgás által a' szántóföldek végeik úgy felhalmozódnak, hogy a' víz a' barázdákon nem mindég folyhat le, 3) hogy a' szántóföldek helyezettetések miatt, a' víz azoknak végein nem mindenkor folyhat le azokról, 4) az aratása vagy kaszálása a' megért gabonának, 's annak a' földről való behordása, a' föld egyenetlensége miatt alkalmatlan, 5) a' szántóföld hátának domborusága miatt, télen a' szél onnét a' havat elhordván a' föld háta kopaszon marad, 's így a' gabona ezen hasznos fedelétől megfosztatik. Mellyből megtetszik, hogy ezen jó elintézések a' szántóföldeknek sem mindenütt használhatóak.

termékennyé tészí. Ezt nálunk is lehetne kevés költséggel tenni, elég kőszén bányák lévén a' Dunához közel, mellyen hajókön oltsón a' Sárközbe lehetne a' már megégetett kőszén port szállítani. — Hol szántóföldek között, hol egy ér partján menvén az út, egy óra alatt elértem

H a j o s

Mező várost, mellyet a' legrégibb idők oltá a' Kalocsai Érsekség bir. Ennél kellemetlenebb helyhez tetésű helységet alig esmerek hazánkban, lapály között van, s ősszel és tavasszal az útszái csupa mocsárból és sárból állanak, hogy a' kocsi is alig haladhat benne: már neve is látatit az mutati hogy itt hajdan vizek országa volt, és csak hajókkal járhattak körülötte, mindjárt alatta egy mocsáros tóság nyúlik el, áradásokkal pedig a' halmok alatt fekvő határát a' víz elborítja, melly a' Vajasból 's a' Dunából önt ki erre. Határa náddal és sással bővölködik, külömben három nyomásbéli; a' lakosok kétszerbuzát, rozst és zabot természetnek, mellyet vagy Bajára vagy Fokthóhoz a' hajt Dunán oda úszó hajókra hordanak eladni, szénájok bőven terem de sásos, azért is csak szarvasmarháknak való: szölleik is vagynak a' határ napkeleti része felett emelkedő homokos halmokon, veres boraik teremnek, mellyek meglehetősek volnának, de a' halmok alatt termő földi bodzával és alkermissel festik, hogy feketébbek legyenek, mellytől azomban kellemetlen ízt kapnak. Derék temploma van, mellyet 1754ben Klobusiczky Érsek nagyobbittata meg a' mostani formára: ebben a' Templomban a' B. Szűznek egy csuda tévőképe van, mellyet először német országön a' Benedictinusok Ziefoldeni klostromában tiszteltek, onnét Sváb országban, a' csu-

dáiról hires Pusteni templomba vitték, a' honnét a' Tittelhofeni Plébánusnak engedődött által, a' ki azt Anna Maria Hallin sógor asszonyának ajándékozta, ki Német országból Magyar országba származván 1726ban azt Hajosra hozta. Nepomuki Szt. János napján itt bucsu szok esni, mellyre a' Nádudvari Templomban tartató képszo-brát a' B. Szűznek, egy Szt. Mihály-lovára felállitva, fehérben öltözött és felkoszoruzott tizenkét leány a' vállán, ide szok hozni gyalog. A' Kalocsai Érsekeknek a' helység észak keleti végén, a' templomhoz közel szép kis mulató kastélyok van, mellyet 1767. Herczeg Batthyány Érsek építettett, egy emeletre épült, de mivel nagyon kicsin csak kevés szobái vagynak, belső alkotása, 's kétfelé nyiló, aranyozott nagy szoba ajtai mutatják, hogy valaha jobb állapotban lehetett mint akkor, mikor én láttam ez előtt több esztendőkkal. A' Kastély után derék kert, 's annak egyik hátulsó szegelyében mulató házacska: Herczeg Batthyány Érsek itt vadakat is tartott. Ezen kastéllyal általellenben vagynak az Uradalomhoz tartozó gazdaságbéli némelly tisztviselők lakásaik, mellyek derék épületek: ezeket is H. Batthyány Érsek építettette. Az Uraság Vendégfogadója meglehetősen épület volna, de ritkán van jó állapotban: többnyire jó korcsmárosok szoknak benne lenni. Hajós lakosai, a' kiknek számok 2285. Catholicusokra, 8 Reformatusokra és 3 Zsidókra megy, szorgalmatos németek, a' kiknek eleiket Gróf Csáky Imre Érsek 1723ban telepítette itt meg.

A' mint Hajosbol a' Baja felé vivő úton az útas ki megy, az út egy hidon visz által, melly a' feljebb említett mocsáros tónn által vivő töltésen van: a' töltés végétől Nádudvarra két út visz. Száraz idővel, az út mellett jobbról álló

Kápolna mellett a' lapályon termő nádas között majd fél órával elébb Nádudvarra lehet érni, de a' ki itt nem jártas ezen úton el ne induljon, mert a' nád között erre 's amarra csavargó több utak vágván egymást keresztül úgy eltéved, hogy sokkal több időt vesz el mintha a' hosszabb rendes úton ment volna. A' másik is rendes út a' töltés végénél balra csavarodva, a' Hildi majornál emelkedő homok halmok felé megy, a' meddig a' laponon menő út rossz, 's ősszel és tavasszal csak nem kiálthatatlan, és csak az útas előtt elnyúló halmok adnak néki egy kevés békességes türeést, hogy majd azoknál megjövül az. A' Hildi — hajdan Ild — pusztán való majornál, jobbra is, balra is, törpe halmok nyúlnak el, mellyeknek oldalaik itt 's ott fákkal vagynak bénóve, mellyek nyáron az útasnak kellemetes árnyékot adnak. Mikor nagy az áradás, akkor Nádudvarig kiönt a' Duna vize, 's ezen most emlegetett halmok alatt nem lehet oda el menni, hanem itt a' Hildi majornál a' halmokra kell felmenni, mellyek felett az Arabiaihoz hasonló nagy sivó homokban vesződik az útas, ha pedig nincs nagy víz, akkor az út Nádudvarig ezen halmok alatt megy, jobbról pedig, a' már emlegetett nádas lapály határozza az útat. A' tájékat nem lehet kietlennek mondani, sőt a' Kalocsától az idáig valóval hasonlítva szép is: balról a' halmok oldalaik itt 's ott fákkal nőttek bé, Nádudvarhoz közel, az oda tartozó szőlős kertek egész a' halmok oldalaira lehuzódnak, 's nyáron és ősszel kellemetes kilátást okoznak, mint szinte az útról az azon túl elterjedő lapályra is, mellyet távolabb bokrok és fák határoznak nem kellemetlen a' kilátás. — Hajóshoz egy mértföld

N á d - U d v a r ,

Mellyet hajdan Nádvarnak is neveztek, talán azért, hogy itt a' posványok között valaha vár lehetett, 's ha volt, az akkori időbeli hadi mesterséghez alkalmaztatva valóban erős is volt, mert a'hoz az ellenség ritkán közelíthetett a' vízek miatt. Eleitől fogva mindég a' Kalocsai Érsekség birta: igen régi hely 1468ban itt békélt meg Mátyás Király Zápolya Imrével Septuagesima előtt való Csütörtökön, a' hová Zápolya Vitéz Jánossal ment néki eleibe, mikor a' Király Erdélyből vissza jött, kezét fogván a' Király Zápolyával, mellyről a' Király egy óklevellet is adott ki *). Hajdan Rácok lakták, de 1724ben azok helyett Gróf Csaky Imre Kalocsai Érsek Catholicus németeket szállított ide, a' kiknek számok mintegy 1200ra megy. A' helységnek a' szállókkal béültetett halmok allyokban helyes fekvése van, rendes és széles utszái vagynak, kivévén azt, mellyen Hajos felől mennek belé, melly a' halmok allyokban a' Templom felé kanyarog: a' házak meglehetősek, 1509ben derék új templomot építettek a' lakosok. A' halmokon fent sok veres borok terem, mellyeket ezek is szinte úgymint a' Hajosiak festenek, meglehetősek a' boraik: határa három nyomásbéli, de kétféle mineműségű, a' halmo-

*) Budai Ferencz a' Polg. Lexicona III. Darabjának 36ik lapján, ezen történetet Debreczenhez vagy a' Szabolcs Vármegyei Nádudvarhoz teszi, Fessler pedig Gesch. der Ung. V. Theil, Seite 165. ide, 's valóban hihe-tőbb hogy ennél a' Nádudvarnál történt a' békesség, mert Zápolya Imre Bosznyák országi Gubernator és Horváth Dalmát 's Tóth országi Bán lévén, a' Királyhoz erre ment a' legközelebbi út Tóth országból, valamint hogy a' Pétervár tájjékiak most is erre járnak Pestre.

kon fent való igen nagy homok, a' halmok' alatt a' sárközben való pedig lapályos, melly nádat, sásos szénát és fát terem, leginkább kétszeres búzát, rozsot, zabot és árpát termesztnek, terméseiket Bajára hordják eladni. Vályi azt írta *) hogy póstája van, de itt nincs Pósta, mert a' nem erre hanem Mélykutnak, Felső Szt. Ivánnak 's úgy Bajára jár : a' Vörspannal erre utazók itt szokják a' lovakat változtatni, 's bizonyosan ebből csinált pósta statziót Vályi. Vendégfogadója épülete derék, az út mellett a' helység alsó részén.

Nádudvaron kívül az út a' halmokra kanyarodik fel, a' mint itt a' tetőkről vissza néz valaki a' Sárközre, azt egy véghetetlen elterült sík lapálynak, 's alacsony víz fenéknek mutatják a' szemek, mellyet az ovabb időkben víz borított. A' föld egész mineműsége azt mutatja, hogy a' nem olly régi mint a' szomszéd halmos rész, 's ingoványos alapja még eddig sem száradhatot ki a' vizektől, mellynek széna és nádbéli termékenysége is elegendőképen arra mutat, hogy földje még nem régi, 's meglehet hogy alig ezer esztendeje hogy innét a' vizek a' Duna árkába vonódván vissza folytak le. Vélekedésemet az is bizonyítja a' mit Vályi Bél Mátyás után irt erről a' vidékről **) „a' Sárköz a' „Solti járásban a' Dunamellett nagy meredek, és „a' Dunán is általható partokkal békörnyékezett „hely, lapályos a' földje, 's hihető hogy hajdan „valami nagy álló viznek helye lehetett, mivel „Nádudvar helységénél e' mái napig is kézi munkával és emberi szorgalmatossággal csinált, és „talám e' volt álló vízben lévő hajóknak mene-

*) Magyar Ország leirása II. Rész 647 lap.

**) Ugyan ott 648 lap.

dék helyül szolgált kikötő helynek maradványait szemlélhetni". Az utazás író, Vályi által figyelmetessé tétetvén ezen most említett dolgokra, 1804. óta erre gyakran történt utazásai közben szorgalmasan vizsgálódott a' kézi munkával csinált kikötő helyek eránt, de azoknak semmi nyomaikat sem találta, egyébb azt, hogy a' hajdanában itt volt vizek habjai, úgy itt is, mint másutt a' hol gyenge földből való partok vannak, itt, 's amott mélyen bényuló vájásokat csináltak, mellyeket a' Bél vagy Vályi referense kikötőknek gondolt lenni. — Oda fent a' halmokon az út egész Bajáig csupa sivó homokon visz, 's az útasnak jó alkalmatossága van mászkáló kocsijában ülve békességes túrését próbára tenni, bosszankodik az útas, hogy miért nem készítenek rajta jó csinált útát, kivált egy Morva utazótól Baján a' Vendégfogadóban sok panaszt hallottam ellene, a' Morva 's Cseh országi jó útakat emlegetvén az előttem, de, hogy melly nehéz legyen a' homokban kő nélkül a' hol a' nem találhatik jó útát csinálni, el nem hitethetem véle mind addig, mig arra nem tettem figyelmetessé, hogy az ő Hazájában is Gödingtől Czeisch-ig három mértföldre, a' Bajaihoz csak nem hasonló homokon nincsen mesterséges út, 's a' főrmányosok kéntelenek lovaik eleibe fogatni. A' kilátás ezen az úton balra a' homokokra nagyon kedvetlen, jobbra a' halmok alatt a' már többször emlegetett lapály van, a' távolra folyó Duna a' partját el fogó sűrű erdőktől nem látszik, hanem a' fák felett a' látás határt a' Szegszárdi hegyek rekesztik. A' mint az útas Három-Kereszthez vagy Uj-Sükösdhöz közelget, előtte keresztben halmok nyulnak el, a' mint a' halmok között egy mély úton által megy, szép kis térség fekszik előtte, mellyet halmok vesz-

nek körül, ez a térség nyáron zöldellő vetésekkel borított szántóföldekből áll, a délre és nyugotra dülő halmokra szőlőskertek vagynak ültetve: a mint a halmok délfelé szegeletet formálnak, azok alatt fák árnyékában egy nádas kis tó van; ez az itt, mint egy elrejtett kis tájék kedvesen lepi meg az útast ezen homok tengerben, s kicsinyben az Aegyptomi homok pusztákban való Oises-ekhez hasonlít. — A völgyecske tuisó részén való halmok között ismét egy mély úton keresztül menvén, nem sokára elértem

Három-Kereszt vagy Új-sükösd

Falut, melyet Három - Keresztnek azért neveznek, mivel ez előtt több esztendővel nem volt itt egyéb egy magános Vendégfogadónál, a mellette való magas dombon pedig három fa keresztnél. 1809ben az O Sükösdiek közül — kiknek határához tartozik — némellyek ide szálasokat kezdettek építeni, azolta pedig a Vármegye és az Uraság parancsolatjából, a lapályban feküdt O Sükösdöt oda kellett hagyni a lakosoknak; a kik lassan lassan ide már új helységet építettek, a kiknek legbajosabb volt derék templomjokat oda hagyni. O Sükösd fekvése lent a lapályban csak a Török járáshoz volt alkalmaztatva, mivel oda, mikor a Duna a lapályt elborítja áradásokkal, a madarakon kívül senki más bé nem mehetett száraz lábbal, kivált ha a víz, a Három - Kereszt felől való töltés rossz hidját elvitte, melly gyakran megesett. Az egész Sárközről azt lehet többnyire megjegyezni, hogy a régiek az ő falukat, az ő határjoknak lapályosabb részére tették, a magosabb részeket szántóföldeknek vagy szőlős - kerteknek engedve. Ezt balgatag hely választásnak mondhatná valaki, de jusson eszünkbe hazánk régi

sorsa, a' Tatár járásban, Török, Rác, Labantz, Kurucz pusztitáskor ugyan jó volt a' vízlepte lapály buvó helynek, ezért tették Templomai-
kat is — ha lehetett — völgybe, hogy meszszeről ne lássa az ellenség. A' régi magyarokat sokan szeretik ostobázni, pedig oka volt nálok mindennek; házok elejét nem szerették az útszára ki építeni, azért hogy az utánok ólalkodók az ablakon bé ne lóhessenek; házok ajtaja olly alacsony volt, hogy alig lehetett bele bujni, igen is — mert a' nagy ajtón bévitte a' mult századokban itt hatalmaskodott Cuirassier a' lovát a' házba, 's ott etette, itatta is — azt. — Új-Sükösd rendes helység, Magyar módra épített derék házaik vagynak a' lakosoknak, a' kik Ráczokkal egyben keveredett magyarok, számok 2326 Catholicusra, 17 Óhitűre, 5 Zsidóra megy. Határja három nyomásbéli, mellynek fent a' halmokon való része homokos, a' lent való agyagos de lapályos, kétszerest, zabot és árpát középszerűen terem, mellyet Bajára hordnak el adni, melly ide két mértföld. A' Duna mellett fűzes erdeje, sásos szénája 's nádja bőven terem: fent a' halmon, az Új-helység régi Vendégfogadóján alól mindjárt szőlőskertjei vagynak. Földes Ura a' Kalocsai Érsekség.

A' mint a' Sükösi és Csanádi határok a' Duna mellett a' Fekete Vajas vize kifolyásán alól — melly víz eredetét a' Nádudvari lapályokban vészi — öszve ütköznek, a' Csanádi határban való erdő egy részét Dolcha dolinának nevezik Ráczul, melly magyarul Dolcsa völgyét teszi: a' dolina vagy völgy kifejezés itt helytelenül vétetődik, mivel itt tulajdonképen való völgy nincs, hegyek vagy legalább halmok nem lévén körülötte. Ezen a' helyen, de már a' Sükösi határban, a' Fekete-Vajas kifolyásán

alól néhány puska lövésnyire volt egy domb, a' mellyen valamelly épületek romjaik 's azok körül temető sírok látszottak még 1804ben, mikor először láttam azokat; innét a' körül belől lakó parasztok köveket hordogattak, mert a' kő ezen a' tájon ritka portéka. Minthogy a' falak és a' földben volt fundamentumok veres téglákból állottak, 's a' domb az omladékok töredékjeiktől vereselt, azomban a' föld is vereses agyagból állott, a' hajósok, 's a' hajókat húzó emberek veres partnak nevezték, melly nevezet alatt minden erre elhajózó hajós-legény esméri: ezen romokról a' körül lakók azt beszéllették, hogy ott Templom és Klastrom volt. 1816ban is hajóztam el ezen part mellett tavasszal, de már akkor a' Duna a' dombot nagyon szaggatta, 's úgy lehet gondolkodni hogy azolta talán egészen el is hordotta. T. T. Katona Úr, a' Kalocsai Érseki Fő Megyéről irt Históriájában *).

Az Abráni vagy Abrahámi Apáturság,

Ott ide helyeztette, mellyet a' B. Szúz tiszteletére, 1270dik esztendő körül Moys Palatinus, Soproni Fő Ispány és Kunok Fő Birája; István Gróf, Miklós Gróf fia; Salamon Mester, a' királyi asztalnokok Cancellarius, Miklós Gróf fia; és Sándor Mester, Sándor Gróf fia építették és fundálták, az Apáturságnak ajánlékozván örökre Abraam, Olfalu, Waralwy, Chyka, Kurd helységek a' Kurdban volt két malmokkal, sok férjfi és asszony szolgálkkal, különösen Moys Palatinus a' Dalachai jószágát a' hozzá tartozott halászzattal, a' mint azt az 1272dik esztendőben kiadattatott fundationalis levél bizonyítja, 's azt a' Cisterciták szerzeté-

*.) Parte I, pag. 76.

nek adták által. Későbbi oklevelek erről az Abraami Apáturságról úgy emlékeznek, hogy az a' Dalacha nevű folyóvíz mellett feküdt, mellytől vette nevezetét Dalacha helység Bodrogh Vármegyében. Most már itt sem Dalacha helység nincs, mellyet a' Duna elmoshatott mint sok más helyeket Bodrogh Vármegyében, sem ilyen nevezetű víz, mellyet én a' mostani Fekete Vajas egyik ágának gondolok lenni. Az Apáturság a' Mohácsi veszedelemig fent allott, melly után a' Törököktől elpusztított mint számtalan más helységek és Praelaturák ezen a' tájon: a' régi időkben sok jószágokkal birt, mellyeknek most mind más Uraik vagynak, a' többek között jószágai egy részét a' Herczeg Eszterházy Nagy nemzetség birja, melly jószágoknak örökös birtokát Eszterházy Pál Herczegnek, Barbácsy Ferencz Abraami Apátur és Nagy-Váradi Kanonok ezer kétszáz forintokban egyezés mellett engedte által 1735ben 15dik Februariusban *).

A' most említett Abraami Apáturság romjain kívül voltak még egy más Templom és Klástrom nyomai is ezen a' tájon, a' Csanádi határ alsó részénél, ott hol a' Kákonyi határ kő van — ha még itt a' part a' Dunába nem szakadt, — de ezek a' romok már ez előtt husz esztendőkkel a' Dunába szakadtak a' partal együtt, mellyre helyheztetve voltak.

Három - Kereszt vagy Új - Sükösdről az Országút szőlők között víz, mellyeket elhagyván, egy jó fertály órai menés után előttem feküdt

*) Katona Hist. Metr. Colocensis Ecclesiae. Parte II. pag. 209 seq.

C s a n á d,

Melly helység századok oltá a' lapályban fe-
küdt közel a' Dunaparthoz, de 1805. oltá, a'
Vármegye 's Uraság parancsolatjából, határjok
dombosabb részére ide az Országúthoz kiépítte-
tett földes Ura a' Kalocsai Érsekség, lakosai
magyarok, kiknek számok mint egy ezer négy-
százra mehet, a' kik közül kétszáz formán Ró-
mai Catholicusok, a' többiek pedig reformátu-
sok, kik ez előtt egynehány esztendőkkel derék
új templomot építettek. Határának a' lapályon
fekvő részét az áradások mindjárt elöntik, ha
nevekedik a' víz, a' magasabb része pedig fe-
kete földből és homokból áll: terméseit Bajára
hordják a' lakosok eladni, a' kik a' mezei gaz-
dálkodás mellett fuvarozni, 's hajókat huzni el-
járnak, sőt sokan csupán csak abból élnek. —
Hazánk egyik első rangu tudósa, a' ki az ety-
mologizálásban gyönyörködik, ezen falu Cs a n á d
nevezetét, innét származtatja, hogy Cs a k n á d,
mert csak nád termett ott örökké.

A' mint Csanádot elhagyja az útas, a' Bajai
tornyokat távolyról meglátja: jobbra szántóföl-
dek terjednek el, mellyeknek végeknél a' réte-
ken túl a' Csanádi, Kákonyi som erdőktől el-
rejtve a' Duna folyik, balról és szemközt ho-
mokus térség nyulik el egész.

Ú j K á k o n y i g,

Melly Csanádhoz egy óra. O Kákony az er-
dő szélben a' lapályban a' Dunához közel fe-
küdt, de 1805 oltá ezt is kiépítették a' Bajára vivő
Országút mellé. Lakosai Catholicusok, kiknek
számok mintegy hatszázra megy: határa hason-
lít a' Csanádihoz. Mindjárt szomszédja

S z e n t I s t v á n ,

Melly mindenben hasonlít Új Kákonyhoz, 's azzal együtt a' Kalocsai Érsekség birja. Hajdanában itt csak az Uradalom nagy Serháza volt, mellynek egyik részében a' Tisztartó lakik, egy nagy gabona tár, és az uradalmi gazdasághoz tartozó némelly épületek, ezekkel általellenben pedig az Országúton túl egy Vendégfogadó, mellynek egy szekercze volt a' czimere, a' mellyről ezen majorságot S z e k e r c z é n e k neveztek a' Bajaiak, a' kik közül a' köznép egy része ide járogat mulatni. Ez előtt szinte ötven esztendőkel, a' Sokovicza és Vajas partjai mellett állott Pandur nevű helységet, mellyet az áradások mind untalan elöntöttek, a' Vármegye, 's Uraság parancsolatjából, lassan lassan ide a' serház mellé építették, 1805 oltá pedig még több házak is épülvén hozzá, már most derék helységgé vált, 's Új Kákonyal csak nem öszve ragadván, a' ki nem tudja, a' kettőt egy nagy helységnek gondolja. Ez előtt mint egy tizenkét esztendőkkel szép temploma 's derék parochiája épült, mellyhez Új Kákony is tartozik. Ezen két helységben, egyben véve a' kettőt, 2251 Catholicusok, öt Reformatusok, és öt Zsidók vagynak. — A' most említett hajdani Pandur helységről Windisch a' Magyar Országról írt Geographiájában *), így írt: „Noch ist hier das „in dem untersten Winkel der Gespanschaft — „Pest Vármegyét érti — gelegene Dorf Pandur „zu bemerken, von welchem die Servischen „oder Raiczischen Fussvölker in den neuesten „Zeiten den nahmen Panduren bekommen haben. „Sie wohnten da herum in den Wäldern und

*) Siva 273dik lapon.

„Gebirgen, und hatten einen Hauptmann, den sie Harombascha nannten. In dem Oesterreichischen Successionskriege kommandierte sie der Freyherr von Trenk, als eine Gattung Landmilitz. Seit dem Jahre 1750 sind sie immer mehr reguliert worden, und in den Preussischen Kriegen haben sie erhebliche Dienste gethan“. Valóban csudálkozni lehet, hogy Magyar országi tudós, Magyar országról írt Geographiájában illy historiai és geographiai módon hamis tudósítást írhatott! a' régi Pandur, sőt a' mostani körül is még csak dombot sem lehet találni, annál kevesebbé vagynak ott hegyek, mellyek között a' Pandurok laknának. A' Panduroknak itt most hírek sincs — ámbár talán hajdan az Érsekség Banderialis csatlósai lakhatták, kiktől láttatik nevét venni a' régi helység — 's megfoghatatlan, hogy Windisch a' Trenk Pandurjait, kiket az, Slavoniában Posega Vármegyében fekvő jószágain szedett öszve, mikép helyhez teti Pest Vármegye alsó csucsába. Schüttz hasonlókép így írt *): „Pandur, eine von Serbien bewohnte Ortschaft, nach welcher die Serwischen Fussvölker, den wieder abgekommnen nahmen Panduren erhalten haben“. — Bäsching, Korabinszky 's t. m. is így irtak. Kár hogy az újabb Geographia írók, meg nem válogatván jobban a' kútfőket, mellyekből dolgoznak, ez előtt egy pár századokkal írt mesés könyvekből crisis nélkül toldozzák öszve munkáikat.

A' már említett Serház mellett van az István megyés temető, melly megett egész a' Vajasig, 's azon túl a' Dunáig egy lapos térség terjed el: áradásokkal a' Duna ezen tért előnti,

*) Schüttz Allgemeine Erdkunde. 1808. 12 Theil, Seite 229.

's a' víz egész ezen temető allyáig és jobbra 's balra tovább is elhat, ilyenkor szép kilátás van innét a' Duna felé, a' mellynek partját prémező erdők a' vízből úgy állnak ki mint valamelly ligetes szigetek. A' temetőn túl balról szőlőskertek, jobbról házak vagynak, mellyek

I s t v á n - M e g y e

Falucskához tartoznak, 's a' mellyek Baja városát Szt. Istvánnal egybe kötik. Ez a' helység az Országúttól a' Duna felé húzódik, a' honnét az út mellett csak kevés házakból álló részescekséje fekszik. Lakosai Rácok, legtöbben magyarok, és cigányok, kik Bajára járnak muzsikálni : a' lakosok Catholicusok és Óhitűek, templomjok nincs, mert a' Bajai parochiák filiaji, 's számok mintegy hatszázra megy, a' kik a' Bajai gabonás hambárokban, és a' Dunán rakodó hajókon napszámban szoknak dolgozni. A' Bajai betyárosabb lakosok az itt való korcsmákba járnak mulatni, de a' melly korcsmáknak in puncto castitatis nem a' legjobb hírek van. Istvánmegye utolsó házánál végződik, a' mai Solt Vármegye : ez a' helység Bajával úgy van öszve ragadva, hogy a' ki a' környülállásokat nem tudja, azt gondolná hogy Bajával egy, vagy legalább annak valamelly silányabb külső része, mint szinte Szt. Istvánról is. Földes Ura a' Kalocsai Érsekség.

B a j a.

Privilegiált mező város, egy magas, de homokos térségen elterülve, a' Dunához egy fertály órára fekszik, annak egy ága mellett, melly Sokoviczának neveztetik ; csak nem minden felől kertek és szőlők veszik körül, kivévén az úgy neveztetett homok felől, a' hol csupán homok

halmok tűnnek az ott járó szemek eléibe, mind az által nem kellemetlen a város fekvése, 's vagynak olyan pontjai, melyekről szép kilátások vagynak, ilyenek a Sokovicza partjai átaljában, 's a Kálvária előtt való gabonás hambárok közül Bikity fele. A Városnak most nincs kerítése, ámbár a régi időkben kerített hely, a Török járom alatt pedig megerősített őrhely volt. A várost úgy szólván rendes helynek lehet mondani, mert útszái, egy párt kivéve egyenesek, a házak jól elrendelt egyenes sorokban épültek, csak az a kár, hogy essős időkkel olly nagy sárak vagynak, hogy alig lehet benne mászkálni, több ollyan útszái vagynak, melyeken a megálló esső víz pocsojakat formál, melyek a kis rácz mrekoknak *) majd hasokig érnek; egy útszája sincsen kövekkel kirakva. Piacza csak egy van, ámbár elég téres pusztahelyek vagynak a Városban, melyeket másutt piacznak mondanának; ez a piac mint egy közép tájon esik a városban, annak napnyugoti oldalán a Sokovicza parton, szép, rendes négy szegelet, fő oldalát az uradalmi Kastély, 's ennek kertje oldalában épített Kalmárboltok napkeletről; délről volt a Városháza, annak majorja, 's az első városi Jegyző lakása formállyák; a harmadik, északról való oldala, egy sor apró házából áll, melyek közül mindenikben kucepecz bolt van, a negyedik, napnyugoti oldala szabad, 's a Sokoviczának mint egy tiz öl magosságu partya által formálódik. Öt, 's hat esztendőök olta a piac egy része kövekkel kivan rakva, mindazáltal olly nagy a sár rajta, hogy a ki lábaj alatt a köveket nem érezné, nem

*) A Rác az ő kis fajtájú lovát a maga nyelvén mrekoknak nevezi.

hinné el, hogy ki van rakva, mellynek főbb oka a' lehet, hogy a' gabonát, 's más egyebet eladó falusi kocsik mind itt állanak meg, mellyeknek gazdáik lovaikat itt etetik, 's éjjelen által tanýáztatják azt. A' piacznak a' Sokovicza felől való részéről szép kilátás van, lent a' mélységben a' Sokovicza folyik, épen a' piac ellenében kanyarulva a' város alá, szüntelen boritva van nagyobb és apróbb hajókkal, halász bárkákkal, dereglyékkal, ide 's tova úszkált ladikokkal és egy törzsökből vájt csónakokkal, a' jövő, rakodó, vagy útnak induló terhes vagy üres hajók zsidajja, a' mindenféle uralkodó elevenség az itt megtóduló emberek között, a' Sokoviczán túl való ligetes szigetek, a' távolabb folyó Duna erdős partjai, mellyek felett távolról hegyek látszanak, — mind ezek öszve véve gyönyörűséges egésszet, 's kies kilátást formálnak. Holdvilágnál még majd szebb a' kilátás, kivált mikor a' halászok és favágók a' sziget belsejében tüzeket raknak, vagy mikor a' szigetet keresztül kasul hasogató víz erekben tavasszal apadáskor a' csereklyét éjjel meggyújtják, a' mellyek az erdőt megvilágítván valóságos bájolt jelenést állitnak a' szemek eleikbe. A' piac közepén van a' Szt. Háromságnak egy magas kő oszlopa, és egy kankalékos nagy kút.

Nevezetesebb épületei a' Városnak: a' piaczhoz közel álló Parochiale Templom, melly Szt. Péter és Pál Apostolok tiszteletekre építettett 1728ban, de későbbben több ízben meg nagyobbított: belső elrendeltetése, festései 's t. e'f. helyesek, úgy hogy a' szebb templomok közé számlálódhatik, kívülről magas tornya van. Mellette a' városi Gymnasium egy emeletű és a' Plébánia derék épülete van. Korabinszky a' Bajai Plébánusokról azt írta, hogy:

„der Pfarrer, allemal die Würde eines Abtes „zugleich bekleidet“ *)): a' Bajai Parochiával semmiféle Apáturi rang és titulus nincs egyben kötve, 's mióta Baja a' Török kézről vissza került, azolta csak maga Ranics István volt Bodrogh - Monostori Apátor, a' ki 1793—1798. viselte az idevaló Plebánusságot.

A' Szt. Ferencz szerzeteseinek nagy templomjok a' mellette való klastromjokkal együtt, melly négy szegeletre 's egy emeletre épült a' templomhoz ragadva. Utánnok köröskörül kőfallal kerített nagy kert van. Fekszenek a' piaczhoz közel, mindjárt az uradalmi Kastély háta megett, mellytől az útsza választja őket. Itt a' Szt. Ferencz szerzete' Capistrani provinciájának Clericusai részekre oskolák vagynak, 's a' Klastrom is ezen provinciához tartozván. Hajdan ez a' Templom külön parochiat formált a' fő templomtól, 's a' mezővárosban lakó Catholicus Ráczok, mint szinte még más hét külső filiák tartoztak hozzá **).

Az ó hitű Ráczok meglehetős nagyságu templomjok.

Az ó hitű Görögök kis templomjok, melly mellett temető is van.

A' Reformatusok parochiája, mellynek hátulsó részében csinos Oratorium van, addig mig majd rendes templomot fognak építhetni. Ez az Ecclesia ez előtt mint egy husz eszten-dőkkal állott fel.

A' Zsidóknak jókora nagyságu Zsinagogájok.

A' világi épületek között mindenféle tekintetben első helyet érdemel az uradalmi Kas-

*) Geographisch, Historisch, Produkten Lexicon. pag. 24.

***) Katona Hist. Metrop. Colocensis Ecclesiae. Parte I. pag. 94.

tély, a' piatzon fekszik homlokkal a' Sokovicza felé, 's arra, a' Dunára, és az azon túl távol fekvő Szegszárdi 's Batai hegy sorra szép belőle a' kilátás. Derék épület egy emeletre van készülve, rendes négyszegeletű, 's az épület szárnyaitól körülvéve középett az udvara van, a' hátulsó része, melly a' Franciscanusok felé megy ki gabonatárnak van fordítva. Régebb ízléssel, de még is helyesen épült: a' ki ezen kastélyt nem látta, ha Korabinszkyban *) olvas róla azt gondolná, hogy ez valamelly igen pompás és roppant épület, mivel a' nevezett író azt írta róla, hogy kétszázezer forintoknál többbe került, pedig ez előtt mint egy hetven esztendőkkel épült, a' mikor minden tetemesen olcsóbb volt mint most, hozzá járulván még az is, hogy a' Kastély építéshez az uradalomnak mindene magának volt kivévén a' fa nemű szereket, a' mesteremberek miveiket és azoknak munkáit, mellyet meggondolva Korabinszky aligha többet nem írt egy o-val. Mostan, a' földszint az uradalmi Cancellariák, némelly tiszték lakásaik, 's a' konyha 's t. e'f. vagynak, fent az emelet szép szobáiban pedig az uradalmat régi időktől fogva haszonbérben bíró M. Szt. Györgyi Horváth Nep. János Cs. K. Kamarás Úr lakik: a' kapu felett a' szála előtt balcon van, mellyről szép a' kilátás, mint szinte a' szobákból is.

A' V á r a s h á z a, szinte a' piaczon meglehetős földszint való épület; középet a' homlok oldalon a' kapu, balra egy pár nagy üres szobák, szegeletben a' tanács üllésének helye, mellette a' levél tár, pénztár 's t. e'f. jobbról a' városi Cancellaria, cancellisták, pandurok 's t. e'f. szobáik, hátul az udvarban, 's a' mellette való kü-

*) A' most említett munkájában Iy. Baja.

lön majorforma udvarban ló-istállók, szinek 's egyéb szükséges épületek. Nevezetes a' Városháza alatt való derék pincze, minthogy a' Város a' maga korcsmáiban maga borát méreti, mindig töltve van ez a' pincze jóféle borokkal, a' honnét a' hajdani jó szokás szerint némelly nevezetes nagy hordók is vagynak ott, mellyeknek neveik a' fenekekre vagynak metszve, 's a' városban való templomokról és kápolnákról, a' Szt. Háromság oszlopáról, Ádámról és Éváról neveztetek el. A' legnagyobb a' Szt. Háromságról neveztetett, 's 120 akós; utánna a' Boldogasszony fogantatása, e' 61 akós; a' Szt. Rochus, Szt. Miklós, Szt. Antal, Szt. Péter és Pál, Ádám 's Eva nevű hordók 60 akósok, 's valamivel kissebbek. Ezeken kívül van még egy Bachus nevű hordó is itt, először csudálkoztam, hogy ez a' pogány Isten oltára mikép tévedt ide a' keresztény Szentek közé, de eszembe jutván, hogy a' Város pinczében vagyok, elmémbe ötlött, hogy sok városi tanácsnokok találatnak erre 's a' marra a' világon, a' kik a' Justitia Isten asszonyon kívül a' pogány világból való Bachust is tisztelik *).

Az Uradalomnak hét nagyobb és kissebb vendégfogadói vagynak, u. m. az Oroszlán, Fehérhajó, Veres-ökör, Három-korona, Szarvas, Zöldfa és Angyal czimek alatt, mellyekbe az italokat kimérésre szokott jutalom mellett az

*) A' fent írt tréfával senkit megbiztatni nem akarok, azomban czélozás sincs valakire. — A' Római Anyaszentegyház valósággal tisztel egy Szt. Bachust a' ki Martyr volt, 's innepét 7dik Oct. tartják. — Lásd Zeitrechnung zur Erörterung der Daten in Urkunden für Deutschland von J. Helwig. Wien 1787. Seite 83. Col. 1. fol.

uradalom adja. Ezen nevezett Vendégfogadók között nevezetesebbek :

Az Oroszlán, alkalmas helyen a' piatzhoz nem messze, a' fő templomhoz közel, egy emeletre készült nagy épület, melly épen szegeletet formálván ez a' környülállás is alkalmasabbá teszi; két küiömbözö útszákrol két nagy kapui vagynak. Földszint a' szegeleten van a' Kávéház, melly olly nagy két szobákból áll, hogy azokat ló-iskoláknak is lehetne használni: az első szobában két billiard van. Ezeken kívül nagy, közönséges ivó szoba van. Fent az emeletbeu, falon és a' fedérlől függö kristály nagy gyertya-tartókkal, tükrökkel, 's ülö helyekkel ékesített tánczolö nagy palota, 's tizenegy nagyobb és kissebb vendég szobák vagynak. Alkalmas fészér, 's nyolczvan lóra való istállója van.

A' Fehér Hajó, a' piaczon a' Provalia útsza szegeletét formálja, nem igen derék épületü földszint való kis Vendégfogadó, egy ivó és három különös vendég szobája van. Leginkább azért emlitem csak, hogy a' Györi gabona kereskedök, 's a' Pesti vásárookra ezen fel és onnét hajókkal alá járt, borral és portékákkal kereskedö alföldi Rácok ide szoknak szállani, a' Duna vagy is inkább Sokovicza közel léte miatt, mellynek csak nem a' partján fekszik.

Az Angyal, e' kint az épületre való fákkal kereskedök bodéiknál a' város végén fekszik: közönséges, földszint való épület, a' közönséges nagy írószobán kívül egy pár külön vendég szobák is vagynak itt, de ide paraszton kívül nem igen szoknak szállani. Innep és Vasárnapokon itt muzsika szok lenni, a' mellyért az Istvánmegyei leányok, 's a' Bajai be-

tyárosabb svaljék *) ; és mesterlegények tánczolni ide szoknak járni 's a' t. — Ezen Vendégfogadó mellett vannak az Uradalomnak nagy gabona tára, sert és pálinkát **) főző nagy épületei, és még egyéb a' gazdasághoz szükséges épületek, 's lakások az Ispány, 's t. e'f. számokra.

*) Nem pedig a' Chevalier-ek.

***) Minthogy a' pálinka olly közönségesen elterjedt ital neme, hogy alig van ember a' Világ akármelly részében, a' ki azt nem esmerné, talán nem lesz szükség-telen eredetéről egyet 's kettőt szólni. — A' pálinkát az Arabsok találták fel, 's először igen nagy titokban tartották, későbbben ama nagy polyhistor Rajmund Lullius, a' tizenharmadik század végén Majorca szigetében megtanulta mikép kell azt égetni, 's azt aqua vitae-nek nevezte. Ezért a' mesterséget Lullius olly nagy embernek tartották az akkoriak, hogy átaljában azt hitték róla, hogy ő a' bölcsök követ feltalálta, 's egyszer'smind universalis medicinának tartották a' pálinkát, és úgy vélekedtek felőle, hogy — mivel ha kevés mértékben isszák vagy szagolják az ember erejét csudálatosképen neveli és erősíti — az embernek életet adhat, és minden nyavalyákból gyógyíthatja, 's valóban mind addig, míg a' bor seprüből készült pálinka ritka, drága és titok volt, 's belőle mint ritka orvosságból egyszerre csak kevés cseppeket vettek bé, néha csudálatos következései voltak a' bévevésnek. Azomban egy hires és tudós Orvos Arnaud de Villeneur, Lullius-tól megtanulta, hogy a' borseprüből mikép kell pálinkát készíteni, attól pedig néhány Genuai kereskedők, a' kik azontúl nyerekedni kezdettek véle, 's ezt az italt nagyobb mértékben égettették, melly után apró üvegecskéket mint orvosságot egész Európában széljel küldözték és drágán eladták. Ennyi pálinkáiak nem lévén elegendő bor-seprű, ugyan a' Genuaiak találták azt is fel, hogy mindenféle leves gyümölcsökből, sött lisztneemű dolgokból is lehet hasonló pálinkát készíteni. A' Genuai kereskedés hanyatlani kezdvén, kivált a' tizenötödik században, mind ezeket a' titkokat más Országokban is megtudták, azokban pálinkát égettek, 's

A' Városnak B á r á n y czimű Vendégfoga- dója, melly egy emeletű derék épület: a' piacz-

ezt a' veszedelmes italt a' legnagyobb vissza éléssel közönséggé tették. A' pálinka készítés módjáról legelőször Savonarola Mihály — ki a' tizenötödik század közepén híres Orvos volt — irt egy ilyen czimű könyvet: *Tractatus de Arte conficiendi aquam Vitae simplicem et compositam*, mellyet Alsacziában Hagenauban 1532ben újra kinyomtattak, 's a' melly igen sokat tett arra, hogy a' pálinka égetést Francia és Német országokban elkezdették. Valóban csudálkozni lehet, hogy ez a' Savonarola milyen nagy dicséretekkel tanácsolja az egészség folyvást való fenttartására, 's az élet meghosszabbítására a' pálinka ivást Estei Markgróf Leonelli-nek. Ennek a' Savonarolanak írásaiból imitt 's amott lehet holmi töredékeket látni, p. o. Arnaud de Villeneuve és Thaddaeus Florentinus írásaikban a' pálinka hasznairól, de a' készítése módjáról semmi sincs benne. A' mái világban nem igen nagy köszönetet nyerne az, a' ki — mint Savonarola tett írásaiban az akkoriakkal — egész Catalogust írna azoknak a' híres embereknek, sőt Nagy Fejedelmeknek neveikből, a' kik az aqua Vitae-nek nagy kedvellők voltak. 1483ban Augsburgban Schrick Mihály is kiadta az égetett vizet laistromát, mellyben azoknak jó tulajdonságaikat e'képen írja le: „Der geprannt Wein ist gut für das Gicht damit bestrichen. — Wer heyser sey, der bestreiche sich mit geprenntem Wein um den Hals und trinke ihn drey Morgen nüchtern — auch wer alle Morgen trinke ein halben Löffel voll geprannter Weins, der wird nimmer krank. — Item, wenn eins sterben soll, so giesse man im ein wenig geprannten Weins, in den Mund, so wird er reden vor seinem Tod. — Wer auch geusset des Weins in einen Todten, der erfaulet noch stinket nimmer auf der Erden noch drunter. — Was Fleisch man damit bestreicht es sey roh oder gesotten, das faulet noch erstinket nit. Auch wer trüben Wein hat, geusst er geprannten Wein daran, er wird wieder schön. — Welcher Mensch den Stein in der Blase hat, der trinke fein alle Morgen ein wenig, das Zerbricht den Stein und kommt von im und wird auch gesund. — Auch wer geprannt-

tól e' sem igen távol esik, hátulsó kapuja pedig a' vásárállás felé nyílik, a' honnét vásár alkalmatosságával sok mindenféle vendég és borivó látogatja; a' felföldről jövő vendégek leginkább ide szoknak szállani, mint szinte a' Bács vármegyei Urak inkább az Oroszlánba. Fent az első emeletben egy derék tánczoló szála van, falon és a' fedélről függő kristály nagy gyertya tartókkal, tükrökkel 's ülő helyekkel ékesítve, ezen kívül négy külön vendégszoba: alól három külön vendégszoba, az Urak számokra ebédlő, úgy szinte a' közönség' számára nagy ivó-szoba, 's ezeken kívül a' fogadás számára még három lakó szobák. Az udvar hátulján nagy két istállók, a' kocsik számokra bészárható kapukkal rekesztett nagy és alkalmas kocsi szín, ezen kívül egy nagy állás szín, mellynek egyik oldala mellett lovaknak való váju és saraglya, azonban kocsival is bélehet alája állani. — A' mennyire tapasztaltam ide legtöbb idegen vendég jár, ámbár már mostanában nem olly bőv a' Vendégfogadó jövedelme: legnagyobb hasznot hozott 1804 és 1805dik esztendőkbén, a' mikor a' hajós kereskedés legfelső pontján állott; akkor minden szobái dugva voltak ide bészállott felföldi gabona kereskedőkkel, a' kik nem zsu-gori módra költöttek, hanem alles was gut und theuer war, a' közönséges ivó szobába pedig nem férvén el a' sok hajós és huzó legény,

ten Wein trinket alle Morgen einest, so stirbt der Wurm, so da wächset bey dem Menschen bey dem Herzen oder an der Lungen, oder Lebern'. Egy szóval annyi orvosi erőt tulajdonított Schrick a' pálinkának, hogy ha mind igaz volna, úgy az Universalis orvosló szer lehetne: a' hallást, szemet, gyomrot, főt, egyszóval az ember minden külső és belső részeinek nyavalyáit pálinkával akarta meggyógyíttatni.

gabonát a' hajókra hordó kocsis, és gabonát áru-
ló paraszt, a' kapu allya, udvar, sótt a' szín is
tele volt ivókkal, a' kik nem egy két messzelyt,
hanem pint számra addig ittak a' mennyi belé-
jek fért, öt Hausknechtje a' Vendégfogadónak
egész nap folyvást hordta fel a' pinczékből fer-
tályokban a' bort, 's a' Vendégfogadó akkori
haszonbérője Steindl azt beszéllette nékem,
hogy 1805ben aratási vásárkor mindennap el-
kelt nála hatvan akó bor, melly hihetetlen do-
log az olyan előtt, a' ki az ezen vendégfogadó-
ban, a' nevezett idő tájban öszve gyúlt népet
nem látta.

A' lovas katonák Kaszárnyája,
mellyet a' Város 182 $\frac{3}{4}$ ben építettett a' városban
quartélyozó lovasság számára: a' vásár álláson
áll, hosszukás négyszzegeletű, egy emeletre ké-
szült derék épület. Alatt az istállók vagyuk,
fent pedig az emeletben a' közkatonák és tisztek
lakásaik.

Az Angyal vendégfogadón kívül van a' Cs.
K. Sótisztség szabad helyen, azon út mel-
lett melly a' Vajason keresztül a' Duna partra
visz ki: áll a' sós Tisztek szép lakóházából, két
nagy sótárokból, 's némelly apróbb épületekből.

A' ki Baját ez előtt csak harmincz eszten-
dőkkel esmérte is, tapasztalni fogja, hogy for-
májára nézve mennyit változott ezen idő alatt,
akkor alig volt benne egynehány ház melly fi-
gyelmet érdemlett volna, most egy útszája nincs
majd, mellyben jó ízléssel épült és valóban szép
házak ne volnának, mellyek akármelly nagy
városban helyet érdemelnének, ámbár ezen há-
zak mind földszint valók, kivévén a' már eme-
legetetteket, Latinovics és Vojnics uraságok de-
rék épületeiket, 's a' piaczhoz közel egy boltos-
nak emeletes kis házát, és egy nagy házat a'

vásárálláson, mellyet egy serfőző építettett. A' Város alföldi magyar, de szép várost mutat: az apróbb épületek többnyire vagy tömött, vagy sövény falúak, 's náddal fedettek, kivált a' Kálvária körül fekvő útszakban: a' szebb épületekről pedig azt jegyzem meg, hogy közüllök némellyek, a' mellyek azomban igen megérdemlenék a' meglátást, olly elrejtett helyen vagnak, hogy az ezen keresztül utazó észre sem veheti őket, nem tartván figyelmére méltónak az ilyen rejtek útszakát megjárni: ilyen félre való helyen vagnak Rigyczai Kovács Uraságnak, mellette Dömötör, 's már a' vásárálláshoz közelébb az idősb Deáky Urak derék és jó izléssel épült csinos házaik. A' feljebb említett időszakasz olta nem csak csinosodott a' város formája, de maga igen sokat nevededett; a' vásárállás köre majd pusztá volt, azon házak is azomban, mellyek ott állottak apró nádas viskók voltak, most nézze meg valaki, gyönyörködés nélkül nem szemlélheti ezt a' kört: ha valaki a' kastély mellett való útszán a' Nagy-Sumár felé megy ki, kiérvén a' Szt. Rochus kápolnájához, látni fogja, hogy a' Kálváriáig nyuló, hajdan roskadt kunyhók helyén csinos házacsok és derék gabona hambárok állanak most, 's így van más részeiben is a' városnak. Legjobban megtartotta régi formáját az a' darab része a' városnak, melly a' városházától Vaskut felé vivő útsza, és a' Sokovicza magas partjai között fekszik, úgy hogy a' ki a' piaczról ebbe a' fertályba megy azt gondolhatná, hogy valamely rendetlen Rácz faluba tévedt ki a' városból. A' most említett, Vaskutra vivő útsza jobb olgalán ez előtt huszonhét esztendőkkal Albrecht Úr derék háza volt az utolsó, most a' Kis Sumárig ki felé, 's onnét a' Kálváriáig véve keresztül

egész egy új és csinos város épült, melly leginkább gabona hambárokból áll. Baja a' fekete Banko - czédulákra nem panaszkodhatik, mert mostani szerencsés környülállásait egyedül annak köszönheti.

A' Sokoviczából a' város napnyugoti részén a' háznak allyában egy fok nyúlik bé azon térségre, melly a' Város és a' Vajas között terjed el, e' mellett a' fok mellett a' Provalia útsza végétől fogva a' Cs. K. Sótiztség épületjéig sok faszinek állanak, mellyekben épületre való fa nemű portékák árultatnak, mellyek többnyire Komáromi kereskedőké, kiknek áruló embereik egész esztendő által itt laknak. A' Komáromi épület-fa kereskedők a' zsindelyekkel, deszkákkal 's t. e'f. megterhelt szálakat helyben Komáromban a' felsőbb Vármegyéből oda ment Tóth kereskedőktől megveszik, 's a' Komáromon alól fekvő, az ő kereskedésekre alkalmas helyezettetésű helyeken elárulják: a' legalkalmasabb és hasznosabb áruló helyek közül való Baja, mellynek nagy vidékéhez tartozik Solt Vármegye és csak nem egész Bács Vármegye, a' honnét Baján minden esztendőben igen nagy számú épületre szükséges fa portékák kelnek el.

Baja lakosainak nagyobb része ráczokból, a' kissebb magyarokból, németekből és zsidókból áll: az egésznek számát TT. Doczy Ur *) 12000 tézsi **); a' Catholicus ifjuság tudomá-

*) Európa közönséges föld leírása IX. Kötet 198dik lap.

***) A' Tud. Gyűjtemény 1818 esztendei 4dik kötetének 87. lapja ellenben azt irta, hogy Baján 8125 Catholicus, 1074 óhitű, 11 evangelicus, 32 reformatus és 200 zsidó lakos van. Ugyan a' Tud. Gyűjtemény 1819. esztendő 12dik kötetének 33dik lapján az íródott hogy Baján 8098 Catholicus, 2500 óhitű, 15 lutheranus, 170 reformatus, 350 zsidó, mindössze pedig 11133 lakos van.

ayos pallérozódása a' városi gymnasiumban a' P. Franciscanusok tanítása által eszközöltetik. A' városban mindenféle portékákkal kereskedők, 's mesteremberek elég bőven vagynak, de leginkább csizmadiák, szűcsök, szűrszabók és bocskorosok nagyon sokan, mivel Bács Vármegyének majd fele, és Soltnak is nagyobb része e' béli szükségeit itt szerzi meg, 's a' nevezett mesteremberek a' Dunán túl való szomszéd Vármegyékbe is eljárnak a' vásárookra árulni miveiket. Négy nevezetes vásárok esnek itt, u. m. 24 Aprilisban, 22 Juliusban, 21 Septemberben, és 6 Decemberben: a' felföldi, nevezetesen Pesti, sőt a' vásározó Bécsi Kalmárok is eljárnak ide módi portékáikkal, mellyeknek nagy keletjek van a' város nagy vidékéből ide gyűlő vásárlók által; nem külömben sok szarvasmarha, kivált sovány és hizott sertés kél itt el a' vásárookban, mellyeknek elárultatásokról hiresek ezek. — Bajának a' piacza is érdemes az említésre annyiból, hogy annak figyelmetes szemlélése a' Rác és a' Magyar szokások között való külömbiséget szembetünőképen mutatja: ha valaki a' Franciscanusok Templomától hétivásár alkalmatosságával elindul az uradalmi Kastély 's ennek majorja között menő útszában, a' Kastély alatt mindenféle zöldségeket árulókat talál, a' szegeleten a' piaczra békfordulván a' kastély előtt végig szép gyümölcsöket, lepényeket 's egyéb süteményeket lát, ezek után a' szalonnát és disznóhúsokat 's kenyér árulókat éri, a' kiknek hátok megett van a' pálinkás bolt. — Baján a' pálinka mérés szabadságát az Uraság egy, vagy egy társaságban való több árendásoknak adja ki, a' kiktől kéntelenek venni minden pálinka árulók a' kimérendő pálinka quantumot, — ettől, a' város templomához vivő útsza torkánál a'

Duna felé fordulva, végig Czinczár boltokat ér, mellyekben szurkot, kátrányt, asztalos és bog-nár munkákat, lapátokat, szalonnát, hájat, meszet 's t. e'f árulnak; ezen boltok előtt pedig hosszú két sorban rácz asszonyok és leányok ülnek, a' kik mindenféle főtt ételeket, főképen halmeműeket és szárított nyers halakat árulnak, melly ételeket a' piacon áruló rácz parasztok, napszámosok, hajót huzó emberek 's t. e'f. megvásárolván ki ülve, ki álva megeszik, melly dolog az ilyen, csömört okozó tracteurkodáshoz nem szokott idegenben undorodást inditt. Ezen ételt áruló sor végénél a' Fehérhajó vendégfogadón túl a' Provali útsza másik szegletét a' Duna parton egy úgy neveztetett Czinczár fa sátor formálja, ennek belsejét érdemes figyelemre venni: a' Duna felől való oldala boltot formál, mellyben bocskorok, Baranyai fakulacsok, deszka-ládák, lapátok, szőr-tarisznyák, korbácsok, nadrág-szíjjak 's t. e'f. láttatnak, a' bolt eleje egy sátor, melly alatt üllő padok és asztalok vagynak, melly mellett lebselő Ráczok pálinkát isznak, 's a' Czinczár által főzött ételekkel laknak; a' Czinczár legénnye vagy birkákat nyúz, mellyek a' sátor eleire kiaggatva az elárultatás végett egymás mellett véresen lógnak, vagy ezen megnyúzott birkák véres bőreiket a' padon üllők fejek felett való gerendákra kiteritik; a' sátor hátulja egy igen nagy sütő kemenczéből áll, melly belőlről az alatta való katlan által szünet nélkül fül, maga a' Czinczár ezen kemencze bé csinált vas-ajtaja eleibe lekutyorodva ül, mellyet néha uéha felnyit 's belé kandikál, 's ilyenkor a' vizsgálódó ha bétéként a' kemenczébe, abban egy valóságos chaoszt pillant meg, délelőtt apró csuprok, tepszikben való mindenféle pecsenyék, halak, 3 ételek nemeik főnek ott, mellyek közül

egyik már megsült vagy főtt darabot a' Czinczár kiveszi, 's a' háta megett álló hosszú asztalra lerakott főtelen ételeket, vagy nyers pecsenyét 's t. e'f. a' kivettek helyekbe bérakja, délután estig kenyereket és kalácsokat, lepényeket 's t. e'f. süit, estve ismét az ételekre kerül a' sor, 's ez így megy hajnaltól fogva éjjelig, minden nap. Ebben a' sátorban magában egy vásár van, egyik pálinkát iszik, másik eszik, harmadik valamit vesz, a' többiek dohányoznak, fent hangon disputálnak, a' leányok 's asszonyok, vagy főtelen étkeket hordanak oda a' megfőztetés' végett, vagy a' már megfőtteket haza hordják, a' főzés bérén fél és egy krajczárért lár-mával alkudoznak, nevetnek 's t. e'f. A' ki még ilyen Czinczár sátort nem látott, annak az egész manipulatio idegennek tetszik, de ha mivoltát valaki elgondolja, ezt nagyon hasznos intézetnek fogja találni: ugyan is sok szegény gyakran kéntelen étel nélkül azért ellenni, hogy napszámba menvén nem érkezik a' főzésre, vagy csekély ételle megfőzésére szükséges fa többé jönne mint a' mennyit egész ételle érhet, tehát inkább nem főz; ezen akadályokat elhárítja a' Czinczár, othon fazékba rakja a' szegény ételle kéje fő részeit 's a' Czinczárhoz viszi, a' ki egy pár, legfeljebb három krajczárokért megfőzi azt, becsúlettel gondotviselve reá, elkészíti, megkóstolgatja, 's ha só vagy paprika hibázik az ízéből még azt is tészen reá, — az én itéletem szerint más városokban sem ártana ilyen intézete- ket állítani fel a' szegénység számára. Megjegyzem azt itt, hogy ebben a' Czinczár sátorban én soha sem láttam Magyar parasztot, a' ki ott evett vagy ivott volna. — Ettől a' Czinczár sá- tortól balra az úton túl van a' hal piácz, mel- lyen a' legszebb halakat lehet mindég találni. —

A' már említett áruló kofák hátok megett a' piaczn egész térjét a' falusiak szekereik foglalják el, mellyeken mindenféle gabonát árulnak az olyan parasztnok, a' kik gabonáikat a' kapukon *) tanyázó hajtó legényeknek **) nem adták el,

*) Baján azon útszák szélső végeiket, mellyek a' gyepre mennek ki kapuknak nevezik, ámbár egyen sincs kapu, sem kerítése a' városnak.

**) Hajtó legényeknek nevezik a' Bajai gabona kereskedők azon embereiket, a' kik a' városra jövő parasztnoktól s' kapuknál a' gabonát megveszik, 's a' megalkudott parasztn szekerét, a' gazdáik hambárjához oda vezetik, 's ott a' megvett gabonát bémérik. Ezek az emberek a' kapukat csoportonként elfoglalják 's ott dohányozva ácsorognak, vagy pedig rakásra leheveredve a' gyepen kártyáznak, ha gabonás kocsit látnak a' város- hoz közelíteni felugrálnak 's a' kocsi eleibe rohannak, egyik erre, másik arra hívja a' parasztnot, alkusz- nak véle, egyik többet ígér a' másik fölébe, a' megalkudott áron feljül még pálinkát, bort, 's még reggelit vagy ozsonnát is ígér, 's gyakran az a' vége, hogy a' hajtó legények meg is verekednek magok között. Ebből az a' rossz következés, hogy az eladó parasztnok látván ezen viszás manipulatszión, tudják azt, hogy akár- mely silány gabonát vigyenek Bajára azt bizonyosan eladhatják, a' honnét nem hogy nem iparkodik a' parasztn megliszttítani gabonáját, de még olly tisztátalanon viszi eladni, hogy majd egy harmada szemét, sőt ez előtt több esztendő- kkel az is történt, hogy egy kereskedő nem elégedvén meg szemetes zabjával annak szaporítására még homokot is hordatott közé, melly eset inden Bajai gabona kereskedő előtt tudva van. — A' hajtó legények csinnyá- ról egy anecdotát hozok itt fel, melly ez előtt mint egy hús- z esztendő- kkel történt. K—l valamely G—s nevű gabona kereskedő ment Bajára lakni, a' ki ugyan tudatlan de practicá- val 's göggel tellyes ember volt, 's a' ki a' Bajai kereskedők között tonust akart adni, mellyért mind az akkori kereskedők, mind a' hajtó legények fenekedtek reá; történt hogy hirtelen akart egyszer gabonát vásárlani, azért is hajtó legényeinek parancsolatot adott hogy gabonát hajtsanak, és senkit mást venni nem

vagy nem alkatván meg azokkal az ár' felett, vagy pedig bent a' piaczon jobb vásárt remény-
 lettek. — A' Sokovicza-partján való része a'
 piacznak szinte olly figyelemre méltó mint a'
 többi, sőt sok tekintetben méltóbb: alatt a'
 vizen, hosszú sorban a' part mellett, ha a' szük-
 ség úgy hozza magával itt 's ott két sorban is,
 hajók állanak, mellyek gabonával rakosznak, a'
 Bajai gabona kereskedők hambárjaikból zsákok-
 ban kocsikon ide a' piacz partjára hordják ki,
 a' hambároknak már megmért gabonát, a' hány
 zsák van egy kocsin, annyi napszámos hordja
 azt le a' magas partról, a' part alatt folyó So-
 koviczán álló hajókra a' bétöltés végett, e' ne-
 ház munka, még is találkoznak ollyan napszá-
 mosok, a' kik, két, sőt három zsákot is visz-
 nek le egyszerre, mindenik vállán egy egy zsá-
 kot, a' harmadikat a' nyaka-csigáján a' más
 kettő végén keresztben fordítva, a' ki a' men-
 nyi zsákot hord le, annyi soros napszámost húz,
 és így kettőt vagy hármat; ez előtt több eszten-
 dőkkel valamelly Jula nevű István megyei le-

hagyván ígérjenek mások felébe, ezt észre vévén a'
 hajtó legények minden kapukra egymást tudósították
 a' dolgról, mellyből a' lett, hogy minden más ide-
 gen hajtó legény is, a' parasztokat mind a' G-s ud-
 varára hajtotta, de nagyon fent alkudott ár mellett,
 úgy hogy a' G-s udvara, sőt háza eleje is egyszerre
 tele lett, az oda tódult sok terhes kocsival, nem
 tudván a' csint, először megörült G-s a' nagy vásár-
 nak, de mikor a' fizetésre került a' sor, 's a' parasz-
 tok az idegen hajtó legények által kialakított nagy árt
 kívánták, akkor hült el G-s a' dolgon, a' ki észre
 vévén a' csint hijjába allegalta, hogy a' parasztokat
 nem az ő emberei csöditették oda, úgy hogy végre
 megkellett házatól neki szökni, hogy a' káromkodó
 parasztok verését, mellyekkel fenyegették, elkerül-
 hesse.

ány gatyába öltözve, három zsákot hordott le mindég a' partról. A' hajók rakodása mindég nagy elevenséget ad a' piacznak: a' megterhelt kocsik üvölgető kocsissaik által, a' mennyire lehet a' part széléhez téregettetnek, a' hol mindenik kocsis a' másikat megakarván előzni, a' tengelyek 's ferhéczek, öszve akadnak, a' lovak öszve keverednek, a' kocsisok káromkodnak, szidják egymást, néha meg is verekednek: a' mint a' sok napszámosok, egyik egy, a' többi a' más hajókról valók öszve keveredve a' partra feljönnek, gyakran megtévedve más kereskedő kocsijáról, a' maga gazdájáé helyett egy pár zsákot levesznek, 's idegen helyre viszik, az ilyen hiba ha észre vevődik néha káromkodással múlik el, ha többször elő fordul megverekezés-sel. Változik a' scena: alólról terhes hajó jön, mellyet emberek vontatnak, ezeknek a' parton helyet kell csinálni a' rakódtató kocsiknak, egyik kocsi beljebb tér a' piacra, a' másiknak vagy lustább vagy negédesebb lévén a' kocsissa helyben megáll, a' nagy kötél vagy elakad a' szerkénben, vagy a' zsákokban, néha a' lovakban is, zsákot elhord, kiszakaszt, a' zab vagy buza folyik, a' kórmányos káromkodik, 's a' kocsist szidja, a' kocsis a' huzó embereket káromolja, azok emezeket vissza, 's néha ennek is verekedés a' vége. Ez egész nap, egész héten, 's egész esztendőben így megy, míg az időjárása a' hajók rakodását meg nem akadályoztatja. — A' piac utolsó szegeletét a' városi első Jegyző lakása foglalja el, melly előtt egy kis fa padocska van, erre ha le ül az itt járó, 's a' piac ellenében való erdős sziget és a' városházai között való nyíláson egyenesen északnak néz, a' Sokoviczá-tól a' Kákonyi erdőségig elterjedő térségre, 's

az ezen térségen való mindenféle tárgyakra szép kilátása van.

Baja kereskedése hazánkra nézve nagyon nevezetes: vásárjait, szarvas marha és sertés kereskedését már említettem, szükséges hogy gabona kereskedéséről is szóljak. Bács Vármegyének egész felső része csak nem a Tiszáig, és Solth Vármegyének alsó része minden terméseit ide hordja el adni: itt pedig a felföldi gabona kereskedők, 's a Baranya Vármegyei népség, melly a Dunához közelébb lakik, az ide való kereskedőktől meg veszik a gabonát. A Bajai gabona kereskedőknek részszerént bent a Városban a házaiknál, részszerint pedig a Város szélein köröskörül nagy hambárjaik vagynak, mellyekbe szokják gabonáikat bétölteni, mellyek között némelleyek olly nagyok, hogy az épületekben, a padlásokat is oda számlálva 30,000 mérő gabona is el fér egész a padlásig fel hányva, a mint itt szokás. Ez előtt az ide járt felföldi gabona kereskedők, magok járták el a Bajaiakat, ha gabonát akartak vásárlani, de több esztendőnk óta az a rossz szokás jött elvátba, hogy ugy neveztetett garasosokat küldöznek széljel vásárlani, a kik helyettek a hambárokat el járják, a gabona árrát ki alkuszszák 's helyekbe a vendégfogadóba mustrákat visznek, 's mikor e' meg történt a felföldi kereskedők akkor indulnak ki 's magok végeznek el az elkezdett egyezést. E' rossz és káros szokás, mert gyakran meg történik, hogy az ilyen, mindenféle hajló garasos csak ollyan helyekre vezeti a vevőt, a mellyeken jó borra valót reményl, ezeknek jó féle gabonáikat dicséri, másokénak minőségűket és mértékjüket ócsárolja, 's még e' felett hamis tudósításával is el ámitja a vevőt, azt hitetvén el véle, hogy kevés eladó gabona

van a' városban, 's ezt is már mellyet most mutat a' vevőnek, idegen ide 's a' moda való vevők, vagy magok vagy levél által alkudozzák, a' vevéssel való sietésre nógatják, 's t. e. f. czigányhoz illő manueverekkel el ámitják; a' bizonyos kára a' vevőnek pedig mindég az, hogy a' garasosnak legalább is egy pár száz forintokat kell a' zsebjebe vetni, ha nagyobb számu gabonát vásárol. A' Baján való gabona vásárlás mindég költséges a' vevőre nézve, mert a' vett gabonát magának kell a' hajóra kihordatni szekeken a' hambárokból, magának kell a' bé mérő napszamosokat, a' zsákokért mellyekbe mérődik a' gabona 's t. e. f. fizetni, a' parton ismét napszamosokkal hordatni bé a' hajóba, ha pedig a' víz apadása miatt a' hajók a' Sokoviczán a' Város alá nem mehetnek bé, a' Városhoz egy fertály órára fekvő Dunára kell a' hajóknak megállani 's a' gabonát oda kell ki hordatni, melly szerént a' külömben is sok költség még tetemesen szaporodik, ide járulván még az is, hogy a' Baján vehető gabona speciesek nem olly tiszták mint a' millyeknek kellene nekik lenni, — a' mint a' leg utolsó jegyzésben elő hozott okból meg lehet látni. — Figyelmet érdemel az is, hogy a' ki Baján vesz gabonát, a' kirakodáskor, a' hajóba bé töltött summa mindég hibáz, mellynek főbb okai, a' bé mérésnél történő szűken való csapás, mellyet még az is nevel, hogy szemetes lévén a' gabona, a' közötté való szalma szálak, kivált a' zabnál, az el csapáskor mindenkor sok zabot fordítanak le a' vékáról, 's bár kevés légyen is egy vékánál az illyes kár, de 16000 Vékanál,*) csak egy messzelyt véve is fel — melly valóban nagyon kevés fel vétel — már

*) Egy jókora zabos hajó 8000 mérő zabot könnyen el bir.

112 mérő a' hiba; továbbá a' be mérésnél szóródik, a' kocsin a' ki hordásnál ismét, mert majd minden fordulónál szakad a' zsák, hol a' lócs végébe ütven azt a' vigyázatlan fel rakó napszámos, hol a' kerék dörzsöli ki 's t. e. f. a' hajóba való be hordásnál szóródik, mert a' zsák rossz varrása fel reped, tágan lévén bé kötve ki oldozódik a' szája, végre még a' ki töltésnél is szóródik, mert a' napszámos nem sokat gondol véle akar a' hajóba ömlik a' gabona, akar a' deszkára 's onnét a' Dunába, sőt még a' ki töltött zsákot sem rázza ki jól a' honnét mindég marad abban valami, kivált mikor zab van a' zsákban: mind ezek következésében azt mondhatom, hogy majd példa nélkül való dolog, Baján rakodván valamelly hajó, a' bé töltött summa ki jött volna belőle, úgy hogy ha valamelly 8000 mérős zabos hajónál 200 mérő a' hiba, azt nem is igen említik meg a' kereskedők. — Ha valamelly Kasznár azt akarja meg tanulni, hogy miképpen kell a' gabonát bévevéskor mérni, az egy Bajai hajtólegénynek a' mérését nézze meg, mikor az a' paraszttól be mér, fogadok hogy nincs az a' Fechtmeister a' ki rappirjával úgy tudna félig és egészen degagirozni mint a' hogy a' hajtólegény csapófája a' véka hegyett kanyarog a' gabonának a' vekéba való bé nyomkodásánál. Az ilyen vissza élések eltávoztatásokra ugyan T. Bács Vármegye ez előtt több esztendőkkal azt a' hasznos rendelést tette, hogy a' vevő kereskedőknek nem volt szabad többé magoknak mérni a' meg vett gabonát, hanem azt az eladó parasztnak magának kellett csapni, de valamint hogy minden törvényt el lehet mellőzni, úgy itt is a' történt: ugyan is ha a' paraszt gabonáját a' vevő kívánsága szerént jó tétve nem csapta, nem vette meg tőle senki, a'

honnét bele unván a' parasztok a' kereskedők chicanirozásokba a' dolog ismét a' régibe ment vissza. — Hogy a' Bajaiak gabona kereskedések mikor kezdődhetett! annak nyomába nem tudtam találni, mind az által ugy vettem észre, hogy az igen 1760 tájján jöhetett folyamatba, 's leg nagyobb virágzása 1806ig tartott, ámbár az még most is jól megy az idő járásához szabva. Ez előtt mig a' Bács Vármegyei Ferencz Csatornája nem volt, az alföldi gabona kereskedés fő helye Baja volt, 's az 1788ik Török háboru előtt a' hajós kereskedők nem is igen jártak lejjebb, de a' Török háboru kiütvén, az Ország alsóbb részeivel is meg esmérkedtek a' hajósok, lejjebb kezdettek jární azok a' Duna mellett, 's rakodó helyeiknek, Apatint, Palánkát, Illokot, Futakot, Ujvidéket választották, mind az által azt kevesen cselekedték, hogy Baján alól mentek volna: meg esett ritkán az is, hogy valaki a' Tiszába ment gabonát vásárlani a' felföldi hajós-kereskedők közzül. *) Leginkább azolta, miolta a' Bács Vármegyei Ferencz csatornája meg nyílt, a' Bajai gabona kereskedés nem olly virágzó mint az előtt volt, mert a' hajók nagy része melly különben itt rakodott volna, résszerént a' csatornába, résszerint pedig azon keresztül a' Tisza mellett való rakodó helyekre el oszlik, mellyeken a' szebb nemű gabonákat bővebben és olcsóbban lehet vásárlani, mind pedig jobb mértékkel, melly már maga sokat tesz. Hogy 1806 óta a' Bajaiak gabona kereskedése nem olly virágzó, mint az előtt, annak még egy oka van, mellyet talán legfőbb okának mernék mon-

*) A' Ferencz Csatornája el készülése előtt is jártak a' Tiszába felföldi hajók, de csak fuvarban, 's a' Császár számára Szolnokból, Szegedről sőt, vagy más-honnét gabonát hordottak.

dani annak megcsökkenésének, 's melly okot az ifjabb kereskedők nem tudnak, nem érvén már a' régibb időket, következőképpen nem is esmérhetik azokat. Hajdanában nem lévén a' gabona kereskedésnek az a' virágzása mint későbbben, a' gabonabéli termés nem is volt olly könnyen elárulható mint most, mellyből a' következett, hogy a' Bajai gabona kereskedők inkább csak a' parasztoktól vásárlottak azért, mert azoktól úgy alkodták ki a' hogy akarták, 's úgy vették által gabonáikat a' hogy tetszett nékik, nem lévén még azokban az időkben a' parasztoknak is annyi világi esméretek 's annyi practicus eszek mint most, mellyből a' lett, hogy az uraságok terméseik otthon maradtak, ha talán azok is meg akartak szabadúlni terméseiktől, hitelben való odaadással kellett a' kereskedőket meg kínálni, a' kik pénzeiket a' hasznosabb vásárlás következésében inkább a' parasztoknak adták: a' parasztoktól hasznosan vásárolván a' kereskedők, az uraságoktól is nem rosszul, azomban hitelben is kapván gabonát, ők is a' felföldi gabona kereskedőknek hiteleztek, olly formán, hogy ha a' felföldi kereskedő felét le tette a' vett gabona árrának, a' másik felét hitelben kapta, sőt ha esmerős volt a' felföldi vevő a' Bajai-val, egész hajó terhet is elvitt ingyen, mikor ki árulta, megfizette, 's ujra hitelre vitt, 's ez egymást fel váltva folyvást így ment, úgy hogy egyszerre fél milliót is hitelezhetett Baja a' felföldi kereskedőknek. Illyen hitelező Bajaiak voltak Krapl másképp Áldásy, Stephanovichné, Gruber, Csernyánszky, Adamovich, Császár 's t. m. próbálja meg most valamellyik Bajai kereskedő akármellyik uraságot — a' kinek el adó gabonáji megvétele végett egy vevő a' másikat sürgeti, — hogy kaphat e' tőlle hitelben egyné-

hány ezer mérő gabonát? még pedig egész esztendőre hitelezve az árrát, mellyel osztán a' kereskedő a' meg fizetés határozott idejéig maga hasznára kereskedet; — szinte ugy próbálja meg a' felföldi kereskedő a' Bajait, hogy ad e' hitelben néki addig fél vagy egész hajó gabonát mig árrát ki árulta 's meg fizet néki? mernék fogadni, hogy fej csóválva azt gondolná mindenik magában, hogy a' hitelezni akaró, ha nem tébolyodott is, de legalább csalni akar. A' mi a' fő dolog, igen kevés egynéhányat kivéve nincsenek is a' mostani Bajai gabona kereskedők olyan körülállások között, hogy ilyen hitelezéseket adhatnának másnak, ha pedig meg történik, hogy tetszések szerint el nem adhatják gabonáikat helyben, a' Baján mindég található fuvaros, vagy magok hajóikon is Pestre, Győrbe, 's Mosonra fel viszik az el árulás végett; a' számlált okokból tehát a' következik, hogy a' fel földi kereskedő minthogy kéntelen gabonát azonnal fizetve kész pénzen venni, inkább vesz másutt jobbat olcsóbban, mint alább valót 's drágábbat Baján, kivévén azon eseteket, hogy vagy késő az idő ősszel 's még egy utat akar tenni hajójával, vagy valamely hirtelen való jó kilátások mutatják magokat az eladásra.

A' gabona kereskedésen kívül nevezetes kereskedést üznek még a' Bajaiak a' Baranyából öszve szedett boraikkal, 's a' Sárköznek hozzájuk közelebb fekvő erdeiből vágatott fával, mellyet résszerint helyben, résszerint Pestre fel hordva árúlnak el.

A' mulatásra magoknak a' lakosoknak elég kertjeik vagynak, de közönséges mulató helyek is van mellyet Kis Sumárnak neveznek, ez egy kies erdőcske, melly a' város alsó részén kívül a'hoz közel fekszik. A' közepén egy kis

épület van, mellyben nyáron ünnepi napokon enni 's innivalókat lehet kapni, néha muzsika is szok itt lenni. A' fák között néhány utak vagnak itt kivágva, mellyeken szép sétálás esik; a' nyári szellő, a' fák alatt imitt 's amott nevelkedő mezei virágok illatját az itt sétálókkal szagoltatja, 's a' magos nyárfák fejeik felett ingadozva susognak: ha itt valaki Theocritust olvasgatná Siciliáról álmodozhatna, mivel az erdőcske mellett való szőlőskertekből a' Hyblai méhek atyokfiai donogva repdesnek itt az erdő pázsitját tarkázó virágokon; estve felé kivált kies sétálás esik itt. — A' közönségesebb nép némelly esmeretesebb korcsmákban, 's az István megyei fehérlő és Sas, nem a' legjobb hirű korcsmákban keresi multságát.

Bajának régi állapotjáról igen keveset lehet tudni; a' mennyire ki nyomozhattam a' legrégebb időkben a' Maróthy nagy nemzetség hírt, melly 1468 Maróthy Mátyás Bánban végképp ki halván, annak Bodrogh és Bács Vármegyében való birtokait, ugyan a' Bodrogh Vármegyei Czobor Szt. Mihályi Czobor *) Nemzetség nyer-

*) A' Czobor nemzetség Rodrogh és Bács vármegyékben sok jószágokat birt, a' melly birtokaikat kinyomozhattam itt feljegyzem: Jánosfalva; Halmos; Czobor Szt. Mihály, mellyet az előtt a' Beriszlo és későbbben a' Thuróczy nemzetség birt, mig a' Czoborok kezekre nem került; Zaka; Aranyán; Gergel; Baja; Szt. Pál és Tapolcha ezen két falut Mátyás Király 1474ben adta a' Czobor nemzetségnek, 's ezek Bács Vármegyében feküdtek, de mivel a' Czoborok e' tájon volt többi birtokaik Bodrogh Vármegyében helyeztettek, Mátyás Király ugyan 1474ben ezen két határt Bodrogh Vármegyéhez csatolta: Pethe; Hethes; II. Ulászló, egy némelly a' Kewi Káptalanhoz — a' mái Banostor vagy Bán - Monostor Szerém Vármegyében a' Duna mellett — küldött királyi levelében, azt parancsolta, hogy a' Czoborok Bodrogh birtokait, a' Kewi-Kői-

te meg Mátyás Királytól, 's azok között a' Bajai Uradalmat is, mellyet ezen Nemzetség mind addig birt, míg a' Törökök Bodrogh Vármegyét el nem foglalták; 1572. Czobor Imre Pro-Palatinus Bodrogh Vármegyei birtokaihoz kívánván jutni, valamelly Szegedy Ferencz Egri vitézzel olyan egyességre lépett, hogy ha Szegedy a' Bodroghi birtokait vissza szerzeni néki, egy részét a' birtokoknak annak engedi által, de hogy Szegedy mire mehetett annak semmi nyomát nem találtam; ugy lehet gondolni, hogy sikere nem lett, 's Baja a' Törökök ki verettetésekig Török kézen maradt, melly szerentsétlenség köz volt az egész alfölddel, melly hajdan Hazánk leg virágzóbb része volt; mély szomorúsággal teként vissza a' Hazafi ezen Vidék történeteire, 's az utóbbi századokban csak a' vad pogányság

Káptalan határozza el újra 1508ban. — A' most emlitett Bács és Bodroghi jószágain kívül, hirta még ez a' nemzetség Tholna Vgye. Egyházit, Gyöngöt 's t. m. Komáromban, Kolocsát, Koltát; Baranyában, Lörewet, Simonfalvát, Orewet; Borsodban. Kinthet; Biharban, Csifet, Pázmánt; Szerémben, Bessenyőt, Solyomot; Posonban, az Élesküi Uradalmat; Nyitrában, a' Sasvári és Holicsei Uradalmakat; Zólyomban, a' Zólyomi és Dobronivai Uradalmakat; Ugocsában, N. Szóllóst, Gyulát, Szerdahelyt, Pusztá N. Kürcsöt; Trenchinben, Hricsonn és Bicsénn. — A' Bodrogh Vármegyei birtokainak nagy részét, minthogy azok a' Dunamellétt feküdtek a' Duna árja elmosta, a' melly pedig még megvolna, azoknak helyheztetéseket már most tudni nem lehet, mivel a' Törökök birtoka alatt, résszerént elpusztultak, résszerént idegen Rác lakosokkal ületvén meg azok, hajdani nevezeiteket elvesztették, 's új lakosaik által új neveket nyertek. A' mennyire kinyomozhattam a' Czobor nemzetségből legelőször 1300. eszt. táján jön elő valamelly János; fi ágon pedig kiholt Maria Theresia Király asszonyunk idejében Czobor Márkban, a' ki holta előtt minden nagy birtokait elpazárolván szegénységben holt meg.

pusztításaira talál, a' szerentsétlen Mohácsi ütközet olta, mellyet Broderich István Magyar Ország akkori Cancellarius a' képp adott elő: *) hidat a' Dunán keresztül Pestre csináltatván, Budára való érkezése „után tizennegyedik napon, „által ment a' — Török — Császár a' tulsó Magyar „Országra, és onnan ki küldött minden részek- „re a' mellyek a' Duna és Tisza közben vannak „rablókat, a' kik hasonlóképpen ott is pusztita- „nának és égetnének, valamint az innenső Ma- „gyar Országában cselekedett vala. Az egész so- „kaságot, a' ki a' Tiszán által nem futhatott, ré- „szént kardal le vágatja, részént pedig a' keser- „ves rab szolgálatra ragadja.“ — Ugy látszik hogy a' Törökök utóbbi idejekben valamelly Lévay Nemzetség birhatta. Kiverettetvén a' Törökök a' Magyar Királyi Kamara foglalta el, 's egész Mária Therezia Király Asszonyunk idejéig birta, a' mikor Gróf Grasalkovics Antal, **) a' birtoká-

*) Lásd II. Lajosnak Magy. Orsz. Királyának a' Mohácsi harczon történt veszedelmét. Magy. fordította Letenyei János. Budán 1795. 87dik lap.

**) Gróf Grasalkovich Antal született Ürményben 1694ben szegény szüléktől, Ó Budai kamarai Fiscalis lett 1716. Királyi ügyek fő Igazgatója 1720, 1722ben Gróf Forgách Páltól nyerte Gyarakai rész jörszágát azon szolgálatajért, hogy a' Ghymesi Uradalom ismét vissza szállhatott a' Forgách nemzetségre; 1731ben a' királyi személyes jelenlétel Helytartójává, valóságos belső titkos Tanácsossá; a' Kamara fő előlülőjévé; a' Szt. Koroná örizőjévé; királyi fő Lovász Mester; 's végre Nógrád Vármegyei fő Ispány lett. Első felesége Kamarai Praefectus Lang Ádám Erzsébeth leánya, 's Pest Vármegyei Al-Ispány Bajthay István özvegye volt, ez tőle magtalanul elhalván 1729ben másodsor elvette Klobusitzky István Krisztina leányát Personalis korában, a' ki 1738. 24 esztendőskorában gyermek szülésben halt el. Az első fia részére Gödöllőn és Hatvanon rendelt majoratust, a' másodikéra Kom-

ban volt Kulai Uradalomért elcserélte, a' kinek maradéka ma is birja, de a' mint látszik a' mostan élő Herczeg Grasalkovich Antalban aligha ki nem hal fi ágon ez fő méltóságú nemzetiség, a' mikor a' Szerző Antal Gróf utolsó rendelkezése következtetésében, annak Klára leányának Gróf Eszterházy Gábor hitvesének maradékaira fog szállani. — A' Bajai Uradalomhoz most következő nyolcz helységek tartoznak: Baja, Báthmonostor, Bikity, Gara, Mélykút, Felső Szt. Iván, Tatabáza, Vaskút: Mátéháza, Borota, Zside, Rém, puszták.

A' Bajai só tisztség épületein túl egész a' Dunáig egy fertály órai távolyságra egy gyepes térség nyulik el; ez még Sólth Vármegyéhez tartozik, sőt a' Sokoviczán túl, Baja előtt fekvő nagy sziget, és Szeremle falu 's annak határa Báth-Monostorig lenyulva, ámbár ezek hajdan mind Bodrogh Vármegyé egy részét tették. Ezen térségnek a' Sokovicza folyásra dülő része, melly a' partot formállya egész esztendőben nagyon eleven, ugyan is itt a' part hosszában, a' Bajaiak boros, fás és meszes hajóik és nagy dereglyéik szüntelen mozgásban vagynak, egyik jön, másik megy; egyik ki, másik be rakodik, a' hibássakat vagy a' vízen, vagy a' partra kitekerve igazgatják, újítják; a' parton nagy garmadába rakott ölfák, rózsák 's t. e'f. vagynak, 's a' Baján alól fekvő Sárközi erdőkben vett fa

játhin, a' leányai pedig pénzül fizetődtek ki. Arra az esetre, ha a' fi ág kihalna, az első leányáé vagy annak maradékaié lesz Gödöllő, Hatvan pedig Anna Maria leánya maradékaié, a' ki Gróf Haller Gáborhoz ment férjhez; Therezia leánya maradékai, a' ki Gróf Forgách Jánosné volt, lesz Debrői Uradalom; Bajáról már emlékeztem oda feut. — Lehoczky Stemmatogr. etc. Hnng. Parte II. pag. 159.

törzsököket itt hasogatják el hasábokra 's t. e'f. Mikor a' víz kicsin, hogy a' Komáromi fa kereskedők terhes szálaik a' feljebb már említett fokon a' kereskedők szineikhez oda nem úszhatnak, itt állanak meg a' part mellett azok is addig, míg a' víz úgy megárad, hogy azokat a' fa színekhez oda lehet úsztatni. Ezen kis térséget a' Vajas vize hasítja keresztül, melly a' Nádudvari lapályban veszi eredetét két kutfóból, 's Baja és a' Duna között a' Sokoviczába szakad bé: ezt a' Vajast meg kell különböztetni attól a' Vajastól, melly Fokthónél jön ki a' Dunából, 's Dusnok és Sükösd között megy bé ismét abba, és a' melyről már feljebb volt szó. Ezen most említett Vajason túl a' Duna felől van egy csárda, mézsárszék, 's néhány apró ház és Nepomuki Szt. Jánosnak egy kőszobra: ezeket öszvevéve

P a n d u r.

nak nevezik, 's hajdan itten állott az a' helység, melyről már Szt. István falu alatt értekeztem. Ezen Pandurtól egy puska lövésnyire északra van egy r e t r e n c h e m e n t, mellynek kerületében épültek némelly Cs. K. katonai élés tárházak, egy kis kápolna, 's a' tárházak mellett való katonai élet tárbéli tiszttség, 's az őrző katonaság lakóhelyeik, és sütő kemenczék. Ez a' r e t r e n c h e m e n t az utolsó Török háború alkalmatosságával épült, a' mikor a' Török ellen vitézkedett Cs. K. hadi sereg élelmére szállított eleség fő lerakodó helye itt volt, 's azért erősítettett körül, hogy ha ne talán véletlenül valamelly ellenséges csapat idáig talált volna kőborlani, az élet tárokból hirtelen kárt ne tessen.

A' Dunaparton néhány téglá-égető kemenczék állanak: a' Dunán pedig a' Bajához tartozó vízi malmok.

Mikor a' Duna megárad, ezt a' térséget egész a' városig előnti, 's akkor ez a' térség egy nagy tóságot formál, mellyből a' nevezett Pandur, 's a' Cs. K. retranchement mint valamelly szigetek úgy tűnnek fel, 's ilyenkor szám nélkül való csónakokat lehet látni ezen tóságon keresztül kosul úszkálni a' Duna felé ki, és onnét vissza. Ez a' kiöntés majd minden esztendőben megtörténik, 's megesik hogy néha egész nyáron sem apad le szárazig a' víz.

Baját elhagyván, balra homokos térség terjed el egész Vaskútig, melly távolról meglátszik, jobbról pedig a' Kis-Sumár erdőcskén tul szőlőskertekkel béültetett halmok kezdődnek: a' szőlőket is elhagyván egy erdőbe értem, mellyben a' vén tölgyek híves árnyékokban kigyózdó út a' Báth-Monostori szőlők közé viszbé, mellyeken kívül egy dombon egy kis templomcska áll, annak allyában pedig hideg forrás csergedez, melly felébe kőoszlopokon nyugovó ernyőt építettek, a' forrás tiszta vizét egy kő medencze fogja fel, mellyből a' víz alá felé folyván, azt virágokkal vegyes zöld gyep fogadja el. Ezt a' kis templomot és forrást a' körül 's belől lakók

V o d i c z á -

nak nevezik, 's üdnepeken ide imádkozni járnak, Pünkösdkor pedig itt bucsu szok lenni: az óhitű Rácok gyógyító erőt tulajdonitnak ezen forrásnak, de valjon hánynak adhatott a' már a' keresett enyhülés helyett halalt a' megizzadt

bucusok közül, a' kik az ideig való gyalogolásban neki hevűlvén, mérték nélkül itták a' forrás hideg vizét. Igen régi pátriarchai szokás az utak mellé kutakat csinálni, 's ennél egy egy humanusabb dolog nem lehet, mellyet a' mi időnkben csak a' muhamedanusok gyakorolnak még. A' forrás felett való dombról szép kilátásom volt az egész tájakra a' Dunáig, távolabra pedig a' Dunát prémező ligetek felett a' Batai törpe hegyek kékellettek. — Innét a' szállók között tovább menvén kevés idő alatt elértem

B á t h M o n o s t o r t,

melly Bajához egy mértföldre fekvő meglehetős helység, mellynek magyar lakosai Római catholicusok a' kik mintegy 800 főre mennek, és reformatusok kevesebben, a' Dunához közel fekszik, határa három nyomásbéli, meglehetős bort, szénát eleget terem, erdeje és nádja bőven van. Most Herczeg Grassalkovichnak Bajai uradalmához tartozik. Lehoczky a' Stematographiájában azt írta, hogy a' Rómaiak idejében Bora vagy Bononia itt feküdt: ha a' dolog valóban úgy van, akkor Borának a' Jazygesek városának kellett lenni, mert azoknak a' földén a' Rómaiaknak csak két Castrumjok volt, egyik Transaquincum a' máii Pest, másik Bononiával — a' máii Banostorral Syrmiumban — által ellenben Castellum Onagrinum. Hajdan itt híres Apáturság volt mellyet

A' Szt. Lélek Báth - Monostori Apátságá-

nak nevezte. Első fundálója 's építtetője ki lehetett? most már tudni nem lehet: első birtokosa a' Praemontrei szerzet volt, de a' Prépostság IV. Béla alatt a' Tatárok által elpusztítottat-

ván, 1306ban Gróf Fu-Sol Imre *) által ismét megújított, a' ki akkor a' Monostort a' Szt. Ágoston szerzetét követett Remetéknek adta által. A' Monostor kies kis dombos helyen feküdt a' Dunának egy hajdani ága mellett, melly most ki van száradva, kivévén áradással mikor a' Duna vize ide kiönt, melly miatt akkor a' medre most is megtelik vízzel, melly szerént hajdan szigetben feküdt. Minthogy későbbben Apátság czímet viselt a' Monostor, úgy kell lenni, hogy vagy a' Cisterczi, vagy a' Szt. Benedek szerzete birtokába jutott, mert csak azoknak vagynak Apátjaik. A' Mohácsi veszedelem után a' Törökök által elpusztult, azok alatt pedig a' templomot a' Monostorral együtt a' Szt. Basilius rendén való szerzetes Kalogerek **) foglalták el,

*) Ez a' Gróf Fu-Sol talán onokája lehetett azon Gróf Sol-nak kiről Kollinovich a Chronicon Templariorum czimű munkájában e'kép ír: Annus Christi 1277 ordinis 110. Comes Sol in Ungaria Praedium Buchca demtis vineis in famulitium jam ante collatis legat conjugii suae quoad vixerit, ea defuncta Templariis. Quod quidem Testamentum Diplomate suo adfirmat Stephanus Episcopus Zagrabiensis; id doleas non liquere, qua plaga situm praedium: Jurisdictionem Stephani quasdam ex Ungaria Szaladinae orae Veszprémiensi Praesuli caeterum subjectae lacinias complecti sat constat, et legat nonnulla huic Ecclesiae Veszprémiensi dictus Comes. — A' mi időnkben Szala Vármegyében a' Szala vize mellett fekszik egy Bucsa nevű helység. Ura Horváth uraság; — talán ez a' Gróf Sol Buchca Praediuma?

**) Kalogeros Görög szótól neveztetnek így minden óhitű szerzetesek, melly szó Jó öreg-et tészén s mindnyájan Szt. Basilius reguláit követik. Háromféle külföldiség van közöttök, a' Novitiosokat Archari-knek nevezik; Mikrochemi a' kik már Professiót tettek, Megalochenii vagy tökéletesek. Más elosztás szerént vagynak közöttök Coenobiták, kik az Isteni szolgálásban foglalatoskodnak. — Anachoreták egész-

kik egész 1724ig itt laktak, 's a' fedél nélkül állott templom későbbben befedelezett kápolnájában isteni tiszteletet tartottak: a' Kalogerekkel együtt hat vagy hét óhitű Rácz háznép lakott itt egész 1724ig, a' mikor ezek helyekbe mint egy harmincz magyar háznép telepedett meg, melly elszaporodván helységet formált itt. 1725dikben még az egész formája meg volt a' templomnak, napkeletről egy nagy torony, napnyugotról pedig kettő ékesítette, hossza két száz láb nyom, a' szélessége hetven volt, ilyen nagy temploma lévén, a' következik hogy tehetős Praelaturának is kellett néki lenni: 1819ben még az oldal falainak nagy része fent állott, a' külső két borítása nagy négyszegeletes mészkövekből, a' közepe pedig a' falaknak terméskövekből és téglákból állott, — a' mint hallottam azolta az uradalom elbontatta a' templom falait; a' Monostor falaiból pedig az alap köveknél egyéb nem látszik már most, mindazáltal megtetszik belőlök hogy a' Monostornak nagynak kellett lenni. A' templom 's monostor falai egészlen fent állottak 1761ig a' mikor azokat a' K. Kamara parancsolatjából puskaporral széljel hanyatták 's köveiből a' Báth-Monostori, Mély-kúti és Vaskuti mostani templomokat építették. Mig a' templom falai fent állottak, az óhitű Ráczok Nagy Boldog-asszony napján nagy bucsút tartottak az omladékoknál, a' hol betegjeikkel számosan jelentek meg, mivel a' falaknak, a' hozzájuk való érés által gyógyító erőt tulajdonítottak: olyankor két 's három napokig is tanyáztak az omla-

len elvonják a' Világtól magokat, 's a' Klastromtól nem messze külön lagnak; — reclususok, magas hegyeken való barlangokba laknak, a' homét soha sem jönnek ki.

dékok között, a' mikor pedig elmentek, a' templom falaiba a' kövek közé pénzeket dugdostak, mellyeket a' bucsu után a' Monostori paraszt gyermekek felkutatván kiszedtek. — A' Török járás előtt az Apátság mellett város volt, mellynek, a' fekvésének helyéről itélve deréknek kellett lenni, mivel az épületek nyomaik a' Monostortól fogva egész a' Dunáig elnyulnak. 1724-től fogva, mikor újra megülték, egész 1760ig a' helység a' hajdani város helyén állott, de akkor a' vizen által a' mostani helyére szállítottatott által a' K. Kamara parancsolatjára, mivel megtelvén a' Duna hajdani árka áradással, vízzel, bajos volt a' helységbe való járás. Volt a' helységnek egy igen régi pecsét-nyomója, mellyre az Apátság három tornyos temploma 's ezen körül irás: Sigillum Báth - Monostor az esztendő számmal Goth betűkkel volt kimetszve, 's mellyet a' Monostor omladékai között találtak a' parasztok, és melly eránt csak nem babonás tisztelettel viseltettek azon okból, hogy az, az ő szabadságok helyre állítója lesz valaha, 's ha azt a' Király megláthatja az uradalom jobbagysága alól kivévén szabad emberekké teszi őket, mellyért is a' legnagyobb vigyázattal őrzötték és semmi idegennek sem is adták a' kezébe, hogy az el ne vesszék, 's épen a' lett az elveszés oka; ugyan is ez előtt több esztendőkkel valamelly Szabados Gáspár lévén a' Biró, a' pecsét-nyomót mindég a' zsebében hordozta, hogy a'hoz senki se férhessen, történt azomban hogy Szabados a' réten gyűjtven zsebéből a' pecsét-nyomót elvesztette; mostani pecsétjeket a' réginek egy lenyomott mássáról valamelly Zsidó metszette le, de hibássan, mert a' betűket megváltoztatta 's az esztendő számot is kihagyta, melly igen nagy kár, azomban az a' lenyomott

más sincs meg már, mellyről az új pecsét készült, 's így a' réginek valóságáról nem lehet igazat tudni. — A' Törökök kiveretetések után a' K. Kamara vette Báth-Monostort birtoka alá, a' melly azt a' Bajai uradalommal egyesítvén, azzal együtt későbbben a' mostani ura kezére került.

Kijövéen Báth-Monostorból, mindenféle a' szemet megbántó homok térség 's homok dombok veszik az útat körül, az egész táj' szomorú és pusztá mint az olyan vidék mellyet a' tenger ársjai pusztasággá változtattak el, és siet az itt járó, hogy azt az egy mértföldet melly Baracskát Báth-Monostortól választja mennél előbb elmehesse: leghasznosabb volna ezt a' haszontalan homok tengert fákkal béültetni, a' nélkül sem igen lévén a' fának nagy bővsége Bács Vármegyében, 's valóban Baracskához közel egy jókora darab homok már be is van ültetve fákkal, mellyek egy meglehetősen cserét formálnak. — Unalmas egy órai menés után elértem

B a r a c s k á t,

melly derék helység, lakosai magyarok és németek, mind Római catholicusok, számok 1800-ra vagy valamivel többre is megy: régi helység, 's a' Török járma alatt is megmaradt, melly megtetszik egy némelly laistromából a' Kalocsai Érsekség birtokainak, melly laistromban Huszár István a' Kalocsai Érsek és Győri Püspök jószágai fő gondviselője a' Török birtoka alatt volt jószágaiból a' Kalocsai Érsekségnek beszédett adót adta bé Széchenyi György Érseknek, 's mellynek felírása e'képen van: Kalocsai Érsekségbéli jobbágyok adója pro Anno 1678. adtak 's a' t. Baracskaiak fl. 6. — pro 1679. Baracskaiak fl. 6. 's a' t. — —

mellyet plenarie béadott: kívül qui-
 etaljuk Győrött Széchéni György.
 Ezen laistromból egy úttal az is megtetszik, hogy
 ámbár ezt a' tájékot a' Török birta, még is meg-
 engedte, hogy a' Kalocsai Érsekek jószágaikból
 harács nevezet alatt adót huzhattak, ha bár
 csekélyet is a' mint az említett laistromból meg-
 tetszik, sőt egy 1700. akkori Bács Vármegyei
 Al-Ispány Balogh Ferencz által végre hajtott tör-
 vényes vizsgálat értelme szerént, az ezen do-
 logban kikérdezett hatodik tanu azt vallotta,
 „hogy a' Törökök az Érsekség jobbágyainak ma-
 gok tanácsolták, hogy a' Harács nevű esztendő
 számos adót fizessék meg, hogy magokat na-
 gyobb veszedelembé ne keverjék a' meg nem fi-
 zetés által t. i., hogy marháik el ne hajtassanak,
 vagy helységek fel ne égettessék az adó szedők
 által. A' tizenhatodik tanu, István nevezetű Ba-
 silita Kaloger és a' Basiliták Brogyani convent-
 jek Seniora azt vallotta, „hogy a' Kalocsai Ér-
 sekek mindenkor békességes birtokába voltak a'
 Harács nevű esztendő számos adó beszédésének,
 a' Törökök semmi módon sem akadályoztatván
 azt, sőt mindég azt tanácsolták, hogy fizessenek,
 ha pedig a' szegénység elégtelen volt a' Harács
 megfizetésére, még pénzt is költsönöztek annak,
 hogy urokat kielégithessék, ne hogy annak meg
 nem fizetése által nagyobb veszély háruljon reá-
 juk”. Hogy pedig a' Török földön a' nevezett
 Érseki Harácsot kik szedették bé, kitetszik ugyan
 a' már említett 111 esztendős István Brogyáni
 Kaloger vallásából, melly latánul így van: „bene
 scire sua experientia, quod infra nominandi pagi
 et possessiones Archiepiscopo Colocensi semper
 et ab antiquo solitum Harács solverint et admi-
 nistraverint, medio inprimis magnifici Francisci
 L. B. Vesselini, qua supremi Capitanei Fileki-

ensis, deinde Joannis Gömkötő, praetitulati Dni Vesseléni talis annualis Harács Exactoris et perceptoris; ex post similiter magnifici D. Koháry, pariformiter Filekiensis supremi Capitanei, praedictum censum annualem sive Harács persolvisse, ut pote Possessiones etc.” *) A’ Törökök kiverettetése után a’ K. Kamara foglalta el ’s mái napig birja. A’ helység a’ Dunának azon ága mellett fekszik, melly Bátánál menvén ki, ’s Berdánál egyesülvén a’ Duna nagyobb ágával az úgy neveztetett Mohácsi szigetet formálja, ’s a’ Baracscai Dunának nevezetik: a’ helység eránnyában ezen Baracscai Dunában egy nagy erdős, a’ helységen alól pedig két kisebb erdős szigetek vagynak, mint szinte a’ Mohácsi szigetnek is a’ Baracscai Duna felől való partja egész hosszában erdőségből áll. Ebben a’ Baracscai Dunában csak akkor lehet hajóval a’ helység alá menni, mikor nagy áradása van a’ viznek, mert különben a’ terhes hajó elegendő vizet nem talál benne, ’s nagy vízzel is veszedelmes benne a’ hajózás a’ víz alatt lapangó temérdek tőkék, zátonyok és a’ sok nyakok miatt való kanyargás miatt. A’ Catholicusoknak derék templomjok van: úgy szinte az uradalomnak igen nagy három emeletes és kettős padlásos gabona tára, az uradalmi tiszték számokra derék épületek készültek. A’ gabona kereskedőkre nézve azt jegyzem itt meg, hogy Baracska és másutt is mindenütt a’ Bács Vármegyei kamarai jószágokban, akármellyik gabona-tári tisztségtől igen becsületes mérést lehet kapni a’ vevőknek, ’s jó a’ mértékjek: mikor a’ víz kicsin, ’s a’ hajók a’ helység alá nem

*) Katona Hist. Metr. Colocensis Eccl. Parte II. pag. 102. 103. 149. 150. 151. etc.

mehetnek, olyankor az uradalom az eladott gabonáját robotos szekereken hordatja a' Baja alatt álló hajókra. A' helység helyes, utszái egyencsek szép paraszt házak vannak benne, mellyek rendesen épültek : vendégfogadója, melly az uradalomé, derék. Gazdálkodása a' helységnek jó lábón áll, ámbár a' homok miatt fáradságosan mivelletik a' föld: a' véle határos Gyurityi pusztát is a' helység birja, mellyen mindenféle gabonája bőven terem; nádja elég, a' szigetekben 's a' pusztán sok marhákat tenyésztetnek. A' szegényebb lakosok hajókat húzni is eljárnak és halásznak.

A' most említett Gyurity és Rasztina pusztákon keresztül a' Zomborba Bajáról vivő ország útra kitértem: Gyuritynak határa homokos. Balra, kint az országútban fekvő Gara jól meg látszik: ezt azért említem, hogy a' Garai szántóföldek között némelly régi sánczok látszanak, mellyek arra adtak okot, hogy sokan úgy vélekedjenek, hogy a' hajdani Garai vár itt feküdt, 's az 1480. fi ágon kiholt hires és Nagy Garay nemzetség innét vette eredetét. Ez a' Garay nemzetség a' Verőcze Vármegyében feküdt Gara mező városától vette nevét, melly Diakovárhoz közel esett, de a' Török járásokban elpusztult. Az említett sánczokon kívül voltak még sok hegyes dombok a' Garai határban, mellyekről az a' monda, hogy azok mesterséggel készültek a' Török járásokban, 's ágyuzó helyek voltak, de a' mostani időkben már ezen dombokat hol egy, hol más haszonra a' lakosok széljel hordották, úgy hogy most már csak hét ilyen domb van még a' Garai határban. A' Gyurityi pusztán megy keresztül azon csatorna, melly a' kigyós ér vizének rendesebb lefolyása végett ez előtt több esztendőkkel ásattatott, 's a' melly Mo-

nostorszeg és Zombor között szakad a' Ferencz csatornájába

Harasztina vagy Rasztina

a' Gyurityi puszta szomszédságában, azon túl fekvő derék puszta, jó fekete földje van, melly az uraság által igen jól műveltetik. Az uraságnak 1818. épült kisdud kastélya van itt, melly egy emeletű, de olly szép ízléssel készült, hogy a' külföldön sem láttam nálla szebbet a' városi mulatóházakon kívül. A' kastélyt derék gabona tár, 's egyéb a' gazdasághoz szükséges épületek veszik körül; a' kastély mellett egy kis tó van, a' körül pedig igen szép kert. Ez előtt mintegy húsz esztendővel csak egy major volt itt, az alatt pedig egy nádas és bűdös posvány, melly megtisztittatván, most tó formában ezen kis édent nagyon ékesíti, melly az erre utazók figyelmét megérdemli. A' hajdani időkben eleitől fogva a' Kalocsai Érsekség birta 's akkor falu volt, de a' Törökök alatt elpusztult, a' kik kiverettetvén a' K. Kamara foglalta el, későbbben valamely Csejtey Nemes nemzetség birtokába jutott, a' melly Csejtey Antal Kapitányban fi ágon kiholt, ez a' Pécsi Káptalannak nagy summákkal tartozván, még életében által adta a' rajta feküdt summák erejekig a' Káptalannak, a' melly először hol egynek, hol másnak adta ki haszonbérben, végre zálogban valamely Strilich nevű embernek. Báró Redl Zomborban, a' Bács Vármegyében fekvő K. Kamarai jószágok néhai Administratora ez előtt mint egy harmincz esztendővel felséges urunktól fel kérte, 's Strilichet és a' Pécsi Káptalant kielégítvén királyi Adomány mellett megszerzette, a' kinek két fiaí birják most Stanisics faluval együtt. Az uraság a' Zomborba vivő országúthoz közel vendégfoga-

dót, 's a' mellé néhány házakat építettett. Vályi az általa kiadott Magyar ország leírásában, Rasz-
tinát falunak írta hibásan.

Kiervén a' Zomborba vivó országútra, az út alafelé mindenütt vetések között visz, balról is jobbról is távolabbra helységek látszanak, innét pedig még távolabbra egy erdő, mellynek eránnya formán a' Duna tulsó partján a' Szekcsői és Bari szőlőshegyek kékellemek, mind ezeken túl pedig homályos távolságban a' Nagy-Harsányi hegy emelkedik hegyesen felfelé. Rasz-
tináról másfél órai menés után

G á k o v á

ra jutottam. Hajdan ki birhatta? tudni nem lehet, mert azon régi datumok között, mellyekben Bodrogh és Bács Vármegyék helységeikről találtam valamit, a' Gákova nevezet semhol sem jön elő, ha csak hajdan másképen nem neveztetett, melly nevezetnek ma semmi emlékezete. A' Török járások alatt elpusztult, 's újra mint egy 1760. előtt ülték meg a' mostani lakosok eleik, kik mind Catholicus németek, 's számok 1300ra vagy valamivel többre is megy. A' helység derék, a' Magyar országi többi német helységek módjára csinosan és rendesen van épülve, sok derék sótt szép paraszt házak vagynak benne: a' házakat ezen a' tájon földből tömött falakból szokják csinálni, az ilyen földből tömött falakból épült házak nagyon tartóssak, kivált tűzi szerencsétlenségben nem égnek úgy földig mint a' sövény oldaluak, a' honnét olyan vidékekben a' hol száraz a' föld, 's az árvizektől félni nem lehet, csudálom hogy nem olly közönséges az ilyen féle építés módja, mint a' mennyire megérdemlené azt, mert árvizes ilyen csak a' sövény ház jó, ha téglából nem te-

lik, mert ott a' vályog és tömött ház ledül tíz-két óra mulva, ha tövébe megy az árvíz. A' tömött falakból való építés módja igen régi, már a' Rómaiaknál szokásban volt az ilyen építés módja kik ezt nagyon szerették, már most az újabb időkben pedig a' francziáknál és német országban is, kivált Szakszoniában ismét nagyon felkezdik az ilyen épületeket, láttam Lipsia vidékén való helységeken ilyen módra épült házakat, sőt a' Szaksz határon Lipsiahoz közel fekvő Markt. Banustädt kis városkában, a' Lüt-tzen kis város felé kivívó kapuhoz belőlről harmadik vagy negyedik ház, melly egy kovácsé vagy lakatosé, egy emeletű, még is tömött falakból áll; ámbar az is igaz, hogy most olly rossz állapotban van, hogy minden szempillantásban a' leomlással fenyegeti a' benne lakókat, 's az előtte eljárókat. Francziául és németül pisé-nek nevezik az ilyen tömött falakból való építés módját *). — A' helység határa jó, 's mindenféle gabonát megterem, mellyet vagy Zomborban vagy Baján adnak el. Most a' K. Kamara birja a' Törökök kiverettetéseket olta. — A' Bajáról Zomborba vivő pósta-út miatt, pósta staczió van a' helységben.

A' helységen alól egynehány puska lövésnyire szántóföldek kezdődnek, mellyek körökörül felvagynak árkolva, a' mint pedig az ország-ut a' földek közé bémegy sorompó van rajta hogy a' legelő marhák az útra ne mehessenek,

*) Erről az építés módjáról egy ilyen című derék munkácska jött ki: Die Pisébaukunst von L. Ch. Seebas mit 12 Kupf. beyrn Baumgärtner. Leipzig 1802. svo és újabban Ausführliche Beschreibung des Pisébaues etc. und den vielen Verbesserungen neuerer Zeit von O. B. Günther. Zweyte Auflage mit Kupfern Leipzig beyrn Baumgärtner 1826.

mert az ország-útakon termő fűvet arra a' végre tartják, hogy mikor szántanak a' marhák az útakon nőt fűvön legelhessenek: ez a' szokás meg van egész Bács Vármegyében. A' mint Gákova táján elhádja az útas a' kedvetlen homokos vidéket, maga az útaszó is vidámabb, kellemetesebbek lévén az útat körül vevő tárgyak. A' mint a' Zombori határba bé ér az útas, egy nagy rónaság terjed el előtte, mellyen falukat ugyan nem lát, de még is mindég hazak között van, mellyeket itt szállásoknak neveznek, 's mellyek kertekkel vagy fákkal, nagy árkokkal, 's apró tavakkal vagynak körül véve, és a' mellyek az egész tájt megelevenítik, 's a' Hannoverai vidékekhez, a' Lüneburgi pusztához — Lüneburger Heide — és a' német tenger partján fekvő Hamburghoz tartozó Rittzebütteli Amt és Brémai határok között való nevezetes Hadeland-hoz hasonlít. Minden birtokosnak a' szállása az általa birt földek között épült, nem vesztegeti idejét a' szállásától távol eső földek művelésekre, mint a' nagy határu faluknál megtörténik, 's nem érnek marhái és cselédjei már fáradtan ki a' szántó-földekre mint másutt: ha szomszédja épületei felgyúlnak, minden aggodás nélkül mehet annak segítségére, nem félhetvén attól, hogy a' tűz az ő épületeibe is bele kap; munkálkodásában nem akadályoztatja szomszédjának szükségtelen látogatása, 's magánossan lévén szállásában megtanulja azt, hogy a' szomszédja segítségére nem támaszkodhatván, maga magában végezzen el mindent. Csak az a' kár, hogy a' rácz köznép között a' földművelés még nagyobb kimiveltségre nem lépett ezen a' tájon, akkor valóban a' Zombori határt, sőt egész alsó Bács Vármegyét hazánk édenének lehetne nevezni: ha az utak árakai, 's a' szállásoké gyümölcsfákkal volnának

körül ültetve, sőt a' szántóföldek is, mint Cseh országban és Szakszoniában láttam, akkor a' gazdák jövedelme igen tetemesen nevedne a' nélkül, hogy a' fák ültetése, 's gondjok viselések által azoknak a' művelésre teendő kevés pénz kiadás által költségjek nevedne, akkor, mikor a' jövedelmek tetemesen szaporodna, az a' nélkül is gyümölcsben szűkölködő Bács Vármegyében, a' hová leginkább csak a' Szeremi parasztok hordják a' gyümölcsöt kocsiháton árulgatva, mellyből az a' következés, hogy ritkán lehet szép gyümölcsöt kapni, mert a' rázódás által öszve zuzik. — Zomberhoz közel szőlőkertek terjednek el az országút mellett két felől, mellyeket elhagyván a' város fekszik az útas előtt, melly Gákovához két mértföldre esik.

Z o m b a r.

Szabad királyi Város, csak nem Bács Vármegye közép táján, a' Dunához két mértföldre, szép térségen a' Ferencz csatornája mellett fekszik. Hajdani állapotjáról igen keveset lehet tudni; némelly régibb írók *Oppidum* czim alatt emlékeznek róla: Zsigmond Királyunk alatt már Serviai Rácok laktak itt, a' kiknek templomjok is volt*), a' Törökök birtoka alatt pedig kerített hely 's Török őrizet volt benne. Minekutánna a' Törökök hazánkból kiveretettek, még 1733ban is falunak neveztetett némelly levelekben, későbbben Kamarai mező városnak, 1751. pedig Maria Therezia Király Asszonyunk által szabad királyi várossá tétetett.

(Folytatása következik.)

*) Fessler Gesch. d. Ung. IV. Thl. Seite 1123.

2.

Az Alsó Magyarországi Érczmelésről.

A' nemzet' jövőndősége szoros kapocsban áll nyelvének fiatal 's kifejthető, vagy fejthetetlen 's holt létével; 's valamint a' lelkes embernek, ki nem áll egészen agyagból mint a' fazék, legerősb szívüsztüne 'hona előmeneteleért fáradni', úgy nem fog az igazi bölcs holt nyelvhez makacsul ragadni, hanem élő nyelvének tisztulását 's tágulását, minden módon eszközteni 's előre segíteni.

Gr. Széchenyi István.

Valamint telles örömmel használtam azon körülállást, melly bányavidéki útamban külsőmbféle tapasztalásokra kinalta magát; úgy véteknek tartanám hazám előtt annak elhalgatását, a' mit gazdag kebelében erre nézve különöset és tudni méltót látni, hallani, 's olvasni alkalmam vala: nem azért ugyan, mintha technikai tekintetben valami új lelemények' vagy ideák' közre bocsátásával érdemekre törekednem; hanem egy részt, hogy a' nemes érczek' manipulációját azokkal is megismertessem, kik ennek szem mellátó tanúi nem lehetvén, mint a' törvényhozó testnek, 's igazság szolgáltatásnak jelen vagy jövőndő tagjai, törvénybeli, politikai, és statisztikai ismereteikben hiányt kénytelenek szenvedni; más részt pedig, hogy megczáfoltassek valahára azon bal vélemény, mintha bányász nyelven (bergmännische Sprache) magyarul szólni lehetetlen volna.

Valóban nem kis merészség tőlem olly tudományokról írni, mellyeknek középszerű ismeretök is hosszabb studiumot kíván; 's magyarul

írni arról, a' minek tulajdon, és csak német bányásznak érthető nyelve van honnunkban. Nem is biztam volna csekély tehetségemnél 's hazafi törekedésem eránt mostoháskodó körülményimnél fogva ezen szándékom' kivitelére, ha ime' nehezségeket némelly hason tárgyú könyvek' segedelme mellett azon körülállás nem enyhítené, hogy értekezésemet különösen laicus társaimhoz, a' bányászokhoz pedig egyedül annyiban intézem, a' mennyiben őket szűk ösvényem folytatására 's terjesztésére kívánom serkenteni. Számolok azonkívül az olvasó közönségnek soha jó törekedést nem vétkellő ítéletére, 's a' józan kritikának inkább ébresztő 's felvilágosító igazításira, mint elijesztő csapásira.

Munkámnak rendszere nem az, melyet a' Selmeczi Akademia követ: magam', 's olvasóim könnyebbségökre az előadásban több mellékes tárgyakat kibagyva azon rendet választám, melly a' nemes érczek' művelésében kalapácstól pénzverésig foly; 's tapasztalásim' hiányait Deliusból *) pótolván, véle követett hibáimat — reméllem — hazánk' bányász fiai egy terjedtebb, 's rézmetszetekkel világosítandó munkában igazítani fogják. Kétlenem sem hagyja ezen reményem telledését több ifjú magyar Bányászoknak hazafi buzgóságok, 's azon ígéret, melly e' Haviírás' 1824ed évi 1ső kötetének 51dik lapján olvasható; minekutánna főkép ennek sikerét a' múlt esztendei kötetekben örömmel láthatta az Erdőművelésről közlött Értekezésben a' haza. Bár késő ébredésök ne kényszerítene jelenkép pályámról félre csapva régtől ismerhetett köteles-

*) Anleitung zu der Bergbaukunst, für die Kaiserl. Königl. Schemnitzzer Bergakademie, entworfen von Christoph Traugott Delius. Wien 1773.

ségök' tellyesítését ezennel pótolnom, 's azon tekintetből, hogy a' tudományok' magyar éghajlatán e' tárgyban eddig még valami figyelmet érdemlő munka meg nem jelent, mintegy kétségbe esett, elszánva, lapály vidéki szegény könyvtárámban azt fejtegetni, 's magyarázni, mi az ásvány, ércz, 's ennek művelése.

Ásványnak (fossile) mondunk minden földanyagot, (terra) melly részint hegyek közt, részint lapályon, mind földszint, mind a' földgyomrában találtaik. Ennek ismeretét 's nezeit tárgyazza az Ásványtudomány (Mineralogia).

Ércznek (metallum Erz) neveztetik minden ásvány, melly olvadékony (schmelzbar) 's nyújtékony (ductile, geschmeidig). Ércztudomány az, a' mi bennünket arra tanít, miként kellésék az érczeket ismerni, földszint és földalatt keresni, 's a' találtakat haszonvehetőkké készíteni. Ennek előtudományi az említett Ásványtudományon kívül a' Mathesis, Physica, főképek pedig Mechanica. Fő részei:

Iör a' Bányászat, melly azt tanítja, miként kellésék az érczeket ismerni, keresni, 's a' találtakat idegen részekről nagyjából elkülönözni; magában foglalja a' Föld alleírását (Geographia subterranea) Földismeretet (Geognosia) a' Bányamérést. (Markscheide-rei, Geometria subterranea). Három ágazatra oszlik, úgymint: Érczkeresésre (Indagatio, Schürfung) Bányaművelésre, (Bergbau) Égalatti készítésre. (Aufbereitung über Tags).

2or az Ércz olvasztás (Hüttenkunde, Schmelzwesen, Liquefactoria), melly szerint a' nagyjából elkülönözött érczek a' Chemia' segédelmével tűz által felolvasztva tisztítatnak, az

az színérczé, metallummá készítetnek. Ennek segéd társa és a' Chemia' leánya a' Próbata n, (Docimasia, Probirkunde), melly szerint meghatározhatni tartalmát (den Halt) az az nagyobb vagy kisebb érczbeli gazdagságát az ásvány keveréknek. Közönségesen ezen két tudományt is a' Bányászat' részei közé számítják; ámbár ettől tudományos tekintetben egészen függetlenek.

3or A' nemes érczekre nézve a' Pénzve-rés. (Monetaria, Münzwissenschaft).

4er A' Bányakamara i Tudomány (Scientiae Montano - Camerales, Bergkammeral-wissenschaft).

Mellék tudományok közé tartozik az Architectura, Hydrotechnia, Hydraulica, Erdőtenyészés, a' Németnyelv, Bányatörvény, Pénztudomány 's t. e'f.

E' szerint osztom - fel Munkámnak foglalat-ját, 's az elszámolt elő és mellék tudományokat részint elmellőzve, részint általányosan érintve, azt egyedül annyira terjesztem, a' mennyiben általa rézmetszetek nélkül a' nemes érczmivelésnek főismereteit szándékom röviden foghatókká tenni.

E L S Ő R É S Z

A' Bányászatról

(Bergbaukunst).

E L S Ő S Z A K A S Z

Földalleírási Előismeretek.

§. 1.

Az érczek többnyire 's eredetileg a' hegyek' gyomrában találtatnak. Minekelőtte tehát az ércz keresésnek 's művelésének magyarázatjába ereszkedném; azon ismereteket kell előre bo-

csátanom, mellyek a' földalleírását tárgyazván, azoknak mivelésében közönségesen előfordulnak, 's mellyeknek mesterszavai nélkül alább ki nem fejezhetném magamat.

§. 2.

A' föld' kerekiségének száraz szinei vagy lapályok (planities, Fläche) vagy magaságok, emelkedések, (elevationes, Erhöhungen) mellyek hegyeknek (montes, Berge) és domboknak (colles Hügel) neveztetnek, valamint az ezek közt nyúló mélyezetek (profunditates Vertiefungen) völgyeknek (valles, Thäler) 's mezőknek, vagy inkább öblöknek (Gründe).

Azon vidék, hol sok hegyek nyúlnak egy sorban, hegyvidéknek, hegyezetnek, bérceknak, (Catena montium, Gebürg) mondatik: azon mélyezet, melly két hegysor közt húzódik, völgynek (Thal). Azon kis hegyek, mellyek valami nagy és hosszú hegytől oldallanak, závoroknak (Riegel) 's a' köztök találkozó völgyek tulajdonképen öblöknek (Gründe) neveztetnek. Hogyha ezen öblök fen a' hegy' húzódásán jönnek össze, akkor süllyedéseknek, süllyetegeknek (Sinken, Schluchten) hivatnak. A' hegyek' domboru oldala, mellyen által csucsokra jutni, hegyoldal (Gehänge) 's messze nyúló csucsok hegyhát (Rücken) emeltebb gömbölű hegye pedig annak feje (jugum, Kopf).

Akár melly hegylánczot tekintsük, azt fogjuk tapasztalni, hogy közepén egy vonás a' legmagasb 's legmeredekebb hegyeknek hosszában foly, két felől pedig a' hegyek alacsonyabbak 's szelidebbek (sanft) lesznek, míg végre apróbb dombok által a' síkba vesznek el.

Azon bércz tehát, melly a' nagy hegyláncztól oldalt már a' lapályba simul, fokozatnak; (Vorgebürg, promontorium), melly a' hegyláncz és fokok közt taláztatik, közép bércznek (Mittelgebürg) a' közepen nyúló legmagasb vonás pedig magas bércznek (das hohe Gebürg, juga montium) neveztetik.

A' fokozat máskint ülepes, vagy telepes bércznek (Flötzgebürg montes stratosi) a' közép pedig eres bércznek (Ganggebürg, montes metalliferi) mondatik: mert abban többnyire telepek *) (Flötze, strata continua) ebben pedig erek (vena Gänge) rejteznek **).

A' bérczek láboktól hátok felé vagy laposan emelkednek, 's akkor szelidek, (sanft) vagy meredeken, 's akkor meredekék, darabosak (steil oder stücklicht). Azért sem a' bányászattal, sem a' bányásznyelvvel meg nem egyez, ha valaki azon egyes hegyekre is kiterjeszti ezen nevezetet, mellyek a' hegyláncztól külön válva a' lapály felé, vagy ebben magányosan ide 's tova hányatva állanak; mert többnyire inkább laposak, mint meredekék: ezeket talán leghelyesebben hantoknak, vagy halmoknak hívhatnók.

§. 3.

A' rétegek (Strata, Lagen) mellyeket a' S. Pataki Asványász ágyozásoknak, területeknek, réteknek mond, a' föld' 's hegyezet'

*) Alább magyaráztatik.

***) Mások szerint (lásd az Asványok' országát S. Patakon 1811. §. 9.) a' telepes hegyek rétes hegyeknek hívotnak; de minekutánna nem csak ezekben, hanem a' közép bérczben is taláztatnak rétek, vagy rétegek: ezen nevezetet igen tágas értelműnek vévén, el nem fogadhattam.

gyomrában vagy vízirányban fekszenek, — (sie liegen söhlig) vagy a' föld' középpontja felé függenek; (saiger) melly utolsó fekvésirány azoknak hajlását (inclinatio, Verflächen) teszi. Ha azon hegyoldallal, mellyhez közelebb fekszenek, köz- egyenben, parallelában hajolnak, akkor hajlások helyes (rechtsinnisch, oder rechtsinnig) 's magok a' rétegek helyesen hajlók; (rechtsinnische Lagen) ha pedig a' közelebbő hegyoldal felé hajolnak, akkor visszás, (wiedersinnisch) 's vizán hajlóknek neveztetnek *).

Azon kövezet, (Gestein) melly rétegekből áll, levelesnek (blättrig) neveztetik, a' mellyben pedig semmi rétegek nem vétetnek észre, egészenek vagy leveletlennek, (ganzes, unblättriges Gestein) a' mellynek rétegei nincsenek sűrűen öszvekötvé, hanem bontva (locker) fekszenek egymáson, és a' mellyeknek sok keskeny akár odvas, akár valami porhó kőfajjal tömött közei (zwischenräume) vagynak, rostos (klüftiges) 's az utolsó esetben mázrostos **) kövezetnek (schmierklüftiges Gestein) mondatik; és ha a' mázrostok (Schmierklüfte) csuszós vagy nyálkás közagyagfajta ***) (thonigt) földdel tömöttek, akkor iszapos kö-

*) A' német bányász nyelven a' sulyirányos vonal ezen szóval fejeztetik ki „seiger, v. saiger” 's nem „senkrecht” a' vízirányú — a' mit a' S. Pataki Ásvány ország Tudománya vízszinzetnek mond — „söhlig, vagy ebensöhlig” a' résu pedig „flach”, a' melly végre a' víziránytól nem igen távozik, „schwebend” lebegő.

**) Itt a' Máz nem jelent C z i n t, a' mint Dr. Kovács Lexiconjában nevezi. — Lásd Lexicon Mineralogicum Enneaglottum, Auctore Michaelé Kovács. Pestini. 1822.

***) Ugyan e' Szerző után.

vezetnek (seifiges Gestein) mondatik. Ha a' levelek (Blätter) nagyok, vastagrostú; (grobklüftig) ha pedig kicsinyek és sűrűn öszve nyomottak, keskenyrostú (kurzklüftig). Ha végre semmi rendes levelei nincsenek, a' kövezet darabos (Verwirrt). Egyébként azon kövezet, mellynek levelei nincsenek szorosán öszve kötve, hanem a' melly porhó (weich) iszapos, és mázrostos, az ácsolat (Zimmerung) tekintetében rohadt (faul) nyomó (druckend) állhatatlan (unstandhaft) pór (feig) repkény (flüchtig) szakadozó (schibend) kövezetnek mondatik.

§. 4.

A' hegyek, vagy színfölddel (Dammmerde) takartak, vagy kopárok; úgy szinte szárazok, vagy nedvesek: tudniillik Delius szerint az esső- és hóvizet a' színföld magába issza, melly azután a' hegyek' kebelébe szivárogo. Már akár ezen hó és essővíz, akár a' tengerek' közösülése által, akár egyebűnnen ered a' hegyek' nedve, bizonyos az, hogy azoknak anyagai közt külömbféle chemiai mivelődéseket okoz; 's habár Jugelnek *) 's követőinek hamis lenne is állítások, melly szerint az érczeket magból származtatják: minden esetre Deliusnak a' vízőzön után történt hegy repedésiben, 's az ezek közé tömött földanyagokban 's székekben az érczek' felosztatásokra, ülepedésükre kristályosodásokra 's a' t. befolyása tagadhatatlan.

Az iránt is kétség uralkodik a' földismerők (Geognosta) közt: valjon magok a' hegyek miékként támadtak. Delius azok ellen, kik a' hegyek'

*) Johann Gottfried Jugels natürliche Berg- Schmelz- und Figier- Kunst. Leipzig 1766.

származását a' föld' ökrődéseinek és föld alatti tűznek tulajdonítják, azt állítja: hogy ezek nem támadhattak egyébként hanem valami vízözön által. Tagadhatatlan ugyan, hogy a' föld' színe különbféle özön-változásokon méne keresztül, a' mire mind a' rétegek, mind a' kővé vált csontok, békatekenyők 's a'. t. mutatnak; de ha azt kérdeném, honnan eredtek azon hegyek, melyek az ő állítása szerint már a' vízözön előtt is állottak, annál inkább volna kénytelen egy korábbi vízözönt elismerni, mivel azoknak világterettségével egykorú vénségöket tagadja; a' mi ellenkezik az Ó Testamentom' világtörténetével. Azért ezen kérdést, noha eldöntése az érczkeresésre nézve igen fontos, a' kőfajok származásának 's tenyészésének vizsgálatival a' Természetvizsgálókra, Földismerőkre 's Ásványászokra bízván, itten elmellőzöm.*)

§. 5.

Delius azon repedéseit a' hegyeknek, melyek érczekkel tellemek, ereknek (Gänge) 's rostoknak (Klüfte) mondja. A' földalatti-tűzrendszer követők szerint ereknek 's rostoknak azon földalatti rétegek hivathatnak, melyek anyagzatjokra (Schichtung) nézve a' szomszéd rétegektől vagy egész kövezettől különbözvén, érczes részeket is foglalnak magokban. Továbbá azon érczel töltött repedés vagy is réteg, melly

*) A' S. Pataki Ásványász e' tekintetben kétfelé osztja a' hegyeket: tudni illik a.) eredetiekre (montes originarii Urgebirge) 's b.) víz- és tűzformáltákra (aufgeschwemmte und vulkanische) A' vízformálta hegyek közé számítja a' rétes' hegyeket (montes stratosi Flötzgebirge) 's a' töltvény, vagy televény hegyeket (montes aggregati aufgeschwemmte Berge).

a' bérezben messze vonúl, azonkívül pedig széles és mély, a' bányász nyelven tulajdonkép érnék (Gang, vena metallica) neveztetik: ellenben a' melly nem igen hosszú, 's mellette keskeny, rostnak. (Kluft, fibra) Azon érczel tömött tanyát, melly csekély hosszúságához képest igen széles, rakatnak, szegélynek, vagy talán leghelyesebben székműnek*) hivatthatók, német bányász nyelven Stockwerk (coacervatio). Azok, mellyek a' fokozatban többnyire lebegő, 's gyakran majd emelkedő, majd eső irányban fekszenek, 's a' mellyek egyszersmind ugyan azon irányban különbözőféle részelt (abgetheilten) kő-'s föld-darabozatokkal vegyesek, telepeknek (Flötze strata continua) vagy telepműveknek (Flötzwerke) neveztetethetők**) Egyébiránt olyan repedések 's oduk is találatnak az érhegyezetekben, mellyek bizonyos irány nélkül rövid távolságra ide 's tova kanyarodnak;

*) Ezen székművek többnyire olly pontokon tanyáznak, hol több erek és rostok nőnek össze; ámbár sokszor magányosan 's elkülönözve is találatnak tojásszék hasonlatosságára a' hegy' gyomrában.

***) Mivel a' telepűvek csupán és egyedül vízözönalatti ülepedés vagy telepedés által származtak, hogy nevezetjökben is különbözzenek az általán értett vízfórmálta tanyáktól, mellyeket a' S. Pataki Ásványász szerint talán helyesebben lehetne hívni töltvényeknek, televényeknek, mint sem a' német „Flötz“ nevezet által szűk értelembbe szorítani; minekutánna az érczrétegek, az elkészült helyekben a' vízözönös réteg-származtatók szerint is nem vízözön alatti iszap-ülepedés, hanem száradás utáni repedések 's töldődések által támadhattak: a' „Flötz“ szó' magyarázatjára ennél alkalmasb' nevezetet nem találhattam.

ezeket a' német után buczkáknak (Putzen) nevezhetjük. *)

Az Erekről, Rostokrúl, 's Szék-
művekről.

§. 6.

Minden ér, és rost hosszában 's vizirányában bizonyos világrész felé nyulik; ezen nyulása az ő vonulását (directio, das Streichen) teszi. A' hány világrészre osztatik tehát a' mágnes-tő, Kompas^{**}) (Kompass) annyi féle nevezetet veszen-fel. Noha pedig az erek 's rostok egyenes vonalban (linea) nem igen messze szoktak nyúl-
ni, hanem a' bércczel majd ide majd oda gör-
bednek; nem vévén azonban ezen görbedéseket (Krümmungen) tekintetbe, vonulások egyedül azon irány szerint határozatnak, melly (a' men-
nyiben már megmeztelenítettek) egy végtől a'

*) Némelly bányász (Bergman) az eret a' rostól azzal különbözteti, hogy azon réteget, melly magában áll, egyébbsé nélkül érnek nevezi, a' mellyek pedig ebből ágaznak, rostnak. Csak ugyan hosszúságára, szélességére, 's mélységére nézve valamelly réteget nehéz az ereknek vagy rostoknak categoriájába helyezni; mert némelly rost vastagabb 's szélesebb sok érnél.

***) Ezen mérő eszköznek, melly a' Bányamérésnél elkerülhetetlen szükségű, körformája van; 's négy főrésze, úgymint dél-, éjszak-, kelet-, nyugatra, öszvesen 24 órára osztatik. Szerinte határozza-meg a' Bányamérnök (Markscheider, Geometra subterraneus) az érnek vonulását. E' szerint nevezetik tehát minden-ér és rost délinek, éjszakinak, keletinek, 's nyugatinak; és pedig azon ér, melly éjszak és éjszaki kelet közt vonúl, éjszakinak; melly éjszaki kelet és kelet közt, keletinek; melly kelet és keleti délközt, szinte keletinek; melly keleti dél, és dél közt, délinek, 's a' t. Azomban nem teszen a' Kompaszon különbséget, ha a' déli eret éjszakinak, vagy a' keletit nyugatinak 's ellenben nevezzük-el.

másikig tart. Illyes görbedésekre azt mondja a' bányász: „Az ér a' maga órájából kifordult“ (der Gang hat sich aus seiner Stunde geworfen oder gewendet) ha pedig a' görbedés oly nevezetes, hogy az ér előbbi órájából majdnem egyenes szegletre oldall, akkor azt szokta mondani: „Az ér horgot vet“ (der Gang wirft einen Hacken).

§. 7.

Valamint azon egyenes vonal, melly szerint az ér, bár görbedezve, nyulik, annak vonulását; úgy súlyedésének vonala a' bércez' mélyébe, annak esését (das Fallen) vagy hajlását (Verflächen declinatio) teszi. Ezen súlyedés vagy súlyirányú, vagy résu; melly t. i. a' súlyirányutól majd többet, majd kevesebbet tér-el. Az első esetben az ér állónak, (stehender oder saigerer Gang) a' másodikban hajlónak (verflächender) neveztetik.

§. 8.

Az ereknek és rostoknak hajlások félkörrel, garádmérővel (Gradbogen), 's negyedszelettel (Quadrant) szokott meghatározatni; ezek szerint azon ér, melly hajlásában 1-ső garádicstól 15-ig emelkedik, lebegő, (schwebend) a' melly 15-től — 45-ig, fonák, résu, (flach) 45-ől — 75-ig tonnafekvésű*) (Tonnläufig) 's 75-től 90-ig, álló (stehend). Delius csak három részre osztja-fel az érhajolást, 's az 1-ő garádicstól 20-ig emelt ereket lebegőknek, 20-ól — 70-ig résuknak, 's 70-től — 90-ig állóknak mondja.

*) Midőn az Akna (Schacht) az ér hajlásának irányában mélyeztetik-le (abgeteuft) ezen akna — per metonimiam — tonnafekvésűnek (tonnläufig) neveztetik; mert a' tonnák részt járnak benne fel 's alá: innen némellyek a' résu ereket-is e'ként neveztek.

§. 9.

Minden hajló érnek van felső és alsó színe, vagy lapja; a' hegynek egy része azon, a' másik ez alatt fekszik. Azon része tehát a' hegynek, melly az érre nehezkezik, vagy is, melly annak felszínén, fel-lapján fekszik, függménynek (das Hangend) 's a' mellyre az ér nehezkezik, vagy a' melly az ér' alszine, al-lapja alatt fekszik, fekvénynek (das Liegend) mondatik. A' függmény- 's fekvényközi szélesség, az érnek vastagságát (Mächtigkeit) teszi. A' tökéletesen álló érnek e'ként sem függménye, sem fekvénye nem lévén, színe 's lapja is egyedül világrészi irány szerint éjszakinak, vagy nyugatinak neveztetik; kivéven, ha ugyan azon hegyben több hajló erek is vonulnak: akkor az utolsó érnek hajlásához alkalmazza a' bányász e'beli határozását.

§. 10.

Valamint a' rétegek helyesen vagy viszán hajolnak, úgy szinte az erek is. Némelly bányaművekben (Bergwerk) e'féle határozatra más szempontból erednek: t. i. midőn valami bányát kezdenek művelni, a' mint a' főeret (Hauptgang) űzik, ennek vonulása szerint az egész hegyet függményre 's fekvényre osztják-fel; 's ha később több ereket találnak benne, ezeket a' főer hajlásához mérve, a' mint annak irányával meg-egyeznek vagy nem, helyesen, vagy viszán hajlóknak nevezik-el. Másutt ismét a' nemes ereket nevezik helyesen hajlóknak; mert alkalmasint azt tapasztalák, hogy a' mint az ér megváltoztatta hajlását, azonnal szegényült. Több e'féle alapok vannak, mellyek szerint az erek' hajlását különképen szokták elhatározni; azomban

a' mint eszre vettem, alsó Magyarországbán az első szerint indulnak-ki a' bányászok.

§. 11.

Azon rostok, mellyek valami értől a' függő bérczbe (Hangendgebürg) válnak-el, vagy ebből nőnek hozzá, függő vagy függményi rostoknak (Hangendklüfte) neveztetnek; a' mellyek pedig attól a' fekvő bérczbe (Liegendgebürg) oldalnak, vagy abból nőnek hozzá, azok fekvő vagy fekvényi rostoknak (Liegendklüfte) hívatnak. Ezen rostok gyakran omladékoknak is (Trümmer) mondatnak, 's az érnek hajlásához képest fekvényi, vagy függményi omladékoknak; midőn t. i. bizonyos távolságra az értől elválnak, 's ismét belé folynak. Néha pedig vannak az ér mellett vékony rostocskák, mellyek hozzá nőnek, vagy belőle erednek; 's ezek, ha érczes részeket foglalnak magokban, telep-rostoknak (zufallende Geschicke, Flötzklüfte) ha pedig üresek, elkülönözéseknek, kőválásoknak (Ablösungen, Steinscheidungen) neveztetnek. Ezen mondás: „a' rost az értől elválík“ vagy „az érhez nő“ egyet teszen; csak abban különbözik, hogy az első akkor áll, midőn a' bányász a' főeret üzvén olly rostra talál, melly arcczától az őszvenövés pontjából távozva, tompa szegletet (angulus obtusus) üt; a' második pedig midőn ezen közben a' bányász illyes főér- és rostképezte éles szegletbe (angulus acutus) jut. A' rostoknak hajolások azon szerint határozatíkel mint az ereké.

§. 12.

Azon rostok, mellyek a' vonuló érnek órvonalától (Stundenlinie) egyenes szegletre (an-

gulus rectus) oldallanak, keresztrostoknak, (Kreuzklüfte) a' mellyek éles vagy tompa szegletet alkotnak vele, odanóttéknek, (zuseztzendé, zuscharrende Klüfte); és pedig ha az eret általmetszvéen vonulásokat ennek másik oldalán is folytatják, akkor folytatott-kereszt-, vagy általnótt, általvonótt rostoknak (durchsetzende Kreuz- oder Scharrklüfte) nevezetnek. Vannak tovább olyan rostok, mellyek esésökkel, vagyis egyik élökkel az érnek valamely lapjához (színihez) növe azzal együtt vonulnak; ezek ránótt rostoknak; (zufallende oder aufsitzende Klüfte) 's ha az eret általmetszve eséseket folytatják, által esett rostoknak (durchfallende Klüfte) hivatnak.

§. 13.

Az erek és rostok nem tartják-meg mindig esésöknek kezdett irányát, hanem, a' mint felebb említém, néha ide 's tova görbedeznek, 's a' hajló ér gyakran bizonyos mélységben állni kezd, 's az álló majd jobban, majd kevesebbé hajlik. Az első esetben az ér rohanni, (der Gang stürzt sich) a' másodikban emelődni (der Gang steigt, oder richtet sich auf) mondatik. —

§. 14.

Az erek gyakran kilátszanak a' hegyekből, midőn felső élök a' függmény 's fekvény közt azoknak égalatti színökre kibujik; 's ezen szabad-alatti, vagy legalább, a' hol nem kopár a' hegy, a' színföld alatt közvetlen találató része az érnek, annak kiütését, kiharapozását (Ausgehen, Ausbeissen) teszi.

§. 15.

Az erek 's rostok különbféle érczes és ércz-telen kő- 's földnemet foglalnak magokban. Azok, a' mellyekben akar tiszta, akar valami kőnemmél vegyes ércz találtatik, nemeseknek (edle) a' többiek vad ereknek 's rostoknak (taube*) Gänge und Klüfte) neveztetnek. Az érbeli kőfajok mivoltából következéseket lehet huzni annak közel vagy távol nemesülésére; 's ennel fogva, ha az ér vagy rost a' nemesülésre jó reménnyel biztató kőfajból áll; delinek, (gestaltig) ellenben pedig nem-delinek (ungestaltig) mondatik. Vannak olyan rostok is, mellyek vagy eredetikép odvasak, vagy puha földnemű foglalajtjoktól viz által kiürítettek; az ilyenek nyílt rostoknak, (offene Klüfte) vagy ha vízzel vannak tele, vizes rostoknak (Wasserklüfte) hivatnak.

§ 16.

Azon kövezet, melly az ereknek állató részét teszi, 's mellyben az ásványok (általán) szoktak találtatni, érfajnak (Gangart) mondatik. E' között az arany székére nézve legbecsesb a' jegezet (spatum) 's szemölcsös. (quarsum)**) A' hegynek egyéb részei, mellyek a' függményt 's fekvényt alkotják, függményi, 's fekvényi, vagy függő 's fekvő kövezetnek (Hangend- und Liegendgestein) máskép vadonfajnak (Bergart) neveztetnek.

*) Lehmann ezen szót „taub“ gyakran „wild“ -el váltja-fel. Einleitung in einige Theile der Bergwerks-Wissenschaft v. Johann Gottlob Lehmann. Berlin 1751.

***) Lexicon Mineralogicum Enneaglottum Auctore Michaele Kovács.

§. 17.

Ne vélje valaki, mintha a' nemes ér végig csupa érczel volna tömve; néha bizonyos távolságra egyedül tiszta ércz törik belőle; gyakran az vad érfajokkal van elegyítve: de leggyakrabban megtörténik, hogy az ércz egészen eltűnik, 's az ér csupán vad érfajjá vál, vagy is elfajul. Következésképp tehát minden nemes ér részint ércz közökből (Erztmitteln) részint vad közökből (taube Mitteln) áll. Találni sokszor, főképp vastag erekben, nem csak vad érfaju közöket, hanem vadonbeli szakadványokat 's szirt töredékeket is, mellyek a' fekvény' vagy függmény' köneméből vannak.

Midőn e'ként az érczközök az érnek mind vonulásában, mind pedig hajlásában gyakran változnak vadközökké, akkor azt mondja a' bányász: „Az ércz rövid közökben fekszik”. (Das Erzt liegt in kurzen Mitteln, oder der Erztgang ist absätzig). Némelly erek ellenben tartósan nemesek, 's az érczek távolabb messzeségére 's nagyobb mélységére terjednek bennök; ezek állandó, vagy tartós érczeknek (beständige Erztgänge) hivatnak.

§. 18.

Néha az érczek az érben buczkaészek, 's veseként (Putzen-, nester-, nierenweise) törnek, midőn t. i. nagyobb része az érnek vad érfajból áll, 's csak itt ott találni benne érczet. Az előbbi nevezetek az e'ként talált ércznek mennyiségéhez alkalmaztatnak; ha p. o. ez nagyobb mértékben fedeztetik-fel egy helyen, buczkaésznek (Putzen Erzt) ha pedig kisebbben és szét hányva, fészek ércznek, vagy vesének (Erzt-nester, Nieren) mert többnyire puha agyagos

érfajban kis galacs (Kugel) vagy vese formában ide 's tova hányva feküsznek.

§. 19.

Ha az ércz az érben tiszta, 's minden érfajkeverék nélkül való, akkor termék ércznek *) (gediegen, derb) nevezik: ellenkező esetben, midőn az érfaj közé vésve, vagy hintve találattik, hasogatottnak, hasábosnak (eingesprengt). A' bányász különbséget teszen a' termék-ércz (gediegenes Erzt) és termék színércz, **) (gediegenes Metall) között: termék színércznek egyedül azon tiszta aranyat, ezüstöt, vagy rezet hívja, melly minden egyéb érczkeverék nélkül magányosan 's színércz, (metallum) alakban találattik az erekben és rostokban.

§. 20.

Sok erek olly tulajdonuak, hogy midőn a' függmény 's fekvény között szélesednek, nemeségöket elveszejtik; az erek az érczeknek eltűntök mellett vagy csupa vadfajjá válnak, vagy, a' mi gyakrabban történik, legalább szegényednek színérczi tartalmokban: 's ha, míg keskenyek valának tisztán törtek, ezután hasogatva jelennek-meg. A' hol ellenben az ér ismét keskenyedik, többnyire nevededik gazdagsága is. Azomban megtörténik ollykor, hogy az ér hasat képez (er machet einen Bauch) az az bizonyos kissebb távolságra egyszerre kitágul; 's illy has közönségesen legjobb érczekkel bővelkedik.

§. 21.

Majd minden érnek vannak bizonyos ismertető jelei, melyekből hihetően következtethetni

*) A' Sáros Pataki Ásványász termés ércznek hívja.

**) Dr. Kovács a' metallumot más alnak nevezi.

az ércznek közeledését; a' vad közök, midőn általtöretnek, többnyire mindenütt változtatják kövezetjökben vagy érfajjokban alkatjokat 's színöket. Ezen ismertető jelek mindazáltal csupán tapasztalásból meríthetők, mert minden bérczben másfélék. Úgy szinte annak is vannak ismerető jelei, midőn az ércz fogyni kezd, 's az ér elvadul, elfajul.

§. 22.

Általányosabbak a' nemességnek 's gazdagságnak azon jelei, mellyek az érnek fekvésében, vonulásában, odanövésében 's a' t. alapodnak, 's mellyeket a' bányamérnökség' segedelmével könnyebben kitudhatni. Két ér, melly nagyobb terjedésre együtt vonul, néha egymáshoz közeledik, 's végre egy éles szegletben olly közel jó egymáshoz, hogy tökéletesen öszve is nő. Ezután pedig vagy együtt maradván messzére egy eret képez, vagy ismét elvál, 's előbbi vonulását követi. Midőn valamelly két szomszéd ér imigy öszvenő: (zusammenscharren) vagy megszokott nemesedni, vagy még nemesebb leszen. Ha több ér sereglik e'ként öszve, akkor azt mondják a' bányászok: „Az erek nősznek”. (Die Gänge rammlen) Hasonló történik bányászti tapasztalás szerint az oda nőtt fekvényi, 's függményi rostokkal, mellyek illyes esetben többnyire nemesednek; főkép ha már az előtt is nemeseeknek találtattak. Ellenben, ha rohadt rostok nőnek az érhez, ezek az eret nemtelenítik (verunedlen) Ollyas erek-is jönnek-elő, mellyeknek azon pontjokon, hol valami rost nő hozzájok érczbuczka találtatik, 's csak ezentul kezdenek nemesedni; holott elébb nemtelenek valának.

A' hol a' bércz szelíden sülyedez, (sanfte Sinken machet) az az, hol a' bércznek kereszt-

závorai (Kreutzriegel) közt annak hátán kis öblök (Gründe) csatolódnak öszve, ott ezen súlyetekben az ér gyakran igen nemes, vastag, és gazdag.

Némelly egyes bérczekben nem keveset következtethetni az ér nemesedésre a' kövezet 's érfaj' neméről, a' mint t. i. a' helybeli bányászt öntapasztalása tanítja. P. o. egy bérczben kvarczot (szemölcsöset) másutt egyéb kőnemet tartanak érczanyának.

De nem csak az érnek, hanem a' függmény, vagy fekvénynek kövezetfajjából, színéből 's egyéb tulajdoniból is szoktak okoskodni a' bányászok, 's előre megjövendölik az érnek következő nemesedését vagy nemtelenedését.

§. 23.

Némelly érek 's rostok mindjárt a' színföld alatt kezdenek nemesedni, 's az érczek mindjárt a' fű alatt fekszenek. Mások ellenben csak bizonyos mélységben érczesek, (erzhaltig) a' szabadon egyedül üres kvarczal, jegezettel (spáttal) közgyaggal (Thon) iszapfölddel, (Lette) 's egyéb hasonló érnemmel harapoznak ki; gyakran kövecses mágnés vasával is (Eisenstein, ferrum magnetes glareosum) vasszénnel (Eisenbrand). Ez utolsó gyakran történik, 's innen eredt ama régi bányász közmondás: „Nem jó bányt mű, ha nincs vaskalapja” (Es ist kein Bergwerk nie so gut, es hat denn einen eisernen Hut).

A' tapasztalás tanítja, hogy többnyire azon érek 's rostok, mellyek mindjárt a' színföld alatt nemesednek, nem nagy mélységre folytatják nemesességöket: ellenben a' mellyek csak bizonyos mélységben kezdik nemesességöket, azzal lejjebb is tartanak. A' leggazdagabb 's nemesb érczek közönségesen a' bércz' közép mélységében 's innen

a' szabad felé tanyáznak. Ezen alul a' legvastagabb 's legnemesb erek is szegényednek, durvulnak, 's több idegennemű 's nemtelen ásványrészekkel keverednek, vagy egészen elvadulnak.

§. 24.

Továbbá a' köztapasztalás szerint bizonyos, hogy az erek 's rostok nem végtelenek, hanem mind vonulásokban, mind esésőkben végkép megszakadnak. A' függményi 's fekvényi kövezet összevesztorolódik, egy kövezetté vál, és véget vet az érnek és rostnak.

§. 25.

A' mi eddig az erekről és rostokról mondott, mind azt többnyire székvümekekről is lehet érteni; mert a' székmű nem egyéb, mint egy igen vastag 's nem messze vonuló ér. A' székműveknek tehát szinte bizonyos vastagságok, mélységök, esésök és vonulások vagyon; 's a' kik ezen tulajdonokat a' székművektől megtagadják, azok a' székművek ismeretét össze keverik a' buczkáéval.

§. 26.

Eddig a' kövezeti nemesedésről, most a' vonulásiról. Valamint azon rostoktól minden jót remélhetni, mellyek az érhez nőnek, vagy hegyes szegletben velök összevejőnek; úgy ellenben tapasztalásból tudni, hogy a' kereszt-rostok, mellyek az eret egyenes szegletben folyják keresztül, ennek több tekintetből ártalmasak. Ha rohadt hegyfajjal (vadfaj, Bergart) vannak tömve, nemtelenítik az eret. — Azonkívül az ér illyes keresztrost által a' függmény vagy fekvénybe eltaszítatik, 's akkor azt mondják, hogy „a' Keresztrost az eret általvetette. (Die

Kreuzkluft hat den Gang überworfen). Az is gyakran megtörténik, hogy az ér általa elszakad 's eltűnik. Azért a' bányász nem kedveli a' keresztrostokat.

Kevesebbé lehet félni az odanótt keresztrostoktól; ambár néha nem csak vonulásában, hanem hajlásában is eltaszítják az eret; főkép a' lebegve általeső keresztrostok, mellyek azt szinte a' fekvénybe vagy függménybe vetik által.

§. 27.

Az erek sokszor e l i s nyomatnak (werden verdrucket) A' fekvő és függő kövezet annyira öszveszorul, hogy az érnek vagy igen csekély, vagy épen semmi jeleit nem venni észre. Ha mindazáltal a' bányász előbbi irányában tovább törtet, 's az eret ujonan fellelvén ez vastagabbá leszen: akkor azt szokta mondani: „az ér ismét nyílik”. (Der Gang thut sich wieder auf, oder öffnet sich).

§. 28.

Midőn az ér több keskeny részekre oszlik, akkor a' bányásznyelv szerint szélel omlik. (Der Gang zertrümmert sich). Ez olly helyen szokott történni, hol a' függő 's fekvő kövezet igen keményé vál. További törtetés (Nachbrechen) után ezen szét omlott részek majd hosszabb, majd rövidebb távolságra ismét öszvejönnek. Ha pedig az ér csak két részre oszlik, úgy, hogy osztályai soha többé öszve nem jutnak, vagy egyedül messze távolság után: akkor az ér villázik (der Gang gabelt sich) 's ezen utóbbi esetben a' közbe foglalt vad kövezetet vad közepékszegnek (tauber Mittelkeil) nevezik.

§. 29.

Az erek gyakran völgyek alatt is vonulnak egy hegyből a' másikba; 's akkor az illy éret a' tulsó-hegyekben ellenomladéknak (Gegentrum) hívják. Ez közönségesen ollyankor történik, midőn kövezetje mind a' két ellenbe álló hegynek egynemű, 's mind a' kettőnek hasonló rétegi alkatja van. Ellenben, ha ettől az által-ellenes hegy belső mivoltára nézve különbözik, nem lehet egyebet a' feléje vonuló érről remélni, hanem, hogy a' völgy alatt elszakad.

§. 30.

Végre a' mi a' kövezet' tömötségét illeti, a' köz tapasztalás arra mutat, hogy a' fekvény' 's függmény' keménysége a' mélységgel nevedik. 'S ezen igazságot a' bányásznak a' művelés' költségeinek előre való kiszámításakor tekintetbe kell venni.

§. 31.

Midőn valami székmű, vagy egyéb vastag ér hasábos érczekből, és itt ott vad közökből áll, a' mint ez közönségesen történik, gyakran szoktak vagy rajta keresztül, vagy mellette a' fekvényen 's függményen termékérczes keskeny rostok vonulni. Illyes rostokat ércztárskáknak (Erzt gefärtel) 's ha igen keskenyek, érczsujtásoknak (Erztschnürel) nevezik.

§. 32.

Hantfutók (Wasenläufer) által azon kis érczes rostok értetnek, mellyek' csak néhány öl messzeségre vonulván, mind mélységöknek, mind hosszaságoknak csekélységére nézve a' függő 's fekvő kövezet által elnyomatnak, 's a' mi-

velésre érdemetlenek. Többnyire kis öblök 's hantok alatt keskeny rostú zavart agyag-palában (Schiefer, Schistus) találtnak, a' hol a' fokozat közép bérczé válik; 's innen kapták nevezetjüket, valamint máskép völgyi rostoknak is (Thal Klüfte) hivatnak.

A' Telepekről.

§. 33.

Az erek után következnek a' telepek (Flötze, strata continua) mellyek a' fokozatban vagy is telepes bérceben találtnak. Ezen bércek t. i. különbféle egymáson fekvő, 's többféle kő's földnemű rétegekből állanak, mellyek majd vizirányuak, majd pedig emelkedve, 's ismét esve a' hegyek szerint görbedeznek. A' teleptanyák (Flötzlager) nem feküsznek egymáson. Ollykor a' felső rétegek közvetlen a' színföld alatt kövecsműből (Schotterwerk) öszvesült homok és kövecs közagyagból, mészkőből, 's egyéb hasonlóból állanak. Ollykor a' mészkő az első réteget foglalja-el a' színföld alatt, 's aztán következnek a' homokosak 's agyagosak. A' telepfölötti utolsó réteg közönségesen kemény táblapala (Schistus, ardesia tegularis) a' melly fedélkőnek (Dachstein) neveztetik, mert fedelét képezi a' telepnek. Ezután jó néha még egy vad táblapala réteg, melly lukkőnek (Lochstein) hívatik, 's csak aztán következik a' való telep. Azomban találni olly telepes bércezt is, hol ime rend megvan fordítva, 's a' hol a' fedélkő mindjárt a' színföld alatt kezdődvén, az egész függményt maga képezi, a' mész, homok, és agyagrétegek pedig az ércztelep alatt feküsznek.

§. 34.

A' tapasztalásból tudni, hogy a' telepművek csak némelly ásványokat foglalnak magokban. Nincs példa aranyos vagy czínes telepekre; az ezüst telepek igen szegények szoktak lenni, 's ezekben is az ezüst nem magányosan, hanem réz-ásvány közé vegyülten találtatik. Ónérczet szinte ritkán lelni bennök. A' telepi rézérczek közönségesen szürke, fekete, vagy kékes táblapalából állanak, mellyekben rézkova (Kupferkiesz) néha aranyenyv (Kupfergrün Cuprum ochraceum chrysocolla) vagy finoman bevésve vagy hásogatva. Csak olykor lelni a' táblapala alatt a' talpon (Sohle, a' telepek' fekvénye) ércztársrát, puha, morzsás, külömbfélekép színezett (gefärbt) rézkovából.

§. 35.

Noha pedig a' telepművek többnyire lebegők, vagy csekély görbedezésük; vannak azonban olyanok is, mellyek a' hegyoldal alatt rendszeren vonulnak és hajolnak, 's mind vonulások a' kompasz által, mind pedig hajlások garádmérő (vagy garádbolt Gradbogen) által meghatározhatók; nem is külömböznek ezek az erektől és rostoktól egyébkép, mint az elébb leírt külömbféle egymáson fekvő föld és kőrétegek által, mellyek t. i. az eres bércekben soha sem találatnak. A' telepműveknek szinte van kiharapózások, a' mit a' német bányászok itt nem „Ausbeissen” szóval fejeznek ki, hanem „Einschieszen des Flötzes”. Ugy szinte van függő 's fekvő kövezetjük, a' mit mivel többnyire lebegve fekszenek, külömbség' kedveért a' németekkel fedélnek (das Dach) 's talpnak (Sohle) nevezhetjük.

§. 36.

Gyakran jön elő olly eset, hogy a' telepműveken rendes erek és rostok vonulnak vagy esnek által, a' mikor az fekvéséből is eltaszítatik 's egy része felebb a' másik lejjebb szokott esni. Illy esetben a' telepek ugrálnak (die Flötze machen Sprünge) ezen áltható rostok pedig cserének (Wechsel) neveztetnek. Hasonló cserék többnyire vadak, 's magokat a' telepeket is bizonyos távolságra nemtelenítik. Megtörténik még is néha, hogy a' talpazaton (Liegendgestein) nemesednek, de nemes részök egészen elvan különözve a' telepműtől.

I s z a p m ű v e k r ű l.

§. 37.

I sz a p m ű (Seifenwerk) által, olly homokos és kövecses réteg értetik, melly a' színföld alatt valami völgyben a' hegy lábánál találtatik; a' völgy' hosszában gyakran nagyobb messzeségre huzódik; egyszer'smind pedig elszórt, és rétegek közé vegyült színércz, és ásvány részeket foglal magában. Mind az, a' mit a' bányászok eddig iszapművekben találtak, termék arany, termék kéneső, vagy ennek ércze himnő (Ziengraupen, stannum Ochracum androgenum) és kövecses mágnés vasa. Azomban találni bennök különne-mű drága köveket is. — Mivel ollyas völgyeken, hol iszap-művek fekszenek, majd mindenkor patakok folynak keresztül, innen világos, miért találtatik több folyókban arany. Ezek t. i. hóolvadáskor, vagy nagy esőzések után kiáradván, sebesebbek lesznek, irányokat partjaikkal változtatják; 's azért az iszapművekből több részeket ragadván el, arany tartalmúkká válnak. Ennél fogva nem mindég következés, hogy a'

melly tájon aranyos a' folyó, ott arany eres hegyekre is lelhetni.

§. 38.

Az iszapművektől különböznek a' hasá-
bok, sz a k a d v á n y o k (Geschieben) mellyek
nem egyebek, hanem a' szin föld, 's kövezet
közé vegyült egyes érczdarabok, mellyek felhó-
szakadások, 's egyéb hasonlóan ragadozó hegy
folyók által az erek kiharapózásiból elszagatva
víz közt a' völgyekbe gördülnek.

(Folytatása következik).

3.

A' vidék vagy táj-szavakról.

Az országok gazdagsága lakosainak jóllété-
től 's vagyonosságától, a' nemzetek igazi nagy-
sága pedig egyenkint vett tagoknak minél töké-
letesebb lelki és testi kimivelődésüktől függ.
Sőt ezen utóbbinak az elsőre olly nagy befolya-
sa van, hogy nélküle a' természet által minde-
neknek bőségébe helyezett leggazdagabb nép is,
naponkint alább alább szál 's végre egészen sze-
génységbe süllyed. — Nem lehet hát csudálni,
hogy nekünk magyaroknak, kik arany 's ezüst
bányáink mellett csak nem minden termékek-
ben a' fölöslegesig bővelkedünk, — fényesebb
polczra lépünk nem lehet, midőn hazánkban
a' kimivelődés mind eddig gyermeki gondatlan-
sággal érintlen hagyódott. — Nem lehet csudál-
ni, ha rólunk a' külföld némi dicsérettel min-
den században csak egyszer emlékezik, 's akkori

megjátszása is mindegyre szenderedve talál. Én legalább ezen épen nem csudálkozom, igen természetesen találván, hogy a' hol semmi emlékezetes nincs, haszontalanul nem vesztegetődik idő és figyelem. De azon sem csudálkozom, hogy kimivelődésünk még csak alig tűnik néhol néhol egy kicsint a' homályból elő; egyenes okát látván abban, hogy a' lehetőségnek magva még igen gyéren van imitt amott elhulva hazánkban, 's hogy ott, hol mag nincs, óhajtott növény nem kelend soha. — Ha tehát alacsony állásunkat szégyeneljük, — a' mit fölteszek, 's a' mivelte nemzetek sorába emelkedni óhajtunk, — a' miről nem kétkedem, — nincs hathatósabb eszköz, mint bőven hinteni tökéletes magot az egész országban, mellyből az utókornak, ha a' jelennek nem is, fénykoszorú teremjen idővel. Ezen mag pedig véleményem szerint egyedül a' nemzeti nyelv lehet.

Elesmerve látszik valahára még is általunk azon nagy igazság, hogy a' nemzetek boldogításában első erőmív a' nyelv, mellyet mindenkinek előtte elsőben kell megindítani, hogy úgy azután az egész országos mívszer rendes munkálódását sükeresen kezdhesse. Most már úgy látszik nagyobb részint minden magyar meg van győződve, hogy egyedül csak nyelvünk halálos vonaglatokban létezése eszközölheté azt, hogy a' 19dik század ott érte a' magyart, hol jelenleg állunk. Elhiszi minden, hogy apáink minden vészeik, minden nyomorúságaik mellett is előbbre haladhattak volna időszakint más nemzetekkel együtt, ha nyelvökhöz, ha magokhoz, ha hazájokhoz 's fejedelmökhez hivek és egyenes lelkűek maradandottak. Elhiszi, hogy egyedül — az elmulasztottaknak kipótlása, 's utóbbi csüggedhetetlen szorgalom az, melly gyorsabb

léptekkel előre juttatni hatalmas. És mivel mind ezeket hiszi! reménység, egy édes reménység csillámlik a' jövendő kétes homályából felénk, 's bizalmat gerjeszt a' keblekben, mint a' kék égről alá sugárzó esti csillag, holdatlan éjen, a' magán bolygó szerelmesnek komor lelkébe. —

Hogy mi magyarok, mindeddig beszédünkben többnyire idegen nyelvűek, vagy legalább — valamint szinte írásainkban is, zagyváltak voltunk, azt elég világosan, elég szomorún láttatja a' jelenkor. De a' szebb jövendő és jobb lét iránt fakadozni kezd már kebelünkben a' reménynek egy gyümölcsözőbb bimbója; 's talán bizodal-
munk nem enyészend el tőlünk megcsalattaktól.

Naponkint újabb erő kell a' honfi szívében; édes vágyai hevesebben feszítik kebelét. — Lelke forróbban óhajtja a' nemzetet dicsőbb fényben látni, mintsem hogy gyenge erejével a' köz igyekezethez ne csatolná magát, midőn hazájának számtalan férjfiat vas szorgalommal látja a' nemzeti boldogság megállapításán munkálódni. — Nagy gondolatok kelnek agyában; befutja villám szárnyakon elméje a' regényes agg kor századaikat; tanyát, férjfiat, nemzetet, hazát, tetteket és harczokat nyomoz. 'S ha egy kétes sugár gyenge fényvel a' honi történetek setét éjébe rezg, — vagy egy név-hasonlat lelkével eldődeinek fészket sejteti, örül, hosszat örül, édeset vígad, 's nemzetének gyermeki szives bizodalommal beszéli meg — mit gyanít ő a' hajdan távol éjében. — Hon! vedd jó néven fáradozásait, bár csekélyek legyenek is azok, 's neked jelenleg keveset használók. —

Nagy számmal, — 's talán gyengébbek sokan kelleténél, — vannak, kik a' mosti ingadozó lét gyorsabb megerősödött 's dicsőülését határtalanul óhajtván, egyes erejüket a' köz egészhez

akarják csatolni. De vak buzgólkodásokban észre nem veszik, hogy annak magokat ellene szegezték. — Ha végre valaki őket fölriasztja az ellenszegezéstől elakarja vonni, — akkor tévedésökhöz nem ritkán makacsságot csatolnak, és külön pártot képeznek, — melly vak buzgóság legkárosabb szüleménye. Ezen meghasonlás leginkább a' nyelvkörülti tárgyokban vert gyököt honosaink között. — Megegyez ugyan a' legnagyobb rész abban, hogy nyelvünket tisztítani 's idomítani fölötte szükséges; jobbadán mindenik útálja honiak között az idegen szavakat, de még sem javasolja azoknak végkép való kiirtását, mert — a' régiség és homály fiai — újításokat és fényt rettegnek. — Vannak némellyek olyanok is, kik nyelvünket honi diszében megtisztítva minden idegen salaktól, eredetiségében akarják szemlélni; de az ujítástól egyiránt viszsza borzad félékeny elméjük, mintha bizony azzal kárhozat volna össze csatolva. A' nyelv tisztítása által okoztatott hijányokat tehát ők a' vidék vagy táj-szavak által óhajtják kiegészíthetni. Eredetiséget az által akarnak a' nyelvben eszközölni. 'S munkájoknak irtóztató sükert (resultatum-ot) álmodoznak!

Hogy az orvos, betegjének hasznos gyógyszereket adhāsson, mindeneknek előtte a' nyavalyát lesz szükség jól esmernie. Igaz ugyan, hogy ha azt nem esmeri is rendelhet nékie; de ekkor minden csak egy szerencsés talán-ra épült, 's ha ez balul üt ki, a' szegény beteget más világra küldi. — Így van a' dolog minden javításnál, így a' nyelv ügyében is, hol a' rosszúl tanátsolt segéd eszközök károsak, vagy örökre sikeretlenek.

Nyelvünk hijánya a' tudományos dolgokban is névtelenségtől 's a' finom érzés, szép ízlés és

becsesebb mesterségek műszavainak nem létéből származik. Ki egészíthetjük - e ezt a' község nyelvének segedelmével? — Táj-szavak mindenhatóságában bizalkodók, mit feleljünk erre? Itt némulnunk kell úgy-é? némulnunk valóban! fájdalmas némulás, szomorú vallomány! de az egyenes lelkű így cselekszik. Nem ámitja nemzetét hízeltető beszéddel, mellyel későbbben bizonyosan úgy is szégyenére válnának. Megvalja egyenesen, hogy nemzetünk hajdani nagyságából magyar tudományos szavaink, sem a' nagyok, sem a' közönség között nem maradtak fön, ha egykor voltak is. Honnét teremtsük tehát elől a' bőséget Lévai? — Meg kell vallani, hogy csak ezutáni szorgalom teremthet műveltséget és kiterjedést. — 'S úgy látszik a' nagyobb rész igaz lélekkel egyiránt valja meg azt; melly nem utolsó vigasztalás honunkra nézve. ~

Tagadhatatlan, hogy a' nép között némelly legjobb legeredetiebb szavak teljes épségben egész jelenkorig maradtak fön. De bizonyos egyszerű'smind, hogy számtalan kölcsönözöttek és elfajultak is vannak, mellyeket írásainkba 's társasági beszédbe elfogadnunk egyáltalján lehetetlen. Különben is, abból, hogy a' szegényebb nép a' természethez és honi szokásokhoz leghevebb maradt, nem egyenes következés, hogy nála az őseitől reá maradt nyelv is legnagyobb eredetiségében maradt légyen. És így a' táj-szavak nem mindenkor a' legjobbak, eredetiebbek 's törzsökösebbek mint azt a' többek között Lévai igen hibásan gondolta. — Gyenge és elégtelen arra a' tudományokban járatlan elme, hogy mindent tövétől hegyéig fölkeressen, 's csak minekutána igaz ősinek találta, akkor fogadjon el. A' köznép erre nem, csak arra vigyázott, hogy a' hallott szó a' nyelv természete-

tével megegyezőn hangozzék 's könnyű kimondása legyen, mert az igaz, hogy a' durvának mindenkori ellensége volt, 's marad.

Hogy a' tájszavak kedvellői közül némelyek vigyázatlan és ügyetlen, sőt lehet mondani durva kezekkel nyultak legyen ezen hurnak megpendítéséhez, láthatjuk ezen folyó írásunk 1829dik esztendei XI. kötet 82—97dik és a' jelen évi VII. Kötet 14—25 lapjain. A' közlő Lévai, mind a' kéthelyen különös önbizottsággal 's majd nem, — egy kényére uralkodónak hangjain szól a' nemzethez szándéka felől, 's elég gyávának vagy ügyetlennek gondolja ezt, az abban való megegyezésre, hogy egyes személy által készitetendő véges meghatározottságbeli szótárt elfogadjon, ha bár egy része helyben hagyáná is azt. — Ez nagyobb munka mintsem L. L. képzeli, 's nehezebben eszközölhető mint sem ő talán csak álmodhatta is. Egy nemzet, nem egy gyermek, nem egy üres agy, mellyel egyeseknek, vagy részeknek könnyelmüleg játszani lehetne. — Ő tehát csalódott a' nemzetben, de még sokkal inkább csalódott annak nyelvében, leginkább pedig törzsökös szavainak vélt esmerésében; a' mit 'törzsökös magyar' névvel méltatlanul fölékesített több helytelen szavai bizonyítanak. — Mind ezekkel azonban nem akarom egyszer'smind azt is mondani, hogy Lévai helytelenül cselekedett, sőt ellenkezőről vagyok meggyőződve 's szives jó akaratjáért mindenkor tisztelni fogom őt, mert hasonló cselekedetek által testvérül igazán a' honi közönség. Csak abban hibázott ő, hogy rosszat jót, épet, férgeser, magyart, nem magyart, minden megkülönböztetés nélkül akart törzsökös szavak gyanánt a' többség nyakába tolni; 's talán, a' mi több,

azokból alkottatni finom társasági, szépízlési és tudományos nyelvet is! —

Gondoltam, mint Kemenes-alja egyik falvában nevelkedettnek meg kellene egy kevesé azon általa beküldött szótár darabokat rostálnom. Szándékoztam azt igazi magyar szavakat gyökjükből leszarmasztatni; az idegen szavaktól szarmozottakat mint p. o. bokálla, ergellős, kokzege, czukmis, czophát prékölöm 's a' t. fölfedezni; a' bizonyosan valamelly söpredék nyelvből becsuszottakat, millyenek például: ákom-bákom, czókmók, czeleczula, csibellérezek, csiricsaré, csilibili, heklehuklya, háhábellázok 's a' t. borskint orra alá tartani; de fölhagytam vele; mert azon kívül hogy nnalmas kellemetlen munka a' kemény gáncsoskodás, a' mit ő akkor el nem kerülhetendett, — tanácsosabbnak tartám azon sok hujábalósággal nem foglalni el a' kötetben a' helyet, hanem valamelly hasznosabbnak 's okosabb tárgynak engedni által. Jövendőre minden tájszavak gyűjtőgetőinek — mert reménylem fáradozásaikat e' részben is szívesen veendi a' hon — nagyobb szorgalmat, több nyelvtudományt 's mélyebben ható elmét ohajtok, mint a' millyent Lévai két évvel előbb és most mutatott.

Van még a' folyó esztendei Tud. Gyűjt. VII. kötetében egy másik szótárocska is, melly némelly bodroγκözi tájszavaknak följegyzését foglalja magában. Ez az előbbinél nagyobb szorgalommal 's gondossággal van össze szedve, 's foglal magában sok igazi magyar 's széphangzatú szavakat; de vannak közöttük némelly idegen fajzatúak, mellyek a' többi közé beiktatódni meg nem érdemlették.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i ' s g á l a t.

Magyar Törvény-Tár, melly magában foglalja Nemes Magyar Ország' Hármas-Törvény-Könyvét, mellyet felsőbbi Rendeléseknél fogva írott törvény gyanánt készített Verböczy István; mostan pedig megmagyarosított, 's némelly jegyzésekkel megvilágosított Nagybányai Perger, máskép' Pergel János, a' Tekintetes Királyi Törvényes Táblánál Ügyvéd, 's Tekintetes Heves Vármegyének Táblabirája. Pesten, 1830. I. IX. és 144 l. (Folytatás).

A' jegyzetbe valókat hibásan keveri a' tudós Fordító a' törvény szavai közé. „Item advertendum est, quod regia maiestas in praesentia domini Palatini huius regni, cunctis querulantibus atque causantibus iuri quidem stare et per directorem causarum suarum respondere tenetur”. Ezen eredeti sorokat így fordítja: „Ismét meg kell jegyezni, hogy a' királyi Felsőség akár melly ügyes-bajos embernek kérésére nézve az Ország' Nádor-Ispánnya eleibe törvénybe állani, 's a' királyi perek' kormányozója, vagy is a' királyi Fiskus által a' keresetekre felelni is tartozik”. (II. R. 39. cz. 101. l.) Ez a' kifejezés: „vagy is a' királyi Fiskus” nem a' törvény szavai között, hanem a' textus alatt van feljegyezve ime szavakkal: „Seu Fiscalem sacrae Regni Coronae”. Az 1773dik évi Fordító ezeket így magyarázta: „Ezt is értsük meg, hogy — a' Király ő felsége minden panaszolko-

dóknak, és pereseknek, a' Nádor Ispán előtt tartozik törvényt állatni, és az ő pereinek gondviselője a' Director által megfelelni" *)

A' miket a' T. Fordító a' II. R. 54dik czímben tett jegyzetben az Uraniai Perjelségről mond, azok részént hézagosak, részént meg nem állanak. Ugyan is:

1) Pray György beszéli: „Dignitas Prioris Auranae omnium optime in Tripartito Parte II. Titulo 54. ab Verbóczio, si modo tempus institutionis demas — describitur.” És az a) alatti jegyzetben: „Movit enim Ludovicus in Italiam anno primum 1347. Prioratus contra jam anno 1345. institutus erat: itaque tempus institutionis, non recte quidem mihi videtur ab Verbóczio consignatum.” **)

2) Helyesen állítja a' tudós Fordító, hogy e' régi Monostor hajdani neve *Ura na*, vagy *Aurana* volt. Egy 1418dik évi óklevélben találhatik: „Adalbertus filius Gregorii de Nagy Mihály Prior Cruciferatus *Auranae*”. ***) Más óklevelekben, a' mint mindjárt ki fog tetszeni *Ura na* néven jó elő.

3) Az tévedés, hogy ott „régenten Szt. Benedek tiszteletére építetett Klostrom volt”. Mert *Aurana* régenten a' Szent Benedek Rendebeli Szerzeteseké volt ugyan; de ez a' Monostor, nem a' Szent Benedek, hanem Szent Gergely tiszteletére építetett. 1076dik évi óklevélben olvastatik: „Ego Demetrius, qui et

*) Verbóczy István, Magyar és Erdély Országának Törvény Könyve. Kalotsán, 1773. 8. 405 l.

**) Georgii Pray, Dissertatio Historico Critica de Prioratu Auranae. Viennae, 1773. 4. pag. 101.

***) Franc. Carol. Palma, Heraldicae Regni Hungariae Specimen. Viudobonae, 1766. 4. pag. 103. et seq.

Suinmur nuncupor Dei Gratia Croatiae Dalma-
tiaeque Dux — — dono insuper concedo atque
confirmo Apostolicae sedi Sancti Gregorii
Monasterium cui Vrana est vocabulum”.

*) III. Sándor Pápa 1169ben írja: „In regi-
stro Patris et praedecessoris nostri Eugenii Papae
annotatum invenimus Demetrium quondam Dal-
matiae Croatiaeque Ducem monasterium D.
Gregorii, quod Urana vocatur, tempore
B. M. Gregorii VII. Praedecessoris nostri Ro-
manae Ecclesiae obtulisse”. **)

4) Nem mondhatni, hogy ezen Priorság elő-
ször 1803dikban kapcsoltatott össze a' Zagrábi
Nagy Prépostsággal. Pray György beszéli: „Ho-
die equidem solum pene Prioratus nomen, ne
illius fama obsolescat, Maiores Praepositi Eccle-
siae Zagrabiensis fere gerunt”. ***) Itten a' so-
lum pene Prioratus nomen fere ge-
runt, hibás állítás. Már a' Zagrábi Nagy Pré-
postok közül első Auraniai Prior Vinkovich Be-
nedek II-dik Ferdinand Kiráytól, hajdan a' Ke-
resztes szerzethez tartozó birtokkal is megaján-
dóztatott. Egy 1632dik évi oklevélben, mellyet
Szvorényi Mihál a' Zagrábi Levéltárban az ere-
detéből Popovich Ferencz Nagy Prépost engedelmével híven lemásolt, olvastatik: „Tum quia
praefatus modernus Praepositus et quidem
primus (Benedictus Vinkovich) certos ob ra-
tionabiles respectus et consequenter intuitu ejus-

*) Ignatii Com. de Batthyán, Leges Ecclesiasticae Regni
Hungariae et Provinciarum adjacentium. Albae Car-
olinae, 1785 fol. T. I. pag. 430. et seq.

**) Danielis Farlati, Illyricum Sacrum. Venetiis, 1769.
fol. T. 4. pag. 11.

***) Georgii Pray, Dissertatio Historico Critica de Prio-
ratu Auranae. Viennae, 1773. 4. in Praef.

dem, cuncti ejus Successores futuri utpote Majores Praepositi Zagrabien- ses in publicis regni Comitibus de annuentia fidelium Regnicolarum nostrorum, per articulum superinde editum, (az 1625. 61dik törvény cikkelyt érti) ex speciali gratia nostra, in numerum Praelatorum et Baronum adnumerati, et a summo Pontifice ad instantiam nostram per bullam specialem Infula decorati esse dignoscerentur, quo dignitas ampliata commodius fieri valeat, oportunumque fore videtur! si accolentibus honorum majoribus praerogativis ampliorumquoque bonorum obventio accesserit.”

A' II. R. 67dik czimben találtató ime eredeti sorokat: „Ubi autem talis in causam attractus, in aliis partibus; seu provinciis regni personalem facit residentiam, ac in eius absentia, huiuscemodi mala patrata sunt et commissa, tunc iuxta contenta litterarum inquisitoriarum propter suam innocentiam se iuramento expurgabit”, a' tudós Fordító így magyarázta: „Ha pedig az olyan perbe vett fél személyesen az országnak más részében lakozna, 's a' hatalmaskodás az ő távol létteste követett volna, akkor az I r o m á n y o k n a k foglalja szerént ártatlanságát Hit-letétel által fogja bebizonyítani”. (II. R. 67. cz. 12. §. 113. l.)

Igaz hogy e' sorokat mások így fordították: „Ha pedig más Vármegyében (mert provincia regni Vármegye) lakik, és e'féle hatalmasság az ő távol létteste esett, tehát a' bizonyosság levélnék módja szerént, hitivel tartozik magát megmenteni” *)

*) Verbóczi István, Magyar és Erdély Ország Törvény könyve. Posaonban és Kassán. 1779. 8. 408 l.

Német nyelven pedig így: „Wann aber derselbige an andern orth und enden sein persönliche auffenthaltung hette, vnd in seinem abwesen solche gewaltthat begangen vnd gestiftet were, alsz dann mag er nach innhalt der Schrifften der Constitution, sein vnschuld mit dem Eydt erweisen“. *) Azonban hogy a' Literae Inquisitoriae nevezet másoktól illy hibásan fordítatott: mivel a' II. R. 32 czimre a' latán kiadásokban is csak ezt szokták megjegyezni: „Praesentem titulum de se sat confusum accurate declarat Kittonich. Direct. Meth. c. 6. 9. 12. ac. 15. et seq.“ pedig Kittonich maga sem tudta mi volt a' literae inquisitoriae nevezet. De a' T. Fordító e' II. R. 32. czimre, felebb 99. lapon a' **) alatt tett jegyzetben fejtegeti a' trinae, binae, és unica literae inquisitoriae nevezeteket, itt még is azt állítja, hogy a' literae inquisitoriae annyit jelent, mint I r o m á n y o k. Kittonich fordítója hibátlanúl nevezi vallató levélnek **).

Verbőczi munkájának azon fordításában, mellyet Pergoschich János horvát nyelven készített és 1574ben nyomtatás alá bocsátott, a' vallató levél ezen II. R. 67dik czimében is: „Inquisicie lyszta“ néven jó elő.

II. R. 82. czimben ezen eredeti sorok találtnak: „Idem est dicendum, si quis occasione actuum potentiariorum, in litem evocabitur:

*) Steph. Werbevtz, Decretum oder Tripartitum opus der Landts Rechten vnd Gewonheiten des Hochlöblichen Königreichs Hungern. Durch August Wagner. Wienn, 1599. f. II. 67. f. 121.

**) Kithonich János, Rövid igazgatás a' nemes magyar országnak és hozzá tartozó részeknek szokott törvény folyásiról, mellyet deákból magyar nyelvre fordított Kaszoui János, Leutschoviae, 1650. 4. 185 l.

et quo tempore mala: facinoraeque in actione posita patrata sunt, in actione non declarabitur; quod talis quoque causa condescendet: et cassabitur". Ezeket a' T. fordító így adja elő: „Ugyan azt kell mondani arról is, ha valaki a' hatalmaskodás' elkövetésekor perbe idéztetik. Hogy tudniillik az olyan Per is leszállittatik, és semmivé tétetik". (II. R. 82. cz. 6. §. 122. 1.) Ezek szerint senkit sem lehetne valamelly hatalmaskodásért perbe idéztetni: mert az olyan Per a' T. Fordító szerint semmivé tétetik. A' d) alatti jegyzetben mondja ugyan, hogy a' hatalmaskodás iránt készült vádlevélben a' történt hatalmaskodás idejét és helyét kikelletik tenni: de azt nem kívánhatja, hogy e' jegyzet kötelező erővel birjon; minekutánna másutt (29. l. c. alatt) maga állítja: hogy a' Commissio Systematicának sem kell hinni, hanem egyedül a' világos törvénynek. Más fordításokban e' sorok hivebben adatnak elő. „Ugyan ezent kell érteni arról is, hogy ha valakit hatalomért törvénybe hínak, és azt a' gonoszsgót, melly a' feleletnek rendiben vagy on írva, melly időben tselekedte légyen, meg nem jelentik: hogy az olyan Per is leszál és semmiben mulik" *).

Rövid a' 128dik lapon a' d) alatti jegyzet: hogy az Ország Birája (Personalis Praesentia Regia) valaha a' királyi Kuriában itélt.

1) A' Magyar nemzetségeknek hadi vezéreken kívül voltak nemzetségi Biráik is szintúgy,

*) Verböczi István, Magyar és Erdély Országának Törvénykönyve. Posonyban és Pesten, 1802. 8. 444. l.

mint a' Kun és Székely nemzetségeknek. *) **Birák** voltak a' számtalan Comes nevet viselők: mert a' Judex és Comes nevezet **Biró** értelemben váltva használtatik a' régiségben. Az 1271-dik évi óklevéiben találtatik: „*Liberam habeant licentiae facultatem inter se Comitem seu Judicem quemcunque voluerint eligendi*”. **)

2) A' nemzetségi **Birák**on kívül, az ország-ló hatalomnak megállapítása előtt még más **Biró** is volt az egész országra nézve, kitől nyitva állott a' fellebb vitel az országgyűlésére. Az meg nem áll a' mit a' T. Fordító másutt vitat: hogy már **Árpád** birt volna uralkodó hatalommal. A' bárson palotában született **Kosztá Görög Császár** írja a' magyarokról: „*Habent autem primum ducem exercitus principem e prosapia Arpadae, (a' fő Vezér még nem Király) cum quo duo alii Gylas (Gyülés, Gyűlés) et Carchan (Kárbiró) qui iudicium vicem obtinent*”. ***) **Kéza Simon** Krónikájában beszéli: „*Constituerunt quoque inter se Rectorem vnum nomine Kadar de genere Turda oriundum, qui communem exercitum iudicaret, dissidentium lites sopiret, castigaret malefactores, fures atque latrones ita quidem, vt si Rector idem immoderata sententiam definiret, communitas (Gyűlés) in irritum reuocaret, errantem Capitaneum deponeret quando vellet*”. ****)

*) Horvát István, Magyar Ország gyökeres régi nemzetségeiről. Pesten, 1820. 8. 38. 39. 1.

***) Caroli Wagner, Analecta Scepusii. Viennae, 1774. 4. P. I. p. 190.

****) Anselmi Banduri, Imperium Orientale. Venetiis, 1733. fol. T. I. Const. Porphy. de adm. Imp. C. 40. p. 90.

*****) Edit. II. Horányianae. p. 36. et seq. — Cf. Thuróczi Chron. P. I. c. X. — Verbóczi P. I. 3. §. 2.

3) A' Karchan, Kárbiro nevezet helyett minden esetre helytelen a' Sárcsás *), valamint a' sorsos nevezet **) a' T. fordító Bilochus, Bilotus magyarázatával együtt: minekutána Cadius annyi mint Biró ***) , Kazi vagy Kadi is annyi mint Biró ****).

Azt nem is emlitem: hogy Karchan nevezetből Darchas, Marchas kifejezéseket farragtak az Irók *****). A' bárson palotában született Koszta Görög Császár Gylas kifejezését haszontalanság egy személynek magyarázni, vagy Nyilas névre változtatni, melly már azért is Gyülés, vagy az újabb formájú Gyülés helyett áll, hogy Kézánál Communitas néven jó elő. Schwarz Gottfrid írja: „Si exercitus ducendus fuit, primas tunc partes tenuit Arpadi familia: si comitia celebranda, sive in conventibus deliberandum, praeses in iis fuit Gylas Της Gyülés caput et moderator comitiorum rerumque in conventibus cognoscendarum: Si de causis inter cives controversis actum, Carchan, sive damnorum reparandorum iudex intervenit” *****).

-
- *) S. Ladis. D. L. III. c. 2. — Georgii Pray, Dissertationes Historico-Criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1775. fol. Dissert. V. p. 93. q.)
- **) Ant. Décsy, Historia de ortu progressu etc. Jurisprudentiae Hungaricae. Pestini, 1785. 8. Aet. II. c. II. p. 57. et seq. 1)
- ***) Caroli Du Fresne, Glossarium. Venetiis, 1737. fol. T. II. p. 18.
- ****) Joh. Chris. Clodii, Lexicon Latino-Turcico-Germanicum. Lipsiae, 1730. 8. p. 314.
- *****) Christ. Aug. Beck. Jus Publicum Hungariae. Vindobonae. 1790. 8. p. 58. a)
- *****) Godofredi Schwarz, Samuel Rex Hungariae qui vulgo Aba audit ex Historico et simul numario monu-

4) A' királyság megállapítása után a' birói hatalom gyakorlása is a' királyhoz tartozott. Szent István oktatásában találhatjuk: „Quotiescunque Fili charissime! Causa digna iudicari ad te venerit”. *) A' Nemes ember előzetjei közé tartozott: hogy csak a' törvényes Fejedelmének hatalma alatt legyen. A' Nemes ügyeiben maga a' Fejedelem vagy e' helyett az Ország Birája (Personalis Praesentia Regia) ítél, és pedig a' királyi Kuriában: mivel minden e'féle ügynek kezdete és fejezete a' királyi Kuriához volt köttetve **). Ez az a' mit a' T. Fordító a' felebbi jegyzetben akart mondani: hogy az Ország Birája valaha a' királyi Kuriában ítél. Azon jegyzet pedig: „hogy mióta a' Királyok magok személyében az ügyes bajos dolgokat itélni megszűntek, az óta törvényes Jurisdictionok alatt vannak a' Nemesek is”. (24. l. d) meghatározott értelem nélkül szűkölködik. Hiszen a' Király Jurisdictionja is törvényes Jurisdictionio.

5) Jobb lett volna az illy' üres jegyzetek helyett meghatározni: hol volt hajdan a' királyi Kuria; Fejérvárott, Esztergomban, Nagy Váradon-e, vagy talán másutt is? Freisingeni Ottó I. Fridrik Császár történeteiben beszél a' Magyarokról: „Ad Curiam Regis sui singulis ex primoribus sellam secum portantibus conveniunt, ac de suae Reipublicae statu pertractare

mento. Lemgoviae, 1761. 4. p. 44. et seq. sub **) — Cf. Steph. Katona, Historia Critica Primorum Hungariae Ducum. Pestini, 1778. 8. p. 282. et seq.

*) S. Stephani D. L. I. c. 6.

**) Az Arany Bulla 9. fejezet.

et discutere non negligunt". *) II. Andráshy Arany végzeményének I. fejezete rendel: a' Fejedelem évenként Szent István Király napját Fejérvárott ünnepelje; ha pedig a' Király jelen nem lehetne, a'kor a' Nádor Ispány halgassa az ügyeket, és oda minden Nemesek, a' kik akarnak szabadon gyűljenek. III. Béla 1175dik évi óklevelében beszéli: „Quum Albae S. Regis Stephani solennes agerem dies”. IV. Béla 1267dikben ifju Király nevében is rendel: „Ordinamus, quod singulis annis in festo S. regis vnus ex nobis Albam venire debeat, et de quolibet Comitatu duo vel tres nobiles debeant conuenire, vt in eorum praesentia de omnibus damnis et iniuriis, per quoscunque datis et illatis omnibus satisfiat”. **)

Innend vagon, hogy Fejérvárott számtalan óklevél adatott. Már III. Béla 1181dik évben rendel: „Ut negotium quodlibet in audientia celsitudinis mee discussum scripti testimonio confirmetur” ***).

A' III. R. 21dik czimben találtató ime eredeti sorokat: „Quia ille, qui occidit alium, aut nondum fuit percussus ab aggressore, aut iam de facto fuit uerberatus”. A' T. Fordítónál így olvashatni: „Hogy a' ki mást megöl, vagy nem volt még megütve a' megtámadó által, vagy már megvolt ütve, vagy meg is verve”. (III. R. 21. cz. 5. §.

*) Christiani Vrstisii, Germaniae Historicorum illustrium Tomus Primus. Francofurti ad Moenum, 1670 fol. Ottonis Frising. De gestis Frid. I. Imp. L. I. c. XXXI. p. 425.

**) Georgii Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budae, 1829. 8. T. II. p. 188. T. IV. Vol. III. p. 392.

***) Philip. Ern. Spiesz, Archivische Nebenarbeiten und Nachrichten. Halle, 1783. 4. I. Th. 176.

134. l.) csudálatos szétválasztás! Ebben a' Logika' törvényei szerint az egymást kizáró részek haszontalanul kerestetnek : egyik rész a' másokban foglaltatik : mert a' ki meg volt verve, az minden bizonnyal már meg is volt ütve. Más fordításokban e' sorok hiyebben találtatnak: „Hogy a' ki mást megölt, a' reá ment ember a'vagy még meg nem ütötte volt, a'vagy pedig immár meg is verte volt”. *)

E'zel félbe szakasztom a' vi'sgálatot, nem mintha e' munkában az előadottakon kívül már több igazítani való nem találtatnék : mert sokat ha előmbe ötlött is, rövidség okaért elhalgattam; hanem részént azért mivel az olvasók türelemkökkel vissza élni nem illik, részént mivel e' fordításnak tökéletlenségéről szerencsénkre Jóny János után elmondhatni: „Qui defectus tamen hoc promptius tolerari potest, quanto certius est eiusmodi versiones, velut a' privatis susceptas adeoque publica Regis approbatione destitutas, nullam in Judiciis habere authentiam et auctoritatem” **).

Luczenbacher János.

*) Verbóczi István, Magyar és Erdély országnak Törvény Könyve. Posonban és Pesten. 1805. 8. 488 l.

***) Joan. Jony, Commentatio Historico Juridica de origine et progressu Juris Hunno Hungarici. Levtschoviae, 1727. 4. S. II. §. 37. pag. 41. et seq.

B) Külföldi Literatura.

Allgemeine musikalische Zeitung. Leipzig bei Breitkopf und Härtel. Redigirt v. G. W. Fink. 33ter Jahrgang. den 29. July 1831. Nro 30.

Az ízlés.

Levél egy Hangművészhez.
Rochlitz Fridriktól. —

Köeli Dömény.

Ezen az úton ugyan, érdemes Úr, célhoz nem jutunk. Akármit, 's mint igyekezzék az ember a' mesterségekre, és mesterművekre — sőt nem tsupán ezekre nézve — világosítani, ítélni, ezt vágy amazt megállapítani: mindenkor, és mindég azon módon lesz az Úrnak igaza, mint utolsó leveliben, így viszonzni:

„Ugyvan, meg kell vallanom, betsúlnöm kell, meg nem tsáfolhatom: noha az ízlés ellene tsakugyan feltámad. Ha pedig ezen ízlésnek munkálotait, úgy szinte, az ebben velem egyetértőknek számát, miveltségit, és szavokat veszem tekintetbe: úgy az Úrtól, és ízlésbeli ítéletétől magamat el nem vonhatom. Mi van hát egyéb hátra, mint ön magamnak gondolkodni, érezni, magamat teremtésemben, tevésemben ezekhez alkalmaztatni?”

Ezzel a' mint mondám tovább nem haladunk, a' mi több hátra felé megyünk. Hátra felé? Úgy van! mert bizonytalanabb lépésekkel haladunk, minekutánna kérdeztünk; bizonytalanabbúl; mint a' ki ugyanazt kérdezés nélkül csak tette, 's magában vigasztalt, és elhatározott mi-volta gyakran felyebb emelkedik, mint maga tudná, 's akarná. Az Úr kérdezett, 's mellékesen

jegyzést teve: alig látom által, úgy mond, mi-kép' gázolhat keresztül most Művész a' nélkül hogy kérdezné; olly temérdek erővel kellene annak felruházódva lenni, mint vólt Beethoven. Ő ugyan nem kérdezett, hanem csak tett, de mit, 's hogy! 's még is mint ember oda lett, éppen mikor a' Világot hírével 's nevével, mint Művész kezdette betölteni. Az Úr kérdezett, 's már most magáról veszen tapasztalást, mint szokott mind-egyik a' ki — akármilyen legyen a' tárgy, legyen belső, vagy külső életben — elkezdett gondolkodni, és komolyan fontolgatni: kételkedő, bizonytalanságban habozó lesz, maga magával ellenkezésbe jön, még pedig, a' mint közönségesen szokott történni, kétszeresen — először tulajdon természetivel, másodszer az őtet környül vevő világgal, mellyhez hozzá van szokva. Valameddig az elsőre halgatott, a' másodikra nézve ritkán rontott. Igen derekat — ama felettébb ritka Beethoven esetét kivéve — nem vitt véghez, de legalább betsülni valót tett; ditsőségben nem állhata elő, de úgy maradhatott, hogy észre ne veték vólna; minden esetben pedig dolga roszul nem vólt. Még tovább is mehetek: állíthatom: ő az igazihoz, a' jóhoz, a' Széphez valójában közelebb vólt, mint most, minekutánna az esméret fájának gyümölsit meg kóstolta. De az már megesett; szükségesképen ez a' kérdés adja magát elő: azután mi tévő legyen az ember? Az Úr Drága Úr érzi, hogy ezen kérdés, mintegy erővel tolja, 's untatja magát; 's azt, az Úr egész bizodalommal, 's szerénységgel mondja ki; én pedig ezért az Urat még egyszer annyira betsülöm. Hát azután mit kell tenni? Ismét vissza, szánt szándékkal, behunyt szemmel az előbbire? Azt nem szabad senkinek tenni, hanem ha le akarja magát alatsonyítani. De ha szabad vólna is, hatalmába nem áll; sőt,

ha kitelne is tőle, többé nem bódogúlna. Neki tovább kell; keresztül kell menni: keresztül, világosságra, elhatározottságra, ön magán, és a' dolgokon felyül, — keresztül, tevés, és teremtes-beli bizonyosságra, álhatatosságra, merészségre, szabadságra, az ittlételnek más felsőbb léptsőire. E' mellett ne reményljünk: keresztül a' munkálatok okainak, és sikereinek felsőbb léptsőire? Máskép' nem tudok: én reménylek. Mondja az Úr maga: mint ember, bizonyosan mindegyik felyebb áll, ha nem tsupán azért él, és tesz, hogy még is éljen, 's lendítsen, hanem gondolkodik is; mint ember: de nem mint Művész? és ha ő maga tsak ugyan magasabban áll is, de terméke tsak nem? A' már több vólna mint különös. Hiszem látjuk, hogy mindegyik, a' ki valamelly foglalatosságot üz — a' Kalmár, mester ember, szántóvető, kiki a' magáében többre megy tovább halad, ha körülte gondolkodik is 's azt nem tsupán úzi, bár melly szorgalommal 's ügyességgel, de tsak azon módon, mint mástól megtanulta, mint azt mások is, jobbára mindnyájan teszik, kik körülte nem gondolkodnak. Hogy tovább megyen, azt minden nap látjuk: de hát a' Hangművészre nézve, kinek tette — bár ha úgy tekintődik is, mint pusza foglalatosság, sokkal szellemesebb természetű, máskép' vólna a' dolog? A' mint mondám ez több vólna, mint különös. Még azon ritka esetben is, midőn a' Genie-re nézve, minden törvénynek kifogást kell szenvedni: Ugyan azt hiszi az Úr, hogy Beethoven, nagyobb munkáin nem gondolkodott? nem vizsgálódott, nem tépelődött, a' mit előbb választott, azt nem vetette gyakran félre, 's nem vi'sgált, nem választott újra meg újra, az egész világról mintegy elfelejtkezvén lélekben azzal járt kelt, képzeletében az elragadtatásig gyönyörködött, vagy né-

ha aggodás szállott szívére, midőn képzeleti nem akartak egészen tisztára fejlteni, 's világosra derülni, magát törte rajta, mint szórszál hasogató hypocondriakus, minek előtte gondolatit leírta; a' mikor osztán egyszeri felhevüléssel folyvást, egy húzomban ment 's többnyire míg benne véget nem ért. Képzelve az Úr magának ezen nagy Férfiút máskép': ekkor meg őtet roszul, vagy éppen nem esmerete. Tudva van az Úr előtt, hogy én őtet a' lehetőségig, vi'sgáló figyelmemben tartottam, ő viszont engem, meg hittjei közzé számolt. Hogy ő mind azt, a' mi lelkében előfordult, 's így veletörtént, megfogásokban gyűjthette volna egybe, vagy azokat szókkal értelmesen, világosan fejezte volna ki, ez tehetségiben nem állott: így tehát eszit, 's lelkit, tsak mint egy szaggatott, mellékesen ejtett, és néha minden egybefüggés nélkül valóknak tetsző nyilatkoztatásokból kellett eltalálni. De ha azt egyszer eltalálta, és az ő bel-seinek reá esmerhető kepit az ember neki eleibe tartotta: melly lelki öröme ébredve nyilatkoztatta ki reá hagyását, 's minő jó szívvel!

Látja az Úr, illy könnyen tsábítja el az embert, a' mit kedvell! A' nélkül, hogy átalmenevelt keressélnék, tovább megyek onnan, holott meg kelle vala állapotodnom. Talán ezt fogja az Úr mondani: „Megengedem a' mit az Ur Művésztől állít, a' minthogy meg is kell: de a' Világ” —! No 's osztán, a' Világ? 's Ugyan, ezen törje az ember fejít, mintha már erre semmi ollyas felsőbb munkálatnak nem volna hatása? vagy talán minden, egyenként, külön külön, 's öszvesen, egyátoljában minden ahhoz tartozik, a' mit világnak neveznek —? Hidje más: én ugyan nem tehetem, a' történetírás, mint szinte az ön tapasztalás, hitemet támogatják. De hogy lesz hát, aggodó, igaz mondó kérdezőm: nem áll be hitembe? „Szeret-

nék: de ha nem tehetem!" Ugy e! az ízlés! az ízlés! igen jól van: no értem már az Urat. De mi hát tulajdonképpen az az ízlés? mi lesz belőle — Juno, vagy Felhó? Genius, vagy Báb? Megpróbálom ha ki tudnam e magamat világosan magyarázni ezen tsudálatos valamire nézve, melyet magának minden ember tulajdonít, mástól pedig megtagad, mihelyt nem úgy vélekedik, mint ő; ezen valami, mellyről annyiszor hall az ember másokat ilyen formán állítani: Nem lehet azt máskép, bővebben leírni, de ki is ne értené? Átkozott! én részemről; ha mikor, 's miről, valaki így beszéll fejemre: ki ne értené azt? mindenkor kész vagyok ezt felelni: én nem értem! pedig ez, tökéletesen olyan valami, mellyet mindegyik kíván, hogy másnak ne tsak éppen úgy legyen, mint neki, hanem azon módon, mint neki a' jelen pillantatban van; megfelejtkézvén róla, hogy az már nála száma nélkül változott, igen: sőt sokszor egészen ellenkezőre fordult! Átkozott! —

De térjünk a' dologra! holott is a' szókat ne tsűrjük tsavarjuk, 's mint szokott közönségesen történni, ne ejtsünk illy szavakat: van jó, és rossz (ki ne hinné, hogy neki az első jutott) tiszta, és romlott, nemes, és vigályos, új és régi 's több e. f. ízlés. Ebből se több, se kevesebb nem kerül ki, mint a' szónak szorossabb meghatározása: a' practicumot még nagyobb ingadozásba, a' Művészt pedig egészen zavarba hozza. Ugy vesszük tehát a' dolgot, a' mint van: 's ímé illy formán kezdünk hozzá:

Határozzuk meg a' szépséget tetszésünk szerint, vagy, ne határozzuk, hanem tsak körülírással éljünk, vagy ezt se tegyük, hanem engedjük által, az érzésnek róla mint tulajdonáról ítélni: a' mi benne vóltaképpen való, arra nézve

külömben is mindnyájan egy értelemben vagyunk. Mibe helyeztetjük tehát? Ebben: ez, a' külső érzékek által észrevehető ollyas va l a m i, melly a' belső érzéssel tökéletesen megegyez. A' legbelsőbb érzés pedig, az okosság; hozzá mondhatnánk még ezt is: a' mi a' Szépségben vólta-képpen való, az, a' külső érzékek által érezhetőnek, az okossággal való megegyezésin alapúl, azon nyugszik; vagy: az okossággal tökéletesen megférkezhetése annak, a' mi külső érzékekkel is észrevehető, érezhető. Ez nyilván valóvá lesz abban, a' mi a' természetben, és mesterségben — valóságos Szép. — Ez, az érzékek által bennünket felebreszt, és vezet, az okossággal való megférkezhetése által pedig megelégit: illyetén felbredszt és megelégedett létünk pedig, mindenkor tiszta, szellemes örömet gerjeszt — 's maga ez az örömmel telt-létünk az: Hogyan más-kép'? Mindkettő egyesülve, betölti természetünk szükségeit, 's kívánságait; nem is kerül elő bennünk soha egymástól egészen külön válva, hanem a' több bennünk munkálkodó erőknek, mind-egyiknek szépen kimért 's arányozott (harmoniai) részt juttat: ezen betöltés, és harmoniai foglatosság pedig, mindenkor neveli ama tisztaszellemes örömet, és minden örömállapotot felyebb emel. Továbbá ez, azon tárgyban, melly bennünk az örömet szerzette, tiszta, és szellemes gyönyört ébreszt, és ezen kedvünkre létünk, még akkor is, mikor utánna éppen nem járunk, vagy reá nézve öntudásunk sints, bennünket felettébb kellemes belső egyezetre, egész mívöltünknek rendkívül tetszetős jólléte érzésire segít. Így tehát ezeken, főkép' az elsón, t. i. a' külső érzékek által észrevehetőnek, a' belső érzéssel való telyes meg egyezésin nyugszik az igazi művélemény, nem külömben ebből foly ki minden művitélet,

ez által alapúl, ez által mutatja ki magát. Innen származik már az, hogy a' vele élők, és ítélők, amarra nézve, a' mi a' szépségben vóltaképen való; átaljában, és ha magokkal folyvást megakarnak egyezni, a'ra nézve a' mi egy igazi remekműben vóltaképen való t. i. mellyben amaz tellyesen, vagy legalább nagyobb résziint el van találva, mindnyájan megegyeznek. Vagy esmer az Ur tsak egyetlen egyet is — t. i. azok között, kik előtt a' művészség átaljában valami, és a' kiket a' művészségre nézve szinte illyeknek lehet tartani: (mert, hogy a' művészség, valósággal minden embernek, és minden ember művészségre való, — ez ha bár mint eddig, úgy ezután, ezer nyelv prédikálja is, tsak ugyan mindég nagy tévedés marad) esmer az Ur, mondom ezek közül, tsak egyetlen egyet is, a' ki Laokoont, a' Belvederi Apollót, vagy az Általváltozást Raphaëltől, Escurialban a' keresztvitelt, Villa Borghesei temetkezést, vagy Bachnak (J. S.) Händelnek, Haydn-nek, Mozartnak, Beethovennek jobb munkáit szépnek ne találná? nem, minden bizonylyal nem!

De hát az „ízlés” ugyan mit mond mind ezekre? né' feleljen az Ur az ő nevibe: tökéletesen egyre megyen ki, a' mit ő felel: neki ebbe, szóllója épen nints. Ő az a' Varga a' ki a' nagy Apellesnek saruján gántoskodott: 's ebben igaza vólt; de azután az egész munkát akarta leszóllani: ebben megint nem volt igaza; mellyért is a' legigasságosb módon elútasítódott: Varga! úgymond, maradj a' kaptád mellett! — Kiakarom magamat magyarázni.

Már maga a' szó, „ízlés” bennünket az igazi útba bele vezethet. Az ízlés, mint a' belső érzéknek néminemű tulajdonsága, 's mivólta, nevit a' külső érzéktől veszi; még pedig ezek

között is a' legutólsótól — legalsóbbtól : melly helyett, talán csak a' szaglás vetélkedhetne vele, de a' mellyet amaz, mint hozzája legillendőbbet csak ugyan magáévá tenne. Azon rangot, mellyhez mindegyik külső érzék jussát tarthatja, a' határozhatja meg, mellyik, minemű tárgyat szolgáltat a' léleknek ; ha vallyon ezen tárgy, a' lélek felsőbb erejihez, és a' legfelsőbbhöz, az okossághoz illendő - é, vagy pedig annak alsóbb rangú erejihez alkalmas ; vallyon általa, a' külső érzés által, és a' mit ez szolgáltat, tsupán vastagabb érzés, és előterjesztés, vagy finomabb érzés, és gondolatok, vagy ideák, és az okosságnak munkássága ébresztődnek - e fel. Ezen tekintetben már, nyilván a' szemet illeti az első hely : az ízlésnek pedig, a' legutólsó jut. Finomabbá lehet tenni — a' külső, és belső érzékek ízlésit ; finommá, a' legnagyobb mértékben: minő feltségázott ízlésű, betegekéihez hasonló ingerű, és raffinrozott nyalánkok — a' szónak mind két értelmet véve — nem dorombolnak körülöttünk, 's nem háborítanak meg bennünket! de amaz, természetihez, ezek pedig reá szokásokhoz képest, a' szellemes világnak, mindenkor csak alsó vidékein maradnak ; olly vidékeken, mellyek gyönyörűséget ugyan teremnek, sok gyönyörűséget — azt mondják ; az egészen beavatottaknak (ezek közül való nem vagyok) még, pillantatig tartó gyönyör elragadtatást is : de már felsőbb szellemes örömet, épen semmit — melly után ama két rendbeli nyalánkok nem is járnak, reá szükségek sints, következőleg, azt nem is óhajtják ; mellyet ők másokban még le is gúnyolnak, mivel nem esmerik, hanem csak mesterkéltséget álmodozásnak, üres képzelődésnek, ábrándozásnak, vagy legfeljebb, hevítő erő nélkül való halavány hold-

világnak, és színvilágnak tartanak. Távol legyen! mintha az e'féle kifinomított ízlést, és ennek nyilatkoztatását, bár melly unalmas, és háborító legyen is gyakran reánk nézve, általán fogva megakarnánk vetni; ollykor ollykor, igaza lehet — igaza az észrevételekben; de nem ám, még pedig soha sem a' principiumokban. A' vargának is volt igaza — t. i. a' mennyiben a' sarunak mesterséges készületteréről ítelt: de mind e' mellett is, az illy kifinomított ízlést, valamint a' sarumunkára kitanúlt finom mestert, minden tzerimonia nélkül vissza kell útásítani, mihelyt körét túl akarja terjeszteni a'...

(Folytatása következik.)

III.

K ü l ö n b f é l é k.

I.

E l ő l é p é s.

Ő cs. k. Felsége méltóztatott Tek. Tudós Dr. S c h e d e l F e r e n c z Urnak, a' Pesti magyar királyi egyetemnél az orvosi Kar' 's a' Berlini Kritikai egyesület' társának, a' Würzburgi philosophiai és orvosi társaság' levelező 's a' Magyar tudós társaság' rendes tagjának és levéltárnokának, kegyelmesen megengedni, hogy a' Drezdai természetvizsgálók és orvosok' társaságától neki küldött diplomát elfogadhassa,

—ry,

2. *J e l e s s é g.*

Kalap, kék felöltő, térdig érő szűk gatyá, gyapju harisnya, csatos cipellő: ez a' Tolna vármegyei közné-

metnek ruhája, 's különös figurát mutat. A' Tekintetes Megyét kivált a' gyapju harisnya tette figyelmissé, 's arra nézve 1831ben, Május' 9kén Szekszárdon tartott közgyűlésében rendelé a' következőt:

939. Továbbá ama környülállás sem kerülhette el a' Tekintetes Karoknak figyelmét, mellyet a' Simontornyai Járásbeli kiküldötség jelenté, hogy igen sok (katonai) sorsolásra kijelelt legényeknek lábaik és lábikrájik a' gyapju harisnya' viselésétől annyira sebesek voltak, hogy a' katoná szolgálatra nem találtattak alkalmasoknak, és e' szerént mind az orvosi politibiabeli tekintetek, mind a' Hazában már régolta lakó jövevényeknek a' ruhában is a' Nemzettel igen kívánatos egyesülése méltó okúl szolgáltak a' Tekintetes Karoknak, hogy a' járásbeli Fő Szolgabiró Uraknak meghagyják, hogy a' gyapju harisnyának meztelen lábon való viselését, mint a' test' épségére nézve ártalmast, a' Megyében tilalmazván, — egyszer'smind a' földes uraságoknak kétségkívül következő sikeres hozzá járulása mellett felszólítván a' Megyebeli Al-Esperest Urak által a' kívánt czélnak hathatós befolyásokkal való előmozdítására a' Lelkipásztorokat is, legalkalmasabb módokon iparkodjanak, hogy a' Megyében lévő lakosok, kik külföldről jövé, már a' mint az ország' több részeiben a' Nemzeti nyelvet és szokásokat dicséretesen felveszik, úgy a' Megyében is inkább 's inkább nemzetesednek, ezen úton előbb 's előbbre menvén a' Nemzettel mind nyelvök, mind ruhájok, mind egyéb szokásaikra nézve minél elébb és teljesebben egyesüljenek, eszközésük' sikeréről szóló tudósításaik felvárattatván.

Holéczy.

2. Kihalt Tudósok és Irók.

Nem tsak Tek. Ns. Posen Vármegye vesztette el az ő igen nagy érdemű első Al-Ispányát, hanem a' Magyar haza is egy jeles férjfiút Ts. Ns. Kis-Jókai T a k á t s G á s p á r Urat, munkás életének 45. Alispányságának nyolczadikra fordúlt évében. A' hosszabb életre érdemes férfiúnak halála történt folyó 1831. eszt. September hava 19. napján estvéli hetedfél órakor igen hirtelen szélütés által. Született 1786. Octobr. 28án Csallóközi Nagy-Magyaron. Ifjabb korában u. m. 1810. eszt. fogva 1817. 4. Aprilisig Posen Vgyénél tisztelethéli, azután valóságos Al Ügyészi hivatalt viselt; kitetsző tehetségeire, nézve 1823. Aug.

4én Fő Jegyzőnek kinevezetett; melly tisztséget olly köz meglepéssel folytatott, hogy 1824. eszt. Juliusban 2dik Alispányságra; tovább az ügyességéről elterjedett köz vélekedés által 1828. Julius 23án első Alispánvá választott. Fáradhatatlan iparkodása, és a' köz jóra törekedő nagy igyekezete nem tsak az ő környékében, hanem az egész Országban is köz tiszteletet érdemlett, midőn a' két utolsó Ország Gyűlésben 1825—27. és 1830. Követ képen Poson Vgye' részéről megjelenvén, bölts tanácsaival a' köz ügyet hathatóssan előre segítette. Az ő jeles tulajdonságai: fundált törvénybéli tudománya, hivatalbéli fáradhatatlansága, igazság- és emberiség szeretete, egyenes szívüése, könnyű elme, vidám nyájassága, és buzgó hazafisága mindeneknek szeretetét és tiszteletét megnyerték.

Elvesztették ő benne az édes Haza ötet forróan szerető polgárját, a' Magyar Nemesi szabadság és honni Törvények nagy Bajnokját, a' hazai nyelv és Literatura buzgó pártfogóját, a' Vármegye bölts és a' köz jót fáradhatatlan munkássággal és fedhetetlen szívvel munkálódó Előljáróját, az adózók és ügyefogyottak segítő gyámolóját, a' polgári társaság nyájas és barátságos férjliut, a' Tudományos Gyűjteményünk szorgalmatos és állandó olvasóját, — és én tiszta jó szívü Barátomat. A' kik ötet esmerték, áldozó bánat könnyekkel, sóhajtyák utánna: Áldás az ő hamvaira !

Gyurikovits György.

3. *A' Nemzeti buzgóság' újjabb példája.*

Hogy Hazánk' Naggyai és Megyéji a' már tsak nem hanyatló nemzetiség ügyét olly buzgósággal, olly szerénységgel — a' millyennel eddig még soha sem — felfogták légyen, és a' nemzeti nyelvet hosszas szolgaságából, eredeti méltóságába helyheztenni vetélkedve törekednek, világosan látjuk és tapasztaljuk. — Újjabb figyelmet ébresztő, és meglepő betses példája ennek ismét e' következő másolatnak foglalja.

Fel-szóllítás.

„Fő Méltóságú Szász-Cóburg Góthai Herczeg Ferdinánd
„Űr Ö Fejedelmi Magassága a' legbuzgóbb Hazafüdi indú-
„lattal az 1825—1827dik eszt. 41dik Törv. Czikkely által
„elnyert új hazájához ragaszkodván, és kívánván annak

„javát, ditsőségét, és a' Nemzet' örökös virágzását tellyes
 „igyekezettel előmozdítani: minekutánna a' legközelebben
 „elmúlt esztendőben Posonyban egybegyült országnak Ren-
 „dei legfőbb gondoskodásokat, és igyekezeteiket, a' hazai
 „nyelvnek gyarapodására, virágzására és kiterjesztésére,
 „a' mint azt az 1830dik eszt. megbetsülhetetlen 8dik Törv.
 „czikkely bizonyítja, fordították volna: méltóztatott tisz-
 „telt Ő Fejedelmi Herczegsége ezen Fő Kormányozói hi-
 „vatalnak kegyesen meghagyni, és szoros köteletségévé
 „tenni, hogy a' mennyiben az káros következeseket szül-
 „hető zavarodások, és az uradalmi tisztségnek erőszakos
 „erőltetése nélkül megtörténhetne, ezentúl tisztelt Ő
 „Herzegségének Magyar országi akár tör-
 „vényes, akár gazdaságbeli mindennemű ál-
 „lapottyaainak folyamattját Hazai Magyar
 „nyelven intézni igyekezzen.

„Ennél fogva tehát, valamint ezen Fő kormányozói
 „hivatal a' reája bizott kórmányt Magyar nyelven vinni
 „már valósággal el is kezdette, és valamint azt egy által-
 „ján fogva így folytatni is, és tsak azon gazdaságbeli,
 „erdei, és vas-hámorbéli tisztségekkel, és egyéb szemé-
 „lyekkel, a' kik a' magyar nyelvben nem olyan tükéllete-
 „sen jártasok, hogy a' veendő felsőbb parantsolatokat úgy,
 „a' mint azt a' Fő Méltgu Uradalomnak java, és haszna
 „(melly mindég a' legfőbb czél marad) megkívánnya meg-
 „érthetnék, vagy magokat a' teendő hivatalos jelentéseik-
 „ben vóltaképen, és érthetőleg kifejezhetnék, Deák, vagy
 „Német nyelven levelezni fog: úgy az uradalmi ügyészi
 „hivatalok is oda utasítatnak, hogy ezentúl a' fő kórmá-
 „nyozói hivatalhoz intézendő jelentéseiket, és mindenné-
 „mű hivatalos beadásaikat Magyar nyelven tegyék. Egyéb-
 „iránt a' kerületbeli Előljáróji, számvévőji, és minden
 „más gazdaságbeli, ertlei, és vas-hámorbéli főbb, és al-
 „sőbb tisztségeknek szabad tettzésekre bizattatik, hogy ki-
 „ki a'hoz képest, valamint a' deák, vagy német nyelvben
 „több gyakorlással bir, ezen Fő kormányozói hivattalal
 „levelezhessen; magában értetődvén: hogy a' kinek tetszik,
 „számadásait is Magyar nyelven viheti, és hogy a' szám-
 „vévői hivatal a' Magyar nyelven beadandó számadásokra
 „való nehézségeket, és észrevételeket szintén Magyar nyel-
 „ven kiadni tartozik, kivévn. ha az illető számadó azon
 „számvévői észrevételeknek, és nehézségeknek, hogy azo-
 „kat annál jobban megérthesse, deák nyelven léendő ki-
 „adattatásokat egyenesen maga kívánná.

„Nem erőltették tehát senki sem, kivévn az uradalmi Ügyészi hivatalokat arra: hogy hivatalos dolgait a Fő Mgú Uradalom' történhető kárával, és hátra maradásával kirekesztőleg tsak Magyar nyelven vigye — de más részről oda terjed ezen igaz hazafiúi érzésektől lelesített Fő kormányozói hivatalnak bizodalmas felszólítása, hogy kiki az uradalmi tisztség közül, szivén viselvén saját hazájának, vagy azon Országnek, mellynek boldogító törvényei alatt él, közkivánságát, és virágzásának elő mozdittását polgári kötelességének is megfelelni, és azokat a Fő Mgú Uradalom iránt, tartozó kötelességeinek tellyesítésével üszve egyeztetni, buzgó igyekezettel, és tökéletes akarattal iparkodjon; hogy e szerént mind Ő fejedelmi Herczegségének kegyelmét, mind pedig ezen Fő kormányozói hivatalnak megelegedését, és a magyarok Szent Istenének áldását megérdemelhesse. Tellyes reménységgel is vagyon ezen Fő kormányozói hivatal, hogy azon tiszti személyek, a kik még nem tökéletes Magyarok, ditsőségnek fogják tartani, ha megmagyarosodnak. Kült a Fő Mgú Szász-Cóburg-Góthai Herczeg Ferdinánd Ur Ő fejedelmi Magasságának igazai, és javai Fő kormányozói hivatalából. Sávolyban Szent György havának 19dik napján 1831dik esztendőben Pulszky Károly. s. k.”

Öröm érzés foglalja el valóban minden igaz Magyar' szivét, a midőn iunen méltán következtetheti: hogy édes hazánk, a Nagy Koháry Herczegi nemzetségnek megsirattott magva-szakadtát. annak diszes, Vejében. mint Erényinek és javainak örökösében, most törvényesített Honnunk' Naggyában Fő Méltóságú Szász-Cóburg-Góthai Ferdinánd Ur Ő fejedelmi Herczegségében kipótolva lenni reménylheti. De el nem halgatható szinte Tekintetes Csefalvi Pulszky Károly Fő Kormányozó Urnak e' részben való érdeme is, ki nek buzgósága, és hazafisága minden be-tűjéből kitettség. —

Semper honos, nomenqve tuum, laudesqve manebunt!

J.—

4. *R é g i s é g e k.*

C z i m:

Az Meltóságos Erdelyi Fejedelem Aszsonynak Eö Nagyságának; Nekem kegyelmes Aszsonyomnak adassek.

T a r t a l o m.

Kegyelmes Aszsonyom.

2. Aprillis Fogarashban kült Nagysagod meltóságos Levélét, Balo Imreh Uram megh adván minemü dolgokrol parancsollyon Nagysagod engedelmességgel értém: P e t r e l y i n dolgából valo Nagysagod meltóságos Parancsolattját az mi illeti: En nem tudom Patko Uram eö Kegyelme miczoda fundamentomból vötte arról valo irását, de modjat kegyelmes Aszsonyom mint lehessen ez irant megh csökely elmekkel fel nem erem, Noha it levén megh az Vezér Annya (mert egesseghtelensege miat el nem indulhata) valamire kicsin tehetsegem szerint érkezém, lattya az en Istenem szivemet faradozni benne nem szanom, csak találhatnok fel modjat 's uttyat mint ferhessünk az dologhoz megh csak mint kellis elkezdni az Vezér annya előtt; 's lehetöe vagy nem ez dolgot ö kegyelme velem nem comunicalta volt, banam 's felek azon 's busulokis, hogy az Nagysagod szive felinditatott örökös ös Joszagához 's azonban semmit nem találunk veghben vinni.

Harom level Skoffiumra Nagysagod kegyelmes Parancsolattya szerint vettem, Egy helynel töb helytt nem kaphattám ottis elég merégh dragán, de üressen nem merem elbocsatani az Eöcsemét, fejért pedigh kegyelmes Aszsonyom egy levelnél többet nem találtám, öt dram hejan az harom Level tiz Taller arra: Karmasinokot is küldtem kegyelmes Aszsonyom de lattya Isten negy oroszlyanosnal külömben az kettött megh nem vehetem; oly rendkivül valo dragasagh van itt. — Azonkivül is ha valami Citromnak Pomagranatnak szerit tehetem vala, bizony örömet kedveskedem vala Nagysagtoknak, de ha egy Aranyat adnanakis edjertt, it nem kaphatunk, ugy meg szükült Varas ez most. — P a n a j o s Uram fog töllem Ezüstöt küldeni, Nagysagodnak engedelmes szolgalttyatt ajanlya: 's Felesege kepibén belsö jo indulattyanak külsö jelees kezeül küld Nagysagodnak egy Eloruhában valott kerven Nagysagodott ne az, ajandekott, hanem az Nagysagodhoz valo jo indulatott tekencze; Uronk Ö Nagysaga szamarais valoban szep Arany szerszamot ven, töllem akarja' kiküldeni ö Nagysaga Kegyelmes Aszsonyom noha Csermenyi Mihaly Uram megh el nem indult, de el hiven már nem kesik ö

kegyelme, Egy bizonyos dolgot mostanról az Nagysagoddal való szemben letelelemre halasztok, ha Isten kiviszen, csuda uy sütt rettenetés dolgot hall Nagysagod, melyről igen rövideden mind ketten irtunk ugyan azon kegyelmes Uramnak, de az nagy rendek előtt en foroghván az dologh vegett ha Isten adja haza mehetek 's megh beszélhetem Nagysagodnak, el almelkodik Nagysagod; Isten aido- masából nem arthatanak ugyan, de csak nem art minden időben az Vigyazás. Meglassa minden kinek hiszen: Ha valamint meghel nem indult volna Csermenyi Uram meg is alazatosan könyörgök Nagysagodnak, ne változek mar megh, mert bizony nyomorusagiban es veszedelemben esem, el sem mehetek ezekkel, 's Nagysagtoknak sem szolgálhatok, Ez kaput pedigh kegyelmes Aszsonyom egy oraigh sem jo ember nélkül hagyni. Adja az Ur Isten Nagysag- tokott lathassam jo egesseghben. Datum Nandor Albae die 25. Aprilis Anno 1665.

Nagysagtok szegeny szolgálja.
Balo Laszlo. m. p.

Az mely dologhrol irtunk mind ketten, azon Nagysa- god kegyelmes Aszsonyom megh ne indullyon, alkalmasint elnyomtam, vagyonis valaszsa Iaszán Passanak, olyant nem hiszem tovab merjen mozgatni. —

A' pecsét hibáz.

F i g y e l m e z t e t é s.

A' Tud. Gyűjtemény f. e. Augusztusi kötetében illy című Értekezésnek: Tacitusról és a' Caesarok ál- tal Rómában felállított kormányról szerzője Tokody János, Tartományi biztos, a' mit itt feljegyzeni azért tartottunk szükségesnek, mert az Értekezés végén a' név tévedésből kimaradt.

5. *Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában megjelent új könyvek.*

23) Auróra Hazai Almanach 1832 alapítá Kisfaludy Károly, folytatja Bajza 12ed rét — négy gyönyörű rézre metszett képpel 's hasonló czimlappal. 2 for. 24 xr. p. p.

24) Ezer egy Éjszaka Arab Regék. Fordította V... Mihál Hetedik Fűzet. árra kötve 30 xr.

IX. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k .

- 1) Mindszenty Antal. Egy fordulás az Alföldön. (Folytatás) 3 lap.
- 2) Kacskovics Lajos. Az Alsó Magyarországi Érczmivelésről. 69 lap.
- 3) Kunoss. A' vidék vagy táj-szavakról. 95 lap.

II. L i t e r a t ú r a .

A) H a z a i L i t e r a t ú r a .

K ö n y v - v i ' s g á l a t .

Lutzenbacher János. Magyar Törvény-Tár, melly magában foglalja Nemes Magyar Ország' Hármastörvény-Könyvét, mellyet felsőbbi Rendeléseknél fogva frott törvény gyanánt készített Verbóczy István; mostan pedig megmagyarosított, 's némelly jegyzésekkel megvilágosított Nagy-Bányai Pergel, máskép' Pergel János, a' Tekintetes Királyi Törvényes Táblánál Ügyvéd, 's Tekintetes Heves Vármegyének Táblabírája. 102 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a .

Allgemeine musikalische Zeitung. Leipzig bei Breitkopf und Härtel. Redigirt v. G. W. Fink. 33ter Jahrgang. den 29. July 1831. Nro 30. 113 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k .

- 1) Előlépés. 121 lap.
- 2) Jelesség. 121 lap.
- 3) Kihalt Tudósok 's Irók. 122 lap.
- 4) A' Nemzeti buzgóság' újjabb példája. 123 lap.
- 5) Régiségek. 126 lap.
- 6) Petrócai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.

(Koszorú 1831dik eszt. IXdik Kötetéhez egy fr.)

T U D O M Á N Y O S
G Y Ü J T E M É N Y
1 8 3 1.

X. K Ö T E T.

Tizenötödik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.



Deák Schubert sc. *Feleoni*
A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

P E S T E N ,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.

É r t e k e z é s e k.

I.

Egy fordulás az Alföldön.

(Folytatás. Zombor.)

A' Város nagy, és a' ki nem esméri sokkal népesebbnek gondolja mint a' millyen valósággal, mellynek az az oka, hogy kivévén a' Város' háza körül fekvő némelly házakat, a' többieknek nagy udvaraik és kertjeik vagynak, mellyek a' város kiterjedését nagyon elterültté teszik. A' város fő utczái rendesek és szélesek, de kár hogy kövekkel kirakva nincsenek, a' honnét esős időkkel igen nagy a' sár, azonban a' kirakások valóban nagy bajjal 's még nagyobb költséggel történhetnék meg, mivel közelében sehol sincs kő, 's vagy Tót országban Karlovicz és Sósvár, vagy a' Vizegrád és Zübegény körül fekvő hegyekből kellene köveket hajókon oda szállítani. A' házak között, kivált azok között, mellyek a' város' végeihez közelítnek, 's némelly oldal utczáokban fekszenek, igen sokak vagynak falusi rácz paraszt házakhoz hasonlók, mellyek sövényből készültek 's náddal fedettek, úgy hogy az ott járt azt gondolná, hogy valamely nagy rácz faluban van, a' mint azomban a' piaczhoz közelít, az épületek is csinosabbak kezdnek lenni, a' piac körül pedig, 's a' városban másutt is imitt 's amott a' fővebb utczáokban elszórva valósággal szép házakat lehet látni, mellyek akármelly nagy városban is figyelmet érdemelnének, 's a' legszebb izlés szerént épültek. Nevezetesebb épületek a' városban :

A' Romano Catholicusok' Parochiale templomjok, melly a' piacz' hátulsó szegeleténél a' K. Kamarai Administratio épületeivel átaellenben fekszik. A' Törökök birtokok alatt ezen a' helyen Mecset volt, mellyet azoknak kiverettetések után a' Szt. Ferencz szerzetesei Római Catholicus templommá változtattak által, 's annyira megnagyobbították, hogy most huszonnégyszáz ölfő a' hossza. A' templom belőlről szép. — Mellette van egy emeletes tágas épület, melly elébb a' Szt. Ferencz szerzeteseinek klastromjok volt, de II. József Császár által 1786ban azoktól elvétetett, 's azolta a' városi R. C. Plebánus lakóhelye a' felső emeletje, alól pedig a' piacz felől néhány esztendőnk óta Kalmárboltok nyitattak az épületben. A' Parochiához tartozott hajdani nagy kert ez előtt több esztendővel elbontatott, 's házhelyeknek osztatott fel az útcza felől, a' kamarai Administratio épületeivel átaellenben.

Az óhitű Ráczok és

Az óhitű Görögök templomaik, az utóbbi szinte a' piaczon a' Városháza előtt: nagyok, kívülről jó ízléssel és szépen épültek, belől pedig az ösméretes rácz gustussal vagynak ékesítve.

A' Vármegye Háza, melly ez előtt mintegy huszonöt esztendővel épült, 's mellynél hazánkban alig van nagyobb és szebb Vármegyeháza: az épület egy nagy szabad helyen fekszik, mellyet vásárállásnak neveznek, 's valóban a' vásárok ott is tartatnak. A' házak, mellyek ezen szabad helyet körül veszik a' Vármegyeházától távol esnek: a' reá való látás szép, és az épület nagyot mutat 's azt, hogy egy olly fényes Vármegyének, mint Bács Bodroggal, érdemes gyülekező helye. Két emeletű, 's a' hom-

lok fő részből és két oldal szárnyakból áll; a' homlok épületben az első emeletben van a' Karok és Rendek Gyűlésének palotája, melly mind a' két emeleten keresztül felemelkedik, a' többi szobák pedig a' Levéltáronn, pénztáron 's a' Cancellarián kívül a' Vármegye tisztjeinek szolgálnak lakásul. Kívül az épület homlokán a' palota előtt a' fő kapu felett, vas rostéllyal kerített balcon, fennt a' homlok felett pedig a' Vármegye czimere van. Az Udvarhátulsó részében vagynak a' tömlöczök négyszegletre épülve, a' bé menetel felett torony, a' tömlöcz belső udvarának közepén pedig kápolna van építve, olly formán, hogy ha a' tömlöczök ajtaik, mellyek belőlről vas rostélyokból, kívülről erős fa ajtókból állanak, kinyittatnak, a' földszint épült felső tömlöczből — mert föld alatti tömlöczök is találtnak itt — a' rabok a' Kápolna, és a' tömlöcz ajtók előtt menő folyosó nagy ablakain az oltár előtt álló papot megláthatják. A' tömlöcz szobák nagyok, szellősök magossak 's a' mennyire lehet tiszták, mind az által a' levegő benne — kivált télen — bűdös, mert gyakran kéntelen a' Vármegye egybe sok rabot öszve záratni: a' tömlöczök épülete, ámbár a' Vármegye háza Udvarának közepén bent áll, még is körül van véve magas falakkal, mellyeken kívül van még a' Vármegye háza udvarait körülvevő magas fal, azonban többször megtörtént már, hogy rabok szöktek el a' tömlöczökből, még pedig az alsókból is, nevezetesen 1808. tavasszal három. A' Vármegye háza hátulsó részét, a' már említett fő épülettel öszve ragadva nem lévő istállók, kocsi szinek, 's t. e' f. mellékes épületek tészik, mellyek egy hoszszu és magas kő fallal vagynak bé kerítve.

A' Királyi Kamara birtokában való Bács Vármegyei jószágok Fő Igazgatásának épületei, öszve véve négy szegletet formálnak, 's mind öszve négy utcának a' sorait teszik. Elől a' piacz felől való szegleten a' Franciscanusok hajdani Klastromjok irányában az Administrator lakása van, melly egy emeletű, fent az Administrator lakása, alól pedig a' kapu alatt jobbra és balra a' Cancellariák vagynak, 's hátrább szükséges gazdasági épületek. Ezt az épületet Gróf Grassalkovich építette K. Kamarai Elölülő korában. Ezen tul az Administrator kertje: annak végében, négy-szegletes, toronyforma és magánosan álló két emeletes épület van, mellyben alatt az Administratiohoz tartozó alsóbb rangu tisztviselő, és egy pandur lakik, a' felső osztályaiban pedig a' levéltár és a' pénztár van: ezen épülettel egy udvarban van az Actuarius, pénztárnok' 's t. e' f. lakóhelye, mellyen tul más egyéb tisztviselők laknak, hátul a' nagygabona tár, némelly tisztviselők lakásaik, szinek 's t. e' f. vagynak.

A' Zomborban lakó Generalis, vagy Obrister számára, a' Vármegye által építettett quár-tély ház, egy emeletre épült derék lakóhely, fekszik a' Vásár álláson: ennek háta megett van, a' Zomborban quartélyozó lovasság számára, ugyan a' Vármegye által építettett Kaszárnya és istállók, mellyek ma ámbár derék, de csak földszint való épületek.

A' Városháza a' piacz közepén négy-szegletű derék épület, melly egy emeletre készült, de még akkor mikor az utazó utolszor itt járt nem volt egészen el készülve; alól köröskörül kalmár boltok vagynak, 's ha el készül egészen, a' Magyar Országban való leg derekabb Városházák közül való lészen.

Vendégfogadók, és kávéházak a' város szükségéhez képest valók vagynak ugyan, de egyikét sem igen lehet a' másik felett dicsérni: a' felföldről Zomborba menő útasok leginkább a' kamarai Administratio végiben való Elefánt, 's az ezzel rézsutt általellenben a' kanálisi útca szegeletén fekvő, kívülről ugyan csekély kis vendégfogadóba szállanak, de a' mellyben az ételben és italban való szolgálat legjobb, úgy szinte az ágyak is, fáradt útasnak pedig ennél több nem kell. A' most már megöregedett szép korcsmárosné valaha Mosonról kerülván ide, a' rácz korcsmároshoz ment férjhez, a' honnét ez a' Vendégfogadó az egész városban 's vidékében ezen nevezett alatt ösméretes: *die schöne Ratzin*.

A' piacz körül, és az utcákban imitt 's a' mott egy emeletes derék házakat is lehet találni: egynéhány esztendőök olta nagyon szépül Zombor, 's gyarapodik a' város, mellynek egyik fő oka az, hogy a' Vármegye' háza ide épült, 's annak gyűlései itt tartatnak; másik oka a' városi kereskedés, melly valóban sokkal kiterjedtebb a' várost körül vevő vidékre mint a' hogy gondolni lehetne, mert a' kalmárok, a' kik portékáikat a' Pesti vásárokon szerzik meg, az egész vidéknek befelé Verbászig, a' Duna mellett pedig Brogyánig, való részét innét tartják mindenféle szükséges dolgokkal. A' gabona kereskedése szinte úgy említésre való; a' kereskedők részszerént a' város nagy határában, részszerént a' város körül fekvő helységek földjeiken termő gabonát ősze szedik, úgy szinte a' város határában kiterjedt földeket és szállásokat bíró gazdák — kik közül némellyiknek a' birtoka majd egy kis pusztához hasonlít, mint p. o. Kruspier uré 's t. — a' város alatt menő

Ferencz csatornáján ide jövő felföldi hajókra haszonnal adják el, melly gabona kereskedés annál hasznosabb, hogy a' kereskedőknek beszédett gabonáikat sehová sem kell elfuvaroztatni, hanem a' hajós kereskedők a' házaiktól elhordatják, melly szerént a' hambár-béren kívül semmi egyéb költségjek sincsen reá. — Nem igen van hazánkban olyan város, mellynek határában minden haszonvételek úgy feltalálhatnának, mint ezében: a' Ferencz csatornája is a' város gyarapodását nagyon neveli, kivált ha még a' város belső részéből a' Ferencz csatornájába vivő kissebb csatorna elkészülhetne a' mint van a' szándék, úgy apró hajókon a' városból a' nagy csatornán álló kereskedő hajókra lehetne a' gabonát kevesebb költséggel kivinni, mint most egy fertály órai távolságra kocsi hátton drága pénzért. Hogy a' város határában való, és egész Gakovaig elnyuló posványos viz ereket kiszáritják, 's ezen vizek lecsapolásokkal a' Ferencz csatornájának is egy úttal a' vizét neveljék, ez előtt több esztendőekkel a' végeztetett Zembor városa által, hogy egy csatorna huzatassék a' városon keresztül, a' Szivacz felé vivő országút Sorompójánál bévezettetvén az a' városba, a' Vármegye háza mellett, az úgy neveztetett sánczban, 's a' királyi Kamara gabona tárja eleibe, onnét pedig a' kanalisi útczán hosszában ki a' Ferencz csatornájáig, 's a' mint hallottam ezen munka elkészítettésére százhusz ezer forintok szánódtak el, a' városban tiz, azon kívül tizennégy öl lenne a' csatorna szélessége, de mind eddig legkissebb készületet sem vettem észre ezen szándék végrehajtására nézve: a' most kinevezett részein a' városnak most is van egy kissebb csatorna, de az nem hajókázható, és csak a' városban egybe gyülő vizek

kivitelekre szolgál. — A' városnak bora elegendő, de nem igen jó terem; gabonája bőven; szénája a' szükségesen felyül; legelője is van, de nem annyi mint a' mennyi a' város határában való sok marháknak kellene. A' városnak két közönséges erdeje van, de a' belőle vágódó tűzi fa nem elegendő a' város szükségére: határa két nyomásbéli, földje fekete, lapos, néhol dombos is és olly jó termékenységű, hogy a' trágyázásra nem igen van szükség, — mind ezek ollyan környűllások, mellyek virágzó állapotba helyeztetik a' Zombori mezei gazdákat annyival is inkább, hogy terméseiket helyben eladhatják a' Ferencz csatornáján a' város határába jövő kereskedő hajókra. Kalmárok, gabona, bor és marha-kereskedők, mindenféle mesteremberek bőven, mezei gazdák sokan vagynak itt; a' földmivelés, 's az azzal együtt járó marha tenyésztetés nagy divatjában van. A' lakosok a' város körül veteményes és gyümölcsös szép kerteket készítettek.

Zombornak tizennyolcz ezer száz negyven öt lakosai vagynak *) kik nagyobb részint Ráczok, kevesebben németek, legkevesebben pedig magyarok: a' Ráczok és Németek között sokan magyarul is beszélnek. A' Római Catholicusoknak a' városban csak úgy neveztetett Capitalis oskolájok van, mellyben három tanítok tanítanak: az oskola épületje a' városháza megett a' hátulsó piaczon van, 's meglehető; az óhitűeknek is szinte úgy oskolájok van. Zombor már egészen Rácz város, a' honnét azoknak nemzeti szokásaik, viseletjeik és élések módjok uralkodnak itt, mindazáltal az eredeti Rácz to-

*) Tudományos Gyűjt. 1821dik eszt. VII dik Kötet 68. lap,

nus az előkelők között a' nagy városi módi tonussal van keverve, élések, társalkodások és viseletekre nézve, melly utóbbi a' Bécsi vagy Pesti módikhoz hasonlít; a' közép rendűek is iparkodnak viseleteikben az elsőbbséget követni, a' köznép pedig a' hazánkban szokásban való közviseletet hordja, kivévén a' fehér népet melly hosszú felöltőjére 's feje elrappirozására nézve különböz annyiból a' magyartól, hogy különböző módon fonnya bé haját 's tekeri azt a' feje körül, mellyet keszkenővel vagy fátyollal borít le. Láttam itt egy szőke Ráczi leánykát, a' kinek fehér tüll l'Anglais-ból való fátyolát elől egy arasznyi szélességű arany csipke prémzette, melly szép ábrázatját olly formában árnyékozta mint az asszony kalapok eleje, két felől oldalról filigrán módra készült, diónyi nagyságu gombu, arany nagy tűk tűzték össze fátyolát, 's elől a' nyakától fogva derekáig több hosszú sorokban sinorra fűzött nagyobb és kisebb arany és ezüst pénzek csörgöttek mellyén, karjait férjfi ing újjakhoz hasonló hosszú és szűk patyolat ing újjak, vékony derekát pedig a' vállaitól hátulja bubjáig lenyult formátlan laibli rutította el, melly olly forma tűzésekkel volt kiczifrázva mint a' millyenekkel a' paplanokat szokják kitűzni, derekától lába fejéig nyult hosszú és ránczos szoknya fedte, 's mezitelen és harisnya nélkül való lábain egy pár sárga idomtalan pantoflik klaffogtak; utána, egy tarka kartonyból készült hosszú és kitűzött zubonyban, az Endori boszorkányhoz hasonló vén annya kullogott. Mind ábrázatja kellemeire mind szép testi formáira nézve ez a' leányka a' szebbek közé tartozott, 's a' leírt kellemetlen Ráczi viselet minden bájaitól megfosztotta: az az észrevételem a' Ráczi leányokra nézve, hogy addig

míg fiatalok, 's ha férjhez mennek is addig míg meg nem szaporodnak szépek és frissek, de mihelyt csak egyszer szaporodnak is meg, nagyobb részöknek minden szépségök oda van, elhalaványodnak és soványkodnak, 's idő előtt vén formát vesznek magokra, úgy hogy már csak az ötven esztendőskre is majd csak nem iszonyodással néz az olyan szem, melly az ilyenekhez nincs szokva, 's a' kiket a' formátlan viselet még rutabbakká teszi. Az ide valók, 's az ezen a' tájon lakók characterekről, szokásaikról 's t. e. f. illendő volna szólni annyival is inkább, hogy előttünk felföldiek előtt mind ezek eszméletlenek, 's annyival interessánsabbak volnának, de én úgy tartom, hogy igen bajos egy egész népnek characteréről itélni olyannak, a' ki azt bár többszöri, de nem huzomos közötté való járásai között tökéletesen nem esmérhette ki, 's ne talán helytelenül itélvén rólok darázs fészekbe szúrjak, azért is hallgatok.

Ha az útas Zomborból a' Ferencz csatornája irányában Bács Vármegye közepe felé utaz, az út egy jó darabon a' Zombori határon megy keresztül, 's erre is mint már feljebb irtam szállások vagynak, mellyek az egész városi határban mindenfelé elszórva fekszenek, 's a' tájnak olyan kiességet adnak, melly' nélkül különben ez a' csupa lapos térség épen szükölködne, meszszeről jól néznek ki ezek a' szállások, 's valaki azt gondolhatná, hogy azok pusztán való nemesi udvarok; helyel helyel apró halmok, vagy is inkább dombok vagynak az úthoz közel; az ide való paraszt azokat hegynek mondja, vallyon mit mondana ha az örökös jéggel borított Helvécziai havasokat látná? a' vidéket még jobban

eleveníti az, hogy a' szállások körül marhák legelnek, mellyeknek jobb vagy rosszabb állapotjokból, 's az épületek' formáikból a' tulajdonosok tehetségét könnyen ellehet találni.

Zombortól való két órai kocsizás után a' mint a' városi határt elhagytam, jobbra a' Ferencz csatornája mellett a' kamara-birtokában való Kis-Sztapári pusztán álló uradalmi derék és kiterjedt épületek, balról pedig szőlőkkel béültetett halmok alatt Kerna falu fehérlő tornyos templomával látszottak; odább szinte balról a' halom felett, a' Pusztakulai major ház, távolabbról pedig előtem a' völgyön a' halmok alatt Szivacz helység, melly felett a' halmokon a' K. Kamarának némelly nagy épületei fekszenek. A' mint Szivaczt először meglátja a' Zombor felől jövő útas, ha még nem járt erre, azt gondolja távolról, hogy valamelly kis város fekszik előtte várkastélyával együtt, melly megcsalattatást a' hosszú helység, a' benne való három, tornyos templom, vendégfogadó, a' helység felett emelkedő halmon elterjedő nagy és hosszas uradalmi épületek 's t. e' f. okozák. A' mint a' szántóföldek közül a' helység körül elterülő legelőre értem, mindenféle rideg marhák tűntek szemeimbe, mellyeket látván alig hidtem hogy Bács Vármegyében vagyok; az előtt Szivacson ezer számra nevelték a' legszebb szarvas marhákat, és most ez a' csorda? valóban olyan volt, mintha a' Pharao Király által ál-mában látott sovány teheneknek unokáikból állott volna.

S z i v a c z

két helységből áll, u. m. a' Rác és Német faluból. Zombor felől jöven az útas először a' német helységet éri, a' kettőben együtt véve 3284

óhitű, 1398 Református, 1029 Catholicus, 130 Evangelicus és 34 Zsidó, 's így hát mind öszve 5875 lakosok vagynak. A' Rácز helység régi, és az óhitű Ráczokból, 's a' nagyobb részént magyar Catholicusokból, és Zsidókból áll; itt az Óhitűeknek jókora nagyságu templomjok, papházok, oskolájok, az uradalomnak vendégfogadója, a' Vármegyének a' Szolgabiró' lakására derék épületje, 's t. e'f. vagynak. A' mint a' két helység öszve ragad, azon a' tájon a' Római Catholicusok templomjok 's Parochialis épületek van *). Ezek után a' Sváb helység következik, mellynek lakosai németek nagyobb részint, kevesen magyarok, Óhitűk, Ráczok és Zsidók. A' Reformátusoknak az Evangelicusokkal együtt tornyos derék templomjok van, de a' Prédikátor és az Oskola-mester Református, 's mind a' két felekezet egyszerre öszve jár az Isteni tiszteletre. A' német helységben való házak helyesebbek és szebbek mint a' Rácз helységbeliek, ámbár az ebben valók is más Rácз helyeken valókkal egyben hasonlítva meglehetőssek. Mind a' két helységnek külön előljáróik vagynak, 's mind a' kettő lakosaik tehetős gazdák; a' Rácзok között a' juh és szarvasmarha tenyésztetés divatjában van. A' két helység mindenféle gabonát sokat és szépet természet, jó fekete földje van, 's a' helységek körül fekvő halmokon meglehetős bora terem. Terméseiket az előtt Bajára, 's a' Duna mellé Kupuszinához és Apatinhoz hordották a' hajókra, de miolta a' Ferencz csatornája elkészült, melly a' helységek alatt megy el, az ott megálló hajókra hordják ki, mellyért is ez a' csatorna nagy hasznokra van, mivel nem kéntelenek az eladás után messze földre

*) Tud. Gyűjt. 1818.

járva időt vesztegetni. A' legrégebb időktől fogva a' Kalocsai Érsekek birták Szivaczt a' mohácsi veszedelemig, kiverettetvén pedig a' Törökök hazánkból a' K. Kamara foglalte el, melly most is birtokában van.

A' Rácز helység alsó, vagy déli napkeleti részén fent a' halom területén vagynak az Uraság épületei; mellyek két hosszú és magas gabona tárokból, az uradalmi tisztviselők lakásaikból, 's végre szélről az uradalmi vendégfogadóból állanak mind ezeket: 1809. építették az Apatini nagy gabona tárhelyébe, mellyet a' parttal együtt a' Duna elszaggatott. Az épületek előtt való téressegről tiszta idővel igen szép a' kilátás Bács Vármegyének alsó részeire, mellyek lapos rónaságból állanak; távoiról a' Dunán túl annak mentében elnyuló Tóth országi hegyek kékellenek, mellyeknek egy ormáról az Erdődi puszta vár erős és magas tornya homályossan feketélik.

Szivacztól alá felé a' csatorna mentében Verbászig nagyon szép az utazás, ámbár sáros időkkel nagyon rossz az út, balról hol közelébb, hol távolabbra halmok nyulnak el egy folytában, mellyekre a' helységek körül szőlős kertek vagynak plántálva, jobbról pedig az úthoz közel a' Ferencz csatornája van, melly a' belső Bácskára nézve legnagyobb áldás, 's ebből a' kellemetlen pusztából paradicsomot, a' szegény lakosokból pedig tehetős, sőt gazdag földmivelőket csinált. A' csatornán túl távolra fekvő helységeknek itt 's ott csak a' tornyaik látszanak ide. Szivacztól egy óra alatt elértem

C s e r v e n k á t,

melly derék, nagyobb részt német helység: lakosainak száma áll 1240. Evangelicusból, 825

Reformátusból, 85 Catholicusból, 6 Óhitüből és 12 Zsidóból *). Ez előtt mint egy húsz eszten-dőkkal mind az Evangelicusok, mind a' Re-formátusok igen szép ízléssel készült új templo-mot építettek külön külön a' helység közepén téres szabad helyen egymással által ellenben. A' helység nagy és rendesen épült, egyenes széles utczái és helyes házai vagynak, 's azok között néhány szépek is találkoznak mellyek gazdag parasztokéi gabona alá való letöltő helyekkel. A' lakosok tehetős gazdák, sőt egynehányan való-ban az ő helyheztesökhöz képest gazdagok is találkoznak közöttök, a' kik részszerént hely-ben, részszerént pedig hajókon a' felföldre is kereskednek gabonával, és a' világ állapotjához talán jobban is értenek mint a' mennyire pa-rasztnak szükséges. Ez paradoxonnak, 's obscu-rantismusra mutatható mondásnak tetszhetik né-melley olvasóknak, 's ollyannak, melly a' föld népének hamar megsokalja az észet; mert hát hol van annak a' mértéke hogy mennyi szüksé-ges a' parasztnak? Én itt nem az igazi felvilá-gosodást értem, mellyet a' paraszt úgy sem fog-hat meg, hanem a' hamisat, mellynél vesze-delmesebb nincsen, 's melly a' parasztnál abból áll, hogy jó és rossz könyveket öszve olvasván nincs annyi ítélő tehetsége, hogy a' jót a' rosztól megválaszthassa, hanem az öszve olvasott min-denféle dolgok, 's a' nagyobb városokban álta-lok látott immoralitások, mellyeket ő a' felvi-lágosodás egy részének veszen, öszve zavarodva kovályognak a' fejében, mellynek következésé-ben az együgyű de becsületes parasztból, egy, tulajdon házanépét 's magát is szerencsétlenné tevő, másokat pedig megcsaló gazember lesz. —

*) Tud. Gyűjt. 1818. IV. Köt.

A' helység határa jó, három nyomásbéli, mindenféle gabonája szép és bőven terem, mellyet helyben a' Ferencz csatornáján ide jövő hajókra ad el. Az előtt itt a' hajókkal a' felföldről ide jött gabona kereskedőkre nézve jó rakodások estek gabonával, de már több esztendők oltá a' tehetősebb parasztok a' helységeken magok öszve szedik a' gabonát a' szegényebb gazdától, télen 's tavasszal a' munka feltámadásakor előre pénzt adván kölcsön nékik olly feltétellel, hogy nyomtatás után, a' rendes árnnál jóval is olcsóbban gabonát adjanak reá, mellyből az a' következés, hogy a' helységben a' gabona kevesebb kézben gyűlvén öszve, az eladók concurrentiája kisebb, azért is a' gabona árra nagyobb; ezen kívül még az a' rosz is következik a' dologból, hogy a' szegényebb paraszt a' tehetősebről könnyen kaphatván pénzt akármikor, már előre annyira feladósítja magát, hogy aratáskor alig marad valami a' terméséből néki, melly miatt néhány esztendők alatt annyira elszegényedik — kivált ha korhely is, pedig az illyen kölcsönöző paraszt ha könnyen jut pénzhez, mind a' lesz — hogy a' gazdaságából kipusztul, 's így háza és az ahoz tartozó Sessiója a' gazdagabb szomszédjai kezekre kerül: — A' helység mellett emelkedő halmokon szép szállós kertjeik vagynak a' parasztoknak, mellyek sok és meglehetősen borokat teremnek.

Hogy Cservenkát ki birhatta a' régibb időkhöz annak nyomába nem akadhattam, sőt a' Cservenka nevezetre sem, a' hōnnét úgy vélekedem, hogy vagy más nagyobb határ része volt, vagy pedig másképp neveztetett. Azon oklevélben mellyet I. Leopold Cs. és K. 1665. 12. Decemberben Bécsben az akkori Kalocsai Érsek részére kiadott, 's a' mellyben a' Kalocsai Érse-

kek által a' Mohácsi veszedelem előtt birt határok felszámláltatnak, Bács Vármegyében egy Czorva nevezetű határ jön elő; hogy ez a' hajdani Czorva az új Cservenkával nem egy-e? szép volna ha nyomába lehetne akadni. A' Törökök kiverettetések olta a' K. Kamara birja, 's 1784ben ültette bé — a' mint hallottam — a' Zweybrückeni fejedelemségből jött németekkel.

T. Kiss József Urtól — a' ki a' Ferencz csatornájának projectálója, 's annak ásásánál Igazgató földmérő volt — hallottam, hogy mikor a' nevezett csatornát ásták, 1794ben a' Cservenkai határban cserépből készült többféle hajdani edényeket és hamus vedreket, és egy vasmacskát találtak, mellyet a' Tételi fegyvertárba tettek bé. Én Tételben több ízben jártam 1808. olta, 's ezen vasmacska felől figyelmetesen tudakozódtam, de senki sem tudott róla valamit, pedig a' dolognak igaznak kell lenni, mert több akkori időből való hiteles személyektől ugyan azt hallottam. Nagyon kár, hogy az ilyen nevezetes dolgok nagyobb figyelemmel nem őriztetnek, de annak az lehet az oka, hogy a' fegyvertárra felügyelő tisztek szüntelen változván, egyik a' másiknak elfelejti a' tárgy ritkaságát tudtára adni, 's így kevés esztendőök alatt a' dolog feledékenységből hervad, maga a' ritkaság is elvész.

Ezen a' tájon egymáshoz nem igen távolra jól épült helységek fekszenek. A' Franczia háboruk olta minden természetnyeknek az árok tetemesen megdrágulván az alsó Bácskai parasztság, kivált a' németség, jól felvette magát: igaz, hogy a' Rácok most is inkább kunyhókban mint becsületes házakban laknak, ellenben a' németeknek szép házaik, azokban pedig több

szobáik is vagynak, mellyek között az első mindig tiszta szoba, mellyben pallérozott kemény fákból készített mobiliák és üveges almáriumok, azokban pedig ezüst kalanak, kések, porcellain kávécsészék, tányérok 's t. e'f. luxusbéli artikulások taláthatnak. Sok német helységekben találkoznak olyan parasztok többen, a' kik több ezer forintokkal is birnak. Illyen tehetősök lévén a' német parasztok, azt kellene gondolni hogy jól is élnek, 's következképen derék és szép alkotású emberek, de a' dolog nem úgy van: lakó szobájok 's konyhájok csupa rondaság, szemét, bűdös, úgy hogy alig lép valaki a' konyhájokba már a' bűdös és savanyú szag majd elszédíti az illyen disznósághoz nem szokottat; étel készitések módja ronda, átaljában véve rosszul sült kenyérrel, melly csupa peszmege, szinte olly rosszul készült tészta ételekkel 's krumplival élnek *), és csak ollyankor tele a' konyha, mikor reájok nézve valamelly nevezetes nap tűnik fel p. o. Bucsú (Kirchmesse) keresztelő, lakodalom vagy név nap, illyenkor hizott disznót, borjút, birkát, mindenféle baromfiakat öl, kalácsokat 's t. e'f. süt, ösmerő-

*) A' krumplival való éleést átaljában nagyon dicsérik, 's az igaz hogy zöltség helyett való ételnek, sőt buzalisszal keverve kenyérnek is jó, vagynak azonban sokan a' kik igen egészségtelen 's ártalmas ételnek tartják mind az emberekre mind az állatokra nézve, 's ezen tárgyról Well egy derék munkácskát is írt. Ott voltam Szász országban mikor 1829. királyi parancsolat által tiltatott el az ollyan féle fajú krumpli, mellynek a' virága kékes piros, azon okból, hogy az mérges, és csak a' fehér virágúnak termesztése engedtetett meg, ámbár a' földművelők jobban szerették a' kékes virágut természeteni azon okból, mert a' sokkal többet terem. Jó volna hazánkban is ezen különzésre figyelmeznii a' krumpli termesztésben.

scit béhívja 's annyit eszik és iszik, hogy egy ilyen előtte emlékezetes naptól fogva a' másikig bételjük. Kővér és csontos, 's rendes test állásu férjfiakat nem igen látni közöttök, ábrázatra és vállban meglehetősen szélesek, de a' hátuljok 's lábaik nincsenek egy arányúságban testek egyéb részeivel; asszony személyeik nem szép ábrázatuak, némellyik és nagyobb része igen száraz és nyúlánk, némellyik pedig kővér 's olyan forma, mint a' Shakespear Fallstaffjának Windsori csaplárnéja, 's még rútabbá teszi a' német országból béhozott csúf öltözete, kivált a' fejét befedő állas főkötő, mellyből csak elől a' homlok felett áll ki egy kevés, kóczos rőt hajból álló üstök. Többnyire szőkék és hosszúkás képűek, 's valamilyen ronda a' konyhájok és szobájok, szinte olly rondák a' testek tisztaságában is, 's a' hozzájuk közelítő a' rólok illatozó savanyú és penész szagtól iparkodik tőlök távozni, 's minthogy német hazájokban is ilyeneknek láttam őket, meg nem foghatom, hogy a' jószívű Gessnert mikép tudták az illyen piszkos Juhásznék és falusi fehérnepek (Schäferinnen und Dorf-Nimphen) olly andalodásba hozni, hogy rólok az pásztori költeményeit tudta álmodozni: üdnepeken az igaz hogy kicsinosítják magokat, de valóban akkor sem szolgálhatna toiletjek mustrául annak, a' ki csinosan kíván öltözni. Szarvasmarhát a' német paraszt nem igen tart a' tehenein kívül, 's földjeit lovakkal miveli. — Valaminthogy a' Ráczt paraszt szokásaira, élése módjára, 's maga viseletére nézve különbözik a' némettől, úgy a' helysége, háza, 's földjei mivélése és gazdálkodása módja is különböz amazétól: helysége elrendelése, úgy háza helyhezete 's annak külső és belső formája nem rendes, nem csinos, háza inkább kunyhó

mint ház, leginkább csak náddal 's giz-gazzal van fedve sokszor, sőt néha csak a' kopasz szarufák állanak ki a' rothadt szalma közül, a' házak oldalaik sárból vagy félig 's meddig megtapasztott sövényből állanak, az ablak rámak pedig papirossal, hólyaggal 's t. e'f. vagynak béraggatva. A' háza belseje kamarából, nagy konyhából, és egy üres szobából áll, mellyben a' Török szokás szerént a' fal körül egy alacsony kelevet nyúlik el hosszában és keresztben azon pedig a' fal mellett öszve hempelygetve, és czifra színes szór-szönyeggel leterítve egy pár vánkos, 's ilyen egymástól külön vált ágyi portéka több rakásokban látszik a' keleveten; éjjelre a' szőnyeget a' keleveten elterítik, a' vánkost fejek alá tészik, 's a' szoknyáikkal takaróznak a' házbéli fehérnépek; — mert a' férjfiak a' konyhában, istállóban, padláson 's a' t. hálnak a' vén apóst kivéve, a' ki az ajtó megett való szegeletben egy ingadozó vén szalmás ágyban hál, 's magának a' szobában azon kiváltságot tulajdonítja a' Rác patriarchoi szokás szerént, mellyel a' kos szokott élni a' juh nyájban. Nappal ha a' fehérnép a' szobában dolgozik, melly dolog leginkább csak fonásból áll, a' keleveten arra a' helyre ül a' mellyen éjjel fekszik: sok helyen még egy szövészék is van a' szobában. Valamint másban, úgy az élés módjában is különbözik a' Rác a' némettől, ámbár étele nem a' legjobb, mindazáltal több zsirt, szalonnát, bort és pálinkát emészt el mint a' német. Gazdaságában juha és szarvasmarhája több mint a' németnek, ökrökön szánt; lova a' németénél kissebb de vesébb, jól tartja azt ha kitelik tőle, a' honnét akar nyergelve akár kocszi előtt hasonlithatatlanul serényebb a' németnek elcsigázott 's homoeopathice abra kolt lová-

nál. Azt kérdehetné valaki, hogy mi lehet az oka a' Német és Rácztok között való gazdaság és tehetségbéli különbségnek? holott mind a' két-
tőnek ugyan azon sessioja 's ugyan azon terhe is van: erre olyan felelhetne a' ki nálamnál jobban ösméri őket, mindazáltal úgy gondolom, hogy legfőbb ok a' különbségre, a' Németnek szorgalmatossága 's az egész gazdaságában való zsubrisága, a' Rácztoknak pedig lustaságok, ételben és italban való nagyobb torkosságok, főképpen pedig az, hogy nem értvén úgy a' Gazdaságot 's földmívelést, most is a' szerént viszik gazdaságokat mint a' hogy eleik ez előtt több századokkal Serviában 's Bosniában laktokban a' Brankovics Urak és Kralovich Marko idejében gazdálkodtak.

Cservenkáról az ut, a' balról emelkedő Telecskai halmok, 's a' jobbról menő Ferencz Csatornája között az itt járó óra alatt

K u l a

Mező Városába viszi: lakosai Magyarok, Tótok, Catholicus és O hitű Rácztok, Helvetica és Augustana Conf. követő Németek, és Zsidók, számszerént pedig 3184 Catholicus, 2530 O hitű, — reformatus és Evangelicus, 's 15 Zsidó:*) a' Rácztok, Magyarok és Tótok, leginkább földmívelők, és ide 's tova fuvarozók, a' Németek pedig mind Mester emberek, leg többben azonban kötél erők, a' kiknek az itt megálló, vagy ezen el járó hajókról jó keresetjük van, kalaposok 's t e' f. A' Németek Verbászra járnak templomba: A' Catholicusoknak tornyos derék Templomjok van, mellynek hossza tizenhatsz, szélessége hét öl, 's a' melly 1770. épült. Az O hitűeknek is jókora és

*) Tud. Gyűjt. 1818 Eszt. IV. Kötet.

tornyos Templomjok , 's mellette meglehetősen épületű Oskolájok van. A' Sessios parasztok között nagy divatban van a' Szarvas Marha ló és juh tenyésztetés , a' honnét azok leginkább Marhákkal kereskednek , gulyáik 's nyájaik vagynak , mellynek következtében nagyon pénzes emberek találatnak közöttök : a' helység határa jó féle fekete földből áll , melly mindenféle gabonát bőven terem , 's három nyomásra osztatik el ; a' helység körül nyuló halmokon sok szőlői vagynak , mellyekben meg lehetősen bor terem. Az itt lakók tehetőségekre nézve igen sokat használ a' Mezővároson keresztül menő Ferencz Csatornája , a' mellyben rakodó gabonás hajóknak egyik nevezetes Statziójok itt van , a' honnét minden esztendőben sok hajók rakosznak itt meg gabonával , sőt télen által is vagy az itt telelő hajókra , vagy a' lakosok házaiknál való magtárokba szednek a' kereskedők gabonát , a' honnét sok idegen fordul itt meg , melly a' helységnek eleveniséget ad. Kulának régibb részét Ráczhelységnek nevezik , melly a' F. Csatornája két partjain terül el , utczái ugyan egyenesek és szélesek , de esős időkkel kimondhatatlan sárosok ; a' házak Rácz szokás szerént való nem igen derék kunyhók. A' Német helység mint egy harmincz esztendő , az az a' csatorna elkészülése oltá eredt , 's a' régi helység alsó felén napkeletre fekszik ; a' házak benne helyesek , sőt szépek és derekak is vagynak közöttök , szép a' patikás háza mellyben derék patika találatik : az utcája egyenes , nagyon széles , és fel van töltve. A' két helység között el terülő piaczon van az Uradalomnak a' F. Csatorna partján nagy épületje , melly homlokokkal , a' helységen keresztül és Verbásznak vivő Ország ut felé van fordulva , kívülről szép kastélyforma , 's valóban annak is épült Gróf

Grassalkovich által, de attól a' K. Kamara kezére szállván, későbbben a' homlok része Serházzá változtatott által a' többi részei pedig Gabona tárrá: kevés Serház van Hazánkban, mellyet nagyságára 's belső alkotásának ezé irányosságára nézve hozzá hasonlítani lehetne; jo sert főznek benne. A' régi helységben, a' Ser ház 's a' felső hid között valo utcában a' Plebanus, az Uradalmi Praefectus, Tisztartó, Ügyvéd, Ispány a' hidon felyül a' Csatornához tartozo Földmérő 's egyéb tisztviselők Számokra szép és derék lakóházak épültek: ugyan itt van az Ország ut mellett az Uradalmi Vendégfogadó, mellynek meg lehető épülete, több külön Vendég szobái vagynak 's többnyire jól szolgáló csaplárok tartózkodnak benne. A' Vendégfogadóval által ellenben van a' Városháza, borbély műhely, odább a' Kávéház, a' Csatorna parton egy privatusnak is derék háza, 's ezen kívül még itt a' csatorna körül némelly privatusok derék házaik. A' Ferencz csatornáján Kulában két derék és olly magas hid viszen által, hogy alatt a' hajók el járhatnak, az egyik hid az O hitűek Temploma, a' másik a' Serház táján van: a' Csatorna bal partján a' két hid között való töltésen, mellyet két felől magas jegenye fa allee prémez, szép sétálás van, kivált nyáron holdvilágnál a' mikor a' csatorna csendes vize egy nagy ezüst tükörnek tetszik a' mellette járónak. Ezen csatornán a' két hid között, 's a' felső felett szoknak meg állani a' gabonát bé szedő kereskedő hajók, mint szinte a' Csatorna fenekét az iszaptol tisztító Machinák is ollyankor mikor foglalatosságban nincsenek. Ugyan itt a' hid körül, de a' Csatorna jobb partján szoknak a' két nemen valo Rác fiatalok nyáron estve öszve jönni, 's a' dudának és valami vasta és egy huru hegedű forma muzsika szerszám-

nak fület dülő hangjainál a' nálok kedves Kola tanczot jární: ez a' Kola tulajdonképpen nem táncz; annyin a' mennyin tánczolni akarnak egy kerékbe állanak, ugy hogy egy férjfi mellé egy leány vagy aszszony esik, 's egymást kezeiknél fogva tartják, a' mint a' duda egyszerű nótája el kezdődik a' tánczolóok is el kezdnek előszszőr egy helyben lábaikkal dobogni, azután pedig így dobogva keringeni egy kerékben, de ugy, hogy jobbra is balra is a' tactus szerént elébb és odább húzódnak: előszszőr csak lassu a' táncz de utoljára sebesebb leszsz, 's olly bak ugrásokat tesznek, hogy néha a' leányok szoknyáik és pendeljeik egész revolutzióba jönnek. Kulán farsangon, de néha nyáron is ugy neveztetett Nobel Bálók is szoknak tartatni, mellyen nem csak a' helybeliek, de a' szomszéd helyekről 's pusztákról is több mértföldről meg jelennek a' mulatni kívánók, 's valóban mind a' muzsika, mind a' társaság, 's a' bálado részéről valo megvendégelés jó, és ennél mit lehet többet kívánni. — A' Kulai biroválasztás ollyan helybéli Solennitás, melly az ide való Rác patriciusoknak igen kedvök szerént való multságokra ád okot, de a' melly még is valamelly Ellrich forma Német Dominusnak a' pennáját mozgásba hozhatná, noha még Hazánkba nem jött bé az a' módi melly a' hajdani Wesztphália Bergi Herczegségében fekvő Hardenberg kis Varoskában volt, vagy talán még most is szokásban van, a' hol biro választáskor a Senator Urak egy kerek asztal körül ülnek olly formában, hogy a' szakállók vége az asztal felső részéhez ér; az asztal közepére egy tetűt tesznek a' ki a' birót választó fatum, a' melly minek utána hol erre hol amarra mászkált volna, végre valamelly Senator szakállába quártelyozza bé magát, a' mikor a' quártelyt adott

szakáll tulajdonosa azonnal ki kiáltatik Város Birájának.

Kula a' legrégibb idők olta a' Mohácsi veszedelemig a' Kalocsai Érsekek birtoka volt, ki hajtattván a' Törökök Hazánkból a' Királyi Kamara foglalta el, a' mellytől Gróf Grassalkovich Antal nyerte meg, de későbbben a' Bajai Uradalomért viszsza engedte a' K. Kamarának, melly azt most is birja.

Kulán alól mindjárt egy derék fa hid van a' Ferencz Csatornáján, mellyen által az ut Verbászra visz: a' hidon alól nem messzére vizes lapály, azon keresztül pedig keskeny töltés van csinálva, mellyen túl mindenütt jól mivelt szántóföldek 's rétek között megy az ut, melly a' Csatorna egész mentében legkiesebb kilátásokkal gyönyörködteti az ezen utazót Verbászig. Balról a' Telecskai halmok emelkednek, mellyek a' Kulai és Verbászi szőlőkkel bé ültetve nyulnak el; ha előre néz egyenesen az utas, a' Verbászi zsilipnél való Uradalmi épületeket látja, az azokat készítő gyümölcs és jegenye fás kertektől körül vétetve, mellyek távolról gyönyörködetik a' szemet: a' láthatár végső pontja pedig a' most említett épületek felett emelkedő halom tetejét koronázo pavillonja. T. Kis Mihály Urnak. Kulához egy kis órai járás

Uj - V e r b á s ' z .

Ez derék Német helység, zsinorra van rendesen építve, az utcái szélesek, egyenesek, a' házak helyesek, 's közöttök sok szép van: az udvarók hol deszka, hol bodza és galagonya bokrokból való eleven kerítéssel vagynak bé fogva, az utcákon a' házak előtt pedig az egész helységben

sorban szeder fák vagynak tiltetve, mellyek annak vidám formát adnak. Fekvése is egész belső Bácskában legszebb, a' honnét az egész falu physiognomiája kellemetes, egész határán keresztül a' Telecskai halmok nyulnak el, mellyek gyümölcsfákkal és szőlőkkel vagynak bé ültetve 's a' mellyek között itt és ott apró kunyhók fehérle-
nek, úgy hogy azt gondolná az utas hogy a' Ver-
básziak valóságos hazájokba a' szép Palatinatusba
bájolódott által. A' lakosokat 2dik József Császár a'
Palatinatusból hozatta ide 1784. a' kik 1987.
Evangelicusokból, 627. reformatusokból, 66. Ca-
tholicusokból és 14 Zsidókból állanak, *) a' kiket
nem lehet a' paraszti együgyűséggel 's világbéli
tudatlansággal vádolni; ujságokat járatnak, a'
korcsmákon politisálnak 's t. e' f. 's a' világ dol-
gairól sekat tudnak, mellyekkel különben ná-
lunk a' parasztlak nem igen törődnek. Jobbára
tehetős jó Gazdák, minden féle Gabonájok elég,
kivált buzájok szép terem; kevés szarvas marhá-
kat tartanak, 5—6 tehenet, 's 4—8 lovakat
mellyekkel végzik minden mezei munkájokat:
némellyik Gazdának néhány juhái is vagynak
mellyekre, egy nyájba szerkeztetve lévén azok,
egy Magyar juhász vigyáz, ki a' helység felső vé-
gén lakik; sok száraz, és re. cze olajt sutoló mal-
maik vagynak. A' parasztlak között sokan helybeli
gabona kereskedést űznek, mellyen néha nagy
hasznok van, itt lévén a' Ferencz Csatornája ga-
bona kereskedésének közép 's legjobb pontja,
melly szerint meggazdagodván azok, házaikon
is meg tetszik a' tehetőség; némellyeknek több
szobáik vagynak házaikban, mellyeknek tisztább
szobáik szép mobiliákkal ékesítettnek, tölgy és
diófa pallérozott fent álló almariomjaikban czi-

*) Tnd. Gyűjt. 1828 Eszt. IV. Kötet.

fra asszonyi öltözeteket, mindenféle gyolcs por-tékákat, a' fiókosokon pedig porcellain és ezüst edényeket is lehet látni. Házaikat kívülről sok-féle czikornyázásokkal 's különféle festésekkel ékesítik, mellyeknek elől hegyesen felmenő hom-lok falaik vagynak, úgy hogy a' ki nem tudja hogy Verbász paraszt hely, azt gondolhatná, hogy itt mind Nemes Urak laknak: hol egyik, hol a' másik mindég épitt, vagy ujitja és czifrázza a' házát, a' honnét a' helységnek új formája van. Tánczoló szálák is vagynak Verbászon, mellyek nem valami korcsmabéli ivó szobák, hanem jó izléssel készült, kifestett, 's falon való és függő gyertya tartókkal ékesített szép nagy szobák, mellyekben akarki is el mulathatja magát, mivel ilyen helyekre az Uraság helybéli tisztjei, az ezen mindég sokan járó idegenek, 's több ilyen féle megkülönböztetett személyek is eljárnak. — Az Evangelicusok, ugy szinte a' reformatusok is 1821. külön külön új templomokat építettek a' helység közepén szép téres helyen, csak az a' kár, hogy nem egymással által ellenben, hanem egymás-mellé épültek, ámbár a' helynek tágas volta miatt által ellenben is elérték volna, 's úgy a' helység-nek nagyobb ékességére lettek volna. Mind a' két templomnak tornya van, mind kívülről igen jó izléssel készültek, kivált az Evangelicusoké olly szép, hogy akár melly nagy Városban is figyelmet érdemelne, 's egy a' Hazánkban való legszebb falusi templomok között. A' templomok mellett van a' két vallási felekezet parochiája ugyan egy csinos és derék épületben, mellyet az Uradalom építtetett, azzal által ellenben pedig szinte a' két felekezet Oskola épületjeik a' tanítók lakásaikkal. A' K. Posta hivatal épületje szép ház, 's belső el rendelése alkalmas, fekvése is szép helyen van a' helység felső vagy is napnyugoti részén a'

F. Csatorna partján, homlokkal az utczára, a merre az épület szobáinak ablakai nyílnak. — A helységben bent, az Uradalomnak egy Ispánja lakik, a' kinek a' falu közepén a' helység, 's a' jegyző házaik között szép lakószállása van. Mindenféle mester emberek laknak a' helységben, kik között több kötélverők találatnak a' kiknek az ezen eljárom hajókról jó keresetjük van. — A' helység maga költségén seb Orvost és bábát tart a' helybeli betegek számokra. — A' Postaház megett néha kereskedő hajók állanak meg a' rakodás végett: ezt azért említem, hogy különben a' rendes rakodó hely 's a' hajók állások felyebb a' Csatorna zsilipjénél van.

Ó V e r b á s z

Uj Verbászon tul Napkeletre, mindjárt annak szomszédságában fekszik. Noha a' két helység egymás mellett van, még is annyira különbözik egymástól, mintha egészen más Országban fedüdnék; Uj-Verbászon pallérozott Németek, itt durva Rácok laknak; ott szép házak 's rendes utcák, itt kunyhók inkább mint rendes házak, 's Cocythusi sárral bővölködő utcák; ott szorgalmatos 's miveltebb Német gazdaság, itt Serviai Oeconomia 's t. e' f. ugy hogy az egyben hasonlítást igen messze lehetne terjeszteni. 2957. O hitű Rácok, 185 Catholicusok laknak itt, *) a' kik tehetős emberek, kik vagyomjokat a' földmivelésből és marha nevelésből szerzik; sok szarvas marháik, juhaik, apró de tüzés lovaik vagynak. — Az O hitűeknek derék templomjok 's papházok van. — A' Vármegye részéről mindég egy Esküdt lakik itt. — Vendég fogadó is van a' faluban, de azt nem igen lehet dicsérni,

*) Tud. Gyűjt, 1818 Eszl, IV. Kötet,

Terméseiket haszonnal szokják eladni a' helységeken keresztül menő F. Csatornáján itt megálló kereskedő hajókra: a' Csatornán hidak vagynak mellyek a' Csatorna által két részre szakasztott falut egybekötik. — A' helység déli részén a' falu végén a' Csatorna vagy is inkább a' tó parton egy Szt. Kut van melly fölébe kis Kápolna épült, ennek a' viznek ha meg mosódik véle valaki a' fekélyek, ha pedig iszik belőle a' belső nyavalyák ellen gyógyító erőt tulajdonitnak az O hitű Ráczok, a' honnét mind a' kétféleképpen igen használják: magam is gyakran tapasztaltam hasznos voltát a' szomjuság ellen, — tagadhatatlan az, hogy jó fris vize van ámbár posvány mellé ásatott.

Mind a' két Verbász határának földje fekete, kivévén azt az egy nyomást melly fent a' Telecskán fekszik, három nyomásbéli; mindenféle gabonát, kivált buzát szépet terem: a' Rácz helységnek is van szőlője.

A' régibb időkben a' két Verbász egy határ volt, 's a' legrégebb időktől fogva mindég a' Kalocsai Érsekek birták a' Mohácsi veszedelemig, sőt még a' Törökök birtokok alatt is esztendőnként hat forint adót huztak az O Verbászi jobbágyoktól az Ersekek. A' Törökök ki verettetések után a' K. Kamara foglalta el, melly most is birja a' Kulai Uradalomhoz csatolva.

A' német helységen felyül mint egy fertály órányira, a' Ferencz csatornája Igazgatásához tartozó Uradalmi épületek vagynak, 's kies vidékben fekszenek. Középpet Kastély forma de csak földszint való derék épület van, mellyben a' Verbászi Csatornai—Statzio iró és pénztár szobáik 's a' Perceptor lakása helyheztek; az épület többi szobái most gabona tárnak vagynak fordítva. Az Udvaron egymással által ellenben a' két oldalt, két

hoszszu épületek formálják, a' Napkelet felől valóban elől a' Controleur lakik, hátrább pedig ez előtt az Uraság Ökrei mellett szolgáló béresek lakásaik voltak, mellyeket minthogy az Uradalom most már itt nem tart ökröket, gabonát le töltő helyé változtatták: a' másik, vagy is Napnyugoti oldalt formált épületben nagy istállók voltak azon ökrök számokra, mellyeket az Uradalom a' Csatornán járó hajók vontatásokra tartott, de mivel a' Csatornai igazgatás már a' hajókat nem vontattatja többé így Ökrökre sem lévén szükség, ezek az istállók is gabonát le töltő helyekké változtattak. A' homlok és az oldal épületek között egy nagy Udvar, az után pedig egy igen nagy kert terjed ki egész a' Kulárol Verbászra vivő Ország utig, mellyben mindenféle nemű oltott gyümölcs fák 's vetemények ültetettek. A' most le irt fő épület mellett Napkeletre egy Csinos házban a' F. Csatornára ügyelő Inspector, az azon tul egy sorban fekvő apró házakban pedig a' Statziohoz tartozó Zengvart, ácsok 's egyéb Mester emberek laknak. A' fő épülettel által ellenben árokkal és sövényvel bekerített udvarban a' szerszámok tárháza, 's a' zsiliphez szükséges fa materiálék le rakó szinjeik vagynak; a' zsiliphez közel az ut mellett derék Vendégfogadó, mellynek egy nagy szobája kávéháznak van fordítva mellyben billiard van, 's a' mellyben néha tánczolni is szoknak; a' Fogadó háta megett az ut és a' Csatorna között egy vízi malom van, mellynek vize a' nagy Csatornából az Uradalmi épületek felett foly ki, itt pedig a' malmot hajtván először, a' Csatornában ismét bé foly. A' zsilip hegyett egy kő hid van, mellynek bolthajtása a' Csatorna egész szélességét által fogja, ennek a' Napnyugoti felén középett a' zsilip felől egy fehér alabastrom táblán latán fel irás vésetett bé, melly-

nek az a' foglalatja, hogy a' Csatornát és zsilipeket T. Kis József és Kis Gábor földmérő Urak készítették. A' hidon felyül mindjárt, a' Csatorna bal partján a' zsilip falára, 's attol be felé el távozva egy jókora nagyságu 's több emeletes Gabona tár épült melly az Uradalmé, 's először vizi malom volt, mellynek kerekeit a' Csatornábol a' kerekek hegyekbe zugott viz hajtotta, de mivel a' zsilip épületjére nézve későbben károsnak találtatott a' kerekek forgások által okoztatott ingása az épületnek, a' malom belőle kivéte-tett 's gabona tárra változtatott által. Ezen gabona tár, 's a' szállókhöz vivő kocsi ut között van egy másfél öl szélessegi árak, melly a' Ferencz Csatornájának az Originálja, mivel ezen eresztvén le a' Cservenkei mocsárok vizeit T. Kis Jozsef Ur, *) erről vett magának ideát a' Nagy Csatorna építésére. A' Gabona tár 's a' hid irányában a' zsilip bal partján tul el nyuló szállóshalmok aljokban T. Kis Mihály Ur villa ja van, mellyet még az atyja T. Kis József Ur építtetett a' mellette való Anglus izléssel készült mulató, veteményes és a' halmokra fel huzódó szállós kertekkel együtt, mellyek öszvessen egy igen szép egészset formálnak. A' villa kies fekvése, 's mind a' belőle való kilátás, mind pedig a' reája való látás a' szemeket gyönyörködteti: az épület fő oldala a' szállóskert felé néz, 's ebben vagynak a' birtokos

*) T. Kiss József Ur született Budán, hol az atyja Plattzkapitány volt, a' ki Maria Theresia Király Aszszonyunk által érdemeiért Nemessé tétetett. Kis József Ur elébb a' Bécsi K. Kamarai Uradalmak igazgató Földmérője, későbben T. Bács és Bodrogh Vármegyék Tábla Birája és az Augustana Confes. Követők Bécsi Senioratusokban Inspector, 's a' Ferencz Csatornájának projectálója, későbben épí-tetője.

lakó, háló és vendég szobái; a' Csatorna felé fordulva arcczal, a' jobbról való szárnyát az épületnek a' nagy billiard szoba, 's a' mellette való könyvtáros cabinét és még némely más kamarák 's t. e' f. foglalják el, a' balról való szárnyában az épületnek egy nagy tábla szoba van, mellynek egy ajtaján a' kertbe lehet ki lépni, ennek a' végében pedig ismét egy Vendég szoba van. A' zsilip felől az udvart egy veteményes kert keríti mellyben méhes van; az épületek megett emelkedő halmot szőlő tőkék borítják, mellyek egész a' tetejéig fel nyulnak a' hol a' szőlő közepén torony forma pavillon van, melly egy emeletes, 's mellynek legfelső részét egy terassee formálja mellyről minden felé szabad és szép kilátás van, mint szinte az emeletet kerítő galeriáról is, mellyet alólról az ő természeti valóságokban meg hagyott, 's még héjjaikkal is be borított fa törökökből álló oszlopok tartanak, mellyek a' pavillon alsó részét körül vévén egy uttal ékességül is szolgálnak annak. Ha a' galeriáról, vagy a' felette való terasseról valaki egyenesen előre tekint Délnek a' Csatornán túl egész a' Dunáig — melly ide mint egy hat mértföld — csupa rónaság terjed el, mellyen közelébbre és távolabbra tornyokat és helységeket lehet látni, mellyek gazdag határaiktól körül vétetve a' szerencsés szorgalmatosság kebelében nyugosznak; mikor a' levegő tiszta, a' Duna tulsó partján el nyuló sirmiumi hegyekig el lehet látni, sőt T. Kiss Mihály Urnak Anglus nagy néző csójén az Illoki szőlőkben dolgozó embereket, 's azoknak mozgásaikat is, — a' hely távollétére nézve — gyakran csudálkozva néztük innét. Itt a' halom tetején a' szőlő sorok között üldögelve sokszorel andalodtam egész addig, mig nem ezt a' Claude Lorrain ecsetjére méltó vidéket s' hold ezüst

világával el nem borította, a' mikor valóban bá-
 joló szépségű tableaux állott gyönyörködő
 szemeim előtt. A' halom oldalában a' szőlők kö-
 zött van a' birtokosnak derék pinczéje, melly
 valóban nézést érdemel azért, hogy a' hegy oldal
 agyagjában, a' nélkül hogy a' pinczék üregei kö-
 vekkel vagy téglákkal ki volnának falazva és
 bolthajtásolva, egymás alatt és fölött emelet mód-
 ra vagynak készítve, 's a' pinczéket kereszt
 galleriák kötik egybe az egyesülés végett. A' vil-
 lába vivő legkülső kaputól bé menet jobbra, ki
 jövet balra, a' Ferencz Csatornája Najada leá-
 nyainak iszapos karjaik által öleltetett apró szi-
 getecskékre Anglus izléssel ültetett bokrok vagy-
 nak, mellyek a' magányosságot kedvellőnek csen-
 des menedék helyet adnak; azt gondolja az ide
 rejtező, hogy már most majd gondolatainak csen-
 dességben audientiat fog adni, de alig ült le,
 már egy közel való bokorból, melly egy kis szi-
 getecskét borított el, annak közepére épült vo-
 lier lakosai, hangos csiripeléseikkel, énekeik-
 kel, 's nyögéseikkel adják tudtára néki itt való
 rabságjokat.

A' Bács Vármegyei hajókázható Fe- rencz Csatornája, *)

a' Dunától fogva a' Tiszáig $13\frac{1}{2}$ mértföldekre ter-
 jed, kezdődik a' Dunán Monostorszeg falu mellett,
 's Földvár helységnél a' Tiszába végződik: épít-
 tetésére következő környülállás adott alkal-
 matosságot. Cservenka helységtől fogva, Szivacz
 mellett el, egész a' Kis-Sztapári pusztára egy

*) Az itt előadott Historiai datumokat boldogult T. Hiss
 József Urtól magától hallottam, azért is authen-
 ticumok.

mocsáros tóság nyult el, melly a' bele folyott vizek által esztendőnként szaporodott, annyira, hogy 2dik József Császár idejében ezen tóhoz közel építtetett három helységekben, u. m. Cservenkán, Uj-Szivacson és Torzsán a' viz árja ugy fel adta magát, hogy a' házak vízzel meg teltek, 's nagyobb része az említett helységeknek öszve omlott. Hogy a' veszedelemnek elejét lehessen venni a' Császár azt parancsolta, hogy valamelly móddal a' tóságot eresszék le, mellyre való nézve Kiss Ur egy kised Csatornát készíttetett melly Cservenkán felyül a' tónál kezdődött, 's O Verbásznál, az innét egész a' Tiszáig ki nyulo Czerna Bara Mocsárba végződött; melly csatorna másfél ölszéles volt mint azt az Uj-Verbászi zsilipnél való kő hid végénél látni lehet, a' hol még most is meg van egy részecskéje ennek a' kis csatornának. A' próbának szerencsés ki menetele lévén, Kiss Jozsef Ur, 's testvére Cs. Kir. Ingenieur Kapitány Kiss Gábor Ur arról gondolkodtak, hogy a' Hollandiai 's Angliai hajókázható Csatornák formáikra nem lehetne e' itt is a' Duna és a' Tisza között egy hajókázható Csatornát készíteni? E' végre tehát a' Duna és Tisza között ezen a' tájon meg vizsgálták, 's a' dolgot meg lehetőnek találták, mellyre való nézve egy planumot készítettek mellyet Fel. 1. Ferencz Királynak 1792. volt meg koronáztatása alkalmatosságával Budán bé is nyujtottak: a' projectum Ó Felségének meg tetszett, mellyre nézve mind a' szükséges költségek, mind a' Csatornát megásó emberek iránt rendelés tétetett, mellyet azonban az el kezdetett Francia háboru meg akadályoztatott, mert a' Csatornának a' katonaság által kellett volna ki ásodni 's három esztendők alatt elvégeződni. Hogy tehát a' planum füstbe ne menjen, Felséges Urunk engedelméből gazdag

privátusokból való társaság állott össze, melyben maga a F. Király is 200,000 forintokig részes lett, a társaságnak a Csatorna el végeződésétől és használása kezdetétől fogva huszonöt következett esztendőkre lett kiváltsága (privilegiuma) 's későbbi egyezés következtében a K. Kamara által T. Bács Vármegyében birató Uradalmakat is meg nyerték haszon bérlésben, oly formában, hogy el telvén a határozott idő, az Uradalmak a Csatornával együtt a K. Kamarára vissza szájának, vissza fordítván azonban a társaságnak a csatornára tett költségek Capitalisa a K. Kamara által. Az Actionariusok négy rendre osztódtak fel, u. m. Ollyakra a kik 10,000 forintokat; 2.) ollyakra a kik ezeken felyül 5000 forintokat; 3.) Ollyakra a kik még 1000 forintokat; és végre 4.) a kik még 500 forintokat adtak bé: az esztendőnként való nyereséget az Actionariusok között mindenek Actiáiknak mi voltokhoz és mennyiségekhez képest huzták. A Társaság magát: Magyar Királyi Privilegiált Hajókázható Csatorna Társaságának nevezte. A K. Kamarával tett egyezése szerint a társaságnak a volt a haszna, hogy a Csatornán keresztül uszott hajók terheiknek minden mázsájától minden mértföldre $\frac{1}{2}$ krajczárokat, és így összesen 7 krajczárokat vett bé: 1815től fogva pedig meg kettőztetve fizettetett a mázsabér, ugy mind az által, hogy a Társaság tartozott tulajdon ökrei által a jövő 's menő hajókat a csatornán által vontatanni, mely vontatásért különösen nem fizettek a hajók hanem a vontatás bére már oda érteitett a mázsáktól tett fizetésekbe: ezen most említett taxákon kívül haszna volt még a társaságnak, a ki bérlött K. Kamarai uradalmakból bé jött jövedelemből. A költséget, melybe a Csatorna ásatása fogott jönni,

a' planumban előre egy millio forintokra tették, de a' bizonyos hogy sokkal többbe került. A' csatornát 1793ban Majusban kezdték el ásni *) 's hét esztendőig dolgoztak rajta az ásó nap-számosok, kik az ország minden részeiből gyülekeztek ide öszve, 's készpénzért hol nagyobb, hol kisebb számmal dolgoztak: földet ásó machinákat is használtak, mellyeket hat lovak vontattak.

A' csatorna vizének esete a' Duna és Tisza között akkor, mikor ezen két folyókban elegendő víz van 31 lábnyomnyi: a' csatorna vizét pedig a' Dunától a' Tiszáig öt zsilipek tartják: A' Duna felől az első Monostorszegh falu mellett, azon felyül van mindjárt, Hollandiai módra készítve, melly közé a' vizet a' kapuk aljokon való fiókok feltekerések által eresztik bé: ha a' víz nem igen nagy a' Dunában, úgy ennél a' zsilipnél nincs esete a' víznek, ha pedig nagy a' Duna vize, egy vagy két lábnyi az eset, ahhoz képest a' mint a' Duna áradása van. A' csatorna a' kezdésénél, a' Duna partjától fogva a' zsilipig termés kövekkel van kifalazva, a' zsilip négyszegű nagy mészkövekkel, a' zsilip két kapuinak köze pedig téglákkal. A' csatorna bal part-

*) Gróf Teleki Domokos Hazai útazásaiban a' Ferencz csatornájáról némelly dolgokat hibásan jegyzett meg: 1) hogy a' Tisza felől Szivaczra, onnét Cservenkára 's úgy Sztapárra ment, holott először Cservenkát, azután Szivaczt 's úgy éri Sztapárt az útas. E' magában csekély hiba ugyan, de azért tartottam szükségesnek megjegyezni, hogy valaki — a' ki G. Teleki útazásaiba belé tekint — engemet azzal né vádoljon hogy én talán nem is jártam erre, nem tudván jól a' helységek fekvéseit. 2) Hogy a' csatornán által minden mértföldre egy mázsától 2 xrt kellett fizetni. 3) A' csatorna vizének eseteit is hibásan adta elő. Lásd hazai útazások a' 119—122dik lapig.

ján a' Duna mellett az uradalom vendégfogadója, melly alkalmas épület; azon belől pedig a' csatornához tartozó tisztviselők számokra négy szegeletes és egy emeletre épült derék lakó ház van, mellyben alól az írószoba 's a' pénztár helyheztesett; az épület fekvése kies, ablakai-ból szép a' kilátás a' Dunára, az azon való Bodrogh szigetére, Batinára, 's a' mellette emelkedő Kőszeghi pusztá vár omladékjaira 's t. e'f. hátamegett pedig a' Bodroghi erdő maradványai terjednek el, mellyben feküdt hajdan a' Szt. Robert által Cisteauxbon felállítatott szerzetnek

A' Szt. Péter tiszteletére szentelt Bodrogh Monostori Apátsága,

melly a' Mohácsi veszedelem után a' Törökök által annyira elpusztított, hogy nyomait sem lehet találni hajdani épületjeinek. Bodrogh Monostornak azért neveztesett, mert a' hajdani Bodrogh városa szomszédságában feküdt. Mikor, és ki által szerződhetett és építtehetett? arra még eddig nyomot nem lehetett találni; annyi bizonyos, hogy 1300dik esztendőben már virágzott, 's egy 1327. költ óklevélben van róla emlékezet, mellynek tartalma szerént az Apátság, a' szomszéd Bodroghi szigetben feküdt Monostorával a' Szt. Pál remetéskedett szerzeteseinek valamelly Hotyás nevezetű halastó iránt perlekedett hajdanában.

B o d r o g h V á r o s a

is ezen a' tájon állott, de a' mellynek már ma nyomai sincsenek mivel annak helyén most a' Duna foly, némelly allapok és épületek nyomaik látszanak ugyan túl a' Bodrogh szigeti erdőben, mellyekről azt állítják, hogy Bodrogh városáhpz tartoztak, de ezek talán inkább azon

Monostor maradványaik mellyről mindjárt lesz szó. A' hajdani időkben Bodrogh városa királyi birtok volt, 's a' Királyok meg is látogatták, nevezetesen; Szt. László Király. 1095. I, Martiusban, Amiens-i Péter, először Vitézlett Nemes és férj, azután Szerzetes, végre Remete és Jeruzsalem-ből vissza érkezett Szarándok izgatására Orbán Pápa Piacenzában egy közgyűlést tartott, mellyen 35.000 személyeknél többen jelentek meg, azok között pedig tizenhárom Érsekek, kétszáz Püspökök, és négy ezer Paepostok, Apátúrok és Canonokok, 's azok között Magyarok is Szt. László Királytól azon végre küldetve, hogy nyilatkoztatnák ki a' kereszténység javának előmozdítására való kézségét. A' gyűlés szabad ég alatt hét napokig tartott, 's az végeztetett, hogy a' Szt. föld fegyveres kézzel szabadíttassék ki a' pogányok kezeik közül: a' gyűlésben jelen volt Herczegek és Vitézek Szt. László Királyunkat választották vezérjöknek, a' kihez onnét fényes követséget küldöttek, melly követség a' Királyt a' Bodroghi várban találta a' hol az a' Husvét-i ünnepeket töltötte akkor, Szívesen látta a' Királyt a' követeket, 's azt ígérte, hogy az Ország nagyjainak egyben értékkel kész a' vezérséget elfogadni 's méltóságához illő ajándékokkal elbocsátotta azokat *). Ezen ígérethől azonban semmi sem lett, mert kevéssel azután Nyitra várában meghalt Szt. László. Ugy látszik, hogy Szt. László fia Kálmán Király, Bodrogh városát is Almus Herczegnek adta akkor mikor Demest; mert az Almus által 1167ben szereztetett és építtetett Demesi Praepostság birta a' Mohácsi veszedelemig a' régi idők oltá.

*) Thuróczi Chron. Parte II. Cap. LIX.

A' Dunán való Bodrogh szigetében volt hajdan a' Szt. Pál remetéskedett szerzetének

A' Szt. Kereszt tiszteletére szentelt Monostora.

Ezen Monostorról eredő Szt. Kereszti Apátság becsületbéli címje, a' mellyel még a' mi időnkben is F. Királyunk érdemes fő papi személyeket szok megtsisztelni, tehát nem tulajdonképen való, mert a' Szt. Pál remetéskedett szerzete-seinek soha sem volt Apátjok, hanem csak Priorjok. Ez a' Monostor is virágzott már 1300dik esztendő táján 's 1327. pere volt a' feljebb említett Bodrogh Monostori Apátsággal, melly per nagy világosságot ad a' két szerzetnek itt mikori ide helyheztetéséről: ugyan is a' már nevezett óklevélben a' többek között ezek mondatnak: „tandem ipse D. vicarius visis instrumentis ipsarum partium — — praemissam piscinam Hotyas vocatam sententionaliter adjudicasset ipsi Fr. Martino Abbati et suo Monasterio et Ecclesiae S. Petri restituendam perpetuoque et irrevocabiliter possidendam et habendam eo jure, quo ab ipso Monasterio et suo Abbate fuisset possessa et habita ab antiquo”. Ha tehát a' Hotyás tavát ab antiquo birták a' Bodrogh Monostori Apátok úgy azoknak 1327. előtt sokkal régebben kellett szerződtetniek, mivel pedig a' Bodrogh szigeti Prior ezen ítélet hozással bé nem elégedett, későbbben még régibb kiváltsági óklevelet hozott elő a' halas-tónak az ő Monostorát illetett birtokbéli igazáról, a' következik, hogy a' Bodrogh szigeti Monostornak is 1327. előtt sok idővel kellett szerzettetni.

A' csatorna jobb partján vagynak az uradalomnak némelly, a' gazdasághoz tartozó épületei, azokon pedig tul

M o n o s t o r s z e g h

fekszik, melly jókora helység; 3787 catholicus, 280 óhitű, 10 evangelicus és 74 zsidó lakosa *) van. Mialta a' Törökök hazánkból kiyerettettek, azolta a' K. Kamara birja, 's az Apatini uradalomhoz tartozik most. Határja két nyomásbeli, agyagos és fekete földű, buzát jót terem, lent eleget, szőlleje is, erdeje és nádja bőven van, 's a' lakosok sok szarvas marhakat nevelnek. Mig a' csatorna nem volt, addig itt a' Dunán a' partosban sok hajók rakodtak a' beljebb fekvő helységekben, de már most ez csak olyankor történik, mikor az igen kis víz miatt a' hajók nem mehetnek bé a' csatornába, melly igen ritkán esik meg. T. Bács Vármegye részéről a' helységben mindég egy esküdt lakik.

Monostorszeghtől fogva Zomborig többnyire lapályos helyeken, Zombortól fogva a'

K i s S z t a p á r i

pusztáig dombokon megy keresztül a' csatorna, a' második zsilip itt van, 's ez is Hollandiai módra készült: a' víz esete itt 4 lábnyomnyi. Az uradalomnak itt nagy majorja, szerűje, mindenféle a' gazdasághoz szükséges épületei; a' tisztviselők úgy szinte a' csatornához szükséges mesteremberek, 's a' zsellérek számokra lakások vagynak épülve. Innét Szivaczig legcsekélyebb a' víz a' csatornában. Sztapártól Új-Verbászig lapályos helyeken megy a' csatorna. A' harmadik zsilip

Ú j - V e r b á s z e

nál van, e' legszebb, legerősebb, és legmestersegebb minden zsilipjei között a' csatornának:

*) Tud. Gyűjt. 1818. eszt. IV. kötet.

Anglus módra van készítve; az alja 's a' kapuk melléke négyszegeletes nagy mészkövekből van rakva, a' többi része pedig téglákból. A' vizet, a' zsilip felső és alsó kapui között való csatornába felyülről bé, 's alólról abból ki, nem a' kapukon való fiókokon eresztik, mint a' feljebb feírt két zsilipeknél, hanem mesterséges béfedett csatornákon, mellyeken a' víz igen nagy erővel rohan lefelé mikor a' nyílásoknál való kisebb rúgók felvonatnak, a' mikor a' csatornákon kirohanó víz különös jelenést okoz. Ugyan is illyenkor a' csatorna felső kapuja felett álló víz massa a' csiga forma tekerületű oldal csatornákon két ölet esvén aláfelé, a' csatornák egymás ellenében álló, 's ajtókhöz hasonlító alsó nyílásokon sebességgel rohanván ki a' felső kapu aljában nagy zuhogással ütközik öszve. A' néző, téjhez hasonló tajtékzó haboknál nem lát egyebet először, mellyek nagy vastag massákban a' nyílásból omlanak ki, 's mellyek felett a' víz öszve zuzott részecskéi köd formán mindenfelé elpugódnak: a' mint a' felső, és alsó kapuk között való rekesze a' csatornának a' kiomlott vízzel megkezdi telni, a' már elterült víz fenekéről fehér víz sugárok megszűnés nélkül lövődnek felfelé, mellyeknek formáik 's keverődzéseik szinte olly különössek, mint azok a' habok mellyekből erednek, a' mint pedig a' két kapu köze már egészen megtelt, a' víz fellövelése megszűnik ugyan, de a' színe forrani látszik, és susogó hangot ad. Ekkor a' felső kapuk felnyittatnak, minden ellentállása nélkül a' felső kapuk felett való nagy víz massának, 's a' hajó a' csatornának a' két kapuk között való rekeszébe bocsátódik bé, bent lévén itt a' hajó a' felső kapuk bécsukatnak, 's az alsók mellett való oldal csatornákon a' két kapu közé felyül-

ről béeresztetett víz ismét kibocsátatik, mellynek következtében a' mint a' béeresztett víz fogy, szinte abban a' mértékben száll alá a' kapuk közé eresztett hajó, a' mint pedig a' béeresztetett víz annyira lefogyott, hogy a' kapuk között való csatornabéli víz színe, az alsó kapun alólról kívül való csatornában álló víz színével megegyez, az alsó kapuk minden ellent állás nélkül felnyitnak, 's a' hajó a' csatornában a' zsilipen alól való részébe kivontattatik. Ez az egész manipulatio egy fertály óra alatt megtörténik. A' két kapuk között való rekesztékje a' csatornának 27 öl, szélessége 27 lábnyom: mikor a' felső víz ki van belőle eresztve, akkor a' fenekén még $7\frac{1}{2}$ láb nyomnyi mélységű víz van, ha pedig a' felső kapu felett való csatorna vizének a' színével egyenlőségig eresztetik tele a' $7\frac{1}{2}$ láb nyomnyi rendes víz állás felett még 3 öl, 1 láb, és 6 újnyi víz megy belé a' rekesztékbe. Ezen zsilip rekesztékébe, T. Kiss József Ur kiszámlálása szerint 52,865 akó víz fér el. A' víz esete a' Dunának áradásához képest hol nagyobb hol kisebb, a' mikor legkisebb a' víz, két öl az esete.

A' zsilipen felyül jó darabon a' csatorna vize nem ázott árokban, hanem két töltés között áll olly formában, hogy a' vizet magában foglaló csatorna oldaltöltésének felső színe, a' töltés alatt való földszinénél egy öhell magassabb.

A' zsiliptől fogva a' csatorna ásása már csak Ó-Verbászig tart, melly $7\frac{1}{2}$ mértföldet tézsen a' Dunától odáig, azon túl pedig a' Czernabara vagy fekete mocsár kezdődik melly 6 mértföldre egész a' Tiszáig tart. A' Mocsárban ugyan ásás nincs, de azt sok helyeken ki kellett tisztogatni, hogy a' hajóknak jobb járások legyen. Úgy tartják némellyek, hogy ez a' fekete

m o c s á r valamely csatorna kezdete volt, melyet Várday Péter Kalocsai Érsek 1500dik esztendő táján készítettett, egyesíteni akarván a' Tiszát a' Dunával.

A' negyedik Zsilip

S z e n t T a m á s-

nál van: ez is Hollandiai módra készült; itt négy láb nyomnyi esete van a' víznek. A' zsilip mellé az oda tartozó tisztviselők, mesteremberek 's t. e'f. számokra lakó helyek, 's egyéb gazdasághoz szükséges épületek készültek.

Maga Szt.-Tamás nagy mező város, 4060 óhitű, 2437 catholicusok és 30 zsidók lakják:*) a' lakosok Ráczok, kik közül sokan magyarul is beszélnek. A' hajdani időkben kik lehetek uraik nem tudni bizonyosan, mindazáltal úgy látszik, hogy a' Kalocsai Érseknek voltak; a' Törököknek erről a' részről lett kiverettetések után itt a' Tisza mellett katonai őrség állítottott fel, mellynek fő helye Szabadka volt, elmulván pedig azok az idők a' Szentai ütközet után, hogy ezen a' tájon az őrségre szükség lett volna, az egész őrségi kerület, a' Gróf Schönborn nemzetségnek ajándékozottatott munkácsi koronai uradalom helyett, a' Magyar Szent Korona birtokává tétetett, a' melly kerület most a' Tisza-melléki koronális kerületnek nevezetik: ezen Tiszai kerülethez tartozik most Szt. Tamás. A' lakosok többnyire tehetős emberek, sőt sok gazdagok is vagynak közöttök. Határa igen nagy, két nyomásbéli, 's fekete földből és agyagból áll, mellyek mindenféle gabonát bőven termenek; bora meglehető: szarvasmarhákat, lovakat, juhokat sokat nevelnek itt. A' csatorna

*) Tud. Gyűjt. 1818. IV. kötet.

a' város alatt megy el, míg a' csatorna nem volt, terméseiket Bajára, vagy Új-Vidékre hordották eladni, most pedig helyben a' város alatt megálló hajókra adják. Meglehetősen renddel van épülve a' város, az utczái szélesek, a' házak jól épültek, sőt szépek is vagynak közöttök: különös említést érdemel a' Városháza irányában való kastély forma nagy épülete T. Köröskényi Urnak, kinek atyja több esztendőig ezen Tiszai kerület Kapitánya, 's királyi Tanácsos volt. A' vendégfogadó épülete alkalmas. Az óhitűeknek derék templomjok van; úgy szinte a' catholicusoknak is, de a' melly az építtömester hibája miatt igen öszve van repedezve, ámbár alig húsz esztendeje hogy ujonnan épült,

Az ötödik és utolsó zsilip

F ö l d v á r

falun kívül a' Tisza partjánál van, a' hol a' csatorna a' Tiszába kiszakad. Építtetése módja a' Hollandiai és Angliai zsilip építtés módjaiból van öszve elegyítve. Itt a' víz eset rendes vízzel tizenegy lábnyomnyi, ha pedig a' Tisza árad vagy apad, a'hoz képest kissebb vagy nagyobb, annyira, hogy mikor a' Tisza úgy elapad, hogy az üres hajók sem mehetnek bé a' csatornába, akkor itt a' víz eset három ölnyi. A' zsilip irányában a' csatornához tartozó tisztviselők számokra derék és épen arra a' formára és nagyságra készült épületje van itt az uradalomnak mint a' Monostori a' Duna mellett, mindazáltal azzal a' különbséggel, hogy itt ennek nincs az a' kedves fekvése 's kellemetes kilátása mint amannak, igen kellemetlen lévén a' táj, 's a' kilátás a' Tiszára, és a' part körül elterjedő lapályra.

Maga Földvár jókora, 's Rác helység lévén elég rendes, és jó házak vagynak benne 1598

óhitű, 1288 catholicus és 6 zsidó lakosai vagynak *) ; kik között tehetős sőt pénzes emberek vagynak, ámbár a' határa közép termékenységu: marha tartásból és földművelésből élnek; helyben a' hajókra Ó-Becsén, és Új-Vidéken szokják terméseiket eladni, dohányt is sokat termesztnek. Az óhitűeknek derék templomjok van; a' catholicusok az Ó-Becsei parochiához tartoznak. — A' falun kívül, az Ó-Becsére menő országút mellett alkalmas vendégfogadója van.

A' csatornában való zsilipek mind egyforma hosszaságúak és szélességűek, mindeniknek a' hossza 27 öl, a' szélessége ugyan annyi lábnyom. Mikor valamely hajó a' Duna felől megy valamely zsilipen keresztül, akkor a' Duna felől való kapukon való fiókokat felnyitják a' víz alatt tekerőkkel, mélyeknek a' fogóik a' kapuk felett vagynak, melly szerént a' Duna vagy napnyugot felől való kapun felesül való vízből annyi eresztődik a' zsilip két kapuja között való rekesztékbe, a' mennyi elégséges arra, hogy a' felső vízzel egyenlőségbe jöjön a' víz színe, akkor a' Duna vagy is napnyugot felől való kapuk, napnyugot felé kinyitvatnak, 's a' hajó a' zsilip kapui között való rekesztékbe bévontattatik; minekutána a' napnyugoti kapuk ismét bezáródtak, a' Tisza vagy napkelet felől való kapukon való fiókok feltekertetnek, 's a' mint a' víz a' rekesztékből kifelé folyván a' bérekesztett viz kevesedik, a' rekesztékben álló hajó is mindég alább száll, mig nem a' rekesztékben való víz annyira kifoly, hogy a' napkelet felől való kapun alól való csatorna vizének felső színével egyenlőségbe jön, akkor a' hajó is leszállott az alsó csatorna vize színének egyen-

*) Tud. Gyűjt. 1818. IV. kötet.

lőségére, a' mikor a' napkelet felől való kapuk felnyitvatnak, és a' hajó kimegy a' zsilip rekesztéke közül. Mindenik zsilipnél a' kapuk köre négyszegletes mészkövekkel, a' rekeszték köre pedig téglákkal van kirakva, másutt pedig az egész csatorna, mellynek a' feneke tekenő forma, sehol sincs kővel vagy téglával kirakva; sem oldala, sem feneke, sem pedig ki nincs palánkolva. A' csatorna rendes szélessége tiz öl, de sok helyeken, kivált a' zsilipek körül szélesebb is, hogy a' rakodó hajóknak helyek legyen, a' menés közben szemközt találkozóak pedig egymásnak kitérhessenek, ha pedig két hajó olyan helyen találkozik egymással, a' hol a' csatorna keskenysége miatt ki nem térhet, olyankor az üres hajót ismét vissza vontatják addig míg szélesebb helyre nem ér, a' hol elférnek, a' terhes pedig folytatja a' maga útját. A' csatorna vizének rendes mélysége 6 láb nyom volna, de annyi víz vagy igen ritkán, vagy soha sincs benne, hanem legközönségesebb magassága a' víznek 4 lábnyom, a' Duna apadásával pedig kissébb is, sőt néha a' kis víz miatt hajózni sem lehet benne terhes hajókkal. Olyankor, mikor a' víz kicsin ugyan, de azért hajókázható még, a' terhes hajók megkönnyebbitetnek a' terhektől oly formán, hogy a' csatornai igazgatástól e' végre készen tartató apróbb hajókba több, vagy kevesebből álló bizonyos mennyiség által rakattatik, mind addig, míg a' terhes hajó annyira meg nem könnyebszik, hogy azt a' víz akadály nélkül fent bírja: ha az ilyen módon megkönnyebbitett hajó a' Dunára kiért, ott a' könnyebbités végett belőle kivett terhek ismét vissza rakattatik. Az ilyen megkönnyebbitő hajókért bizonyos napi bért, s a' rajta való hajóslegényeknek is, fizetni kell a' megkön-

nyebbitett hajó urának. — A' zsilipeken való, és már sokszor emlegetett kapuk 4 hüvelyknyi vastagságú tölgyfa deszkákból készültek, kereszt vastag gerendákkal, és széles, és vastag vas - rudakkal, vas - srófokkal megerősítettek, hogy azt az igen nagy mennyiségű víz nehezségét feltartóztathassák, melly néhol négy mértföldre elnyúlik hosszában egy zsiliptől a' mási-
 kig. — Minthogy a' csatorna álló víz, következésképen a' hajó benne magától, vagy evedzés által nem mehet előre, azt, akar üres, akar terhes legyen, vontatni kell, azonban mivel a' lónak patkós a' körme, és élesebben is vág a' lépésében 's dobog, hogy a' csatorna partjain formált töltés ne romoljon annyira, lóval nem szabad vontatni a' hajókat, hanem ökrökkel: addig, míg a' csatornát építettett társaság birta a' csatornát, a' hajók vontatásokra a' társaság tartott ökröket és béreseket bizonyos statziókon, mellyek egymáshoz mint egy másfél mértföldre feküdtek, 's akkor a' vontató ökröktől nem kellett külön fizetni a' hajósoknak, mert a' vontatás bére a' csatornán fizettetni szokott taxában már bé volt számítva, most azonban, miolta a' K. Kamaráé a' csatorna, az vontató ökröket nem tart, hanem a' hajósoknak magoknak kell parasztokból álló vontatókat fogadni, a' kik minden helységben a' csatorna mellett elegendő számmal találkoznak. A' csatorna egész hosszúságán keresztül tizenhat ökörtől legközségsé-
 sebben hatvan váltó forintokat fizetnek a' vontatásért, azonban minden hajós úgy alkuszik a' parasztokkal a' hogy tud és lehet az ökrök mennyiségéhez és a' statzió hosszúságához képest. Miolta a' Kamara birja a' csatornát, azolta az egész csatorna hosszúságán keresztül egy mázsa-
 tol 14½ xrokat kell fizetni váltóban, úgy mind

az által, hogy minden száz forintból, 30 procentót elenged ha a Tiszáról jön bé a' terhes hajó, az az, a' szabott száz forint helyett csak hetvenet, és még azon kívül vontató bérre minden hajótól elenged negyven forintokat a' fizetni szokott pe a ge b ó l.

A' Bács Vármegyei Ferencz csatornája a' Tisza mellékére, 's az azon túl való vidékre, és magára Bács Vármegyére nézve a' legnagyobb jótétel. A' Tisza mellékére nézve azért, hogy a' felföldi hajók mind a' költségekben, mind az idő töltésben sokat nyernek az által, hogy a' csatornán keresztül járhatnak, következőképen számosabban is iparkodnak a' Tiszára, mert ha Becséről Sósvárnak kellene körül kerülni Bács Vármegyét, úgy a' csatorna két végéig számlálva legalább is elvesztenek három hetet, a' melly sokszor a' gabona árának feljebb vagy alább való menésében igen tetemes kárt vagy hasznót téveszen: ezen kívül elkerülik a' hajók a' Sósvártól a' csatornáig való sok tőkés és veszedelmes helyeket, mellyek igen könnyen elsüllyedést okozhatnak a' hajóknak. Bács Vármegyére nézve pedig az a' haszon, hogy az ott való helységek gabonáikat, 's egyéb productumaikat, mellyeket eddig messzére sok idővesztéssel és költséggel kellett elhordaniok, most vagy helyben, vagy legfeljebb 3—4 mértföldnyire viszik csak. A' csatorna vidéke 's melléke termékeny föld, mellynek terméseit a' bizonyos statziókon megálló hajókra veszik meg; a' csatornában való rakodó helyek e' következők: Zombor, a' Dunához 's a' csatorna kezdetéhez két mértföldre, az itt rakodó hajók leginkább csak az ide való és a' legközelebb határokból rakosznak; az egész csatorna mentében itt legdrágább a' gabona, mellynek az az oka, hogy itt sok, e' hely-

béli kupecz, azonban Bajához legközelebb, az az hat mértföldre fekszik, azért ha az eladó-
nak a' helybéli árra nem tetszik elviszi gaboná-
ját Bajára, a' hol leginkább drágábban adja el.
Itt nem igen sok hajók rakosznak, 's Turját és
Földvárt kivévén, talán legkevesebben az egész
csatorna mellett. — Kis-Sztapár, másik rakodó
hely, a' Dunához öt, Szivacz $5\frac{1}{4}$, és Cservenka
6 mértföldre, e' három rakodók igen egyfor-
mák, mindenikén számos hajók állanak meg:
itt olcsóbban veszik a' gabonát mint Zombor-
ban; többnyire pedig valamivel drágábban mint
a' lejjebb való rakodókon, vidéke leginkább
nagy pusztákból áll, 's ha csak valamelly áren-
dásról summásan nem vesz a' hajós gabonát
késedelmes a' rakodás. — Kula $6\frac{3}{4}$, Új- és Ó-
Verbász $7\frac{1}{2}$ mértföldre a' Dunához. Kulát és
Verbászt én az egész csatorna mentében legjobb
rakodóknak tartom, mivel ezekhez mind az al-
só, mind a' felső Bácskában való helységek rész
szerént legközelebb esnek, részszerént pedig a'
Duna és Tisza között középelt fekvén, minden-
felé egyarányú távulságra vagynak, a' honnét
ide legtöbb gabonát is hordanak legnagyobb lé-
vén a' vidéknek, úgy hogy azok a' helységek is,
a' mellyek Sztapárhoz és Szivaczhoz közelébb
feküsznek ide is elviszik gabonáikat, sőt a'
Duna mellett Palánka tájáról is, ha ott hajó
nincsen, a' honnét itt legnagyobb az eladók
össze sereglések. A' gabonák minémúsége is itt
legszebb, kivált az Ó és Új-Kéri, Új-Verbászi,
Bulkeszi 's a' t. tiszta buzák szépek és a' Bana-
tusinál nem igen alább valóbbak, úgy, hogy
megtörténik, hogy ha Török Becsén lassan megy
a' vásárlás, azonban már valamelly felföldi ke-
reskedő egész terijéből nem sok hibáz, hogy a'
sok költséget Becsén ne szaporítsa bejön a' csa-

tornába, 's Verbászon rak egynéhány száz, vagy ezer mérőt is a' hajójába, melly azután a' Győri siftelésben öszve keveredvén a' Becsei búzával, átaljában Banatusi gyanánt adódik el. A' Kulai és Verbászi rakodókra legtöbb hajók járnak gabonát vásárlani. — Szt. Tamás $10\frac{1}{2}$ mértföld a' Dunához; itt is jó rakodás van 's majd hasonló a' Kulaihoz és Verbászihoz, sőt néha bizonyos környülállások között, kivált a' ki az idevalók karakterét használni tudja — hogy? azt nem czél itt felfedezni — hasznos és olcsóbb mint másutt. Turja, mellyet hajdan Tur-nak neveztek $11\frac{1}{2}$ mértföld a' Dunához; ide kevés hajó jár rakodni, noha a' határja jó termő és mindenekkel bővölködik: a' vidékbéliek inkább Szt. Tamáshoz hordják eladó gabonáikat. Végre Földvár az utolsó rakodó, de itt nem igen rakoszik hajó.

T. T. Dóczy úr *) azt írta az Europa Tekintete czimű munkájában, hogy Bács Vármegyében ritkán terem három millio **) Posoni

*) IXdik Hötet, 19dik lap.

**) Az elhírelt, Merkwürdigkeiten der Welt czimű munka Vidik Darabjának 155dik lapján ez iratott: gesegnet ist Böhmen in Rücksicht des Pflanzenreiches. In guten Jahren werden gegen 24 Millionen Wiener Metzen Getreide erzeugt. Das Land liefert einen Überflusz an Hülsenfrüchten etc. Ugyan a' Vidik Darab 63 lapján: Von allen Gattungen von Getreide werden in Ungarn allein gegen fünf Millionen Pressburger Metzen jährlich erzeugt. Cseh Ország kiterjedése 950 négyszegű Mértföld, Magyar Országé a' hozzá csatolt Tartományokon kívül 3837 Négyszegű mértföld, és így Magyar ország Cseh Orzágnal négyszer és 37 négyszegű Mértföldekkel nagyobb 's hogyan van tehát az, hogy az erdőkkel borított négyszer kisebb

mérő gabonánál kevesebb. Hogy ezen summából mennyi kél el a Vármegyében, 's mennyi vitetik ki másfelé? azt a' környülállások határozzák el, mert attól függ hogy a' külföldnek milyen szüksége lévén a' mi gabonánkra, milyen kelendő vásár van Mosonyon és Győrben, a' melly két helyekre szokják ki hordani leginkább a' Bács Vármegyebéli gabona terméseket, 's a' melly kereskedésről másutt majd bővebben fogok értekezni: itt most csak azt jegyzem még meg, hogy T. Bács és Bodrogh törvényesen egyesült Vármegyéknek használható földjük 1,205,692 holdakból áll, mellyek közül 559,325 hold szántóföld; 361,117 hold rét és legelő; 61,983 hold szőlő; 199,521 hold pedig erdő.

A' gabona természetesen kívül természetik még Bács Vármegyében sok jó dohány: és kender igen nagy mértékben, mellynek fő természet helye Hodzsák — Hodság — 's a' körülötte fekvő helységek, és a' Duna partján álló Apatin — hajdan Apáthi — festő fűvek is természetnek. Szám nélkül való szarvasmarhát, juhot, sertvéseket, a' szükségre elegendő apró, de tüzes és jó vérű 's tartós lovakat kivált a' Ráczok tenyésztetnek. Selyem - bogarakat, halat bőven, vízi-madarakat teméntelen számmal lehet itt találni. Széksót is lehet szedni, imitt 's amott.

Mindszenty Antal.

(Folytatása következik).

Cseh Ország 24,000.000; a' kevés erdejű és négyszer nagyobb Magyar Ország pedig csak 5,000,000 Posoni mérő gabonát terem? holott az egész világ tudja hogy melly termékeny Hazánk, 's ha csak Bács Vármegyében magában mellynek kiterjedése $170\frac{1}{2}$ Négyszegű mértföld (és így Magyar Orzágnak $22\frac{1}{2}$ része,) Dóczy Föld leirása szerint 3,000,000 gabonát terem, miképp lehet a' szóban forgó két Ország terméseit egyben hasonlítani?

2.

Az Alsó Magyarországi Érczmívelésről.

M Á S O D I K S Z A K A S Z

Az Érczkeresésről

— Indagatio, Schürfung.

(Folytatás)

Érczkeresés által azon készülteket értjük, mellyek valami érnek, rostnak, szék-műnek, telepnek, vagy egyéb föld 's szabad alatti bányaműnek feltalálására vezetnek. A' keresésnek tárgya vagy még egészen ismeretlen ér, vagy már egy részt ismert; mellynek csupán folytatott vonulása nyomoztatik. Az első ismét vagy már mivelni kezdett, vagy egészen friss bérczben történhetik. Erre nézve, minekutánna több élő Törvények' értelmében, jelesen pedig Isó Lajos' egyetlen törvényének 13dik, Zsigmond 3dik Törv. 13. Isó Mátyás 6dik Törv. 49. cikke szerint a' földszint 's földalatt találató mindennemű ásványok, (kivéven az opalokat, kőszént, és a' közönséges érczetlen kő 's föld nemet) fejedelmi jogok közé tartoznak, azokat felsőbb engedelem nélkül nem csak mivelni, hanem keresni is tiltva van; ne hogy tehát a' keresni 's mivelni vágyó polgár vagy külfü a' felhozott 's egyéb törvények 's rendszabások büntetésibe botolják: mindenek előtt köteles az illető Bányamestertől (Montium Magister, Berg Meister) Keresés engedelmet (Licentia indagandi, Schurf Licenz) kérni; kijelylvén kérő

levelében a' helynek, hegynék, völgynek 's a' t. nevét, a' hol valami eret, rostot, 's t. e'félét kíván keresni. A' Bányamester, nem tekintvén a' helynek Birtokosát, minden késedelem nélkül tartozik a' kívánt kereső levelet (Schaeda indagatoria, Schurfschein) a' folyamodónak kiadni, 's ez, ha nem tulajdon birtokában fekszik a' kutatásnak (keresésnek) tárgya, a' keresőlevélnek vétele után, az illető földesurnak csupán egyszerű jelentést teszen a' felől, hogy telkét törvényes kárpótlás mellett felkívánja ásni. Ez megtörténvén, a' szükséges eszközöket, úgymint fát, ásó szerszámot 's a' t. megszerzi, a' helyszínére hordatja, 's a' keresésnek bizton indulhat *).

§. 40.

A' régi időkben, midőn bányamivelésünk dicső királyaink 's ősi törvényhozóink atyáskodó intézetei közt még kisdedi bölcsőben ringott, 's minekelőtte a' babonás vélekedéseket 's rémleteket alapos bányamérnöki 's földismereti igazságok váltották fel; az érczkeresés kutatóvesszőknek, (kutatóvessző virgula furcata Wünschel-Ruthen) csába segedelmök által ment véghez. Ezen kuta vagy kutatóvessző mogyorópálczából készült kettős gyenge ág, vagy drótfonat volt, melly állítólag mindennemű színérczből, ugyan egy nap, bizonyos órában 's különös szertartással vonatva, 's fonatva készült. E' szerint keresték-fel ősi bányászink az ereket, e' szerint határozták-el mélységöket vonulásokat, a' mi nem volt egyéb szemfényvesztésnél: mert ki határozhatja meg ezen színérczkeveréki drót-

*) Articuli Montanisticae Deputationis arlo 67. 1791. ordinatas. Art. VIII.

nak külömbféle tartalmú 's nemű erekhez való viszonyát *)?

Más útaink vannak már az érczkeresésben, 's biztosabb kalauzt követünk a' földismeret, földalleírás, 's bányamérnökségnek alapos és régi tapasztalással erősített állitmányiban. Minekntánna pedig fentebbi emlitésem szerint az ércz keresésnek két fő ágazati vagynak, először szólunk

Az eredeti keresésről.

§. 41.

A' mi az eredeti az az friss hegyekben czélba vett érczkeresést illeti, ha a' mivelnivágyó (der Baulustige) nem véletlen talált az ér' kiharapozására, hanem nyomozni való szándékkal indul valami ismeretlen hegyvidék felé, mindennek előtt azon jelekre függessze figyelmét, mellyek a' rejtett ereknek vagy telepeknek lihető, vagy kétségtelen hollétökre mutatnak. Ugyan is először válassza - meg jól a' kutatandó hegyet külső alakjára nézve, annak fekvését 's bizonyos világrésze felé irányzó vonulását; hogy nem csak azt tudhassa - meg: valljon fokozat-e, vagy középbércz; hanem a' rejtező ereknek földalatti irányokat is; mellyek tudniillik többnyire a' hegynek irányával tartanak. A' bércz' fokozatját legkönnyebb megismerni: ez külömbféle szakadozott, 's általmérőjökben nem igen vastag, keskenyhátú dombokból áll; kórétegei pedig durvák. Ezeknek völgyeit követve, a' középbérczre jutni, hol már jobban öszvefüggő rétegekre lelni, a' hegy általmérőjére nézve vas-

*) Lehmanns Einleitung in einige Theile der Bergwerks-Wissenschaft. lap 15.

tagabb ; a' kövezet finomabb : itt kell kezdeni az érczkeresést.

§. 42.

Régi bányászi szabás : hogy a' szép szelíd bérczek a' meredekek 's darabosaknál inkább választassanak ; oka az : mivel először azokban hosszabb vonulású, mélyebb 's vastagabb erek tapasztaltak , másodsor , mivel ennél fogva a' bányamívelés több századokra terjedhet. Valamint azomban semmi szabás, úgy ez sincsen kivétel nélkül ; minekutánna a' meredek 's darabos hegyekben is találtattak már szép erek , mellyeknek a' keresésre 's mívelésre nézve azon kedvező tulajdonok van, hogy a' kebelökbe rejtett kipcshoz a' költséges akna ásásnak megkímélése mellett ékzet (Stolle) által is juthatni.

§. 43.

A' hegyalaknak vizsgálata után a' kereső ásványász a' völgy' patakjához járul, ennek partjain szemügyre veszi a' szakadványokat ; ha érfajtáknak találja : bizonyos lehet az érnek vagy rostnak nem nagy távolságú rejtezéséről. Mivel azomban a' középbérczből a' fokozat felé sok öblök oldálnak, 's itt egyesülve fő völgyet képeznek ; azért, ha ebben találatnak jó reményű szakadványok : ne hagyja magát elcsábítani tőlök a' kereső, mintha a' gyanított ér közelében rejteznék, mert a' sebes víz messzére is szokta ragadni a' töredékeket ; hanem az említett öblökön ált, a' szakadványokat folyton nyomozva közeledjék a' közép bérczhez, mint az érczeknek közanyjokhoz *) mig nyomdokain odáig

*) Olly középbércz, mellyben semmi ér nem rejtezik, gombának. (Uuhölich) nevezetik.

nem jut, hol az öböl a' bércezen öszvecsukódik. Itt vizsgálja ügyesen a' víz által meztelenített kövezetet, 's ha a' závorokon által a' bérce' hátára jó, keresse-fel a' gödröket, repedéseket. Hol a' kövezet a' színföldtől nem lászik, turkálja-fel azt több helyen, 's ha arra jut, hogy a' hegy kétféle kövezetből áll; bizonyos lehet benne, hogy a' gyanított ér e'között fekszik, mellynek kiharapózását ott már könnyen felfedezheti. Ha pedig a' hegy' kövezetje csak egyféle, akkor is hasonló ugyan a' keresésnek módja, csak nagyobb vigyázat szükséges a' kiharapózás' feltalálására. Egy érnek vagy rostnak fel-lelésével meg nem elégedvén, az öblök felé tovább nyomozhatja a' szomszédokat.

§. 44.

Az ekként feltalált ereknek 's rostoknak szükséges továbbá irányok' órayonalát kimérni, 's egy rajzot készíteni felőlök; hogy meg lehessen tudni; valjon illyes szomszéd erek nem nőnek-e valahol öszve. Erre a' Bányamérésnek segedelme kívántatik. Ha valóban öszvenőnek; az öszvenövés' pontján a' színföldet fel kell ásni, 's a' kiharapózást lemezteleníteni: melly gödör aztán résnek, vagy sáncznak (Rösche, Schanze) neveztetik. Ha pedig akar egyedül magányos érre lelt a' kereső, akar kettőre, de a' melly közegyenesen (parallele) vonul egymás mellett; akkor az öszvenövés' pontja helyett, csak további vonulását kell nyomozni a' magas bérce' felé, a' hol t. i. nemesebben szoktak kiharapozni; annál inkább, nehogy az elbizott kereső valami hantfutó által, a' millyenek többnyire az öblökön harapoznak-ki, megcsalódjék.

§. 45.

Mind ez megtörténvén, minekelőtte a' fel-
talált ereket mívelni kezdené, törjön belőle egy
egy jó darabot, 's yesse mind tűz mind víz-
próba alá *).

§. 46.

Ne ijesztesse-el magát a' kereső, ha fellelt
erének kiharapozása nem nemes; ez igen ritka
szerencse, 's azért nem következés, hogy lejjebb
is nemtelen marad. Csak a' régieknek szolgált
a' gazdag kiharapozás vezércsillagúl, kik gyak-
ran véletlen botlottak bele: külömben valami
szegény érfaj nem vala képes szűk agyokat iz-
zasztó munkábavételre birni. Legtöbb bányamí-
vek' eredetére ez nyújtott alkalmat. — Ha vas-
kőre (kövecses mágnés yasa, ferrum magnetes
glareosum, Eisenstein) akad a' kereső, bizton
örülhet; mert, a' mint a' földalleírásban említ-
tém, bizonyos nemesedést ígér. Vannak bérczek,
mellyek vas színű salak kővel, vagy vas színű
földdel — a' bányászok szines farknák (ge-
färbter Schweif) nevezik — takartatnak: ez is
jó reményt nyujt a' kutatónak.

Az ásványos gúrok **) (Guren) nem egyéb-
re mutatnak, mint közeledő kovarekre (Kiesz-
Gänge). A' sós vizek' nyomdokán izők szerint
konyhasóra, vitriolra, 's t. e'felére jöhetni; ya-
lamint az olajos kövér vizekén kőszénre, naf-
tára 's a' t. Mind ezek a' földalleírás', földis-
meret', 's ásványságnak ismereteiből bőyebben
meríthetők.

*) Ennek ismerete a' próbatanban jó elő.

**) Magyar ásványászai nevét ki nem kereshettem.

§. 47.

Minekutánna az eléadott útásítás szerint az érnek vonulása kikutattatott, 's a' hegy' színén kijeleltetett; akkor valamelly pontján a' meztelen, vagy meztelenített kiharapozásnak egy aknát (Schacht) kell az ér' hajlása szerint rajta lemélyezni. A' mélyezés közt több ízben teendő tűz és vízpróba megfogja mutatni a' nemesülésnek nevedését; 's ha netalán ennek semmi nyomai sem volnának: akkor a' vonulásnak egy másik pontján kell kereső aknát (Schurf-Schacht) ásni, míg a' nemességre nem jut a' kereső. Ezen aknaáltali keresés' módja biztosabb az ékzetinél (durch einen Stollen); mert e' szerint könnyen messzére csábítva nagy költségbe márthatja magát hasztalan a' kereső: ez még is két esetben javalhatóbb az előbbinél: t. i. ha az ér meredek 's magas hegyen vonul; és ha az akna-ásást földalatti vizek gátolják.

§. 48.

A' mint az első szakaszban említetett, vannak erek, mellyek öszvedarabolt kövekkel, vagy kövecsművel fedetnek: illyes eret nehezebb feltalálni, főkép ha a' fekvényi 's fűgményi kövezet egynemű: 's egyedül keresztbe irányzandó ékzettel közeledhet hozzá a' szerencsés kereső. Ha az említett szomszéd kövezet különemű; akkor a' hozzájutás könnyebb: 's a' keresztékzetet ott kell kezdeni, hol a' különemű kövezet egymáshoz látszik közeledni. Azomban e' nehezség akkor talál helyt, hol az ér nem csak a' hegyháton, hanem az öblökben is takarthatik a' nevezett kövecsműtől: a' mi ritkán jó elő a' természetben.

A' R o m ü r e g e k r ő l.

§. 49.

Ha valakinek elhagyott bányaműveket, 's régi romüregeket (putei aut cuniculi, quorum orificia confracta sunt, fossae *), németül Pingen) volna kedye kutatni, ezekre nézve legjobb vezetőtársak a' régi bánya számadások, tudósítások, 's egyéb illető okiroványok, ha ilyenek megszerezhetők. Hazánknak közép évkorában előfordult külömbféle háborgások' zaja több bányaműveket kezdetekben romlásba döntött; olykor véletlen áradások öntötték-el a' telereményű földalatti épületeket (Grubengebäude) mellyek a' mozgonyok' 's szükséges költségek' szűkiben orvoslást nem nyerhettek; legtöbbször pedig a' csekély nyereség, vagy hosszabban tartó érszegénység ijeszté-el a' tudatlan bányász munkája' folytatásától. Ámbár tehát a' szép alkatú hegyeknek kutatása több reménnyel kínálja a' keresni vágyót; néha még is ennek személyes, vagy helybeli körülállási kedvezőb-
bek lévén a' romüregek' kémlelésökre, ha a' tudományhoz, tapasztaláshoz, vagy bizonyos alkalmazható dátumokhoz bátorság járul, a' Kör-
mőczi Zsigmond György ékzeti társaság' (Kremnitzer Sigismundi Georgistollner Gewerkschaft, Ufburariatus Cremnicziensis Sigismuni Georgi Stollnensis) példájára, melly ugyan nem romüreget, de szinte elhagyott (aufgelassen) bányát kért újonan - fel, nevezetes kincseket találhat bennök.

*) Relatio Excelsae Regnicolaris Deputationis in re Metallico-Montanistica Regni Hungariae articulo 9. 1827. exmissae. Editio secunda. Posonii 1831. lap 50.

Ha a' nyomozandó romüreget illető okiroványok meg nem szerezhethők, akkor más jelekhez szükség járulni. Először is nagyságát kell az aknaromüregnek, a k n a r o m n a k (Pingen-Schacht, v. Schacht - Pingen) tekintetbe venni, mellyből a' műveltetés mélységét lehessen mérni. A' szádallat előtt fekvő vadrakhely, (cumulus ejectamentorum fodinalium, Halde) nagysága bizonyosb jele a' mély művelésnek, mind kicsinysége az ellenkezőnek: mert azt gyakran esőzések is lassankint annyira lehordják, hogy utó-lára csekélyekké lesznek, 's mind a' mellett az aknarom igen mély lehet. Meg kell nézni a' hegyoldalt is, valjon nincsen e' a' régi mív ék-z e t r o m m a l (verfallener Stolle) alámélyezve (unterteufet); akkor az aknarom hasztalan vétetik munkába: mert bizonyos, hogy az érczek egész eddig, sőt egy darabbal alább is kivágtak. Ezen esetben a' legmélyebb ékzetnek kell indulni, ezt a' legrégebb üregekig (cavitates, Zechen) kitisztítani, 's így a' régi rigya *) (Verhau) munkábavétele (Gewältigung) által az elhagyott talpazatot (Sohle) felkutatni. Ha semmi ékzetnek nincs nyoma; jele, hogy a' régi e k (die Alten) nem hatottak mélyen, 's bizonyos akadály végett a' műveléssel korán felhagytak: akkor az aknaromok közül — ha több van — valamellyet kell a' legmélyebb talpazatig munkába venni. Ennek folytában még is minekelőtte a' yaló műveléshez fogna, vizsgálja-meg a' vadrakhely' belső mivoltát, valjon nem rejtez-e a' vadfajok közt itt ott nemes ászna **) Stufe), hogy tudhassa, mire dolgoztak a' régiek.

*) Lásd Párizpápay 310dik lapján: Rigya, concaedes, Verhaug des Wegs durch gefällte Bäume.

**) Metallurgicon, sive de cultura fodinarum auri et argenti a' Parnasso Tyrnaviensi. 1748. Lásd Indiculus vocabulorum quorundam ad aurariam spectantium.

§. 50.

A' kereső soha szeme elől ne távoztassa azon tapasztalást, hogy a' régiek pazérlólag bántak a' szegényebb érfajokkal. Ha tehát mind az aknárom', mind az ékzetromnak szádalattja (Stollesmundloch) előtt fekvő vadrahhelynek nagyságából gyanítható, hogy a' régi munka mélyre hatott; megfontolva kell illyes óklevelék nélkül szűkölködő bányaeépületbe ujonan fogni: vizsgálja - meg a' kereső, sok víz foly-e a' régi ékzetből, 's valjon nem száraz tulajdonú-e a' bérçz' belseje. Mert ha az öregeket — régieket — nem valami áradás gátolta munkájok' folytatásában; alkalmasint mélyebben befúrták magokat. Akkor biztosabb az elhagyott érnek ép pontjait felkutatni, 's ennek műreméltóságát (Bauwürdigkeit) másutt vizsgálni. Ha még is mind e' mellett kívánja a' régiműben szerencsését próbálni; vegye szemügyre a' legmélyebb ékzetnek vadrahhelyét, valjon ennek felszínén találtatik e' valami nyoma a' nemes érfajoknak, vagy csupa vadfajokkal van fedve: ekkor bizonyos lehet benne, hogy az öregeket a' nemtelenség ijesztette vala el.

§. 51.

A' hol a' legnagyobb aknárom fekszik, kétségkívül ott gazdag buczkák voltak; 's azokból az érnek nem csak fekvése, hanem vöntulása is ki fog tetszeni, azzal együtt: valjon nem nőtek-e valahol öszve több erek vagy rostok; és valjon az ér valahol nem villázik-e. Továbbá a' vadrahhelyekből a' kövezet mivolta szerint az is ki fog világosodni, mint volt mélységére nézve az ér, 's valjon az öregek fekvényi, vagy függményi vágást úztek, 's valjon a' mélyben egy, vagy több érre 's rostra dolgoztak-e.

§. 52.

Sok bérczekben találni természetalkotta üregekre (Naturkessel) melyeket a' régi bányaművek' nyomoztatása közben nem kell elvétele romüregnek — bányaromnak — vélni.

A' Telepesekről.

§. 53.

A' telepes hegyek' kutatása az elébeszéltek-től valamivel különböz. A' telepek nem nagy mélységben rejteznek; kiharapozásokat 's táblapala fedelőket könnyebb felfedezni: 's erre a' földfúró (Erdbohrer) igen használható. Mivel pedig a' telepek a' bércczel együtt emelkednek és süllyednek; minekutánna a' föld 's kőrétegek bennök igen egy vastagságúak; ha a' kereső valamely ponton aknát mélyezett rajtok ált: könnyen meghatározhatja, milly mélyen kell másutt a' hegyet felkutatni. Csak ott szenved e' szabás kivételt, hol a' telepek rendszeren hajolnak: mert akkor a' kőrétegek a' hegy' lába felé többnyire vastagodnak. Azomban illy telepes hegyekben mind a' keresés, mind a' mívelés nagyobb haszonnal eszközöltetik ékzetek által.

Az iszapmú' kereséséről.

§. 54.

Az iszapmúvek' keresése még könnyebb. Ezeket a' völgyi patakok' és folyók' partjain kell rostákkal és választó - teknőkkel (Sicher- und Scheidetrog) nyomozni. Ha a' próba alá vetett föld csak ugyan mutat érczes részeket, jele, hogy közelében iszapmúnek kell rejtezni. Mivel pedig nem szoktak mélyen fekünni, hanem mindjárt a' színföld alatt; ennek felásása után a' ho-

mok és kövecsrétegeket mosás alá kell vetni, míg e'ként az iszapmú meg nem jelen.

Felkérésről 's Adományról.

§. 55.

Minekutánna végre elérte a' fellelt bányaműben czélját a' kereső, hogy azt igaz tulajdonává tehetvén hasznosan művelhesse is, a' legnagyobb sietséggel folyamodjék illető Bányabíróségához; a' kinek benyujtván a' próbajel (signum probatorium, Wahrzeichen) mellé csatolt Felkérő levelét (Literae mutungales, Muthung) arra mindenek előtt iparkodjék tőle törvényes Adományt (Collatio, Verleihung) szerezni: nehogy a' törvény kiszabta időn túl más által ebben megelőztessék. Ha tehát valami Bányavárosban kebeleztetik a' felkérendő tárgy, a' hol t. i. helybeli kerületi vagy Albányamester egyszer'smind Bányabíró — lakozik: a' törvényhatóság ezt illeti; külömben a' kerületihez *) kell járulni.

*) Magyarország a' bányaművelésre nézve 4 kerületre van felosztva: u. m. Alsó és Felső Magyarországra, Nagy Bányaira, 's Bánságra, melly Oraviczainak is neveztetik. Alsó Magyarországbán e' következő Vármegyék foglaltatnak: Nagy és kis Honth, Bars, Zólyom, Fejérvár, Árva, Baranya, Vas, Komárom, Hőrös, Győr, Liptó, Mosony, Nógrád, Nyitra, Pest, Pósony, Somogy, Soprony, Esztergam, Szala, Tolna, Turócz, Varasd, Veszprém, Zágráb; a' Felső Magyarországbán: melly külömben Szomolnokinak hivatik: Szepes, Gümör, Abauj, Borsod, Heves és külső Szolnok, Sáros, Torna, Zemplény. Nagy-Bányaiba: Szatmár, Beregh, Bihar, Marmaros, Szabolcs, közép Szolnok és Kraszna, Ungvár, Ugocsa, Zaránd, és a' Kővári kerület; végre a' Bánságiba: Arad, Bács, Békés, Csanád, Csongrád, Krassónak Kárász vizén inneni része, Pozsega, Szerém, Temes, To-

A' Felkérőlevélnek megkivántató fő tulajdoni: Iször hogy olly személy legyen subjectus ma, a' ki törvény által erre alkalmatlannak nincs kijelelve; ezek közé számítatnak a' száműzöttek, eszeháborodottak, kisdedek 's minden gyámság alatt lévők, ha csak nevökben a' Gyám nem folyamodik. 2szor A' zsidók; a' kik azon kívül is hét mértföldnyire közeledhetnek csak a' bányavárosokhoz. 3szor minden rangú királyi Bánya Tisztek. 4szer Határnoki Tisztek. Valamint pedig nem csak az újonan feltalált ér vagy rost, hanem minden elhagyott 's általán fogva az úgy nevezett királyi vagy fejedelmi szabadban (in campo libero Principis, Fürstenfrey) kebeleztett bányaművek, — kivévén a' só, opal, 's kőszén bányákat, — ékzetek, aknák, aranymosás, és a' bányamíveléshez némineműkép tartozó vízmedrek, malmok, huták, égalatti épületek, 's a' t. eredetileg felkérés 's törvényes adomány szerint szerezhethők: úgy minden törvény nem akadályozta személyek, — magokat a' külföldieket ki nem véve, — sikerrel folyamodhatnak felkérő levéllel az illető Bányabíró-sághoz *).

rontál, Verőcze, Bánsági és Oláh Ilirium. Az Alsó Magyarországi kerületi Bányamesternek, (kinek személyében a' kerületi Bányabírótság és Erdőmesteri hivatal is kapcsoltatik) lakhelye Szabad Királyi Selmecz bányavárosa; a' Felső Magyarországinak Szomolnok bányakamarai mezőváros; a' Nagybánainak Sz. kir. Nagy-Bánya Városa; a' Bánságinak Oravicza bányakamarai mezőváros. A' kerületin kívül van minden Bányavárosban Al-Bányamester, a' ki szinte egyszerűsmind Al-Bányabíró és Erdő Mester. Lásd Opus Deput. Regnic. 1792. art. IV.

*) Csupán az örökös ékzet (cuniculus haereditarius, Erb-stolle) szokott a' Kamara Grófi hivatalnál felkérőtni. Jurievich Inst. Juris Metallici. lap. 76. (a)

§. 56.

A' felkérőlevélnek megkívántatósági közé tartoznak: Iször hogy a' próbajel egyszer'smind bemutatassék. 2szor német nyelven adassék elé; és pedig az értalálóra nézve harmad, aranymosóra 14ed napra, örökösi ékzetesre (cunicularius haereditarius, Erbstöllner), ha munka közben érczérre talált, 6 hét alatt: mert a' ki által megelőztetik az időben, megelőztetik a' jogban is. 3szor az írott Felkérőlevélben, melly a' szóval előadott Felkérés után is okvetetlen szükséges, ki legyen jelelve a' táj, és hely, mellyben a' felkért tárgy fekszik; valamint 4szer a' felkérésnek helye, üdeje 's a' t. Mind ezek olly megkívántató tulajdoni a' Felkérő levélnek, mellyek alól maga a' Felség sincs kivéve, midőn királyi Bányakamarája' részére az illető Tiszt által kíván szerezni valami bányarészt, vagy bányaműveket *).

*) A' Felkérőlevélnek német formulája az Alsó Magyarországi Fő Kamara Grófi hivatal' utján Selmezcztől 1753dik esztendei Julius' gkén közlött királyi Resolutio szerint magyarul így hangzanak:

„Ő Római Császári, valamint Magyar, Cseh ország' Királya Felségétől, az én legkegyelmesebb országos és Bányafejedelmemtől felkérek 's esedezem „alólírt, mint Feudatarius, az úgy nevezett — — „hérczben, magamnak egy ékzetet, vagy aknát a' „hozzá tartozandó mértékekkel egy kiharapozó p. o. „ezüst, vagy ónérré, minden szokott joggal 's igazsággal adatni. Selmecczen Augustus 25én 1831. esztendőben.

N N.

mint Feudatarius”.

Azonban az 1793 esztendei September' 2án költ kir. Resolutio szerint, meg kell benne azt is jegyezni: valjon a' szomszédságban vannak e' már bányabirtokok, 's királyi (fejedelmi) szabadban fekszik-e,

§. 57.

A' Bányamester vévén a' Felkérést, ha írott, azonnal feljegyzi a' bányajtás' esetének eszteni-dejét, havát, napját, óráját, sőt negyedét is; hogy ha netalán többen találnának esedezni, az elsőség' joga abból határozottassék-el. 'S minden esetre, akár írott, akár szóbeli, azt pontosan be kell a' Felkérétek' könyvébe (Liber mutungalis, Muthungs Protokoll) iktatni, eredeti párja a' Felkérőnek vissza adatván. Ennekutanna maga mellé vévén két Bánya törvénytudó Esküdtet, tartozik a' Bányamester, ha a' hó, vagy áradás nem akadályozza, három nap alatt, különben pedig az akadály' megszűntével tüstént a' hely' színére menni, 's a' felkért tárgyat szemügyre vévén megvizsgálni, valjon érdemes le-szen-e a' művelésre vagy sem; úgy szinte, nem fog-e valamelly szomszéd Bányaszövétségnek, közbirtokosságnak (Urburariatus, Societas Urburariorum, Waldbürgerschaft; Gewerkschaft) kárára lenni 's a' t.

A' szemügyrevételt követi a' Határjele-lés vagy felkompolás (designatio metarum Feldaussteckung), hol az említett birói szemé-lyeken kívül magának a' Felkérőnek 's szomszéd Bányabirtokosoknak is (Urburarius, Gewerk, Waldbürger) jelen kell lenni, hogy jogaikra fel-vigyázhassanak, és sérelmök a' legrövidebb úton azonnal summarie — eldöntethessék. A' határ-jelelést a' Bányamérnök eszközli *).

ember' emlékezetén túl, vagy nem régtől, elhagyatott; milyen nevet kíván a' bányaműnek adni 's a' t. Lásd Institutiones Juris Metallici Hungarici, auctore Jo-sepho Jurievich de Tuol Zagrabiae 1822. §. 63.

*) Határjel bányász nyelven Mark. Ez a' szó francziá-ból van kölcsönözve, „marque” — jegy, jel; innen származott a' Markscheider, Markschei-derey - Mensor fodinarum - Határkülönö-ző, Bányamérnök. —

§. 58.

Béfejezi a' bánya szerzésnek folyamatját a' törvényes helyben hagyás (Bestättigung), 's Adomány (Collatio, Verleisung).

Az Adománylevélben, melly szinte a' Bányamester által Ő Felsége' nevében adatik, meg kell említeni az adománynak tárgyát, ennek minéműségét, mértékét, fekvése' helyét, az ér' vonulásának kompaszi óravonalát 's pontját, az Adományost, ennek Felkérését, benyújtása' idejével együtt, úgy szinte az adomány' költe' helyét, 's üdejét *). Nem elég pedig a' Bányamestertől, hogy az Adománylevelet hiteles alakban az Adományosnak kiadja, hanem az említett Felkéretek' könyvébe szórul szóra köteles azt beiktatni.

§. 59.

A' mi a' bányamértéket illeti (Mensura, Maasz), ez az Adomány' tárgyaival együtt különbözik: így az akna' mértéke közepétől mérve mind a' két oldal felé a' hegy' hajlása

*) A' feljebb említett kir. Resolutioban találtató Adománylevel' formulája illy értelmű:

„Ö Római Császári, valamint Magyar 's Csehország' Királya Felségétől, Alsó Magyarországi N. Bányavárosban rendelt Bánya Itélőszék' utján helyben hagyólag ezennel adatik N. Feudatariusnak az általa
 „ . . . esztendei . . . hónap . . . napján reggeli v.
 „ délutáni . . . órakor benyújtott Felkérésre, úgy vezetett N. bérczben egy p. o. Ékzet, v. Akna . . .
 „ feudummal v. . . Mértékkel . . . ölnyi mező, . . .
 „ óra . . . pont felé, minden oldalon . . . feudum,
 „ vagy . . . ölnyi . . . mező, bányabíróikép, minden
 „ joggal 's igazsággal. Költ Körmőczün . . . Esztendei . . . hónap . . . napján.

N. Bányamester
 N. Bányaitélőszéki Hites Jegyző".

szerint 4, úgy szinte az ér vonulása szerint is 4, öszvesen tehát mind hosszába mind széltébe 8, az az 16 feudum; egy feudumot 7 Selmeczi ölnökint számítván *).

Az ékzet' mértéke szinte a' szádat' (orificium, Mundloch) közepétől mind a' két oldalra a' hegy' hajlása szerint 4, öszvesen tehát széltébe 8 's hosszába 32 feudum; és így öszvesen 12544 □ öl. Noha pedig ezen mértéket a' h' ár osztásban — határjelelésben — olly pontosan meg kell tartani, hogy az aknára nézve 9408 □ ölnél 's az ékzetre 12544 □ ölnél többet nem szabad kimérni; szabadságában áll mindazáltal az Adományosnak egy akna vagy ékzet-oldalon többet kérhetni, olly feltétellel: hogy ugyan annyival kevesebbet kapjon a' másikon; vagy többet hosszában 's kevesebbet széltében.

Ezen mérték csak vizirányi terjedésre értendő; mert súlyirányban örök — végtelen mélységre (ad perpetuam profunditatem, in die ewige Tiefe) terjed. Az említett rendszabás pedig az 1792dik esztendei országos kiküldöttség Munkájánál, 's reá következő kir. Resolutionál fogva egyedül az Alsó Magyarországi, Nagybányai, 's Bánsági kerületekben ujonan felkérendő bányákra terjed; melly egyszer'smind azt is megengedi: hogy a' Felkérő Adományához accessoriumot is kérhessen: sőt szabad legyen ugyan azon Bányaszövetségnek egy érre több bányamezőt (campus fodinalis, Feld) adományként egyszerre szerezni; csak minden mezőben meztelenítve legyen az ér, hogy annak idejében egy se heverjen míveletlen, míg bírói-

*) A' Selmeczi öl a' Bécsihez olly viszonyban áll, mint 1494. 1401hez. Lásd Jurievich Institutiones Juris Metalliici lap 48. a). —

kép öszve nem ház asítatnak párosítatnak (judicialiter coadunare, heirathen).

Az aranymosásnak (aurilotura, Goldwäscherrey) mértéke, ha a' patak olly természetű, hogy egyedül medre körül használható, hosszában 10 feudum; ha pedig a' partok oldalt is nagyobb térre használhatók, akkor mind hosszában, mind szelvében 8 feudum.

§. 60.

A' bánya-határjelelés' alkalmával könnyen megtörténhetik, hogy a' mezők közt olly térek támadnak felosztások közben, mellyek sem egy, sem más szomszéd' birtokához nem tartoznak; illy birtok kivüli tér határköznek mezőköznek (intercapedo camporum fodinalium Uiberscharr) hivatik. Valamint pedig 2dik Maximilian' Magyarországi Bányarendelésének (Ordinatio Montanistica Regni Hungariae a Maximiliano 2do Imperatore, et Rege. Maximiliansche Bergordnung) VI Czikke minden illyes mezőköznek elháromlását sürgeti: úgy ellenben ha támadása netalán elkerülhetlen volna, 's nem lenne nagyobb lét ölnél, akkor az ifjabb szomszéd közbirtokhoz rendeli azt törvényes Felkérés iránt csatoltatni.

§. 61.

Az e'kép törvényesen végbe vitt bánya-adomány tökélyes tulajdont szerez az Adományosra nézve, mellynél fogva azt bizton birhatja, mivelheti, használhatja, elidegenítheti, 's nála fogva minden bányászti törvényes kiváltságokkal ruháztatik-fel: csak az egyenes uradalom (Dominium directum) marad a' Felségnél. Valamint ézomban minden jogot, úgy a' bánya birtokosait is kötelességek követik; 's ezek között leg-

első az, hogy az e'ként nyert bányát a' törvény szerint művelje, 's ha a' bánya nem fekszik messze, három nap alatt; különben két hét alatt tartozik a' munkába fogni, 's azt olly séreányen folytatni, hogy 14 napig tartó munka szünet, kárhozatos következéseket szülhet: mert az illy heverő bányaművet akar ki el k é r h e t i (abmutungare, abmuthen); ha csak a' birtokosnak nincs szünetre birói engedelme. Ezen elkérés (abmutungatio) a' bánya dolgában hasonlít a' nemesi jószág' felkéréséhez, melly királyi jog' czíme alatt (Donatio titulo Juris Regii) történik.

Az előre bocsátottak után következnek e' helyt a' bányaművelésről szakasz; azomban még a' keresés' czíme alatt toldalékul meg kell említenem röviden: miképen kell a' feltalált ér' vonulási folytatását nyomozni, 's miben áll

**A z e r e k n e k , ' s r o s t o k n a k m u n k a k ö z t i
n y o m o z t a t á s a .**

§. 62.

A' feltalált érnek folytatott vonulását ki-nyomozni már nem kerül olly nagy fáradozásba; főkép ha kétféle vadfaj közt gyakran kiharapoz: ez Bányamérnökségi segedelemmel az elé-számolt módok szerint több ízbeli rések által megyen véghez, azért itt csak azt kell megjegyznem: hogy, ha valami távolságra változik a' hegynek függményi 's fekvényi kövezetje, azt ezentúl, mint félre vonultat, a' szomszéd hason kövezetű hegyben kell keresni.

Igy történik szinte a' munka közti keresés, hol majd véletlen jut a' bányász egy egészen ismeretlen érre, 's ennek vonulását a' szabad alatt nyomozza; vagy a' munkába vett érnek szomszédjára gyanakodva, szinte bányamérnökségi segedelemmel ég 's föld alatt törtet utána.

Né hogy végre a' Bányászoktól elbizottsággal vádoltassam; azt sem halgathatom-el említés nélkül: hogy az elészámolt szabások csupán vázát képezik a' keresési útmutatás' szüveteges alkadjának; melly a' nagy Természettől hegyalkatáskor elkövetett szabástalanságokhoz mérve, tömérdek kivételeket szenved, 's csupán hosszú tapasztalásból merithetők apróbb észrevételei,

Kacs k o v i c s L a j o s .

(Folytatása következik.)

3.

Magyar nyelven irt eredeti Oklevelek 's jeles Irományok XVI, és XVII dik századokból.

Hogy az 1827. esztendei Tud. Gyűjtemény' 4dik kötetében közlött régi magyar okleveleket és emlékezetes irásokat megbővíteni, és azoknak kiadását ollykor ollykor folytatni fogom, arról előbocsátott beszédemben 46. lapon egy kis homályos ígéretet tettem, mellyet ugyan ezen folyóírásunkban teljesitek, mert úgy gondolom, hogy nem kevesen találkoznak olvasóink közül, a' kik illy figyelemre méltó emlékeit a' nemzeti nyelvnek esmerni óhajtanák. Nem olvastuk-é figyelmetes észrevétellel azon gyönyörködtető Értekezést, melly a' Tud. Gyűjtemény' 1830. eszt. folyamatjának 12. kötetében Tek. Jankovics Miklós Ur által közöltetett? a' czél itt is az, a' mit ott érintettem, tudniillik: először, hogy megbizonyítsam, a' nyelvünk XVI. század' utolsó felében, és XVII. század' első szakaszában nem vala olly szűk, mint a' következő időben, sőt hazánkban az egyházi, polgári és vitéz Rendnél közönségesen gyako-

roltatott. Másodszor: nem csak dicséretes, de felette hasznos is, szükséges is, az ilyen magyar régiség' emlékeit felkeresni, és hiteles kútfőkből világosságra hozni: mert tagadhatatlan az; hogy azok a' honni nyelv' miveltetésére, csinosítására, bővülésére, és az Nemzet' történetének felvilágosítására segéd eszköznek vétethetnek. Ezen nyilvánvaló igazságnak következtetésében a' magyar tudós Társaság' bőkezű alapítója az Intézet' alaprajza' 4dik lapján elrendelik, hogy a' társaság szoros gondjait fordítsa a' magyar nyelv' hajdani nyomai' és régi emlékei' bárhol rejtelkedjenek, felkerestetésére, hogy a' magyar nyelv' formáit mind a' magányos szavakban, mind azok öszveköttetését az ön kebeléből és honni szokásokból kifejtse, felvilágosítsa" *). Valóban addig nem lehet a' magyar nyelv' történeti szakaszainak előadásába bémódsátkozni, még magyar nyelven írt régi oklevelek, és emlékezetes irományok, mellyek eredeti voltakban mái napiglan számtalan mennyiségben fentartattak, világosságra nem hozattatnak. Ha tehát mindegyik, a' ki efféle hiteles levelekkel bír, azokat közlené a' tudós világgal, valóban hazánk' történeti hézagjait bétölthetnénk, és a' nemzeti nyelv' tökéletesítését és gyarapítását előmozdítanánk.

Ezen második czélt csak akkor érhetjük-el, ha a' tudós Társaság' tagjain kívül, más is mindegyik, ki mivel bír, közre bótájtja. Illy indító okból tehát nem átallok egynehány jeles eredeti magyar leveleket, mellyek legközelebb Posony Vármegyét és Városát érdeklík, régi írás-szabá-

*) Én sokkal helyessebbnek itélem a' régi szokásban lévő szóllásokat megtartani, mintsem új szókat fundamentom nélkül önkényessen teremteni.

sait híven megtartván, saját okleveles gyűjteményemből, előadni:

I.

Zolgálatomat ajánlom Knek mint bizodalmas Uraimnak, Isten agion Knek kivanta iokath, mint jó szomszéd Uraimnak és Patronusumnak. Továbbá Kegielmeteknek ezt akarám tudására adnom, hogy ide minékünk Charlókeözben sok fogiatkozásink vannak, és im nem viselnek gondoth reiánk magunktúl, pedig elégtelenek vagiunk hozza, ha Kegielmetek valami segítséggel nem léssen, ugimint porbúl és leöveöszerszám-búl. Az Feiedelmunketh találnánk meg feleöle, de tudia K. hogy késedelmes az Eö Folséghe válaztia. Im mostis az mit irnak Komárombúl, specialiter oda kiultem Kegielmeteknek, hofi az pogáni Teöreöknek minémeö nagy diüheössége legyen eleniunk. Minap az mi kevés porth attak vólth, azth hofi felieöttek vólth ide az Bodaki feöldre, mind ráiok leöveöldeöztettem, ha csak kéth taraskom leszen vala, sem haióiók, sem magok el nem mennek vala. Azért kérem K. minth jó szomszéd Uraimath, K. ne hagian nála nékiul, seöth egiebb segítséggel is az szegéni feöldnek, merth mi magunktúl elégtelenek vagiunk. Az Urnak is, Pálffy Uramnak eö Nagisághának irtam feleöle, de talán keseö léssen. Alhéggh megh leleth az vásár, hanem Kegielmetekteúl minth szomszéd Urainktúl jó választh várunk. Datum ex Castello Sicoly 28. die Augusti anno 1596. Dnaonum Vestrar Servitor et Vicinus Wolff. Somogy de Karcha. m. p.

Prudentibus et Circumspectis Dominis Judici, et Juratis Civibus Civitatis Regiae Posonienę etc. Dominis et Amicis, Vicinisque observandissimis. (L. S.) Redditae 29. Aug. a. 1596.

Ezen levélnek írója Somogyi Farkas volt Csalóköznek Kapitánya, ki 100 lovas katonákkal a' Duna' mentében Vajkán alól fekvő Sülli helységben és kastélyban őrizte azon vidéket a' Török' berohanása ellen. Az ő kérelmére kölcsönözött Posony Városa 2 szakállost, egy hordó puskaport, 72 font óngolyóbst, egy golyóbis öntéshez való formát, és a' szakáloshoz tartozandó 3 kanótot, valamint a' levél' boritékján írott jegyzésből kitetszik: Auf dieser Schreiben hat man den 29. Aug. dem Somogy fürgeliehen zween Doppelhackcen, ein halb tunnen Pulver, 72 fl Pley, ein Kugel-Model, und drey Lunden oder Zündstrickh. De leginkább bizonyítja azt említett Somogyi Farkas Kapitánynak nyugtató írása, melly így szól:

II.

Én Somogy Farkas Karchay, száz Lovas katonának Hadnagya, és mostanában Callókeöznek Kapitánia adom mindenek tudására, hogy én az Nemes Posony Várasának Biráit, és a' Tanátsbéli Urakath találtam vólt levelem és bizonyos emberem által, hogy ennek az niomorúlth feöldnek tekénte Eö Kegy. állapatiát, és az Teö-reök pogiántúl való szüntelen való niomoruságokath, minth hogi megis fogiatkoztunk leöveő szerszámbúl, ugymint porbúl, és a' féle egiebb, szükségekbúl, eö Kegy. ezt megtekénthvén, hos-sánk való ió akaratiokbul, az én terekedesem-re és irasomra küildeöth Eö Kgy. kéth zaká-losth, kanotthal, és egy Tunna porth, ahoz 75 funth onath, és a' zakáloshoz formáth, hogy sziükséggh ideién szolgálion; hol Eö Kegy. ki-yánnak vissza kellessék nekik adnom; ennek bizonyisigára adom Eö Kegynek az én levelemetth, azth pechétemmel megh ereösítvén, hogy meg

adom a sakálosokat, és a melleth keőszeűneóm is Eö Kegynek, Istenvelünk. Datum ex Castello Sicoly 1-a die Septembris anno 1596. Generosar Dnaonum Vrar Servitor et Vicinus Idem, qui supra m. p. (L. S.)

III,

Zolgálatomnak utánna Kedteknek hértelenséggel kelletik megirnom. Ezen órában jewe Pálfy Miklós Uram Eö Nagysága' levele, kibén Eö Nagysága írja, hogy az Teüreök Tatárral egyetemben indulni akar, és hogy eleőszer Wáczot akaria megzállani, annakutánna, hogy rablástis akar mivelni; az Warmegyét kéri és inti is, hogy az mint Hazánkot zerettiwk, kézzen legywnk népwnkkel ugy, hogy mihelt paranchol, azonnal indulhassunk. Wgy wagyon, hogy Kedtek el wégezte wala az el múlt Gywlésünkben, hogy Kedtek minden két portátul egy gyalogot bochat, mostis ugyan arra emlékezteti Kedteket Pálfy Wram Eö Nagysága, és ugy wettem ezemben, hogy talám Gywlésnek is nem kellene róla lenni. De mindazonáltal kérem Kedteket, és intem is, hogy Kedtek kézéche népet mindgiarast, és Kedtek Gywlésbenis jeőjeön ez jeövendeő Kedre, az az 10. napjára ez hónapnak Zempzre. Pálfy Wramnak adzigh, azt hiszem, hogy más leveleis érkezik, és ott Kedtek az mit wégez, mindiárust indolhat az Kedtek' népe. Zolga Biró Wramtól ne wárja Kedtek az Gywlés hirtetést, mert azt tudgya Kedtek, hogy megholt, hanem ugyan ott az Gywlésben wálazzon Kedtek Zolga Birótis. Isten tartsa meg Kedteket. Datum in Galántha 7a die Mensis Decembris Anno Dni 1596. Franciscus Ezterhas manu ppria.

Kedteket felette igen kérem, hogy az Bay Wramnak szálló leveleth küldgyen, és az Posoni Captalanét is, mindiárást küldgie meg.

Prudentibus ac Circumspectis Dnis Judici Juratique Civibus Civitatis Regiae Posoniensis etc. Dominis et Amicis mihi observandissimis. Cito, citius, citissime. (L. S.)

Jegyzés. Ezen Levélben, melly által Eszterházy Ferencz Posony Vármegyének Al-Ispánya (azon híres Magy. Országai Palatinusnak Fraknói Gróf Eszterházy Miklósnak atyja) Posony' Városát 10. Decemb. tartandó közgyűlésre meghívja, előhozatik legközelebbi köz Gyűlésnek említése. Erről szükséges megjegyeznem, hogy Diószeghen Octob. 28. napján 1596 tartatván, abban elvégződött, hogy mindegyik Ur (Magnas) és Nemes készen tartsa magát a' Felkelésre, mert kötelességében fog állni, mihelyest az Ország' Fő Kapitánya kívánni, és az Al-Ispány jelenteni fogja, késedelem nélkül insurgálni, és hová a' szükség sürgetendi, oda indulni. Ezen személyes katonáskodáson felül az is határozott még, hogy a' zsoldért táborozó Gyalogságnak és Lovasságnak hadi hópénz jövő Novembebe is kifizetessék *), és a' végett, hogy a' zsoldot az Érsekújvári táborba vigyék, Biztosoknak kinevezettek Labody Pál, és Kémendy Lőrincz Urak, kiknek úti költség' fejében minden Lovastól. 35. és egyegy gyalogtól 25. pénz rendeltetett. Minekutánna nem sokára, ugymint 6. Decemberben Pálffy Miklós Posony Vgyének Fő-Ispánya; mint Ország' Főkapitánya Érsek-Új-

*) Ezen hadi Nép Posony Vgye által felállított, 20. Sept. 1596. Sellyén Alispány Eszterházy Ferencz által mustráltatott, és 1. Oct. az Érsekújvári táborba juttat.

várróla a Vármegyéhez bocsátott levelében a' Török és Tatár' fenyegető bérohanását jelentette volna, a' Vgye' Rendei 10. Decemb. Szenczen tartván a' Köz-Gyűlést, azt határozták meg, hogy szembetűnő szükségre nézve, minden adó alatt lévő 4. Portától 1. gyalog, vagy 8. portától 1. Lovas, 10. Curialis vagy Czímeres Nemesektől 1. gyalog, vagy húztól 1 Lovas, Posony Városa által pedig 2 Lovas egy egész hónapra felállitasson. A' Mustrálás Sellyére rendeltetett akkorra, midőn a' Fő-Ispánynak tetszeni fog. A' Levélben érintett Szolgabíró - Választás ugyan ebben a' Gyűlésben elővétetődött, és a' meghalt Szolgabíró Péchy János helyett, Hegyen lakozó Arady Bálint, és Vgye' Esküttje néhai Cheh Orbán helyett, Vág - Szerdahelyen lakó Máchédy Pál választatott. Végteére említette Alispány' Bay Urat is, a' ki szinte különös levél által köz Gyűlésre meghivatlatott : ez vólt Bay Mihály, Báthory Istvánnak, M. Ország' Birájának Déveni Várában és Uradalmában Igazgatója, kiről lásd Istvánfi Historia' 34. könyvét, 506. lapon.

IV.

Spectabilis et Magnifice Domine Affinis, mihi observandissime! Salutem et servitii nostri commendationem. Isten segítségéből ma akarván innett Bichei házunktól Cassa felé elindolnunk, Husvét napiára Ep-perijesre akarnánk menni, és addig Letavai és Arvai Várainkban dolgainkért egyneháni napot késsünk; akarám azért kegynek értésére adnom, hogy az Eö Feölséghe az mi kegyelmes Urunk és Királyunk értvén, hogy az szomszéd Országokban mindenwth Népet fogadnak, meg parancsolta minékwnk, hogy in omnem eventum, mint az Végbéliek, 's mint az Ország-túl rendöltetett Portáktul való Lovasok, és Szabad

Wárasoktól való Gialogok készen legyenek, melly dologról irtunk mind az Vármegyéknek, 's mind a' Szabad Wárasoknak; azért Kegydett requirál- liuk, és tisztunk szerint hadgiuk is Kegk, hogy Kegd az végbéliekkel készen legyen, és az Vár- megyéknél is sollicitállia Kegd az Lovasnak, és Wárasoknál az Gialogoknak való megszerzéséth, ugy hogy valamikor megirjuk Kegk, egy beö- csületes Urat rendölvén Kegd mellé, megmust- rálhassa eöket Kegd, mivel, hogy magunk az feöl feöldön való létwnk miatth, jelen nem le- hetwnk, az m'kor penig az mustrálás elvége- ződik, annak Legistromát és rendit, valahol léswnk, külgye meg Kegd nekünk; az Wára- soknak penig menni Gialogot köllessék adniok, ez includált iedzésbeöl megérthi Kegd: ezekben hogy Kegd fogiatkozás nékwl eliárion, Kegdet kérjuk és tisztunk szerint hagywk is Kegdnek; az Úr Isten éltesse sokáig is egészségben Kegdett, minden hozzá tartozókal egietemben. Datum in Arce nostra Byche 25. Martii Anno 1610. Spblis ac Magicae Dnaonis Vrae Servitor et Affinis be- nevolentissimus Comes Georgius Thürzo. m. p.

Je g y z é s. Ezen levélnek következésében Ko- lonits Sigfrid Fő Hadi Vezér, és Magy. ország^s Dunán innen lévő Részeinek Fő Kapitánya, ki- nek t. i. Gróf Thurzó György Nádor- Ispány Trencsén Vgyében fekvő Bitse várában 1610. Martius^s 25. napján költ levelében, mellyet most olvastunk, meghagyta, hogy a' Vármegyéknél Lovasságnak, és a' kir. Sz. Wárasoknál Gyalog- ságnak verbuálását sürgesse, 1610. Apr. 1. nap- ján Léva Várából küldött levelében parancsolta Poson Wárosának, hogy a' Gyalogságnak reá szabott számát mennél elébb kiállítsa. Maga a' Nádorispány Ur pedig Poson és Nagy-Szombath városokhoz Martius 24. napján irt levelében az

állítandó Gyalogoknak számát így állapította-meg: Posonnak 400. Nagy - Szombathnak 300. A' mi diplomaticai gyűjteményünk birja mind a' két levélnek eredetiből lemásolt hiteles párját, de mivel hogy latin nyelven van írva, most czélunk ellen volna, ha azokat itten közlenénk. Azomban a' Sz. kir. Városok : Poson, Nagy - Szombath, Sopron és Modor Apr. 14. napján tartván tanácskozásokat, a' Nádor-Ispánynak felterjesztették, hogy ezen szokatlan terhet viselni nem képesek nem is kötelesek: mert az előtte való 2 esztendőben, az elszenvedett nagy nyomorúságokon és közönséges adózásokon felyül, végzetlenül és eddig soha olly annyira-nem halmozott Taksákat lefizettek, és az idén is tőlök kívántatnak, a' faluiktól járó Lovasságot a' Vgyéknek kiállitják, az Ország' védelmezésére 's bátorságára való városi kőfalakat, bástyákat, kapukat és öröket jó karban magok költségeikkel tartják, sőt magok a' polgárok felfegyverkezve, a' városokat, mellyektől a' Haza' megmaradása 's boldogsága függ, személyesen őrzik. Még e' felírás nem jött kezéhez a' Nádorispánynak, a' ki akkor Kassa városába mulatott, midőn onnan 17. Apr. költ levele által a' Posoniaknál következendőképen sürgette a' gyalog katonáknak elő állítását:

V.

Prud. et Circ. Dni, Amici nobis observandi! Salütem et officii Nri paratam ac benevolam commendationem. Meghatjuk vala ennek-előtteis Kegyeteknek, hogy az el múltth Posony Giwlésben leöth Országgh végezése szerénth Kegyetek az bizonios számú gyalogoth el készé-élie, és készen tarchia, hogy az mire kívántatik mindgiár azt eleő alathassa. Minthogy pe-

niglen némelly szomszéd Országokból olly ártalmas hireink futamodtanak, kiknek tempestive, ha ellene állani nem igiekezwnk, féleő, hogy némellieknek hazánkra való igiekezetek, iobban iobban geryedezvén véletlen periculum benniünketh ne thallálion; annak okáérth méghis inthiwk Kegyket denuo auctoritate nra Palatinali, seöth hadgiukis, hogy ez mi levelünk látván, ugy visellien gondott reá, és úgy tarcha Kegytek készen Országunk² végezése szeréntt való bizonios számú gyalogith, hogy valamely órában és valamideön Kollnych és Jakusyth Uramék Eö Kegymek kivanniák és requirállíák Kegyket, mindgiárazth elleö áliassa, és megmustráltassa minden fogiatkozás és késedelem nélkül; annakutánna penigh Kegytek mihez tarchia magáth, Eö Felségéteöll, mitewlewnek, és ew Kegyteöll váryon. Ebben Kegytek keözeönségesen hazánknak hasznos dolgoth chelekezik, és az Ország^h vézésének is 's a' mi requisitionnak eleget teszen. In reliquo eadem feliciter valere desiderantes. Datum Cassoviae die 17. Mensis Aprilis Anno Dni 1610. Prud. et Circ. Do: Vrar Amicus benevolentissimus Comes Georgius Thurzo. m. p.

Prud. ae Circumsp. Dnis N. et N. Judici caeterisque Juratis Civibus Reg. et Lib. Cittis Posoniensis etc. Dominis Amicis nobis observandis (L. S.) psentatae 28. Apriiis 1610.

De a' fen nevezett Fő Hadivezér Kolonics Sigefrid is el nem múlászotta Érsek - Újvárról Apr. 27kén küldött levele által Poson Városát inteni, hogy a' reá szabott katonaság¹ számát a' mustráláshoz előállítsa:

VI.

Prud. et Circ. Dni et Amici nobis honorandi! Salutem et officii nri paratam commendationem pmissam. Az elmúlt napokban is megtaláltuk vala Kegyeket az Palatinus Urunk parancholattya mellett, hogy az melly bizonios számú Gialogotht keöllöt volna Kegyk fogadni az rendelés szerint az mostani ideönek és szwk-séghek mivolta szerint Orzágunk' öltalmára, azokat idején mustrához eleö állatta volna Kegyk, melly dolog felöl iöllehet mentette is Kegyk magát, elégtelennek lenni; mindazonáltal im úyobban az minémü parantsolattya érkezett Palatinus Urunknak (noha tudgiuk, hogy Eö Naghais az szerintt parantsolt Kegyknek) megis az mássát oda kewldeöttük Kegyknek. Intiwk azért Kegdett Eö Nagha Palatinus Urunk newével, hogy az megnevezett Gialogh Vytézleö népeth, az mint szám szerinth Kegynek parancsolva vagion, megfogadni, és mustrához eleö állani, azt imár nehallatsa Kegk, hanem az végezés szerintth késeycsé és állatsa mustrához Kegk, erreöl minket tudoseicson, és az eleötteök való Kapitánokról 's Vajdákröllys tudoseicson Kegk, mert mi az Palatinus Urunk parancsolatia szerintt az mustrálás dolgának Jakositth András Urammal gondgyát akaryuk vyselni, Kegktöl választ várunk. Istenéltesse Kegket. Datum Vyvary d. 27. April. anno 1610. Dnonum Vrar Amicus benevolentissimus S. a Kolonitth m. p. Prud. ac Circ. Dnis NN. Judici, Mgro Civium, Juratisq. Civib. ac toti Communitati Civium Cittis L. R. Posonien, Dnis Amicis nobis observ. Posonium (L. S.) Psert 2. May 1610.

Jegyzés: Minekutánna a' Palatinus Úr a' fent említett Felírásra Apr. 25én azt a' választ

adta volna, hogy a' négy könyörgő Városoknak a' hadi népnek állítását el nem engedheti, hanem az módjáról, számáról és tartásáról teendő végezést Kolonits Sigefridre az Ország' Dunán innen lévő Részeinek Fő-Kapitányára bizta, de az újokban reájok vetett Taksának elengedése iránt magát Eö királyi Felségénél közben vetette légyen; azért a' nevezett Fő-Hadi Vezér következendő levelet botsájtott Poson és Nagy-Szombat' Városaihoz:

VII.

Prud. ac Circ. Dni, et Amici nobis observ. Salutem et Officiorum nrora paratam commendationem. Ennek eleötteis admoneáltuk Kegket Király Urunk Eö Feölsége kegyelmes paranchollattia szerintt, azonképen Palatinus Ur eö Nagysága sok rendbéli parancsolattióból, hogy az Kegtekre vettett és rendöltetett Gialogokval zám szerinth készen lett volna, és mustrához ideyén állatta volna Kegtek, kyreöl mind az ideig, az mint mentette Kegk zegéni és fogiatkozott állapatiával magáth, mindeneket tutára adván, mind eö Feölségének, és Palatinus Urunknakys, eléggéis mentettwk Kegket, de egiébb válaszuk nem ieött, lattia Isten ennél, hanem hogy Országunknak és Hazánknek szwkséges dolgaiban meg keöll Kegknek is eröltetni magáth. Mint hogy penig újjobb ereös paranchollatokys érkeztenek Kegknek eö Feölsége newével, azon képpen Palatinus Urunk newével hadgyuk és parancholluk, hogy tovább az Gialogok eleöállatássát semmi okval ne hallassa, hanem ez leveölünk látván, menteöl iobban lehet, és hamarább mustrához állassa Kegk, és minket mindigárást minden dologról certificálion. De caetero easdem bene valere optamus. Datum in Vyvár

die 3. Junii anno 1610. earund. Ducum V. Amicus benevolent. S. a Kolonitsch m. p.

Prud. ac Circ. Dnis NN. Judici, Mgro Civium, Juratisque Civibus ac toti Communitati Civium Civitatis Lib. Reg. Posenien. etc. Dnis et Amicis nobis observ. Ponium (L. S.) pstatæ 6. Junii 1610.

VIII.

Prud. ac Circ. D. et Amici nobis observandissimi! Salutem et servitii nri paratam commendationem. Az kegielmetek mentségét a' Gialogoknak megfogadása feleöl megértetem ujjobban, de azt, az mint ez eleöttis megirtuk Kegnek, jóll tudgia Kegk, hogy mi teölünk az engedelem Király Urunk Eö Felsége hyre néikwl nem lehet, hanem mégis Eö Felségét és Palatinus Urunkat talállia meg Kegk, én is az, mennél iobban lehatt, Kegk mellett zeretettel irok, és mindenképen mentem kegyelmeteket. De hogy mégis úyobban Kegkis megértse az Eö Felséghe parancholattiát, im az mássát ismég oda kwledeottwk Kegk, azért Kegk ne hallazza, hanem ideyén talállia meg Eö Feölségét és Palatinus Urunkatis, elhittuk, hogy mind Eö Feölsége és Palatinus Urunkis bevezey az Kegk mentségét, és megkeönnyebbetty Kegket, de nekwnk hyvatalunkban mindazonáltal procedálnunk keöll. Quod reliquum est, eadem bene valere optamus. Datum ex Arce nostra Leva die 11. Junii anno 1610. earund. Dnum Vrar Amicus benevolent. S. a Kolonitsch m. p.

Prud. ac Circ. Dnis NN. Judicibus, Magistris Civium, Consulibus, et Nunciis universar. Lib. ac Reg. Civitatum signanter Posenien et Tyrnavien simul vel divisim constitutis, etc. Dnis et Amicis nobis observand. (L. S.)

IX.

Prud. ac Circ. Dni, etc. Immár régtől fogván sollicitálom Kegket az Gialogoknak megtartássa és mustrához állatássa felleől, mellett ez ideig mind elmulatott sok Excusatiokval Kegk, jóllehet mys eleget excusáltuk Kegket, de semit sem efficiálhattunk, hanem Király Urunk Eö Feölsége mostis azt paranchollia, hogy az 400. Gialogot, a' mitt Kegdre rendelték, minden okvetetlen megtarcha Kegk, az mint az eö Feölsége parancholattianak az mássából beövebben megértheti Keg. Minek okáért Kegket intyük mégis, seöt mind az Eö Feölsége Király Urunk parancholattiából, mind penig Palatinus Urunk nevévelis hadgyuk és parancholliuk Kegknek, hogy minden késedelmes excusatio nélkwl az meg nevezeth gialogokat zám szerintt eleö állással, és megmustráltassa Kegk, mert immár az Vármegyék mind meg mustráltanak, kevés vagion hátra. Ezben Kegk, az mint az Eö Felsége' haragiátt elakarja távoztatni, egiebett ne chelekedgiek. Választ várunk Kegktől. In reliquo eadem bene et feliciter valere optamus. Ex Úyvár d. 17. Junii anno 1610. Ear. Dnaonum Vest. Amicus benevolent. S. a Kolonitsch. m. p.

Prud. ac Circumsp. Dnis N. N. Judici, Magistro Civium, Juratisq. Civibus, ac toti Communitati Civitatis Lib. Reg. Posonien, Dnis et Amicis nobis observant. Posonium (L. S.) ps. 18. Junii 1610.

J e g y z é s. A' fen nevezett 4. Városok által Eö Felségének Junius' 21én benyújtott új esedezésére olly királyi Válasz adatott 29. Jul. hogy a' könyörgő Városok kötelesek ugyan tovább is a' Haza védelmére a' gyalogkatonákat előállítani, de az állításnak és tartásnak módjá-

ról a' Hadi Fő Kapitányokkal meg egyezhetnek. Melly egyezésnek következtében Poson Városa, minekutánna az előtt 11 hónaptól fogva maga tulajdon költségével a' Város' őrzésére fogadott bizonyos számú kapusokat (Portarios) óröket (vigiles) ágyúsokat (magistros bombardarum) és száz puskasokat (sclopetarios, Muskatier) tartott, és ezeknek az utólsóknak hónapanként 420 magy. for. és így 11 hónap alatt 5000. magy. forintokon felül menő zsoldot kifizetett volna, 200. Gyalog katonát felállított.

X.

Pruden. ac Circumsp. Dni, Amici, et Vicini nobis observ. Salutem et officii nri paratam commendationem. Ezt akaránk Kegnek tudtára adni, hogy az Kegk fogadott Vaydáia Sárkeözy András yeött vala ide hozzánk, panazolkodik azon, hogy Kegk nem akarna egy fél hoó pénz-nél teöben nekik adattni, az Vármegyék pedig és egiébb Városok mindeneött meg adták az egy hoópénzt; tudia pedig aztys Kegk, hogy Palatinus Urunk mi reánk bizta az Ország fogadott népének gondviselését. Azért Kegket intyuk, és Palatinus Urunk nevével hadgyukis Kegnek, hogy az egy hoópénzt, az mint az Vármegyék, és teöb Városok megadgiák, Kegkis meg adgia, hogy icövendeöben nagjobb káratt ne vallia Kegk. Ezben egiebet ne chelekedgiek Kegk. Datum ex Arce nostra Weöreöskeö die 26. May anno 1611. Earund. Dnaonum Vrar Amicus et Vicinus benevolent. Pálffy István m. p.,

Prud. ac Circums. Dnis N. N. Judici, Magistro Civium, Juratisq. Civibus, ac toti Communitati Civium Cittis Lib. Reg. Posonien etc. Dnis et Amicis nobis honorandis (L. S.) Exhib. 27. May 1611.

Jegyzés. Az a' hadi népnek osztálya, melyet Poson Városa állított, 1611. eszt. Tisza' vidékén a' felzendült Hajduk ellen katonáskodott. Melly felzendülésről Nádor Ispány Gróf Thurzo György 22. Juniusb. Eperjesről írt levelében ezeket mondja: „Effrenis siquidem Hajdonum omnia
 „pro libitu impune patrandi licentia in tantum
 „jam excrevit, ut devastatis potiore ex parte
 „ultra Tibiscanis Regni Partibus, nihil magis
 „desiderent, quam superato Tibisco hasce quo-
 „que Superiores cum caeteris Regni Partibus
 „hostiliter pope invadere et infestare, quibus
 „nisi tempestive obviam fuerit itum, quomodo
 „tuti permanere quiremus, Dnaonibus Vris ju-
 „dicandum relinquimus”. És ismét 26. Junius-
 ban Kassáról ugyan a' Posoniakhoz küldött leve-
 lében így fejezi ki magát: „Sicquē hactenus
 „potentissimis hostibus Gens Hungarica toto
 „Orbe celebrata resistere nixa est: quidni con-
 „tra Haydones, servile genus hominum, ex
 „Subditis et ministris Dominorum et Nobilium
 „collectos, ne Servi nostri nobis dominantur,
 „insurgere, injurias partibus praesertim ultra
 „tibiscanis Suae Mattis fidelibus illatas vindica-
 „re, impetus propulsare, jngumque eorum ex-
 „cutere debeamus”. Ő Felsége II. Mátyás Király
 pedig illy említést tesz róla a' Poson Városához
 Julius 29én Prágából küldött parantsolatjában:
 „Optime Vobis constat, qualiter ex paterna
 „plane cura et affectione nostra, qua Regnum
 „hoc nrum Hungariae semper prosequimur, moti
 „benigne nos super eo resolvimus, ut contra re-
 „fractarios et tumultuarios, pacemque publicam
 „identidem perturbantes Haydones in Partibus
 „Regni nostri superioribus, pro publico commo-
 „do et tranquilla finaque totius Regni perman-
 „sione, militaris expeditio susciperetur; cujus

„prosecutio prosperos hactenus habens succes-
 „sus, speramus etiam de caetero, eandem ex-
 „peditionem cum accessione victoriarum et trium-
 „phorum majora in dies incrementa sumturam,
 „ac brevi optatissimum finem et affectum sorti-
 „turam”. Továbbá rendel, hogy a' táborozó hadi
 népnek egy hónapi zsold kifizetessék. Ezen ok-
 levelekből azt is tanuljuk, hogy a' Felső Magyar
 Országi valamennyi Urak és Nemesek személyes-
 sen katonáskodtak a' pártütő Hajduk ellen, a' Vá-
 rosok pedig nem csak gyalogságot állítottak fel,
 de nagy számú lovakat is az ágyúknak, és
 egyéb hadi eszközöknek táborba való szállítá-
 sára adtak.

Ezekhez az oklevelekhez tódaiéku! rekesz-
 tem Morocz Farkasnak T. N. Poson Vgye Alis-
 pányának magyar levelét, melly Hazánk' köz
 ügye' dolgában 1624. Aug. 13án iratott. Koháry
 Péter Érsekújvári Főkapitány Poson Vgye' kö-
 zönségének jelentvén, hogy a' Törökök a' Boszniai
 Bassa' vezérlése alatt nagy hadi készüléttel el-
 érkeztek Buda Városához, és tartván tőle, hogy
 haddal jönnek Hazánkra, ezen fenyegető ve-
 szedelem' eltávoztatására, személyes Insurrectiót
 hirdettetni kívánt, az Alispány tehát a' végett 1624
 Aug. 17én a' Szenczen tartandó közgyűlést Poson
 Városának következőképen tudtára adja:

XI.

Prudentes ac Circsp. Dni, Dni, Amici et
 Vicini mihi observand. Servitiorum meorum
 commendationem. Tudom, Szolga Biró Uram
 sem mulattia el, hanem ex Offo meg hirdeti
 Kegknek, de magamis occasiom adattván az le-
 vél elküldésben, akarám értésére adni Kegknek,
 hogy ad 17. diem psentis mensis Gyxlést hir-
 dettetek Szemptzre. Oka az, Kohári Uram azt

irja az Vármegyének, hogy az Boznai Passa is már Budához érkezett hadával, minden tábori ezkeözeökkal készen vannak, és bizonios, hogy ennyi eözwegywltt pogánság semmi nélkül el nem oszol; kéri azért Eö Nagysága az Vármegyét, hogy viritim insurgáljanak. Palatinus Uram Eö Nagysága levele penig késébben érkezvén, azt contineálja, hogy az 1609. esztendőbéli Constitutio és 65. art. szerént expedialjon az Vármegye Lovast. Kegkis azért bizonyos atyafiait botsássa be az Gywlésben. Annak feleötte kérem Kegket, az Devéni Tisztartóknak is ezen Gywlés' napiatt izenné meg Kk. Éltesse Isten Kket jó egészségben. Datum in Beketfalwa 13a Augusti, anno 1624. Prud. ac Circumsp. Dnaonum Vrar Servitor, Amicus et Vicinus Wolffgangus Morocz. m. p. Prud. ac Circumsp. Dnis, Dnis Judici, Magistro Civium, caeterisq. Juratis Civibus Lib. Reg. Civitatis Posonien. etc. Dnis, Amicis, et Vicinis obs. (L. S.)

Ezen egynéhány hivatalos levelekből kiteszik, melly nevezetes és fontos a' hazai történetek' felvilágosítására és ismertetésére szolgáló datumok foglaltatnak az ilyen régi Irományokban, mellyeknek ha továbbis helyet fog engedni a' Redactio e' folyó irásunkban, azokat több ízben közleni el nem múlasztom.

Gyurikovits György,

4.

Magyar alvitézek hőstettei az újabb üdöszakban. (Folytatás).

101. Mile István.

1805diki hadévben Godroipónál a' Piave folyón általtört a' Francia, és a' várost, hol több hadi tár volt lerakva, váratlan meglepő rohanásával elfoglalni törekedett. A' város alatt állott a' 9dik most Báró Frimont nevét viselő huszár Ezered egy osztálya, Báró Badák Ór-nagy kormányja alatt. Ezen derék főtiszt nem gondolván az ellenség nagy erejével, felbátorítja huszárjait, rohandalt fúvat, és olly bátor elszánt erővel dőlt a' kőfal keménységű gyalog ellenség sorára, hogy ez kéntelen volt előre nyomultában megállapodni, és az ajánlott csatát elfogadni. Mile István altiszt, mint már több ízben jeles, a' veszélyt, 's halált nem rettegő, katona volt az első a' gyalogság ellen rohanók közt. Generál V. ki a' Francia sereget vezérlé, a' homlok rend előtt volt, Mile ez ellen iramlott, önmaga a' Generál, 's többen védelmére hozzá sietett francziák, ellenében szegezték ugyan magokat Mile rohanásának, sebet is kapott a' huszár fejére, de ez szét szórván a' Generált védlőket, a' csekélyebb diadalmat megvetve, egyedül a' nevezetesebb után esdeklett, több csapásokat osztott a' Generál ellen, ez elmellőzte ugyan azokat mind addig|mig a' lova el nem vadulva, nyugottan engedelmeskedett, de midőn ez megrémülve ágaskodni kezdé, Mile üdőt nyert egy olly jól arányzott csapással a' Generál odalához jutni, hogy ez eljajdulva dőlt le lováról, szörnyen halva terült a' földre; az uratlan ló a'

franciák sorára rohant, utánna a' huszárok. Most kezdődött az öszvekevert kéz-tusa, halál, seb egyenlőn osztatott a' viaskodók között, míg végre Főherczeg Károly a' csata színre érkezé-vel a' huszárok egészen megnyomták az ellen-séget; e' széjjel szórva futott a' Piaue felé, a' melyen által csak kevesen szabadulhattak meg, a' többi vagy lekonzoltatott, vagy fogságra esett. Mile Istvánt, kinek viseletét érdeme szerint a' Főherczeg értésére adta az őrnagy, magához hivatta a' Hadivezér, tulajdon orvosá-
val kötetette bé sebeit, méltó jutalmaztatását tudtára is adta. Mile a' kórházban feküdt, midőn az arany érdem melypénzt a' hős melyére függeszték.

Ezen derék huszárnak már több ízben sze-rencsége volt a' vérmezőn érdemeket szerezni. Montebaldo hegyén tudniillik, midőn Alvinczy vezérlése alatt, a' magyar sereg nagy áldozatokkal megmászta az iszonyú tetőt, Mile István is a' kevés késérei közt volt a' vezérnek, kik a' lóról leszállva, gyalog mentek a' hegyre. A' hegy girinczén öszvegyűlt ellenség megszorodva bátran fogadta a' győzőket apró fegyver, és ágyú tüzet szórt reájok, kik kinem állhatván a' tetemes erőt, öszvezavardva nyomultak le a' hegyről. Alvinczy elszakadva népétől, egész éjjel, csupán Mile oltalmával, bojgott a' hegyek között, míg végre hajnalkor a' sereghöz ért Alvinczy azon kívül hogy megajándékozta a' huszárt, pártfogását minden alkalomban ígérte, de a' szerény hős utánna soha sem esdeklelt. — Az 1809diki hadévben pedig Conigliánonál János Főherczeg, Bárá Frimont hadivezérrel vizsgálódás véget a' francziák felállításához, egyedül Mile István altiszt, és 30 huszártól késértve, ally kö-

zel ment, hogy a' felzúdult ellenség már egészen elnyomta, körülvette a' Főherceget, de Mile István, 's huszárai olly vitézül védelemeztek a' Főherceget, hogy ezt nem csak megtalalmazhatták, hanem az ellenséget vissza is verték. Mile most is megkülömböztette magát a' szeretett Főherceg, és. Hadivezér előtt, a' bátrak közt kitündöklött vitézségével. Jutalmatlanul nem is maradt a' hőstett, mert Mile István káplárból hadnagyá lett. Ezen tiszt ki 32, esztendei hadi szolgálatja alatt olly gyakorta bizonyosságát adta bátorszívének vitéz erejének, most 61 esztendő, mint nyugalomban lépett Főhadnagy Nagyváradon él.

102. Kis János.

Martzius 40kén 1814. történt, hogy az ellenséges francziák Pont d'aingtól Bourgen brese felé — hol Báró Simonyi ezredes kormánya alatt egy szaguldo seregecske állott, ehez volt számítva az akkori Blankenstein, most Würtembergi Király 6. Huszár ezerejétől egy század is — észrevételten előre nyomult k. Báró Simonyi útjának tovább folytatása bátorságosítása végett húsz lovasból állott vizsgálódó csoportot Pont felé előre küldött. Alig hogy 2 óra járásnyira Bourgtól előbb halada az előcsoport véletlenül az ellenségre bukott, az ellenség erősebb minden késedelem nélkül megtámadta a' gyengébb huszárokat, kik látván a' náloknál sokkal is nagyobb erőt, hátrálni kezdettek, de már nyakokon volt a' sebesen rohanó Franczia. Sütő János káplár a' Blankensteinnoktól az útarokot lovával által ugratni szándékozván, belérogzott, 's elfogatott. Kis János közhuszár látván a' Káplár veszedelmét, azt megszabadítani eltökélette. Felbátorítja a' mellette lovagló

kat, egy hangos kurjantásra hirtelen vissza fordulnak, a' francziák közé csapnak. Kis leszúr egy tisztet lováról, felsegíti arra Sütőt, még egyszer öszvevagdalkozva az ellenséggel, azt annyira vissza nyomják, hogy azt valamennyire nyakokról lerázhatták, és így a' nélkül, hogy közüllök egy is elveszne, sokan megsebesítve ugyan a' szaguldó sereg csoporthoz vissza tértek, az ellenség közeledését Báró Simonyinak tudtára adhatták, ki így még jókor rendelkezéseit megtehetvén, nem készületlenül fogadhatta az ellenséget. Kis János bátorsága jutalmul ezüst erdemjelt nyert.

103. Bordás Péter.

1814. Februar. 28kán Nánásy Főhadnagy kőrmánya alatt 2 szakaszt huszár a' 6dik ezere dtől Loans, és Chalons közt lévő úton állott, részszerént hogy a' hátrább táborozó elővédsereget (avantgard) oltalmazza, résszerént pedig, hogy a' távolabb tanyázó Báró Scheither hadivezér kiküldött seregtestével (detachirtes corps) az együtfüggést menten tarthassa. Az ellenség nyeresége ezen együtfüggés elbontásában állott, azért is nagy számú gyalog, és lovas osztályokat küldött az említett útra Nánásy Főhadnagy szakasztjai hátamegé. Észrevette ugyan az elővéd sereg kormányozója az ellenség szándékát, tett is rendelkezéseket annak meggátolására, de Nánásyt szükséges volt az ellenség közeledéséről tudósítani, nehogy az ellenség közte, és az elővéd közt lévő útat elfoglalja, és a' Főhadnagyot minden legényével elfogja. Ki lett volna ezen üzenet általvitelére alkalmasabb, mint az, ki már több ízben, több veszélyes környúlállások közt soha el nem veszté lelke tehetőségét, kinck találmányos elméje munkaságát

testi ereje, személyes bátorsága is elősegíté. E volt Bordás Péter az említett huszár ezerehdől, ő az első felszólításra magára válalta a' nehéz útat. Alig is nyargalt negyedrészt órányira, midőn a' fűzesben elrejtett ellenséges gyalogságra reá lőtt. Megrezzent ugyan az első szempillantatra a' hős huszár, de csak hamar eszében jutván Nánásy veszélyben forgó két szakasztja, inkább meghalni, mint szándékától elállani eltökélette. Újra sarkantyúban vevén azért jó lovat, a' sűrű golyózáporközt átvágva szerencsésen elért a' két szakaszhoz, és a' jelenvaló veszélyt a' Főhadnagynak tudtára adta. Itt alig ülhetek lóra a' huszárok, már nyakukon volt a' francia, pedig Nánásy sokkal gyengébb volt mintsem ő szemben szálhatott volna a' sokkal nagyobb erővel, be nem várta tehát az ellenséget, hanem jórendben visszahúzta magát, hogy ezt annál bátorosabban tellyesíthesse, hátvédelmére egynéhány huszárt rendelt, ezek közt volt Bordás Péter is. Ezen maroknyi nép olly álhatatosággal takarta a' Főhadnagy útját, hogy ez nem csak mentve volt az elnyomástól, hanem még a' fenyegető veszély ellenére is, a' vakmerőbb hozzá közelgető ellenséggel meg is vagdalkozott. Bordás valamint mindenkor, úgy e'kor is többeli bizonyosságát adta bátorságának. Ő volt az, ki az ellenséget vezető főtisztet halálra vágta, és több veszélyben forgó bajtársait megszabadította.

Bordás Péter ezen nap több ízben nyilváná tett jelesége megjutalmaztatására az ezüst melypénzt elnyerte. Ő már az előtt más alkalmatosságokban példás vitézséggel harczolt a' halálmezőn. Az Orosz hadévben tudniillik 1812ben, midőn már Novemb. 1. Visoki litewskinél a' francia nagy sereg végső elnyomására Varsó

felé nyomult a' győzelmes Orosz, ott kemény tusára került a' dolog, a' magyar huszárok, és az Orosz lovaság között. Egy erős pulk Kozák, a' mellyet hátrább még 800nál több lovas segítségül követett, megtámadta a' 6dik huszár Ezered védőrizeten lévő Iső Őrnagy osztályát. Ez oltalmazta ugyan magát, hogy csak egy vitéz seregtől kitelhetett; de mivel a' mindég nagyobbodó erő a' végelnyomással fenyegette, kénytelen volt lépcsőnként szüntelen verekedve hátrább, meg hátrább vonulni, még végre egy szorúlathoz ért. Itt már iszonyú lett a' veszély, résszerént mivel a' hely szűke a' hátrább mozgást akadályoztatta, résszerént mivel már gyalog puskázók közelgettek a' csataszínhez. A' veszedelmet el nem kerüli az osztály, ha csak Borda Péter, kinek a' szorúlat torkánál lévő hidon lovát alólla ellőtték, gyalog maradva a' híd padolatjából a' deszkát fel nem feszegetné, 's így a' kozákok rohanásának gátot nem vetne. Borda s, cselekedetének szép sikerét látván, még jobban neki bátorodott, vállán csüggő rövid puskájából tüzelt, és azokat, kik a' hídhoz közeledni mérészlettek, lelövöldözgette. Így a' huszár osztály bátran folytatta útját, Borda s-nak lovat küldvén, ezen derék katonát is magával vihette.

104. Csernó János.

Podubnienél 1812. August. 13kán megnyomta az Orosz lovaság a' 6dik huszár ezereket, többeket elfogtak a' kozákok a' szétszórtak közül. Csernó János megmenekedve látta, hogy a' durva ellenség az elfogott, lefegyverezett magyarokkal görömbán banna, elkeseredve elszánta magát, inkább elveszni, mint az olly dísztelenséget büntetlen hagyni. Sarkantyú-

ban vette tehát megfordított lovát, és olly vilám sebeséggel rohant a' kozákokra, kik a' huszárokat kötözve a' földön hurczolták, hogy ezek, az illy váratlan mérész megtámadás által megrettenve, az elfogott huszárokat szabadon bocsájták. Csernó ezzel még nem volt megelégedve, hanem bevágott a' zavarban jött kozákok közé, kettőt megsebesített, nagyobb kárt is okozott volna közöttök, ha egy dzida szúrás által a' további verekedésre alkalmatlan nem lett. Ezen vitéz huszár, ki már más hadévekben is próbáját adta bátor szívének, ezüst érdem melynpenzt nyert.

105. Kis István.

1812. Sept. 29kén a' 6 huszár ezeređ első őrnagy osztályának 2dik százada, az Oroszok ellen elővédőrizeten állott. Két pulk kozák még hajnalhasadta előtt megtámadta az egyes öröket, és azokat a' segéd szakasztokhoz nyomta. Itt készen várta ugyan az őrtiszt az ellenséget, vele öszve is vagdalkozott, de a' nagyobb erőnek engedni kéntelen, hátrább vonult. Wolf Kapitány, ki századának felével tartalékban hátrább állott, hallotta a' csatazajt, lóra ült egynehány huszárokkal, tudakozódás végett a' zaj után lovaglott. De alig nyargalt egynehány száz lépésnyire, már a' kozákok előtte termettek, kik iszonyú hurah orditással a' kapitányra rohantak, a' magát hatalmasan védlőt dzidával ledöfték a' lórul, így jártak a' többi huszárok is az ellenség kezébe estek. Egy a' veszélyből megszabadult huszár lóhalálában nyargalt vissza, a' Kapitány balesvét a' többinek tudtokra adta.

Kis István őrmester, ki az Asperni di-cső győzedelemnél bebizonyított vitézségéért, már ezüst érdem jelt viselt bátor mellyen: „kí-

nek szíve van utánna m' kiáltással lóra kapott, sebes vágatva a' kapitány segedelmére iramlott, utánna mint az özönvíz, a' többi huszárok is, bé is érték a' nagy csoport kozák se- reget, és nem olvasván azok számát: „Rajta magyar, kit a' vitézvér melegít” bátorító kiáltással, hol legsűrűbb volt a' kozák gyülevék, oda vágott. Megrémlett az ellenség, széthontakozva szabadon bocsájták a' Kapitányt, szabadon a' huszárokat, és az elfogott lovakat, megfutamodtanak. Már diadalmason ment vissza a' huszárság előbbeni álása helyére, midőn a' megszaladt kozákok résszerént megszaporodván, résszerént a' huszárok csekély számát látván, vissza fordultak. Ezt észrevette Wolf Kapitány az előbbenihez hasonló szerencsét remélve, kész volt a' kozákok rohanatát elfogadni; de az álhatatlan harczszerencse nem mosolgott többé. A' sok kozák szétdúlta a' maroknyi huszárságot, kik vitézül küszködve, egynéhányan a' sebebe esett kapitánnyal alig szabadulhattak meg. Kis István őrmester fogságban esett.

Midőn az Orosz sereg 1813ban az ausztriaival öszvekapcsolódott, Kis őrmester is vissza tért a' hadifogságból. Nem volt többé kapitánnya életben, vett sebe sullyában meghalt; de éltek még több bizonyágai vitézségének, kik az őrmester megjutalmaztatásán fáradoztak is, de az a'kori háborgós környülményekben meg nem történhetett. A' valódi hadierény megvet minden mellésleges jutalmazásokat, önmagában érzi tellyes erejét, mit akár minő nagy áldozatokkal tett, hazájáért teszi, a' mellynek javára nem tehetünk semmit felesleg, a' mit csak teszünk, mind kötelességünk. Kis István sem volt azért elkedvetlenedve, hogy a' mult Orosz hádevben jutalmazatlan maradt vitéz

tette, ellenben nyugtalanul várta a' kiütni fenyegető franczia háborút, mellyben derékségét újra tündöklővé teheti, volt is alkalma, mert midőn:

Januar. 23kán 1814. a' francz földön Chalonsnál a' gradiskai határórzó ezereedtől egy osztály, és a' 6. huszár ezereedtől egy század a' Saon hidja védelmére volt felállitva, túl a' folyón is egy védőr a' lioní úton. Délfelé egyszerre mint egy 1500 gyalog, és lovasból állott ellenséges sereg két ágyúval, takarva a' sűrű kertfalak által, olly hirtelen ott termett a' Saon hidjánál, hogy a' túlparton volt védőr elszakasztva a' többitől, veszélyben forgott. Kis István ez alkalmat találta legszebbnek bátor szívűsége megmutatására. Mellé szállitván hat huszárt, kiknek bátorságokban, testi erejekben bizott, és bár kartács golyókat hányt is ellenek az ellenség, de mégis bevágott a' híd elejét már elfoglalta ellenség előcsoportjaiba, azokat megtolta, és mind addig távolatban tartotta, még csak az elzárt védőr verekedve, népet veszve ugyan, de még is a' sereghez csatolhatta magát. Kis István őrmester is sebet kapott ezen tusában, de szép érdeme, arany melypénzel jutalmaztatott meg. —

106. Köry Sándor.

1813. Oktob. 21. Weimar vidékén táborozott a' 6 Huszár ezered. Másnap 1 szakaszt Groszberingen felé Ná n á s y főhadnagy kormánya alatt védőrizetre ment. Délután 3 óra tájban csatazaj hallatott a' távolban, annak oka kifürkészésére Köry Sándor káplárt előre küldötte 4 huszárral. Ezek figyelmezve bécértek egy erdőbe, a' zaj megszűnt, de a' káplár csak tovább halladott, midőn végre egy mellesleges

ösvényen észre vett egy ellenséges eskortot több hadi foglyokkal Weimár felé menni. A' káplár vesztég maradt, míg az eskort tovább halladott, e'kor kiáltozással, kard csattogással olly rémitő zajt csinált kirohánva az ösvényre, hogy az ellenség nagy erőt utánna jönni vélve, megfutamodott, a' fogottakat szabadon bocsátja, de ezen kívül a' szaladók közül is négyet elcsipett K ö r y, 's így diadalmasan tért vissza főhadnagyához.

Alig múlt ezen említett eset után egy pár óra, Nánásy szakaszát nagy robajjal megtámadta az ellenség. A' huszárok szemben száltak a' nagy erővel, de megverve hátrálni kénytelenek voltak, Nánásy főhadnagy lova egy árkot átugrásában elbukott, minden kétségkívül az ellenség hatalmába esett volna, ha K ö r y káplár még jókor ott nem terem, a' főhadnagy ellen törekedőket erős karjával, sebet osztó kardvágásával mind addig feltartóztatja, míg csak a' főtiszt felugródván, lovát is felsegíti, nyeregbe nem ült. K ö r y S á n d o r több rendbeli bator tette ezüst melypénzel jutalmaztatott meg.

107. P u s z t a y S á m u e l.

Azon győzelmes megtámadásnál, melyet Novemb. havában 1812. B á r ó S c h e i t e r ezredes a' Busanynál Litvaniában táborozó kozákok ellen végbe vitt, P u s z t a y S á m u e l káplárnak, a' 6. huszár ezereedtől, alkalma volt a' már több ízben nyilváná tett vitézsége új példáját adni. Az alatt tudniillik, míg B á r ó S c h e i t e r éjjel támadása módját rendelgetné, tudositás érkeze, hogy a' kozák tábor mozgásban lenne, és az ezredes seregét készen várná. Az ezredes gondja volt tehát, nehogy ezen jól elintézett plán sikeretlen légyen, hasznos készületeket

tenni, ő seregével homlokban, és oldalt megtámadta ugyan a' kozák tábornok; de ön oldala védelmére Pusztay Sámuel káplárt egy osztályék huszárral hátra hagyta. A' kozákok vélekedések szerént gondatlanul előre rohanó ezredes kelepczében csalni igyekeztek, mert megfutamodtak, hogy így az utánok iramlókat hátulról egy cselben oldalt maradt csoportal zavarba hozhassák. Be is akarta kanyarítani ezen oldalgó csoport az ezredessel előre nyomulókat, a' megfutamodott kozákokat üzőbe vevőket; de Pusztay még jókor elállotta útját, bár gyengébb volt is az oroszoknál, még is bizván huszársjai ügyeségeiben, minden késedelem nélkül nehogy elárulja öngyengeségét, megütközik, és azokat útjokban nem csak feltartóztatja, hanem széjjel is veri, és tizenkettőt elfog közülök. Most már a' színlésből megfutamodott kozákok meglévén fosztva a' remélt segítségtől, valóságos szaladásnak eredtek, kiket az ezredes tudván hátát bátorságban, minden akadály nélkül üzte kergette, 400nál többet elfogott, sokat levagdalt, 's a' többit egészen széjjel szórta.

Pusztay Sámuel ezen mostani alkalommal szerzett érdemei megjutalmaztatására ezüst melypénzt nyert.

108. Kövesdy János.

Augustus utólján 1813. a' szerencsétlenül végzett Dresdeni megtámadás után több üdeig Csehország szélén tartózkodott az ellenség. A' 6. huszár ezred egy százada Nimesnél állott védőrön, résszerént, hogy azon vidéket az ellenségtől menten tartsa, résszerént, hogy Libenau, és Böhmischleipa közt lévő szükséges öszve kapcsolódást védelmezhesse. Az említett hónap 29kén az ellenségtől egy erős őrzáró (patrouille)

csoport jött Neuland felől, e' kétségkívül ki-
 fürkészte azt, hogy az Nimesnél tartózkodó ör-
 hely kevés számú lenne, mert másnap egy osztály
 ellenséges lengyel dzidás Gábeltől Neulan-
 don által a' Nimesi térségre jött. A' lengyelek
 megbizonyosodván a' huszárok csekély számok-
 ról, azok megtámadásokra indultak, és minden
 kétségkívül el is vesztek volna a' huszárok, ha
 történetből K ö v e s d y J á n o s káplár tizenhar-
 mad magával Wartenbergtől Nimes felé folyó
 víz túlpártján szaguldozván a' század veszélyét
 észre nem veszi. Előtte volt ugyan a' sok esső-
 zéstől megáradt, másképen is sebesen a' hegyek-
 ről lezuhanó folyó, de ő nem gondolván azzát
 felbátorítja legényeit a' meredek partról a' hul-
 lámok közé ugrat, utánna a' legénység, ha bár
 őket messze levitte is a' sebes víz, de még is
 szerencsésen a' szárazra kelhettek 's épen jó-
 kor, mert már a' dzidások rohanásban voltak,
 minden késedelem nélkül tehát sebes vágatva
 a' lengyelek ellen iramlanak, kik látván a' vé-
 letlen segedelmet, nem csak hogy a' rohanástól
 elálnak, hanem vissza fordulva hátra nyargal-
 tanak. Most már a' huszárokon volt a' sor, ők
 K ö v e s d i től oldalt segítve üzőbe veszik a'
 dzidásokat, sokat közülök levagdálnak, többet
 elfognak, és a' többit a' vidékről elijesztik.

K ö v e s d y J á n o s magát elszánt, veszélyt
 megvető bátorsága ezüst érdemjellel jutalmaz-
 tatott meg.

Kiss Károly.

5.

Földmivelői tekintet az ugarinak elmellőzéséről, annak elegendő ganéjózás által béhozandó használásáról, mellynek talpköve a' pálinka égetés által béhozatandó marha-hizlalás.

A' heverő ugarok egyedül ott használhatók, a' hol trágya kevés, és a' szántóföldek 8. 10. 12. 15. vagy 20 esztendő lefolyása alatt csak egyszer trágyáztathatnak. Illyen ugar földekkel való bánás által a' természetény egy vagy két maggal szaporittatik ugyan, de ellenben a' földet háromszor felszántani és egy egész esztendón által haszonvehetetlenül hagyni szükséges.

A' tapasztalásból tudjuk, hogy olyan helyeken, hol az ugarinak használása mellett, szokásban lévő 15 vagy 20 esztendőnkint való trágyázás általjánossan véve nem több, mint 4 vagy 6 magot hint a' mivelő gazdának; ugyan az a' föld, ha minden 3 vagy 4 esztendőben jóféle érett ganéjjal meghintettetik, általában 10 vagyis 12 magokkal szaporítja a' gabona termést. Melly szembetünő haszon meggyőzhet minden földmivelőt arról az igazságról, hogy 3 vagy 4 esztendőnkint való ganéjózás által mindenkori vetésre alkalmatossá tett földmivelést, és a' vetésnek változtatását feljebb kell becsülni az ugarolásnál.

Ha feltesszük, hogy olly tágos gazdaságnál, a' mellynek területe 18,000 Posoni - mérő alá vetni való szántóföldeket foglal magában, — háromszor változó földmivelés módja mellett, a' nyugvó ugarföld 6000, Posoni - mérőt elfoglal, és így tsak 12,000 mérő vettethetik be, és pedig 6000 mérő őszi és szinte 6000 mérő tavaszi sze-

mes gabonával, mind a' két vetésből pedig legfeljebb 6 szem nyerettetik; nyilván kitetszik az, hogy az őszi gabona' termesztéséből 36,000. és a' tavasziból szinte annyi ezer Posonyi- mérőt lehet várni, és így az első nemének árát 2 forintban, ezüst pénzben, megállapítván, tészen

72.000 fl.

a' másokban pedig 1 forinttal 36,000 fl.

öszvessen az egész föld művelésnek

esztendei jövedelme — 108,000 fl.

holott okvetetlenül kívántatik, hogy az ugar földek esztendőn által háromszor felszántassanak.

Ha pedig 3 és 4 esztendőbéli trágyázás, a' tapasztalásból szerzett ismeret szerint, a' földnek haszonvétele kétyszerre is neveli és szaporítja; azért a' próbált és okos földművelő tartozik minden kitelhető móddal és iparkodással szorgalmatosságát arra fordítani, hogy elegendő trágyának szaporítását eszközölje, avval a' szántóföldjeit minden harmadik vagy negyedik esztendőben újonnan meghintse, javítsa, és ezen művelés által a' csekély hasznú ugarlásról legyen. Melly szorgalommal azt a' célzt lehet elérni, hogy feljebb meghatározott kiterjedésű, és arányosságú földművelés ezt a' hasznot és jövedelmet hozandja be: 1,6000 Pos. mérő alá való ugarföldekből egy harmad részt, az az 2000 mérő kolompérral bévetvén, mihez 15,000 mérő mag kívántatik, tizszeri termés 150 ezer mérőre szaporittatik, ez pedig a' pálinka-égetésre és marha hizlálásra fordittatván, béhoz jövedelmet minden mérőből 1 for. ezüst pénzben, és így öszvesen — — 150,000 fl.

Ugyan azon 6000 mérős ugarnak más harmad része, az az 2000 P. m. fűeledellel bévetve, természet 30,000

mázsa takarmányt (minden mérőre 15 mázsát számlálván), melynek ára 30 xr. megállapítva tészen 15,000 fl.

Végteére 2000 mérő árpával bévette-tett harmadik részen termett 16,000 mérő árpa (a' magnak minden mérőjére 8 mérő termést számlálván) 1 for.

Conv. p. véve, tészen 16,000 fl.

Az ugarból bévett jövedelem tészen 181,000 fl.

2,6000 Pos. mérő őszi vetés ad minden mérő után 8 mérőt, és így összesen 48,000 mérő mellyet 2 for. számlálván — — 96,000 fl.

3,6000 mérős tavaszi vetésnek, u. m. árpának vagy zabnak szinte nyólcz-szori termése behoz 48,000 mérőt, mellyet 1 for. öszvevetvén tészen 48,000 fl.

Az egész földmívelésnek jövedelme 325,000 fl.

Ha pedig abból lehúzzuk azon jövedelmet, mellyet a' feljebb érintett gazdaság az ugarlás módja mellett bévesz — — 10,8000 fl.

Nyilván kitetszik a' jövedelemnek szaporítása — — 217,000 fl.

Ámbár feljebb megvagyon állapítva, hogy minden 3 vagy 4 esztendei trágyázás a' termést 12szer sokszorozza, mindazonáltal a' számítás-hoz csak 8 mag vétetődött, azon kívül még az egész szaporított szalmának mennyisége azon okból kihagyattatott, hogy vele a' kolompérnak természetése, és pálinka-égetés' intézete eszkö-zöltethessék.

Az elegendő trágyának — a' mezei' gazdaság' olly hathatós lelkének — szaporítására, és a' hasznos kolompér' természetésének eszközlé-sére való legbizonyosabb út, mód, és talpkó,

a' pálinka-égetésnek és marha-hizlalásnak béhozása: mert ezen az úton nem csak hogy a' természetények helyben fognak elkelni, és ezen elkelés által a' természetés folyvást szaporodni; hanem azon felül a' ragadó marha-dög' veszedelme is, melly gyakorta egész majorságokat béállított tehenekkel pusztítani szokott, valamint a' takarmány' hijánossága az által eltávoztatik, hogy a' pálinka-égetésből nyert moslékot barmokkal, a'vagy is juhokkal, a' hol ezek nagy számmal tartatnak, a' takarmány szűk volta miatt hasznossan etethetni, ha ne talán a' mezőn fűeledel, szalma, széna vagy sarju, sokáig tartó esők miatt megrothadna vagy megpenészesednék, mellyet annakokáért a' barmoknak nyújtani a' veszedelmes döghalál' okoztatása nélkül épen nem lehet.

Bizonyos az, hogy 150,000 Pos. m. kolompérből 20 ezer akó pálinkát ki lehet égetni, és mellette 2000 darab marhát hizlalni. De ha bár az égett-bor' készítése, és marha' hizlalása semmi hasznot bé nem hozna, és azon feljül még 17,000 for. ezüst p. esztendőnkint reá fordítani kellene, mégis a' fenérintett földmivelés folytatásából az egész gazdaságnak esztendei jövedelmét 200,000 forintra Conv. pénzben gyarapítani lehet, melly nevezetes summára figyelmetességet fordítani méltó.

Ámbár a' pálinka-égetésnél, ha a' szükséges rendszabás szerint miveltetik, minden akótól 1 for. és a' marha-hizlalásnál minden darabtól 15 for. ezüst pénzben mint tiszta hasznot bizonyosan remélhetni, még sem tanácsos ezen foglalatosságot a' kezdő vagy tapasztalatlan gazdákra bizni.

Az itt megírt gazdasági földmivelésnek nagy hasznát általlátták már ez előtt a' Belgák,

Francziák, Olaszok, Vürtembergiek, Bajorok, Szászok, Szileszták, Burkusok és Lengyelek; csak a' mi kedves magyar hazánk maradt hátra ezen gazdálkodás' módjára nézve, kivéven némely okos és nagy belátású földmivelőinket, kik a' hazájok előtt igen érdemessé tették magokat ezen tekintetben. Becsület adassék amazoknak, kik a' betsületet valóban megérdemlették!

A' tapasztalás tanítja, hogy az elromlott és kiszivott földet csak a' harmadszor vagy negyedszer megújított trágyázás után állíthatni helyre, azért is a' javítására 12 vagy 16 esztendő kivántatnak, melly igazságról a' valódi gazda nem kételkedik, és az ugarokat vetés által nem használni, igaz haszonvétel ellen volna téve.

Ezen vi'sgálozásomat, melly a' hazánknak javát tárgyozza, ebben a' köz hasznú folyóírásban a' végett akartam közleni, sőt kötelességemnek is tartom, hogy az itt érintett, a' hazañ Culturát illető 's nevezetes tárgy, a' valódi földmivelőktől bővebben megvilágosíttassék, magyaráztassék.

Gyurikovics György.

6.

*Az első dolgok *)*.

Igy szól az Isten: a' mennyet és földet, 's a' mi köztök vagyon, hat napokon teremtettük elfáradás nélkül. Teremtettük a' földet két nap

*) Ismét egy szakasz a' kéziratban fekvő Alkorani történetekből.

alatt - a' hegyeket felemeltük, hogy crősen állván ne mozdúljanak veleték, és megáldottuk azokat, osztván rájuk mindenféle állatokat, mindenikből egy párt. És négy nap alatt eledelt rendeltünk az ember' 's állat' számára, hogy mindenik, a' ki akar, egyék. Azután a' hét eget, melly füst volt kezdetben, látható támaszok nélkül készítettük két nap alatt, és mindenik égnek kijelentettük a' maga dolgait. A' földhez közel eső eget ragyogványokkal felékesítettük, adtunk a' napnak fényt, a' holdnak világosságot, és mindeniknek futást, hogy az esztendőket számlálni 's felvetni tudjátok. Végre lángokat is rendeltünk a' Sátán' megkövezésére 's elhajtására *). Akkor mondánk az égnek és földnek: önkényt jöttök-e, vagy kénytelen? felelének: engedelmesen jövünk. Azután hogy mindeneket igazgassunk, beültünk a' mi hozzánk illó királyszékbe, melly, minekelőtte teremtenék, már a' vizeken állott **).

Mondánk pedig az angyaloknak: teremtünk embert, hogy a' földön helytartónkká tegyük. Mondának az angyalok: a'vagy olytant akarsz-e tenni, a' ki rosszat cselekszik és vért ont? ám mi tisztelünk és imádunk tégedet. Felelének: mi tudjuk, a' mit ti nem tudtok. Teremtettük an-
n akokáért az embert, mint valamelly cserepet, a' föld' porából, száraz agyagból, összevegyí-

*) A' lángok alatt vagy az üstökösöket, vagy a' levegői gyúlatokat, vagy mindeniket érti Mahomet. Arra való, hogy az ördögöket elűzzék, 's a' beszélgető angyalokat ne hallják.

**t) Az Isten' széke, Arschnak nevezik a' Mahometányok, a' legfelső égben van Ez a' temérdek szék, 8 oszlopon áll, lépcsője 300,000, 's egyikről a' másikra 300,000 esztendő alatt juthatni. Ebben ül az Isten ember alakban,

tett fekete száraz enyvből ; életet pedig a' mi lelkünkben fuvallottunk bele *). Meg is mondtuk az angyaloknak , hogy minekutánna készen leszünk az emberrel , leborúlva imádják. Teremtven azért Adámot legjobb állapotban , 's feleséget is készítven neki ő magából , hogy azzal háljon : megtanítottuk a' dolgok' neveire. Azután e' dolgokat elejbök adtuk az angyaloknak , 's mondánk : mondjátok meg neveiket , ha igazak vagytok. Felelének : tied a' dicsőség ! csak azt tudjuk , a' mire megtanítasz , mert Te vagy a' Tudó és Bölcs. Akkor mondánk : te nevezd meg , oh Adám ! minekutánna megnevezte , felelének : nem mondtuk-e , hogy tudjuk a' menny' és föld' titkait , 's mind azt , a' mit nyilván vagy titkon cselekesztek ? akkor ismét biztattuk őket , hogy imádják Adámot , és mindnyájan imádták.

Eblisz pedig , kit már elébb teremtettünk a' Szamusz' igen vékony 's füst nélkül való tűzéből , kevélyen vonakodott , nem imádtá , 's egy lett a' hitetlenek közül. Mondánk neki : mi tartóztat , oh Eblisz , tégedet , hogy ne imádd a' mi kezünk' mívét , Adámot , holott parancsoltuk ? nagyobbnak véled-e nálánál magadat ? felele Eblisz : bizonynyal , jobb 's jelesebb is vagyok ; Te tűzből teremtettél engemet , amazt pedig csak földből gyúrtad , 's nem vagyok olly balgatag , hogy száraz agyagból 's barna enyvből gyúrt embert imádjak. Mondánk neki : menj el tőle tehát a' paradicsomból , nem illik ebben illy kevélynek lenned ; menj ki most , és a' kicsinyek közül leszesz , mert megköveztetel , 's

*) Adám csak akkor kapott lelket , minekutánna 40 esztendeig úgy kiszáradt 's megkeményedett a' napon , hogy hangzott ha megkocoztatták. A' Sátán sok rúgást tett a' hangjáért rajta.

rajtad átkunk ítélet' napjáig. Felele Eblisz: Uram, várkozzál velem a' feltámadásig. Mondánk neki: bizony, várkozunk a' szabott időig. Felele Eblisz: Uram, hatalmadra esküszöm, mivelhogy megcsaltál engemet, bizonnyal elfordítom igaz útadat az emberek közt, bűnt szerzek a' földön, megkerülöm az embereket elől és hátul, jobb és bal kéz felül, 's mindnyájokat megcsalom a' te hű szolgáládon kívül, és meglátod, hogy a' nagyobb szám nem fog imádni tégedet. Mondánk neki: menj el, utálatos te! irgalmasságunktól te megfosztatott! Mi vagyunk az igazság, és igazán mondjuk, hogy betöltjük a' poklot teveled, és mind azokkal, a' kik utánad mennek. Te pedig oh Adám! és a' te feleséged, lakjatok a' paradicsomban; nem láttok abban éhséget, mezítelenek sem maradtok, a' szomjúságot 's nap' hevét sem fogjátok érezni, Egyetek ott bőséggel, valahol akartok; de ne nyúljatok e' fához, hogy hitetlenek lennétek. Vigyázzatok, Eblisz nektek ellenségetek; ha kiűzne titeket a' paradicsomból, nagy lenne boldogtalanságtok. Adtunk pedig Ádámnak nyolcz darab páros marhát *).

De a' Sátán végbe vitte, hogy ők onnan kiessenek; mert ezt sugallá: akarod-e Adám! hogy megmutassam az örök élet' fáját, és azt az országot, melly soha meg nem szűnik? Uratok csak azért tiltotta meg ezt a' fát, hogy ne legyetek két angyallá, vagy azok közül valók, kik mind örökké élnek. És esküvel állítván tanácsa' jóságát, győzött hazugsága. De mihelyt ettek a' fáról, meglátták szemérmöket, és a'

*) Zamchascer, a' Koránnak Arab magyarázója mondja, hogy egy pár tevét, egy pár ökröt, juhok és kecskét is annyit adott az Isten Ádámnak.

paradicsom' leveleiből kezdének kötényt varni magoknak. Akkor kiáltottunk: nem tiltottuk-e meg nektek e' fát? nem bizonytal mondottuk-e, hogy esküdt ellenségtek a' Sátán? azonban Adám megtanulta tőlünk az engesztelés' igéjit, 's felelének: rosszul bántunk a' mi lelkünkkel, oh mi Urunk! 's ha te meg nem kémélsz, és nem könnyörülsz rajtunk, elveszünk. Annakokáért feléjük fordúltunk, 's mondánk: száljatok le a' paradicsomból a' földre, lakástok' helyére, 's használjátok azt az időig. *) Ott éltek és haltok, és onnan vétettek elő az ítéletnek napján. Mindazáltal küldünk nektek igazítót a' Koránban; valakik ezt követik, nem éri azokat félelem, sem semmi betegség; de a' hitetlenek, kik jelleinket hazugsággal vádolják, a' pokol' tüzének osztályosai lesznek, 's abban maradnak mind örökké **).

Akkor lejöttek mind ketten a' földre, 's minekutánna betakarta Adám a' feleségét, könnyű terhet kapott ez, és baj nélkül járhatott; de midőn terhe nagyobbodott, féltek hogy valami állatot szül: kértek tehát, és mondának, ha

*) Mahomet szerént a' paradicsom nem a' földön, hanem az égben volt, 's ez az, mellynek a' Mahometány hívek öröküsei lesznek.

***) Azt beszélük a' Mahometányok, hogy minekutánna Adám 's Éva paradicsomból kiűzettek, a' Giabel Arafatára, vagyis a' Bűnbocsánat' hegyecskejére mentek lakni, Mekkától mintegy 15 Olasz mértföldnyire. Azonban egymástól eltévelyedtek, és sok keresés után csak 40 esztendő múlva találkoztak össze. Akkor öröm innepét tartottak, a' hegyecske' tetején egy kis házat építettek, melly mind ez ideig Beith Adamnak, Adám' házának neveztetik. Éva' sírját ma is mutogatják a' Törökök az Alkair Mekkaí úton, a' Giddei kikötőben a' Veres tengernél; a' sírnak jele két kő, lábtól és fejtől.

emberi természetű szép gyermeket adsz nekünk, hálát adunk neked. Adtunk azért nekik jól alkotott gyermeket, 's mivel hogy ezt adtuk, azt mondozták, hogy társunk vagyunk. Mindazáltal két fiat is adtunk Adámnak *).

Midőn ezek áldoztak, kedves volt az egyik' áldozatja, de a' másiké megvettetett. Akkor monda emez: én bizony megöllek tégedet. Felele amaz: úgy vagyunk, a' kegyes' áldozatja tesz az Istennek; ha kinyujtod is kezedet, hogy megölj engemet, én ki nem nyujtom az enyémet, hogy megöljelek tégedet, mert félem az Istent, a' világnak Urát. De ha megölsz, kívánom, hogy az én vétkemmel és a' magadéval jelenj meg az ítéleten, 's a' pokol' tüzének lakosaival együtt légy, mert ez a' hamisaknak jutalmok. Ekkor az indulat javallá testvérét megölni, 's kivégezván, egy lett az elveszettek közül. Mi pedig egy hollót küldöttünk, melly a' földet felkaparván, a' gyilkosnak megmutatta, miként titkolja el gyilkosságát, a' holt testet miként temesse el. Akkor monda: oh jaj nekem, olly nyomorúlt vagyok-e, hogy úgy cselekedjem mint ez a' holló, 's elrejtsem az én testvéremnek gyalázatját? egy lett annakokáért azok közül, kik bűneiket megbánták.

H o l é c z y.

*) Adám' első gyermekének neve, a' Mahometányok' értelmé szerént, Adolhareth, melly egy ürdög' neve, a' kinek t. i. Éva megígérte, hogy ha ő ember alakú gyermeket szül, róla nevezi első szülöttét. Egyébrányt az emberi nemzetnek szaporodásáról így tudósít Ahiasz: mikor Adám Indiában volt, hátát az Isten megdörögölgette, 's abból származtak a' szinte ítélet' napjáig születendő emberek lelkei. Hozzá teszi Abházán, hogy az Isten ezeket a' lelkeket mind Adám' ágyékába menette.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - i s m e r t e t é s.

Auróra, hazai almanach. Alapítá Kisfaludy Károly folytatja Bajza. Pesten Trattner és Károlyi' költségén. 380 lap, rézmetszetű címlappal 's 4 képpel. — Ára csinosan kötve, mint eddig, 6 váltó forint.

Tartalma: Kohári István' élete (Bajza). Az igazsághoz (Kölcsey). Szondi, balláda. (Czuczor). Izmén' sírjára (Vörösmarty). Az álkirály, vigjáték egy felvonásban (Kovács Pál). Lemonadás (Bajza). A' nándori torony-őr (Vörösmarty). Fullajtáros vers (Kazinczy). Hajósdal (Kölcsey). Veselényi Ferencz Szécsi Mánának és viszont (Czuczor). A' puszta sír (Vörösmarty). Echohoz (Kölcsey). Privilegiált testamentom minden leányaim' számára. Jean Paul után (Tarnay György). Alkonyi dal (Kölcsey). Csák, szomorú játék Kisfaludy Károlytól (Vörösmarty). A' csalatkozott (Makáry). Hozzá (Bajza). Jaj be boldog vagyok én! elbeszélés (P. M.) Édes kín (Kazinczy). Bánfy, kedveséhez. Töredék egy nagyobb költeményből (Gaal József). Tűz és Víz (Vörösmarty). Nép dal (Cz.). Panasz (B. Palocsay Tivador). Emlékül (Széplaki). Vitéz' bucsúdala (Bajza). Drégel (Kölcsey). Simploni út (Toldy Ferencz). A' Koszorú (Vörösmarty). Luna és Endymion (Kölcsey). A' violához (Bajza). Az elzárkozott (Csaba). Szigetvár (P.). Egy leánykához (Csaba). A' tünődő (B. Palocsay Tivador). A' két szomszédvár (Vörösmarty). Serbus dalok (Sz. J. Karloviczon, Vitkovics Mihály, Széplaki). A' berekhez (Kölcsey). A' zarándok (Szép-

laki). Kesergés (Csaba). A' gyászkiéret (Vörösmarty). Édességek (Széplaki). A' kesergő (Vörösmarty). A' Költő (Kölcsey). A' Vándor, elbeszélés (Bajza). Remény, szerelem, hűség (Kölcsey). A' kedveshez (Csaba). Jelenkori szerelem (Vörösmarty). A' bujdosó (Gaal József). Hűség (Csaba). Öröm és fájdalom (B. Palocsay Tivador). Tünődés (Kölcsey).

B) Külföldi Literatura.

Allgemeine mu'sikalische Zeitung. Leipzig den 3ten Aug.
1831. Nro 31.

A z í z l é s .

Levél egy Hangművészhez. — Rochlitz Fridriktől. (Bérekesztés).

Megháborítanak. Mintha jólesett volna, hogy félbe kelle szakasztanom. Miért? Érdemes Úr: olvasta e' Alfieri életit, mellyet ő maga írt meg? nagyon ajánlanám; legalább előttem ezen munkája betesebb, mint akármellyik, az ő, szorossan régi rámára vont újmódi Szomorú-Játékai közzül. Ezen finom Világfiya, említett munkájában, leírja azon mivelt társaságokat, mellyek előtt-ő költeményeit szokta vólt felolvasni, 's előadja mennyit nyert a' kritikára nézve azon benyomásoknak vizsgálásával, mellyeket munkája, halgatóiban okozott. De találja ki az Úr, a' benyomásnak mitsoda esmertetőit, 's tsalhatatlan bizonyság jegyeit állapítja meg arra nézve, ha valjon az embert igazán megértették-é, és igazi részvétellel halgatják-é, vagy sem? már ki nem fogja az Úr találni. Ő erre uézve, az emberi testnek egy bizonyos részét hozza fel, mellyet senki se szeret emlegetni!

Alfieri ezt mondja : ha , úgy mond az a' rész nyugton marad , akkor engem megértettek , 's örömet halgatnak : ha pedig az egy kevésbé mozgásba jön , ide 's tova fészkelődik , meghökken , már ekkor , vagy egyre , vagy másra , vagy többnyire mind kettőre nézve , nem jól van a' dolog.

Érdemes Úr : látom lelkemben , az Urat ülni , és olvasni : hőkkenés történt ! ez nem vád , még tsak nem is panasz. Az Ur Mu'sikus ; és pedig derék. De nagyon tudom , miként szoktak Mu'sikusok nevelkedni fel , még szembetűnőbbek is , még olyanok is , kik nem tsupán művészségekben tűnnek szembe ; és miként jutnak lassanként a' miveltségnek bizonyos léptsőire , nevezetesen olvasgatás (de millyen ?) és társalkodás (de minő ?) társalkodás által. Ez még most — máskép' nem lehet. Ellenben , magamszabásúak , kik élteket jóeleve a' tudományoknak szentelték : ha a' művészséghez általában , vagy különösen némellyekhez tsak kevésbé értenek is ; többé el nem múlaszthatják , hogy azokból többnek , vagy kevesebbnek , legközelebb , 's legjobb szívvvel tudományos oldalról neki ne feküdjenek ; 's ha osztán írnak : bár mennyire mesterkedjenek is egészen világosok , és érthetők lenni , a' tudományos nyelvbe bele kell esniek , 's az Úr szabásúak előtt homályosak , vagy kevésbé érdeklők maradnak. Ha ezek őket tsak ugyan még is olvassák , mint szokott az Úr mind úntalan , elhitetik magokkal , hogy talán majd megértik ; de nem úgy van a' dolog — 's ime — itt van a' hőkkenés , itt a' bőkkenő. Mit tegyek ? tanátsot kérek ! végye elő az Úr még egyszer a' béketűrést : még egyszer neki állok , más — előre megmondom : egyszerűbb vizsgálással , és tsekélyebb formák-

ban, de a' mi szinte úgy, igazságra vezet, még pedig olly ösvényen, mellyen az Úr (ez éppen nem okolás) folyvástabb fog haladni. —

Minckelötte Kant az úgy nevezett Aestheticát, melly (ítéletem szerént) minden munkái között legderekabb — az ítélőtehetség criticájában — olly új formában, és olly mélyen alapította meg, bárha néha, alaptételeinek, különösen a' Hangművészésre való alkalmaztatásában elsikamlott is; minckelötte Schiller, ezen ő, és mindnyájunknak Mesterünket alapjából tökéletesen felfogva, annak előállításában, a' mit töle által hozott, olly felyülmúlhatatlan példát adott; minckelötte Schelling, az eddig valókat, tellyes éles-belátással öszve fogva, a' mély belátásnak tellyességivel, újonnan — melly neki egészen tulajdona — alapította, és szélesebben terjeszkedő öszvefüggésbe hozta, de ugyan ez által, akarhatja ellen is, kezdette a' theoriát a' praxistól még inkább elszakasztani: minckelötte mondom mind ezek Németországban megtörténtek — bele tölt, 's majd fél század folyik le: akkor még, az Aesthetica, igen is nem vólt olly mély, és belső épületi systhemába vett tudomány, és a' mostani szóllás módja szerént, tudomány névvel, talán még tiszteltből is alig vígasztalták vólna meg, ha nem körül belől, tsak, élesen belátó elme meg lehetősön rendbe szedett észrevételeinek igaz, és finom ítéletinek hasznavehető 's gyönyörködtező, gyüledéke névvel ajándékozták vólna meg. Már akár mint legyen a' dolog: ez az egy nyilván van: az Aesthetica igen könnyen felvehető, vidor, az igazi szépnek esméretire 's élelményire mintegy barátságosan hívogató, 's kínálkozó, practicus Művészt pedig derekassan vezérlő, és képező tudomány vólt. Ilyen formában hozta

azt elő, és alapította Baumgarten; így dolgozták ki azután bővebben — nevezetesen Lessing — éles belátással és keresztülhatólag, Mendelson — kevésbé érdeklően, mintegy vize nyősen, Eberhard — komolyan, de szárazon, Platner lelkesen, étellel telve.

Egy bizonyos Író, munkátskájának bevezetésiben *) így szól: nem könnyű úgymond, meghatározva és oktatólag írni olyan tárgyáról, melyekről minden ember előre felteszi, hogy azok már régóta, közönségesen tudva vagynak. Az illyes tárgyakra nézve kevés ember törí magát azon, hogy rólok még gondolkodni is kellené, vagy legalább vizsgáló figyelemmel menni azon végig, 's folytatni azt a' min más ő előtte gondolkodott. Minthogy ezekből a' szavak, és szóllás formái az embernél közönségesen, 's rendszerént megszoktak maradni: azt hiszi hogy ezekkel együtt a' dolgot is magáévá tette, mennyivel inkább annak értelmet. Ezen szavak, és szóllás formái már magokban is sok értelműek lévén, mennyivel több értelműekké válnak, olly temérdek, 's egymástól egészen különböző dolgokra alkalmaztatva. Így maga a' dolog folyton mintegy libegésbe tartódva, jobbára mindég fél homályban libeg; úgy annyira, hogy ha valaki belőle tsak valamitskéhez akar is jutni, azt inkább tsak lopva kell neki megragadni, mint sem rendes úton módon tett vizsgálódás által tudná kifürkészni. Mind ezek reállenek azon tsudálatos valamire, melyet a' közönséges életben ízlésnek nevezünk. —

Azon ezer meg ezer tárgyakat, melyekre, e' következő szóllás formáit — ízlésinek lenni,

*) Einige Ideen über die Anwendung des guten Geschmacks auf die religiösen Versammlungshäuser der Chriselu.

ízlést mutatni, ízléssel rendelni el, ízléssel tudni hasznát venni, 's több e'f. szokták alkalmaztatni: mind ezen tárgyakat mondom, a' nyalka Gavallér melyre-valójától, 's Dámája kalapja tollától, egész a' Pantheonig, és Sz. Péter templomáig Rómában, vélekedésem szerint két fő osztályra lehet venni. Tudniillik, ezek vagy tulajdonképen való művei a' mesterségnek, vagy némi nemükép', a' pusztá ügyességnek, tapasztalásnak, és gondos szorgalomnak mesterséges munkálati. Amaz a' szabad, általános, és minden tekintet nélkül való, szellemi: ez pedig a' feltételes, készakartva való, erányzott, 's érzéki gyönyört veszi tárgyának. Melly nagy a' különbség! holott mind kettőre ugyan azon szavak, 's szóllás formái alkalmaztatnak. Az egész világ így beszéll: ezen Drámának művészi kivívésiben, ezen festésnek, rajzolatnak csoportozásában 's t. e'f. ízlés van: még ezt is mondják: ezen szőnyegnek választásában, szoba készülétek elrendelésiben, vendéglő asztalnak felkészítésiben 's a' t. ízlés van: tsudálatos; de a' szokás — meg a' szóllás módja — Tyrann, Tyrannok pedig semmi ellen-előterjesztést nem fogadnak el. Mit kell velek tenni? akaratkjoknak valamelly okos fordulatot, vagy jelentést kell adni. Tehát így teszünk: azt mondjuk: amaz első esetben, az elsőbb tárgyakra nézve, a' szóval, és ebből vett szóllás formáival felsőbb, érdemesebb, tisztesebb jelentésiben élünk, a' második esetben, az ott említett tárgyakra nézve, a' szónak közönséges, mindennapi értelmét veszszük elő. Bizonyos, hogy jobb vólna amához más szavakat választani, azokat írva is megalapítani, 's így hozni életre, mert a'mott az ítélet, 's az egész dolog, az okosság köribe vonul be, itt pedig a' külső érzékek határiban marad;

de, mint mondám *usus est tyrannus*: szabnunk kell hozzá magunkat. — — No legyen tehát, a' közönséges életben, még pedig mind két esetben, — „ízlésinek lenni” tegyen annyit, mint „jó ízlésinek lenni”. Ez már ismét különös. De hiszem oda fellyebb! ízlésinek lenni még mindig tsak annyit teszen, mint jó ízlésinek lenni: mi lesz hát az első esetbeli értelme? de még is: olly kimivelt belső érzésinek és úgy egyeztetett érző tehetséginek lenni, mellynélfogva az ember a' mesterművekben, a' tökéletest, és tökéletlent, bizonyosan, tsak hamar észreveszi. A' fellyebbiek között a' második esetben, (hol a' szőnyegről 's a' t. vólt szó, és a' hova a' mu'sikusok pusztá virtuos - ügyessége is tartozik) tegyen ennyit: olly kimivelt, és finomságra hozott külső érzésinek, és annyira egyeztetett érző tehetségeinek lenni, mellynél fogva az ember, az illyes dolgokban, az illőt, a' nem illőtől, egyezőt, a' nem egyezőtől, vagy a' kiválalkozót, kirívót, helyesen, bizonyosan, és tsak hamar észreveszi, eltalálja. Majd minden, ízléssel bíró ember — az első, mint második esetben, az egyik, mint másik értelemben — amazt tsupán az érzés által veszi észre, következőleg a' nélkül, hogy magával, vagy másokkal róla számot vetne, miért kell az első tökéletesnek, vagy tökéletlennek, a' másodikat pedig illőnek, vagy nem illőnek tartania. Mások ismét, de már ezek sokkal kevesebben, érzőtehetségeken kívül, még gondolkodó erejeket is, — mint szokták — általjában az illy tárgyakra nézve — gyakorlották, élesítették; ezek is ugyan választott tárgyaikbeli tapasztalások, 's esméret által, és a' mi ezt illeti, az által, a' mit azokban tanulni kell, mondom ez által szedték meg annyira magokat, hogy ítéletektől mindenkor szá-

mot adhatnak. Az ilyenekről ezt mondjuk: kimivelt, kielégítő, reábizható — és ha mesterművekről van a' szó, még ezt is: alapos ízléssel birnak. Természetesen hogy ezeknek kellene, egyedül ezeknek, felsőbb tárgyak felett megszólamlani, a' dologba határozólag szóllani bele; mert, tsupán ezek állíthatják. Ez („átaljában fejezve ki) jó, ez nem” ; a' helyett, hogy a' más többek, mindég tsak annyit ejthetnek ki: „ezt én jónak tartom ezt nem” — a' mire rajtok kívül, más nem sokat, úgy szólván semmit nem ad. — —

Sőt, még a' második osztálybeli tárgyak felett is, ezen férfiaknak — jóllehet itt, a' második rendűek mellett — határozólag, együtt kellene megszólamlaniok; mert a' mint vóltaképen, 's tudva van a' dolog, az ízlésnek mind két neme egyesülve ritkaság; de a' kinek amaz első, a' szónak felsőbb, nemesebb értelmiben meg van, annak a' szó közönségesb értelme szerént vett ízlése, rendszerént mindég tulajdona. Ó nála ugyan ez talán nints felesleg-finomságra feltségázva, és legélesb ingerre raffinrozva: de csak ugyan megvan, még pedig megnyugtatólag. Egy átaljában lehetetlen, hogy a' ki Hu y s u m n a k, vagy Van O s s n a k válogatott virág elrendelésit igazán érti, a'hoz valamelly táblán szinte úgy ne értene, a' ki R u y s d a e l n e k szép tölgyfáját betsúli, 's belőle igazi élményt tud venni, ugyan az ne tudna ilyest, az erdőben is betsúlni, 's benne élményit feltalálni. De épen ez az, a' mit egészen vissza fordúlva legtöbbször találunk: tudniillik, hogy a' férfinak, (asszonyának tellyes mértékben) ha másodrendű ízlése még annyira van is feltségázva, 's raffinrozva, egyszer'smind az elsőbb rendű ízléshez is vólna szerentséje; és alig van közönségesb

mint az, hogy e' két rendbeli ízlés, útjokat az életen keresztül külön külön futják; mellynél fogva száma nélkül megesik, 's meg is fog esni, hogy p. o. egy férfi, és egy Dáma ugyan azon fesés - vagy rajzolat - gyűjteményt egyszerre szemlelnek, mind ketten gyönyörködve, 's ízléssel, amannak az igenderék festés, vagy rajzolat, ennek pedig a' nagy gondal kifaratskált, és szépen megaranyozott rámak tűnnek szemekbe; továbbá mind ketten egy időben vagynak jelen Mozart Don - Giovdanni-jának előadásán, benne mindketten gyönyörködnek, 's ízlések is van, amaz a' felyül múlhatatlan felséges mu'sikában, e' pedig a' gazdag, pompás öltözetekben, fényes, díszes színfalakban, a' kis Zerline tsalfán mosolygó személyiben 's több e' f. Ha a' férfit az ékes rámakra, figyelmetessé teszik, neki ezek szintúgy fognak tetszeni; de tetszeni fog a' Zerlinke kedveltető személye is: de, hogy megfordítva, a' Dámára is úgy lenne a' dolog — nagy kérdés marad. Ez tehát még mind a' maga rendiben van: de ha a' rámakra nézve ízléssel tellyes férfi vagy asszony, a' ruha készületekre, és minden ide tartozókra nézve hasonlókép mind két igen jó ízlésűek, a' Don - Giovanni-mu'sikájáról, és annak mester - művészi kivívéseiről is határozólag ejtenék szavokat; e' már igazán nem vólna a' maga rendin; és ha valaki, azért, mivel ezen másod rendű ízlésű személyeknek, más okokból, más tzélokra nézve, a' társaságban szembetűnő tekintetek, és nyomos befolyások van — ha mondom valaki az illyeneknek ítéletire hajtana; vagy még Művész is, dolgozásában, ez vagy amaz tárgynak elintézésire 's a' t. az e'féle ítéletet mint vóltaképen valót tartaná szeme előtt: az illyen valaki, 's az illyen Művész vólna ám a' . . .

De, végezetre tehát: a' hosszas beszédnek, kedves Úr, mi lesz az Urra, és helyheztetésire nézve, rövid értelme; vagy még némelly másokra, az Urhoz rokonokra, 's ezeknek az Uréhoz hasonlatos helyheztetésekre nézve? értelme — úgy szólván — pro domo? e' következő lesz. —

Visgálódj komolyan; esmerd meg világosan, vóltakép lelki tehetségedet; tanúld ki szorosan ennek határait. Ezen tehetségedet a' már kitanúlt körében gyakorold, tökéletesítsd, 's erősítsd meg bosszankodástól ment buzgósággal 's híven folytatott huzamos szorgalommal. E' végre végy elő minden tzélerányos segéd czszközöket: gondolkodj, keresd fel a' legjobb mustrákat, tégy magad is próbát — de erre nézve még is javasolnám, lelki tehetségedhez mérsékelve, és ennek határai között. Így többé félbe nem hagyhatod, az apróbb munkákról lassanként mindég nagyobbakra fogsz által menni, haladni; de mindegyiket végezd el egészen, úgy mint tóled legjobban kitelhet. Mások hadd dolgozzanak mást, kiki a' maga ínye szerént. Munkádat pedig, mellyet végrehajtottál, mutasd elő 's add oda a' hol helye van, minden aggodalom nélkül, hogy fogadják ei, valamelly gazdag jutalomra számot ne-tarts. A' mi ezen két utóbbit illeti; tanúlj várni. Ha valamelly szembetűnőt, betsúltni valót adsz, idővel lesz helye: bizonyosan lesz. Ha pedig nem valamelly szembetűnő, 's érdemes a' mit dolgoztál, még a' maga nemiben sem; következőleg sem helybe hagyást nem nyert, sem a' jutalma nem jött meg: ebből megtanúlhatod, meggyőződhatsz róla, hogy lelki tehetségedre nézve magad tsaltd meg magadat. Ezt megesmerni — fájdalmas: de minden fájdalmat meggyőz az ember, ha

nem engedi magát általa elgyaláztatni. Végy erőt, 's bátorságot: hagyj fel azzal a' minek embere nem lehetsz; tsinálj mást! óh! mit nem lehet még mást a' föld hátán dolgozni, a' mi szükséges, és kívánatos, jó, és ditséretes! melyben mind annak a' ki teszi, mind a' kinek tesz idővel még öröme lesz! bátorodj neki, fogj eme másikhez amazzal hagyj fel! talán az a' legnagyobb szerentsétlenség, most a' hangművészségre nézve, hogy olly sokan, bóldog bóldogtalan, akár született reá akár sem, erre adja magát, holott legfellyebb is, előifjúságokban kedveket találván benne, tsak egy kevés ügyességre tettek szert. Pedig: olly munkásságba, mely-¹ maga is által látja az ember, 's hova tovább nagyobb meggyőződése lehet, hogy reá nem temett, mondom ily munkásságba tzaplatni keresztül az életem be nyomorúlt, a' legnyomorultabb állapot. Azt mondod, a' mit annyiszor voltam kéntelen, többnyire bosszús mérgelődéssel hallatni — azt mondod: „az igazságos helybehagyás, elfogadás, méltó jutalom: e' majd mind megjön? hát p. o. Mozartnak vagy Beethovennek megjött éltekben?” Hát, te tsak ezt mondod, én pedig reá ezt felelhetném: „légy először Mozart, vagy Beethoven: akkor majd beszéljünk egymással!” De ez kemény beszéd lenne: most tehát tsak ezt felelem: Ugyan tsak Mozart, ugyan tsak Beethoven — ők nem várhattak! és — tovább ne menjen a' szó — mind kettőre nézve találkozott valami ollyas — tudniillik hozzá hasonlíthatatlan műveiken kívül — mely a' világi dolgoknak természetes folyását, és az emberek sorsát megzavarja, a' mít ugyan ők is megtudtak volna változtatni, ha igazán, különösen, ha ideje korán szívesen akarták volna.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

E l ő l é p é s.

Tisztelendő Tudós Edvi Illés Pál Ev. Prédikátor Ur, ki eddigelé Geresden és legutólján Vanyolán viselt Prédikatori hivatalt, mostan a' Nemes-Dömölki Gyülekezettől választatott ugyan azon hivatalra, és abba a' legközelebb mult Oct. 2. napján jeles ünnepiséggel be is állítatott. A' Nemes-Dömölki Gyülekezet (Kemenes alatt, Vas Várm.) a' Dunántuli falusi Gyülekezetek között a' legelső rangu, számlál negyedfél ezer lelkeket, az előtt mint Centruma a' Dunántuli kerületnek, több Superintendensek lakhelyök volt, és máig is, a' kebelében felállított Superintendentiale Archivumra nézve, mintegy Locus Credibilis. Tiszt. E. Illés Pál Ur, a' Sopronyi Lyceumnak, és a' Jénai Universitásnak nevelménye, tiz évek óta dicséretesen ösméretes a' tudományos világ és olvasó közönség előtt mint genialis Költő, nyelveket értő, és lelkes magyar Litterátor, azon kívül Hitsorsosi előtt mint jeles Egyházi Szónok és Hittudós is bebizonyította magát. Harmincznyolcz esztendő, házas 1826. óta. A' beköszöntő Prédikációt nyomtatásban is olvashatni, Pesten, Trattner Károlyinal, 1831. illy czim alatt: „a' Szent Frigy, vagy is a' Hallgatók és Tanítók között fenálló szövetségnek szenteség volta”.

2. *R é g i s é g e k.*

C z i m.

Az meltosagos Erdelyi Fejedelem Aszsonynak eo Nagysaganak etc. nekem természet szerent valo kegyelmes Aszsonyomnak adassek. —

T a r t a l o m.

Kegielmes Aszsonyom.

Isten Nagysagodat boldogh szerencses es egesseges hoszsu elettel megh aldgia kivanom.

Az Nagysagod meltosagos parancsolattyat Bethleni Svab Menyhart dolga felül nagy alazatossagal vettem, es

az feleségének az attyat eles hivatvan megh hattam hogy adna vissza az leanyat hites Uranak, de azis mint sziuten Svab olyan merges nemet leven, azt mondgia hogy inkab maga megh öleti az leanyat mint vissza adgia, mint hogy leot pedigh kötesek ennek eleotte en kegyelmes Aszszonyom ott nem voltam hanem ugy ertem midön ennek elötteis veszekedes eset volna köztök, es az felesége Svabot elhatta volna, az Nagysagodtul rendeltetet Ecclesia igazgatoi az Consistorium mind ket reszt eles hivatvan panaszokat egymásra megh halotta, es eeket öszve bekeltette, hogy pedigh teobször affele hazasagbéli illetlen alkalmaztossagh köztök ne esnek magokat inkab megh tartoztatnuak, magok szabad akarattyok szerent teottek contractust, es vinculumot ha mellyik fel, megh nem allana, mely contractusnak, felbontasara Svabot az ipa rea keresven itt az Nagysagtok szekin 's megh bizonyosodvan, az vinculumot Svabon elerte, de ezen büntetesis nem Nagysagodat illeti Nagysagod kegyelmesegebül, hanem conferalta az Ecclesiahhoz; hogy pedigh Nagysagod is bölcsen megh itillye, mi az Deliberatumot in specie Nagysagodnak el küldöttem, Nagysagod kegyelmessége megh eddegh az hirsagot sem exequaltak rajta, az Nagysagod kegyelmessége rajta ha protegallia, ugy latom minden, mind mas böcsületes emberek elegh but latnak mind ket fel miat, illetlen magok viseleseert. Isten Nagysagodat eltesse. Fogarasban die 11. July A. 1666.

Nagysagodnak alazatos szolgaja

Szathmari Istvány. m. p.

Kivül a' boritékon : Betleni Nemet Svab dolga die 14. Juli A. 1666. A' pecsét elkopott.

C z i m.

Az Erdélyi méltóságos Fejedelem Aszzonynak nekem jo kegyelmes Aszszonyomnak eö Nagyságának irám aláza-tossan.

T a r t a l o m.

Kegyelmes Aszszoniom?

Alázatosan vettem az Nagyságod kegyelmes Commissioiát, az melyben irattya Nagyságod hogy sok rendkívül való költségéhez kepest pénzt Arany es kenessü váltására nem küldhet : Nagysagod kegyelmesegeid raita kegyelmes Aszszoniom; Nagysagode mind az kár 's mind az haszon: nem tehetek rolla; en el követném köteles hivatalomat

elégséges keseggel, de pénzbeli késég nélkül énis alkalmazatlan vagjok megfelelni hivatalomnak csak éuis sem most; sem ennek utánna ne okoztassam, sem Nagysagtoktul, sem ezektül az nagy szükségben levö szegény Baniaszoktol kik is az télbül kihátolván mar munkajoknak is rendes hasznát, az honnét remenlhatték volna nem vehetik, hanem idegenekhez kell ketelenségből folyamodniok felelmes es tilalmos utakon modokon. —

Mind az által méghis alazatosson remenkedem Nagysagodnak bolcs iteleti szerint Nagysagod talallion modot benne, ne fogyatkoztassa meg itt valo szep alkalmazatossagát mert már ezentul volna ideie.

Kenessöt kegyelmes Aszszoniom szalitatam Centenarius 7 Nagysagod parancsolatia szerint itt nem hadtam az két mását, mert Fejer Varra beinenvén az kiket tudtam kevaltkeppen az Sidokat kenaltam vele de az veszedelmes időhöz képest senki nem akará venni: ha penig valakinek kellenek itt csinalnanak ezentul nyavaliás Baniaszok kenessöt csak valto árrát adhatnam meg nekik. Hogy Quietaltasson Nagysagod rolla alazatossan kérem. Kéi Hiuz Bört is küldöttem kegyelmes Aszszoniom mellieket vöttem pro fl. 16. // vereshagymat es petreselyemet is egy szekeren szálitattam kegielmes Aszszoniom fokhagymát nem küldhettem, mert az menyi volt mind elrakattam még az elmult holnapban az fogytán az holdnak; az kerti vetemenyezést maid elvégeztettem, csak hol mi aproság vagjon hatra, ma holnap azis végben megien Isten kegyelmeből, Mostan semmi uy hirekrül Nagysagodát nem tudosithatom minden felé halgatásban vadnak az dolgok: eröszakoskodik csak az dragasag mert az buzanak az árra szemlätömást nevededik. Extractustis küldöttem kegyelmes Aszszoniom melyből is eszében veheti Nagysagod itt az dolgok folliasat. —

Az Kapniki szükségre az fadgiutt kegyelmes Aszszoniom megadatom ha rea jönnek, az Kóh Mestertis elküldöm csak hogy neki ahoz nem igen volna kedve.

Az mi kegyelmes Urunk ö Nagysaga Commissioiat hozták kegyelmes Aszszoniom, hogy nehai Kapniki gondviselő Stirbicz János jovait elfoglaliam; en kegyelmes Aszszoniom megcselekedném, de nem tudom miét kell el foglalni, mert mert annak bizony semmije is ninczen három gyermekein kívül; az Feleségetis az Hetman edes Attia tartia egy hitvan háza volt, de meg az Attia idejebeli adossagórt elfoglalták, most más keze raita azonis. Tarcsa es megaldgja Isten Nagysagodat kedves jo egessegben.

Zalakna 2. Aprilis A. 1686.

Nagysagod alazatos meltatlan szolgája.

C z i m.

Illustrissimo Principi Domino Michaeli Apaffi, DEI gratia Principi Transylvaniae partium Hungariae Domino et Siculorum Comiti etc. Domino nobis Clementissimo.

T a r t a l o m.

Illustrissime Princeps, Domine nobis Clementissime, humilium, fideliumque servitorum nostrorum paratam semper oblationem. Az Ur Isten Nagyságodat hazája bekezesenek megh szerzesere 's neve dicsőségre sok esztendőkigh eltesse. —

18 praesentis nekünk írott Nagyságod levelet, alazatosan vettük, azokkal, a kikkel illet communicaltuk is, s jo lelekkel írjuk mindenekben Nagyságodhoz engedelmeskedni keszek volnank csak hogy Nagyságod is jo lélekkel megh itelheti, elebbi kegyelmes Urunk fel nem szabaditvan hitunk alol mégh ez ideigh bennünket, modunk abban nincsen hitünk megh szegesevel életünket periclisaltassuk. Mindazáltal Nagyságodnak alazatosan könyörgünk, Nagyságod tükeletessen megh nyugodvan legyen bennünk 's hitessen el magaval Nagyságod, mi ez Várat nem masnak hanem az Orszaghnak, s annak Fejedelmének tartjuk mert az mint Nagyságodis nyilván tudhatya eleiteol foghva Országé volt, 's az utan is Orszage leszen, es valakit Isten eü Felsegennek birasara eleonkben allat; annak obtemperalni keszek vagyunk. Mint hogy pedigh Nagyságodis Isten dicsőségre 's ez haza megh maradasa koeteles, alazatosan keönyörgünk Nagyságodnak ne igyekezzek vegsü romlasara seüt az minemü utakat modokat Istenesen feltalalhat Nagyságod legyen annak elkövetöje. Miis assecuralyuk Nagyságodat ez orszagtól el nem szakadunk, 's ez helyyetis el nem szakasztyuk, annyival inkab csak mi ne sertetessünk megh. Nagyságod maga keresztyen nemzetehez valo Istenes buzgolkodasaert Isten es hazajához valo szereteteert Istenöl aldast, mi teöllünk penigh életünk fogytaigh valo alazatos engedelmeskedest varjon. — Ezek utan eltesse Isten Nagyságodat szegeny hazank bekesegert sok esztendőkigh. Datum in Fogaras die 22 Septembris Anno 1661.

Illustrissimae Celsitudinis Vestre
humiles fidelesque, Servitores.

Arcis Fogarasiensis Vice Capitanens
una cum caeteris Praesidiariis et adjunctis militibus m. p.
a' rajta lévő peccsét ép.

C z i m.

†

Illustrissimae atque Celsissimae Principissae Transylvaniae
 Dominae Dominae Annae Bornemisza, Partium Regni
 Hungariae Dominae, et Siculorum Comitissae Domi-
 nae mihi Clementissimae etc.

T a r t a l o m.

†

Szerencses boldog hoszu elettel Isten nagisagodat kigiel-
 mes Assoniom hogi megalgia es eltesse kivanom.

Noha kegielmes Assoniom illetlenseg tudom enniser
 nagisagodat alazatos levelem által busittanom, de bisztat
 az nagisagod természet szerent valo nagi kigelmessege, es
 cseleketteti velem hogi mostannis alazatos levelem által
 megtalálnam nagisagodat kigielmes Assoniom ez 1663. esz-
 tendoben Aprillisnek 8 napian küldöttem volt levelet
 Nagisagodnak aval egint Gulaffi Laslone assoniomnkis ke-
 ves marhannak kiadasa felül melyek nem tudom iutottake
 az nagisagod meltosagos kezeiben avagi nem Battiam Uram
 Cetneki gondviseloie Matiasi Janos Uram által kuldette
 volt Erdeljben. Mostis viszontak igen alazatosson kerem
 magisagodat kegelmes assoniom kegielmessen Protegalni ne
 nehestellie szegien niomorusagot szunvedo rab solgaiat;
 Isten leszen erte meghalaloia nagisagodnak. Mivel Gulaffi
 Laslone assoniom kigielmes Assoniom aszt kivanta, hogi
 magam kezem irasat kulgem, bizon nem egieb hanem csak
 I r a s k a kigielmes assoniom mind azonakal mostis kuldet-
 tem Azokat az marhakat az melyek ő kigelmenel vadnak
 abol az registrombol melyet nagisagodnak tavaly kuldet-
 tem volt egi fulbevalon küvül harom giogysem mindenik-
 nek az vegi b e t s es egi rubintos geurunkuvul egi rosa fe-
 kete Zsomanczos az köve alatt: Talam kegielmes Assoniom
 resipiscal, az Nagisagod kegielmes Parancolattiát semmi-
 nek nem fogia tartani: en ugian ha az elobi levelemet
 kezeben attak irtam vala ec kegelmenek ha foga vult meg-
 erthette. Isten oltalmazon kigyilmes assoniom hogi magi-
 sagodat haragra geriessem, de mint az io Politikusok az
 feiedelmeket tanítottak mondom azt ahozis kel kegielmes
 assoniom az feiedelmeknek magokat elkalmasztatni, hogi
 se az kemenyseg az szeretetet felül ne haladia se az en-
 gedelmesség az meltosagot megne kisebicze, mert bizona-
 ra az minemu vetek mindenektol kegielmessegeket az feie-
 delmeknek derogalni, hasonlo vetek mindenekhez kegiel-

messegeket mutatni. Mely hozzam megmutatando kegiel-
messeger Isten ez sulios ostorat elveven roulam
szen hazamban forditvan eletem fottaig szengiér solgaia
igekezem nagisagodnak lenni.

Datum in Lancut Anno 1663. gie 3 July.

Nagisagodnak kegielmes Assoniom
szegien rab alazatos solgaia
Geroffi Georgi. m. p.

A' reányomott gyűrűspecst még egész.

3. *Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istrán Typographiájában megjelent új könyvek.*

25) Tapasztalt Téli Tanácsadó, vagy is: ta-
pasztaláson épült oktatás, miként kell a' téli házi 's
mezei gazdasági szükségét, hasznot és ártatlan gyönyörű-
séget legkönnyebb 's legolcsóbb módon kielégíteni, 's né-
m ly téli foglalatosságokat űzni. A' legközhasznubb mun-
kákból szerkeztette Lencsés Jós. Antal.

26) Mulatságos Sokféle. Örüljünk az életnek,
vagy ne vessünk és vigadjunk? köztanácsadó a' társaságos
örömlésre; tréfa és nevetségtár az unalmas téli estékre,
és v' bús órák' felvidítására. Minden vidám Barátnak és
Barátnénak, 's a' kik ilyenek akarnak lenni, szívesen
ajánlva. Mulattató Anekdóták, tréfás kérdések, 's azok-
nak megfejtése, társaságos játékok, virággal való, vagy
bokréta-beszéd, is különféle vigan és komolyan mulat-
tató Versek, és Mesék. Írta Ligeti Vidor.

27) Ordo Officii Divini Peragendi juxta ritum
Breviarum et Missalis Romani Anno Bissextili a Christo
nato M.DCCC.XXXII. in usum Archi-Dioecesis Colecen-
sis editus jussu et impensis Excellentissimi, Illustrissimi
ac Reverendissimi Domini Domini Petri Klobusitzky
De Eadem, Metropolitanæ Colocensis, et Bácsiensis Eccle-
siarum Canonice Unitarum Archi-Episcopi, Insig. Ord. I.
Leopoldi magnæ Crucis Equitis, S. C. R. A. M. Actua-
lis intimi Status consilarii, et ad exc. Tabulam Septem-
viralem Co-judicis.

X. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Mindszenty Antal. Egy fordulás az Alföldön. (Folytatás) 3 lap.
- 2) Kacs Kovics Lajos. Az Alsó Magyarországi Érczmivelésről. (Folytatás) 52 lap.
- 3) Gyurikovits György. Magyar nyelven írt eredeti Oklevelek 's jeles Irományok XVI. és XVIIIdik századokból. 71 lap.
- 4) Kiss Károly. Magyar alvitézsek hőstettei az újabb üdőszakban. (Folytatás) 89 lap.
- 5) Gyurikovits György. Földmivelői tekintet az ugarnak elmelőzéséről, annak elegendő ganéjozás által, béhozandó használásáról, mellynek talpköve a' pálinka égetés által béhozandó marha-hizlalás. 101 lap.
- 6) Holéczy. Az első dolgok. 105 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyv-ismertetés.

Auróra, hazai almanach. Alapítá Kisfaludy Károly folytatja Bajza. 111 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

Allgemeine mu'sikalische Zeitung. Leipzig den 3ten Aug. 1831. Nro 31. 112 lap.

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Előlépés, 122 lap.
- 2) Régiségek. 122 lap.
- 3) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 127 l.

(Koszorú 1831dik eszt. Xdik Kötetéhez egy ív.)

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1831.

XI. KÖTET.

Tizenötödik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

KIADTA

TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.



Deák Schubert sc. *Beloni*

A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével:

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.



É r t e k e z é s e k.

I.

Egy két szó, a' Tudományos Gyűjteményről.

Az embert, ember neveli. De a' nevelésen némelyek csak a' gyermek nevelését, sőt némelyek csak annak etetését, 's felnövesztését értik, — meg sem gondolván, hogy az ember halála órájáig tökéletesedhető.

A' nevelés semmi nem egyéb, mint szoktatás, még pedig, mivel az ember szabad akaratjánál fogva, jóra, vagy roszt, egyaránt kifejlődhető: tehát a' nevelés semmi nem egyéb, mint az embernek születésétől fogva halála órájáig, minden tekintetben, külömbféle eszközök és módok által, egyedül csak a' jóra való szoktatása, és a' rosztak még csak gondolásától is elszoktatása.

Így tehát nincs olly ember a' világon, ki már a' nevelés határán túl lépett légyen, csak azzal a' külömbbséggel, hogy jóllehet a' nálunk kissebektől is mindég tanulhatunk, örökös regula marad az, hogy a' nálunk nagyobbaktól, tudóssabbaktól, tökéletesebbeketől tanulni, míveltetni, tökéletesedni, szóval, neveltetni, — örökös kötelességünk.

A' tökély grádusát az emberben nem annak esztendei határozzák; — és így nálam tökéletesebb lehet, a' ki sokkal is fiatalabb. Azért is;

a' kitől tanulunk, annak nem személyét, nem idejét, neu ruháját, nem gazdagságát, hanem cselekedetét, vagy is, tudománya gyümölcset kell tekintenünk. — A' nálunk öregebbek csak feltételes bölcsek, az az, ámbár néha megcsal is a' regula, még is feltesszük azt, hogy a' ki több időt ért, az többet láthatott, tanulhatott, tapasztalhatott, szenvedhetett, 's magát tökéletesíthette, mint mi.

E' szerént, én tanúlok a' nállam tökéletesebbtől, akar fiatalabb légyen az, akár idősebb: — az ismét tanul a' nálla tökéletesebbtől, 's így felfelé egész Newtonig, — úgy hogy még maga Newton is tanulhat a' nála tökéletesebb természettől.

A' nevelésnek sokféle eszközei vagynak, mellyek közül most egyedül csak a' Tudományos Gyűjteményt tárgyzom.

A' nemzet pallérozására, az önesméret tanulására, a' maga megtagadására, a' közfigyelem függőben tartására, az ezer meg ezerfelé szét kóválygó maga eszúségnek, a' különböző szeszélyeknek, szenvedelmeknek, indulatoknak 's érzéseknek concentrálására, — az előitek levetkezésére, a' magyar nyelv felderülésére, a' tudományok igazi méltatására, a' nemzetnek magába térésére, századok nem tettek annyit más úton, mennyit tesz egy esztendő a' Tudományos Gyűjtemény útján. — Igaz, hogy a' Diéták legtöbbet tehetnek: de valjon nem a' Tud. Gyűjt. virágozta-e nagy részént mind azon gyümölcsöket, mellyeket a' közelébbi Diéták megérleltek? — Annyi bizonyos, hogy a' természet ugrást nem tesz még a' legszentebb céljának elérésére is, hanem csak észrevehetetlen apró lépésekkel és eszközökkel érleli meg titkon a' maga plánumát, mellyel osztán annak

idejében, ha bár századok múlva is, elő áll. Ilyen eszköz a maga nemében, a többek között, a Tud. Gyűjt. is.

De fájdalom! hogy a Tud. Gyűjt. nagyobb részint, csak azoknak kezeik között forog, kik, úgy szólván, a nélkül nem szükölködnek, — kik többnyire mind tudják azt, sőt ezerszerte többet, a mi abban előfordúl, úgy hogy sok nemes lelkű Tudós hazafiak, nem annyira szüköségből, mint haza szeretetből járatják azt: ellenben a nála nélkül szükölködő szomjuhozók, kiknek számok igen nagy, ritkán, vagy soha sem olvashatják! Pedig egyedül az a célja mind a Tud. Gyűjteménynek, mind minden Iróinak, hogy a míveletlenebb nép míveltessék, 's minthogy a szívnek leghathatóssabb kulcsa a beszéd, tehát az itt lévő argumentumok által kinek kinek elméje ne csak felvilágosíttassék meggyőzöttessék, hanem az egyetértésre, a készségre, és minden jónak akarására fel is hevítessék. Mert a Tudósok, tudván, mi a jó? 's mit lehetne a hazából csinálni? már magokban mind megegyeztek, készen vagynak az indulásra; de mivel az ő számok igen kevés és a nagy munkára épen elégtelen lévén, 's minden segedelmet egyedül a nagy sokaságtól várván, látják, hogy addig semmit sem tehetnek, még az egész haza öszvetett vállal a szent célokhoz nem fut.

Úgy de a természet itt is megtartja a maga törvényét, — erőltetést, vagy ugrást meg nem szenved, — úgy alkotta az embert, hogy még valamiről meg nem győződik, addig ahhoz nyúlni rettegjen. Azért is először a tudatlanabb sokaság értelmét kell argumentumok által felvilágosítani és meggyőzni, azután lehet magát a dolgot elkezdeni. Ezért irnak mondom minden Irók, a

Tud. Gyűjteménybe, de fájdalom! hogy nagyon lassan terjed az esméret, mert nem csak a' falusi köznép, vagy legalább annak Lelki pásztorra, a' kinek pedig sokszor a' tanításokra kiapadhatatlan bő forrásúl, könnyebségül, és bölcs argumentumúl szolgálna, mindenütt nem olvashatja; de még sok földes Urak is alig hogy nevérol esmérik, 's miattok mindegy akár van, akár nincs!

De kérdés, miért is írnak azok az írók olly szakadatlanúl ebbe a' Tud. Gyűjteménybe? miért gyötrik fárasztják magokat a' sok írással, tünődéssel? hiszen könnyebb volna heverni, kártyázni, vadászni 's a' t.? — Azért írnak, mert szeretnének boldogok lenni, — szeretnék még életökben megérni azt, hogy egy boldog hazában boldogok lehessenek, mert ők addig boldogok nem lehetnek a' legpompásabb kastélyban is, valamig magok mellett mesterséges boldogtalant látnak. A' természeti boldogtalant kiségiteni készek és képesek is volnának, — így tennének ők, csak hogy minél előbb czéljokat érhetnék, a' mesterséges boldogtalannokkal is, akár mennyibe kerülne; de mivel ezeknek számok olly nagy, és az ó mesterséges boldogtalanságoknak oka olly tekervényes, hogy azt, minden vagyonnok feláldozásával is helyre hozni lehetetlen, úgymint, a' mellynek egyedül való orvoslása csak az értelem felvilágosításában, 's a' megrogzött lustaságnak, henye szokásoknak, 's előiteknek elhagyásában áll: tehát látják azt, hogy addig semmit nem tehetnek, még a' dolgot elől, az értelem felvilágosításán nem kezdik, 's azért írják a' Tud. Gyűjteményt 's más e'féle hasznos könyveket, csak volna a' ki olvasná! hijjába írunk addig pomológiát a' köznép számára, 's a' haza javára, az éhel halás megelőzésére, va-

Amíg a' pajkos gonosz, gőnyörűséget érez a' fa kitordelésében!

De ereszkedjünk egy kicsit mélyebben a' dologba. A' Tudós világ kitalálta már azt, hogy ez a' világ olly tökéletes, hogy itt semmi nem hibázik. És így, az ember boldog lehet ha akarja, — magától függ, — mert a' teremtő semmit tőle meg nem tagadott, sőt segíti, áldja, gazdagítja az igyekezőket, napfényt és essőt ad még a' gonoszok földjökre is. Mi hát az oka, hogy a' királytól fogva a' legutolsó koldusig, egy ember sincs, kinck panassza ne volna az életbeli szörnyűségek ellen? A' természeti bajok, még csak szót sem érdemelnének, jóllehet ezeknek számok is olly nagy, hogy elég volna az életet keserűvé tenni: de a' mesterséges bajok! ez az a' megemésztő fene, mellyért a' tudósok olly temérdek sok könyveket írnak az emberi nemzet boldogítására, — és restek vagyunk olvasni is!

Valamint a' hegyek között csak imitt amott nyúlik fel igen ritkán egy szörnyű magas hegy csúcs: úgy az emberi nemzet között is csak imitt amott találkozik egy fellengős zseni talentum, mellytől a' többi elmék, bár kisebbek 's nagyobbak légyenek is magok között, csak alant maradnak. Az illyen fellengős elmét megáldotta a' Teremtő azzal a' tehetséggel, hogy ő a' természet titkaiba igen méllyen beláthasson, — hogy ő rajta ne a' regula uralkodjék, mint az alantabb sokaságon, hanem ő maga regulát teremthessen 's új természet törvényeket felfedezhessen, — hogy ő egészen egy bűvár és egy különöz légyen, — hogy ő mindég a' fürkészsében nyughatatlankodjék, és az emberi nemzetnek valami hasznos felfedezés által használni, könnyedséget szerezni, bajain segíteni, annyira szí-

vén hordozza, hogy a' midőn egyebektől különczködésért kinevettetik, eszelősnek, 's nyughatatlanak csúfoltatik, még akkor is azoknak boldogságokról képzelegjen. Az ilyen különczöknek, nyughatatlanoknak, és zseniknek köszönhetjük mái napig mind azon felséges találmányokat, mellyek által életünk boldogsága csak ennyire is megkönnyebbült. A' honnan látni való, melly siralmas kár, midőn az ilyen fellengős lelkek nem csak jutalmakkal, mint Angliában, nem tápláltatnak vagy ösztönöztetnek; de még a' sorvasztó szegénységgel küszködven, köznevettség tárgyaivá is kitétetnek! Vajmi sok nagy elmék elhagyatva, és a' hazától nem esmértesztve, egy titkos szegletben nyomorúság közt fetrengve sóhajtnak a' sír felé!

Ha csak minden ember egyformán, és mindennapiassan szokásszerént alant gondolkodott volna: úgy p. o. a' typographiát, sőt az írás mesterségét, mái napig is fel nem találták volna. És így gondolkodni kell, különczködni kell, tovább menni kell a' mindennapi egyforma, csak egymásról reánk ragadott, vagy az őseinktől reánk rögzött szokásnál: mingyárt talál minden ember módot a' maga könnyebbítésére, csak próbálja meg akarki. Mert mivelhogy az egész természet az Aequilibriumon áll fel, minden sullynak adott ellen súlyt, csak mi azt kitalálni törekedjünk, — és így lehetetlen feltenni, hogy még a' Cholerának is ne volna egyenlő ellensúlya ebben a' temérdek gazdag természetben: de annak feltalálásáért búvárkodni, és különczködni kell, mert a' természet ingyen semmit sem ad, de a' hív igyekezetet, a' bűvárságot soha jutalom nélkül nem hagyja. Nagy városokban igen sok példát látni erre, a' hol sokszor valamely napszámos, megúnván az ő mindennapi

egyforma munkáját 's csekély keresetét, valamely szokatlan tárgyat kigondol, 's meggazdagszik. Úgy van valósággal a' dolog! a' józan különczködés és búvárkodás által utoljára az egész természet tárházát kifürkészhetjük, legalább a' magunk boldogságára majd hihetetlen eszközöket felfedezhetünk. Például, ha egy madár a' kalitkában okos és zseni volna, melly igen könnyen kiszabadúlhatna! de hát ne úgy tegyen mint közönségesen a' többi madár társai tenni szoktak, hogy a' kalitka lyukain bújkálnak, azokat sorra meg sorra próbálgatják, vagdalják, körmölik 's a' t, így ki nem szabadúlhat soha, hanem gondolkodják, okoskodják, 's épen ne ott keresse a' menedéket a' hol más madár, hanem egy különös fortélyt gondoljon ki, p. o. fordúljon fel hanyatt, 's tettesse magát döglötnek, 's mikor kivetik, repüljön el. Már valamint nem lehetetlen volna ezen madárnak esze által a' kalitkából kiszabadulni: épen így van mód a' természetben felhagyva vagy elrejtve arra, hogy mi emberek, minden bajainkon könnyen, és néha mulatságossan segíthetünk, csak a' mindennapi egyformaságnál többet fellengőbbet, és finumabbat próbálni igyekezzünk, és a' munkától ne irtózzunk. Erre a' munkára, erre a' fortélyra akarják az Írók a' tudatlan előítelltellyes világot felnevelni, elvezérelni, és fájdalom! épen az nem olvashat, a' kinek legnagyobb szüksége rá. A' pusztá szóra nem hajol a' míveletlen semmit, bár a' pap szájából jön is, és el nem lehet vele hitetni, hogy két ember, egy iszonyú nagy márvány követ, két kis gömbölyű fa segítségével által, könnyebben feltesz a' szekérre, mint ha 20 paraszt bele kapaszkodik, és meg sem mozdíthatja.

Így lévén a' dolog , és tagadhatatlan lévén mind az , hogy a' pallérozott emberrel vég nélkül könnyebb boldogúlni akármely szent célnak kivitelében , mint a' műveletlennel , — mind az , hogy az egész hazának boldogítása , az eszközöknek kitalálása , a' panaszoknak megszüntetése , 's a' haza paradicsomi boldogságának elkezdése , egyedül magunkon , a' magunk szorgalmán 's okosságán , és a' megrögzött régi szokásoknak 's előiteknek elhagyásán fundalódik : nem óhajtandó dolog-e az a' nemessebb lelkeknek , hogy a' tudatlanság köde minél hamarább szét oszolják , a' bölcs és czélerányos könyvek olvasása , mellyek az érett emberre többet tesznek , mint a' gyermekekre az oskolák , divatba jöjjön , 's legalább a' Tud. Gyüjt. olvasására minden faluban , a' Lelki pásztoroknak , tanítóknak , 's nép szószóllóknak mód nyújtassék . A' könyv olvasás teszi az embert tudóssá , nem az oskola . Az idő előre halad naponként , és az idő lelkétől hátra maradni egész botránkozás . Már pedig , egy állásban megmaradni , vagy azt gondolni , hogy mihelyt deákul tudunk , mingyárt , — és azzal , a' mit az oskolából kihoztunk , a' tudósok közé számláltatunk : ez nem egyéb vakaságnál és hátra maradásnál . — Nem lehet öröm nélkül olvasni Siklósi Könyváros Tóbi Urnak azon hazafiúi igyekezetét , hogy ő a' szegény sorsú falusi tanítók állapotját szívére vévén , számokra a' legczélerányosabb olvasó intézetet állította fel ! nem lehetne-e ezt minden vármelegyékben eszközölni ?

Hogy a' hazában nagy talentumok , magas és fellengős nemes lelkek , mélyen látó bölcsek és tudósok ne volnának , kik a' legpallérozottabb nemzetek tudóssaival is pályázhatnának , ezt csak gondolni is képtelenség . De mivel

az ilyen nagy lelkek külömbféle terhes hivatalokat visélnék, lehetetlen hogy idejük jusson arra, hogy a' sokaság pallérozására, akár személyesen, akár irások által (jóllehet az ellenkezőt is tapasztalni nem kevés szerencsénk van) igen sokat tehessenek. Nem csuda hát, ha a' Tud. Gyűjteményben néha néha nem épen a' legtudósabb elméből, de annál érzékenyebb szívből eredett, mesterségtelen; de buzgó iratok is helyet találnak, annyival is inkább, mivel a' tudósok, tudósi hangon írván, csak a' tudósoktól értetnek meg legjobban, — a' gyengébb elméknek gyengébb eledel foganatos.

A' tudománynak az a' természete, hogy magát terjessze, mint a' tűz. A' mit az ember nem tud, vagy csak rosszul tud, félénk abban, és szótalán; — de a' ki valamit igazán és tökéletesen tud, bátor az, sőt vakmerő a' maga tárgyában, bőbeszédű, kiapadhatatlan forrású, és magával hordozza azt a' tulajdonságot, hogy minden embert arra tanítani szeretne, kivált ha igen közhasznú a' tudománya, és tökéletesen érzi, mennyi hasznot szerezne annak tudása, 's mennyi kárt tesz, nem tudása? A' legbutább paraszt legény, a' ki odahaza csak fakjankó volt, haza jöven a' katonaságból, arról, a' mit életében látott és tapasztalt, annyit tud beszélni egész életében, hogy utoljára fecsegőnek nevezik. Ne csudálkozzék tehát senki azon, ha az írók közül kiki a' maga fakjában bőbeszédű a' Tud. Gyűjteményben, mert az igazságnak olly nagy ereje van, hogy a' mellett egész halálig vakmerő bátorsággal harczol, a' ki azt igazán tudja. Ezt magunkon is naponként észre vehetjük, ha vigyázunk; mert, ha p. o. csak egy paraszt gyermek, látta a' bírót, hogy a' szőlőbe ment, mert mellette menvén el, köszönt is né-

ki, — és még is estve haza menvén, az apja azt mondja, hogy a' bíró nem volt a' szöllőben, mert ő hallotta, hogy a' vásárra volt 's a't. már ez a' gyermek az igazság mellett annyira harczol, hogy ha nem engednek neki, még öszve is vesz ellenkezőivel, és mennél tovább vitatják a' dolgot, annál makacsabban ragad az igazsághoz. Így van minden ember azzal, a' mit igazán tud és ért, a' honnét ellehet gondolni, melly iszonyú kín az a' tudósnak, midőn ő a' tudatlanoknak baját jól látja, és módot ad nékik annak elhárítására, melly szerént, mind azok, mind' ő, boldog lenne: de mivel azok többen vagynak, és az ő szavának nem hisznek, e' miatt az igazságnak kell szenvedni, szégyent vallani, 's boldogabb időkre várakozni! melly boldoggá lenne a' haza, ha a' gyengébbeknek nagy száma hinne, és a' tudósok bölcs intézeteit követni készen volna! De magam tapasztaltam, hogy a' megfásult érzékű paraszt, nem hitt a' Doctor-nak, az orvosságát bé nem vette, és készebb volt cholera-ban meghalni, mint a' Doctor-nak hitelt adni!

De tegyük fel, hogy a' tudóssak gyanússak, és intézetjük nem mindég valósúlhat meg. Ám légyen! ám sok tudós csak magától eszmélkedjék! ezzel nem gondolnak, — és ha gyanúsnak tartjuk, vagy legalább nincs hozzá bizodalunk, ne kövessük: de legnagyobb része a' tudósnak mind practicumot javasol, olly dolgokra akar bennünket serkenteni, mellyekben jeget törnünk nem kellene, mellyek más nemzeteknél gazdag u'sorával tetézik a' szorgalmat; mi pedig a' szokott mély kerékvágásból kitérni, 's nékiek engedni, csupa megrögzött szokásunk, 's édes henyeségünk miatt nem akarunk, sőt elhítetjük magunkal, hogy mi már mindenben az absolu-

emmon járunk, és az eszközöket többé változtatni, jobbakat kitalálni nem lehet! ilyen az emberi nemzet!

Úgy vagyunk mi ezzel a természettel, mint mikor a népek vándorlása alkalmával, egy regiment parasztság a rengeteg erdők közepén talált egy iszonyú nagy tündér kastélyt, mellynek ezer meg ezer szobái rakva voltak a gondolatnak mindenféle drágaságaival, úgy hogy a legelső szobákban csak a legapróbb, de minden bejebb való szobákban nagyobb nagyobb kincsek voltak elrejtve. Ezen kastélyban egy élő lelket sem találtak, sőt még az iszonyú vasajtók is mind elváltak zárva. Minthogy pedig a hely nekik megtetszett, és a szükség is kényszerítette őket fedél alá szorúlni: tehát meghatározták otmaradásokat, és közös erővel a legszélső rongált ajtajú egynehány szobát erőszakkal feltörték, és mivel azokban nem reménylett kincseket találtak, azzal megelégedtek, és századokon keresztül abból éldegéltek még a maradákaik is, semmit nem törődván a többi zárt szobákról, (részt mivel mindenhez, úgy a mint azt találtak hozzá szoktak, részt mivel, csak egy ajtónak feltörése is iszonyú, és meglábolthatatlan munkának látszott), 's meg sem gondolván azt, hogy még a bejebb lévő szobákban, sokkal nagyobb kincseket találnának, azt gondolták, hogy minden kincse a kastélynak már az ő birtokokban van, 's a többi szobák, minthogy zárva, 's az ajtaik is berozsdásodva, mohosodva, 's pókhállósodva vagynak, üressék. — Az a tündér kastély képezi ezt a természetet, — annak ezer meg ezer szobái, képezik ennek ezer megezerféle tárgyait, — a regiment parasztság jelenti a természeti míveletlen embert, — a szobák kinyitásának nagy

munkája, jelenti az ember szorgalmát és veréjtékét, — a' bejebb bejebb lévő szobákban rejtett kincs, jelenti a' természet gazdag tárházában 's kebelében lévő kiapadhatatlan gazdag áldást, mellyet a' természet egyedül csak a' hív szorgalomnak nyújt. Mi pedig emberek azt gondoljuk, hogy mivel már a' természetnek egy két külső szobáiba nagy nehezen bémehettünk, és itt magunknak meglehetősen maradást és állapotot találtunk, sőt ehez már századok óta egész a' természetünké válásig hozzá szoktunk: tehát már a' természet maximumára értünk, és hamis, 's hitelt nem érdemlő Prófétáknak tartjuk azon tudósokat, kik a' titkot jól látván, intenek, ösztönöznek, sőt fáklyát ragadva legelől mennek, 's híznak bennünket, hogy mennyünk utánok, 's egyesült erővel a' belsőbb szobákban rejtve lévő nagyobb kincsekért bétörvén, azokat felfedezni férflak légyünk, 's a' megszozott mindennapi egyformaságnál valamivel fentebb gondolkodjunk, 's néha néha többet tégyünk: de fájdalom! mi, hihetetlenek-e, vagy dologtól irtózók? nem indulunk! ezt akarja, ezt fájlalja a' Tud. Gyűjtemény.

Nem az a' czél, hogy minden régít elhagyjunk, sem nem az, hogy tüstént egyszerre mindent megújítsunk, ilyen túlságot senki sem kíván, mert ez nem józan ész ábrázol; hanem, minthogy tudjuk a' természet törvényt, melly szerént az soha nem ugrik, csak észrevehetetlen apró lépésekkel dolgozik a' jövődőre, úgy hogy ok nélkül semmi sem történik ezen a' világon, legyen az jó vagy rossz, nagy vagy kicsiny, mindennek bizonyos céljának és valamely kimenetelének kell lenni, ha bár századok múlva is, és ezen természet törvénye valamint mindenben, úgy munkás az erkölcsi világban és

az emberi elmékben is: tehát illő, hogy a' naponként elő menő és bizonyos célra dolgozó természettel, mi is naponként előmennyünk, nem pedig egy régi megkopott rázós nyomban maradjunk. Tanúljunk meg férfiak lenni, ne csak mindég gyermekek maradni, — tanuljunk meg magunk is már rágni magunknak, ne csak mindég a' dajkánk rágotját tudjuk enni. Próbálni, merni kell, mérészeké a' szerencse. Gyönyörködik abban az Isten, ha látja, hogy okos teremtsései az ő parancsolatját követik, és ezeket jutalom nélkül nem hagyhatja.

Azt mondja talán a' tudatlan, hogy a' természet a' mit akar, magától is megérleli, 's elő hozza azt annak idejében, a' mi erőltetésünk nélkül is? úgy de a' természet eszköz nélkül soha, és semmit nem hoz elő, — ha tehát van eszköz, kell lenni miveletnek is, — ha van ok, kell lenni sikernek is, mert az Isten cél nélkül és haszontalan semmit nem teremtett. Hát minek adott az embernek okos és ítélő lelket, minek két kezet, minek egyenes állást, minek a' tudományokat, minek a' tudósokat, ezeknek írásaikat, kéréseiket, serkentéseiket? 's a' t. minek a' világi bajokat, szükségeket, ostorokat? 's a' t. ezek mind eszközök, 's egyenesen az emberi nemzet pallérozásának eszközei. Ha az Istennek tetszett volna, teremthette volna az embert örökös paradicsomba, 's olly boldogságba, hogy nékie semmiért fáradni sőt csak nyúlani sem kellene, minden a' mit kíván, önként előtte teremne szolgálatjára: de ha a' természet urának másképen tetszett bennünket alkotni, ha nem eszközetlen, hanem eszközök által kívánta bennünk, 's velünk célját elérteni: ezt szinte olly jó néven kell vennünk, mint amazt venniük, — sőt ha magunkba térünk, ezt jobbnak

találjuk: mert a' munka után sokkal édessebb a' nyugalom, mint nyugalom után a' nyugalom.

Melly nagy boldogság az emberiségre nézve, hogy ma már a' tudományok nem titokba rejtekeznek, mint hajdon az egyiptomi klastromokban, hanem nyilván taníttatnak, sőt nyomtatott könyvekben számtalan példányokban megjelennek, 's mindennek nyitva állanak! melly megbecsülhetetlen szerencse, hogy mindenféle tudós a' maga fakkjáról, ki ki a' mit ért, értekezést, sőt könyvet ír, az azt nem tudók tanításokra nevelésökre! — némelly ember csak neveti a' könyveket, de azt kérdem az ilyen embertől, ha ő 80 esztendeig élne, és minden esztendőben felirná mind azt, a' mit látott, próbált, tanult, szenvedett, tapasztalt 's a' t. és utóljára ezen jegyzéseit a' köz haszonra kiadná, 's valamelly gáncsos ember őtet kinevetné, 's könyvét meghazuttolná: valjon a' könyvben volna-e a' hiba, vagy a' gúnyolóban? hiszen a' tanító könyv mind a' tapasztalásból van merítve, és így nem neveltség tárgya, — azomban egy két rossz könyvről nem szabad minden könyvre sententiát hozni.

A' Tnd. Gyűjt. egy a' legcélerányosabb nevelő intézetek 's eszközök közül, — mert azon hasznával, hogy itt mindenféle tárgy előfordulván minden lélek talál magának való eledelt, még az a' gyönyörűség is öszve van köttetve, hogy a' tárgyak tarkasága és külömsége, 's a' váratlan, néha ellenkező színek, valami kellemetes vonszódással mulatják az olvasót, 's nem engedik az unalmat olly könnyen megfoganni, mint más hosszás, egy tárgyú munkák olvasásánál. — Más haszna pedig az, hogy ebben minden író közölheti a' maga munkáját, célját. vagy észrevételét, vagy annak kivonatját, ha az nem

nagyobb, 's különös könyvet nem téssen. Ez ismét olly megbecsülhetetlen haszon, melly a' nemzeti pallérozódás eszközei között a' legelső helyet érdemli. — Melly szerencse tehát, birni egy olyan kincsel, mellyben mind az író a' mit tud, közölheti, — mind az olvasó, a' mit szeret olvashatja!

Én részemről, mint Földmérő, csak a' magam tárgyáról szeretnék írni, mert annyi ága van ezen tudománynak is a' publicummal tudatni és esmérteni való, hogy nem Tud. Gyűjteményt, de különös folyó írást érdemelne, mint a' lelkiatyák, az Egyházi értekezésekkel, — az Orvos Úrak pedig az Orvos Tárral pótolták ki a' magok részökről a' hazának abbéli hiányát. — De úgy látszik, hogy a' földmérői Tudomány magvainak még nem készült el a' föld, — pedig még az készen nem lesz, addig hijába pazéroljuk a' gyöngy szemeket. Azért is inkább megfogom az eke-szarvát, hozzá látok a' föld készítéséhez, a' dudvák kiirtásához, az előitek szagatásához: 's ha erre valamit tehetnék igyekezetemmel, akkor osztán örömmel fognám valaha ama becses magvakat, mennyiben csekélységtől kitelnék, plántálgatni. Moráliter érezni szabad, sőt kötelessége minden embernek: ámbar tehát ezen értekezésem a' Lelkiatyák 's nevelők sphaerájába vágni látszik is, reménylem, kőrömon való túlság vádjával senki sem fog e' miatt terhelni, kivált ha meggondolja, hogy a' morális érzés senkinek sincs sphaeráján kívül, és hogy ezen írásra nékem a' contumacia engedett időt.

Hijába mondunk addig a' szegény paraszt boldogítására akármelly felséges Kataszteri plánumot, valamég az ő durvasága, 's érzéketlen szíve örömet talál abban, hogy az Inzseller pöz-

náit, bár éjtszaka is kivagdalhassa 's ellophassa! — Hijába mondunk akármelley hasznos proiectumot addig, valamig az egész nemzet egyaránt nem érez, 's a' nemesebb lelkekkel egyformán nem érzi az Inselléri tudomány drágaságát! hijába javaslom p. o. hogy minden utak közt leghasznossabb . legczélerányossabb, lególcsóbb, minden Vármegyében, minden földön leglehetségessebb út- csinálás volna az, ha az út nem kövel, a' melly minden földön nem is lehet, rakattatnék ki, hanem csak földből felhánytatnék legalább 2 sukkal a' horizon felett, és fedél alá vétetnék, hogy soha meg ne ázzék, sem a' földje, sem az utazó, — az útnak belső szélessége lenne 5 öl, mellynek két szélén végig minden 2 öltre oszlopok emeltetnének, (akár tölgyfából, akár téglából, akár kőből) mellyeknek magassága 2 öl lenne, hogy a' legmagassabb szekér is elférne a' reájok jövő igen lapos (csak 3 suk emeletű) cserép-zsindely fedél alatt. — Hijába javaslom mondom az ilyen gondolatokat mind addig, valamig félnem kell attól, hogy legártatlanabb, legjöltévőbb igyekezetemért, ki-nevettetéssel, 's még talán több gyalázzal is lakolok. — Legelső tehát az értelem felvilágosítása, és a' szív formálása: azután bátran elkezdhetjük a' pallérozódást. A' szív formálása pedig egyedül csak a' nevelők és Lelkitanítók tehetségében álván, és ennek sokféle módjai és eszközei lévén, mellyek közül nem megvetendők vagynak nagy számmal a' Tud. Gyűjteményben is: nyilván van, hogy a' Tud. Gyűjt. olvasása a' Lelkitanítókra 's nevelőkre nézve nem haszontalan időtöltés. Ezen eszközökhöz tehát, ha én is valamit tehetek, és a' tanítóknak, legalább gondolatokkal néminemű segítségökre lehetek, meglesz jutalmazva igyekezetem, mert az ta-

gadhatatlan, hogy a' pallérozódás nagy munkájára kezet fogva kell dolgozni mindenféle rangoknak és hivataloknak.

Igaz, hogy én már újjat nem mondhatok, mert semmi sincs új a' nap alatt: de ha a' régi gondolatokat új formába öltöztetjük, 's az argumentumokat több oldalról, 's több szempontból megvizsgáljuk, néha újjaknak látszanak, 's talán foganattal is jutalmaznak. —

Minthogy a' pallérozódás és tökéletesedés lassan lassan már minden szájban kezd hangzani: ezen plántát kell leginkább most öntözgetni, hogy ki ne száradjon 's megfoganhassék. Ezen igyekezetet bőv mértékben tellyesitti a' Tudom. Gyüjt. a' mellynek több hasznos tárgyai közé én is kívánom e' csekély elmélkedésemet bényújtani, 's a' jelenlévő gondolatok következtében felvészem további vitatásom tárgyául, és az ilyen tárgyak olvasásában gyönyörködők kedvéért egy kevéssé bővebben fontolgatni próbálom ezen esméreres matériát:

Mundum, quo vadit, vadere sinas.

Némelly orthodoxus tudósok, tántoríthatatlanul meglévén arról győződve, hogy, mivelhogy az Isten mindent jól teremtett, tehát ez a' világ olly tökéletes, hogy itt semmit változtatni többé nem kell, hanem, valamint az állatok, ma is csak úgy élnek 's cselekesznek, a' varjak ma is csak úgy krákognak mint kezdetben: így az embernek is ki van szabva a' maga tökéletes kerékvágása, és ez az, a' mellyben már bent van, 's a' mellyből kitérni egy hajszálnyira sem szabad, hanem csak az eddig szokásban lévő mód szerint ezután is' folytassa munkásságát, mint az óra kerekei egymásba vágznak, és magoktól semmit ennél többet nem tehetnek; —

tántoríthatatlanúl mondom meglévén erről győződve, könnyező szemekkel nézik a' világnak abbéli megromlottságát, hogy ma már az ember nem nyugszik meg az Istennek rendelésén, hanem a' felvilágosodás szárnyaira kelvén, feszegeti és fürkészi a' természetnek titkait, fűben faban keresi az elrejtett kincset, és mind magát nyughatatlanítja, mind a' mellette csendes nyugalomban (értvén az édes henyélést, és a' megörögzött lustaságot), élő ember társait ingerli, 's 's magával együtt az egész emberi társaságot nyughatatlanná 's boldogtalanná tenni törekedik. Ezt szülte a' felvilágosodás;

Egy oldalú bölcsek! az embernek fele mennyei lévén, talán jó volna ótet a' barmok sorából kivenni és valamivel többnek képzelni? minden tekintetben, de leginkább abban különbözik az ember, hogy néki szabad akarata van. Az állat nem tehet bűnt, — de az ember, mihelyt akarja, tehet akár erényt, akár bűnt; — az állat nem élhet vissza semmi természet ajándékával, de ám az ember; — az állatnak írásban adta a' természet minden ösztönét, — az embernek titokban hagyott mindent, egy homályos fátyol alatt, ó reá nézve rejtett szó az egész természet tárháza, és ezt kitalálni adott beleje egy értő, ítélő, és okoskodó lelket mint bölcs kormányozót, 's ezzel a' legnagyobb tökélyben magára hagyta, úgy hogy többé élő szóval soha sem szól hozzánk, hanem csak újjal mutat, sőt néha karonfogva vezet, erőltet, ösztönöz, és minden gyönyörűséget abban találja, hogy minden javunkra czélozó titkot, magunkal találta ki, de maga egyet se szóljon. Hiszen a' természet nem varr csizmát, nem csinál patikát, nem tesz a' templom tetejére villám fogót, nem csinál czukrot, puskapört, tűzi fecskendőt, nem

épit hidat, hajót, gallyát, nem ír, 's nem nyomtat könyvet, hanem néma szájjal, de mutató újjal, sőt ösztökéllő kézzel, a' fenyegető veszedelmek és szükségek, éhség, döghalál ellenség 's a' t. által magával az emberrel találhatta ki mind ezeket.

A' tudatlanság vas járma fogva tartotta sok századokig az emberi nemzetet, rabnak született majd minden, a' ki született, és pedig magához hasonlónak rabjának! — a' hatalmas elnyomta az ártatlant, mint a' malom kerék minden könyörülés és várakozás nélkül öszve zúzza a' ki fogaiba akad; — de a' sok nyomorúság észre hozta az emberi nemzetet, a' bajok legnagyobb részének végetvett, idővel pedig az áldott szelid Evangyélium, szaggatta irtotta, 's pusztította a' setétséget az előiteket, 's terjesztette szívvel lélekkel a' világosságot, és így vagyunk itt, a' mik vagyunk, egy kis világosságban. Hát még is veszedelmes a' felvilágosodás? igen ám annak, ki csak a' zavarosban tánuult halászni, különben el nem élhet!

Ha tehát van a' felvilágosodásnak valami kis haszna, sőt mindent, a' mik vagyunk, ennek köszönhetünk; ellenben a' pallérozatlan tudatlanság 's bárdolatlanság még a' barmoknál is alább valókká tesz bennünket, a' mit minden nap tapasztalhatunk: tehát a' felvilágosodás nem csak nem kárára van az emberi nemzetnek; de sőt örökös kötelessége, még e' földön polgárkodik, egyetlen egy eszköz, melly világ végéig minden boldogságát feltétezi. Annnyival inkább pedig, mivel még koránt sincs az ember boldogságának minden lehetséges eszköze kitalálva, sőt mentül felvilágosodottabbak leszünk, annál inkább észrevesszük, hogy ez végetlen, és hogy

ezt fűben fában világ végéig kereshetjük, 's fel-
találhatjuk.

Azt az észrevételt is a' felvilágosodásnak
köszönhetjük, hogy egyik tárgy kárunkra van,
másik javunkra; — tehát a' rosszat soha se vá-
lasszuk, a' jót soha el ne mulasszuk. Sőt még
arra is a' felvilágosodás tanított bennünket,
hogy a' legjobb dolog is csak mértékkel jó, és
hogy vissza élni lehet az embernek mindennel;
's tehát itt is a' rossz oldalt kerülni, 's csak a'
jót választani kötelességünk. — Így szinte, sza-
badságunk van, ezzel vissza is élhetünk, bünt
bátran tehetünk, az Isten kezünket meg nem
köt: de a' felvilágosodás megtanította az em-
beri nemzetet arra, hogy a' természet még azt
is újjal mutatja az embernek, hogy szabad aka-
ratjának mindég csak a' virtushoz hajolni kö-
telessége.

Ha tehát o' machina bölcsek a' felvilágoso-
dást fájlalván, annak minden módon ellene dol-
goznak, és még is minden igyekezetökkel együtt
a' lépő világ, a' haladó mindenség őket fel sem
veszi: ő nekik jobb tanácsot adni nem lehet,
mint ezt: mundum quo vadit, vadere sinas.

A' természet ura kezdetben mingyárt ki-
szabta minden teremtménynek, égnek, földnek,
napnak, holdnak, csillagoknak, élő és holt tes-
teknek, állatoknak, plántáknak, köveknek, vi-
zeknek, hegyeknek, völgyeknek, egyszóval,
mindennek, a' maga örökös törvényét, útját
és reguláját, a' mellytől soha el nem térhet, vi-
lág végezetéig. Úgy hogy ez az örökös törvény
ma is csak az, a' mi volt kezdetben, és ugyan
azon okok, ma is szinte ugyan azon sikereket
szűlik, mint kezdetben.

Minden teremtett dolog szorgalmatosan és
hűségessen követte még ekkoráig eleitől fogva

a' maga természeti rendeltetését; minden okok hűségessen szűlték a' magok sikerjöket, és ok nélkül soha nem történt semmi a' nap alatt. De az a' kérdés, hogy hát ezután megtartja-e a' természet világ végezetéig mindenben az ő rendeltetését? — Mi tőlünk ugyan a' jövődőnek legkissebb csilláma is megtagadtatott: de ám, az elmúltak egész tárházába szabad bemenetel engedtetett. Ez az engedelem, és egy belénk oltatott okos lélek, mint kórmányozó, elégséges arra, hogy az élet zajos tengerén ha akarunk, szerencsésen átevezhessünk.

Mint hogy az ember ebben a' természetben él: tehát ezt kell neki egész életében tanúlgatni, nem pedig valamely természet kívüli dolgokról álmodozni ábrándozni. Mert csak'egyedül úgy élhet ő itt akár rosszul, akár boldogul, akár legboldogabból, a' mint a' körülötte lévő természetet, természeti tárgyakat, mellyekből áll minden élet eszköze, vagy is inkább ezeknek természeti rendeltetésöket 's törvényöket, akár rosszú, akár jól, akár legjobban esmérni 's használni megtanulta. Mert ha bizonyos az, hogy ennem kell: szinte, olly bizonyosnak kell annak is lenni, a' mit ennem kell. — És így a' természetben minden tudományunknak, bár melly kevés legyen is az, tökéletesnek 's apodicticumnak kell lenni, — a' problematicum, vagy hypotheticum tudat, semmi bizonyos célra nem vezérel, 's csak nyomorgat 's rettent bennünket.

A' ki tehát elhiszi, mind azt, hogy minékünk itt a' természetben lévén mind lakásunk, mind élelmünk forrása, erről kell elmélkednünk, nem pedig ezen kívül kalandoznunk; — mind azt, hogy csak a' tökéletes tudat által boldogulhatunk ezen labyrinth természetben, —

mert a' mit nem tudunk, azt még szóval sem mondhatjuk, annyival inkább kézzel nem tehetjük, 's még kevesebbé másnak taníthatjuk, — a' ki mondom e' kettőt elhiszi: az jőjjön bátran utánam a' természet barlangjába, 's addig meg se pihenjünk, még egy nyugvó helyre nem találunk, melly léssen ezen kérdésnek megértése: hogy, hol vesszük mi hát a' tökéletes apodicticum tudományt, mind a' természeti dolgok kiszabott törvényeinek kitanulására, mind pedig, és legkivált, a' jövődöbe való béléátásnak lehetőségére nézve?

A' természeti rendnek kitanulására ma már két módjok van, de eleinte igen sok ideig csak egy módjok volt az embereknek, t. i. a' tapasztalás. El sem gondolhatjuk mi azt, mennyi bajba és veszedelembe került az embereknek ezen egyetlen egy módból, számtalan sok időközön keresztül egy másodikat, t. i. a' tudományokat kitalálni! mennyi idő kellett arra, még ezt észrevették az emberek, hogy a' mit már egy kitalált, azt fel is kellene jegyezni, résszerént azért, mert elfelejtik a' tárgyak sokasága is temérdekösége miatt; résszerént pedig, hogy a' maradék azt csak folytathassa, ne pedig kéntelenítették ő is újra kezdeni. Hát még mennyi időbe került az írásnak feltalálása! Hát még a' sokféle kitalált igazságoknak csak csupa rhapsodistica feljegyzése! hát még azoknak külön külön classisokra, systemákra, tudomány ágokra, 's mesterségekre, hogy t. i. minden tárgy a' maga illeendő helyén álljon, elosztása, elrendelése! mennyivel könnyebb ma már, mint hajdan, tudóssá lenni! mennyivel boldogabb lehet ma már egy gyermek, ha akar, mint hajdan egy öreg!

Ha tehát az ember a' természetben élni és boldogúlni akar: tudóssá kell lenni, már a' tu-

dománnya akármelly csekélységből áljon is, csak tökéletes légyen, mert a' mit nem tud, azt nem teheti. Első az ész, második a' kéz. — De különben is, maga a' természet is újjal mutatja mind ezeket, mert az ember tudatlannak születik, és csak eszközök által lehet tudóssá, a' paraszt többnyire csak a' tapasztalás, és épületes prédikálás által, — a' tudós pedig könyvek, tudományok, élet praxissa, és okoskodás által. A' problematicus, vagy hypotheticus tudósnál, vagy magyarán szólván, a' féltudósnál pedig, -- a' ki soha könyvet nem olvas, sem a' természetet nem tanulja, a' ki csak kártyázni, pipázni, eenni, inni, agarászni, parancsolni 's káromkodni tud, 's korhely oskoláiból egy két mester szónál többet ki nem hozván, ezzel maga magát a' tudósok és pallérozottak száma közé számlálja, az ilyen embernél nincs a' földnek nehezebb terhe, nincs a' közjónak gyilkosabb ellensége, 's az emberi csendes társaság közboldogságának vakmerőbb háborgatója, 's ha még hivatalocskát is bíznak reá, a' kevélységnek 's kegyetlenségnek undorítóbb mustrája! igazán kell tudni, a' micskét az ember tud, nem felpuffadva, mert ámbár el él is most az ilyen tudatlan, de csak a' mások rovására él el, csak a' becsületes emberek contójára és takarója alatt boldogúl minden gonosz ember, úgy hogy ha az ilyenek magok maradnának a' világban; vagy el nem élhetnének, vagy igazi solidus tudományt kellene szereznüök.

Igaz, hogy a' tudomány rémittő egy szörnyeteg a' tudatlannak, nehezen tud ő magának fészket verni; de a' hol egyszer megfészkel, nem csak kírthatatlan többé, hanem maga körül szét nyúl, sугárokot terjeszt, gyökereket, sarjadékokat ereszt kifelé, minden felé hódít, és

magának követőket, pártosokat verbuvál, — hasonló lévén a' jóltévő naphoz, melly akárhová fénylik, meleget terjeszt. Csupa bölcsesség, csupa szív, csupa szeretet, csupa jóság, csupa kegyesség az igazi tudósság, melly koránt sem a' quantitásban, hanem a' kvalitásban foglalatik, a' mint ezt egy nagy természet bűvárján, egy nagy Botanicuson, egy nagy Astronomuson 's a' t. csak úgy lehet tapasztalni, mint egy becsületes szorgalmatos földmivelő paraszton.

Mint hogy tehát a' természeti rend kitanulására elmúlhatatlanul szükséges a' tudomány, még pedig a' tökéletes tudomány, ha ez életben boldogúlni akarunk: az a' kérdés adja most önként elől magát, hogy mivel minden eddig való tudomány csak az elmúltakból merítettet 's állapított meg, valjon a' természet törvénye valaha nem változik-e meg? 's nem tanulunk-e hibába? az az, a' jövőndő olyan lesz-e, mint az elmúlt?

Itt már a' Philosophiához kell folyamodnunk, melly a' logica Inductio és Analogia segítségével szinte tökéletes tudatot, és meggyőződést ad, nem csak arról, hogy a' világ törvénye kezdettől fogva végzetig így, és változhatatlan marad, hanem arról is, hogy még a' tudományok tárháza, minden gazdagsága mellett is csupa üresség, és mennél többet tud valaki, annál jobban érezi, hogy még semmit sem tud. Ne gondolja tehát valaki, hogy a' tudomány már véget ért volna a' természet titkainak, törvényeinek, 's elrejtett igazságainak kitanulásában, — mert a' természet ezen édes gyönyörűséget 's foglalatosságot nem egy két századnak ajándékozta, hanem fentartotta a' világ végéig minden század embereinek. — Olly temérdek gazdag tárház ez a' természet, hogy itt, csak egyetlen

egy legkisebb tárgyacskáknak, p. o. egy fűvecskének, mellyre nem is ügyelünk, egy parányi férgesckének, mellyet elgázolunk, czélját és rendeltetését kitanúlni, századokat illet, annyival inkább az egész temérdek természetét, 's az ebben látható, hát még a' láthatatlan tárgyakét! mellyeket még emberi szemek nem is láttak, és még csak sok századok múlva; valamelly különös történet által fognak egyet vagy mást láthatni! elkábúl az ember ezen temérdekségnek még csak meggondolásában is, annyival inkább, kitanúlni való igyekezetében, elannyira, hogy a' kicsiny és gyenge lélek, utoljára ott áll meg, hogy a' természet nem is arra való, hogy mi ezt kitanúlni 's kismérni igyekezzünk, mert ez csupa lehetetlenség, hanem elég annyit tudni, mennyit eleinktől által vettünk. De a' nagy lélek ezzel meg nem elégszik, sőt minden gyönyörűségét, 's életének minden édességét egyedül a' természet titkainak meglesésében, 's kitanulásában helyhezteni. Három hatalmas ösztön van, melly őtet heverni nem hagyja, sőt a' szüntelen való munkásságra ösztönözi. — Először, annak meggondolása, hogy az Isten semmit czél nélkül nem teremtett, és így kitudja, ha keressük, melly kicsinyben, melly nagy czélt el nem érünk? legalább az bizonyos, hogy ha heverünk, semmit sem találunk. — Másodsor, látja azt napról napra ez ember, hogy minden tárgy tökéletesül, és hogy az eddig való találmányok is, mellyek sokszor olly csekélységek-ből szármoztak, a' honnan nem is reménylenők, melly igen nagy hasznára, 's boldogítására lettek az emberi nemzetnek: 's innen nyilván kihozza, hogy ezután is lehet még valami titkot, vagy is inkább természeti igazságot kitalálni, 's azzal az emberi társaságnak használni, a'

minthogy szemünkkel láthatjuk is azt, hogy mi-
 oltá a' felvilágosodott századok lelke ezt a' prin-
 cipiumot bévette, azokra, mind e' mái napig
 vég nélkül szaporodnak, 's a' természet rejte-
 keiből előlhúzatnak az emberiség boldogítását,
 's az élet hajainak megkevesítését tárgyazó szeb-
 nél szebb találmányok. — Harmadszor, maga a'
 természet szóll, és újjal mutatja, hogy ez az
 igyekezet az embernek kötelessége légyen. A
 számtalan ínségek, nyomorúságok, szerencsét-
 lenségek, véletlen esetek, tűz, víz, pestis, éh-
 ség, ellenség, szárazság, nedvesség, hideg, me-
 leg 's a' t. mellyeket a' vak századok Isten osto-
 rának neveztek, a' felvilágosodás pedig jótéte-
 ménynek, és Isten bizonyos céljának lenni ki-
 találta, mind arra ösztönözik az embert, hogy
 ne heverjen, ne áljon meg egy régi által vett
 tudatlanság mellett, hanem ragadjon fegyvert,
 nyúljon hozzá, magát oltalmazza, és fűben fá-
 ban orvosságot keressen, 's ne gondolja, hogy
 már minden eszköz, melly az emberi nemzet
 securitássát garantérozza, ki volna találva; ha-
 nem az embernek kötelessége a' természetet, kí
 ki a' maga ereje szerént, ösztökélni. Szörnyű
 tudatlan ember az, a' ki azt gondolja, hogy,
 mivel már holmi nyomorúlt kenyeret tud sütni,
 és egy viskót tud építeni, tehát már mindent
 tud, a' mi az életre való! csak egy tudomány-
 ban is grádusok vagynak, és nagy a' különbség
 a' prófunt és a' kalács között, a' viskú és a' pa-
 lotta között! hát még a' sok ezerféle, életre el-
 múlhatatlanul szükséges tudományok között! ki
 tudja, ha a' Cholera legjobb orvosságát, nem a'
 lábunk alatt tiporjuk-e egy kis hangyában, vagy
 egy fűszálacskában? ha az Isten illy temérdek
 sok bajokat (ne vétsek szómmal, mert az Isten-
 nek legbülcsebb célját is, a' mi kényes henye-

ségünk , örömetst bajra magyarázza) teremtett erre a' világra, mellyekkel küzdünk: bizonyosan épen annyi orvosságot is teremtett, mellyel ezeket gyógyíthatjuk, elháríthatjuk; — különben, mi gyönyörűség a' madarat kalitkába zárni, és enni nem adni? de leginkább mi czél volna hát ennyi sok milliom teremtményekben, mellyekkel a' föld rakva van? talán csak az, hogy lássuk, 's ennél több semmi? már csak az eddig kitalált fűvek és más tárgyak haszna is arra vezethet bennünket, hogy a' többi esméretlen hasznú fűvek is hijába nem teremnek; csak hogy a' hasznoknak kitalálása magunkra van bizva. Mert p. o. az Isten megteremtette a' China háját, de hogy ez a' hideglelésről legjobb orvosság azt ki nem jelentette, hanem az emberi szorgalomra, keresésre próbálásra bizta. Hogy pedig még az orvosság készítését is nekünk írásban nem hagyta: épen ebből tűnik ki az a' mély bölcsesség, hogy minket nem masinákká, vagy barmokká, (mert a' baromnak valósággal írásban hagyta, az az, természeti ösztönébe béoltotta egész tehetségét), — hanem okos lélekkel felruházott szabad valókká alkotott, kiknek legédessebbé csak úgy lehet ez élet, ha a' természet elrejtett igazságait és titkait, mint rejtett szókat kitaláljuk, 's hasznunkra fordítjuk. Gyönyörködik abban az Isten, (ha szabad emberi módon szóllani) ha látja, hogy mi igyekezünk, hogy mi magunkon uralkodni tudunk, 's a' helyélést szerető testiséget, az eszem iszomságot, a' sokféle indulatosságot megvetvén, 's ezen barmomi részünktől megváltván, önként törekedünk a' mi lelki részünk rokonsága felé naponként közeledni. Annyival inkább minthogy ez a' tökéletesedés itt e' földön végetlen, mert vegyük fel p. o. hogy már az első rangú találmányok

mind készen volnának: akkor kezdődnék osztán az öszvetett találmány, melly szerént két három ilyen első rangúból ismét egy esméretlen új találmány szármoznék, a' melly tehát végetlen. Csak mi emberek, mennyire szeretjük, 's mennyiért nem adnók azon madarkát, melly az eledelét 's italát, maga húzza fel magának, 's a' lelki munkákkal láttatik rokonságosodni!

Mennyire mentek légyen már eddig a' tudományok a' természet titkainak kitanulásában? hol és hanyadán vagyunk már a' természet törvényeinek esmérétében? ezen nagy kérdésnek feleletje, nagy talentumot, nagy könyvet, és sok időt kívánna. Én itt ezen esmérétségnek csak a' resultátumát hozom elő, hogy t. i. az emberi nemzet, a' tudományok által már annyira ment, és kitanulta azt, hogy minden teremtménynek, állatnak, plántának, élő és élet nélkül való tárgyoknak rendeltetésök abban áll, hogy azok légyenek czél és eszköz, ok és siker, úgy hogy ezen törvénynél fogva a' természeti rend örökre fenálhasson és soha fel ne bomolhassék. Így tehát a' legkisebb tárgytól fogva a' legnagyobbikig, a' legérzékenyebtől fogva a' legérzékenyetenebbikig, a' leghutábtól fogva a' legokossabbikig, mind arra valók, hogy magokban ugyan czélok, de a' felsőbbekre nézve eszközök légyenek. Ezen lajtorján felmenvén annak legfelső fokáig, ott találjuk az embert. Az most már a' kérdés, hogy, hát az ember rendeltetése micsoda? minden tudományok, minden fű és fa tele torokkal kiáltják, — maga a' tiszta Hit, maga az Idvezítő tiszta tudománya, maga a' szelíd természet újjal mutatja, és szüntelen azt prédikálja, hogy az embernek földi rendeltetése a' tökéletesedés előtte lévén mustrául az Istennek képe.

Látni való tehát mely nagy képtelenség az emberi társaságban, akár a' tudatlanság, mely minden bölcs intézetnek ellensége mind addig mig azt nem érti, mert ekkor osztán megváltozik minden ember, és Saulusból lesz Paulus; — akár az olyan constitutio, mely a' józan tökéletesedést megköti, és egy bizonyos régi normához, mely akkor időben jó volt, de ma már csupa veszedelem, úgy hozzá csatolja, hogy attól el nem térhet, még azon esetben, ha a' háza égne is; — akár az olyan vallás, mely a' népség józan elméjét valamely régi, 's nem az idő lelkével együtt járó bilincsekhez, mint valamely csalhatatlan *αυτος εφα*-hoz köztetve akarja örök időkig tartani, 's idvessége útjára vezérelni, mint Török vallás, mellynek rabjai, az emberiség gyalázatjára, még ma is ott sántikálnak, hol hajdan parádéztak, 's a' mások tanúságára egész a' kinevettetésig eszelősködnek.

Minden társaság olyan mint a' folyó-víz, mely ha engedik szépen folyik; de ha valahol elrekesztik, 's feltartják: már akkor lassan lassan feldagad és mind addig nevededik, még valahol kirohan, 's károkat tesz. Minden előmenetelnek meggátlása bigótttságot, minden bigótttságot fanatizmust, — minden fanatizmus extremumot, minden extremum revolutiót, minden revolutió ismét rendet szül, és így végre maga a' természet vissza szerzi a' maga jussait, melyeket a' józan észről eltért emberek felforgattak. — A' czélt megkötni embernek nem lehet, mert azt maga a' természet örököszen úgy megköttötte, hogy attól eltérni embernek nem szabad; — az eszközöket pedig megkötni, és egy valamely idő normájához örökre lecsatolni, olly képtelenség, a' melly maga magát elébb utóbb megbosszúlja, bizonyosan örökké nem tart. Az

idő folyik, mint a' víz, a' víznek folyása tehát czél, és ezt megkötni nem lehet; --- az eszközök pedig, vagy is az árkok, melyeken lefolyik, minők légyenek? az neki mindegy, akár sárban, akár márvány kőből készült árkon folyják: azért is, ha valamely tartomány jó árkot akar neki ásni, ezt a' rossz árkú tartomány meg nem kötheti a' maga normájához. Az idő lelkével az emberi lélek is mindég előbbre halad, és így, ha valamely árkot már kitaláltunk és jónak tapasztaljuk: ne gondoljuk azt azért örökösnek és legjobbnak, mert idővel még jobbat is találhatnak, hanem ha magát a' világot is megköjtük.

Az embernek rendeltetése tehát e' földi élet zajos tengerén, a' tökéletesedés. — Fájdalom! hogy ezt, még ma is demonstrálni és vitézni kell, holott ezt csak monstrálni, az az, újjal mutatni, 's ezzel győzni kellene! a' voxok többsége megsirathatatlan akadályja sokszor az ártatlan igazságnak, 's az emberi nemzet boldogságának! tanúi ennek mind azon megdicsőült Mártirok, kik ámbár a' napfénynél fényesebb igazságot, az idvesség egyenes útját, a' Szent Evangyéliomot prédikállották, és soha szavokat a' legnagyobb kínzások között is vissza nem húzták: de mivel többen voltak ellenök, mint mellettök, többen kiáltották: fesszitsd meg, mint; bocsásd el: ki kellett állniok a' gyászos halált!

Valami különös testi kényességhez való ragaszkodás az, az emberben, hogy az embert, a' maga boldogságára bittal kell hajtani, mint a' gyermeket szokták a' tanulásra, — és minden módját elköveti, még követheti a' nem engedésnek, 's végre csak a' kéntelenség képes őtet engedelemre szorítani, 's utóbb maga is szereti,

hogy így bántak véle. Ennek egyik oka a' restség, és megrögzött szokás, mellytől elállani ir-
 tózik az ember, ha bár jobbra, és könnyebbre
 kívánják is őtet vezérelni; — másik oka pedig
 a' tudatlanság, melly szerént a' dologhoz nem
 értvén, nem bízik, sem vezetőjéhez, hogy
 az őtet jó útra vezérelje, sem magához, hogy
 azon nagynak képzelt dolgot megtehesse. Ha
 csak politicus jókról volna szó. ez a' restsé-
 günk talán még szót sem érdemelne: de még az
 erkölcsi erényekre is fegyveres kézzel kell fel-
 vigyázni a' Státusnak! még pedig nem csak a'
 miveletlen vad parasztokra nézve, hanem a' ma-
 gokat míveltek közé számláló, sokszor úri sze-
 mélyekre. sőt még néha az erkölcs műhelyébe,
 az oskolába járó ifjúságra nézve is, — úgy hogy
 nem ritkaság, olly környűllások közé jönni,
 hogy nem tudjuk eléggé meghatározni, a' zsvá-
 nyok és haramiák gorombaságokat csudáljuk-e
 jobban, vagy némelly úri személyben lappangó
 szörnyeteget? czélerányos nevelés nélkül, soha
 nem lesz az emberből semmi, csak a' világi ba-
 joknak, nyomorúságoknak, mások botránkozta-
 tásának, tömlöczöknek, 's az örökös processu-
 soknak gyakorló műhelye! — az ember ollyan
 állat, melly jóra, roszra egyaránt hajlandó, —
 's csak a' kifejlődését feltétező környűlmények,
 csak a' nevelés, vagy is inkább szoktatás teszi
 azt, minő légyen? a' tigris kölykéből is bárányt
 tud a' czélerányos szorgalom formálni, annak
 módja szerént. — Talentuma nem mindennek
 nagy van, 's ezt erőltetni nem is lehet szerfelett:
 de szíve mindeniknek, 's néha a' kisebb talen-
 tomúnak még nagyobb van, e' nélkül pedig az
 emberi társaság csupa pusztá volna: azért is a'
 szívet kell az ész után formálni, ezt kell eről-
 tetni, ezt kell minden feltétel nélkül kínozni,

az akaratot törni lágyítani, — mert nagy tudomány nélkül, ám de jó szív nélkül nem lehet senkit keresztyénnek mondani, — úgy hogy az egeket verdeső tudomány, nemes szív nélkül, valóságos kár, sőt pestise lehet az emberi társaságnak. Sokszor látunk megőszült embereket, olly erkölcsi vétékben léledzeni, mellyet a' gyermekben sem lehetne elszenvedni, 's virgással kellene belőle kikorbácsolni, — 's elég okos ő magát kimenteni azzal, hogy emberek vagyunk, gyarlók vagyunk 's a' t. sőt még azt is meri mondani, hogy a' természetet nem lehet elhagyni! — hogy a' süket füllel hallani, az elvágott lábra felállani, a' púpos hátat kiegyenesíteni nem lehet, elhiszem, 's nem is kívánom senkitől is: de minden erényt és kötelességet, mellyet a' Krisztustól, és az ő hív szolgáitól prédikáltatni hallunk, 's a' mellyet, sánta, vak, béna, egyaránt gyakorolhat, kivált a' negativa virtust, melly szerént semmit sem kell tenni, sőt kell nem tenni, — egy szóval, mind azon tökélyt, melly egyedül csak az akarásból kerül ki, nem tenni, nem csak nem gyarlóság, hanem szántsándékos gonoszság, és a' czéleránytalan, 's vagy igen gondatlan, vagy igen kényes neveltetésnek olly undok vétke, mellyet az Isten ítélő széke, a' szántsándékos gonoszsággal egyaránt büntet. — Az akarat az a' kényes ringyó az emberben, melly őtet boldogtalanná teszi örökkössen.

A' czélerányos nevelés tehát nem egyéb, mint az akaratnak meglágyítása, hogy az önként, és így titkon, a' hol senki nem látja is, hajlandó légyen csupa jót tenni, és a' rosztól borzadni. Ezen czélnak eszközei, a' szoktatás, szenvedés, a' remek példa adás, az elmének pallérozása, a' tudományok, a' munkásság meg-

szokása, 's a' mind ezekből következő alázatos-
ság; — mind olly tárgyak, mellyekre való kész-
ség és hajlandóság, sok kis gyermekben annyira
meg van, hogy magától önként ezeket követné,
's csak a' szüleinek köszönheti, hogy ezen ter-
mészeti együgyű útjában nem csak elő nem se-
gítettett, de mesterséggel belőle kineveltetett,
szoktattatott. Sok szülék még jobban szükölköd-
nek nevelés nélkül, mint az a' gyermek, a' kit
elrontottak, — és sok gyermek árván maradvá,
sokkal szerencsésebb, 's jobb polgár lett volna.
— Egy szóval, mindenek azt mutatják, hogy
az embernek földi rendeltetése nem egyéb,
mint a' tökéletesedés, és születésétől fogva, ha-
lála órájáig az Isteni ideálhoz való hasonlítás,
úgy hogy az embernek kötelessége minden te-
remtett eszközöket használni, és azokat egyedül
csak a' nemesítésre fordítani, hogy a' nemesít-
ést magán kezdvén, kiterjessze azt embertár-
saira is, és a' természetnek keze alatt lévő tár-
gyain is haláláig gyakorolja.

Hogy az élet csupa baj, azt nem kell meg-
mutatni, csak mutatni, mert a' legelső koldus-
tól kezdve, a' legfelsőbb thronusig, elválhatat-
lan társa embernek az élet baja, még pedig,
mennél nagyobb polczon ül valaki, annál na-
gyobb az ő terhe. — Ugy de minden bajunknak
egyedül magunk vagyunk okai, mert a' termé-
szet rendjét ugyan meg nem változtathatjuk, de
magunkat megváltoztatni, a' környülállásokhoz
szabni, testiségünkön, 's szenvedelminken ural-
kodni, a' természet törvényeit megtanulni, 's
azokat hasznunkra fordítani, — igen is — ha-
talmunkban van, egyedül az akarástól függ. A'
föld minden szükséginket felesleg kipótolja
csak ne heverjünk, és azt bölcsen műveljük; —
a' jó rendtartás pedig, mindenünket bá-

tországban tartja, csak megegyezünk. Mi kell ennél több ez életre? és még is másban keresük valahol a' hibát, magunkon kívül! — Mennyi könyvek kijöttek már az emberi társaság boldogságának eszközléséről? mennyi tanácsok, javallatok, intések, kérések, imádságok, prédikációk, embert tökéletesítő, gazdaságot lábra állító munkák vagynak már kinyomtatva? és csak ott vagyunk, a' hol voltunk! mit írjak hát már újjat? mit adjak még azon nagy lelkek szavaihoz, a' kik élnek halnak a' hazáért, a' kik addig boldogságot nem esmérnek, valamig magok körül bohó boldogtalant látnak? de ha még a' legújabb idő remek munkáinak sincs foganatja; ha még az olyan munkák is, mint a' „Hitel” a' „Világ”, — mint az Albach Prédikátiói, mint a' Kolmár katedrai tanításai, csak pium desideriumok: úgy hát én örökre megnémúlok, 's letévén a' tollat, és az igyekezetet örökre, lehetetlenségre nem törekszem, eltűröm a' mit változtatni nem lehet, elhiszem, hogy én boldogtalanságra születtem, 's az is leszek a' koporsóig, nem magam, hanem mások miatt, megesmérem, hogy igaz ama régi mondás: Mundum, quo vadit, vadere sinas.

De mit? hiszen ez nagy mondás, és inkább ösztönt, mint tilalmat ad az írásra, és iparkodásra. — A' természet nem áll meg soha, mindég halad, és tökéletesedik, — az éretlen gyümölcs megéri, és a' magvából új plánta csírádzik, a' folyó víz, mindég nagyobb lesz, még végre a' tengerbe szakad, az ember naponként okosabb lesz, a' nemzetek évszakonként lépnek feljebb egymásután a' tökély fokaira: hát volna-e olyan ember a' világon, a' ki ezt a' lépő természetet megállíthatná? vagy mivel ezt nem teheti, az emberi nemzetnek külömben is

henyeségre hajlandó nagy részét elcsábitani, 's az ellenkezővel elhíttetni mérészelné? ám tegye! de úgy, hogy minden embert elcsábitson, mert különben a' természet annál nagyobb bosszúval fogja vissza szerezni, eltékozlott idejét, 's elvesztett jussait!

Az igaz, hogy az egész emberi nemzetet, minden eszközökben egy értelemre hozni lehetetlen, mert ez épen annyi volna, mint a' halandó természetet megállítani akarni. A' természet ezt meg nem engedi, már csak csupa éghajlati okok miatt is; de leginkább azért, mert a' természet oppositio, és antagonismus nélkül fel nem állhat, controllériának kell lenni, részeknek, szakadásoknak, eretnokségeknek végét szakadni meg nem engedi; mert a' természet eszköz nélkül semmit nem tesz, pedig épen ebben áll a' tökéletesedésnek, a' természet céljának egyetlen egy eszköze. — Ha soha égiháború nem volna, csendes és termékeny idő sem volna, éhség nélkül ételt, szomjúság nélkül italt, munka nélkül nyugalmat, keserű nélkül édest, setétség nélkül nappalt, még csak képzelni sem tudnánk. Az egész természet él, és ezen életét egy kémiai fermentatio által tartja fel, melly léssen az ellenkező tárgyaknak egybeforrásából. — A' mi eleink, minden kedvök ellen való dolgot, csapásnak, Isten ostorának tartottak, ennek orvoslásáról, sőt csak mentségéről is gondolkodni sem mertek, mert azzal, a' felharagudott bosszúálló Istent, még jobban felingerlődni képzeltek: de a' mi boldog századunkra elhozta a' szelid tudományok azon (sokaknak még most is félelmes, 's gyanúba, sőt üldözőbe vett) áldott felvilágosodást, melly vélünk letétetvén az Istenről minden emberi szeszélyes, 's szenvedélyes gondolkozást, megtanított arra, hogy a'

természetben semmi rossz magába nincsen, hanem minden, a' mi itt történik, az csak eszköze egy sokkal nagyobb jónak, jóllehet az ilyen eszköz, néha egynehány élő állatnak kisebb vagy nagyobb kárával történik is meg: de a' melly ellen magát oltalmazni, és bátorságba tenni, szinte módot adott, és ezer meg ezer eszközt teremtett, 's ezeknek használására, okos és józan ész alkotott a' Teremtő az emberbe. Itt állunk hát ma már, — a' legtehetetlenebb tudatlanságból 's babonából kiragadván ennyire hoztak bennünket mái napig a' tudományok! de hát tudunk-e már mindent? megálhatunk-e itt már, mint mozdúlhatatlan kőszálon? 's féltvén a' maradékot, ne hogy ezen nekünk legjobbnak tetsző állásról eltévelyedjék, örökös törvénnyel lekötelezzük-e maradékainkat, hogy ők ennél tovább menni ne merészeljenek? távol légyen! *Mundum quo vadit, vadere sinas.*

Mivel tehát a' természeti rend fenállását egyedül az antagonismus feltétezi; 's ezen okból maga a' természet úgy alkotta az emberi társaságot, hogy minden ember, és mindenben, minden meggyőződés nélkül, egy értelemre ne jöhessen: tehát látni való hogy a' meggyőződés az a' magzat, melly ezen vajúdasból születvén, igen nagy dolgokat képes az emberekkel míveltetni, mellyek nála nélkül örök homályban maradnának. Az Antagonismus szüli az elégséges argumentumokat, ezek pedig a' meggyőződést, ez pedig a' készséget, akaratot, így hoz ki a' természet rosszából jót, ha bár néha századok és ezeredek múlva is. Ez az oka hogy az egész emberi nemzet, csupa szakadásokból, és úgy szólván sectákból, részekből 's eretnekségekből áll seregenként minden tárgyra nézve, de úgy, hogy mihelyt más tárgyról van

a' szó, a' tagok ismét változnak értelmökben, 's egyezésökben, úgy, hogy a' kik az elébbeni tárgyra nézve egyeztek, már ezen másik tárgyban különböznek, és társokat találnak, 's szednek össze magoknak két, három, 's több elébbeni ellenkező secták közül is; — úgy hogy egy ember egyik sectában ellenfele lehet annak, kinek másik sectában, barátja, atyafija, testvére, sőt hitvese volt, a' szerént, a' mint kiki meg van belől győződve. Ez a' meggyőződés csak azon szemponttól füg, mellyből a' dolgot nézzük, úgy hogy ha azt mindnyájan egy szempontból néznők, tüstént egyezne meggyőződésünk is. Ezen néző szempontot a' physicus világban sokféleképen változtatja a' testiség, kénye 's kedve szerént: de a' morális világban ennek csak egynek kellene lenni, ha oda is a' testiség néha néha bé nem tekintene.

Az írónak czélja tehát az, hogy meggyőzze olvasóit a' felvett tárgy mineműségéről, 's ennélfogva a' jó intézetnek mennél több pártfogókat szerezzen, mert minden semmiségből lehet valami nagyot csinálni, mihelyt, és mennél több pártfogói vagynak néki. Annyival inkább pedig, minthogy a' nagy dolgok végbevitelére nagy erő is kívántatik; tehát nem kis munkát ad az írónak, hogy nagy erőt öszvegyűjthessen, így szólani, hogy mennél több és különbözőbb lelkeket, egy néző pontra térithessen.

Mi nagyobb pedig a' haza boldogságánál? és mi bizonyosabb annál, hogy a' haza, nem csak nem boldog, de a' legfelső bársonytól kezdve, a' legutólsó pokróczig, csupa bajoknak, 's panaszoknak forrása? valamint annál is mit lehet bizonyosabbat mondani, hogy kívülöttünk senkin, — egyedül magunkon áll a' haza boldogságát olly örökös mozdúlhatatlan kősziklára

állapítanunk, hogy — az ember szerencséje különbözőben is csupa risico lévén, — ha a' természeti risicókat végképen ki nem írthatjuk is, jóllehet a' bölcs és hív szorgalom még ebben is tudna más nemzetek példája szerint módokat találni; legalább a' mesterséges risicóknak már valahára véget vessünk? — nem az a' boldog haza, mellyben egy két nagy úr, egy két gazdag, éretlen kénnyel dölyfösködhetik, a' többi lakosok pedig a' boldogságért csak a' korcsmába és pinczébe futnak, — óh ez keserű gondolat egy hazafiúi léleknek! hanem az a' boldog haza, mellyben fő cél a' szelid Jézus, eszközök pedig a' vallás és természet, a' templom és szorgalom.

Az a' cél, hogy Király, jobbágy, úr, szolga, nemes, nemtelen, polgár, paraszt, tudós, tudatlan, gazdag, koldús, katona, földművelő, pap, mester, egyházi, tanító, tanítvány, gazda, cseléd, napszámos, pásztor, béres, csikós, csósz, gulyás 's a' t. mind a' maga szerihez képest boldog legyen: különbözőben egyik sem lehet boldog a' másik miatt. Ez a' hypotheticus célja minden Státusnak, és valamíg ez a' valóságban is fel nem állittatik: addig a' privilegizált boldogság csupa boldogtalanság, a' Status csak bizonyos ideig sántikálhat, de örökösen fel nem állhat, a' mint ezt a' krónikákból megtanúltuk. — Hogy a' rabszolgák elnyomása, azokkal való kereskedés és dolgoztatás, egynéhány századokig, vagy talán ezeredekig is, némelly érzéketlen barom szívű hatalmasoknak hasznokra van; az bizonyos, mert minden vissza élés ideig óráig gazdag uzsorával fizet, mint a' lopás: — de hogy a' természetnek örökös törvénye legyen, 's világ végéig fenálhasson, azt csak gondolni is képtelenség. Nem egyéb ez antagonismusnál, mellyet a' természet idővel nagy vál-

tozások eszközéül fog a' késő maradék tanuságára használni. Csak egyedül a' Morál örökös; minden elmúlik egy két század múlva ebben a' természetben, maga magát megemészti, egyedül a' Morál tart örökösen, és a' melly Státusnak nem ez a' talpköve, hanem csak valamelly politica, már az állandó nem lehet. — Nem is képzelhetünk már nagyobb Statusokat, országokat, monarchiákat, mint voltak ezek előtt, mellyek szinte egyik a' másikon diadalmaskodván, 's amarra felépülvén, örökösnek látszottak lenni, és ímé, mái napon semmi sincs belőlök, mert a' keresztyéni tiszta morál hibázott alapjokból. Még a' vallásokban is csak az marad meg örökké, a' mi a' Jézus tiszta, szelid, alázatos szívével megegyez, a' többi mind csak időjátéka, akár mint őriztessék is.

A' föld kerekéségén addig békesség nem lesz, és így állandó maradás és nyugodalmas birtok nem is képzelhető, míg az emberek 's társaságok, másban keresik bajoknak okát, magokon kívül. Másnak nem parancsolhatni, de ám magának. Magát regulázza elébb minden, 's azzal már mást regulázott. Nem az Extensio, nem a' quantitas alapítja a' boldogságot, hanem az Intensio, a' qualitas szűli azt. Minek foglalnánk el egész Ásiát? itt a' magunk országa ezt javítsuk! könnyebb a' kicsiny jóval birni, mint a' nagy rosszal. Minek szidjuk a' világot? nem oka ez ha vétkezünk: magunkat zabolázzuk, 's ezzel vége a' vétkeknek. Intensióra törekedjünk, ez a' mi rendeltetésünk, és ebben halálunk órájáig az idő kerekével együtt előre mennyünk, nem lehetetlen, csak akarjunk, feltételeetlen kötelesség, semmi mentséget el nem fogadunk! akár mennyit próbál, végtére ezen fog megállapodni a' világ: azért is legjobb volna minél elébb el-

kezdeni, mert Phaedrusként, *fruar diutius, si celerius coepero*. Ha pedig a' világ hinni nem akarja, még meg nem próbálja: ám lássa, *Mundum, quo vadit, vaderé sinas*.

De mivel ezen általános beszédek csak elemfuttatásoknak látszanak: szükség leszállanunk specialitásokra is, és megvizsgálunk, valyon a' tökéletesedés reá illik-e az emberi társaság minden tagjaira, akár emberi, akár polgári, akár vallási tekintetben? az emberi társaság ezen nevezetesebb 7 oszlopokból áll: Papok, Bírák, Urak, Tudósok, Mesteremberek, földművelők, és mind ezeket őriző katonák. Lássuk ezeket sorra:

Legelső helyet érdemelnek méltán a' lelki Atyák, mert ők a' mi szüntelen 's fáradhatatlan nevelőink, egész halálunk órájáig, 's egyszerűsmind az emberiség legnagyobb palladiumának a' vallásnak őrei. De kérdés reájok illik-e a' tökéletesedés? — hogy a' vallásban a' czélt változtatni, 's tökéletesíteni nem lehet, az kérdést sem szenved: de hogy az eszközök itt is, mint mindenben a' haladó idő lelke szerént tökéletesedést kívánnak, azt is a' természet újjal mutatja. Mennyivel tökéletesebbek ma már az imádságos könyvek, a' prédikációk, a' katechismusok, az énekek, a' ceremóniák, a' templomok, sőt magok az Istennek szolgálói is, mint ez előtt csak egy két századdal is! az idő lelke naponként újjabb újjabb tapasztalásokra vezérelvén, mindent érlel, palléroz, könnyebbit, javít, ront, és épít, — 's így munkálkodik ez a' papi Státusban is. Mert mivelhogy ők az Idvezítőnek és az Apostoloknak szakadatlan képviselői, a' Krisztusnak pedig minden szava és cselekedete csak egyedül a' tökéletesedést hirdette terjesztette; de különben is a' nevelőnek

tökélletesnek, csupa erénynak, és tükörnek kell lenni nevendékjei előtt: tehát látjuk, melly bölcs intézet az, a' papi Státusban, hogy oda nem minden megválasztás nélkül léphet bé minden ember, a' ki akarja, hanem csak az olyan, a' kinek hivattatása, az az, olyan szerencsésebb táalentuma, 's erkölcsse van, melly már eddig is nagyobb tökélyt mutat a' többinél, és még e' mellett is, sok ideig tanittatik 's tökéletesítettik a' szent hivatalra, mellynek ha megfelel, már magában is elég terhes, de még terhesebb lesz idővel, mert a' mindennapi szükség reá tanítja az emberiséget, hogy a' lelki Atyától megkívánja még e' két tulajdonságot: Iször hogy az Oeconomiában is mester légyen, 's ő adjon tanácsot híveinek, ne pedig kérni szorúljon azoktól, — 2szor hogy a' medicinának mennél nagyobb részét, de legalább egy falura megkívántató részecskéjét, házi patikával együtt magának tulajdonává tegye, és ne csak lelki, hanem testi orvos is lehessen, kivált falun! a' hol a' Doctor nem léte miatt, olly témérdek sok* kuruzsolások áldoznak ember vérrrel, mint hajdan a' pogány templomok. De különben is, a' papnak, minden tudományban jártnak, minden hivatallal 's mesterséggel esméretesnek kell lennie: különben jó prédikátiót kívánni sem lehet tőle. Illy terhes, illy lélekben járó lévén a' lelki Atyák szent hivatalja; ez az oka, hogy őket tiszteljük, szeretjük, 's egész fiúi bizodalommal nekik hódolunk. Ha pedig találkozik ollyan is, ki a' reménylett tisztelet helyett, ne talán keserűséget arat: a' hibát mindig magában keresse, soha ne másban. — A' lelki Atyáknak segédjeik, és nagyságos hivataljoknak nem kis részét vezetik az oskolai tanítók is. Hogy pedig a' tökély végső határát ók sem

érték még el: azt eléggé tapasztaljuk. — Ha a tanító és nevelő semmit sem különbözik a községtől, ha ő is csak olyan gyarló ember mint más, ha nem tud magán uralkodni, ha ő is csak az indulatoktól kormányoztatik, szinte olly haragos, részeges, mérges, irigy, fösvény, dühös, kevély, búja, nagyravágyó, dicsekedő, embert szólló, jó állapotban felfuvalkodó, nyomorúságban pedig elcsüggedő gyarló lelkű, mint akár melly miveletlen közlélek: már micsodá nevelést vár illyentől a Status? a kis gyermekek nevelésére még nagyobb bölcsesség kívántatik, mint a nagyokéra: hogy bízzuk hát a gyermeket ilyen nevelőre? minthogy a szokás természeté válik: vajmi nagy megfontolást érdemlő dolog a gyermeket bölcsen szoktatni! mert ezen gyermeki szoktatása léssen osztán egész életének barometruma. Minden embernek búvárnak kell lenni -a maga fakjában; de különösen a nevelőnek.

A bírák tökéletesedhetők-e? — ha tudósak, ezt ők igen jól tudják, 's teszik is holtok napjáig: ha pedig nem tudósak; magáról a természettől megtanulhatják, hogy a tökéletesedés örökös kötelességök, mert a tökéletlen ember, még közembernek sem jó, annyival inkább bírónak nem való. — Keserű látvány az, midőn a bíró, a maga auctoritássát, kevélységgel, parádéval, vagy dictatori hatalmas szavával akarja feltartani! — az szép, midőn a személy ékesítti a hívatalt, nem a hivatal a személyt! rettentő gonoszságoknak asyluma ez a szó: emberi gyarlóság. — Gyarlóság ide, gyarlóság oda! egyedül az embernek akaratjától függ minden, valamint a bűn, úgy az erény is, és a ki nem teszi, menthetetlen.

Hát az urak tökéletesedhetők-e? hiszen ők már eléggé pallérozottak! — pallérozott, a' ki-pallérozott, és tagadhatatlan, hogy a' tökélyt csak egyedül a' nagy urak érhetik el, legkönnyebben; mert mindenféle legdrágább és legbecsessebb eszközöket, nevelőket, 's tudós társalkodókat megszerezni, hatalmokban van, elannyira, hogy mi kis lelkű polgárok sokszor bámúlva csudáljuk némelly nagy uraknak egész egy fél Istenséghez hasonlítandó tökélyöket, mellynél fogva nem csak szóval mutatják meg előttünk, mennyire mehet egy ember ha akarja; hanem cselekedettel is, iszonyú mértékben megtudják azt a' nagy lelkűséget mutatni, mellyet mi csak theoriában tudunk előadni. Az ilyen lelkeknek köszöni a' haza azon hathatós áldozatokat, mellyek nélkül, soha azok nem lehetünk volna, a' mik lettünk. Pedig ezt csak egynéhány nagy lelkek tették: a' honnan ellehet gondolni, hogy ha minden nagy urak illy tökéletesek volnának: mit nem lehetne a' haza méltóságára és boldogságára végbevinni? — más a' polgári politicus pallérozódás, és más az erkölcsi tökély! erre feltételetlen köteleztetése van mindennek, a' ki magát embernek akarja neveztetni, annyival inkább az uraknak, kik a' népnek fejei, és az Isten is épen ezen czélből különböztette meg sorsokat a' több szükölködő ember társaik felett. Igaz, hogy sokan meg is felelnek rendeltetésöknek, sőt kötelességöknél többet tesznek, 's tökéletes nemes lélekkel birnak egész az elragadtatásig; de fájdalom! mindenik azt hiszi magáról, mintha biz a' pallérozódás a' complimentben, politiában, 's ettiquttében állana! de mind ezen tulajdonságok mellett is, néha olly betyár urakat szemlélünk, kikre a' pallérozódás nem kevésbé szükséges,

mint a' betyárjokra. Legelső szerencsétlenségök ott ered némelly uraknak, hogy az édes anyai tejet csak kóstolni is, tőlök megtagadtatott! ritka olly szerencsés pedig, hogy egy moralis személyt, még ritkább, a' ki egy édes anyát szophatott volna! így tehát meglévén vetve az eredendő bűnnek legtökéltebb eczet ágya; ha még a' tűzre olajat is önt a' kényes nevelés, a' mód, a' pénz, a' luxus, és az újmódi: nem csuda, ha az Istennek azon teremtsései között, kiket legboldogabbakká teremtett a' nap alatt, sokszor, a' mások rettentésére, legboldogtalnabb visszaélőket látni, 's borzadva szemlélni, kéntelenítettünk. Melly leverő látás az, midón valamelly nagy úr, egy két körülötte hízelkedő ravasz cselédnek vagy ágyosnak fortélyjaiba annyira bele van keveredve, hogy abból többé ki nem szabadúlhat, 's egy ilyen alacsony, erkölcsstelen, miveletlen cselédtől, a' ki sclávnak is alkalmatlan volna, függ az egész úr, az egész kastély, az egész cselédség, az egész dominium, az egész tisztség, tanult és mívelt, becsületes emberek, kéntelenek maradásokért, vagy az ilyen trágár lelkeknek bókolni, vagy velek egyetértve nadálykodni! szörnyű nagy szerencsétlenségök az is némelly nagy uraknak, hogy hibájokat senki sem meri megmondani, és így ők magokat tökéleteseknek vélvén, egész a' botránkozásig alacsonyságban léledzenek; — sőt nem csak hibájokat ráspolgató jó barátokat nem tartanak magok körül: de még a' vétket is virtussá magasztaló alacsony lelkektől ringattatnak, elannyira, hogy szabadságjokat eladván, kötve vagynak kötelekkel, és szemök belévén kötve, melly rémittó tömlöczben légyenek, nem látják. Ha tehát minden urakra nem is, de igen sokra reá fér a' tökéletesedés, annyival is inkább,

minthogy ezt a természet ura minden embernek kötelességévé tette, és mivel ok nélkül semmit sem tett: bizonyosan több okokért adott egyiknek dominiumokat, másoknak koldús botot, mintsem hogy a' kettő egyformán legyen csak munkás a' társasági életben!

Hát a' tudósokra, reájok fér-e a' tökéletesedés? — Ezt ők tudják, — mi csak annyit tudunk, hogy a' ki magát tudósnak tartja, az még nem tudós, a' ki szájjal mindenható, de kézzel semmit tévő; az még nem tudós, a' ki észszel igen jóval, de szívvel igen rosszul bír; az még nem tudós, — a' ki prédikál, int oktat, dorgál, de maga legelső, ki azt megszegi; az még nem tudós. A' ki tehát tudományja által már elérte a' tökélynek lefőbb lépcsőjét: az már feljebb nem mehet.

Hogy a' mesteremberek nálunk mind erkölcsi, mind világi tekintetben, még a' tökélyt el nem érték: a'vagy csak onnan is kitetszik, hogy a' külföldi készítmény kapóssabb, mint a' honni. Ugyan is a' czéh, megköti az elméket, hogy a' régi megrögzött szokásnál fellyebb ki ne csapongjanak, és egyik mesterember a' másikkal mélyebben ne gondolkodjék, 's tovább ne mennyen, és a' legnagyobb zseni is, ha szegény, czéhbe ne állhasson, czéh nélkül pedig ne dolgozhassék. Itt még messze vagyunk a' tökélytől!

Legtávolabb van pedig ettől, a' földművelők sokasága, annyira, hogy itt a' sok fa miatt, magát az erdőt sem láthatjuk. Annyi a' föld, hogy nem bírunk vele, és még is alig élhetünk, 's földszűkiről panaszkodunk! — Mind azon számtalan sokféle tudományok, mesterségek, foglalatosságok, 's életmódok között, mellyeket az emberi nemzet gyakorol, legelső, legszükségesebb, legártatlanabb, legjutalmassabb, legmulatságosbb,

és leghővebb a' földművelés, és még is ez van nálunk a' leg elhagyatottabb slendrián állapotban. A' gazdagságnak nincs több útja, mint: vagy a' szerencsés hadakozás, melly által osztán a' megnyomorított népek vagyonyját erőszakkal magunkévá tesszük; vagy a' szerencsés kereskedés; vagy a' szerencsés bányáskodás; vagy a' rationalis földművelés. Ezek közül mi, természeti alkottatásunknál fogva, egyedül csak az utolsót választhatjuk, melly külömben is legbátorságossabb és legháládatossabb: azért is látni való, hogy ebben az egyben, annyira remekelnünk kellene, hogy még az Anglus is tőlünk tanulná ezt, mert a' maga fakkjában és hivatalában, csak ugyan minden embernek mesternek kell lenni. De úgy látszik, hogy ezen tekintetben még századok kellene az előitek legázolására, addig csak szenvedni kell a' legirtóztatóbb képtelenséget is. Majd a' szükség, éhség, dög-halál, tűz, víz, esső, szélvész, szárazság 's a' t. valahára megtanítja az embereket arra, hogy ezek ellen talán kellene is, lehetne is magokat, okkal móddal, ésszel, oltalmazni, 's bátorságosítani, és akkor előveszik a' szomszéd nemzeteknek előttünk jeget tört példáit, 's megesmérik, hogy nem a' föld kevés, hanem a' nép, — nem a' föld hibás, hanem a' művelő: addig pedig csak szenvedjük a' privilégium jármát, 's a' megrögzött egész természetté vált szokást békével! — nem az a' hiba mintha hazánkban nem volnának gazdák, kik az Angoly, Német és Francia gazdákat nem értenék; sem nem az, mintha magyar oeconomiák még a' köz nép számára is nem volnának kidolgozva: hanem egyedül az a' hiba, hogy a' földművelőnek minden földje közös és kerítetlen. Ezt még most mon-

dani is talán korán van; de elmúlhatatlanul szükséges, mert addig híjába írják tudóssaink a' magyar oeconomiákat, valamíg a' földművelőnek földet nem adnak, mert a' mi közös, az nem az övé. A' mi pedig a' földművelő nép erkölcsét illeti: igaz, hogy találkozik köztök sok becsületes keresztyén: de nagy része gonosz és erköcs-telen, a' fát és azon a' gyümölcsöt, meg nem szenvedheti. Oskola még pedig practicus oskola nélkül soha sem megyünk a' földművelésben annyira, mint az Anglusok a' kereskedésben. A' leg-tökéltebb oeconomus nemzetnél jutalmak állanak az igyekezők számára: nálunk igyekezni sem lehet egy nagyra termett léleknek, a' mások előite miatt.

Még a' tökélynek legnagyobb mértékét látjuk a' katonai Státuson: nyilvanságos jele, hogy ésszel többet, sőt mindent tehet az ember, ha akarja, mint erővel. — Azomba a' katonai Státusban is mind addig lehet tökéletesűlni, míg csak a' moralis érzés, ki nem pótolja a' fenytéknek szükségét.

A' kereskedőkről nem szóllok, mert mi kereskedő nemzet nem vagyunk; az illy alacsonyyságot át engedjük a' zsidóknak és egyebeknek. Ebbéli tökéletesedésünket kipótoljuk inkább a' biliárdban, vadászatban, s más egyebekben.

Maga a' természet mutatja tehát, hogy az embernek rendeltetése a' tökéletességre való törekedés, minthogy akármi rangban légyen is az ember, csak ez által boldogúlhat; de ezt bizonyítja a' tapasztalás is; mert látjuk hogy minden ember, sőt minden nemzet, csak ez által lehetett nagyvá, a' henyeség puhaság maga magát megemésztette. A' ki pedig még a' históriákat is megolvassa: látni fogja mi volt az ember

eleintén, és mire ment e' mái napig? ha tehát a' világ eddig mindig előre ment: gondolnók-e? hogy már ezután megállapodnék? tavol légyen! *Mundum quo vadit, vadere sinas.*

Tegyük fel hogy ezen a' földön egy ember sem volna, csak a' többi állatok plánták és tárgyak magok volnának itt, ember nélkül: mi lenne akkor e' föld kerekességéből? — egy zordon sivatag, — egy meglábolhatatlan burjány, — egy farkas és kígyó fészek, — egy fenevadak labyrinthja, — egy czél nélkül való zavar. — Imé tehát, az a' parányi szikra, az emberbe oltatott ész, egyedül az teszi a' földet Isten czéljává, boldogság tárházává, rendnek műhelyévé, földi menyországgá és legártatlanabb paradicsommá! a' honnét nyilván van, hogy az ember, az ő rendeltetése ellen cselekednék, nem csak akkor, ha semmit nem tenne, akár eszével akár erejével ezen a' földön; — de még akkor is, ha tehetségénél, kötelességénél, 's a' reá bizott talantum mértékénél kevesebbet, és hűségtelen szolgálomódjára tenne; — mert ha lehetséges volt embernek a' világot csak ennyire is pallérozni: mért volna lehetetlen ebből egészen paradicsomot és anglus kertet kimívelni, kivált midőn más nemzetek előttünk fáklyát visznek? hej! ha mi mindnyájan, a' megrögzött szokásból felemelkedvén, egy kicsit gondolkodni, egy kicsit különczködni tudnánk: tudnók bezzeg érezni is, melly nagy vakság légyen az, melly az emberi nemzet boldogságát rablánczou tartja!

Ha olyan Státusban laknánk, mellyben a' vallás csak politica, és csupa interestentialis czéloknak eszköze: akkor az iparkodás mind haszontalan volna, mert a' fixum principium ellen, hijába minden vectis, legjobb ellensége ő maga magának, és az idő: de mi hálá a' gond-

viselésnek! olly boldog hazában élünk, mellyben minden környülmények, a' legjózanabból választott eszközökkel segítenek célunk felé.

Ugyan is a' tiszta szelíd ártatlan keresztyén vallás, melly a' magyar nemzetnek legtisztább tulajdona, nem csak nem tilt, de sőt kötelez bennünket a' naponként való, 's halálunkig tartó tökéletesedésre; — a' mi nemzeti constitutiónk, örökös rúgója, és példája, a' tökéletesedésnek; mert ha századjainkra vissza tekintünk: csak egyik századunk is a' másiktól tetemessen, a' mai időnk pedig Szent István századjától, ráesmérhetetlenül különbözik. És így, honni törvényeink nem csak ellenére nincsenek a' nemzet további tökéllésének, de sőt ezt annyira ápolják és oltalmazzák, hogy a' mint látjuk, minden akadályok ezen útunkból kipusztítatnak, és ha az akadály valamelly régi törvény cikkelyben állana is, még régi törvény cikkelyek is egészen eltöröltetnek, 's helyettök újjak hozatnak. — De kivált mellyik nemzet dicsekedhetik olly kegyes fejedelemmel, olly gondos, édes atyával mint mi? — hát nem látjuk-e hogy a' mi igazi Apostoli Királyunk házában, örökösödési jussal van az a' nagy plánum felállítva, hogy minden eszközök, már előre is egész századokra, a' nemzet boldogságára 's tökéletesedésére czélozzanak? mellyik nemzetnek van hát a' világon könnyebb módja mint nekünk, a' pallérozódásra ha akarunk? csak egy kis tudomány, csak egy kis felvilágosodás, csak egy kis meggyőződés és egyesség: mingyárt boldogok lehetünk!

Legelső az embernek securitássa: és én meg nem foghatom, az életnek ennyi temérdek veszélyei 's rémitő bizonytalanságai között, hogy tud addig valaki, nem mondom kártyázni, bá-

lozni, haszontalanokodni, de még csak örülni 's jó lélekkel aludni is, míg minden állapotja felől tökéletes bátorságban, legalább rendben nincsen? ilyeneket látni fáj a' becsületes léleknek, még pedig annyival inkább fáj, mivel az ilyenek miatt ha bár anyagi lélekkel 's tudománnyal birna is, ő sem tehet semmit a' maga javára, mert amazoknak előítél. A' restség és tudatlanság, az ördögnek tanyája: és még a' voxok többsége ezeké lesz, addig a' szorgalom semmit sem tehet, és nem csak a' természeti bajok el nem háritathatnak: de még a' mester-ségek bajok is szaporodnak.

Nem tudunk várni, mingyárt akarunk véle élni (genieszen), nem tudunk mindent a' maga idejére hagyni, hanem még idő nap előtt éretlenül, vagy félérettiben leszakasztjuk! mihelyt a' természet nagy kertjébe bémegyünk, mingyárt az első fa alatt megtelepedünk, 's restelünk beljebb fáradni, azt gondolván, hogy az egész kertnek leg nemessebb gyümölcsfája az, melly alatt megtelepedtünk, és már beljebb nemessebb gyümölcsök nincsenek is. Holott a' természet, az Evangyélium, a' tudósok, mind azt prédikálják, hogy mennél beljebb megyünk, annál nemessebb gyümölcsökre találunk!

A' czélt semmi dologban nem lehet változtatni: de az eszközöket nem csak lehet sőt örökös kötelességünk világ végéig lassan lassan a' halkal lépő idő lelkével változtatni, az az: jobbakkal pótolni, felcserélni, — mert ezt a' haladó idő lelke hozza magával, és a' ki ezt nem teszi, még az útszáznak gyermekeitől is kéntelen lesz elmaradásának büntetését zsebébe tenni, 's szenvedni. De mi emberek leginkább ott hibázunk el a' lépést, hogy a' czélt nem tudjuk megválasztani az eszközöktől, sőt néha egy-

mással öszvezarjuk, vagy felcseréljük, 's így osztán nem csuda, hogy a természet, a rend felforgatásáért, képtelenséggel büntet egész századokat is! — Bölcsnek, vagy a' mi mind egy, józannak kell lenni az embernek, ez pedig csak abból áli, hogy azon tekervényes előitektől, mellyeket nevelésünk és megrögzött szokásunk által természetünkbe vettünk, elálván a' szelíd természethez, mellytől elszakadtunk, vissza térjünk. Annál bölcsőbb tehát az ember, mennél közelébb jár a' természethez, mert még a' mesterségeknek 's tudományoknak minden neme is, nem egyéb, mint a' természetnek majmolása. A' természet vezet legeggyenessebbed az Istenre, és annak imadására: pedig tudjuk, hogy az Istennek félelme kezdi el a' bölcsességet.

Az ember olyan állat, mellyben az extremumok minden nemeinek mustráját láthatni. Ha egy oroszlánt láttál, mind láttad: de egy emberről mindre nem ítélhetsz, mert ugyan azon címerek alatt, ellenkező miveletekre is akadsz. A' Morál, mint a' Mathezis, az egész világon csak egy: mért nem egyez meg hát még is abban minden ember úgy mint ebben? — ezzel bámulásra méltó csudát tehet az emberi elme, ha ért hozzá: mért nem szinte azzal is? azért mert erre nevelve volt az ember, amarra pedig legnagyobb része nem volt nevelve az emberiségnek. A' morál szintúgy a' szívben gyökeredik, mint a' mathezis, csak ki kell fejlődnie bölcs nevelés által: és így, hogy az ember, ember lehessen: nevelés nélkül el nem lehet. De ha talán még nincs itt az ideje ezen pium desideriumnak: tőrj békével szenvedő emberiség! és mivel látod, hogy vagynak eszközök, 's azt is tudod hogy ok és czél nélkül semmi

sincs e' világon: tehát bízd az időre ennek ki-
fejlődését. Addig is:

Hadd mennyen a' Világ, a' mint elkezdette;
Iszonyú kerekét meg nem kötheted te.

Udvardy János, Egerben.

2.

Holmi tudni való apróságok a' katona világból.

1. A' bajonet üdösebb fegyver, mint
eddig hittük.

Közönséges vélekedés szerint 1640dik esz-
tendőben Bayonában francziaország egyik váro-
sában csinálták azon puskanyársat, a' melly
most bajonet név alatt a' villogó fegyvernek egy
neme. Azonban az „Archive für Geschichte, Sta-
tistik, Literatur, und Kunst” nevű folyóírás
1828. év. 70—71 l. említ egy levelet, mellynek
értelme szerint 1527ben egy bizonyos Hotman
Kapillus Jakabnak azt írja latinul, hogy tőle
Courlay úr egy megaranyozott bajonet nevezetű
tört kér (Is — tudniillik Courlay — bienio
supraternis a me litteris petiit, ut
illi pugionem inauratum mitterem,
quem vos appellatis: Bayonette). Így
tehát e' nevezett, és fegyver már 70 évvel előbb
volt használatban mint azon puskanyárs felta-
laltatását eddig hittük. Kétségkívül az előbbeni
aranyos csinos töröket is jobbadon Bayona váro-
sában készítették, vagy talán készítését fel is
találták.

2. Érez töltéstáska Angliában.

Deakin-birminghami kardkovács töltéstáskát (patrontasche) vas, vagy réz lapból (plé) készít, azt bőrrrel, vagy vászonnal, vagy papirossal beborítja — fényre festi (lakiroza). Ilyen töltéstáskának az a haszna, hogy a nedvességet magában nem veszi; könnyebb, olcsóbb, tartósabb, mint a mostani fából 's bőrből készült. Angliában pisztol - tokot is a lovaság számára Deakin-materiáléből készítenek.

3. Vas-nyoszolák a francia seregnél.

A francia hadiseregnél már több esztendő óta használatban vannak az egyes vasnyoszolák, 1826ban már 10000 illy nyoszola volt kész. Minálunk mint tudvavagyon olly nagy fanyoszolák vagynak a kaszárnyákban, mellyekben párosan fekszenek a katonák. A fanyoszolák pedig csak a férget tenyészik, a párosan alvás pedig a ragadós nyaválák végett kárhozatos. A mi kimeríthetetlen vas-bányáink, hámoraink minő olcsón adhatnának nyoszolákat a hadi sereg számára!

4. Vaslap ágyúk Skótzsiában.

I. Károly britaniai Király e. g. elhúnyta után az angolyok, és skottok közt több évig folyt pólgári háborúban az utóbbiak új találmányú ágyúkat használtak. Ezek vas-lapból voltak készítve, belől jól megczinezve, kívül pedig bórshíjjakkal körül tekergetve, és befonyva. Az illyen ágyú ollyan könnyű volt, hogy azt egy ló is elvihette. A Skották Fairfaxt vezér kormánya alatt Newburnál megtámadták az angolokat, kik magokkal a nehéz ágyúkat nem hozhatták, a Skottok ellenben ama könnyűket

mindenütt magokkal vihették, és így azokkal olly kártékony tüzet szórtak az angolokra, hogy azok a' nagyobb erővel sem állhattak ellenek, hanem megfutamodtak, szaladásban keresték meentségeket.

5. A' Franczia Gárdának sorsa.

Azon világszerte híres, számos győzedelmet szerző franczia Gárda sereg 1792dik év óta, sok változásokon ment által. Az említett esztendőben a' National convent védelmére állított fel, és állott 1 zászlóal gránátosból.

1795. eszt. a' direktorium gárdája		
2 kompagnia gyalogból, és an- nyi lovasból állott, mindössze	240 főből	
1799. eszt. a' Konzulok örserege állott	2089	—
1805. eszt. a' megszaporodott 2 zászlóal gyalog, és 1 lovas regiment velitessel, 'és e' volt eredete a' későbbi fiatal gárdának (la garde jeune)		
1806. eszt. a' franczia gárdasereg már szaporodott.	15392 főre	
1807. eszt. kevés változásokkal állott	14300 főből	
1809. eszt. többfélekép megszaporodván állott	—	31867 —
1810. — —	—	32305 —
1811. — —	—	51826 —
1812. eszt. a' Moszka hadévben	55886	—
1813ban az Oroszországi veszedelem után a' gárdának kellett volna nőni de nem állott többől, mint	—	22286 főből
1814ben Januarius utólján állott már Megbukván Bonaparte a' fiatal gárda szét oszlott, az öregből	24300	—

lett a' királyi őrsereg (la garde royal) és

1815. Martzius elsőjén állott	36200 főből
Midőn Bonaparte Elbából vissza jött mind a' két gárdát emelte, de a' Waterlooi ütközet után számkivetttven, a' visszatért Király elhatározta, hogy a' királyi gárda békeségben — — 22717 főből	
háborúban pedig —	31539 —

áljon. Tudjuk azt, hogy a' nevezetes Juliusi revolutzio végképen eltörölte a' gárda sereget.

6. Tengeri hadierő Európában.

Roppant a' tengeri hadierő Európában, iszonyú nagy költség fordítatik reája; de az olly nemzet ki általlátja annak temérdek hasznát, nem sajnálja az arra fordítandó adót, mert a' hol nagy tengeri erő, nagy a' világgal kereskedés is, ebből háramlik pedig a' nemzetre a' gazdagság, a' belső erő.

Nagy Britania	131	Linea hajó	
	149	Fregátta	
	172	Korvetta	
	155	Brig	
	443	Gőz, 's más kissebb hajók	
Öszveséggel	1050	vitorla, rajta	30400 ágyú,
		40653	hajós nép.
Franciaország	56	Liniahajó	
	55	Fregatta	
	29	Korvetta	
	39	Brig	
	157	Gőz, 's más kissebb hajók.	
Öszveséggel	336	Vitorla, rajta	7840 ágyú;
		26779	hajós nép.

Orosz ország	32	Linia hajó
	25	Fregatta
	253	Korvetta, 's más kisebb hajók.
Öszveséggel	310	Vitorla, rajta 4000 ágyú; 23000 hajós nép
Hollandia	7	Linia hajó
	20	Fregatta
	67	Korvetta, 's más kisebb hajók
Öszveséggel	94	Vitorla, rajta 2500 ágyú; 4600 hajós nép.
Svéczia	2	Linea hajó
	8	Fregatta
	360	Kisebber hajók.
Öszveséggel	370	Vitorla, rajta 2242 ágyú; 5000 hajós nép.
Spanyol ország	6	Linea-hajó
	12	Fregatta
	94	Kisebber hajók.
Öszveséggel	112	Vitorla, rajta vagyon 1920 ágyú; 3548 hajós nép.
Török ország	10	Linia hajó
	20	Fregatta
	30	Brig
	20	Kisebber hajók.
Öszveséggel	80	Vitorla, rajta vagyon 2200 ágyú; 3609 hajós nép.
Portugallia	2	Linea hajó
	6	Fregatta
	7	Korvetta
	8	Brig, 's más kisebb hajók.
Öszveséggel	23	Vitorla rajta vagyon 650 ágyú; 986 hajós nép.
Ausztria	8	Linia hajó
	8	Fregatta
	12	Korvetta, 's más kisebb hajók
Öszveséggel	28	Vitorla, rajta vagyon 1020 ágyú; 3000 hajós nép.

Két Szicília	3	Linea hajó	
	5	Fregátta	
	4	Korvetta	
	12	Vitorla , rajta vagy on	530 ágyú; 1612 hajós nép.
Dánia	3	Linia hajó	
	6	Fregátta	
	3	Korvetta	
	85	kis sebb hajók.	
	97	Vitorla , rajta vagy on ,	586 ágyú, 2000 hajós nép.
Szardínia	14	Vitorla , rajta vagy on	70 ágyú, 500 hajós nép.
Toskána	5	Vitorla , rajta vagy on	25 ágyú, 200 hajós nép.
Szt. Péter Birtoka	6	Vitorla , rajta vagy on	30 ágyú , 240 hajós nép.
Görög Respublika	1	Fregátta	
	1	Korvetta	
	9	Brig	
	36	Gőz , 's más hajók.	
	47	Vitorla , vagy on rajta	320 ágyú, 809 hajós nép.
Mindössze tehát vagy on egész Európában	260	Linia hajó. — 315 Fregátta. — 2009 más kis sebb hajók. — 2584 Vitorla , vagy on rajtok	54313 ágyú, 116936 hajós nép.

(Folytatása következik.)

Kiss Károly.

3.

Vélemény az ISTEN névnek rokonságáról és eredetéről.

„A fő Valóságnak nevét honnan vették légyen a Magyarok, különböznek a vélekedések. Némellyek úgy gondolkodnak, hogy azt hihetőképen a Kazuloktól (Persáktól) vették légyen eleink, s Izdánból, vagy Iizdából faragták, melly a régi Kazuloknál a jó istenségnek neve vala. Sándor J. Sokféle 1808. Bécs. 10d. D. — Mások e nevezetet a Kaldæusok Estájából származtatják, melly tüzet tesz. A honnét a Görögök is az örökös tüzet nem csak *Εστια*, vagy *Εστια*; hanem *Ιστια* néven is, melly a magyar Istenhez hasonló nevezik. Cornides Commentatio de Relig. Veter. Hungaror. 1791. — Találni olytat is, ki e képen okoskodik. Az Egyiptomi Isisnek, ennek a közönséges Istenségnek tisztelete, mellyből kétségkívül a persiai Izid, vagy Jezdán lett, régen ten oly messze kiterjedt, hogy ahoz egy istenséget sem lehetne hasonlítani. Mi csuda tehát, ha e híres nevet a magyarok is felvették. — J. Hager, Neue Beweise der Verwandtschaft der Hungarn mit den Lappländern. Wien 1794. — Továbbá más, bizonyos, mond, hogy Isten a magyaroknak tulajdon szavok, s egy jó s egyetlen egy Istenségnek a neve volt. Annak a persia Atesch, vagy Zsidó Esch szóból való származása semmivel sem hihetőbb, mint az indiai Ischans (úr), vagy Vischnu (az egész világot általható lélek) nevezetekből való eredete. Fessler. Gesch. der Ungern. I. Th. — Végre egy nagy magyar Philologus' fejtegetése szerint, az Isten név egy értelmű a Jehova nevezettel. Va-

gyon t. i. a' zsidó nyelvben Jesch (ens, lény); ugyan annyi a' Kaldaeiaknál Ith, vagy Its. — A' magyarok ezen Its-et úgy ejtették ki, hogy az s-en kívül a' t is hallatszott légyen: ist; mellyhez az en mutató névmása' járultával lett a' név, Isten (a' lény, a' való maga). J. N. Révai. Antiqu. Literat. Hung. Pestini. 1803. Vol. I." *).

Ime az Isten név' keresgélésének rövid historia literariája! látjuk belőle, hogy tudósaink a' kérdéses névnek inkább csak rokonságát mint eredetét találgatták. Látjuk, hogy mind kettőt elég homályos, és azért ki nem elégitő feltételeken építik. Kedvem jött, az említett véleményeket egy párral, 's ha lehet jobbal, kitoldani. —

I. Azon fő valóságot, melly latánoknál Jupiternek mondatik, a' Görögök Ζην vagy Ζευς, Ζαν, Ζιο, 's hasonló nevekkal nyomák ki. Nem is lehet kételkedni, hogy ezen szók ugyan azon gyökerűek, 's csak beszédmódok adtak a' Ζην-nek külön formát. Sőt θεος is ennek származéka lesz, ha megfontoljuk a' görög ζ, δ, θ rokonságát, 's ha az újabb szótárnokok hitelt érdemelnek.

Ζην felette ritkán fordul elé a' classicusokban. Talán azért, mert az újabb kiadók ezen szót is úgy forgatják el, mint számtalan mást. Megvallom, nevező esetben Ζην-t, noha végette 's csupán végette egy párt megolvastam, nem találtam. De a' nemzében láttam számtalanszor, 's ez nem hagy a' nevezőről kételkedni **). Lát-

*) Tudományos Gyűjtemény 1817. II. Kötet. A' régi Magyaroknak vallásbeli és erkölcsi állapotjokról. I. Rész. §. 2.

**) Jovis-nak nevezője is Jovis? Meglehet. De hol az ultima origo? Viri plures docti tuentur, vulgarem ra-

tam Platóban ezen nevezetes mondást: *Θι μὲν γὰρ Ζηνα, οἱ Δία καλοῦσι*; *) né mellyek Zennek, mások pedig Disnek nevezik. Láttam Pythagorasnak ezen epigrammáját a' Kretai Jupiter sírhalmán:

Ἔθνε μέγας κείται Ζαν, ὄν Δία κικληκουσιν; **)

Itt fekszik a' nagy Zan; kit Disnek hívnak.

Hol *Zan* nominativusban van, 's csak egy könnyű szójárás cserélte el a' betűt. Láttam lexiconokban.

Zην és Isten, rökön szavak és nevek. Mert 1) Valahol *Zην* a' maga eseteiben görög írónál előfordúl, mindenkor a' legfőbb valóságot, az égnek és földnek urát, az istenek Istenét jelenti. Például csak ezeket. Ama' templomra, melyet Kekropidák Zennek építettek, ezt írák:

tionem pronuciandi, qua efferimus Jehova nec satis probatam esse, nec vetustam nominis incommunicabilis expressionem. Aliter quidem illud exprimunt veteres. Sanchoniaton scribit: *J e v o.*, Diod., Sic., Macrob., Clem., Alex., Hieronym. Origenes pronuciant: *J a o.* . . Carmina quaedam magica adversus morbum articulare refert Trallianus, in quibus legitur *J a s*, vel *J a o t h*. Non immerito reputaremus nomen Jovis vel Jovis-piter deduci ex *J a v o* vel *J e h o v a - C a l m e t*, ad Exod. C. III. v. 15. — Porro hoc nomen (Jehova) forte latini ab Hetruscis, et aliis vicinis, qui hebraico olim sermone usi sunt, acceperunt, et suo Jovi adtribuerunt. Clavis scripturae S. auctore Matth. Flacio. Basileae. 1617. a' Jehova alatt.

*) Platonis Opera cum Scholiis a' Rhunkenio collectis Lipsiae. Ex Officina Car. Tauchnitzii — (év nélkül). Cratylus.

**) Anthologia Graeca, ad palatini codicis fidem edita. Lipsiae 1819. L. VII. 746.

*Αυτου Ζηνος οδ ρικος εκαξιος· ουδ αν' Ολυμπος
Μεμψειτας ουρανοθεν Ζηνα κατερχομενον. *)*

Zennek méltó temploma ez magának; Olymp nem is
Gáncsolhatná Zent, ha égből ide költöznék.

Nem akárminő Istenhez méltó tehát a' templom;
méltó az Zenhez magához, 's ez — egy kitünő
felségnek képe. De ez talán csak epigrammának
szép: ezek jobban próbálnak:

Ζηνη θεων βασιλει μ' ακροθινιοι ενθαδ εθηκαν;
Zennek a' Theosok királyánakt' önek
engem zsákmanyt ide **). Imhol még egy,
's ez száz helyett;

*Ζηνη τοθ' Αινεαθης... Τραϊανος αγαλμα,
Κοιρανος ανθρωπων κοιρανου αθανατων; ***)*

Zennek, Aeneas ivadéka Trajanus e' szobrot
Emberek királya, Istenek királyának.

Melly helyekből könnyen kitetszik, hogy Zen
annyit jelentett; mint Cicerónál e' mondás: Nu-
men praestantissimae mentis, quo haec (omnia)
reguntur ****). Alkalmaztatva annyit, mint
ama felírás, melly Pannonhalmán a' diadalmas
Árpád oltárát ékesgette: „A' magyarok élő és
éltető Istene”. — Ha már megmutathatjuk, hogy
Zην-nek kiejtetése a' mi Isten-ünkével igen ha-
sonló, 's csak nem ugyan az, állításunk alaptal-
an nem lesz.

2) Z a' görögben minden Nyelvészek szerint
kettős betű. Így Laskaris: *Ων διπλα μεν τρια,
ζ, ξ, ψ; *****)* mellyek közül kettős ezen (most
leírt) három betű. Így az ismeretes Patavina,

*) Anthol. Gr. L. IX. 701.

***) Anthol. Gr. Appendix. 186.

****) U. o. L. VI. 332.

*****) De Natura Deorum. L. II. 2.

*****) Γραμματικη Constantini Lascareos. Venet. 1777.

így mások. — Mit a' Grammatika szárazan mond, azt íróknál élő példákban olvashatni. Feloldják ők a' három kettős betűt azon elemekre, melyek benne lappanganak. Lássuk a' ζ-t, mellyet most közünk van.

a) ζ-σδ. Μαζος-emplő. Homérnál így íratik : *ἔτερηρι, δε μαζον ἀνεσχευ;* *) másik kezével emlőjét emelé; Theokritnál pedig: *ἡ ρά λεινας μασδον ἐθηλαξε;* **) Guzmicsunk szerint: Oroszlány emlők szoptatták. A' mi Pindárnál *ζευγλα;* ***) Erinnának kedves Odájában az Erőshöz, mellyet Rajnis igen hibásan „a' Rómaiakhoz” fordított ***) , *σδευγλα* *****)).

b) ζ-στ. Anthológiában egy helyen olvastatik; *μαζοις βδιθουσι;* *****) téjteli emlő: de csak kevésel elébb: *μαστος ἀφειλε χαριν* *****) elvette emlő a' kegyet.

c) ζ-σθ. Azért mondja szótárnokom: *μασθος*, statt *μαζος*, oder *μαστος*. *****)).

Ezekből, de más példákból is világos, hogy a' görög z, majd sd, majd st, majd sth betűkre szokott légyen feloldatni. Ez szerint *Ζην*-ből a' mi Isten-ünkhez felette közel járó *sden*, *sten*, *sthen* kerül ki. 'S ezt nem fogja talán valaki erőszaknak mondani. Ha mondaná, mindenekre

*) Eíd. III. 16. 's ez Theokritnak minden lapján igaz; főképen az igékben!

**) Ilias. XXII. 80. 83.

***) Pindari Carmina. Lipsiae 1829. Pythia. Carmen IV. 404.

*****) Megszerzés, a' magyar Helikonra vezérlő Kalauzhoz. Posonban. 1781 lap 35.

*****) Anacreontis Carmina. Lipsiae. 1829.

*****) L. IX. 2.

*****) L. IX. 1.

*****) Fr. W. Riemer, griechisch-deutsches Wörterbuch. Jena. 1823.

kérjük, nézze meg Piemert, a' ki állítja, hogy Ζευς Σδευς-nek is olvastatik, és iratik. 'S Piemer ezt egyikünknek sem mondja vagy kedvéért vagy daczára.

Egy szóval sem kell mondanom, hogy Stephanus, Stock, Stab, 's száz ilyen Istvánnak, istók-kal, istáp- és estobával, 's száz illyennel rokon szavak. Látjuk a' nagy romlást benne; de a' rokonságot tagadni nem lehet. Midőn mi Ζην-ről és Isten-ről ennyit beszélünk, nem kergettünk egyebet.

Ara parányi észrevételt, hogy η-tát sokan hosszú í-nek olvassák, van ékom fel sem venni. Mert még többen olvassák azt hosszú é-nek; mert Reuchlin és Erasmus között még el nem dült az ebbeli pör; mert Ζηνων-t, melly szó maga is Ζην-ből ered, a' latán nem Zínonak olvasa; mert a' hosszú í is csak vocalis, 's épen azért igen változékony.

3) Sokkal hihetőbb leszen ezen állítás, ha figyelemmel olvastuk amaz értekezéseket, mellyek kedvelt folyó írásunkban Joneseket, Pelasgusokat — érintésbe hozzák a' görögökkel, — 's mellyek minden magasztalást meghaladnak. Az tagadhatatlan, hogy a' Pelasgusok felette nagy nemzet voltak *). Azt is tudjuk már, hogy a' Pelasgok a' legrégebb időkben Krétában is laktak **); már hogy ők a' Philistaeusokkal rokonok voltak, nagyon hiszi Caimet ***); azt pedig együtt tanultuk, hogy a' most említett nép Mitzraimból eredett, 's ez szerént magyar eredetű, és nyelvű ****). Ha tehát Krétában

*) Strabo. L. XIII. c. III. Editio stereotypa. Lipsiae. 1819.

***) Homér. Odys. XIX. 172—177.

****) De Origine et Numinibus Philistheorum.

*****) Teremtéskönyv. X. 14. és Tud. Gyűjt. 1830. IX. Kötet. I. 10—11.

volt Ζην nevű Isten — volt pedig csak a' pythagorási epigramma szerint is: én igen hiszem, hogy Kretában a' Ζην vagy egyenesen a' Pelasgoknak magyar szavok vólt: vagy ha görög szó volt, a' Pelasgusoktól vették azt a' görögök, és idomították nyelvökhez.

Mondja Cicero: Principio Joves tres numerant ii, qui theologi nominantur, ex quibus primum et secundum natos in Arcadia, alterum patre Aethere, alterum patre Coelo; tertium Cretensem Saturni filium; cuius in illa insula Sepulchrum ostenditur *). Úgy de megint kiáltja Strabo **) Arkadiának vagy is Argiviának lakosairól (πελασγωτας ὀνομασμενους το πριν), hogy azok előbb Pelasgiótáknak nevezettek. Nem volt-e ezen Arkadiai Jupiternek görög neve? Vagy ha Ζην (akár Ζευς) néven neveztetett, nem volt-e az rokon a' Magyarok Isten-ével?

A' Dodonai Isten is Pelasgus Istenség volt Homérnak ime szava szerint: Ζεν, ἀνα Δωδωναίς πελασγιζε ***). 'S ennek legrégebben a' Pelasgok áldoztak ****); Pelasgoktól tanulták pedig el Görögök, vagy Hellenek az Isten neveket *****). Ez szerint, ha igaz, hogy Pelasgok magyarul beszéltek; fen volt nálók a' Magyarok Istene, mennél régebben annál tisztábban; 's a' Ζην névnek eredetét a' Magyarok örökké imádandó szavokban kell keresni. Isten-ből szintűgy lehet Ζην-t decomponálni, mint viszont.

*) De natura Deorum. L. III. c. XXI.

**) L. VIII. c. VI.

***) Strabonál. L. V. c. II.

****) Herodot. L. II. 52.

*****) U. o.

Mondja ugyan Plato *), hogy Ζην-nek azért hivatik a' fő Való, mert él, és éltet: de megvalja Plato, hogy ez csak gyanítás. Mondja ő, hogy az égi testek futások miatt neveztetnek theosoknak: de megint őszintén gyónkozik, hogy ez csak személyes véleménye szerint állhat **). Herodot pedig a' theos-t, tenni (θεω, τιθημι) igétől hozza le, minthogy ők e' világon mindent jól tettek és rendelték ***). Ha már e' zavarosban halászni szabad, azt mondjuk még egyszer: hogy Isten a' gyökér; ebből Ζην; ebből Ζeus; ebből θεος. 'S ezt annál bátrabban, mennél igazabb hogy még nemzeti nevöket is Pelasgoktól kölcsönözték legyen Hellasnak legrégebb lakosai ****). Mert így mért ne azon imálandó nevet is, melly Herodot tudósítása szerint az Egyiptomi Thébából hozatott? *****)

Azonban történet- vizsgálói tisztet nem vállaltunk. Ha a' mi sejtésünkben valami igaz lehet; minden bizonnal tudva van már azon érdemes előtt: ki nemes hevében Khaósszá tette a' világot, hogy annak harmoniát teremtoi lélekkel adjon. Minden bizonnal szemmel tartja a' pogány theologiát is, melly dolgozásának sok erőt nyujthat. Mindent, mindent tőle várunk, ezt is csak úgy kaptuk el a' hódító elől. --

II. Tudósainknak fejtegetéseik, mint látók, csupa szófaragcsálások. Utolsó eredetének megfejtésétől mindenik messze elesett. Ezt óhajtja pedig főképen az ember; 's ezt mindenben. Mi-

*) Cratylus.

***) U. o.

***) L. II. 52.

****) Thucydides L. I. 3. Herodot. L. II. 56.

*****) U. ott

dön most mi is próbáljuk, igyekszünk megtetszeni azon magas férfiúnak, ki hasonlót óhajtott *).

Mikor kezdődött legyen az igaz Istentől való elpártolás, és a' pogányság minden magában foglalt tévedésivel; keresték a' tudósok, 's mert fel nem találhatták, számtalanszor kimondatott: hogy azt felfedezni vagy igen nehéz, vagy épen lehetetlen. Calmet ama' roppant értekezésben, mellyet „de Origine Idololatriae” írt, igen helyesen dönti meg a' többenél több, de gyengénél gyengébb véleményeket; míg azomban maga az örök életre méltó férfiú semmit nem állít. Döb-mayer mondja: Tempus, quo exortus fuerit gentilismus, seu origo historica accurate determinari nequit... Nec probari potest, idololatriam ante diluvium obtinuisse **).

Mi pedig azt tartjuk, hogy erről a' Teremtés-könyvben kell a' tudósításnak feküdnie. Nem is hisszük, hogy a' legelső író, minekutánna annyit szólt az igaz Istenről, annyit a' pogányságról, elmulasztotta legyen azon pártos lépést feljegyezni, melly a' tiszta Vallástól mindjárt a' gentilismushoz vitt, 's mellyről ő legbizonyosabban tudósítva volt. Calmet is gyanakodott már így: de mert nézetünk előtte tudva nem lehetett, ott hagyta a' dolgot.

Teremtés-könyvnek IV. részében a' 25 vers így hangzik: „És megismérte még is Ádám a' feleségét, és szüle fiat, és nevezé annak nevét Setnek mondván: más fiat adott nékem Isten Abelért, kit megölt Kain”. A' 26dik pedig: „De

*) Tud. Gyüjt. 1817. II. Kötet. 1. 33. 34.

***) Systema Theologiae Catholicae. Solisbaci. 1809. Tomo III. pag. 700.

Setnek is fija születék, kit nevezze Enosnak; ez kezdé segítségül hívni az Úr' nevét" *)

Született Seth, Calmet számolása szerint, a' világnak 130 esztendőös korában; és keresztül élvén 912 évet, meghalt vil. ter. után 1042-ben. Enos pedig született vil. ter. után 235ben; élt 905 esztendőt: meghalt a' világuak 1140 esztendejében. — Ha tehát okosan állhat, hogy ezen időben kezdett az „Isten” név ismeretes lenni, véleményünk ugyan igen új, de a' legszentebb szó felette régi, 's megfontolásra minden esetre méltó lesz.

Az kérdetik itten, mi légyen értelme azon mondásnak: „Ez kezdé segítségül hívni az Úr' nevét”. Valjon ezt mondja-e az eredeti? Nem kellene-e annak egészen más értelmet tulajdonítani? Én még eddig a' Zsidó nyelvben igen hátra vagyok: de Calmettől megtanultam, hogy ezen helynek magyarázói, bármi jeles férfiak külömben, szinte gyengék voltak. Egyiknek sem lehetek vagy csak arnyéka! Azért megelégszem a' külön fordításoknak felhozásokkal.

1) Vulgátában áll: *Iste coepit invocare nomen Domini.* — Ez kezdé segítségül hívni az Úr' nevét. — Mind kettő rosszul; csak azért is rosszul, mert „Domini” helyett az eredetiben Jehovah áll. Külömben is, még csak Enos kezdette volna tisztelni Jehovát? Hát Abel mit akart áldozatával? és a' legelső ember olly hamar elfeledte volna alkotóját **)?

*) Szent Biblia, mellyet magyarra fordított Káldi György. Budán. 1782.

**) Herder nem szégyenlette írni: *Ich schäme mich, nicht die Geschichte der Hebräer, wie sie solche selbst erzählen, zum Grunde zu legen.* Illyent nem ír az ingatlan; 's Herder sokszor ingadoz.

2) *Tunc coeptum est invocari nomen Domini.* — Akkor kezdett segítségül hívattatni az Úr neve. — Fordítás, melly elébbitől az első fontos szócskában elhajol. Ez szerint nem Enos kezdette Jehovát religioso cultu tisztelni, — ha mindjárt ez volna is a' kérdéses helynek szóról szóra értelme — hanem kezdett a' fő való tiszteletni Enos korában.

3) *Tunc coeptum est profanari nomen Domini.* — Akkor kezdett megfertőztetni az Úr neve. — Ki nem lát véghetetlen külömbözést ez, és a' két első magyarázat között? még pedig mondja Calmet, hogy ezen értelem zsidó (rabbinúsi) hagyomány által támogatatik, melly hagyomány a' bálványozást (melly kifejezés alatt széltiben értetődik idololatria, gentilismus 's t. e'f.) Enos korába teszi.

4) *Tunc vocari coeptum est de nomine Jehova.* — Akkor kezdett hivatattatni Jehova nevééről. Kérdezhetném: ki, vagy mi kezdett Jehova nevééről hivatattatni? 's hogyan?

5) *Hic speravit in invocando nomen Domini.* — Ez reménylett az Úr nevének segítségül hívásában. — *Nomen Domini ponitur pro eius vera doctrina et agnitione ac Religione* *): 's a' Religio ne adjon Enos előtt egyébnek vigasztalást?!

6) *Enos et posterii dignitatem sibi divinam compararunt.* — Enos és utóí isteni méltóságot szerzettek magoknak. — Hogy ezt Enos és maradéki tették

*) *Clavis scripturae S. auctore Matthia Flacio. Basileae 1617. Nomen alatt.*

volna, abból a' textusban semmi sincs. Más tehette.

7) Aquila szerint: Tunc coeptum est adpellari de nomine Domini. — Akkor kezdett neveztetni az Úr nevééről. — Kérdezhetném ismét: ki, vagy mi kezdett neveztetni az Úr nevééről? 's hogyan? Már

Jehova név még Seth, és Enos idejében nem volt tudva. Az csak Moysesnek mondatott meg az ő II. könyve VI. részének 2, és 3dik versében. És szóla az Úr Moysesnek, mondván: én az Úr, ki megjelentem Ábrahámnak, Isáknak, és Jákobnak a' mindenható Istenben, és az én Adonai nevemet nem jelentettem meg nékik". Zsidó szerint: és megjelentem Ábrahámnak, Isáknak, és Jákobnak a' Sadai (erős) Istenben; de Jehova nevemet meg nem jelentettem nékik. Ez szerint nem lehet itt arról csak gondolkodni is, hogy Jehova néven szólította volna vagy Enos vagy más a' fő Valót. Jehova név a későbbi Ábrahám előtt sem volt tudva.

Mi tehát ezen mondásnak: ez kezdé segítségül hívni az Úr nevet, az értelme? ha az első, második, ötödik magyarázatot kisebb nagyobb rendtelenségéért elmellőzvé, a' 3—4—6 és 7diket veszem, egyiket a' másiktól magyarázom, világosítom, ki fog súlni: hogy Enos' idejében az isteni tisztelet, a' religió megferőtztetett; mert valaki a' Jehova' nevéől kezdett hívattatni: az az, valaki nevéhez a' Jehova sajtáságai kapcsolattak; és, mert valaki isteni méltóságot, tekintetet szerzett magának.

Nem akarom vontatni a' dolgot. Úgy hiszem, hogy a' magyarázott hely Sethről szól, okaim ezek: I. Suidas Çalmetnál mondja, hogy Sethnek az első emberek Isten nevet adtak, 's

ezt a' Zsidó betűknek feltalálásokért, valamint a' csillagoknak elnevezésekért, 's talán Sethnek igen szembetűnő jámborságáért. 2. Seth fíjainak tartják minden szent Atyák azokat, kik a' teremés könyvének VI. részében a' 2dik versben Isten (Elohim) fíjainak mondatnak.

Seth az emberi nemmel igen jól tett, ha valóban ő találta fel az írást, nevezte el a' csillagokat, 's így ha ő volt, ki az időjárásról legelőször beszélt. Nincs kedvünk példázgatni; de bizonyos, hogy nevezetes adományra ma is felhevűl a' jobb ember, 's az ember eredeti egyűgyűségében még nagyobb meleggel fogadhatta az annyira szükséges mint hasznos tudományt. Örült a' kis világ ezen dicső felfedezésnek; és midőn a' felfedező nevét megértette, minden emberin túl emelte azt, 's addig csudálta, míg lassanként fő valósági megfogást kapcsolna hozzá, 's míg Révaikint, Seth egy értelmű lenne a' Jehova névvel.

Itt áll Seth a' maga eredeti két betűjében: שֵׁט (Sth). Ebből keletkezett, ha felette nem csalatkozunk, a' Magyarok Istenének neve. 'S nem keletkezhetett? még akkor sem, ha Révai névmását ide használjuk? Die Etymologie ist höher denn alle Vernunft.

Hogy némelly magyarázatok Enos korára teszik az Isteni tisztelet megfertőztetését, abban meg nem ütközünk. Mert Seth már életében is igen tiszteltetett, de holta után sokkal inkább, 's nevezetesen azon 93. esztendőök alatt, mellyekkel Enos tovább élt atyjánál. Abban sem, hogy Seth istenes férfiúnak mondatik. 'Ó talán a' többihez jámborsága miatt is érdemlette a' csudálkozást; de arról nem lehetett, hogy a'

nép mód nélkül csudálta *), 's kivált holta után nem tehetett.

Ha ezen állítás igazsággá tudna erősödni, nincs olly Theologus, ki nem látná, minő vitáink jönnének egyszerre tisztára. Fáj nekünk, ezen világi esméretekre szánt lapokon ezt mondani: de még jobban fáj, hogy országunkban egyetlen egy theologiai folyó írás sincs, 's minden dicsőségünk abban áll, hogy „volt”!

Azt tartja tehát az én véleményem, hogy Seth gyökérből lett Isten; ez pedig rokon Ζην- nek, Ζαν-nal; ez Ζευς, θεος, θιος, Σιος-sal. Ezen régi Isten névből lehet már most levezetni Jez- dant, Histiét **) Vestát, Isist, talán Onmuz- dot, talán Idát, a' Strabói ***) Αγδιστις-t (ma- ter Deorum, 's így mintegy Agg Isten), talán Hephaestost ****), 's Aeskhülosnak ezen versét:

Ἠφαιστος Ἰδης λαμπρον εκπυμπων σελας, fordítani:
Héviszten Idáról fényes sugárt lövelvén.

Azomban világos igazért más erővel, 's más könyvtárnál küszdenek: — mindég változó sze- rencsével. Te pedig, megnevezhetetlen! ország- alapító! magyarok ISTENE! Te e' mellett, sőt e' helyett változatlan tiszteletet kívánsz.

Szabó István,
Karancs - Keszi Káplán.

*) Lásd példát az Apostolok Cselek. XIV. 8—18.

**) Εστις angeblich von ἰστημι; eher von ἔζω, ἰζω — dafern nicht ein Corruptiertes Urwort zu Grunde liegt.
Riemer, említ. szótárb.

***) L. X. c. III. és L. XII. c. V.

****) Der Name gilt für ausländisch. Riemer.

4.

*Httörriai Esméreték a' Jövendő - mondás Mes-
terségéről.*

A' jövendők megtudására vágyódás az emberi léleknek egyik legrégebb és legveszélyesebb nyavalyája. A' hajdani nemzetek már akkor nyugtalan tekintetet vetettek a' jövendőkre, és vizsgálásokra szolgáló intézetek már akkor voltak nálók; midőn még vadságban éltek, és sem Istent rendesen nem tisztelték, sem más polgári intézeteket magok között nem állítottak. Illyen magas régiségbe felérő intézetek voltak a' görögök leghíresebb oraculumaik. E' nemzet utóbb csinosodván és a' Vallás' dolgában is rendszeres isméretekre jutván, Jupiterjét egy Argosi templomban három szemekkel kifaragva tisztelte; annak jelentéséül, hogy az Isten lát mindent, névszerint multat, jelent és jövendőt; ellenben az embernek, valamint testi szeme csak kettő vagyon, úgy lelki szeme is csak kettő, mellyel egyedül a' multat és jelent láthatja meg: mindazáltal nem szűnt megtudakozni a' jövendőket, e' végre oraculumokat tartani, és azokhoz minduntalan elel-fáradozni. Utóljára már csak maga a' kis görög országban kétszáz hatvan oraculumot lehetett számlálni. Hasonló intézet volt a' Rómaiaknál a' Sibylla *) könyvek' megkérdezése. A' nagy régiségű nemzetek-

*) Siciliani Diodor a' Sibylla nevezetet ezen régi görög szókból származtatja: *σιος*, a' mi aeoli és iacoi szóejtés szerint annyi mint *θεος*, és így különösen a' Dioscurok (Tyndaridák) nevezettek; aztán *βυλλος*, teledes. És e'képen *σιβυλλινειν* annyit tenne mint *ενθεσ-αζειν*, Istentől ihletve lenni; *σιβυλλα* pedig, Istentől ihletett asszony ember.

nél a' papoknak is, egyik tudományjuk abban állott, hogy megmondták a' jövendőket. Olyanok voltak a' Görögök oraculumaik mellett a' Pythiak; Persáknál a' Magusok; a' délamerikai törzsökös nemzeteknél a' Jongleursok, Piajesek, Angegoeksok; Afrikában a' Fetisch-ozók *), Sziberiában a' Schamanok. Jövendüléshez értő egyes személyek közül híres nevek: Tiresias, Cassandra, Calchas, 's t. Az Izrael fíjainak, mint egyéb népektől külön választotnak, úgy látszik, mintha a' jövendők tudakozása egyvéggel tilalmaztatott volna; de az a' tilalom csak a' pogányok módja szerinti jövendő kérdésre 's mondásra értetődött. 3. Mos. 20, 27. és 47, 13. Ellenben a' magok módja szerint jövendőket tudakozni nem csak nem tiltatott nekik, sőt a' végett külön személyek is rendeltettek, kik — részint hivataljuk méltóságánál fogva, részint mint Isteni ihletéssel teledes személyek, — a' községnek ebbéli lelki szükölködését orvosolták. Az elsőbbek voltak a' főpapok, kik disz öltözetükben viseltek olly titoktele drága követ, Urim és Thumim név alatt, melly által közvetlen az ő nemzeti Istenökkel beszélhettek; őt megkérdezhették, és tőle választ is nyertek, valahányszor a' nemzet szorultságba jutott, vagy hadba készült, vagy másféle fontos ügyében a' dolog' kimenetét előre tudni kívánta. Az utóbbiak voltak az úgy nevezett Próféták, az az, nagy tudományú férjfiak, fényes talentomú kitanult Bölcsék, kik tudományjuk mellett valamely kézi mesterséget is űztek, és házasságban éltek. Foglalkozások volt: 1) oktátni a' népet

*) Ferisch, úgy látszik, afrikai szó. Jelettetik vele minden természeti tárgy, mellyet Isteni tisztelettel illetnek.

a' Vallás és Erkölc tiszta tudományjára, bizonyos napokon (p. o. Szombatonként és Újholdkor), és a' népnek jelesebb öszve sereglese alkalmával. Ők tartották fön az igaz Vallást és erkölcsset. Nagy bátorsággal szóltak pedig, és megmondták az igazat kiméllés és személy válogatás nélkül mindennek, még a' Királyoknak és Papoknak is. Mellyért a' nép előtt nagy tekintetben állottak, és az Ország' dolgaira is tetemes befolyások volt. 2) Az országos történeteket részrehajlás nélkül és igazán ők írták meg. 3) Jövendöltek; és a' jövendő dolgok eránt őket kérdezték meg. Mely körül szavok szerfölött hiteles volt, és csudálkozásra méltó is, gyakran mely környülményessen megtudták előre mondani a' majd sok évek mulva megesendő történeteket. Jákób jövendölése fiai felől (1. Mos. 49.) és Mózesé (V. 31. 32.) melly szépen beteljesedett! Mika nevű Kisapopot útra készülők megkérdezték, valjon szerencsés lesz-e utazások: a' mint nekik megmondotta, a' szerint lett. Bir. 18. Ezsaiás előre megmondta Sanheribnek minden sorát, állapotját; Jeremiás pedig a' babyloniai fogság tartósságának szintén esztendő számát. A' Jeruzsálemi templom felől Ezechiel (48, 16. 17.) és Szent János (Jel. 21, 16.) azt jövendölték, hogy akkor fogna elpusztulni, mikor majd négyszegű lesz. És épen úgy lett. Mert mikor a' Rómaiak a' várost körül táborolták, négyszegű erősség miveket kerítették körüle. A' Názárethi nagy Próféta pedig, az Isten' fija Jézus Krisztus, minnyájoknál nagyobb pontossággal megmondotta a' jövendőket: az ő szent Vallásának viszonyágairól, Judea' sorsáról, Jeruzsálemnek és a' dicsó templom-épületnek végromlásáról. Melly utóbbik jövendölését midőn Juliánus római Császár (360—363 K. sz. u.) paj-

zanságból meghazudtolni szándékozván, a' templomot nagy költséggel újra felépíteni próbálta: (Ammianus Marcellius és sok akkori Egyházatyák tanúsága szerint), az alapkövek alól több ízben is rettenetes sűrű lángok rohantak fel, mellyek a' munkásokat öszve sütögették, a' helyet hozzá járulhatlanná tették, úgy hogy az egész munka félben szakadni kénytelenült.

A' pogány görögök és Rómaiak hányféle úton módon próbálták előre kinézni a' jövendőket, és minő babonákra vetemedtek a' végett: külön könyvekben és hosszasan megírták Cicero, de divinatione; Cardanus de Sapientia; és Fludd, utriusque Cosmi historia czimű munkáikban. Megvalósúlt vagy be nem tölt jövendölések és oraculum szövegek példájával, pedig szinte hemzsegek a' görög történet és mythologia Irók. Az oraculumok jövendöléseik töbnyire kétes értelmű homályos és szövevényes mondások voltak. P. o. Croesus Lydiai Királynak azon kérdésre, valjon inditson e' hadat Cyrus ellen; ez a' válasz adatott: „ha Croesus a' Persák ellen hadba indul, egy nagy hatalmasságot fog öszverontani”. Croesus hadat indított, tulajdon birodalma öszve romlott, és épen azt értette az Oraculum (úgy mondák utóbb papjai), csak Croesus értette fonákul. De néha világos szókkal is kifejezte magát az Oraculum, és jövendölése mind egy pontig bételt. Hires és közönségesen esméretes, melly példátlan gyászos sorsot jövendölt az Oraculum Lajusnak, Thébai Királynak, első szülött fija Oedipus miatt: a' mi betű szerint megvalósúlt. Azt jövendölte t. i. neki, hogy fija által fogná találni halálát. Melly vak jövendölésnek megczáfolása végett Lajus, társától Jokastetól legközelebb született fijasát (kit részegen nemzett) az erdőbe kitétette; lábait általfurat-

ván, hogy valaha reá esmérhessen. A' gyermeket pásztorok megtalálták, és Polybiushoz, Corinthusi Királyhoz vitték, ki arra ezt a' nevet adta: Oedipus, azaz dagadt lábú. Felszédülvén a' fiú, és eszmélkedvén, hogy ő atyját meg nem tudhatja: elment Delfibe, megkérdezni az Oraculumot, valjon ki az atyja. De csak azt a' választ nyerte, hogy kerülje hazáját, mert különben atyját megfogná gyilkolni. Oedipus akkor vesztére egyenessen Thebaebe indult, és nem tért vissza Polybiushoz, azt vélvén atyjának lenni: Atyja Lajus pedig épen ekkor szándékozott Delfibe utazni, hogy fija után tudakozódjék. Egy szoroson Oedipus öszve találkozik egy ösz emberrel, bele köt, a' dolog verekedésre kél, és Oedipus az öreget agyon üti. Lajus az atyja volt ez, mint utóbb ugyan az Oraculum kinyilatkoztatta. — Kevésbé esméretes de figyelmet érdemlő im' ez a' példa is. Ancaeus, az Argonauták kormányosinak egyike haza térvén Kolchisból, honnosi között a' földmivelést virágzásba hozni igyekezett, és maga is példával előjárván különösen a' szőlő-tőkék ültetésével művelődött. Egykor, midőn munkásait erősen sürgetvén ütötte verte is, közülök egy azt jövendölte neki, hogy életében többé soha sem fogna inni azon szőlőnek borából, mellyben most illy hatalmaskodva dolgoztat. Elkövetkezvén a' szüret ideje, hamar a' legelső nedvből, mellyet a' gerezdekből kisajtoltak, egy poharat megtöltetett, és szemeit arra vetvén, ki neki halált jövendölt, ügyetlenségét felhánnya. Erre a' nap-számos azt viszonolá, hogy gyakran sok megtörténik egy tele pohár és azon idő között is, mellyben azt az ember kiüríti. 'S ugyan csak valósággal épen azon pillantatban, midőn a' poharat szájához vivé, olly hírt hoztak neki, hogy

szőlejét egy szörnyszerű vad-disznó pusztitaná. E' hírhallásra ott hagyta poharát, tüstént fegyvert fogott, és a' vadat üldözőbe vevén, attól olly sebet kapott, mellyben halálát találta. — Ancaeus napszamosának felelete példabeszéddé lett a' Görögöknél. Cato így adta azt latánul: multum interest inter os et offam; sok történhetik, míg nem a' falatot szájunkba tesszük. De a' példabeszédnek tulajdon ígéji ezek:

πολλα μεταξυ πελει κυλικος και χειλεος ακρω.

Multi cadunt inter Calicem supremaque labra.

Ehe der Becher die Lippen berührt, kann Vieles geschehen. A' kehel és az ajakszélek közt vajmi sok eshet!

A' keresztyén vallás e' tárgyban is józanabb esmeretek világát derítette fel. Szerinte az Isteni bölcsesség semmiben sem mutatja magát olly csudálandónak, mint abban, hogy miképen hozzá szabta az embernek szükségeihez annak tudományát; és melly jótékonyan kapcsolta össze a' félvilágost a' félsötéttel. Nekünk, kik menország Candidátusai vagyunk, ugyan, de még most a' földnek lakosai, — nyilván szól a' parancsolat: „nem illet titeket tudni a' napokat, „és az időket, mellyeket az atya egyedül az ő „hatalmába helyeztetett”. Magok a' keresztyén vallás legelső és legbelebbi avatotjai is az Apostolok *), a' jövődők tudásában (névszerint a' Krisztus eljövételének ideje felől), holtig tudatlanságban voltak. A' helyett tehát, hogy mi a' jövődők megtudásán esenkednénk, vagy pa-

*) A p o s t o l o s, Hittudományban a' Jézus' Vallása terjesztésében fáradozó Követet jelent; a' görög Philologiában pedig jegyzi a' béke-követet és a' vőfélt, vagyis azt a' személyt az Athenei lakosoknál, ki a' menyasszonyért a' szülei házhoz elment, és azt onnét a' Vőlegénynek elvezette.

naszra fakadnánk azért, mivel Isten csak tükör által enged látnunk : inkább áldani köteleztünk a' Teremtőt nem kevésbé azért a' mit tőlünk eltitkolt, mint azért a' mit tudnunk adott. — Volt is a' keresztyén vallásnak (kivált miután a' pogányon győzedelmet vett), nagy befolyása arra, hogy a' jövődő - mondással üzött éktelen csalások és ámitások felfödöztek és az Oraculumok elnémítottak : mindazáltal ő sem bírhatott még eddig annyi erővel, hogy az emberi nemzetet e' lelki nyavalyájából egészen kigyógyíthatta, és követői közül a' jövődöléssel való visszaéléseket 's csalásokat kiirhatta volna. Mind e' máig napig is annyira kapnak a' gyarló emberek a' jövődők megírásán, hogy magokat az ámitóktól örömet meghagyják csinálni. A' régiéknél gyakorlott nemei a' jövődómondásnak *) töbnyire divatban vagynak a' babonásoknál máiglan is, és, ha közülök némelly kimult a' szokásból, helyette az újabb időbeliek új jövődölés-módokat gondoltak ki. Legújabb könyvek a' jövődölés' mesterségéről : die Seherin von Prevorst, Kerner Justinustól, Stutgard, 1830. Deutoroscopiae Horst Doctortól. A' varázsbottal jövődölést nem rég külön munkában adta Világ eleibe Amoretti Olasz Professor, illy czim alatt : Rhabdomantia, Mediolan. 1816; mint kivonását a' Bécsi Vaterländ. Blätter-ben, 1819. Nro 10—13. közölve olvashatni. Az álomból jövődölést, melyről már Plátó azt állította, hogy a' jövődő nem emeli fel fátyolát soha az okosság előtt, hanem csak az álomban, betegségben, elragadtatásban jelenti kí magát : a' Mesmerismus' barátjai a' mi időnkben ujolag felkapták,

*) Ide megolvashatni a' varázs-mesterségről írt értekezést az 1831. Minervának második kötetében a' 300. 's t. lap.

erőssen védelmezik és példákkal bebizonyítják. Az álom-magyarázó könyv országszerte majd nem minden közrendű háznak egyik szükséges butora. Időjárási Prófétáinknak száma nincsen. E' tudomány zsóldjában állnak a' kalendáristák, idő-lesők, barometrum, thermometrum, anemometrum 's több műszerek; aztán Professorok mellett még állatok is, mint a' zöldbéka, pók, piócza *). A' Cumaei Sibyllának könyvei helyett vagynak mindenféle kérdéses és feleletes kártyajátékok, mellyekkel mind a' kártya-vető anyókák, mind a' kártya-vetést kérő babonás közemberek, szerelmes ifjak és leánykák ugyan azt a' célt érik el. Sőt támadott a' 19dik évszázadban egy valóságos Sibylla asszony is Párisban, Lernormand Kisasszonyban, ki 1820. táján leginkább Aachenban és Német-alföldön mutatta 's hiresítette el mesterségét. Az újság-levelek szerint szándékozott ő 1826. memoires-jait írásban is kibocsátani, mellyekben mesterségének titkai fognának befoglalva lenni, — és pedig negyed-rétű őt, és nyolczadrétű nyolczvan kötetekben: de, ha eddig elő kijöttek-e, a' felől nem olvastam tudósítást. Jövendőt mondatnak mái napon a' pénz-csalók a' mesterséges szólló fejekkel is, mellyeket városról városra hordoznak és mutogatnak. Különösen a' keresztyén világnak termékei e' tárgyban a' menyből aláesett, és templomokban, oltárokon vagy kriptákban talált levelek. Illyeneket már a' 13—15. évszázadokban mutogatott és olvasott az ön-ostorozók társasága. Az 1817diki szerencsétlen esztendőben hasonlóképen sok efféle levelek hányattak el német országban. Legközelebb pedig Berlinben

*) Legujabb könyvünk e' tárgyban: biztos időpróféta; Spiesz után Lencsés Antal, Pest, Wigandnál. 1830. Tud. Gyűjt. XI. Köt. 1831. 6

1825. találtatott egy olyan levél, valamelly templom' oltárán. Az íromány jövendöl; feddődik, ínt és menydörög. Számptalan másolatban keríngett mindenfelé. Azt mondják, hogy egy úgy nevezett Országban vesztéglő a' levelet magának a' Prusszus Királynak is benyújtotta volna személyessen. — Jövendő mondásokra nyújtottak alkalmat keresztyéneknek a' Szent-könyvek' homályos helyei névszerint a' Jelenések könyve, mellynek minden verseiben, számában sőt betűiben a' jövendők titkait vélték a' babonások rejtve lenni *).

Legtöbbit bajlódtak a' keresztyének eleitől fogva a' Világ' végezetének előre megtudásával; és annak képzelt közelgetése több ízben már megzavarta a' hívek elméjét és nyugodalmát.

*) E' szent könyvről nem hittudósoknak (kik körül épen támadnak annak félre értői), méltó leszen megjegyezni, hogy az olly helyet foglal az új Testamentomi könyvek között, minőt Dániel Prófétziája az ó Testamentomiak között. Irta Szent János, a' Nero kegyetlen római Császár' idejében, K. u. 63. vagy 64 é. beü; és így még Jéruzsálem pusztulása előtt. Tartalma: jövendölés Judeának és a' Krisztus' országának (Valási Intézetének) utóbbi sorsáról t. i. ennek elhatalmazása, a' pogány és zsidó valláson véendő diadalmia és közönségessen elterjedése felől; azon ideák szerint rajzolva, mellyeket arról János magától Jézustól hallott. Következőleg azon könyvben nincsen jövendölés sem Rómáról, sem Constantinápolról, vagy Párisról, Lizabouról, sem Napoleouról. Be is kellett az abban foglalt minden jövendő-mondásnak azután csak hamar (Jel. 1, 1.), 's tehát reánk nézve már régen teljesedni. — Példákat arra, hogy inillyen tévelygésekre vitte az embereket e' könyvnek félre-értése, felhordva találni az Egyházi Értekezésekben 1823. I. köt. 162. l. Mellyekhez tehetjük a' Napoleonra ruházott és előttünk történt sok éretlen jövendöléseket; annak nevéül, zavarásairól, Orosz országba tett táborozása felől 1812; Dán. 11, 11—16. 's t. e'f.

Az első keresztyének között mingyárt uralkodott az a' hiszem, hogy a' Világ' vége közel vágyon; és azt a' fedhetetlen istenes életet, azt az álamizsnálkodást, azt a' javaknak közös voltát, melly az első keresztyéneknek kiváltképen tulajdonok, úgy is nézhetni, mint a' Világ' végezetének helyes várásához tartozott elő készületeket. A' pogányok kinevették őket; és magok is látván hogy hiába váraoznak egy ideig észre jöttek. De még ezzel a' világ' végének várása a' keresztyének képzelődéséből nem lett kiirtva egészen; hanem utóbb, az első év-ezred kiteltével ismét kiújjított. Volt akkor nagy zavargás az elmékben. Az emberek nyakra-főre adták vagyonjaikat, bűnbánást (poenitentziát) tartották, bűjtöltek, milliónként a' szent földre utaztak, hogy ott a' Krisztus' koporsójához közel találja őket a' Világ' vége, — de ez akkor sem következett el. És még mind ez sem volt elég leczke az élőknek arra, hogy a' Világ' vége felőli várás-ok eránt megjőzanultak volna. A' tizenötödik évszázad kimenetele felé, valami Stöfler nevű Tudós, akkor Tubingában Mathezist tanító Professor egész bizonyossággal átaljános vízözönt profétált a' földön lakozóknak. Ezzel olly ijedésbe hozta egész Európát, hogy Franciaországban bárkákat kezdettek építeni, másutt az emberek a' sikságon fekvő jószágaikon kiadván, a' legmagasabb hegyekre költözködtek. Wittebergában pedig a' Polgár - mester elegendő mennyiségű sert takartatott a' házak legfelsőbb héjazatira. Viszont más Jövendő-mondók a' Sz. Írás némelly helyeinek félre értéséből, a' Világ' végezetét hatezer esztendők lefolytára határozták; és megelőző jelek gyanánt ki azt vette, ha majd az emberi nem annyira elaljasodik, hogy mindenütt csak törpék lesznek; ki azt, ha majd

kivész a' földről minden erdő és nem léssen tüzelő fa (mint vélekedett a' kegyes Melanchthon); ki azt, ha az emberek között a' hit elfogy; ki pedig azt, ha majd a' vallás annyira fog triumfálni, hogy az egész föld kerekiségén csak egyféle vallás uralkodik, — mint ezt még Ezsaiás Próféta is láttatik jövendölni 2, 2. 3. 4. 61, 11. használták a' nép elámitására az előre ellátott égi tűneményeket, a' rendkívüli zivatarokat, földrengést, nap-fogyatkozást, talált mennyei leveleket 's t. e'f. Édes magyar hazánkban az 1816dik évben volt sok helyeken várva a' Világ' vége, mint bizonynal elkövetkezendő Julius 18dikán. Az az év sok természeti csapasokkal és sanyarúsággal teljes év levén, a' tudatlan köz-nép könnyen hajlott az effélének elhivésére. Ki-hirdették a' nagy napot előre még újságlevelekben is. Számptalanon készültek a' halálhoz, éltek a' szentségekkel; viszont mások tobzódiak, mivel Julius 18dikán ugyis végök lenne minden földi örömeknek. Végre a' várt nagy nap feltet-szett. Estvefelé az eget vastag felhők borították, és olly terhesek, hogy peremök a' földön úszott. A' falukban öreg, apró, férjfi, asszony a' templom, parochia és faluház körül sereglettek össze, sírva ríva és reszketve várván a' nap' végződését. És mi következett? egy rendkívüli égi háború, irtózatosszélvészszel együtt; mellyek elmúltával, ímé! szép renddel és békével kelnek múlnak a' napok egymásután mind ekkorig mint az előtt.

A' mi időnkben hallatott és pontosan bételt jövendölések közül nevezetes, Wieland jövendölése Napoleon felől, ennek kilenczedik évében, úgymint a' kinek már ekkor minden utóbbi sorsát és nagyra menésit előre megmondotta. Megvalósult vak jövendölésnek más példáját ol-

vashatni a' Budai közhasznu levelekben, az 1815diki évfolyamat 310dik lapján. „Egy fiatal asszony, ki már három leánykák anyja volt, negyedszer járt terhben, és már is lebetegüléséhez közel érezte magát: midőn férje, kit foglalkozási egy szomszéd városban tartóztattak, azt írta neki, hogy íróasztalából küldene meg neki némelly papirosokat. A' keresgélés közben az asszonynak egy papiros akadt kezébe ilyen felírással: jövendő-mondás, melyet nékem 1789-ben tettek”. Kandiságból a' papirost felbontá és benne ezeket olvasá: „nekem azt mondták meg „előre, hogy hét esztendő mulva egy fekete szemű és szőke hajú asszonyt vennék feleségül, „kivel igen boldogul fognék együtt élni. Az nekem három leányt fogna szülni; a' negyedik „gyermek fia lenne; de hitvesem meghalna „gyermek-ágyban”. Ez a' papiros tehát az asszonynak kezeibe csak kevés napokkal jutott szülése előtt, mellyen ő, — mivel eddig még minden betelleyesedett, — szörnyű nyugtalanságba esett; kivált midőn nem sokára fiat is szült; elannyira, hogy végre megbódult elméjében és három hét mulva eltemették”.

Oláh cigányok által mondott és megvalósult jövendölésnek is álljon itten egy példája. „Az utolsó franczia táborozás alkalmával egy haditiszt indulatos tűzzel szerelembe esett egy Dámával; ki szerelmét ugyan el nem igazította magától, mindazáltal olly hideg nyugalommal viszonolta, hogy csak annál nagyobb nyugtalanságot és töprenkedést gerjesztett a' férjfiában. Ennek ő azt ajánlá, hogy kíván ugyan övé lenni, de nem előbb, míg nem egy általa kijelelt magasabb tiszti-rangot nyerne és a' békesség megköttetve fogna lenni. Így tehát a' szerelmes férjfi a' jövendőnek habozó elmével és félelem,

remény között nézett ellenébe; 's talán éppen ez a' nyugtalanság tette őt most inkább mint más-kor hajlandóvá, egy olly csuda-hitnek szavára halgatni, mellyet más időben alkalmasint ki is csúfolt volna. Egykor estve vidám körben voltak együtt a' vendégháznál minden Tisztek; borozás és tréfás beszélgetés között töltvén idejüket: midőn egy cigány sereg is beszállott az udvarba. Csak hamar ezután egy dió-barna tarkarékos leányka belépett a' terembe (szálába), 's megimádta az öszvegyülteket, ha tetszenék e' közülök valakinek általa jövendő sorsát előre megmondani. Tréfára vette a' dolgot minden, a' leányzóval kötődtek, nevetköztek, és komolyan senkinek sem volt eszében, magának jövendőt mondatni. Egy maga Mórítz, nyugtalan vágyától elragadtatva, nyujtotta csak neki tenyerét, olly arczulat képpel, mellyet a' tréfálás mázával hiába igyekezett födelezni. A' leány nyájossan nyúlt a' derék alkatú kézhez, de alig vetett reá egy pillantást, midőn vidám arczának vonásai komolyságra, sőt majd nem vissza ijedésre változtak el. „Neked nem jövendölhetek!” (síkoltta a' leány); csak ennyit mondhatok, hogy az a' nap, mellyen engem valaha ismét meglátsz, a' te halálodnak napja”. E' szókra a' leány kiszökellett a' teremből és nem láttatta magát többül. A' szegény Mórítzban e' különös eset nem csinált semmi jó kedvet, míg azonban fegyveres társainak nagyobb része a' dolgon víg szeszéllyel tréfálkozott. Hanem midőn hadi életének legközelebbi szaka nagyon szerencsésen folyt, a' mély benyomás lassan lassan az ő lelkéből is kitörlődött. Előléptetésben kedvezett neki a' sors mindenképen. Lovasságnál levén szolgálatban gyakran lett alkalma kitenni magáért; és így kevés esztendőök alatt eljutott azon lépcsőre,

mellyet szeretett asszonya véle öszvekelésének feltétéül kiszabott. Azon kívül a' békesség is közel volt már és új ellenkedést gyanítani sem lehetett. A' nap, mellyen az olly forrón óhajtott tisztséget elnyerte, reá nézve a' legfönségebb innep volt. Lelkendezve ült paripára, hogy tüstént a' szerelmeteshez siessen, és szerencsében a' megállapítást ötóle is elvegye. Azt kívánta (igy beszélte el egy jó barátja), hogy én kísérem el. A' hölgy kastéljától még csak fél napi járó földre voltunk távol, midőn az országút mellett egy magán álló nyájas vendégfogadóba beszállottunk, magunkat és lovainkat kinyugtatni. Dél tájban volt az idő; meghevülve a' nap melegétől kiléptünk az udvaron álló hűs fák alá, és a' jótékony hives levegőt szabad mellyel szívtuk belénk midőn egy asszonyi alak mint egy árnyék halkal elsuhant mellettünk; arczal utánnunk is fordult, kevesig meg is állapodott, és — én magam esmértem reá borzadásal, hogy az a' czigány-leány volt. Elgondolhatni, minő bényomást tett ez a' jelenet Mórítzra. Fekete, keserű csöp esett most egyszerre az ő örömpoharába. — Rövid pihenés után ismét lóra ültünk, borongó szívvel. A' kis szép nap, a' gyönyörű vidék, és minden körülünk reménnyel biztatott; s mármár a' derült tájon előtünk állt az a' kastél, hová a' szerető Mórítz lelke békételen sóhajtàssal előrepült; midőn váratlan egy csapat az ellenséges seregekből (mellyek még most is e' vidéken kóboroltak), a' hegyoldalból utunk tövében kirohant, és reánk rivalkodott, hogy adnánk meg magunkat foglyokul. Akaratja ellen Mórítz egy neki esméretes mellék ösvényre csavarta lovát a' sziklák közé: hogy igy az erejét fölülmuló hatalom elől elillanják, Melly ösztönszerű mozdulásnál halál-

tól félést ugyan a' bátorszívű hősnél gyanítani nem lehetett; csak az a' gondolat, hogy fogság miatt újjabb kínos elválás várna reá, zavarhatta meg elméjét és ragadhatta el illy meggondolatlan futásra. „Megállj! — Megállj!” hangzott utánna a' szózat a' vad csapatból; 's utánna egy pillantattal már füttyölve ment a' levegón ált, a' gyilkos golyó, melly a' szerencsétlen barátomat általütve lováról letaszította. — Így tehát a' halál minden óhajtasinak szép céljához közel érte utól; és a' esudálatos megborzasztó jövendölés rajta bétölt”.

Mind a' mellyeket egy jeles német Irónak szavaival rekesztünk bé. „Hald meg, földi Vándor, mit javasol neked a' lantos Anacreon, Gleim és Flaccus' muzája: böles az, ki a' jövendő fátyolát csak megkoszorúzza, de nem akar keresztül nézni rajta. Nyitva álljon szíved az örömeknek, de a' szenvedés csatáját is tanuld kiállani. Szokjál a' balsorsban reményleni. Várj a' zivatar felderülő fényire. Ha öröm koszorudból lehull egy csomó virág, igyekezz azt újra egybekötni szedj tavaszi virágokat a' ligetben; mert ha elmúlnak a' szép napok, nem nyilnak többé a' rózsák”.

Edvi Illés Pál.

5.

A' Nyelvünkbeni idegen szavakról.

Hogy nemzeti nyelvünk a' külföldinek több század olta hódolni kénytelenített, — jelen korunknak szomorú tünetei eléggé bizonyítják. Olly szánakozásra méltó helyzetbe őt egyedül a' csatáknak mindent öszverontó dühe sujthatá;

mellyből aztán kiségegni, gyengék, vagy gyávák voltak apáink? Igy is, amúgy is sulyos vád nehezíti moh fedezte sírjok hantjait. — De félre a' panasszal, melly csak a' kebelnek szerezheth némi könnyülést, — a' porba hultat ellenben a' nemzeti dicsőség fénnének magasan álló fokára fül nem emelheti; nézzük mi nyujthat gyám-kezet szegénynek. —

A' nemzetek naggyá fejlődésére gondos kormány és a' népnek egyes, vagy több öszveszövetkezett tagjai voltak mindenkoron a' leghathatósb segédek. A' világ történeteinek bizonyítása szerint örökös elallyasodásban veszett azon hazának népe, mellyben vagy egyik vagy a' másik fél megvonta a' köz-igyekezet irányzatától jótékony erejét.

Mi Magyarok épen olly időszakban élünk, mellyben nemzetünk alanti helyzetét valahára elesmervén, nyelvével magasra törni igyekszik. — Nézzük tehát, mi gátolja lelkes óhajtságának kivánt foganatot adhatni, — mi tiltja el olly hosszú időkig azon édes örömmek ízeletétől, mellyet szülend azon pillanat, mikor minden jó hazafi ön-érzéssel, dicsekedés nélkül mondhatja nemzetem a' fényesek sorában tündöklök, 's én annak tagja — magyar — vagyok.

Vet-e akadályt a' kormány? — némuljatok el ti homályosságnak avattotjai, kik éji bagolykint félemlítőt és gyászosat huhogtok embertársaitok lelkébe; némuljatok ti, kiknek kebelét talán a' meglegedetlenség fondorkodásai zajgó tengerkint nyughatatlanítják, 's kik magatokban semminek, másokban pedig mindennek szemlélitek gát-vető okait. — Kormányunk 's fejedelmeink olly kegyesek, olly jók, a' millyenek valaha csak, népet igazgatának, 's a' millyeneket nemzet — igaz boldogságának megal-

pítására 's eszközlésére óhajthat. Bár nemzetünknek már századok előtt lett volna illy atyai gondviselője, nagyságának illy buzgó előlmozdítója, illy egyenes szívű, igaz lelkű, 's bölcs uralkodója! ő minket mindeneken fölül emelt volna a' dicsőség magas em-ére (gradus-ára) már; honnan szerte sugárzana a' magyarnak nemzeti fényje, 's nem volna hatalom, nem ország, — melly tőle az elsőséget megtagadhatná, vagy azt néki kétéssé tehetné. — — De míg más nemzetek kettős erőttől segítettve gyors léptekkel előre haladtak, addig mi mind kettőtől elhagyatva szüntelen a' földnek porában veszteglünk. 'S csudálhatjuk-e, hogy onnét bölcs kormányunk 's bölcsebb fejedelmeink egy életkorban az egekig emelni nem képesek? a' királyok is csak emberek, 's rendkívület, természet ellenét mivelní nem hatalmasok; különben, ha egyedül akarattjoktól függ vala, a' nap alatt legboldogabb nép talán a' Magyar leendett; mert, hogy igyekezeteik mindenkor hasznunkra, 's boldogulásunkra irányzódnak, a' felől egy hazafi sem kételkedhetik. — Egészen magunkra van lám hagyva fölemelkedésünk minél sikeresebb eszközlése; minden segédek kényünkre 's tetszésünkre állanak; minden jó igyekezetünk helybenhagyást 's dicséretet nyer; de ha mi nem teszünk, vagy munka közben meghasonlunk, — egyik rész a' másikat minden lehető képen akadályoztatni igyekszik, — ekkor nem csuda, ha velünk semmi nem boldogulhat, 's viszont mi sem boldogulhatunk semmivel; ha helyeinkből csiga gyorsasággal haladunk és soha tört (scopus) nem érünk. Éme! itt a' gát; egyedül magunkban a' hiba, és senki másban; sem fejedelminkben, sem a' kormányban. Térjünk hát magunkhoz, öleljük egymást rokon szeretettel,

és — boldogulhatunk; sőt boldogulandóttunk — a' béke szövetség pillanatában.

Tudom, — voltak, és vagynak sok nagy lelkű honfiaink, kiknek szüntelen lelkén fekszik hazánk boldogulása. Esmerek többeket, kiknek nagyságában előre tükrözi magát a' jövődő dicsőbb léte; tisztelek számos férjfiakat kiknek fáradhatatlan 's egyszer'smind remek munkássága már is magasabbra édesgette, vagy előbbre riasztá a' restség aluszékony fijasait; de ellenben fájdalmasan pillantok itt 's ott egyeseket, kik az előre haladóknak útjokat állják, 's csábításaik által a' megindulás kárhozatos körébe vissza készítetik. És melly közönségesen hátráltató eszközt válaltak ezek! ennek meggondolása majd nem könnyeket facsar az érzékenyek szeméből, mert a' nyelvet választák, melly az egész nemzeté, és így az egész magyarságnak akadályt szül és zavart, ha egyesek azt idegenekkel keverve 's megroncsolva használják, — Ha egyeseket akadályoztatnának, a' sors vesztesége csak egyes embereknek hátramaradásában 's zavart lételeben károsodnék, de így — az egész bizonytalanságban, egyenetlenkedésben zajog és tévedez.

Hogy valamelly nemzetet tökéletesíteni lehessen mindeneknek előtte nyelvét kell annak kimívelni, 's pedig annyira, hogy minden képzelet, minden érzés, minden tudományos tárgy a' nemzetnek érthető, az az — saját nyelvén való tulajdon nevezettel birjon. Míg ez nincs, addig lehetetlen az esmeretek terjesztése, mellynek mindenkor vagy élő nyelven, vagy néma jegyek — írás — által tudatott szavakkal kell megtörténni. E' kettőn kívül nincs harmadik eszköz, melly által valaha tudatlan gyermekből nagy értelmű férjfiu, 's miveletlen népből tudományos, kimivelt nemzet teremődhesen. —

Ezt reménylem, senki nem fogja szóval tagadhatni. De tetteik által számos miveltebb hazánkiai 's iróink ellene szegeznek magokat, midőn a' képzeleteket, érzéseket, tárgyakat, tudományokban olly számtalanszor előlforduló mívuszavakat (terminus technicus-okat) nem a' nemzeti, hanem idegen nyelven akarják a' közönség előtt esmeretessé tenni 's terjeszteni, sőt jelenleg valóban tűzzel vassal, karczolásokkal és sebzésekkel terjesztik. — 'S valjon miért? hol lelhetni föl azon cselekedetben a' józan ész, a' férjfiuhoz illő megfontolást, — hol a' magyarságot, hol — a' tőlek olly gyakran halható nemzetiséget?

Egy francia gyermek csecsemő korában németek közé vitetődvén, 's ott nevelődvén föl, — németül szóland. Ha egy más, szinte francia, magyar-országba magyarok közé hozatva ezek között nevelszik, beszédje magyar leend. — Ha pedig némelly tárgyaknak, képzeleteknek, vagy érzéseknek neveit egyképen 's mindenkor németül, másokét szinte egykép és mindenkor magyarul, másokét deákul, végre másokat mindég francziául halland mondatni, egy emberben négy nyelv lesz össze zavarva, 's a' ki beszélni akarand vele, mind a' négy nyelvet tudnia kell, vagy értenie legalább azon tárgyakat, mellyeket az külön nyelveken fejez ki; — egyébkint nem boldoguland vele. — Ki fogná őt törzsökös magyar honfiaink közül megérteni, — ha nemzeti nyelvünknel egyebet nem beszél — ha például így szólana: es zog eine örök hosszú noit tenebreuxement per somnia nostra, (egy örök hosszú éj sötéten vonult keresztül álmainkon); — vagy: die donnernde voix tremblement és ébresztőn rezgett keresztül per corda somniantium, (a' dörgő szózat rendítően és éb-

resztön rezgett keresztül az alvók szívein; 's a t. Nem rettentő zavar volna-e ez, 's nem lenne e csak nem mindenek előtt gunnyá, nevetségesé? — De most már tekintsük nyelvünket jelen alakban, mint az némellyeknek minden idegent magyar gyanánt mázoló tollából származik, — 's a' gunyt a' nevetést szégyen, szomorúság? vagy fájdalom és boszú? váltja föl, — midőn csak igen kevéssel látjuk nyelvünket boldogabb helyzetben. Vagy talán sokan nem akarják ezt elhinni! — — Bár haszontalan képzelődések, bár hazug gondolatok szállongtak volna agyamban mikor ezt írák, nyomorult létele nemzeti nyelvünknek, de fájdalom, nem ábrándozás — igazság szavait írák. — Ém meggyőződésül számtalan tanú, mellyeket a' jelen év szülte könyvekből vettem ki, nem azért hogy becsmérelésből a' közönséggel megkaczagtassam; koránt sem; a' tárgy komoly! és egész nemzetnek ügye van kérdésben. — — A' szavak külön könyvekből valók 's a' mint a' sorokban, 's minő végzettel a' mondatokban állottak, a' szerint jegyzém föl őket, mellyek is így következnek:

character	philosophiáját	hermeneutikában
apologia	kritikának	constructióban
methodus	antiphilosophiai	subjectum
systematica	hypocrita	praedicatum
dozistra	zenithünket	logica
classicitas	nadiráig	labyrinthos
anathema	affectálad	individualitásom
indirecte	argumentum	próbáimat
accéntussal	generációnk	creditumod
diletant	praeténsióval	civilisáltabb
publicumom	patrióta	egoistának
suppositiókra	grammaticában	praxis
respublicákat	scena	progressive
deficit	státus	palliativ
systema	legióin	perfectibilitas
chímaerák	ideákat	rectificált
municipalis	rectificálták	intelligentia

clerusól
legitimitás
jusok
privilegiált
heterogen

módi
ezöpfot
religiójok
cánonja
poezis
philosophus
tactus
aesthetikai
lineán
publicum
verbünkösról
formát
poéták
lyra
lyricusaink
theatrum
amphitheatraliter
historicusok
theoria
politica
romantica
antagonistájává
mysticismus
epos
episodja
coloritja

barbár
zofa
paroxismus
speculatio
visio
revolutio
tyrannus
prioritásunk
constitutiója
jupublicumot
ritterjének
historia

concentrice
excentrice
praktikai
palladiumnak
marasmus

vinczellér
fundationális
1só Liberének
escaminirozások
terasscekat
préselni
productumainkkal
productiójának
interesse
fabricások
speculánsok
paradoxonnak
accisák
bontellia
banqueroutot
genievel
spediteurje
pruszszus
leggeniálisabb
fortepianon
dilettánsok
quitaron
flautáni
operalis
solo
principalis

formátlan
zseni
kóstold
prizma
zephyr
predikáló
satyráknak
geniusa
subrectorrá
syntaxisták
humaniorum
professorságra

rabulisticaí
harmoniaába
álmataphysika
a' 75dik lapig

frachtbriefjét
tranksteuer
gewerbscheinért
regurgitazio
regulazio
planum
inzenéri
technikai
hydraula
publicitas
hyrotechnikában
practicus
operatiót
pulzus
commoditására
regula
szonettet
literatura
violinista
talentomát
virtuosus
ouvertúráknak
ouvertourjeit
concertben
fagotja
bassus

elementumokból
chemicusunk
analysisának
resultátumát
districtualis
sindicus
historiai
mathesis
titulus
cancellista
pennájok
gubernátor

contributio	dogmatica	cancellarius
subsidiium	theologia	requisitor
poeticus	septemvir	kanapéján
prösaicus	föcurátor	jurista
kriticus	fundatiót	geographus
diktálásai	predikátor	candidálatván
reguláji	publicummal	föconsistoriumnak

'S talán mind itt van a' mit leltem!? koránt sem, egész íveket lehetne velek megtölteni. De nem is az volt igyekezetem, hogy egyes egyig mind fölróvjam őket, hanem csak az, hogy szavaim igaz voltát bebizonyítsam 's némelly gondatlan beszélőt és író t' régiség vigyázatlansága által becsúszott 's most is életező idegen honi szavakra, kevésbé vagy inkább figyelmetessé tegyek. — A' könyvek czimjét 's szerzők neveit nem magamra nézve nem tevém ki, az által személyemre haragot vonandó, mert az igazat megmondani legalább a' nagyobb rész nem tulajdoníthatná vétkemül, hanem — mivel nem volt semmi okom is azt cselekedni; nem cselekedni pedig igen, mert így sértésről senki sem álmodozhat, a' minthogy valóban legtávolabbról sem is jutott eszembe a' végett csak egy vonást is tenni, hogy valakinek személyére csak gyaníthatólag irányozzam is szavaimat; annál kevésbé hogy valakit illetlenül megtámadjak; mert tudom azt, hogy vérzik a' szemérmertesnek kebele midőn mások hallatára dorgáltatik meg. Élég egy intés, gondolkodjék az iránt kiki 's kövesse honszerető szívének, a' józan ész által helyben hagyott, sugallatát.

A' fön megjegyzett szavak közül soknak megfelelő magyar szavunk, 's töbnyire közdivatban forgó szavunk van mint p. o. barbár, prioritás, ritter 's a' t. vad, durva; elsőség, elsőbbség; hős, dalia; 's a' t. 's miért nem élünk

tehát ezekkel ; a' vagy kellemesebben , jobban hangzanak e' azok emezeknél? — soknak, — meg kell vallanunk, még — legalább közdivatu 's szokás által megerősített — értelmét nem tudjuk egy szóban kifejtteni, egyenesen mondva, nincs reá szavunk; de nem alkothatunk-e hát? — a' mi nincs azt szabad létesítenünk. Csak a' haszontalan lényeket nem kell ok nélkül szaporítani.

Az író t senki sem tilthatja el azon szabadságtól, hogy könyvének 's munkájának tetszése szerinti nevet adhasson ; miért akarnók tehát attól eltiltani, hogy képzetének, vagy valamely tárgynak, mellynek semmi, vagy legalább alkalmas magyar neve nincs, — természetével 's tulajdonaival megegyezőt alkothasson? — — a' község ítélőszéke az ügyetlen szógyártót mindig megtalálja és lesujtja; miveit homályba süllyeszti. — De a' ki a' nyelvnek természetét és lelkét fölfogta, tudja mi miből, honnan eredt 's származott, bizonyos lehet, hogy előbb vagy utóbb mindenek által köszönettel esmertetnek meg fáradozásai ; mert jó nevezetet adni valaminek nem gyermek játék, 's a' hol sok a' nevetlen dolog, irtóztató sok a' munka is.

A' létesítendő magyar mív és egyéb, még eddig idegent korcsosítva használtak helyetti, szavak ellen sokan a' következő okokból szokták magokat szegezni; lássuk mennyire helyesek, vagy helytelenek :

1. Az újítás zavarodást okoz és értetlenséget. — Zavarodást szólni, vagy okozni, közértelem szerint annyit tesz, a' nyelvet kiforgatni régi sarkából, 's a' szavaknak több különböző jelentéseket adni, úgy annyira, hogy azok alatt a' beszélő is más dolgokat érthessen, 's viszont a' hallgató is, és így gondolatjaik irány-

talansága miatt egymásnak akaratját tökéletesen meg ne érthessek. — Már most azt kérdelem, jutott-e valamikor okos embernek eszébe az, hogy a' nyelv rendszerét széttépje, vagy egy szónak jelentése alá több tárgyat vessen szántsándékkal; vagy a' nyelvet jóságából 's régiségéből akarta-e valaha honnyának igazi gyermeke kivetkeztetni? erre igennel senki nem felelhet: Mert arról lelkesen meg kell mindeniknek győződve lennie, hogy a' több értelmű szavakat bizonyos tárgyra szorítani, 's a' hiányokat ön nyelvünk fölötté bõ tárából kiegészíteni; egyedüli serkentője azok munkálkodásainak, kiknek nyelvünk ügyében szerzett számtalan érdemeiket némelly agyarkodó fiai a' régiségnek bemocskolni semminek, sőt tán dicséretesnek tartották. — Okoznak-e értetlenséget? igen; ez tagadhatatlan; De ellenben bizonyos az, hogy sokkal kevesebbet, mint a' mennyit a' megtartott latán; német, franczia 's a' t. szavak: Mert akár gyökök újra ébresztésiből alkotódjanak, akár pedig azoknak, vagy szármadékaiknak öszvekapcsolásából vagy egybe olvasztásából, mindenkor megmaradand annak közkedvességű magyar kelles hangja, 's nem csak gyanított de néha egészen esmeretes leend az; vagy legalább sokszorta kevesebb megterhelésébe kerül az elmének annak megtanulása és megtartása; mint azoknak, mellyek az idegenből szavaink sorába becsuszamlottak. És ezek között számtalanok vannak olyanok is, mellyeket tiszta magyar egyhirtelen még jól kimondani sem képes, a' sok mássalhangzók öszvetorlódása 's nyelv-törő hangjai miatt. — De azon támadott csekély felényes értetlenség — mert nagy nem támadhat — igen kevés ideig fog tartani; a' teljes meghatározottság után egy' legföljebb két évig, és ez sem kü-

zönségesen, csak némelly egyeseknél, mert némellyeknél viszont semmi sem támadand; hisz pedig már egyszer azon csekély értetlenség eloszlándott, — nyelvünket, kellemének egész nagyságában, újjá születve, kebelének legboldogítóbb érzete közt szemlélendi; 's hosszat — édeset fog örülni minden jó magyar, hogy azt végre a' nyugoti szenyből megtisztítva, eredeti méltóságához illően látandja fényleni.

2. Így szólnak: miért fáradjon az ember haszontalanul; a' régi mívszavakat 's képzetek neveit gyermekségünktől fogva meglehetősen tökélyvel tanultuk meg 's használtuk a' közéletben, társaságokban munkáinkban, miért kezdjünk tehát mi most viszont újra tanulni, — magyarul tanulni azt, a' mit idegen nyelven úgy is tudunk; — ez haszontalan munka, hijában való idő vesztegetés, melly által magunkat hasznosabb munkáknak eszközlésétől megfosztjuk. — Ezen hazánk fáradhatatlan munkásságú férjfiainak magokról való gondoskodását csak csendesebben ellehet nézni, mert ők már részint kül és belsőkép megaggott bajnokok lehetnek; de azt minden józanabb gondolkozású ember béke-tűrés nélkül veheti, midőn ők az újabb származatot (generatio) is mindegyre a' régi elavult idegen foszlánokba akarják öltöztetni, holott a' nemzet szelleméhez 's a' kor megkivántatóságához alkalmazott is kezd már lassan lassan tenyészni 's kiterjedettebben divatba jöni hazánkban. — Méltán vétkökül tulajdoníthatja a' nemzet, hogy nyelvét a' tanulni kívánók előtt legyalazza, 's az által nem csak külföldieket idegenít el attól, de számos gyengébb gondolkozású honiakban is hidegséget gerjeszt iránta, és elkedvetlenülést. Ezt nem várta szegény hazánk önszületőitől; nem azt, hogy kebelében ellen-

ségeskedő fiakat ápoljon, kik dicsőségét tőle elrabolják, 's homályba temessék.

3. Ez mondatik: „nézzük bár akármellyik nyelvet, 's tapasztalni fogjuk, hogy mindenben vannak olyan szavak, — még pedig közbeszédbeliek — mellyeket más nyelven olly jól, olly egyedülies értelemmel kitenni lehetetlen. — Így a' többek között a' magyarnak ezen ige szavát t ér vagy fér? eltér vagy elfér, ide t ér, vagy ide fér, sem a' német, sem a' deák, egy szóban ki nem fejezheti, hanem több szavakkal, csak nem egész mondattal adja elől". — De azért magát az értelmet még is kitudja fejezni, 's nem fogadja el a' mi ígénket nyelve diszéül, vagy szorosabbi meghatározottság kedvéért. — Nekünk sincs még eddig, például — tyran értelmét meghatározottan jelentő egyes szavunk, de azért kénytelenek vagyunk e' még is vele élni, 's az egyébként talán tiszta magyarságot általa megfertőztetni? nem jelenthetjük e' ki értelmét időközileg (interimally) — míg egyes, azont jelentő szavunk teremtetik — két igazi magyar szavunk kegyetlen uralkodó vagy kényére uralkodó (kény-úr) által? — rövidében mintsem a' német a' főntebb említett példában. És e' szerint több más idegen szavakkal is bánhatunk, 's a' nélkül, hogy ez által érthetlenné kénytelenítettünk lenni — tiszta magyarságunk lehetünk. E' szerint cselekedhetnénk pedig mind addig, míg majd az évek sora és közszokás, az azon közben létesítendő 's már részint létesített új szavakat, magáénak elesmerendi. Véleményem szerint inkább két három szóval hosszabb legyen a' mondat, és tiszta magyar, mint annyival rövidebb, és — zavarék. De az bizonyos, hogy az ilyen magyarosítás körül tudni kell —

mit jelentsen az idegen szó, 's a' név alatt minő tárgy, érzés, képzelet, tulajdon 's a' t. lap-pangjon, — mert a' nem tudottat több magyar szavak által is — másokkal megértetni lehetetlen. És íme itt van egy gyenge oldal, mellynek a' tiszta magyarság nehezen esik. Innét van, hogy a' közönség hasznára és oktatására szánt könyvekben igen gyakorta olvasunk olyast, a' mit az áltöltöztető maga sem fogott jól föl, 's azért magyarázat nélkül honi szabással, honi szavaink sorába helyezé az eredetiségéből kivetközöttet, 's magyar hajtát (conjugatio) ejtet (declinatio) vagy ragaszték (suffixum) által elmagyarosítottat. Innét van továbbá, hogy könyveinkben sok helyeken sem német, sem magyar, sem latán, sem magyar, sem görög, sem magyar, sem franczia sem magyar, sem angol sem magyar elfajzott számtalan érthetetlen szavakat találunk. — Vagy talán azokat úgy tekintsük mint meg annyi művelődőtség, tudósság, előre haladás jeleit?! Ha így! akkor jó eleve csak bucsuzzunk el őseink árnyaitól 's nemzetiségünk ingadozó lététől, mert nem sokára egy végetlen homályba rohanandunk, mint nem magyarok, vissza.

4. Azt mondják továbbá: „sok idegen műszavakat soha sem fogunk nyelvünkre álttehetni. — Hogy ha azokat betúról betúre, tagról tagra akarjuk fordítani, igen nagyon megengedem. De ezt senki sem akarja mindég és egyedül cselekedni, hanem csupán csak akkor és ott, hol és midőn a' szó jelentése 's a' tárgy természete helyben hagyják, sőt parancsolják annak fordítását; mert egyébkint cselekedni — az egész dolog majmolás volna. — A' szünteleni 's egyedüli fordítgatás gyengeségnek, erőtlenségnek jele. A' mindenkori eltökélt eredeti újítás pedig, ma-

kacsságé és önbizottságé. Hogy tehát a' nyelv-
bővítők se egyik se a' másik hibába esetteknek
ne hirdetődhessenek, szükség, hogy a' józan
ész 's a' dolog természetének javallata szerint,
majd ezt majd pedig amazzt vegyék segédül. De
az utolsó néha akarójoknak ellenére is kény-
telenítettnek. Mert ha például: egy növénynek
görög neve, annak minden fő esmertető jeleit
magában foglalja, — nem lesz -e szükség azt
magyarra fordítani? 's nem lesz -e sokszorta
okosabb, mint annak valamely eredeti nevet
adni, melly talán semmi tulajdonát nem foglal-
ja magában? — Ha pedig ellenben az idegen név
helytelen, ki tulajdoníthatja vétekül valaki Fű-
vésznek, ha az idegent félre veti, 's helyette
egy eredeti alkalmas szavat teremt. Alkalmaz-
zuk ezt egyéb tudománybeli férjfiakra is; 's
gondolom — olyan tettéért feddést senki, ha-
nem dicséretet 's köszönetet érdemel.

5. Ha minden mívszavakat magyarul fogunk
is nevezhetni, az idegeneket határozottság (prae-
cisio) 's pontosság tekintetéből még is szükség
lesz megtartanunk. E' szerint tehát, nem csak
mindegy leendő akár volnának mív képzet 's a' t.
szavaink akár sem, de még azon fölül írásain-
kat haszontalan fölösleges szavakkal is megter-
heljük, 's általa mind a' nyomtatási dísz elront-
juk, mind magunknak, mind pedig az olvasó
közönségnek alkalmatlanságokat szerzendünk. —
Minden mívszavakat fordításban venni által
nyelvünkbe lehetetlen, de ha lehetséges volna
is, nem szándéka senki józanabb elméjének, —
mint följebb már mondtam. Hogy pedig a' ma-
gyar szavak mellett az idegeneket is megkelles-
sék nyelvünkben tartanunk, — semmi józan
okosságon nem alapult, 's egyedül csak meg-
gondolatlanságból származott állítmány. Ennek

helytelenségét pedig még inkább neveli azon ok, mellyből annak cselekvése javasoltatik, hogy t. i. a' tudományokban, könyveinkben, írásainkban 's beszédünkben a' határozottság (praecisio) 's a' pontosság megtartathassék. — — A' szavak eredetikép az emberek önkényétől és köz szokástól függenek. Jelentésöket azokon kívül semmi sem határozhatja meg; ha pedig egyszer az meghatározó, semmi mellékes befolyás, vagy egyeseknek ellenieskedések által meg nem változdtathatik. — Tehát nem a' szó szab magának és az embereknek határozottságot? — bizonyosan nem, mert az lelketlen hang, melly nyomosságát 's egész természeti minőségét, — következésképen határozottságát vagy határozatlanságát is, — egyedül 's kirekesztőleg csak a' szólás műszerétől (organon) 's az emberek szabad akaratjától kölcsönözi. — Ezt kellett vala az idegen mívszavak forró védjeinek 's pártolói-
nak meggondolniok, minekelötte a' határozottság iránt említést tevének, 's egy gyengeségökkel kevesebbet fedeztek volna föl a' közönség előtt.

Ha tehát egyszer minden mívszavaink magyarok lesznek, a' szokás öket megerősítendi, 's a' tanuló legelső alkalomtól fogva, midőn t. i. a' tudományok bizonyos nemébe avatja magát, — egész tanulásának ideje alatt mindég ugyan azon egy műszavi nevezetét hallá valamelly tárgynak, — több nevekről nem leend képzete, 's így azon név, nála legszorosabb értelemben — 's mindenkor csak egy bizonyos tárgyat fog jelenteni; azt t. i. mellyet ő általa esmerni tanult. Minthogy pedig több tárgyak között a' szó megoszolya nem leend, az az számosabb dolgoknak köz nevéül nem szolgálend, teljességgel lehetetlen is hogy általa valamikor meghatározatlanság okozódhassék.

Az akarat, és a szokás volt, a mi más nemzeteknél is határozottságot eszközölt, 's a' szavaknak csupán csak egy tárgyra szorított jelentést adott; 's még ezen fölül az emberi ész, melly a' név hijányát igen gyakorta csak egyedül maga pótolá ki. — Igy p. o. midőn ezen miv szó *cauda-equina* (ló farok) a' gerincz-agy vége, a' boncz-tudományban (*anathomia*) hajdan létesült, nem volt-e nevetségre méltó, nem-e silány ész 's nyelvszükének jele — csontot, 's pedig ember-csontot — lófaroknak nevezni? későbbén még is elfogadtatott; határozottá lón (*praecisa*) a' tudományos körben, — és még máig is az. — Igy szinte a' *m. musculus*, kis egeret vagy egerecskét jelent a' szó igazi köz-értelmében, 's az *izom* nak még is mindenkori szoros értelmű neve volt, és szinte máig is határozott miv szó a' gyógyászoknál. Igy továbbá a' nővény-tudományban *campanula* (harangocska) csengetyűke; — *equisatum* (*equus*, *equi*; *seto*, *setare*, *setum*; *equi* — *setum* (lónak — kefélt) zsurló; *illicebrum*; *iris* 's több illy nevek. — jelentenek e' köz értelmök szerint nővényt? eredetökkor helyeseknek és jóknak esmertettek e' mindenek által, 's voltak e' valóban egy tárgyra szorítottak 's határozott értelműek? 's mi adta meg nékiek az általános becset 's elfogadtatást? nem e' az emberi akarat, szokás és elme? — e' me hogy kel ki kedvelőji ellen maga az imádott idegen nyelvbeli mivszó-tudomány, 's mint terheli hivtelenségi váddal őket — a' nemzet ítélő széke előtt.

6. A' németek számos jó mivszavaik mellett is idegen nyelvekből kölcsönözötteket használnak. A' francziák a' korcs szavakhoz is egyiránt hívek. Az Angolok nem csak egyes szavakat, hanem egész kifejezéseket, 's több szavakból

álló mondatokat is örömmel elfogadnak, ha sejtik, hogy az a' honinál csak valamivel szorosabb értelmű 's meghatározottabb is; és mi — nem akarnók ezen mivel nemzetek jeles példáját követni? — távol legyen! a' mi nyelvünk nem német, nem franczia, nem angol, — nem holmi zavarek, — nem nyugoti nyelv! 's nemzetünk magyar! — a'vagy megfelejtkeztünk e' jó magyarjaink, hogy eldódeink keletről jöttek el ki-yívni Hunniát? hogy a' keleti éghajlat alatt is szükségkép beszélniök kellett, 's pedig nem nyugotiasat, hanem saját kellem hangú nyelvet, mellyet unokáik közül néhányan idegennel kicszerélgetni 's leallyasítani igyekeznek. Megfelejtkentünk - e, hogy a' magyar nyelv egy nyugotival sem rokon, 's hogy ég és földközti különbség van a' mi, — és egyéb nyugoti nemzetek szóllása között. — Ha mind ezekre vissza emlékezünk, 's mint elhunyt őseinknek igaz maradéki emlékezünk vissza, — és még is idegen szavakat javalhatunk a' honiak fölött elsőségre méltatni, — nem foghatom meg, micsoda érzés boríthatá el a' nagyobb résznek kebelét.

Nágy igazság ez: a' szó mozdít, a' példa vonsz. 'S talán ez által akartak a' külföldieskedés és régiségnek buzgó hívei — néhány habzó elméjűt pártjokra által rántani, 's nyelv elleni felekezetökbe avatni? — De okos ember csak józan példának enged. — Józan - e a' fön említett, reánk 's nyelvünkre nézve? — ezt mindeniknek ön bírálatára hagyom. Itélje meg kiki elméjének 's részrehajlatlan lelki esmeretének egyenes sugalata szerint, ezt — a' nyelvünk tisztasága 's nemzetiségünk igazi becsére nézve nem kevéssé nyomos tárgyat. Vizsgálja meg a' dolog egyik részét úgy mint a' másikat; hasonlítsa össze nyelvet nyelvel, szokást szokással, lehe-

tőséget lehetőséggel, — 's reménylem, bírál-
gátásának sikere (resultatum-a) nyelvünkre nézve
leend kedvező.

Hogy ha pedig valaki minden nyomozódá-
sok 's valódi okoskodások után is kétkedő he-
lyezetben, elhatározatlanul állandana, 's itele-
tét kétkedőleg függesztve tartaná, fogadja el a'
hon mindenbeni fölemelkedését forrón óhajtók
egyikének baráti javalatát. — Legyen egészen
a' nemzeté — a' mienk; 's győződjék meg arról
jelenleg is, hogy lehet tiszta magyarsággal élni,
a' nélkül, hogy zavart — vagy homályt szülné
beszédünk.

Kunoss Endre,

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyv-esmertetés.

Tessedik Ferencz útazása Francia ország déli részeiben.—
Pesten Trattner és Károlyi könyvnyomtató intézeté-
ben 1831.

Felhetősebb hazánkfiái régen utazgatják sőt
lakják a' külföldet, örök botránkozására a' honn
veszteglőknek, hogy a' haza kincseit annak ha-
tárain túl költik el. 'S valóban útazásaiknak
mindeddig olly keves sikerét láttuk, hogy azok-
nak legalább leírásával még csak a' magyar
könyvek' száma sem szaporodott; a' mi nagy
részben annak is oka, hogy a' magában méltat-
lan panasz az utazások ellen, ama' fogyatkozás
által valamennyire igazságosnak látszik. Minden
esetre ohajtanunk lehet, hogy a' mint már né-

melly nagyaink útazásának jötevő befolyását érezni kezdtük, úgy annak ezentúl mind inkább nevedő hasznait láthassuk; Tessedik úr pedig igen nagy köszönetet érdemel, hogy a' külföldön mulatásáról mintegy számot adva, egy csinos és kellemes olvasatú könyvet nyújtott hazafiainak. A' vigyázva olvasó megfogja vallani, hogy magyar utazónk mindenütt figyelemmel járt 's gondja a' tudásra 's hallásra méltóknak több ágazataira terjedett a' nélkül, hogy egyiken vagy másikon szembetűnő elfogódással mulatott volna, ez által lón, hogy elbeszélései a' tartalom' változatosságának hiával nincsenek.

Azok kedveért, kik talán még nem bírják a' könyvet, ide iktatjuk, a' Pic-du-Midi de Bigorre híres csúcs megjárásának leírását:

„Forrón kívántam a' Pic-du-Midi de Bigorre nevű híres csúcsra felmenni; de minthogy már nagyon előre ment az esztendő része, kevés reménységem volt úti társakat találni. September 27kén hozzám jöve Báró K. egy fiatal burkus tiszt, ki vel Avignonban esmerkedtem volt meg 's kérdeze nem akarnék-e a' csúcsra felmenni? tüstént megegyeztünk 's úti társnak egy ifjú amerikai Jones urat vevénk magunkhoz. Az idő kedvező volt, 's a' barometrum reménységet nyujta, hogy kirándulásunk alatt nem lesz okunk időváltozástul félni. Délután három órákor már túl valánk Bagnèresen, 's jókor érénk Grypbe, hol már egyszer megfizettem volt a' fogadósné szívességét, minekutánna egy kis szűk vacsorával megelégedtünk volna, azonnal lefekvénk, hogy más nap korán reggel indulhasunk meg.

Éjfél után két órákor már ébren voltam, a' csúcs láthatása' öröme nem engedte aludni; szerencsétlenségünkre nem tellyesithetők szándé-

kunkat, melly szerint a' nap költét a' hegy' te-
zejéről akartuk látni; mert a' közel négy óráig
tartó mászás, ha setét az éjszaka, mint ekkor
volt, felette veszedelmes. Vezetőnek fogadós-
nénk fiát vettük fel, ki ez utat már több ízben
tevé; hat frankot kívánt fáradsága jutalmául. —
A' vezetők általában számosak a' Pyrenékben,
hanem igen kevesen vagynak, kik képesek vol-
nának a hozzájuk intézett kérdésekre felelni.
Campan völgyében minden lépten nyomon akad-
ni apró gyermekekre, kik a' szikla barlanghoz
vezetésre magokat ajánlják. — Mintegy ötven-
esztendeje leghíresebb vezető volt, a' Pyrenék-
ben bizonyos Mahoni nevű ember. Ez egyszerre
gyanút gerjesztett maga ellen 's pontos vizsgá-
lás után felfedezettett, hogy ő ezen kirándu-
lásai alatt 22 személyt ölt meg.

Nem kell Mahonit az Asté helységebeli, jó
Jacou Hourtigné-vel össze hasonlítani, ki arról
híres hogy a' Pyrenéi növényeket mind esme-
ri. Az utazók' vezetése, úgy látszik, örökös
foglalatosság e' familiában; nagy atya Tourne-
fort-ot, a' francia fűvésztudomány' teremtőjét
vezeté fel (1685en) maga Jacou meg majd nem
minden nevezetes utazókat, kik a' Pyrenéket
50 esztendő óta meglátogatták, nevezetesen
Ramondot, ki legelőször esmerteté meg ezen ér-
dekletes hegyláncz' természetét. La Peyrouset a'
híres tengeri utazó testvérét, Vidalt, Reboult,
Palassont 's a' t.

Hatodfél órakor indulánk meg a' fogadó-
ból. Mintegy egy óráig lóháton folytattuk utun-
kat: azután egy Bagnères-ből velünk jött em-
berre biztuk lovainkat, hogy azokkal a' Tour-
maleti szoros út tövében várakozzék vissza téré-
sünkre. Mintegy harmadfél óra alatt értünk a'
d'Honchet (vagy Oncet) tóhoz, melly magasab-

ban áll 5000 lábnyinál a' közép tenger színe felett. Kékes vize bizonyos mélységben zöld foltokat mutat, mellyek valamelly növény nemből látszanak származni. A' Pyrenéi lakosok azt hiszik, hogy nincs neki fenéke, 's valóban már több ízben próbálták mélységét megmérni, hanem a' mint mondják, minden fogamat nélkül, talán azért, mivel igen bajos hozzá férni. Akár mint van a' dolog, csak ugyan felette mélynek kell a' tónak lenni, hogy a' benne lévő víz olly szörnyű áradást okozhasson millyen az 1762ki volt, mellyről alább fogok szólni. Azt mondják 250 öl a' hossza, széle pedig 150, noha felé nyinek sem látszik; mert iszonyú masszákkal lévén mindenfelől körülveve, ezek a' néző szemek előtt óriási mértéket mutatnak 's alkalmatlanná teszik valódi iránylat szerint ítélni.

A' tó meredek partján lassan ballagtunk előre; az elmúlt éjjel esett hó még bajosabbá tévé útunkat, lábunk gyakran sikámlott; ha el estünk volna, kikerülhetetlenül bele bukunk az alattunk lévő tóba. Helyesen jegyzé meg Lüdemann úr Pyrenéi útazásában, hogy ezen kirándulásban egyedül a' hely fenyeget valódi veszedelemmel.

Nyugodtunk egynehány pillantatig, egy kis lapos helyen ülve. Plantade, mult századbeli csillag-vizsgáló, midőn e' csucsra menne vizsgálatokat tenni (1741ben) eddig hatott elő. Ellévén fáradva le akara ülni, 's minekutána körül tekintett volna, így kiáltott fel, „Istenem, be szép ez!” 's szél ütötte meg, szörnyet halva rogyott le a' földre. Campauban temettetett el.

A' mászás minden lépten nyomon bajosabb lett 's a' levegőt észrevehetőleg tapasztalám ritkulni; kénytelenek valánk minden 15—20 lépés után megnyűgogni. Azonban több útasok állit-

ják, hogy a' levegő ritkulását ezen csúcsra mászás közben nem érezni; ez kétségkívül a' személyek véralkatjától 's a' párákör változásától függ.

A' mi Burkusunknak illy nemű sétálás nem igen látszott ízlésére lenni 's hátra maradt egynehány száz lépéssel. Az Amerikai pedig gyomorfájásról panaszkodott, több ízben ismételvén, hogy nem, gondolta volna a' csúcsot olly magasnak, hanem azért még is mindég elől ment.

Ezután egy borzasztó mélységhez értünk, melly majd nem a' csúcs tetejétől fogva egész az Esponnei völgyig terjed; ebbe a' szikladarabok és hóhalmok néha néha menydörgéshez hasonló zajjal rohannak.

Útunkat azon mélység jobb partján folytattuk. A' tó felett a' föld nagy részben fűvekkel volt fedve, de közelítvén a' tetőhez, egy halom pala (ardoise) nemű apró kőnél egyebet nem találtunk; feljebb sárgás agyag-kő nemű. iszonyú szikladarabok voltak. Végre 11 órakor felértünk a' csúcs tetejére. — Soha sem felejttem el azon pillantatot!

Éjszak felől fákkal 's lakásokkal behintett roppant térség terjedt el szemeim előtt; némelly helyeken eleven fénnel tündöklék az Adour vize. Egy két fehér felhő, mellyek jobbra emelkedtek, az én állásomnál épen annyival látszottak alantabb lenni, a' millyen magasban lebegnek közönségesen a' föld felett. Ez a' látvány a' láthatár egyik felét foglalá el; — gyönyörű 's bájos tekintet mint az ifjúság! hanem e' helyről nézve két képűnek látszik a' föld, mint Janus. Az általelleni félen melly különböző a' kilátás! ezek az agg sziklák, minden nyoma nélkül a' növényi életnek, egymásra látszanak halmozva; a' kősziklák feketés csúcsai iszo-

nyú csoportokban emelkednek az ég felé; többek tetejét örök hó borítja. Idomtalan zavar, homályos és komor tekintet itt az egész.

Ide látszik a' Maladetta, a' Spanyol Pyrenék legmagasb pontja 10,722 láb a' tenger színe felett, továbbá a' Mont-perdu 10,482 láb; a' Vignemale, a' Niou-vieille 9696 láb 's az Ossau, vagy Pau Pic-di-Midi 9186 láb.

Látni ezen kívül Marboré tornyát (tour du Marboré), Roland hasadékát (brèche de Roland) 's a' t.

A' Spanyol országhoz tartozó Maladetta tetejére még senki sem hatott fel. 1826ban két angol utazó próbált reá felmenni, hanem elvesztvén életét vezetőjek, minekelőtte a' hegy tetejére értek volna, kénytelenek valának vissza térni. Gróf Bylands, egy hollandus, 1817-diki September havában szinte ezt szándékozott cselekedni; de midőn bizonyos veszélyes helyre ért volna, vezetőji egy általján nem mentek tovább. Úti társa, Witting úr, majd nem nyakig merült el egy hóval telyes sziklahasadékba; 's így ez a' szándék sem sült el. Illyen nemű igyekezetből nem lehet szerencsés fogamatot várni, ha csak számos társaság nem áll össze, felkészülve mindennel, a' mi szükséges az utazókat egy illy út veszélyeitől megmenteni. Marsat úrnak szint illy szándék végrehajtására a' Spanyol tisztségek 1816án nem adtak engedelmet. Talán gyanúba esett, hogy valami babonáságot akar ezen híres hegy tetején elkövetni.

Ramond úr látogatá meg legelsőben a' Mont-perdu csúcsát, utánna pedig több útasok.

Sokáig tartott az a' vélemény hogy Picdu-Midi de Bigorre legmagasabb hogy az egész Pyrenéi lánczon — kétségkívül külön állása miatt, melly még inkább szembetünteti emeltségét, ho-

lott egyéb nagyobb csucok más magasságok között álva nem annyira vonják magokra a' figyelmet. Minekelőtte Reboul és Vidal urak észrevételeiket közre bocsátották, ez a' hegy közönségesen mintegy 9,600 lábnyi magasnak tartatott. Ezen természet vizsgálók az előbbeni számot 9036 lábra szálíták le, sőt Reboul ur a' legújabb mérések szerint ezen hegy magasságát csak 8958 lábra teszi."

Ezután a' Szerző könnyebb hasonlítás végett némelly nevezetesebb hegyek' magasságát írva össze, kirándulása leírását így folytatja:

„Tournefort sátozt vitt fel magával a' Piedu-Midi tetejére 's ott töltött egy éjjelt. Vidal és Reboul három nap 's három éjjel maradtak ott, legkissebb alkalmatlan érzés nélkül.

Ezen hegy északi oldala szerfelett meredek; rettenve merül a' szem az előtte lévő iszonyú mélységbe. Saint-Amand úr, egy ifjú tiszt Vivarais ezeredéből 1773ban meglátogatta e' csúcsot 's nem igengyá vizva (vígázva) közeli tven e' részhez eltűnt egyszerre 's vezetője látá mint esék szikláról sziklára. Tűstént kiküldettek egynehány katonák a' vidéki lakosokkal egyetemben, holt testének felkeresése végett. Ki képzelheti azoknak bámulását, midőn még életet vevének benne észre. Elvitték Barrégebe 's nyolcz nap mulva tökéletesen helyre állítatott. — Anyja halván, hogy fija a' Piedu-Midi tetejéről leezett, siránkozva sietett Barrége-be, 's azon hallatlan örömben részesült, hogy azt épen és egészségesen ölelheté. Van ezen történetben valami igen csudálatos, főképen azok előtt, a' kik ezt az irtóztató mélységet látták, azonban meg kell jegyezni, hogy ezen fiatal ember valóban puska volt, melly kétségkívül valamennyiben hátráltatta sziklákhoz ütődését.

Mint más nemű csudát, úgy tekintheti az ember egy fiatal angol mérész cselekedetét, a' ki 1826ban felfogadott, hogy lóháton megy fel ezen hegyre 's ugyan úgy jön le róla 's valóban meg is tette ezen útat több tanúk jelenlétében a' nélkül, hogy földet ért volna lába. Ez a' vakmerő cselekedet megérdemlené, hogy Ariosto hősse csuda történetei közt ragyogjon.

Ez a' két eset bizonyságúl szolgál, hogy lehetségesek a' historiában előadott, vagy rege által reánk szállt sok olly történetek, mellyeket némellyek lehetetleneknek, mások pedig valódi csudáknak tartanak.

Felérvén a' csúcs tetejére Amerikai társunk, kit a' felséges kilátás nem igen látszott érdekelni, egyedül csak a' felvitt eledelekkel foglalatatoskodott, kétségkiyül hogy gyomorfajását megorvosolja, mellyről mentünkben panaszkodott. Minekutánna ebédét elvégezte volna, illy szavakkal kele fel helyéről: „à présent nous pouvons retourner” már most vissza mehetünk. Igaz, nem e' volt a' legelső hegy, mellyet ő meglátogatott; mert ha messze útas szavának hinni lehet, volt ő már a' Mont-blanc 's az Alpesek több csúcsain. Azomban végtére még is elesmeré, hogy ennél érdeketesebb kilátásban soha sem gyönyörködött.

A' Pic-du-Midi teteje majd nem egészen vérkő, (schist) masszából áll, mellyeknek némelly töredékei az ide gyakran leütni szokott villám által látszanak elolvasztva lenni. Sem gránitot, sem mészkövet nem látni itt. Ez a' különösség a' természet-vizsgálóknál már számos észrevételeknek volt tárgya. Az Alpeseken 's más eredeti hegyeken a' massa közepe gránitból áll, ezután vérkő, 's más agyagos kövek következnek, végre pedig mészkő. A' Pyrené-

ken ellenben mindenek rendnélkül vannak össze zavarva. Ramond ezen körülállást a' tenger áradása következésének tartja; talán az itteni földindulásoknak is lehetne tulajdonítani. Azonban semmi nyomát sem láthatni valamely tűzokádó hegynek.

Cserfát a' Pyrenéken találhatni hat hét száz méteres-nyi magosságig a' tenger színe felett; bikfát 1,000 méteres-nyi magosságig; fenyőt pedig egész 17,000 méteres-nyi magosságig. Varemberg szerint a' nyírfa állja ki legjobban a' hideg keménységét; mindazáltal Svédországban és Norvégiában hat hét száz méteres-nyi magosságon felül nem terem meg, 's mivel ezen országokban az örök hó határát 1400 méteres-nyi magasság teszi, világos hogy ott a' növényi élet nem emelkedik ezen magosság felén túl. A' Pyrenéken, 's Beudant szerint magyarországban is 2,400 méteres-nyi magasságban van ezen határ 's ennek két harmadát foglalja el a' növényi élet.

A' Pyrenei hegyláncz Spanyolország részéről 's a' középtenger felé sokkal meredekebb; mint éjszak felé 's nem mutat semmi által mentelt a' síkság 's hegyek között, mellyet Franciaországi részén lehet észrevenni: A' Karpatoknál ellenkezőt tapasztaltam; t. i. Galiczia az az éjszak felől vagy on olly hirtelen emelkedése a' magas hegysornak. Nagyon különös hogy a' Pyrenék legmagassabb tetején kővé vált csigák találhatnak. A' fő gránit-hát a' Maledettától Vignemale felé terjed, a' Pic-du-Midi ezen lineán kívül, másod rendű hegyek közé esik.

Minekutánna eléggé legeltettük volna szemünket az előttünk kiterjedt bájos látványon; 's erőnket a' velünk vitt eledelelkel megújítottuk volna, vissza fordultunk délután egy órakor:

Vezetőnk elbeszélé, hogy midőn egyszer egy utazót 18 vagy 20 esztendő s fájával együtt vezetett volna fel e' csúcsra, az utóbbi elfáradván a' mászásban olly bőven használt erősítő italokat, hogy nem volt többé képes vissza menni, annyira, hogy a' vezető kénytelenítetett azt válain levinni, a' mit alig lehetett nagy veszedelem nélkül megtennie. — „Kétségkívül Angol volt az?” mondá a' Burkus; „Engedelmet kérek” felelé a' vezető „német volt”. Az Amerikai hangos kaczagásra fakadt. — Így nem egészen fél óra múlva jó kedvel értünk vissza a' d'Honchet tóhoz.”

Olvasóink e' csekély kiírásból némineműleg ítéletet hozhatnak a' Szerzőnek irás módja 's előadási tehetsége felől. A' 138 lapon a' Szerző némelly történeteinket illető könyveket számlál fel, mellyek a' Bordeaux-i könyvtárban találtnak, a' 204 's következő lapokon pedig olvashatni: „Egy tudós magyar élete Párisban” a' mit minden esetre közlendőnek tartanánk ha a' T. Gyűjtemény olvasói már az 1827, XI. füzetből nem ösmernék. Egyébiránt utazónk Párisból ezen főbb 's nevezetesb helyeket látogatta meg. Dijon, Lyon, Avignon, Nimes, Arles, Marseille, Toulon, Montpellier, Bordeaux. Párisban mulatása alatt több világ szerte nevezetes férfiakat volt alkalma utazónknak látni, közöttök a' korán elhunyt Canning-et. — Meg nem áthatom, hogy a' 193 lapról még néhány sort ki ne írjak. „Az Ausztriai Követ a' múlt télen (a' levél 1827 Mártius 30áról szól) három pompás táncz mulatságot adott, mellyekre mintegy négy száz személy volt mindég meghíva. Az öreg Herczeg Taleyrand első szokott lenni a' megjelenők között 's közönségesen legkorábban ment el. Néha német tánczot is jártak, noha itt ezen táncz

ellen furcsa elő ítélet uralkodik; a' lejtőst fellelletlennek tartják, minthogy a' táncosné oly barátságos szomszédságban forog táncosával. A' francia társaságokban csak asszony mer németül tánczolni, leány soha sem. Minap kérdém egy angol leánytól, ha tánczolt-e valaha németet? „Isten ments meg, úgymond inkább meghalnék. Angol országban még nagyobb az előítélet mint itt; csak a' legfelsőbb társaságokban, mellyek sokon túl emelkednek, tánczolnak néha németet; de még ott is úgy nyilatkoztatá ki magát többek között Herczeg Devonshire, hogy lehetetlen volna magát oly leány elvételére határoznia, a' ki valaha németet tánczolt.”

Az igen csinos nyomatú könyvet három tájkép ékesíti, mellyek a' Szerző tulajdon rajzai után íráttak kőre. Az első a' címlapon áll (Pic-du-Midi de Bigorre Bagnèresből) a' másik L'Alia-castro a' közép tengerben, a' harmadik San-Sebastian Spanyol országban.

V.

B) Külföldi Literatura.

A' Hinduk' drámai Literaturája.

Az újabb idő világosságra hozta, hogy az Indusok, kiknek szent könyveik 's hős költeményeik a' legrégebb kor' homályában vesztik el eredetöket, igen nevezetes dramai gyűjteménnyel is bírnak; a' mi annyival különösebb, hogy midőn Európa' játékszínei a' görög példány után képzették magokat, az alatt sőt jóval előbb a' távol napkeleten egy önálló drámai világ tündöklött elé az ifju életnek legcsodálatosabb 's kedvesb változatú alakjaival. Legelőbb Szakon-

tal a ösmertetett meg, egy Kalidasa nevű bölcsnek munkája, ki mintegy 1000 évben élt Krisztus után. Örvendetes ámulattal fogadták a' miveltebb nemzetek költői az új 's váratlan kellemekekkel dús költeményt, 's az több nyelvekre le is fordítatott. Azonban sok év múlt a' nélkül, hogy a' régi indus drámák ösmereite tetemesen gyarapodott volna, míg végre 1827ben Colcuttában egy egész gyűjteménye jelent meg a' válogatott indus drámáknak angolúl. (Select Specimens of the Theatre of the Hindus). Ezen gyűjtemény németre is fordítatott, mellyből még mint kéziratból némelly helyeket közöl az Ausland. A' magyar e' szerint már harmadik fordítás lesz, 's az eredetitől jó távol eshetik, úgy hisszük mindazáltal, hogy olvasóink e' csekély és talán hiányos kivonatban is felfogják találni az eredeti fénynek elszórt sugárait. A' darab, mellyet a' nevezett újság mutatványúl, ki von, Vasantasena, 's tartalma 's némelly scenái így következnek:

Egy humoristicus előjáték után fellép Maitreja, barátja 's lakótársa Csarudattának, a' darab, hősének, egy pazar bőkezűsége által elszegényedett, de erénye miatt közönségesen tisztelt bráhmának, hogy neki egy ünnepi ruhát által adjon. Csarudatta, kit áldozásnál lel, gondolkodva kezébe veszi a' ruhát.

Maitreja. Mi az, miért olly fájdalom fog el?
Csarudatta. Barátom, a' szerencse gond között
Mint lámpa, fénylik, melly az éjen át tör,
De a' ki bőven élt, 's szükségbe jut,
Az — megmaradjon ember arcza bár,
Élettelen kép.

Maitr. Jobb, mint szegénység? 'S így halál neked
Csaru. Hagyj választanom,
Halál, bizonynal, inkább mint szegénység.
Meghalni kurta kín; de végtelen
Szegényül élni,

- Maitr.** Hagyd e' gondokat.
 Kísértet ez csak. Még te gazdagabb
 'S nagyobb leendsz, mint voltál valaha.
 Jóságodat bár elkölték barátid,
 Más fog reád ismét háromlani:
 Miként a' hold, melly újra megtelik,
 Midőn az istenajkak' szörbölési
 Csekély maradványt hagytanak neki *).
- Csarud.** Az elveszett jön nem törődöm én,
 De hogy kerüli vendég a' lakot,
 Ha kincse eltűnék, ez a' mi fáj.
 A' háladatlan méhként, melly lakottan,
 Ha a' beszívott ned fagy, távozik
 Az elefántnak széles homlokáról **),
 Nem látogatnak már barátaim.
- Maitr.** A' rabszülöttek! ám de így van ez!
 Értékedet vendéged bármikor
 Ebéddé tenni kész, és úgy cselekszik,
 Mint pásztor, a' ki szívesen legeltet
 Más más helyen virána fű ***) körül
 'S új rétre hajtja barmát szüntelen.
- Csarud.** Való; de javaimra most nem gondolok,
 Mert a' vagyok jó, 's megy mint sors akarja,
 Csak az keserít, hogy a' baráti kegy,
 Ha megfogyánk, olly hirtelen muló.
 'S aztán — szegénység nem becsültetést von,
 Ez által ön bizalmunk csökkenik.
 'S ekkor jön a' gúny, bánat 's a' nemes
 Lelket lefojtják; és az értelemmel
 Elvész a' lény. Így gazdag a' szegénység
 Minden gonoszban, melly embert sanyar.

*) A' hold a' csésze, mellyben az Amrita, az istenek ambroziája tartatik. A' nevedezés 14 napjai alatt a' nap tölti meg, töltekor egy éjjel tisztelik az istenek a' planétát, 's a' fogyásnak első napjától kezdve mindenik iszik belőle naponként egy kalát, míg a' csésze végkép ki nem ürül.

**) Az elefánt vakszemeiről néha sűrű harmat szivárogo, a' mit régente már Strabó megjegyezett.

***) Viranafű, a' miből Indiában ajtók 's ablakok elébe ernyőt készítenek, mivel a' forró szelek idején is nyirkosan maradván az által huzódó léget meghűsíti; keménysége miatt azouban táplálatra talán haszonvetetlen.

Míg Csarudatta áldozatát végzi, Vasantasena, egy Bajadere, ki őt Kamadéwa (szerelem isten) templomkertében látta 's belé szeretett, Szamszthanakától, Udsajin' királya' sógorától 's annak szolgáitól úzelve Csarudatta házában veszi menedékét. Bucsuzáskor elhatározza magát szorosabb összefűződés végett drágaságait gondviselésre nála hagyni.

Vasan. Ha kedvedet valóban nyerhetém
Tisztelt úram, hagyd házádban letennem
Ez ékemet; mert ez volt egyedül,
Mellyért, hogy elrabolja, kergetett,
A' gaz csoport, kitől inént futék.

Csar. Roszúl fog e' ház zálogodhoz illeni.

Vasan. Nem, tisztelt úr, nem szólsz nekem valót,
Nem ház, a' férfi az, kihez bizunk.

Csar u. Maitreja vedd a' kincset.

Vasan. — Hála érte!

Maitr. (által vevén a' szekrénykét) Igen köszönöm,
Nagyságodnak.

Csar u. Ej! okatlan, hiszen csak eltenni van itt.

Maitr. (titkon hozzá) Hogyan? hát ha ellopják.

Csar u. Nem soká marad itt.

Maitr. A' mit nekünk adott, mienk.

Csar u. Majd eligazítlak! (majd utadat mutatom).

Vasan. Erdemes úr! óhajtánék ezen barátod ótalma alatt
haza menni.

Csar u. Maitreja, kísérd el a' kisasszonyt.

Maitr. Eredj magad. Te a' legillőbb személy vagy. Úgy fogod a' bájos alakot kísérni, mint a' sugár hattyú nejét; én csak egy szegény bráhma vagyok 's olly hamar össze lennék ime' fajtalanoktól tépve, mint egy darab hús, mely a' piacon kutyák elébe vettetik.

Csar u. Jól van. Én fogom kísérni. 'S útunk nagyobb bátorságára hozass fáklyákat.

Maitr. Hé! Verdhamana (egy szolga fellép) gyújtsd meg a' fáklyákat.

Verdha. (titkon hozzá). Te fajankó! hogy gyújtsam meg olaj nélkül?

Maitr. (titkon Csarudattához) Igazán szólva úram, fáklyáink olyanok, mint a' könnyelmű leányok, azok olaj', ezek szerelem' hiával vannak a' szegény' házában.

Csarud. Ne aggj azon, nem kell a' fátyla már:

Halványan a' leánynak arczaként,
 Kit veszt szerelmi vágy, im fen a' hold,
 Utána gazdag csillag tábora
 'S élénk az égnek tartja mécseit,
 Míg zúz esőként a' sötéten át
 Sugári' tejfehére száll alá.

Valamint az első felvonás Csarudatta' házába vezetett, hogy a' szegény környülettől a' nemes bráhmának tiszteletre méltó characterét annál inkább kitüntesse, úgy mutatja a' második Vasantasenát házi életében, szerelemben olvadozva Csarudattáért, 's ezen szerelem által a' legmélyebb aljasodásból az érzelem' legfőbb nemesültéig magosítva. Beszélgetésben találjuk őt egy biztosnéjával Madanikával.

Vasan. Igen, leány, azután fogsz. —

Mad. Azután? mikor? Kisasszonykám, hiszen még semmi parancsot sem adál.

Vasan. Mit mondtam?

Mad. Azt mondtad: leány; azután fogsz —

Vasan. Igen.

Mad. Kedves asszonyom, részvét, nem konokság kényszerít még egyszer kérdenem, mit akartál mondani.

Vasan. Hogyan Madanika? mit tartasz te felőlem?

Mad. Azt kellene hinnem, hogy mivel illy távol vagy magadtól, szerelëmben vagy. (Hogy mivel illy kevés eszmélettel bírsz, szerelmes vagy).

Vas. Jól mondd, Madanika, úgy látszik, te bírja vagy mind annak, a' mit mások érzenek.

Mad. Meghocsáss; de a' szerelem ellenállhatlan istenné 's az ifjság' kebelében tartja ünnepeit ugyan mond meg már most, micsoda fejedelmet, vagy nagyot választotta magának asszonyom.

Vas. Úgy hiszem, Madanika dáma, nem rabnő.

Mad. Mellyik ifjú 's tanult bráhma hát, a' kit szeretsz.

Vas. Brahmát tisztelni nem szeretni kell.

Mad. Hát bizonyosan kalmár lesz, dús becses javaival az idegen tartományoknak, mellyeket látogat.

Vas. Nem Madanika, igen rosszúl járnék, ha hajlandóságom kalmárhoz volna, ki messze tartományokat látogat; gyakori távolléte szünetlen bánattá változtatná életemet.

Mad. Sem herceg, sem országnagy, sem bráhna, sem kalmár, ugyan ki lehet hát?

Vas. Madanika, velem voltál te Kamadewa templomkertében?

Mad. Igen.

Vas. Miért kérdezősködöl hát, mintha semmiről sem tudnál.

Mad. Ah most tudom. Az, kinek házában, mint beszéléd, menedékre lelél.

Vas. Hogy híják?

Mad. A' nagy kereskedők' utcájában lakik.

Vas. En nevét kértem tőled.

Mad. Jól választott neve Csarudatta.

Vas. Igen, Madanika, igen. Leány, most mindent tudsz.

Mad. (magában) Úgy van? (fenn szóval) Hanem kisasszonykám, azt mondják nagyon szegény.

Vas. Azért nem szeretem kevesbbé. Ne higye tovább a' világ, hogy egy bajadere érzéketlen a' "szegény" érdekei (becse) iránt.

Mad. De kisasszonykám, a' méhek nem repkednek a' mangofa körül, ha virága elhult.

Vas. Azérti híják őket kiszivóknak.

Egy játosz, hitelezőtől üldöztetve menedéket keres Vasantasena' házában. Valaha szolgálja volt Csarudattának. Alig mondja ezen nevet, már becsülettel halmoztatik. Vasantasena kifizeti adósságait, ő lemond a' játékról 's Buddha-zarándokká lesz. A' harmadik felvonás Csarudatta' házába tesz által. Szerwillaka, bráhna, ki Madanikába szerelmes, szegény lévén saját értékéből kedvesét asszonyától megváltani, lopás 's rablás által akarja magát olly karba tenni. E' végre betör 's hatalmába ejti a' szekrénykét, mellyet Vasantasena Csarudattára bizott 's ez megörzés végett Maitrejának által adott. Maitreját 's Csarudattát mély álomban leli, 's mivel mindennütt szegénységet lát már vissza akar menni, midőn Maitreja álmában felriad.

Maitr. (álmában) Uram, a' házba beakarnak törni, látom a' tolvajt. Itt, itt, — vedd gondviselésed alá az aranyos szekrényt.

Szerw. 'S ez észre vett? csúfot akar-e belőlem üzni szegénységével? — Haljon meg. (közelítve) szerencsére csak álmodik. (Maitreját szemlélve) De valósággal, miutha valami szekrényke látszanék a lámpa világánál egy rongyos fürdőruhába gyöngyörgetve. Ennek az enyinnnek kell lenni. — Nem nem, igen nagy kegyetlenség volna egy becsületes férfiút egészen tönkretenni, ki már is mélyen süllyedett. Még is csak illetetlen hagyom.

Mait. (álmban Csarudattához) Barátom, ha a' szekrénykét el nem veszed, essék reád a' bűn, hogy tehenet *) csaltál 's egy bráhmát rá szedtél.

Szerw. Ezen felszólításnak nem lehet ellent állani. Lassan! a' világ elárulhatna. (eloltja)

Maitr. (fél ébren) Ej jó barátom, beh hideg a' kezed.

Szerw. Én oktalán! egészen megfélekedtem róla. A' vízzel, mellyet használék, egészen meghűtöttem.

Majd keblemben fölmelegszik. (Félre nyúl 's elveszi a' szekrényt)

Maitr. (fél ébren) No meg van?

Szerw. Ezen bráhma' szívessége rendkívül való. — Meg!

Maitr. Most már a' kalmárként, ki minden portékáit elárulta, békével alvásnak adom magamat.

Szerw. Alugyál derék bráhma, alugyál akár 100 ezteudeig. — Atok ezen szerelemre, melly miatt bűt hozok egy bráhma házába; nem! atok inkább magamra, 's kétszeres atok ezen undok szegénységre, melly olly tettekre hajt, kiket magamnak is kárboztatnom kell. Most Vasantasénához! ezen éj martalékával szeretett Madanikámat megváltani.

(Folytatása következik.)

*) A' Hinduk' szent barma.

III.

K ü l ö n b f é l é k.

I.

Megczáfolások és Igazítások.

Válasz Toldy úrnak a' Magyar nyelv Régisége ügyében.

Ha a' Régiségek vizsgálása a' tudományok körében hiában való dolog, kár volt a' Frantzia kormánynak, ha tsak talán e' mellett más tzelja nem volt, legújabbau Champolliont Aegyptomba, Schulzot Persiába küldeni a) kár a' nagy eszü 's tudományú Horvát István úr hazánkfiának a' Magyar nemzet őskorát tsak egy betűvel is feszegetni: kár volt nekem is — si licet in parvo exemplis grandibus uti — a' Magyar nyelv Régisége vitatásában megszólamlanom, annyival is inkább minthogy a' mint mondják, ez a' nemzetnek 's nyelvnek igazi érdemét úgy sem neveli.

Bizony kár volt ám! azt mondja Toldy úr. Úgy-e? talán biz azért, hogy az úr, mint t. i. ahoz értő bíráló, állításaimat, mint állittásaimat, olly vizsásoknak 's hallatlanoknak találta, hogy azokat, mint alaptalanokat, észrevételre ugyan érdemetleneknek, 's még is nem tsak meg-

a) Allgemeine Literatur Zeitung vom Jahre 1830. März. Halle und Leipzig S. 188. „Der Doctor Schulz, Professor an der Universität Giessen, ein junger Gelehrter, welcher zu den schönsten Hoffnungen berechtigte, reiste 1826 auf Kosten und im Auftrage der französischen Regierung seit mehreren Jahren im Orient. Er hatte den besonderen Auftrag, die weniger bekannten Theile der Asiatischen Turkey und Persiens in wissenschaftlicher und literarischer Beziehung zu durchreisen. dann bis nach Jezd in Mittelpunkte Persiens vorzudringen, und dort einige Zeit unter den Anhängern der alten Religion Zoroasters zu wohnen, um die älteren Sprachen Persiens zu studieren, und Alles, was etwa noch von den Werken Zoroasters vorhanden sey zu sammeln“.

száfolásra, hanem tudós ótsárlásra 's vig gunyoldásra is méltóknak ítélte. — De hagyjuk ezt! vessünk inkább egymással számot.

Toldy úr engem

1. Ostobának mond azért:

a. Mert nints Logikám: az az, nints annyi eszem, hogy a' józan 's tudományos gondolkodás) törvényeihez tudnék, mivel azt állítom, hogy a' magyar nyelv 4000 eszt. óta nem változván, mivelődött: holott én még is a' változott szavak magyarázatásával vesződöm.

Erre az én válaszom rövideden ez:

Hogy a' magyar nyelv annyi századok lefolyta alatt változott, hihető is, bizonyos is, 's ezt Toldy úr bölts oktatása nélkül is tudjuk: de én tsak azt állítám, hogy az nem változott el. A' változás és elváltozás között még nagy a' különbség. Hogy az „El nem változás” szó helyett, „változatlan-ságot” és így hiányos kifejezést választottam, szívessem megengedem, megismerem. Többnyire, hogy valamely nyelv, ha bár beune idő folytával, sok avul sok újul is, gyökér szavainak 's természeti valóságának elváltozása nélkül is mivelődhetik, az olly fogható, 's tapogatható igazság, melly tsak Toldy úrnál képtelenség.

Úgy de az exis tentia sem mutatható meg logice, Toldy úr szerint, a' qualitásból.

Ha nem megmutatható is, legalább feltehető: mi azomban Toldy úr ellenére, szinte azt bátorkodunk vélmi, hogy megfordítva itt tsak egyedül úgy 's akkor lehet a' lételt békibizonyítani (vagy talán Recerre még más módot is tud: ha tud, szívessem vesszük közlését), ha annak nyilvános jelei 's qualitásai, mellyek épen azok, a' mik a' nyelvnek lételt adnak, már bévannak bizonyítva, a' magyarnak azon mondása szerint, az embert szaváról; a' madarat tolláról lehet megismérni.

b. Mert Révay régiségeit sem olvastam.

Igy tehát a' kis újjomból szoptam azon két legrégebb halotti beszédet, mellyeket a' Tud. Gyűjtemény 1826-dik Xidik kötetében újra lenyomtattam.

Hogy a' „kelleneie” szavat Révay „keresnéje teneie” vel meg nem egyeztethetem oka ez, hogy az említett könyvben többnyire mindenütt „kellene kelene” — itt ott „kellenee, kellessek kellesec” 's tsak az 150 és a' 149 l. találhatik; és pedig a,

kérdés jel előtt „kelleneie”. Ebből következtettem azt, hogy abban az utolsó e aligha nem hiba c helyett, mely szerint abból, „kellenék” lenne. Ez az a ’zordon hiba, Rec. úr szerint, mellybe legrégebb íróink sem szoktak esni. Mintha bizony „kellenék” ’s ugyan ez megrövidítve is, nem lett, ’s nem volna még ma is szokásban, a’ magyar népnél, melly még hálá Isten! olly szerentsés, hogy az ő beszéd szokása szab nekünk törvényt az írásra ’s Grammatikára Azomban ha Rec. úrnak tetszik, kövesse ezt; én pedig, szabadon követem ’s követhetem a’ köz ’s különböző szokást is.

De ha tsak ugyan a’ „kelleneie” szóban az utolsó e-nek meg kell maradni, akkor sem vonnám azt a’ Révay „keresnéje tenneie”-re; hanem inkább azt állítanám az előbbieneknél fogva, hogy az, a’ kérdező e, melly előtt az i, tsak az alig hallatszó, a’ szebb hang kedvéért, ide vett j; és így „kelleneie” a’ máí kellene e? helyett van téve.

c. Mert az „Ör, Gylas, és Carchas” szavakat, mellyeknél többet sem tudok; rosszul magyaráztam, ’s kény kedv szerint eltsavartam.

Rec. úr szerezzen öszve többet és magyarázza külömben jobban. Rontani nem mesterség; de jobbat adni, mesterség. Ez az ő tisztje, mint Recensensnek. Ha Prayt ’s Katonát esmérné, itt fanyar gunnyát meg kéméllette volna. Ugyan is Katona primorum Hungariae Ducum Historiájában a’ 125 l. ezt olvashatni „Nam in Constantino nihil est novi literas exoticarum vocum aliquas permutare, demere, vel addere. Sic enim et Atel paulo post Etel, et Almus Salmutzem vocat”. Továbbá a’ 282 l. „Schvarztius existimat, in his jacta fuisse fundamenta praecipuorum in Hungaria magistratum; nam Gylas, quasi gyűlés etc. Még is a’ 284 l. „Cl. Prayus Charchae dignitatem adhuc tempore S. Ladislai durasse suspicatur: ex ejusdem Regis decreti 3. cap. 2. his verbis expresso, quod a’ tempore regis Andreae et ducis Belae, et a descriptione Judicis, Sarchas nomine — quibus ista subjungit: Literas nobis valet ch. quomodo forte carchas olim scriptum fuerit”.

Igen helyessen mondja Rec. úr hogy „Árpád idejéből nem hoz Sz. úr bizonyosságot, mert az már magából értetik, hogy akkor is úgy volt, mint Zoltán alatt ’s így nyelvünk mától vissza egész Árpádig nem változott: QUOD ERAT DEMONSTRANDUM”.

2. Hamisnak, hamis Prófétának is mond. Am legyen! én ugyan készakartva tsalni nem szoktam, 's talán akkor sem tsalnék, ha azt állítanám, hogy a' régi Persa nyelvhöz, ha nem ex fundamento is, de tsak ugyan alig ha jobban nem értek, mint Rec. úr, a) a' ki hogy hamis, tsak abból is kitetszik, hogy ál-nevet szeret viselni, 's ott is gántoskodik; otsárol, 's vigan gunyol „a' hol a' szerénység 's tartózkodás igen helyén volna”.

Ha továbbá a' Görögöknek 's Rómaiaknak, a' kiket egyébként classicus népeknek nevezni én sem pirulok, a' Persák eránt való indulatjáról 's viszonyjáról kimondott ítéletemen fen akad Rec. úr, másoknak több tekintetűeknek 's valóságos tudósoknak ítéletével is szolgálhatok. Azomban hallja tsak Wahl-nak ezen „Allgemeine Geschichte der morgenländischen Sprachen und Literatur Leipzig 1784,” tzimű munkájában a' 262 l. ezeket: „Die wenigen Kenner der persischen Literatur, die es von Zeit zu Zeit gegeben, haben hin und wieder dem allgemeinen Glauben widersprochen, und erinnert auch durch den Inhalt ihrer Schriften selbst bewiesen, dasz die alten Perser, gleich den neuern, nichts weniger als finstre Barbaren sind *). — Wir betreten ihre Bahn, und wagen es, unerschrockener, als je geschehen ist, die Literatur der Perser so hoch hinauf zu seetzen, dasz dem Auge des Forschers für der steilen Höhe grauet. Von Alleinwissenheit aufgeblasne Griechen, denen das frühe Joch der Perser Dorn im Auge war, suchen sich dadurch zu rächen, dasz sie dem alten Perservolke alle Wissenschaft und Kenntnissliebe absprechen. Man glaubte bisher den Griechen aufs Wort, und scheute sich nicht muthig nachzusprechen, was sie vorgeschwätzt hatten. Daher rührt die kühne Sprache unsrer Universalhistoriker: Z. B. in dem alten Persien habe es keine Literatur gegeben; einzig hätten blos die Magier, aus Medien stammend, dem Vaterlande des Feuers, weiszgekleidet ohne

a) Spectatum admissi risum teneatis amici! Ez ám a' módi recensio! méltó a' módi értekezést is hozzá olvasni. Ifjak, öregek! Toldy úrtól kell ám recensálnni tanulni.

*) Z. B. Th. Hyde, Reviczky, Jones, Anquetil du Perron, die Verfasser der Abhandlung de fatis LL. OO. Richardson Abhandlung über Sprache, Literatur 's a' t.

Geld, von Vegetabilien lebend, die sehr schwachen Kenntnisse der Perser in ihrer Gewalt gehabt; persische Literatur habe erst neuerer Zeiten ihrer Anfang genommen, jene Stärke des Geistes, jenes glückliche Genie, das man sonderlich seit dem zehnten Jahrhundert unter Persern gewahr werde, jener feurige Dichterflug sei kein Erbtheil der Väter, sei ausländische Pflanze — weiland habe man in Persien nichts zu suchen, als Waffenübung, Reiterei und Luxus, der jedoch erst späterhin von Medern eingeführt sei 's a' t. Allein weg mit dergleichen griechischen Urtheilen, die so sehr den Nichtkenner verrathen!

Továbbá a' 265 l. „Einem Volke, das in so frühen Tagen, die Gottheit im Geist und in der Wahrheit verehrte, als das Volk der Perser und Meder, das wegen seiner aufgeklärten Religionsbegriffe die halbe Welt in Eifer setzte, dessen Lehren und Gesetz bei allen Menschenhaufen galten, so von Frat, Kaukasus, O xus, und dem indischen Meer umschlossen worden, einem solchen Volk nichts von Literatur, und kaum ein Senfkorn Bon sens beizumessen, ist unverantwortliche Sünde.“

Ugyan a' 270 l. „So sagt Dio Chrysostomos (Orat. 36.) „Jener mächtige, höchst vollkommene Wagen Jupiters ist weder von Homär, noch Häsiodos so erhaben besungen, als von Zoroaster und den Magiern seinen Schülern“ —

Es még a' 273 l. „Dem Zoroaster giebt das Alterthum noch dazu nicht wenig schriftliche Hinterlassenschaften. Es sollen seine Werke 12000 Kühhäute eingenommen haben. — Gkuschasp selbst soll mit Hilfe der Gelehrten seines Reichs 12000. Nosken, oder gelehrte Abhandlungen ausgefertigt haben. Bibel und persische noch vorhandene Urkunden, selbst ein paar griechische Nachrichten *) vereinigen sich, die Gewohnheit der Perser, Jahrbücher zu halten, so ziemlich alt zu machen, als es persische regierende Häuser gab“.

Végre a' 279 l. „Die Nosken oder Auszüge aus dem Zerduschtischen Schriften, welche in Khejänischer Zeit verfertigt worden, und die Alexander der Grosze soll haben in Rauch aufgehen lassen 's a' t.“

Ezen tsak megnyugszik Rec. úr! úgy-e? Igen okos (nem mondom, hamis) Rec. úr a' magyar és görög egyhangu 's jelentésű szavak recenseálásában! Tsak azokat

*) Bey Diodor von Sikilien und Strabon.

hozza elő, mellyek tsak az egy hangra való figyelmeztetés végett közöltettek; azokat pedig, mellyeknél a' magyar eredet épen nem lehet tagadni, u. m. „*atya, apa. nény hős, édes, lábós*” kihagyta, 's halgatással elmellőzte. Ez nem részre hajlás nélkül való, nem hamis Recenzió!?

Még annak megmutatását is kívánja Rec. úr, hogy a' Magyarok a' Görögök szomszédjai voltak. Esdekелjen Te-kintetes Horvát István úrnak!

A' Zend-avestával épen nem fér össze Herderkint Rec. úr. De azt épen nem lehet tsudálni; mert az ő képzeténél fogva tsak a' nyelv változott, az írás módja pedig mindég ugyan az volt. Rec. úrnak is szól tehát Katona említett munkája 60 l. „*Nec eam vel orthographiae vel linguae hungaricae varietatem mirari poterit, qui meminert, apud Romanos quoque, lingua latina nondum satis exulta, has voces: postidea suom maraitom porporea poplice mereto ornavet, pro his: postea suum maritum purpura publice merito ornavit, usurpatas fuisse, sicut igitur hos non vere latinos, sic illos non vere Hungaros ex hacscribendi loquendique ratione male quis argueret*”.

Valamint maga Révay is, a' kit t. i. Rec. úr amugy is eléggé esmér, *Litteraturae Hungaricae Antiquitates*-eiben a' 45 l. „*Necessum certe est, in hujusmodi vetustis, non modo diversae, sed ejusdem etiam aetatis monumentis, omnem scribendi rationem singulatim exploratam, ac determinatam habere: et ipsas etiam aberrationes, quae frequentes occurrunt, quemadmodum res possit, tuto corrigere: ut hoc pacto, sublata quam prae se ferre videntur asperitate, et ipsa expeditius legi, et veriora de patrio ejus aevi sermone proferri possint judicia*”.

Ha a' Zend-avestát, mellyet a' mi szomszédaink szívesen magokénak válalnának a) úgy tudánk olvasni, mint

-
- a) Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode von 22. Juny 1830. Beylage zur Wiener Zeitschrift. Allgemeines Notizenblatt S. 25. F. Burnouf zeigt in seinen vor kurzem erschlenenen: „*Extrait du commentaire et d'une traduction nouvelle du Vendidad Sadé, l'un des livres de Zoroastre*” in einigen Beyspielen, wie sich das Zend nach gewissen durchgängigen Gesetzen der Lautveränderung, mit dem Sanscrit vergleichen, und aus diesem erläutern lasse. Dasz die germanischen Sprachen dem Zend

kell; ha a' hangra nézve atyafias betűk jelentése 's az orthographia abban olyan határozott volna, mint a' millyen határozott az máj napon nyelvünk írására, ha a' szavak helyessen volnának mindenütt elválasztva, ha mondás választó jelei volnának; ha a' vallást 's vallásos szokásokat igazán ösmernénk — ha bátor a' szavak — schémái változtak is: — Rec. úrral együtt a' felszólított minden böltsei 's nyelvészei a' világnak elhalgatnának".

Hogy a' „Lény” új szóval, mellynek tsak ugyan „lenni” a' gyökere, a' régít magyarázni nem szabad; haljuk Rec. úrtól; valamint azt is, hogy karszékjeik nem voltak, hanem csak a' földre kutyórodtak, mint az Oláh-tzigányok. „De ezek nem szorulnak észrevételre, 's nem is érdemlenek azt: NEC ERAT DEMONSTRANDUM.

En ugyan Toldy úrnak Ideler és Nolte példájára gyűjtött érdemeit honnyi nyelvünk eránt betsülöm; nem külföldben hogy a' külföldet is befutotta széles ösmeretség 's tudomány szerzés kedvéért, de tsak ugyan „bátorkodunk mi is viszonsosan kérni, hogy másutt is hasonlítgasson, nem tsak midőn nyelvet visgál”. En is azt hiszem „hogy tsak az mehet előre, a' ki más érdemei ' maga fogyatkozásai iránt meg nem vakult”, egy szóval pedig tudományában nem felfuvalkodott ember. Végre tisztémnek tartom nyilván jelenten az úrnak azon remek Recenziójáért, melly egyszer'smind a' nyelvészkedésben is ifjainknak kövítésre méltó példának, tartozó köszönetem; valamint azt is, hogy azt Csokonayként tsak az úrnak eszéhez, 's tudományához mértem.

Id quod quippe non tantum ERAT DEMONSTRANDUM, sed etiam hisce, ut justum ac aequum, satis DEMONSTRATUM:

A' nyelv buvár:

näher sind, als dem Sanscrit, was man schon aus dem Neupersischen ahnen konnte, wird daraus gewisz, und dieser Umstand dürfte sicherlich dem Studium des Zend in Deutschland, wie im Skandinavischen Norden, wo die preiswürdige königliche Dänische Regierung sehr die Hand dazu bietet, einen ganz besondern Reiz gewähren.

2) *Petrózái Trattner J. M. és Károlyi István*
Typographiájában megjelent új könyvek.

28) Nemzeti vagy Hazai Vándor 1832. minden rangú és rendű olvasók számára, szerkeztette Károlyi István. — Második Évi Folyamat. Két rajzolat-tal: 1) Generalis Báró Orczy Lőrincz, Abaúj Vármegyei Főispán képe. 2) Az élet-mentő készülettel felöltözött Ember - Rajzolatja, mellyel a' fojtó levegővel fertőzött helyre, veszély nélkül bémehet. Nagy qed rétt — borítékba kötve 50 kr. ezüstpénzb.

29) Köz-hasznu Magyar és Német Levelező-Könyv és Nemzeti Titoknok, a' közönséges életben előforduló hivatalbeli és barátságos helyzetetésekhez alkalmaztatva's a' t. Szerkeztette Károlyi István. Hetedik megbóvított és megjavított kiadás. 1832. Kötve 1 for. 30 kr. ezüstpénzb.

30) *Familiae Clericorum Regularium Scholarum Piarum Provinciae Hungariae, et Transilvaniae pro Anno MDCCCXXXII.*

31) *Doctrina Religionis Christiano - Catholicae quam in usum Academicae Juventutis elucubravit Franciscus Szaniszló, Dioec. Sabar. Presbyt. SS. Theol. Doctor, S. Sedis Cons. Sabar. Asses. et Synod. Exam. in Reg. Scient. Univ. Pest. I. Fac. Theol. membr. coll. Orator Sacer, et Doctr. Relig. prof. p. o. Liber Primus.*

32) *Dissertatio Inauguralis Medica de Moxa, quam annuente Incltya Facultate Medica pro gradu Doctoris Medicinae rite consequendo in Alma ac Celeberrima regia scientiarum Universitate Pestiensi publicae eruditorum disquisitioni submittit Antonius C. Feldmann, AA. LL. et Philosophiae Doctor, etc. Hungarus Neosoliensis.*

33) *Dissertatio Inauguralis Medico - Therapeutica de Typho Contagioso, quam consensu et auctoritate Magnifici Domini Praesidis et Directoris Spectabilis Domini Decani et totius Incltyae Facultatis Medicae pro Doctoratus Medicinae gradu omnibusque in Medicina Honoribus et Privilegiis, rite ac legitime consequendis in regia scientiarum Universitate Pestiensi publicae disquisitioni submittit Leopoldus Gerber, Horzitziensis Bohemus.*

XI. Kötet Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) Udvardy János. Egy két szó, a' Tudományos Gyűjteményről. 3 lap.
- 2) Kiss Károly. Holmi tudni való apróságok a' katona világból. 54 lap.
- 3) Szabó István. Vélemény az ISTEN névnek rokonságáról és eredetéről. 60 lap.
- 4) Edvi Illés Pál. Históriai Esmeretek a' Jövendő - mondás Mesterségéről. 74 lap.
- 5) Kunoss Endre. A' Nyelvünkbeni idegen szavakról. 88 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyv-ismertetés.

- V. Tessedik Ferencz útazása Franciaország déli részeiben. 105 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

A' Hinduk' drámai Literaturája. 115 lap. (Folytatás.)

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Megczáfolások és Igazítások. 122 lap.
- 2) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Typographiájában készült új könyvek. 129 l.

(Koszorú 1831dik eszt. Xldik Kötetéhez egy ív.)

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1831.

XII. KÖTET.

Tizenötödik esztendei Folyamat.

SZERKEZTETTE

VÖRÖSMARTY MIHÁL.

KIADTA

ATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.



Schardt sc.
Seib Erdemé
A' Cs. 's Apost. Kir. Felség' kegyelmes Engedelmével.

PESTEN,

A' KIADÓK' KÖNYVNYOMTATÓ-INTÉZETÉBEN.



É r t e k e z é s e k.

I.

Nemzeti Játékszín Honi fölemelkedésünk segéde.

Különböző tekintettel szoktunk lenni minden egyes tárgykörülti vizsgálatinkban, 's nem ritkán egészen ellenkeznek egymással véleményeink. Ennek mindazáltal nem mindenkor egyenes következése az, hogy egyik vagy a' másik rosszul vizsgálódott, 's hibásan ítélt, hanem az, hogy ugyan azon egy tárgy külön szempontból véve az igazságnak szinte mindenkor más fordulatot ad, 's így több egyes személyek mint külön tagok, más alakban látják feltűnni a' valót.

Minden, honát 's nemzetét igazán szerető, kötelességének esmeri annak javára annyit tselekedni, a' mennyit tehetsége enged. Mindenkinek van szólása, midőn annak boldogítása forog kérdésben, 's meghalgattatást mindenik reménylhet. És ez elmúlhatatlanul szükséges is; mert csak a' különbözőféle vélemények kölcsönös összehasonlításai által lehet végre a' legjobbit kiesmerni 's elfogadni.

A' Nemzetek élete hasonló egyes embereknek életéhez. Kezdődik a' csecsemő nemzet, gyermekké nevelszik, ifjúvá nő, férjfiúvá érik, 's elvalahára megaggva tűnik el. — A' minő korban tehát a' nemzet él, azon korhoz alkal-

maztatott segédeket kell használni életének további fűntartására 's megérlelésére. — Ha ez elhibázott, vagy épen el hal az, vagy csak nyomorogva létezend az, 's alacsony helyéröl nem fog fölemelkedetni.

Nemzetünk véleményem szerint a' csecsemő és gyermek korból már kikelt, 's nagy munka és sok századok siralmas homálya után a' művelődésben egy kevesé előre haladott; nincs szüksége tehát azon kérdést támasztani: mihez kezdjen, hogy a' csecsemő idősziak gyengeségeit 's a' gyermek évek szokszori botlását kivetkezhesse, mert ezeken már túl haladott. Hanem honunk 's nemzetiségünk mostani minősége szerint, ifjúi korba lépte után, csak az a' kérdés van még egész felelet nélkül, hogy: annak férjfiúi korba, annak tökéletes nagyjá emeltetésére mi volna leginkább megkívántató? ezen kérdés fölötte sok más részes kérdéseket foglal viszont magában, mellyeknek tökéletes megfelelésére nem csak egyes emberi tudomány, de a' jelenkor is elégtelen; mert köztök olyanok is vannak, mellyek csak későbbi idők tapasztalása, 's előbb végrehajtott — némelly megkívántató intézeteknek virágzása után lesznek föloldhatók. — Most azonban, az utóbbi nagynak eszközölhetése 's tökéletesítése tekintetből leginkább kellene talán törekednünk elsöbben is arra, — hogy nemzeti nyelvünk minél közönségesebbé, minél virágzóbbá legyen. 'S ezt nem elég csak a' tanúltak osztálában végrehajtani, hanem szükség, hogy az ország minden részeiben lakozó, 's különbféle nyelven beszélő népre is kiterjedjen. — Másodszor: hogy a' nemzetnek külön vált részei egymással minél szorossabban öszvecsatoltassanak. Harmadszor: hogy a' természet legnagyobb lehetőséggel előmozditassék,

's akadályai megszüntessenek. **Negyedszer**: hogy a' hitel létesitessék. **Ötödször**! hogy műházak 's gyárok állitassanak; 's végre hatodszor; hogy a' kereskedés új életre hozatassék.

Nemzeti nyelvünk művelése, terjesztése és virágzása legelső figyelmet érdemel. Reményilem ezt mindenki helyben fogja hagyni; ha azt tekintetbe veszi, hogy egyedül csak a' nyelv azon hatalmas láncszem, melly egyes embereket csoportokba, társaságokba fűz, 's ezeket viszont egy egészé — nemzetté — képezi, 's szakadatlanul erős kapcsolatban tartja; ha eszébe juttatja, hogy csak a' testvérnyelv, 's csak az esméreték 's tudományok értelmes közlése rokoníthatja a' külön gondolkozású embereket; hogy az bírhatja őket munkásságra, szorgalomra.— Melly felette nagy rugó már magában csak az is, midőn valaki nyelvét mindenektől becsültetve látja 's mindenek által egyiránt kedveltetni, beszélni hallja, — arra, hogy ő is akár elmebéli, akár testi ereje 's tehetsége által annyi érdemet szerezzen magának, hogy az által méltóvá tehesse magát nyelvét beszélő embertársainak, kik talán nálánál nagyobb hivatalokba, fényesebb tisztségekbe, vannak helyhezve, földi, hazafi nevezetére. 'S valjon nem érez-e egy belsejének jóltévőleg eső édes örömet minden igaz hazafi, midőn nálánál sokkal nagyobb születésű 's tekintetű személyek ajkáról anya nyelvének kellemes hangjait halja elszállani? nem nyer újabb becset előtte a' nyelv, nem beszélí azt sokkal nagyobb örömmel, 's nem tiszteli-e szívesebben az azt beszélőt! valjuk meg csak igazán, hogy egy örömszerkentő érzet ömlik el szivünkben midőn hazánk nagyait magyarul haljuk szólalni, 's hogy minden hangjok lelkesedést, 's egy feléledő vágyat szül keblünkben, — De fájdalom

ez csak ritkán történik meg, mert — kevesen vannak még közöttök, kik anya nyelvünket csak annyira tudnák is, hogy alattvalóikhoz néhány vigasztaló, bátorító, vagy tüzelő szót ejthetnének. Mindazonáltal azon kevesek a' nemzet há-lájára és köszönetére még akkorra is számolhat-nak, midőn tagjaikat a' vélek élőkével együtt sirba szállítandja az idők csapása. — És még is vannak olly színlett hazafiak, kik azon kevés' ébresztő szavait szunnyadozva halgatják, sőt ellenek kifakadni sem tartják szégyennek! de őket az utókor nyomandja a' feledékenység mé-lyibe, míg ezek újabb enyészhetten fénnel fog-nak ragyogni a' nemzet emlék egén, 's nevök felejtve nem leszen. 'Azonbán kevés a' számok azoknak, kik gáncsokodás, sőt lehetne mon-dani rágalmazás és pártoskodás által akarják előmenetelünket ('s valjon miért?) akadályoz-tatni; -- 's ugyan mi is lenne máskép a' szaka-dozott nemzetből, mi honni nyelvünkéből, melly nem csak legelső figyelmet, hanem fő szorga-lmat is kíván terjesztetésében? — századok előtti keménységébe szállana az ismét lassanként visz-sza, 's vissza szállana vele a' nemzeti fény, 's dicsőség is.

Fő szorgalmat kíván nyelvünk terjesztése azért, mert olly sok zavart beszéd van még di-vatban nálunk, — hogy minden egyének tövös kigyomlálása, az azt beszélő nép nyakassága miatt, csak gyors elszánás, csüggedhetetlen ipar, és végrehajtása által eszközölthetik azon javalatoknak, mellyek nyelvünk terjesztése eránt tétettek és tétetnek. Mert ámbár min-den magyar éghajlat alatti lakos külföldön ma-gyarnak mondja is magát, bár sem erkölce sem nyelve nem tulajdona, — ha lakjába vissza tér meg sem emlékezik többé arról, hogy kün ma-

gát magyarnak hazudta. — Honnét van az, hogy nemzetküli származását külföldön szorgalommal palástolván a' nem magyar, büszkélkedve neveli magát honfiunknak, magyarnak? holott hazánkban idegen nyelvét tartózkodás nélkül, bizalkodva beszéli. Nem máshonnan mint, hogy a' külföld előtt, hol jobbadán csak az ottani nyelv divatját tapasztalja, gyalázatnak tartja megvallani azt, hogy ő, ki a' magyar nemzet védszárnya alatt talán boldogul, 's gyönyörűséggel éli napjait, 's az ország minden javaiból részt veszen, annak nyelvében járatlan, sőt azt talán még hangjáról sem esmeri. Ithon pedig, hol nem csak társait, de tisztjeit, uraságát, 's a' félmagyaroknak, különösen pedig a' szépnemnek nagyobb részét még az ország közepén Budapesten is idegen nyelven halja szóllani, — nem pirul faját nyelvével szerte tudatni. — De beszéljünk csak mi magyarok magyarul, 's vigyük annyira a' dolgot, hogy elsőbben a' félmagyarok kedveljék meg nyelvünket 's beszéljék azt: bizonyosak lehetünk, hogy példánk által a' nemmagyarok is más útra térnek, 's szegyenülve iparkodnak ha talán magoknak nem is, de annál bizonyosabban gyermekeiknek sajátjává tenni nyelvünket. 'S itt függ legtöbb a' nagyoktól, a' tisztviselőktől. Mert ha mindjárt mégtanítatnak is, azok nyelvünket annyira érteni 's tudni az oskolákban, hogy azután kevés gyakorlás mellett egész magyarsággal birhatnának; — ha feljebb valóikat attól idegeneknek tapasztalják, ók is félre vetik azt, 's hogy valaminek láttathassanak az emberek között, a' társaságokban, a' nagy világban, míg egy magyar szót ejtenek, száz idegen is órolg ki szájakon. 'S ez nem képzelőds, nem guny; mert ha sekan magokba szállanak 's kémelelik keblő-

ket, a' nemzet őrlelke felszólal abban, 's ők magok előtt is szégyenelni fogják magokat, ha a' korcsosodás még erőt nem vett rajtuk egészen. Sok urfiacskák, de még több dámák fognak találkozni, kik a' külföldi nyelvet félig meddig fejökbe gyötörvén, bár hibásan is, mindúntalan azt fecsegik, 's még attól is félre vonulnak, ki előttök vagy vélek magyarul akar beszélni, 's elfordultokba miveletlenségén, vagy kényes fülecskéjeknek idegenen ejtett hangjain kaczag-
nak! 's ez nem a' nemzet megvettetése? — beszéljék nyelvünket a' nagyok a' tisztviselők, és ne csak akkor, midőn valaki ollyással van dolgok, ki az ő kedves külnyelvökön nem ért, hanem társaságokban is, de különösen az úgy nevezett nagy világban és a' közönség előtt; hogy így mindeneknél kedvelést szerezzenek nékie 's lassan lassan megszerettség azokkal is, kik, még csak a' közönségesb emberektől hallák, mint nem módi a' sát méltatlannak tartották arra, hogy bájos ajakikról zengték volna el báj-
lőbb hangjait. Így évenként nagyobb kedvességet nyerend az, 's végre uralkodóvá lesz az egész hazában. Mert nem csak azok az idegen nyelvűek fogják azt megtanulni, kik kellemét, tiszta, jó hangzását 's (talán részrehajlatlan mondhatom) elsőségét — megismerendik, hanem még azok is, kiknek értelmök tompa ugyan annak megítélésére, de a' többségre nézve képesek mindent elkövetni, hogy, ha elsőknék nem is, legalább a' közönségeseknél nagyobbaknak láttassanak, — kiknek életök csupa majmolás, csupa utánnozása annak, a' mit más náloknaál fényesebbektől látnak, hallanak.

Azért, látom pedig legelsőben is nyelvünknek művelődését 's az ország minden részeire esz-
közlendő kiterjesztését, hogy így a' nemzetnek

külön vált részei minél szorosabban egyesítes-
senek, mellyet egyébkint-eszközölni nem egy
könnyen lehet. — Gondoljunk csak magunknak
10 személyből álló csoportot, mellynek mind-
egyike más nyelven, 's közöttök egy magyarul
beszél; bízunk mi valamit ezen csoportra, 's
a' megbizást csak egy nyelven — magyarul —
tegyük, fogják-e a' reájok bizottat az egy ma-
gyaron kívül teljesíteni? bizonytal nem, mert,
minthogy nyelvünket nem értik, az azon elei-
bek terjesztett szándékot sem fogják tudni, 's
igy végrevinni sem. Ez nem csuda fogják a'
külkedvellők mondani, azt nékiek teljesi-
teni lehetetlen, nekünk pedig azt kí-
válnunk helytelen. Nem helytelen kíván-
ság ez; mert a' kisebb résznek a' nagyobb sze-
rént kell magát alkalmaztatni, 's a' lábnak a'
főt követni mind addig, míg öszveköttetésben ál-
lanak egymással. 'S ki itt a' fő? — Haggyuk
helybe mindazonáltal elleneink mondását, 's ne
kivánjuk, hogy valaki azt teljesítse, 'a' mit nem
tud, hogy teljesítenie kell, — noha ez az ő hi-
bája, nem pedig a' miénk, — hanem tegyük fel
hogy a' kilencz külön nyelvűek is tudnak egy
egy keveset magyarul 's így bízunk nőst már
reájok valamit. Az egy magyaron kívül eljárhat-
nak-e híven a' reájok bizottakban? bizonytal,
hallom felelni, — de nem kívánságunk
szerint, ezt hozzá kellett volna még tenni a'
felelethez, 's akkor igen is elfogadhatnók. Min-
denik úgy fogja t. i. a' megbizást végrehajtani
a' mint értette, 's mivel talán a' magyaron ki-
vül azt csak hárman értették meg jól, — hatan
bizonyosan akarattunk elleni dolgokban foglalato-
skodnak, 's talán ollyas mit, cselekedendnek,
a' miről mi nem is álmodoztunk. 'S ez viszont
a' mi hibánk lesz? de menjünk még tovább, 's

tegyük fel, hogy a' reájok bizottakat eddig mind jól megértették; fogunk-e boldogulhatni velek egyiránt feltételünkben. — Bátran elmondom, hogy még ekkor sem. Törekedni fog ugyan mindenik azon, hogy önkötelességét teljesítse, mint hogy azonban mint külön nemzetiekben nem fog uralkodni a' kölcsönös szeretet 's egyetértés, azon lesznek hogy mások eleibe akadályokat hengerítsenek, 's szorgalmaiknak irigységek, vagy megelőztetési félelmök-, gátot vethessen. Elsábban tehát egyenletlenség támadand közöttök, utóbb versengés, azután harag, végre veszekedés, 's-így nem csak véghez nem viendik a' reájok bizottat, hanem talán még munkájok kezdetén megoszlanak 's egymásnak öszvebékeltethetetlen ellenségei vagy épen üldözőji lesznek. — Im a' Móses dicsó-bábelének rövid másolatja! — Mind addig nagy hátramaradást fogunk szenvedni, míg nem nyelvünk elterjedése által a' részekre oszlott, 's nem csak nyelvvel, hanem erkölcsével, szokásával sőt egész természetével különböző népágok egy nemzetté — magyarrá — öszve nem forradnak. Valjon fog-e mindaddig egész ország szerte a' szorgalom, a' természet, 's kereskedés kivánt foganattal eszközöltethetni? fognak-e számosabb mívházak és gyárok nem csak fölállani, hanem fenmaradni is? kétségeskedem. — Hanem ha egyszer egy nép egy nemzet fogja hazánkat lakni, egy nyelv, egy indulat, egy szokás uralkodand közöttök, mennyivel könnyebb leend a' szorgalom gerjesztése az egymásra nézve iparkodó népnél, mennyivel nagyobb tőkélre mehet a' földművelés, mennyivel szaporíthatatik a' természetmennyek száma és neme, azt csak a' maradék tudandja 's áldani fogja a' már akkor megsemmisült azon

kort, mellyben a' nemzeti dicsőség fény fokára vezető első lépés tétetett.

Nyelvünk terjesztése tehát egyedül azon kút fő, mellyből hazánkra minden szép, jó, és nagyság áradhat. Ennél kell kezdenünk boldogulását, ennél nemzetiségünk felemelkedését, mellyet ha továbbra hagyunk, vele együtt elmelőzzük azon lehetőség eszközét, melly kívánatink meggyerésére bolygás nélkül egyenes úton vezethet. Mihez nyuljunk tehát hogy szándékunknak jó végét érhessük? erre nézve a' közelebb mult 2 országgyűlésben czélerányos rendszabások tétettek. — Azonban ez nem teljességgel az országgyűléseitől függ, hanem leginkább az egyes földes uraktól, kiknek hatalmokban van jobbágyaik' gyermekeit a' közjó és köz megkívánáshoz képest neveltetni, 's olly tanítókat választani falusi oskoláikba, kik ha nem született, legalább jó magyarok lévén, a' könnyen fogó gyermek-észbe nyelvünket úgy bele nyomják, hogy a' tanulók azt, megkedvelvén, ne csak kénytelenségből tanulják, hanem annak hasznát, sőt szükséges voltát átlátván, szíves hajlandósággal ragaszkodjanak hozzá. Követésre méltó példát mutatott erre Herczeg Batthányi Filep Vasvármegyének örökös Főispánnya, ki uradalmaiban nem csak magyar nyelven vezeteti a' számadásokat, tisztí tudósításokat, hanem rendeléseit ő maga is honi nyelven közli uradalmi tisztviselőivel, magyarul téteti továbbá a' hirdetéseket 's a' gazdaság körül előforduló minden jegyzéseket. De a' mi még több, a' megüresült német gyülekezetek tanítói hivatalába egyedül csak olyanokat parancsolt felvétetni, kik a' magyar nyelvben annyira jártosak, hogy azt tanítványaikkal képesek legyenek megtanultatni. És a' másnyelvű jobbágyságra

nézve ez a legelső lépés, melyet tenni lehet; ez az egy biztos segéd, mely gyámolítja ügyünket. A' közép és főrendűeknél azonban ez még nem elég, hanem kell olly serkentve érdeklő 's mulattató ösztönnek lenni, mely az oskola korlátai közül megszabadult gyermeket, ifjat, az értebb férfiút, 's az élteőbb korú embereket, valamint szinte a' gyengébb 's üdültebb leányokat, dámákat, asszonyságokat arra bírja, hogy a' honi nyelv kedvelése szünet nélkül kebelökbe zárva maradjon. Az az ösztön pedig nem egyébb, mint a' jeles 's magok nemében tökéletes mulattató 's mulattatva oktató honi nyelven írt munkák, és a' — Játékszin. E' kettő bir csupán azon élesztő és erősítő tulajdonnal, mellynél fogva az idegenek nyelvünk részes megismerése után, idejeket 's fáradságokat annak megtanulására méltónak tartják, minthogy annak tudása által gyönyörűségeket és mivelődést szerzhethetnek magoknak; ezek azon ingerek, mellyek az oskolákban nyelvünkkel megismérkedett ifjúságot annak tökéletesebb tanulására serkentik; ezek végre azon eszközök, mellyek a' honfiban nyelve iránt való buzgalmát szinte valamint a' hon lányaiban is mindegyre nevelik, 's egész a' sírnak határáig fentartják. — A' mi a' honi nyelven készült munkákat illeti, önérzéssel mondhatjuk, hogy mulattató könyveink olly mennyiségben és olly tökéletességben vannak, a' mennyit, 's a' milly tökéleteseket csak kívánhatunk; és ezekre nézve a' külföld némelly nemzetinél épen nem, némellynél csak csekélységgel vagyunk hátrább. Nem hibáznak nálunk a' mulattatva oktató munkák is, noha talán azok nagyobb számmal lehetnének. 'S talán a' mi tudományát 's tehetségét illeti magyarjainknak — lennének is, de hisz azon néhány is, a' mellyel

birunk, alig talál olvasót a' nagy hazában. És ezt viszont nem a' nemzeti nyelv kis köre teszi-e?

A' nemzeti nyelv tanulására, gyakorlására 's becslésére vezérlő második ösztön a' Játékszín. Ez nem csak azt eszközli, hogy a' fél és nem magy arok nyelvünk szép hangzatát 's az indulatokkal megegyező félemlítő, bátorító, leverő, lelkesítő, 's néha gyönyörrel elragadó, néha csendes szomorúságba merítő bájos erejének nagy voltát megesmerjék; de kellemével olly észrevehetetlenül töltik el keblöket, hogy abban végre felébred azon vágy, melly munkálatlan hevert rejtekébe; melly őket nyelvünk tökéletes értésére, tudására hathatósan felszólítja. A' Játékszín továbbá nem csak olthatatlanul táplálja az igaz magyar' kebelében nyelve eránt lángoló hajlandóságát, hanem azt annak tisztább ismételére 's csinosabb használására is oktatja. De van a' Játékszinnek még más haszna az emberi életre, — az egész nemzet lételére, fenállására 's szellemére nézve. — Az emberi életre hasznos befolyása van a' játékszinnek, ha abban jól elrendeltetett czéljának megfelelő darabok terjesztetnek a' közönség eleibe. Annak elrendelése 's fenállása felette nagy figyelmet érdemel, mert ha az hibásan vagy gondatlanul történik, általa nem csak a' kívánt vég elérhető nem lesz, hanem olly káros következtéseket vonhat hosszab idő lefolytával maga után, mellyeket meg-orvosolni vagy épen nem, vagy csak századok mulva lehet legnagyobb szorgalom mellett is. A' jó rendbe hozott 's szoros felvigyázat alatt lévő színjáték elsöben is az emberi élet tüköre. Ez megesmerkedtet minden rendbéli embert környülményivel, megmutatja, mit keljen mivelnie, hogy abban boldogulhasson, 's viszont mit kerülnie, hogy a' reménylet boldogság helyett

nyomorúságban ne legyen önhibája által kénytelen sínlódni. Ez megtanít arra ; mint keljen embertársainkal bánnunk, akár szerencsés akár sanyarú állapotban legyenek azok ; mit keljen viszont, 's mit lehessen nekünk azoktól várni, hogy reményünkben meg ne csalattassunk, 's másokat vétkeseknek ne tartsunk, midőn magunkban kellene az elkövetett hibát felkeresni, és hogy ne számoljunk arra is mindenkoron, a' mit igazunk szerint másoktól megvárhatnánk, sőt talán némiképp kívánhatnánk is. — Továbbá megesmerteti a' színjáték velünk embertársainknak természetét, különbféle vágyási körét, tulajdonait, szokásait 's a' t. és oktat arra, mint keljen magunkat vélek létünkben alkalmazni, cselekedetünket intézni, hogy se azoknak örömeit magunk viselete által meg ne háborítsuk, se a' magunkét általok hátráltatni ne engedjük, tudván magunkat minden időben miként 's mihez tartani. — Terjeszti és alaposabbá teszi még az erkölcsiséget is; mert világosan mutatja a' nézőknek, milly útálatosak legyenek a' vétkek, milly megvetettek az azokat gyakorlók, és milly büntetést, milly káros következt vonjanak azok magok után; midőn ellenben az erény, ha ne talán egy ideig elesmertetnék, balra magyaráztatnék, sőt megvettetnék is, — utóbb milly fényre kap, 's mi szép jutalmakat, mi nagy boldogulást nyer az abban állhatatos kebel. Végre egyes emberekre és társaságokra nézve az a' haszna is van a' játékszínek, hogy különösen a' téli est hosszú óráit, mellyek vagy unalommal ölnének el sok henyélőt, vagy vétkes foglalatosságokba 's veszedelmes játékokba avatnának, melly által magas helyhezetökből már számtalanok alá rohantak, 's a' legsúlyosabb inségben nyögdelve átkozták születésök

pillanatát, — öröm 's kedvtelve röpíti át fejünk felett, 's haza tértünk után édes képzetek közt ringat el az álom karjain; sőt néha bú takarta agyunkat bűvös erőként vidámítja fel, 's általa a' gond előlünk ködkint oszlik el.

Egyes emberek és társaságokra áradó haszonon kívül sok jó hárámlik még a' színjáték által a' hazára is; különösen annak lételére, szellemére 's fenállására. A' haza lételét több társaságoknak egyesülése, kölcsönös oltalma, és állandós helyben maradása által nyeri: már pedig a' színjáték a' nyelv közzé tétele 's terjesztése által a' külön tagokat egyesíti, a' már egyesülteket még szorosabb viszonzatba hozza 's az elvált pártokat közelebb kapcsolatba szövi tudatván azt, hogy csak egyesült erő mívelhet szépet és nagyot, 's hogy csak az egész bírhat elég tehetséggel egyeseknek boldogságát leghathatósabban 's valódi sikerrel eszközölni. Felgerjeszti továbbá a' lakosok szívében a' szülő földhez vonzó szerelmet, melly azt eszközli, hogy annak terheit kiki zúgolódás nélkül viseli, szorgalmának gyümölcsét édesebben költi, 's úgy annyira ragaszkodik ahoz, hogy a' tőle való megválásra 's más tartományokba való költözködésre csak a' legnagyobb nyomorúság 's teljességgel kiálthatatlan zsarolás bírhatja. —

Nagy befolyása van még a' haza a' nemzet szellemére is. Ez egyes tagoknak természeti minéműségök általányos számából szövődik össze; ezeknek fínomítására 's nemesítésére pedig a' színjáték különös nagy erővel bír. A' mint idomítatnak tehát 's míveltetnek egyes nemzettagoknak természeti tulajdoni, azon irányban lesz magassá ditsóvé az egész nemzeti szellem is. — De a' haza fenállása sem kevesebbé eszközölte-

tik az által. Tudjuk azt, hogy a' jó erkölcs minden országoknak rendíthetetlen alapja; mert az erkölcsiség fő indító ok a' törvények szoros megtartására még akkor is, midőn a' boszúálló hatalomnak vigyázatát elkerülni, titkon homályba vétkezni lehetne, 's büntetésétől rettegni nem kellene. De az erkölcsös nem azért kerüli a' törvények megrontását minthogy azzal büntetés kapcsoltatik össze, hanem azért, mivel belsőképp meg van győződve a' felől, hogy csak úgy állhat fen az emberiség, úgy mozdíthatik elől a' köz jó, úgy szerződik a' nemzet fönmaradása, ha minden ki örömezt csak a' jóban foglalatoskodik, senkinek igazait meg nem sérti, senki vagyonát meg nem csorbitja, senki személyét veszedelemben nem ejti; egyszóval — ha a' törvények szerint intézi cselekedeteit. Valóban jaj annak a' hazának, hol az erkölcsiség elenyészett; hol a' törvények nem önkényes jó indulatból, hanem csak azért tartatnak meg, mivel az ellene cselekvőket büntetés fenyíti; 's a' roszra való hajlandóságot, erkölcstelenséget egyedül csak a' kormánynak 's ítélőszékeknek álmotlan szeme őrzi. Ezer bűn születik ott, mihelyt titok leplével befedhető cselekedetekre alkalom van; nem halgattatik meg akkor a' józan ész javallata, hanem a' romlott természet magával ragadja az erkölcstelent. Ez a' veszélyes nyavalya elterjed lassankint egy emberről, egy társaságról, a' másokra, míg nem az ország nagyobb része ilyenekkel telik meg. 'S milly jövendőt várhat az illy ország az illy nemzet! meghasonlanak hosszas viszátkodás után egymás között a' lakosok, rokon kéz rokon vérbe fürdik, a' nép elgyengül, mindinkább allyasul, 's végre kivész a' nemzetek sorából! de nem csak magában vész meg a' nemzet, nem magában támad-

nak mindég azon viharok, mellyek néha végpusztulással fenyítik a' hazát! felriad egy vad nép; romlást hirtel, bilincseket zörget az erős férfinak, rabszíjra fűzendő a' gyengébb szép nemet és gyermeket, és az erkölcsös nemzet mind ezekre szunnyadozva fog-e, 's csak néha föl föl pillantani, 's nem ragad-e fegyvert bátor elszánással? — Ha illy szorongató körülmények között egy szomor hírű napnak estvelén a' táborba készülő vitéz egy nemzeti hőst — Hunyadyt látja a' haza mentőt — lelkesen előadva — mint küzd maroknyi népével a' vérmezőn a' roppant erő ellen; 's ha Zrinyit elhalni látja Sziget lerontott falainál! egy nagy erő kell akkoron keblében, megveti az élet kellemet, új lelkesedést érez magában, 's bátor elszánással siet a' küzdők csoportjaihoz, életét kész feláldozni a' csatatéren hogy mentve legyen hazája. Ezt képes mivelti a' Színjáték. És nem csak a' munkához törődött férfiat hevíti bajnok tettekre, hanem a' gyengébb asszonyi nemet is, mellynek igazságát az elszántan harczoló szomszéd nemzet szépeinek példája bizonyítja. — Reményem szerint ha valamelly id e g e n kényúr (tyran) hódotató seregével Budapest alá teremne, a' magyar szebb nem sem fogná gyalázatnak tartani gyenge kezét az ásó nyelére bocsátni 's városának védhalmot emelni; nem fogná felesleges szemérme néki megtiltani a' veritékező munkásoknak újító italt 's eledelt szolgáltatni, nem fogná szégyenelni a' haza védelméért fáradozóknak izzadásait homlokaikról letörlni! — ezt nem a' színjáték, hanem a' nemzeti egyetértőség, öszvekapcsoltság kölcsönös védelem, és honszeretet munkálja: — hallom kiáltani ellenfeleinktől — de valjon mind azok nem a' nemzeti nyelv kiterjedtségéből veszik e' viszont leginkább szár-



mazásokat? tehát így is, amugy is részes szüleményi azok a' színjátéknak.

Hogy azonban a' színjátéknak röviden előszámlált hasznaiban részesüljön honunk, a' körül sok és nagy megkívántatóságok szükségeseek. A' végre legelsőben is Játékszíneket kell emelnünk hazánkban, és pedig olyanokat, mellyek nem csak elég csinosak 's a' nemzet nagyságának megfelelők, hanem egyszer'smind téresek, alkalmatosak 's olly elrendeltetésűek legyenek, hogy ne csak különbféle a' játék darabokban előforduló ábrázolatok a' természetihez minél hasonlóbban láttathassanak, hanem hogy a' személyek minden kifejezése, minden hangja a' legtávolabbi nézőkhez is halható legyen, mert különben kívánt foganatjok nem lehet. — Vannak ugyan már honunk számos városaiban játékszínek, mellyek azonban a' magyar nemzetnek nem csak díszére nem, de méltán szégyenére válnak; mellyekben nem csak nem terjesztődik és művelődik anyanyelvünk, hanem a' homályba mind mind mélyebben nyomatik, 's mint szegény elhagyatott árva jelenik meg! és mi nem vagyunk olly érzékeny, olly szánakodó szívűek, hogy őt pártfogásunkra méltatnánk, 's vagyonunknak csak azon részét is ápolására fordítanánk, mellyet gyakran hiúságokra fecsérünk a' külföldön, 's ez által — a' mint többnyire mindig történni szokott — nem csak magunkat, hanem hazánkat is nyomoruságba süllesztjük. Vannak játékszínek, mondám, honunk városaiban, van az ország szívében Budán, Pesten is, — de azok nem a' honé, nem a' mieink. — A' külföld nyelve tanyáz csak ott, 's mint hontársaink között, vagy szüntelen untató, és értetlen hangok verdesik füleinket, — vagy csak száz illy idegen után zeng végre szomorgva felénk egy éde-

sebb — a' honé — a' mienk. — Vannak még számos egyéb városainkban is, de ezek szintúgy nem a' mieink mint amaz, ezekben szintúgy nem honol a' nyelvmivelődés kellemítés és terjesztés nagy munkájában fáradozó néhány buzgó magyarok csoportja, szintúgy nem mágyarság gyűl rendszeresen öszve mint abban! csak néha történik az meg, csak olykép, mint midőn a' fecskék elköltözködése után az üresen maradott fészkeket verebek foglalják el.

Tanulja kiki a' honi nyelvet és tegye magát érdemessé hazájára az által, hogy azt mindenek felett kedvelje, becsülje és elsőségét tőle meg ne tagadja. Ezt parancsolja a' józan ész, ezt a' nemzetiség fenmaradásának őrelke is; 's a' ki ezen parancsnak nem engedelmeskedik, mint a' honszulte kellemekre 's mivelődésre érdemetlen külföldiező, állati életet élni, 's szerette külnyelvét beszélni engedtessek ugyan, mert ez mindenütt szabad; — de más a' hon igazfiainak rendelt nem csak minden hivataloktól, de még az élet örömeitől 's édességeitől is fosztattassék meg, 's zárattassék el mind addig, míg azokra magát minden tekintetben érdemesnek 's magyarrá átváltozottnak lenni, nem csak puszt szóval, de tettekkel is bébizonyítandja. És ez nem igazságtalanság. Nem kiálthatna ellenünk a' külnyelvű, nem vádolhatna embertelenséggel vagy durvasággal ezen tettünkért, valamint mi nem panaszkodhatnánk német, franczia vagy angol országban, 's nem átkozódhatnánk azért, ha mi, nem értvén nyelvöket, egyébkint minden tudományunk 's alkalmas voltunk mellett is nálok semmi még csak a' legkisebb hivatalra se léphetnénk. Ez valósággal úgy is van, de jól van, 's bár nálunk is hasonlón volna. — Minden adakozónak van igaza a' könyörgőtől valami

olyast kívánni a' véle közlendő jó téteményért,
 melly erejét, tehetségét feljül nem mulja; a'
 könyörgőnek pedig minekutána a' jótétéménnyel
 élni akar, kötelességében áll azt tőle kitelhetőkép
 teljesíteni; de fogja is azt teljesíteni mindenik,
 a' ki önjavát, boldogságát szerencsáját szívesen
 óhajtja, 's minden igyekezetét arra fordítandja,
 hogy annak minél pontosabb teljesítése által
 magát újabb adományokra jó eleve érdemessé
 tegye, mert ellenkező esetben nem reménylhet,
 nem várhat senkitől semmit, és ha valóban nem
 is nyer, — magán kívül senkinek sem tulajdo-
 níthatja vétékül. — 'S valjon kitől reménylhet-
 tünk annyi jó téteményt mint a' hazától? a'
 szegény de egyszer'smind olly gazdag hazától!
 mellynek már annyi javaival 's kedvezéseivel
 éltünk, hogy azt eléggé meghálálni nem va-
 gyunk képesek! kinek van tehát nagyobb igaza
 tólünk némi némi szolgálatokat kívánni mint
 annak, melly minket naponkint ismét új jókkal
 új örömeikkel kész megajándékozni. Mind eze-
 kért pedig melly csekélyet kíván ő mitőlünk!
 — csak azt, — hogy őt szeressük. — Azonban
 ezen szeretetnek valódinak kell lenni, és olly
 tisztának, melly magából minden mellékes te-
 kintetet, minden alávalóságot kizár. 'S mi ezt
 megtagadnók tőle? attól, ki tőlünk semmit meg
 nem tagadott, és semmit meg nem vonand, sem-
 mi jótéteményiből ki nem rekeszt, semmi örö-
 möktől el nem tilt! ezt meg kell vallanunk. —
 'S ti némelly gyermeki a' jó hazának nem pirul-
 tok! nem égeti meg arczaítok finom bőrét a'
 szégyen lángja, midőn illy vallást kell tennetek?
 De fel kell ébresztetni az alvó becsület érzést,
 meg kell esmertetnünk velek a' hálátlanság rut-
 ságát, hogy azt magokból kiirtani törekedjenek;
 meg kell nékiek egyenesen szemökbe monda-

nunk, mennyire utálatos legyen előttünk, az, ki esmert hibájában aluszékonyan tovább is megmarad 's azt magában öröködni hagyja, 's hogy milly kevésre becsúljuk az illy nyomorútlakat. Ezen egyenes szívű kinyilatkoztatásunk sikeres lesz talán, felriasztja benne az elnyomatott becsületvágyt 's azt eszközlendi, hogy a' hazához hívebbek, erántunk pedig szívesebbek legyenek; ösztönözni fogja talán őket azon kötelességnek pontos teljesítésére, mellyet a' haza eránt gyermek koroktól fogva lettek volna kötelesek bétölteni; a' honszeretnek nemesebb csirája kifejlik talán keblökbe, virágzásra jut, 's ha a' jelennek nem, — a' jövődönök gyümölcsöket érlel. —

Van Pesten a' nagy Játékszínen kül még egy másik is, melly a' Nemzeti Játékszín köz tudományú név alatt esmeretes. De millyen az! belső készüllete ízléstelen, ülési gyalúlatlan deszkák téressége alig 200 (sokat mondok) személyt fogható, — és még is Nemzeti? ugyanmit mondand egy magasbra emelkedett nemzetnek tagja, ha útazásaiban Pesten is megfordúl, 's itt a' többek között Nemzeti Játékszínünket megszemlélendi? nagyra becsúlendi-e nemzetünket 's gerjed-e keblében számunkra a' tiszteletnek vagy szeretetnek egy kis szikrája, midőn azt látja, hogy csak hír-vadászók, fényűzők 's lomhárok vagyunk, melly rémitő hangon jelenti hogy ő is élő állat, lassúdan odább mász, 's alig észrevehető dülöngését talán sebes futásnak gondolja! nem néz-e inkább szánakozó pillantattal ránk, 's minekutánna hátramaradásunkat, szegénységünket, sőt sokban henye puhaságunkat látta, nem mondandja-e, hogy képzelődése, és fellengő szárnyakon repkedő hírünk által szörnyen csalódott; 's hogy nem gondolta volna magyarországot olly parlagnak, olly magára hagyá-

tott 's gyommal sűrűn benőtt sivatagnak, mint a' millyennek látnia kellett; nem olly szégyennek számos aranytermő bércei mellett — hogy egy egész nemzet, melly hajdan hírét dicsőségét annyira kedvelte, egy ollyan játékszínnek építésére elég tehetséggel ne bírna, melly csak a' külföld alábvalóival is felérne! — és mi ebbe kívánnánk hogy öszvegyülnének a' míveltebb emberek, ebbe kívánnánk múlattatni kényesecske dámáinkat, 's pedig úgy, hogy részt vétetve a' gyönyörűségekben őket óraszám is csendesen ültessük, nyugtalan természetök ellenére, a' szálkás fenyő-deszkákön? ez már igazságtalan kívánság volna; öröm helyett fájdalmat éreznének ők, mert a' pusztá száraz fán, 's a' mi több, gyöcsörtös tövése deszkán, valóban nem a' legjobb üllés esik, kivált az olly gyenge érzékeny testnek. De még ezen feljúl az is megtörténne, hogy az újonnan felöltött ruha egy vagy másfél órányi üldögelés után számos hasadásokkal és lyukakkal tiszteltetnék meg a' barátságos fenyő-szálkáktól, ezt pedig reményilem egyik sem fogná szívesen venni. Ne panaszkodjunk tehát még most, hogy nincsenek érdemes személyek a' játék-színben, hogy nem kedvelik a' nemes mulatságot, mert így ismét igazságtalanságot követünk el. De azt se feszegessük ám becsmérelő szándékkal, hogy jelesebb színjátzóink nincsenek, mert ismét reánk hárámlik a' hiba. Hogyan is kívánhatnók mi azt, hogy egy olly személy, ki önbecsét érezi, és tehetségeinek valódi érdemét esmeri szín-játszóvá lévén, ezen; és más ehez hasonló játék-színen föllépjen, vagy ha föllép is, mintegy magáról megfelejtkezve, 's a' körülötte lévő diszetlen tárgyaktól lelkesítetve olly ügyességgel játsza el szerepjét, hogy a' nézőknek érzéseit kénye szerint ragadja a'

leggyengédebb legkellemetesebb tárgyakról a legborzasztóbbakra, az iszonyakra; hogy mindenek által hámúltassék és tiszteltessék 's minden mozdulata újabb tetszető tapsokat nyerjen. Ezt kívánni lehetetlen ott, hol minden tekintet új meg új alantságot, elhagyattatást, nyomorúságot tüntet a' játszó szemébe. — De tegyük fel azt, hogy a' színjátzó érzetének hevében mind ezekről megfeledkezik, szerepjét valóban úgy játszja, a' mi jól azt csak játszani lehet: nem lesz-e az még is hiányos, a' készüllet nem von-e abból számos kellemeket el, sőt nem kaczajra ingerel-e midőn p. o. egy Herczeg, kopott 's itt ott lyukadozott öltözetben 's egy börtönhez hasonló szobácskában tündökölteti fényét nagy rangjának? eszközöljük azt, hogy játékszíneink nemzetünk érdeméhez illően építessenek, vagy a' mellyek jó ízléssel készülve a' kül nyelv számára vannak elfoglalva, bírásunkba jójjenek, hogy minden készülletek, rajzolatok 's öltözetek tisztán, csinosan, 's a' miben szükség, fényesen is legyenek csinálva; hogy a' nézőknek minden lehető honiasság megszerzettessék, az alkalmatlanságok pedig elkerültessenek; — és látni fogjuk minő fordulást veend minden, mint fognak jeles színjátzóink támadni, mint fog a' nézőknek száma nevededni, mint jövend nagyobb dívatba nyelvünk, mint mivelődik; mint fog javulni az ízlés, mint erősebb lábra kapni az erkölcs, — szóval — mint lépend előre minden, mostani nyughelyéből. Korántsem akarom pedig a' fellyebbiekkel azt mondani hogy az épülendő 's a' nemzeti nyelv számára elfoglalandó Játékszíneken csupán csak magyar munkák játszassanak, 's a' német nyelv minden irgalom nélkül egyszerre számkivettessék; — épen nem — maradjon az még egy kis

ideig — míg sírja egészen elkészül — temetetlen, maradjon vonagló életben, de ne tekintődjék a' honinál feljebb valónak, ne legyen neki minden kedvezőbb; hanem legyen elég az, hogy a' második helyet ő foglalhatja el, és hunytában vígasztalja magát azzal, hogy néhány századon keresztül diadalmaskodott nyelvünkön. —

Ha tehát egyszer annyira méhetünk, hogy honi nyelvünknek egyedül birt játékszínei lesznek, és pedig olyan karban lesznek, a' milyen óhajtható, jobb reményünk lehet jeles színjátzók eránt. Hogy azonban reményünk valósuljon is, szükség, hogy azoknak Iször is tisztelet 's mindeneknél becsülés szereztessék. És ez a' fő a' mit ezen tekintetben leginkább eszközölni kell, mert mit ér az emberi élet becsület nélkül, 's mit fel nem áldozunk, hogy becsületünk mentve legyen! így van ez minden embernél, de meg kell lenni különösen színjátzóinknál, mert mit várhatunk attól a' kiben becsület érzés nem lakik; valami dicsőt, nemeset, szépet-e? — ekkor iszonyuan csalatkoznánk mi, csalatkoznék a' haza, 's el volna hibázva a' cél, mellyhez színjátékaink által jutni akarunk. Nem elég azonban hogy csak a' józanabban gondolkodó rész esmerje 's becsülje az érdemes színjátzót. Ki kell ezen becsület adásnak terjedni még az alsóbb rendű szűk értelmű emberekre is; 's ez viszont csak példa által eszközölhető. — Legyenek tehát nagyaink leereszkedők érdemes színjátzóink eránt, méltassák őket annyira, hogy közönséges helyen se átaljanak vélek beszédet folytatni, sőt hívassák meg őket néha mulatságokba is, avassák őket társoságokba, 's mutassák meg mindenek előtt, hogy ők az érdemet mindenekben tudják becsülni, 's hogy azt mások által is becsültetve akarják látni. — Gondo-

lom nem mondok képtelenségeket, — legalább nem fogják annak tartani azok, kik a' hiúságban elmerülve nem érzéketlenültek - el annyira, hogy mindenről csak külső fény szerint ítéljenek, a' belsőt pedig tekintetbe se vegyék. Én elsőben tehát csak csupán a' józanabb részhez intézem szavaimat, 's ha ezek figyelemre és követésre méltatják, talán cselekedetök által amazokat is jobb gondolatokra fogják vezérelhetni. Az illy bánásmód vitte más nemzetek színjátékait azon magas pontra, mellyen állanak, ez teremtett lángeszű színjászókat, ez tartotta zabolán számtalan kicsapongásaikat, mellyekhez hasonlót az illető becsületre sem méltatottak néha el szoktak követni. Mert igen természetes dolog, hogy az, ki másoktól nem becsültetik, végre maga előtt is elveszti érdemét, 's szabad féket ereszt indulatjainak, mellyek őt még mélyebben nyomják az alacsonyság megvetést érdemlő szennyébe. Nagy ösztön pedig ellenkezőleg a' megbecsültetés arra, hogy magát minél inkább kimutassa, körét jelesítve; 's hibáiból, ha talán némelylek lappagnának is benne, — mert hiba nélkül senki sincs, — kivetkőzzen. Hogy pedig az illy megkülönböztetéssel némelly alacsonyabb érzésű színjászók vissza ne élhessenek, 's helytelen vagy botránkoztató magok viselete által a' nemesebb lelkűekre is szégyent ne vonhassanak; hogy továbbá a' nemzeti nyelv művelődése 's erkölcsök javítása általok valódi sikerrel eszközöztethessék: nem kellene felvenni mindenikét a' ki társaságokba bélépni kíván, hanem csak olyakat kik tudományokról, leginkább pedig jó erkölceikről 's pallérozotságokról nem csak bizonyság levelet mutathatnának, hanem néhány hetek vagy hónapok után cselekedeteik által alkalmas voltokról bizonysgot is tennének. Ha

pedig igen jó színlők lévén, természeti minéműségöket a' próba heteken vagy holnapokon keresztül olly színben mutatnák elől, hogy a' társaságba felvétetődnének, minekutánna pedig már ez megtörtént — alkalmatlan voltak vagy erkölcstelenségök napfényre jönné, nem kellene semmi tekintetből is megengedni, hogy a' színre fellépjenek (különösen ha tettök a' halgatóság nagyobb részénél talán tudva volna), hanem nyomban kikellene őket törölni a' színjátások sorából; 's ha netalán a' hiba annyira megrögzött volna benne, hogy elhagyni teljességgel nem tudnák, azt is kellenék eszközölni, hogy az semmiféle társaságnál rendes tagnak bé ne vétessék. Kell ugyan is olly büntetésnek azok között is lenni, melly a' kicsapásra már természetöknél fogva hajlandóbbakat a' becsület és ilendőség határai között megtartani tudhassa; mert vannak olly szempillantások az életben, midón az érzések vagy szenvedelmek az észen el annyira hatalmat nyernek, hogy az a' lelkiismérettel együtt némulni kénytelen, 's ekkor talán hasznos a' külső fenyíték, 's a' büntetéstől való félelem is. —

Hogy jeles színjátzóink támadjanak szükséges továbbá 2or élelmökről 's ruházatjokról, különösen első néhány évtizedig annyira gondoskodnunk, hogy azok ne kénytelenítessenek száraz kenyéren, 's legfeljebb hetenkint kétszer háromszor ízelt sovány főt étkeken tengődni, hanem a' becsületes mindennapokon kívül még annyi pénzek is maradjon nékiek, mellyből magokat olly illően 's csinosan ruházhassák, hogy akármelly társaságban is megjelenhessenek, 's ne legyenek kényszerítve a' hon szegénységét vagy szűk markuságát valamerre lépnek, külsejek által mindenhol tudatni. Mert azon feljúl, hogy

mai világban a' ruha szokott a' sokaság nagyobb része előtt érdemet szerezni, igen kellemetlen érzést szül az, az önbecsét érzőnek kebelében, midőn a' játékszínen mint úr, mint Herczeg, mint Király, — azon kívül pedig mint — koldús jelenik meg a' közönség előtt. Minthogy továbbá a' megtiszteltetések, érdem - címek, 's hivatalok nem a' születés, élet-nem, 's gazdagság minémiségének vagy nagyságának következései 's velek szorosán öszve sem kapcsolathatnak, minthogy nem mindenkor a' főszületésű, bizonyos életnemű 's kincsekkel bővelkedő egyszerű'smind legeszesebb legalkalmasabb is; erre való nézve lehetne 3or a' nagy érdemű színjatszók — mert érdemetlenekről itt szó sem lehet — némelly tiszteletbeli hivatalokkal is megajándékozni, hogy így ösztönökkel, szorgalmokkal együtt köz becsületek 's tiszteltetésök is nevelkedhetne. És valóban nem látok okot a' miért ezt nem tehetnök; nem láthatom át miért ne kellenék az érdemet illendően megjutalmaznunk. Itt el ne ijedjünk uraim — ne féljünk, hogy mi a' címekben 's tiszteletekben majd a' színjatszók miatt nem részesülhetünk, 's hogy azoknak megtiszteltetésök a' mi megaláztatásunkkal történik; mert ha a' színjatszók magokat érdemeik által jelesekké nem teszik, mi ellenben igen, — akkor mi emeltetünk hivatalokra, ha pedig megfordítva — nekünk semmi érdemünk nem, nekik pedig lesz, akkor ne hajhásszunk elsőséget, ne vágyjunk arra a' mire méltók nem vagyunk; — hanem hagyjuk helybe a' választást, kivánságainkkal némuljunk el 's örüljünk, hogy nálunk tökéletesebb emberek is termettek nemzetünk között tisztviselőségre, mert a' kinek arczához hozzá tér ellenkezőt cselekedni, az nem igaz magyar, nem jó hazafi. — Ezekhez képest

tehát mért nem lehetne egy — még most fenálló törvényeink szerint nemes származású — férfiat ki oskoláit dicséretesen végezte 's józan élete mellett mély tudományokkal ékeskedik, mint színjászót tiszteletbéli biróvá, assessorrá, különféle egyesületek tagjává 's a' t. kinevezni? mért nem számíttathatnék akár melly nagy eszű, nagy tudományú férfiú a' Tudós társaságnak tiszteletbéli, levelező vagy rendes tagjai közé? valóban nem látok semmi okot a' miért mind ezeket az érdemesektől megkellene tagadni; semmi ürügyet mellynek színe alatt őket terhes bűnnek elkövetése nélkül elmellőzni lehetne. — Végre negyedszer, hogy színjászóink azon korban is, mellyben akár betegségük akár leélt éveik számos volta miatt a' játékszínen meg nem jelenhetnek, becsületes élelmökről bizonyosokká tétessenek, nem lenne felesleg egy olly intézetet alapítani, mellybe jobb esztendeikben havi fizetésöknek egy részét letehetnék, hogy midőn a' játszásra alkalmatlanokká lettek, abból mindennapi eltartásokra elegendőn ellegyenek látva; és ez nem csupán a' színjászókra nézve lenne hasznos intézet, hanem mind azon életneműekre is, kiknek keresete éveik számával együtt alább száll 's végre egészen megszűnik, és pedig akkor szűnik meg, midőn a' hosszú munkálkodás által elgyengült testnek leginkább volna szüksége a' nyugodalmas, a' csendes életre.

Hogy pedig színjátékaink által mind egyes személyek, mind a' haza részesülhessenek azon haszonból mellyeket feljebb előlszámláltam, szükség lészen talán egy felvigyázó biztosságot rendelni melly a' játékszínhez való megkívántóságokra nem kevésbé mint magokra a' színjászókra ügyeljen, sőt ezek némű néműkép alája legyenek adva kormányának; mellynél fogva

az előladandó darabok választását magára a színjászó társaságra bízni nem kell, mert így a' külömbféle ízlések viszátkodást szereznének közöttök, midőn mindenik azt akarná választani, a' mi ő néki leginkább tetszik. De ez a' kívánt czélnek is többnyire legkevesebbé felelne meg, mert némelly mindig érzelőket, más mindig bajnokiasakat, ismét más szerelmeseket, vígakat, szomorúakat 's a' t. fogna javasolni hogy játszjanak, 's megtörténhetne az, hogy a' szerelmesek kelletinél többszer az élet bölcsességére, ember társaink megismérésére, a' haza szeretetére 's az erkölcsiségre nyomosabban vezérlők pedig ritkábban adattatnának, és így abban nagy, emezekben pedig semmi előmenetelt sem vehetnénk észre a' nézőkön, különösen pedig a' szép nemen, melly különben is nagyobb gyönyörűségét találja ollyasokban, mellyek az érzéseket csiklandoztatják mint a' mellyek a' lelki tökélet fejtik nemesebben ki. — Bizattassék ezen választás a' felvígyázó biztosságra, vagy pedig, a' mi épen nem szülhet károkat, — magára a' színjászó társaság igazgatójára, úgy azonban hogy annak egyszer'smind a' biztosság által azon rendszabások is adassanak, mellyek magokban foglalják ne csak az adható játék darabok közönséges tulajdonát 's nemét, hanem egyszer'smind egyeseknek neveit is. Ne legyen p. o. elég azt megjegyezni, hogy vasárnapokon életrajzúakat, hétfőn vígakat vagy szomorúakat 's a' t. játszanak; hanem azokat különösen ki kell jelelni, a' mellyek közönség előtt egy vagy más tekintetből nem játszathatnak, 's úgy szinte azokat is, mellyekből az igazgatónak szabad választás engedtetik; 's ezt azért, nehogy a' határtalan szabadság által a' színjátéknak hasznai csorbúljanak, 's akár az erkölcsiség, akár

az emberek némelly osztáljának becsülete, elaljasításnak, gúnynak, vagy rágalomnak tárgyává tétessen. — Mind ezekre pedig, az igazgató szoros feleletnek terhe alatt köteleztessék, 's ha ne talán a' biztosság által helyben hagyott, 's nála jegyzésben lévő játék darabokon kívül, olyat is bátorkodna a' színen adatni, melly a' letiltottak közé tartozik, az abból következhető veszélynek vagy rosznak nagyságához képest keményebb vagy gyengébb meghatározandó nemű büntetéssel elmúlhatatlanúl 's a' rendelkezésnek elkövetett megszegése után nyomon illettessék. Hogy ha pedig valamelly kéziratban lévő, vagy újonnan ki jött játék darabot szándékozna az igazgató játszani, tartozzon azt mindeneknek előtte a' felvigyázó biztosságnak nem csak bejelenteni, hanem egyszer'smind a' játszani kívánt munkát is nékie megvizsgálás végett általadni, 's annak meghatározásától várni el, ha valjon közönség eleibe való lesz-e az, 's játszadtatása megengedtetik-e vagy sem, — és magát ehhez tartsa. Mert megjelenhet ugyan valamelly könyv a' közönség előtt, de kérdés, ha valjon megjelenhet-e az a' játékszínen is? nem mindenkor, mert vannak olyan jelenések, mellyeket ha magunk olvasunk közel sem érezünk olly benyomást, mint midőn azokat jó játész az indulatok legtermészetiebb egyítése által lelkesítve, legbájosabb, leg elragadóbb kellemmel adja elő; midőn már csupán a' játész személynek tekintete képes szívünket egy édes nyughatatlanságba helyhezni, 's képzetünket a' tünemények légi honába ált ragadni. Mennyi függjön továbbá az ékes előadástól, az arcvonásokon, sőt egész testen láthatóan kitörő indulatoknak elevenségétől, a' hangoknak olvasztó kellemeitől, vagy vissza borzasztó dörgésétől, fogják tudni azok,

kik valamely játék darabnak olvasása után a színen látták azt előadni. —

Az adandó játék darabok megválogatásában 's elrendelésében véleményem szerint leginkább arra kellene ügyelni, hogy az olyanok, mellyek a' képzeteket hevítik, 's a' gyengébb elmékkal a' valót elfelejtetve azokat ábrándozókká változtatják, vagy merészebb vágyaikat ingerlő szépségeik által szerfelett emelik, igen ritkán; olyak, mellyek valódi érzést, erkölcsi, honi, 's ember szeretetet oltanak belénk gyakortább, azok pedig, mellyek az életben előforduló viszontagságokat 's körülményeket jól elmellőzni, vagy hasznunkra fordítani oktatnak, leggyakrabban ábrázoltassanak. Ezen elrendeléstől függ a' színjátékok fogantatja közönségesen, ezen szerkőzés teremt némelly hazában több olly ábrándozva képzelgőket, kik éltek legszebb napjaiban, mellyekben a' jövő kor nyugalma munkálkodniok kellene, lelképeken csüngnek fellengző elméjekkel, 's a' képzetek lég-hazájában merengnek mind addig, mig sulyosabban nem nyomja őket az élet terhe; — ekkor felrettennek éber álmaikból 's pusztán, zordon sivatag gyanánt látják magok körül a' testi valót. Innét veszi éltető nedvét némelly hazában az, hogy a' lakosok érzelmők, testiek, 's olly engedékeny tulajdonuak, hogy a' valóban hamvad el csak fellobbant hevek; hogy a' repdékeny fiatal láng még éltesebb korban sem csillapul le. 's hogy a' könnyelműség végpillanatjokkal együtt enyészik el. Innét veszi első hevét számos nemzeteknél azon szikra, melly utóbb országos tűzzé terjed el, innét még számtalanok, mellyeket elmellőzők. — Azon felvigyázó biztosságnak kellene továbbá ügyelni arra is, hogy a' színen semmi megsértő szavak a' szerep tartalmán ki-

vül ne mondassanak, mellyekkel némelly gán-
csoskodó játszi eszűek kiejtéseiket fűszerezni,
vagy a' néző közönséget kaczagtatni akarják.
Mert noha talán a' hamar felgondolt 's dologhoz
illő elmés kimondás némü mulattatást okozhatna,
többnyire azonban káros következése lenne, és
megsértésekre szó karczolásokra szolgáltatna al-
kalmatosságot.

Hogy végre a' színjátszók erkölcsére is kü-
lönös tekintettel kell azon felvigyázó biztosság-
nak lenni, mindenek igazolni fogják. Mert vár-
hatjuk-e foganatját egy hirrel szárnyaló meg-
romlott volt leány beszédének, intéseinek, mi-
dön az p. o. a' szüzességet mint az élet megsze-
rezhetetlen legdrágább sajátját és fő díszét, leg-
édesebb érzést szülő kellemét ajánlja, holott ő
azt a' szív mocskával régen felcserélte! vagy
reménylhetjük-e sikerét az erény dicséretének,
midön az egy ollyannak szájából hangzik, ki
undok tetteivel mások előtt számtalanszor bot-
ránkozást okozott? szükség azonban itt mindent
fontolóra venni, 's hirtelenkedve egy hibás lé-
pésért nem kell kárhozatot kiáltani a' vétkes
fejére, nem kell minden kicsinységet káros szán-
dékkal köz hirrre tenni, hanem nyugtan hagyni
azt 's csendenen hagyni azt a' mit mások nem há-
borítanak, 's csak titkon egyedül létében dor-
gálni meg a' hibásat; így is magába tér az 's
nem fog ismét magáról olly könnyen elfelejtkez-
ni. — Ugyan kik vannak az érzés tengerén annyi
szélveszeknek, viharnek elmerülésnek kitéve
mint a' színjátszók, színjátszónék; kiknek van
több alkalmok felzudúlt érzéseiket lecsillapít-
hatni? vagy azt kívánnánk-e hogy ók érzés nél-
kül játszjanak ha p. o. azt ábrázolnák, midön
Vörösmarty „Salamon”jában a' szép Jolán ked-
vesének karjától szeretett testvérjét holtan porba

terítve szemléli, 's keblének küzdő érzeti nem gyűlölségre, hanem mély búra olvadnak, vagy midőn Kisfaludy Károly „Kemény Simon”jában, a' bizonyos halálba menendő bajnok fiatal hölgyétől szerelmi vég bucsút vesz. — Azt óhajtanánk-e mondani, hogy színjatszóiink 's színját-szónéink mind azt hidegen, érzés, megilletődés nélkül tűntessék a' nézők eleibe? ha így, — kevesen fognak találkozni társaink, kik hasonló kívánságaikat a' mienkkel öszve kapcsolják, 's a' játékszínbe még is szorgalmasan eljárának. Így viszont üresen fognának maradni játékszi-neink, 's munkánk fáradozásunk gyümölcsöt nem termendene. De ezt nem kívánandja senki is, 's józan ésszel nem is kívánhatja, mert mindenki jól tudja azt, hogy a' színjatszó érzés nélkűl nem egyéb mint mozgó báb, személyesült hóhalom, melly nem hogy hevet, érzést és éle-tet gerjesztene, hanem még azon kicsin lángot is elfagylalja, melly néhány tisztább kebelben salaktalan lobbadoz, 's azt nemesebb dicsőbb tettekre hevíti.

Nem kétlem vagynak, 's találkozandnak olyanok, kik azt állítják, hogy a' színjátékok nem csak hasznot nem szűlnek, de a' köz meg-romlásnak bizonyos eszközlői, mellyeket nem csak építeni nem, hanem a' fenállókat is ledün-tögetni kellene. 'S milly szürnyen csalatkoznak azok! — kevésé esmerik ők az emberi termé-szetet, kevésé egyes személyek hajlandóságai-nak következését, mert különben máskint itél-nének. A' megromlásnak magvát nem a' szemé-lyek körülményeiben csupán, hanem az embe-rekben magokban kell keresni; és ott meg is ta-láljuk. Mert azon természet melly belénk alkot-tatott, vagy a' melly nevelés és szoktatás ál-tal (minthogy eredeti minemúségében soha meg

nem marad) a' jóra, roszra, inkább vagy kevesbé tétetett hajlandóvá, oka mind azoknak, mellyeket naponkint az emberek által mivelteni látunk, hallunk; és így a' rosz indulatú nem mindenkor más külsőkép hozzá járuló alkalomtól tétetik azzá, hanem kisdéd korától fogva az volt (mert a' belénk született indulatok, — az első természet, — táplálás, éghajlat, nevelés, 's a' t. által eredeti jóságából alább szál) 's hogy talán életének bizonyos esztendejéig jóban foglalatoskodott, az által nem az bizonyosodik be, hogy ő addig erkölcsös volt, 's akkoron kezdődött megromlottsága; hanem talán az, hogy addig az ideig nem vívták kebelét olly hathatósan, 's meglehet, hogy a' kisebb ostromnak sem tulajdon ereje, hanem más érdemesekkel való egybeköttetése, vagy talán egy tiszta lélekhez vonszó hatalmasb indulat tudott ellentállani; 's talán mihelyt mind 'ezek megszüntek, felébredett keblében is az elnyomatott rosz vágy 's kitért azon fogságból, mellyben azt más hatalmasb erő őrszemmel tartotta; 's ha éppen az ilyen nem járt szín-játékokra, megromlottságának eredetét honnan származtatják az ellenfelek? — — a' rosszul elrendelt, vagy felvigyázat nélkül a' válogatatlan színjátékokról meglehet sőt megkell engedni, hogy azok által szörnyűségek eszközölthetnek, 's általok nagy megromlottság 's végre pusztulás okozhattatik, de mi nem ilyeneket óhajtunk, nem ilyenekről beszélünk. — Mit találni a' nagy ég alatt olly jót, olly tökéletest mellyből rosszak által nem eszközölthetnék rosz? nézzük meg a' roppant természetet, mellyben emberi erő nem munkálódik, nincs-e minden jóval bizonyos tekintetben 's bizonyos tárgyakra

nézve rosz is egyszer'smind összeköttetve? de azért bírunk józan okossággal, hogy a' jót hasznunkra fordítsuk; a' rosz által pedig magunknak kárt okozni ne engedjünk, 's ezekre nézve olly segéd eszközökhöz, olly rendszabásokhoz nyúljunk, mellyek által mind a' kettőt végbe vihessük. Így kell mindenben cselekednünk, így szándékozuk tenni a' játékszínekkal, színjátzókkal is. Nem fogjuk őket önkényökre bocsátani, nem az elérni kívánt nagy végnek eszközését egyedül magokra bízni, hanem ügyelni fogunk, hogy általok a' jót, a' ditsőt, a' szépet előmozdítsuk, fényre derítsük; az ellenkezőket pedig akadályoztassuk 's homályba sülesszük.

Ha azonban mind ezen vigyázat mellett is lennének némelleyek, kik megromlottságokat a' színjátékból merítenék fájlalni ugyan, de rajtok segíteni szintűgy nem lehet, mint azon, ki, a' nemzeteket gazdagság és közvirágozás legmagasb fokára emelő tengerek árába fúladt; noha az hadokló ágyúl; vagy temetkezési helyűl senkinek sem rendeltetett. — Azokon csupán a' jobb nevelés segíthetett volna, mellyben mint-hogy akár szülei gondatlansága, akár magok hibája által nem részesültek, nálok a' színjáték semmit csirájából virágzásra nem hozhatott; mert az csak a' létesült 's életre valót tudja följebb emelni, tökéletesíteni. — Mindazáltal ha a' játékszín ellenzők az én szavaimnak hített nem adnak, — méltassák figyelmökre azon közönséges, de igen ide illő mondást, melly maga a' természet által igazoltatik, hogy: a' legszebb, legillatosb virágokból a' pók mérget szí, míg a' méh rólok mézanyaggal terhelve száll tovább.

2.

Az Alsó Magyarországi Érczmívelésről.

(Folytatás.)

H A R M A D I K S Z A K A S Z.**A' Bányamívelésről.**

(Grubenbau.)

§. 63.

Bányát művelni annyit tesz, mint a' felkeresett, fellelt, 's annak rendje' szerint törvényesen megszerzett erekben, rostokban, szék-művekben, telepekben, 's a' t. rejtező érczetek minél kevesebb költséggel a' lehető legkönnyebb munkával, legnagyobb 's legtartósbb haszonnal kiszedni. A' költség' kímélése tehát fő figyelmet kíván a' tulajdonos nyereségére, melly mindazonáltal többnyire olly tetemes, hogy azt egyes vagyonosok nem könnyen győzhetik: azért ritka eset, hogy valami bányának művelésében egyes birtokos merészelve pénzének koczkázásával bocsátkozni: hanem többnyire egész Társaság egyesül e' végre, mellynek egyes tagjai részvényeik (actia) mennyiségéhez képest több 's kevesebb költséggel segítik elő czéljokat, a' nyereséget 's ennek szaporítását. Illy Társaság közbirtokosságnak (Urbanariatus Gewerkschaft), 's tagjai Bányabirtokosoknak (Urbanarius, Gewerk, Waldbürger), vagy Részvényeseknek (Actionarius) neveztetnek. Sőt több bányákban magával a' N. M. kir. Kamarával állanak szövetségben; melly mindazáltal a' fő Kamara-Grófi Hivatalnak kormánya alatt magányosan is művel nevezetes bánya részeket.

Az érczmívelésnek régtől megismert elkerülhetetlen szükségű volta miatt minden egyes Bányaváros, azonkívül minden várköri háztulajdonos (Ringstädtler) bizonyos kiváltságok mellett, — mint például Körmöczön szabad borméresi kizáró joggal — köteles bányát művelni; innen származhatott az, hogy honi bányáink' művelésükben a' külföldiek is résztvehetnek; melly körülmény bár több hazai törvények' értelmével *) , nevezet szerint II. d. Andrásh' Törv. 26. Albert' 16. cikk. 1715: 23. 1723: 64. 1791. 69-el ellenkezni látszik; de a' honiak' hajdani pénztelenségöket, és e' tárgyú bátortalanságokat a' külföldiek' merénységével kelle pótolniok Bányavárosok' fejedelminknek; 's valóban kívánatos, hogy vagyonosbb polgártársaink valahára ébrednének, 's ne hagynák többé heverni Hazánk' bérceinek örök setéségre kárhozottatott bő kincseit; most főképen midőn a' bányaművelés csupán boldogabb emlékü királyaink', 's némelly gazdagabb bevándoroltak' 's külföldiek' **). se-

*) Nagy különbséget talállok ezen kifejezések között: „Hazai Törvényeink világos szavai, v. kitétele, rendelése, és értelme szerint”, mellyek a' tisztí iroványokban mostanig olly gyakran zavartatnak.

***) Rendre tekintvén ált a' Heíszövetséges Bányavárosok' Polgárainak származásokat, kétséget sem szenved azoknak külföldrűli eredetök. Azon Bányavárosoknak, mellytől 1724dik év körül hazánkban Újbányán az első gőzerőmű (Feuermaschine) vette támadtát, Tagjai bizonyos Angoly születésű Potter Izsák Erőművész' kormánya alatt ezek voltak: Ö Felsége' udvari Orvosa 's Tanácsnoka Galelli Keresztelő János szövetkezetjeivel, Francia királyi Resident Mans du Bourg, Bárá Schmetten General testvéreivel, Gróf Rabutin, Gróf Enkelfort, Gróf Caine, Bassand, Burger János Filep, Bárá Hellenbach társaiyal, Újbányaváros, Not Herman, Dudley Folley, Bárá Fischer, De la Haye Lajos társaiyal, Grill Castebadie János Ennek története egy kezemmel lévő Bányavárosok' társaságban bővebben adatik elő. —

gedelmével biztosabb alapokra emeltetve, kevesebb pénzkoczkázással és bizonyosb nyereséggel jár. Minden bánya több, (összesen majd 64 majd 128) hason részekre — kukszákra *) — (Kuxa, Kuxe) osztatik, 's minden illyes Bányarész. ismét 12 felé részeltetik. Mindenkinek tehát szabadságában áll több vagy kevesebb bányarészt vásárolni, 's ez által nagyobb vagy csekélyebb mértékben részesülni a' bányamívelés terheiben 's nyereségében. Nem kis ingerül szolgálhat honosinknak a' szerszámok' 's erőművek jelenkori tökélesb volta, 's a' művelés alapainak és módjának fejlettebb rendszere; mellynél fogva a' régieknek munkáját 's iparját gyakran sükeretlenítő akadályok könnyen elmozdithatók.

Méltán óhajthatnók, hogy azon tömérdek pénz, melly esztendőnkint honosink által külföldi Lotteriákra pazéroltatik, inkább új bércek' kerestetésökre, a' bánya-műveknek gyarapítására, 's honi érczmívelésünk' öregbítésére fordítatnék, azon mód szerint, a' mint Aschner **) egy e' tárgyú javallatában említi. Akkor azon

*) Ezen szó Szláv származatú K u s z-ból (magyarúl darab) ered, 's mind a' német, mind latán által bevétetett.

**) Auf welche Art ist die Vermehrung der klingenden Metallmünze zu bewerkstelligen? Nach schlichten bergmännischen Ansichten beantwortet; und zunächst den Hohen ungarischen Reichs-Ständen ehrfurchtsvoll gewidmet von Joseph Aschner, der k. freyen Haupt-Bergstadt Kremnitz Bürgermeister und Deputirten bei dem gegenwärtigen ungarischen Landtage Preszburg, gedruckt bei Belnays Erben. 1827. Ezen Javallatnak rövid foglalatja abban áll, hogy egy Érczkereső-Bizottság rendeltetnék mind a' 4 országos kerületre. mellynek tagjai némelly önkényesen szövetkezendő Privátusoknak költségein részint elhagyott bányákat. részint új begyeket vennének vizsgálat alá, 's a' feltalálásoknak javát a' szövetkezettek hasznáival művelésre készítenék.

országos köz veszteséget, melly a' játszó egyes polgároknak reménylett, — 's többnyire csak reménységben öröklő — nyereségök által háromlik a' nemzeti gazdaságra, egy elkerülhetlen 's több ágazatú köz haszon váltaná fel. Bár mint vélekednek némelly Financierek a' pengő pénznek papirossal való pótolhatóságáról, az mindég tagadhatlan marad, hogy az ércnek minden ne- meiben való szaporítása pótolhatlan nyereségével járul az országnak, ám de érczet természeteni 's szaporítani csak bányamívelés által lehet, ez pedig költségeket 's nevezetes előjáró költségeket kíván: mi van tehát egyéb hátra, mint több hazafi szívnek 's több erszénynek szövetkezni, hogy önhaszon keresés mellett a' közhaszon is gyarapodjék, 's terjedjen. Elején ugyan csekély lenne a' magányos érczbeli nyereség; de kezdete a' javallott munkászatnak tüstént, 's abbeli köz haszonnal lépne fel, hogy a' szövetkezetteknek részvényei pénz alakban circulálnának, a' pénz forgás a' részvényesek, természetők, 's bor búza nélkül szükölködő hegy vidékiek közt megfrissülne, 's számos magyar ifjú polgár szolgálatra, bánya - hivatalra, 's élelem keresésre tehetne szert. Ugy is ma holnap a' foglalatosság nélkül szükölködő tanúltaknak özön- serege előnti ismeretlen 's használatlan kincsel dús hazánkat!

§. 64.

A' Társaságnak feje egy a' részvényesekből közösen választott I g a z g a t ó (Director), vagy közös költséggel fizetett vegyes rangú Bányatiszt, a' ki többnyire S z a k m á n y - m e s t e r n e k (Schichtenmeister) neveztetik. Ennek rendeléseit, 's előlülése alatt tartatott t a n á c s k o z á s o k n a k (Consultatio) végzéseit eszközlik az

alsóbb rendű Bányatisztek, u. m. Műmester (Kunstmeister) Törőmalomügyelő (Pochwerks-Inspector) Észközszerzők (Zeug-Schaffer) Bányaugyelő (Hutman)*, 's az ezek alá rendelt Altisztek, ugymint Mászók (Steiger), Alügyelők (Kratzenfüller), Bányairnok (Berg-Schreiber), a' kiknek ismét parantsolatait a' külön rendű munkások 's Hevérek**) (Fossores, Häuer, Bergknappen) hajtják véghez,

*) Régenten Haubtmann, Hauptmann; a' kinek jelenkori kötelessége a' bánya munkára ügyelni.

**) A' Hevérek', törő, 's mosó munkások' öszvesége minden Társaságnál külön, úgy szinte mind a' Hutászoké, mind a' Pénzverőké a' Kamara részéről külön egy Czéhet alkot, 's az igazság szolgáltatásban közbevetőleg a' kerületi, közvetlen pedig a' helybeli Albányamestertől függenek: azért Attyoknak is nevezik, Munkájoknak sanyarú volta' tekintetéből külömbféle kiváltságokkal élnek; egy közös pénzládájok (Lada fraternitatis, Bruderlade) van, melly Selmezczen külömbség nélkül a' kerületi Banya-Itélőszék', Körmőczön a' Hevéreké 's törő munkásoké az illető Bányatársaság', a' Kamarabelié, 's Hutászoké a' Substitútió', 's a' Pénzverőké a' Pénzházi Munkamesternek (Werkmeister) számadása alatt manipuláltatik. Ebbe minden forinttól, mellyet kiszolgáltak, egy krajczárt kell fizetniük; a' jövedelem Kamatokra kölcsönöztek, 's ez egyedüli tára a' köz szükségek' pótlásának, özvegyek' 's árvák' gyámolításának: minden egyéb adótól, valamint a' katona fogdozástól is azon tekintetből mentek, mivel a' szükség' üdejében, mint bányavédők, személyesen tartoznak fegyvert fogni. — Hajdan a' Törők megszálláskor Bányamesteröknek vezérlése alatt gyakran vitézül viselték magokat. Külön zászlójok vagyon, melly alatt most is bizonyos ünnepi szertartáskor köntöseikben megszoktak jelenni. Láttam Körmőczön az Urnapi búcsújárást, 's O Felsége születésének díszes ünneplését. A' zászló 's bárszony vánkoson fekvő arany ék 's kalapács (Eisen und Schlägel) elől vitetik; következnek a' vének (Legörse

§. 65.

Hogy a' dolog' velejéhez térjek, azon szer-
számokat kell előszámlálnom, mellyek a' bányá-
műveléshez megkivántatók. A' mennyire külön-
féle a' munkába vett kövezet, a' szerszámok
is különböznek használtatásokra, 's alkatjokra
nézve; a' puhább nemű könnyen döntetik ék-
kapa (Krampe, Keilhaue) által, melly nem
más, hanem egyágú csákány: a' keményebb kő
nemet régenten ék 's kalapács segedelmével tör-
ték, vagy tűz által ontották, jelenkép puska-
porral vettetik. Az ék (Eisen), 's kalapács
(Schlägel) semmiben sem különbözik azon két
ütő szerszámtól, a' mit a' kádárok abrincsolás-
ra használnak; csak hogy a' bányászti ék ezek-
nek alsó kalapácsoknál hegyesebb. A' Bányá-
fejsze (Schär-Axe) szinte hasonlít a' közönsé-
ges fejszéhez, hanem éle terjedtebb félkörre
tágul.

A' vettetéshez tartoznak a) Véső (Bohrer)
b) Kalapács (Handfäuszl) c) Lisztkalán
(Krätzer); ez egy gömbölű kis kalán, de merít-
ője egyenes szegletet képez nyelével; d) Tömő
(Staucher), e) Helytű vagy ürtű (Raumna-
del), f) Töltés (Pulverpatron) 's g) Gyujtó-
cső (Brandröhrel) 's h) Kéngyertya (Schwefel-
faden).

A' vettetés utáni öszvetakarításra 's hely-
tisztításra szükséges több gyujtó kapa (Kratze)

gebb Hevérek), 's ezeket követik a' többiek. Kőntör-
sök Kőrmeűczön fejr dolmány, veres nadrág, irhabőr,
(Bergleder v. Hinterleder) zöld süveg. A' Selmeziek-
nek kávészínű barna dolmányok van. — Irhabőrök
sérthetetlen szentségű; 's ha valaki testi büntetésre
kárhoztatott közülök (hajdan) előszür ettől fosztották
meg a' bűnöst csufosan.

's tekő (Bergtrog). Használtatnak néha fészítórudak (Brechstange) nagyobb kalapácsok és buzogányok is, mellyek vegyest puczkoknak hivatnak.

§. 66.

A' mint említém, régi időkben, hol a' puska-
 kapor még ismeretlen volt, a' keményebb kő-
 nemet is ék 's kalapáccsal vívták, 's győzték
 (gewältigen); 's képzelhetni, milly fárasztó,
 költséges, 's mind a' mellett csekély sükerű
 munka volt ez, midőn esztendő't ált alig lehe-
 tett vele 4—5 ölnyre haladni: most az ék igen
 ritkán, 's csupán egy egy vizsgálandó kődarab'
 leütésére, kisebb odúknak, víz-zselibeknek ké-
 szítésére, vagy az oldalfalak egyengetésére hasz-
 náltatik. A' siker (Zäh) kőnemet ékkapával 's
 bányafejszével döntik; általjában pedig puska-
 porral vettetnek. Mielőtt tehát a' bányamívelés'
 fő részeiről szólnék, ennek voltát kellett rövi-
 den érintenem, mint olyan munkának, melly
 a' mívelés' alapját képi.

A' vettetést megelőzi a' lukvésés (Bohren),
 a' mi kalapács és véső által eszközöltetik. A'
 véső többféle: a' vésés' kezdetén rövid nyelű 's
 szélesb élű, folytatásán 's végzésén hosszabb
 nyelű 's keskenyebb élű használtatik. Mind a'
 két nembeli ismét egyszerű, az az egyélű, vagy
 koronás (Kronenbohrer), vagy is több hegyű;
 ez utolsójmost már nem használtatik, mert ta-
 pasztalák, hogy könnyebben tompul, 's mind
 a' mellett kevesebb lisztet váj, következőleg
 nem olly szapora munkájú, mint az előbbi.

A' hevér tehát egy kezében fogja a' kalapá-
 csot, másikkal kormányozza a' kőre illesztett
 vésőt, 's minden ütésre, melly sebesen egymás-
 után következik, úgy változtatja élének irányát,

hogy a' metszések csillagot alkassanak; 's eme' képtelen izzasztó munka addig tart, míg e'kép a' luk maga a' vettetésre megkívántató mélységet eléri. A' vésés e g y e m b e r ű (einmännisch), midőn egy személy viszi véghez az ütést, és vésükormányt egyszer'smind; k é t e m b e r ű (zweymännisch), midőn egyik a' vésőt vezeti, másik üti; vagy h á r o m e m b e r ű (dreymännisch), midőn az egyik által tartott vésőt váltva ketten ütik. E' három vésési mód közül az első legcélrányosbnak találtatott, 's közönségesen ezt gyakorolják. A' luknak legsükebb irány'a 45 garádnyi, mélysége különbözik; legközönségesebb a' 10—15 újni, tágassága szádatláján 1, fenekén $\frac{3}{4}$ újni általmérőjű. Vésés közben a' luk lisztkalánnal többször kitisztítatik, az az; belőle a' vésü p o r (Bohrmehl) kiszedetik, 's ezután jól kitorúttetik, hogy valami ben maradott nedvesség a' puskapor' hatását ne gátolja.

§. 67.

Az emígy elkészült vésőluk (Bohrloch) puskaporról töltetik meg, melly munka egész a' kigyújtásig már nem annyi fáradságot, mint vígyázatot kíván. Először is az e' végre készült töltés (Pulver patron) jó bele, ez a' tömővel (Staucher) lenyomatik, 's minekutánna a' luknak egy oldalához illesztve az ürtű (Raumnadel) belészúratott, agyaggal tele tömetik, 's a' kihúzandó ürtűnek üregét a' gyújtócső (Brandröhrel) — nedves puskaporról bekent nádhasabocskára — foglalja-el. Ennek hegyére egy kényertya jó, mellynek végét a' hevér a' szükséges jeladás után *) meggyújtja, 's mig ez las-

*) Körmőczön a' 'Sigmund - Györgyi Társaságnál minden kigyújtást Alügyelőjének tartozik bejelenteni a' hevér.

san a' gyújtócsőig ég, mind ő maga mind a' szomszéd munkatársai a' legközelebbi térbe, vagy e' végre kivájt menedékbe (Fliehort) vonva a' lövést elvárja. Legnehezebb e' tekintetben az akna lemélyezés (Schachtabteufung) 's tetőtörés (Übersichbrechen) mind a' két munkában ha menedékeket nem lehet vájni, szükséges a' menedékpád (Schutzbühne) melly azonban úgy készüljön, hogy a' kiemelés 's egyéb munkát ne gátolja.

Ha a' kigyujtandó vésluk igen nedves, akkor szurkolt töltés jó bele.

Gyakran megesik, hogy a' lobbanás késik; azért igen óva közeledjék a' hevér az előltnak vélt töltéshez: mert olykor a' gyújtócső lassan ég, 's éppen azon pillanatban süllhet el, midőn körülötte fetreng. Néha csakugyan el is aluszik: 's erre nézve kemény büntetés alatt van a' hevérnek megtiltva a' kisütésnek ismétlődő próbája, 's ekkor nincs neki mit tenni, mint e' körülményt az Alügyelőnek bejelenteni 's a' süketlen vésluk mellett újat vésní: különben is elég veszély környezi minden óvó rendszabások mellett a' bányabeli munkást.

§. 68.

Minden szerszámját ingyen kapja a' hevér bányabirtokos Urától; a' puskaporra nézve pedig minden Bányavárosban olly rendelés van téve, hogy azt minél ócsóbban 's meghatározott áron szerezhesse meg. Van több puskaportár, melyekben a' szükséges finomságú 's erejű por tartatik. Mivel pedig a' kőnem törtetésközt annyira változik, hogy a' por erejének különbéleségét mathematice nem lehet hozzá alkalmaztatni, annakokáért e' tekintetben a' közzépszer vétetik zsinórmértékül. A' yettetéspek

az a' fő mestersége, hogy egy egy lövésre minél több kő omoljék; a' mi nem csak a' puskapor erejének illő mértékétől, hanem a' véslukak minéműségétől is függ, azért ezeket minden tekintetben a' kőnem keménységéhez vagy puhaságához, úgy szinte a' levelek irányához is külöképen szükség alkalmaztatni, 's a' kövezetet minden esetre előbb körülkopogtatni, 's a' ne talán rejtező odúkat kikémlenni, ne hogy ezek a' lövést erőtlensék.

§. 69.

Lövés után a' kővizgálat 's (érzésben) az ér fajkülönítés (Erzscheiden) következik, a' mire tapasztaltabb 's meghitt hevérek választatnak; ezután pedig a' takarítás, a' mi ismét külön rendű munkások által az alább említendő módon eszközöltetik.

§. 70.

Mivel munka közben nem csak a' véső hamar tompúl, hanem egyéb szerszámok is kopnak: szükséges minden bányának egy közellévő kovácműhely, a' hol ezeket határozott áron kiújíthatassa, 's a' haszonvehetlenek helyébe újakat szerezhessen; mert gyakran olly kemény kőnem jó munkaközben elé, hogy egy szakmány alatt több véső eltompúl.

§. 71.

A' mi a' hevéri munka' idejét 's bérét illeti, ez kétféle: t. i. a' munkás vagy szakmányként (Schichtweise) dolgozik, vagy alkuszert (nach Geding). A' bányabeli közönséges szakmány reggeli 4 órától 11ig tart; a' rendkívüli esetekben, úgymint földali vízáradáskor, roskadáskor, 's egyéb szünetet nem szenvedő

munkában az egész 24 órás idő 3 részre — szakmánya — osztatik 6 vagy 8 óránként, t. i. reggelire (Morgenschicht, nappalira (Tag-schicht), 's éjelijre (Nachtschicht). Minden szakmány' végeztével a' kopogtatón *) (auf der Klopfe) jel adatik, 's a' szakmányközti türes óra alatt az előbbi munkásokat frissek váltják fel. Azonban e' szakmány szerinti munka jelennem a' vettetésre nem használtatik; mert minden hevér mellett szüntelen egy felvigyázónak kellene állani, mint a' ki különben bérének bizonyos volta mellett munkátlan irháján ülne (auf dem Leder sitzen) az az heverne: hanem a' bánya tulajdonos a' munkással alkura lép, 's ha nemes éren dolgozik, a' nyereségnek bizonyos részét munkabérül neki ajánlja, vagy a' nemtelen kövezet' törésében ölszámra fizeti. Az előbb említett munkanem tehát szakmány munkának (Schichtarbeit) 's magok a' szerinte dolgozó munkások, szakmányosoknak (Schichtarbeiter) neveztetnek: a' két utóbbi nemű alkudott munkának (labor quantitativus, Gedingarbeit); és pedig ha bizonyos kivajott ércz mennyiség a' munka bére, akkor érczalkunak (Erzkauf, Erzgeding), az illy hevérek érczalkványosoknak (Erzhäuer) 's bérök érczdíjnak, különben fejalkunak (Hauptgeding, capitalis orgialis merces), 's a' munká-

*) A' kopogtató egy a' főakna (Haupt-Schacht) mellé állított harangláb forma kettős oszlop, melly közt olly deszka függ, a' millyennel a' huszárok szokták jelenteni az abrakolást. Selmeczen a' többek között egy illy kopogtató tömlőtül is szolgál, mellyet a' hevérek olvasható felírása szerint magoknak 's magokéiknak építették. Azért a' Bányamesternek e' szava „a' kopogtatóra”! nem jól hangzik a' hevérek' fülében.

sok fejal kványosoknak hívatnak, bérök pedig fejal ku díj (Hauptgeding).

§. 72.

A' munkások' serkentésére minden műszí-
re (Feldort) — azon helyére a' munkába vett
aknának, ékzetnek vagy egyéb térnek, (Strecke)
a' meddig ez ki van vájva, 's a' hol munka által
tovább folytattatik — legalább két hevér állitas-
sék munkába; 's az illy külön külön műszíne-
ken dolgozó munkás öszveség egy egy m ú t á r-
s a s á g o t (eine Kühr) képez, 's küfön külön
számmal jeleltetik p. o. 1ső 2dik számú. A' mun-
ka' bére mind a' szakmányosokra, mind az alk-
ványosokra nézve a' körülményekhez méretik,
tekintetbe kell venni a' munkának minémúsé-
gét: valjon a' kövezet kemény-e, vagy puha,
nedves-e, vagy száraz, leveles, vagy egész; a'
munkának millyenségét: valljon a' munkás tető-
törésen dolgozik-e (Übersichbrechen) vagy lemé-
lyezésen (Abteufen); végre a' levegőnek tiszta-
ságát, vagy romlott voltát Az alkudijnak fel-
számolása minden két hétben újjitatik, a' mi-
dón az illető Bányatiszt, — többnyire szakmány-
mester' segédje (Schichtenmeister-Adjunct) min-
den műszínt bejáván (befahren) *) az alk-
ványt betudja (Geding abnehmen). Az alk-
vány betudás pedig e'kép mén véghez: előre
bocsátván azt, hogy minden aknának, ékzet-

*) Ezen mondások: „einfahren, die Grube befahren” —
bejárni a' bányába, a' bányát bejárni,
„nachfahren” — a' munka után járni, vagy
utánna járni a' munkának, onnan veszik ere-
detöket, hogy régenten két kerekű szekeren szoktak
a' bányákba járni: 's most nem csak az ékzetáltali
gyalog bejárásra, hanem az aknamászásra is (steigen)
megtartotta a' bányász nyelv.

nek 's térnek ásatásakor meg van határozva szükséges tágasága, ennek kikezdésén az említett Bányatiszt a' műszint megkopogtatja (beklopfen) a' kő' mivoltának kikémlése végett. Ez után a' műszin kezdetét egy oldalkőbe vert faszögnek megjelelése mellett, — melly alkuványjegyek *) (Gedingstufe) neveztetik — a' kő' neméhez 's munkának szapora vagy nehéz voltához képest bizonyos mennyiséget, — tesszem 1 vagy 2 ölet — ad fel a' hevérnek, mellyet ez két hét alatt köteles kivájni: ezen mennyiség előzetnek (Vorgrif) mondatik. Ugyan e' körülményhez alkalmazva felszámolja a' szükséges puskaport 's lámpafaggyat **), a' mit a' hevér tulajdon költségén szokott megszerezni, 's ezeknek árát az alkubérrel (a' fejalkványosoknál) öszve adván, kijön az egész alkuvány' (Geding) sommája. A' lefolyt két hét után ujonan következő alkuvány betudáskor mindenek előtt felkeresi az alkuvány jegyet, 's a' kivájt tért ettől kezdve a' műszinig felmértvén, megtudja, valjon a' hevér elvégezte-e a' kimért munkát; 's ha kevesebbet vájt a' feladottnál: akkor a' hiányt a' kiszámolt bérből levonja; ha pedig többet: akkor a' kelleten felül véghez vitt munkáért való járandóságot hozzá adja. Ennekután ismét újonan megkopogtatja a' kőnemet, (melly csekélyebb távolságra is gyakran változik) 's ahoz mértvén a' megkívántató puskapor'

*) Az alkuványjegyek szentsége hasonlít a' Rómaiak' határ istenükhöz, mellynek készakarti megsértése, az az elváltoztatása a' hevérnek kenyérvésztesét vonja maga után.

**) A' bányákban minden munka lámpavilág mellett foly, melly lámpa bányász nyelven Grubenlicht, v. Schirmlicht. —

s faggyú' mennyiségét, a' következő két hétre új előzetet ad fel nekj, 's mind ezt, mind az eddig kivájt tért, a' mi eddig letnek (Herschaf) nevezteik, a' puskapor' 's faggyú árával 's alkubérrel, úgy nem különben a' szakmá-nyokkal 's t. e'félével együtt Alkványos könyvé-be e' következő Tábla szerint feljegyzi. P. o.

		Nro	Legénység
1	3	Száma	Eddiglet.
15	9	Láb	Kivájt rész
6	6	Láb	Öszvesen.
21	15	Láb	Alkudj.
3	3	For.	Kr.
8	8	Kr.	Íb
2 $\frac{1}{2}$	3	Íb	Íb
3	2	Száma	Faggyú.
4	—	Kr.	Közbe jött Szakmány.
30	—	Láb	Új jegy.
21	15	Láb	Előzet.
6	6	For.	Alkudj.
3	3	Kr.	Kr.
8	8	Íb	Íb
2 $\frac{1}{2}$	3	Íb	Íb
3	3	Láb	Faggyú.
90	84	Láb	A' Tér hossza
			Jegyzékek.

1826diki Martius 26kától Aprilis' 8ig

Aprilis 9kétől egész 22ig

szükségesnek tartom még e' helyt annak említését, hogy az Alkványjegy (Geding Stufe) gyakrabban megváltoztatik, vagy is az eddigleti térnek rövidítésére, 's a' felmérés' és számítás könnyebbségeért a' műszin felé egy új jegy (Neustuffe) tétetik, 's aztán innen kezdődik az eddiglet.

§. 73.

Az alkványt betudó Bányatisztnek szükséges ismerni a' kőnemek különféleségöket, 's az azokon való munka könnyebb vagy nehezebb voltát; mert a' csalásra igen hajlandó hevér foratólyból is végre nem hajtja a' feladott munkát, olly czállal, hogy a' nehéz törtetés' mentségével nagyobb díjt, 's a' heverésre több időt nyerhesen: azért a' Bányatiszt igen ajánlja magát az által, ha elvégezvén a' Bányász tudományokat, midőn Vindschachton a' Normalis Bánya gyakorlásban (Verwendung) foglalatoskodik, önkényesen bizonyos meghatározott ideig hevérséget vállal magára, 's ennek elvégeztével hevéri Diplomát is szerez.

§. 74.

A' mi a' vadfaj kitakarítását, 's ácsolást illeti (erről alább bővebben szólандok) szinte többnyire alkuszerint végezik az illető munkások; de ezen alku egészen más alapokon épül.

§. 75.

A' vettetés mestersége után következnek a' tűzáltali ontás v. tüzelés (Feuersetzen) melly a' puskapornak eszközbevétele előtt azonkép sikerrel használtatott; de mivel a' vettetés ennél még sikeresebb, a' bányamivelésben jelenleg több más tekinteteből is, úgymint a' fapazérlásából, 's a' roskadásából tudtomra egé-

szen elhagyatott. Ugyan is gyakran megtörtént régibb időkben általa, hogy a' hevérék nem tudván mérsékelni a' tűznek erejét, nagyobb repedések szülemlették a' kövezetben 's személyek jobban veszedelmeztetett mint a' vettetés által. Innen származott ama nagy rigya (Verhau) melly a' Körmöczi határban látszik, 's egy egész hegyoldalt elsüllyesztett. Ennek elhalgatása mellett tehát általmegyek annak magyarázására, mi az

É k z e t 's T é r.

(Stollen und Stercke.)

§. 76.

É k z e t n e k (Cuniculus , Stollen) olly hegyes csonka ék vagy parallelogram alakú üreg neveztetik, melly szabad ég alól kevésbé mentelesen ember-kéztől vájatva nyúlik a' hegy oldalba: T é r n e k pedig (meatus subterraneus, Strecke) minden földali mesterséges nyílás, melly nem a' szabad alatt végződik, 's ez rendeltetésére nézve különféle nevezetet veszen fel. Az ékzetnek szabadég alatti kezdete annak szádalatját (orificium cuniculi, Stollens Mundloch) alsó színe talpát (Sohe) felső színe tetejét (Fürst) oldal falai oldalait (Ulmen) 's földali végzete műszínit (Stollensort) képzí. Ennek is valamint a' Térnek különböző célzati vagynak t. i. vagy némelly fellelt erek nyomoztatnak, vagy valami bányaműben a' levegő forgásba indítatik, vagy földali vizek csapoltatnak le, vagy a kitakarítás könnyítetik általa. Az első esetben kereső (cuniculus indagatorius, Schurf-oder Suchstollen) a' másodikban szellő (Wetterstollen) a' harmadikban vízé k z e t n e k, csapoló ékzetnek, vagy csatornya ék-

zetnek, 's e' két utolsóban közönségesen örökös i ékzetnek (Cuniculus haereditarius, Erbstollen) a' negyedikben takarító ékzetnek (Förderniszstollen) hivatik. Meg kell azonban jegyezni, hogy ugyan egy ékzet az elészámoltak közül több rendbelire is használtatik, 's egyszerre nem csak a' vizeket csapolja le, hanem friss léget is hoz, 's mind e' mellett általa majd vadfaj, majd ércz takarítatik - ki.

§. 77.

A' kereső ékzet rendszerint a' szabad alatt felkutatót érnek vagy rostnak vonulása' irányában nyitogat meg, hogy annak mivolta az emelkedő bérz felé nyomoztassék: illy ékzetnek több tekintetből a' hegy' közép mélysége választatik, 's ritkán űzhetni egyenes vonalban, hanem az erek' vonulásával többnyire kigyózik. Mivel pedig a' szabad alatti fris levegőnek folyását ezen görbedezések akadályozzák, szükséges az illy ékzetnek, főkép ha messzebb van kimérve húzata, illő tágasságot adni, 's idomlag 6 vagy 7 lábnyi magasra 's $3\frac{1}{2}$ szélesre vájni. A' takarító ékzet helyezete attól függ, hogy se a' műszintől, se azon helytől ne legyen távol, hová a' takarítandó vadfajok vagy érczek hordatandók. A' szellőékzeté a' fris levegőnek minél gyorsabb forgásához alkalmaztatik; a' vízékzet végre a' hegy' legalsóbb részeit foglalja el, hogy a' legmélyebb művekből is lecsapolhassa a' vizet. Igaz, hogy egy ékzet' űzetése igen költséges; de haszna is tagadhatatlan: mert megkiméli a' drága erőműveket, mellyek részint kitakarításra, részint vízemelésre (Wasserhebung) kívántatnak: mind e' mellett még is csak olyan bányákban hajtának nyereséget, a' hol az erek nagy mélységre hatnak, 's hol a' bányá-

mívelés örökíthető. — Az örökösi ékzetnek tá-
gassága nagyobb a' többiekénél; főkép ha na-
gyobb mennyiségű víz foly rajta: néha 9—10
lábnyi magasságot is kíván, mellyből maga a'
vízmeder (csatorna) 2—3at foglal; azonkívül a'
légfolyásra a' sz ell ő z t e t ő k n e k *) (Lichtloch)
's egyéb léghozó nyílásoknak munkaközti által
törtetések is lehetetlen — teszem a' bércz' mer-
deksége' magassága miatt.

§. 78.

Ezen költséges szellőaknának megkimélése
végett, ha nincs közelében valami kívájt bá-
nyatér, vagy ékzet, a' honnan szellőztető törtet-
hetnék által, az ékzet két pont felől üzetik,
t. i. minekutánna a' Bányamérnökség megalá-
pítá ennek fekvését és irányát, egy része a'
munkásoknak a' kiszabott irány szerint szabad
alól kezdi a' törtetést, másik pedig bizonyos tá-
volságra az ékzetnek szádatjától képzelve foly-
tatott irányában egy aknát mélyez le azon pon-
tig, hol az ékzet' folytatása szabad alól fog
nyúlni, 's e' pontból a' szabad felé törtet az
ottan vájó munkásoknak szemközt, míg egy
ponton öszve nem ütközendének. Ez által mind
a' két rész nyer friss levegőt, mert a' szellőak-
nától a' szabad felé törtetőknak ezen ált elegen-

*) Midőn valami ékzet ásatik, mivel annak vízirányú fekvése kevésbé meneteles, csak addig folyhat a' törtetés' munkája, míg a' műszin talpának szegpontjától a' szádat felé képzelt vízirányú vonal ennek tetejénél (Fürst) feljebb nem esik; mert annakutánna a' friss lég nem jut a' munkásokhoz: 's ekkor már a' műszínen dolgozó munkásoknak z é n i t j é t ő l egy súlyirányú aknát kell lemélyezni, hogy friss lég omoljék hozzájuk, 's ezen akna szellőaknának (Spiraculum, Wetterschacht) nevezetik.

dó foly be, ez ékzet-szádallattól befelé vájók pedig, mikoron olly magasra juttak műszínökkel, hogy a' szellőztetőre volna szükségök, már az ellendolgozókkal öszvetalálkoznak, 's munkájok' célját a' közép pontnak általtörésével elérik. Az illy ellenmunkában (Gegenbau) arra kell különös pontosságú figyelemmel lenni, hogy se a' Bányamérnök, se a' munkások el ne tévesszék az irányt; mert különben könnyen megtörténik, hogy a' központon öszve nem találkoznak, hanem messze eltévelyednek egymástól: a' mi mindenkor nagy kárára szolgál mind a' bányaműnek, mind a' tulajdonosnak.

§. 79.

Az ékzetnek, a' mennyire lehet, legegyszerűsebb, következőkép legrövidebb vonalban keil a' célpont felé irányozni, ha csak a' félre csapásra 's kitérésre a' friss levegőnek valaholi közelléte 's a' szellőztetőnek könnyebb álttörtetése nem nyujt okot.

§. 80.

Az örökösi ékzet szádalatját nem kell a' lehető legnagyobb mélység tekintetéből mindjárt a' völgyön kikezdeni, ne hogy a' völgyi patak áradásának idején vízzel öntessék -el; ezen kívül arra is kell figyelmeznii a' Bányamérnöknek, hogy a' kitararítandó kő daraboknak ki-döntésökre meglegyen a' szádalat előtt fekendő rakhelynek (Haldensturz) szükséges magassága, nehogy ezt távolab kellessék a' szádalattól készíteni.

§. 81.

Mivel a' hegyek töbnyire, és ha nem minden rétegekben is, legaláb itt ott nedvesek, 's ennél fogva az ékzet-ásás közben vizek szoktak ára-

dozni ; hamindjárt a' munkába vett ékzetnek nem is a' víz csapolás fő célja, szükséges ezt mind a' mellett mindig tekintetbe venni. Azért a' szádallattól kezdve a' talpnak menetelesnek kell lenni. Már ha ezen men et el (das Steigen) igen csekély, akkor a' lassan folyó víznek elég ideje van az ülepedésre, 's a' medret vagy zsilibet (Wasserseige) beiszapolja; ha pedig igen meneteles, akkor a' sebesen folyó víz ragadozó leszen, 's a' zsilibet annál erősebben mossa, minél puhább a' kő vagy földnem. Ehez mérve tehát a' menetel 100 ölre magasabb nem lehet 20, legfeljebb 24 újoyinál.

§. 82.

Mind addig, míg az ékzet kemény kövön töretik, egyedül természeti talpán csapolhatni le a' bányavizeket, melly végre egy víz meder (Schram, Wasserlauf) vájatik rajta, 's ez a' víznek mennyiségéhez alkalmaztatva felét, vagy harmadát foglalja el szélességének: ellenben, ha a' kövezet odvas vagy porhó, akkor fa-csa tor nákra (Rinnen) van szükség, hogy az áradás elhárítassék.

Az ékzetről eddig említett észrevételek, 's szabások többnyire a' bányatérnek törtetésére is alkalmazhatók; mindenben közösek pedig azok, mellyek a' vájás után következő munkában előfordulnak, 's ez:

Az ékzet 's bányatér' ácsolása.

§. 83.

Minekutánna bányamívelés által a' föld alatt különböző nyílások, üregek, 's odúk támadnak, tekintetbe kell venni ezeknek földanyag-zati minéműségöket, valjon boltozatjok, 's ol-

dalszínök kemény kőfajú-e, vagy porhó föld, melly hasábonkint omladoz. Ez utolsó esetben a' munka folyamát 's magokat a' munkásokat minden veszély ellen biztos karba kell helyezni, a' mi többnyire ácsolás (Zimmerung) által eszközöltetik. Az ácsolásnak minden mestersége a' testek' öszveköttetésének (cohaesio) 's nehezségének, vagy is külömbféle irányú nyomásának alapain épül; mellyre nézve tehát az ékzet' kiácsolása nem egyéből áll, hanem ennek húzó-dása szerint szükséges mennyiségű és súlyirányban sorba egymás mellé helyezett tökéletes vagy csonka ék alakú ajtófákból, mellyek bányász nyelven ajtókáknak (Thüreln) neveztetnek.

Az ajtókáknak fő részei ezek: felső küszöb (Kappe) jobb és bal ajtófél, ajtókaró (Stempel). Mellékések a' körülállásokhoz mérve többfélék lehetnek.

§. 84.

Egy egész ajtófa e'ként állitatik fel: Először vizsgálat alá kell venni, valjon az ékzet' talpa kemény-e, vagy porhó. Az első esetben, ha remélhetni, hogy az ajtófelek, ajtókarók be nem sülyednek mélyen a' tereh alatt, akkor csupán a' talp' kövezetjébe vájatik az oldalak' tövében egymásnak általellenébe két padluk (Bühnloch) 's ebbe illesztetnek súlyirány szerint, vagy kevéssé rézsut az említett ajtófelek, mellyek hegyére aztán a' felső küszöb szorítatik. — Már a' mi az ajtófának négyszegű alakját illeti, ez vagy tökéletes parallelógramú mint akár millyen közönséges égalatti ajtófa, vagy csonka ék-szegű, az az olyan, a' millyet az Egyiptomi ízlésű ajtókon láthatni. Az első esetben az ajtókarók, a' mint emlitetett, súlyirányban, a' másodikban pedig résút ültettetnek be, 's ahöz

kell e' külömbiséget alkalmazni, millyen tereh fogja nyomni az ácsolatot.

Néha felső küszöb nélkül is csupán két két ajtó felekből áll az ácsolat, a' midőn t. i. az ajtókarók úgy ragasztatnak öszve, mint a' szarufák. Ezen mód többnyire fakémelésből szokott a' nagy nyomás' gátlására gyakoroltatni; azonban semmikép sem czélirányos: mert ha az ajtókarók alacsonyok, akkor igaz, hogy kevesebb fa szükséges, de bajos a' bejárás; ha pedig az ajtókarók hosszabbak; akkor a' tereh könnyen eltörheti azokat.

§. 85.

Ha az ékzet' talpa olly puha, hogy az ajtófák feszesen nem állhatnak benne, istápfákat (Grundsohlen) kell alávonni, 's ezeken vésetnek ki a' szükséges padlukak. Illyen istápok kétfélék, hosszúk 's rövidek, amazok az ékzet' talpszegén hosszába fektetnek, 's egy egyike több ajtókarót viselhet; emezek a' talpon keresztbe rakva ajtó küszöbként csak egy egy párt kapcsolnak 's tartanak fel. Millyen istápfá legyen pedig alkalmasbb az ajtófák' alapjára az ékzet' kövézetjének nyomóbb, vagy feszesebb volta, 's a' nedvesség' 's rohadóságnak mértéke határozta meg, valamint azt is, mikor mind a' kétféle egyszerre használtatik.

§. 86.

Ha a' tereh nem olly tetemes, hogy az ajtófáknak sűrűbb szomszédságát kívánná meg de mind a' mellett is a' földnem omladékony természetű: az ajtófák közti térségeket, melyek h é z a k o k n a k (ein Feld) neveztetnek, 3. v. 4 lábnyi hosszú, 1. hüvelknyi vastag 's 4-5" széles hasábfadarabokkal (Lad-

holz) kell ki rakni, hogy az elváló szakadványok az ékzetbe ált ne huljanak.

Gyakran olly porhó a' földnem hogy addig sem mentek a' mukások az omlástól, míg egy ajtófat lehetne behelyezni; illy esetben karózással kell segíteni az ácsolást, mellynek módját rézmetszet nélkül magyarázni képtelen vagyok.

§. 87.

Egész ajtófákkal való ácsolás nem mindig szükséges, főkép a' hol csak egy oldalon kell gátolni az elomlást, vagy ha az ékzet és bányatér az érnek vonulásában üzetik, a' hol t. i. vagy a' fekvény, vagy fügmény kemény kőnemű; itt fa pazérlás volna egész ajtófákkal ácsolni. Azért lör ha a' bányatér valami szakadozó éren foly, mellynek függménye tartós: elégseges a' félajtófákkal való ácsolás; és csupán két két padluk vésetik a' téren, egyik a' vadon fekvényben az ajtókaró számára, másik a' felső küszöbnek a' függményben. Ajtókaró tulajdon padlukába ültetetik, 's egy vége a' felküszöbnek szokott mód szerint abba akasztatik, másik a' függményi padlukba. 2or midőn az ér vastag, és a' bányatér a vadon fekvényen vezetetik; a' függményen hagyott érnek nyomása ellen egész ajtókarók, a' fekvényen pedig csak felek rakatnak: 's amazok a' talpon, ezek az ékzet magasságának közepén vájott padlukakba helyeztetnek. 3or azon esetben, mikor az ér körül belől egy ékzetvastagságú (stollenmächtig), 's igen nagy hajlású: a' tér csupán egy ajtókaróval felső küszöbnélkül ácsoltatik ki. Tudniillik, mind a' fekvényen, mind a' függményen olly irányba vésetnek padlukak, hogy a' beléjek helyezendő ajtókarók ellentállhassanak a' függmény terhének: melly ha omladékony, a' felső padluk egy

keresztbe vout nehánylábnyi gerendába vésetik, 's ezt terehfának nevezhetni, németül Eintrag. Ha 4er mind a' fűgmény, mind pedig a' fekvény elegendő keménységű, 's az ér vagy álló, vagy legalább csekélyen hajló: akkor nem szükség egyéb mint a' tetőt ki peczkelni. T. i. mind a' fekvénybe padlukak vésetnek, 's ezekbe vagy terehfák közé a' peczkek (Einstriche) olly irányban helyeztetnek, hogy mind a' fekvénnyel mind a' fűgménnyel egyenes szeget képezzenek; 's reájok aztán fahasábok rakatnak.

§. 88.

Fellebb is említém, hogy némelly ékzet 's bányatér nem csak bejárásra, hanem részint ércz 's vadfaj kitakarításra, részint vízcsapolásra is szolgál; az ékzet talpának tehát olyan-
nak kell lenni, hogy mind e' három czélnak megfeleljen. A' takarításra nézve a' talpon végig ösvény (Gestängfart) rakatik, mellyet ha a' bányavíznek lefolyó nagyobb mennyisége miatt fel kell emelni, dobogónak (Tragwerk, Trettwerk) nevezik. Az említett ösvény egyes deszkákból áll, 's ezek, ha az ékzet csupán bejárásra szolgál, egyszerű veresfenyűből is készülhetnek; de ha takarításra czéloznak, akkor tartóságok végett a' bányakutyák (Grubenhund) minéműségökhez alkalmazandók.

Ha az ékzet' talpa száraz, 's vagy semmi víz sem foly rajta, vagy csekély mennyiségben: nem szükség az ösvényt felemelni, hanem az ösvény deszkák közbevetlen úgy illeszthetnek reá, hogy minden két deszkának szomszéd vége egy egy istápfára essék; a' hol pedig nincsenek istápfák, ott bizonyos távolságban egymástól polczok (Polzen) feszítetnek keresztbe a' talpra. Ellenben olly ékzetekben, hol

nevezetes mennyiségű vizek csapoltatnak le a bányából, emelt ösvény (erhöhet Gestäng-fahrt) vagy dobogó (Trägwerk, Trettwerk) kivántatik.

Ha az ékzet olly kemény kőnemű, hogy minden ácsolat nélkül ellehet, elegendők az ösvény alá 5, 6. hüvelknyi polczok. Mind a' mellett, hogy a' polczok' magassága a' lefolyó víz' mennyiségéhez alkalmazandó, elegendő még is erre 2 lábnyi; 's csak örökösi ékzetekben, hol több víz foly, szokott 3 lábnyi magasság a' talptól használtatni. A' polczok közönségesen 4 láb távolságra fektetnek egymás után: azonban minél sűrűbben fekszenek, annál tovább tart az ösvény. Ha ellenben az ékzet ácsolatban áll, a' polczok vagy az általellenben álló ajtó felekbe illesztetnek, vagy, hogy ezek a' beléjek vésendő padlukak által ne erőtlenedjenek, az ékzet' talpától annak oldala felé az ajtó fába fesszítő k (Spreizen) ragasztatnak, 's a' polczok ezeken foglalják helyöket.

§. 89.

Ollyan ékzetekben 's térekben, hol az ösvények csupán talpfákon 's polczokon állanak, a' bejárásra 's takarításra nézve elég, ha egy ösvénydeszka (Gestängbret) a' másik után rakatik; szinte ollyan tapodműveken is, melyeknek egyedüli céljok a' bejárás: ha ellenben ez takarításra is szolgál, akkor végig két két deszka rakassék egymás mellé, hogy a' takarító munkások egymásnak kitérhessenek.

A' vízcsatornyáknak minden hulladéktól leendő ovatások kedvéért, nehogy azokat mindig tisztogatni kellessék, olly helyeken, hol rakodók vagy ontványok vannak közel az ékzethez, vagy akár érczek, akár vadfajok ontatnak ma-

gásabb fokokból, (Strassen) a' tapodművet egész ékzeten ált erős deszkákkal szükség beszegezni.

§. 90.

Ezen szakasz' fentebbi §iban zsilibekről tétetett említés. Ezeknek öble a' víz' mennyiségéhez alkalmaztatik, figyelembe vétetvén az, hogy az őszi essőzések', 's tavaszi hóolvadásnak idején a' bányabeli vizek is nevedekni szoktak. A' mi pedig helyzetetésöket illeti, ha a' lecsapolandó víz csekély: szinte, valamint az ösvény deszkák csupán a' talpra fektetnek egymás' folytában olly módon, hogy az egyiknek vékonyabb vége a' másik' tágasabb öblébe jöjjön, 's minden ragaszték mohhal tömetik ki; menetele szinte a' vízfolyáshoz alkalmaztatik, 's hogy ne kotródják ki egy könnyen, vadfaj darabokkal erősen leszorítatik.

§. 91.

A' mi az ékzeti ácsolat' egyes főbb részeinek alakját illeti, ez gömbölyű, a' millyennek azt az erdő képezte; csupán kergét hántják le a' fának, hogy nehezebben rohadjon. A' fa' neve közönségesen fenyő, mint a' bánya vidék' éghajlatának szapora honosa. —

Szükségesnek találtam még e' helyt arról említést tenni, hogy az ácsolást a' bányácsok (Zimmerlinge) viszik véghez, a' kik ennek megkivántatóságait elkészítik, kifaragják, behelyezik, 's a' rohadt részeket kiújítják. A' birtokoságnak a' szükséges fa iránt illető Erdőhivatalához *) (Waldamt) kell folyamodni; a'

*) A' Bányavidéken minden erdő a' kir. Kamarának vagy alarendelve. Az erdőszég' feje Selmeczen a' kerületi Bánya 's Erdőmester, egyebütt a' helybeli Al-

hol bemutatván a' szükséges mennyiségnek való-
ságát, kérő levelére Assignatiót kap, 's csupán
szállítási költségeit fizeti a' kamarabeli fának.

§. 92.

Végre mielőtt az aknákról szóllanék, egy
két szót az ékzet' jogairól. Tekintetbe vévén
azon hasznokat, mellyeket egy örökösi ékzet
szomszéd bánya téreire áraszt, Törvényhozóink
azt különös jogokkal ruháztak fel. És pedig, ha
a' szomszéd bányaművekből nem csak az öszve-
tődült vizeket, hanem a' romlott leget is leve-
zeti: egész ékzet rész (integra quotta cu-
nicularis, ein ganzes Erbstollens Gebühr), az
az minden szomszéd bányából kiásott érczeknek
hetedrészre illeti, a' honnan ezt inkább ékzet i-
hete d nek nevezhetnök, ha pedig az említett
hasznokból csak egyike t. i. akár a' vízcsapolás,
akár léghozás, légtisztítás (Beybringung guter
Wetter) háromlik: akkor fél ékzet rész
(quotta cunicularis media) az az a' kiásott ér-
czek' tizenegyed része, vagy is ékzeti tizen-
egyed illeti az örökösi ékzetest (Cunicularius
haereditarius, Erbstöllner). 2or ha az örökösi
ékzet' üzése közben az ékzetes valami ismeret-
len erre vagy rostra lel, ezt 6 hét alatt a' Biró-
ságnál, másokat kizárólag felkérheti. 3or sza-
badságában áll az ékzetesnek, midőn örökösi
ékzetjét a' bíróikép meghatározott irányban
akár fejdelmi szabadon, akár idegen mezőkön

Bánya 's Erdőmester; kiknek tisztjeket 8 Assessor
(Waldamts Assessor) t. i. 4. kamarabeli, 's 4 városi,
úgy a' hivatal' Jegyzője, — többnyire a' Bánya-Itélő-
szék' Actuarinsa — 's több Erdőtisztek segítik: 's
ezeknek öszvesége teszi az említett hivatalt, melly-
nek tárgyai a' hetiülésben, — Körmöczön szombaton-
kint, — szoktak elintéztetni.

ált vezet, minden útjában talált érczet az érczet' törvényes tágában az az $\frac{5}{4}$ ölnyi magasra, 's $\frac{3}{4}$ öl szélességre kiszedni, 's tulajdonává foglalni; a' mit érczetütetnek (ictus cunicularis, StollenhieB) nevezhetni. 4er a' szomszéd bányák' birtokosai tartoznak az Érczetest örökösi érczetének elkészítésére tett költségeiben egy negyed résszel segíteni; melly érczet negyednek vagy negyed pénznek (quartus nummus, quarta cunicularis) hívatik. 5ör ha valaki az örökösi érczeten érczetet, vagy vadfajt akar takarítani, erre az érczetestől engedelmet kell nyerni, a' ki ezen szolgaságtól bizonyos bért, az az érczetbért (census cunicularis, Stollenzinz) alkudhat ki magának.

§. 93.

Ezen jogokért az örökösi érczetes bizonyos kötelességekkel is tartozik, mellyek közül 1ső az, hogy a' munkába vett érczetet, úgy, mint akár millyen más bányamivelési munkát félbehagyás nélkül tartozik folytatni, 's azt czélirányos állapotban tartani; ha csak törvényesen nem gátoltatnék, melly esetben akadályának békibizonyítása mellett köteles az illető bíróságtól szünetet (moratorium, Frist) nyerni, 's ez egy esztendeig egy napig tart. 2or tartozik érczetjén a' szomszéd bányabirtokosnak bizonyos érczetbér mellett szabad bejárást, 's takarítást engedni. 3or ha a' szomszéd bányabirtokosok érczetjéhez valami bányateeret akarnak csatolni, 's érczetjének kárára nem szolgál, tartozik (a' vízcsapolásért járandó bér mellett) ezt is nekik megengedni. 4er midőn az érczet léghijánnal küszködik, mellynek elhárítására szellőztetőt kénytelen áltfurni: erre engedelmet kell neki a' Bíróságtól nyerni, 's e' közben érczekre ta-

lálván, azokat csak úgy tarthatja meg magának, ha Fejdelmi szabadban foglaltatnak, különben tartozik az illető mező' birtokosának kiszolgáltatni. 5ör ha az Ékzetes ékzetjének folytatásával 's jókarban tartásával felhagy, az ékzet mint elhagyott, a' szomszéd Birtokosak, vagy más akar ki által felkérethetik.

Mind ezen köteleességek csak akkor szűnnek meg, mikor az ékzet jogai; ha t. i. az ékzet kiörökösítetik (exhaeredari), az az valaki által 7, vagy több öllel olly ígélet mellett mélyeztetik alá (unterteufen, subprofundare), hogy a' vizeket nem csak ennek szomszéd bányáiból, hanem az alsóbbakból is lecsapolja: 's ekkor az új ékzetesre (novus cunicularius) ruháztatnak által minden ékzeti jogok 's köteleességek.

(Folytatása következik.)

3.

J Sóvári nevezetes Sókútnak első Feltűnése, és a' magyar Korona Jogja szerint a' Királyi jövedelmekhez lött Kaptsolása.*

Sóváron Sáros Vármegyében helyheztetett, és már közel három század olta, a' Státus jövedelmeinek egy főbb részére emelkedett Sófőző Intézetnek eredetét megérteni, mikép az esméretek gyarapítására vágyódó Tudósnak gyönyörűség, úgy ezt egykori emlékekkel bebizonyíthatni, azoknak, kik a' birodalmi Kormányban részesítettnek, vagy a' Sz. Korona Jogját védeni tisztii köteleességek is, inkább illendő és szükséges.

Mind tehát hivségem, mind hazafiúi buzgóságom, mind a' tudományokhoz untalan von-

zó hajlandóságom arra vezérlett, hogy ki sok elrejtett hasznos esméreket e' folyó írásban felderítettem, Hazánk nevezetes S ó v á r i K ú t j á n a k nyilvánágossabb feltűnése korát, vagy is a' S t á t u s j ö v e d e l m é r e fordítását setét feledékenységbe merűlni, 's elenyészni ne engedjem.

Többek azok közül, kik e' földi alkotmányt mint valamelly élő-állatot a) képzelék, a' Sót földzsírjának nevezik, és ott a' földben úgy mint egyéb állatok testében 's tagjaiban helyeztetve, 's elterjedve lenni állíták: mellynek vittatásában ereszkednem, bár szándékom nintsen, de mivel Magyar Hazánknek telekin is találó S ó n a k voltáról szóllok, szükség jelentenem, hogy ezen természeti különös valóság Hazánk gyomrában napkeletről mind nyugotéjszak, mind pedig nyugot- délfelé terjed. Moldvából tekintvén eredetét egyik ága Erdély, Máramaros — másik S ó v á r alatt a' Lengyel Vielitzkáig — harmadik a' Mátra hegyek, és Sós Hartyán irányába Dunántúl Sós-kút helység felé Saltzburg és Tirol Tartományok alatt keresztül Francia és Spanyol országokig, — negyedik délfelé Vidin város alatt a' Török birodalmokba szinte Thraciának alsó részéig elhat, tagadhatatlanul bébizonyítván azon már köz-véleménnyel elfogadott állítást, hogy a' S ó a' kerek földnek gyomrában napkelettől napnyugotra, még a' tengernek feneke alatt is több ágazatú széles erekben, vagy is inkább L e p l e k b e n elterjedve légyen.

*) Illyen véleményben voltak már a' hajdani Görög Bölcsök. Rómajak közzül leginkább az idősb Plinius, ki könyvének egy egész tzikellyével ezt vitattya.

Mikor tűntenek fel Hazánkban a' S ó a k n á k az az a' K ő s ó b á n y á k , mikor a' S ó s k ú t a k és Források , mind eddig történeti íróinknál kevés nyomdokát leljük ; hihető azonban , hogy a' S ó v i z e k , mellyek magok kiömlenek , előbb mintsem a' K ő s ó vagy is S ó a k n á k ismértettek , de tsak Házi és egyes , — deákossan ejtvén ki magamat — privatus haszonra nem pedig országos jövedelemre gyakoroltattak , minthogy ezeket az emberi szem előtt elrejtettek Földnek gyomrából kiásni , és világosságra hozni kellett , bár némellykor a' S ó k ö v e k szinte úgy , mint a' Márványok egészen a' Föld színére felemelkedvén , magokat meztelenül kinyilatkoztatták , és a' barmoknak nyalásai által elárulták.

Hajdani S ó a k n á i r ó l Hazánkban , a' Görög írók nem , hanem a' Római K ő i r á s o k kivált Erdélyben Torda táján , hol valóságos Római S ó a k n á k valának , többször emlékeznek. A' közép évbéli a) Helységek számos nevei pedig , úgymint Sz a l a n k e m e n T ó t ú l Z l a n k a m e n melly Magyarúl S ó s k ö v e t tészen , a' K ő s ó n a k létéről nyilvánosságos tanú bizonyságok. A' S ó K ú t a k r ú l is hasonlóképen tudósítanak , mert a' Római Salinum , vagy Vetussalimumi Státiója Antoninus Itinerariumjának , mint nem különben Béla névtelen íródeákjának Puteus Salsus helysége , S ó s H a r t y á n falu Neográdban , hol most is lévő S ó k ú t tilalom alatt zárva tartatik. Szinte annyi bizonyítványai hazánkban volt , és a' mi időnkben is feltűnt S ó k u t a k n a k .

A' józan ész minden hajdani emlék , és történeti bizonyságok nélkül is méltán következteti ;

*) A' VI dik Századtól szinte XV. századig lefolyt időszakban.

hogy a' S ó v á r i S ó s k ú t régiebb légyen itten te-
lepedett hajdani ditső S ó o s Nemzetségnél, ez
pedig a' tőle építetett S ó v á r n á l, mert tsupán
és egyedül a' már helyben tapasztalt S ó a d t a,
és költsönözte nekik nevezeteket. De a' S ó -
v á r i K ú t n a k már a' XIII. században jeles
voltát, sőt a' Királyi jövedelmekhez tartozását
szerentséssen feltartott László Királynak 1285ik
esztendőben Januarius Holnapban költ óklevelé
által is bizonyithattyuk, és hihetőleg állithat-
tyuk, több századok előtt is már volt közönsé-
ges használását 's gyakorlását. Feltartotta ezt
saját eredetében Fejedelme és Hazája iránt ér-
demekkel tellyes, és most is késő maradékaiban
virágzó S ó v á r i S ó o s nemzetség, annak a' Boxa
Nemből származó Nagy Miczbánnak fajzattya,
és közlötte Vagner Károlylyal, ki azt Diplomata-
rium Comitatus Sárosiensis című és 4drétben
kiadott könyvének 293. lapján, közre botsájtot-
ta: mellynek ezen szavaiból

„Magistro Georgio Filio Simonis licet
„majora et potiora mereretur de plenitudine
„Nostrae Gratiae ex certa scientia et mera libe-
„ralitate de Praelatorum et Baronum nostrorum
„Consilio, ipsi Magistro Georgio et per eum suis
„Haeredibus, Haeredumque suorum Successori-
„bus quasdam Villas nostras Regales S ó v á r,
„S o o p o t o k, et D e l n e vocatas in Comitatu
„de Sarus existentes, simul cum FODINA seu
„PUTEOSALIS ibidem existente, dedimus, con-
„tulimus, donavimus, et tradidimus quamlibet
„eorundem cum suis utilitatibus attinentiis et
„pertinentiis” Noha a' S ó k ú t n a k már a'
XIII. században bizonyos fenn létéről tudositat-
tunk, de a' használlását és hihetőleg Királyi jö-
vedelmekre is fordítását 's gyakorlását tsupán
csak abból, hogy a' Kutnak hasznai is által adat-

tak, gyaníthatjuk. De különben a' Sókútnak vagy Sópatakknak, vagy a' Sóbányának is akár mesterséges műveléséről, akár Sz. Korona Jogjához lött vissza kaptsolásáról, akár pedig ezen Hazánk nevezetes Intézete kezdetéről és első állapotásáról kívánt szükséges Tudósításokban egészen szükölködünk annyira, hogy a' Magyar Mineralogia, Sókaknak, és Bányák iránt kiadott számos könyvekből, mellyeket rövidség okáért hasztalanúl elő nem számlállok, a' Sóvári Sókút Intézete eredetéről, legkissebb tudósítást is meritenünk nem lehet: héjjába kívánnuk ezt akár Bél Mátyás, akár Fehérvári Károly Sáros Vármegye leírásaikban feltalálni, vagy Korabinszky Lexiconjából megtudni, sőt minden Statistikai rejtekeknek kéméletlen hirtelőjét Schwartzner Mártonyt is tanátsúl venni, ki ennek eredetéről tudakozódni vagy nem kívánt, vagy ha kívánt is, felfedezésére módja és szerentséje nem lehetett. Méltóképpen azért a' XVI. század hetedik Tizedében, és így már alkonyodása felé költ tiszti okleveleket, mellyek a' Sóvárikútnak hivatalbeli vizsgálását, és a' Státus Jövedelmeihez való kaptsolását tudtomra legelsöbben említik, mint a' Magyar Korona Jogjainak felvilágosítására szolgáló jeles Bizonyítványokat közre botsájtom úgy, a' mint lemásoltatva egy XVIDik századbéli jegyző könyvben nálam tállatnak:

I.

Magnifici, Egregii ac Generosi Domini. —
 Ex mandato Camerae S. Caesariae Regiaeque
 Majestatis Domini nostri Clementissimi Octava
 currentis Mensis; die ad Sóvár profectus sum,
 atque illic Dominum Ormányi jam ante per

Litteras Camerae eo evocatum, et me expectantem inveni; unde statim ad salinas progressi, inspectisque rebus omnibus ea in terrae visceribus oculis subjecta cognovimus, quae Sacrae Caesareae Majestati et toti Regno in longam posteritatem inaestimabilibus emolumentis singulari omnipotentis Dei bonitate sunt profutura: nam puteus quem Indagatorem vocant, germanice Schneck Schacht basim suam cum quatuor angulis suis in principalem venam salis, ubi nihil aliud, quam solidum sal undiquaque verum conspici potest, ultra montanam orgiam immitti, agique posset ulterius ad explorandam praedictae venae profunditatem, et praestante benedictione divina statim percipi possent ejus fructus uberrimi; verum tamen duae causae nobis impedimento sunt, quibus e medio sublatis caetera omnia benignitate Dei felicissime processura nequaquam dubito. Prior est, quod aura subdialis quadam machina ingeniosa per canales inspirata multo sit imbecillior, quam ut impetum vaporum qui ex amotione erutorum lapidum Salis elevantur, possit sustinere, nam luminaria exstingvit, et incautos fossores facillime suffocaret. Altera, quod putens Indagator adeo angustus sit, ut ex visceribus terrae eruta commode nequaquam possent extrahi quae duae causae ut e medio tollantur, et praestantissimis terrae fructibus recens inventis, ulterius, frui queamus, Divinae laudis non immemores, opus est, ut alter puteus sub dio apertus, priore multo amplior et major indesinenter continuatis laboribus more montano effodiatur usque ad inventam principalem salis venam; agendus etiam erit cuniculus ad fodinam Salinariam ut et subdiali aura, qua fossores pro se ad momentum temporis carere nequeunt,

pervius esse, et dulcem per fibras illabentem aquam avertere et educere possit. Haec ut conficiantur tamquam summe necessaria, mediocres sumptus plus minus ut opinamur 2000 flos requirere manifestum est, de quibus tempestive subordinandis, Camerae Suae Majestatis curae erit. Succisis etiam roboribus ex vicinis nemoribus et Sylvis tales structuras carere non posse, nemini dubium est, itaque sylvas et nemora salinis propingva statim perlustravi, atque inde cum Domino Ormani ad dominum terrestrem egregium Joannem Soós, accessi; institutaque accurata tractatione, eum tandem omnia metuentem, et queritantem eo adduximus, ut perhumaniter nos dimiserit, asserens: se per Sacram Caesaream Majestatem publicam istam totius Regni utilitatem quibuscunque modis posset, libenter promoturum, modo tota moles sibi unitantum non imponeretur, sed et vicini Nobiles de suis etiam propingvis sylvis necessaria subministrarent. Quod cum non iniquum nobis videretur, promisi me ea de re ad Cameraam esse relaturum, atque effecturum, ut praedicti Nobiles vicini per litteras Camerae propterea requirantur, quos in rationem Sacrae Caesareae Majestatis, et totius Regni emolumentum requisitioni Camerae se accomodaturos non dubitarem. Unde ad Eperies progressi Wolfgangum Styx praefectum Salinarum cum litteris et mandatis necessariis ad dominum Joannem Faigel expedivimus, qui et prioris putei (quo principalis illa salis vena denudata fuit) et designator, et Auctor fuit, nimirum ut si per afflictam ejus valetudinem liceret, diem nominaret, qua in salinis compariturus esset, ut praesente uno ex collegio Camerae puteum de novo effodiendum unacum ore cuniculi, et aliis quibusdam necessa-

riis sua designaret industria, vel si omnino venire non posset, delucidet scripto, quid facto opus esse censeret, super inde Consilio suo Cameram suae Majestatis informare non gravaretur, quo ad labores novi putei manus citius ad moveri possint. Cujus responsum antequam tentetur aliquid, expectandum esse arbitror. Atque haec nona die Septembris Cassoviam reversus, ad Magnificas, Generosas et Egregias Dominationes Vestras pro mea fide referre debui Anno 1573. Magnificarum, Generosarum ac Egregiarum Dominationum Vestrarum Collega et Servitor. Michael Sycelius.

II.

Magnifice, Generosi ac Egregii Domini, et amici singulari nobis observantia honorandi! cum ex benigno Mandato S. C. et R. Mattis Domini Nostri clementissimi! mihi penultima die elapsi Mensis Septembris Vienna emanato a D. Vris, Magnifico, et Generosis ad perlustrandas in Schovár Salisfodinas expediti fuerimus, quaecumque ibidem sub dio pariter et in subterraneis penetralibus oculis subjecta diligenter cognovimus, omnia suis distincta punctis ordine sequenti veraciter exposuimus.

Primo itaque decima septima die currentis mensis octobris Cassovia egressi ad Schovár pervenimus, atque ibi salis duos puteos in quorum altero subdialis aqua pariter et ea, quae per Comissuras defluit, extrahenda colligitur. In altera, quem Indagatorem vocant, nuper inventa Salis vena a meridie in occasum paululum deflectendo denudata fuit, accurate inspeximus.

Nec minori diligentia circumstantias eorum, collis etiam in quo efossi sunt, et suarum val-

lium situm contemplati sumus, ac Salis venas in illis, earumque extensiones et prolapsus virgula Divina *) (vulgo sic dicta) cujusdam Christophori Herdek honesti viri nobis adjuncti rerumque metallicarum et monetariarum non imperiti industria, sub dio inquisivimus, donec imminente crepusculo Eperiesinum ingressi sumus.

Die sequenti decima octava, cum dies solis esset a) audita prius concione et peractis Sacris, tandem de rebus agendis consultavimus, et sumpto jentaculo rediimus ad Schovár, ut in subterraneis meatibus ea quoque oculis conciperemus, quae die praecedente sub dio fuerunt deprehensa.

Primum itaque puteorum, de quibus supra mentio facta est, profunditatem dimetientes, alterius quidem, in quo aqua exhaurienda colligitur, invenimus ad perpendicularum orgiarum tredecim; alterius vero Indagatoris orgiarum quinquaginta trium, in quo a quinquagesima prima orgia praeter apparentiam quidem propingvae salis fodinae cuniculus aptus est orgiarum trium a meridie deflectens usque ad horam quintam occidentalem. In hoc puncto tertiae orgiae, indiciiis praeviis puteolus ad perpen-

*) Katskowits Lajosnak az 1831. Tud. Gyűjtem. IX. kötetében sokaktól kétségben vett azon eladása hogy Magyar országban is az Érczek feltalálására a' külső országokban divatban volt Virgula divinatoria használtott, ezen elő adással tökéletesen bizonyítatik.

a) Mivel a' Vasárnapot, nem Dies Dominicus, hanem Solis nevezettel jelenti Sycelius, méltán azt állítani lehet, hogy Luther vallását bevette legyen, mert a' Római Catholicusok Dies Dominica nevezetnél szakadatlanúl mind eddig megmaradtak.

diculum effossus septima orgia magnam illam salis venam denudavit, cujus extensio a septemtrione vergitur ad horam primam versus orientem, et prolapsus ejus ad horam septimam ab occidente in septemtrionem. Crassitudo autem ejus tanta est, ut tota puteoli basis cum quatuor angulis suis in praedicta vena puri salis ad omnes mundi plagas se diffundens consederit. De qua statim etiam fructus uberissimi possent percipi, si puteus Indagator tam angustus non esset, nec friabilis ejus terrae tanta raritas, ut effosso sale incumbentem montis possit sustinere molem. Quae duo incommoda, metallicorum Industria cum res postulabit, facillime poterit avertere, interea dum ad effodiendum novum puteum parantur necessaria. Puteolus ad inquirendas alias venas in imum ductus, trajecta magna illa vena, quam error hominum prima fronte principem esse venam judicaverat, septima orgia perpendiculari aliam reperit puri salis fibrā, unius vel sesqui alterius digiti latitudine, cujus ut D. V. Magnifica et Grsae indubiam possint habere fidem, duas portiones una transmittimus. Hanc fossores et officiales uberioris substratae venae praenunciam esse judicant, quod benediciente Deo singulis momentis se inventuros esse sperant. Tota itaque saepe dicti puteoli profunditas quatuordecim orgiarum esse deprehensa est, quibus omnibus sub terra perlustratis in ipso crepusculo nos ad Eperies recepimus.

Decima nona dies in designandis novi putei et cuniculi agendis orificiis dimensionibus, et consultationibus utpote in rebus difficillimis et valde dubiis nec parvi sumptus futuri et momenti, consumpta est.

Orificium effodiendi putei ab indagatore hora inter octavam et nonam ab orientali plaga

in meridiem vergens, palus a nobis infixus manifeste designat. Cuniculi autem palus alter, in ima valle sub hortulo ad horam quintam a meridie in occidentem declinans impactus denotat. Cujus distantiam ad Indagatorem puteum invenimus orgiarum ducentarum quadraginta et mediae, profunditatem autem cuniculi, qua is puteum perfectum perforare debebit, plus minus orgiarum quindecim, perpendiculariter librantes deprehendimus. Est praeterea et alia quaedam salis vena virgulae indicio sub dio animadversa in profundo adhuc latitans, quae ab occasu hora inter septimam et octavam ad orientem tendens, nuper inventam salis venam transversum secat, quae intersectio in omnibus metalli fodinis indubiam fere spem facere solet cultoribus, ingentem adesse quaesiti metalli copiam, quam et in ista intersectione nos benignitate Dei haud absurde expectare et possumus et debemus.

Novi itaque putei signum ita positum est, ut sive in septemtrionem sive in meridiem vena illa transversa prolabatur, quod non sub dio, sed in subterraneis tantum deprehendi potest, ab eadem puteus tamen nostra quidem opinione aberraturus non sit. Quae omnia ex Delineationibus litteris A. et B. signatis D. Vestrae Mag. et Grsae clarius recognoscere poterunt.

His itaque omnibus ut supra et infra terram accurate perlustratis et veraciter enumeratis, demissam hanc opinionem nostram subjungimus, nimirum: ut juxta beneplacitum Sac. Caes. et Reae Mattis Domini nostri Clementissimi et novus puteus, et Cuniculus secundum praefatos palos a nobis impactos inchoentur, et dies noctesque indesinenter continuatis laboribus urgeantur.

Quod si utrumque opus, cuniculi videlicet Puteique vel propter hyemis instantiam, vel etiam propter sumptuum difficultatem simul continuari non posset, cuniculi actionem ad ver proxime venturum differendam, putei autem effossionem quamprimum inchoandam, et remota omni mora continuandam demisse censemus. Quae orificii debeat esse quantitas, et ad quas plagas mundi quatuor auguli se vertere debeant, **Volfango Styx Salinarum Schióvariensium Praefecto** luculenter demonstravimus, ea tamen conditione, ut nihil inciperet, anteaquam Domini Nostri Mag. et Gen. super nostra ista relatione acquiescentes, autoritate sua opinionem hanc nostram roboraverint. Quod ut primum Deo Opt. Max. beneplaceat, ac Sacrae Caes. et Reg. Matti Domino Nostro Clementissimo, et afflictiae Patriae nostrae in omnem posteritatem felix faustumque sit, ex animo precamur. Datum Eperies 20a die Octobris Anno 1573. — Sacrae Caes. et R. Mattis expediti Commissarii ad Sówar. — Mgfici, et Generosarum D. Vrarum Amici et servitores ac Collegae **Michael Sycelius**, et **Joannes Salius**.

Ezeket a' két rendbeli Tiszti Tudósításokat, mellyeket eö Felsőge parantsolattyára a' Kassai Kamarának kiküldetett jeles Tagjai 1573ik esztendőben tettek, mind addig, még akár előbbi, akár sikeresebb javallatokkal kezdett, 's tellyesített foglalatosságokat valaki elő nem állíthat, szükségképen úgy kell tekintenünk, mint a' Virágzó Sóvári Só Intézet Allapításának legelső Zsengéjét. A' tudósítók aláírásokkal **Servitores et Collegae**, tagadhatatlanul bizonyittyák Kassai Kamaránál viselt tiszti hivatalokat, noha **Sycelius**nak nem Magyar hangu neve idegen eredtet jelent,

De ez koránt sem akadályoztattya állításomat, mind azért, mivel már a' XVI. század közepeten, a' Magyar Kamara Tisztségei mindenkor kevert Magyar és Német Nemzetbeliekre, a' számadó és Bányász hivatalok többnyire tsak Németekre bizattattak — mind pedig, mivel ezen Sycelius valódi Magyar is lehetett: mert bizonyos lévén előbbi észrevételemből, hogy Luther vallásának Követője volt, azon századnak szokása szerint, ő is Görögre változtathatta nevét, és ha Figedi neve volt, méltán a' Görög Συχη-től magát úgy Siceliusnak hívathatta, mint Schwartz Melanchtonnak, vagy Juhász Meliusnak, Faber Thoraconymusnak 's a' t. és mellyképen azt is gyaníthatom, hogy Saliusnak tulajdon neve Sóos lett légyen.

Midőn a' Sókútról szóllok, és annak Intézete zsengéjét 1573dik Esztendőnek idő szakzába helyeztetem, nem állítom, hogy a' Sóvári Só-Bányának is gyakorlása ezen időben kezdődött, mert valóban nagy divatban voltak ezen Sóaknak már a' XV. században, és folyvást a' Mármárosi Só-Kamarához tartozván, annak Gondviselete és számadása alatt tartattak, mind addig, még a' Huszti Vár, cum Partibus Transylvaniae adnexis külömbféle békesség kötések következésében az Erdélyi Fejedelmeknek által engedtetett. Schvartner Statistikájának I. R. 258ik lapon a' Sóvári Sóaknának tartását 1752ik Esztendeig terjeszti, mert akkoron úgymond egyszerre temérdek, víz a' Bányának üregeit elboritván, annyira felemelkedett, hogy azolta tsupán és egyedül tsak a' kutból meritett vízből, só főzettek legnagyobb jutalommal, midőn egy mázsá vízből 27 font só, ennek mázsája pedig 20 krajtzári költséggel megnyeretik. — Melly 1800dik esztendőben egészen

újlábra felállított, és gazdaságosabb rendszabásokkal folytatott S ó - I n t é z e t esztendőnként 120 ezer mázsánál több kifőzött gyöngy fejrőségű söt készitvén, és ez által a' Státus jövedelmeit egy miliom, és több száz ezer forintokkal Conventio Pénzben gazdagitván, mindenképp méltó, hogy eredete, nevedése és tökéletesítése tekintetében valamelly Tudósunktól az egész világgal voltaképpen megesmértessen.

4.

J. Rudolf Császár idejében a' Királyi Pósta, és Kamara Altisztei még Magyar Esküvéssel hiteltettek, és béiktattak.*

Azon emlékek, mellyek Anya nyelvünknek a' múlt századokban Birodalmi Kórmanýra méltatott gyakorlását elő adják, közel két száz esztendei szenderedésünkéből felé b r e s z t e n e k, hogy a' Magyar nyelvet szinte úgy, söt inkább megsikeressebben, mint az életető erejében fogyatkozottan immár eltűnt, és minden Virágzó nemzeteknél kihalt R ó m a i d e á k o t, vagy a' szomszéd idegen N é m e t e t, Fejedelmünk javára, és Nemzetünk boldogságára, 's ditsőségére a' közös dolgaink folytatásában gyakorolhattuk.

Méltán mondom és annyival inkább erősítem, hogy é b r e s z t e n e k mert a' mit az elálélt szunnyadozása előtt még a' XVI. században a' Napkeleti Pogányság dühös árjával elborított — önnön viszálkodásaitól erőtlenített — de a' szomszédoktól vétkenesen megtagadott segedelem

miatt a) már gyámoltalanná vált — Európában különben is kiseded Magyar Nemzet a' Felsőleges Austriai Fejedelmek helyben hagyásával akkoron gát nélkül üzött és eszközlött: azt mai nap, midőn Hazájának bátorságos birtokában, századon túl békességgel élvén, lelki 's testi erejének Tehetségei sokkal inkább kifejlettek — midőn a' választott, és örökösített Fejedelmi Házához tántoríthatatlan Hívségével, Felsőleges Úra bizodalját egészen megnyervén, napról napra újabb 's nagyobb kegyelmeit hálálva tapasztallya, annál sikeresebben tellyesíthet.

Az ESKÜVÉSEK mellyek hajdani időnek szokása szerént a' Királyi Felsőleges Méltóságot b) úgymint az alatta lévő Hivatalokban hely-

-
- a) A' Német Birodalom Rendei midőn V. Károly Császár által a' Törökök ellen adandó segedelemre serkentetének, ezt felelék: „Non licere homini Christiano „adversus Turcam bello depugnare, cum iidem voluntate Divina pro flagello peccatorum adversus „Christianos immissi essent, sed opus esse piis „taxat ad Deum Precibus”. Lásd Friderici Nauseae dedicatio ad Petrum de Várda A. Eppum Colocensem operis sub titulo: Metaphrasis Psalmi: Deus Venerunt Gentes. Vien. Austriae 1539. ap. Syngren. in 4to. Mai időnkben az ilyen kifejezés, ha szomszédainknak vak buzgóságából eredett — valóban sajnálkodásra méltónak — ha rüstségből, irigységből, vagy kijázdóságból, és tsalfa Politicából, mint undok szándék, józan ésszel bünyönek ítéltek.
- b) Nem tsak egész Nemzeteknek és Országoknak, de még a' Városoknak is hittel kötelezék le magokat Fejedelmek. Kálmán Királytól, II. Istvántól 's a' t. Tizenkettődik század folytában a' Dalmátia Városoknak letett Esküvések írásban foglaltatván, mai napig feltaláltatnak: Lucius, Pray, és Fehér Diplomaticai Gyűjteményeiben. — Sibenico Várossának II. Istvántól kiadott esküvés, melly eredetiképen nálam tartatik, imigy fejeztetett ki.

hezhtetett Tiszti személyeket, sőt a' szolgálkat is foglalatosságoknak igaz, hív, és gyors teljesítésére kötelezték, Hazánk Birodalmi Kormányozásának tagadhatatlan eszközei, annál inkább, hogy azokat mindenkor vagy a' Tanácsokban és Itélőszékekben, vagy a' Gyülekezetekben nyilván, és fenszóval, úgy az Előjáróknak, mint Alatta valóknak jelenlétekben felmondani és letenni Tiszti kötelesség.

„Anno Dominicae incarnationis MCLXVII. anno
 „octavo Regni mei, Ego Stephanus Rex Ungarie,
 „Croacie atque Dalmacie juro per Sacram Crucem
 „Vobis Sibenicensibus, meis Fidelibus Civibus firmam
 „pacem. Mihi et filio meo, aut Successoribus meis
 „tributarii ne sitis. Comitem vero aut Judicem, quem
 „Clerus et populus elegerit, ordinabo: et Lege anti-
 „qua constituta vos uti permittam. Praeter quod
 „introitus portus civitatis duas partes Rex habeat de
 „extraneis, tertiam vero Comes civitatis, decimam
 „vero Clerus. In Civitateque vestra neminem Hun-
 „garorum, vel alienigenarum habitare permittam,
 „nisi quem voluntas vestra expetierit. Cum autem
 „ad vos coronandus, aut vobiscum regni negotia cu-
 „raturus advenero, nemini Civium vis inferatur do-
 „morum suarum, nisi quem dilectio vestra suscepe-
 „rit. Aut si Dominium meum aliquando aliquem ag-
 „gravare videbitur, et alias ire voluerit, secure cum
 „uxore, filiis et familia et omnibus suis, quorsum-
 „cunque sibi placuerit, eat. Et hoc illis concedo per
 „regale iudicium et Sigillum, quod extra Civitatem
 „non exeant, si de Civibus iudicare voluerint, in
 „Civitate cum Comite et Nobilibus iudicentur. Hoc
 „autem Sacramentum a Rege Stephano, Secundi Gey-
 „sae Regis filio et a Principibus Hungariae confir-
 „matum est” †. Közlöttem ezt Fő Tisztelendő Tu-
 dós Fejér György Praepost Urral, a' ki Codex Diplo-
 maticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis Könyvé-
 ben II dik Kötet 179 lapon legelsőben közre lótsáj-
 totta, és kinyomatta.

Ezen hivatalbeli **E s k ü v é s e k** hazánkban már közel két századok óta egész 1790dik Esztendeig nem csak a' Királyi, de Vármegyebeli Tisztségek által is többnyire mindég Római-deák nyelven tétettek le:

De számos Történeti Jegyzeteink és Törvényeink értésünkre adják, hogy szinte Hazánk Polgári Alkotását állapító Álmos Vezérnek Pogány szertartással kötött esküvésétől a) kezdvén, a' Római Keresztény vallás felválolásával b) azonnal a' Hiteltetéseknek minden nemei Nemzeti Magyar nyelven eszközöltettek, mellyeknek néhány formái, szinte mint a' többi Nemzeti emlékeink — a' nállunk feletébb Uralkodó Deák írás miatt — oh fájdalom! nem annyira eredetekben, mint inkább Deák fordításban fentartattak. Nem fosztattunk meg azomban egészen minden emlékektől, mert még is szerentsénkre, a' XVII. századon fellül — mellynek közepette valóságos időszakossa a' Birodalmi Kormánytól számkivetett Anyanyelvünknek — messze

a) Lásd Anonymi *Belae Regis Notarii Gesta Hungarorum* Cap. V. et. VI in Schwandtner *Scriptoribus Rerum Hungaricarum* Tom. I. in folio.

b) Nem ok nélkül mondom, hogy Római Keresztény vallás, mert kivetkeztem azon oskolai bal vélekedésből: hogy Sz. István Bálványimádó Magyarokat térített volna a' Keresztény Hitre — hanem inkább a' Napkeleti Keresztény Eretnekségekben lévőket — a' mint ezt az Egyházi Törvények iránt kiadott Könyvében Fő Tudományú Batyányi Ignác Erdélyi Püspök legelsőben felvilágosította; egy értőleg azért véle együtt állítom: hogy Sz. István Apostoli fáradsága a' Római Sz. Egyház Keresztény hitére (ad *Ritum Sacrae Romanae Ecclesiae Latinae*) térítette Eretnekségben (in paganismo) élt Nemzetünket.

felhatnak hozzánk eljutott hajdani Magyar Esküvéseknek példái. A' már közre bocsátottak közül legrégebb I. Lajos Királynak idejéből való, 1350ik esztendőre felható Esküvés, melly a' Törvényeink Gyűjteményében Mosótzai Zachariástól 1584. eszt. N. Szombatban elsőben ki nyomtatott, a) abban olvassuk Hunyadi Jánosnak Deákra fordított Esküvését is, mellyet inkább eredeti Magyar nyelven béiktatva kívánánk, annál inkább, hogy a' Nagy Hős, történeti tudósítások szerint, sem írni, sem beszélni deákul nem tudott, következőleg deákul nem is esküdött. Második Lajos és Isó Ferdinand idejéből sentartott Esküvéseket Püspök Battyányi Ignázt in Legibus Ecclesiasticis Vol. III. közre bocsátotta.

Sem ezeknek, sem azon Esküvéseknek, mellyek a' régi Egyházi vagy Törvényes írott Könyvekben, a' vagy a' Magyar kéziratok Gyűjteményeiben tudtomra még nagy számmal találatnak, akár elő adása, akár bővebb vizsgálása, e' mostani értekezésemnek tárgya lévén, és aztat tsak Hazafiúi buzgósággal óhajtván, hogy a' legtávolabb időktől fenmaradott számos Magyar Esküvések formái valakitől szorgalmatosan felkerestetvén, napfényre derüllyenek, és egyben szedetve időközök szerint tudós felvilágosításokkal közre bocsátassanak, jelen értekezésemmel annak bizonyítására, hogy a' Tiszti hiteltetések vagy is Esküvések által még Rudolf Császár idejében is Magyar nyelvünk a' Birodalmi Kormányának valóságos eszköze volt,

a) Kowachich Vestigia Comitior. 188. lapon így szól róla: „dolendum Exemplar neglecta Orthographia illius aevi ad modernam expressum esse: alioquin „esset unum ex antiquissimis litterariis monumentis „Lingva Hungarica Scriptis quae supersunt”.

Tud. Gyűjt. XII. Köt. 1831.

azon időből eredetikepen fentartatott két jeles Esküvéseknek példáját nyilván megismértetni kívántam, mellyeknek egyikével a' Királyi Posta Tisztjei másikkával a' Királyi Kamara Ajtónállója mint Hivatalbeli Altisztek meghiteltetni, és béiktattatni Királyi helyben hagyással rendeltettek, ezeknek rende imigy következik.

I.

Juramentum Postarum.

„Én N. Esküzeóm Attianak, Fiunak és „zenth Lélek Istennek tellies zent Haromsagnak, „es egy bizon örök Istennek, Boldogh Azonnak, „es Istennek minden Zentenek, hogy en az „Postasagnak tiztiben, mellet ennekem „Kyraly Vrunk eö Feölsegehe Magyar Camoraia „Kegyelmessen adott, heü es szorgalmatos lézek, „az eö Feölsighe Camora leueleuel, hiuen es „gyorson iarok, es a houa parancholiak, oda „megyek. Az Camora titkait, kik ertesemre „leznek, senkinek ki nem ielentem, es minde- „nekben, az en tiztem zerinth, iamborul es „hiuen viselem magamoth.

„Erre Isten engem ugy segichen, telles z. Haromsagh egy bizon In.”

II.

Juramentum Janitoris.

„En N. Eskeöszeóm az eleö Istenre, Attia, „Fiu es Zentlélekre, telles z. Háromsagra, Bo- „dogh Azonra, es mind a Zentekre etc. hogy „Praefectus Vramtol eö Nagatul es az teüb Ka- „maras Vraktul eö Kegyelmehtul ream bizata- „tott Aitonalosagnak tizteben heuen es „jamborul es minden engedelmesigel eliarok:

„az Tanachhazban hir nélkül senkieth, ki nem
 „oda valo, es az Vrak akarattia kiueöl bé nem
 „bochiatok: az mi nemeö leveleketh es iraso-
 „kath kezeömbe' adnak, azokat heuen az megh
 „hagiot helekre' feluiszek: es senkinek olynak,
 „kinek nem illenek, olvasni megh nem hagiom:
 „azonképpen az Tanach hazbul is, az Vrak hire'
 „és akarattia nélkül semmi nemü levelet avagy
 „irast ki nem adok: es az mi titkot ot hallok
 „masnak ki nem ielentem, es meg nem bezee-
 „lem: es az en tiztembe; es egyebekben, uala-
 „mit ennekem eö Vrasagok paranchiolnak, hiuen
 „es iamborul eliarok. Isten engemet ugy segillien.”

Lörattam ezeket épen azon írásmódjával
 (orthographiával) a' mint egy 1580tól — 1610ik
 esztendeig írott, és *Diversa Juramento-
 rum Formularia* czím alatt lévő hajdani
 Jegyző könyvben nálam találtattak, hogy eredeti
 voltak mellett annál nagyobb hitelt érdemellyen
 állításom, melly szerint a' Felsőleges Austriai
 Fejedelmek nyilvános helyben hagyásokkal a'
 Királyi Pósta-és Kamara Tiszteinek
 Anyanyelven rendelt beiktató esküt-
 tetéseket egykori emlékekkel bebizonyítván,
 magyar nyelvünknek Esküvések által a' Biroda-
 lom Kormányában, melly ugyan azon Tisztek
 által eszközöltetik, befolyását, következéske-
 pen a' Birodalmi Kormányra méltatá-
 sát tagadhatatlan felvilágosítottam, 's megmu-
 tattam.

II. L i t e r a t u r a.

A.) H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v - v i z s g á l a t.

Virányok. Írta Lukács Lajos. Pesten 1831. 16rét.
31 lap.

Ma-holnap hazánkban az Írók' száma tul-
mulandja az olvasókét, 's az üvegházaknak ana-
nász, 's citrom helyett csupa borostyánt te-
nyészteniök kell. Mindenki örül a' tudós szerzői
nevezetnek. Emberségemre mondom e' hiú fény
nem tölti olly felettés gyönyörrel keblemet; ös-
merem a' pályát, mellyre nem kinek kinek en-
gedtetett úgy felléphetni, hogy a' józan félnek
méltó tapsát kivívja; ösmerem a' nehézségeket,
mellyekkel a' valódi Szerzőnek küzdenie kell,
's ha hogy azok' legyőzésére elégséges készülete
nincsen, a' győzelemről előre lemondania. Hogy
még is írok, azt nem azért cselekszem, hogy
gyöngé ösméretimet fittogtassam, hanem legin-
kább hogy

— — — fungar vice cotis, acutum

Reddere quae ferrum valet, exsors ipsa secandi.

Micsoda dicséretet is várhatnék abból, hogy
egy 30 lapnyi munkácska rostálgatásához fog-
tam, hiszen — akárki mondhatja, — az egész-
ben valamint jó, úgy rossz is kevés lehet. —
Sőt abban helyesről nem is álmodhatni, 's még
is az ifjú szerzője azt gondolá, hogy már átug-
rotta a' száz tú hosszát. Ugyan azért, hogy a'
fiatal írónak szeme eleibe tartván a' gáncssere-
get jövendőre az efféle veszedelmes hiúságtól el-
idegenítsem, e' kellemetlen foglalatosságot ma-
gamra vállalám.

Ne gondolják a' könyelmű ifjonczok, hogy ők legottan szerzősége számolhatnak, mihelyt egy pár rímet kitudnak olykor-olykor faragni, Még ők messze vannak attól, hogy szüleményjökkel a' világ eleibe jöhessenek, és még meszszebb, hogy más írókat pelengérré állítsanak. Ha több előesmereteket vagy nem tudnak, vagy nem akarnak magoknak szerezeni; legalább csak Horác' tanításait a' költés' mesterségéről tökéletesen magokévá tennék. Az *ösmeretes nonumque prematur in annum* olly karba helyeztetné dolgozásaikat, ha egyébként a' többi intéseire is figyeltek — hogy bár kevesebbülne is a' fiatal irások' száma, de a' helyett annyiban nevededne belértékök. Kevés Lord Byron születik, a' ki az egyszer feltett gondolatot jobbitani nem tudná; — mert támadtakor mindjárt a' legjobb — mint tigris meg nem fordítja futását, ha egyszer szándékát valósítá, 's a' czélt ha el sem érte,

Közönséges hibája a' jelenkori nevelésnek, hogy a' fiatalságot előbb beszélni sokat, mint gondolkodni tanítják, a' kinek legjobban kerepel a' nyelve: azt nagy eszűnek, a' ki legszurósbbr gúnyokat tud szórni; azt elméncznek szokják mondani. Innen származik annyi beszéd gondolat nélkül, innen a' vakmerő elbizottság üres agyakban! még az oskola' küszöbéből sem lép ki az ifjú, már Demosthenes, Aristoteles, Virgil' társa kívánna lenni. Ennek az is az oka, melly az előbbeniből foly — hogy az ifuság nem, átaljában pedig igen kevés tudja, 's akarja magát, az az: lelki testi tehetségeit ösmerni; mintha tanulni már többé érdem sem volna, kiki tanítani akar. Legelső ember — az igaz az, a' ki, mit kellessen tenni, 's mit nem, magának 's másnak is tanácsolni képes;

a' ki más' józan javallatinak engedelmes, az második; a' ki pedig sem maga tanácsolni, sem engedelmeskedni nem tud, alacson lelkű 's haszontalan ember *). A' ki tehát első nem lehet, másodiknak lennie is dicsőség még; egyedül ez utolsót éri gyalázat.

Szerénység, barátim, szerénység diszesíti különösen az ifjút, csak hogy, fájdalom, sokan ennek nevét sem szenvedhetik. Ez mérsékli a' fenszárnyalló elmét, hogy erején, 's hatása' körén tul ne esapongjon; ez alkalmasítja a' gyöngébb vállakat terhes dolgok elviselésére, midőn megösmertetvén velök gyöngeségöket a' pálya utról mind addig elvonja, míg elégséges készséget nyernek a' megvívásra. Ez vezérli az író' tollát, hogy gondolatjait jól megválassza, ítéleteit kitisztítsa, szóval: hogy mindég a' maga sphaerájában maradjon; mert a' szerény nem hallatja szavát, míg ahoz szükség's ereje nincsen.

Ha a' virányok' szerzője mint fiatal, tapasztalatlan kezdő a' maga körében maradt volna: dolgozása legalább senkit sem bosszantana. Azért hogy keveset írt, az nem árt; sokszor egy jól elsült darab többet ér egész halom irkafirkánál. Hanem minekutána ő megvetvén a' szerénység' intését, fellengős elméje nagy sa'si szárnyal kovályga: nem csuda, hogy utját eltévesztvén hanyatt homlok bukék a' tévek' csávájába; mert ámbár valaki a' sereghajtó versében egy kis adagát a' szerénységnek fellelé is,

*) Ille quidem ante omnes, per se ipse. quid utile,
quid non

Qui videt, et longe fines prospectat agendi:

Qui bene consultis didicit parere, secundus:

At qui consiliis pollet nihil ipse, nec audit

Svadentes alios, nullus homo vivit ad usus

Hesiod. cap. 31.

ez bé nem balzamozza a' többi sérveit; sőt én azt veszem észre, hogy még ott is gógósi diccs el akar emelkedni felhőnek barna homályába; mivel verseit világba küldvén azon alkalmal tudtára adja egyszer'smind a' béketűrő közönségnek, hogy e' — hernyóette — virányait nem sokára felváltja valami elmésb édesebb 's a' mint hallom nem is akarja sokáig hevertetni író-asztalában a' drága fűszereket. — Valóban nagy (?) szerénység szundikál ezen szavaiban! mintha azt mondaná — de olly homályosan, a' mint csak lehet: — várjatok csak tik röhögő kajánok! ezen vers pötrencezín gyenge elmém' szüleményje, elmés a' tudósnál, kedves a' szeretónél ugyan, de nem sokára — egy évet sem adok annak — elmésb, 's édesebb lefőzetel fogok kedveskedni!

Nem szándékom itten a' költészség szabályait Lukács Lajosnak felhordani, — mire ugyan felette nagy szüksége volna — annyit még is előre kell bocsátanom, hogy: minden elme szüleménynek, — legyen az vers, levél, történetírás, román, vagy akármi egyéb — külső és belső formájának kell lennie. A' belső formáját teszi a' czél, a' fő gondolat, miből ered a' darab, 's melly végre készül. Hogyha ezt a' külső forma mesterség' szabályai szerint ki nem csinositaná, minden elmémívnek vázzát magad előtt láthatnád.

Kémlélődjünk már, mit találunk a' virányokban. Unalmas 's háládatlan dolog mások' hibájit kirakogatni: de legyen! — a' ki dicsőséget akart aratni olly földről, mellyet rossz maggal 's csak gyéren vetett bé, ha megcsalatkozott, magának tulajdonítsa.

Az' első darabnak — „a' hű leány” — ez lenne foglalma: „a' leányka egy sír felett sírán-

kozik, 's nem halja, mint bömből, dúl, fúl zordonúl" — mint a' részeg orosz katona — a' vihar. A' Költő talán, vagy más valaki hívja lakába a' könyhullatót, melly csak közel a' völgyben van; mert úgymond tovább lyánka! vége életednek; — tán csak a' hívó nem volt valami gyilkos? — „itt nem hagylak, hogy elveszél”. Gondolom, bizonyosan ugyan nem tudom, a' leányka így felelt: „sírba vágyik az én bús lelkem, fel ne költsd” — tehát még is alhatott? — „mert nagyon fáj a' szívem, mióta e' sírban nyugszik élted' angyala. Ez után a' leányzó még egyet sóhajt, és szendereg még pediglen örök álmot. Erre szétozlik a' felleg, a' fürgeteg elcsendesedik, és most az ifjú mélyen fohászkodik, 's a' szíve legott beteg lett. Eltemetvén a' lyán' testét a' két sírra könyt hullat, 's a' szíve osztán mindég bús volt.”

Ez ám a' szép evolutio! itt ugyan senki sem mondja meg, ki volt az igazi hű. A' leánynak kellett volna annak lennie, mert a' darabka' czimjén az van, 's a' mellett ő halt meg — a' hűnek pedig úgy illik! — Hát az ifjú, ki a' lyánt elásta, 's a' két sírra könyt hullatott, azután meg' untaftan buval mulatott, az nem volt hű? testvére volt talán a' lyánnak vagy a' leány' élte angyaláé? vagy amannak szeretője, ösmere-se, szomszédja? honnan máskép' a' példátlan részvét, a' tartós szomorúság? — azt tartom, az ifjú leghamarább egy fiatal sírásó volt, a' ki épen egy sírgödörnek munkáját elvégzé — de — hiszen éj vala akkor! — tehát véletlenül oda vetődik, 's a' sír készen lévén a' lyánt bele takarta 's a' t. akárki volt, elég az hozzá, hogy a' Poéta uram rosszul cselekedte, hogy legalább egy pár epithetonban ki nem tevén az ösmere-tség 's a' nagy buslakodás' elégséges okát. — Hát

a' rímek millyenek! milly izetlen, fanyar az egész külseje! nagyon hasonlít a' modulatiója a' kis gyermekek éme' kedves nótájához: czini, czini, czinu bácsi, néked hegedülök. — Ez a' darabcsa bizony csak egy kiszáradt csipkebokor a' virányok' sorában.

„A' Holdnál” írt darabjában valami mély titoknak kell fekünnie, 's olly mélynek, melyet kitalálni épen lehetetlen. A' hold ugyan tudja azt, hogyha a' két szerelmes érzetekbe elmerül, szebb korányba vételendül, illykor Emma könnyet ereszt. De ha az ifjú százszor, meg még annyiszor is kérdezi a' hamist, ez meg nem mondja okát sirámjainak, 's még jobban könnyezik, mindazáltal, jóllehet szíve küszködik, a' legényt — csuda! — még is szereti. Minekutána az ifju' száz kérése sikeretlenült, további kérdését felelji, mivel a' leány' ajkán sohaj röpül-el, 's mellére — melyére — dől erzéssel, egyszer'smind azt is megtudja, hogy a' leány szüvével — szívével — együtt szereti, 's ő nem sejté titkát!! végre azután kitarúl a' titok — hiszen már egyszer megtudta azt? — de mint-hogy az talán felette ritka, és szokatlan valami: most tudja csak, hogy hűtlenül nem zárja szüvére az állandó; quantus splendor! ugyan az, a' mit ez imént mondott. De még sem! mert most csókokat is tűz reá várva — azt nem tudom, miként lehet várva csókolni; igaz! más-kép' a' rím: árva nem kapott volna társat, 's e' szerint még is gondolom jobb lenne várva csókolni. — És most utóljára harmadszor haljátok atyámfiai a' nagy titkot: „nyíl a' jövődőség' sírja, és azt szívünk meg nem bírja. Ha nyomja az átok”. Kérem, a' ki ezt érti, 's az előbbi képzetekhez idomítani tudja, ne sajnálja

nekem megmagyarázni: szíves köszönetemre bizonyosan számolhat.

Hát „a' leány szerelme"! az ám az igazi poétai lelkesedés! hozzáképest Propertius, Tibullus, Blumauer csak árnyképek; tudtommal még senki sem írta le a' szerelmet olly valódi örmény formába, mint ebben van. „Tit'kos érzet emészti a' titkos lényű — micsoda állat ez? — leánynak szívét, andalgni éjelenként — miért nem nappal, mint a' lyánnak illik? — vágya készíti; szemei hevesek, 's multban merengők — talán távolban? — halavány, és magát elkiáltja, — gyönyörű aestetikai szerelem! kitar-salkodhatna illyen lényvel? — eszmél, és — ime — hirtelen megnyílnak a' jövendők, 's e' csudára karjait kitarja. — Már most mondja meg akárki, ha nem formális bolondnak képe van-e itten lefestve, a' ki csak multban, 's jövendőben él, el-elkiáltja magát, 's neki szalad kitárt karokkal a' falnak, 's talán megakarja ölelni; megint vissza ugrik, mintha manók környeznék. Még e' vonások meg nem ösmertetik egészen az eszelőst, tovább rajzolja azt: vár, vár, de kit; — nem de mint a' bolond? — borzad, újra eszmél, el-eltántorg képzetekben; még nyög is, sóhajt, jajgat, 's egyszerre so' várg ez' életbe. A' paroxismusnak még sincs vége! — „Vigyáz, halgat, lát jóni, valakit — mondom, egészen elment az esze" — ő az! ő az! kiáltja, omlanak lábai — mindjárt szörnyűt hal! — ő az, a' kit vágytam birni, — a' kiért ennyi komédiát játszott! — jön az ifjú, 's emeli, hinti csókit, 's zengi: az vagyok, az! — ez a' testesült konyha szerelem, de még annál is kevesebb! 's a' virányok közt csalán. —

A' „busongás"-t ugyan senki sem gyanítaná a' gallopos rímekben, mellyekben iratott, sőt

az egész foglalmában sem, ha e' szavak: bús, kesergve, nyögve, kin, szúm, fullánk, durva halál! jaj — nem volnának közibe szöve. Átaljában azt mondhatni L. Lajos' versköltői készületéről, hogy a' darabkájának minden szépségét a' szorgosan öszvekaparászott fényes szavakban helyezé elég balgatagúl:

Inceptis gravibus — — —

Purpureus, late qui splendeat, unus et alter

Assuitur pannus: — — —

Sed nunc non erat his locus.

A' busongásból is csak sovány kákavirág lett.

Mit mondjak a' „hívtelen”ről? az is olly haszontalan nyíri pipacs, mint a' többi mind. Sem gondolat, sem kifejezés, sem ízlés, sem rend benne. Itten különösen az is jut eszembe, hogy L. Lajos akkor alkalmasint Gyula' szerelmét olvasá, midőn ezt, 's az utánavaló darabot akará koholni; nagyon elárúlja a' haj! hajh! ömledező felkiáltás, valamint a' „boldog pár”ban ezek is: nincs erő, nincsen fegyver, nincs kor. Az nevezetes, hogy nála a' hol verspótlékul egy szótagra van szüksége, hevenyiben elő kell állani hajh-nak; talán módit akart ezzel kezdeni?

„A' boldog pár”t --- bár millyen kedvetlen is ezen, de minthogy magamra vállálám, el is kell végeznem — közelebbre állítom az azt látni akarók elébe: egy ifju nagy elragadtatással de angolként csak röviden — megvalja szerelmét a' leánynak, 's megcsókolván őt elbúcsúzik. Erre hirtelen az ifjura számos vitéz rohan — miért? talán a' leányt mindnyájan szerették? — issza a' föld véröket — ez ám a' boldog pár! — úzik gyorsan a' kezetlen futó ifjút — mint például mikor az utszán egy ebet több szelindek vesz körül 's kergeti; — nem futhat e're a'ra

— sic! — kötözik dőlve — mint a' Rómaiak hajdan ebéd- 's vacsorájoknál — a' midőn kevés, de erős hős vágtat sebesen; most a' konzolász majd végtelen — mi ehez képest a' Lipcsei csata! — még a' rablók' vezére eldől — de honnan jöttek ismét ezek a' rablók? vagy az utóbbi hősökből lettek? — 's a' hősök' fegyvere öldököl; — ismét hősök! — a' rablók futása éktelen — minek ez a' sententia ide? — mikor már így a' csatazaj valamennyire megszűnt, mondá a' hős, hanem azt csak L. Lajos maga tudja, mellyik a' sok hős közzül — „kelj fel, ott a' lány irtóztva elfordúl” — holott az előtt, úgy tartom, egész hidegséggel nézé, mint itta véröket a' föld, 's mint öldöklött a' fegyver. — „Az ifju el-elhull, a' lány is remegve földre dől”, — talán szép gyöp volt ott? — így folytatja tovább is a' habarékot a' réja-mester: az ember a' világért sem találná ki, mit akar, 's még eddig híre sincs a' boldogságnak. De csalatkozom! — a' mint így ezek a' hősök vérrel festve széjjel hevernek a' földön: hirtelen álméklodik a' boldog — hic est vis rei! — társaság. Mi légyen azonban az egész dolognak kimenetele, azt én valóban nem tudom, commentator sem akarok illy mívben lenni. Elég az hozzá: „Élik a' létnek korát kedvesen, hálájok menybe repül édesen; áldván Isten szent végzésedet:” a' mint öszveszilálva találtam, úgy hagyom e' darabot, melly a' többi álvirányok közt csupán csak egy elfonnyadt cactus flagelliformis.

'S ime! monstrum horrendum, ezen irkafirkáló, kinek mind a' 18 darabcsájában egy igazi költői gondolatot, vagy elhelyezést nem találhatni, még — a' mint veszem észre szurkáló verseket — Epigrammáknak nem mondhatni — bátorkodik irni, Szeretném tudni, micsoda „ne-

felejts"ről beszél L. Lajos, 's olvasta vagy csak látta-e azt a' könyvet, mellyről azt állítja, hogy sír, ri; mert tárgya nefelejtsre kevés. Mi szörnyű vakmerőség ez! tehát ez az előkészület a' tudományosságra, ez az első remekelés az írásban, hogy akár láttuk, akár nem a' könyvet, csak neki! írjunk róla egy gúnyverset; mindjárt ott leszünk, a' hol a' híres „mondolat” írja — a' parnasz' legtágasb csárdájában! hogy L. Lajos azon nefelejtset, melly Kassán jött ki, nem látta 's csak híriben hallott valamit róla; megczáfolhatlan bizonyosága annak, hogy az ő virányai ha nem hamarabb, valóban nem később kerültek a' sajtó alá, mint a' nefelejts, és ennek nyomtatása 's egész kikészítése ötven-szer több üdőt kívána, mint az ő piczinke 30 lapja. Mikép ítéltetett tehát okosan olly tárgyról, mellyről képzelet sem lehetett? azt gondolá, hogy tudósága előtt azonnal süveget vesz a' Pesti varga inas, mihelyt a' még csak kijövendő könyvet becsmérteni 's olcsárolni tudja. De hijába! a' tudósnak — úgy-e? — mint titkos lényü valónak léleken kell tudnia előre minden új munkának böcsét, 's tartalmát! az ő szájából nem illik hallani: „ezt vagy amazt nem tudom” — úgy-é?! gondolja magában.

*Occupet extremum scabies! mihi turpe relinqui est,
Et quod non didici, sane nescire fateri!*

De még ez mind nem elég: a' tizenhatszadik lapon kikél egész dictatori hanggal valami magyar író ellen. Ez még nagyobb vakmerőség, 's elbizottság! még alig üti-ki gombaként korhanyból a' fejét, már tanitgatni 's praescribálni akar! azt gondolja hogy a' virányjaiban valami ujjat alkotott, a' nemzeti nyelvünk' voltát oly jól üsmeri, mint Verseghy, Révay, Vi-

rág, 's dicsérve magasztalandja törpe munkáját az utókor?! — nincs utálatosb, mint ha az öreg nagyatyus falovon ugrál, onokája pedig karszékben leheveredve dohányozna; épen úgy mintha a' nyúl vadászra lőne, 's a' gazdagnak koldus nyujtana alamizsnát: hasonlólag itt is, kinek még igen sokat tanulnia kellene, másokat akar oktatni. Lehet-é ennél nagyobb fonákság? — ha L. Lajos az efféle ízetlen, 's illetlen gáncsoskodásoknak békét hagyott volna: valamivel más színben feltűnhete vala kis munkája, 's gyér tudományját a' kor tapasztalatlansága kimenthethetné, a' mit most a' gúny' kívánsága egészen elnyoma.

Vegyünk még szemlélőre a' sok roszból egy darabot! legyen az a' „végczél”. Ennek a' czímjéből is, megvallom sokat várhatna az olvasó: de mikor végig nézte, akkor bánja meg az üdőt, mellyet olvasására fordított. Végczél' foglalma ez lenne: víg táncz van a' palotában, de a' menyasszony sír. A' férje szorítja kezeit, 's eget képzél rózsás jövendőjében; magán kívül ragadtatva félre áll —! — 's égő szemmel nézgeli kedvese' lépteit. Ez eltűnik — gondolom — előlle, 's a' férj valami rémületest sejtven felhevül; sikoltás hatja fülét (millyen csudásan készitődik a' végczél!) sebesen szalad mint felháborodott, 's útjában mindent szét-dúl. Oda ér, nagy meresztett szemekkel nézi — azt tartom, a' menyasszonyt — haragszik, 's majd megfúl tüzeben, látván hölgyét földön elterülve, 's mellette kedvesét — gyönyörű helyzet! — erre a' férj lábáról hull, 's meghal! Illyen halált még sehol sem olvastam! hanem itt még nem láthatni a' végczél: keressük tehát tovább! „eszmél a' hölgy ájultából kedveltével, nem lévén kitől tartánának, rohanva dőlnek egymásra — milly

pompás kifejezet! — 's keblökkel felélesztik szunnyadt szerelmöket; — lehet-e már ennél valami rutabb? — erre ismét felvidül az előbbi szomorúság, 's halotti testén a' dühödt férjnek — tán ebdüh érte? — régi hív szeretők vég-czélrt érnek. Imhol van a' végczél, 's micsodás morállal a' mi több! — ez a' virány is csak bűdöske. Nem hiszem, hogy Lukács ezt a' darabot hagymázban nem írta. Ollyan hagymázos a' következő darab is „boldog, 's boldogtalan”, szóval: mind a' harmincz lapocska. Nekem is hasonló monorban akad tollam alá néhány pisze-vers L. Lajoshoz:

Írsz, verselsz, 's tollad' gyors voltát Jutka csudálja;
Hajh! de mit ér munkád? — „csak legyen, annyi elég”.

Item:

Úgy jársz verseiddel, mint egyszeri béka, akarván
Nagyra fuvódnai utóbb száz darabokra repedsz.

Ha mind azt, a' mit eddig tanításkép' előhordtam, fontolóra véendi a' virányok' alkotója — ne hogy egyet többször említsek — zárszó nélkül is megfogja ösmerni czélzásomat, miért ezt a' kellemetlen széttagolást tevén, 's ezentúl ha valamit írni akar, jobban fogja megvizsgálni mind a' tárgyat, mind önnön erejét. Még az jó, hogy az illyes munkácskák idegenek' kezébe nem akadnak; mit ítélnének majd azok költészségünkről? — hogy a' munkája minden csekélysége mellett még is tekintetbe vevődött, abból ne képzeljen magának L. Lajos valami nagyot; az által egyedül tudtára kivántam adni; hogy üdóvel az efféle borzkapatásokat agya' üregében hagyja, ne terhelje véle az olvasó közönséget, melly úgy is hasonló sületlenségek által már számtalanszor úgy rászédetett, hogy jelenben a' jó munka is gyanus előtte.

Soha sem drága a' jó tanács

— --- aetas prima — —

Ut educetur mentis alienae indiget. Aeschyl.

Írhat verseket vagy egyebet, minekutána elég-séges tudományja 's ügyessége lessz ahoz, hanem vígyázzon minden szavára. Mind a' hajdan; mind a' jelenkor' remekírójit előbb figyelmesen olvassa, 's tanulja-meg; a' mit dolgozik olykor-olykor, azt tegye-el szeme elől, 's miután már az eltett tárgyat elfelejtette, vegye elő: bizonyos lehet, hogy dolgozása a' mit az üdön veszit — mivel egypár évvel későbben, vagy soha sem pillantja meg a' világot — azt a' böcsén 's érdemén tizszeresen vissza nyerendi. —

Vigasztalás a' változóságból.

Merre nézel nincsen egyéb

Hiú változóságnál,

'S épen ez az miből reánk

Legtöbb vigasztalás száll;

Ha e' pár szót gondoljuk:

Nem lessz az így mindég,

Minden csak azért támad,

Hogy ismét elmuljék.

Haragszik rám a' szeretóm,

'S okát nem tudom, mért?

Talán csak hogy gerjedelmünk

Még fiatal, meg nem ért;

Ilykor csak azt gondolom:

Nem lessz az így mindég

A' haragos szeretóm

Tovább megbékél még.

Jól megy' dolgom! a' reggelim,

Ebédem, 's vacsorám dús

Van borom, pénzem is elég,

Egy perczem se' komor-bús;

De még is azt gondolom :
 Nem lesz az így mindég,
 A' mi mostan felvidit,
 Holnap bút szülhet még.

Van Barátom kettő 's három
 Barátném is van ennyi,
 Vélők mulatván helyzetem'
 Kivel tudnám cserélni?

Azonban azt gondolom :
 Nem lesz az így mindég!
 Most körülvesz sok hú kar
 De tán mind elhagy még.

Nincsen húség már e' földön!

Ez úgy epeszt engemet
 Szomorúság, gond és bánat
 Hogy majd korán eltemet;

De hamar azt gondolom :
 Nem lesz az így mindég,
 A' mi most bánt, emészt 's fáj
 Üdvömmé válhat még.

Ha nincs pénzem vagy jó borom :

Rózsakedvem béborúl,
 Nincsen nyugtom és a' napom
 Lassan mulik 's komorul ;

Olykor csak azt gondolom :
 Mem lesz az így mindég!
 Hogy most üres a' zsebem,
 Majt teli lehet még.

Nincsen nékem feleségem,
 Hajh! szomorú állapot!

Nincsen, ki megvigasztaljon,
 Ha szívem sebet kapott;

Azonban azt gondolom :
 Nem lesz az így mindég,
 Válhat még vagy egy lyánból
 Számomra feleség.

Mátkám szép, de begyeskedő

Mást is édesen csókol,

Azon örül, ha az egész

Ifjuság neki hódol;

Én tüstént azt gondolom:

Nem leszek az így mindég!

A' szépsége elmúlik;

'S megbánja ő ezt még.

Vig musika zeng fülemben

Tánczra indul a' lábom,

És bizalmas éj' csöndében

Szépemnél mint gyúl agyom!

De még is azt gondolom:

Nem leszek az így mindég

Lábom 's agyom nem gyullad

'S vérem leszek, mint a' jég.

Életemnek zordon tele

Ha majd járni készült hottal,

Vállam görnyed, hajam lehűl;

Még is az megvigasztal,

Hogy folyvást azt gondolom:

Nem leszek az így mindég,

Ha földporom lerázom,

Béfogad majd az ég.

Igy — kit sors' kegyelme emel,

Vagy haragja alá-sujt,

Mind jó, mind rossz állapotban

E' tanács nyugalmat nyújt;

Gondolja kiki velem:

Nem leszek az így mindég!

Bizonyosan keblében

Lakánd szent békesség.

Mindszentý Dániel.

B) Külföldi Literatura.

A' hinduk' drámai Literaturája.

((Folytatás.))

A' negyedik felvonásban Szerwillaka az elrabolt drágaságot kedvesének viszi, ki azt azonnal asszonyáénak ösmeri, 's midőn Szerwillaka megvalja, hogy Csarudatta az, kitől a' drágaságot elrabolta, ájulva össze rogy.

„Madanika!” felkiált nem tudván ezen szenvedélyes aggodalomnak okát Szerwillaka,

Madanika eszmélj, mi ére gyermekem?
 Feloldva tagjai, pillantása rém:
 'S hát így szeretsz te? olly irtózatos
 A' gondolat, hogy sorsomat megoszod?

Mad. Távozzál nyomorú — még is maradj, —
 félek kérdést tenni hozzá. — Senki sem
 öletett vagy sértetett meg a' házban?

Szerw. Kímélem azt, ki alszik vagy remeg
 'S így sértelen maradtak mindenek.

Mad. Valóban?

Szerw. Bizonyosan.

Mad. Már az szerencse.

Szerw. (féltékeny indulatossággal)

Nagy részt veszsz, mint látszik, a' dologban.

Csak a' szerelm volt, melly becsületes

Nemből szakadtat ilyen tette birt.

A' szenvedélytől hajtva áldozám

Hű szívet 's tiszta életet neked

'S most ez jutalmam — meggyalázva lenni

És látni téged, másnak ágyasát.

Az ifjúságnak ékes, büszke fája

Hiába termi a' legszebb gyümölcsöt,

Ledér madárnak martaléka lesz.

Erőt, vagyont és mindent a' mi jó,
 A' szenvedély' vad lángja megemészt.
 Bolond, ki sorsnak 's asszonynak hiszen,
 Mint a' kigyó, sikamlós mindenik
 'S rég nő-szokás gyötörni hú szívet.
 Oh ne szeress, ha el nem ment eszed!
 Halld a' tanácsot mellyet ad a' bölcs:
 Nem érdemes hitelre nő soha,
 Mert sírni tud 's nevetni, mint akar,
 Kicsalni a' bizalmat férfitől
 'S megvonni a' magáét álnokúl.
 Azért kerüld a' csapodár' kecsét,
 Melly mint virág a' sírnak mezején
 Halálosan virít. Olly állhatatlan
 A' tenger' árja nem, nem olly muló,
 Mint női láng, az estnek hajnala.
 Meggazdagulni czéljok 's kit kiszíttak,
 Javaiból megraboltak, elvetik,
 Mint a' kisajtott festék hólyagot.
 Nagyon rövid, villámnak fényeként,
 A' nő' szerelme. Egynek látszik élni
 Egészen, a' ki másért gerjedez,
 'S gyengén ölelve tartja kedvesét,
 Azonban a' vetélytársért sohajt.
 De ki kérje, a' mit természet nem ad?
 Bércz' homlokán a' lótusz nem virít,
 Az árpa magja rissá nem fajul,
 'S asszony kebelben nem tanyáz erény.
 Bolond, ki voltam, hogy kíméltem őt!
 'S még nem haladt el — Csarudatta meghal.
 (menni akar)

M a d. (tartóztatva) Te most alkalmas mennyiségű bohóságot összecsevegtél 's ész és ok nélkül haragszol.

S z e' w. Hogyan ok nélkül?

M a d. E' drágaság valósággal Vasantasenáé.

S z e' r w. Bizonyosan?

M a d. És Csarudattának adta gondviselés végett
S z e r w. Mi célra?

M a d. Megmondom. (súg)

S z e r w. Oh szégyen, oh gyalázat! e' kezek
 A' frígyes ágnak, melly árnyékoza,
 Leszaggaták legszebbik levelét.

Vasantasenától, kinek a' drágaságot vissza adja,
 megnyeri Madanikát, 's már épen vinni akarja
 midőn a' szín mögött zaj támad. Egy közhírlő-
 nek (kikiáltónak) szava hallatik:

„Ki hallja! ki hallja! a' fejdelem rendeli!
 A' jóslat' hírének következésében, hogy egy te-
 hén pásztor' fia, Arjaka, fog a' királyszékre jut-
 ni, Palaka Urunk célirányosnak találta őt el-
 fogatni 's szoros őrizetben tartani. Azért is kiki
 honn maradjon 's minden félelem nélkül legyen”.

S z e r w. Mi ez? kedves barátomat, Arjakát a'
 Király elzáratta 's nekem még asszonyra
 van gondom?

Kettő van a' világon, férfinak
 Legfőbb dolog: barátja 's kedvese;
 De szép alaknál a' barát becsesb,
 Azért el! el! szabaddá tenni őt.

M a d. Csak egy pillantatig mulass kedves uram,
 adj által előbb tisztos ösmerősöknek, azután
 hagyj el, ha meg kell lennie.

S z e r w. Hallod-e te (egy szolgálóhoz) tudod Reb-
 hila' lakását, a' muzsikusok' (zenészek')
 fejéét?

S z o l g a. Tudom, uram.

S z e r w. Oda vidd nőmet.

S z o l g a. Mint parancsolod.

M a d. Én engedek. Ha szeretsz, ne hirtelenkedjél.

S z e r w. Most el! kihíni Arja' társait,!

Rokonit, szövetségzettit 's mind, kiken
 Véltek szerint méltatlanság esett.

Megmentjük őt, mint egykor Udajána *)

Megmentett volt hú szolgája által.

Fogsága méltatlan 's leghitlenebb
'S a' legczudarb erőszak' műve volt.

- De majd kivesszük körmeik közül,
Mint Rahu' **) torkából a' hold kivétetett.

Csarudatta, hogy Vasantasénának a' szekrényké^t megtérítse, egy drága nyakkötőt, felesége' aján^r dékát, küld neki, azt színelvén, hogy a' rá bízott drágaságot játékban vesztesse el. Vasantaséna már ismét birtokában a' szekrénynek, Csarudatta ezen nemes eltagadása által annyira megindul, hogy a' nyakkötő' ára' megtudásának ürügye alatt záporban és fergetegben hozzá siet

*) Vacsa, Sahasranikának a' Kazambi királynak fia, kit Udajanának is neveztek Udaja hércztől, a' hol neveltetett. Fölserdülvén Udsajin' királyától, Csandasená^{tól} fogságba vettetett, de onnan Jagandharajána szolgája által megszabadult 's egyszer'smind elragadta Wasanadattát, ellensége' leányát,

**) Rahu, amaz a' hold'ösvényén felbukó csomó, melly a' hindu mythologia szerint sárkány fejnek személyesítve a' holdat elakarja nyelni 's ez által a' holdszünetedést okozza. A' Mahabharat szerint egy volt azon Asurok, vagy Óriások közül, kik az istenekkel az Oceánt keverték, hogy belőle Amrit-ot, a' halhatlanság vaját, kinyerhessék. Az óriások már hatalmokban ejtették a' drága italt, mellyet az istenek egyedül magoknak akartak tartani, midőn Visnu egy szép nő (Mohini) alakját vevé fel 's ezen általöltözésnek bájai által arra bírta az óriásokat, hogy a' kiosztást reá bíznák. Ez két külön sorba ülteté az isteneket 's óriásokat egy más'ellenében 's az osztogatást amazoknál kezdé. Egyedül Rahu hagyá el bizodalmatlanul a' neki rendelt helyet, 's a' nap, és hold közé tolokodott, kik azonban őt, midőn már épen egy cseppét ízelték a' halhatlanító italnak, elárulák; Mohini elütötte fejét, melly az égre fölrepült, 's ott az amrit édelésé által halhatatlanulán, elolthatatlan gyűlöséggel öldözi a' holdat,

Egy biztos szolgáljával, a' ki követi, a' zivatar
közelgetéséről beszélgetyén vége felé ezeket
mondja:

V a b a n. A' csillagok, mint jónak emléke
A' rossz' eszében, mind lehúnytanak.

— — — — —
Oh szégyen, felhő! hogy rémíteni vágysz
Dörgésed által és vizes nyiladdal
Megtartóztatni hívéhez menőt.

Nem szegtem, Indra, eskümet soha,
Hogy szemre hányást dörgj le {mérgesen,
Roszúl teszesz, hogy gátlod útamát;
Húzd fellegid', kímélve huzzad össze,
Ha valaha szerelmet érzel 's fölvevéd
Ahalja-ért *) férjének termetét.

De rajta! dulj és onts le vízözönt
És górd le a' száz rétü mennykövet,
Nem gátlod a' hú lányt, ki rettegését
Majd elfelejti híve' karja közt.

Felhő ha zúg, ám az természete,
És a' mi férfi, mindig vad vala;
De mint felejtéd, villám, **) hölgy te is,
A' nő kebelnek aggodalmait?

Hogy az összejövetel más fordulatot nyer,
mint maga Csarudatta, az óvakodó Maitreja által
kedvese' kapzsisága felől megintye, reménylé,
alig kell említeni.

*) Indra, a' menny' istene, hiába lügyekezett az erényes
Ahalja' szerelmét megnyerni, míg mint Jupiter Alk-
menénél, Gautama férjének távollétében, csalárdul
annak alakját föl nem vette.

**) A felhő az indus mythológiában is, valamint a' nyelv-
ben, férfi, a' villám nő nemű, melly a' magyarban
csak így jelentethetik.

Ordíts le felhő, ordíts hangosabban, kiált
fel Csarudatta Vasantasenát ölében tartván a'
zivatarhoz :

Dal most nekem zúgásod, általad
Szerelmem édes üdvösséget ért,
És új reménynyel áradoz szívem.
Maitr. (a' felhőhöz) Te utálatos, te förtelmes
lator, te semmire kellő! Igy megkellett vil-
lámoddal kisasszonyunkat ijeszteni?
Csar. Ne szidjad őt; mert szálljon bár alább
A' zápor és szikrázza száz fokú
Lángját a' villám, frígyesim valának
És hozzám kedvezők; mert meghozák,
Kit rég óhajték, a' kedvest nekem.
Oh boldog, a' ki biztos hajlékában
Nyájas karok közt tartja kedvesét,
Át fogva szép testét a' reszketőnek.
Nézd, kedves, Indra' íve mint feszül,
Mint a' csak bajjal terjedő karok.
Lángnyelvet ölt az égnek szája ki,
És fellegáll mélyen lóg alá.
Jer, édes, minden nyúgalomra int :
A' cseppek zöngelemmel hullanak
A' pálmalombra 's a' kavicsfenékre
'S az érbe átömölve, csengenek
Az ének' és a' lant' öszhangjaként.

Az ötödik Felvonás, melly a' szeretők' egyes ül-
tével végződik, úgy tekintethetik, mint a' da-
rab első fele. Az erényes Csarudatta, kit eleinte
az inség' legkeserűbb érzeteibe merülve talál-
tunk, nemes állandóságáért a' legnagyobb bol-
dagsággal jutalmaztatik. De bizonytalan a' bir-
tok és rövid létet ígér annak éleménye. Vasant-
aséna egy gyűlölt Fajtalan által üldöztetik, ki
Vasantaséna előbbi életmódja által unszolatai'
folytatására feligazolva, rokonságában az ural-

kodó fejedelemmel mindenféle nyomorgatásra oltalmat lel. De maga a' kormány, mellynek árnyában elvetemültségét rejti, bizonytalan alapon áll 's fenn álta vagy bukása egyfelől a' bűn' álltát vagy esetét, más felől az erény' veszélyét vagy diadalmát határozza el. 'S ezen elhatározás tartalma a' dráma második felének.

(Folytatása következik.)

III.

K ü l ö n b f é l é k.

1.

F e l e l e t.

Azon Könyv-vi'sgálatra, mellyet TT. Luczenbacher János Ügyvéd Ur a' Magyar Törvény-Tár című Könyvre, vagyis Verbőczynek általam Magyarra fordított, 's némelly jegyzésekkel megvilágosított Munkámra e' folyó 1831diki Tudományos Gyűjtemény VIII. és IX. Höteteiben közre bocsájtott.

Nincs idóm, de kedvem sincs penna harcza egyedni, tudván azt, hogy más hasznosabb dologgal többet használok Hazámnak, egyedül mivel a' T. Vi'sgálónak, — kit még eddig csak némelly jeles tudós értekezéséről, nem pedig egyszer'smind becses személyében is nagyon szerencsém esmérni — azon vi'gsálatjában némelly szór-szál hasogató, 's a' világos dolgot is homályba borítani kívánó szándékát vettem észre, ne hogy valaki az abba foglaltakat könnyeden elhidje, szükségesnek láttam egy két szóval arra felelni, mellyhez képest

A' T. vi'sgálónak azon állítását : hogy Verbőczy munkájának előttem kiadott régibb Magyar fordításai sokba előtte állanak azon csekély munkámnak, mellyet én több rendbeli foglalatosságaim között is a' mult 1830.

esztendőben a' Nemes Hazában közre bocsájtottam, reméllem nem szükség megczáfolni; mert p. o. a' ki csak az 1779diki Po'sonban, és Kassán kiadott fordítást is megtekinti, azonnal által fogja látni, hogy a' T. vizsgálónak azon kitétele nem egyéb szembetűnő rágalmazásnál annyival inkább, mivel a' régibb fordításokban Verböczy Törvény-könyvét olyaténképen megvilágosítani, tudtomra még senki sem igyekezett.

Mondja továbbá a' T. vizsgáló hogy én azon kétezer egynehány hibákat, mellyeket megboldogult Kovachich 1816ban kijött *Lectiones Variantes etc.* című könyvében felvilágosított, helyre nem hoztam, holott pedig mennyi hiba került el még a' szorgalmatos Kovachich figyelmét? — erre a' T. vizsgálónak azt felelem: igen is megemérem azon gondatlanságomat, hogy azon hibáknak tetemesebb részét legalább jegyzéseimben nem érintettem; de azt kérdem most már a' T. vizsgálótól, melly hibák okoztak nagyobb hátramaradást hazánkban, azok-é mellyeket boldogult Kovachich elég későn felfedezett; vagy pedig azon hibáink, hogy t. i. Verböczy Törvény-könyvét, 's régibb Törvényeinket, régiségek, 's érthetetlenségek miatt a' Magyar ifiúság tökéletesen soha sem értette, 's a' miatt magának a' Törvény-Tudományba elegendő, 's alapon tapasztaltságot soha sem szerezhetett? azon hibák pedig, mellyeket a' T. vizsgáló még megboldogult Kovachich után is azon tisztán olvasható első kiadásból ne talán észrevett volna, úgy hiszem Constitutional Törvényeinkre nézve leginkább csak a' pontozások helyét pótolhatják ki annál is inkább: mivel még azon hibáknak nagyobb része is, mellyeket Kovachich észrevett, nem is olly valóságos, és tetemes hibák, hogy csak figyelmet érdemelnének is; sőt inkább azon első kiadásban olyan hibák is találtaknak, a' miket a' későbbi kiadásokban természetesen jobbitani kellett; a' mi több némelley csekélységekbeu maga Kovachich is hibázott. Melly állításomról hogy a' T. Olvasó annál inkább meggyőződjék, szükségesnek láttam néhány példákat itten felhozni: p. o. az első kiadásban a' Prolog. 2dik titt. a' adik sorban találattik; „Sicut i rectum” a' későbbi kiadásokban lévő „Sicut rectum” helyett. Ugyan ottan az első kiadásban „diffinitur” szó vagyon a' definitur helyett. Továbbá az I. Rész 1so címjében az első kiadásban hibásan találattak ezek; „aliorum que negotiorum movendarum, et suscitandarum” a' későbbi Kiadásokban lévő „m g:

vendorum, et suscitandorum" helyet 's a' t. Ezen egynehány példákat tehát csak azért kívántam itten felhozni, hogy a' T. vizsgáló által kikiáltott kétezer nehány hibákat a' T. Olvasó olly fontosoknak lenni ne gondolja, hogy azért az egész munkát hibákkal tellyesnek lenni ítélje, melly tévedés az e'féle vizsgálát után könnyen megtörténhetik. De különben reméllem, szívesebben is vette volna a' Haza, ha a' T. vizsgáló ezen vizsgálátjában, azon hibákat, mellyeket tulajdon vas szorgalma után is észre vett, a' Nemes Hazával közölte volna, mint azt, hogy a' temérdek hibáknak kikiáltása mellett, mélyen elhalgatott. Én minden esetre azt tartom, hogy azon Könyv, mellyet a' Haza' Attyai, 's Birái a' zöld asztalon magok előtt a' végett tartanak, hogy a' szerént ítéljenek, kivált a' Verböczy' idejétől fogva hozott Törvényeinkre nézve, nem épen olly tetemes hibákkal vagon halmozva, mint azt a' T. vizsgáló ki kiáltotta. Mert azon egynehány hibák, mellyeket a' T. vizsgáló felhoz, mint p. o. az, hogy a' későbbi Deák kiadásokban Verböczy előszavának ezen szavai: „*totae ad genus humanum regendum gubernandum, defendendum excogitatae*” kimaradtanak; vagy hogy a' későbbi kiadásokban „*minori lege*” vagon a' „*meliori lege*” helyett, minthogy azok a' Törvény lelkét nem érdeklik, nem elegendő okok arra, hogy a' T. vizsgáló a' kérdésbe lévő fordításról már jó előre illy megvetőleg szóljon: „Azonban mivel nem száudékom a' fordításnak minden hibáit kiszemelni, 's egyenként felhozni” 's a' t. Az e'féle kitételek több számtalan hibákra mutatnak, 's ilyen szép dicséreteket minden a' ki csak írni tud, a' legbecsületesebb munkára is reá ruházhat.

Továbbá mondja a' T. vizsgáló, hogy a' kérdése fordításomban a' * alatt való jegyzésemben, nékem nem lehetett ugy szóllanom a' Consuetudó értelméről mint ez ideig egészen esméretlen tárgyról, mivel ugymond TT. Horvát István Úr először esmértette meg azzal Diplomatikai előadásaiban tanítványait. Mellyre azt felelem: igen is elhiszem, és tudom is, hogy azon általam igen tisztelt Hazánkfia, a' kinek tudománya, előmenetelemben legtöbbet köszönhetek, még elébb esmérté ezen tárgyat, mint arról én csak gondolkodhattam volna is, de mind a' mellett azt kérdem a' T. vizsgálótól: tudva vagyou-e az közönségesen az egész Haza előtt a'

mit csak egy két ember tud; 's a' miről tudtomra még eddig írásba senki sem értekezett? a' vagy tudja-é a' T. vizsgáló mind azt a' mit én tudok, 's a' miről én másokkal már értekeztem is, de a' mit azonban írásba még eddig ki nem adtam?

Igyekszik továbbá a' T. vizsgáló homályba borítani a' *Consuetudo* magyarázatában előadott többféle állításomat, e' pedig:

Iör Azon állításomat támadja meg, melly szerint azt állítottam, hogy t. i. a' Lacedaemonbeliek Törvényeiket nem írták, az Athenebeliek pedig írták, a' honnét származtak a' *Jus scriptum*, és *Non scriptum* nevezetek, 's erre nézve mindenekelőtt az általam felhozott Schambogen Római Törvény-Könyv Írónak hitelét icszegeti, felhozván azon Írónak más helyen előadott ezen szavait: „*vel ut Vultejait: dicitur scriptum (Jus) id est praescriptum, vel sancitum*”. Továbbá Plutarchusnak ezen szavait adja elő: „*Leges non rededit in scripta Lycurgus, sed una est haec ex rhetris quas vocant*” mellyből, 's más előadott jegyzéseiből azt a' következtetést huzza ki, hogy a' Lycurgus Törvényei nem is nevezettek *νομος*-nak vagyis Törvényeknek, hanem *Rhetra*-nak az az *decisumok*nak. — Ezekre a' T. vizsgálónak azt viszánódom: Schambogen nem csak azt mondja, a' mit a' T. vizsgáló homályosítást' kedvéért vizsgálójába kijegyzett, és a' mellyre én a' T. Olvasót könyvemben nem is útasítottam, hanem a' 63. lapon az általam említett, de szószerént elő nem adott ezen szavakat is: „*Ratio datur, vel potius Congruentia, quare Jus Romanum in Scriptum, et non Scriptum divisum sit, sumpit ab institutis duarum Civitatum, Lacedaemonii enim Leges memoriae mandabant, Athenienses vero scribebant, ut in jocum iis vertetur, quod magis scribendis, quam observandis Legibus animum intenderent*”. De ha ezen Római Törvény-Tudónak, kinelt munkája számtalanszor újra nyomtattatott, nem hisz a' T. vizsgáló útasítom a' T. vizsgálót még egy régibb Törvény-Könyvre is, mellynek czimje ez: „*Jacobi Cuiacii Juris Consulti Opera, quae de Jure fecit, et edidit etc. Francofurti 1595.*” a' holott a' 4dik lapon a' többi közt ezek mondatnak: „*Et non ineleganter in duas Species Jus Civile distributum*

esse videtur; nam origo ejus ab institutis duarum Civitatum Athenarum scilicet et Lacedaemonum fluxisse videtur. In his enim Civitatibus ita agisolutum erat, ut Lacedaemonii quidem magis ea, quae pro Legibus observarent, memoriae mandarent, Athenienses vero ea, quae in legibus scripta Comprehendissent, Custodirent. A' mi több már Justinianus is a' Jus scriptum, és Non scriptum nevezeteket a' fellebbi környüállásoktól származtatta. Egyéberánt Plutarchusnak fentebb előadott szavai ezen állításonat koránt sem czáfolják meg, sőt inkább azt igazolják; mivel azon sorokból is nyilván az tetszik ki, hogy a' Lycurgus Törvényei csak ugyan nem voltak írott törvények; azon észre vétel pedig hogy azok Rhetrának, és nem *Νομος*-nak nevezettek, nem egyéb kötelőszködésnél, 's a' dolgot legkisebbé sem erőtlentí. — Továbbá

A' 2dik homályos, 's világos gáncoskodást mutató észrevétele után mintegy megvetőleg azt mondja a' T. vi'sgáló, hogy arra nem volt szükség senkit emlékeztetni, hogy Verbőczy a' Consuetudo fejtegetésében gyakran létováz, midőn úgymond: azt már Kovachich is megjegyzette. — De ha megolvassa akármelley részre hajthatatlan Olvasó Kovachichnak azon felhozott sorait, azonnal általfogja látni, hogy ő a' dolgot valóban maga sem értette, mivel ő a' Scriptae Leges-t őszve zavarta a' Jus scriptum értelmével. — De különben úgy látszik mintha a' T. vi'sgáló Kovachichnak a' Consuetudoról tett azon észrevételéből, valamint Verbőczynek is azon szavaiból, hogy tudniillik Verbőczy azon munkáját a' Királyi Decretumokból költsönözze, azt a' következtetést kívánná kivonni, mintha a' Királyi Decretumok nálunk Consuetudonak nem is nevezettek volna, vagyis hogy azok nem is tartoznának a' Jus Consuetudinarium közé, melly ha a' képen volna, — mint-hogy az észrevételből világosan nem tetszik ki, mit akar a' T. vi'sgáló mondani, — azon esetre útasítom a' T. vi'sgálót egyedül a' II. R. 6dik czímjének bővebb megvi'sgálására.

3or Tagadja a' T. vi'sgáló azt, hogy Hazánkban a' Római Törvény keletben lett volna, és e' részben kiváltképen Sz. István Király Törvényeire idéz (S. Steph. L. I. C. 8. L. II. C. 12 et 15.) de a' mellyekből semmi egyesvi'sgáló ellenkezőt nem mutathat. Mert jól lehet

már Sz. István Király' idejében is voltak a' magyaroknak tulajdon Honyi, vagyis szokás törvényeik, mindazáltal azon környüállás ki nem zárja azért a' Római Törvény' keletét. Igaz ugyan hogy Sz. István Király H. T. K. Előbeszédjének ezen szavai: „Antiquos et Modernos imitantes Augustos”; valamint szinte a' Törvényei közé beszótt, font Egyházi, 's Római Törvényekből, az tetszik ki, hogy Sz. István a' Római Imperatorok példáját követni akarván, Nemzetének szinte Systematicus írott Törvény-Könyvet akart volna adni, de hogy arra reá nem méhetett, azt azon Királynak csekély Törvényei eléggé bizonyítják. Valamint az is igaz továbbá, hogy a' szabad Magyar nemzet a' mennyire csak lehetett, kerülte az idegen törvényeknek bevételeét, mindazáltal még sem kerülhette azt ki, hogy a' Római Törvény egy általjában hazánkból kirekesztessék. Ezt bizonyítják sok idegenekből álló Királyi, 's más városoknak maig is sokban fenn álló Rendszabásai, 's a' Római Törvény szerint való elrendeltetései. Ezt bizonyítják Törvényeink között a' Gyámságról, a' gyermekeknek különféle korokról, az Elzálogosításról, a' Testamentomról, az Advocatusokról, 's Procuratorokról, a' Scultetiákról, az Atya, 's fiú között való osztályról szólló Törvényes Tárgyak, mellyekről Verböczy idejég Törvényeink között vagy igen csekély, vagy éppen semmi emlékezet sincsen. De különben kár is a' T. vizsgálónak azon erőltetve akadozni, 's azt homályba borítani kívánni, a' mit, nem csak azon országos emíberék, kikre a' Quadripartitumnak szerkeztetése bízott, hanem maga Verböczy is könyvének több részében világosan bizonyítanak.

Mer Sehol sem mondtam én azt jegyzéseimben, hogy a' Jus Scriptum, Non scriptum, és Consuetudo Verböczy szerént külön külön értelmű nevezetek lennének, hanem azt mondtam, hogy a' Jus scriptum nevezet alatt a' közép századokban, 's nevezetesen nálunk egész Verböczyi idejég a' Római Törvény, a' Non scriptum, és Consuetudo nevezetek alatt pedig a' Honyi-Törvények értetődtek.

Sör A'T. vizsgálónak azon állításában, hogy a' közép századokban a' Jus scriptum nevezet alatt nem csak a' Római, hanem az Egyházi Törvények is értetődtek, igen is megegyezem, sőt okát is adom annak hogy miért? Azért tudniillik; mert a' Római-Törvények az Egyházi Törvényekkel a' Római Pápnak a' Római Imperato-

fókkal való nagy egyetértések miatt nagy öszveköttetésben állottak. Mert azt tudták a' Pápák, hogy a' Rómái Törvények között semmi ollyas nem találtatik, a' mi az Egyházi Törvényekkel ellenkezne; de azt nem mind tudták, minő Szokás-Törvények hozatnak más országokban, 's ha nem hozattak-é valami ellenkező Törvények a' Pápák' végzése, vagy az Egyházi Törvények ellen, 's ugyan azért volt szükség arra, hogy a' Pápák az a'-féle Consvetudomokat approbálják is. Továbbá

6or Nem tagadom a' T. vi'sgálónak azon állítását is, hogy a' Jus scriptum nevezet alatt Törvényeinkben a' rendszerbe gyűjtött Hazai Törvények is értetődtek, de csak Verböczyi idejétől fogva, nem pedig ő előtte is, mivel még ő előtte semmi rendszeres Törvény-Könyvünk nem volt. Ezért valóban kár volt szót szaporítani is a' midőn ezt jegyzésemben különben is érintettem.

7er A' T. vi'sgáló tagadja azt, hogy a' Hármas Törvény-Könyv az ő kötelező erejét egyedül a' hosszas vele való éléstől költönözte volna, 's erre nézve az 1514iki 63. T. Cz. e' következő szavait hozza fel: „Jura Regni scripta Regia Majestas statim per legi facere, et perlecta Confirmare, Confirmataque, et sigillata ad singulos Regni Comitatus remittere dignetur” melly rendelés, hogy siker nélkül nem maradt „ugymond” bizonyítja a' későbbi 1518ik 42. T. Czikkely, a' mellyben mondatik: „et de Caetero secundum Jura Regni scripta ad Universos Comitatus destinata, ab universis Comitatus semper adjudicentur”. Ezen észrevételére azonban a' T. vi'sgálónak utasítom mindenekelőtt a' T. vi'sgálót Verböczynek az olvasóhoz intézett beszédére, a' hol már Ulászló Király' halála után mondja a' többi közt: („dempta dumtaxat Sigilli appensione) mellyből világos”, hogy azon munka Ulászló Király pecsétjével meg nem erősítetett, következésképen tökéletes kötelező erővel sem birt. Továbbá utasítom ugyan azon Beszédnek e' következő szavaira: „Pollicitus insuper (Rex) id ipsum opus membranis Conscriptum se se Regionatim per Universam Hungariam muneris loco transmissurum, sed cum prolixioris esset negotii tam ingentem legum acerum in quinquaginta et plura exemplaria transfundi”. Melly szavakból először az tetszik ki, hogy Ulászló Király azon Hármas Törvény-Könyvet

nem Diplomaticus uton, hanem egyedül ajándékba kívánta volna elküldeni, ha halála által attól meg nem gátoltatott volna; másodszor pedig, hogy azt írásba, minthogy nagy Volumen volt, minden Vármegye számára leírtni terhes lett volna. Ugyan e' végett mondja tehát továbbá azon Beszédében Verbőczy ezeket: „Sed ne hoc opus — in nihilum redigeretur, — Calchographorum industria excudendas Curavi”, melly szavak azt erősítik, hogy azon munkát Verbőczy maga nyomtattatta ki, következésképen az is nagyon hihető, hogy ő maga küldött abból ajándékba minden Vármegyének egy egy Példányt, melly annyival inkább hihetőbb, mivel a' hiteles kútfők szerint Verbőczynek azon Munkájáért az Ország által minden Házhelytől néhány denár ajánlatott. Ez így lévén, minekutánna a' fellebbi említett 1518diki T. Czikkelyeket, a' mint azoknak foglalatjai is bizonyítják, egyedül az Ország Rendei szerzették, nagyon természetes, hogy ők mondhatták ugyan azt, hogy azon Törvény-Hönyv szerint, melly már minden Vármegyékhez elküldetett tétessenek az Itéletek, de azért abból az nem következik, hogy azon munka utóbb Királyi privilegialis pecsét által megerősítve, a' Király rendelkezéséből küldetett volna meg minden Vármegyének; mellynél fogva bátran lehet továbbá is azt állítani, hogy azon munka Királyi pecsét nélkül szükölködvén, az a' törvényes erejét egyedül a' hosszas vele való élésnek köszönheti.

8or Hogy a' T. vizsgáló szerint a' Consuetudo nevezet alatt értetődtek légyen a' Polgári Törvények is, azt én soha sem tagadtam, sőt erősítettem, 's most is azt állítom, hogy minden Országban lévő Polgári Törvények, a' Rómain kivéven, Consuetudónak nevezettek.

9er Hogy az approbata Consuetudo az volt légyen a' mit a' Pápák approbáltak, azt magam is erősítettem; egyedül az volt, és még máig is kétséges előttem, ha valjon a' Pápák gyakorlották-é ezen hatalmokat Magyar Országra nézve is? Mivel azon környűllás, mellyet a' T. vizsgáló nagy büszkeséggel ellenem vet, hogy tudniillik 'Sigmund Császárnak az Egyházi javak osztogatására nézve való jussa a' Constantiai gyülekezethen megerősítetett, az nem Jus privatum Hungaricum; említi ugyan Verbőczy, hogy az Orzágnak más egyéb szabadságai is akkoriban megerősítettek légyen. de mik voltak azok, nem tartoztak-é azok is az Egyházi dolgokhoz, 's voltak-é valósággal más a' féle tárgyak is?

annyival inkább bizonytalan', mivel 'Sigmund Királytól az Ország semmi szabadságot, sőt inkább megszorítottást nyert. Azon észrevétele pedig a' T. vizsgálónak, hogy az 1222. Arany Bulla egy Párban a' Pápanak is megküldetett, a' dolgot világosságra nem hozza, mivel annak elküldése koránt sem approbatio végett történt, hanem inkább azon okból, mivel az Arany-Bulla foglalja szerint a' Sz. István Király által adott Arany-Bulla elveszett, következésképen ne hogy ez is a'képen veszendőbe menjen, szükségesnek látták az Ország Rendei azt hét párba leiratni, 's hét főbb hiteles helyekre beadni.

Egyéberánt a' mit a' T. vizsgáló a' 10. 11. és 12dik pontokra mond, az nem is ezen vizsgálathoz tartozik, következésképen nem is egyéb észjatsziszágnál. Továbbá

Azon észrevétele a' T. vizsgálónak, hogy a' kettős pecsét egyáltalában nem volt privilegialis pecsét, mivel ugymond: a' T. vizsgáló által felhozott IV. Béla Királynak oklevelei annak ellene mondanak, nem egyéb Prokátori fogásnál: mivel azon oklevelek közül mind P r a y de Sigillis pag. 10. mind pedig én is Diplomatikai Munkámban egyet előhoztam annak megmutatására, hogy IV. Béla Király, még valóságos Király korában is több ideig azon kettős pecséttel élt, mellyet még ifiabb Király korában használt, következésképen, bár ha az kettős pecsét volt is, és bár ha az mint ifiabb Királynak valósággal privilegialis pecsétje volt is, mindazáltal mint hogy az nem volt valóságos királyi pecsét, azt már mint valóságos Király királyi privilegialis pecsétnek nem is tarthatta, mert jó azt is tudni, 'hogy más formája volt a' valóságos Királyok', 's más az ifiabb Királyok' pecsétjeinek.

A' mi a' Vám, 's Harminczad fizetésről való észrevételét a' T. vizsgálónak illeti: azt igazságosnak lenni köszönettel eslesem, minekutánna azt különben is nem csak a' mindennapi tapasztalás, hanem az 1728iki 15. T. Czikkely is nyilván bizonyítja, a' hiba csak onnét történt, hogy általam a' jegyzés egyedül az külső Austriai Vámokra, 's Harminczadokra nézve volt intézve, melly abból is kitészik, hogy erre nézve egyedül azon T. Czikkelyek hozattak fel általam, mellyek csak a' külső vámokról szólnak, de vigyázatlanságból a' jegyzésbe lévő hogy szó után az A u s t r i á b a szó a' correcturából kimaradott, és ezen kinyilatkoztatásomat

annyival inkább elhíheti a' T. vizsgáló, mivel ezen tárgyról minden Commentariusok nyilván, 's elég világosan szólnak.

Azon észrevételét a' T. vizsgálónak, melly szerint azt állítja, hogy Verbőczy I. R. 15ik Czímjében a' későbbi kiadásokban találtató e' következő szavak: „in fratres eorum in generando efficaees et sufficientes”, hibás, az eredeti „fratres generatiales” helyett, igazságosnak lenni hiszem annyival is, mivel ezt azon Czímnek 2. §a nyilván bizonyítja, de nem azon okból hogy a' T. vizsgáló szerint arra törvényt a' Törvény-Tárban nem lehet találni, mivel ha csak annak hiszünk Verbőczyben, mellyre az ő idejéig Törvényt lehet találni, úgy valóban sokat és igen sokat nem fogunk hinni.

A' mit a' T. vizsgáló a' Nova Donationak felvilágosítására czélozó jegyzéseim ellen mond, azok merő kötelőczködések. Mert.

A' mi az 15ő pontot illeti: a' II. R. 78dik Czímje csak ugyan nem rontja meg azon állításomat, hogy Verbőczy egyedül csak azon esetben tartotta szükségesnek a' Nova Donatiót, midőn az elébbeni Adomány-Levél elveszett, de azomban a' felkérők ember emlékezetet felül muló idő olta a' birtokban maradtak, mivel ha végig olvassuk is Verbőczyt nem találunk ott más körülállást említve az elébbenin kívül, mellyre Verbőczy a' Nova Donatio kelletét építené.

2or Igaz, hogy kérhet valaki új Adomány-Levelet, ha elébbeni Adomány-levele soha nem lett volna is, de az is igaz, hogy az új Adomány felkérése esetében még is az elébbeni Adomány-Levélnék elveszte a' fő ok közé tartozott mindenkor, 's ezt bizonyítja Ulászló I. T. K. 78dik Czikkelye is. Mert azon esetben, ha valaki örökbe vallás mellett bir jószágot, akkor nem új Adomány által, mint a' T. vizsgáló állítani látszatik, hanem Királyi helybenhagyás által szokták a' Jussokat megerősíteni.

A' 3ra Nem mondtam én azt, hogy minden új Adomány Levélben, melly az első Adomány-Levél elveszte miatt adatik, benoe kell lenni a' Verbőczyben említett Clausulának, hanem azt mondtam, hogy egy atyafinak hűségtelessége miatt más atyafinak adott új Adomány-Levélben a' mondott Clausula nem találtatik. De különben a' T. vizsgáló által felhozott 1281iki új Adomány-Levélben, ha nem Clausula formában is, de

még is benne találtatik az, hogy azon új Adomány-Levél az elsőnek elveszte miatt adatott. Ez tehát nem egyéb világos kötelőczködésnél.

A' 4re Hogy Verböczy az új-Adomány természetét, 's eredetét igazán nem értette, az azon tárgyra tett jegy zéséből, valamint Verböczynek azon Czimbe tett *ex istimo* szavából is világos, mellyre nézve itt tovább szót szaporítani haszontalanság, egyedül a' T. vi'ssgálónak azon észrevételére, hogy az új-Adománynak általam elő bocsájtott magyarázatja nem helyes, csak azt mondhatom, hogy kár volt azt a' T. vi'sgálónak jobban meg nem magyarázni. Mert azon ellenvetése a' T. vi'sgálónak, hogy azon magyarázatban az új-Adomány eredetéről egy szó sincs, és hogy azon magyarázat nincs is az új-Adomány eredetből merítve, nem egyéb a' világos igasságot is felforgatni kívánó szándéknál, mert ha én azt mondom, hogy miért, és mikor szoktak új-Adományt kérni? már reméllem azért annak eredetét is érintettem; de különben talál-é a' T. vi'sgáló Commentariusomban olyan magyarázatokat, mellyekben a' tárgynak eredete mindenütt feltaláltassék. Azon ellenvetése pedig a' T. vi'sgálónak, hogy egy 1228diki új-Adomány-levél nem az elébbeni Adomány-levélnek, hanem a' Határ-levélnek elveszte miatt adatott, következképpen azon környüállás azon magyarázatban nem foglaltatik, nem egyéb világos gáncsoskodásnál csak azért is, mivel azon említett levélben nincs az írva, hogy „*Litterae metales*”, hanem csak „*Litterae easdem metas tangentes*” már pedig minekutánna bizonyos az, hogy a' régi Adomány-levelekben többnyire a' Jóságoknak határai is benne foglaltattak, nem lehet azt állítani, hogy azon elveszett levél csak pusztá Határ levél lett volna, hanem annak bizonyosan Adomány-levélnek kellett lenni. De azomban jó azt is tudni, hogy a' régi Határjáró levelek, nem is mind csak pusztá határjáró-levelek voltak, hanem azoknak némellyike a' jóságba való beiktatás esetében is használtatott, és ilyenek voltak a' Recaptatoria-levelek is. — Valóban sokkal jobbat tett volna a' T. vi'sgáló, ha ezeket a' Tárgyakat még jobban megvilágosította volna, mint sem azokat is, a' mellyben általam némű némükép felvilágosítottak, homályba borítani kívánta.

Az 5re Hogy az örökség Descensusnak, vagyis szárlásnak neveztetett régenten, azt én már más munkámban is érintettem, 's TT. Horvát István ur is azon tárgyról

eléggé értekezett; ugyan azért az már nem is volt újság előttem, akár nyertek, akár csak foglalták azt magoknak legelőször a' Magyar nemzetségek.

A' 6ra Azt sem mondtam én, hogy Királyi Adomány által szerzett örökségek nem lettek volna, sőt azt mind a' Nova Donatio fejtegetésében, mind az I. R. 64ik Czimjére a'* alatt való jegyzésében nyilván állítottam. A' reafogások nem Könyvvi'sgálatok.

A' 7re Tagadja a' vi'sgáló hogy birtokot (Possessio) valóságos Donatio mellett is adtak volna Királyaink, 's észrevételét azzal a' negédes kifejezéssel rekeszti bé, hogy ezen tárgyról nem lehet csak egy két szót mondani mint a' Banderiumról. Mellyre a' T. vi'sgálónak mindenekelőtt azt felelem; igen is én a' Bandériumról az e' folyó esztendei Tudományos Gyűjteményben csak egy két szót szóllottam, mert egy olyan folyó írásban sok szót szaporítani nem is lehet, de azonban reméllem hogy azon egy két szó által is többet használtam, mint a' T. vi'sgáló, a' ki azon tárgyról csak egy szót sem szólott; a' jó igyekezetért bár mi csekély légyen is annak haszna, valakit gunyolni, nem illik, 's nem is a' a' legjobb indulatot jelent. Egyéberánt bővebb meggyőződés végett arra nézve, hogy birtokot Donatio mellett is adtak még pedig számtalanokat Királyaink, utasítom a' Tudós vi'sgálót a' Turóczy Regestrumnak, 's a' Supplementum ad Annales Csepus. ezimű Könyvnek szorgalmatos megtekintésére. Továbbá

Azon észrevételeit a' T. vi'sgálónak, mellyeknél fogva azt állítja hogy az I. R. 47dik Czimjében az „aliter per alios acquisitos” hibássak az e' fedeliben lévő „aliter per eosdem acquisita” helyett és ismét az I. R. 48dik Czimjében olvasható „ideo quaeritur secundo” szavak szinte hibássak az „ideo quaeritur ex Corollario secundo immediate praemisso” szavak helyett igasságosoknak lenni elhiszem; de azonban hogy miképp fordította volna a' T. Fordító a' 47ik Czimben lévő duabus aut tribus personis szavakat másképen mint három vagy négy személyeknek, azt meg nem foghatom.

Azon észrevétele a' T. vi'sgálónak, hogy a' Haeres substitutus helyesen nem nevezethetik törvényes örökösnek, megálhat in sensu strictiori, mivel az fogadott, vagy rendelt örökösnek is nevezethetnék, de in sensu latiori a' substitutus haeres is törvényes örökösnek

méltán neveztetetik, mert azt csak a' törvények rendelkezésénél fogva lehet tenoi.

Hogy a' Gens nevezet alatt hazánkban nem csak a' Nemesek, hanem a' katonák is értetődtek volna, az merő kötelőczködés, tudván azt maga is a' T. vizsgáló, hogy Hazánkba régenten minden Nemes katona volt, valamint azt is, hogy a' Gens Hungarica alatt máig is a' Nemesek értetődnek. Igaz ugyan hogy régenten Gentes nevezet alatt jöttek azok a' katonák is, kik a' Baudoriumokban szolgáltak, de az csak azért, mivel azok mind a' Generatiókhöz, vagy is nemzetségekhez tartoztak, melly nevezet a' királyi Banderumba lévőkre, vagy is a' Vár jobbagyokra is, kik régenten mintegy alsóbb rendű nemességűek tartattak, rajok származott.

A' mi a' Privilegiumok' magyarázatát illeti: abban akadoz a' 3dik pontban a' T. vizsgáló; hogy magam mondtam ugyan, hogy a' Privilegiumnak nálunk más értelme legyen, mint a' Római Törvény-Könyvben, és még is úgymond azt erősitem, hogy azon tárgy a' Római Törvényekből költsönözött. Mellyre a' T. vizsgálónak azt viszánozom, azért, hogy valami tárgy más törvényekből veszi eredetét, nem szükségképen megkivántató dolog, hogy az ugyan azon értelemben vétessek, mint a' kútfőkben vétetett, mert tudnivaló dolog, hogy honyi szokás Törvények által lehet módosítani akármelly törvényes tárgyat is. Így p. o. a' Diplomáknak elkészítése módját nem lehet tagadni, hogy más nemzetektől költsönöztük, de azért valjon mindenben megegyeznek-e azok a' külföldiekkel? úgy szinte más értelme volt a' Diploma nevezetnek a' Görögöknél, 's Rómaiaknál régenten, mindazáltal kivólna az, a' ki tagadná, hogy azon szó nem onnét költsönözöttetett légyen? 's a' t.

A' 6dik pontra. A' Privatusok közt véghoz ment Privilegialis leveleknek megmásolásától a' fejedelmi megmásolásra következést hozni, igen erőltetett okoskodás, 's nem is ide tartozik, mivel én a' Privilegiumoknak csak a' fejedelem által való megmásolásnak okairól értekeztem. Továbbá

A' T. vizsgálónak azon ellenvetésére, hogy újjabb Irók után magam is azt állítottam, hogy Kálmán Király királysága előtt Püspök nem volt légyen, útasítom a' T. vizsgálót tulajdon maga által felhozott II. Orbán Pápának Kálmán királyhoz intézett e' következő soraira: „Retulit etiam nobis Venerabilis filius

noster Odilo S. Egidii Abbas Strenuitatem tuam, propter secularem qua praececellis industriam, scripturis etiam Ecclesiasticis eruditam". Mondja meg a' T. vi'sgáló mi okból dicsérte volna ezen soraiban a' nevezett Pápa Kálmán Királyt, azért, hogy az Egyházi könyvekben is jártos volt, ha ő az előtt Püspök lett volna? hiszen azon esetre kötelessége lett volna nékie azokban különben is járatosnak lenni.

Hogy a' T. vi'sgáló állítása szerint a' Familiaris nevezet csak szolgálkat, nem pedig más valakihez hozzá tartozandókat is illetett volna, az is csak gáncsoskodás, mivel számtalan oklevelek szerint azon nevezet alatt minden alattvalók értetődtek akár valamelly tisztii állapotban voltak legyen azok, akár egyéb szolgálatban, melyet a' T. vi'sgáló a' többi közt a' Verböczy életéről szólló, 's az m betű alatt felhozott oklevélnek e' következendő szavaiból is: „frequenti Clientum stipatus famulatio” észre vehetett volna.

Egyéberánt a' miket a' T. vi'sgáló vi'sgálatjának részeiben elő ad, mint hogy azok többnyire csak gáncsoskodások, azokban többé fel nem akadok; valamint a' T. vi'sgálónak ezen vi'sgálat' bérekesztésében nem a' legbarátságosabb indulatból felhozott Jony János szavában sem, tudván azt, hogy lesznek a' Nemes Hazában nem csak olyanok, kik csekély munkámról, minden szépet, 's jót levonni igyekeznek, hanem olyanok is, kik a' valódi érdemet, bár mi csekélyek legyenek is azok, hecsülvén, munkámat szelidebb szempontból bírálandják,

Pergér János.

2. Buda és Pest Sz. Kir. Városok diplomatikai leírásának rövid esmértetése.

Mivel ezen, számos nagy értékű Oklevelek után készített leírás Hazánk' Történeteit-is nem kevés felvilágosítaná (a' Diplomákat tudniillik egészen közlöm) ennél fogva bátorkodom azt a' Tudományos Gyűjtemény útján is (a' szokott jelentés már a' Hazai Magyar és Német Tudósításokkal hírré ment) az Érdemes olvasó Közönségnek bizodalmassan ajánlani: és e' munka tárgya felől rövideden értekezni. Előre botsátván, hogy histó-

riámat több tekintetből latán nyelven készítem; mert a' Diplómák nagyobb része-is ezen a' nyelven írottak: ámbátor olly magyar és német levelekre is szert tettem, mellyek ekkoráig még napfényt nem láttak. De Hazánk egy tudóssa is velősen vitatja, hogy a' Diplómákat tsak az eredeti levelek közlésével lehetne hasznossan élőnyelvre fordítani. Erre az esetre pedig munkám bővebb foglalat hijjával, 's a' nélkül, hogy a' Tudós Világnak, vagy az ilyenekben járatlan Hazámfiainak használnék, nem tsak igen nagyra szaporodna: de annak kiadását-is nagyobb ára miatt meg gátolnám. Ha pedig tsupán tsak a' magyarázott leveleket az eredetiek nélkül közleném, értéköket elvesztenék, 's így sem egyik, sem a' másik esetben feltett czéleomat, tudniillik a' köz hasznot elnem érném. Hiszem a' köznép históriai előadással-is meg elégszik, idővel pedig hasonló leírást-is készíthetni számára: de most még árra ügyelni, 's kedvéért sikertelen és fáradságos munkába kapni annál inkább tanadtalan, mennél bizonyosabb, hogy, azt előbb még a' könyvek olvasására kellene szoktatni.

Ezeket el nem mellőzhettem; mert jutalom helyett nem tsak Nemzetembéliek, de a' német atyafiaik-is hasonló ellenvetésekkel illetnek-kiki maga nyelvén kívánván leírásom kiadását. Valóban, ha ilyen Hazámfiak ellen haragra gerjedhetnek, fáradságos munkámat már régen a' vulkán emésztené. — Azoknak pedig, kik munkám által netalán anya nyelvünk gyarapítását ohajtják, tisztelettel felelek: hogy ha akkor, midőn leírásomhoz fogtam, a' Magyar Tudós Társaság virágozott volna, kétség kívül anya nyelven írtam volna; legalább most a' kiadás gondjaitól ment volnék. De ki láthat által tsak tiz esztendőre-is mindeneket; most már pedig nem tsak tisztli foglalatosságim, de atyai kötelességim sem engedik, hogy a' magyar fordítás miatt a' gyermekem nevelését elmulasszam, 's annak kárával másoknak áldozzak. E' fáradság esztendőhéli munkámba telne, mert tsak a' pihenésemre szánt üres óráimat fordíthatnám a' magyarázásra. De mire valók ezek a' mentegetések? Hiszem az írot kiuszeríteni nem lehet; valamint ő sem tehet arról, ha a' jó szándékát mások elismerni nem akarják.

Kezdem pedig Históriamat Ó-Buda Várássának leírásával, elő adván annak a' Rómaiak, és ezek után következő Nemzetek alatt volt viszontagságait a' mostani korig. Szóllok ez után a' hasonló nevezetű Város jeleségeiről, melly 1355. évtől fogva kiralyneink' lakhelye,

a' mostani Ó-Budához nem tartozott 's különös Sz. Kir. Város volt. Erre következik a' Felhéviz Város' leírása. Végre oklevelekből megmutatom a' Nyulak szigetének régi lakosságait és híres több rendbéli épületeit. És ez az első Rész foglalatja.

A' második [Részben leírom az Új Budai, Castri Noui Montis Pestiensis, és a' máj Pesti Város' történeteit egész a' Mohátsi végső veszedelemig.

Ezentúl a' mostani időkig történt jelességekről értekezem a' harmadik Részben.

Iparkodtam pedig, hogy a' mi tsak nevezetes, és tudni méltó, előszámláljam, állításimat mindenkor oklevelekkel hebizonyítsam, az eloszlott régi Prépostságok, Káptalanok, és Monostorok; úgy szinte a' máj Plébániák és Klastromok foundationális leveleit világosságra hozzam; e' két Sz. Kir. Város hajdani szabadságait, ősi statútumait megesmertessem; 's mind azokat a' Privilegiumokat, mellyek a' Budai, és Pesti Polgárok' szabadságára mutatnak, össze szedjem; ekkoráig tsak a' neveikről esmért régi Akadémiákról, Túdós Társaságokról, Könyv-Tárokról, és a' máj uniyersitásról szólló számos okleveleket kitapogassam; az Ó és Új Buda, nem különben Pest Várassának régi és mostai petséljeinek rajzolatjával könyvemet diszesítsem: egy szóval a' mire tsak szert tehettem, egybe gyűjtsem. — Ezeken fellül, ha számos Előfizetőkkel ditsekedhetem, még e' két Város rajzolatjával-is kedveskedni fogok.

Az egész munkának előfizetés útján három pengő forint az ára. Előfizetni lehet Pesten a' Tudományos Gyűjtemény Kiadóijánál T. T. Trattner J. M. és Károlyi István Úrknál, Eggenberger József Könyvkereskedő Úrnál. Azoknak kik e' két magyar Hazában az előfizetési pénz szedését magokra válalják minden tizenegyedik példányt köszönet díjába ajánlom, tellyes bizodalommal kérvén, hogy az elfogadott pénzt Pestre a' fentisztelt Kiadó Úrakhhoz békülden ne terheltessenek. Budán December 22 dikén 1831.

Podhradczky József,
A' Nagy Mélt. K. U. Magyar Kamara
Szamvevői Hivatalának Ingrossistája.

3. Kérelem minden Magyarhoz.

H a d z s i Ch a l f a híres török írónak, a' XVIIIdik század közepe felé készült, 's Hazánk akkori török alatti felosztását írásban és mappák által előnkbe terjesztő kéziratja kiadásához, melly eddig csak nem teljességgel ismételten, készülvén, igen nagyon kívánám egyúttal, az édes hazai földünkön maradt számtalan török emléket is összevegyűjteni, históriai tekintetben megvizsgálni 's ezek jelesbjeit melléjük teendő magyar tolmáclattal eredeti nyelvökön 's ha szükséges, rajzolatban is, ajánló toldalékul munkámhoz kapcsolni.

Minden tisztelt Hazafit kérek erre nézve, kinek török levél, pénz, pecsét, fegyver 's más efféle birtokában volna, vagy a' ki bizonyosan tudja hol miféle régi épületen, volt mecseten, sírkövön 's egyéb emléken maradt fen egészen maig valamelly török felírás, ne sajnálja ez iránt tudósítását vagy Budára Tekintetes Döbrentei Gábor Urhoz a' magyar tudós Társaság Titoknokához 's a' t. kitől én azt kézhez venném, vagy egyenesen hozzám Bécsbe a' Cs. Kir. Udvari Könyvtárhoz kegyesen küldeni, hogy jövő esztendei szünnapjaimban, mellyekben, több geografiái kétes pont felvilágosítása végett Hazánknak török birta részeit megjárni szándékozom, a' kérdésben forogható maradványokat szemmel láthassam, és ha nyomosak, birtokosaik engedelmével, munkám tökéletesbitésére 's díszére le is másolhassam.

Nem szokása a' magyarnak, a' mennyire tudom, elhagyni a' magyart hazai igyekezetében, azért, reméllem, meghalgtják tisztelt hazámijai kérésemet; sőt olly bizonyosan tartok számot segítségükre, hogy szinte kötelességem-

nek vélem, ügyem mellett leendő szíves törekedéseket ezennel már előre is megköszönöm, Bécsben December 11dikén 1831.

Rajkai Gévay Antal,
Ns. Győr Vgye Táblabirája, a' magyar Tudós
Társaság levelező tagja és a' Cs. kir. Udv.
Könyvtárnál Alőr.

4. H í r a d á s.

Eutropiust még Junius elején beadtam Budán a' könyvműhelybe; és a' múlt őszen kijött volna. Hanem a' pestis, és életemet veszedelmesztető fél esztendei betegségem szandékomban bánatosan meggátolt. Tellyes törekedésem szerint mind a' két munkámat kifogom adni. Kérem azért a' T. T. Előfizető Urakat méltóztatásnak megtartani a' nyugtatót.

Homonnay Imre.

5. J E L E N T É S.

ezen folyó írás 1832évi folytatásáról.

A' Tudományos Gyűjtemény 1832 folytatását, melly annak 16tod évi folyamatját teszi, jelentjük ezennel a' Magyar Olvasó Közönségnek, olly bizodalommal, hogy hazánkfiainak a' Literatura iránt minden részről hatalmasan ébredő figyelme a' Magyar Folyóírások' e' legidősbikére továbbá is ki fog terjeszkedni. Az írók' szorgalma elhinti a' magot, az olvasók' figyelme kikeleti s megérleli azt s ezen összekapcsolt erő teheti fel valahára a' jók várákozásának a' nemzeti miveltség koszorúját,

Nagysága's elrendelése a' Tudományos Gyűjteménynek és a' vele járó „Koszorú” vagy, Szép Literatúrai Ajándéknak ezentúl is megmarad, t. i. mind a 12 Kötet mintegy 110 ívre fog terjedni. Két jeles magyar férfúnak rézre metszett képeik fogják diszesíteni ezen esztendei Gyűjteményt is.

Az Előfizetés egész esztendőre Póstán 18 for. V. Cz. (és nem több!), mivel mind a' felséges aerarium Pósta-portója, mind pedig a' Cs. Kir. Pósta Hivataloknak úgy neveztetni szokott emolumentumai Budán és Pesten fizettetnek le, Helyben pedig vagy a' ki alkalmatosság által viteti el a' köteteket 14 for. V. Cz. Fél esztendei Előfizetés nem fogadtathatik el.

Előfizetni lehet a' Tudományos Gyűjtemény Kiadójinál Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál Pesten (Országút B. Orczy ház 531 szám), és azon buzgó Hazafiaknál, a' kik eddig is az előfizetési pénzeket elvállalni méltóztattak, vagy a' Cs. kir. Pósta-Hivatalbeli Tisztségeknél (az egész Austriai Birodalomban) — a' kiket teljes bizodalommal kérünk, hogy a' felséges aerarium java tekintetéből az előfizetési pénzeket elfogadni, 's Pestre vagy Budára a' Cs. kir. Fő Pósta Hivatalhoz béküldeni ne terheltessenek. Pesten Decemberben 1831.

Vörösmarty Mihál,
Redactor.

Petrózai Trattner J. M.
és
Károlyi István, Kiadók.

XII. Kötet' Foglalatja.

I. É r t e k e z é s e k.

- 1) K—ss Endre. Nemzeti Játékszín Honi fölemelkedésünk segéde 3 lap.
- 2) Kacskovics Lajos. Az Alsó Magyarországi Érczmivelésről. (Folytatás), 36 lap.
- 3) J^r Sívári nevezetes Sókútnak első Feltűnése, és a' magyar Korona Jogja szerint a' Királyi jövedelmekhez lőtt kaptcsolása. 54 lap.
- 4) J^r Rudolf Császár idejében a' Királyi Pósta, és Kamara Altisztei még Magyar Esküvéssel hiteltettek, és béiktattak. 77 lap.

II. L i t e r a t ú r a.

A) H a z a i L i t e r a t ú r a.

Könyv-vizsgálat.

Mindszenty Dániel. Virányok. Írta Lukács Lajos, 84 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ú r a.

A' Hinduk' drámai Literaturája. 99 lap. (Folytatás)

III. K ü l ö n b f é l é k.

- 1) Felelet. 105 lap.
- 2) Buda és Pest Sz. Kir. Városok diplomatikai leírásának rövid esmértetése. 118 lap.
- 3) Kérelem minden Magyarhoz. 121 lap.
- 4) Híradás. 122 lap.
- 5) Jelentés. 122 l.

(Kaszorú 1831dik eszt, XII dik Kötetéhez egy ív.)

Azon Tudós Férjsiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik,

*tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,*

csak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznú tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hibátlanúl leírassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólirtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki, mellyre itt helyben, vagy alkalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben az Előfizetés.

Pesten, Aprilis 1831.

Petrózai Trattner J. M.
és
Károlyi István m.k.
A' Tudományos Gyűjtemény'
'Tulajdonosai's Kiadóji.



P E S T E N ,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.